MUSTAFA NURİ PAŞA

NETĀYİCÜ'L-VUKŪ 'ĀT

KURUMLARIYLA OSMANLI TARİHİ

I - IV

YAYINA HAZIRLAYAN:

YILMAZ KURT

YILMAZ KURT

Ortaokul ve lise tahsilini doğum yeri olan Osmaniye'de tamamladıktan sonra, A.Ü.İlahiyat Fakültesinden 1971 yılında mezun oldu. Çeşitli illerde öğretmenlik yaptı. Aynı zamanda A.Ü.D.T.C.Fakültesi Tarih Bölümü'ne devam etti ve 1983 yılında Yakınçağ Tarihi Kürsüsünden mezun oldu. 1984 yılında aynı fakültede Osmanlıca Okutmanı olarak göreve başladı. Yüksek lisansını G.Ü.S.B.Enstitüsü Tarih Bölümü'nde XVI. Yüzyılda Adana Tarihi isimli tez ile 1992 yılında doktora ünvanı aldı. 1994 yılında Ankara Üniversitesi'nde Yard.Doç.kadrosuna atandı. 2003'de ise Doçent oldu. Halen A.Ü.D.T.C.Fakültesi Tarih Bölümü'nde görev yapmaktadır.

Eserleri:

Osmanlıca Dersleri I, 10. Bs., Ankara 2006, Akçağ Yayınevi

Osmanlıca Dersleri II, 4. Bs. Ankara 2007, Akçağ Yayınevi

Koçi Bey, *Koçibey Risalesi*, (Hazırlayan Y.Kurt), 2. Bs. Ankara, 1993, Akçağ Yayınevi

Pontus Meselesi, (Hazırlayan Y.Kurt) Ankara 1995, TBMM Kültür Sanat ve Yay.Kur.Yay.

Menemencioğlu Ahmet Bey, *Menemencioğulları Tarihi* (Hazırlayan Y.Kurt), Ankara 1997, Akçağ Yay.

Çukurova Tarihinin Kaynakları I-IV, Ankara 2000-2005, TTK Yayınları

Menemencioğulları ile İlgili Arşiv Belgeleri I", Belgeler, Ankara 2001, s.85-187, TTK Yay.

Osmanlı Toprak Yönetimi, *Osmanlı Sayısı 3*, Ankara 1999, s.59-73 Yeni Türkiye Yay.

Ramazanoğulları Çarşısı, *Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne Adana Köprü Başı*, Hazırlayanlar: Erman Artun – M. Sabri Koz, s. 573-581, İstanbul 2000, YKY Yayınları.

Birleşik Yayınevi
ISBN: 978-975-9944-722-23-0
Kapak Tasarımı ve Uygulama: H. USLU & M. ERBAY
Sayfa Düzenleme Gözde DİZGİ - 0312 433 17 83
© Birleşik Yayınevi
Bu kitabın yayın hakları Birleşik Kitabevi'ne aittir. Tanıtım için kısa alıntılar dışındaki her türlü çoğaltma yasal sorumluluk doğurur.
Baskı Notları

1. Baskı 2008, Ankara
Cantekin Matbaacılık
Genel Dağıtım
Birleşik Dağıtım Kitabevi
Bayındır Sokak 6/33 Kızılay/ANKARA
Tel/Faks: 0(312) 431 89 60 - Ankara, Şubat 2008 / Doç.Dr. Yılmaz KURT

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ
MUSTAFA NURİ PAŞA KİMDİR? 9
NETÂYİCÜ'L-VUKŪ 'ĀT'IN YAZILMASI VE TENKİDİ 9
NETÂYİCÜ'L-VUKŪ 'ĀT BASIMLARI 11
NETÂYİCÜ'L-VUKŪ 'ĀT'IN KAYNAKLARI 12
YENİ BASKIYI HAZIRLAMA SEBEBİ 13
Bâb-ı Evvel 3 / 20
İbtidâ-yı Zuhûr-ı Âl-i 'Osmân Eyyede Allâhu mülkehu ilâ âhiri'z-zamân dan sekiz yüz dört (1401) tarîhinde Vâkı' Timur Vak'ası'na Kadar Olan Vukû'atı Mübeyyindir. 3 / 20
Fasl-ı Evvelin Tekmilesi 11 / 30
Ahvâl-i Erkân-ı Devlet 15 / 33
Sûret-i İdâre-i Arâzî 16 / 35
Te'sîsât ve Terakkiyât 17 / 35
Ahvâl-i 'askeriyye 18 / 37
Ahvâl-i Mâliyye 19 / 37
Ahvâl-i Hâriciyye 20 / 39
Bâb-ı Sânî 21 / 40
İkinci Faslın Tekmilesi 54 / 76
Ahvâl-i Erkân-ı Devlet 56 / 79
Te'sîsât ve Terakkıyât 60 / 83
Ahvâl-i 'askeriyye 63 / 86
Ahvâl-i Mâliyye 65 / 88
Ahvâl-i Hâriciyye 66 / 89
Bâb-ı Sâlis 71 / 94
Terkîb-i Bend 83 / 107
Bâb-ı Sâlisin Tekmilesi 112 / 138
Ahvâl-i Erkân-ı Devlet 114 / 141
Tafsîlât-ı İdâre-i Arâzî 118 / 145
Memâlik-i 'Osmâniyye'nin Hâvî Olduğu Eyâlât 125 / 152
Bâb-ı devletde mevcûd olub hazîne-i hümâyûndan ulûfe-i yevmiyye ile muvazzaf olan 'ulemâ ve me'mûrîn ve kapukulu ta'bîr kılınan ve pâdişâhların 'asâkir-i hâssası hükmünde bulunan tavâ'if-i 'askeriyyenin kemiyyet ü mikdârlarıyla nizâmât ve kavâ'id-i mer'iyyeleri ber vech-i âtî beyân olunur. 137 / 164
Yeniçeri Ocağı 140 / 168
Cebeci Ocağı 143 / 172
Süvârî Ocakları 144 / 172
Tersâne Ocağı 145 / 174
Bostancı Ocağı 146 / 174
Taşrada Bulunan Yerli Kulu Ocakları 146 / 175
Akıncı Tâ'ifesi 147 / 175
Ahvâl-i Umûr-ı Mâliyye 147 / 176
Ahvâl-i Terakkiyât-ı Ulûm ü Fünûn 149 / 178

Ahvâl-i Hâriciyye 151 / 180
Cild-i Sânî Min Netâyici'l-Vukû'ât 2 / 185
Saltanat-ı Sultân Mehmed Hân-ı Sâlis 2 / 185
Gazve-i Meşhûre-i Eğri 5 / 188
Gazve-i Azîme-i Kanije 13 / 196
Zuhûr-ı Celâlîyân 14 / 198
Nakz-ı Ahd-ı Şâh-ı 'Acem 19 / 202
Saltanat-ı Sultân Ahmed Hân-ı Evvel 19 / 203
İstitrâd 24 / 208
'Akd-ı Musâlaha-i Nemçe 26 / 210
İstîsâl-i Eşkıyâ-yı Celâlîyân 28 / 212
'Akd-ı Musâlaha-i İran 31 / 215
Zuhûr-ı Sefer-i İran Diğerbâr 33 / 217
Saltanat-ı Sultân Mustafa Hân-ı Evvel 34 / 218
Saltanat-ı Sultân 'Osmân Hân-ı Sânî 35 / 219
Azîmet-i Sultân 'Osmân Be-Sefer-i Leh 38 / 222
Vak'a-i Meşhûre-i 'Osmân Hân-ı Şehîd 39 / 223
Saltanat-ı Sâniye-i Mustafa Hân-ı Evvel 40 / 224
Saltanat-ı Sultân Murad Hân-ı Râbi' 40 / 224
İstilâ-yı Şâh-ı 'Acem Be-Şehr-i Bağdad 41 / 225
Abaza Paşa'nın İsyânı 41 / 225
Sefer-i Bağdad 43 / 227
Zuhûr-ı Sefer-i Nemçe 44 / 228
Kırım Hânı'nın Tebdîli 45 / 229
Sefer-i Sadr-ı a'zam Hüsrev Paşa Be-İran 46 / 230
Zuhûr-ı Fitne-i Sipâh Der Asitâne 47 / 231
Zuhûr-ı Sefer-i Leh ve Tecdîd-i Musâlaha 49 / 233
Azîmet-i Sultân Murad Hân-ı Râbi' Be-Sefer-i Revan 50 / 234
Katl-i Hân-ı Kırım İnâyet Giray Hân 51 / 235
Azîmet-i Sultân Murad Hân Be-Sefer-i Bağdad 52 / 236
İn'ikâd-ı Musâlaha Der Meyân-ı Devlet-i 'Osmâniyye ve Devlet-i
İrâniyye 53 / 237
Saltanat-ı Sultân İbrâhim Hân 54 / 238
Zuhûr-ı Sefer-i Girid ve Feth-i Kal'a-i Hanya 55 / 239
Saltanat-ı Sultân Mehmed Hân-ı Râbi' 58 / 242
Zuhûr-ı Fitne ve Şehâdet-i Büyük Vâlîde Sultân ve Tedmîr-i
Sanâdîd-i Yeniçeriyân 63 / 247
Vak'a-i Vakvakiyye 66 / 250
Sadâret-i Köprülü Mehmed Paşa 67 / 252
Def' ü Tenkîl-i Donanma-yı Venedik ve Feth-i Bozcaada ve Limni 68 / 253
Sefer-i Erdel ve Feth-i Yanova 70 / 255
Tedmîr-i Cem'iyyet-i Abaza Paşa 71 / 256
Vefât-ı Köprülü Mehmed Paşa ve Sadâret-i Fâzıl Ahmed Paşa 73 / 258
Zuhûr-ı Sefer-i Nemçe ve Feth-i Uyvar 73 / 258
'Akd-ı Musâlaha-i Nemçe 76 / 261
Azîmet-i Sadr-ı a'zam Fâzıl Ahmed Paşa Be-Cezîre-i Girid 76 / 262

Feth-i Kandiye ve 'Akd-ı Musâlaha-i Venedik	78 / 263
Azîmet-i Hümâyûn Be-Sefer-i Leh ve Feth-i Kamaniçe ve 'Akd-ı Musâlaha	78 / 264
Vefât-ı Fâzıl Ahmed Paşa	79 / 264
Sefer-i Cehrin ve 'Akd-ı Musâlaha-i Rusya	79 / 265
İstitrâd	80 / 265
Zuhûr-ı Sefer-i Nemçe	81 / 266
Muhâsara-i Viyana ve Vukû'-ı Hezîmet	82 / 268
Nakz-ı Ahd-ı Venedik	84 / 269
Hezîmet-i 'asker-i İslâm ve Zuhûr-ı Fitne der ordu-yı hümâyûn	85 / 270
Vukû'-ı Tebeddül-i Saltanat	86 / 271
Bâb-ı Sâlisin Tekmilesi	87 / 272
Ahvâl-i Erkân Devlet ve İdâre-i Umûr-ı Saltanat	89 / 275
Ahvâl-i 'askeriyye	92 / 278
Ahvâl-i Bahriyye	96 / 282
Ahvâl-i Umûr-ı Mâliyye	97 / 283
Ahvâl-i Ulûm ve Ma'ârif ve Sanâyi'	106 / 293
Ahvâl-i Hâriciyye	108 / 294
Netâyici'l-vukû'ât Cild-i Sâlis	1 /
Sadâret-i Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa	4 / 301
Muzafferiyet-i Selîm Giray Hân	4 / 301
Feth-i Belgrad	5 / 302
Saltanat-ı Sultân Ahmed Hân-ı Sânî	7 / 304
Şehâdet-i Sadr-ı a'zam Fâzıl Ahmed Paşa ve İnhizâm-ı Ordu-yı Hümâyûn	8 / 305
Saltanat-ı Sultân Mustafa Hân-ı Sânî	10 / 307
Sefer-i Evvel-i Pâdişâh-ı Nev-câh	11 / 308
Sefer-i Sânî-i Pâdişâh-ı Müşârün İleyh	11 / 308
Sefer-i Sâlis-i Hümâyûn ve Vak'a-i Zane ve Şehâdet-i Sadr-ı a'zam	12 / 309
'Akd-ı Sulh ü Salâh bâ-Düvel-i Muhâribîn	15 / 312
Esbâb-ı Vak'a-i Edirne	17 / 314
Saltanat-ı Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis	19 / 316
Sefer-i Moskov ve Serdârî-i Baltacı Mehmed Paşa ve Ahvâl-i Ceng ü Sulh	20 / 316
Sadâret-i Şehid Ali Paşa	22 / 319
Zuhûr-ı Sefer-i Venedik ve Serdârî-i Şehid Ali Paşa ve Feth-i Mora	23 / 320
Zuhûr-ı Sefer-i Nemçe	24 / 320
Şehâdet-i Sadr-ı a'zam Ali Paşa ve İnhizâm-ı Mevkib-i Hümâyûn	25 / 321
Sadâret-i Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa	26 / 322
'Akd-ı Musâlaha	27 / 323
Zuhûr-ı Sefer-i İran	28 / 324
Zuhûr-ı Vak'a-i Patrona	30 / 325
Saltanat-ı Sultân Mahmûd Hân-ı Evvel	32 / 327
Ahvâl-i Muhârebe-i İran	32 / 328
Zuhûr-ı Sefer-i Rusya ve Nakz-ı Ahd-ı Nemçe	34 / 330
Feth-i Belgrad ve 'Akd-ı Musâlaha	39 / 334

Muhârebât-ı Nâdir Şâh	39 / 335
ʿAkd-ı Musâlaha-i ʿAcem	41 / 336
Saltanat-ı Sultân ʿOsmân Hân-ı Sâlis	42 / 337
Saltanat-ı Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis	43 / 338
Zuhûr-ı Sefer-i Rusya	43 / 338
İnhizâm-ı ordu-yı hümâyûn	46 / 341
İhtirâk-ı Donanma-yı Hümâyûn	48 / 342
İstilâ-yı Kırım	50 / 345
ʿAkd-ı Mütâreke ve ʿadem-i Husûl-i Musâlaha	51 / 346
Saltanat-ı Sultân Abdu'l-hamîd Hân-ı Evvel	54 / 348
Kaynarca ahidnâmesi	56 / 350
Hâtime	69 / 363
Temmet Tamâm	70 / 363
Dördüncü Bâbın Tekmilesi	70 / 364
Ahvâl-i Mülkiyye	72 / 365
Ahvâl-ı Erkân-ı Devlet	74 / 367
Ahvâl-i ʿaskeriyye	85 / 377
Ahvâl-i Mâliyye	97 / 389
Ahvâl-i Hâriciyye	107 / 400
Ahvâl-i Ulûm ü Maʿârif	108 / 402
Cild-i Râbiʿ	1 /
İFÂDE-İ MAHSÛSA	2 / 410
Cild-i Râbiʿ Min Netâyici'l-vukûʿât	4 /
Halîl Hamîd Paşa'nın Teşebbüsâtı	5 / 414
Ahvâl-i Cezayirli Gâzî Hasan Paşa	7 / 416
Kırım Vukûʿâtı	8 / 417
Sefer-i İran	14 / 423
Rusya ve Nemçe'ye İʿlân-ı Sefer	16 / 425
Nemçelülere Galebe	19 / 427
İstilâ-yı Özi	20 / 429
İrtihâl-i Sultân Abdu'l-hamîd Hân-ı Evvel ve Cülûs-ı Sultân Selîm Hân-ı Sâlis	21 / 430
Buze Bozgunu	24 / 432
Vukûʿ-ı Nusret Der Yergöğ	26 / 434
İstilâ-yı İsmâʿil	26 / 435
İsveç İttifâkı	28 / 436
Prusya İttifâkı	28 / 437
Muhârebe-i Maçin	29 / 438
Muhârebe-i Bahriyye	30 / 438
İstilâ-yı Anapa	30 / 438
Mütâreke-i Rusya	31 / 440
Musâlaha-i Nemçe	32 / 441
Musâlaha-i Rusya	33 / 441
Feth-i Vehrât	34 / 443
Küçük Hüseyin Paşa'nın Kapudânlığı	34 / 443
Pasbanoğlu Vakʿası	35 / 444

Fransızların Mısır'a İstîlâsı	36 / 444
Mısır'ın Feth ü İstirdâdı	38 / 447
Mukaddime-i Vak'a-i Selîm Hânî	41 / 450
Vukû'-ı Sefer-i Rusya	44 / 452
İngiltere Donanmasının İstanbul'a Vürûdu	44 / 452
Hurûc-ı ordu-yı hümâyûn	46 / 454
Vukû'-ı İhtilâl ve Cülûs-ı Sultân Mustafa Hân-ı Râbi'	46 / 454
Vukû'-ı Fitne ve Tebdîl-i Saltanat	48 / 457
Ahvâl-i Alemdâr Mustafa Paşa	51 / 459
Muhârebe-i Bahriyye	52 / 460
İngilizlerin İskenderiyye'ye Tasallutları	52 / 460
Tebeddülât-ı Dâhiliyye ve Cülûs-ı Sultân Mahmûd Hân-ı Sânî	53 / 461
Mukaddime-i Vak'a-i Sâniye	54 / 462
Vak'a-i Alemdâr Paşa	58 / 466
İngiltere ile Tecdîd-i Musâlaha Olunduğu	61 / 469
Teceddüd-i Sefer-i Rusya	62 / 470
Yirmi Dört Senesi Muhârebâtı	63 / 471
Yirmi Beş Senesi Vukû'ât-ı Harbiyyesi	65 / 473
Sadâret-i Laz Ahmed Paşa	65 / 473
Yirmi Altı Senesi Muhârebâtı	66 / 474
Musâlaha-i Rusya	67 / 475
Ahvâl-i Sırb	68 / 476
Ahvâl-i Hicâziyye	70 / 478
Derebeylerinin İstîsâlleri	71 / 479
Ahvâl-i Tepedelenli Ali Paşa	72 / 479
Rum İhtilâli	74 / 481
Vak'a-i Hayriyye	76 / 483
Zuhûr-ı Sefer-i Rusya	78 / 485
Ahvâl-i Bağdad	81 / 488
Ahvâl-i İşkodralı Ali Paşa	82 / 489
Garb Ocakları ve Fransalu'nun Cezayir'e İstîlâsı	82 / 490
Ahvâl-i Mısriyye	84 / 492
Cülûs-ı Sultân Abdülmecid Hân hazretleri	93 / 500
Mısır Muhârebe-i Ahîresi	94 / 502
Beşinci Faslın Tekmilesi	97 / 504
Ahvâl-i 'askeriyye	106 /513
Ahvâl-i Mâliyye	112 / 520
Mevâdd-ı Hâriciyye	119 / 526
İ'TİZĀR	121 / 527

ÖNSÖZ

Mustafa Nuri Paşa'nın *Netâyicü'l-vukû'ât* isimli eseri, 'Osmânlı kurumlar tarihi alanında kaynak bir eser niteliğindedir. Dilinin sadeliği ve siyasî tarihten çok, kültür tarihine yönelik oluşu bu eseri günümüz tarihçileri için önemli kılmaktadır.

Bu eserin yeni harflere çevirilerek bastırılmasını kıymetli meslektaşım Prof. Dr. Ali Birinci'nin önerisi doğrultusunda kararlaştırdık. Başta öğrencilerimizle birlikte bir grup çalışması olarak işe başlamıştık. Ancak bunda istediğimiz başarıyı -öğrencilerimizin çoğunun özverili çalışmasına rağmen- sağlayamadık. Bu durumu görünce bu çeviriyi yapmakta ne kadar haklı olduğumuz anlaşılmış oldu. Liseden yetersiz bir kelime dağarcığı ile gelen öğrenciler 2 yıl içerisinde 'Osmânlı Türkçesini sözlük yardımı ile de olsa anlamakta güçlük çekiyorlar ve yanlış okumaktan kurtulamıyorlardı.

Biz, metni iki defa bilgisayardan, bir defa da bilgisayar çıktıları üzerinden kontrol ettik. Bu işi yaparken Merhum Hocam Prof.Dr. Neşet Çağatay tarafından hazırlanan sadeleştirmeden de yararlandık. Hicrî tarihlerin yanına Milâdî tarihleri de vermek binlerce okuyucuyu çeviri külfetinden kurtaracak ve metni rahat takip etmemizi sağlayacaktı. Yazar tarafından yanlış verilmiş olan tarihleri veya yanlış bilgilendirmeleri dipnot olarak gösterdik ve giriş kısmında örnek olmak üzere bir kaçını açıkladık. Bazı tarihlerdeki farklılık ise yazarın Rumî tarih kullanması dolayısıyla 13 gün eklenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Netâyicü'l-vukû'ât bu yayınla daha geniş bir okuyucu kitlesine farklı bir amaçla ulaşmış oluyor. Eserin sonuna eklediğimiz *Açıklamalı Dizin* ve *Kısa Sözlük* okuyucularımız için büyük kolaylık sağlayacaktır. Eserin yeni harflere çevirilerek yayınlanması günümüz tarihçilerini ve tarih bölümünde okuyan öğrencilerimizi kütüphânelerde kaynak arama külfetinden kurtaracaktır. Dizinin, esas nüshadaki cild ve sayfa numaralarına göre yapılmış olması eserden faydalanmayı kolaylaştıracaktır. Bu eserin Türk tarihçilerine kazandırılmasında emeği geçen kıymetli öğrencilerim Yard.Doç.Dr. Hülya Taş, Araş.Gör.Ayşegül Çalı, Selda Taşçılar Yıldız, Nuray Erdem ve Deniz Özcan başta olmak üzere isimlerini sayamadığım diğer öğrencilerime ve eserin yeni harflerle tekrar basımını sağlayan Birleşik Yayınevi yetkililerine teşekkür ediyor ve Mustafa Nuri Paşa'yı ve Prof.Dr. Neşet Çağatay hocamı rahmetle anıyorum.

GİRİŞ

MUSTAFA NURİ PAŞA KİMDİR?

Mustafa Nuri, 1824 yılı Eylül ayında İzmir'de doğmuştur[1]. Mısır'dan veya Tunus'dan 'Osmânlı ülkesine gelmiş ve özellikle İzmir çevresinde büyük bir rol oynamış olan *Mansûrîzâde* ailesindendir. Babası Mehmed Emin Bey'dir[2]. Mustafa Nuri, Bursa vilâyeti tahrirât kalemindeki göreviyle memuriyete başlamış[3], daha sonra idarecilik mesleğine girmiş, 1873-1881 yılları arasına 8 yıl süre ile *Defter-i Hakanî Nâzırlığı*, yani bugünkü kurumsal yapılanmamıza göre *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü* yapmış ve ünlü eseri *Netâyicü'l-vukû'ât*'ı da bu yıllarda kaleme almıştır[4]. Paşa bir süre *Ma'ârif Nâzırı*, daha sonra *Evkâf Nâzırı* olarak görev yapmıştır[5]. Bu görevi sürdürdüğü sırada 19 Ocak 1890 Cuma günü İstanbul'da ölmüş ve *Süleymâniye Camisi* avlusuna gömülmüştür[6].

NETĀYİCÜ'L-VUKŪ 'ĀT'IN YAZILMASI VE TENKİDİ

Mustafa Nuri Paşa kitabının ilk üç cildini parça parça neşretmeye muvaffak olmuş, IV. cildin basımını bazı sebeplerden dolayı geriye bırakmıştı. Paşa, ölümünden bir hafta önce kayınbiraderi bulunan eski *Dahiliye Nazırı Said Efendi*'ye kitabının IV. cildinin bastırılmasını vasiyet etmişti. Sonradan Paşa olan Said Efendi, bütün iyi niyetine rağmen bu vasiyeti yerine getiremeden ölmüş, bu görevi yapmak Mustafa Nuri Paşa'nın ölümünden 18 yıl sonra Said Paşa'nın oğlu *Mehmed Galib Bey*'e kısmet olmuştur[7]. Mehmed Galib Bey, babasının ölümünden

---

[1] Mehmed Süreyya, yazarımızın doğum tarihini 1238 (1822/23) olarak vermiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî, Osmânlı Ünlüleri*, IV, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1275.

[2] Ailenin 1957 yılında çıkarılmış bir soy kütüğü, aynı aileden Prof. Mecdud Mansuroğlu tarafından İ.Ü.E.F. *Türk Dili ve Edebiyatı* dergisinin X. cildinde yayınlanmıştır. Bkz: Neşet Çağatay, "Mustafa Nuri Paşa ve Eseri (1824- 1890)", *Belleten*, XLII/167 (1978), s. 446.

[3] Yayın Kurulu, "Mustafa Nuri Paşa (Mansurîzade)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmânlılar Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1999, YKB Yay.s. 306.

[4] Franz Babinger, *Osmânlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s. 408.

[5] 29 Mart 1882 tarihinde vezir, aynı yılın sonlarında Maarif nâzırı, 1886 yılı ortalarında Evkâf nâzırı oldu. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, s. 1275. Mustafa Nuri Paşa Evkâf nâzırı bulunduğu sırada Rüşdî Paşa'nın sadareti sırasında Halîl Paşa'nın Hariciye nâzırlığından alınması işinde aracılık görevi üstlenmişti. Bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, I, 3. Bs., Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 108.

[6] F. Babinger, *Osmânlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 403.

[7] Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukû'ât*, IV, 1.Bs., İstanbul 1327, "İfâde-i Mahsûsa", s.1. 1865-1935 yılları arasında yaşamış olan Mehmed Galip Bey, *Tarih-i Osmânî Encümeni* üyelerinden değerli bir

bir yıl, Meşrutiyetin ilânından (23 Temmuz 1908) 6 ay sonra (Ocak 1909) IV. cildin bastırılması işine giriştiğinde esasen az sayıda basılmış olan ilk üç cildin mevcudu tükenmiş ve eser karaborsaya düşmüştü. Bu yüzden IV. cildin birinci baskısı yapılırken diğer üç cildin de, ikinci baskıları gerçekleştirildi. Böylece Mehmed Galib Bey'in himmetiyle eser tam olarak bilim 'âlemine kazandırılmış oldu.

Mustafa Nuri Paşa, bu kitabını yazarken eski vak'anüvis tarihçilerin izledikleri kronolojik anlatımı terk ederek, olayları sebepleriyle açıklamak yoluna başvurmuş, olaylardan çok kurumları açıklamaya çalışmıştır. İşte *Netâyicü'l-vukû'ât* isimli kitabı bilim dünyasında değerli kılan ve en çok okunan kitaplar arasına sokan özelliklerden birisi de bu olmuştur. Eserin dilinin sade oluşu okumayı kolaylaştırmış ve 'Osmânlı kurumlar tarihi açısından *Netâyicü'l-vukû'ât*'ı bir başvuru kitabı haline getirmiştir. Mustafa Nuri Paşa'nın bu eseri özellikle son vak'anüvist *Abdu'r-rahmân Şeref Efendi'*nin yazdığı 2 ciltlik *Tarih-i Devlet-i 'Osmâniye* isimli kitabın başlıca kaynaklarından birisi olmuştur[8].

Mustafa Nuri Paşa, kitabını Tanzimat döneminin başlarında 1841 yılı olaylarıyla bitirmiştir. Paşa, 1890 yılında öldüğüne göre eğer kendi döneminin tarihini de yazmış olsaydı bu belki hepsinden daha kıymetli olurdu. Ancak ya siyasî endişelerle, ya da Tanzimatla yeni bir dönemin başladığını düşünerek 1841 sonrasını yazmamış veya yazmak istememiştir. Buna rağmen yazdığı kitap *Sultan Mehmed Reşad*'ın çok hoşuna gitmiş ve sık sık bu kitaptan bölümler okutarak dinlemişti. Paşamız, bu dönemin paşaları arasında ünlü tarihçi ve devlet adamı *Ahmed Cevdet Paşa*'dan sonra en çok eser vermiş devlet ricâlindendir.

Netâyicü'l-vukû'ât özellikle 'Osmânlı kurumlar tarihi açısından kaynak eser olmasına karşılık içerisinde yer alan bazı bilgiler de eleştiriye açıktır: Yazar, *II. Selîm* ve *III. Murad* dönemlerini anlatırken *Göriceli Koçi Bey*'in Sultan Murad'a takdîm ettiği risâleden bahsederek bu risâlenin *III. Murad*'a sunulduğu gibi bir izlenimin uyanmasına sebep olmuştur[9]. Ayrıca, *kuyûd-ı hakanî*'de yapılması gereken düzeltmeler için padişah adına yazılan *tashîh fermânlarının tuğralarının*

---

tarihçi olup çoğu yazılarını bu kurumun dergisinde yayınlamıştır. Mustafa Nuri Paşa'nın karısı Zeliha Hanım, Mehmed Galip Bey'in halası olmaktadır. Bkz. N. Çağatay, *Netâyic ül-vukû'ât*, IV, s. 316. Mustafa Nuri Paşa'nın kişiliği ve özel hayatı ile ilgili olarak bkz.: Reşit Halit, "Mansûrîzâde Mustafa Nuri Paşa", *İş ve Düşünce*, XXVII/ 233, İstanbul 1961, s.4- 6.

[8] Bursalı Mehmet Tâhir efendi, *Osmânlı Müellifleri* (1295- 1915), III, İstanbul 1975, s. 104; N. Çağatay, "Mustafa Nuri Paşa ve Eseri", s. 449.

[9] *Netâyicü'l-vukû'ât*, I, s. 113. Bilindiği gibi Koçi Bey risâlesini 1630 yılında IV. Murad'a takdîm etmiştir.

mutlaka sadrazamlar tarafından çekilmesi gerektiği yolundaki bilgisi de doğru görünmemektedir[10]. Yazar, *Hayru'l-llâh Efendi'nin*, yazdığı tarih kitabında *"hâss"* ve *"çiftlik"* terimlerini karıştırdığını, oysa timâr, ze'âmet ve hâssların külliyen kaldırılmasının 20- 30 yıllık şey olduğunu söylemektedir[11]. Buna karşılık kendisi 8 yıl *Defter-i Hakanî Nâzırlığı* yapmış olmasına rağmen, *Tahrir Defterlerinin* her yüz senede bir yapıldığını ve II. Selîm'den sonra tahrir yapılmadığını yazmaktadır[12]. Bilindiği gibi tahrir defterleri 20-30 senede bir yenilendiği gibi tahriri gerektiren sebepler ortaya çıktığında 4-5 yıl ara ile bile tahrir yapıldığını da bilmekteyiz[13]. II. Selîm'den sonra gelen III. Murad (1574- 1595) dönemine ait pek çok tahrir defteri olduğu gibi Revan'ın fethi üzerine III. Ahmed döneminde (1703-1730) yapılan tahrir defteri de elimizde bulunmaktadır. Bütün bunlar 'Osmânlı arşivinin, *Defter-i Hakanî Nâzırı* için bile yeterince açık olmadığını ve bazı şeylerin kulaktan duyma bilgilerle tekrar edile geldiğini düşündürmektedir.

Eser, bazı araştırmacılara göre, "çok ağır bir dil ve anlatışla" kaleme alınmıştır[14]. Ancak bu ağır dilin ölçüsünü tespit etmek oldukça zordur. Hoca Sa'deddin'in *Tâcü't-tevârîh*'i, Ahmed Vasıf Efendi'nin *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâ'ikü'l-ahbâr*'ı ile kıyaslanırsa *Netâyic*'in dili çok sade kalır. Eserin dilinin *Tarih-i Cevdet*'ten veya *Na'îmâ Tarihi*'nden ağır olmadığını da açıkça söyleyebiliriz.

Mustafa Nuri Paşa'nın *Netâyic*'den ayrı *Hazinetü'l-Hisâb* adlı basılı bir eseri daha vardır[15].

NETĀYİCÜ'L-VUKŪ 'ĀT BASIMLARI

Eserin ilk baskısının I. cildi Seyyid Mustafa Efendi tarafından 1294 (1877) yılında İstanbul'da yayınlanmıştır. 1003 (1594) yılından 1099 (1688) yılına kadarki dönemi anlatan II. cild ve 1188'e (1774) kadar gelen III. cild 1296 (1879) yılında yayınlanmıştır. 1257 (1841) yılına kadarki tarihî olayları ve sebeplerini

---

[10] *Netâyicü'l-vukû'ât,* I, s.119. Önemli konulardaki fermânların tuğraları nişâncı veya tuğra çekmekle görevli vezirler tarafından, diğerlerininki ise *tuğrakeş* denilen memurlar tarafından çekilmekteydi. Bazı sadrazamların okuma yazma bile bilmediğini düşünürsek M.N. Paşa'nın bu genellemesinin doğru olmadığını söyleyebiliriz.

[11] *Netâyicü'l-vukû'ât,* I, s. 119.

[12] *Netâyicü'l-vukû'ât,* I, s. 122.

[13] Örnek olarak Adana sancağı, 1518, 1521, 1525, 1530, 1536, 1547, 1572 yıllarında tahrîre tâbi tutulmuş ve ayrı ayrı mufassal tahrir defterleri hazırlanmıştır.

[14] N. Çağatay, *Netâyicü'l-vukû'ât*, I, s. XV.

[15] N. Çağatay, "Mustafa Nuri Paşa ve Eseri", s. 463.

anlatan IV. cild yazarın ölümünden sonra 1909 yılında İstanbul'da Mehmed Galib Bey'in önsözüyle yayınlanmıştır.

Netâyicü'l-vukû'ât 1327 H. (1909 M.) yılında ikinci baskısını yapmıştır. Yayına hazırladığımız eser bu ikinci basımın yeni harflere çevirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Ayrıca karşılaştırma amacıyla 1961 yılında yayınlanan *Netâyicü'l-vukû'ât Tekmileleri (I-III)* isimli eserden de yararlanılmıştır[16].

Netâyicü'l-vukû'ât, Prof.Dr. Neşet Çağatay tarafından notlar ve açıklamalar eklenerek sadeleştirilmiş, 1979 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından iki kitap halinde bastırılmıştır.

NETÂYİCÜ'L-VUKŪ 'ĀT'IN KAYNAKLARI

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic*ü'l-*Vukû'ât*'ı yazarken birçok 'Osmânlı kroniğinden yararlanmıştır. Ancak yazarımız bunları modern tarihçiliğin gereklerine uygun şekilde cild ve sayfa numarası göstererek kullanmamış, sadece isimlerini zikretmekle yetinmiştir. En çok kullandığı kaynaklar Ayn Ali Efendi'nin *Kavânîn-i Āl-i 'Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân* isimli eseri ile Halepli Na'îmâ Efendi'nin *Na'îmâ Tarihi*, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet*'i, Peçuylu İbrâhim Efendi'nin *Peçevî Tarihi*, Kâtib Çelebi'nin *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*'ı gibi eserlerdir. Bunlardan başka *Netâyic*-i *Vukû'ât*'da Hoca Sa'deddin'in *Tâcü't-tevârih*'i, Ahmed Ta'ib'in *Hadîkatü'l-vüzerâ* isimli eseri, *Şakâyık-ı Nu'mâniye Tercemesi*, *Ulûm-ı Mütenevvi'a Mecmû'ası*, *Kemâlpaşazâde Divânı*, Lutfi Paşa'nın *Āsâfnâme*'si, Mustafa Ālî'nin *Künhü'l-ahbâr*'ı, *Hayru'l-llâh Efendi Tarihi* gibi eserler de belirli ölçüde kullanılmıştır. Ayrıca eserde, *Şemdanizâde Tarihi, Cebbârzâde Lâyihası, Karaçelebizâde Abdu'l-azîz Efendi Tarihi, Fındıklılı Mehmed Ağa Tarihi (Mür'i't-tevârîh), Tarih-i Râşid, Müverrih Vâsıf Efendi Sefâretnâmesi, Üss-i Zafer, İbn-i Batuta Seyâhatnâmesi* gibi kitapların da ismi geçmektedir. Yazarımızın *Takvîm-i Vekâyi'* ve *Düstûr* gibi süreli yayınlardan da yararlanmıştır.

Mustafa Nuri Paşa'nın kaynakları arasında sözlü kaynaklar da bulunur. Bazen bir olayı bizzat yaşayan kişiden veya bazen onun oğlundan veya bir yakınından işiterek bize aktardığı da olur.

---

[16] Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukû'ât Tekmileleri (I-III)*, Yayına Hazırlayan: Genel Türk Tarihi Kürsüsü, Ankara 1961, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

YENİ BASKIYI HAZIRLAMA SEBEBİ

Yukarıda açıkladığımız sebeplerle *Netâyic*-i *Vukû'ât*', 'Osmânlı kültür tarihi üzerinde çalışanlar için önemli bir başvuru kitabı özelliği kazanmıştır. 1909 yılında yapılan ikinci baskının kaç nüsha basıldığını bilmiyoruz. Ancak bugün önemli kütüphânelerin dışında birçok üniversite kütüphânesinde bile bu kıymetli eserin 1909 baskısını bulmak mümkün değildir.

Tarihî bir kaynağın sadeleştirilerek yayınlanması halkın anlayabilmesi amacıyla yapılmaktadır. Bir sadeleştirme ne kadar mükemmel yapılırsa yapılsın konunun uzmanı olan kişileri hoşnut etmemektedir. Bu açıdan bakıldığında Merhum Hocam Prof.Dr. Neşet Çağatay tarafından yapılmış olan sadeleştirme geniş kitlelere eserin tanıtımını sağlamışsa da akademik dünyada kaynak olarak gösterilmesi, *orijinali kullanılmadığı* gerekçesiyle tenkit edilmektedir. Ayrıca Neşet Çağatay hocamızın -belki de işin doğası gereği yapmış olduğu yanlışlıklar- eserin orjinalinin kullanılması gerektiği tezine haklılık kazandırmaktadır[17]. Orhan Şaik Gökyay bu yanlışlıkları "Türkçeyi yanlış kullanma", "İmlâ", "Yakışıksız ve yadırganacak karşılıklar", "Metne uygunsuzluklar, anlamdan sapmalar, atlamalar, ilâveler", "Dil ve ifade bozumlukları", "Coğrafya ve tarih bilmemekten ileri gelen yanlışlıklar", "Yanlış anlamalar" başlıkları altında toplamıştır. Gökyay, bu kılı kırk yaran eleştirisinde Neşet Çağatay'ın yapmış olduğu bazı tarih yanlışlıklarını ise görmemiştir[18]. Herhalde bunun en önemlisi kitabın basıldığı tarihtir. Çağatay, eserin 1911 yılında Mehmed Galip Bey tarafından bastırıldığını[19] yazmaktaysa da eser 1327 Rumî yılında değil 1327 Hicrî yılında basılmıştır[20]. Mehmed Galip Bey'in IV. cildin neşri için yazdığı önsözde, kitabın Meşrutiyetin ilanından 5 ay

---

[17] Merhum Orhan Şaik Gökyay "Kâğıt Ziyanlığı" başlığı altında yayınladığı uzun makalesinde (*Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10-11, (1979- 1980) *Netâyicü'l-vukû'ât*'ın bu sadeleştirmesinde gördüğü hata ve eksiklikleri oldukça ağır bir üslubla eleştirmiştir. O. Ş. Gökyay daha sonra bu makalesini Dergâh Yayınları arasında çıkan kitabında yayınlamıştır. Bkz. O. Ş. Gökyay, *Destursuz Bağa Girenler*, İstanbul 1982, s. 276- 288. Sayın Hocam Neşet Çağatay'ın bu eleştirilere bir cevap vermeye gerek duymadığını, kendisiyle yaptığım telefon konuşmasından öğrenmiştim. Dolayısıyla N. Çağatay'ın bu eleştirilere cevap vermediğini söyleyebiliriz. Şimdi her ikisi de Rahmet-i Rahmân'a kavuşmuş olan bu iki bilim adamını da rahmetle anmakta, hayatın *kavga* değil *iyilikte yarışmak* için olması gerektiğini bu vesile ile hatırlatmakta yarar görmekteyim.

[18] Her ne kadar O.Ş. Gökyay kitabı 107. sayfanın sonuna kadar okuyabildiğini daha sonra sabrının tükendiğini ve kitabı bir yana attığını söylüyorsa da (s. 276) eserin başındaki bu tarih yanlışlığını fark etmesi gerekirdi.

[19] *Netâyicü'l-vukû'ât*, I-II, s. XV.

[20] Eserin tarihi konusundaki yanlışlık Çağatay'ın bu eserin yayınlanmasından hemen önce *Belleten*'de yayınladığı makalesinde de bir başka şekilde ortaya çıkmıştır. Yazar burada 1327 yılını malî olarak göstermiş fakat Miladî tarihi 1909 olarak vermiştir. Bkz.: N. Çağatay, "Mustafa Nuri Paşa ve Eseri", s. 447.

sonra yayınlanması için çalışmaya başlanıldığı belirtilmektedir[21]. Eserin bitirildiği tarih ise IV. cildin sonunda 7 Rebî'ü'l-âhir 1327 (28 Nisan 1909) olarak gösterilmiştir[22]. Dolayısıyla eserin basım tarihi 1911 değil 1909 olarak düzeltilmelidir.

Bütün tenkitlere rağmen *Netâyicü'l-vukû'ât*'ın bu sadeleştirilmiş şekli belirli bir boşluğu doldurmuştur. Sadeleştirme yapılmadan yeni harflere aktarılması ise özellikle Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerimizin dışında kalan illerimizde bulunan araştırmacılar için büyük bir hizmet olacaktır. Son yıllarda bazı yayınevlerinin bu tür kaynak kitapları tıpkıbasım yoluyla çoğaltdıklarını görmekteyiz. Gerek sadeleştirmesinin, gerek tıpkıbasımının yayınlanmasının faydalı bir iş olduğunu kabul ediyoruz. Buna rağmen bütün bunlar bu tür eserlerin yeni harflere çevrilmesi konusundaki gerekliliği ortadan kaldırmıyor. Şu anda üniversitelerimizde tarih öğrenimi gören lisans, hattâ yüksek lisans öğrencilerinin bu tür çeviri metinlere ihtiyacı olduğunu bilmekteyiz. Eserin dili çok ağır olmadığından tarihe ilgi duyan her kesim bu eseri orjinalinden okur gibi zevkle okuyabilecektir. Arapça veya Farsça kelime ve deyimlerin bir kısmını dipnotta açıklamış olmamız anlamakta yardımcı olacaktır. Kitapların sonuna konulan sözlüklerin ne derece faydalı olduğunu bilemiyorum. Ancak biz kısa bir sözlük eklemeyi faydalı bulduk. Gerektiğinde karşılaştırma yapılabilmesi için eserin orjinalinin sayfa numaralarını sol kenârda küçük punto ile içerlek olarak gösterdik.Eserin üst başlığına da kaçıncı cilt olduğunu ayrıca yazmayı faydalı bulduk.

Eserin orjinalinde *İçindekiler* kısmı olmadığı halde okuyucuya kolaylık sağlamak üzere çağdaş yayıncılık ilkelerine uyarak *İçindekiler* kısmı oluşturduk. Burada ilk olarak verilen sayfa numaraları eserin orjinalinde yer alan sayfa numaraları, ikincisi ise bu kitapta geçen sayfa numaralarıdır. Eserin IV cildi de ayrı ayrı 1'den başlayarak numaralandığı için birinci sütunda her cild için ayrı sayfa numaraları verilmiştir.

Eserin iki ayrı cilt halinde neşri okuyucu için bir kolaylık gibi görünmekte ise de araştırmada ve dizin takibinde güçlük yaratmaktadır. Bu bakımdan biz eserin orjinalinde olduğu gibi IV cildin tek bir kitap yayınlanmasına karar verdik. Umarız okuyucularımız da bu kararımızdan memnun kalacaklardır.

---

[21] *Netâyicü'l-vukû'ât,* IV, s.2

[22] *Netâyicü'l-vukû'ât,* IV, s. 125.

MUSTAFA NURİ PAŞA

NETĀYİCÜ'L-VUKŪ 'ĀT

CİLD-İ EVVEL

TAB'A-İ SĀNİYYE

İSTANBUL

Bâb-ı Âlî Câddesinde Uhuvvet Matba'asında Tab' Olunmuşdur.

1327 (1909)

CİLD-İ EVVEL

MİN NETĀYİCİ'L-VUKŪ'ĀT

Bismi'l-llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Hamd ü senâ-yı Rabbü'l-'âlemîn ve salât ü selâm hazret-i Seyyidü'l-mürselîn ve tarziyye-i âl ü ashâb-ı güzîn vazîfe-i vecîbesi îfâ kılındıkdan sonra[23] şu vechile 'arz-ı mâ-fi'z-zamîre ibtidâr olunur ki: Fakîr-i kem-bızâ'a[24], evân-ı tufûliyetimden berü[25] mütâla'a-i tevârîh ve tetebbu'-ı âsâr-ı eslâfa mâ'il olduğumdan mütedâvil ve meşhûr olan tarîhlerden mâ'adâ ba'zı erbâb-ı vukûfun mevâdd-ı meşhûdeleri üzerine yazdıkları âsârdan dahi haylice resâ'il ü levâyihi[26] mükerreren mütâla'a ü tedkîk eylemiş ve bi-lutfihi ta'âlâ otuz seneden mütecâviz zamândan beri Bâb-ı Alî ve Hazîne-i Mâliyye ve Defterhâne-i Hâkānî me'mûriyet ü menâsıbında ve bâ-husûs cennet-mekān Sultân Abdu'l-azîz Hân hazretlerinin evâ'il-i saltanatlarında Mâbeyn-i hümâyûn başkitâbetinde bulunduğum cihetle hasbe'l-me'mûriyye muttali' olduğum havâdis-i eyyâmı ve meşhûd-ı âcizânem olan kavânîn-i kadîme ve kuyûdât-ı atîkayı nazar-ı im'ândan geçirmiş olduğumdan bi-kadri'l-liyâka istinbât eylediğime göre saltanat-ı seniyye-i 'Osmâniyye'nin bidâyet-i zuhûrundan berü idâre-i siyâsiyye ve nizâmât-ı mevzû'a ü 'örfiyyesi bi'd-defa'ât tebeddül eylemiş olmağla bunların hakāyık-ı esbâb ve netâyic-i vâkı'alarını mübeyyin olmak ve ahlâfa âcizâne bir yâdigâr bırağılmak üzere işbu risâle-i müstemendânemi[27] tertîbe mübâşeret eyledim.

Eğerçi niyyet-i âcizânem her asırda cârî olan nizâmât-ı mülkiyye ve kavânîn-i 'askeriyye ve idâre-i mâliyye ve teferru'ât-ı sâ'ireyi tavzîha münhasır ise de bu maksadın lâyıkıyla meydâna çıkarılması zımnında vukû'ât-ı kevniyyenin mücmelen terkîm ve bir tekmile ilâvesiyle maksad-ı aslînin tatmîm olunması muktezî olduğu misillü tagayyürât-ı külliye tarîhlerinden bed' olunmak üzere

---

[23] Eser, Osmânlı geleneğine uygun bir şekilde Allâh'a hamd, Peygamber"e ve yakınlarına selâm ile başlamaktadır.

[24] fakîr-i kem-bızâ'a: sermâyesi az fakîr. Eskiden "ben" demek ayıp olduğu için yazar kendisinden bahsetmesi gerektiğinde bu şekilde *fakîr, hakîr, bende, çâker* gibi alçakgönüllülük gösteren kelimeler ve deyimler kullanırdı.

[25] evân-ı tufûliyet: çocukluk zamanı.

[26] resâ'il ü levâyih: risâleler ve lâyihalar, kısa kitap ve raporlar.

saltanat-ı seniyyenin şeh-nâme-i vâkı'âtı altı bâba bi't-taksîm her bâbın tekmilesinde hâvî olduğu 'asrın nizâmât-ı câriyye ve kavânîn-i mer'iyyesi 'alâ kadri'l-imkân[28] tavzîh ü ityân[29] kılınmak sûreti ihtiyâr kılındı.

Allâme-i zû-fünûn[30] Müverrih İbn-i Haldûn her devlete sinn-i nümuvv[31] ve sinn-i vukûf ve sinn-i inhitât isbât ve a'mâr-ı düveli[32] ekseriyâ yüz yirmi sene olmak üzere îrâd edüb halbuki kendisi sekiz yüz

3

sekiz (1405) sene-i Hicriyye'sine kadar mu'ammer[33] olmak hasebiyle Bağdad ve Endülüs ve Mısır'da üçer-beşer yüz sene saltanat süren hulefâ-yı Abbâsiyye ve Emeviyye ve Fâtımıyye'yi müdrik olduğu hâlde bu da'vâda bulunması: *Her üç karnda usûl ve âdât-ı devlet külliyen mütehavvil ve mütegayyir olur* demeğe mahmûl olub bu âdât-ı tabî'iyye ise Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye'de dahi hükmünü icrâ eylediği her bâbın mukâyese-i tekmilesiyle zâhir olmak için:

Birinci bâb, ibtidâ-yı zuhûr-ı kevkebe-i 'Osmâniyye'den[34] Timur hâdisesine kadar yüz beş senelik;

ve **ikinci bâb**, Çelebi Sultân Mehmed Hân hazretlerinin tecdîd-i devlete muvaffakiyyetlerinden Sultân Bayezid-i Sânî hazretlerinin terk-i meşgale-i saltanat buyurdukları dokuz yüz on sekiz (1512) senesine değin yüz on üç yıllık;

ve **üçüncü bâb**, Yavuz Sultân Selîm Hân hazretlerinin cülûslarından bin üç (1595) tarîhine kadar seksen beş senelik;

ve **dördüncü bâb**, Sultân Mehmed Hân-ı Sâlis hazretlerinin tarîh-i mezbûrda vukû' bulan cülûslarından bin doksan dokuz (1687) senesinde Sultân Süleymân Hân-ı Sânî hazretlerinin cülûslarına;

ve **beşinci bâb**, oradan bin yüz seksen sekizde (1774) mün'akid olan Kaynarca Mu'âhedesi'ne değin mürûr eden zamânlarda vâkı' olan hâdisâtı;

ve **altıncı bâb**, andan sonra sûret-yâb-ı zuhûr olan ahvâlî mübeyyin[35] olarak tertîb ve işbu eser-i nâçizânem *Netâyicü'l-Vukû'ât* nâmıyla tevsîm[36] kılındı. Ma'a-mâ-fîh zarûriyyü'l-vukû' olan hatâyi'âtının dâmen-i 'afv ü safh ile mestûr ve

---

[27] müstemend: hüzünlü, mahzûn, mükedder, bî-çâre, derdmend.

[28] alâ kadri'l-imkân: elden geldiğince, imkânlar elverdiği ölçüde.

[29] ityân: getirme, îrâd (delâil ityân etdi). Arapça'da gelme, vürûd, vüsûl.

[30] allâme-i zû-fünûn: bilgi ve hünerler sahibi büyük bilgin.

[31] nümuvv: nebat ve hayvanın büyümesi, bitme, yetişme, nemâ.

[32] a'mâr-ı düvel: devletlerin ömürleri.

[33] mu'ammer: ömür sürmüş.

[34] ibtidâ-yı zuhûr-ı kevkebe-i Osmâniyye: Osmânlı yıldızının doğmaya başlaması.

[35] sûret-yâb-ı zuhûr olan ahvâli mübeyyin: ortaya çıkan durumları bildiren.

[36] tevsîm: isim verme, isimlendirme, tesmiye .

kalem-i ma'ârif-rakamla taslîh ve tashîh buyurulması müsterhamdır[37]. Ve mine'l-llâhi't-tevfîk.

Es-seyyid Mustafa
Nâzır-ı Defter-i Hâkānî
Hâlen

[37]müsterham: istirhâm olunmuş, niyâz olunmuş. Bu cümlede, ortaya çıkması muhakkak olan hataların affı ve düzeltilmesi istenilmektedir.

Bâb-ı Evvel

İbtidâ-yı Zuhûr-ı Āl-i 'Osmân -Eyyede Allâhu mülkehu ilâ âhiri'z-zamân-[38] ***dan sekiz yüz dört (1401) tarîhinde Vâkı' Timur Vak'ası'na Kadar Olan Vukû'atı Mübeyyindir.***

Mufassalât-ı tevârîhde mastûr olduğu üzere bir müddet Ahlat'da mutavattın olan Kayı Hân kabîlesi me'vâ-yı kadîmleri olan Mahan taraflarına 'avdet eylemek niyyetiyle Ca'ber Kal'ası civârında nehr-i Fırat'dan mürûr ederler iken emîr-i kabîle olan Süleymân Şâh garîkan fevt olmağla terk eylediği dört nefer evlâdından ikisi vatan-ı kadîmlerine 'avdet edüb diğer ikisi olan Ertuğrul

4

Gâzî ile Dündar Bey dört-beş yüz hâne kadar tevâbi'âtlarıyla kişver-i Rum'a müntakıl ve ol tarîhde Konya'da hükümrân-ı kişver-i Rum olan devlet-i Selçûkiyye'nin zîr-i himâyesinde dâhil olmalarıyla Ankara civârında vâkı' *Söğüd Yaylası* mesken ta'yîn kılındığından orada tavattun eylediler.

Bu tarîhe kadar -ki takrîben Hicret-i seniyyenin altı yüz otuz (1232) senesi râddeleridir- kuvve-i İslâmiyye Aydın ve Mağnisa ve Karasi ve Kütahya ve Ankara ve Kastamonu ve Sinob taraflarına değin ilerileyüb Anadolu kıt'asında Rumlar elinde yalnız Bursa ve İzmid sancaklarıyla Bolu sancağının bir parçası ve Karadeniz sevâhilinde Samsun ve Trabzon kal'aları kalmışidi. Buralarda bulunan ümerâ-yı millet-i Mesihiyye her ne kadar İstanbul İmparatorlarına tâbî' iseler de derebeyleri misillü her birisi zîr-i hükûmetinde bulunan mevâkı'a bi't-tevârüs[39] mutasarrıf idiler. Rum İmparatorluğu bir aralık Frenklerin İstanbul'u istîlâlarından nâşî İznik'e mürtehil ve zâten sinn-i şeyhûhete[40] vâsıl olmasıyla eğerçi altmış-yetmiş sene mürûrunda bir takrîb pây-ı taht-ı kadîminin istirdâdına dest-res oldu ise de kuvvet ü mikneti hemân bi'l-külliye mahv olmak derecesine resîde olduğundan vaktiyle binâ olunmuş olan İstanbul hısn-ı hasîninin[41] metânet ü resâneti sâyesine sığınmış idi.

Devlet-i Selçûkiyye vâsi'u'l-memâlik bir devlet-i kavî-şevket olduğu hâlde Tatarların muhâcemâtı ve şehzâdegânın nâ'il-i saltanat olmak içün yek-diğeriyle olan muhâsemât ü muhârebâtı ve ba'zen Tatar pâdişâhlarına ilticâları sebebleriyle altı yüz elli (1252) tarîhinden sonra kuvvet ü miknet ve hey'et-i ictimâ'iyyelerine vehn ü halel tatarruk edüb[42] günden güne tenezzül etmeğe başladılar.

---

[38] *Eyyede Allâhu mülkehu ilâ âhiri'z-zamân: Allâh O'nun mülkünü sonsuza kadar kuvvetlendirsin.*

[39] Metinde yanlış olarak *bi'n-nevrâs* şeklinde yazılmıştır.

[40] sinn-i şeyhûhet: ihtiyarlık yaşı.

[41] hısn-ı hasîn: sağlam kale.

[42] vehn ü halel tatarruk etmek: gevşeklik ve gölge yol bulmak.

Anadolu kıt'ası bu hâlde iken Ertuğrul Gâzî, Söğüd Sahrâsı'nda sâkin olub Devlet-i Selçûkiyye ümerâsından ve bulunduğu mevkı'in Rumlar ile hem-hudûd olmak hasebiyle *uc* ya'ni müntehâ-yı hudûd beylerinden olmağın selâtîn-i Selçûkiyye'nin seferleri vâkı' oldukca a'vân ü ensârıyla[43] hıdmet-i devletde bulunur ve meskeninde bulundukca civârında vâkı' Rumistan'a çapul edüb emvâl-i ganâyimle[44] muğtenim olur idi. Çünki Devlet-i Selçûkiyye'nin her ne kadar Rum imparatorlarıyla musâlahaları vâkı' olur idiyse de tarafeyn serhadd ümerâsı yekdiğeri memâlikine tecâvüz ederek sahrâlarda bulunan ahâlî ve hayvânâtı esîr ve gasb eylemek âdât-ı 'asriyyeden idi. Binâ'en aleyh istihsâl-i menâfi' ile günden güne Ertuğrul Gâzî'nin kuvveti tezâyüd ve cem'iyyeti tekessür[45] ederek oralarda yerleşüb ömrü âhir oluncaya kadar gazâ ü cihâda ve tezyîd-i servet ü iktidâr ile muhâfaza-i teba'a ü bilâda sarf-ı himmet eylemişdir.

Ertuğrul Gâzî altı yüz seksen (1281) tarîhinde terk-i mülk-i mecâzî etdikde oğlu 'Osmân Gâzî emîr-i kabîle olub selâtîn-i Selçûkiyye tarafından emâreti[46] tasdîk kılındı.

Müşârün ileyh dahi pederi gibi gazâ ü cihâdı pîşe edinmekle ânen-fe-ânen[47] kadr ü şânı ve kuvvet ü sâmânı terakkî ederek vâhiden-ba'de-vâhidin[48] Karacahisar ve Bilecik ve Yarhisar ve İnegöl kal'alarını feth ü teshîr etmiş ve Yenişehir'i ebniye-i menî'a ü refî'a[49] ile tezyîn edüb dârü'l-mülk[50] edinmiş olduğundan Sultân-ı Selçukî olan Ala'addîn-i Sânî cânibinden Eskişehir kasabası feth etdiği memâlike ilhâk ve cümlesi bir sancak i'tibârıyla 'Osmân Gâzî 'uhdesine tevcîh olundukdan mâ'adâ tabl ü 'alem-i emâret ihsânıyla dahi şân ü şöhreti lâmi'u'l-eşrâk[51] kılındı. Bu bâbda Dîvân-ı Sultân Ala'e'd-dîn'den sâdır olan fermân- ı hümâyûn ile cevâbı *Feridun Bey Münşe'âtı*'nda mastûrdur.

'Osmân Gâzî ber vech-i meşrûh bir sancak vâlîliği kesb eyledikden on-on iki sene mürûrunda galebe-i tedrîciyye-i Tatar, Devlet-i Selçûkiyye'yi kâmilen muzmahill ve târ-mâr etmiş olmasıyla ümerâ-yı Selçûkiyye'den Germiyânoğlu Kütahya'da ve Karasi ve Saruhan ve Aydın ve Menteşe ve Hamîdoğulları nâmlarına mensûb olan yerlerde ve İsfendiyâr ve Ramazân ve Zu'l-kadriyye

[43] a'vân ü ensârıyla: yardımcılarıyla, bütün maiyyeti ile.

[44] emvâl-i ganâyim: ganimet malları.

[45] kuvveti tezâyüd ve cem'iyyeti tekessür: kuvveti artarak ve etrafındaki adamları çoğalarak.

[46] emâret: emîrlik, beylik.

[47] ânen-fe-ânen: devamlı, sürekli.

[48] vâhiden-ba'de-vâhidin: birer birer, birbirinden sonra.

[49] ebniyye-i menî'a ü refî'a: yüksek ve büyük binalar.

[50] dârü'l-mülk: başşehir, başkent, pây-i taht.

[51] metinde: eşrak. lâmi'u'l-eşrâk: doğuları aydınlatan, her tarafı parlatan.

oğulları Kastamonu ve Adana ve Mar'aş taraflarında vakten-be-vaktin[52] i'lân-ı istiklâl etdikleri misillü 'Osmân Gâzî dahi altı yüz doksan dokuz (1299) tarîhinde nâmına hutbe kırâ'at etdirerek havza-i hükûmetinde vâsıl-ı mertebe-i istiklâl oldu.

Tebrîz'de fermân-fermâ[53] olan İlhan-ı Cengizî tarafından mukaddemâ Devlet-i Selçûkiyye'ye nâzır ta'yîn olunub Kayseriyye'de ikâmet eden Eretna Bey vâris-i saltanat-ı Selçûkiyye olmak da'vâsında idiyse de sâlifü'z-zikr ve vülât-ı Selçûkiyye mûmâ ileyhe itâ'at etmediklerinden başka mu'ahharan Karamanoğulları Konya'da teşkîl-i hükûmet eylediler.

Mu'ahharan saltanat-ı İlhâniyân dahi kesb-i teferruk ü teşettüd eylediğine[54] mebnî Tatar pâdişâhlarının Anadolu ahvâlîyle takayyüde iktidârları kalmadığından ve mezbûr Eretna Bey dahi kuvve-i mevcûdesiyle ümerâ-yı Selçûkiyye'yi taht-ı itâ'ate almağa muktedir olamayacağını teyakkun[55] ederek Kayseriyye ve havâlîsi hükûmetiyle kanâ'at eylediğinden şîve-i kader Anadolu kıt'asında mülûk-ı tavâ'if hudûsuna[56] müncerr oldu.

Bundan sonra 'Osmân Gâzî tarîh-i vefâtı olan yedi yüz yirmi altı (1326) senesine kadar bi't-tedrîc Bursa ve Kocaili havâlîsini feth ü teshîr edüb Bursa şehri pây-ı taht-ı

6

'Osmânî olmak üzere derûn-ı kal'ada vâkı' Ak Künbed nâm manastır derûnuna defn olunmasını vasiyyet ederek i'lân-ı istiklâlinden yirmi yedi sene mürûrunda ve yetmiş yaşında irtihâl-i dâr-ı bekâ[57] eylemişdir.

'Osmân Gâzî'nin vukû'-ı vefâtıyla oğlu Orhan Gâzî mesned- nişîn-i taht-ı istiklâl olub iki sene sonra İzmid ve Hereke kal'aları feth ve şehzâde-i ekber Süleymân Paşa-yı Gâzî'ye tevcîh kılınmış ve yedi yüz otuz bir (1330) senesi hayli vakitden berü taht-ı muhâsarada bulunan İznik şehri dahi teshîr olunub bir müddet makarr-ı serîr-i saltanat[58] olmuşdur.

Şehzâde Süleymân Paşa, Rumlar elinde bulunan Taraklı Yenicesi teshîri niyyetiyle hareket edüb âvâze-i adl ü dâdı müştehir-i âfâk[59] olduğundan ahâlîsi 'arz-ı inkıyâd[60] etdikleri misillü Mudurnu ve Göynük hâkimleri dahi itâ'ate mecbûr

[52] vakten-be-vaktin: günden güne.

[53] fermân-fermâ: hüküm süren, emir buyuran, emreden.

[54] kesb-i teferruk ü teşettüd eylemek: pek çok kollara, şu'belere ayrılmak.

[55] teyakkun: tamâmıyla ve esâsen bilme, aslâ şübhe etmeyecek sûretde öğrenme.

[56] mülûk-ı tavâ'if hudûsu: küçük beyliklerin ortaya çıkması, karışıklık (fetret) döneminin başlaması.

[57] irtihâl-i dâr-ı bekâ: kalıcı dünyaya göçmek, ölmek.

[58] makarr-ı serîr-i saltanat: saltanat tahtının başkenti.

[59] âvâze-i adl ü dâdı müştehir-i âfâk olmak: adaletinin sesi her tarafı kaplamak.

[60] arz-ı inkıyâd: bağlılığını sunmak.

olmalarıyla halkı ilzâm-ı cizye ile yerlerinde takrîr ve himmet-i Orhanî ile bir aydan ziyâde muhâsaradan sonra Gemlik Kal'ası dahi teshîr kılındı.

Şimdiye kadar İslâm elinde bulunan memâlike ta'arruz olunmamış iken ümerâ-yı Selçûkiyye'den Karesi vâlîsi olduğu hâlde emsâli misillü kesb-i istiklâl eden Aclan Bey fevt olub dergâh-ı Orhanî'de bulunan oğlu ile babası yanında olan diğer oğlu beyninde vâris-i mülk-i peder[61] olmak üzere vukû' bulan muhâsama ü kıtâl[62] Karesi sancağının Hükûmet-i 'Osmâniyye'ye girmesini mûcib olmağla livâ-i mezbûr Şehzâde Sultân Murâd'a tevcîh buyuruldu. Yedi yüz otuz sekiz (1337) senesine kadar Bursa ve İzmid ve Bolu sancaklarında bulunan memâlik-i İseviyye kâmilen teshîr olunub hudûd-ı 'Osmâniyye Üsküdar cihetinde Kartal'a vâsıl olmuş ve Anadolu tarafında yalnız Alaşehir ile Biga Kal'ası Rumlar elinde kalmışdır.

Bundan sonra yedi yüz elli sekiz (1357) senesine kadar tevârîhde vukû'ât-ı harbiyyeye dâ'ir îzâhât olmamasına nazaran bu müddetde teşyîd-i bünyân-ı devlet[63] husûslarına i'tinâ kılınmış olması zann olunur.

Mufassalât-ı tevârîhde[64] beyân olunduğu vechile Şehzâde Süleymân Paşa ma'iyyetinde bulunan mücâhidîn ile yedi yüz elli sekiz (1357) senesi Rumili tarafına bi'l-mürûr[65] Gelibolu ve Dimetoka ve Burgaz taraflarını ve Mu'ârız Körfezi'ni Rumlar elinden ahz ü teshîr ve Bolayır kasabasını merkez-i emâret ittihâz edüb tevsî'-i memâlike sarf-ı himmet etmekde iken sayd ü şikâr esnâsında atdan düşüb fevt oldu.

Bu vechile Rumili'de bulunan Muvahhidîn serdârsız kaldıkları zamânda Rum ve Bulgar ve Sırp ve Eflak ümerâsı bi'l-ittifâk otuz bin kadar 'asker ile berren ve bahren hücûm etmişler ise de

7

bi-lutfihi ta'âlâ hezîmet-i kâmileye giriftâr olduklarından bu muzafferiyyet ehl-i İslâm'ın Rumili'de istikrârını te'mîn etdi.

Vukû'ât-ı mezbûre akabinde ya'ni yedi yüz altmış bir (1360) senesi[66] evâ'ilinde Orhan Gâzî seksen bir yaşında ve hükûmetinin otuz beşinci sâlinde Bursa'da mürtehil-i dâr-ı âhiret[67] oldu.

---

[61] vâris-i mülk-i peder: babasının topraklarını miras alan.

[62] muhâsama ü kıtâl: karşılıklı düşmanlık ve birbirini öldürme.

[63] teşyîd-i bünyân-ı devlet: devlet yapısını güçlendirmek.

[64] mufassalât-ı tevârîh: tarihlerin açıklamaları.

[65] mürûr: karadan bir yerden başka bir yere gitmek. Deniz veya nehirden geçmek ise "'ubûr" olarak adlandırılırdı.

[66] N. Çağatay, Orhan Gazi'nin 1281 yılında doğduğunu, 1324 yılında tahta geçtiğini ve 1360 yılında öldüğünü, dolayısıyla 38 yıl padişahlık yaptığını yazıyor. Tayyib Gökbilgin ise ölüm tarihini 1362 olarak vermektedir. Bkz.: Tayyib Gökbilgin, "Orhan", *İA*, IX, İstanbul 1964, s.309.

[67] mürtehil-i dâr-ı âhiret olmak: ölmek.

Hüdâvendigâr Gâzî lakab-ı celîliyle meşhûr olan Sultân Murad Hân-ı Evvel hazretleri yedi yüz altmış bir (1360) senesi pederi Orhan Gâzî yerine murabba'-nişîn-i serîr-i saltanat[68] oldukda evvelâ sevk-i sipâh ile Ankara Kal'ası'nı ümerâ-yı Selçûkiyye bekâyâsından olan *Ahîler* nâm mütegallibe ellerinden nez' eyledikden sonra 'asker-i encüm-şümâr[69] ile Rumili tarafına güzâr ve Çorlu'yu anveten[70] ve Misivri'yi[71] sulhen dâhil-i kabza-i iktidâr[72] edüb Edirne hâkiminin sedd-i sipâh-ı İslâm[73] olmak içün gönderdiği 'askeri Sazludere nâm mahallde tedmîr ve Edirne Kal'ası'nı teshîr eyledi.

Ba'dehu Rumili beylerbeyisi nasb olunan lalaları Şahin Paşa ve ümerâdan Evrenos Bey ma'iyyetleriyle sevk olunan cünûd-ı zafer-makrûn[74] Zağra ve Gümülcine taraflarını ilhâk-ı kalem-rev-i hümâyûn eyledikden sonra paşa-yı müşârün ileyh Edirne'de takrîr olunub mevkib-i padişâhî[75] pây-ı taht olan Bursa'ya mu'âvedet eyledi.

Mu'ahharan mîr-mîrân-ı müşârün ileyhin himmetiyle Filibe Kal'ası feth olunduğuna mebnî hâkiminin tazallum ü teşvîkiyle Sırp ve Eflak ve Bosna ve Macar kralları, 'Osmâniyânı, Rumili'nden tard etmek üzere 'akd-ı ittifâk ve elli-altmış bin 'asker ile Edirne'ye doğru hücûm eyledikleri vâsıl-ı sem'-i Murad Hânî olıcak müdâfa'a kasdıyla Bursa'dan hareket buyurulub Hacı İlbeyi nâm emîr-i dilîr[76] istitlâ'-ı ahvâl-i düşman[77] içün sekiz-on bin mikdârı cünûd-ı İslâmiyye ile evvelce ba's ü tesbîr olundu.

Ol şehsüvâr-ı arsa-i bahtiyârî hâlen Sırpsındığı demekle meşhûr sahrâda olan müttefikîn ordusu civârına bir şeb-i târda[78] vâsıl olub kemâl-i gurûrlarından nâşî düşmanın bî-hazm ü ihtiyât kimi mest ü harâb ve kimisi alûde-i hâb[79] olduklarını tahkîk etmekle mütevekkilen 'ale'l-llâh[80] muhâceme-nümâ-yı satvet olub 'asker-i düşmanı mertebe-i istîsâle îsâl eyledi[81].

---

[68] murabba'-nişîn-i serîr-i saltanat: saltanat tahtına bağdaş kurup oturan.

[69] asker-i encüm-şümâr: sayısı yıldızlar kadar çok olan asker.

[70] anveten: zorla, savaşarak.

[71] Misivri, Bulgaristan'da bir liman şehridir.

[72] dâhil-i kabza-i iktidâr etmek: egemenliği altına almak.

[73] sedd-i sipâh-ı İslâm: İslâm (Osmânlı) askerini engellemek.

[74] cünûd-ı zafer-makrûn: zafere yakınlaşmış askerler.

[75] mevkib-i pâdişâhî: padişahın yanında yavaş yürüyerek giden piyade ve atlılar grubu, alay.

[76] emîr-i dilîr: cesur komutan.

[77] istitlâ'-ı ahvâl-i düşman: düşmanın durumlarını öğrenmek.

[78] şeb-i târ: karanlık gece.

[79] alûde-i hâb: uykulu.

[80] mütevekkilen ale'l-llâh: Allâh'a güvenerek.

[81] mertebe-i istîsâle îsâl eylemek: kökünü kurutmak derecesine ulaştırmak.

Bu haber-i meserret-eser[82] pâdişâh-ı gâzînin Rumili cânibine ubûrundan mukaddem vâsıl-ı sem'-i hümâyûn olmağla[83] farîza-i şükrü îfâ ve Biga Kal'ası'nı Rumlar elinden ba'de't-teshîr makarr-ı saltanat olan Bursa'ya 'avdet buyurdular. İstanbul İmparatoru tarafından gemiler ile Yalakâbâd[84] sâhiline 'asker

8

ihrâc olunduğu istihbâr kılınmağla irsâl-i sipâh ile bir mikdârı esîr ve mâ'adâsı tedmîr kılındı.

Yedi yüz altmış sekiz (1366) senesi Hüdâvendigar Gâzî hazretleri ikinci def'a olarak Rumili cânibine ubûr ve Edirne şehrini dârü'l-mülk-i Rumili[85] olmak üzere Sarây-ı hümâyûn ve ebniye-i refî'a inşâsıyla ma'mûr edüb yetmiş yedi (1375) tarîhine kadar gâh kendüleri giderek ve gâh ümerâ irsâl ederek Vize ve Samakov tarafları ve Evrenos Bey darb-ı şemşîriyle Kavala ve Drama ve Siroz cânibleri zabt ve Sırp Kralı'nın zîr-i hükmünde bulunan Niş kıt'ası dahi savlet-i pâdişâhî ile silsile-i temellüke rabt kılındıkdan başka kral-ı mezbûr senevî rikâb-ı hümâyûna elli kıyye[86] gümüş i'tâ etmek şartıyla mazhar-ı 'afv-ı 'alî ve Köstendil ve Niğbolu ve Silistre hükümdârları dahi iltizâm-ı vergi ile nâ'il-i musâfât-ı şehriyârî oldular[87].

Ba'dehu Rumili Beylerbeyiliği Timurtaş Paşa'ya bi't-tevcîh Bursa'ya 'avdet ve vülât-ı Selçukiyye'den iken Kütahya'da kesb-i istiklâlî eden Germiyanoğlu'nun kerîmesini büyük şehzâdeleri olan Yıldırım Bayezid'e alıvermeğle cihâz-ı arûs[88] olarak Germiyanzâde'nin taraf-ı pâdişâhîye teslîm eylediği Kütahya ve Simav ve Tavşanlu kasabaları memâlik-i 'Osmâniyye'ye munzamm olduğu misillü Hamîdili hâkimi bulunan Hüseyin Bey'den Seydişehri ve Beyşehri ve Yalvac ve Karaağaç ve Isparta semen-i ma'lûm ile iştirâ kılındı[89].

Pâdişâh-ı Gâzî üçüncü def'a olarak Rumili cânibine geçüb Sofya Kal'ası'nı feth ü tesyîr buyurdukları evânda Karamanoğlu iştirâ olunan mevâkı'-i mezkûre sebebiyle memâlik-i 'Osmâniyye'nin kalem-rev-i hükûmetine kesb-i ittisâl etmesinden[90] tevahhuş ederek ve Hüdâvendigâr hazretlerinin Rumili'de olan meşgûliyetini fırsat ittihâz eyleyerek memâlik-i mahrûseye dest-i ta'addîyi dırâz

[82] haber-i meserret-eser: belirtisi sevinç olan haber.

[83] vâsıl-ı sem'-i hümâyûn olmak: padişahın kulağına erişmek.

[84] Yalakâbâd: Yalova.

[85] dârü'l-mülk-i Rumili: Rumeli başkenti.

[86] kıyye: vukiyye, okka, 1283 gr. ağırlığında bir tartı birimi.

[87] nâ'il-i musâfât-ı şehriyârî olmak: padişahın samimî dostluğuna erişmek.

[88] cihâz-ı arûs: düğün çehizi.

[89] semen-i ma'lûm ile iştirâ kılınmak: bilinen değer ile satın alınmak.

[90] kalem-rev-i hükûmetine kesb-i ittisâl etmek: egemenliği altında bulunan topraklara yakınlık kazanmak.

Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi

eylediğinden[91] yedi yüz seksen sekiz (1386) senesi mevkib-i hümâyûn[92] Anadolu'ya 'avdet ve Konya Sahrâsı'nda cem'iyyet-i Karamaniyânı rehîn-i perîşânî ü hezîmet eyledikden sonra Konya kıt'ası dahi mahsûr olmuş iken Karamanoğlu'nun halîlesi bulunan kerîme-i pâdişâhî Nefise Sultân şefâ'atiyle mazhar-ı 'afv-ı hümâyûn oldu.

Rumili Beylerbeyisi Timurtaş Paşa, Manastır ve Pirlepe ve Karlıili'ni ba'de't-teshîr Bosna ve Hersek memleketlerini sûhte-i ateş-i hasârât[93] eylediğinden hâkimleri bi'z-zarûre iltizâm-ı vergi ile tahsîl-i emniyet etmişlerdi.

Karamanoğlu mes'elesi hudûsuna ve belki beynlerinde karâr-gîr olan ittifâk-ı hafîye binâ'en

9

Bosna kralı izhâr-ı mu'âmele-i serkeşîye cür'et eylediğinden Lala Şahin Paşa ma'iyyetiyle sevk olunan yirmi bin kadar cünûd-ı muvahhidîn, gâret-i memâlik-i düşman ile meşgûl iken kral-ı merkûm bağteten üzerlerine hücûm etmeğle 'asâkir-i İslâmiyye münhezim ve ekserîsi dâ'ire-i şühûddan mün'adim olduğundan ol havâlîde bulunan ve mukaddemen iltizâm-ı vergi eylemiş olan hükümdârân-ı millet-i İseviyye[94] dahi zirve-i 'isyâna urûc etmeğin Sultân Murad Hân hazretleri Rumili tarafına mürûr ve bir kuvve-i müfreze ile Sadr-ı a'zam Ali Paşa'yı me'mûr ederek Şumnu ve Pravadi ve Tırnova ve Niğbolu ve Silistre kal'aları feth ü teshîr etdirildi.

Konya muhârebesinde mevkib-i hümâyûn ma'iyyetinde bir mikdâr Sırp 'askeri bulunub bunlardan emvâl-i ahâlîye itâle-i dest-i ta'addî[95] eden çend nefer şakî[96] hakkında icrâ-yı siyâset[97] buyurulmuşidi. Bu mâddeden Sırplular pek ziyâde münfa'il olub memleketlerine 'avdetlerinde izhâr-ı adâvete kıyâm ve sâlifü'z-zikr ümerâ-yı İseviyye'yi izlâle ihtimâm etmekde oldukları, tahkîk-kerde-i pâdişâhî olmağın niyyet-i te'dîb ile sultân-ı zafer-karîn hazretleri Filibe'de meştâ-nişîn[98] olduğu Sırb Kralı'nın mesmû'u olıcak, civârında bulunan mülûk-ı İseviyye ile 'akd-ı ittifâk ederek ve yüz binden ziyâde 'asker ve müte'addid hükümdârlar ile şehriyâr-ı enâma mukâbele içün memâlik-i 'Osmâniyye'ye hücûm etmeleriyle yedi yüz doksan bir (1389) senesi Ramazânı- şerîfinde Kosova Sahrâsı'nda, muhârebe-i azîme-i meşhûre vukû' bularak ordu-yı müttefikîn kâmilen giriftâr-ı hezîmet ü

[91] dest-i ta'addîyi dırâz eylemek: zulüm elini uzatmak, haksızlık yapmak.
[92] mevkib-i hümâyûn: padişah alayı, Osmânlı ordusu.
[93] sûhte-i ateş-i hasârât eylemek: hasar ateşiyle yakmak, hasara uğratmak.
[94] hükümdârân-ı millet-i İseviyye: Hristiyan milletlerin hükümdarları.
[95] itâle-i dest-i ta'addî etmek: zulüm elini uzatmak, zulmetmek.
[96] çend nefer şakî: birkaç haydut.
[97] icrâ-yı siyâset: idam etmek.
[98] meştâ-nişîn: kışlayan.

perîşânî ve Hüdâvendigâr Gâzî dahi ordu-gâh-ı düşmanı seyr ederken maktûlîn arasında mecrûhen yatmakda bulunan Miloş nâm Sırplu fedâyî darbıyla şehîden 'âzim-i mülk-i câvidânî olmuşdur. Sinn-i ömrleri altmış beş ve müddet-i saltanatları otuz bir seneye karîbdir.

Hüdâvendigâr Gâzî hazretlerinin şehâdeti vukû'una mebnî ta'kîb-i düşman ile meşgûl olan büyük şehzâdeleri Yıldırım Bayezid Hân mu'asker-i hümâyûna gelüb câlis-i serîr-i hükûmet olmasıyla berâber taraf taraf ümerâ ve sipâh irsâl olunarak memâlik-i düşman gâret etdirilmekle bî-hadd ü kıyâs üserâ ve emvâl-i nefîse ile ordu-yı hümâyûn mâl-â-mâl[99] oldu.

Rumili ser-haddâtı te'mîn ü tahkîm olundukdan sonra sultân-ı cedîd Anadolu'ya 'avdet ve tavâ'if-i mülûk elinde bulunan Aydın ve Saruhan ve Menteşe sancaklarını Hükûmet-i 'Osmâniyye'ye ilhâk ile tevsî'-i dâ'ire-i memleket buyurdukları misillü Rumili Beylerbeyisi Timurtaş Paşa dahi Kratova ma'deniyle ol havâlîde bulunan me'âdin-i sâ'ireyi teshîr ederek emvâl-i bî-şümâr[100] ile rikâb-ı hümâyûna vâsıl oldu.

Mülûk-ı İseviyye'nin ittifâkı mâddesinde Karamanoğlu zî-medhal[101] ve belki eşedd-i esbâb ü ilel[102] olmağla tertîb-i mücâzâtı niyyetiyle râyât-ı 'Osmâniyye tebahtur ü ihtizâza âğâz edüb[103] Germiyan ve Teke ve Hamîd vilâyetleri hâkimleri yedlerinden nez'[104] ve memâlik-i Karaman'dan Konya ve Akşehir ve Niğde şehirleri kişver-i 'Osmâniyye'ye ilhâk ve Karamanoğlu'na Larende ve Taşili kasabaları erzânî buyuruldu.

Eflak hâkimi müte'ahhid olduğu vergiyi irsâlde, ihmâl üzere hareket etmeğin Pâdişâh-ı Gâzî yedi yüz doksan üç (1391) senesinde[105] ol cânibe atf-ı inân[106] ve bir hamlede saf-ı sipâh-ı Eflak'ı perîşân etmekle vergi-yi kadîmi taz'îf[107] eylediler.

Karamanoğlu Ala'e'd-dîn Bey, pâdişâh-ı enâmın Rumili tarafına ubûrundan istifâde tarîkine sâlik ve memâlik-i 'Osmâniyye'nin gâretine mütehâlik[108] olmağla Yıldırım Hân hazretleri seyr-i serî' ile Anadolu'ya ric'at edüb vukû' bulan

[99] mâl-â-mâl: ağzına kadar dolu.

[100] emvâl-i bî-şümâr: sayısız mallar, çok para.

[101] zî-medhal: alaka sahibi, alakalı.

[102] eşedd-i esbâb ü ilel: en şiddetli sebep ve sakatlık.

[103] râyât-ı Osmâniyye tebahtur ü ihtizâza âğâz etmek: Osmânlı sancakları dalgalanmaya ve gönül ferahlatmaya başlamak.

[104] nez': koparma, yerinden sökme, yok etme.

[105] Metinde 893 senesi denilmişse de bu tarih M. 1484'e tesadüf ettiğinden doğrusu N. Çağatay'ın belirttiği gibi 793 (1391) tarihi olmalıdır.

[106] atf-ı inân etmek: dizginleri çevirmek, o tarafa gitmek.

[107] taz'îf: iki katına çıkarmak.

muhârebede muzafferiyyet-i kâmileye nâ'il ve İbn-i Karaman[109] dâ'ire-i şuhûddan zâ'il oldu[110].

Sivas ve Tokad semtleri dahi kabâ'il-i Tatar'dan olan Kādı Burhaneddin dest-i tagallübünden intizâ'[111] kılındı.

Eflak hâkiminin 'isyânı Kastamonu hükümdârı bulunan İsfendiyaroğlu'nun teşvîkiyle zuhûra geldiği mütehakkık olduğundan niyyet-i te'dîb ile ol cânibe hareket-i hümâyûn vukû' buldukda İsfendiyarzâde Sinob'a firâr ve Sinob Kal'ası'nın yedinde ibkâsı niyâzını tekrâr etmekle Kastamonu ve Küre-i Nühas memâlik-i 'Osmâniyye'ye ilâve ile iktifâ ve memâlik-i meftûhaya şehzâdegân ve ümerâ ta'yîn ü isrâ kılındı.

'Osmâniyân aleyhine olarak Venedik ve Fransa ve sâ'ir Avrupa hükkâmı tarafından Selanik sâhiline külliyetlü 'asker ihrâc kılındığı haberi vârid olmağla Sultân Bayezid hazretleri yedi yüz doksan altı[112] (1394) tarîhinde ol cânibe sevk-i semend-i isti'câl ve delâlet-i tığ-ı bî-dirîğ[113] ile cüyûş-ı vârideyi istîsâl etdikden[114] başka Selanik ve Yenişehir kal'alarını dahi teshîr[115] eyledi.

Yedi yüz doksan yedi (1395) senesi Edirne'de cem'-i sipâh olunarak hısn-ı hasîn-i İstanbul[116] taht-ı muhâsaraya alındı ise de Macar kralı, pâdişâhı bu azminden vazgeçirmek içün yüz binden ziyâde 'askerden mürekkeb bir müttefikîn ordusu teşkîliyle Niğbolu Kal'ası'nı muhâsara etmeğin bi'z-zarûre İstanbul muhâsarası terk olunarak ol tarafa azîmet ve 'asker-i düşmanı giriftâr-ı hezîmet eylediler.

İstanbul'un tekrâr muhâsarası niyyetiyle Göksu mesîresinin üst cânibinde vâkı' Güzelce

11

Hisar ta'bîr olunan Anadolu Hisarı binâ olunmağla İstanbul İmparatoru senevî on bin altun vergi vermek ve derûn-ı İstanbul'da bir İslâm mahallesi ihdâsıyla kādı ve imâm nasb ü ta'yîn kılınmak şartlarıyla müteşebbis-i ezyâl-i istîmân olmağın[117] li-maslahatin müsâ'ade ve bu vechile musâlaha vukû'undan sonra irsâl-i ümerâ ve sipâh ile Tırhala ve Atina şehirleri Rumlar elinden ve Divriği ve Kemah ve Behisni

---

[108] mütehâlik: kendini tehlikeye düşürecek kadar acele ile bir işe koşan.

[109] İbn-i Karaman: Karamanoğulları.

[110] dâ'ire-i şuhûddan zâ'il olmak: ortadan kaldırılmak, öldürülmek.

[111] intizâ': çekip koparma, koparıp alma.

[112] Metinde "dokuz yüz doksan altı" yazılıdır.

[113] delâlet-i tığ-ı bî-dirîğ: esirgemesi olmayan kılıcın yol göstericiliği.

[114] cüyûş-ı vârideyi istîsâl etmek: gelen askerleri tamamen yok etmek.

[115] teshîr: zaptetmek, ele geçirmek.

[116] hısn-ı hasîn-i İstanbul: İstanbul'un sağlam kalesi.

[117] müteşebbis-i ezyâl-i istîmân olmak: aman dileme eteklerine yapışmak, aman dilemeye girişmek.

tarafları mütegallibe-i Etrâk yedlerinden ahz olunub memâlik-i 'Osmâniyye'ye izâfe kılındı.

Mufassalât-ı tevârîhde[118] beyân kılındığı üzere on beş-yirmi seneden berü Semerkand taraflarında zuhûr ve memâlik-i İslâmiyye'yi giriftâr-ı şerr ü şûr eden[119] Timurleng ol havâlîde bulunan mülûka galebe ederek cem'iyyet-i kesîre ve kuvve-i azîme peydâ ve *Irak-ı 'Arab ü 'Acem* ve Azerbaycan kal'alarını dahi zabt ü istîlâ etmekle Bağdad pâdişâhı olan Sultân Ahmed Celâyir ve Tebrîz hükümdârı bulunan Kara Yusuf, satvet-i Timûrî'den hırâsân ve ilticâ-künân[120] Sultân Bayezid dergâhına şitâbân oldukları misillü, cânîb-i pâdişâhîden memleketleri zabt olunan tavâ'if-i mülûk dahi Timur'a dehâlet ve saltanat-ı 'Osmâniyye'den 'arz-ı şikâyet etmeleriyle ve Timur mansûbâtından olub Erzincan taraflarında hükümrân olan Taherten üzerine Yıldırım Bayezid Hân hücûm ederek evlâd ü iyâlini[121] esîr eylemekle bu mâddeden ve tarafeynde bulunan mültecîlerin tergîb ü teşvîklerinden hâdis olan hâlât ve cereyân eden muhâberât ve mu'âtebât Timur-ı mağrûrun memâlik-i 'Osmâniyye'ye kudûm-ı şomunu[122] müstelzim oldu.

Binâ'en 'alâ zâlik[123] Timur-ı hûn-rîz sekiz yüz üç (1400) senesi kişver-i Rum'a inân-engîz olub Sivas'ı tahrîb ve ahâlîsini envâ' ukûbetle ta'zîb eyledikden sonra Şam ve Haleb taraflarına azîmet ve müdâfa'ası zımnında Suriye taraflarına vârid olan melik-i Mısır'ı giriftâr-ı hezîmet edüb 'âdet-i müstemirresi üzere[124] ol havâlîyi nehb ü yağma ve envâ' şenâ'at ü mezâlim icrâ eyledi. Ertesi sene evâhirinde mübâlağâtdan kat'-ı nazar iki yüz binden mütecâviz 'asker Timur ordusunda ve yüz yirmi bin kadar ceng-âver Bayezid Hân mu'askerinde bulunduğu hâlde Ankara Sahrâsı'nda muhârebe-i azîme-i meşhûre vukû' bularak bi-kazâ'i'l-llâhi ta'âlâ ordu-yı hümâyûn hezîmet-i kâmileye giriftâr ve Sultân Bayezid dahi mübtelâ-yı dâm-ı esâret[125] olmağla yedi-sekiz ay mürûrunda hâl-i esâretde ve saltanatının on dördüncü sâlinde ve kırk dört yaşında[126] irtihâl-i dâr-ı bekā eyledi.

---

[118] mufassalât-ı tevârîh: tarihlerin ayrıntılı açıklamaları.

[119] giriftâr-ı şerr ü şûr etmek: karışıklığa düşürmek.

[120] hırâsân ve ilticâ-künân: korkarak ve ilticâ şeklinde.

[121] evlâd ü iyâl: eşi ve çocukları, ev halkı.

[122] kudûm-ı şom: uğursuz ayak basma.

[123] binâ'en alâ zâlik: bundan dolayı.

[124] âdet-i müstemirresi üzere: her zaman yaptığı gibi.

[125] mübtelâ-yı dâm-ı esâret: esirlik tuzağına yakalanmak. "esâret" kelimesi metinde "üsâr, asâr" şeklinde yazılmıştır.

[126] N.Çağatay: "on üçüncü yılında kırk üç yaşında"

Fasl-ı Evvelin Tekmilesi

Devlet-i Selçûkiyye'nin inkırâzıyla zuhûr eden tavâ'if-i mülûkdan birisi dahi 'Osmân Gâzî olub mülken ve nüfûsen sâ'irlerinden küçük gibi göründüğü hâlde beyân-ı ahvâlleri sadedinde

12

bulunduğumuz dört 'aded pâdişâhân-ı zî-şânın takrîben yüz altı sene kadar olan müddet-i saltanatlarında memâlik-i Selçûkiyye kâmilen taht-ı Hükûmet-i Devlet-i 'Aliyye'ye dâhil oldukdan başka Tuna sâhillerine değin Rumili kişverinin feth ü teshîr olunması ve bir cem'iyyet-i kalîlenin[127] bu derecede kesb-i cesâmet ü azamet eylemesi maddî ve ma'nevî bir takım vesâ'il ü esbâbın tecemmü'üyle sûret-yâb-ı husûl olmuşdur. Şöyle ki: Evvelen müşârün ileyhim hazerâtı ahkâm-ı şerî'at-ı celîle-i Ahmediyye'ye[128] gerden-dâde-i mütâva'at olub[129] mevâdd-ı hukûkiyyeyi havza-i hükûmetde bulunan şehir ve kasabalara ta'yîn etdikleri kuzâta tahmîl ve kendülerini dahi bu bâbda efrâd-ı nâs[130] menzilesine tenzîl ederek hükûmet-i şer'iyeye aslâ müdâhale etmemeleriyle adâlet-i şerî'at-ı nebeviyye, mülk-i devletlerini i'mâr ü ihyâ eylemişdir. Sâniyen metbû'ları bulunan Devlet-i Selçûkiyye'ye nihâyet-i hükûmetlerine değin makām-ı itâ'at ü inkıyâdda sâbit-kadem olarak bir vakitde 'isyân ü tagallüb vâdîsine sülûk eylemediklerinden Hakk sübhânehu ve ta'âlâ hazretleri dahi mükâfât-ı cezîle ihsân ve Devlet-i 'Osmâniyye üzerine vakit vakit hurûc eden erbâb-ı bagıyy ü tuğyânı makhûr[131] ve müdemmer[132] edegelmişdir. Sâlisen Devlet-i Selçûkiyye'nin inkırâzı ve Rum İmparatorluğunun za'f ü ihtilâli sebebleriyle 'Osmâniyânın mehd-i emâretleri civârında bir devlet-i kavî-şevket bulunmaması zuhûr-ı saltanat-ı seniyyeyi teshîl eylemişdir. Râbi'an tâ'ife-i 'Osmâniyye serhadd-ı İslâm'da mutavattın ve dâ'imâ gazâ ü cihâd ile meşgûl olduklarından nev-be-nev fütûhâta nâ'il ve emvâl ü ganâyim ile servet ü sâmâna vâsıl oldukca sayt-ı şöhret ü şânları velvele-endâz-ı aktâr[133] olduğundan taleb-i mesûbât-ı gazâ[134] ve hâhiş-i emvâl-i ganîmet ü üserâ[135] ile etrâfda bulunan şüca'ân-ı Müslimîn akın akın bârgâh-ı 'Osmânî'ye iltihâk ü ilticâ eylediklerinden gün günden mevkib-i 'Osmânî kesb-i azamet ü mehâbet eyledi. Hâmisen erbâb-ı fazl ü ma'ârife ta'zîm ü iltifâtları ve a'vân ü ensâr-ı devlete timâr sûretiyle arâzî

---

127 cem'iyyet-i kalîle: sayıca az bir topluluk.

128 ahkâm-ı şerî'at-ı celîle-i Ahmediyye: yüce İslâm dininin hükümleri.

129 gerden-dâde-i mütâva'at olmak: kendi isteğiyle boyun eğmek.

130 efrâd-ı nâs: insanlardan biri.

131 erbâb-ı bagıyy ü tuğyânı makhûr: isyân ve serkeşlik sahiplerini yok etmiş.

132 müdemmer: mahvolmuş, yok edilmiş.

133 velvele-endâz-ı aktâr: her tarafa velvele veren.

134 taleb-i mesûbât-ı gazâ: gazâ için Allâh tarafından verilen mükâfaatı istemek.

135 hâhiş-i emvâl-i ganîmet ü üserâ: esirler ve harp ganimetlerine ulaşma isteği.

temlîk ve tefvîz ederek menâfi'-i devletden hisse-mend eylemeleri ve tevsî'-i memâlik ve tezyîd-i nüfûs-ı İslâmiyye hakkında olan ikdâm ü himmet-i fevka'l-'âdeleri ve adl ü dâd[136] ve i'mâr-ı bilâd emrinde[137] olan dikkat ü gayretleri ve bu bâbda ittihâz eyledikleri kavânîn ü nizâmât-ı hikmet-âmîzleri[138] te'sîs-i bünyân-ı devlet[139] ve tahkîm-i erkân-ı saltanat-ı 'Osmâniyye'yi mûcib olmuşdur.

'Osmân Gâzî vâsıl-ı emâret oldukdan sonra hayme-i bedeviyyeti kasr-ı hazeriyyete tebdîl[140] ve merkez-i hükûmeti i'mâr ü inşâ etdirdiği Yenişehir'e tahvîl edüb evâhir-i müddetinde 'illet-i nikrise[141] ibtilâsı cihetiyle gazâ ü cihâd maslahatını ve idâre-i umûr-ı 'askeriyyeyi küçük oğlu Orhan Gâzî'ye tahmîl eylemiş ve Orhan Gâzî dahi câlis-i serîr-i hükûmet oldukdan[142] on iki sene

13

mürûruna değin pederi gibi bi'z-zât harb ü kıtâl ile meşgûl olarak 'asrımızın taksîmâtına kıyâsen Bursa ve İzmid ve Karesi sancaklarını dâhil-i dâ'ire-i hükûmet eyledikden sonra umûr-ı harbiyyeyi büyük oğlu Şehzâde Süleymân Paşa'ya tefvîz etmekle müşârün ileyh dahi Gelibolu havâlîsini zabt edüb Bolayır'da mütemekkin ve müstekarr olmuş idi.

Sultân Murad Hân-ı Evvel 'asrında Edirne ve Kosova muhârebe-i azîme-i meşhûrelerinin semere-i muhârebâtın en hayırlu ve menfa'atlisi Rumili'nde vukû' bulacağından Edirne şehri Rumili pây-ı tahtı ittihâz olundu. Anadolu'ca dahi Ankara ve Biga sancakları harben ve Isparta sancağı iştirâ' ve memleket-i Germiyan denilen Kütahya sancağının bir mikdârı cihâz tarîkiyle dâhil-i kalem-rev-i 'Osmânî olub[143] tavâ'if-i mülûkun ser-firâzı geçinen Karamanoğlu Hükûmeti dahi Hüdâvendigâr Gâzî'nin seyf-i satvetiyle mağlûb olduğundan saltanat-ı 'Osmâniyye devlet-i mu'azzama hey'etine girdi. Bâ-husûs Hüdâvendigâr Gâzî'nin Mısır'a gönderdiği elçi vesâtatıyla Mısır'da bulunan halîfe-i Abbasî tarafından tenfîz-i hükûmet-i şer'iyye içün icâzet-nâme ve *Sultân-ı Rum* unvânı vârid olmağla pâdişâha Sultân Murad nâmı ve devletlerine Devlet-i 'Osmâniyye ve minnet-miyân-ı dergâh-ı saltanatlarına 'Osmânlı ta'bîrleri zebanzed-i enâm ve tavâ'if-i mülûk ister istemez vukû' bulan gazevâtda mevkib-i hümâyûn ma'iyyetine 'asker irsâliyle i'âne eylemeğe râm oldu. Mu'ahharan dahi Yıldırım Hân hazretleri Niğbolu ve Selanik muhârebe-i meşhûrelerinde nâ'il-i fevz ü zafer olarak Selanik

136 adl ü dâd: adâlet.

137 i'mâr-ı bilâd emrinde: beldelerin bayındır hale getirilmesi işinde.

138 kavânîn ü nizâmât-ı hikmet-âmîz: hikmet dolu nizamlar ve kanunlar.

139 te'sîs-i bünyân-ı devlet: devletin temellerinin atılması.

140 hayme-i bedeviyyeti kasr-ı hazeriyyete tebdîl: göçebelik çadırını barış köşküyle değiştirmek.

141 illet-i nikris: ayak parmaklarında ve mafsallarda görülen ağrılı bir hastalık.

142 câlis-i serîr-i hükûmet olmak: hükûmet tahtına oturmak.

143 dâhil-i kalem-rev-i Osmânî olmak: Osmânlı toprakları arasına katılmak.

ve Yenişehir ve Atina'yı âverde-i kabza-i iktidâr ve Anadolu'da bulunan tavâ'if-i mülûk memâlikini def'aten havza-i hükûmetine idhâl etmekle kişver-i 'Osmânî'yi Tuna'dan Sivas'a kadar tevsî' edüb İstanbul ve Sırb ve Bosna ve Eflak hükûmetlerini vergi i'tâsına icbâr eylemişidi. Bu kadar muzafferiyyet üzerine zâtında olan tehevvür ve gurûr mertebe-i kemâle vâsıl ve ma'a-mâ-fîh ba'zı gûne ihtişâm ü hevâya meylinden nâşî ümerâ ve tavâ'if-i 'askeriyyenin abâ ü ecdâdına olan i'tikād ü i'timâdları zâ'il olduğundan başka evân-ı saltanatı Timur'un zamân-ı istidrâcına tesâdüf eylediğinden o tarîhe kadar merâret-i mağlûbiyetle telh-gâm[144] olmayan hükûmet-i 'Osmâniyye seylâb-zede-i şerr ü şûr oldu. Timur-ı hûn-rîzin [145]ahvâlîni tetebbu' eden erbâb-ı insâfın ma'lûmu olduğu üzere mûmâ ileyh millet-i İslâmiyye üzerine Cenâb-ı Hakk'ın bir belâ-yı azîmi olduğunda şübhe yokdur. Çünki merkez-i emâreti güyâ Semerkand ise de başında müctemi' olan haşerâtı nehb ü gâret-i emvâl-i ibâd[146] ile iğnâ ve bu sebeble kuvvet ü azamet peydâ eylemeyi i'tiyâd edinmekle dâ'imâ seferberlik hâlinde bulunur idi. Bunun îcâb-ı tabî'isi

14

olarak dökdüğü kan ve etdiği zulm ve tahrîb eylediği büldân hadd ü hesâba gelmeyüb ekserîsi dahi memâlik-i İslâmiyye üzerindedir. Asya-yı Vustâ'daki[147] mülûk-ı İslâmiyye'yi zîr ü zeber[148] etdikden sonra Irak ve Azerbaycan taraflarına hücûm ederek kahr ü savletinden firâr eden Bağdad Pâdişâhı Sultân Celâyir ile Tebrîz Hükümdârı Kara Yusuf bârgâh-ı Yıldırım Hânî'ye dehâlet etmeleriyle bunu ser-rişte-i emel edüb evvelen bir sûret-i mütecebbirânede anları talebe kıyâm eyledi. Eğer satvet ü savletinden Yıldırım Bayezid Hân'a havf ü haşyet târî olub mutâva'at-kârâne hareket göstermiş olsa derece-i sâniyyede kendüsüne ilticâ eden tavâ'if-i mülûkun memleketlerini istirdâda teşebbüs edeceği meydânda idi. Her ne hâl ise oralara hâcet kalmayarak Yıldırım Hân merhûm gâyet şiddetli ve tahkîr-âmîz cevâblar irsâliyle kibr ü nühuvvetine dokunduğundan kesr-i şevket-i 'Osmâniyye kasdıyla sevk-i mevkib-i zulm ü i'tisâf edüb lâkin hakkaniyet ve şevkatinden başka kendüsünden bir şey sâdır olmamış gibi gâh: *Saltanat-ı 'Osmâniyye misillü mücâhid bir devleti perîşân eylemeği tecvîz etmediğim hâlde Yıldırım Hân hazretlerinin hilâf-ı âdâb-ı mülûk, nâmesine derc eylediği şetm ü ta'n beni mecbûr-ı harb ü kıtāl eyledi* diyerek ve gâh: *Memâlik-i mevrûselerinden ve dâr ü diyâr ve evlâd ü iyâllerinden mehcûr olan tavâ'if-i mülûkun nisâr eyledikleri gözyaşlarına dayanamadım,* yollu makālât neşr eyleyerek maksad-ı

[144] telh-gâm: damağı acı, herşey kendisine acı gelen, me'yus, muzdarib.

[145] hûn-rîz: kan saçan.

[146] nehb ü gâret-i emvâl-i ibâd: halkın mallarını yağmalamak.

[147] Asya-yı Vustâ: Orta Asya.

[148] Metinde "zîr-i vezîr" şeklindedir.

aslîsi olan gâret ü yağma mâdde-i kabîhasını setr etdi. Vâkı'an Yıldırım Hân tarafından def'aten o derece tehevvür ve ta'n ü teşnî' izhârına lüzûm yoğidi. Hattâ bu bâbda vükelâsı dahi vehâmet-encâmı mümkin olduğu mertebe beyân ederek men'a sa'y eylediler ise de kâr-ger olmadı. Timur-nâme'lerde görülen tafsîlâtdan müstefâd olduğu üzere mu'asker-i Timurî bir deryâ-yı bî-pâyân oldukdan başka ümerâ ve efrâd-ı 'askeriyyenin itâ'at ü inkıyâdları hadd-ı kemâlde ve nizâm ü intizâmca dahi ol vakte göre taht-ı inzibâtda olub lâkin cüyûş-ı 'Osmâniyye daha muntazam ve mükemmel ve top ve tüfenk misillü esliha-i nâriyyeye[149] mâlik idüğünden ordu-yı Timur'a galebe olunmak müsteb'ad[150] değil iken bir takım esbâb-ı hezîmetin tecemmü'ü muzaffer-i dâ'imî olan livâ-yı 'Osmânî'nin ser-nigûn[151] olmasını müstelzim oldu. Şöyle ki: Evvelen tavâ'if-i mülûk yedinden nez' olunan memâlikin ahâlîsi kıllet-i zamân sebebiyle saltanat-ı 'Osmâniyye'ye ubûdiyyet-i râsiha hâsıl edemediklerinden hîn-i muhârebede Timur mu'askerinde[152] müşâhade eyledikleri eski beyleri cânibine firâr eylediler. Sâniyen ordu-yı hümâyûn ma'iyyetinde sekiz bin kadar Sırb 'askeri bulunduğundan bundan teşe''üm olunur ve misâl olarak *Hüdâvendigâr Gâzî'nin evâhir-i saltanatında Karamanoğlu ile tertîb-sâz olduğu saff-ı mesâfın netîcesi Kosova muhârebesinin vukû'una ve Hüdâvendigâr Gâzî'nin şehâdetine bâ'is oldu* denilür idi. Sâlisen bu muhârebenin zuhûrunu zâten erkân-ı devlet tecvîz edemedikleri gibi Yıldırım Hân hazretleri hevâ ü hevese inhimâkleri[153] semeresi olarak 'asker ve vezâ'ifce ba'zı tenkîhât icrâ eylemiş bulunduğundan müttefikâne ve fedâkârâne harb olunamadı ve pâdişâh-ı merhûm bu gavganın sebebiyyeti bütün bütün kendü üzerinde idüğünü bildiğinden hadd-ı imkânda iken firârdan 'âr ederek birkaç yüz kişi ile kalıncaya kadar bi'z-zât çalışub en nihâyetinde esîr olmuşdur.

Ahvâl-i Erkân-ı Devlet

'Osmân Gâzî'nin pederinden kalma bir takım ümerâ ve erkânı var idiyse de kā'ide-i devlet üzere ta'yîn-i menâsıb olunmayub fakat büyük oğlu Ala'e'd-dîn Paşa tahsîl-i 'ilm ü irfâna sâlik, merd-i kâmil ve küçük oğlu Orhan Bey erbâb-ı harb ü kıtāl vâdîsine mâ'il olmağla Ala'e'd-dîn Paşa pederi yanında ârâm eder ve Orhan Bey serdârlık vazîfesini îfâ eyler idi.

[149] esliha-i nâriyye: ateşli silâhlar.

[150] müsteb'ad: uzak.

[151] Ser-nigûn: baş aşağı olmuş, ters dönmüş.

[152] mu'asker: ordu-gâh.

[153] inhimâk: bir şeye fazla meyl ve heves etme.

Orhan Gâzî câlis-i serîr-i emâret oldukdan sonra ibrâm ü ilhâh[154] ile Ala'e'd-dîn Paşa'yı makām-ı nezârete is'âd etmekle paşa-yı müşârün ileyh vakt ü hâle münâsib ve te'yîd-i bünyân-ı devleti mûcib nizâmât-ı 'askeriyye ve sâ'ire vaz' ü tanzîm ve ba'dehu kûşe-i inzivâyı mansıb-ı dünyâya takdîm eylediğinden mu'ahharan Orhan Gâzî'nin oğlu Süleymân Paşa *Feridun Bey Mecmû'ası*'nda mastûr olan menşûr mûcebince Dîvân-ı hümâyûnda vezîr ve kâffe-i ümerâ ve cüyûş-ı 'Osmâniyye'ye emîr nasb olundu. Hüdâvendigâr Gâzî'nin yetişmiş şehzâdesi olmadıkdan başka izz-i saltanat hukûk-ı übüvvet ü bünüvveti sâlib olmak[155] zamânı gelmiş ve hattâ üçüncü def'a Rumili'ye teşrîflerinde Bursa'da kā'im-makām bırakılan şehzâde Savcı Bey kendi nâmına sikke ve hutbe darb ü kırâ'at etdirmiş[156] idi. Binâ'en 'alâ zâlik evâsıt-ı saltanat-ı Murad Hânî'de kādı'asker bulunan Candarlu Kara Halîl, Hayre'd-dîn Paşa nâmıyla vezîr nasb olunub seksen yedi senesinde (1385) vukû'-ı vefâtına mebnî ma'a'l-vezâre kādı'asker bulunan oğlu Ali Paşa pederi makāmına i'tilâ eyledi.

Kavm-i Türk beyninde büyük evlâda *paşa* denmek 'âdet olmasıyla Ala'e'd-dîn Paşa'ya ve Süleymân Paşa'ya *paşalık* izâfesi tabî'î olub Candarlu Kara Halîl'e, Hayre'd-dîn Paşa nâmının i'tâsı, evlâd makāmına kıyâmını telmîhan olmak gerekdir. Rumili feth olundukdan sonra Lala Şahin ve mu'ahharan Timurtaş Paşa Rumili beylerbeyisi nasb olunarak bunlara dahi *paşalık* nâmı verilmiş

16

ve daha sonraları Timurtaş Paşa'ya ve ba'zı ümerâya vezâret ihsân olunmuş olmasıyla Ali Paşa vezîr-i a'zam unvânıyla temyîz kılınmışdır.

Her sancakda birer mîr-livâ ve her kazâda birer kādı ve Ankara'da Anadolu beylerbeyisi mukîm olub pây-ı taht kādıları sefer vukû'unda mevkib-i hümâyûn ile azîmet edegelmiş iken evâ'il-i saltanat-ı Murad Hânî'de sâlifü'z-zikr Çandarlu Kara Halîl, Bursa kādılığından müceddeden ihdâs olunan kādı'askerlik me'mûriyetine intihâb olundu.

Şehzâdegân Anadolu'ya mahsûs olmak üzere birer sancakda mîr-livâlık me'mûriyetiyle icrâ-yı hükûmet ve umûr-ı siyâsiyyede kesb-i mehâret edegeldiklerinden bârgâh-ı pâdişâhîde vezîr-i a'zam ve kādı'asker ve tavâ'if-i 'askeriyye zâbitânı ve defterdâr ve ba'zı ümerâ ve hademe-i mahsûsa-i pâdişâhî bulunur idi.

---

154 ibrâm ü ilhâh: baskı yapmak, zorlamak.

155 izz-i saltanat hukûk-ı übüvvet ü bünüvveti sâlib olmak: saltanatın şerefinin babalık ve oğulluk haklarını ortadan kaldırması

156 sikke ve hutbe darb ü kırâ'at etdirmek: sikke darb ve hutbe kırâ'at ettirmek, sikke bastırmak ve hutbe okutmak, padişahlığını i'lān etmek.

Sûret-i İdâre-i Arâzî

Memâlik-i 'Osmâniyye'nin arâzîsi *timâr* ve *hâss* nâmıyla iki sınıfa taksîm olunub meselâ beş yüz karyeyi şâmil olan bir sancağın iki üç yüz köyü îcâbına göre ikişer-üçerden seksen-doksan timâra bi't-tefrîk şuca'ân-ı Müslimîne tefvîz olunmuş ve mâ'adâsı hâss i'tibâr olunarak iktizâsı vechile şehzâdegân ve vüzerâ ve beylerbeyi ve mîr-livâ ve sâ'ir ümerâya hisse ifrâz olundukdan sonra bakıyyesi hâss-ı hümâyûn nâmıyla hazîne-i devlete bırağılmışdır. Zikr olunan hâss ve timârlar *çiftlik* demek olmayub çünki her hâss ve timârın hâvî olduğu arâzî şunun bunun mutasarrıf oldukları tarlalardan ibâret olarak ashâbı, zirâ'at ü harâset ederler ve 'öşr-i şer'îsini ve ferâğ ü intikāl-i arâzîde mu'ayyen olan harcı hâss ve timâra mutasarrıf olanlara i'tâ ederler ki ıstılâh-ı kānûn olarak işbu hazîne-i devlete â'id hukûka mutasarrıf olan hâss ve timâr ashâbına *sâhib-i arz* denilür. Ve ba'zı arâzînin işbu sâhib-i arzlık hukûku fâtihleri olan vüzerâ ve ümerâya taraf-ı pâdişâhîden temlîk olunmağla hâsılâtı inşâsına muvaffak oldukları hayrât ü meberrâta vakf ve tahsîs eyledikleri gibi selâtîn-i izâm[157] hazerâtı dahi kendü câmi' ve medrese ve sâ'ir meberrâtlarına münâsib mikdâr arâzî vakf ve tescîl eylemişlerdir.

Ashâb-ı timâr, timârları dâhilinde sâkin olarak havzâ-i timârının zâbit ü hârisi olmağla muhâfazasına ve kendüsü dahi hisse-mend-i menâfi' olacağı cihetle zirâ'at ü harâsetinin tezâyüdüne i'tinâ ü gayret ve sefer vukû'unda mükemmel silâh ve tüvânâ atı ve hâline göre tevâbi'âtı ile taht-ı

17

livâsında bulunduğu mîr-livânın kumandası altında îfâ-yı vazîfe-i harb ü kıtāl eyler idi. Bunların kavânîn ve nizâmâtı 'asr-ı Süleymân Hânî'de istikmâl kılınmış olmasıyla in şâ'e Allâhu ta'âlâ fasl-ı sâlisde mikdâr ve kemiyyetleri ve dest-res oldukları[158] menâfi'in derecâtı ve kā'ide-i tevcîhâtları ber tafsîl zikr ü beyân kılınacak ise de burada esâs maslahat ber vech-i icmâl îrâd ü ityân[159] kılındı.

Te'sîsât ve Terakkiyât

Pâdişâhân-ı izâm hazerâtının erbâb-ı gazâ ü cihâdda iltifât ve i'tibârları berkemâl olduğundan gerek a'vân ü ensâr-ı kadîmenin ve gerek Mihal Bey ve Evrenos Bey gibi sonradan bârgâh-ı 'Osmânî'ye iltihâk eden ümerânın evlâd ü ahfâdlarından fenn-i harb ü kıtālde mâhir bahadırlar yetişmekde olduğu misillü ashâb-ı fazl ü ma'ârif hakkında mebzûl buyurulan taltîfât ü ta'zîmât semeresiyle az vakitde merkez-i devlet mecma'-ı füzelâ ü ma'ârif-mendân olmuşdur. Bunlardan

[157] selâtîn-i izâm hazerâtı: büyük sultanlar hazretleri.

[158] dest-res olmak: ele geçirmek, erişmek.

[159] îrâd ü ityân: getirme, gelme; söyleme.

birisi dahi Orhan Gâzî'nin birâderi Ala'e'd-dîn Paşa olub zamân ve mekânı teşkîl-i bünyân-ı devlete müsâ'id gördüklerinde sarf-ı nîrû-yı ictihâd[160] ile 'asâkir-i muvazzafa tertîb ve ta'yîn-i elbise ü kıyâfet ile tavâ'if-i 'askeriyyeyi erbâb-ı hıref ü zirâ'atden temyîz eylediler ve a'zam-ı alâyim-i istiklâl olan *sikke kat'ı* husûsuna Orhan Gâzî'yi tergîb ederek üçü bir dirhem ve sîm-i hâlisden ibâret olmak üzere *akçe* kat' olundu.

Çünki 'Osmân Gâzî her ne kadar nâmına hutbe kırâ'at etdirmiş ise de sikke kat'ına muvaffak olamadığından tedâvül eden nukûd, selâtîn-i Selçûkiyye esâmîsiyle meskûk[161] idi.

'Osmân Gâzî 'asrında edevât-ı kal'a-gîrî[162] mertebe-i kemâle vâsıl olmadığından Bursa ve İznik misillü ol vakte göre müstahkem olan kal'aların feth ü teshîri zımnında müddet-i medîde muhâsaradan başka çâre olmamasıyla mezkûr kal'aların civârlarına istihkāmât binâ ve içlerine 'asker vaz' olunub onar-on beşer sene taht-ı muhâsarada tutulmuş ve bi'l-âhire *vire* [163] ile alınmışiken erbâb-ı hüner ü ma'ârifin himmetiyle az müddet mürûrunda daha yeni münteşir olmakda olan esliha-i nâriyye tedârük olunmuşdur ki Kosova muhârebesinde top ve tüfenk isti'mâl kılındığı ba'zı tarîhlerde mastûr oldukdan başka ol bâbda ısdâr ve Bursa'ya irsâl olunan feth-nâmede dahi muharrerdir.

Beyân-ı ahvâlleri sadedinde bulunduğumuz pâdişâhân-ı izâmın ve vüzerâ ve ümerâlarının Bursa, İznik ve sâ'ir mahallerde binâ ü inşâ eyledikleri cevâmi' ve medâris ve hân ve hamâm ve sâ'ir âsârları el-yevm

18

mevcûd olmağla kudret ü kuvvetlerine ve medeniyyet ü ma'ârifin ne dereceye kadar ilerlemiş olduğuna mikyâs-ı sahîh olabileceğinden ol bâbda ıtnâb-ı makāle hâcet görülemez ve ebniye-i mezkûrenin ekserîsi gâlibâ Rum mi'mârlarına yapdırılmışdır. Hattâ Hüdâvendigâr Gâzî, nâm-ı sâmîsine mensûb olan câmi'-i şerîfi inşâ etdirmek tasavvuruyla bir mi'mâr taharrîsinde iken Rum imparatorları tarafından 'Osmâniyân aleyhine olarak Yalakābâd sâhiline sevk olunan 'asker, karîn-i inhizâm oldukda alınan üserâ içinde bir mi'mâr bulunmağla zikr olunan câmi'-i şerîf ile bir hayli ebniye, mezkûr mi'mâra binâ etdirilmiş olduğu ba'zı tevârîhde mezkûrdur.

---

[160] nîrû: güç, zor.

[161] selâtîn-i Selçûkiyye esâmîsiyle meskûk: Selçuklu sultanlarının isimleri ile sikke olarak basılmış.

[162] edevât-ı kal'a-gîrî: kale zaptına yarayan top, mancınık gibi silâhlar.

[163] vire: can ve mallarına dokunulmamak şartıyla anlaşma yoluyla kaleyi teslim etmek.

Ahvâl-i 'askeriyye

'Osmân Gâzî zamânında erbâb-ı harb ü darbden olan ahâlî-i İslâmiyye îcâb etdikde umûmen sefere gidegelmişiken memâlik vüs'at ve ahâlîde kesret hâsıl oldukda cüyûş-ı muntazama ü muvazzafa tertîbi lâzım geldiğinden Orhan Gâzî cülûsunda bunun icrâsına teşebbüs olundu. Ma'a-mâ-fîh feth olunan memâliğin ekser ahâlîsi İsevî olmağla ve teksîr-i nüfûs-ı İslâmiyye mâddesi ise en ziyâde i'tinâ olunacak umûrdan bulunmağla bu iki maksadı câmi' olan *devşirme kānûnu* vaz' kılındı. Şöyle ki: Hristiyan çocuklarından her sene mümkin olduğu kadar etfâl ahz ü cem' olunub terbiye ve ta'lîm-i şerâ'it-i İslâmiyye olundukdan sonra rikâb-ı hümâyûnda kışla-nişîn olmak üzere yevmiyye birer akçe vazîfe ve ta'yînât-ı mukteziyye ile piyâde 'askeri tertîb olundu ki *yeniçeri* denilen 'asker bunlardır. Bu kānûn vaz' olundukda ibtidâki sene bin nefer çocuk alınub ba'dehu gitdikce tevsî' olunmuş ve bin elli (1640) tarîhlerine kadar cereyân eylemişdir. Mu'ahharan işbu devşirme çocuklarından pek çok ümerâ ve vüzerâ ve Mahmûd Paşa ve Rüstem Paşa ve Sokullu Mehmed Paşa gibi uzemâ[164] zuhûra gelmiş olmasıyla Hristiyân ahâlî çocuklarını kendi rızâ ve belki ricâlarıyla vermeğe başladıkları tevârîhde mastûrdur.

Memâlik-i 'Osmâniyye tevassu' etdikce timâr çoğalub, timâr tekessür etdikce süvârî 'askeri artmakda ise de bâlâda beyân olunduğu üzere timârlu sipâhîsi timârları dâhilinde tavattun edegelmeleriyle merkez-i saltanatda yeniçeri 'askeri gibi vazîfe-i yevmiyye ile muvazzaf bir süvârî 'askeri tertîbi lâzım geldiğinden Hüdâvendigâr Gâzî 'asrında Rumili Beylerbeyisi olan Timurtaş Paşa himmetiyle Ebnâ-yı Sipâhiyân Bölüğü[165] tanzîm ve tertîb kılındı. Bunlar dahi devşirme çocuklarının

19

güzîdelerinden muhârebâtda alınub Sarây-ı pâdişâhîde ve vüzerâ hıdmetlerinde terbiye olunmuş üserâdandır. Bu hâlde timârlu sipâhîsi Avrupalıların *jandarma* dedikleri eyâlât 'askeri hükmünde ve yeniçeri ve sipâh ocakları pâdişâhların 'asâkir-i hâssa makāmmda olduğundan merkez-i saltanatda hâzır bulunurlar idi ki yeniçeri piyâde ve ebnâ-yı sipâhiyân süvârîdir. Bunların tafsîl-i ahvâlleri dahi 'asr-ı Süleymân Hânî'ye tesâdüf eden fasl-ı sâlisde tavzîh kılınacakdır.

Ahvâl-i Mâliyye

Vâridât-ı devlet cizye-i şer'iyyeden ve mütecâviz olan mülûk-ı İseviyye'nin vergi-i maktû'larından ve havâss-ı hümâyûn a'şârıyla gümrük ve memlehalar

[164] uzemâ: büyükler.

[165] Ebnâ-yı Sipâhiyânı bölüğü: Sipahi oğulları bölüğü.

hâsılâtından ve en cesîmi emvâl-i ganâyim hums-ı şer'îsinden ibâretdir ki işbu hums-ı şer'î Hüdâvendigâr Gâzî 'asrında Karamanî Mevlânâ Rüstem ilkāsıyla vaz' ü te'sîs kılınmışdır.

Vâridâta nisbetle mesârif pek cüz'î olub çünki 'asâkir-i 'Osmâniyye'nin kısm-ı a'zamı olan timârlu süvârîsi ile vüzerâ ve ümerâ ve erkân-ı devletin ekserîsi kendülerine tahsîs olunan hâss ve timârların hâsılât-ı 'öşriyyesiyle muvazzaf olduklarından hazîne-i devletden i'tâ olunan mesârif, *kapukulu* ta'bîr olunan yeniçeri ve dergâh-ı 'ālî sipâhîleri yevmiyye-i mu'ayyeneleriyle ba'zı 'ulemâ ve sâdâta tahsîs kılınan vezâ'if-i yevmiyyeden ibâretdir.

Fazla-i vâridât, câmi' ve medrese ve köprü ve hân ve hamâm misillü imârâta sarf olunur idi ki memâlik-i 'Osmâniyye'nin her tarafında el-ân âsârları bâkîdir. Yıldırım Bayezid Hân zamânma kadar pâdişâhân-ı izâm hazerâtı tezyînât ve ihtişâmâtdan gâyet sâde olub hattâ 'Osmân Gâzî'nin muhallefâtı birkaç takım esliha ile beş-on at ve üç-beş sürü koyundan ibâret idüğü, tevârîhde mastûr olub buna ise 'adem-i iktidâr ma'nâsı verilemez. Çünki yirmi-otuz sene bir sancaklıkdan ziyâde memlekete ber vech-i istiklâl mutasarrıf olan bir hükümdâr eğer arzu etmiş olsa pek çok tecemmülâta[166] dest-res olacağı derkârdır.

Hüdâvendigar Gâzî'ye sûr-ı hümâyûnda Evrenos Bey tarafından takdîm olunan hedâyâ ki yüz nefer köle ve yüz nefer câriye ellerinde altun ve gümüş tepsiler tutarlar ve içlerinde evânî-i zer ü sîm[167] memlû idi. Bunları kâmilen Mısır sultânına ihdâ etdiği gibi sultân-ı müşârün ileyh tarafından ve sâ'ir hükümdârân ve ümerâ câniblerinden vârid olan hedâyâ-yı külliyenin birisini nefsi içün tevkîf

20

etmeyüb şürefâ ü 'ulemâ ve guzât ü muvahhidîne taksîm buyurmuş oldukları dahi bu kaziyyeyi mü'eyyiddir. Yıldırım Bayezid Hân'ın vezîr-i a'zamı bulunan Ali Paşa -ki yakın vakte kadar cârî olan dârât-ı vezâretin muhteri'idir- müzeyyen ve mülebbes iç oğlanları ve harem ağaları kullanmak ve evânî-i zer ü sîm isti'mâl eylemek[168] yollarını açdığından ve kā'ideten dahi devletin tereffüh ve tene''üm[169] zamânı hulûl eylemiş idüğünden Yıldırım Hân hazretleri altun düğmelü ve altun teller ile nesc[170] olunmuş elbiseler giymeğe ve zer ü sîmden masnû' evânî isti'mâl eylemeğe başlayub sâ'ir ihtişâmât ü tezyînât dahi bu mikyâs üzere cereyân eylediğinden evâhir-i eyyâm-ı saltanatda vezâ'if-i 'askeriyyeyi taklîle mecbûr oldu. Bereket versin mesârif-i külliye-i devlet olmak lâzım gelen ma'âş-ı vüzerâ ü ümerâ

166 tecemmülât: güzelleşmeler, tazelenmeler.

167 evânî-i zer ü sîm: gümüş ve altın kaplar.

168 evânî-i zer ü sîm isti'mâl eylemek: altın ve gümüş kap-kacak kullanmak.

169 tereffüh ve tene''üm: refaha erme ve nimetlenme.

170 nesc: dokumak.

ve me'mûrîn ü 'asâkir-i 'Osmâniyye'nin kısm-ı a'zamı olan timârlu sipâhînin ma'âşları hâss ve timâr sûretiyle hâsılât-ı 'öşriyyeden muhavvel bulunduğundan hazîne-i devletin muzâyakası[171] tamâmıyla meydâna çıkmadı.

Hükkâm-ı şer'iyye[172] hazîne-i devletden vazîfe-i yevmiyye ile muvazzaf iken 'asr-ı Yıldırım Hânî'de ba'zı mekârihe[173] cür'etlerinden nâşî te'dîb ü terbiyelerine teşebbüs olundukda Sadr-ı a'zam Ali Paşa bunların vazîfe-i mu'ayyeneleri pek cüz'î olduğunu ve müte'ahhirîn ahz-ı ücret husûsunda kalem-zen-i iftâ[174] olduklarını beyân ile *terike* ve *hüccet* gibi mevâsık-ı şer'iyyeye[175] resm-i mu'ayyen vaz' ü tahsîs etdirmişdir.

Ahvâl-i Hâriciyye

Devlet-i Selçûkiyye'nin inkırâzı ile miknet ü memleketleri tavâ'if-i mülûke münkasim olduğu misillü İstanbul İmparatorluğu'nun kemâl-i za'f ü fütûru sebebiyle anın tevâbi'âtı dahi tavâ'if-i mülûk[176] hey'etine girdiğinden 'Osmân Gâzî'nin cevânib-i erbi'asında zî-kudret ve batş-ı şedîd[177] sâhibi hükûmet kalmamağla Gâzî-i müşârün ileyh ile Orhan Gâzî zamânmda Anadolu kıt'asında memâlik-i İseviyye kolaylıkla teshîr olundukdan sonra Süleymân Paşa Rumili yakasına mürûr eyledikde şimdiye kadar ehemmiyet vermedikleri Devlet-i 'Osmâniyye Rumili'nde bulunan hükümdârân-ı millet-i Mesihiyye'ye mûcib-i dehşet olarak bi'l-ittifâk kuvve-i azîme ile müdâfa'aya kıyâm eylediler ise de Edirne baskınında ve Kosova muhârebesinde hezîmet-i kâmileye giriftâr olmalarıyla râyât-ı 'Osmâniyye[178] Tuna sâhillerine ve Sırbistan hudûduna ve Atina taraflarına kadar vâsıl olduğundan bi'z-zarûre Eflak ve Bosna ve Sırbistan hükümdârları ve İstanbul imparatorları vergi i'tâsma râzı olduklarından başka îcâb etdikce 'askerleriyle hıdmet-i devletde bulunmağa dahi mecbûr oldular.

Anadolu'da bulunan tavâ'if-i mülûk memâlikinden evvelen Karesi ba'dehu Ankara ve Amasya ve Sivas tarafları havza-i hükûmete idhâl olunmasıyla ve tavâ'if-i mülûkun en kuvvetlisi bulunan Karamanoğlu harekât-ı tecâvüzkârânesine binâ'en Hüdâvendigar Gâzî'nin giriftâr-ı kahr-ı kahramânîsi olmağla tavâ'if-i mülûkun cümlesi ser-fürû'-ı berde-i inkıyâd olmuşlar idi[179]. Lâkin Yıldırım Hân

[171] muzâyaka: darlık.

[172] hükkām-ı şer'iyye: şer'î hâkimler, kadılar.

[173] mekârih: mekrûh şeyler, güzel olmayan hareketler.

[174] kalem-zen-i iftâ: fetvâ vermeye yetkili.

[175] mevâsık-ı şer'iyyeye: şer'î belgeler.

[176] tavâ'if-i mülûk: bir büyük devletin yıkılmasından sonra ortaya çıkan küçük devletler.

[177] batş-ı şedîd: şiddetli kuvvet sâhibi.

[178] râyât-ı Osmâniyye: Osmânlı bayrakları.

[179] ser-fürû'-ı berde-i inkıyâd olmak: boyun eğmek, itaat etmek.

hazretleri gâyet mütehevvir ve mağrûr olduğundan münâsebet vukû'una ve te'ennî ve ihtiyât taraflarına aslâ nigâh-ı iltifât etmeyerek Aydın ve Menteşe ve Hamîdili ve Konya ve Germiyan ve İsfendiyar hükümdârlarını bir hamlede kaçırub zikr olunan memleketlere tarafından vâlîler nasb ü ta'yîn etmekle bu keyfiyyet Timur Vak'ası'na sebeb oldu.

Orhan Gâzî ve Hüdâvendigar Gâzî ve Yıldırım Hân hazretleri, Rum imparatorlarından kız aldıkları gibi Germiyan ve Karamanoğullarıyla ve sâ'ir tavâ'if-i mülûk ile kız alub vererek sıhriyet hâsıl etmişler ise de, bu sûret Devlet-i 'Aliyye'nin müsta'id olduğu tevsî'-i memâlike hâ'il olmadıkdan başka belki esâs-ı sıhriyet tevsî'-i memâliki müstelzim olmak maksadına mebnî idi. Çünki Hüdâvendigar Gâzî, oğlu Yıldırım Hân hazretlerine Germiyanoğlu'nun kızını alıverdikde cihâz olarak Kütahya sancağının birkaç kazâsı Hükûmet-i 'Osmâniyye'ye teslîm olunduğu hâlde bi'l-aks kerîmeleri Nefise Sultân'ı Karamanoğlu Ali Bey'e tezvîc eyledikde *Feridun Bey Münşe'âtı*'nda mastûr olan hutbe-i nikâh mezâyâsından[180] istidlâl olunduğu üzere memleket-i Karaman'dan Aksaray ve Akşehir ve Ilgın kasabaları sultân-ı müşârün ileyhâya temlîk etdirilmişdir. Vukû'ât-ı sâ'ireye dahi atf-ı nazar olundukda bu kaziyye sâbit olur. Çünki Yıldırım Bayezid Hân'ın Germiyanoğlu kā'in-pederi ve Karamanoğlu eniştesi iken nat'-ı kişver-küşâyîde[181] şâhân-ı müsâheret-rehîn[182], piyâdegân-ı ecânibden aslâ fark ü temyîz kılınmamışdır.

Selâtîn-i 'Osmâniyye hazerâtı Avrupa kıt'asında nâ'il-i fütûhât oldukca mülûk-ı İslâmiyye beyninde fezâ'il-i gazâ ü cihâd ile kesb-i şeref ü iftihâr edegeldiklerinden ol bâbda selâtîn-i Mısriyye ile mülûk-ı sâ'ireye yazılan *feth-nâme* ve gelen *tebrik-nâmeler Feridun Bey Münşe'âtı*'nda mastûr olmağla mu'âmelât-ı hâriciyyelerinin ba'zı cihetleri dahi andan müstebân olur.

Bâb-ı Sânî

Yıldırım Bayezid Hân hazretlerinin vefâtından Sultân Bayezid Hân-ı Sânî'nin ferâğ-ı meşgale-i saltanat eylediklerine kadar takrîben yüz on üç senelik vukû'âtı mutazammındır[183].

22

Yıldırım Hân hazretlerinin Emîr Süleymân ve İsa Çelebi ve Mehmed Çelebi ve Musa Çelebi ve Mustafa Çelebi ve Kasım Çelebi nâmında altı nefer oğlu olub Kasım Çelebi sabî olmağla Bursa'da harem-i hümâyûn yanında terk olunarak

---

[180] mezâyâ: meziyyetler, üstünlük vasıfları.

[181] nat': sofra bezi. nat'-ı kişver-küşâyîde: ülke açıcılık sofrasında, ülke alma konusunda.

[182] şâhân-ı müsâheret-rehîn: evlenme yoluyla oluşan akrabalık garantisine sahip olan şahlar.

[183] mutazammın: tazammun eden, içeren, kapsayan.

mâ'adâsı ma'reke-gâhda[184] hâzır idi. İnhizâm emâretleri nümâyân oldukda Vezîr-i a'zam Ali Paşa ve Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ve ba'zı ümerâ büyük şehzâde Emîr Süleymân'ı bi'l-istishâb Bursa'ya şitâb ve dest-res oldukları emvâl-i hazîne ile harem-i hümâyûnu ve Kasım Çelebi'yi alarak Rumili'ne geçmek içün sâhil-i selâmete muvâsalat eylediler ise de deryâdan mürûr olunmak husûsunda İmparatorun i'ânesine muhtâc olduklarından Kartal ve Pendik ve Geğbuze[185] kazâlarını İmparatora teslîm, Şehzâde Kasım Çelebi'yi dahi terhîn[186] ederek sâlimen Edirne'ye vâsıl oldular.

İsa Çelebi mukaddemâ vâlî bulunduğu Balıkesri taraflarına savuşub Timur'un 'avdetine kadar ihtifâ eyledi. Mehmed Çelebi -ki Çelebi Sultân Mehmed Hân hazretleridir-, lalaları Bayezid Paşa ve ba'zı ümerâ ve dâ'iresi halkı olan yedi-sekiz yüz kadar süvârî ile eyâlet-gâh-ı kadîmi olan Amasya'ya azîmet eyledi. Musa Çelebi pederleriyle berâber esîr ve Mustafa Çelebi gâ'ib oldu.

Timur-ı gaddâr mu'asker-i 'Osmânî'nin perîşânîsi akabinde Bursa ve Kütahya ve sâ'ir bilâd ü emsâra[187] takım takım gâret-gerân-ı Tatar taslîtiyle Bursa'da bulabildikleri hazîne-i hümâyûnu ve Kütahya'da müdahhar[188] olan Timurtaş Paşa'nın hazâ'in-i vefîresini[189] zabt eyledikden sonra 'âdet-i müstemirresi üzere her memleket ahâlîsinden mâl-ı emân tahsîliyle gâret ü hasâreti mertebe-i kemâle îsâl eyledi.

Karamanoğlu Ala'e'd-dîn Bey'in izâlesindan berü Bursa'da mahbûs bulunan mahdûmu Mehmed Bey'i getürdüb Karaman Hükûmeti'ne is'âd ve Germiyanoğlu Ya'kûb Bey'i Kütahya ve Saruhanoğlu Hızır Şâh Bey'i Mağnisa ve Aydınoğlu Cüneyd Bey'i ve İsfendiyaroğlu'nu hükûmet-gâh-ı kadîmlerine îsâl ederek zâhirde bir mürüvvet ve hakkâniyet ibrâz edüb ma'nen Anadolu kıt'asında tekrâr beyne'l-İslâm mukātelât-ı azîme vukû'u esbâbını tehiyye etdi. Lâzime-i merhamet ü hamiyyet, eşhâs-ı ma'dûdenin tereffüh ve tene''ümünü[190] istihsâle münhasır olmayub belki İslâm beyninde fitne ü fesâd zuhûrunu intâc edebilecek hâlâtın ref' ü izâlesiyle hey'et-i umûmiyyenin âsâyiş ve ikdârı ve tevsî'-i memâlik ve tezyîd-i nüfûs-ı muvahhidîne kesb-i iktidârı kaziyyesi iken mazhariyyeti îcâbınca buralara atf-ı nazar etmeyüb seksen-yüz sene kadar zamân daha beyne'l-İslâm sefk-i dimâ'-ı Mü'minîne bâ'is ü bâdî oldu[191].

---

[184] ma'reke-gâh: savaş alanı.

[185] Bugünkü Gebze.

[186] terhîn: rehin olarak vermek.

[187] bilâd ü emsâr: beldeler, memleketler.

[188] müdahhar: yığılmış

[189] hazâ'in-i vefîre: birçok hazineler.

[190] tene''üm: ni'metlenmek.

[191] sefk-i dimâ'-ı mü'minîne bâ'is ü bâdî olmak: Müslümanların kanının dökülmesine sebep olmak.

Timur'un Asya kıt'asında seyr ü hareketi pek çok ise de deniz geçmek 'âdeti olmadığından

23

Rumili taraflarına tasallut edemeyüb hattâ Rumili imparatorları cânibinden irsâl olunan üstühân-pâre-i hedâyâ[192] ile kanâ'at eyledi. Lâkin Anadolu'ca muktedir olduğu mezâlimi icrâda kusûr etmedikden başka Çelebi Sultân Mehmed'in Amasya taraflarında tedmîr-i eşkıyâ hakkında ser-zede-i zuhûr olan muvaffakiyyetlerini istimâ' etdikde ânı dahi imhâ eylemeğe teşebbüs eyledi. Şöyle ki: Akab-ı muhârebede bir takım Tatar ser-kerdeleri memâlik-i 'Osmâniyye'nin nehb ü gâretine koyuldukları misillü bi't-tabî' husemâ-yı 'Osmâniyândan olan tavâ'if-i mülûk tevâbi'âtı ve bâ-husûs İsfendiyâroğlu'nun müte'allıkātı Yıldırım Hân şehzâdelerinin fırsat-yâb-ı iktidâr olabilmelerini men' içün beşer-onar bin haşerât ile Tokad ve Amasya taraflarında dolaşdıklarına mebnî Çelebi Sultân Mehmed Hân hazretleri bi'z-zarûre bunların def' ü izâlesine mecbûr olmuş idi. Kendüsünün kapusu halkı ve taht-ı hükûmetinde bulunan Amasya 'askeri iki-üç bin kişiden ibâret iken tevfîkāt-ı ilâhiyye mukārenetiyle o misillü cem'iyyet-i azîme sâhibi olan eşkıyâ ve haveneyi vâhiden ba'de-vâhid tenkîl ü tedmîr eylemekle[193] babasına hayru'l-halef[194] olabileceği tebeyyün eylediğinden Timur-ı mağrûr kendüsüne dâmâd edinmek va'diyle da'vet-nâme tahrîr ü ısdâr ve Yıldırım Hân hazretlerini dahi icâbeti âmir mektûb izbârına icbâr eyledi[195].

Şehzâde-i müşârün ileyhin ümerâ ü erkânı Timur'un ne makûle gaddâr ü sitem-kâr olduğunu beyân ile icâbeti tecvîz eylememişler iken ber muktezâ-yı sinn-i şebâb firifte-i hasm-ı mekkâr olmalarıyla[196] bir-iki bin süvârî ile sevk-i semend-i şecâ'at edüb[197] lâkin çend merhale gider gitmez yolunu beklemekde olan iki takım haveneye dûçâr olduğundan hamelât-ı Rüstemânesiyle cümlesini târ-mâr etmiş ise de bunların zuhûru mutâla'ât-ı ümerâ ve erkânı mü'eyyid görünmekle makarr-ı emâretine 'avdet ve *i'tizâr-nâme* ile hocası Sofu Bayezid'i mu'asker-i Timur'a irsâle müsâra'at eyledi.

Bu evânda ise Yıldırım Hân vefât etmekle Timur ta'ziyet-nâme ve ba'zı hedâyâ ile hoca-i mûmâ ileyhi Sultân Mehmed tarafına i'âde ve Edirne'de

---

[192] üstühân-pâre-i hedâyâ: kemik parçası hediyeler.

[193] vâhiden ba'de-vâhid tenkîl ü tedmîr eylemek: birer birer cezalandırmak, yok etmek.

[194] hayru'l-halef: hayırlı evlad

[195] mektûb izbârına icbâr eylemek: mektup yazmaya zorlamak.

[196] ber muktezâ-yı sinn-i şebâb firifte-i hasm-ı mekkâr olmak: gençlik yaşının gereği olarak hileci düşmana aldanmak.

[197] sevk-i semend-i şecâ'at etmek: kahramanlık atını sürmek, kahramanlık göstermek.

murabba'-nişîn-i emâret olan[198] büyük şehzâde Emîr Süleymân'a dahi hedâyâ ve tesliyet-nâme firistâde eyledi[199].

Timur, Tire'de meştâ-nişîn[200] iken Cenevizlerin İzmir limânında inşâ etdikleri kal'ayı, mülûk-ı İslâmiyye teshîre kudret-yâb olamadıklarını istihbâr etdikde hem kudretini halka göstermek ve hem de Frenklerin müdahhar[201] olan mâl ü menâllerini yağma eylemek içün Evvelbahârda İzmir'e hücûm edüb hamle-i ûlâda feth eyledikden sonra makarr-ı hükûmeti olan Semerkand'a 'avdeti tasmîm ve *Kara Tatar* denilen kavmi bi'l-istishâb darb-ı kös-i rıhlet eyledi[202].

24

Zikr olunan *Kara Tatar* tâ'ifesi Cengizîler cânibinden Selâçıka'ya[203] nezâret etmek üzere Rum'a i'zâm olunan akvâmdan olub mürûr-ı zamân ile Kayseriyye ve Sivas taraflarında hayme-nişîn olarak tavattun etmişler idi. Yıldırım Hân merhûm Sivas'ı havza-i hükûmete idhâl eyledikde bunları tekâlîf-i dîvâniyyeden mu'âf edüb yalnız seferler vukû'unda hıdemât-ı harbiyyede istihdâm kılınmakda olduklarından günden güne tekessür ederek kırk-elli bin nüfûsa bâliğ ve Timurleng Rum'a teveccüh etdikde bunların rü'esâsını saltanat-ı Rum'u va'd ile hafiyyen celb eylediğine mebnî der ceng-i evvel tâ'ife-i merkûme Timur 'askerine iltihâk eylemişler idi. İş bitdikden sonra Timur her ne mütâla'aya mebnî ise bunları berâber götürmeyi tensîb edüb lâkin rızâlarıyla gitmeyecekleri ma'lûm olduğundan 'asâkir-i külliye ile cevânib-i erbi'alarını ihâta ederek alub gitmişdir ki Timur'un Rum'da olan ef'âlinin en hayırlısı budur.

Her ne kadar hâric-i saded[204] ise de İzmir şehri maskat-ı re's-i âcizânem[205] olduğundan bu bâbda ba'zı ma'lûmât derci tasvîb kılınub fakat şehr-i mezkûr memerr-i enâm[206] olmak hasebiyle hâl-i hâzırını tavsîfe hâcet olmadığından yalnız ahvâl-i kadîmesiyle sebeb-i ma'mûriyyeti îrâd kılınur. Şöyle ki: İzmir Limanı Anadolu'nun mersâ-yı mevâridesi[207] olduğundan başka gâyet menfa'atlü tuzlaları bulunmağla muhtasarca bir şehri ve limana nâzır cebel üstünde *Kaydıfa* nâmında bir melikeye mensûb kal'ayi hâvî olub bu kal'a Aydınoğullarınm zîr-i hükmünde idi. Seyyâh-ı meşhûr İbn-i Batuta'nın yazışına göre vâlî-i memleket bulunan

198 murabba'-nişîn-i emâret olmak: beylik tahtına bağdaş kurup oturmak.
199 tesliyet-nâme firistâde eylemek: teselli mektubu göndermek.
200 meştâ-nişîn: kışlayan.
201 müdahhar: yığılmış, biriktirilmiş.
202 bi'l-istishâb darb-ı kös-i rıhlet eylemek: yanına alarak gitmek.
203 Selâçıka: Selçuklular.
204 hâric-i saded: konu dışı.
205 maskat-ı re's-i âcizâne: doğum yeri(m).
206 memerr-i enâm: halkın geçiş yeri.
207 mersâ-yı mevâride: idhâlât limanı, giriş limanı.

Aydınbeyzâde Mehmed Bey'in oğlu Hızır Bey gemiler techîziyle dâ'imâ adaları ve Rum memleketlerini urub emvâl ü üserâ ahz edegeldiğinden mûmâ ileyhden Papa'ya şikâyet vukû' bulub Papa dahi beyne'l-milel mütedâvil olan kuvve-i bahriyye nöbeti yed-i iktidârlarında bulunan Cenevizlilere emr etmekle bir gece bağteten süfün-i kesîre ile şehri basdıklarında mûmâ ileyh Hızır Bey kal'adan inüb müdâfa'aya çalışmış ise de muktedir olamayub kendisi dahi şehîd oldu. Bu cihetle Cenevizliler şehri zabt edüb lâkin ne onlar kal'aya ve ne de kal'ada bulunanlar şehre zafer-yâb olamadılar. Binâ'en aleyh Cenevizliler sâhil-i limanda bir kal'a inşâ ederek limanın ve tuzlanın menâfi'ine dest-res oldukları hâlde mezkûr kal'ayı ber vech-i bâlâ Timur feth ü teshîr ve esâsından[208] tahrîb eyledi. Bu kal'anın üç tarafı deniz ve taraf-ı râbi'i kara olub Timur'un deniz taraflarını imlâ etdirerek teshîr eylediği tevârîhde mastûr ise de mevkı'i ma'lûm değildir. Bundan sonra İzmir şehri Aydınoğlu sülâlesinden olub İzmiroğlu denilen Cüneyd Bey'in taht-ı hükûmetine dâhil olmağla limana nâzır olan sâlifü'z-zikr Kaydıfa Kal'a'sı ki

25

yakın vakte kadar terbî'an on-on iki arşun cesâmetinde mermer üzerine hakk olunmuş melike-i mezbûrenin veyâhud ilâhesinin resmi, medfeni olması muhtemel olan taşdan oyma bir sandık üzerinde ve kal'a kapusu hâricinde divâr-ı kal'aya gömülü olduğu hâlde mevcûd ve meşhûd idi.

Cüneyd Bey limanın muhâresesinden[209] evvel, savlet-i 'Osmâniyye'den vücûdunun muhâfazasına muhtâc olduğundan işbu kal'ayı ta'mîr ü tahkîm eyledi. 'Asr-ı Murad Hân-ı Sânî'de Anadolu Beylerbeyisi Yahşî Bey, Cüneyd Bey'in def' ü izâlesine me'mûr olmağla pek ziyâde zahmet çekdi ve müddet-i medîde[210] muhâsara ile zafer-yâb olabildi. Mezkûr kal'a her ne kadar limana nâzır ise de eski topların menziline göre limanın muhâresesine kâfî olmadığına ve tahassun zımnında dahi Devlet-i 'Aliyye'ce lüzûmu bulunmadığına binâ'en i'tibârdan ıskât olunub leb-i deryâda vâkı' ve Hisar Câmi'i demekle meşhûr olan câmi'-i şerîfin pîş-gâhında takrîben on-on iki bin zirâ'-murabba' cesâmetinde bir kal'a binâ ve ânınla sefâ'in-i düşman tasallutu ref' olunmuş idi.

Bin seksen bir (1670) tarîhinde Köprülü oğlu Fâzıl Ahmed Paşa, Girid fethinden 'avdetinde İzmir'e uğrayub ahâlînin niyâz ü istirhâmları üzerine iki sâ'at mesâfeden cesîm kemerler ve kârgîr yollar inşâsıyla adam belinden kalın bir su icrâ etdikden başka yontma taşdan büyük bir hân ve bir çarşu ve bir çifte hamâm ve bir câmi'-i şerîf inşâ etdirdiği gibi binâ emîni olan vekîlharcı 'Osmân Ağa dahi

---

208 esâs: temel.

209 Metinde "muhârebesinden" ise de "muhârese: korumak", olmalıdır.

210 müddet-i medîde: uzun süre.

müşârün ileyhin icrâsına[211] muvaffak olduğu su cesâmetinde bir su getirmiş ve mu'ahharan dahi Merzifonî Kara Mustafa Paşa, *Küçük Vezîr Hânı* nâmıyla diğer bir hân ve *Yeşil Direkli* isminde çifte bir hamâm ve daha sonraları Darü's-sa'âde Ağası Beşir Ağa, cesîm hân ve çarşular inşâ etdirmişdir.

İzmir şehrine sekiz mil ba'dı olan ve limanın kapusu hükmünde bulunan *Sancak Burnu* nâm mahalle Girid seferleri sebebiyle 'asr-ı Mehmed Hân-ı Râbi'de bir kal'a inşâ ve azîm toplar vaz' olunmuşdur -ki bu kal'a Yeni Kal'a nâmıyla el-ân mevcûddur- mürûr-ı zamân sebebiyle vehn târî olduğundan[212] bin iki yüz kırk dört (1828) senesinde İzmir a'yânı bulunan pederim *Mansûrîzâde Emin Efendi* merhûm bâ-fermân-ı hümâyûn ta'mîrine me'mûr olmağla mâ-melekini[213] sarf ile kal'ayı ta'mîr ve hâricine tabyalar ve bir denizden bir denize hendek inşâ etmişdir. Garîbdir ki sadr-ı müşârün ileyh Kandiye muhâsarasında ısâga[214] etdirüb isti'mâl eyledikden sonra getürüb mezkûr kal'aya vaz' eylediği iki kıt'a tunç top ki içine adam girebilir ve birisinin ağzında iki dâne gülle yarası olmağla sağlamına

26

gâzî, buna *şehîd* denilür. Ber vech-i meşrûh hâric-i kal'aya tabyalar inşâ olundukda bu topları çıkarmayı tasmîm eyledikleri hâlde muktedir olunamamışdır. Girit'de i'mâl olunarak getürülmekle kal'adan tabyaya çıkarılamamak beyninde olan iktidârın farkı olmak üzere ıtnâb-ı makāl kılındı[215].

İşbu kal'anın binâsıyla İzmir şehri pîşgâhında olan sâlifü'z-zikr liman Kal'ası'nın ehemmiyeti zâ'il olduğundan etrâfına çarşu ve hânlar binâ olunmuş idi. Bin iki yüz seksen altı (1869) senesi müte'allık buyurulan müsâ'ade-i seniyye mûcebince[216] derûn-ı kal'ada bulunan yirmi beş-otuz kadar hâne iştirâ ve kal'a hedm olunarak erâmil ve eytâm[217] içün inşâsı tasavvur olunan ıslâhhâneye îrâd olmak üzere yerine çarşı yapılmasına teşebbüs olundu. Esbâb-ı meşrûha ile şehr günden güne kesb-i cesâmet ü cem'iyyet edüb hattâ vaktiyle fezâ-yı beldede[218] bulunan mezarlıklar şimdi vasat-ı şehirde kalmışdır. Yine sadede rücû' edelim.

Timur'un 'avdeti âvâzesi münteşir oldukda birkaç yüz bin gâret-gerin güzergâhı ne hâle gireceği muhtâc-ı beyân olmamağla kurbiyyeti olan mahaller

---

211 icrâ: akıtmak.

212 vehn târî olmak: takatsızlık ârız olmak, ayakta duramayacak hale gelmek.

213 mâ-melek: malı mülkü, sahip olduğu her şey.

214 ısâga: kalıba dökmek

215 ıtnâb-ı makāl kılınmak: söz uzatılmak.

216 Metinde "mûcibine" şeklinde yazılmıştır.

217 erâmil ve eytâm: dul kadınlar ve yetimler.

218 fezâ-yı belde: şehrin ovası, şehrin dışı anlamında olan bu deyim metinde "fenâ-yı belde" şeklinde yazılmıştır.

ahâlîsi dağlar başlarına çekildikleri misillü Çelebi Sultân Mehmed dahi Amasya'yı terk ile Bolu dağlarına su'ûd edüb müterakkıb-ı encâm-ı kâr oldu[219].

Timur-ı şomun cehennem olub gitdiği ta'akkub etdikde yanında bulunan birkaç bin 'asker ile inüb Bursa'ya teveccüh etmiş ise de evvelce İsa Çelebi günc-i ihtifâdan zuhûr ederek mütevessid-i vesâde-i hükûmet[220] olmuş bulunduğundan iki birâder dâ'iyye-i tâc ü taht ile muhârebeye ibtidâr ve hamelât-ı 'asker-i Muhammedî, saff-ı sipâh-ı İsevî'yi târ-mâr etmekle sekiz yüz altı (1403) senesinde Çelebi Sultân Mehmed Bursa'ya dâhil ve dihîm-i ecdâdına[221] vâsıl oldu.

Germiyanzâdenin mevdû'-ı yed-i emâneti olan[222] cenâze-i Yıldırım Hânî ve Şehzâde Musa Çelebi celb olunarak cenâze-i müşârün ileyhi türbe-i mahsûsasına defn etdirüb birâderlerini sunûf-ı nevâzişe karîn buyurdular[223]. Edirne'de hükümrân olan Emir Süleymân birâderi Çelebi Sultân Mehmed'i izâle etmek kasdıyla Anadolu'ya geçmeyi tasmîm eylediği hâlde vezîr-i a'zam Ali Paşa, İsâ Çelebi'yi taslît eylemeği daha münâsib gördüğünden mûcebince İsâ Çelebi, Emir Süleymân cânibinden ikdâr[224] olunarak tekrâr muhârebeye tasaddî etdi ise de yine münhezim olduğu misillü Menteşe ve Saruhan ve İzmiroğullarının mu'âvenetiyle mütecâsir olduğu hücûmunda dahi perîşân olmağla mu'ahharan Eskişehir'de muhtefî iken diyâr-ı ademe îsâl kılındı[225].

Padişâh-ı mü'eyyed Sultân Mehmed, Aydın tarafına nehzat edüb[226] Ayasluğ'da vukû' bulan muhârebede

27

İzmir ve Saruhan ve Menteşeoğullarını perîşân eylemekle Aydın ve Mağnisa sancaklarını teshîr ve Saruhanoğlu Hızır Şâh Bey'i katl edüb İzmir oğlu Cüneyd Bey'in i'tizârını kabûl ile yalnız İzmir Kal'ası'nı yedinde ibkā ederek Bursa'ya 'avdet buyurdular.

Hızır Şâh Bey'in katli husûsunda Müneccimbaşı, tarîh-i meşhûrunda: *Vak'a-i Timûrîde 'afvı nâ-kābil cürme tasaddîsi mûcib-i katli oldu* demiş ise de ne makûle cinâyet olduğu tasrîh olunmamışdır. Eğer taraf-ı hilâfda bulunmak veyâhud İsâ Çelebi'ye i'âne eylemek töhmeti olsa da tavâ'if-i mülûkün cümlesinden sâdır olmuş bir hâl olmağla emsâli misillü mazhar-ı 'afv olmak lâzım gelürdü. Lâkin bu

219 müterakkıb-ı encâm-ı kâr olmak: işin sonunu gözlemek.

220 mütevessid-i vesâde-i hükûmet: hükûmet yastığına dayanmış.

221 dihîm-i ecdâd: ataların tahtı.

222 mevdû'-ı yed-i emâneti olmak: eline emânet olarak teslim edilmiş olmak.

223 sunûf-ı nevâzişe karîn buyurmak: iltifatın her türlüsüne arkadaş etmek, gönlünü almak.

224 ikdâr: kudret verme, kuvvetlendirme.

225 diyâr-ı ademe îsâl kılınmak: yokluk ülkesine gönderilmek, öldürülmek.

226 nehzat etmek: hareket etmek, yola çıkmak.

Hızır Şâh ayyâş ve sefîh bir herîf olmağla vak'a-i Timûrîde nâmûs-ı hânedân-ı saltanatı muhill bir vaz'-ı nâ-hemvârda[227] bulunmuş olmak gerekdir ki sâ'irleri hakkında olan 'afv-ı cemîl-i Mehmed Hânî'den mahrûm olmuşdur.

İstiklâl-i Mehmed Hânî, Emîr Süleymân'ı bî-ârâm etmekle 'asâkir-i külliye ile Anadolu'ya geçüb Sultân Mehmed üzerine hücûm eyledikde keyfiyyet beyne'l-a'yân tezekkür olunub emîr-i müşârün ileyh her ne kadar ayş ü işrete mübtelâ ve istihkāk-ı hil'at-ı saltanatdan mu'arrâ[228] ise de şehzâdegânın ekberi ve Rumili ümerâsı umûmen fermân-beri olmağla ahvâlî lâyıkıyla meydâna çıkıncaya kadar ihtiyâr-ı te'ennî ve mukābeleden teberrî olunması karârgîr olduğundan Çelebi Sultân Mehmed Amasya'ya rıhlet ve Emîr Süleymân ta'kîb-künân[229] Ankara'ya muvâsalat ve ba'dehu Bursa'ya 'avdet eyledi.

'Ādet-i câriyyesi üzere her gün hamâmlarda zevk ü safâ ile meşgûl olduğu Çelebi Sultân Mehmed'in mesmû'u oldukda sipâh-ı âreste ile bağteten Bursa'ya muhâceme-nümâ-yı satvet olduysa dahi kesret-i bârân sebebiyle ba'zı nehirleri geçmek mümkin olmamağla birkaç gün muhârebeden sonra Amasya'ya mürâca'at buyurdular.

Emir Süleymân'ın İsa Çelebi'yi Sultân Mehmed'e taslît eylediğinin nazîresi olarak bu kerre küçük şehzâde Musa Çelebi, Sultân Mehmed cânibinden bi'l-ikdâr[230] Sinob'dan Rumili tarafına imrâr olunmağla Emir Süleymân Anadolu'yu terke mecbûr olarak Rumili'ye 'avdet ve Emir Süleymân'ın ahvâl-i ser-mestîsinden bî-zâr olan Rumili ümerâsı Musa Çelebi'ye ittibâ' etmişler iken emîr-i müşârün ileyhin vürûdunda yine onun tarafına meyl göstermeleriyle Musa Çelebi şevâhık-ı cibâle[231] ihtiyâr-ı firâr eyledi.

Bu evânda -ki sekiz yüz on üç senesidir (1410)-, vezîr-i a'zam olan Ali Paşa vefât edüb Emir Süleymân'ın intizâm-ı ahvâlî külliyen muhtell olmağla bir mikdâr 'asker ile Musa Çelebi bağteten Edirne'ye

28

hücûm eyledikde emîr-i müşârün ileyh bir hamâmda mest ü medhûş bulunduğundan ifâde-i keyfiyyet içün huzûruna girenlere gazab edüb hattâ bunlardan Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'nın sakalını dellâk usturasıyla tıraş etdirmekle bu hâl cümlenin rû-gerdân olmasına bâdî[232] ve bi'l-âhire İstanbul'a

227 vaz'-ı nâ-hemvâr: düzgün olmayan hareket, uygunsuz durum.

228 istihkāk-ı hil'at-ı saltanatdan mu'arrâ: sultanlık elbisesine hak kazanmaktan aklanmış, soyulmuş.

229 ta'kîb-künân: ta'kip ederek.

230 bi'l-ikdâr: takviye, kuvvetlendirme ile.

231 şevâhık-ı cibâl: dağların zirveleri.

232 rû-gerdân olmasına bâdî olmak: yüz çevirmesine sebep olmak.

doğru firâr etmiş iken esnâ-yı râhda tutulmağla 'âzim-i mülk-i câvidânî olmuşdur[233].

Musa Çelebi'nin Rumili'ye hîn-i i'zâmında nâ'il-i emel olur ise hutbe ve sikke nâm-ı Mehmed Hânî ile müzeyyen olması meşrût iken vâsıl-ı mesned-i hükümrânî oldukda da'vâ-yı istiklâle tasaddî eylediğine ve her nasıl olsa bir mülkde iki hükümdârın ictimâ'ı kābil olmamak kā'ide-i sahîhasına binâ'en Sultân Mehmed Hân hazretleri 'asâkir-i külliye ile Rumili'ne geçüb vukû' bulan mukātelede nâ'il-i zafer olmuş iken cüyûş-ı pâdişâhînin ta'kîb-i firâriyân içün merkezlerinden ayrılarak Sultân Mehmed'in cem'-i endek-şümâr ile kaldığı Musa Çelebi'nin manzûru olıcak rikâbında bulunan kapukulu 'askeriyle hücûm eylediğinden bi'z-zarûre Sultân Mehmed Hân hazretleri ric'at ve Bursa'ya 'avdet buyurdular.

Musa Çelebi tünd-meşreb[234] ve sû-i zannı gâlib bir zât olduğundan ekser ümerâ-yı kadîmeyi 'azl ü tenkîl eylediği misillü ser-firâz-ı ümerâ[235] olan Evrenos Bey'i dahi mu'âmelât-ı gayr-ı lâyika ile tahkîr ü iz'âc ve esâfil-i nâsdan Körşâh Melik nâmında birisini vezîr edinerek kulûb-ı enâmı[236] kendisinden tenfîr eylediğine mebnî, sadr-ı a'zam müteveffâ Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa'yı sefâret(le) ve vergi talebiyle İstanbul'a gönderdiği hâlde paşa-yı müşârün ileyh Edirne'ye 'avdet etmeyüb Sultân Mehmed dergâhına vâsıl ve ertesi sene -ki sekiz yüz on altı (1413) tarîhidir- Sultân Mehmed Hân hazretleri tekrâr Rumili cânibine güzâr etdikde Rumili ümerâsının ekseri mevkib-i hümâyûna dâhil olmağla Musa Çelebi mukābeleden ictinâb ile Niş taraflarına doğru hareket ve Sultân Mehmed dahi ta'kîb-künân ol havâlîye muvâsalat eylediğinden bi'l-mecbûriyye mukātelât-ı şedîde vukû'uyla cem'iyyet-i Mûsevî'ye perîşân ve kendüsü dahi tutulub îsâl-i mahalle-i hâmûşân kılındı[237].

Timur Vak'ası'ndan Musa Çelebi şehâdetine kadar mürûr eden oniki-onüç sene kadar zamân içinde memâlik-i 'Osmâniyye'de envâ' hurûb ü mukātelât[238] vukû' bularak nihâyet istiklâl-i Mehmed Hânî husûliyle sefîne-i devlet, mersâ-yı selâmete vâsıl ve emvâc-ı fiten[239] oldukca zâ'il oldu.

Karamanoğlu Mehmed Bey, Sultân Mehmed Hân hazretlerinin Musa Çelebi ile olan meşgûliyetini fırsat ittihâz ederek bir aydan ziyâde Bursa'yı muhâsaraya

---

233 âzim-i mülk-i câvidânî olmak: ebedîlik ülkesine gönderilmek, öldürülmek.

234 tünd-meşreb: sert karakterli.

235 ser-firâz-ı ümerâ: beylerin ileri geleni.

236 kulûb-ı enâm: insanların kalpleri.

237 îsâl-i mahalle-i hâmûşân kılınmak: susmuşlar mahallesine gönderilmek, öldürülmek.

238 hurûb ü mukātelât: harpler ve kavgalar.

239 emvâc-ı fiten: fitne dalgaları.

cür'et ve nehb ü gâret misillü harekât-ı bâgiyâneye cesâret etdikden başka ba'zı Rum mü'errihlerinin rivâyetine göre Yıldırım Hân merhûmun

29

türbesini tahrîb ve envâ' hakâret icrâ etmekde iken Musa Çelebi'nin cenâzesi zuhûr eyledikde Çelebi Sultân Mehmed Hân hazretlerinin muvaffakiyyetini iz'ân[240] ederek havf-ı mücâzât ile firâra isti'câl eyledi.

Müte'âkiben Sultân Mehmed dahi Anadolu'ya 'avdet ve Karamanoğlu üzerine tahrîk-i livâ-yı satvet edüb Akşehir ve Beyşehri ve Seydişehri ve sâ'ir Sa'îdili ta'bîr olunan memâlik -ki 'asr-ı Murad Hânî'de semen-i ma'lûm ile iştirâ kılınmış iken vak'a-i Timur'da Karamanoğlu eline geçmişdi- tekrâr memâlik-i 'Osmâniyye'ye ilhâk kılındıkdan sonra Konya dahi muhâsara olunduğu hâlde gavâ'il zuhûruyla terk buyuruldu.

Ertesi sene yine Karamâniyân te'dîbi niyyetiyle Ankara Sahrâsı merkez-i ordu-yı hümâyûn oldukda mizâc-ı pâdişâhî mütegayyir olmasına mebnî ihtiyâr-ı sükûn olunmakda iken Anadolu Beylerbeyisi Bayezid Paşa, Karamanoğluna pâdişâh-ı enâmın nâ-mizâclığını ihbâr ve letâ'ifü'l-hıyel[241] ile ümîde düşürerek iğfâl eylemesi üzerine bağteten ordusunu basub Karamanoğlu Mehmed Bey'le bir oğlunu der-dest ederek huzûr-ı hümâyûna îsâl eyledi.

Ber mûceb-i mekârim-ahlâk, fî-mâ-ba'd devlet-i 'Osmâniyye'ye husûmet etmemek üzere Karamanoğlu'na yemîn etdirdikden sonra ıtlâk ve Bayezid Paşa'nın eyâletine mansıb-ı vezâret ilhâk buyuruldu. Lâkin Karamanoğlu memleketi cânibine gider iken: *Bizim 'Osmânoğullarıyla olan muhâsamamız mine'l-mehd ile'l-lahddır*[242] diyerek çerâ-gâhda bulunan huyûl-ı pâdişâhîyi[243] gasb etmiş ve birkaç sene sonra Antakya'yı muhâsara etdikde top güllesiyle urulub ve pâre pâre olub yemîn-şikenlik cezâsını görmüşdür.

Meşâhîr-i füzelâdan Şeyh Bedre'd-dîn, Musa Çelebi 'asrında kādı'askerlik ile mübeccel olub istiklâl-i Mehmed Hânî zuhûrunda vazîfe-i tekā'üd ile İznik'de iskân olunmuş idi. Kādı'askerliği zamânında kethüdâsı bulunan Börklüce Mustafa bu aralık Karaburun taraflarında halkı şeyh-i müşârün ileyhe ittibâ'a da'vet ederek bir takım haşerât cem' eylediği mesmû' oldukda şeyh-i müşârün ileyh havfa teba'iyyetle Sinob'dan Eflak tarafına güzâr ve andan Silistre'ye geçüb Deli Orman içinde tahassun ve karâr eyledi. Anadolu Beylerbeyisi Bayezid Paşa, Börklüce Mustafa cem'iyyetini tefrîk ve kendisinin câme-i hayâtını temzîk[244] eylediği

[240] iz'ân: anlayış, anlama yeteneği.

[241] letâ'ifü'l-hıyel: güzel hileler.

[242] *muhâsamamız mine'l-mehd ile'l-lahddır:* düşmanlığımız beşikten mezara kadardır.

[243] çerâ-gâhda bulunan huyûl-ı pâdişâhî: otlakta bulunan padişah atları.

[244] temzîk: yırtma, paralama.

misillü şeyh-i müşârün ileyh dahi tutulub Siroz'da mu'asker-i hümâyûna vâsıl oldukda *hurûc-ı 'ale's-sultân*[245] töhmeti ve Sa'âde'd-dîn-i Teftazânî telâmîzinden Haydar Hirevî fetvâsıyla ol allâme-i fezâ'il-medâr Siroz bazarında berdâr kılındı[246].

Tosya ve Kengırı[247] ve Kalecik memâlik-i 'Osmâniyye muzâfâtında iken Timurlu'nun taksîmâtında İsfendiyâroğlu eyâletine ilhâk kılınmış idi. Sultân Mehmed Hân hazretleri mülk-i mevrûsları talebine kıyâm edüb İbn-i İsfendiyâr'da ise muhâlefete iktidâr olmamakla zikr olunan şehirleri cânib-i devlete teslîm eyledi.

Eflak hâkiminin memâlik-i 'Osmâniyye'ye ta'arruzâtı ol cânibe hareket-i hümâyûn vukû'unu istilzâm etmekle kişver-i Eflak pâ-zede-i huyûl-i yağma[248] ve İsakcı ve Yergöğü kal'aları ta'mîr ü inşâ olundukdan ve üç senelik vergi istihsâl kılındıkdan sonra Anadolu'ya 'avdet buyuruldu.

Timur'un Rum'a hücûmuna bâ'is olanlardan Kara Yusuf bir müddet Mısır'da mahbûs oldukdan sonra Timur'un vefâtıyla hayât-ı tâze tahsîl ve bir takrîb ile Hükûmet-i Tebrîz'i teshîr etmişidi. Canik ve Karahisar-ı Şarkî'de icrâ-yı hükûmet eden ve saltanat-ı 'Osmâniyye'ye müntesib geçinen bekâyâ-yı ümerâ-yı Selçûkiyye ahfâdını tard ile kendü mensûbâtını ikâme eylemesi ol cânibe mûcib-i hareket-i hümâyûn olub mu'âvenet-i pâdişâhî ile mevâkı'-i mezbûre yine ümerâ-yı merkûme yedlerinde takrîr ve Samsun Kal'ası teshîr olunarak mu'âvedet buyuruldu.

Mevkib-i hümâyûn İskilib'e vâsıl oldukda üç-beş bin çadırı hâvî bir 'aşîret manzûr-ı pâdişâhî olub lede't-tahkîk[249] Tatar ser-kerdelerinden Minnet Bey'in tevâbi'âtı olduğu tebeyyün eyledikde erkân-ı devleti mu'âheze ve: *Timur 'avdetinden sonra kişver-i Rum, Tatar-ı şomdan hâlîdir denilir idi. Bunlar nedir ve kendi hâllerine bırakılır ise Kara Tatar cem'iyyetlerine nazîre olmaz mı?* buyurub hey'et-i mecmû'alarıyla Filibe civârında iskânlarını emr ü fermân eylediler ki hâlen bunların meskenlerine Tatar Pazarı denilir.

Bursa'da binâsına sarf-ı himmet buyurulmakda olan câmi' ve medrese ve sâ'ir meberrâta vakf tertîbi lâzım gelmekle 'asr-ı Orhan Gâzî'de feth olunmuş iken Emir

[245] hurûc-ı ale's-sultân: Sultana karşı ayaklanma.

[246] berdâr kılınmak: asılmak.

[247] Kengırı: Çankırı.

[248] pâ-zede-i huyûl-i yağma: yağma atlarının ayakları altında çiğnenmiş.

[249] lede't-tahkîk: araştırıldığında.

Süleymân'ın imparatora teslîm eylediği Hereke ve Geğbuze[250] ve Pendik ve Kartal ez ser-i nev[251] teshîr ve ba'zıları vakf ü tesbîl olundu.

Sultân Mehmed Hân hazretleri Edirne'de mukîm iken sekiz yüz yirmi dört (1421) tarîhinde kırk üç yaşında ve bi'l-istiklâl saltanatının sekizinci sâlinde mürtehil-i dâr-ı âhiret olub cenâzeleri Bursa'ya nakl ve türbe-i meşhûrelerine defn kılındı.

Şehriyâr-ı müşârün ileyh hazretleri halîm ü sabûr ve şecî' ü gayûr, tehdîdini îkâ'a kādir[252], muvaffakiyyeti bâhir bir pâdişâh-ı celîlü'ş-şân olarak envâ' mihen ü meşakkat ile Devlet-i 'Osmâniyye'yi tecdîd eylemiş ve yirmi dört muhârebede bi'z-zât mevcûd bulunub kırka karîb yara yemişdir. Bu kadar

31

meşgûliyeti arasında Edirne ve Bursa'da pek çok hayrât ü meberrâta muvaffak oldukdan başka Haremeyn'e surre irsâlini dahi ibtidâ bunlar vaz' eyledi. Zâten alîlü'l-vücûd [253]olduklarından ekser vakitleri hastalıkla geçüb genc yaşında irtihâl buyurdular. Ba'zılar tarîh-i velâdetlerini yedi yüz doksan üç (1391) olmak üzere zabt edüb: *Pederleri vefâtında on iki yaşında idi* derler. Ba'zıları dahi: *Velâdetleri yedi yüz seksen bir (1379) de idüğünden pederleri irtihâlinde yirmi dört yaşında bulunduğunu* beyân ederler. Pederleri zamânında Amasya vâlîsi ve Timur muhârebesinde *çarhacı* olmasına ve sonraki icrâ'âtlarına ve şehzâdeleri Sultân Murad'ın tarîh-i velâdeti sekiz yüz altı (1403) senesi bulunmasına bakılınca rivâyet-i sâniye sahîh olmak lâzım gelür ise de ba'zı tarîhlerde dahi: *Vâlîdeleri Şâh Hatun Germiyanoğlu Ya'kûb Bey'in hemşîresi olmak* üzere mastûr olub müşârün ileyhâ ise yedi yüz seksen üç (1381) tarîhinde Yıldırım Bayezid Hân hazretleriyle izdivâc etmiş olduğundan bu tarîhlerde dahi bir yanlışlık olmak îcâb eder. Binâberîn şehriyâr-ı müşârün ileyhin[254] tarîh-i velâdeti sıhhat üzere ta'ayyün edemez.

Ber vech-i meşrûh Çelebi Sultân Mehmed'in Edirne'de vefâtı vukû' buldukda vâris-i taht-ı saltanat olub Amasya taraflarında bulunan büyük şehzâde Sultân Murad'a keyfiyyet inhâ ve merhûmun vasiyyeti üzere emr-i vefât ihfâ olunarak[255]: *Pâdişâhımızın İzmiroğlu üzerine seferi vardır* şâyi'asıyla mevkib-i hümâyûnda bulunan 'askerin bir mikdârı Anadolu tarafına geçirilmiş ise de sipâh ve silâhdâr tâ'ifesi mâdde-i irtihâli tefattun ile: *Mutlaka padişâhımızı görelim* deyu ısrâr eylediler. Vükelâ-yı devlet bu keyfiyyetden be-gâyet muztarib oldukları hâlde

250 Geğbuze: Gebze.

251 ez ser-i nev: yeni baştan.

252 tehdîdini îkâ'a kādir: tehdîdini yerine getirmeye gücü yeter.

253 alîlü'l-vücûd: vücud bakımından sağlıklı olmayan.

254 binâ-berîn şehriyâr-ı müşârün ileyhin: bundan dolayı adıgeçen padişahın.

255 emr-i vefât ihfâ olunarak: vefat işi gizlenerek.

hekîm-başının tertîbi vechile merhûmun cesedi elbise-i mülûkâne ile bir karanlık odada taht üzerine oturdulub ve arkasına bir âdem vaz' olunub zâbıtândan üç beş kişi içeriye sokuldu. Verâ-yı meyyite mevzû' olan âdem[256] merhûmun ellerini ve başını tahrîk eylediğinden ve mehâbet-i hümâyûn ile zulmet-i mevkı', ıttılâ'-ı hakîkat-i hâle[257] meydân vermediğinden zâbitân-ı merkûme du'â ederek çıkdılar. Bu fıkrada müverrihîn müttefiku'l-kelâm olub ancak merhûmun meyyiti ba'zı eczâ ile tahnîd[258] olunduğu derkâr ise de tedbîr-i meşrûhun tamâmıyla akla tevfîk olunması müşkilcedir. Her ne ise bunu müte'âkıb Bursa'da Sultân Murad-ı Sânî'nin cülûsu haberi vârid olmağla erkân-ı devlet cenâze-i pâdişâhîyi alub Bursa'ya geldiler ve merhûmu -vefâtından kırk iki gün sonra idi ki- defn eylediler.

Teceddüd-i saltanat haberinin şuyû'u üzerine Timur muhârebesinde zâyi' olan Şehzâde Mustafa Çelebi olmak iddi'âsıyla Selanik taraflarında bir şahıs zuhûr edüb Evrenosoğulları

32

ve sâ'ir ümerâ ve 'askerî tâ'ifesi da'vâsını tasdîk ile ma'iyyetine müctemi' olduklarından: *Nevbet-i saltanat benimdir* diyerek Edirne'ye gelüb i'lân-ı hükûmet ve Anadolu'ya geçmek üzere hareket eylediği Sultân Murad'ın mesmû'u oldukda bir mikdâr 'asâkir ile Bayezid Paşa mukâbelesine gönderildi. Lâkin hîn-i iltikâda[259] Bayezid Paşa'nın ma'iyyetinde bulunan 'asker Düzme Mustafa nâmıyla meşhûr olan müdde'î-i merkûma dehâlet etmeleriyle paşa-yı müşârün ileyh dahi ittibâ'a mecbûr oldu. Düzme Mustafa evvelâ Bayezid Paşa'yı vezîr edinmiş ise de sonra sadâkatinden emîn olamadığından Sazlıdere'de i'dâm ve öyle mesbûkü'l-hıdme[260] bir vezîr-i âlişânı kem-nâm eyledi[261].

Her ne sûretle olur ise olsun memâlik-i 'Osmâniyye'nin şûrişinden[262] müstefîd olmak arzusunda bulunan İzmiroğlu Cüneyd Bey, Düzme Mustafa'nın vezâreti vizrini[263] yüklenüb 'asâkir-i kesîre ile Anadolu tarafına ubûr ve Ulubad Nehri'nin bir tarafına nasb-ı ordu-yı şer' ü şûr eylediler[264]. Nehr-i mezbûrun diğer cânibinde bulunan Sultân Murad ordusu muhâlifîne nisbetle za'îf olduğundan tedâbîr-i hakîmâne[265] ile tefrîk-i cem'iyyetlerine teşebbüs lâzım gelmekle Rumili

256 verâ-yı meyyite mevzû' olan âdem: ölünün arkasına konulmuş olan adam.
257 ıttılâ'-ı hakîkāt-i hâl: gerçek durumu anlamak.
258 tahnîd: ölünün iç organlarını çıkararak bir tür mumyalamak.
259 hîn-i iltikāda: kavuşma sırasında, buluşma sırasında.
260 mesbûkü'l-hıdme: hizmeti geçmiş, hizmeti görülmüş.
261 kem-nâm eylemek: adını kötüye çıkarmak.
262 şûriş: karışıklık.
263 vizr: günah.
264 nasb-ı ordu-yı şer' ü şûr eylemek:
265 tedâbîr-i hakîmâne: bilgece alınmış tedbirler.

ümerâsının meşâhîrinden olub Musa Çelebi tarafında bulunmak töhmetiyle sekiz seneden berü Tokat'da mahbûs olan Mihaloğlu Mehmed Bey, serî'an celb olunarak ânın tarafından Rumili ümerâsına iltifât-ı mü'essire i'tâ olunduğu gibi vüzerâdan Hacı İvaz Paşa cânibinden Cüneyd Bey'e mektûb yazılub: *Cenâbınız ebnâ-yı mülûkdan iken böyle mechûlü'n-neseb bir şahsın vezâretini kabûl eylemeniz şânınıza ve menfa'atinize muhâlifdir* yolunda nice mukaddemât temhîd ve sûret-i sadâkatde Düzme Mustafa'ya takdîm olunan arîzada dahi: *Ümerânız bu tarafla ittifâk edüb size gadr etmek üzeredirler* deyu ba'zı mugâlata derc olunarak merkûmun evhâmı teşdîd olunduğundan ân-ı gayr-ı münkasimede[266] cem'iyyetleri perîşân ve müdde'î-i merkûm Rumili cânibine firâra şitâbân olmağla Sultân Murad dahi der-kafa olarak Edirne'ye bi'l-vusûl, merkûm Yenice'de tutulub Edirne Kal'ası'nın burcuna salb olundu.

Bizim tarîhlerin ifâdâtı bu merkezde ise de Rum mü'errihlerinin rivâyetine nazaran Şehzâde Mustafa Çelebi, Timur Vak'ası'ndan sonra İstanbul'a gelmiş ve Çelebi Sultân Mehmed'in zamân-ı saltanatında müşârün ileyhin iltimâsıyla Limni'de habs olunmuş iken Rum imparatorları dahi Hükûmet-i 'Osmâniyye'nin iştigâlinden müstefîd olan tavâ'if-i mülûk ile hem-meslek olduklarından tebeddül-i saltanat vukû'unda Mustafa Çelebi'nin Rumili cânibinden mürûruna hafiyyen müsâ'ade etmişlerdir.

Nazar-ı dikkatle bakıldığı hâlde bu sûretin sıhhati istidlâl olunur. Zîrâ zât ü şahsı ma'lûm-ı ümerâ ü a'yân olan bir şehzâdenin nâmıyla ecnebî bir adam çıkub Rumili ümerâ

33

ve 'askerîsinin 'ale'l-umûm âna ittibâ' eylemesi müsteb'addır. Lâkin bârgâh-ı devletde bulunan erkân-ı saltanat inkârdan başka çâre bulamadıklarından müşârün ileyhe Düzme Mustafa nâmını vermeğe mecbûr oldular.

Hükûmet-i imparatoriyyenin Düzme Mustafa'ya olan i'âne-i ma'neviyyesinden nâşî Sultân Murad hazretleri ahz-ı intikâma kıyâm etmekle şehr-i İstanbul taht-ı muhâsaraya alınub haylice de tazyîk olunmuşiken Karaman ve Germiyanoğulları'nın izlâliyle Hamîdili'nde vâlî olan küçük birâderleri Mustafa nâm sabî şehzâde İznik şehrini istîlâ ile da'vâ-yı istiklâle mücâseret eylediğinden İstanbul muhâsarası terk olunarak ol tarafa azîmet olundu.

Şehzâdenin lalası olan Şarabdâr İlyas Bey ba'zı mevâ'îd[267] ile taraf-ı pâdîşâhîden meclûb olduğundan şehzâdeyi tutub teslîm etmekle def'-i fitne maksadıyla bî-çâre ma'sûm izâle kılındı.

---

[266] ân-ı gayr-ı münkasime: çok kısa bir an.

[267] mevâ'îd: va'adler, söz vermeler.

İsfendiyaroğlu'nun töhmet-i meşrûhasından fazla olarak Taraklı Yenicesi'ni muhâsara eylediği mesmû'-ı hümâyûn oldukda sevk-i semend-i celâdet ile Bolu havâlîsinde İsfendiyârîler cem'iyyetini perîşân eyledikden ve Kastamonu ve Küre-i Nühâs[268] memâlik-i 'Osmâniyye'ye ilhâk olundukdan sonra İsfendiyaroğlu mütehassm olduğu[269] Sinob Kal'ası'ndan zarâ'at-nâme[270] irsâl ve kerîmesini pâdişâh-ı enâma 'akd (-i nikâh) eylemek niyâzını tekrâr etmekle mazhar-ı 'afv-ı hümâyûn oldu.

Pâdişâh hazretlerinin bu meşgûliyeti arasında Eflak beyi olan Drakula, Tuna'yı mürûr ile ba'zı yerleri gâret etmişidi. Tertîb-i mücâzâtı içün Rumili cânibine hareket-i hümâyûn vukû'unu istimâ' etdikde Edirne'de takbîl-i dâmen-i Sultânîye müsâra'at[271] ve iki yıllık vergisini takdîme mübâderet eylediğinden i'tizârı mevki'-i kabûlde vâkı' oldu.

Menteşeoğlu İlyas Bey fevt olub dâ'ire-i hümâyûnda bulunan oğulları sevdâ-yı istihlâs-ı mülk-i mevrûs töhmetine binâ'en[272] ve *lâ-vefâ li'l-mülûk* [273] kā'idesine ittibâ'an habs olunarak Menteşe sancağı memâlik-i mahrûseye ilâve kılındı.

İzmiroğlu Cüneyd Bey'in defa'âtla vukû' bulan harekâtı ve Aydın sancağı beyiyle dâ'imî hükmünde olan mukātelâtı sebebleriyle izâle-i vücûdu lâzım gelmiş ve nasb-kerde-i Timur olan bu misillü küçük küçük hükûmetlerin ref' ü ilgâsı zamânı hulûl eylemiş olduğundan Anadolu Beylerbeyisi Hamza Bey ile Aydın Beyi Yahşi Bey me'mûr edilerek haylice mukātelât vukû'undan sonra Cüneyd Bey ile oğlu Kurd Hasan i'dâm ve yüz seneden mütecâviz zamândan beri oralarda hükûmet eden Aydınoğlu hânedânı kem-nâm kılındı.

34

Pâdişâh hazretleri Rumili hudûdunun te'mîni içün Edirne'de bulundukları evânda -ki sekiz yüz otuz (1427) tarîhidir- Karamanoğlu Mehmed Bey kendisine ilticâ eden Tekeoğlu ahfâdından 'Osmân Çelebi'yi ikdâr[274] ve Antalya muhâsarasına irsâl edüb kendüsü dahi istihzâr-ı edevât-ı kal'a-gîrîye iştigâl[275] üzere olduğu mesmû' olmasını müte'âkıb muhâfız-ı kal'a bulunan Firuz Bey vefât etmekle oğlu Hamza Bey câ-nîşîn-i peder olmuşidi. Tekeoğlu'nun hasta olduğu

[268] Küre-i Nühâs: Bakır madeni: Bugünkü Küre ilçesi.

[269] mütehassm olmak: kaleye sığınmak.

[270] zarâ'at-nâme: özür dileme mektubu, tevâzu' mektubu.

[271] takbîl-i dâmen-i Sultânîye müsâra'at: Padişahın eteğini öpmekte acele davranmak.

[272] sevdâ-yı istihlâs-ı mülk-i mevrûs töhmetine binâ'en: babalarından miras kalan toprakları kurtarmak sevdasına kapılmak suçlamasından dolayı.

[273] *lâ-vefâ li'l-mülûk:* padişahlarda vefa yoktur.

[274] ikdâr: kuvvet verme, muktedir etme, iktidâr kazandırma.

[275] istihzâr-ı edevât-ı kal'a-gîrîye iştigâl: kale almaya yarayan savaş aletlerinin hazırlanması ile meşgul olmak.

hâlde İstanoz Dağı'nda hayme-nişîn-i ikāmet bulunduğu istihbâr olundukda Hamza Bey, Karamanoğlu gelmeksizin bunun tedârükü görülmesine teşebbüs ederek gönderdiği fırka-i harbiyye Tekeoğlu cem'iyyetini basub perîşân ve 'Osmân Çelebi'yi i'dâm eylediler.

Karamanoğlu bu hâlin vukû'undan pek ziyâde mükedder olarak bir aydan mütecâviz kal'ayı muhâsara ve toplar vaz'ıyla tazyîk etmekde iken Sultân Murad'ın Anadolu'ya 'avdeti haberi münteşir olmağla bir sâ'at evvel işini bitirmek içün kal'anın hücûma kābil olan mahallini taharrî[276] esnâsında kal'adan atılan gülle ile urulub pâre pâre oldu.

Mehmed Bey'in oğlu İbrâhim Bey pederinin cenâzesini alub Konya'ya azîmet eylediği esnâda Ali Bey nâmında olan karındaşı havfa teba'iyyetle kal'aya ilticâ eylediğinden *beşâret-nâme* ile ma'an dergâh-ı hümâyûna irsâl kılındı ve pâdişâh hazretleri hemşîrelerinin birini mîr-i müşârün ileyhe tezvîc ve Sofya sancağını dahi tevcîh etmekle ile'l-vefât[277] orada mukîm oldular.

İbrâhim Bey Konya'ya vâsıl oldukda ammisi Ali Bey'i tasaltun[278] eylemiş bulmağla bi'z-zarûre birâderi İsa Bey ile berâber Sultân Murad hazretlerine dahîl düşdüğüne binâ'en pâdişâh hazretleri bunlara dahi birer hemşîrelerini tezvîc eyledikden sonra İbrâhim Bey'e 'asker ve mühimmât-ı harbiyye i'tâsıyla pederi makāmına ik'âd ve İsa Bey'i rikâb-ı hümâyûnda tevkîf eyledi. İbrâhim Bey dahi Hamîdili sancağından olub babasının gasb eylediği yerleri teslîm ile vazîfe-i teşekkürü yerine getürdü.

Sultân Murad hazretleri cülûsundan sonra vilâyetgâhı olan Amasya'yı lalaları bulunan Yörgüç Paşa'ya vermişidi. Müşârün ileyh ol havâlîyi tathîre âğâz edüb evvelâ Türkmen 'aşîretinden Yozgad Sahrâsı'nda hayme-nişîn olub vâridîn ü sâdırîne[279] sarkındılık etmekde olan Kızılkocaoğulları'na pâdişâh tarafından olmak üzere fermân ısdârıyla Canik teshîri içün ma'iyyetine celb ve kendüsü hastalık işâ'a[280] ederek bunları üç-beş yüz nefer tevâbi'leriyle münâsib yerlere konak verdikden sonra bağteten cümlesini i'dâm eyledi.

35

Sâniyen 'Osmâncık civârında bir kayanın tepesinde vâkı' kal'aya tahassun etmiş olan Haydar nâmında bir pîr, külliyetlü zahîre iddihâr[281] ederek taraf-ı saltanata itâ'atden müctenib idi. Merkûmun adamlarından ba'zılarını paşa-yı

[276] taharrî: araştırma.

[277] ile'l-vefât: ölünceye kadar.

[278] tasaltun: sultanlık taslamak, kendini sultan ilan etmek.

[279] vâridîn ü sâdırîn: gelip geçenler, yolcular, âyende ve revende, ebnâ-i sebîl.

[280] işâ'a: haber yaymak, herkese duyurmak.

[281] iddihâr: biriktirmek, yığmak.

müşârün ileyh pes-perdeden[282] celb ederek zahîre anbarlarını ihrâk etdirmekle pîr-i mezbûru nefsini teslîme mecbûr eyledi.

Sâlisen Canik hâkimi bulunan Alparslan oğlu Hüseyin Bey -ki Selâcıka ahfâdındandır- anın üzerine hareket etmek tedârükünde idüği mîr-i mûmâ ileyhin mesmû'u oldukda her ne kadar: *Ben pâdişâha 'âsî değilim ve murâd, Canik Kal'ası ise kendim teslîm ederim* deyu iltîcâ etmiş ise de bî-çâre keyfiyyet-i mutâva'atını anladamadığından Pîr Haydar ile ma'an ve mukayyeden rikâb-ı hümâyûna irsâl ve mevâkı'-i mezbûre kalem-rev-i hükûmete idhâl olunmakla, mûmâ ileyhümâya taraf-ı pâdişâhîden hâsslar tahsîsiyle Rumili'nde iskân olundular.

Germiyanoğlu Ya'kûb Bey, seksen yaşını mütecâviz bir pîr olub evlâdı dahi olmadığından hemşîresinin hafîdi bulunan Sultân Murad hazretlerini ziyâret ve mülkünü pâdişâha vasiyyet etmek sûretini tasmîm etmekle sekiz yüz otuz bir (1428) senesi bi'l-istîzân Kütahya'dan hareket ve Bursa'ya muvâsalat eyledikden sonra Gelibolu tarîkiyle Edirne'ye vâsıl ve envâ' ihtirâmâta nâ'il olub ba'de'l-avde[283] bir sene mürûrunda mürtehil-i dâr-ı âhiret olmağla Kütahya sancağı memâlik-i 'Osmâniyye'ye ilhâk kılındı.

Artık Anadolu'da tavâ'if-i mülûkdan Karaman ve İsfendiyaroğulları hükûmetlerinden başka hükûmet kalmayub anlar dahi satvet-i 'Osmâniyye'yi tanımış ve taklîd-i pâdişâhî ile nâ'il-i emâret olmuş olduklarından eski ehemmiyetleri kalmamışdır.

Selanik Kal'ası 'asr-ı Yıldırım Hânî'de feth olunmuş iken Timur Vak'ası'nda Rumlar eline geçmiş ve İstanbul imparatorları şu'besinden olmak üzere orada bir hükûmet teşekkül etmişidi. Sekiz yüz otuz iki (1429) senesi ol tarafa sevk-i mevkib-i celâdet ve Gelibolu'dan dahi süfün-i harbiyye irsâline mübâşeret olunub her ne kadar Venedik gemileri Rumlara mu'âvenet eylediler ise de pençe-i 'Osmâniyân'dan tahlîse muktedir olamadıklarından bir aydan mütecâviz muhâsaradan sonra anveten teshîr kılındı.

Bundan sonra taraf taraf ümerâ ve sipâh irsâliyle Arnavudluk ve Macaristan tarafları gâret olunmakda iken Macaristan ser-'askeri Evrenos Bey oğlu Ali Bey münhezim olduğuna ve Karamanoğlu İbrâhim Bey ile Semendire hâkimi ve Yılıkoğlu'nun ittifâk-ı hafîlerine mebnî Macarlar Tuna'yı geçüb memâlik-i İslâmiyye'ye hücûm eyledikleri gibi Karamanoğlu İbrâhim Bey dahi Hamîd

36

sancağını teshîr ve vâlîsi bulunan Şarabdâr İlyas Bey'i esîr eyledi.

---

[282] pes-perdeden: perde arkasından, el altından, gizlice.

[283] ba'de'l-avde: geri döndükten sonra.

Bunun üzerine pâdişâh hazretleri Edirne'de ikāmeti ihtiyâr ve Rumili Beylerbeyisi Sinân Paşa'yı 'asâkir-i külliye ile Macarlar üzerine tesyâr[284] etmekle düşman ordusu Güvercinlik Kal'ası'nı muhâsara ile meşgûl iken paşa-yı müşârün ileyh yetişüb düşmanı mertebe-i istîsâle îsâl eyledi. Ertesi sene -ki sekiz yüz otuz dokuz (1435) tarîhidir-, pâdişâh-ı enâm dahi Karaman üzerine hareket ve Konya'yı âverde-i kabza-i hükûmet eylemiş iken İbrâhim Bey'in Taşili'nden i'tizâr-nâmesi vârid olub halîlesi bulunan hemşîre-i pâdişâhî dahi şefâ'at etmekle yine 'afv-ı hümâyûna nâ'il ve ez ser-i nev memleket-i mevrûsesi hükûmetine vâsıl oldu.

Pâdişâh-ı Gâzî Karamanoğlu'nu te'dîb ile meşgûl iken Macar kralı Tuna'yı geçüb Alacahisar'ı muhâsara etmiş ve pâdişâhın Rumili'ne 'avdeti şâyi'ası üzerine me'yûsen memleketine gitmişdi. Bu cür'etine mukābele içün Macaristan'a sevk-i 'asker-i mansûr olunub Tameşvar ve Hermanştadt'a[285] dek gâret ve Belgrad Kal'ası muhâsarası netîce-bahş-ı murâd olmadı ise de etrâfına îsâl-ı hasâret olunarak Edirne'ye 'avdet buyuruldu.

Sırbistan hükümdarı bulunan Vılıkoğlu, Karamanoğlu'yla Macar Kralı'nın ittifākına vâsıta olageldiğinden sûret-i mücâzâtı tasavvur kılınmakda idüğünü hiss ederek mukaddemâ zât-ı pâdişâhîye 'akd eylediği kerîmesinin cihâzı hâzır olduğunu 'arz ile pençe-i ikābdan tahlîs-i girîbâna vesîle aramakda idi. Çünki Yıldırım Hân zamânında Sırbistan kralı bulunan Lasoğlu kerîmesini Yıldırım Hân'a verüb anın vâsıta ve şefâ'atıyla haylice menâfi'a dest-res olduğundan bu kerre dahi öyle olur kıyâsında idiler. Eğerçi arûs-ı mezbûr dârât-ı fâhire[286] ile celb olundu ise de tasmîm-i mücâzâtından ferâgat buyurulmamağla sekiz yüz kırk (1436) senesi mevkib-i hümâyûn cânib-i gazâya mün'atıf olmak üzere idüğünden bahisle Eflak hâkimi Drakula ve Vılıkoğlu rikâb-ı hümâyûna da'vet kılındı.

Drakula iki oğlu ile mevkib-i hümâyûna vâsıl olub Vılıkoğlu dahi iki nefer oğullarını irsâl eylediği hâlde cümlesi Gelibolu ve Tokat'da habs olarak ordu-yı hümâyûn Semendire cânibine sevk buyurulmağla bu keyfiyyet Vılıkoğlu'nun mesmû'u olıcak Macar Kralı'na ilticâ eyledi ve kuvve-i kāhire-i pâdişâhî[287] ile dârü'l-emâresi[288] olan Semendire ve Niğbolu kal'aları teshîr kılındı. Ancak Kara Çelebizâde'nin kavlince fermân-ı 'âlîye itâ'aten rikâb-ı hümâyûna vâsıl olan ümerâ-yı Mesihiyyeyi bilâ-cünha habs eylemenin şe'âmeti zuhûr edüb evvelen Mezid Bey ve sâniyen Kula

---

[284] tesyâr: göndermek.

[285] Metinde "Hermenşad" şeklinde geçmekteyse de Transilvanya = Erdel'de ve aynı isimdeki vilâyetin merkezi olan Hermanstadt şehridir. Bkz.: Orhan Şaik Gökyay, *Destursuz Bağa Girenler*, İstanbul 1982, s.282.

[286] dârât-ı fâhire: öğünülecek debdebe ve gösteriş.

[287] kuvve-i kāhire-i pâdişâhî: padişahın kahredici kuvveti.

[288] dârü'l-emâre: emirlik merkezi, başkent.

37

Şahin Paşa kumandalarıyla kişver-i Eflak'a sevk olunan iki fırka 'asker-i İslâm münhezim oldu.

Hattâ bu inhizâmlar sebebiyle Karamanoğlu yine ümîde düşüb memâlik-i 'Osmâniyye'ye tecâvüz ve Beypazarı ve sâ'ir ba'zı kasabaları gâret etmekle sekiz yüz kırk altı (1442) senesi pâdişâh-ı enâm Karamanoğlu üzerine atf-ı licâm edüb[289] kemâl-i gazablarından hilâf-ı âyîn-i 'Osmânî, memâlik-i İslâmiyye'yi Konya'ya dek pâ-zede-i huyûl-i yağma[290] etdirdiler.

Karamanoğlu İbrâhim Bey, 'âdet-i câriyyesi üzerine Taşili'ne firâr edüb müteşebbis-i dâmen-i emân olmağın bu kerre dahi halîlesi olan hâher-i pâdişâhî[291] şefâ'atı ve evlâd-ı hazret-i Mevlânâ'dan Arif Çelebi tavassutuyla nâ'il-i 'afv-ı hümâyûn oldu.

Macar Kralı'na ilticâ eden Vılıkoğlu'nun teşvîki ve Karamanoğlu İbrâhim Bey'in memâlik-i 'Osmâniyye'yi beynlerinde taksîm eylemek teklîfi üzerine kral-ı mezbûr oğlunu ve Yanko nâm beylerbeyisini bir cesîm ordu ile sevk edüb Alacahisar ve Niş havâlîsini yakub yıkmakda oldukları mesmû'-ı pâdişâhî oldukda seyr-i serî' ile Karaman'dan 'avdet ederek mâni'-i mürûr-ı düşman olmak üzere İzladi derbendi tutulmuşidi. Bu cihetle düşman boğazı geçmeğe muktedir olamamakla berâber takarrub-ı mevsim-i şitâdan nâşî[292] ric'ate dahi mecbûr olduklarını der-pîş-i mutâla'a ile tertîb-i mekr ü âl[293] ve sûretâ ihtiyâr-ı firâr etmeleriyle pâdişâh hazretleri Beylerbeyi Kasım Paşa'yı ve Tokad Vâlîsi Balaban Paşa'yı ve Bolu beyi olub hemşîrelerinin zevci ve vezîr-i a'zam Halîl Paşa'nın birâderi olan Mahmûd Çelebi'yi, 'asâkir-i vâfiye ile ta'kîb-i düşman içün gönderdiler.

Bunlar gâfilen gitmekde iken, Yanko'nun Niş derbendinde pusuya vaz' eylediği 'asker, cünûd-ı İslâmiyye'yi bağteten[294] ihâta etmekle ekseri şehîd ve Mahmûd Bey ile bir mikdârı esîr oldu.

Pâdişâh hazretlerinin Edirne'ye 'avdetlerinde bir tarafdan Vılıkoğlu'nun ve diğer cânibden Mahmûd Bey'in halîlesi sultân hazretlerinin ricâ ü niyâzlarına binâ'en musâlahaya rızâ gösterilüb Semendire Kal'ası'nda[295] mahbûs bulunan

[289] atf-ı licâm etmek: dizginleri çevirmek, bir yöne gitmek.

[290] pâ-zede-i huyûl-i yağma ettirmek: yağma atlarının ayakları altında çiğnetmek.

[291] hâher-i pâdişâhî: padişahın kızkardeşi.

[292] takarrub-ı mevsim-i şitâdan nâşî: kış mevsiminin yaklaşmasından dolayı.

[293] mekr ü âl: hile.

[294] bağteten: ansızın, birden bire.

[295] Metinde: kal'asıyla.

oğulları Vılıkoğlu'na teslîm ve Mahmûd Bey ile sâ'ir üserâ-yı İslâmiyye tahlîs kılındı.

Tekrâr-ı inhizâm, Sultân Murad hazretlerine bâ'is-i ekdâr ü âlâm[296] olduğu hâlde büyük şehzâdeleri olan Amasya Vâlîsi Sultân Ala'e'd-dîn'in vukû'-ı in'idâmı[297] bütün bütün ye's ü fütûrlarını mûcib olmağla sekiz yüz kırk yedi (1443) senesi ferzend-i ercmendleri[298] Sultân Mehmed Hân hazretlerini eyâlet-gâhı olan Mağnisa'dan celb ve taht-ı saltanata iclâs edüb kendileri Mağnisa'da uzlet-güzîn oldular.

38

Bu haber münteşir oldukda Karamanoğlu İbrâhim Bey hükkâm-ı İseviyyeye iblâğ-ı peyâm ve: *Sultân Murad'ın ihtilâl-i şu'ûruna mebnî on iki yaşında olan şehzâdesi makāmına ik'âd eylemesi pek büyük bir fırsat zamânı irâ'e etmişdir* deyu i'lâm eylemesine mebnî Macar Kralı'nın vezîri olan Yanko mübâşeretiyle Macar ve Alman ve Bosna ve Hersek ve Eflak ve Boğdan ve Venedik hükkâmı beyninde ve ehl-i salîb [299]tarzında bir ittifâk istihsâl ve 'asâkir-i külliye ile Belgrad'dan geçüb önlerine gelen memâlik-i İslâmiyye'ye îsâl-i hasâr ederek Dobruca'ya doğru gelmekde oldukları erkân-ı devletin mesmû'u oldukda böyle bir hücûm-ı umûmînin def' i Sultân Murad'ın kudûmüne mevkûf olduğunu pâdişâha 'arz ile da'vet-nâme yazıldı. Sultân Murad hazretleri evvelâ sûret-i istiğnâ göstermişler ise de tekerrür-i da'vet ve ehemmiyet-i maslahat cihetleriyle Mağnisa'dan hareket edüb lâkin Akdeniz Boğazı altmış-yetmiş kıt'a Venedik sefîneleriyle mesdûd olduğundan bi'z-zarûre İstanbul Boğazı'na teveccüh eylediler.

Vezîr-i a'zam Halîl Paşa dahi Rumili Hisarı'nın mevkı'ine gelüb sâhile toplar vaz'ıyla emr-i mürûru[300] te'mîn eylediğinden sâlimen Edirne'ye muvâsalat ve cünûd-ı İslâmiyye'yi bi'l-istishâb cânib-i düşmana sevk-i semend-i celâdet buyurdular.

Sekiz yüz kırk sekiz senesi Receb'in dokuzuncu Salı günü (22 Ekim 1444) Varna civârında telâkî-i ferîkayn[301] vukû' bulub gâyet şiddetle tarafeyn yekdiğerine hücûm etmekle Anadolu Beylerbeyisi Karaca Paşa ve bir hayli ümerâ vâsıl-ı mertebe-i şehâdet ve ekser 'asâkir-i İslâm etrâfa perîşân olarak Sultân Murad'ın yanında kapukulu ve ba'zı ümerâdan başka kimse kalmadığı Macar

296 bâ'is-i ekdâr ü âlâm: elemlere ve kederlere sebep olmak.

297 vukû'-ı in'idâmı: ölmesi.

298 ferzend-i ercmend: şerefli oğul.

299 ehl-i salîb: Haçlı ordusu.

300 emr-i mürûr: geçiş işi.

301 telâkî-i ferîkayn: iki generalin görüşmesi.

Kralı'nın manzûru oldukda gâlibiyetine câzim ve bu cem'iyyeti dahi dağıtmağa 'âzim olub esb-i tehevvüre[302] irhâ-yı inân[303] eylemesiyle yeniçeriler iki şakk olarak kralı ortaya aldıkdan sonra Hızır nâm bir yeniçeri atdan yıkub başını kat' eyledi.

Ser-maktû' derhâl bir mızrağa takılub i'lân kılmmağla 'asâkir-i düşman perâkende ü perîşân olduğundan ta'kîblerine Rumili Beylerbeyisi Davud Paşa me'mûr ve ma'reke-gâhdan Tuna'ya kadar olan iki günlük yol kutelâ-yı düşman ile mâl-â-mâl oldu[304].

Sultân Gâzî böyle bir feth-i azîm ile kām-bîn[305] olarak Edirne'ye 'avdet eyledikde Vezîr-i a'zam Halîl Paşa ve sâ'ir vüzerâ taht-ı devletden rû-gerdân[306] olmalarına bâ'is olan melâlin zâ'il ve kabûl-i saltanata mâ'il olduklarını teferrüs eylemeleriyle Sultân Mehmed hazretlerine: *Pederinizin her ne kadar kabûl etmeyeceği derkâr ise de li-ecli't-tatyîb saltanatı teklîf eylemeniz hukûk-ı übüvvet ve bünüvvet*[307]

39

îcâbındandır deyu ilkā eylediklerinden Sultân Mehmed dahi niyâz-ı kabûl-i taht ü tâca âğâz eyledi.

Ertesi günü Sultân Murad Gâzî sayd ü şikâr bahânesiyle Edirne civârında vâkı' Bıçak Tepe'ye çıkub ümerâ-yı 'askeriyyeyi celb ile istimzâc eyledikde cümlesinin tekrâr saltanatlarına arzu-keş oldukları müte'ayyin olduğundan ikinci def'a olarak taht-ı 'Osmânî'ye câlis ve Sultân Mehmed dahi be-tekrâr hil'at-ı emâret-i Saruhan'ı lâbis oldu[308]. Sultân Murad hazretleri Mağnisa'dan Edirne'ye gelür iken Akdeniz Boğazı'nı Venedik gemileri abluka eylemiş bulunmasından nâşî Venedik üzerine sefer tasmîminde olub ancak bunun semt-i suhûleti Mora'nın teshîrine mevkûf olduğuna ve Mora Şibh-i cezîresi'nin Rumili kıt'asına ittisâli olan mahall -ki Derbend denilür ve üç mil 'arzı hâvîdir- Mora hükümdârı cânibinden buraya metîn bir divar ve beş mevkı'ine müstahkem hisarlar ve pîşgâhına[309] cesîm hendek yapılmış idüğüne binâ'en Germe Hisarları deyu meşhûr olmuşidi. Bunun teshîri içün sekiz yüz elli (1446) tarîhinde semend-i satvet ederek

[302] esb-i tehevvür: öfke atı.

[303] irhâ-yı inân etmek: hayvanın dizginini salıvermek, alabildiğine koşmağa bırakmak.

[304] kutelâ-yı düşman ile mâl-â-mâl olmak: düşman ölüleri ile dopdolu olmak.

[305] kām-bîn: dileğine ermiş.

[306] rû-gerdân: yüz çeviren.

[307] übüvvet: babalık; bünüvvet: oğulluk, evlatlık.

[308] hil'at-ı emâret-i Saruhan'ı lâbis oldu: Saruhan beyliği kaftanını giydi, tekrar Saruhan sancakbeyi oldu.

[309] pîşgâh: giriş tarafı, ön tarafı.

tîşe-i ihtimâm-ı mücâhidîn[310] ile mezkûr divar ve hisarlar hâkle yeksân ve İstanbul imparatorları şu'besinden olan Mora hükümdârları mecbûr-ı istîmân kılınmağla muzafferen Edirne'ye 'avdet buyuruldu.

Arnavudluk hâkiminin oğlu olan İskender Bey mukaddemâ hayli zamân Sarây-ı pâdişâhîde terbiye olunmuş ve şeref-i İslâm ile dahi müşerref olmuşidi. Pederi vefâtında nasb-ı pâdişâhî ile ve 'alâ rivâyetin[311] firâr ederek Arnavudluk hükûmetine nâ'il oldukdan sonra i'lân-ı 'isyân eylediğine ve ammizâdesi bulunan Hamza Bey dahi pâdişâhı, İskender'in terbiyesine teşvîk etmekde idüğüne mebnî sekiz yüz elli bir (1447) senesi ol tarafa azm-ı hümâyûn vâkı' olub Akçahisar Kal'ası teshîr olundu ise de İskender'i ele getürmek mümkin olmamağla bundan sonra yirmi beş sene kadar zamân bunun gâ'ilesi mümtedd olmuşdur.

Varna muhârebesinden firâr ederek Macaristan'a vâsıl olan General Yanko ahz-ı intikâm sevdâsıyla tekrâr bir ittifâk-ı umûmî ihdâsına teşebbüs ederek Leh ve Çeh ve Eflak ve Boğdan *ban*ları[312] ya'ni hükümdârlarını kandırub cesîm bir ordu teşkîliyle Tuna'yı mürûr ve Kosova Sahrâsı'na vürûd eyledi. Pâdişâh-ı Gâzî dahi cem'-i 'asker husûsunda ziyâde i'tinâ eylediğinden Karamanoğlu bile mevkib-i hümâyûna bir mikdâr 'asker göndermişidi. Sekiz yüz elli iki Şa'bân'ının dördüncü Cum'a günü (3 Ekim 1448) tertîb-i sufûfa mübâşeret olundu. Çünki Varna ma'rekesinde 'asker-i İslâm'ın perîşânlığına sebeb, mevkib-i hümâyûnun arkası te'mîn ü tahkîm olunmadığı kaziyyesi idüğünden bu kerre

40

kānûn-ı 'Osmânî üzere Pâdişâh-ı Gâzî *kapukulu* denilen yeniçeri ve sipâh ve silâhdâr bölükleriyle vasatda ve Rumili 'askeri sağ ve Anadolu 'askeri solda durub *akıncı beyleri çarhaya* ta'yîn olundukları misillü Saruca Paşa bir mikdâr 'asker ile ordu-yı hümâyûnun arkasını muhâfazaya me'mûr oldu. İki gün iki gece 'ale'l-ittisâl[313] ateş-i harb ü kıtâl iş'âl olunarak cüyûş-ı müttefikîn hezîmet-i kâmileye giriftâr ve bi'l-cümle mühimmâtları dâhil-i kabza-i iktidâr olub Yanko bu kerre dahi firâr eyledi ise de *ban*ların ikisi fersûde-i şemşîr ve Leh ve Çeh *ban*ları esîr oldu. Leh *banı* kendüsünü bildirmeyüb elden ele satılmağla bi'l-âhire halâs olmuş ve Çeh *banı* huzûr-ı hümâyûnda katl kılınmışdır.

Sultân Murad hazretleri ba'de'l-avde Edirne'de ârâm etmekde iken sekiz yüz elli beş senesi Muharremi'nin birinci günü (3 Şubat 1451) hastalanub üçüncü günü kırk dokuz yaşında ve saltanatının otuz birinci sâlinde mürtehil-i dâr-ı âhiret[314]

[310] tîşe-i ihtimâm-ı mücâhidîn: mücahitlerin gayret baltaları.

[311] alâ rivâyetin: bir rivâyete göre.

[312] ban: prens, bey.

[313] ale'l-ittisâl: ara vermeksizin, birbiri ardına.

[314] mürtehil-i dâr-ı âhiret olmak: ölmek.

olmağla Sultân Mehmed Hân hazretleri Mağnisa'dan gelüb tahta cülûs edinceye kadar on iki gün keyfiyyet-i vefâtları ketm ü ihfâ[315] olunarak ba'dehu Bursa'ya gönderülüb türbe-i mahsûsalarına defn kılındı. Müşârün ileyh Sultân Murad-ı Sânî hazretleri kaviyyü'l-azm ve şedîdü's-siyâse bir pâdişâh olub muvaffak oldukları hayrât ü meberrât mufassalât-ı tevârîhde mastûrdur. Ecdâdından Murad-ı Evvel ve Yıldırım Bayezid Hân'a ve mahdûm ve hafîdleri Sultân Mehmed ve Selîm Hân-ı Evvel hazretlerine nisbetle tevsî'-i memâlik[316] emrinde pek ilerüye gidememişler ise de bunların zamânında olan kesret-i üserâ ve emvâl-i ganâyim hiç bir vakitde görülmemiş ve Timur'un gâreti sebebiyle zâyi' olan servet-i 'Osmâniyye bâligan mâ belâğ[317] yerine gelmişdir.

Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân hazretlerinin cülûslarını müte'âkıb Karamanoğlu İbrâhim Bey ber mu'tâd 'isyân ve Germiyan ve Menteşe ve Saruhan ve Aydınoğulları sülâlesinden birer derbederi memâlik-i mevrûseleri istihlâsına irsâl edüb kendüsü dahi memâlik-i 'Osmâniyye gâretine el uzatdığı mesmû'-ı hümâyûn oldukda Anadolu cânibine güzâr buyuruldu. Sît-ı savlet-i mevkib-i pâdişâhî[318] ile mezkûr derbederler perîşân ve Karamanoğlu dahi Taş-ili'ne girîzân olub memâlik-i Karaman Konya'ya kadar teshîr olunmuşiken tavassut-ı şüfe'â ile yine İbrâhim Bey'e ihsân ve Bursa cânibine atf-ı inân kılındı.

İstanbul teshîri saltanat-ı 'Osmâniyye'nin matmah-ı nazarı olub Sultân Murad merhûm ise bu isti'dâdı hâsıl etmiş ve ferzend-i ercmendlerine[319] yazdığı *vasiyyet-nâmede* tavsiye ve teşvîk eylemiş olmağla Bursa'dan Rumili'ne 'avdet bahânesiyle Boğaziçi'nde vâkı' Anadolu Hisarı

41

denilen *Güzelce Hisar*'a gelüb karşuya mürûrları esnâsında dört ayda ve 'alâ rivâyetin kırk günde Rumili Hisarı'nı binâ ve içine mustahfızlar vaz' buyurdular.

İstanbul İmparatoru bu husûsdan pek ziyâde ıztırâba düşüb Vezîr-i a'zam Halîl Paşa'ya mürâca'at eyledi ise de bir semere hâsıl olamadı.

Yıldırım Bayezid Hân zamânında vâkı' olduğu gibi mütecâvir olan mülûk-ı İseviyye fesh-i azîmeti mûcib tecâvüzâta muktedir olamamaları içün hudûd-ı İslâmiyye te'mîn ve tahkîm olundukda ve büyük toplar ve sâ'ir levâzımât-ı kal'a-gîrî i'mâl ve istihzâr etdirildikden sonra yüz binden mütecâviz cengci 'asker ve bir

315 ketm ü ihfâ: saklamak, gizlemek.

316 tevsî'-i memâlik: ülkenin sınırlarını genişletmek.

317 bâligan mâ belâğ: bol bol.

318 sît: iyilikte şöhret, iştihar, nîk-nâm, zikr-i cemîl. Sît-ı savlet-i mevkib-i pâdişâhî: padişah ordusunun kahramanlığının şöhreti.

319 ferzend-i ercmend: şerefli oğul.

ol kadar dahi çapulcu ve sâ'ire ile Kal'a-i İstanbul berren ve bahren[320] mahsûr olub tevârîhde tafsîl olunduğu üzere elli üç gün muhâsara ile sekiz yüz elli yedi senesi Cemâziye'l-âhire'sinin yirmi yedinci Salı günü (29 Mayıs 1453) anveten[321] feth ü teshîr olundu.

Pâdişâh hazretleri on sekiz gün kadar İstanbul'da ikāmet eyledikden ve Silivri ve Bogados gibi nevâhîyi dahi taht-ı hükûmete aldıkdan sonra ta'mîr-i kal'a ve tanzîm-i memleket husûslarını Karışdıran Süleymân Bey'e bi't-tevdî' Edirne'ye azîmet ile şitâyı orada imrâr [322]ve ba's-ı 'asker[323] ile Aynos Kal'ası'nı ve karşusunda vâkı' Taşoz Adası'nı kalem-rev-i saltanatına idhâl eyledi[324].

Sırb ve Bosna ve Mora hükümdârlarıyla vergi mukāvele olunmuş ise de mu'ahharan Sırb hâkiminin vukû'-ı vefâtına mebnî Sırbistan'ın ba'zı yerleri gâret ve sekiz yüz altmış (1456) tarîhinde Belgrad Kal'ası muhâsara olunarak fethi, kuvve-i karîbeye gelmişiken[325] Macar kralı 'asâkir-i külliye irsâliyle muhâfaza-i kal'aya kâffe-i iktidârını sarf eylediğinden vukû' bulan muhâcemât netîce-bahş-ı murâd olmayub 'asâkir-i İslâmiyye ric'ate mecbûr oldu.

Ertesi sene ordu-yı hümâyûn Mora Cezîresi'ne sevk olunub Gerdos ve Ballıbadra ve sâ'ir birkaç kal'a alındıkdan sonra pâdişâh hazretleri Üsküb'de meştâ-nişîn olub[326] Evvelbahârda Vezîr-i a'zam Mahmûd Paşa irsâl olunarak Sırbistan'ın bakıyye-i kılâ'ı teshîr etdirilmekde iken mevkib-i pâdişâhî Semendire üzerine râhî olmağla ve ol vakt kal'a-i mezbûre Bosna Kralı'nın yed-i zabtında bulunmağla kral-ı mezbûr miftâh-ı kal'ayı rikâb-ı hümâyûna takdîm eyledi. Bu vechile sekiz yüz altmış üç (1459) tarîhinde kâmilen Sırbistan dâhil-i hükûmet-i 'Osmâniyân olmuşdur.

Bundan sonra Pâdişâh-ı Gâzî Anadolu cânibine geçüb Karadeniz sâhilinde vâkı' ve Cenevizler zabtında olan Amasra Kal'ası'nı feth ü teshîr ve İsfendiyaroğlu İsmâ'il Bey'e Filibe sancağını

42

tevcîh ederek memâlik-i İsfendiyâr'ı kişver-i 'Osmânî'ye ilhâk eylemeleriyle nasb-kerde-i Timurî olan tavâ'if-i mülûkdan Karamanoğlu Hükûmeti'nden gayrı hükûmet kalmadı.

---

320 berren ve bahren: karadan ve denizden.

321 anveten: silah zoruyla.

322 şitâyı imrâr: kışı geçirmek.

323 ba's-ı asker: asker gönderme.

324 kalem-rev-i saltanatına idhâl eylemek: saltanat kaleminin yürüdüğü yerler içine almak, ele geçirmek.

325 kuvve-i karîbeye gelmek: çok yaklaşmak.

326 meştâ-nişîn olmak: kışı geçirmek için kışlağa çekilmek.

Bir müddetden berü İran şâhı olub günden güne kesb-i kuvvet ü azamet eden Uzun Hasan İstanbul'un fethinden sonra Trabzon'da teşkîl-i hükûmet eyleyen Rum İmparatorunun kızını tezevvüc edüb Amasya sancağı mülhakātına dahi ta'arruzdan hâlî olmamasıyla Koyunlu Hisar'ı zabt etmişidi. Pâdişâh hazretleri hisar-ı mezbûru istirdâd etdikden sonra Trabzon üzerine azîmet etmek üzere olduğu Hasan-ı Tavîl'in mesmû'u olıcak hem harekât-ı vâkı'asında i'tizâr ve hem de Trabzon Hükûmeti'ni pençe-i kāhire-i Mehmed Hânî'den tahlîse çâre bulmak içün vâlidesi Sâre Hatun'u rikâb-ı hümâyûna i'zâm eyledi. Mûmâ ileyhâ mazhar-ı iltifât-ı pâdişâhî oldu ise de niyyet-i hümâyûnu tahvîle kādir olamayub Kal'a-i Trabzon berren ve bahren mahsûr ve ber vech-i istîmân teslîme mecbûr oldu.

Eflak hâkimi olan Kazıklı Voyvoda -ki Drakula Bey'in oğludur- ef'âl ü etvârından[327] hareket-i bâgiyâne hiss olunmakdan nâşî rikâb-ı hümâyûna da'vet olundukda emr-i pâdişâhîye itâ'at sûretini gösterüb fakat kişver-i Eflak'ın muhâfazası içün bir mikdâr 'asker gönderilmesini 'arz eylediğine mebnî Niğbolu Bey'i Hamza Bey me'mûr olmuşidi. Kazıklı Voyvoda'nın vürûduna intizâr olunur iken Hamza Bey'i ve ma'iyyetinde bulunan cünûd-ı İslâmiyye'yi katl-i âmm eylediği haberi vâsıl olmağla, Pâdişâh-ı Gâzî sekiz yüz altmış altı (1462) senesi kişver-i Eflak'a sevk-i semend-i celâdet edüb cem'iyyet-i eşkıyâyı perîşân ve Kazıklı Voyvoda dahi Macaristan'a firâr etmekle Eflak Hükûmeti mûmâ ileyhin karındaşı olub hayli vakitden berü rikâb-ı hümâyûn hıdmetinde bulunan Radola Voyvoda'ya ihsân olunarak 'avdet ve 'asâkire icâzet verilmeksizin Gelibolu'dan Anadolu tarafına mürûra müsâra'at olundu.

Ayazmend'e lede'l-vusûl donanma-yı hümâyûn dahi Midillü Cezîresi mukābiline lenger-endâz olmağla cezîre-i mezbûre bir müddet-i cüz'iyye muhâsara olundukdan sonra sulhen teshîr kılındı.

Zabt-ı vekāyi' eden müverrihîn-i eslâf gerek bâlâda muharrer ve gerek bundan sonra yazılması mukarrer olan fütûhâtın her birisine birer sebeb îrâd edüb: *Sırb Kralı'nın vefâtı*[328] *ve İsfendiyar oğlunun telakkî-i emr-i hümâyûnda betâ'eti ve Amasra'da bulunan Cenevizlilerin süfün-i ticâriyyeye tasallutu, memleketlerinin bâ'is-i intizâ'ı oldu* derler ve *hâdisât-ı zârûriyye ü za'îfeyi esbâb-ı kaviyyeden* add ederler. Halbuki her devlet ve millet vakt ü hâli müsâ'id buldukca tevsî'-i memâlikden gerü durmamak

43

emr-i tabî'i olub Fâtih hazretlerinin 'asrı dahi saltanat-ı 'Osmâniyye'nin zamân-ı neşv ü nemâsı ve hengâm-ı terakkî ü i'tilâsı olduğundan bundan başka sebeb

[327] ef'âl ü etvâr: hareketler ve tavırlar.

[328] Metinde " صرب و فاقر النگ تی " şeklinde yanlış dizilmiştir.

taharrî etmek te'vîlât aramak nev'indendir. Binâ'en 'alâ zâlik sekiz yüz altmış yedi (1462) senesi vezîr-i a'zam Mahmûd Paşa irsâl ve müte'âkıben tahrîk-i livâ-yı şevket ü ikbâl olunub eyâlet-i Bosna kâmilen teshîr ve esîr edilen Bosna kralı mevkib-i hümâyûnda tedmîr olundukdan sonra Hersek cânibine atf-ı inân kılındı.

Hersek kralı memleketinin nısfını teslîm ve oğlunu dahi hıdmet-i pâdişâhîye takdîm edüb çok geçmeksizin fevt olduğundan mezkûr krallık dahi memâlik-i 'Osmâniyye'ye munzamm oldu. Kral-ı mezbûrun oğlu mu'ahharan şeref-i İslâm ile müşerref olub bi'd-defa'ât sadr-ı vezârete ve izzet-i sıhriyyete nâ'il olmuş ve Hersekzâde Ahmed Paşa nâmıyla kesb-i iştihâr etmişdir.

Mora Cezîresi'nde vâkı' Gerdos Kal'ası, Mora hükümdârları cânibinden muhâsara ve 'asr-ı Murad Hânî'de tahrîb olunan Germe Hisarları ta'mîr olunduğu, mesmû'-ı hümâyûn oldukda sekiz yüz yetmiş (1465) senesi Vezîr-i a'zam Mahmûd Paşa irsâl olunub mezkûr hisarlar yeniden tahrîb ve Gerdos Kal'ası tahlîs olundukdan mâ'adâ Mora Cezîresi'nin cihet-i şarkıyyesinde bulunan kılâ' kâmilen intizâ' olunmağla bundan sonra Mora hükümdârları bulunan Rum İmparatorluğu şu'besi pây-dâr olamadığından cezîre-i merkûmenin garb tarafında vâki' İnebahtı ve Moton ve Koron ve sâ'ir kılâ'a Venediklüler istîlâ eylemiş ve mu'ahharan Sultân Bayezid zamânında anlar dahi feth olunub Mora Cezîresi bi't-tamâm havza-i Hükûmet-i 'Osmâniyye'ye dâhil olmuşdur.

Karamanoğlu İbrâhim Bey fevt oldukda câriyeden mütevellid olan büyük oğlu İshak Bey câ-nişîn-i peder olmuşiken küçük karındaşı olan Pir Ahmed Bey -ki Çelebi Sultân Mehmed Hân merhûmun kerîmesinden dünyâya gelmişdir- imdâd-ı pâdişâhî ile sekiz yüz altmış sekiz (1463) senesi mesned-nişîn-i hükûmet olmuşidi. Dört sene mürûrunda tavr-ı edebden hurûc eylediğinden pâdişâh hazretleri Konya'ya sâye-endâz-ı mehâbet olub menâzi' def'ini istihsâl ve eyâlet-i Karaman'ı büyük şehzâdeleri Sultân Mustafa'ya tevcîh buyurdular.

Vezâret-i 'uzmâdan ma'zûl oldukdan sonra Gelibolu sancağı tevcîh olunan Mahmûd Paşa, donanma-yı hümâyûn ile Venediklüler yedinde bulunan Ağriboz Cezîresi'nin fethi içün irsâl buyurulmağla sekiz yüz yetmiş üç (1468) senesi cezîre-i merkûme teshîr olundu. Venediklüler dahi Midillü adasına ve ba'zı sevâhile tasallut etmişler ise de bir şeye kādir olamayub ric'at-ı kahkariyye[329] mübtelâ oldular.

44

Gedik Ahmed Paşa ba'zı ümerâ-yı Karaman yedinde bulunan kılâ'ı zabt etmek ile meşgûl iken ahfâd-ı Selçûkiyye'den olub nevâhî-i cüz'iyyesiyle

[329] ric'at-ı kahkariyye: arkasını çevirmeyerek ve daima harp ederek dönmek hareketi.

Ala'iyye'de 'alem-efrâz-ı emâret[330] olan Kılıç Arslan'ın üzerine giderek mûmâ ileyhde ise yârâ-yı mukāvemet mefkûd olduğundan emâret-gâhını ve nefsini teslîme mecbûr oldu.

Paşa-yı müşârün ileyh, mezbûru rikâb-ı hümâyûna gönderdikde Rumili'nde Gümülcine sancağı ihsân olunmuş ise de ümîdi derecede mazhar-ı eltâf olmadığından mu'ahharan Mısır'a firâr eylemişdir. Ba'zı müverrihîn: *Buna ve bir de 'asr-ı Murad Hân-ı Sânî'de Canik hâkimi iken nefsini teslîm eden Hüseyin Bey'e mağdûrdur* derler ve *aslâ cânib-i saltanata muhâlefet vâdîsine sülûk etmedikleri ve abâ ü ecdâdlarından mevrûs olan hükûmetlerinden mutâva'atkârâne ta'ayyüş eylemekde bulundukları hâlde mazhar-ı kahr-ı dehr oldular* deyu te'essüf ederler.

Konya Hükûmeti'nden tard olunan Karamanoğlu Ahmed Bey, İran Şâhı Uzun Hasan'a ilticâ ve saltanat-ı 'Osmâniyye'nin haklarında zuhûr eden mu'âmelâtından bess-i şekvâ[331] edüb Hasan-ı Tavîl ise Trabzon fethinden dolayı Fâtih hazretlerine muğberr ve seyf-i cihângîrî yed-i iktidârında olmak hülyâsı kendüsünce mukarrer olduğundan bir mikdâr 'asker ile ammizâdesi Yusufca Mirza'yı irsâl ile Tokad ve Karaman taraflarını târâca[332] ibtidâr etmekle Konya vâlîsi olan Şehzâde Sultân Mustafa Anadolu 'askeriyle yetişüb ekser gâret-girânı katl ü tedmîr ve Yusufca Mirza'yı esîr eyledi.

Hasan-ı Tavîl'in böyle açıkdan açığa ta'arruzâta ictisârı muharrik-i gayret-i sâhib-kırânî olmağla[333] mevkib-i hümâyûn tebahtur ve ihtizâza âğâz edüb[334] cânib-i şarka teveccüh buyuruldu. Sivas'a ba'de'l-vusûl Rumili Beylerbeyisi Murad Paşa yirmi bin kadar 'asker ile ileri irsâl olunub paşa-yı mezbûr ise kantara-i tecribeden mürûr etmemiş bir civân-ı zûr-âver[335] olduğundan düşmanı gözüne kestirerek muhâceme-nümâ-yı isti'câl ve Uzun Hasan'm dâm-ı mekr ü firîbine[336] giriftâr olmağla kendüsü ve ma'iyyetinde bulunan 'asâkirin ekserîsi telef oldu.

Bunun üzerine Hasan-ı Tavîl'in gurûru bir kat daha terakkî ederek Bayburd kurbunda mu'asker-i pâdişâhîye mukābil oldukda zât-ı pâdişâhî kapukulu 'askeriyle vasatda Şehzâde Sultân Bayezid cenâheynde ve Anadolu ve Rumili ve sâ'ir eyâlât 'askeri mevzi'lerinde durub sekiz yüz yetmiş sekiz senesi Rebî'ü'l-evvel'inin on altıncı Çehârşenbe (11 Ağustos 1473) günü harbe mübâşeret olundu.

---

330 'alem-efrâz-ı emâret olmak: beylik bayrağım yükseltmek, emîrliğini ilan etmek.

331 bess: dağıtma, saçma, neşr; izhâr; bess-i şekvâ: şikayetini açığa vurmak.

332 târâc: yağma, gâret, çapul.

333 muharrik-i gayret-i sâhib-kırânî olmak: padişahın gayretini harekete geçirmek.

334 tebahtur ve ihtizâza âğâz etmek: dalgalanmaya ve gönül ferahlatmaya başlamak.

335 civân-ı zûr-âver güçlü delikanlı.

336 firîb: aldatma, iğfâl, hile.

Rikâb-ı hümâyûnda bulunan kapukulu henüz yerlerinden hareket ve teşhîr-i silâha mübâderet

45

etmeksizin cenâheynde bulunan cüyûş-ı 'Osmâniyye'nin hücûmuyla ordu-yı düşman perîşân ve Hasan-ı Tavîl semt-i idbâra girîzân olmağla kâffe-i mühimmât ü edevâtı idhâl-i kabza-i teshîr ve on beş-yirmi bin kadar eşhâs dahi esîr olundu. Bunların ahvâlî lede't-tefakkud[337] içlerinde Timur ahfâdından üç mirza ve beş-on nefer füzelâ ve pek çok erbâb-ı sanâyi' mevcûd olduğu tebeyyün etmekle bu misillü memâlik-i mahrûseye üserâ ve Karakoyunlu tâ'ifesinden olanlar hakkında 'afv-ı umûmî icrâ olunub fakat Akkoyunlu takımı -ki lâzımü'l-izâle eşirrâdan idiler- anlardan dört bin neferi gerden-dâde-i tığ-ı ser-tîz[338] oldu.

Mevsim-i şitâ karîb ve ta'kîb-i düşman husûsu bilâd-ı İslâmiyye'yi müstelzim-i tahrîb olduğundan 'avdete karâr verilüb Karahisar-ı Şarkî havâlîsine gelindikde muhâfızı bulunan Dârâb Bey teslîm-i hisara müsâra'at eylemekle mîr-i mezbûra Çirmen sancağı ihsân buyuruldu.

Karamanoğlu Pir Ahmed Bey, Hasan-ı Tavîl'in başına belâ ve şem'-i ikbâline mûcib-i intifâ[339] oldukdan sonra Ermenek ve Silifke taraflarına vârid olduğu mesmû'-ı pâdişâhî oldukda tekrâr Gedik Ahmed Paşa irsâl buyurulub hücûm-ı nâgehânî ile mîr-i mezbûrun cem'iyyeti perîşân ve â'ilesini vaz' eylediği Minan Kal'ası mecbûr-ı istîmân kılınmağla bî-çâre Pir Ahmed Bey bu elem-i cân-gâh ile bir sene mürûrunda hudûd-ı Şam'da fevt oldu.

Konya Vâlîsi Şehzâde Sultân Mustafa sekiz yüz yetmiş dokuz (1474) senesi Develi Hisarı fethi niyyetiyle ol tarafa hareket edüb ümerâ-yı Karaman'dan muhâfız-ı kal'a bulunan Atmaca Bey, ba'd-ez-în Âl-i Karaman'ın i'âde-i hükûmet edebilmelerinden me'yûs olmağla kal'ayı teslîm eyledi. Şehzâde-i müşârün ileyh bu vechile nâ'il-i matlab oldu ise de ba'de'l-avde irtihâl-i dâr-ı bekâ buyurdular.

Cenevizler kuvve-i bahriyyeleri sâyesinde Akdeniz ve Karadeniz'in ba'zı sâhillerine mutasarrıf olmuşlar idi. Bu kabîlden olarak Kırım Cezîresi'nin cihet-i şarkıyyesinde vâkı' Kefe sancağı ta'bîr olunan yerde ya'ni Bahr-ı Azak Boğazı'nda birkaç pâre kal'a i'mâr edüb oturmakda oldukları ve mülûk-ı Tatar'ın kal'a-gîrliğe 'adem-i kudretlerinden ve 'alâ rivâyetin Cenevizler vâsıtasıyla Avrupa ma'mûlâtına dest-res olageldiklerinden ta'arruzdan ictinâb eylemekde bulundukları hâlde sekiz yüz seksen (1475) tarîhinde Gedik Ahmed Paşa üç yüz pâre sefîne ile Karadeniz'e ihrâc olunub Kefe ve Azak ve Menkûb kal'aları teshîr

337 lede't-tefakkud: soruşturulduğunda, incelendiğinde.

338 gerden-dâde-i tığ-ı ser-tîz: ucu sivri kılıca boyun eğmiş.

339 şem'-i ikbâline mûcib-i intifâ olmak: talih mumunun sönmesine sebep olmak.

etdirildi. Alınan üserâ içinde Kırım Hânı iken vefât eden Hacı Giray'ın Mengli Giray nâmında bir oğlu olduğu haber alınub

46

lede't-tahkîk Hacı Giray'ın vefâtında harb ü darbe kādir sekiz-on nefer evlâdının tahsîl-i hükûmet zımnında beynlerinde mukātelât-ı kesîre vukû' bulduğundan müşârün ileyh Mengli Giray birkaç gün câlis-i mesned-i hükûmet oldukdan sonra birâderlerinin tasallutları sebebiyle Cenevizlilere ilticâ eylediği tebeyyün etmiş olmasına mebnî, ikrâm ü ihtirâmı emrinde ihtimâm olunmakda iken Kırım adasında tahaddus eden şûriş ü gavga bir vechile teskîn olunamadığından Kırım'ın 'ulemâ ve ümerâsı müşârün ileyh Mengli Giray'ın 'alâ tarîki'n-niyâbe Kırım'a gönderilmesi niyâzını mutazammın rikâb-ı hümâyûna 'arz (ü) mahzar takdîm etmeleriyle derhâl dârât ü levâzımâtı tertîb olunarak irsâl ve Kırım Hükûmeti'yle tevkîr ü iclâl buyuruldu.

İşkodra'da teferrüd eden İskender'in te'dîb ü terbiyyesi içün defe'âtla 'asker sevk olunmağla pek çok telefât vukû' bulmuş ve Arnavudluk'un ekserî mevâkı'i zabt ve İlbasan Kal'ası binâ olunarak oldukca emniyyet hâsıl olmuş ise de *Arnavud İskenderiyyesi* denilen İşkodra teshîr olunamamış idi. Bu def'a dahi bu husûsa me'mûr olan Rumili Beylerbeyisi Hadım Süleymân Paşa muvaffak olamadığına ve Boğdan hâkiminin dahi harekât-ı serkeşânesi müşâhede kılındığına mebnî Pâdişâh-ı Gâzî hazretleri sekiz yüz seksen bir (1476) senesi ol cânibe atf-ı inân edüb kişver-i Boğdan iki aydan ziyâde fersûde-i süm-i semend-i gâzîyân[340] olarak ba'de'l-avde Macar Kralı'nın Tuna ve Morava nehirleri mültekāsında binâ eylediği kal'a tahrîb kılındı. Bu seferde Eflak Voyvodası mevkib-i hümâyûn ma'iyyetinde bulunmakla alınan ganâyimden ana dahi hisse ifrâz olundu ki ekserîsi canavar[341] sürüleri idi.

Ertesi sene İşkodra Kal'ası muhâsara olunub lâkin mevkı'inin sarblığı ve kal'anın resâneti mâni'-i feth olmağla sedd-i mehâric ü medâhil[342] içün civârına bir kal'a binâ ve İşkodra mülhakātından bulunan üç 'aded palankanın teshîriyle iktifâ buyurularak 'avdet-i hümâyûn vukû'unu müte'âkıb İskender Bey'in vukû'-ı vefâtı cihetiyle İşkodra Kal'ası dahi ahâlîsi cânibinden teslîm olunmağla Arnavudluk'un Kigalık kıt'ası kâmilen havza-i Hükûmet-i 'Osmâniyye'ye dâhil oldu.

Sekiz yüz seksen dört (1479) senesi Gedik Ahmed Paşa donanma-yı hümâyûn ile irsâl olunub Avlonya tarafları feth olundukdan sonra Napoli ülkesinde vâkı' Otranto[343] şehri ve civârında bulunan birkaç kal'a feth olunmuş ise de paşa-yı gâzî

[340] fersûde-i süm-i semend-i gâzîyân: gazilerin atlarının ayak tırnağı ile ezilmiş.

[341] canavar: domuz anlamında kullanılmaktadır.

[342] sedd-i mehâric ü medâhil: giriş ve çıkışların kapatılması.

[343] Metinde "Otranta" yazılıdır.

tekrâr 'asker ve mühimmât almak üzere iki sene mürûrunda 'avdet edüb bu evânda ise Fâtih hazretleri vefât etmiş ve Sultân

47

Bayezid, Cem Sultân gâ'ilesiyle meşgûl bulunmuş idüğünden Napoli cihetine bakılmağa zamân müsâ'id olmadığına mebnî İtalyanlar memâlik-i mezbûrenin istirdâdına dest-res oldular.

Kezâlik vüzerâdan Mesih Paşa serdârlığıyla Rodos Kal'ası muhâsara olunub fethi, kuvve-i karîbeye gelmiş iken paşa-yı mezbûre: *Kal'ada müdahhar olan emvâl taraf-ı hükûmete â'iddir, gâret olunmasun* deyu dellâller nidâ etdirmekle muhâcimînin rû-gerdânlıklarma bâdî ve bî-feth ü zafer 'avdeti mü'eddî oldu.

Zulkadriye[344] hânedânı -ki Çelebi Sultân Mehmed merhûma ve Fâtih hazretlerine kız verüb şeref-i sıhriyyetle müşerref olmuşlardır- bunlardan hükümdâr-ı vakt bulunan Şehsüvar Bey bir aralık Fâtih hazretlerine muhâlif ve Mısırlılara tarafdâr görünmüş iken mu'ahharan Mısır Sultânı Kayıtbay bir takrîble Şehsüvar Bey'i elegetürüb Mısır'da Bâb-ı Züveyle'de berdâr ve memâlik-i Zulkadriye'yi mîr-i merhûmun birâderine tevcîh eylediğine ve menâzil-i haccda olan bürkelerin[345] ta'mîri hakkında olan niyyet-i pâdişâhîye dahi müsâ'ade eylemediğine binâ'en Fâtih hazretleri 'Arabistan seferi azmiyle Üsküdar'a güzâr ve Geğbuze[346] kurbunda nasb-ı serâdıkāt-ı iclâl[347] eyledikde seksen altı senesi Rebî'ü'l-evvel'inde (Mayıs 1481) elli iki yaşında ve saltanatının otuz ikinci sâlinde mürtehil-i dâr-ı âhiret oldu.

Müjde-i saltanat, Amasya vâlîsi bulunan Sultân Bayezid'e isrâ ve emr-i vefât ihfâ olundu ise de tedâbîrde ba'zı kusûr vukû'una mebnî yeniçeriler keyfiyyete muttali' olmalarıyla ref'-i 'alem-i şekāvet ve Vezîr-i a'zam Karamanî Mehmed Paşa'yı katl eyledikden sonra büyût-ı Yehûd'u[348] gâret eylediler.

Sultân Bayezid'in şehzâdelerinden Sultân Korkud İstanbul'da bulunmağla pederi tarafından niyâbeten taht-ı saltanata is'âd olunduğunu müte'âkıb Sultân Bayezid dahi vârid olmağla ateş-i fitne muntafî oldu.

Konya vâlîsi bulunan Cem Sultân pederinin vefâtını ve birâderinin cülûsunu istimâ' eyledikde şirket-i saltanat da'vâsına kıyâm ve Bursa cânibine atf-ı licâm edüb iki bin yeniçeri ile Bursa muhâfazasına gönderilen Ayas Paşa mukāvemete kādir olamadığından Sultân Cem şehre dâhil ve Sarây-ı hümâyûna nâzil olub nâmına hutbe kırâ'at etdirerek i'lân-ı istiklâl eyledi.

---

344 Metinde "Zevilkadriye" şeklindedir.

345 bürke veya birke: su birikintisi, havuz, gölcük.

346 Bugünkü Gebze/İzmit ilçesidir.

347 nasb-ı serâdıkāt-ı iclâl: yüce padişah otağının kurulması.

Sultân Bayezid hazretleri sipâh-ı ârâste ile bi'z-zât Cem Sultân üzerine hücûm edüb Yenişehir Sahrâsı'nda tekābül-i saffeyn vukû' buldukda Sultân Cem'in lalası olan Ya'kûb Bey taraf-ı saltanatdan meclûb bulunduğuna mebnî mevkib-i hümâyûna ilticâ eylemekle Sultân Cem'in 'askeri perîşân ve kendisi Konya tarafına girîzân oldu.

48

Konya'da bulunan vâlide ve ıyâl ü evlâdını bi'l-istishâb cânib-i Mısır'a ve oradan dahi Haremeyn-i Şerîfeyn'e azîmet ve îfâ-yı farîza-yı haccdan sonra Sultân-ı Mısır'ın i'ânesi Āl-iKaraman'dan Kasım Bey'in ittifāka da'veti üzerine yine Karaman hudûduna 'avdet eyledi.

Taraf-ı pâdişâhîden Cem Sultân'a irsâl-i resûl ü resâ'il[349] ile hükûmet-gâhı olan Konya eyâletinin vâridâtı kendüsüne verilmek üzere Kudüs-i Şerîf'de ikāmet eylemesi teklîf olundu ise de Sultân Cem ırzâ olunamadığından kuvve-i kâfiyye ile Gedik Ahmed Paşa me'mûr olmağla gerek Sultân Cem ve gerek Kasım Bey 'askeriyle vukû bulan mukātelâtda paşa-yı müşârün ileyh mazhar-ı fevz ü zafer olduğundan Sultân Cem bu cihetden nâ'il-i emel olmakdan mahrûm olduğuna ve Kasım Bey dahi devletin meşgûliyetini Rumili tarafına düşürüb kendüsünce memâlik-i Karaman'ın zabtı kesb-i suhûlet eylemek maksadıyla Sultân Cem'i Rumili cânibine geçmeğe teşvîk eylediğine mebnî şehzâde-i sâde-dil Rodos kavalyerlerinden gemi talebi içün adam gönderüb getürtdü.

Mufassalât-ı tevârîhde beyân olunduğu üzere Sultân Cem gemiye bindikden sonra hürriyetini gâ'ib etmekle on iki sene kadar Avrupa'da kalub âhirü'l-emr mesmûmen[350] vefât eyledi.

Şöyle ki bir müddet Rodos'da tevkîf ve ba'dehu Papa'ya ihdâ olunarak Papa dahi cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den tahsîl-i menfa'at husûsunda Sultân Cem'i âlet ittihâz ile imrâr-ı vakt etmekde iken Sultân Cem'in vâlidesi Burbon hânedânından bulunan Fransa Kralı'nın hemşîresi olub İstanbul İmparatoruna tezvîc içün gönderildiği hâlde eyyâm-ı fethe tesâdüf ederek Fâtih hazretlerinin şeref-i izdivâcıyla müşerrefe ve Sultân Cem'i mütevellid olmak hasebiyle Fransa kralı, Sultân Cem üzerine da'vâ-yı hakk-ı karâbet ile harben tahlîs etmiş ise de dokuz yüz (1494) tarîhinde Papa tarafından hafiyyen tesmîm etdirilmişdir. Ba'zı rivâyetde dahi Koca Mustafa Paşa, Sultân Bayezid tarafından gönderilüb berber olmak üzere şehzâdeye intisâb ve zehr-âlûd ustura ile traş ederek sebeb-i irtihâli olmuşdur. Her ne ise Sultân Cem'in vefâtıyla Sultân Bayezid'in evhâmı bertaraf olarak cenâze-i şehzâde dahi getirülüb Bursa'da türbe-i mahsûsa defn olundu.

---

[348] büyût-ı Yehûd: Yahudi evleri.

[349] irsâl-i resûl ü resâ'il: elçiler ve mektuplar göndermek.

Sultân Cem'in firârından sonra Karamanoğlu Kasım Bey harekât-ı vâkı'asından izhâr-ı nedâmet ve âtıfet-i pâdişâhîye dehâlet etmekle Ala'iye sancağı ihsân olunarak Sultân Bayezid Edirne'ye ric'at eyledi.

Pâdişâh hazretleri Sultân Cem gâ'ilesiyle meşgûl iken Boğdan hâkimi kişver-i Eflak'a ta'arruz eylemesiyle mevkib-i hümâyûn Boğdan'a sevk olunub sekiz yüz seksen dokuz (1493) senesi Kili

49

ve Akkirman kal'aları feth olundu ve bu sefer-i hümâyûnda Kırım Hânı Mengli Giray Hân ve Eflak Voyvodası ma'iyyet-i pâdişâhîde bulundu.

Ba'de'l-avde Boğdan hâkimi Kili'yi muhâsara etdi ise de ol havâlîde bulunan ümerâ-yı 'Osmâniyye'nin satvet-i süyûfuyla firâra mecbûr olduğundan iki sene 'ale'l-ittisâl memâlik-i Boğdan pâ-mâl-i huyûl-i yağma olub nihâyet cânib-i saltanatdan voyvoda nasbıyla âsâyiş-i memleket istikmâl kılındı.

Mısır'da saltanat etmekde olan devlet-i Çerâkise'nin Zu'l-kadriyye ve Ramazânoğlu hükûmetlerine olan tagallübü Devlet-i 'Aliyye'ye hoş gelmediği gibi memleket-i Karaman'ın Hükûmet-i 'Osmâniyye'ye iltihâkı dahi Mısırluların işine elvermemekle devleteyn beynine bürûdet ü istirkāb girmişidi. Hâl böyle iken sultân-ı Mısır'ın Cem Sultân'a olan i'ânesi muzmarr olan ateş-i adâveti iş'âle bâ'is olduğuna mebnî Karaman Beylerbeyisi Karagöz Paşa ser-hadde bulunan kılâ'ı teshîre me'mûr olmakla Adana[351] ve Tarsus kal'aları zabt olundu ise de Mısır'dan i'zâm olunan ordunun müdâfa'asına ta'yîn olunan Anadolu Beylerbeyisi Hersekzâde Ahmed Paşa vukû' bulan muhârebede münhezim ve esîr olmağla Mısırlular mezkûr kal'aları istirdâd eylediler.

Bunun üzerine sekiz yüz doksan üç (1488) senesi Vezîr Hadım Ali Paşa sipâh-ı ârâste ile irsâl olunub Adana kurbunda muhârebe-i şedîde vukû'uyla iki taraf dahi ziyâde zedelenüb mufârakat eyledikden sonra ordu-yı hümâyûnun 'avdeti haberi fart-ı mehâfe ile tayy-ı mesâfe eden Mısırlulara vâsıl oldukda tekrâr memâlik-i 'Osmâniyye cânibine hareket ve Niğde ve Lârende'ye kadar gâret etdiler.

Bu haber sem'-i hümâyûna erişdikde tekrâr serdâr ta'yîn kılmdıkdan başka bi'z-zât azm-i pâdişâhî dahi takarrur etmiş ve 'ulemâ ve erkân-ı devlet Mısır seferi üzerine ittifāk etmiş iken Tunus pâdişâhı Sultân 'Osmân-ı Hafsî tarafından tavassut olunub müftî-i 'asr olan Mevlânâ Zeynelarabî dahi sefk-i dimâ'-ı Müslimînden ictinâb[352] olunmak bâbında nesâyih-i mü'essire îrâd etmekle dokuz yüz altı[353]

[350] mesmûmen: zehirlenerek.

[351] Metinde yanlış olarak "Edirne" yazılıdır.

[352] sefk-i dimâ'-ı Müslimînden ictinâb: Müslümanların kanını dökmekten kaçınmak.

[353] Metinde "sekiz yüz altı" yazılmıştır.

(1500) senesi terk-i muhâsemeye karâr verilüb Çukurova'da zabt olunmuş olan birkaç pâre kal'a dahi *Haremeyn-i Şerîfeyn Vakfı* olmak hasebiyle Hükûmet-i Mısrıyye'ye teslîm kılındı.

Macar kralı fevt olub gayr-ı menkûha bir karıdan mütevellid oğlundan mâ'adâ halef terk eylemediğinden anın veyâhûd Leh kralzâdesinin makām-ı hükümrânîye is'âdı husûsunda Engürüs ümerâsı beynine ihtilâf düşdüğüne ve *ban* ta'bîr olunan Belgrad muhâfızı, pâdişâh hazretleri ol tarafa

50

gelür ise Belgrad'ı teslîm edeceğini ihbâr eylediğine binâ'en, sekiz yüz doksan yedi (1492) senesi mevkib-i hümâyûn Sofya'ya vârid oldukda ümerâ-yı Engürüs, Leh kralzâdesini Macar tahtına iclâs ve muhâfız-ı merkûmu tebdîl eyledikleri haber alınmağla Arnavudluk tarafına teveccüh olunub 'isyân üzere bulunan nevâhî, taht-ı terbiyeye idhâl olundukdan sonra Dârü's-saltana cânibine mürâca'ât ve altı sene kadar zamân ihtiyâr-ı sükût ü ikāmet buyuruldu.

Bu müddet içinde Semendire beyi olan Mihaloğlu Ali Bey Macaristan'ı gârete gidüb 'avdetinde pusuda bulunan düşman 'askerine mağlûb olmuş olduğundan Macar kralı gayrete gelüb 'asâkir-i külliye ile Derencil Ban nâm generali Bosna teshîrine gönderdiği Bosna Beyi Ya'kûb Paşa'nın mesmû'u oldukda taht-ı livâsında bulunan guzât-ı muvahhidîni cem' ile Hırvatistan'a geçüb Kırova nâm mahallde vukū' bulan muhârebe-i şedîdede fırka-i düşmandan on bini maktûl ve generalmerkûm ile berâber olarak on bin kadarı dahi kayd-ı esre mevsûl oldu. Bu haber-i nusret, vâsıl-ı sâmi'a-i devlet oldukda paşa-yı gâzîye Rumili beylerbeyliği inâyet buyuruldu.

Macar ve Leh hükûmetleri yek-vücûd hükmüne girmiş olduğuna mebnî Macarluların harekât-ı vâkı'alarına mukābeleten ve Lehlülerin dahi Boğdan'a tasallutlarına binâ'en Silistre Beyi Malkoçoğlu Balı Bey, kırk bin kadar cünûd-ı Müslimîn ile Lehistan'a hücûm edüb iki ay ser-tâ-ser kişver-i Leh'i[354] pâ-mâl-i huyûl-ı yağma ü gâret[355] ederek ganâyim ve üserâ-yı lâ-yuhsâ[356] ile dârü'l-emâresine 'avdet eyledi.

Venediklüler yedinde bulunan Mora Cezîresi'nin cihet-i garbiyyesi feth ü teshîr olunmak tasmîm olunmağla Bosna eyâleti vezâretden mütekā'id İskender Paşa'ya bi't-tevcîh Venedik memâlikini gâret eylemesi irâde buyurulduğundan, paşa-yı müşârün ileyh Bayca ve Bosna Lofcası ve Drac gibi kılâ'ı feth etdikden başka tâ Venedik şehrine kadar gâret etmekde iken dokuz yüz dört (1498) senesi

[354] ser-tâ-ser kişver-i Leh: baştanbaşa Leh ülkesi.

[355] pâ-mâl-i huyûl-ı yağma ü gâret: yağma atlarının ayakları altında çiğnetmek.

[356] ganâyim ve üserâ-yı lâ-yuhsâ: sayısız esirler ve ganimetler.

Vezîr Hersekzâde Ahmed Paşa'nın ma'iyyetine Rumili ve Anadolu Beylerbeyileri Mustafa Paşa ve Sinân Paşa ta'yîn olunarak irsâl ve donanma-yı hümâyûn dahi Kapudân Davud Paşa kumandasıyla tesyâr kılınub berren ve bahren muhârebât-ı şedîde vukû'undan sonra İnebahtı Kal'ası teshîr olunmağla ve haber-i feth, esnâ-yı râhda Sultân Bayezid hazretlerine vâsıl olmağla Edirne'ye 'avdet olundu.

Bundan sonra Mora eyâleti Hadım Ali Paşa'ya tevcîh ve kılâ'-ı sâ'irenin zabtına serdâr nasb ve dokuz yüz yedi (1501) senesine kadar berren ve bahren[357] muhârebât-ı kesîre ile Moton ve Koron ve sâ'ir hisarlar teshîr olunarak Mora eyâleti Venedik iştirâkinden tahlîs kılındı.

51

Venediklüler, Fransalulardan istimdâd ve süfün-i kesîre ile Midillü'yi bu kerre dahi muhâsara etmişler ise de Mağnisa Vâlîsi Şehzâde Sultân Korkud'un i'ânesiyle münhezimen firâr eyledikleri misillü Anadolu sâhillerine vukû' bulan tasallutlarından dahi fâ'ide-mend olamadılar.

Sultân Bayezid Hân hazretleri hadd-ı zâtında sefer ü hareketden müctenib ve râhat ü inzivâya râgıb bir pâdişâh-ı derviş-nihâd[358] olduğu hâlde berş ü afyon gibi ba'zı mükeyyifâta ibtilâsından ve yaşını aldıkca kuvvesine za'f ü halel tareyân eylediğinden umûr-ı saltanatı vükelâsına tahmîl ve tâ'ât ü ibâdât merâsimini tekmîl vâdisine sülûk ederek devlet sâhipsiz gibi kalmağla vukû'ât-ı âtîye dehşet-bahşâ-yı zuhûr olmuşdur. Şöyle ki *şıhlıkla şahlığı* cem' eden Şâh İsmâil-i Safevî, hıtta-i İran'ı zabt ve civârında bulunan hükûmetlerin kimini ilgâ ve kimisini emrine rabt edüb nâ'il olduğu galebât-ı mütevâlîye ve kesret-i 'askeriyyeye mağrûren Timur yolunu tutarak Üsküdar'a kadar kabza-i hükmüne idhâl eylemeği kurmuş ve kendüsi ekseriyâ hudûd üzerinde dolaşub irsâl-i nukebâ[359] ile Anadolu halkını mezhebine da'vet ederek haylice tarafdâr peydâ eylemişidi -ki bakıyye-i seyf-i Selîm Hânî olarak- bunlardan ba'zı kabîleler el-ân Anadolu içinde mevcûddur. Hâl bu merkezde iken Konya ve Mağnisa ve Kefe vâlîleri bulunan Sultân Alem Şâh ve Sultân Mahmûd ve Sultân Mehmed nâm şehzâdelerin müte'âkıben vefâtları pâdişâh hazretlerinin bütün bütün fütûr ü ye'sini müstelzim olduğundan Amasya vâlîsi bulunan büyük şehzâde Sultân Ahmed'e ferâğ-ı saltanat eylemeyi tasmîm edüb şehzâde-i müşârün ileyh ise leyyinü'l-cânib[360] halîm ü kerîm olduğundan ve bu cihetlerle vükelânın dahi işine muvâfık geldiğinden bu bâbda pâdişâhı teşvîk ederler idi.

---

[357] berren ve bahren: karadan ve denizden.

[358] pâdişâh-ı derviş-nihâd: derviş yaratılışlı bir padişah.

[359] nukebâ: nakîbler.

[360] leyyinü'l-cânib: görüşülmesi kolay, kibirsiz, kanı sıcak.

İkinci şehzâde Sultân Korkud ashâb-ı fazl ü kemâlden ve üdebâ ile hem-bezm ülfet-i urefâdan olub pederinin bu niyyetine muttali' oldukda tâ'ife-i 'askeriyye içinde el peydâ etmeğe teşebbüs eylediğine mebnî Mağnisa'dan kaldırılub hükûmet-gâh-ı sâbıkı olan Teke'ye gönderildi. Lâkin müşârün ileyh bu tevcîhden bûy-ı teb'îd iştimâm[361] eylemekle Mağnisa'da ibkâsı niyâzını tekrâr eylediği hâlde müsmir olamadığından bi'z-zarûre Teke'ye gitdi ise de bir müddet mürûrunda kemâl-i infi'âlinden Mısır'a firâr edüb mu'ahharan Sultân-ı Mısır'ın nesâyihiyle tekrâr sancağına 'avdet ve i'tizâr-nâme takdîmine müsâra'atla mazhar-ı 'afv-ı pâdişâhî olmuşiken bağteten Teke'den kıyâm ve Mağnisa cânibine atf-ı licâm eylediği haberi vâsıl-ı Der-i devlet oldukda hasbe'l-vakt ve'l-hâl yine Mağnisa vâlîliğiyle ibcâl buyuruldu.

52

Lâkin şehzâde-i müşârün ileyhin bu hareket-i fevka'l-'âdesi pâdişâhın şâyi'a-i irtihâli tekevvününe bâ'is olduğuna ve Teke havâlîsi hâkimden hâlî kaldığına binâ'en Şâh İsmâ'il meclûblarından ve Teke ahâlîsinden bir mülhid kā'ide-i A'câm üzere Şâhkulu nâmını takınub başına toplanan iki-üç bin kadar eşkıyâ-yı revâfiz ile Anadolu Beylerbeyisi Karagöz Paşa'yı basarak 'askerini târ-mâr ve kendüsünü elegetirüb Kütahya Kal'ası burcuna berdâr eyledi.

Bu peyâm-ı bârid, sem'-i devlete vârid olıcak[362] Şehzâde Sultân Ahmed tenkîl-i eşkıyâya me'mûr olmuş ise de 'uhdesinden gelemediği cihetle Vezîr-i a'zam Hadım Ali Paşa bir mikdâr 'asker ile İstanbul'dan kalkub eşkıyâ üzerine teveccüh eyledi ve Sultân Ahmed ile birleşüb bu işe muvaffak olundukdan ve halk beyninde şehzâde-i müşârün ileyh tahsîl-i nâm ü şöhret eyledikden sonra iclâsı mâddesi tasmîm kılındı.

Ali Paşa eşkıyânın İran'a doğru kaçmakda olduklarını istimâ' eyledikde ictimâ'-ı 'asker hâsıl olmaksızın esb-i tehevvüre süvâr ve arkalarından mehmîz-zen-i ılgar[363] olub Sivas havâlîsinde Gökçay nâm mahallde yetişdi. Ancak eşkıyâ fenâ bir mevki'de geri dönüb Ali Paşa'ya hücûm etmekle paşa-yı gâzînin şecere-i ömrü kûtâh[364] ve eşkıyâ dahi Şâh İsmâ'il dergâhına rû-be-râh oldu[365].

Üçüncü şehzâde olan Trabzon Vâlîsi Sultân Selîm Hân hazretleri harb ü darbe mâ'il ve fazliyet ü şecâ'atle müştehir gazûb ü gayûr bir şehzâde-i mehâbet-mevfûr olduğundan dâ'iresi mecmâ'-ı süc'ân ve melce-i ma'ârif-mendân-ı zamân idi. Ale'd-devâm Gürcü tâ'ifesi ve Şâh İsmâ'il mensûbâtıyla muhârebeler edüb hattâ

361 bûy-ı teb'îd iştimâm eylemek: uzaklaştırma kokusu almak.

362 peyâm-ı bârid sem'-i devlete vârid olmak: soğuk haber devletin kulağına ulaşmak.

363 mehmîz-zen-i ılgar: akın için mahmuz vuran.

364 şecere-i ömrü kûtâh: ömür ağacı kısa.

365 rû-be-râh olmak: yüzü yola dönmek, bir tarafa yönelmek, gitmek.

Bayburd ve Erzincan'ı feth eylemekle erkân-ı devletin ifâdâtı üzerine pederi cânibinden fermân-ı 'ālî sâdır ve yalnız havza-i hükûmetinin muhâfazasıyla mukayyed olub tecâvüzî harekâtdan mücânebet etmesi bâbında tenbîh-i pâdişâhî vâkı' olmuşidi.

Sultân Ahmed, hakkında olan tasmîmâtı istimâ' etdikde ahvâl-i devletin iğtişâşından ve Trabzon'un semtsizliğinden bahs ederek Rumili'nde bir mansıb taleb edüb vârid olan cevâbda: *Rumili vücûd-ı pâdişâhî ile muhâfazaya makrûn ve şehzâdegâna oradan sancak tevcîhi hilâf-ı kānûn olduğundan Anadolu'dan kangı sancağa rağbet eder ise verileceği* beyân olundukda: *Pederim ile görüşüb ahvâl-i devleti şifâhen 'arz etmek iktizâ-yı maslahatdan olmuşdur* diyerek mahdûm-ı mükerremleri Sultân Süleymân'ın hükûmet-gâhı olan Kefe'ye mürûr ve Kırım üzerinde dolaşarak on bin kadar adam ile Tuna Nehri'nden ubûr edüb Silistre'ye vâsıl oldu.

53

Erkân-ı devlet Sultân Selîm'in mizâc ü mişvârından mütevahhiş oldukları hâlde Rumili'ye geçmesinden bütün bütün vehme düşüb bu harekâtını 'âdetâ 'isyân add ederek cem'-i 'asker ile Sultân Bayezid'i Edirne'ye götürdüler. Sultân Selîm dahi takarrub eyledikde irsâl-i rüsül ü resâ'il ile mâdde-i mülâkāt vakt-i merhûnuna te'hîr ve şimdilik Semendire mansıbıyla tevkîr olunub hil'at-ı saltanat-ı şehzâdegân hiç birisine ilbâs olunmamak ve velî-ahd ta'yîn kılınmayub meşiyyet-i ilâhiyyeye[366] bırakılmak şerâ'itiyle fasl-ı da'vâ olundu.

Lâkin Sultân Selîm Hân hazretleri: *Anadolu ahvâlî kesb-i intizâm edinceye kadar bizim buralarda bulunmamız lâzımdır* diyerek Kızanlık havâlîsinde karâr üzere iken Sultân Bayezid'in İstanbul'a 'avdet ve Sultân Ahmed'e da'vet-nâme irsâline mübâderet eylediğini istimâ' eyledikde hareket-i serî'a ile Çorlu civârında mevkib-i hümâyûna yetişdi. Sultân Bayezid hazretleri araba içinde idiler. Erkân-ı devlet arabanın perdelerini kaldırub: *Dest-i şerîfinizi takbîle gelen mahdûmunuzun ordusuna nazar buyurun* deyu Sultân Selîm'in 'askerini irâ'e ile muhârebeye ruhsat alub hemân toplara ateş verdiler. Sultân Selîm muhârebeden ictinâb eyledi ise de zarûrî bir mikdâr mukātele vukû' bulmasıyla Ahyolu'ya ric'at ve mukaddemâ orada istihzâr eylediği sefîneler ile Kefe'ye 'avdet eyledi. Bunun üzerine Sultân Bayezid'in İstanbul'a vusûlünü müte'âkıb Sultân Ahmed Üsküdar civârında vâkı' Maltepe'ye vârid olarak zuhûr-ı müjde-i saltanata müterakkıb olduğu hâlde yeniçeriler Sultân Selîm tarafına meczûb ü meclûb olduğundan muhâlefete kıyâm edüb: *Sultân Ahmed Şeytankulu Vak'ası'nda lâyık-ı nâmûs-ı devlet harekete muvaffak olamamağla bâ'is-i şeyn ü rezâlet oldu. Sultân Korkud*

[366] meşiyyet-i İlâhiyye: Allâh'ın isteği.

eğerçi 'ilm ü fazl ile muttasıfdır lâkin bu asırda makām-ı saltanatın ehl ü erbâbı değildir. Sultân Selîm emr-i idâre-i siyâsetde mâhir ve husemâ-yı devletin hakkından gelmeğe kādir olduğundan böyle zamânda andan başka pâdişâh kabûl etmeyiz diyerek gavgayı büyüdüb Sultân Ahmed'e tarafdâr olan vükelâ(nın) hânelerini gâret etmeleriyle bi'z-zarûre Sultân Ahmed'e haber irsâl ve: *Şimdilik te'hîr-i maslahat îcâb etmişdir* me'âlinde i'tizârlar ile mansıbı tarafına 'avdeti isti'câl olunduğundan ric'ate mecbûr oldu.

Artık bunun üzerine hava değişmekle her tarafdan Sultân Selîm'e da'vet-nâmeler yağdırıldığından şiddet-i şitâya bakmayub Tuna müncemid[367] iken üzerinden bi'l-mürûr seyr-i serî' ile dokuz yüz on sekiz senesi Saferü'l-hayrı evâ'ilinde (Nisan 1512) İstanbul'a vâsıl ve Yenibahçe Çayırı'nda rekz[368] olunan ordu-gâhına dâhil oldu.

54

Birkaç gün mürûrunda pederi ile at üzerinde lede'l-mülâkāt Sultân Bayezid hazretleri, Şâh İsmâil'in mütegallibâne etvârından şikâyet ve: *Seni serdâr edüb göndereyim* diyerek zamîrini yoklamağa mübâderet etdikde: *Bu emr-i azîm bilâ - saltanat kābil-i tanzîm değildir* cevâbını almağla hâh-nâ-hâh[369] taht-ı saltanatı Sultân Selîm'e teslîm ederek uzlet-güzîn olmak üzere havâss-ı hüddâmıyla Malkara'ya azîmet eyledi ise de esnâ-yı râhda altmış altı yaşında ve saltanatının otuz ikinci sâlinde vâsıl-ı huld-berîn olarak cesed-i şerîfleri câmi'-i lâmi'ü'l-envârları[370] pîş-gâhında vâkı' türbe-i mahsûsalarına defn olundu. İmâret-i 'āmirelerinde el-ân mahfûz olan vakfiyyelerinde mastûr olduğu üzere cesed-i şerîfleri Hazret-i Hâlid civârında mekābir-i Müslimîn'e defn olunub, üzerine kubbe binâ olunmamak cümle-i vasiyyetlerinden iken ne mütâla'aya mebnî icrâ olunmadığı tahkîk kılınamamışdır.

İkinci Faslın Tekmilesi

Timur'un sadmesi cism-i devlete ağır yaralar açdığından i'âde-i âfiyet-i ikbâl kolay şey değil iken *müceddid-i devlet* elkābına lâyık ve mazhar olan Çelebi Sultân Mehmed merhûmun ikdâm ü gayreti ve tevfîkāt-ı İlâhiyyeye mukārenetiyle iltiyâm-pezîr olmuşdur. Çünki Timurleng Aydın ve Konya ve Kastamonu ve Kütahya eyâletlerini hükümdâr-ı sâbıklarına i'tâ etmekle Anadolu kıt'asında memâlik-i 'Osmâniyye İzmid ve Bursa ve Balıkesri ve Ankara ve Amasya sancaklarına münhasır kalub Yıldırım Bayezid'in fıkdânıyla şehzâdegân dahi biri birine düşdüklerine ve tavâ'if-i mülûk ile İstanbul imparatorları 'Osmânlı ocağını

[367] müncemid: donmuş.

[368] rekz: yere saplama, dikme, kurma.

[369] hâh-nâ-hâh: ister istemez.

[370] câmi'-i lâmi'ü'l-envâr: nurları parlayan câmi.

söndürmek ve tekrâr fırsat-yâb-ı kuvvet (ü) miknet olabilmelerini men' etmek için kavlen ve fi'len muktedir oldukları ifsâdât ü ızrârâtı icrâdan bir an gerü kalmadıklarına mebnî memâlik-i 'Osmâniyye on seneden mütecâviz mukātelât-ı dâ'imiyye içinde kalmışidi. Eğerçi Rumili kıt'ası Timur'un pâ-zede-i huyûl-ı yağması[371] olmadı ise de Anadolu i'ânesinden mahrûm kaldığından Selanik ve Sırbistan'ın ba'zı yerleri elden çıkdıkdan mâ'adâ vergi i'tâ etmekde olan mülûk-ı mütecâvire-i İseviyye mu'âmelât-ı serkeşâneye mütecâsir olub fakat cenâb-ı Hakkın lutf ü ihsânıyla Kosova ve Edirne muhârebeleri misillü ehl-i salîb hey'etine ittifāk-ı umûmî ile hücûma kudret-yâb olamadılar ve ekseriyâ devletlerin böyle perîşânlıkları zamânında erbâb-ı kudretden bulunan vülât ü ümerâ[372] da'vâ-yı istiklâle tasaddî edegelmiş iken ve Rumili'nde Evrenos Bey ve Mihal Bey hânedânları gibi haşmet ü kuvvet sâhibi ümerâ mevcûd olduğu hâlde hiç birisi bu tarîka gitmediler ve velî-ni'met-

55

zâdelerine hıyânet etmediler. Bir de cenâb-ı Hakk her fenâlığın içinde ba'zı muhassenât dahi halk edegeldiğinden Timur Vak'ası, Devlet-i 'Aliyye'nin intibâh ü teceddüdünü mûcib oldu. Çünki Yıldırım Bayezid Hân 'asrında zîb ü zînete[373] ve hevâ-yı hevese meyl ü rağbet alâmetleri zuhûra gelmekle günden güne ilerüleyeceği ve Bayezid Hân'ın vefâtında büyük şehzâde Emîr Süleymân'ın kā'ideten câlis-i taht-ı devlet olacağı derkâr ve şehzâde-i müşârün ileyhin ahvâl-i ten-perverânesi[374] ise sâbit ü âşikâr idüğünden avâkıb-ı umûrun vehâmeti melhûz idi. Lâkin Yıldırım Hân'ın bu sûretle fıkdânı şehzedegânın tefrikasını istilzâm ederek kā'ide bozulmağla ve Çelebi Sultân Mehmed merhûm ile ümerâ ve vüzerâsı husûl-i matlaba kadar envâ' felâket ü meşakkat ve dürlü dürlü muhâtara ü mukātele içinde bulunarak cefâkeşlikle ez-ser-i nev ülfet eylemekle mizâc-ı devlete ârız olan durgunluk zâ'il oldu.

Bu vechile Çelebi Sultân Mehmed merhûm, devleti yoluna koydukdan ve Murad-ı Sânî hazretleri dahi Timur Vak'ası'nda olan zâyi'âtın ekserîsini istirdâda muvaffak oldukdan sonra evâhir-i saltanatında Varna ve ikinci def'a olarak Kosova muhârebeleri gibi iki cesîm meydân cenginde nâ'il-i fevz ü zafer olduğundan heybet-i şemşîr-i 'Osmânî dost ve düşmana heybet-i müdhişe-i sâbıkasıyla 'arz-ı dîdâr eyledi.

Fâtih hazretleri dahi merkez-i istikrâr-ı devlet olan İstanbul'u ve müte'âkiben Sırbistan ve Hersek ve Bosna'yı ve Mora'nın bir cihetiyle Trabzon ve Kırım ve

[371] pâ-zede-i huyûl-ı yağma: yağma atlarının ayağında çiğnenmiş.

[372] vülât ü ümerâ: valiler ve komutanlar.

[373] zîb ü zînet: süs, bezek,

[374] ahvâl-i ten-perverâne: rahatına düşkünlük.

Midilli'yi havza-i hükûmetine idhâl ve Konya'nın zabtıyla nasb-kerde-i Timurî olan[375] tavâ'if-i mülûkun ilgâsını itmâm edüb sâhib-zuhûrluk da'vâsında bulunan Hasan-ı Tavîl'i[376] dahi te'dîb ü tenkîl eylemekle saltanat-ı seniyyenin şân ü şöhreti ve galebe ü azameti velvele-endâz-ı cihân olmuşdur.

Yıldırım Hân merhûm İstanbul'un fethini kuvve-i karîbeye getürmiş iken Timur Vak'ası sebebiyle te'ahhur edüb elli iki sene mürûrunda feth olunmasına bakılınca Timur'un sadmesi devlet-i 'Osmâniyye'nin i'tilâsını ol kadar zamân te'hîr etmiş olduğu 'alâ tarîki'l-muvâzene[377] istidlâl olunsa becâdır[378].

Fütûhât-ı 'Osmâniyye iki nev'a münhasır olub birisi devlet-i 'Osmâniyyece ve diğeri millet-i İslâmiyyece fethdir. Şıkk-ı evvel zâten ehl-i İslâm tarafından feth olunmuş olduğu hâlde mu'ahharan selâtîn-i 'Osmâniyye cânibinden zabt kılınan ve şıkk-ı sânî henüz İslâm eline geçmeyen yerlerin fethi olub bu nev'i ise en ziyâde meşrû' ve memdûhudur. Ve Fâtih hazretlerinin ekser fütûhâtı dahi

56

bu kabîlden ve zülâl-i şer'-i şerîf-i hazret-i Nebevîyi[379] cereyân sebkat etmeyen memâlike icrâ eylemek muvaffakiyeti cümlesinden olmağla bi-hakkın *Ebu'l-fütûhât ve'l-megâzî* [380] lakab-ı celîlini hâ'iz olmuşdur.

Sultân Bayezid hazretlerinin evân-ı saltanatı, peder ü ferzendinin zamânlarında olan harekât-ı serî'a ü şedîde ve icrâ'ât-ı mühimme ü cesîmeye nisbetle eyyâm-ı sükûnet ü atâlet hükmünde ve hele evâhir-i saltanatı bütün bütün şûriş[381] içindedir. Çünki müşârün ileyh derviş-nihâd ve rükûb ü nüzûldan müctenib bir pâdişâh olub fakat birâderi Sultân Cem Avrupa'da bulundukca memâlik-i 'Osmâniyye'ye dühûlünden be-gâyet vehm-nâk olduğundan halkın nazar-ı tahsînine mazhar olacak harekâta nefsini taht-ı mecbûriyetde görerek evâ'il-i saltanatında Boğdan'a sefer edüb Kili ve Akkirman kal'alarını feth ile kişver-i Boğdan üzerinde Hükûmet-i 'Osmâniyye'yi te'sîs ü te'kîd eylemiş ve mu'ahharan Mora cihetine atf-ı himmetle henüz teshîr olunamayan kılâ'ın zabtını istihsâl eylemiş ise de dokuz yüz (1494) tarîhinde Sultân Cem vefât ederek zihn-i Bayezid Hânî'de gâ'ile-i azîme olan ma'nâ mündefi' olduğuna ve yukarıda mezkûr olduğu vechile kendüleri dahi yaşını aldıkca ve mübtelâ olduğu berş ü afyon gibi mükeyyifâtın a'sâbına te'sîri artdıkca bütün bütün umûr-ı saltanatı vükelâya tefvîz

375 nasb-kerde-i Timurî olan: Timur tarafından atanmış olan.

376 Hasan-ı Tavîl: Uzun Hasan, Akkoyunlu hükümdârı.

377 alâ tarîki'l-muvâzene: ölçü yoluyla, kıyas yoluyla.

378 becâ: yerinde, uygun

379 zülâl-i şer'-i şerîf-i hazret-i Nebevî: Hz. Muhammed'in şerefli dininin saf suyu.

380 *Ebu'l-fütûhât ve'l-megâzî:* gazâların ve fetihlerin babası.

381 şûriş: karışıklık.

eylediğine mebnî Şâh İsmâ'il'in memâlik-i 'Osmâniyyece nüfûzu tezâyüde başladı ve nihâyet şehzâdegânın zuhûr ve hurûcuyla terk-i saltanat eylemeğe mecbûr oldu.

Ahvâl-i Erkân-ı Devlet

Fasl-ı evvel tekmilesinde beyân olunduğu üzere Hüdâvendigâr Gâzî zamânında nâ'il-i vezâret-i 'uzmâ olan[382] Hayre'd-dîn Paşa'nın irtihâlinde oğlu Ali Paşa ve anın dahi vefâtında kezâlik oğlu İbrâhim Paşa ve o dahi fevt oldukda yine oğlu Halîl Paşa vezîr-i a'zam olub yirmi beş seneden mütecâviz pây-dâr olmuşiken İstanbul İmparatoru'nun meclûbu olmak ve feth-i Kostantiniyye husûsunda irâ'e-i müşkilât ile avk ü te'hîre sa'y etmek töhmetiyle akab-ı fethde katl olundu.

Bunların dördü dahi ashâb-ı fazl ü kemâlden ve teşkîl-i devlet ve tevsî'-i memleket husûslarında hıdmet ü sadâkatleri mesbûk zevâtdan olub içlerinden Ali Paşa hevâ ü hevese meyl ile meşhûr idiyse de tedbîr-i umûr-ı mülkiyyede dahi mâhir idi. Ancak bu hânedânın müddet-i vezâretleri doksan sene kadar mümtedd olarak 'ale't-tevârüs nâ'il-i makām-ı vezâret-i 'uzmâ olageldiklerine mebnî şecere-i saltanatın bir şu'besi hükmünde görüldüklerinden ve bu ise istiklâl-i saltanata muhâlif olduğundan başka Halîl Paşa, Fâtih hazretlerinin ibtidâki saltanatlarında hal'ine sebeb-i müstakill

57

olub bâ-husûs *Hoca Tarîhi*'nin[383] rivâyetine nazaran Sultân Murad-ı Sânî hazretleri hîn-i ihtizârında Fâtih hazretlerini vasî-i muhtâr ve Halîl Paşa'yı nezârete ihtiyâr eylemesi hânedânlarının menşe'-i izmihlâli olmuşdur.

Ba'd-ı zamân Mahmûd Paşa-yı Velî, Rumili beylerbeyliği ile ma'an mansıb-ı vezâret-i 'uzmâya nâ'il ve on beş sene kadar hıdemât-ı mergûbe ibrâzına muvaffak oldukdan sonra Konya seferlerinde Karamanoğlu hânedânını tutmak mümkin iken mürüvvetmendâne hareket eylememek[384] töhmetiyle ma'zûl ve iki sene mürûrunda yine makām-ı evveline mevsûl olub Hasan-ı Tavîl inhizâmından sonra huzûr-ı hümâyûnda 'akd olunan meclisde ekser vüzerâ pâdişâh hazretlerini ta'kîb-i düşmana sevk eyledikleri hâlde Mahmûd Paşa taraf-ı hilâfda bulunub: *Uzun Hasan'ın bu sadmeden sonra bir yerde durmak ihtimâli olmadığından dağlar başında vakit geçireceği bedîhî olmasına nazaran ta'kîbi bir fâ'ideyi müntec olmayacağı misillü memâlik-i İslâmiyye'yi gâret ve ahâlîsine îsâl-i eziyyet dahi pâdişâhımızın diyânet ü adâletine muvâfık değildir* demekle 'avdete karâr verilmişidi. Lâkin husemâsı: *Eğer Hasan-ı Tavîl ta'kîb olunsa ele geçmek*

[382] nâ'il-i vezâret-i uzmâ olmak: yüce sadrazamlık makamına erişmek.

[383] Hoca Sa'deddin, *Tacü't-tevârîh.*

[384] Metinde "hareket eylemek" şeklindedir.

mukarrer idi deyu Sultân Mehmed'i iğzâb[385] eylediklerinden tekrâr 'azl ile Edirne civârında vâkı' *Havâss-ı Mahmûd Paşa* denilen mahallde ikâme kılındı.

Bir müddet mürûrunda Konya Vâlîsi Şehzâde Sultân Mustafa fevt oldukda ta'ziye içün İstanbul'a gelmekle husemâsı tekrâr nâ'il-i ikbâl olmasından havfa düşüb Mahmûd Paşa'nın şehzâde-i merhûm ile beynûnet-i kadîmelerini dahi bildiklerinden *vefât-ı şehzâdeden memnûn olmuşdur*, zemîninde ilkā'âta müsâra'at eylediler.

Lede't-tefahhus[386] ol vaktde mer'î olan eyyâm-ı mâtem tamâm olduğundan elbise-i mâtemi çıkarub şatranc oyunuyla meşgûl idüğü tebeyyün eylemekle kırk gün Yedikule'de habs ba'dehu katl olundu.

Bundan sonra hıdmet-i vezâret-i 'uzmâ *Hadîkatü'l-vüzerâ* [387]nâmıyla meşhûr olan risâlede beyân olunan tertîb vechile Dîvân-ı hümâyûnda bulunan vüzerâya tefvîz olunagelmişdir. Maktûleyn-i müşârün ileyhümâya üçüncü olmak üzere envâ' hıdemât-ı celîlesi mesbûk olan Gedik Ahmed Paşa saltanat-ı Bayezid Hânî'de Edirne'de atf-ı tığ-ı telef olmuşdur. Şöyle ki Ahmed Paşa, Sultân Bayezid'in Bursa havâlîsinde Cem Sultân ile muhârebesi hengâmmda rikâb-ı hümâyûna vârid ve makām-ı sadâkatde kā'im olmağla envâ' iltifâta nâ'il ve ikinci def'a olarak hıdmet-i vezâret-i 'uzmâya vâsıl olmuşidi. Düşmanları müşârün ileyhi, Cem Sultân tarafdârlığıyla ithâm ve: *Anın bekāsı Sultân Cem'in saltanatını mûcibdir* deyu Sultân Bayezid'i ihâfa eylediklerine ve Bayezid Hân hazretleri karıncanın bile

58

rencîde olmasına râzı değil ise de Cem Sultân'dan be-gâyet vehm-nâk olduğuna mebnî muhâfaza-i cân içün müşârün ileyhi katl etmeğe mecbûriyet hâsıl ederek tertîb olunan bir ziyâfet gecesi hitâmında bî-çâre Ahmed Paşa küşte-i tığ-ı kazâ oldu[388].

Ebu'l-feth hazretlerinin evâhir-i saltanatlarında *kādı'askerlik* Anadolu ve Rumili i'tibârıyla ikiye taksîm olunduğundan, Dîvân-ı hümâyûnda vezîr-i a'zam ve birkaç vezîr ve iki kādı'asker ve İstanbul kādısı ve nişâncı ve defterdâr ve yeniçeri ağası ve bölük ağaları ve *Hâcegân-ı Dîvân-ı hümâyûn* mevcûd bulunur idi.

Nişâncılığın vazîfesi Dîvân-ı hümâyûndan sâdır olan evâmir-i aliyyeye nezâret etmek ve tevcîhât-ı 'askeriyye -ki timâr ve ze'âmet tevcîhâtıdır- anları kānûn ve nizâmı dâ'iresinde cereyân etdirmek ve memâlik-i meftûhanın tahrîrine i'tinâ eylemek kaziyyeleri olub hâsılı sonradan kesb-i temyîz ü tahayyüz eden re'îslik

---

[385] iğzâb: gazaplandırmak, öfkelendirmek.

[386] lede't-tefahhus: araştırıldığı zaman

[387] Osmânzâde Ahmed Ta'ib'in eseri. Bkz. F. Babinger, *Osmânlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s. 279.

[388] küşte-i tığ-ı kazâ olmak: kaza ve kader kılıcı ile öldürülmek, haksız yere öldürülmek.

mansıbıyla defter emânetinin vezâ'ifini hâ'iz ve re'îs ve defter emînleri anın ma'iyyetinde idi.

Bölük ağaları, yeniçeri ve sipâh ve silâhdâr ve *orta bölükler* denilen *ulûfeciyân-ı yemîn ü yesâr* ve *aşağı bölükler* ta'bîr kılınan *gurebâ-i yemîn ü yesâr* ocaklarının ağaları olub *Dîvân-ı hümâyûn hocaları* dahi şimdi *ordu muhâsebecisi* dediğimiz me'mûriyetlere â'id vezâ'ifi rü'yet eden bölükât-ı mezkûre kâtibleri ve *beylikcilik* ve *mektûbculuk* ve vâridât ü mesârifât muhâsebecilikleri makāmında bulunan *zâbitân-ı aklâm* demekdir. Merâtib-i devlete vusûlün yolu dahi şu vechile idi ki devşirme çocuklarının ve seferlerde alınan üserâ etfâlinin güzîdeleri ifrâz[389] ve Edirne ve Bursa ve Gelibolu ve Galata saraylarında terbiye ve telkîn-i şerâ'it-i İslâmiyye olundukdan sonra Sarây-ı pâdişâhîye alınur ve bir müddet hıdmet-i hümâyûnda bulunub liyâkatine göre kesb-i derecât ederek ba'dehu *bölük ağalıklarından* veyâhûd *üzengi ağalıklarından* -ki *mîr-'alem* ve *mîr-âhûr-ı evvel ü sânî* ve *kapucubaşılıkdan* kinâyetdir- biriyle çerâğ olub bir zamân dahi o hıdmetlerde isbât-ı liyâkat etdikden sonra hâllerine göre mîr-livâlık veyâhûd beylerbeyilikle taşraya gönderilür ve bir vakit dahi idâre-i mülkiyye ve ordular ma'iyyetinde ahvâl-i harbiyyeye kesb-i vukûf ederek ba'dehu tâli'i müsâ'id olub da hıdemât-ı celîleye muvaffak olur ise mansıb-ı vezâret ile ikrâm kılınur ve Dîvân-ı hümâyûnda kā'id olur idi. Nişâncı ve defterdâr gibi erbâb-ı kalemden ve tarîk-i ilmiyyeden ve tavâ'if-i 'askeriyye işgüzârlarından dahi kat'-ı merâtib ederek nâ'il-i vezâret olanlar var ise de ekseriyyeti bâlâda beyân olunan tarîk ile olduğu terceme-i hâllerinden ma'lûmdur.

59

Ol vaktin vüzerâsı 'asrımız ıstılâhınca *serdâr-ı ekrem* demek olub lâkin bunların ikişer-üçer bin ve ba'zısının daha ziyâde dâ'ireleri halkı bulunduğundan bir mikdârı İstanbul'da sâkin oldukları konakda ve mâ'adâsıyla hayvânât ve hıyâm[390] ve sâ'ir esbâb-ı seferiyyeleri İstanbul hâricinde olan çiftliklerinde hâzır durarak bir iş zuhûrunda içlerinden birisi serdâr nasb olunub meselâ on yâhûd yirmi orta yeniçeri ve süvârî bölüklerinden *ulûfeciyân-ı yemîn* ve *gurebâ-i yesâr* bölükleri ma'iyyetine ta'yîn ve gideceği mahallin civârında bulunan beylerbeyi ve mîr-livâlardan dahi iktizâsı derecesi refâkatine me'mûr edilerek gâyet suhûletle bir ordu teşekkül eder idi. Eğer sadr-ı a'zam gider ise birisi kā'im-makām olub bi'z-zât pâdişâhın hareketini müstelzim sefer zuhûrunda, birisi İstanbul muhâfazasında ve sefer Rumili tarafına ise birisi dahi Anadolu ve aksi takdîrinde Rumili

[389] üserâ etfâlinin güzîdeleri ifrâz:esirlerin çocuklarının seçkinleri ayrılarak.

[390] hıyâm: haymeler, çadırlar.

muhâfazasında kalub kusûrları[391] mevkib-i hümâyûn ile azîmet eder ve ma'reke-gâhda[392] îcâbı vechile istihdâm kılınurlar idi.

Ve ba'zı vüzerâ bi'l-îcâb mansıb-ı vezâretden 'azl olunarak beylerbeyilikle gönderildiği ve ba'zıları dahi ber vech-i tekā'üd birer sancak emâretiyle müdâfa'a olunduğu vâkı' olmuşdur.

Hulefâ-yı Abbâsiyye'de cârî olan 'âdete tevfîkan vezîr-i a'zamlara vekâlet-i saltanatda istiklâlini müş'ir olmak üzere mühr-i hümâyûn i'tâ olunur idi ki hâlen mer'îdir. Fakat ol vakt mühr-i hümâyûn yüzük üzerine mahkûk olmağla vezîr-i a'zamlar parmaklarına takarlar iken sonraları altundan örme kese içinde olarak ceblerinde hıfz edegelmişlerdir.

Dîvân-ı hümâyûn dahi ber vech-i âtî 'akd olunur: Eyyâm-ı ta'tîliyyeden mâ'adâ her gün 'ale's-seher pâdişâh-ı enâm dîvânhâneye çıkub vüzerâ ve erbâb-ı dîvân yerlü yerinde dururlar. Evvelâ nevbet-i pâdişâhî -ki mehterhâne-i hümâyûndur- çalınur. 'Osmân Gâzî'ye Sultân Ala'e'd-dîn-i Selçûkî tarafından tabl ü 'alem vârid olub çalındıkda gâzî-i müşârün ileyh ta'zîmen ayak üzerinde durmuş olduğundan ahlâfı dahi nevbet çalınur iken kā'imen[393] istimâ' ederler idi. Fâtih hazretleri 'asrında saltanat-ı 'Osmâniyye Devlet-i Selçûkiyye'nin kat-ender-kat fevkine terakkî eylemiş olduğundan bu kā'ide izz-i saltanata muvâfık gelmemekle: *İki yüz sene evvel vefât eden Sultân Ala'adin-i Selçûkî'ye ta'zîmen kā'im olmak bî-hûdedir* deyu terk buyuruldu. Kezâlik Fâtih 'asrına kadar pâdişâhlar vüzerâ ile berâber otururlar iken Gedik Ahmed Paşa vezâretinde Etrâk'den[394] bir maslahatlı Dîvân-ı hümâyûna girüb: *Devletli pâdişâh kangınızdır* deyu kemâl-i gılzet[395] ile su'âle cesâret etmekle mûcib-i infi'âl-i pâdişâhî olduğu Ahmed Paşa'nın manzûru olıcak: *Ba'de-mâ pâdişâhımızın verâ-yı kafesden istimâ' -ı umûr*

60

buyurmaları iktizâ-yı vakt ü hâlden olmuşdur demekle vüzerânın oturduğu mahalle nâzır, ikāmet-gâh-ı hümâyûn tertîb ve önüne kafes vaz' olundu.

Ber vech-i meşrûh nevbet çalındıkdan sonra umûr-ı mühimme-i devlete dâ'ir evrâkı Re'îsü'l-küttâb Efendi okuyub karârı derhâl icrâ olunur ya'ni kangı dâ'ireye müta'allik ise *Hâcegân-ı Dîvân-ı hümâyûn* tahrîr ü terkîm edüb ba'dehu çavuşân ve müteferrikagân-ı hümâyûn ile hâzır bulunan çavuşbaşı de'âvî-i azîmeye dâ'ir olan erbâb-ı mesâlihi takım takım Dîvân-ı hümâyûna getürmekle îcâbı vechile muhâkemât icrâ ve kangısına â'id ise kādı'askerler yâhûd İstanbul kādısı

[391] kusûrları: arta kalanları.

[392] ma'reke-gâh: savaş alanı.

[393] kā'imen: ayakta durararak.

[394] Etrâk: Türkler, burada köylü anlamında.

[395] gılzet: galizlik, kabalık.

cânibinden hükm-i şer'îsi îfâ olunduğunu müte'âkib evvelâ vezîr-i a'zam münferiden ve mu'ahharan vüzerâ müctemi'an ve anlardan sonra eyyâm-ı mu'ayyenesinde kādı'askerler ve yeniçeri ağası huzûr-ı hümâyûna girüb emr-i me'mûriyetlerine müteferri' husûsât var ise 'arz edüb çıkarlar ve mansıb verilecek 'ulemâ ü ümerâya hil'atler iksâsıyla me'mûriyetleri i'lân kılınarak dîvân tamâm olur ki bu icrâ'âtın cümlesi zuhr vaktinden evvel hitâma resîde olmağla erbâb-ı dîvân yerlü yerine 'avdet ve umûr-ı me'mûrelerine muvâzebet ederler. Vezîr-i a'zam vakt-i 'asrdan sonra kendü sarayında dahi dîvâna çıkub tezkirecileri ve sâ'ir dâ'iresi halkı mütehayyizânı ve çavuşbaşı ile çavuşân ve müteferrikagân etrâfını ihâta ederek Dîvân-ı hümâyûna mütehammel olmayan mesâlihi rü'yet ve iktizâ eden yerlere havâlesini emr etmekle sâdır olan emrini tezkireciler ayak üzerinde bulundukları hâlde arzuhâl bâlâlarına veyâhûd *beyâz üzerine* tahrîr ü terkîm ederler idi.

Te'sîsât ve Terakkıyât

İstanbul'un fethiyle Devlet-i 'Osmâniyye merkez-i istikrârını istihsâl eylemiş olduğundan şehr-i mezkûr pây-ı taht ittihâz olunarak evvelâ Eski (Saray) sonra Yeni Saray i'mâr ü inşâ olunduğu misillü Fâtih ve Sultân Bayezid merhûm ve vüzerâ ve ümerâları nâmlarına mensûb olarak el-ân bâkî olan cevâmi' ve medâris ve hamâm ve mekteb misillü hayrât ü meberrât ile pey-der-pey memleketi tezyîn ve yeniçeri kışlaları ile 'asrımızın ıstılâhına göre *mekteb-i i'dâdî* demek olan ve devşirme çocuklarının terbiyet-gâhı bulunan *acemi oğlanlar* kışlasını inşâ eylediler.

Cem'iyyet-i azîmeyi hâvî olan mevkib-i 'Osmânî derûn-ı İstanbul'da tavattun edüb Konya ve Anadolu'nun sâ'ir mevkı'lerinden haylice nüfûs dahi nakl-i hâne etdirilerek iskân kılındığından az vakitde ma'mûriyyet-i azîme hâsıl oldu.

61

Çünki Rum müverrihlerinin beyânına göre kable't-teshîr İstanbul'un nüfûsu takrîben yüz elli-yüz altmış bin râddelerinde olub derûn-ı sûrda on dört kasaba ve ol mikdâr idâre-i belediyye mevcûd olmağla mezkûr kasabaların araları bağlık ve bağçelik idi -ki İbn-i Batuta'nın bi'l-müşâhede rivâyâtı dahi bunu te'yîd eder- Rumların birazı esnâ-yı muhârebede telef olub ba'zıları dahi firâr eylemiş ise de ekserîsi kabûl-i ra'iyyet ile yerlerinde kaldığından Fâtih hazretleri umûr-ı rûhâniyye ü mezhebiyyelerini rü'yet etmek içün patrik intihâb etdirtdi ve teşrîfât-ı mutantana ile sûret-i me'mûriyyetini ve imtiyâzât-ı mukteziyyeyi hâvî berât-ı 'ālî ihsân eyledi. Hattâ Rum imparatorlarına mahsûs olan cesîm ve mükellef ferâce -ki hâlen patrikler mevâkı'-i resmiyyede telebbüs ederler- anı dahi iksâ eyledi.

Cevâmi'-i şerîfeye tahvîl olunanlardan mâ'adâ ya'ni Rumlara kifâyet edecek mertebede bulunan kiliseleri dahi yedlerinde ibkā buyurdu.

İstanbul'un taraf-ı berrîsi zâten havza-i Hükûmet-i 'Osmâniyye'ye dâhil ve serhadd-ı 'Osmânî ise iki yüz sâ'atlik mesâfeden mütecâviz olduğundan başka Rumili'nin kâffe-i büldânı ol 'asrın istihkāmātını hâvî olmağla berren İstanbul'a düşman gelebilmek müstehîl[396] olduğuna ve Karadeniz Boğazı Rumili ve Anadolu hisarlarıyla mesdûd olduğu misillü Akdeniz Boğazı dahi Kal'a-i Sultâniyye ve karşusunda vâkı' Kumkal'a'nm inşâsıyla tersîn ve te'mîn kılındığına mebnî İstanbul sûrunun tahkîm ve ta'mîrine çendân[397] iltifât olunmamışdır.

Rum Devleti'ne za'f târî oldukca imparatorun ve erkân-ı devletin ta'azzumât ve tezeyyünâtı terakkî ederek kuru bir debdebe ü dârâta ve envâ' teşrîfâta müstağrak olduklarından saltanat-ı seniyye İstanbul tahtına mâlik olduğu misillü bunlara dahi vâris oldu -ki sorguclar ve solak ve peykler ve dürlü dürlü elbiseler ile alaylar o cümledendir- hattâ *Efendi* ta'bîri bile Rumlardan me'hûzdur.

Selâtîn-i 'Osmâniyye hazerâtınm cümlesi eğerçi 'ulûm ü ma'ârifin intişârına i'tinâ ederler idi. Lâkin Fâtih hazretleri bu husûsa bi'z-zât ikdâm ü himmet buyurmağla Bursa ve İznik ve Edirne ve İstanbul medreselerinde her nev' fünûnda mâhir ashâb-ı fazl ü kemâl yetişmekde olduğundan mâ'adâ hâricden dahi pek çok 'ulemâ ve erbâb-ı ma'ârif celb ederek ol 'asrda bulunan düvel-i mütemeddinenin birincisi olmuşdur. Ulemâ-yı a'lâmm tafsîl-i ahvâl ü te'lîfâtları meşhûr ve *Terceme-i Şakāyık*'da mastûr olmağla tafsîlden müstağnî olduğu gibi Fâtih Câmi'-i şerîfinin mi'mârı Mi'mâr Ayas'ın ve Sultân Bayezid Câmi'i'nin mi'mârı Mi'mâr Kemâle'd-dîn'in mertebe-i ma'lûmâtlarına eserleriyle istidlâl olunmak tabî'îdir.

62

Fâtih merhûm İstanbul'un muhâsarası içün dökdürdüğü iki 'aded büyük top - ki ol 'asra kadar emsâli görülmemişdir- birisi Urbân[398] nâm bir Macar mühendisinin diğeri Saruca isminde bir yeniçerinin ameliyât-ı mâhirânelerinden olduğu mufassalât-ı tevârîhde muharrer olduğu misillü hâkān-ı müşârün ileyhin izâ'a-i kavâlîb-i iktidâr eylediği toplardan bir haylisi el-ân Kal'a-i Sultâniyye'de mevcûd ve birisi vidalu geçme ve gâyet musanna' idüğü meşhûd olub humbara îcâdı dahi Fâtih-i müşârün ileyhe müsned ve İşkodra muhâsarasında i'mâl ü isti'mâl kılındığı rivâyet-kerde-i sıkātdır[399].

[396] müstehîl: olası görünmeyen.

[397] çendân: birkaç, o kadar.

[398] Metinde "Uryan" şeklindedir.

[399] rivâyet-kerde-i sıkāt: güvenilir kimselerin rivayet ettiği şey,

Gedik Ahmed Paşa, İtalya sevâhilinde vâkı' Otranto[400] Dukalığını zabt etdikde güzel bir kal'a inşâ etdirmiş olduğundan kendüsünün bâlâda mastûr olduğu üzere rikâb-ı hümâyûna 'avdetinden sonra İtalyanlar bu kal'ayı teshîr edinceye kadar pek çok zahmet çeküb sebebini lede't-taharrî sanâyi'-i inşâ'iyyesinden olduğunu istidlâl eylemeleriyle fenn-i istihkāmâta esâs ittihâz olunmuş idüğü ve mu'ahharan İtalyan ve Fransız mühendisleri cânibinden fürû'âtında cüz'î tashîhât vukû' bulmuş ise de üss-i esâs-ı istihkāmât bu günkü güne kadar Gedik Ahmed Paşa istihkāmâtı olduğu fenn-i mezbûr 'ulemâsından Prusyalu Biro nâm mü'ellifin *Ulûm-ı Mütenevvi'a Mecmû'ası*'nda ve *Sunin* nâm Rusya mühendisi kitâbında ve daha sâ'ir istihkāmât-ı cesîme kitâblarının mukaddemelerinde tasdîk ü i'tirâf olunmuşdur.

Esliha-i nâriyye[401] günden güne taslîh ve isti'mâli teshîl olunarak cüyûş-ı 'Osmâniyye teslîh[402] kılınmağla saltanat-ı seniyye orduları hem 'asâkir-i muvazzafa ü mu'allemeyi[403] ve hem de esliha-i cedîdeyi hâ'iz olub düvel-i mütecâvirede ise henüz 'asâkir-i muvazzafa teşkîl ve lâyıkıyla esliha-i cedîde tanzîm olunmadığından mevkib-i 'Osmânî dünyanın en muntazam ordusu denmeğe şâyân idi.

Sanâyi' ve hıref dahi ilerüleyüb akmişe-i mütenevvi'a[404] ve kalîce[405] ve sof ve çini envâ'ı ma'mûlât hadd-ı kemâle vâsıl ve hâlen Bursa'da vâkı' Çelebi Sultân Mehmed merhûmun câmi' ve türbesinde olan bî-nazîr çiniler -ki görenler 'ale'l-umûm tahsîn ederler- Deli Mehmed nâmında bir üstâdın eser-i mehâreti olub âmili olan merkûm vaz' etdiği *Amele Mehmed-i Mecnûn* imzâsıyla ibkā-yı nâm eylemişdir.

İdâre-i mülkiyye husûsunda dahi hakîmâne ve mû-şikâfâne[406] kānûn ü nizâmlar vaz' ve hattâ İstanbul Halici'nin dolmaması maksadıyla[407] Kağıdhâne dağları zirâ'atdan men' olunarak ayrık kökü ekdirilmiş ve böylece cüz'iyâta bile i'tinâ kılınmışdır.

63

Devlet-i 'Aliyye'nin birinci düşündüğü şey nüfûs-ı İslâmiyye'nin teksîri ve bâ-husûs Rumili'de tevfîri kaziyyesi olmakla Bosna ve Arnavudluk cihetleri ahâlîsinin dîn-i İslâm'a dâhil olmaları emrinde pek büyük himmet ü mesâ'î sarf

400 Metinde "Akranta" şeklindedir.
401 esliha-i nâriyye: ateşli silâhlar.
402 teslîh: silâhlandırmak.
403 mu'alleme: ta'lîm görmüş, ta'limli.
404 akmişe-i mütenevvi'a: çeşitli kumaşlar.
405 kalîce: küçük halı.
406 mû-şikāfâne: kılı kırk yararcasına, titiz.
407 Metinde yanlış olarak "dolması için" yazılmıştır.

olunub semere-i hayriyyesi dahi iktitâf olunmakda olduğu gibi Anadolu'nun mevâkı'-i muhtelifesinden haylice aşâ'ir ü kabâ'il[408] Rumili'ye geçirilüb Balkanlarda ve Dobruca ve Hersek ve Selanik taraflarında iskân kılınmışdır ki *Fâtihân* nâmıyla el-ân Selanik dağlarında mukîm yörükler dahi bunlardandır.

Bir tarafdan dahi her sene mu'tâd olan devşirme çocukları ve seferlerde alınan üserâ, millet-i İslâmiyye'ye iltihâk edegeldiğinden yevmen-fe-yevmen[409] ehl-i İslâm kuvvet ü kesret hâsıl eder idi.

Devşirme çocukları senevî beş-altı bin neferden ibâret ise de üserânın mikdârı pek ziyâde olub hattâ Fâtih merhûm Uzun Hasan'a galebe etdikde şükrâne-i muzafferiyyet olarak: *Cemî' memâlîkim âzâd olsun*[410] demekle lede't-tahkîk kırk bin nefere bâliğ olduğu tahkîk-kerde-i sıkāt-ı müverrihîn[411] olmağla vüzerâ ve ümerâ ve tavâ'if-i 'askeriyyenin ellerine geçen üserâ bundan kıyâs olunabilir.

Çünki memlûk-ı pâdişâhî bulunan üserâ hums-ı şer'îden[412] müctemi' olmasına nazaran ol asırda millet-i İslâmiyye elinde iki yüz bin esîr bulunduğu istidlâl kılınır.

Ahvâl-i 'askeriyye

Kapukulu denilen tavâ'if-i 'askeriyyenin piyâdesi olan yeniçerilere mu'ahharan ihdâs olunan Topcu ve Humbaracı ve Lağımcı ve Cebeci Bölükleri ilhâk kılındığı misillü süvârîsi bulunan *sipâh* ve *silâhdâr* bölüklerine dahi *ulûfeciyân-ı yemîn* ü *yesâr* ve *gurebâ-yı yemîn* ü *yesâr* nâmıyla dört bölük ilâve kılındı.

Memâlik-i 'Osmâniyye tavassu'[413] etdikce timâr çoğalub, timâr tekessür eyledikce eyâlât 'askeri olan timârlu sipâhîsi tezâyüd eylemekle saltanat-ı seniyye her kangı tarafa olsa kolaylıkla yüz bin muntazam 'asker sevkine muktedir idi.

Bâ-husûs millet-i İslâmiyye'nin kudret-i bedeniyye sâhibleri 'ale'l-umûm cihâd ile me'mûr ve mükellef olduklarına ve Rumili'nin ekserî taraflarında tavtîn olunmuş[414] olan Türk ve Tatar kabîleleri ve Arnavudluk'un ba'zı mevâkı'i ahâlîsi zirâ'at ü harâsetle meşgûl olmayub *'Osmânlı(lı)k mesleğinde* ya'ni vüzerâ ve ümerâ dâ'irelerinde mâhiyyelü olarak hıdmet-i 'askeriyyede ve bir takımı dahi serhaddâtda mukîm olan akıncı beyleri ma'iyyetlerinde bulunduklarına mebnî ehl-i İslâm'ın kısm-ı küllîsi 'askerlik

---

[408] aşâ'ir ü kabâ'il: aşiretler ve kabileler.

[409] yevmen-fe-yevmen: günden güne, gün geçtikçe.

[410] *Cemî' memâlîkim âzâd olsun:* bütün kölelerim azâd olsun.

[411] tahkîk-kerde-i sıkāt-ı müverrihîn: sözüne güvenilir tarihçilerin ortaya koydukları bir husus.

[412] hums-ı şer'î: Dinen ganimetlerden devlete verilmesi gereken 1/5'lik pay, penç-yek= pençik.

[413] tavassu': genişleme.

ve silâhşorlukla me'lûf ü me'nûs olduklarından Devlet-i 'Aliyye bunlardan dilediği kadar 'asker tertîb ve istihzâr edebilir idi.

Yeniçeri Ocağı teşkîl olalıdan beri yüz seneden mütecâviz zamân mürûr ve yüzlerinden fütûhât-ı azîme zuhûr etmekle berâber hey'etlerinde kesret ü asabiyyet hâsıl olduğundan mesâlih-i devlet[415] hakkında ta'rîzâta cür'et emâreleri görünmeğe başlamış idi. Murad-ı Sânî hazretleri ikinci def'aki cülûslarından evvelce ocakluyu istimzâc ve yarımşar akçe terakkî va'd eylediğinden ehemmiyet-i vücûdlarına câzim oldular.

Yedi sene mürûrunda Fâtih hazretlerinin def'a-i sâniye-i cülûsları vâkı' ve akabinde Konya seferi zuhûr etmekle ba'de'l-avde: *Pâdişâhımızın ilk seferi ve birinci muzafferiyyetidir, kula bahşîş ihsân eylemeleri lâzımdır* deyu alenen bî-edebliğe cür'et eylediklerinden bi'z-zarûre on kese akçe ihsânıyla cem'iyyetleri dağıdılub zâbitlerinin ba'zısı 'azl ü tenkîl ve ba'zısı darb-ı tâziyâne ile ta'zîr kılındı.

Fâtih-i müşârün ileyh hazretlerinin irtihâlleri vukû'unda bilâ-sebeb 'alem-efrâz-ı şekâvet[416] ve Vezîr-i a'zam Mehmed Paşa-yı Karamânî'yi i'dâm ve Yahudi mahallesini gâret eylediler. Sultân Bayezid Amasya'dan vürûd ve taht-ı saltanata cülûs eyledikde atâyâ ve terakkiyât ihsânıyla fitneyi teskîn etdi ise de in şâ'e Allâhu ta'âlâ fusûl-i âtiyyede[417] beyân olunacağı vechile her tebeddül-i saltanatda i'tâsı cümle-i kavânîn-i devletden olan cülûs bahşîşi te'essüs ve takarrur eyledi. Sultân Bayezid merhûmun hilm ü sükûneti ve vükelânın yekdiğeri aleyhinde tahrîkâtı yeniçerileri derece derece şımartub en-nihâyetinde hilâf-ı mârzîsi üzere pâdişâh-ı müşârün ileyhi Sultân Selîm'e terk-i saltanat eylemeğe mecbûr etdiler.

Rumili feth olundukdan sonra mürûr ü ubûr [418]içün Gelibolu'da bir mikdâr sefîne ve kayık tedârük olunmuş idi.

Sultân Murad-ı Sânî 'asrında sarf-ı himemât ile harb donanması hey'etine getirilüb Mora sâhillerine ve Fâtih zamânında Midillü ve Karadeniz sevâhiline ve bâ-husûs Kefe taraflarına gönderilerek pek çok işe yaramış ve Piri Re'îs ve Kemal Re'îs gibi mücâhidîn-i bahriye yetişmiş olmağla 'asr-ı Bayezid Hânî'de büyük gemiler yapılub Venedikliler ile çesîm muhârebeler olunmuşdur ki gerek gemilerin hey'et ve cesâmeti ve gerek muhârebât-ı vâkı'a Katib Çelebi merhûmun *Tuhfetü'l-kibâr fi Esfâri'l-bihâr* nâmında olan tarîhinde mufassalen mastûrdur. Bu cihetle

[414] tavtîn olunmuş: yurt ve vatan verilmiş, yerleştirilmiş.
[415] mesâlih-i devlet: devlet işleri.
[416] 'alem-efrâz-ı şekâvet: şakîlik bayrağını yükseltmek.
[417] fusûl-i âtiyyede: gelecek bölümlerde.
[418] mürûr ü ubûr: gidiş-geliş.

cüyûş-ı 'Osmâniyye içinde bir de 'asâkir-i bahriyye hâdis olub bunlara fi'l-asl *azab tâ'ifesi* denilür idi. Sonraları

65

kalyon ve kalyoncular zuhûr ve eski gemicilere ya'ni kürekle giden sefînelere ve tâ'ifelerine tefevvuk etmekle cümlesine *kalyoncu* denilmişdir.

Ahvâl-i Mâliyye

İşbu fasl-ı sânînin hâvî olduğu zamânda ya'ni sekiz yüz beş (1402) senesinden dokuz yüz on sekiz (1512) tarîhine kadar olan müddetde saltanat-ı seniyyenin vâridât ü mesârifâtına dâ'ir şâyân-ı i'timâd defâtir ve kuyûda zafer mümkin olmayub ve bâ-husûs vâridât-ı devlet şimdiki gibi hazîneye gelüb oradan sarf olunmak kā'idesi tahtında olmadığından umûr-ı mâliyyece olan vüs'at veyâhûd müzâyaka reviş-i idâreden istidlâl olunmak zarûrîdir.

Çünki Devlet-i 'Aliyye'nin vâridât-ı 'öşriyyesi ma'âş mukābili olarak hâss ve ze'âmet ve timâr sûretiyle vüzerâ ü ümerâ ve me'mûrîn ve eyâlet 'askeri olan timârlu sipâhîye ve 'asrımız ıstılâhınca ma'ârif muhassasâtı hükmünde bulunan evkāfa münkasim ü mahsûs olduğundan ve ba'zı yerlerde *avârız* nâmıyla cüz'î bir vergi var ise de o dahi memleketlerin mesârif-i zarûriyyelerine mu'ayyen idüğünden hazîne-i devlete â'id olan vâridât, cizye[419] ve ma'âdin ve memlehalar hâsılâtıyla mülûk-ı mütecâvireden alınagelen maktû'âtdan olub ma'a-mâ-fîh gerek hazîne-i devleti ve gerek vüzerâ ve ümerâ ve efrâd-ı millet-i 'Osmâniyye'yi iğnâ eden, emvâl-i ganâyim idi ki bu dahi tutduğuna tâbi' bir vâridât-ı gayr-ı mukarreredir.

Mesârifât ise kapukulu denilen tavâ'if-i 'askeriyye ile ba'zı 'ulemâ ve sâdâta muhassas olan ulûfe-i yevmiyye ile edevât-ı harbiyye ve ebniye-i hayriyye i'mâlât ve inşâ'âtına münhasır ve vâridâta nisbetle cüz'iyâtdan olmasıyla devleti düşündürür şeyler değil idi. Timur Vak'ası'ndan sonra on seneden mütecâviz mukātelât-ı dâhiliyye münkati' olmamış iken Çelebi Sultân Mehmed merhûm ba'de'l-istiklâl, sekiz seneden ibâret olan müddet-i saltanatlarında Bursa ve Edirne'de olan âsâr-ı mebrûrelerini inşâ etdirdiklerine ve bu misillü ebniye-i hayriyye ise ekseriyâ gazâ malıyla yapılub hukûk-ı ibâddan be-gâyet ictinâb oluna geldiğine nazaran *imece* ve *angarya* usûlü ihtimâli gayr-ı vârid ve hazîne-i devletin vüs'atine delîl ü şâhiddir. Fâtih merhûm, Hasan-ı Tavîl üzerine gider iken tavâ'if-i 'askeriyyeye yüz *yük* akçe ıkrâz edüb ba'de'z-zafer hibe buyurdukları tevârîhde mastûr ve ol vaktin yüz yük akçesi 'asrımızda tamâmca yüz yük gurûş demek olub ma'a-mâ-fîh sîm ü zerin eşyâya nisbetinde fark-ı azîm olduğuna ya'ni ol tarîhde bir dirhem gümüş ile alınabilen eşyâ şimdi birkaç misline

[419] Metinde "cüz'iyye" yazılmıştır.

muhtâc olduğu erbâb-ı hesâb ü tedkîk tarafından beyân olunmakda idüğüne bakılır ise meblağ-ı mezkûr 'asrımıza göre külliyetlü mebâliğ demek olduğundan mu'ayyen olan ulûfeden fazla bu kadar akçe ıkrâz ve hibe eylemek iktidâr-ı mâlîyi mu'lin[420] olduğu gibi Fâtih 'asrına kadar meskûkât-ı 'Osmâniyye gümüş akçeye münhasır iken müşârün ileyhin Macar altunu vezn ü ayârında altun kat' etdirmiş olması dahi servet-i Devlet-i 'Aliyye'nin terakkîsini mü'eyyiddir. Sultân Bayezid merhûm Amasya ve İstanbul ve Edirne'de cevâmi' ü imârât ve azîm müteferri'ât ve Geyve kurbunda Sakarya Nehri üzerinde cesîm ve kârgîr köprü ve sâ'ir hayrât ü meberrât inşâsına muvaffak olmuş ise de evâhir-i saltanatında muzâyaka-i mâliyye hâdis olub donanma tedârükü içün fevka'l-'âde olarak İstanbul ve ba'zı şehirler ahâlîsine vergi tevzî' ve mu'ahharan terk olunduğu ba'zı tevârîhde mastûrdur. Hattâ ol asırda bir aydan mütecâviz İstanbul'da zelzele vâkı' olub pek çok kârgîr ebniye münhedim olmağla pâdişâh içün çatma ya'ni ahşâb dâ'ireler binâ olundu ve Sultân Ahmed Câmi'-i şerîfinin bulunduğu mevkî'in alt tarafında Güngörmez Kilise demekle ma'rûf olan ve barut mahzeni ittihâz kılınan ebniye-i rasîneye sâ'ika isâbetiyle ber-hevâ olub civârında bulunan büyûtu[421] ve dört bin nüfûsu ifnâ eylemesi şe'âmet-i mezâlime[422] haml olunduğundan vergi-i mezkûrun sebeb-i te'hîri olmuşdur. Lâkin bu muzâyaka zarûriyyü'l-vukû' bir şey olmayub muvakkat ve sû'i-idâreden münba'is idüğü fasl-ı âtî mezâyâsından ma'lûm olur.

Ahvâl-i Hâriciyye

Memâlik-i Devlet-i 'Aliyye'ye mücâvir olan devletler Asya'ca İran ve Mısır ve Avrupa'ca Venedik ve Macar ve Leh devletlerinden ibâret olmağla bunlarla vukû' bulan mu'âmelât-ı hâriciyye ber vech-i âtî beyân olunur:

Timur'un Memâlik-i 'Osmâniyye'ye hücûmuna kadar saltanat-ı seniyye ile İran hükümdârları beyninde mu'âmele-i hasmâne zuhûr etmemiş idi. Vak'a-i mezbûreden sonra dahi Devlet-i 'Aliyye ikmâl-i zâyi'âtıyla meşgûl ve İran hükümdârlığı gâh Karakoyunlu ve gâh Timur evlâd ü ahfâdı yed-i iktidârlarına mevsûl olmağla münâsebet vâkı' oldukca irsâl-i rüsül ü resâ'il[423] ile dostâne imrâr-ı vakt olunur idi.

Vaktâ ki Fâtih 'asrında Akkoyunlu tâ'ifesinden *Ebu'n-nasr* denilen Hasan-ı Tavîl, İran mülûkuna galebe ederek kesb-i azamet ü şevket eyledikde Timûriyâne tavr ile serhaddât-ı 'Osmâniyye'yi tecâvüze ve muta'azzimâne mektûb irsâline cür'et etmekle Fâtih merhûmun seyf-i satvetiyle livâ-yı

[420] mu'lin: i'lân eden, bildiren.

[421] büyût: beytler, evler.

[422] şe'âmet-i mezâlim: yapılan haksızlıkların getirdiği uğursuzluk.

[423] irsâl-i rüsül ü resâ'il: elçiler ve mektuplar göndermek.

istidrâcı ser-nigûn olarak gâ'ilesi bertarâf oldu. Çok geçmeksizin kendisi ve mu'ahharan evlâd ü a'kābı nûş-ı piyâle-i merg ile[424] vâdî-i ademe revân ve Şeyh Safi-i Erdebilî evlâdından Şâh İsmâ'il işâ'a-i mezheb-i Şî'î ve âbâ ü ecdâdı mürîdlerinin fedâkârâne ikdâm ü gayreti semeresiyle taht-nişîn-i İran oldu.

Şâh-ı müşârün ileyh hem sâhib-mezheb ve hem de hükümdâr-ı zî-kudret olduğundan işini iki taraflu tutarak evvelâ Anadolu içine irsâl-i nükabâ[425] ile halkı mezhebine da'vet ve külliyetlü mürîd peydâ eyledi ki *Şeytankulu* denilen şakî dahi anlardandır.

Memâlik-i şâhânede ol derecede *derviş* ve *kalender* sûretinde eşhâs çoğaldı ve ol mertebede pâdişâh-ı İslâm'a ve ehl-i sünnete adâvet ve metbû'-ı hafîleri olan şâh-ı Şî'a'ya fedâkârâne nusret ü hıdmet ederler idi ki ta'rîf olunmaz. Hattâ Sultân Bayezid merhûm Arnavudluk seferinden 'avdet buyurduklarında alay ile Edirne'ye girer iken bir dar sokakda kalender-hey'et bir le'îm sell-i seyf ile hücûm edüb rikâb-ı hümâyûnda bulunan bendegânı dağıtmağla az kaldı vâsıl-ı merâm olayazdı. Hele, pâdişâh ile hem-rikâb olan İskender Paşa darb-ı debus[426] ile mezbûrun başını ezdi.

Binâ'en aleyh bu misillü eclâfın ve mezheb-i Şî'a müttebi'lerinin tard ü def'lerine teşebbüs olundu ise de bu matlabın husûlü bir kuvve-i kāhireye muhtâc olub ilâve-i rahm ü şevkatle olur biter umûrdan olmadığından ref' ü def'leri şöyle dursun günden güne tekessür ü tezâyüd eylediler ve erkân-ı devletden ba'zıları bile mezheb-i mezbûr, muhabbet-i hânedân-ı Nebevî olmak zu'muyla derûnî meyl ü muhabbete başladılar. Bu hâller Sultân Bayezid'in inzivâsı eyyâmına dahi tesâdüf etmekle Şâh İsmâ'il, Üsküdar'a kadar zabt eylemeği kurub, hudûd üzerinde dolaşmağa başladı ve Devlet-i 'Aliyye dahî hüsn-i müdâfa'aya ve *çul-bahâ* nâmıyla akçe ve boğça vererek def' eylemek teşebbüsüne mecbûriyet tahtında bulundu. Bu hâllere nazaran rûzgârın[427] ne netîce vereceğine intizâr olunurken zimâm-ı umûr-ı saltanat[428], Sultân Selîm'in yed-i iktidârına geçerek hava birden bire değişdi ki tafsîlatı in şâ'e Allâhu ta'âlâ 'asr-ı atî faslında îrâd olunur.

Bağdad'da Hulefâ-yı Abbâsiyye münkariz oldukdan sonra Āl-i Abbas'dan Mısır'da halîfe intihâb olunub selâtîn-i Mısriyye anlardan takallüd-i saltanat ederler idi. Eğerçi hulefâ-yı müşârün ileyhim umûr-ı hükûmete müdâhil değiller ise de hilâfetleri umûmen millet-i İslâmiyye cânibinden musaddak olmağla mülûk-i

[424] mûş-ı piyâle-i merg ile: ölüm şarabından içmekle, ölmekle.

[425] irsâl-i nükabâ: nakîblerini göndermek, dâ'îlerini, halifelerini göndermek.

[426] debûs: topuz. Metinde "depûz" şeklindedir.

[427] rûzgâr: zaman.

[428] zimâm-ı umûr-ı saltanat: padişahlık işlerini elinde tutan.

İslâmiyye'nin ekserîsi hükûmetlerini şer'-i şerîfe tevfîk eylemek maksadıyla halîfe-i

68

asırdan icâzetnâme alageldikleri misillü selâtîn-i 'Osmâniyye hazerâtı dahi kā'ide-i umûmiyye-i mezkûreyi îfâ ve bu münâsebetle selâtin-i Mısriyye ile resm-i mürâselât ü müvâlâtı icrâ ederler ve fütûhât-ı cesîme vukû'unda tebşîrnâmeler ve ganâyimden hedâyâ-yı münâsibe gönderirler idi. Hattâ Sultân Murad-ı Sânî'nin, Varna muzafferiyet-i azîmesinde irsâl eylediği hedâyâ içinde yirmi beş nefer âhen-pûş[429] esîr bulunduğundan gazve-i mezbûrenin ehemmiyet ü salâbeti bunlardan istidlâl olunarak ol hafta menâbirde *Allâhu yensaru ibni 'Osmân*[430] du'âsını edâ eyledikleri mu'teberât-ı tevârihde mastûrdur. Fakat Timurleng, gerek Devlet-i 'Aliyye ve gerek Saltanat-ı Mısriyye'nin düşman-ı muhâribi iken ve Yıldırım Bayezid Hân ile Sultân-ı Mısır beyninde bu bâbda muhâbere cereyân eylediği hâlde niçün tarafeynin harekâtı yek-diğerine tevfîk olunamadığı, halli müşkil bir mu'ammâdır. Zîrâ Timur sekiz yüz üç (1401) senesi Sivas'ı tahrîb ettikden sonra Şam ve Haleb taraflarına hücûm eylediği zamânda Sultân Bayezid dahi Erzincan[431] hâkimi Taharten üzerine gitmişidi. Zâhir-i hâle bakılınca Yıldırım merhûm melik-i Mısır'ın ordusuyla birleşüb yâhûd biri 'Arabistan cânibinden ve diğeri Konya üzerinden hareket ederek Timur'u ortaya alsalar ağleb-i ihtimâl üzere kesr-i tasallut ü tagallübü eltâf-ı Subhâniyye'den me'mûl idi.

Anadolu'da vâkı' tavâ'if-i mülûk memâliki ikinci def'a, ya'ni Fâtih 'asrında kâmilen havza-i Hükûmet-i 'Osmâniyye'ye dâhil oldukda memâlik-i Mısrıyye ile kişver-i Devlet-i 'Aliyye beyninde Āl-i Ramazân ve Āl-i Zulkadriyye hükûmetleri kalmışidi. Bunlar dahi Cengiz Vak'ası sebebiyle vatanlarını terke mecbûr olan kabâ'il-i Etrâk'den olub Adana ve Maraş taraflarında tavattun ederek teşkîl-i hükûmet etmişler ise de[432] hükümdârları istiklâl-i kâmile mazhar olamayub ekseriyâ Mısır pâdişâhları tarafından ve ba'zen dahi Devlet-i 'Aliyye cânibinden mezkûr hânedânlar mensûbâtından olarak mültecî olanlar bi'l-iktidâr makām-ı hükûmete is'âd olunageldiği cihetle bundan dolayı devleteyn beynine istirkāb girdiğinden Fâtih merhûm 'Arabistan seferi niyetiyle hareket eylediği hâlde vukû'-ı vefâtı te'hîr-i azîmeti müstelzim olmuşidi. Müte'âkiben sultân-ı Mısır'ın Cem Sultân'a i'ânesi muharrik-i gayret-i Bayezid Hânî olmağla kânûn-ı mukātele fürûzân[433] olmuşiken ber vech-i iş'âr-ı sâbık, müftî-i 'asr bulunan Mevlânâ

[429] âhen-pûş: demir örtünmüş, zırhlı.

[430] *Allâhu yensaru ibni Osmân:* Allâh Osmânoğlu'na yardım etsin.

[431] Metinde "Azerbaycan" yazılmıştır.

[432] Ramazanoğulları ve Dulkadiroğulları'nın kuruluşu Timur'un Anadolu'ya gelmesinden çok daha önce olup belki de yazar 1256 Moğol saldırısı ile karıştırmıştır.Y.K.

[433] kânûn-ı mukātele fürûzân: savaş ocağı parlayan.

Zeyneddin 'Arabî'nin sefk-i dimâğ-ı Müslimîn'den ictinâb olunmak hakkında 'arz etdiği şâhid-zîbâ-yı nesâyih, pâdişâh hazretlerinin âyîne-i kalb-i hakāyık-âşinâyîlerinde dil-ârâm görünmeğin terk-i muhârebeye rızâ-dâde olub devleteyn beyninde olan şerâre-i fitne-i rekābet âğûş-ı remâdda[434] tesettür eyledi.

Venedik cumhûru mâlik olduğu kuvve-i bahriyye sâyesinde tevsî'-i ticâret ü servet ve münderis

69

olan Rum İmparatorluğu enkāzından istifâde ederek Girid ve sâ'ir ba'zı adalar ile Mora'nın bir mikdâr yerini taht-ı tasarrufa almışidi. Cüyûş-ı 'Osmâniyye Mora ve Bosna taraflarına vâsıl oldukdan sonra Devlet-i 'Aliyye ile muhârebâta mecbûr oldu ise de Mora'da olan müstemlekâtını ve Dalmaçya'da vâkı' ba'zı sevâhilini elden çıkarmakdan ve Bosna 'askerine Venedik şehrine karîb yerlere kadar gâret etdirmekden başka bir şey hâsıl edemeyerek muhârebât-ı bahriyyede dahi külliyetlü zâyi'âta giriftâr olmağla gâ'ib etdiği memâlikin istirdâdından kat'-ı ümîd ile tâlib-i musâlaha oldu. Ol 'asrın sulhleri ise 'asrımız mu'âmelâtına makîs[435] olmadığından keyfiyyet-i in'ikādlarının beyân ü tavzîhine ibtidâr olundu:

Muhârib olan devlete ye's ü fütûr ârız oldukda rikâb-ı hümâyûna ve serhaddât ümerâsına elçi ve hedâyâ-yı münâsibe irsâliyle istirhâm ederek 'afv-ı pâdişâhîye nâ'il olabilir ise de makām-ı sıdk ü istikāmetde dâ'im oldukca ve mugâyir-i musâfât hâl ü hareketde bulunmadıkca taraf-ı saltanat-ı seniyyeden mu'âhaze olunmayacağını mutazammın fermân-ı 'ālî i'tâ olunub anlar tarafından sened ahzına tenezzül olunmaz idi.

Çünki feth olunan mahallerin istirdâd ihtimâli veyâhûd Hükûmet-i Devlet-i 'Aliyye'ye terk kılındığını tasdîk etdirmek ihtiyâcı mefkûd olarak tarafeynin zîr-i hükmüne girmiş bulunan mahaller muhtâc-ı şerh ü îzâh olmamağla hudûd ta'yîni ve bir takım şürût ü kuyûd beyânı tekellüfüne lüzûm yoğidi.

Ma'a-mâ-fîh esnâ-yı sulhde serhaddât akıncıları fırsat buldukca *çeteye gitmek* ta'bîriyle yekdiğeri memâlikine tecâvüz ederek hayvânât ü üserâ iğtinâm[436] eylemek, nâkız-ı musâlaha ve mûcib-i şikâyât olmadığı, ba'zen tarafeyn serhadd muhâfızları beyninde birbirleri memâlikine top çekilmemek üzere mukāvelât vukû'undan istidlâl olunur ki topsuz tecâvüz eden çeteciler taht-ı müsâ'adede bulunurlar. Bu hâllere nazaran ol 'asrın musâlahaları yalnız harekât-ı külliye-i 'askeriyyeyi dâfi' bir nev' mütâreke demek olur.

---

[434] remâd: kül, ateş külü, hâkister

[435] makîs: kıyas kabul eder, kıyas edilebilir, makyûs.

[436] iğtinâm: ganîmet olarak almak.

Dubrovnik cumhûru -ki Ragoza cumhûru dahi derler-, zâten Venediklülerden emîn değiller iken Devlet-i 'Aliyye'nin Bosna ve Arnavudluk taraflarına doğru ilerlediğini müşâhede eylediklerinde emniyet ü âsâyişi, himâye-i saltanat-ı seniyyede bulmalarıyla üç senede bir kerre yetmiş beş bin *karagurûş* ya'ni *riyâl* vergi vermek üzere 'arz-ı itâ'at eylediklerinden başka Venedik ile hem-hudûd olmak mazarratından kurtulmak üzere memleketlerinin Venedik memâlikine muttasıl olan iki cihetinden

70

takrîben yarım ve bir sâ'at 'arzında bir hatt ayırub cânib-i Devlet-i 'Aliyye'ye teslîm eylemişler idi ki bu hattın biri Kıylak ve diğeri Seturine limanlarından bed' ile Hersek arâzîsine müntehî ve el-ân taht-ı hükûmet-i saltanat-ı seniyyededir. Mezkûr cumhûrluk dört yüz seneden mütecâviz bu hâlde emîn ü sâlim pây-dâr oldukdan sonra bin iki yüz on beş (1800) tarîhlerinde Fransa İmparatoru Bonapart tarafından zabt olunub sonra Nemçelüye müntakıl oldu.

Devlet-i 'Aliyye Rumili'nin fethiyle meşgûl iken Tuna'nın bu tarafında bulunan hükümdârân-ı millet-i İseviyye, Macar krallarından istimdâd edegeldiklerine ve Macar Devleti Tuna'nın karşu cânibinde vâkı' ve saltanat-ı seniyyeden uzak ise de mutâla'a-i encâm-ı kâr ile mübtelâ-yı havf ü hırâs[437] olduğuna mebnî hükümdârân-ı sâlifü'z-zikre pîşvâ olarak bi'd-def'eât hücûm edüb lâkin zâyi'âtdan gayrı bir şeye nâ'il olamayarak fakat Tuna'nın bu tarafında vâkı' Belgrad'ı bir takrîble elegeçürmüş ve fevka'l-'âde istihkâm ile tahsîn ederek bir sedd-i sedîd istihsâline muvaffak olmuşidi. 'asâkir-i 'Osmâniyye merreten ba'de uhrâ[438] Macaristan'ı gâret eyledi ise de Belgrad'ın fethi mümkin olamamasıyla gâh musâlaha ve gâh muhârebe sûretiyle imrâr-ı vakt olunmakda idi.

Eflak emâreti Yıldırım Bayezid Hân zamânında vergi i'tâsına mecbûr olub Timur Vak'ası sebebiyle ve sonraları ber vech-i âtî teşvîkât semeresiyle sûret-i muhâlefetde göründükce cüyûş-ı 'Osmâniyye'nin sademâtına giriftâr ve Fâtih 'asrında Boğdan memleketi dahi satvet-i saltanat-ı seniyyeden haberdâr olmağla ve bâ-husûs Sultân Bayezid-i Velî'nin evâ'il-i saltanatında Bender ve Akkirman kal'aları feth ü teshîr olunmağla Memleketeyn[439], memâlik-i 'Osmâniyye'den ma'dûd olarak fakat vâlî ta'yînine[440] 'adem-i tasaddî ile içlerinden voyvoda intihâb etdürülür ve mu'ayyen olan vergileri sene-be-sene rikâb-ı hümâyûna takdîm olunur

[437] mübtelâ-yı havf ü hırâs olmak. Korkuya kapılmak.

[438] merreten ba'de uhrâ: birbiri ardınca birkaç kez.

[439] Memleketeyn: İki Memleket: Eflak ve Boğdan.

[440] Metinde "ta'ayyününe" yazılmıştır.

idi. Eflak'ın evvelâ vergisi kırk bin altun iken bu[441] def'a vukû' bulan 'isyânları mücâzâtı olarak seksen bine iblâğ kılınmışdır.

Leh Devleti, Memleketeyn'in Hükûmet-i 'Osmâniyye'ye irtibâtını bir vechile hazm edememekle ba'zen voyvodaları teşvîk ve ba'zen dahi sevk-i 'asker ile müteşebbis-i tefrîk olduğundan gerek 'asâkir-i Tatar ve gerek serhaddât-ı 'Osmâniyye ümerâsı pek çok kerre Lehistan'ı gâret ve yağma eylediğine binâ'en Leh Devleti dahi Devlet-i 'Aliyye ile devâm-ı muhâsemâtda tezyîd-i zarârdan başka bir şeye muktedir olamayacağını teyakkun ederek rikâb-ı hümâyûna ve Kırım Hânı'na ve serhadd ümerâsına akçe ve boğçalar takdîmiyle ahd ü emânı müş'ir fermân-ı hümâyûn istihsâline muvaffak oldu ki bunların daha ziyâde tafsîlâtı in şâ'e Allâhu ta'âlâ derece derece fusûl-ı âtiyyede îrâd olunur.

71

Bâb-ı Sâlis

Dokuz yüz on sekiz (1512) senesinde[442] vâkı' Yavuz Sultân Selîm cülûsundan bin üç (1595) tarîhinde mürtehil-i dâr-ı âhiret olan Sultân Murad-ı Sâlis'in evâhir-i saltanatına kadar olan seksen beş senelik vukû'âtı mutazammındır.

Yavuz Sultân Selîm Hân hazretleri eğerçi tavâ'if-i 'askeriyyenin taleb ve istid'âları üzerine nâ'il-i saltanat oldu ise de kable'l-cülûs Yenibahçe Çayırı'nda hayme-zen-i ikāmet iken[443] ümerâ-yı 'askeriyye ile 'akd-ı mukāvele edüb umûr-ı saltanata müdâhale ve hilâf-ı edeb hareket etmeyeceklerine ve emrinden çıkmayub erbâb-ı cinâyete sahâbet eylemeyeceklerine ahd ü emân alarak bu şartlar ile kabûl-i saltanat eylemişidi. Mu'tâd olan cülûs bahşîşi ile terakkiyâtın i'tâsı esnâsında bir müte'ayyin bey ve bir yeniçeri ve bir sipâhî tavr-ı edebden hâric harekâta tasaddî eylediklerinden üçünü dahi salb ederek icrâ-yı şurût-ı mukāveleye bundan bed' eyledi.

Şehzâde-i mükerremleri Sultân Süleymân'ı Kefe'den celb ederek İstanbul muhâfazasma bi't-ta'yîn kendüleri yirmi bin kadar 'asker ile birâderleri Sultân Ahmed'in Anadolu'da olan tasallutunu def'a 'âzim oldu. Çünki Bayezid Hân merhûmun cümle-i vesâyâsından birisi bilâ-mûcib birâderlerine sell-i seyf[444] etmemek kaziyyesi olduğundan pâdişâh hazretleri esnâ-yı cülûsda İstanbul'da bulunan Sultân Korkud'a Midillü sancağını mansıb-ı kadîmi bulunan livâ-i Saruhan'a ilhâken tevcîh ve envâ' tekrîmât ile i'zâm edüb lâkin Sultân Ahmed neyl-i saltanatdan[445] me'yûsen Üsküdar'dan ric'ate mecbûr oldukda kemâl-i

---

441 Metinde "bir" yazılmıştır.

442 Metinde sehven "818" yazılmıştır.

443 hayme-zen-i ikāmet: çadır kurup oturmak.

444 sell-i seyf: kılıç çekme.

445 neyl-i saltanat: Saltanata nâ'il olma, merâma erme.

gazabından Konya'yı muhâsaraya cür'et ve pâdişâh-ı 'asra i'lân-ı 'isyân ü muhâlefet eylediğine mebnî bi'z-zarûre anın def'-i tasallutu lâzım gelmişidi.

Mevkib-i hümâyûn Ankara'ya vâsıl oldukda Sultân Ahmed'in Malatya taraflarına doğru firâr eylediği haber alınmağla ve üzerine gidilse Sultân-ı Mısır'a dehâlet edeceği âşikâr bulunmağla Bursa'ya 'avdetle bi's-suhûle elegeçirilmesi tedâbîrine teşebbüs olundu.

Bârgâh-ı pâdişâhîye dehâlet eden beş nefer birâderzâdeleri iktizâ-yı hükm-i 'asra ve Vezîr-i a'zam Koca Mustafa Paşa, Sultân Ahmed ile nihânî icrâ-yı mükâtebede bulunduğuna binâ'en i'dâm olunduklarından sonra güyâ tavâ'if-i 'askeriyye bunların bilâ-mûcib katllerinden dolayı Sultân Selîm'den rû-gerdân ve Sultân Korkud'un cülûsunu hâhân olmak zemîninde Sultân Korkud'a

itâre olunan muharrerât-ı musanna'a[446] şübheden vâreste tarîk ile şehzâde-i müşârün ileyhe vâsıl olmağla bî-çâre şehzâde bunu sahîh zann edüb bir takım mevâ'îdi müş'ir cevâb yazdığından pâdişâh-ı şedîdü'l-meşreb,[447] şikâr şâyi'asıyla bağteten Bursa'dan hareket ve Mağnisa'ya savlet edüb Sultân Korkut eğerçi firâr ve Teke sâhillerinden gemiye binüb Sultân Cem gibi savuşmak teşebbüsüne ibtidâr eyledi ise de yakayı ele vermekle zümre-i şühedâya ilhâk kılındı.

Sultân Ahmed dahi bu misillü mekātîb-i musanna'aya i'timâden Bursa civârına celb ve etrâfı ihâta olunarak der-dest edilüb anın dahi şehbâz ruhu a'lâ-yı illiyyîne pervâz eyledi[448].

Ekser müverrihîn, şehzâdegânın kolaylıkla ele geçmelerini muvaffakiyet-i Selîm Hânî'den add ederler: *Ve eğer bunlar Şâh İsmâ'il'e ve Mısır sultânına ilticâ eyleseler Sultân Selîm hiç bir tarafa hareket edemez ve nâ'il olduğu fütühâta mazhar olamazdı* derler ve pâdişâh-ı merhûmun birâderlerinin şehâdetinden pek ziyâde müte'essif ü müte'essir olub ağlayarak: *Bu bid'at-ı seyyi'eyi neslimizde îcâd eden rahmet-i Hakk'dan ba'îd olsun* deyu inkisâr eylediklerini rivâyet ederler.

Her ne hâl ise verese-i saltanat münâza'ası bertaraf oldukdan sonra Şâh İsmâ'il'in Anadolu içine gönderdiği nükabâ ma'rifetiyle tazlîl eylediği aşâ'ir ü îlât kemâl-i tetkîk ile lede't-taharrî mezheb-i Şî'a'ya dâhil olmuş kırk bin kadar nüfûs sebt-i defter olunmağla bunların eşiddâsı[449] katl ü tedmîr ve sebük-mağz olanları te'dîb ü tenkîl kılındı.

---

[446] muharrerât-ı musanna'a: usta elinden çıkmış mektuplar, süslü, uydurma mektuplar.

[447] pâdişâh-ı şedîdü'l-meşreb: şiddete yatkın padişah.

[448] a'lâ-yı illiyyîne pervâz eylemek: Cennetin ve gökyüzünün en yüksek tabakasına uçmak, ölmek.

[449] eşiddâ: şiddetli davranan yiğitler.

Ba'dehu Sultân Selîm Rumili'yi dolaşarak Edirne'ye rehbet-bahşâ-yı vürûd olub mülûk-ı mütecâvirеden gelen elçileri kemâl-i dârât ü ihtişâm ile kabûl ve îcâb-ı hâle tatbîken taltîf ü terhîb eyledi.

Bu vechile umûr-ı dâhiliyye yoluna konuldukdan sonra maksad-ı aksâ olan Şâh İsmâ'il te'dîbi içün şark seferi i'lân ve dokuz yüz yirmi senesi Muharremi'nde (1514) Edirne'den İstanbul'a sevk-i mevkib-i iktidâr ile Beşiktaş'dan taraf-ı Üsküdar'a güzâr buyuruldu.

Sultân Selîm'in hücûmu Şâh İsmâ'il'in ma'lûmu oldukda harekât-ı sâbıkasından tecâhül ile bu misüllü mu'âmele-i hasmâne icrâsının sebebinden su'âl ma'razında nâme ve elçileri gönderdi ise de Sultân Selîm aslâ harekâtına halel getürmeyerek ve elçileri tedmîr ü tahkîr ederek ol tarîhde serhadd-ı memâlik-i 'Osmâniyye olan Sivas'da 'asâkir-i mütehaşşidenin yoklamasını icrâ ve kırk binini Sivas'da tevkîf edüb müntehabı olan yüz bin nefer cünd-i mansûr ile kişver-i İran'a dâhil oldu.

73

Şâh İsmâ'il mukâbeleye pek de cür'et edemediğine mebnî uzak dolaşmakda ve tavâ'if-i 'askeriyye ise: *İki aydır İran memâlikinde geşt ü güzâr etdiğimiz hâlde Şâh meydâna çıkmayub bu kadar ağır 'asker ile bundan ileriye gidilmez* diyerek 'avdet arzusunu sem'-i padişâhîye ilkā etmekde olub hattâ li-ecli'l-ihâfe[450] otağ-ı hümâyûna kurşun dahi attılar ise de Sultân Selîm Hân, Şâh İsmâ'il'in kesr-i şevketi hâsıl olmaksızın ric'at olunduğu takdirde bu kadar zahmet nâfileye gitmiş olacağını bildiğinden, yeniçerinin güft ü gûsuna[451] aslâ kulak asmayub: *Bilâ muhârebe dönmek ihtimâli yokdur. Canı isteyen benimle gelsin, istirahat taleb eden ten-perverler dönsün* cevâb-ı kahr-itâbıyla Tebrîz'e doğru hareket ve Şâh İsmâ'il'in gazabını tahrîk ile meydâna çıkması içün tesettür ü ihtifâsına ta'rîzan libâs-ı zenân ve kisve-i sûfiyân[452] irsâline müsâra'at eyledi.

Vükelâ-yı devlet dahi 'avdet mütâla'asında iseler de söylemeğe cesâret edemediklerinden mukarreb-i pâdişâhî olan Hemdem Paşa'yı kandırdılar. Paşa-yı mezbûr gurûr-ı cevânî ve neş'e-i kāmurânî ile bir takrîb luzûm-ı 'avdeti yâd eyledikde tığ-ı ser-tîz-i Selîm Hânî ile tebâh[453] ve sâ'irlere bâ'is-i intibâh[454] oldu.

---

[450] li-ecli'l-ihâfe: korkutmak için.

[451] güft ü gû: dedikodu, kîl ü kāl.

[452] libâs-ı zenân ve kisve-i sûfiyân: kadın elbisesi ve sûfî kıyafeti. Karşısına çıkmaya cesaret edemediği için kadın elbisesi; padişah soyundan değil de şeyhlikten geldiğini ima için sûfî kıyafeti göndermişti.

[453] tığ-ı ser-tîz-i Selim Hânî ile tebâh olmak: Selim Hân'ın keskin kılıcı ile yok edilmek.

[454] bâ'is-i intibâh olmak: uyanmaya, gözünün açılmasına sebep olmak.

Şâh İsmâ'il Sultân Selîm'in tahkîrâtına ve kendi ümerâsının ta'rîzât ü teşvîkâtına dayanamayub Tebrîz civârında vâkı' Çaldıran Sahrâsı'nda mevkib-i 'Osmânî'yi istikbâl eyledi .

Şâh-ı mezbûrun 'askeri hem kesretli ve hem kâmilen süvârî ve bir fırkası zırhlı bulunduğu ve zâten dahi galebe ile me'lûf olmuş ve silâhşörlükde kesb-i mümâreset etmiş birtakım fedâyî idükleri cümle-i tahkîkâtdan olmasına mebnî derceng-i evvel şiddetle hücûm edecekleri derkâr olduğundan kânûn-ı kadîm-i 'Osmânî üzere tüfenk-endâz[455] yeniçeriler saff-ı harbin vasatına vaz' olunub cânibeynine toplar ta'biye ve zincirler ile yekdiğerine rabt kılındı. Ordu-yı hümâyûnun arkası mühimmât arabaları ile tahsîn olunub[456] çadırlar dahi ol kadar sık kuruldu ki iplerinin birbirine merbûtiyetinden aralarında süvârî değil piyâde bile hareket edemez idi ve düşmanı topların nişân-gâhına çekmek içün önlerine *azab* ta'bîr olunan 'asker konuldu.

Şâh İsmâ'il bi'z-zât mevkib-i hümâyûnun sol koluna şiddetle hücûm edüb azapları topların önünden münharifen[457] içerü almağa vakit vermemekle küllî telefâta sebep oldukdan ve Rumili beylerbeyisi ile bazı ümerâyı, maktûl-i seyf-i hayf eyledikden sonra arka cânibinden mu'asker-i hümâyûnun içine girmeğe savlet etdi ise de ber vech-i muharrer mühimmât arabalarının

74

ve çadır iplerinin haylûletinden muktedir olamayub Sultân Selîm tarafından sol kol imdâdına kapukulu bölüklerinden 'asâkir-i muntazama dahi irsâl kılmmağla şâh-ı mezbûr bi'z-zarûre 'avdete mecbûr oldu. Mu'asker-i hümâyûnun sağ cenâhında kumandan olan Anadolu Beylerbeyisi Sinân Paşa bu hâli müşâhede eyledikde sağ kol toplarının pîşgâhında bulunan *azap* taifesini topların aralarından ve üzerlerinden içeriye alıp tamam nişângâha gelmiş olan ümerâ-yı A'câm[458] üzerine ateş etmeye başladı.

Şâh cânibinden bu kola hamle içün mu'ayyen olan vekîlü's-saltana Abdu'l-bâkî Hân ve Diyarbekir Hâkimi Ustaclu Mehmed Hân ve sâ'ir sanadîd-i Safeviyye[459] az vakit içinde dâne-i kavâri'-i ateş-feşâna[460] hedef ve ma'iyyetlerinde bulunan cünûd-ı revâfız dahi üftâde-i sahrâ-yı telef olmağla Şâh İsmâ'il'in kevkeb-i ikbâli gurûba yüz tutdu.

---

455 tüfenk-endâz: tüfenk atan, tüfekli.

456 tahsîn olunmak: hısn gibi, kal'a gibi sağlam bir hâle getirilmek.

457 münharif: doğru yoldan sapan: çarpık, sapa; sağlam olmayan. Münharifen: saptırarak, sürüp çıkararak.

458 ümerâ-yı A'câm: Acemlerin, İranlıların komutanları, beyleri.

459 sanadîd-i Safeviyye: Safevîlerin ileri gelenleri, büyükleri.

460 dâne-i kavâri'-i ateş-feşân: ateş saçan kıyâmet gibi topların gülleleri.

İranîlerin vehle-i ûlâda[461] olan şiddet-i hücûmları bu vechile geçiştirildikten sonra bir müddet daha muhârebeye devâm olunub top ve tüfenk karşusunda süvârînin pây-dâr olması mümkin olamadığına mebnî 'asâkir-i A'câm perâkende ü perîşân ve Şâh İsmâ'il dahi tutulmak mertebesine gelmiş iken mecrûhen firâra şitâbân oldu.

Şâh-ı mezbûrun ordusu ve pâ-bend-i firâr olmak mülâhazasıyla istishâb eyledikleri ehl ü iyâlleri ve hattâ şâhın *Taclı Hanım* nâmında olan zevcesi iğtinâm olunub ba'dehu cânib-i Tebrîz'e sevk-i mevkib-i iclâl buyuruldu.

Tebrîz ahâlîsi mevkı'-i itâ'at ü fermânberîde kā'im olmağla gâret ü hasâretden emîn olub fakat bin kadar erbâb-ı hüner ü sanâyi' ehl ü ıyâlleriyle berâber[462] İstanbul'a i'zâm ü irsâl kılındı.

Sultân Selîm Karabağ'da meştâ-nişîn olub Evvelbahârda tekrâr Şâh İsmâ'il üzerine savlet etmek efkârında idiyse de yeniçeriler 'avdet husûsunda hem-zebân-ı niyâz olub mevsim-i şitâ dahi takarrub eylemekle rikâb-ı hümâyûnun Tebrîz'e duhûlünden dokuz gün mürûrunda avâze-i kös-i 'avdet[463] velvele-endâz-ı zemîn ü zamân ve esnâ-yı râhda yeniçerileri tahrîk töhmetiyle Vezîr-i a'zam Hersekzâde Ahmed Paşa ma'zûl ve vüzerâdan Dukakinoğlu Ahmed Paşa maktûl olub Anadolu Beylerbeyisi Hadım Sinân Paşa vezâret-i 'uzmâya irtikā eyledi. Amasya'ya ba'de'l-vüsûl mevsim-i şitâ anda imrâr olunub dokuz yüz yirmi bir (1515) senesi evvelbahârında hareket ve talâyi'-i mu'asker-i hümâyûnun seyf-i satvetleriyle Kemah ve Diyarbekir ve Çemişkezek tarafları ümerâ-yı A'câm ellerinden tahlîs kılındı.

75

Zulkadriyye hâkimi olan Alâ'ü'd-devle, Devlet-i Mısriyye tarafdârı olub sene-i sâbıkada mevkib-i pâdişâhînin ba'zı mühimmât fırkalarına ta'arruz eylemiş idi. Tertîb-i cezâsı içün Vezîr-i a'zam Sinân Paşa ve hâkim-i müşârün ileyhin birâderzâdesi olub hıdmet-i Selîm Hânî'de bulunan Şehsüvâroğlu Ali Bey i'zâm buyurulmağla bi'l-muhârebe Alâ'ü'd-devle ve erkân ü ümerâsı kantara-i şemşîrden imrâr[464] ve memâlik-i Zulkadriyye denilen Mar'aş eyâleti müşârün ileyh Ali Bey'e ihsân kılındı.

Melik-i Mısır olan Sultân Gûrî'den nâme ve elçi gelüb Şehsüvârzâde Ali Bey'in nazar-ı iltifâtdan ıskāt olunmasını ve memâlik-i Zulkadriyye'de kemâ fi's-sâbık hutbede nâmı yâd kılınmasını iltimâs etmekle bu gûne mütehakkimâne mu'âmeleden pâdişâh hazretlerinin tab'-ı selîmleri mütegayyir olub: *Koca Çerkes*

[461] vehle-i ûlâ: ilk anda, ilk başlangıçta.

[462] erbâb-ı hüner ü sanâyi' ehl ü ıyâlleriyle: sanat ve hüner sahibi kişiler aileleriyle.

[463] avâze-i kös-i 'avdet: geri dönüş kös'ünün sesi.

er ise Mısır'da hutbesini müstemirr etsün cevâb-ı kahr-itâbıyla elçisi i'âde ve Zulkadriyye memâlikinin Ali Bey'e ihsân olunduğu hikâyesiyle Alâ'ü'd-devle'nin ser-i bürîdesi[465] dahi 'alâ rağmi'l-enf[466] firistâde kılındıkdan sonra Dârü's-saltana-i İstanbul'a mürâca'at buyuruldu.

Amasya meştâsında 'askerî tâ'ifesi birer bahâne ile Defterdâr Piri Paşa ve Hâce-i Sultânî Halîmî Çelebi'nin hânelerini gârete ictisâr etmişler idi. İstanbul'a ba'de'l-vusûl zâbitân-ı 'askeriyye bi'z-zât huzûr-ı pâdişâhîye celb ve sebeb-i fitneden su'âl ile tazyîk edildikde vak'a-i mezbûre vüzerâdan İskender Paşa ve Kādı'asker Tâczâde Ca'fer Çelebi ve Sekbânbaşının tahrîki eseri olduğunu beyân eylemeleriyle üçü dahi şemşîr-i gülû-gîre[467] mübtelâ oldular.

Şâh-ı 'Acem'e tâbî' olan ümerâ-yı Ekrâd'ı semt-i itâ'ate da'vet içün Amasya meştâsından İdris-i Bidlisî irsâl olunmağla Mevlânâ-yı müşârün ileyh Râmî ve Üştî ve Sevrân ve İmâdiyye ve Hasankeyf ve Bidlis ve Hizan ve Cezîre-i Ömeriyye hükkâmını ve bunlar emsâli yirmi beş kadar ümerâ-yı Ekrâd'ı gâh tahvîf ve gâh taltîf ile rıbka-i itâ'at-i Devlet-i 'Aliyye'ye bend eyledi. Şâh İsmâ'il tarafından Diyarbekir istihlâsına me'mûr edilen Kara Hân'ın def'-i tasallutu zımnında mîr-mîrân-ı Karaman Hüsrev Paşa serdâr ta'yîn olunarak Koçhisar[468] kurbunda mukātele-i azîme vukû'uyla on bin kadar 'Acem ile Kara Hân maktûl olub bu muzafferiyyet-i celîlenin semeresi olarak Kürdistan taraflarında bulunan bakıyye-i kılâ' ve Sincar ve Musul ve Urfa sancakları dest-i tagallüb-i İraniyân'dan intizâ' kılındı[469].

Şâh İsmâ'il taleb-i 'afv (ü) sulh içün mükerreren elçiler gönderdiyse de mazhar-ı müsâ'ade olamadığından melik-i Mısır olan Sultân Gûrî'ye nâme yazub eğer Sultân Selîm bir kerre

76

daha İran'a hücûm eder ise kişver-i 'Acem'i zabt edeceği ve ba'dehu nevbet mülk-i 'Arab'a geleceği derkâr olmasına mebnî şimdiden bunun çâresine bakılmasını tezkâr eylemiş idi.

Saltanat-ı seniyye ile Devlet-i Çerâkise[470] beynine ise kırk senedenberü rekābet girmiş ve ümerâ-yı Çerâkise fenn-i fürûsetde[471] olan mehâretlerine mağrûr

---

[464] kantara-i şemşîrden imrâr: kılıçtan geçirmek.

[465] ser-i bürîde: kesilmiş baş.

[466] enf: burun, mecâzen kibr, gurur; rağm: zıddına inadına, alâ rağmi'l-enf: gurur zıddına olarak.

[467] gülû-gîr: boğaz tutan, boğazda kalan, boğazdan güçlükle geçen.

[468] Bugünkü Kızıltepe.

[469] intizâ' kılınmak: koparılıp alınmak.

[470] Devlet-i Çerâkise: Çerkesler Devleti. Memlûk padişahları Çerkes asıllı köleler olduğundan böyle adlandırılmaktadır.

[471] fenn-i fürûset: ata binicilik, süvarilik fenni.

ve mütekebbir bir kavm-i câhil olarak Sultân Selîm'in derece-i kuvvet ü miknetini temyîze gayr-ı muktedir bulunmuş olmak hasebiyle sûret-i tavassutda izhâr-ı tahakküm ü adâvete mücâseret eylemeğe başladılar.

Halbuki Şâh İsmâ'il, seyf-i satvet-i Selîm Hânî ile makhûr oldukdan sonra cihângîrlik sevdâsından ferâgat ve meydân-ı harbe çıkdığına nedâmet edüb ayş ü işrete münhemik olmasıyla ol cânibden endîşeyi mûcib hâl kalmadığına mebnî teshîr-i kişver-i 'Arab zihn-i pâdişâhîde cevelân etmekde idi. Binâ'en aleyh zâhiren İran ve bâtınen 'Arabistan üzerine sefer niyyetiyle dokuz yüz yirmi iki senesi evâ'ilinde (Şubat 1516) Vezîr-i a'zam Sinân Paşa yirmi bin kadar 'asker ile Diyarbekir'e doğru hareket ve Sultân Selîm dahi müte'âkiben tahrîk-i livâ-yı satvet eyledi[472].

Rumili Kādı'askeri Zeyrekzâde ve ümerâdan Karaca Paşa sefâretle Sultân Gûrî'ye irsâl ve tastîr olunan nâme-i hümâyûnda İran üzerine olan hareketi beyân ile: *Hâdimü'l-Haremeyn olduğunuzdan du'â-yı hayriyyeniz ricâ olunur* me'âli tezkâr olundu. Lâkin Sultân Gûrî şehriyâr-ı bülend-iktidârın niyyetini teferrüs eylediğine mebnî Urbân ve 'askerden mâ'adâ on üç bin abd-ı müşterâ[473] ile tahrîk-i livâ-yı nehzat ederek[474] Haleb'de sefîrân-ı müşârün ileyhümâ ile lede'l-mülâkāt birkaç gün habs ve tahkîr eyledikden sonra mülâhaza-i encâm-ı kâr ile bi't-tatyîb i'âde ve: *İran üzerine sefer etmek murâdınız olduğu hâlde niçün donanmanızın İskenderiyye'ye azîmetini tenbîh eylediniz* deyu ta'rîzi mutazammm cevâb-nâme dahi firistâde eyledi.

Mevkib-i hümâyûn Bucakdere nâm mahalle vâsıl oldukda müşârün ileyhümâ takbîl-i serîr-i devlet-masîr[475] ve zebân-ı şekvâ[476] ile ser-güzeştlerin takrîr eylediklerine ve sadr-ı a'zam dahi hudûd-ı 'Arabistan'a bi'l-vusûl Malatya ma'berinden ubûr içün hükkâm-ı Çerâkise'ye mürâca'ât eyledikde sedd-i bâb-ı ruhsat ile feth-i dervâze-i adâvet etdiklerine[477] mebnî Sultân Gûrî'nin sâlik olduğu tarîk-i nâ-muvâfık mü'ekked-i azm-i sâbık olarak ordu-yı hümâyûnun yüzü şarka iken kıble tarafına çevirilüb 'Arabistan üzerine sevk-i tevsen-i[478] azamet kılındı.

Ayıntab ve Malatya ve Divriği ve Behisni ve Kal'atü'r-rum zabt olundukdan sonra dokuz yüz yirmi iki senesi Receb'inde (Temmuz 1516) Haleb kurbunda vâkı' Mercidâbık nâm sahrâda Mısır ordusuyla mukātele-i

---

[472] tahrîk-i livâ-yı satvet eylemek: ezici kudretin bayrağını dalgalandırmak.

[473] abd-ı müşterâ: satın alınmış köle.

[474] tahrîk-i livâ-yı nehzat ederek: hareket bayrağını kımıldatarak, yola çıkarak, açarak.

[475] takbîl-i serîr-i devlet-masîr: devlet karargahı olan tahtı öpmek.

[476] zebân-ı şekvâ: şikâyet etme dili.

[477] feth-i dervâze-i adâvet etmek: düşmanlık kapısını feth etmek.

[478] tevsen: iyi ve sert at.

77

azîme-i meşhûre vukû' bulub beş sâ'at zarfında 'asâkir-i Çerâkise münhezim ve Sultân Gûrî dahi dâ'ire-i şuhûddan mün'adim oldu[479].

Haleb vâlîsi olub 'arz-i itâ'at eden Hayri Bey[480] vâsıtasıyla Haleb sükkânı mevkib-i hümâyûnu kemâl-i ta'zîm ile istikbâl eylediklerinden gâret ü hasâretden masûn oldular. Sultân Gûrî, Şâh İsmâ'il gibi Üsküdar'a kadar zabt etmek evhâmına kānî' olmayub İstanbul'u dahi teshîre niyyet ve hîn-i muhâsarada sarfına muhtâc olduğu mebâliği tehiyye ü istishâb eylemiş idüğünden Haleb hazînesinde müdahhar bulunan yirmi kerre yüz bin altun ya'ni 'asrımız fî'âtına nazaran bir milyon lira ile eşyâ-yı sâ'ire ve mevdû'-ı ümerâ olan emvâl-i kesîre mazbût-ı hüddâm-ı Selîm Hânî oldu.

On sekiz gün Haleb'de ikāmetden sonra taraf-ı Şam'a atf-ı licâm-ı iclâl olunub Hama ve Humus ve Trablus ve Kudüs-i Şerîf sükkânı saff-beste-i makām-ı itâ'at olmuşlar ise de hâkim-i Gazze olan Canberd Gazâlî ve bir mikdâr Çerâkise ve Urbân 'askeriyle Gazze'de ikāmet edüb Mısır'a sedd-sipâh olmak veyâhûd Sultân Selîm 'avdet ihtiyâr eder ise Şam'ı tahlîs eylemek efkârında bulunduğu tahkîk-kerde-i pâdişâhî olmağla Vezîr-i a'zam Sinân Paşa irsâl olunub cem'iyyeti tedmîr ve cünûd-ı 'Osmâniyye hakkında bed mu'âmeleye mütecâsir olan Gazze ahâlîsi tâziyâne-i şemşîr ile ta'zîr etdirildi.

Şam'da üç-dört ay ârâm ve gâ'ile-i şitâ ber-taraf oldukdan sonra teshîr-i Mısır içün azîmete ikdâm olunub vüzerâdan Hüsâme'd-dîn Paşa müşkilât-ı berriyyeyi beyân etdikde bekāsı 'asker beyninde fütûr ve evhâmı istilzâm edeceğinden İran seferine kurbân olan Hemdem Paşa'ya terdîf ve devlet-i şehâdet ile teşrîf kılındı.

Bunun üzerine murâd-ı hümâyûna muhâlif kelâm tefevvühüne kimsede kudret ü cesâret kalmamakla mevkib-i hümâyûna lüzûmu olan su ve zehâ'ir berâber getürülmek gibi müşkilât-ı azîme ihtiyâr olunarak yola düzüldüler. Lâkin inâyet-i Hakk ile ba'zen yağmurlar yağmağla korkulan şeyler vukû' bulmaksızın dokuz yüz yirmi iki senesi Zi'l-hicceti'ş-şerîfe'sinin selhinde (24 Ocak 1517) Mısır kurbunda vâkı' *Birketü'l-hâcc* nâm mahalle nasb-ı serâdikāt-ı iclâl ve hemân ol gün tertîb-i bezm-i rezme isti'cāl olundu[481].

Sultân Gûrî'nin vefâtından sonra Mısır'da tasaltun eden Sultân Dumanbay[482] Ridaniye Sahrâsı'nda teşkîl eylediği orduyu top ve tüfenk ve sâ'ir edevât-ı ceng ile tahsîn etmiş ise de pâdişâh-ı sâhib-tedbîr ahvâl-i düşmandan habîr olduğuna mebnî Cebel-i Mukattam'dan nâzil

[479] dâ'ire-i şuhûddan mün'adim olmak: yok edilmek, ölmek.

[480] Hayri Bey: Hayr Bey.

[481] tertîb-i bezm-i rezme isti'cāl : savaş düzeni alınmasında acele olunmak.

ve ma'reke-gâha taraf-ı hilâfdan vâsıl olmağla Dumanbay'ın sa'y ü ikdâmı netîce-pezîr olmayub cem'-i endek-şümâr[483] ile firâra mecbûr oldu.

Çerâkise cündîlerinin silâhşorlukları ve fart-ı cesâretleri teslîm-kerde-i yâr ü ağyâr olub hattâ esliha-i nâriyyeye mukâbele edemeyeceklerini teferrüs eylediklerinde birkaç nefer Çerkes fedâyîsi bi'z-zât Sultân Selîm'e îsâl-i mazarrat etmek içün râyet-i hümâyûn üzerine hücûm eylediler. Tevfîkāt-ı Rabbânî'ye cümlesinden olarak pâdişâh hazretleri mevkı'-i âherde bulunmağla sancak dibinde duran Vezîr-i a'zam Sinân Paşa ve Ramazânoğlu Mahmûd Bey ve Ayıntab Vâlîsi Yunus Bey küşte-i tığ-ı kazâ oldu[484]. Lâkin bu derece can-siperâne çalışmışlar iken haybet[485] ü hüsrândan gayrı bir şeye nâ'il olamadılar.

Muhârebe hitâm buldukdan sonra Sultân Selîm şevket-i bâhire ve kevkebe-i kāhire ile Mısır içinden geçüb Bulak'da mansûb olan mu'asker-i hümâyûna nüzûl buyurdular.

Çend gün mürûrunda Sultân Dumanbay cem' edebildiği Urbân 'askeriyle bağteten Mısır'a duhûl edüb üç gün üç gece derûn-ı şehirde muhârebe mümtedd ve lâ-yu'add[486] can ve binlerce nev-civân seylâb-zede-i fiten olarak yevm-i râbi'de Dumanbay cânib-i firâra sevk-i semend ve ahâlî-i Mısır dahi el-amân sadâsını bülend eylediler.

Mu'ahharan Dumanbay dahi ta'kîbine me'mûr olan ümerâya nefsini teslîme mecbûr olmağla huzûr-ı hümâyûna îsâl olundukda Sultân Selîm müşârün ileyhi Mısır vâlîliğinde kullanmak niyyetinde bulunmuş ise de mu'âmele-i serkeşâne izhâr eylediğinden ve 'Arablar lisânından: *Allâh yensaru Dumanbay*[487] nidâsı[488] münkati' olmadığından Şehsuvarzâde Ali Bey'e teslîm olunub Bâb-ı Züveyle'de berdâr kılındı. Çünki mîr-i müşârün ileyhin babasını Mısırlular mukaddemâ bâb-ı mezkûrda salb eylemiş[489] olduklarından ana bedel tutuldu.

Sinân Paşa'dan sonra makām-ı vezâret-i 'uzmâya i'tilâ eden Yunus Paşa Mısır vâlîliğine ta'yîn olunmuş ise de tama'-ı hâmından nâşî, maktûl olan ümerâ-yı Çerâkise haremlerini müsâdereye başladığından Hükûmet-i Mısır, Hayri Bey'e ve Şam yine ümerâ-yı Çerâkise'den olub mu'ahharan bârgâh-ı Selîm Hânî'ye dehâlet

---

[482] Bu isim Tomanbay olarak okunuyorsa da doğrusu Türkçe Duman+Bay şeklinde olmalıdır.

[483] endek: az, kalîl.

[484] küşte-i tığ-ı kazâ olmak: kaza kılıcıyla öldürülmek, şehid olmak.

[485] haybet: mahrum ve me'yûs olma, mahrumluk.

[486] lâ-yu'add: sayılmaz, pek çok.

[487] Allâh yensaru Dumanbay: Allâh Dumanbay'a yardım etsin.

[488] Metinde, "Arablar âsânından Allâh yensaru Dumanbay hüdâsı" şeklindedir.

[489] salb eylemek: asmak.

eden Canberd Gazâlî'ye tevcîh ve Mısır muhâfazası için Hayri Bey ma'iyyetine beş yüz yeniçeri ve beş bin süvârî bırağılub dört ay kadar Mısır'da ikâmetden sonra cânib-i Şam'a ve andan Haleb'e 'avdet buyuruldu.

Esnâ-yı râhda bir gün Vezîr-i a'zam Yunus Paşa pâdîşâh hazretleriyle musâhabet ederek gelürler iken: *Bu kadar zahmet ü meşakkatler çekilerek Mısır feth olundukdan sonra bir hâ'in*

79

Çerkes'e vereceğinizi bilseler kulların arkana düşüb gelmezler idi deyu ta'rîze cesâret eylediği anda hemân atın başını çeküb oracıkda paşa-yı müşârün ileyhi katl etdirdikden sonra Anadolu kādı'askeri bulunan Kemal Paşazâde'yi yanına çağırub müsâhabet ederek yola devâm eyledi. Kemal Paşazâde'nin atı nasılsa bir su birikindisine basarak serpindisi Sultân Selîm'i başdan ayağa kadar çamura gark eylediğinden Mevlânâ-yı müşârün ileyh pîçtâba düşdükde: *Ulemâ atı ayağından üzerime sıçrayan çamur bâ'is-i fahr ü mübâhatimdir. Ba'de'l-vefât sandukam üzerine örtsünler* deyu ferâcesini çıkarub hıfz etdirdi ve bu mu'âmele ile kadr-dânlığını 'âleme bildirdi. Mezkûr ferâce el-ân sandukaları üzerinde durur. Hıdmet-i vezâret-i 'uzmâya intihâb olunan İstanbul Muhâfızı Piri Paşa, Haleb'de rikâb-ı hümâyûna lede'l-vusûl şâh-ı 'Acem'in Karabağ'da tahazzüb ü ictimâ' üzere olduğu istimâ' olunduğundan kırk bin kadar 'asker ile paşa-yı müşârün ileyh muhâfaza-i serhadd için i'zâm olundukdan sonra pâdişâh hazretleri cânib-i Rum'a atf-ı zimâm ederek dokuz yüz yirmi dört senesi Receb-i şerîfinde (Temmuz 1518) İstanbul'a vâsıl ve birkaç gün mürûrunda Edirne'ye mürtehil olub ba'de'ş-şitâ İstanbul'a 'avdet buyurdular.

Vezîr-i a'zâm Birecik mukābelesinde darb-ı hıyâm-ı ârâm ve memâlik-i meftûhanın tanzîm-i umûruna ihtimâm edüb şâh-ı 'Acem'in cânib-i Horasan'a girîzân olduğu haber alınmağla ba'de'l-istîzân 'avdet ve rikâb-ı hümâyûna muvâsalat eyledi.

Bozok eşkıyâsından Celâl nâm müfsid Tokad semtinde bir gârda[490] karâr ve Mehdîlik da'vâsıyla yirmi bin kadar humekā[491] cem' eylediği istihbâr olunmağla Rumili Beylerbeyisi Ferhâd Paşa istîsâline ta'yîn ve Mar'aş Hâkimi Şehsuvâroğlu Ali Bey'e dahi paşa-yı müşârün ileyhe iltihâk eylemesi tavsiye ü telkîn olunmuşidi. Mîr-i müşârün ileyh Ferhâd Paşa'nın vusûlüne terakkub etmeyerek eşkıyâ-yı mezbûreyi tenkîl ü tedmîr eyledi. 'Asr-ı Süleymân Hânî'de ve bin (1591) tarîhinden sonra zuhûr eden bu makûle eşkıyâ cem'iyyetlerine *celâlî* ta'bîri bunlardan iktibâs tarîkiyle olduğu mervîdir.

---

[490] gâr: mağara.

[491] humekā: ahmaklar, sersemler.

Bir müddet Kudüs-i Şerîf ve Berrü'ş-Şâm'a müstevlî olan ehl-i salîb, Melik Selâha'd-dîn'in himmetiyle oralardan tard olunduklarında Rodos Cezîresi'nde cumhûr sûretinde bir hükûmet teşkîl edüb mücâhid ma'nâsına olarak *Kavalyer* nâmıyla yâd olunurlar ve tedârük eyledikleri kuvve-i bahriyye vâsıtasıyla süfün-i İslâmiyye'yi tutmak san'atıyla meşgûl olurlar idi.

80

Fâtih merhûm 'asrında bunların def'-i mazarratlarına ibtidâr ve Rodos'un teshîrine sarf-ı iktidâr kılındı ise de Kal'ası fevka'l-'âde istihkâmât ile tahsîn olunmuş ve derûnu fedâyîler ile memlû bulunmuş olduğundan zabtına muvaffak olunamamışidi.

Lâkin Mısır feth olundukdan sonra İstanbul ile Mısır arasında müvârede-i sefâyin tekessür etmek tabî'at-ı maslahatdan olarak bunların taht-ı emniyyete girmesi dahi be-heme-hâl Rodos'un teshîrine menût bulunduğuna binâ'en, vükelâ-yı devlet Sultân Selîm'i bu husûsa teşvîk ü tergîb ve mühimmât-ı mukteziyye tedârüküne ikdâm etmekde idiler.

Pâdişâh hazretleri ise bir kerre daha İran'a hücûm edüb henüz te'essüs etmekde olan mezheb-i Şî'a ve Devlet-i Safeviyye'yi mahv ü ifnâ eylemek niyyetinde olarak halbuki 'ulemâ-yı 'asr: *Bir iklîm*[492] *feth eylemekden bir İsevî köyü alub bir Hristiyan Müslüman eylemek daha hayırludur ve Sultân Selîm'in kâffe-i harekâtı sefk-i dimâ'-ı Müslimîni mü'eddî olub buna ise Mevlâ râzı olmaz* diyerek ta'rîz etmekde idüklerinden ve vükelânın Rodos seferiyle Sultân Selîm'i işgâle çalışmaları dahi bu nükteye mebnî olduğundan pâdişâh hazretleri: *Ben iklîmler feth etmek arzusundayım. Siz beni bir hırsız cezîresini teshîr ile meşgûl etmek istersiniz. Halbuki benim bundan sonra âhiret seferinden başka seferim yokdur ve bizim irtihâlimiz lâzım gelmişdir. Zîrâ bekāmız çok adamın fenâsını îcâb ediyor* cevâb-ı câmi'ü'l-kelâmıyla Rodos seferini redd buyurdular.

Fâtih merhûm İstanbul'u teshîr eyledikde ahâlîsine emân ihsân edüb idâre-i umûr-ı rûhâniyyeleri içün ba'zı imtiyâzât ile patrik nasb eylemiş ve ümerâ-yı İseviyye'yi dahi taltîf ü tebcîl etmiş idi. Bir müddet mürûrunda Kantakuzen ve sâ'ir ba'zı ümerâ bir takrîble İstanbul'u istirdâd etmek sevdâsına düşdükleri ve ol vakt Trabzon'da ve Mora'da teşkîl-i hükûmet eden Rum imparatorları ta'allukātıyla muhâbereye girişdikleri istimâ' olundukda mütecâsirleri te'dîb olunub Sultân Bayezid 'asrında dahi bu vesvese kâmilen zâ'il olamadığından Sultân Selîm, Rum tâ'ifesinin ya kabûl-i İslâm eylemelerini veyâhûd İstanbul'u terk edüb gitmelerini emr eyledi.

[492] iklim: ülke.

Vükelâ-yı devlet bu bâbda ıztırâba düşüb lâkin pâdişâhın şiddet-i heybet ü gazabından muhâlefete cesâret edememelerini, müftî-i 'asr olan Zenbilli Ali Efendi'ye mürâca'at eylediler.

Müftî-i müşârün ileyh, Fâtih merhûm bunlara ahd ü emân ihsân ve bir kıt'a fermân dahi i'tâ eylemiş olduğundan: *Şimdi bu teklîf şer'an câ'iz olmaz* deyu iftâ etmekle Sultân Selîm: *Fermânı göreyim* deyu taleb eyledi. Keyfiyyet patrike ifâde olundukda, zikr olunan fermân bir harîkde

81

muhterik[493] olduğunu beyân eylemekle iş bir kat daha müşkilâta giriftâr oldukda müftî-i müşârün ileyh: *İsbât-ı mâdde dahi kâfîdir* dediğine mebnî ihtiyâr yeniçerilerden iki kişi Dîvân-ı hümâyûnda edâ-yı şehâdet edüb sultân-ı gazûb hazretlerinin da'vâsı aleyhine hükm olunmağla gâ'ile bertaraf oldu. Dokuz yüz yirmi altı senesi Şa'bân'ında (Temmuz 1520) pâdişâh hazretleri Edirne'ye azîmet edüb ancak pederleri merhûm ile tertîb-sâz-ı saff-mesâf oldukları Uğraş Köyü nâm mahalle vusûllerinde mübtelâ oldukları 'illet-i şîr-pençe müştedd olmağla kırk gün kadar orada ârâma muztarr[494] olub sene-i mezbûre Şevval'inde (Eylül 1520) elli bir yaşında ve saltanatının dokuzuncu sâlinde irtihâl-ı dâr-ı bekā buyurdular.

Pâdişâh-ı müşârün ileyh hazretleri müdîr ü bahâdır ve tehdîdini ikā'a kādir, ahvâl-i 'âlemden habîr, gazûb ü mühîb, hakka kā'il ve iktizâsı derecede keremkârlığa mâ'il, latîf-gû bir şehriyâr-ı azîmü'ş-şân idiler. Ahvâl-i mebsûte ve hikâyât-ı âtiyye mezâyâsmdan, evsâf-ı mezkûre ile ittisâfları mevkı'-i sübûta vâsıl olur:

'Arabistan seferine azîmetden mukaddem Piri Paşa'ya muzmarr-ı derûnunu ifşâ eyledikde paşa-yı müşârün ileyh Cengiz ve Timur gibi cihângîrlerin çölü geçmediklerini ve bu husûsda olan müşkilâtı beyân eylediğinden mazhar-ı gazabları olmuş idi. Ba'de'l-feth Piri Paşa'ya hitâb edüb: *İşte ben gitdim ve Mısır'ı feth etdim* buyurdular. Paşa-yı müşârün ileyh du'â-yı hümâyûnlarını tekrâr ve mütâla'a-yı sâbıkasınm sehâfetini ıkrâr eyledikde: *Yok senin 'arz eylediğin mülâhazât muvâfık-ı hâl ve mutâbık-ı hazm ü ihtiyât idi. Lâkin halk bana babasını ve karındaşlarını öldürdü deyu ta'n ü düşnâm etmekde olduklarından Devlet-i 'Aliyye'ye fevka'l-'âde bir hıdmet ile bu töhmeti ferâmûş etdirmeğe mecbûr olduğumdan nâşî muhâtarât-ı melhûzeyi gözüme aldım* buyurmuşlardır.

Bir gün yine Piri Paşa ile esnâ-yı musâhabetde: *Timurleng bizim büyük pederi tutduğundan bu keyfiyyet sülâlemiz üzerinde bir leke bırakdı. Bunun izâlesi içün Hindistan'da hükûmet etmekde olan Timur evlâdları üzerine sefer etmek isterim*

493 muhterik: yanmış.

494 muztarr: icbâr olunan, mecbûr, nâçâr.

buyurdular. Paşa-yı müşârün ileyh: *Bu vak'anın üzerinden yüz seneden mütecâviz zamân mürûr etmiş ve saltanat-ı seniyyeniz mu'ahharan bu kadar fütûhât ve terakkîye mazhar olmuş idüğünden bu leke tabî'atıyla zâ'il olmuşdur. Ma'a-mâ-fîh Hindistan'ın ba'diyeti sebebiyle sefer hadd-ı imkânda değildir* dedikde 'asrımızda küşâd olunan *Kanal* mevkı'ini bi't-ta'rîf: *Oradan Bahr-ı Süveyş'i Akdeniz'e ilsâk eder ve bahren Hindistan'a giderim* buyurmuşlardır ki bu fıkra ahvâl-i 'âleme olan vukûflarına şâhid-i âdildir.

Yine bir gün enderûn-ı hümâyûn ağalarından otuz-kırk kişiye birden gazab edüb katllerini

82

emr etmişler idi. Müftî-i 'asr Zenbilli Ali Efendi keyfiyyeti istimâ' eyledikde huzûr-ı hümâyûna varub: *Şöyle bir vak'a işitdim*, demesine cevâben: *Efendi, artık sen umûr-ı saltanata müdâheleye başladın* buyurmuşlardır. Efendi-i müşârün ileyh dahi: *Biz umûr-ı uhreviyyenizin muhâfazasına me'mûr olduğumuza mebnî ahkâm-ı şer'iyyeyi beyâna geldim* dedikde pâdişâh hazretleri: *Islâh-ı ahvâl-i umûmiyye içün bir fırkanın katli tecvîz olunmuş değil midir?* dediğine cevâben: *Islâh-ı 'âlem bunların katllerine münhasır değildir. Kabâhatlerine göre ta'zîr olunmak mertebe-i kifâyededir* deyu beyân-ı hakîkāt-ı hâl eylemeleriyle pâdişâh hazretleri: *Katllerinden vazgeçdim. Lâkin kapumda durmasunlar, gitsünler* demişler. Müftî-i müşârün ileyh 'arz-ı teşekkürle berâber: *Bunlar hüddâm-ı mahsûsa-i şâhânenizden bulunduklarına mebnî bilâ-nân-pâre çıkarulur ise hıdemât-ı sâfilede bulunmağa muztarr olurlar. Bu ise muvâfık-ı şân-ı saltanatınız değildir. Nân-pâre verülür ise bilâ-mûcib beytü'l-mâl-ı Müslimîn ızrâr olunmuş olur. İtmâm-ı âfiyet buyurun ve kabâhatlerine göre ta'zîr ile hıdmetde alıkoyun* dedikde bu kelâm-ı hakkı kabûl eylemişlerdir.

Mısır fethiyle be-kâm olduklarında şerîf-i Hicaz olan Ebu'l-berekât tehniyye-i feth ü zafer içün oğlunu göndermiş idi. Tekrîmât-ı fâ'ikaya mazhar oldukdan başka ahâlî-i Harameyn-i Şerîfeyn'e iki yüz bin altun atiyye gönderdiler ve 'ulemâ-yı Mısır selâtîn-i sâlife-i Mısriyye vakflarının zabtına fetvâ vermişler iken ibkāsı tarafını ihtiyâr buyurdular ve Mısır hazînesinde bulunan teberrükât-ı celîle ya'ni zât-ı mâ-bihi'l-mevcûdât[495] hazret-i risâlet-penâhîye ve ecille-i ashâb-ı kirâm hazerâtına mensûb emânât-ı seniyye ile ba'zı nevâdir eşyâdan gayrısını almayub hazîne-i Mısriyye'yi tahliye eylediler ve Rum vüzerâsının 'Arabistan idâresiyle ülfetlerini der-pîş-i mülâhaza edüb Mısır'ı Hayri Bey'e ve Şam'ı Canberd Gazâlî'ye verdiler. Bunların cümlesi uluvv-cenâb ve kerem-kârlığının delâ'ilindendir.

[495] mâ-bihi'l-mevcûdât: varlığa sebep olan, Hz. Muhammed.

Pâdişâh-ı merhûmun uykusu gâyet az olmağla ekser leyâlîyi[496] mütâla'a-i kütüb ile imrâr ederler ve tezyînâta aslâ rağbet buyurmazlar idi. Ba'zı mahremleri, sebebinden su'âl etdikde: *Vükelâ ve ümerânın elbise-i resmiyye telebbüs eylemeleri pâdişâhlarına ta'zîmendir. Biz kimi ta'zîme mecbûruz ki ihtiyâr-ı külfet edelim* buyurmuşlar.

Hâsıl-ı kelâm Kemal Paşazâde'nin mersiyyesi tamâm kāşif-i ahvâlî olmağla anın tahrîriyle hatm-ı makāl olundu.

83

Terkîb-i Bend

Azmde nev-civân hazmde pîr
Sâhibü's-seyf sâ'ibü't-tedbîr
Hem saff-ârâ idi hem Asâf-re'y
Ne vezîr ister idi ne de müşîr
Eli şemşîr idi dili hançer
Nîze idi kolu ve parmağı tîr
Az müddetde çok iş etmişidi
Sâyesi olmuşidi 'âlem-gîr
Şems-i 'asr idi asırda şemsin
Zıllı memdûd olur zamânı kasîr
Tâc ü taht ile fahr eder beyler
Fahr anınla ederdi tâc ü serîr
Gönlü ol sûrda bulurdu sürûr
Ki çala çağıraydı tığ ü nefîr
Rezm işinde ve bezm ayşında
Görmedi pîr-i çerh ana nazîr
Girse meydân-ı rezme şîr-i dilîr
Çıksa eyvân-ı bezme mihr-i münîr
Olıcak dâr-ı gîr ol şîri
Ansun ve kanları ağlasun şemşîr
Hayf Sultân Selîm'e hayf ü dirîğ
Hem kalem ağlasun hem tığ.

[496] leyâlî: geceler.

Vezîr-i a'zam Piri Paşa Sultân Selîm'in vefâtını ihfâ ve Mağnisa vâlîsi bulunan Şehzâde Sultân Süleymân'a sür'at-i vürûdu lüzûmunu inhâ etmekle, şehriyâr-ı cedîd İstanbul'a vâsıl ve taht-ı hilâfet-i 'uzmâya nâ'il olduğu haberi paşa-yı müşârün ileyhe vârid oldukda ordu-yı hümâyûn ile cenâze-i Selîm Hânî'yi bi'l-istishâb İstanbul'a şitâb eyledi. Sultân Süleymân hazretleri peder-i mükerremlerinin cenâzesini istikbâl ve hîn-i hayâtlarında nüzhet-gâh-ı mergûbları olan Mirza Sarayı'na defn etdürüb üzerine türbe ve civârına câmi' ve teferru'ât inşâ etdirdiler ki Sultân Selîm Câmi'i demekle ma'rûfdur.

Sultân Selîm'in haber-i vefâtı münteşir-i âfâk oldukda Şam vâlîsi olan Canberd Gazâlî saltanat-ı münderise-i Mısriyye'yi i'âde etmeğe azîmet ve Mısır Vâlîsi Hayri Bey'i ittifâka da'vet edüb mîr-i mûmâ ileyh ise âkıl ve dûr-endîş bir zât olduğundan bu emrin husûlü mertebe-i istihâlede olduğunu idrâk edüb ancak Gazâlî'nin kendü üzerinden tasallutunu def' içün da'vete îcâbeti Haleb'in teshîrine ta'lîk eyledi. Binâ-berîn Canberd Gazâlî'nin Haleb'i muhâsara eylediği haberi rikâb-ı hümâyûna vâsıl oldukda Ferhâd Paşa ser-'asker nasb ü irsâl ve Şehsüvarzâde'ye dahi Haleb Muhâfızı Karaca Paşa'ya imdâd eylemesi içün fermân-ı 'ālî ısdâr olundu.

84

Muhâfız-ı müşârün ileyhin ikdâmı ve Şehsüvarzâde'nin muhâcemâtı Canberd Gazâlî'yi zabt-ı Haleb'den me'yûs ve Ferhâd Paşa'nın kurb-ı vusûlü dahi râyet-i ümîdini ma'kûs etmekle Şam'a da'vet edüb kudûm-ı ser-'askere muntazır oldu. Ferhâd Paşa Şam civârına lede'l-vusûl vukû' bulan muhârebede 'asâkir-i Şâmiyye münhezim ü mahzûl ve Canberd Gazâlî dahi maktûl olduğundan satvet-i şemşîr-i 'Osmânî 'Arabistan halkına tekrâr 'arz-ı dîdâr-ı mehâbet eyledi.

Erkân-ı devlet Sultân Süleymân hazretlerini lezzet-i fütûhâta dadandırmak içün gazâ ü cihâda tergîb ve Macar Kralı'nın tebrîk-i cülûsa müsâra'at eylemediğini beyân ile Belgrad'ın fethine teşvîk eylediklerinden dokuz yüz yirmi yedi (1521) senesi ol cânibe sevk-i semend-i celâdet olunub Vezîr-i a'zam Piri Paşa'yı evvelce Belgrad muhâsarasına i'zâm ve kendüleri Budin niyyetiyle Tuna Nehri'ni mürûra ikdâm eylemişler iken tekrâr inhâ-yı paşa-yı sâhib-tedbîr ile 'avdet ve Belgrad pîş-gâhında olan vezîr-i a'zam ordusuyla mülâkāt eylediler. Bir ay kadar muhâsaradan sonra Kal'a-i Belgrad 'anveten musahhar-ı tığ-ı zafer-peyker[497] ve civârında bulunan çend 'aded[498] palanka dahi mir'ât-ı fetihde cilve-ger olmağla emr-i muhâfazaları itmâm ve ahâlîsinden bir mikdârı İstanbul'a nakl ile cânib-i Dârü's-saltana'ya atf-ı zimâm olundu.

[497] musahhar-ı tığ-ı zafer-peyker: yüzü zafere dönmüş kılıc tarafından ele geçirilmek.

[498] çend aded: birkaç aded.

Matmah-ı nazar-ı devlet olan Rodos teshîri içün envâ' sefâyinden altı yüz altmış dört gemi istihzâr ve Vezîr-i Sânî Mustafa Paşa ile irsâl olundukdan sonra Sultân Süleymân Hân hazretleri sevk-i mevkib-i azamet ü iktidâr ve Marmaris İskelesi'nden Rodos Cezîresi'ne güzâr buyurdular. Metânet-i kal'a altı ay kadar gece ve gündüz iş'âl-i ateş-i harb ü kıtâle bâdî ve pek çok zâyi'ât ü telefâtı mü'eddî olduğu hâlde bi'l-âhire kuvve-i kāhire ile feth ü teshîr ve civârında vâkı' İstanköy ve Bodrum kal'aları dahi defter-i fütûhât-ı Süleymân Hânî'ye derc ü tastîr buyurularak 'avdet-i hümâyûn vâkı' oldu.

Ferhâd Paşa'nın ötedenberü Şehsüvarzâde'ye gayz ü husûmeti olmağla mîr-i müşârün ileyhi, *da'vâ-yı istiklâlde bulunmak töhmetiyle* gamz eylediğinden Rodos üzerine hareket-i hümâyûn vukû'undan mukaddem zâhiren muhâfaza-i serhadd ve bâtınen feyyâze-i İbn-i Şehsüvâr'ı sedd içün i'zâm kılınmış idi. Ali Bey fart-ı sadâkatine i'timâden Ferhâd Paşa'nm ordusuna dâhil oldukda katl olunmağın Zulkadriyye hânedânı rehîn-i izmihlâl-i perîşânî oldu.

Devlet-i Çerâkise evâhir-i eyyâmında Türk levendleri sevâhil-i Yemen'e münteşir ve ba'zı mevâkı'in zabtıyla teşkîl-i hükûmete muktedir olub iklîm-i Mısır Hükûmet-i 'Osmâniyye'ye dâhil oldukda 'arz-ı

85

itâ'at ü fermân-berîye mecbûr bulunduklarından taraf-ı Selîm Hânî'den ba'zı mertebe 'asker ü ümerâ irsâl ve beylerbeyiliği levendât-ı mezbûre ser-âmedânından Kemal Paşa'ya tevcîh kılınmış idi. Mu'ahharan tâ'ife-i levendden İskender nâmında bir hâricî da'vâ-yı istiklâle kıyâm ve tebdîl-i hutbe ü sikkeye ihtimâm eyledi ise de mîr-mîrân-ı müşârün ileyhin şemşîr-i gayretiyle şakî-i merkûm izâle ve âsâyiş-i memleket i'âde kılındığı haber-i meserret-eseri rikâb-ı hümâyûna vâsıl oldu.

Rodos muhâsarası esnâsında Mısır Vâlîsi Hayri Bey'in haber-i vefâtı vârid olmağla vezîr-i sânî bulunan Mustafa Paşa Hükûmet-i Mısır ile iclâl ve kadırgalar ile irsâl kılındı.

Rodos'dan da'vet-i hümâyûn vukû'undan sonraca bir gün pâdişâh hazretleri Vezîr-i a'zam Piri Paşa'ya: *Gâyet makbûl ve mu'temed bir kulum vardır. Bir büyük mansıb ile behre-mend etmek isterim* diyerek ifâde-i merâm ve vezîr-i a'zam-ı müşârün ileyh nükteyi teferrüs ederek: *Öyle mergûb ve mevsûk bendelerine lâyık olan kulunuzun me'mûriyeti midir?* cevâbıyla isti'fâya kıyâm eylemeğin Piri Paşa'ya tekā'üd ihsân olunub Hasodabaşı İbrâhim Ağa mansıb-ı vezâret-i 'uzmâya i'tilâ eyledi.

Vezîr-i sânî bulunan Ahmed Paşa -ki Sultân Selîm merhûmun emekdârlarından olub pederleri Sultân Bayezid ile vukû' bulan müsâdemeden

'avdetle Ahyolu'ya şitâb ederler iken akab-gîrlerden birkaç neferi yetişüb Sultân Selîm'e sû'-i kast eylediklerinde cümlesini def' ü kahr eden kahramân-ı zamândır-saltanat-ı Selîm Hânî'de mîr-âhûr ve mu'ahharan vezîr olmuş idi. Mühr-i hümâyûnun böyle hilâf-ı usûl İbrâhim Ağa'ya verilmesinden sabr ü karârı münselib ve Mısır vâlîliğine tâlib olub gitdi. Lâkin İbrâhim Paşa'nın merkez-i ihânetde kıyâm ve ifnâ-yı vücûduna nasb-ı nefes-i ihtimâm eylediğine muttali' oldukda bu ıztırâb ile mutasaddî olduğu harekât-ı mezbûhâne, i'lân-ı 'isyân eylemek rengine konularak ve: *Da'vâ-yı istiklâle mübâderet ve tebdîl-i hutbe ü sikkeye cür'et eyledi* denilerek sadr-ı müşârün ileyhin taslît eylediği ümerâ-yı Mısriyye'den Mehmed Bey tarafdârânını bi'l-istishâb paşa-yı müşârün ileyh üzerine hücûm ile katl ü ifnâ ve hazîne-i Mısriyye'yi yağma eylediler.

Bu haber vâsıl-ı Der-i devlet oldukda mesâlih-i muhtelle-i Mısriyye'nin tanzîm ü tesviyesi Vezîr-i a'zam İbrâhim Paşa'nın gitmesine muhtâc görünüb kemâl-i iclâl ü istiklâl ile i'zâm kılınmağın birkaç ay Mısır'da ikāmet ve i'âde-i âsâyiş-i memlekete muvaffak oldukdan sonra 'avdet eyledi.

Dokuz yüz otuz iki (1526) senesi teshîr-i kişver-i Engürüs[499] niyyetiyle Sultân Süleymân Hân hazretleri sevk-i semend-i celâdet edüb reh-i râstda bulunan kılâ' dest-i düşmandan intizâ' olunarak mevkib-i hümâyûn Mohac Sahrâsı'na vâsıl oldu.

86

Macar kralı teveccüh-i pâdişâhîyi istimâ' etdikde mütecâvir mülûk-i İseviyye'den istimdâd ve 'asâkir-i külliye cem' ü i'dâd ederek mezbûr sahrâda mukābeleye mübâderet eyledi ise de kuvve-i kāhire-i 'Osmâniyye'ye tâb-âver-i mukāvemet olamayub inhizâm-ı kâmil ile münhezim ve kendüsü dahi dâ'ire-i şühûddan mün'adim olmağla Pâdişâh-ı Gâzî ordu-yı hümâyûn ile Budin pîş-gâhına rehbet-bahşâ-yı vürûd oldu.

Ümerâ-yı Macar makām-ı fermân-berîde pây-dâr olmağla Macar Krallığı hüddâm-ı dergâh-ı Süleymânî'den olub hakkında va'd-ı celîl sebk eden Erdel banı oğlu Yanoş'a erzânî buyurulub makarr-ı serîr-i hilâfet cânibine mürâca'at kılındı.

Sultân Süleymân Hân Engürüs seferiyle meşgûl iken Anadolu'da Zünnunoğlu ve Hacı Bektaşoğlu gibi celâlîler zuhûr ve başlarında müctemi' olan beşer-onar bin haşerât ile Memâlik-i Mahrûseye ilkā-yı şerr ü şûr eyledikleri istimâ' olunmağın Sadr-ı a'zam İbrâhim Paşa i'zâm olunub bi'l-muhârebe cem'iyyet-i eşkıyâ târ-mâr ve merkûmlar dahi tutulub kantara-i seyf-i siyâsetden imrâr kılındı[500].

Nemçe kralı olan Ferendoş'un taraf-ı pâdişâhîden Macar kralı nasb buyurulan Yanoş Kral üzerine hücûm ve Budin'i teshîr ile firâra mecbûr eylemesi tekrâr ol

[499] teshîr-i kişver-i Engürüs: Engürüs ülkesinin (Macaristan) fethi.

[500] kantara-i seyf-i siyâsetden imrâr kılınmak: ölüm kılıcı köprüsünden geçirmek, öldürülmek.

cânibe hareket-i hümâyûn vukû'unu istilzâm eylemekle dokuz yüz otuz beş (1528) senesi tahrîk-i livâ-yı satvet ve Kal'a-i Budin ikinci def'a olarak âverde-i kabza-i celâdet buyurularak yine Yanoş krala ihsân olundukdan başka Mohac muhâberesinde maktûl olan Macar Kralı'nın elegeçmiş olan ve *kruna* ta'bîr kılınan kadîm Macar Krallığı tâcı ile ser-iftihâr-ı tezyîn olundu.

Ba'dehu Nemçe Kralı'nın harekât-ı vâkı'asına tertîb-i cezâ niyyetiyle Viyana üzerine hareket olunub yirmi bir gün muhâsara ve kemâl-i germiyetle muhârebe olunduğu hâlde teshîri mümkin olamadı. Çünki Sadr-ı a'zam İbrâhim Paşa Viyana Kal'ası tekellüfât-ı azîmeye muhtâc olmamak mütâla'asıyla büyük toplar istishâbında kusûr eylemişidi. Eğerçi bir müddet daha muhâsaraya devâm olunduğu hâlde şâhid-i matlûb, mir'ât-ı teyessürde cilve-nümâ olacağı bedîhî idiyse de zâten Viyana ile memâlik-i İslâmiyye beyninde alâka-i ittisâl olmadığına mebnî zabtı gayr-ı kābil ve mevsim-i şitâ dahi dâhil olub ma'a-mâ-fîh Viyana'nın seksen yüz sâ'at kadar cevânib-i erbi'ası gâret-gerân 'asâkir vâsıtasıyla tahrîb ü ihrâk olunarak emr-i cezâ kemâ-yenbagî îfâ kılınmış olduğundan Viyana'da mahbûs bulunan üserâ-yı İslâmiyye'nin sebîlleri tahliye kılınmak ve Macar Kralı'na ta'arruz olunmamak üzere

87

mahsûrînin vukû' bulan niyâz ü istid'âları mevkı'-i kabûlde vâkı' olub dâr-ı İslâm'a 'avdet ve şiddet-i şitâdan haylice zahmet çekilerek İstanbul'a muvâsalat buyuruldu.

Nemçe Kralı Ferendoş, Macaristan hevâsından kendüsünü alamadığından dokuz yüz otuz sekiz (1531) senesi tekrâr Budin Kal'ası'nı muhâsara eyledikde Semendire sancağı mîr-livâsı olan Yahya Paşazâde Mehmed Bey taht-ı hükmünde bulunan cünûd-ı muvahhidîn ile imdâda şitâb ve ordu-yı hümâyûnun dahi karîbü'l-vusûl olduğunu işâ'a ü işrâb etmekle Ferendoş Kral 'avdete mecbûr oldu.

Bu haber Der-i devlete vâsıl oldukda Sultân Süleymân Hân hazretleri tekrâr sevk-i tevsen-i azamet[501] ederek Nemçe memâlikini zîr ü zeber ve yirmiden mütecâviz kılâ'ı musahhar-ı tığ-ı zafer-peyker[502] edüb hadd ü hesâba gelmez envâ' ganâyim ve yüz binden mütecâviz üserâ ahz ederek cânib-i Dârü's-saltanaya mu'âvedet buyurdular.

Fâtih merhûmun nasb-kerdeleri olan Kırım Hânı Mengli Giray Hân fevt oldukda ekber evlâdı olan Mehmed Giray câlis-i serîr-i hükûmet ve bir müddet mürûrunda şehîden mürtehil-i dâr-ı âhiret olmağla Gâzî Giray nâm sabî oğlu vâris-i taht-ı peder oldu ise de sabâveti hasebiyle Kırım'da envâ' şûriş hâdis olduğundan

[501] tevsen-i azamet: büyüklük atı.

[502] musahhar-ı tığ-ı zafer-peyker: yüzü zafere dönmüş olan kılıç tarafından feth.

Mengli Giray merhûmun evlâdından olub küçüklüğünden berü dâ'ire-i Selîm Hânî'de terbiye olunmuş olan Sa'adet Giray taraf-ı pâdişâhîden Kırım Hânlığı ile ber-murâd ve Kefe mukāta'asından yevmiye bin akçe ceb harclığı ta'yîniyle manzûme-i ikbâli müstezâd kılınmışidi. Birkaç sene müttekā-pirâ-yı Hükûmet-i Deşt-i Kıpçak oldukdan sonra İslâm Giray nâm birâderi harben taht-ı hânîyi gasb etmekle, Sa'adet Giray Der-i devlete gelüb sunûf-ı avâtıfa karîn ve ile'l-vefât İstanbul'da mekîn oldu.

Bu cihetle İslâm Giray taht-ı Kırım'da müstakırr oldu ise de harekât-ı vâkı'ası muhâlif-i rızâ-yı Süleymân Hânî olduğunu bildiğinden havf-ı tığ-ı pâdişâhî ile râhat ü huzûrdan mehcûr ve bu endîşe ile 'âkıbet Hükûmet-i Kırım'dan 'arz-ı ferâğa mecbûr olmağla Kırım Hânlığı rikâb-ı hümâyûnda bulunan Sâhib Giray nâm küçük birâderine tevcîh buyuruldu.

Ümerâ-yı Ekrâd'dan Bitlis hâkimi bulunan Mîr Şeref, şâh-ı 'Acem dergâhına dehâlet etmeğle Bitlis Hükûmeti Ulama Paşa'ya tevcîh buyurulmuşidi. Mîr-i merkûm şâh tarafından ikdâr olunarak paşa-yı müşârün ileyh üzerine hücûm edüb vukû' bulan muhârebede münhezim ve maktûl oldu ise de şâh-ı 'Acem'in bu gûne mütecâvizâne hareketi ve bâ-husûs Bağdad hâkimi olub taraf-ı pâdişâhîye

88

mütemâyil bulunan Emîr Zülfikār'ı bir takrîb ile katl ü i'dâm etmesi Çaldıran muhârebesinden berü mestûr-ı hâkister-i tegâfül[503] olan ateş-i udvânın[504] yeni başdan şerer-efşân[505] olmasını istilzâm eylemekle Sadr-ı a'zam İbrâhim Paşa cüyûş-ı kâfiyye ile cânib-i şarka i'zâm buyuruldu.

Sadr-ı müşârün ileyh Van Kal'ası'nı ve Erciş ve Vastan ve Adilcevaz ve Ahlat beldelerini iddihâr-ı kalem-rev-i saltanat ederek Tebrîz'e dâhil ve müte'âkıben Sultân Süleymân Hân hazretleri dahi mevkib-i hümâyûn ile vâsıl olan şâh-ı müşârün ileyh ordu-yı sadr-ı a'zamî ile mukābele tedârükünde iken sâhib-kıran-ı 'asrın[506] vürûdunu istimâ' etdikde cibâl-i şâhikaya girîzân[507] olduğundan hıtta-i Azerbaycan fersûde-i süm-i semend-i 'Osmâniyân[508] olarak cânib-i Bağdad'a atf-ı inân olundu.

Şâh cânibinden muhâfız-ı Bağdad olan Tekeli Mehmed Hân nîm-cân ile[509] semt-i firâra pûyân olmağın Dârü'l-hilâfe-i Bağdad bî-it'âb şemşîr-i feth ü teshîr

---

503 mestûr-ı hâkister-i tegâfül: gaflet külü altında gizlenmiş.

504 ateş-i udvân: düşmanlık, husûmet ateşi.

505 şerer-efşân: şerâreler saçan, alevlenen.

506 sâhib-kıran-ı asr: çağın bahtı açık, talihli kişisi.

507 cibâl-i şâhikaya girîzân olmak: dağların zirvesinde gizlenmek.

508 fersûde-i süm-i semend-i Osmâniyân: Osmânlı atlarının tırnaklarıyla çiğnenmiş.

509 nîm-cân ile: yaralı olarak.

olunub altı ay mikdârı ikâmet-i hümâyûn müddetinde Hille ve Şehriban kal'aları ve Luristan ve Vâsıt ve Muşa'şa' ve Cezâyir-i Katîf ülkeleri ferr-i elkāb-ı şehriyârî ile şeref-yâb ve Basra Hâkimi Raşid dahi 'arz-ı itâ'at ü inkıyâd ile sâlih–i râh-ı savâb oldu.

Hıtta-i Bağdad'ın esbâb-ı muhâfazası itmâm ve şâhın Van'ı muhâsarası istimâ' olunmakdan nâşî tekrâr İran üzerine sevk-i semend-i i'zâm olunub mevkib-i hümâyûn Dergüzîn'e vâsıl oldukda şâhın, 'afv-ı cerâyim ricâsıyla niyâz-nâmeleri vârid olduğuna ve maksad-ı aslî olan Irak-ı 'Arab havza-i hükûmete idhâl kılınmış idüğüne binâ'en nazar-ı kabûlde vâkı' olub dokuz yüz kırk iki (Haziran 1535) senesi evâ'ilinde İstanbul'a muvâsalat müyesser oldu.

Sadr-ı a'zam İbrâhim Paşa, Sultân Süleymân Hân hazretlerinin şehzâdeliğinden berü manzûr-ı nazar-ı iltifâtları olub on üç seneden ibâret olan zamân-ı sadâretinde dahi fevka'l-'âde istiklâle mazhar olmuşidi. Gurûr-ı cevânî ve neş'e-i kâmrânî ile ba'zı harekât-ı nâ-sezâya mübâderet ve elkāb ü menâşîrde *ser-'asker-i sultân* nâmını işâ'at etmekle husemâsı şirket-i saltanat da'vâsında olmak töhmetiyle müttehem eylediklerinden ve pâdişâh hazretleri dahi evzâ' ü etvârından vesveseye zâhib olduğundan mu'tâd olduğu üzere bir gece sarayda alıkonulub ve kemâ fi's-sâbık iltifât ü ihtirâm îfâ buyurulub câme-i hâbına vardıkda ta'yîn olunan me'mûrlar vâsıtasıyla katl ü ifnâ ve mühr-i sadâret Ayas Paşa'ya i'tâ kılındı.

Midillü ahâlîsinden Oruc Bey nâm gâzî, tedârük eylediği birkaç kıt'a sefîne ile yakın vakte kadar cârî olduğu vechile düvel-i gayr-ı müte'âhide[510] tüccâr gemilerini zabt ile iğtinâm edegelmekle günden güne cem'iyyet ü iktidârı tezâyüd eylemiş ve bir müddet Afrika sâhillerinde geşt ü güzâr ve 'âkıbetü'l-emr

89

Cezayir-i Garb'ı zabt ile cây-ı tahassun ü karâr eyledikden sonra mürtehil-i dâr-ı âhiret ve birâderi Hayre'd-dîn Bey câlis-i serîr-i emâret olmuşidi. Lâkin mîr-i müşârün ileyh Türk adamı olmak hasebiyle Afrika sâhillerinde teşkîl etdiği hükûmetin devâmı yine Türkistan'ın i'ânesine ve bu dahi pâdişâh-ı 'asrın müsâ'adesine muhtâc olduğunu derk ü teyakkun eylediğinden ahâlîsinin vukû' bulan istid'âsı üzerine Cezayir Hükûmeti'ni Sultân Süleymân nâmına olarak kabûl ve mu'ahharan ve pâdişâh hazretlerini Bağdad seferine azîmetlerinden mukaddem on sekiz pâre kadırga ile Der-sa'âdet'e vürûd eylemekle Cezayir-i Garb Beylerbeyiliği ilhâkıyla Kapudân-ı Deryâ nasb ve bendegân-ı saltanat-ı seniyye silkine idhâl kılınmışdır.

Müşârün ileyh umûr-ı tersâneye nizâm ve donanma-yı hümâyûna revnak-ı tâmm verüb ba'dehu Korfa Cezîresi'ni teshîr niyyetiyle râyet-i hümâyûn

[510] düvel-i gayr-ı müte'âhide: kendileri ile anlaşma yapılmayan devletler.

tebahtur[511] ü ihtizâza âğâz etdikde müşârün ileyh Hayre'd-dîn Paşa ve vüzerâdan serdâr ta'yîn kılınan Lutfi Paşa iki yüz seksen pâre kadırga ile irsâl kılındı.

Çünki Venediklüler hayli müddetden berü cânib-i saltanat-ı seniyyeye mutâva'at-kârâne hareket üzere bulundukları hâlde geçen sene Bosna kılâ'ının ba'zıları(na) ta'arruz ve 'Osmânlı tüccâr sefînelerine tasallut etmişler idi ki bu dahi Devlet-i 'Aliyye'nin hasm-ı tabî'îsi olan İspanya kralı ve Almanya İmparatoru meşhûr Şarlken'in eser-i teşvîk ü tahrîkidir. Binâ'en aleyh dokuz yüz kırk üç (1536) senesi tuğ-ı pâdişâhî Korfa mukābiline sâye-sâz ve donanma-yı hümâyûn dahi cezîre-i mezbûre civârına lenger-endâz olub kırk üç gün hasr ü tazyîk olunmuş ise de feth ü teshîri müyesser olamadığına ve mevsim-i şitâ dahi takarrub eylediğine mebnî iki yüzden ziyâde kurâ tahrîb ü ifnâ ve cünûd-ı muvahhidîn envâ' ganâyim ile iğnâ[512] olunarak taraf-ı Dârü's-saltanaya 'avdet buyuruldu.

Boğdan Voyvodası Petro müte'ahhid olduğu mâl-ı harâcı irsâlde ihmâl üzere hareket ve e'âdî-i devlet[513] ile 'akd-ı peyvend-i muvâfakat eylediğinden esb-i himmete inhâ-yı inân olunub dokuz yüz kırk beş (1538) senesi 'alem-i pâdişâhî kişver-i Boğdan'da lâmi'-i eşrâk oldu. Mücerred mehâbet-i kevkebe-i mevkib-i hümâyûn ile mezbûr voyvoda bir gece bağteten 'âzim-i semt-i firâr ve cem' etdiği seksen bin kadar haşerât ân-ı vâhidde târ-mâr olmağla Boğdan küberâsından olub bir vakitden berü mülâzim-i rikâb-ı hümâyûn olan Çitne veled-i İstefan Bey voyvoda nasbıyla taht-gâh-ı 'Osmânî cânibine ric'at ve 'asâkir-i Tatar ile ma'iyyet-i pâdişâhîde bulunan Kırım Hânı Sâhib Giray teşrîfât-ı hümâyûn ile mükerrem oldukdan sonra hükûmet-gâhı cânibine 'avdet eyledi.

Boğdan seferine hareket-i hümâyûn esnâsında Kapudân Gâzî Hayre'd-dîn Paşa yüz elli pâre

90

kadırga ile Akdeniz muhâfazasına i'zâm kılınmışdı. Venedik'e tâbî' Girid ve Kerbe ve Kefalonya misillü yirmi beş kıt'a cezîre gâret ü tahrîb olundukdan sonra üç yüz pâre kadırga ve yüz pâre kalyondan ibâret olan ve İspanya amirallerinden meşhûr Andre Dorya kumandasında bulunan müttefikîn donanmasıyla İnebahtı açıklarında muhârebe-i şedîde vâkı' olarak cünûd-ı muvahhidîn nâ'il-i feth ü zafer ve yüz kadırga ile elli kadar kalyon musahhar olduğu haber-i meserret-eseri vâsıl-ı Der-i devlet oldu.

Bunun üzerine Venedikliler üç yüz bin *yaldız altunu* tazmîn-i sefer ve senevî sekiz yüz bin altun vergi vermek üzere 'akd-ı sulha muvaffak oldular.

---

511 tebahtur: dalgalanma.

512 iğnâ: ganimet almak.

513 e'âdî-i devlet: devlet düşmanları.

Hindistan hükümdarlarından Gecürat pâdişâhı Ekber Şâh bir tarafdan Hümayun Şâh'ın ve bir tarafdan Portekizlerin muhâcemâtmdan muztarib olmağla halîfe-i İslâm'a 'arz-ı şikâyet eylediğinden Sultân Süleymân hazretleri, Boğdan seferine müttehî-i hareket oldukları zamânda Mısır Beylerbeyisi Süleymân Paşa, Hind seferine me'mûr olub İstanbul'dan ve Mısır'dan cengci ve kürekci olarak otuz bin kadar 'asker tertîb ve Süveyş'de tanzîm olunan donanmaya irkâben i'zâm kılınmışidi. Lâkin mezbûr Süleymân Paşa ak ağalardan ve hikmet-i hükûmetden ârî cebâbireden[514] olmağla Cidde'ye ve Yemen sâhillerine uğrayarak Aden şehrine vâsıl oldukda hâkimi bulunan İbn-i Amiri, 'arz-ı itâ'at etmiş ve kendüsü dahi emân vermiş iken malına tamâ'an katl ü i'dâm eyledi.

Bu havâdis Yemen ve Hind taraflarına münteşir oldukda umûm halkın teneffürüne bâ'is olarak hattâ Gecürat'a vusûlünde Ekber Şâh vefât etmiş ve yerine Mahmûd Şâh kā'id-i mesned-i emâret olmuş bulunmağla şâh-ı cedîd Portekizler ile ittifâk ederek paşa-yı mezbûra müdâfa'a eylemişdir.

Binâ'en 'alâ zâlik Süleymân Paşa'nın oralarda vukû' bulan muhârebâtı bir fâ'ideyi müfîd olmayub yalnız kendüsünün servet ü sâmânmı müstelzim oldu. Mu'ahharan İstanbul'a gelüb bezl-i emvâl ederek Ayas Paşa'dan sonra sadr-ı a'zam olan Lutfi Paşa üzerine vezâret-i 'uzmâyı istihsâl eylemiş ise de Vezîr-i Şânî Hüsrev Paşa ile Dîvân-ı hümâyûnda mücâdeleyi yek diğerine hançer çekmek derecesine kadar îsâl eylediğinden ma'zûl ve çok geçmeksizin dâr-ı mücâzâta mevsûl oldu. Yerine Rüstem Paşa sadr-ı a'zam olmağla müverrihîn bu vak'ayı anın tasni'ine haml ederler. Süleymân Paşa seferinden sonra Piri Kapudân ve Kemal Kapudân ve Seydi Kapudân kumandalarıyla mükerreren Süveyş'den Hindistan'a donanmalar gönderilüb çok cengler olmuşdur ki tafsîlâtı Kâtib Çelebi merhûmun *Esfârü'l-bihâr*[515] nâm tarîhinde mündericdir.

91

Taraf-ı pâdişâhîden Macar Kralı nasb olunan Yanoş Kral fevt olmağla oğlu İstefan sandalî-i kralîye ik'âd olunmuşidi. Lâkin sabî-i şîr-hâr[516] olmak mülâbesesiyle Nemçe kralı olan Ferendoş bu kerre dahi Budin'i muhâsara ile meşgûl-i harb ü sitîz olduğu mesmû'-ı hümâyûn oldukda vüzerâdan Mehmed Paşa ve sekbânbaşı 'alâ cenâhi'l-isti'câl irsâl ve müte'âkiben tahrîk-i livâ-yı şevket ü ikbâl olunub Budin'e lede't-takarrub[517] Nemçe Kralı'nın kırk bine karîb 'askeri katl ü i'dâm ve muhâsara içün getürdükleri top ve tüfenk ve sâ'ir edevât-ı ceng kâmilen zabt ü iğtinâm kılındığı haber-i meserret-eseri paşa-yı müşârün ileyh

[514] cebâbire: cebr edenler, zorbalar.
[515] *Tuhfetü'l-kibâr fî Esfâri'l-bihâr.*
[516] sabî-i şîr-hâr: süt içen sabi.
[517] lede't-takarrub: yaklaşıldığında.

tarafından vâsıl ve muzafferiyyet-i azîme vukû'una ıttılâ' hâsıl olmağla sürûr-ı nâmahsûr ile Budin'i muvâsalat ve Nemçe Kralı'nın rişte-i tama'ını kat' içün İstefan Krala babası ocağı olan Erdel Krallığı tevcîh ve Budin eyâleti dokuz yüz kırk sekiz (1541) senesi Yahya Paşazâde Mehmed Paşa'ya tefvîz kılındı.

Mevsim-i şitâ Edirne'de imrâr ve levâzımât-ı seferiyye istikmâl olundukdan sonra Nemçe Kralı'ndan ahz-ı intikām niyyetiyle rikâb-ı himmete vaz'-ı kadem buyurulub Şikloş ve Estergon ve İstoni-i Belgrad[518] kal'alarıyla nice kılâ' ü bıkā' Nemçelüler yedinden intizâ' kılmmağla ve kral-ı müşârün ileyh hücûm-ı 'Osmâniyâna tâb-âver-i mukāvemet olamayacağını teyakkun ve Macaristan'ı derdest edeyim der iken Viyana'yı muhâtaraya ilkā edeceğini tafattun etmeğle senevî otuz bin altun vergi vermek şartıyla terk-i muhârebe husûsunda istihsâl-i müsâ'ade edüb Sigetvar seferine kadar yirmi yıldan mütecâviz zamân memâlik-i Nemçe hücûm-ı cüyûş-ı 'Osmâniyye'den emîn oldu.

Dokuz yüz (1494) tarîhinden sonraca Endülüs'de bulunan hükûmet-i İslâmiyye külliyen münderis olmağla ekser ehl-i İslâm kabûl-i ra'iyyet edüb kalmışlar iken İspanyolların günden güne tezâyüd eden ezâ ü cefâları tâkat-fersâ olduğundan takım takım Afrika sâhillerine geçmeğe başlamalarıyla Hayre'd-dîn Paşa'nın keyfiyyet-i zuhûr ve gazevâtını mutazammın *Tarîh-i Husûsî*'de ve Kâtib Çelebi'nin *Esfârü'l-bihâr*'ında tafsîl olunduğu üzere ol vakitlerde korsan hâlinde bulunub taht-ı temellükünde bulunan on beş-yirmi pâre gemi ile İspanyol sefînelerini tutmak ve muktedir olabildiği sâhilleri urmak ile meşgûl ve muğtenem paşa-yı müşârün ileyh zikr olunan Endülüs Müslümanlarından altmış-yetmiş bin kadar nüfûs tahlîs ve Afrika'ya geçirmişidi.

İspanya kralı olan Şarlken mu'ahharan Almanya İmparatorluğu'nu ihrâz ve karındaşı Ferendoş'u Nemçe taht-ı kralîsine is'âd etmekle kesb-i azamet ü kuvvet ederek bir tarafdan Afrika sâhillerine tecâvüz ve bir tarafdan Fransa'ya tahattî edüb hattâ Fransa Kralı'nı esîr etmiş ve Afrika

92

halkıyla İspanyollar beyninde olan adâvet, mertebe-i kusvâya[519] vâsıl olduğu hâlde Şarlken Macaristan'ı karındaşı olan Nemçe Kralı'na zabt etdirmek dâ'iyyesiyle zuhûra gelen muhârebât-ı mütevâlîyeden nâşî Sultân Süleymân ile dahi husûlet-i kaviyye peydâ eylemiş idüğüne mebnî Fransa Kralı'nın Şarl aleyhine olarak vâkı' olan istimdâdı saltanat-ı seniyyenin menâfi'ine tamâmıyla muvâfık gelerek dokuz yüz kırk dokuz (1542) senesi Hayre'd-dîn Paşa-yı Gâzî mükemmel bir donanma ile irsâl kılındı.

---

[518] İstuni Belgrad.

[519] mertebe-i kusvâ: son derece.

Müşârün ileyh üç-dört sene 'ale't-tevâlî İspanya sâhil ve adalarını gâret ü tahrîb ve İspanya donanmalarıyla ve Afrika sâhillerine müstevlî olan İspanyollar ile kerreten ba'de uhrâ muhârebeler ederek fütûhât-ı azîmeye muvaffak oldukdan ve berren ve bahren İspanyolların kesr-i kuvvet ü kudretlerini istihsâl ederek a'lâm-ı 'Osmâniyye'nin[520] heybet ü satvetini Akdeniz'de yâr ü ağyâra i'tirâf etdirdikden sonra İstanbul'a 'avdet ve seksen yaşını mütecâviz olduğu hâlde mürtehil-i dâr-ı âhiret olub Beşiktaş'da i'dâd eylediği türbe-i mahsûsaya defn olundu.

Gâzî-i müşârün ileyh Akdeniz'i râyât-ı 'Osmâniyye hükmüne vaz' eyledikden başka mekteb-i terbiyetinde Turgud Paşa ve Kılıç Ali Paşa ve Cezayir Beylerbeyisi Hasan Paşa ve Salih Paşa gibi mücâhidîni yetişdirmiş olmağla ba'de'l-vefât dahi hayli müddet âsârı pây-dâr olmuş ve Afrika sâhillerinin kâmilen İspanyollar tasallutundan tahlîs ve Kıbrıs Cezîresi'nin fethi anların ikdâm-ı himmetiyle meydâna gelmişdir.

Dokuz yüz elli (1543) tarîhinde Nemçe seferinden 'avdet-i hümâyûn vukû'undan sonra elli beş senesine kadar ihtiyâr-ı huzûr ü râhat olunmuş iken dârâ-yı 'Acem olan Şâh Tahmasb'ın birâderi Elkas Mîrza dergâh-ı Süleymân Hânî'ye dehâlet ve karındaşının zulm ü ta'addîsinden şikâyet etmekle anm ricâsıyla İran üzerine hareket olunub mukaddemen feth olmuş iken mu'ahharan Şâh-ı 'Acem'in yed-i istîlâsına giriftâr olan Van Kal'ası ba'de't-teshîr şehzâde-i müşârün ileyhe ba'zı ümerâ ve kabâ'il-i Ekrâd terfîk olunarak kişver-i İran'a i'zâm kılındı ise de dirâyet ü liyâkati husûl-i metâlibe kâfî olmadığından birâderinin dâne-i firîbi ile üftâde-i dâm-ı i'dâm oldu[521].

Pâdişâlı hazretleri Haleb'de meştâ-nişîn olub evvelbahârda yine İran'a hücûm olunmak niyyetiyle hareket etmiş iken şâhın karâr-gâhı ma'lûm olmadığı cihetle metâ'ib-i bî-fâ'ideden[522] gayrı bir şey hâsıl olamayacağı tebeyyün eylemesine mebnî istirâhat-i leşker-i mansûr içün İstanbul'a 'avdet buyuruldu.

Sadr-ı a'zam Rüstem Paşa ilkāsıyla Kırım Hânı Sâhib Giray ma'zûl ve mansıb-ı hânîye Mengli Giray ahfâdından Devlet Giray mevsûl olub hân-ı ma'zûl Der-i devlete 'âzim oldu ise de halefi gadriyle esnâ-yı râhda sîr-âb-ı şehd-i şehâdet oldu[523].

93

Erdel kralı İstefan'ın sabâveti ve ümerâ-yı Erdel'in Nemçe Kralı'na temâyülü sebebleriyle memâlik-i Erdel'den olan Tameşvar ve Peçuy ve Libova kal'aları

[520] a'lâm-ı Osmâniyye: Osmânlı bayrakları, râyât-ı Osmâniyye.

[521] üftâde-i dâm-ı i'dâm olmak: i'dam tuzağına düşürülmek.

[522] metâ'ib-i bî-fâ'ide: faydasız yorgunluklar.

Nemçe 'askeri dest-i muhâfızına geçdiği mesmû'-ı pâdişâhî olmağla dokuz yüz elli dokuz (1552) senesi mîr-mîrân-ı Rumili Sokullu Mehmed Paşa irsâl olunarak zikr olunan Peçuy ve Libova ve ertesi sene vüzerâdan Ahmed Paşa serdârlığıyla Tameşvar kal'aları feth ü teshîr olunub bakıyye-i Erdelistan imtiyâzât-ı sâbıkasında ibkā ve ol bâbda bir kıt'a fermân-ı 'âlî-şân i'tâ kılındı.

Sadr-ı a'zam Rüstem Paşa'nın halîlesi Mihrimâh Sultân, Şehzâde Sultân Bayezid'in li-ebeveyn karındaşı olmak hasebiyle sadr-ı müşârün ileyh, verâset-i saltanatın ana inhisârı tertîb-i mukaddemâtına sâ'î olunduğundan, büyük şehzâde Sultân Mustafa hasm-ı kavîsiydi.

Şâh-ı 'Acem'in ba'zı ser-haddât-ı hâkānîye itâle-i dest-i hasâret[524] eylediği resîde-i sem'-i hümâyûn olduğuna[525] mebnî Rüstem Paşa Anadolu cânibine imrâr kılınmağla Sultân Mustafa'nın eyâlet-gâhına takarrub eyledikde şehzâde-i müşârün ileyh bağteten kendüsünü basub katl etmek efkârında bulunduğunu istihbâr ve taraf-ı pâdişâhîye iş'âr eylediğinden paşa-yı müşârün ileyh İstanbul'a celb olundu.

Bir tarafdan anın ilkā'âtı ve bir tarafdan eser-i tasnî'i olarak tavâ'if-i 'askeriyyenin pâdişâhın ihtiyârlığmdan ve Şehzâde Sultân Mustafa'nın taht-ı saltanata liyâkat ve istihkākından bahs eylemeleri şehzâde-i müşârün ileyhin tâlib-i taht ü tâc ve müteşebbis-i matlab olması hakkında Sultân Süleymân Hân hazretlerinin vehmini derece-i tahkîke îsâl eylediğinden dokuz yüz altmış (1553) senesi İran seferi şâyi'asıyla İstanbul'dan hareket ve Karaman Ereğlisi'ne muvâsalat olunub Sultân Mustafa ber mûceb-i emr-i hümâyûn mu'asker-i pâdişâhîye vârid olduğu anda kırk yaşında iken şehd-i şehâdeti nûş eyledi[526] ve bu fesâdın mü'ellifi bulunan Sadr-ı a'zam Rüstem Paşa tatyîb-i en'âm ve setr-i ef'âl-i siyeh-fâm[527] içün ma'zûl ve makām-ı sadâret-i 'uzmâya Tameşvar Fâtihi Ahmed Paşa mevsûl oldu.

Mevkib-i hümâyûn Haleb'de meştâ-nişîn olub evvelbahârda İran üzerine hareket ve şâhın harekât-ı gâret-gerânesine mukābeleten Revan ve Nahçevan etrâfı yirmi günlük mesâfeye kadar ateş-i fenâ ile hâkister kılındıkdan sonra meştâ-yı Erzurum'a 'avdet buyurulmuş ve harekât-ı serkeşânelerine mücâzeten kişver-i Gürcistan dahi gâret kılınmışdır.

Erzurum'da ikāmetden maksad pâdişâhı sene-i âtiyyede yine memâlik-i İran'a hücûm niyyetine mübtenî olduğu Şâh Tahmasb'ın ma'lûmu olmağla iki kerre takdîm-i niyâz-nâme ile istid'â-yı 'afv ü sulh eylediğinden

---

523 sîr-âb-ı şehd-i şehâdet: şehâdet balını içen.

524 itâle-i dest-i hasâret: zarar, ziyan elini uzatmak, zarar vermek.

525 resîde-i sem'-i hümâyûn: padişahın olanlardan haberdar olması, işitmesi.

526 şehd-i şehâdeti nûş eylemek: şehitlik şerbetini içmek, şehit olmak.

527 setr-i ef'âl-i siyeh-fâm: karaya boyanmış hareketlerinin örtülmesi.

terfîh-i re'âyâ-yı tarafeyn[528] içün müsâ'ade-i pâdişâhîye makrûn olarak dokuz yüz altmış iki (1555) senesi taht-gâh-ı 'Osmânî cânibine 'avdet ve Sigetvar seferine kadar on bir sene istirâhat buyuruldu.

Pâdişâh hazretleri İran'da iken: *Maktûl Sultân Mustafa olmak ve bir takrîble dest-i cellâddan kurtulmuş bulunmak* iddi'âsıyla Yanbolu taraflarında bir şahıs zuhûr edüb başına hayli eşkıyâ cem' etmişidi. Rumili muhâfazası içün Edirne'de mukîm olan Şehzâde Sultân Bayezid şahs-ı merkûmu ele geçirüb i'dâm etmiş ise de gûyâ merkûmun zuhûru sadr-ı a'zam bulunan Ahmed Paşa'nın eser-i tasnî'i olduğu Rüstem Paşa tarafdârânı olan harem-i hümâyûn müteneffizânı cânibinden zât-ı şâhâneye ilkā olunduğuna ve Rüstem Paşa'nın sadâretde bulunması Sultân Süleymân Hân hazretlerinin bâ'is-i huzûr-ı kalb ü emniyyeti[529] bulunduğuna binâ'en Ahmed Paşa bu iftirâ ile küşte-i tığ-ı kazâ, Rüstem Paşa ikinci def'a olarak mühr-i hümâyûna nâ'iliyetle kâr-fermâ oldu.

Dokuz yüz altmış altı (1558) senesi Kütahya vâlîsi olan küçük şehzâde Sultân Bayezid'e Amasya ve Manisa vâlîsi bulunan büyük şehzâde Sultân Selîm'e Konya sancakları tevcîh olunmağla bu mu'âmeleden Sultân Bayezid istişmâm-ı bûy-ı teb'îd[530] eyledi.

Çünki Sultân Süleymân Hân hazretleri vâsıl-ı sinn-i şeyhûhat[531] olub bâ-husûs 'illet-i nikrîs[532] ile hasta bulunduklarından iki şehzâde beyninde ateş-i rekābet-i tâc ü taht alev-efşân olmuşidi. Binâ-berîn eğerçi Sultân Bayezid emr-i hümâyûna imtisâlen Amasya'ya gitmiş ise de mukaddemâ kendüsünün ve hâlen Sultân Selîm'in lalası olan Mustafa Paşa'nın dâne-i mekr ü firîbiyle giriftâr-ı dâm-ı nifâk[533] olub cem'-i 'asker ederek Sultân Selîm üzerine hücûm eyledi.

Sadr-ı a'zam Rüstem Paşa, Sultân Mustafa Vak'ası'yla müttehem idüğünden bu def'a şehzâdeler ahvâlîne dâ'ir söz söylemeğe kādir olmamağla ve Sultân Bayezid pederi cânibinden vukû' bulan nesâyihi telakkî etmemekle 'âsî nazarıyla bakılub cânib-i saltanatdan irsâl-i sipâh ve ta'yîn-i ümerâ-yı etrâf ile Sultân Selîm tarafı takviye olunmağın Konya Sahrâsı'nda vukû' bulan muhârebede Sultân Bayezid münhezim ve firâr-künân eyâlet-gâhına 'âzim oldukdan sonra 'afv-ı cerâyim niyâzını hâvî taraf-ı pâdişâhîye takdîm eylediği niyâz-nâmeler ve cânib-i

[528] terfîh-i re'âyâ-yı tarafeyn: iki tarafın halkını refaha erdirmek için. Metinde yanlışlıkla "re'âyâ" kelimesi "ri'â" şeklinde yazılmıştır.

[529] Metinde "emnîni" şeklindedir.

[530] istişmâm-ı bûy-ı teb'îd: uzaklaştırma kokusu almak.

[531] vâsıl-ı sinn-i şeyhûhat: şeyhlik, ihtiyarlık yaşına varmak.

[532] illet-i nikrîs: nikris hastalığı.

[533] giriftâr-ı dâm-ı nifâk bozgunculuk tuzağına yakalanmak.

hümâyûndan porsiş-i ahvâl[534] zımnında gönderilen fermânlar Lala Mustafa Paşa'nın tedâbîr-i reh-zenânesiyle tarafeyne vâsıl olamadığından bî-çâre Sultân Bayezid 'afv-ı peder-i 'ālî-güherden[535] nâ-ümîd olub bi'z-zarûre dört nefer evlâdını istishâb ederek şâh-ı 'Acem dergâhına ilticâ eyledi.

Şâh-ı müşârün ileyh, şehzâdenin kudûmunu sermâye-i cerr-i menfa'at edinerek mufassalât-ı tevârîhde

95

beyân olunduğu üzere dört-beş sene 'ale't-tevâlî mürâselât ve mücâvebât[536] cereyân edüb nihâyet taraf-ı pâdişâhîden ve vâris-i taht olan Sultân Selîm cânibinden bir milyondan mütecâviz altun ve külliyetlü hedâyâ verilmek şartıyla şehzâde-i müşârün ileyhin meyyiten teslîmi karârlaşdırılmağla dokuz yüz altmış dokuz (1561) Muharrem'inde Sultân Bayezid dört nefer evlâdıyla Kazvin'de i'dâm ve cenâzeleri taraf-ı Rum'a i'zâm kılınub hâric-i Sivas'da defn etdirildi.

Hayre'd-dîn Paşa merhûmdan sonra her sene donanma-yı hümâyûn Akdeniz'e çıkub İspanya cezîre ve sâhillerini gâret ve Afrika taraflarından İspanyolların def'ine sa'y ü gayret edegeldiklerinden Cezâyir ve Trablusgarb'da olan Hükûmet-i 'Osmâniyye kesb-i te'essüs eylemişidi. Dokuz yüz altmış beş (1558) ve altı (1559) seneleri yine Fransa Kralı'nın taleb ü istid'âsı üzerine Kapudân-ı Deryâ Piyâle Paşa Akdeniz'e çıkub düşman sâhil ü cezîrelerini gâret ve Fransızlara mu'âvenet kılındığı misillü mu'ahharan İspanya ve İtalya fedâyîleri külliyetlü donanma tertîbiyle Trablusgarb pîş-gâhında bulunan Cerbe Cezîresi'ni zabt ü tahkîm eyledikleri Trablus Beylerbeyisi Turgud Paşa tarafından 'arz olunmağla müşârün ileyh Piyâle Paşa dokuz yüz altmış sekiz (1560) senesi def'-i düşman içün ol cânibe sevk-i merâkib-i satvet edüb müttefikeyn donanması Cerbe Kal'ası'nın altında bulundukları hâlde üzerlerine hücûm olunarak vukû' bulan melhame-i kübrâda kırk kadar düşman gemisi zabt ve Napoli generali ve meşhûr Andreya Dorya'nın oğlu Sicilya amirali silsile-i esre[537] rabt kılınub sefâyin-i sâ'ire külliyen iğrâk ü ifnâ olundu.

Ba'dehu Turgud Paşa garb 'askeriyle vârid olmağla kal'a-i merkûmenin fethine gayret ve avn ü inâyet-i Cenâb-ı Rabb-i kadîr ile âverde-i kabza-i celâdet kılındıkdan sonra bi't-tahrîb Kapudân-ı müşârün ileyh süfün-i meftûha ve üserâ-yı merkûme ile Dârü's-saltanaya muvâsalat eyledi.

Cerbe Cezîresi'nin teshîrinden sonra Akdeniz korsanlarına merkez olan Malta adasının zabtı tasmîm olunub dokuz yüz yetmiş iki (1564) senesi İsfendiyaroğlu

534 porsiş-i ahvâl: durumun sorulması.

535 afv-ı peder-i 'ālî-güher: gevheri, mayası yüksek olan babası affı.

536 mürâselât ve mücâvebât: yazışmalar, cevaplaşmalar.

sülâlesinden vezîr-i râbi' Mustafa Paşa serdâr ve ma'iyyetine Kapudân-ı Deryâ Piyâle Paşa ta'yîn ve Trablusgarb Beylerbeyisi Turgud Paşa'ya dahi mürâfakatı mutazammm fermân-ı hümâyûn ısdâr ü tesyâr kılındı.

Ma'a-mâ-fîh Turgud Paşa'nın rey'i üzere hareket olunmasını, gerek serdâr ve gerek kapudân paşaya taraf-ı pâdişâhîden tavsiye ü tenbîh buyurulmuş iken donanma-yı hümâyûnun Malta'ya vusûlünde Turgud Paşa henüz gelmemiş olduğundan izâ'a-i vakt olunmamak mütâla'asıyla limân kal'alarının muhâsarasına mübâşeret olununub çend gün mürûrunda paşa-yı müşârün ileyh vârid ve keyfiyyet-i

96

teşebbüse muttali' oldukda: *Asıl Malta Hisarı teshîr olunmadıkca bunlar ile uğraşmak itlâf-ı levâzımât ve it'âb-ı 'askerden gayrı bir şeyi müfîd olamayacağı* beyânıyla serdâr ve kapudân paşalara itâb etmiş ise de lâ-cerem mübâşeret olunan emrin itmâmı lâzimeden idüğünden bu bâbda sarf-ı iktidâr ve yirmi üç gün muhârebe-i şedîde vukû'uyla zikr olunan kal'alar feth olunub lâkin esnâ-yı muhârebede Turgud Paşa şehîd olduğundan ve levâzımât-ı kal'a-gîrîye dahi noksân tareyân eylediğinden asıl Malta Kal'ası'nın muhâsarası netîce-bahş-ı murâd olmamağla gâret-i etrâf ile iktifâ olunarak 'avdet kılındı.

Sultân Süleymân Hân hazretlerine 'illet-i pîrî müstevlî olmak hasebiyle altmış (1553) tarîhinden sonra bir tarafa hareket buyurmadığından ve altmış sekiz (1560) senesinde sadr-ı a'zam Rüstem Paşa'nın vefâtıyla makām-ı sadâret-i 'uzmâya ittilâ eden Semiz Ali Paşa dahi rükûb ü nüzûle gayr-ı kādir idüğünden âfitâb-ı satvet-i 'Osmâniyye Nemçe kralı nazarında münkesif göründüğüne mebnî mu'ayyen ve ma'hûd olan verginin irsâlinde izhâr-ı betâ'et olunmağa başlamışidi. Semiz Ali Paşa'nın dahi vefâtıyla Sadr-ı a'zam nasb olunan Sokullu Mehmed Paşa iktidâr-ı saltanat-ı seniyyeyi tekrâr izhâr eylemek lüzûmunu 'arz ü inhâ ve pâdişâh hazretlerinin bi'z-zât sefere azîmetleri bâbında teşvîk ü iğrâ etmekle on iki seneden berü ârâm-gîr-i günc-i sükûn[538] olan râyât-ı hümâyûn tebahtur ü ihtizâza âğâz edüb dokuz yüz yetmiş dört senesi Muharrem'inde (Temmuz 1566) Kal'a-i Sigetvar mahsûr-ı leşker-i cerrâr[539] oldu.

Bu kal'a kuvve-i kāhire-i Devlet-i 'Aliyye'ye mukāvemet etmek üzere hayli vaktden berü fevka'l-'âde tahkîm ü tersîn kılınmış ve bahâdırlıkla meşhûr olan Rezuncak nâm Hırvat Generali cüyûş ve mühimmât-ı müntehabe ü mükemmele ile muhâfazasını der-'uhde edüb kapanmış olmağla bâdî-i nazarda feth ü teshîri hâric ve tavk-ı beşer gibi görünür idi. Lâkin 'asker-i İslâmiyye'nin ikdâm ü gayreti ve

[537] silsile-i esr: esirlik zinciri.

[538] ârâm-gîr-i günc-i sükûn: sakinlik köşesinde bekleyen.

fedâkârâne muhâcemâtı semeresiyle birkaç gün zarfında varoş-ı kal'a zabt olunub iç kal'ada bulunan general-i merkûm semt-i teslîme da'vet kılındıkda merkez-i muhâlefetde pâ-bercâ olduğundan etrâf-ı hisara dağlar gibi odun yığılub ateş verilmesiyle dâ'iren mâ-dâr giriftâr-ı iltihâb-ı nâr olarak bir vechile ârâma imkân kalmadığına mebnî general-i merkûm bir mikdâr atlu ile çıkub savuşmak sadedinde iken katl ü tedmîr ve kal'a-i merkûme feth ü teshîr kılındı.

Nemçe kralı mükemmel bir ordu ile imdâd içün civâr-ı Sigetvar'a gelmişiken i'âneye kudret-yâb olamadığı hâlde kal'a-i merkûmenin kuvve-i kāhire-i İslâmiyye ile zîr ü zeber[540] olduğunu istimâ' etdikde irtikāb-ı ric'at-ı kahkarî eyledi.

97

Yetmiş dört senesi Safer'inin yirmi birinci günü (7 Eylül 1566) bu feth-i mübîn vukû' bulub o ahşam Sultân Süleymân Hân hazretleri 'illet-i züheyrden[541] yetmiş dört yaşında ve saltanatının kırk sekizinci sâlinde[542] mürtehil-i dâr-ı âhiret olmağla bir tarafdan kös-ı şâdmânî çalınur ve bir tarafdan derûn-ı otağ-ı hümâyûnda hafiyyen merhûmun cenâzesi gasl kılınur idi.

Keyfiyyet-i vefât ber mu'tâd-ı ketm olunub Kütahya vâlîsi bulunan vâris-i saltanat Sultân Selîm Hân hazretlerine zarâ'at-nâme[543] irsâl ve emr-i vürûdları isti'câl olunub tavâ'if-i 'askeriyye ta'mîr-i kal'a ve tahrîb-i diyâr-ı düşman misillü meşâgil ile işgâl kılındı.

Selâtîn-i 'Osmâniyye'de Sultân Süleymân Hân hazretleri gibi bahtiyâr bir pâdişâh gelmediği mevâdd-ı âtiyye ile sâbit olur ki evvelen evân-ı civânîde ya'ni yirmi altı yaşında cülûs edüb kırk sekiz sene saltanat sürmüşdür. Sâniyen sadef-i saltanatın dürr-i yetîmi[544] olmağla verese-i saltanat münâza'ât ü mukātelâtdan masûn kalmışdır. Sâlisen peder-i cennet-i makarrları şark ü garbı seyf-i satvetiyle lerzân ve erkân-ı devlet ü efrâd-ı 'askeriyyeyi ber vech-i etemm terbiye etmekle kadr ü menzileti vâsıl-ı mertebe-i âlü'l-âl[545] olmuş bir taht-ı 'ālî-bahta cülûs eylemişdir. Râbi'ân Kemal Paşazâde ve Ebu's-su'ûd Efendi gibi teşkîl-i devlete kādir füzelâya ve Hayre'd-dîn Paşa ve Turgud Paşa misüllü mücâhidîne mukārin olmuşdur.

Kendüleri dahi evâ'il-i saltanatlarında ecdâd-ı izâmları gibi bi'z-zât idâre-i umûr-ı devlet edüb on üç def'a 'alem-efrâz-ı sefer olmuşlar ise de dokuz yüz elli

---

539 mahsûr-ı leşker-i cerrâr olmak: harp aletleri ile donatılmış ordu tarafından kuşatılmak.

540 zîr ü zeber: alt-üst.

541 züheyr kelimesi metinde "ha" ile yazılmışsa da "çiçekçik" anlamında "züheyr" okunması uygun görüldü.

542 Kanunî'nin saltanatı 1520-1566 olduğundan burada Hicrî tarihe göre hesap yapılmış olmalıdır.

543 zarâ'at-nâme: tevâzu' mektubu.

544 dürr-i yetîm: tek inci, tek vâris.

(1543) tarîhinden sonra evvelki himmet ü mesâ'îsine nisbetle nev'ummâ kesl târî oldu[546].

Hattâ zikr olunan on üç seferin dokuzu saltanatlarının nısf-ı evvelinde ve yalnız dördü nısf-ı âhirinde bulunması ve 'Acem Şâhı'na ilticâ eden Şehzâde Sultân Bayezid'i Şâh-ı 'Acem'i tehdîd ederek hayyen almak şân-ı saltanatı îcâbından iken hilâf-ı me'mûl akçe ve boğçalar i'tâsıyla meyyiten almağa râzı olması bu kaziyyeyi mü'eyyiddir.

Müjde-i saltanat Sultân Selîm hazretlerine vâsıl oldukda sür'at-i seyr ile İstanbul'a vârid ve taht-ı 'Osmânî'ye sâ'id olduğunun dördüncü günü ordu-yı hümâyûn cânibine hareket ve sadr-ı a'zam Sokullu Mehmed Paşa dahi kal'a-yı Sigetvar'ı ta'mîr ve umûr-ı serhaddâtı tanzîm eyledikden sonra Sultân Süleymân'ın cenâzesini sağlığında bindiği arabaya tahmîl edüb ordu-yı hümâyûnla Belgrad'a doğru 'avdet eyledi.

Eğerçi pâdişâh-ı merhûmun vefâtı mektûm ise de imtidâd-ı zamân ve reviş-i harekât sebebiyle mevkib-i hümâyûn halkının mahsûsu olmağla ve pâdişâh-ı cedîdin Belgrad'da muntazır-ı vürûd-ı mevkib-i

98

saltanat olduğu istihbâr kılınmağla Belgrad'a karîb mahallde emr-i vefât i'lân kılındı.

Sadr-ı müşârün ileyh Sultân Selîm'e tezkire takdîm edüb ordu-yı hümâyûnu istikbâl ve tavâ'if-i 'askeriyyeye terakkî ihsân buyurmalarını ve ordu halkı resm-i bî'atı icrâ eyledikden sonra otağ-ı hümâyûna girmelerini beyân eylemişidi. Sultân Selîm ile berâber gelen mukarrebân: *Bu tekellüfâta hâcet olmayub emr-i cülûs ü bî'at İstanbul'da tamâm olmağla sadr-ı a'zamın böyle i'zâm-ı mâdde eylemesi kendü mevkı'ini muhâfaza maksadına mebnîdir* demeleriyle Sultân Selîm ordu-yı hümâyûnu istikbâl eyledikden sonra tavâ'if-i 'askeriyyenin bî'atına iltifât etmeyerek doğruca otağ-ı hümâyûna dâhil oldu.

Bu keyfiyyet 'askerî tâ'ifesinin gücüne gidüb envâ' kîl ü kāle mütecâsir olmalarıyla ve Sultân Selîm dahi yanlış yola gitdiğine vâkıf olmağla tavâ'if-i 'askeriyyeyi taltîf içün Lalası bulunan Hüseyin Paşa'yı, Rumili menâsıbından biriyle yanından def'a mecbûr olub lâkin bununla dahi maksad hâsıl olamadığından ba'de'l-avde İstanbul'a alay ile girildiği gün yeniçeriler Sarây-ı hümâyûnun kapusını kapadub Sultân Bayezid civârında iki sâ'at kadar Sultân Selîm'i at üzerinde tevkîf ve vüzerâya envâ' hakāret eylediler. Nihâyet içlerinden

[545] âlü'l-âl: pek yüksek.

[546] nev'ummâ kesl târî olmak: sanki gevşeklik erişmek.

birkaç nefer söz sâhibleri huzûr-ı hümâyûna celb ile terakkî bahşîşleri kānûn-ı kadîm üzere i'tâ olunacağı va'd buyurularak güc hâl ile gavga tebs[547] olundu.

Ba'd-ez-în sadr-ı a'zamın ma'rûzât ü ifâdâtına kimsenin i'tirâza cür'eti kalmamağla vâsıl-ı istiklâl-i tâmm olmuşdur.

Sultân Süleymân merhûm Sigetvar seferine azîmet buyurdukları Kapudân-ı Deryâ Piyale Paşa donanma-yı hümâyûn ile Akdeniz'e irsâl kılmmışidi. Sakız Cezîresi'ne vâsıl ve ümerâ-yı[548] cezîre itâ'at sûretlerine iğtirâren Paşa gemisine dâhil oldukda cümlesini Avrupa'ya iclâ ve kal'aya vaz'-ı mustahfız ü ümerâ eyledi. Bu haber vâsıl-ı sem'-i Süleymân Hânî olmaksızın mürtehil-i dâr-ı bekā olmalarıyla ser-levha-i zafer-nâme-i Selîm Hânî olmuşdur.

Tebrîk-i cülûs içün mülûk-ı etrâfdan elçiler geldiği gibi Nemçe kralı cânibinden dahi sefîr-i mahsûs vârid olmuşidi. Sultân Süleymân zamânında ma'kûd olub Sigetvar seferi sebebiyle muhtell olan mu'âhede tecdîd olundu.

Aksâ-yı Irak-ı 'Arab'da vâkı' Mülk-i Muşa'şa' hâkimi olan İbni Alyân itâ'at-ı saltanat-ı seniyyeden rû-gerdân olub Basra havâlîsini gâret etmişiken mîr-mîrân Bağdadlı İskender Paşa şemşîr-i satvetiyle te'dîb ü terhîb kılındı.

99

Āl-i Mutahhar'dan Yemen'de imâmlık iddi'âsında bulunan âdem, 'alem-efrâz-ı 'isyân[549] olmağla eyâlet-i Habeş beylerbeyisi olan Özdemiroğlu 'Osmân Paşa, Yemen Beylerbeyiliğiyle ol cânibe irsâl ve Mîr-mîrân-ı Şam Lala Mustafa Paşa, me'mûriyet-i serdârî ile iclâl olunmuşiken Mîr-mîrân-ı Mısır Sinân Paşa sarf-ı nakdine-i mesâ'î ile serdârlık hıdmetini istihsâl edüb dokuz yüz altmış altı (1558) senesi dört bin süvârî ile berren cânib-i Yemen'e azîmet eyledi.

Lâkin vusûl-i serdârdan mukaddem 'Osmân Paşa sâha-i Yemen'i fitne-i Āl-i Mutahhar'dan tethîr etmeğin Sinân Paşa bir sene kadar ol havâlîde hâkim-i mutlaku'l-inân oldukdan ve emvâl-i azîme iktisâb eyledikden sonra Mısır'a 'avdet ve Yemen fâtihi unvânını ilâve-i elkāb-ı mefharet eyledi.

Azak Denizi'ne munsab olan Ten Nehri'yle Hazar Denizi'ne dökülen Volga Nehri'nin yek-diğerine kurbiyyet hâsıl eylediği dört fersah kadar yer hafr olunur ise Karadeniz'den bahr-ı Hazar'a imrâr-ı sefâyin mümkin olarak Türkistan taraflarının taht-ı hükûmet-i 'Osmâniyye'ye idhâli kābil olacağı Kefe beylerbeyisi olub fenn-i hendesede mehâret-i kâmilesi olan Kasım Paşa tarafından 'arz olunmağla Paşa-yı mezbûr itmâm-ı hıdmet ile me'mûr olub kapukulu bölüklerinden birkaç bin 'asker irsâl ve Kırım Hânı'na dahi bu husûsda icrâ-yı

[547] tebs: def, teskîn.

[548] Metinde "emri" şeklindedir.

[549] 'alem-efrâz-ı isyân: isyan bayrağını çekmek

mu'âvenet eylemek içün nâme-i hümâyûn ısdâr olundu. Ve işe mübâşeret kılındı ise de hân-ı müşârün ileyh bu maksad hâsıl ve hükûmet-i 'Osmâniyye Türkistan'a vâsıl olduğu takdîrce Kırım emâreti pây-dâr olamayub Memâlik-i Devlet-i 'Aliyye'nin eyâlât-ı sâ'iresi hükmüne gireceğini der-pîş-i mutâla'a ederek sûret-i hayr-hâhîde tertîb etdiği mukaddemât-ı mekr-ferîb, 'avdet-i nâ-be-hengâm iktizâ etmekle 'asker-i İslâmiyye envâ'-ı felâket ü meşakkate giriftâr ve nısfından ziyâdesi telef-zede-i rûzgâr-ı gaddâr oldu.

Sultân Selîm Hân hazretleri Konya'da hükümrân iken Mısır beylerbeyisi tarafından takdîm olunan atları Kıbrıs korsanları gasb eylediklerinden ziynet-efzâ-yı taht-ı 'Osmânî olduklarında ahz-ı intikāma kıyâm ve donanma-yı hümâyûnun istikmâline nasb-ı nefs-i ihtimâm edüb Lala Mustafa Paşa'yı Kıbrıs fethine serdâr ve donanmaya Piyale Paşa'yı ser-'asker nasb ederek yeniçeri ağalığından Kapudân-ı Deryâ olan Mü'ezzinzâde Ali Paşa ile berâber dokuz yüz yetmiş sekiz senesi Muharremi'nde (Haziran 1570) Akdeniz'e irsâl ve Anadolu 'askerinin Silifke İskelesi'nde müctemi' olmaları içün beylerbeyilere fermân-ı hümâyûn ısdâr buyurdular.

Donanma-yı hümâyûn ve me'mûr olan mücâhidîn Tuzla İskelesi'ne vâsıl oldukdan ve levâzım-ı kal'a-gîri

100

tertîb kılındıkdan sonra Dârü'l-emâre-i cezîre olan Lefkoşe Kal'ası mahsûr-ı leşker-i mansûr oldu.

Kırk gün kadar ateş-i harb ü kıtâl germ-â-germ işti'âl olarak kal'a-i merkûme anveten feth ü teshîr ve Girine ve Baf kal'aları ahâlîsi teslîm-i hisar eylediklerinden ilzâm-ı cizye ile yerlerinde takrîr olunub ba'dehu metânet ü resânetle meşhûr-ı âfâk olan Magosa Hisarı taht-ı muhâsaraya alındı ise de zabt ü fethi zamân-ı tavîle muhtâc olduğu ta'ayyün eylediğinden donanma-yı hümâyûn emvâl-i ganâ'im ile Der-sa'adet'e i'âde kılındı.

Ertesi sene Donanma ser-'askeri nasb olunan Pertev Paşa ve kapudân-ı müşârün ileyh Ali Paşa ile üç yüz yirmi pâre kadırga çıkarılub Cezayir-i Garb Mîr-mîrânı Uluc Ali Paşa dahi hasbe'l-emr yirmi kıt'a kadırga ile iltihâk ve ümerâ ve levend gemileri tecemmü' etmekle donanma-yı hümâyûn dört yüzden ziyâde sefîne olduğu hâlde Magosa'ya vâsıl oldu.

Berren ve bahren emr-i muhâsara teşdîd olunmağın mahsûrîn istîmâna mecbûr olduklarından Avrupa'ya naklleri içün yirmi kıt'a sefîne tahsîs olunmuş iken kal'a Generali, Serdâr-ı ekrem Mustafa Paşa'ya mülâkî oldukda Magosa Kal'ası'nda bulunan üserâ-yı Müslimîn keyfiyyeti su'âl olunub: *Esîrlerim idi cümlesini katl*

eyledim deyu cevâb verdiğine ve bu ise mugâyir-i şerâ'it-i istîmân bulunduğuna mebnî serdâr-ı ekrem dahi mücâzeten genaral-i mezbûru i'dâm eyledi.

Cezîre-i Kıbrıs sükkânı umûmen tahrîr etdirülüb yüz yirmi bin kadar nüfûs-ı zükûr mevcûd bulunmağla beherine birer altun cizye tahsîs kılındı.

Donanma-yı hümâyûn Girid ve Korfa cezîrelerini gâret etdikden sonra levend gemilerine irâ'e-i ruhsat ve Rumili 'askeri dahi sâhillere ihrâc olunarak İstanbul'a 'avdet tasavvurunda iken Venedik ve İspanya'nın üç yüzden mütecâviz gemileri zuhûr etmekle emr-i müdâfa'aları beyne'l-ümerâ müzâkere olundukda noksân 'asker ve mühimmât sebebleriyle İnebahtı Limanı'nda istihkāmât altında ikāmet olunmasını Uluc Ali Paşa ve sâ'ir fenn-i deryâ mütefenninleri beyân eylemişler iken kapudân paşanın tehevvür-i nâ-be-câsı[550] liman-ı mezbûrdan hurûcu müstelzim olub İnebahtı önlerinde muhârebe-i şedîde vukû'uyla der-ceng-i evvel Kapudân Paşa şehîd ve donanma-yı hümâyûn sefînelerinin ekserîsi mağrûk ü mahrûk oldu.

Ser-'asker Pertev Paşa bir takrîble karaya çıkub İstanbul'a vârid oldukda ma'zûl ve çok geçmeksizin rahmet-i Hakk'a mevsûl olmuşdur.

101

Uluc Ali Paşa kendü gemilerini kurtardıkdan başka düşman gemilerinden yirmi ikisini teshîr ederek Der-sa'âdet'e vâsıl olmağla mansıb-ı kapudânî ile tebcîl ve *Uluc* lakabı *Kılıc* 'a tebdîl olundu.

Sıngın Donanması nâmıyla zebânzed-i müverrihîn olan işbu hezîmet-i bahriyye üzerine Venedik ve İspanyalular saltanat-ı seniyyenin birkaç sene donanma ihrâc edemeyeceği i'tikādında iken Sadr-ı a'zam Sokullu Mehmed Paşa'nın ikdâm ü himmetiyle beş-altı ay zarfında yüz elli pâre kadırga inşâ ve techîz kılunub donanma serdârı ta'yîn olunan Vezîr Piyale Paşa ile Kapudân-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa'ya tevdî'an Akdeniz'e tesyîr olundu.

Navarin[551] önlerinde düşman gemilerine tesâdüf kılınmış ise de donanma-yı hümâyûn halkı sene-i sâbıka vukû'âtından mütevvahhiş olub düşman amiralleri hilâf-ı me'mûl bir hasma rast geldiklerinden iki taraf dahi muhârebeden ictinâb ederek ayrıldılar. Binâ-berîn bu sene telâfî-i mâfât mümkin olamayub fakat düşman dahi tasmîm-kerdeleri olan sevâhil-i İslâmiyye gâretine muktedir olamadılar.

Ertesi sene -ki dokuz yüz seksen bir (1573) tarîhidir- Donanma serdârı nasb olunan Fâtih-i Yemen Sinân Paşa ve Kapudân Kılıç Ali Paşa iki yüz elli kadırga ve on kıt'a ma'unadan müretteb donanma-yı hümâyûn ile Akdeniz'e tesyîr olunub

[550] tehevvür-i nâ-be-câsı: yersiz öfkesi.

[551] Metinde "Evarin".

Venedik'e tâbi' sevâhil ü cezâyir sûhte-i ateş-i gâret kılınmakda iken Venedikliler İstanbul'da 'akd-ı sulhe dest-res olduklarından ol bâbda serdâr ve kapudân-ı müşârün ileyhümâya fermân-ı 'ālî vârid olub mevsim dahi güzerân olmuş olmasına mebnî İstanbul'a 'avdet ve sene-i âtîyede Halkü'l-vâd seferi içün tedârükāt-ı mukteziyyeye müsâra'at kılındı.

Çünki İspanyollar Tunus mülûku olan Beni Hafs hânedânından ba'zılarını sahâbet sûretiyle Tunus'da icrâ-yı nüfûz edüb bâ-husûs Tunus pîş-gâhında vâkı' Halkü'l-vâd Kal'ası'nı tahkîm ve kendülerine cây-ı karâr edindiklerinden anların oradan tard ü def'i saltanat-ı seniyyenin lâzime-i zimmet-i himmeti olmuş ve Venedikliler ile 'akd-ı sulh olunmağla bunun icrâsı kesb-i suhûlet eylemiş idi. Dokuz yüz seksen iki (1574) senesi yine serdâr ve kapudân-ı müşârün ileyhümâ donanma ve 'asker-i berriyye ile ol cânibe râyet-keş-i satvet olub Misina ve Sicilya adaları gâret olundukdan sonra otuz yedi gün muhâsara ve mukātele-i şedîd ile zikr olunan Halkü'l-vâd Kal'ası feth ü tahrîb ve iki sene evvel donanma-yı hümâyûn inhizâmına sebeb olan İspanyol amirali kal'ada mahsûr bulunmağla ser-maktû'u[552] bâb-ı kal'aya âvihte kılındı[553].

Bu feth-i mübîn hıtta-i Tunus'un hükûmet-i saltanat-ı seniyyeye iltihâkını müstelzim olarak Beni Hafs

102

mülûku bakıyyesinden olanlar İstanbul'a getürülüb ta'yîn-i vezâ'if ile ile'l-vefât mütene''im-i ni'met-i devlet oldular[554].

Pâdişâh-ı halîm Sultân Selîm hazretlerinin sebeb-i ma'lûm ile vücûdlarına târî olan askām[555], mütehaddis-i 'illet-i sersâm olduğundan Sarây-ı hümâyûnda binâ buyurdukları büyük hamâma ilk girişlerinde ayakları kayub düşmekle vücûdlarının bir tarafı berelendi. Ve bu ârıza, 'âkıbet, bâ'is-i rıhletleri olarak seksen iki senesi evâsıt-ı Şa'bân-ı şerîfinde (3 Aralık 1574) elli iki yaşında[556] ve saltanatının dokuzuncu sâlinde 'âzim-i dâr-ı ukbâ oldular[557].

Şehriyâr-ı müşârün ileyh mâ'il-i ayş ü tarab ve şâ'ir-i hoş-gû bir Hüsrev-i Cemşîd-meşreb olmağla umûr-ı saltanatı pederi zamânından berü makām-ı vezâret-

552 ser-maktû': kesilmiş baş.

553 ser-maktû'u bâb-ı kal'aya âvihte kılınmak: kesik başı kale kapısına asılmak.

554 ile'l-vefât mütene''im-i ni'met-i devlet olmak: ölünceye kadar devlet nimetleri ile rahat bir hayat sürmek.

555 askām: hastalıklar.

556 II. Selim 1524 Nisan ayında doğmuş ve 1574 yılı Aralık ayında vefat etmiştir. Bkz. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmânlı Tarihi*, III/1, Ankara 1983, s. 40, 42. Buna göre İ. H. Uzunçarşılı'nın verdiği 57 yaşında öldüğü yolundaki bilgide yanlışlık vardır. Mustafa Nuri Paşa'nın hesaplaması ise Hicrî tarihe göredir.

557 âzim-i dâr-ı ukbâ olmak: öbür dünyaya göç etmek, ölmek.

i 'uzmâda bulunan ve şeref-i sıhriyyetleriyle müşerref olan Sokullu Mehmed Paşa'ya tevfîz edüb kendileri musâhibleri Şemsi Paşa ve Celâl Bey ve şâ'ir-i meşhûr Bâkî Efendi gibi nüdemâ ile Boğaziçi'nde vâkı' Çubuklu ve Sultâniye mesîrelerinde ve sâ'ir mevkı'-i neşât-efzâda imrâr-ı zamân eylemişlerdir. Reviş ü reftârları Yıldırım Hân oğlu Emir Süleymân'a pek şebîh ise de hengâm-ı saltanatı Emir-i müşârün ileyhin zamânı gibi fiten ü gavga evânı olmadığından ve şerîk-i saltanatı dahi bulunmadığından hâdisât-ı rûzgâr ile renciş-i hâtırdan emîn olmuşdu.

Sultân Selîm'in cenâzesi Sarây-ı hümâyûn buzluğunda hıfz olunub Mağnisa'da 'alem-efrâz-ı hükûmet olan Sultân Murad'a müjde-i saltanat irsâl olunmağla dokuz yüz seksen iki[558] senesi Ramazân-ı şerîfinde (Aralık 1574) İstanbul'a vâsıl ve taht-ı 'ālî-baht-ı 'Osmânî'ye nâ'il oldu.

Kırım Hânı Devlet Giray Hân vâsıl-ı rahmet-i Rahmân olduğundan Hükûmet-i Kırım, Sa'adet Giray evlâdından Mehmed Giray'a tevcîh ü ihsân buyuruldu.

Fas ve Merakeş Sultânı olan Şerîf Abdu'l-llâh azm-i adem-âbâd etdikde[559] oğlu Mehmed Mustansır taht-ı pedere nâ'il olmuşidi. Ammi(si) Şerîf 'Abdu'l-melik da'vâ-yı hakk-ı saltanat ve cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den isti'ânet etmekle Cezayir-i Garb Beylerbeyisi Ramazân Paşa i'âne ü imdâda me'mûr olmuşidi. Paşa-yı müşârün ileyhin ikdâm ü gayretiyle Şerîf 'Abdu'l-melik taht-ı Mağrib'e mâlik ve Mehmed Mustansır, Portekiz Kralı'na ilticâ tarîkine sâlik olduğundan kral-ı mezbûr, şerîf-i müşârün ileyhi diyâr-ı Fas'ın teshîrine âlet ittihâz ederek üç yüz top ve seksen bin 'asker ile Afrika'ya mürûr eylemiş ise de *Vâdi'l-sebîl* nâm mahallde muhârebe-i azîme vukû'unda inhizâm-ı fâhiş ile münhezim ve şerîf-i müşârün ileyh ile kral dahi dâ'ire-i şuhûddan mün'adim olmağla[560] Şerîf 'Abdu'l-melik

103

nâ'il-i istiklâl olmuşiken birkaç gün mürûrunda merg-i şâdîye[561] mübtelâ oldu.

Şâh İsmâ'il'den sonra Dârâ-yı 'Acem[562] olan Tahmasb Şâh, elli üç sene fermân-fermâ-yı İran oldukdan sonra mesmûmen mürtehil-i dâr-ı âhiret olmağla[563] oğlu İsmâ'il-i Sânî câ-nişîn-i taht-ı şâhî olub[564] mezheb-i ehl-i sünnete sâlik olmak hasebiyle Şî'î olan ümerâ ve erkân-ı devleti katl ü i'dâm ve hânedân-ı Safeviyye'den on beş nefer şehzâdeyi kem-nâm edüb yalnız bî-şu'ûr ü basar olan Kör Hüdâbende'yi ibkā eylemişidi. Lâkin arası çok geçmeksizin hıyânet-i ümerâ-yı

---

[558] Metinde 983 denilmişse de Selim'in ölüm tarihi 18 Şa'bân 982 (3 Aralık 1574) olduğundan Murad'ın aynı ay içerisinde İstanbul'a ulaşarak tahta oturduğu açıktır.Y.K.

[559] azm-i adem-âbâd etmek: yokluk ülkesine gitmek, ölmek.

[560] dâ'ire-i şuhûddan mün'adim olmak: görünenler dairesinden yok olmak, ölmek.

[561] merg-i şâdî: sevinç ölümü.

[562] Dârâ-yı 'Acem: Acem şahı.

[563] mesmûmen mürtehil-i dâr-ı âhiret olmak: zehirlenerek ölmek.

A'câm ile maktûl ve mezkûr Hüdâbende taht-ı saltanata mevsûl olub 'adem-i kudret ve kıllet-i liyâkatı sebebiyle hazîne-i devleti itlâf ve hey'et-i hükûmeti rehîn-i ihtilâf eylediğinden cüz'î himmetle kişver-i İran'ın zabt ü teshîri mümkinâtdan idüğü Erzurum Beylerbeyisi Hüsrev Paşa tarafından 'arz olunduğuna mebnî Sultân Murad Hân hazretleri sefer açmağa kıyâm eyledi. Sadr-ı a'zam Mehmed Paşa bu işin hilâfında bulunub: *Memleket-i A'câm kâmilen feth olunsa dahi Devlet-i 'Aliyye zarârdan başka bir şeye dest-res olamaz. Çünki kişver-i İran'ı taht-ı hükmünde tutmak içün oralarda külliyetli 'asker bulundurmak lâzım gelüb vâridâtı ise mesârifine kifâyet etmez ve tâ'ife-i A'câm her ne vakt fırsat bulurlar ise 'isyâna kıyâm ederler. Bu hâller 'asr-ı Süleymân Hânî'de mükerreren vukû' bulan İran seferleriyle tecrübe olunmuşdur* deyu vâkı'u'l-hâli beyân ve sefk-i dimâ'-ı Müslimînden ihtirâz[565] bâbında sarf-ı tâb ü tüvân eyledi ise de sadr-ı a'zamın hilâfında bulunanların iğrâ ü teşvîkiyle pâdişâh hazretleri bu azminden ferâgat eylemediğinden Kıbrıs fâtihi olan Lala Mustafa Paşa serdâr nasb olunub dokuz yüz seksen beş senesi evâ'ilinde (Mart 1577) cânib-i İran'a atf-ı inân eyledi.

Ol tarîhde mülhakāt-ı kişver-i İran'dan olan Çıldır Sahrâsı merkez-i serâdikāt-ı leşker-i mansûr[566] oldukda yirmi dört bin kadar 'Acem'in mutarassıd-ı hücûm oldukları istihbâr olunub serdâr-ı ekrem Mustafa Paşa bi'z-zât muhârebeden ta'annüf ü istikbâr ve def'-i tasallutları içün birkaç beylerbeyi irsâl etmekle vukû' bulan mukātelede on beş bin mikdârı 'Acem matmûre-nişîn-i adem ve nice senâdîd-i Safeviyye kemend-i esre munzamm oldu. Bu muzafferiyyet üzerine Tiflis ve Şirvan taraflarında bulunan hükkâm-ı İran firâr etmeğin ol havâlî havza-i hükûmete idhâl ve ma'a'l-vezâre Özdemiroğlu 'Osmân Paşa'ya tevcîh olunub mevsim-i şitânın takarrubuna binâ'en serdâr-ı ekrem meştâ-yı Erzurum'a 'avdet eyledi.

Serdâr-ı müşârün ileyhin güzîde sipâh ile ric'atı Şâh-ı 'Acem'in mesmû'u olıcak oğlu

104

Hamza Mirza'yı otuz bin kadar 'asker ile 'Osmân Paşa üzerine göndermekle Şemahi Sahrâsı'nda üç gün üç gece ateş-i harb ü kıtāl germ-â-germ işti'âl olub[567] yevm-i râbi'de Kırım Hânı'nın birâderi Adil Giray 'asâkir-i Tatar ile imdâda yetişmeğin cüyûş-ı A'câm pâ-mâl-i huyûl-ı leşker-i mansûr oldu. Lâkin çend gün mürûrunda üç yüz kadar Tatar ile Adil Giray ve birâderi Gâzî Giray çapula

564 câ-nişîn-i taht-ı şâhî olmak: şahlık tahtına oturmak.

565 sefk-i dimâ'-ı Müslümînden ihtirâz: Müslüman kanı dökmekten çekinmek.

566 merkez-i serâdikāt-ı leşker-i mansûr: Allâh'ın yardımıyla üstün gelen askerlerin çadırlarının kurulduğu yer, merkez.

567 germ-â-germ işti'âl olmak: hararetle, aşırı alevlenmek.

çıkdıklarında mekîn-i kemîn[568] olan İranîlere esîr olmalarıyla bu neş'e ile Hamza Mirza tekrâr cem'-i sipâh ve 'Osmân Paşa üzerine hücûm ederek Şemahi Kal'ası'nı muhâsara eyledi.

'Osmân Paşa bir müddet müdâfa'adan sonra metâneti mükemmel ve zahîre cem'ine müsta'idd olan Derbend-i Şemahi ki *Demirkapu Kal'ası* dahi derler bi'l-cümle top ve mühimmât ile oraya ric'at ve Dağıstan câniblerini âverde-i kabza-i hükûmet eyledi.

Adil Giray sabâhat-ı vech ile mümtâz bir şehzâde-i be-nâm olduğundan Şâh'ın haremi kendisine dil-beste olmak şâyi'asına mebnî guluvv-ı âmm[569] ile şehîd olub Gâzî Giray müddet-i medîde Kahkaha Kal'ası'nda mahbûs oldukdan sonra esâretden tahlîs-i girîbân[570] ederek İstanbul'a vusûlünü müte'âkıb Kırım Hânı nasb kılınmış ve meşâhir-i hânân-ı Kırım'dan olmak üzere zîver-i sahâ'if-i tevârîh[571] olmuşdur.

Evâhir-i saltanat-ı Süleymân Hânî'den berü sadr-ı a'zam bulunan Sokullu Mehmed Paşa, Sultân Selîm-i Sânî cülûsunda sancakdan berâber gelen ümerâ ve mukarrebîni tard ü tekdîr etdirmiş olduğundan pâdişâh-ı zamân Sultân Murad-ı Sâlis Mağnisa emâretinde iken bendegânı: *Efendimizin saltanatını bekleriz lâkin Mehmed Paşa'nın sadâreti evânında arzu eylemeyiz. Zîrâ bize dahi pederinizin mukarreblerine etdüğünü eder* derler idi.

Ma'a-mâ-fîh müşârün ileyh ibtidâ-yı sadâretinden berü atabey-i devlet ve sâhib-i şân ü şöhret olduğundan ve Sultân Murad'ın dahi eniştesi bulunduğundan şehriyâr-ı müşârün ileyh li-ecli'l-cülûs İstanbul'a vârid ve Yalı Köşkü'nde Mehmed Paşa'ya mülâkî oldukda takbîl-i destine müsâra'at edüb[572] her ne kadar paşa-yı müşârün ileyh bu mu'âmeleden ibâ[573] ve vazîfe-i ubûdiyyeti icrâ eyledi ise de Sultân Murad ve sonradan bu tenezzülüne nâdim ve müşârün ileyhi tahkîr ü istiskāle 'âzim olub dürlü dürlü cefâlar eder idi. Nihâyet dokuz yüz seksen altı senesi Şa'bân'ında (Ekim 1578) sadr-ı müşârün ileyh kendi sarayında ikindi dîvânı eder iken bir meczûb 'arz-ı hâl takdîm edecek gibi takarrub ve hançer ile sînesinden urmağla bir sâ'at mürûrunda vefât eyledi. Ve tafsîlât-ı mebsûtaya muttali' olanlar meczûbun bu

105

[568] mekîn-i kemîn: pusuda bekleyen.
[569] guluvv-ı âmm: halk ayaklanması, isyân.
[570] tahlîs-i girîbân: yakayı kurtarma, kurtulma.
[571] zîver-i sahâ'if-i tevârîh: tarih sayfalarının süsü.
[572] takbîl-i destine müsâra'at etmek: elini öpmekte acele davranmak.
[573] ibâ': çekinmek, 'adem-i rızâ, imtinâ, istinkāf, ictinâb.

cür'etinin musanna'[574] olmasına zâhib oldular. Her ne hâl ise bu vechile sadr-ı sadâret münhall olduğundan Vezîr-i Sânî Ahmed Paşa hâ'iz-i makām-ı vekâlet-i kübrâ oldu[575].

Serdâr-ı ekrem Mustafa Paşa isnâd-ı taksîr ile ma'zûl ve vezîr-i râbi' Sinân Paşa mesned-i sipâhsalârîye mevsûl olmağla müşârün ileyh Mustafa Paşa İstanbul'a 'avdet etmişidi.

Dokuz yüz seksen yedi (1579) senesi Rebî'ü'l-evvel'inde Sadr-ı a'zam Ahmed Paşa vefât eylediğinden Mustafa Paşa makām-ı kā'im-makāmîye is'âd olunub ba'd-ez-în mühr-i hümâyûn i'tâsı ve vezîr-i a'zam ıtlâkı lağv olunduğu i'lân olundu.

Lâkin üç ay sonra mühr-i şerîfin İran üzerinde serdâr olan Sinân Paşa'ya irsâl kılındığını Mustafa Paşa istimâ' etdikde hasm-ı kavîsinin kendisine tercîh olunmasına dayanamayub Hazret-i Hâlid meşhed-i şerîflerine yüz sürerek âlâm-ı dünyâdan halâsını Cenâb-ı Hakk'dan temennî eylemişidi. Konağına 'avdet eylediğini müte'âkıben füc'eten[576] vefât eyledi.

Müşârün ileyh Kıbrıs fethinde ve İran ser-'askerliğinde hıdemât-ı celîleye muvaffak olmuş iken maksad-ı aksâsı olan mühr-i sadâretle bekām olamamasını ba'zı müverrihîn mukaddemâ lalası bulunduğu Şehzade Sultân Bayezid hakkında sebkat eden tesnî'ât-ı zâlimânesi mücâzâtı olmak üzere îrâd ederler.

Sadr-ı a'zam Sinân Paşa, İran seferinde bir hıdmete muvaffak olamadığından ba'zı evhâma teba'iyyetle tavâ'if-i 'askeriyye ve mühimmât-ı seferiyyeyi beylerbeyilere teslîm ederek bilâ-istîzân Der-sa'âdet'e çıkageldiğinden 'azli karârdâde iken bezl-i dirhem ü dinâr ile makām-ı sadâretde pây-dâr oldu ise de birkaç ay mürûrunda 'azl ve Ma'alkara'ya iclâ olunub Dîvân-ı hümâyûn vüzerâsından Siyavuş Paşa sadr-ı a'zam ve Ferhâd Paşa Serdâr-ı 'Acem nasb olundu.

Dokuz yüz doksan bir (1583) senesi Ferhâd Paşa Revân'ı teshîr ve sur binâsıyla tahsîn etdikden ve Çığalazâde Sinân Paşa'yı ma'a'l-vezâre muhâfız nasb eyledikden sonra meştâ-yı Erzurum'a 'avdet eyledi.

Şirvan cânıblerinde bulunan Vezîr Özdemiroğlu 'Osmân Paşa ol havâlîde nice âsâr-ı merdânegî izhâr ve on yedi kıt'a kal'anıŋ miftâhlarını dâhil-i kabza-i iktidâr edüb sâdır olan emr-i hümâyûn mûcebince Ca'fer Paşa'yı nâmzed-i hıdmet-i muhâfaza ederek Deşt-i Kıbçak'dan 'âzim-i dergâh-i sultânî olmağla Kefe'ye dâhil oldukda Kırım Hân'ı bulunan Mehmed Giray birâderi Adil Giray'ın esâretinden dolayı 'Osmân Paşa'nın hasm-ı cânı olduğundan ahz-ı intikām kasdıyla

[574] musanna': uydurma.

[575] hâ'iz-i makām-ı vekâlet-i kübrâ olmak: sadrazamlık makamına erişmek.

[576] füc'eten: birdenbire, ansızın.

Kefe'yi muhâsara eyledi.

Bu haber vâsıl-ı sem'-i devlet ve mûcib-i renciş-i hâtır-ı saltanat olmasıyla Konya'da uzlet-güzîn olan birâderi İslâm Giray hil'at-ı hânî ile teşrîf ve Kırım'a irsâl olunduğuna, ümerâ-yı Tatar, hân-ı cedîde ittibâ' eylediğine mebnî Mehmed Giray, Kefe muhâsarasını terk ile firâra mecbûr olduğundan bi't-ta'kîb i'dâm olundu.

'Osmân Paşa donanma-yı hümâyûn ile İstanbul'a vâsıl ve müte'âkıben mühr-i sadârete nâ'il olub bir müddet mühimm-sâz-ı mesâlih-i saltanat oldukdan sonra maktûl Mehmed Giray'ın ba'zı avenâtı[577] Kırım'da îkā'-ı fesâda sa'y etmekde oldukları istihbâr kılındığından Sinob'dan donanma-yı hümâyûn ile Kırım'a geçmek üzere Kastamonu cânibine hareket etmiş iken âvâze-i şehâmetiyle Kırım ihtilâli bertaraf olmağla Serdâr Ferhâd Paşa semt-i rücû'a vaz'-ı kadem ve sadr-ı müşârün ileyh cânib-i İran'a tahrîk-i tuğ ü 'alem eyledi.

Tebrîz kurbunda cesîm bir İran ordusuna tesâdüf olunub bi'l-muhârebe perîşân edildikden ve Tebrîz'e girilüb etrâfına sur binâsıyla tahsîn ve hıdmet-i muhâfazasına Ca'fer Paşa ta'yîn olundukdan sonra meştâya 'avdet hilâlinde sadr-ı a'zam 'Osmân Paşa mürtehil-ı dâr-ı âhiret olub hıdmet-i sadâret kā'im-makām Mesih Paşa'ya tevcîh ve ordu-yı hümâyûnda bulunan Çığalazâde Sinân Paşa'ya dahi ser-'askerlik tefvîz olunmuş ise de çok geçmeksizin sadr-ı esbak Siyavuş Paşa makām-ı sadârete i'tilâ ve Şâhoğlu Hamza Mirza'nın Tebrîz'i muhâsara eylediği istimâ' olunduğuna mebnî Ferhâd Paşa sâniyen serdârlık ile cânib-i İran'a tevcîh-i livâ-yı zafer-iltivâ eyledi[578].

Ferhâd Paşa'nın haber-i takarrubu sebebiyle Hamza Mirza, Tebrîz muhâsarasını terk ederek Gence'ye 'avdet eylediğini müte'âkıb ma'şûku olan bir oğlan mübâşeretiyle menşûr-ı hayâtı temzîk olunmağın müşârün ileyh Ferhâd Paşa Gence'yi âverde-i kabza-i devlet ve hıdmet-i muhâfazasına Haydar Paşa'yı bi't-ta'yîn meştâ-yı Erzurum'a mürâca'at eyledi.

Hamza Mirza'nın fıkdânıyla Şâh Hüdâbende'nin ve memâlik-i 'Acem'in ahvâlî bütün bütün muhtell ü perîşân olduğundan sanâdîd-i Safeviyye ile Abbas Mirza taht-ı şâhîye is'âd oldu. Lâkin Özbekler dahi kişver-i İran'a hücûm etmekde olduklarından İranîlerin her nasıl olur ise saltanat-ı seniyye ile uyuşmakdan başka çâreleri kalmadığından istid'â-yı sulha âğâz eylemeleriyle ve Devlet-i 'Aliyye dahi on iki seneden berü bu yolda külliyetlü mâl ü cân izâ'a ederek Azerbaycan ve

577 avenâtı: yardımcıları, adamları.

578 iltiva: sarılma; dalgalanma; tevcîh-i livâ-yı zafer-iltivâ eylemek: zaferle dalgalanan bayrağı bu tarafa yöneltmek.

Şirvan ülkelerini zabt ü teshîr etmesiyle Tebrîz ve Gence ve Revan ve hıtta-i Şirvan, Hükûmet-i

107

Devlet-i 'Aliyye'de kalmak ve Şâh Abbas'ın birâderzâdesi olan Haydar Mirza rehîn olarak İstanbul'da ikâmet etmek şartlarıyla emr-i musâlaha karîn-i imzâ olub dokuz yüz doksan sekiz (1589) senesi evâ'ilinde Ferhâd Paşa, Mirza-yı müşârün ileyhi bi'l-istishâb İstanbul'a vâsıl ve zu'afâ-yı serhad-nişînânın giriftâr oldukları mesâ'ib ü fiten zâ'il oldu[579].

Kırım Hân'ı olan İslâm Giray, dokuz yüz doksan altı (1588) senesinde 'âzim-i dâr-ı karâr olmağla[580] Hükûmet-i Deşt-i Kıbçak merhûmun birâderi olub Yanbolu'da sâkin olan Gâzî Giray'a tefvîz kılındı.

Âl-i Mutahhar'dan Yemen'de olan tâ'ife-i Zeydiyye'nin re'îsleri bulunan beş kişiyi Yemen Beylerbeyisi Hasan Paşa hüsn-i tedbîr ile ele geçirüb zîr-destlerinde bulunan kılâ' ü bıkā'ı[581] kabza-i teshîre idhâl ve merkûmları Der-sa'âdet'e irsâl etmekle kadr-ı kifâye ulûfe ü ta'yînât tahsîsiyle Yedi Kule'de iskân olundular.

İran seferleri ve 'asâkir-i muvazzafanın tekessürü sebebleriyle saltanat-ı seniyyenin vâridâtı mesârifine kifâyet edememek râddesine geldiğinden vezn ü ayâr-ı sikke tenkîs[582] olunmuşidi. Rumili beylerbeyisi ve mukarreb-i pâdişâhî olan Mehmed Paşa mahsûd-ı vükelâ olduğu hâlde tashîh-i sikke husûsunu der-'uhde edüb bu bâbda sarf-ı nakdine-i ihtimâm eylemekde iken sipâh tâ'ifesi mağşûşiyet-i sikkeyi bahâne ile 'alem-efrâz-ı şekâvet ve Sadr-ı a'zam Siyavuş Paşa: *Sikke mâddesi beylerbeyine havâle olunmuşdur* cevâbıyla âtıf-ı mes'ûliyet olduğundan tâ'ife-i merkûmenin Dîvân-ı hümâyûnda vukû' bulan ef'âl-i şekâvet-kârâneleri müşârün ileyh Mehmed Paşa ile Defterdâr Mahmûd Efendi'nin katlini müstelzim oldu.

Pâdişâh hazretleri Mehmed Paşa'nın katli erkân-ı Dîvân-ı hümâyûnun müsâmaha ve belki müsâ'adesiyle vukû' bulduğuna zâhib olmağla Sadr-ı a'zam Siyavuş Paşa ve Şeyhü'l-islâm Şeyhi Mehmed Efendi'yi ve vüzerâdan Kapudân İbrâhim Paşa ve Cerrah Mehmed Paşa'yı ve yeniçeri ağasıyla sâ'ir bölük ağalarını def'aten 'azl ederek makām-ı sadârete sâniyen Sinân Paşa ve meşîhate Rumili kādı'askeri Bostanzâde Mehmed Efendi i'tilâ eyledi.

Dokuz yüz doksan dokuz senesi evâhirinde (1591 sonları) Ferhâd Paşa sadr-ı a'zam nasb olunub müte'âkıben Erzurum halkı hıdmet-i muhâfazada bulunan

---

[579] mesâ'ib ü fiten zâ'il olmak: uğursuzluklar ve fitneler yok olmak.

[580] âzim-i dâr-ı karâr olmak: ölmek, öbür dünyaya gitmek.

[581] kılâ' ü bıkā': kaleler ve beldeler.

[582] vezn ü ayâr-ı sikke tenkîs: sikkenin ayarını ve ağırlığını azaltmak.

yeniçerilerin ta'addiyâtından şikâyet etmeleriyle İstanbul'a gelmeleri içün fermân gönderdiğinden ve Tebrîz Muhâfızı Ca'fer Paşa dahi orada bulunan yeniçeri serkeşlerini i'dâm eylediğinden dûdmân-ı yeniçeriyân [583]'alem-efrâz-ı 'isyân olub[584]:

108

Erzurum'da bulunan yoldaşlarımızı kırmak içün fermân gönderilmiş diyerek Dîvân-ı hümâyûnda velvele-sâz-ı gavga olmalarıyla bin senesi evâsıtında (1592 ortaları) Ferhâd Paşa ma'zûl ve Şiyavuş Paşa sâlisen sadr-ı sadârete mevsûl oldu.

Bin bir (1593) senesi Receb'inde yeniçeri ulûfesi kâmilen teslîm ve sipâh ulûfesi mukassaten[585] verilmek üzere tasmîm[586] kılınmağla eşkıyâ-yı sipâh Dîvân-ı hümâyûnda arbede ü gavgaya cür'et ve Sadr-ı a'zam Siyavuş Paşa ile Defterdâr Emir Paşa'nın katllerini talebe mübâderet eylemeleriyle def'-i şekâvetleri zımnında ulûfeleri itmâm olunduğu hâlde yine merkez-i inâd ü ısrârda pây-dâr oldular.

Bu keşmekeş arasında Sarây-ı hümâyûn hüddâmı -ki matbah ve âhûr halkıyla kapucılar ve bostancılardan ibâretdir- eşkıyânın şâyet Dîvân-ı hümâyûna ve belki Dârü's-sa'âde'den içeriye hücûmları vukû' bulur ise müdâfa'aları maslahatı içün müterakkıb ü muntazır idiler.

İçlerinden min gayrı rivâyetin bir *urun* sedâsı zuhûr edüb mevcûd bulunanlar dahi taraf-ı pâdişâhîden emr sudûruna zâhib olduklarından yek-pâre hamle etmeleriyle eşkıyâ-yı sipâhdan iki yüzden mütecâviz kişisini maktûl ve mâ'adâsı firâra mecbûr oldu. Sanâdîd-i sipâhdan muharrik-i fitne olanlar tefrîk ü izâle olunub oldukça terbiyeleri hâsıl ve Sadr-a'zam Siyavuş Paşa teşrîfât-ı pâdişâhîye nâ'il olmuş iken der-akab ma'zûl ve Sinân Paşa sâlisen sadr-ı sadârete mevsûl oldu. Çünki Sinân Paşa Mısır ve Yemen'de külliyetlü servete dest-res olmağla anın bezliyle her maksadına nâ'il olub evvelki sadâretinde saray halkı beyninde İncili Köşk ve tarîhlerde Sinân Paşa Köşkü nâmıyla ma'rûf olan kasrı ve mu'ahharan dahi 'asrımıza kadar bâkî olduğu hâlde hedm[587] olunmuş olan Yalı Köşkü'nü pâdişâh hazretleri binâ eyledikden başka gerek bu köşklerin takdîmi evânında ve gerek sâ'ir evkātda hedâyâ-yı azîme ve nükûd-ı kesîre 'arz etdiği misillü harem-i hümâyûn ve mukarrebân-ı saltanatı ve tavâ'if-ı 'askeriyyenin söz sâhiblerini atâyâ-yı vefîre ile celb etmiş olduğundan ve tahsîl-i sadâret hevâsından bir an gerü

[583] dûdmân-ı yeniçeriyân: Yeniçeri Ocağı

[584] 'alem-efrâz-ı isyân olmak: isyan bayrağını kaldırmak.

[585] mukassaten: her biri vâdesi hulûlünde te'diye olunmak şartıyla parça parça olarak, taksitle.

[586] Tasmîm: kararlaştırma.

[587] hedm: yıkmak, yerle bir etmek.

kalmayub tarafdârânı dahi münâsebet vukû'una müterakkıb[588] idüğünden Siyavuş Paşa'nın gerek sadâret-i sâniyyesinde ve gerek işbu üçüncü def'asında tavâ'if-i 'askeriyye Dîvân-ı hümâyûna hücûmu şe'âmet-i kadem iktizâsından olmak üzere ittifâk-ı kelâm hâsıl olmağın böyle bir muvaffakiyyet akabinde 'azli vukû' bulmuşdur.

Serhadd-nişîn olan akıncı tâ'ifesi ve ba'zen ümerâ-yı tarafeyn yek-diğeri memâlikine geçüb çapul eylemek âdât-ı 'asriyye îcâbından ise de Bosna Beylerbeyisi Hasan Paşa devletce olan seferlerde cârî olan kā'ide vechile umûmen Bosna'nın tavâ'if-i 'askeriyyesini celb

109

ü cem' edüb Nemçe memâlikine mürûr ve Bihke Kal'ası'nı feth ve pek çok bilâd ü kasabâtı tahrîb ü yağma etmekle Nemçe Devleti tarafından 'arz-ı şikâyât ve paşa-yı müşârün ileyh Bosna'dan kaldırılmadığı hâlde mûcib-i nakz-ı ahd olacağı hikâyet olundukda havâle-i sem'-i i'tibâr olunmadıkdan başka Rumili beylerbeyisi i'ânesine me'mûr edilmiş idi. Lâkin tebeddül-i sadâret münâsebetiyle mezkûr i'âne tevkîf olunub Hasan Paşa ise bundan bî-haber olduğu hâlde ikinci def'a Hırvatistan'a geçerek Siska nâm kal'ayı muhâsara ile meşgûl iken Nemçelüler külliyetlü 'asker ile vürûd ve vâkı' olan mukātelede Hasan Paşa ve Hersek Beyi Mehmed Bey ve ekser cünûd-ı muvahhidîn şehd-i şehâdeti nûş eyledi.

Bu haber vâsıl-ı Der-i devlet oldukda huzûr-ı hümâyûnda 'akd-ı meclis-i meşveret olunub ba'zı hakāyık-bîn olanlar: Serhaddât-ı hâkānî Sultân Süleymân 'asrı gibi değildir. Ekser dirliklere şehr sâye-perverleri üşdü. Ve bu cihetle vazîfe-hârân-ı muhâfaza-i kılâ' içil'e düşdü deyu seferden mücânebet[589] olunması tarafını tercîh ve hattâ Hâce-i Sultânî Sa'de'd-dîn Efendi: Ben Devlet-i 'Aliyye tarîhini yazmakdayım. Ve bu 'asra takarrub eyledim. İsterim ki pâdişâhın bir kulu 'Acem Şâhı'nın birâderzâdesini rehn alub getürdü ve Nemçe kralı dahi iki yıllık vergisini takdîm etdi, mefâd-ı mübâhât-encâmıyla hâtime-i zîb-i makāl olayım[590] diyerek sulhun bozulmaması hayırlı olacağını tasrîh eyledi. Lâkin Sadr-ı a'zam Sinân Paşa, Ferhâd Paşa'nın kişver-güşâlıkla olan şöhretini çekemeyüb ana tefavvuk etmek mütâla'asına sâlik ve sefere mütehâlik olduğundan Sa'de'd-dîn Efendi'ye hitâben: Pâdişâhın bir kulu 'Acem Şâhı'nın birâderzâdesini rehn aldığını ve bir kulu Nemçe Kralını tutup getürdiğini beyân ile hatm-i vekāyi'-i eyyâm ediniz cevâb-ı mağrûrânesiyle bâb-ı seferi küşâd etmeğe karâr verdirdi ve mevsim-i şitânın

588 müterakkıb: gözleyen, bekleyen.

589 mücânebet: çekinme, sakınma, ihtirâz.

590 hâtime-i zîb-i makāl olmak: sözü güzel bir şekilde sona erdirmek.

takarrubuna bakmayarak ve hilâfında olanların küfrüne hükm etdirerek bin bir senesi evâsıtında (1592 ortaları) 'ale'l-acele Belgrad'a 'âzim oldu.

Belgrad'da meştâ-nişîn olmak üzere tasmîm olunmuş iken Nemçelülerin yetmiş-seksen bin 'asker ile Istoni-i Belgrad'ı ve Estergon'u muhâsara eyledikleri haberi vârid olmağla Budin cânibine sevk-i mevkib-i satvet olunub civârda bulunan Bolata ve Pesrem kal'aları teshîr olundukdan ve cünûd-ı muvahhidînin hamelât-ı şecî'âneleri semeresi olarak Istoni-i Belgrad'ı ve Estergon'u muhâsara eden düşman orduları def' ve sekiz kıt'a muhâsara topları zabt kılındıkdan sonra bakıyye-i şitâ-yı imrâr içün bin iki senesi Safer'inde (Eylül 1593) Belgrad'a 'avdet olundu.

110

Lâkin bu sene evâsıt-ı şitâda iki ay kadar havalar müsâ'id gitmekle ve Budin'de *ser-'asker* nâmıyla bırakılan Serdârzâde Mehmed Paşa müdâfa'a-i düşmana muvaffak olamamağla sekiz-on kadar palanka istîlâ-yı düşmana giriftâr olmuşdur.

Sadr-ı a'zam Sinân Paşa evvel emirde seferi tehvîn[591] etmiş ise de müşkilât-ı harbiyyeyi ve düşmanın şiddet-i hücûmunu müşâhede eyledikde telâşa düşüb umûmen kapukulu bölüklerinin ordu-yı hümâyûna gönderilmelerini 'arz ü iltimâs eyledi ve mûcebince fermân sâdır oldu.

Sanâdîd-i yeniçeriyân: *Rikâb-ı hümâyûn sükûn üzere oldukca Yeniçeri Ocağı'nın hey'et-i müctemi'asıyla serdâr ma'iyyetine me'mûriyyeti hilâf-ı kanûndur* deyu kîl ü kāle cür'et etdiler ise de: *Hükm-i zamân bunu îcâb etmişdir* denilerek azîmetleri te'kîd kılındığından cümle bölükler ordu-yı hümâyûn cânibine râhî oldular.

Kırım Hân'ı Gâzî Giray hasbe'l-emr yüz bin kadar Tatar 'askeriyle ordu-yı hümâyûna gelür iken dar bir boğazda leşker-i a'dâya tesâdüf etmekle bi'l-muhârebe yirmi bin mikdârını katl ü tedmîr, altı binini esîr eyledi.

Evvelbahâr hulûlünde serdâr-ı ekrem meştâ-yı Belgrad'dan hareket ve *Tata* nâm muhtasar kal'ayı âverde-i kabza-i devlet etdikden sanra Raye Nehri'nin Tuna'ya munsab olduğu mahallde vâkı' olub Sultân Süleymân zamânında ihrâk olunmak hasebiyle Yanık nâmıyla zebân-zed-i müverrihîn olan Kulvar Kal'ası'nı muhâsara eyledi. Ancak Tuna Nehri'nin karşı yakasında külliyetlü bir düşman ordusu mevcûd olarak dâ'imâ kal'aya imdâd edegeldiklerinden ve anın def'i istihsâl olunmadıkca kal'aya zafer mümkin olamayacağı ta'ayyün eylediğinden karşuya 'asker geçürmek içün köprü inşâsına mübâşeret kılındıkda her ne kadar düşman emr-i müdâfa'ada bezl-i mechûd etdi ise de muktedir olamadığından köprü

[591] tehvîn: kolaylaştırma, ehvenleştirme.

itmâm ve Tatar Hân[592] ve hıyâm ve sâ'ir cüyûş-ı İslâmiyye'nin hücûmuyla ordu-yı düşman perâkende ü perîşân ve bi'l-cümle top ve cebhâne ve hıyâm ve sâ'ir mühimmât-ı harbiyyeleri zabt ü iğtinâm olundu.

Bunun üzerine mahsûrîn-i kal'a dahi râyet-keş-i istîmân[593] olduğundan mevcûd olan top ve mühimmâtıyla dâhil-i kabza-i devlet ve tavâ'if-i 'askeriyyeden on bin kadar 'asker vaz' ve müceddeden beylerbeyilik ittihâz kılınub meştâya 'avdet esnâsında Komran Kal'ası dahi muhâsara olundu ise de takarrub-i şitâ mâni'-i feth ü teshîr olduğundan bin üç senesi evâ'ilinde (1594 başları) Belgrad'a müvâsalat olundu.

Akdemce Eflak voyvodası fevt olmağla emâret-i Eflak müteveffânın birâderi Mihail Bey'e tevcîh

111

olunmuşidi. Mîr-i mezbûr ol vaktin kā'idesi üzere tanzîm-i dâ'ire-i emâret içün İstanbul'da bulunan ve bu misüllü ticâret ile meşgûl olan yeniçeri ve sâ'ir kesândan mücevher hançer ve at takımı ve evânî-i sîm ve eşyâ-yı mütenevvi'a mübâya'a ederek mahall-i emâretine azîmet etmiş olmağla alacakluları istîfâ-yı hukûk içün Bükreş'de tecemmü' edüb tazyîke başladılar. Lâkin eşyâ-yı mezbûr gâyet fâhiş satılmış ve üzerine fâ'iz dahi zamm olunmuş idüğünden te'diyesi hâric-i imkân olduğuna ve Sadr-ı a'zam Sinân Paşa mühimmât-ı harbiyye tedârükünde betâ'et isnâdıyla mîr-i mezbûra izhâr-ı gayz ü gazab ederek ber mu'tâd takdîm eylediği hedâyâsını redd ü kahr-ı tenkîle müsâra'at üzere olduğunu iş'âr ü işâ'at edüb Nemçelü ise Emâreteyn voyvodalarını ve Erdel Kralı'nı dâ'ire-i ittifâka da'vet eylemekde idüğüne binâ'en mîr-i mezbûr bağteten 'alem-efrâz-ı 'isyân olub alacaklularından ve sâ'ireden Bükreş'de bulunan üç-dört bin kadar ehl-i İslâm'ı katl ü i'dâm ve Yergöğü varoşunu ihrâk etdikden başka Tuna'nın bu cihetinde olan Ruscuk ve sâ'ir kasabâta dahi itâle-i dest-i udvân eylemeğe başladı.

Vak'a-i mezkûreden mukaddem Boğdan Voyvodası İstefan Bey rikâb-ı hümâyûn cânibinden 'azl ve Ferhâd Paşa dâ'iresinde perveriş-yâb[594] olan *Boğdan Beyzâde* nasb olunub sandalî-i emâretine ik'âd[595] içün mübâşir ta'yîn olunan kapucubaşı ile gönderilmiş bulunmağla ma'zûl voyvoda dahi bu karışıklığı fırsat ittihâz ederek emr-i hümâyûna izhâr-ı muhâlefet eylediğinden Mar'aş Beylerbeyisi Mustafa Paşa mîr-i ma'zûl u tard ü teb'îde ve yeni voyvodayı is'âd ü takrîre me'mûr olub Tuna Nehri'ni mürûr eylemiş idi ki 'âsî-i mezbûr paşa-yı müşârün ileyhi basub kendüsini şehîd ve 'askerini perîşân eylemekle Süne Boğazı'ndan

592 Tatar Hân kelimesinden sonra gelen "ve hıyâm" kelimesi sehven yazılmış olmalıdır.

593 râyet-keş-i istîmân: aman dileme bayrağını çekmek.

594 perveriş-yâb: beslenen, terbiye gören, yetiştirilmiş.

595 sandalî-i emâretine ik'âd: beylik makamına oturtmak.

Vidin'e kadar nehr-i Tuna sevâhilinde bulunan bi'l-cümle büldân ve kurâda[596] emniyet zâ'il ve envâ' fiten ü şürûr hâsıl oldu.

Pâdişâh-ı zamân Sultân Murad Hân-ı Sâlis hazretleri cem'iyyet-i nisâya inhimâkları sebebiyle 'illet-i mesâneye mübtelâ olarak bin üç senesi Cemâde'l-âhire'sinde (Şubat 1595) elli yaşında ve saltanatının yirminci sâlinde mürtehil-i dâr-ı âhiret oldular.

Şehriyâr-ı müşârün ileyh hazretleri nâz ü na'îm içünde neşv ü nemâ bulmağla sefere değil Sarây-ı hümâyûndan taşra bile çıkmayub bir takım şu'arâ ve nüdemâ ve muzhik ve cüce ve hânende ve sâzende ile imrâr-ı zamân eylemişlerdir. Ma'amâ-fîh tasavvufa mâ'il ve hakka kā'il menhiyât ü sefk-i dimâdan müctenib olub fakat cem'-i mâl ve iştihâ-yı hedâyâ-yı gayr-ı mu'tâde ile müştehir idiler. Binâ'en aleyh âtîde tafsîl olunacağı vechile ekser nizâm-ı Devlet-i 'Aliyye'nin inhilâline evân-ı saltanatları mebde'[597] olmuşdur.

112

Bâb-ı Sâlisin Tekmilesi

Mukaddeme-i kitâbda îrâd olunduğu üzere maksad-ı âcizânem her asırda Devlet-i 'Aliyye'nin sûret-i idâre ü nizâmât-ı câriyyesini tasrîhe münhasır olub işbu fasl-ı sâlisin hâvî olduğu müddet ise kuvvet ü şevket-i saltanat-ı seniyyenin derece-i âlü'l-âle[598] ve kavânîn ü nizâmâtın mertebe-i kemâle vâsıl olduğu zamân olmasıyla berâber 'âdet-ilâhiyye iktizâsınca teşvîk ü fütûru müstelzim olan ba'zı ahvâl ve mukaddemât dahi ser-zede-i zuhûr olduğundan[599] bu bâbda bast-ı tafsîlât olunmak iktizâ eyledi.

Devlet-i 'Aliyye'nin hey'et-i müteşekkilesi îcâbınca tavr ü hareketi pâdişâhân-ı izâm hazerâtının ahvâl-i zâtiyyelerine tâbî' olduğundan Sultân Bayezid Hân-ı Velî merhûmun mübtelâ olduğu fütûr ü rehâvet kâffe-i erkân ü ümerâya dahi sirâyet eylemekle a'sâb-ı devlete yorgunluk ve urûk-ı millete durgunluk gelmiş iken Yavuz Sultân Selîm Hân hazretleri revnak-sâz-ı taht-ı 'Osmânî olduklarında def'aten tebeddül-i etvâr ü efkâr vukû'uyla saltanat-ı seniyye güyâ bir gazanfer-i hâb-âlûd[600] imiş de uyanmış veyahûd silâh ü edevâtdan hâlî bir sefîne-i kûh-endâm[601] imiş de donanmış hükmünü hâ'iz olarak gülzâr-ı saltanat, müşârün ileyh hazretlerinin âb ü tâb-ı ikdâm ü satvetiyle tecdîd-i revnâk ü intizâm eyledi. Ve

596 büldân ve kurâ: beldelerde ve köyler.

597 mebde': başlangıç noktası.

598 âlü'l-âl: en üstün, yücelerin yücesi.

599 ser-zede-i zuhûr olmak: baş göstermek.

600 gazanfer-i hâb-âlûd: uykuya dalmış arslan.

601 sefîne-i kûh-endâm: cüssesi dağ gibi olan gemi.

hil'at-ı celîle-i hilâfet[602] dahi Mısır'da en sonraki halîfe olan Müstemsik Billâh'ın ferâğıyla selâtîn-i 'Osmâniyye hazerâtının[603] zîver-i dûş-ı iftihârı oldu[604].

Binâ'en aleyh a'dâ-yı devlet makhûr ü müdemmer olub[605] pâdişâh-ı müşârün ileyh 'asrında memâlik-i Mısriyye ile Suriye ve Kürdistan ve Sultân Süleymân zamânında Irak-ı 'Arab ve Macaristan ve Afrika sâhilleri ve Sultân Selîm-i Sânî ahdinde Kıbrıs Cezîresi'yle Tunus eyâleti ve Sultân Murad-ı Sâlis saltanatında Azerbaycan ve Şirvan ülkeleri ilhâk-ı kişver-i 'Osmânî kılmmağla memâlik-i saltanat-ı seniyye Fas hudûdundan Habeşistan'a ve Aksâ-yı Yemen'de vâkı' Aden benderinden Macaristan'a kadar kesb-i vüs'at ü cesâmet eyledi[606].

Sultân Süleymân merhûmun ekser gazavâtı Macaristan üzerinde olmağla: *Oralara sarf etdiği iktidârı 'Acemistan ve Türkistan câniblerinde i'mâl etmiş olsa millet-i İslâmiyye'nin kısm-ı a'zamını nokta-i vâhidede cem' edebilür ve daha hayırlu olur idi* deyu bir mülâhaza elsine-i enâmda[607] deverân eder, lâkin 'asr-ı mezbûr vaktimize pek uzak olduğundan o zamânın hükmü tamâmıyla tarîh kitâblarından istinbâd olunmak mümkin olmadıkdan başka şurası dahi cây-ı mütâla'adır ki

113

Afrika'yı ve 'Arabistan ve Kürdistan'ı feth eden ve sonra taht-ı hükmünde tutan Türk kavminin ve cüyûş-ı 'Osmâniyye'nin menba'ı üserâ ile devşirme çocuklarıdır. Çünki Devlet-i 'Aliyye, Avrupa seferlerinde zâyi' etdiği nüfûsun ez'âf-ı muzâ'afı[608] üserâya dest-res olub millet-i İslâmiyye'ye ilhâk edegelmekle ibtidâ-yı zuhûr-ı devletden berü alınan üserâ hesâb olunsa milyonlara bâliğ olur ve tekessür-i nüfûs-ı 'Osmâniyye'ye ne kadar hıdmet eylediği tebeyyün eder. Ma'amâ-fîh fezâ'il-i cihâd ve iğtinâm-ı emvâl ve suhûlet-i tarîk-i sefer misüllü başlu sebebler dahi meydânda olmağla bu husûslar nazar-ı tetkîke alındığı hâlde Avrupa seferlerinin ihtiyârı, tabî'at-ı maslahat iktizâsından ve belki Devlet-i 'Aliyye'ce en menfa'atlü umûrdan bulunması zann ü tahmîn olunur.

Sultân Bayezid-i Velî merhûmdan mâ'adâ selâtîn-i sâlife hazerâtı tanzîm-i umûr-ı mühimme ve tertîb-i sufûf-ı harbiyye husûslarına bi'z-zât nasb-ı nefs-i ihtimâm eyledikleri ve Sultân Süleymân dahi evâ'il-i saltanatında[609] meslek-i eslâf-ı kirâmı üzere hareket etdiği hâlde devlet ü servet kemâlini bulmuş ve riyâz-ı

---

602 hil'at-ı celîle-i hilâfet: yüce halifelik kaftanı.

603 selâtîn-i Osmâniyye hazerâtı: saygıdeğer Osmânlı sultanları.

604 zîver-i dûş-ı iftihârı olmak: omuzunda iftihar süsü olmak.

605 a'dâ-yı devlet makhûr ü müdemmer olmak: devlet düşmanları kahr ve yok edilmek.

606 kesb-i vüs'at ü cesâmet eylemek: büyüklük ve genişlik kazanmak.

607 elsine-i enâmda: halkın dilinde.

608 ez'âf-ı muzâ'af: kat kat, pek çok.

609 evâ'il-i saltanat: padişahlığın ilk yılları.

saltanat ezhâr-ı terefffüh ü tene''üm ile donanmış olduğundan başka evâhir-i saltanatlarında za'f-ı pîrîye, 'illet-i nikris[610] dahi munzamm olmağla bi'z-zarûre huzûr ü âsâyişe meyl ile idâre-i umûr-ı devleti dûş-ı vükelâya tahmîl eylemeye başladılar ve Dîvân-ı hümâyûna hâzır ü nâzır olmaz oldular.

Sultân Selîm-i Sânî ve Murad Hân-ı Sâlis asırlarında ise umûmen hey'et-i devletde zîb ü zînet ve dârât ü ihtişâm günden güne çoğalub seferberlik ve cefâ-keşlik haslet-i kadîmeleri metrûk olmak yolunu tutdu.

Menkūldur ki Yavuz Sultân Selîm merhûm Sultân Gûrî[611] ile tekābül sadedinde kendü 'askerini demire ve Mısır leşkerini zer ü zîvere müstağrak görmekle hem-rikâbı bulunan Kemal Paşazâde'ye bu sûretin ahkâmından su'âl eyledikde: *Cüyûş-ı 'Osmâniyye Mısrîlerin eşyâ-yı nefîselerini gâret etmek içün her nev' fedekârlığı ihtiyâr edecekleri emr-i tabî'i olduğundan esbâb-ı muzafferiyyet-i şâhâneleri cümlesindendir* deyu cevâb vermiş ve pâdişâh-ı müşârün ileyhin şehzâde-i mükerremleri Sultân Süleymân zer ü zîver ile ârâste[612] elbise ile huzûrlarına girdikde: *Süleymân, anan ne giysün* buyurmuşlardır. Yine bunu mü'eyyid olarak Göriceli Koçi Bey, Sultân Murad'a takdîm eylediği risâlesinde Sultân Süleymân vüzerâsından Ahmed Paşa'nın beş-altı yüz abd-ı müşterâsı ve ona göre esliha ve mühimmât-ı seferiyyesi mevcûd olduğu hâlde iki kürkü olub birini dîvânda ve birisini hânesinde telebbüs[613] edegeldiğini beyân eylemişdir. Hâl bu minvâl üzere iken Sultân Selîm-i Sânî ve Murad Hân-ı Sâlis asırlarında umûmen hey'et-i devletde bir tarafdan zîb ü ziynet ve dârât ü ihtişâm

114

çoğalub bir tarafdan dahi seferberlik ve cefâ-keşlik haslet-i kadîmeleri gâ'ib ve mesâkin ü melâbisde ve emr-i ta'ayyüşde envâ' tekellüfât hâdis oldu ve pâdişâhların sefere gitmesi şöyle dursun Dîvân-ı hümâyûna gelmeleri bile elçi kabûlü ve tavâ'if-i 'askeriyye vezâ'if-i mu'ayyenelerinin i'tâsı[614] günlerine münhasır gibi kalmağla tevcîhât-ı menâsıb ve umûr-ı mühimmeye dâ'ir husûsât, ma'rûzât ile istîzân kılınmak usûlü te'essüs eyledi.

Mevâdd-ı mebsûtenin istilzâm eylediği hâlât müte'allık olduğu idârelerin beyânı sırasında îrâd kılınur.

---

610 illet-i nikris: nikris hastalığı, yürümeyi engelleyen ağrılı bir mafsal hastalığı olup Osmânlı padişahlarının birçoğunda bu hastalık bulunmaktaydı.

611 Bazı kitaplarda Gavri, ancak Gûr şehrine nisbetle Gûrî okunması daha doğrudur.

612 zer ü zîver ile ârâste: altın ve bezekle bezenmiş.

613 telebbüs: giyinmek.

614 Vezâ'if-i mu'ayyenelerinin i'tâsı: maaşlarının, ulûfelerinin verilmesi.

Ahvâl-i Erkân-ı Devlet

Erkân-ı devlet bâb-ı sâbık tekmilesinde beyân olunan sûretde olub fakat Şeyhü'l-islâmlığın işi hıdmet-i fetvâya münhasır ve Fâtih 'asrında İstanbul Kādısı Hızır Bey'e ilâve-i me'mûriyyet olduğu hâlde mu'ahharan Kemal Paşazâde ve Ebu's-su'ûd Efendi gibi füzelâ ba'de's-sadâre mansıb-ı fetvâya revnak-bahş olmalarıyla mansıb-ı mezbûr sadreyn-i muhteremeynin[615] fevkinde olarak tarîk-i ilmiyyenin re'îsi ve mehâkim-i şer'iyyenin nâzırı i'tibâr olunub giderek bi'l-cümle tevcîhât-ı ilmiyye anm tertîb ü tensîbine vâ-beste olmuş ve sadr-ı a'zamlar ile hem-rütbe tutulmuşdur.

Yıldırım Bayezid Hân 'asrında sâdât-ı kirâma nâzır ta'yîn olunmuş iken sonraları metrûk olmağla saltanat-ı Süleymân Hânî'de *seyyid-i sahîhü'n-neseb*[616] olan tarîk-i ilmiyye ricâlinden *nakîbü'l-eşrâf*[617] nasb olunmuş ve sâdât-ı kirâmın silsile-nâmeleri Nakîb Efendi cerîdesine kayd etdirilüb bi'l-îcâb te'dîb i iktizâ eden şürefâ[618], dâ'ire-i nekābetde habs ü tevkîf olunarak ahâd-ı nâsdan temyîz ü tefrîk kılınmışdır.

Saltanat-ı seniyye süfün-ı harbiyye tedârük etdikden sonra bahren bir cânibe sefer vukû'unda gemilere irkâb olunacak kara 'askerine vüzerâdan birisi serdâr nasb ü ta'yîn olunmak kā'ide-i devletden iken mu'ahharan Yavuz Sultân Selîm Hân hazretleri, tersâneyi, Gelibolu'dan İstanbul'a nakl ederek, umûr-ı bahriyye kesb-i cesâmet eylediğinden ve bâ-husûs Mısır ve Rodos ve Kıbrıs ve Afrika sâhilleri feth olundukdan sonra mürâvede-i sefâ'in-i 'Osmâniyye[619] tekessür eylemesiyle Malta ve İspanya korsanlarından Akdeniz'in muhâfazası îcâb etdiğinden her sene donanma-yı hümâyûn çıkarılmak iktizâ eyledi. Binâ'en aleyh vüzerâdan veyâhud mîr-mîrândan müstakıll kapudân-ı deryâ nasb olunmağa başlanılarak bu me'mûriyyet dahi menâsıb-ı saltanat-ı seniyyenin ehemm ü e'âziminden olmuşdur.

115

Memâlik-i devlet kesb-i cesâmet etdikce mesâlih-i mühimme dahi tekessür eylediğinden Anadolu ve Rumili defterdârı nâmıyla iki defterdârlık daha îcâd olunub asıl defterdâra *Baş Defterdâr* ve bunlara *İkinci ve Üçüncü Defterdâr* denilür idi. Lâkin sonraları umûr-ı mâliyye kâmilen baş defterdârlık makāmında

615 sadreyn-i muhteremeyn: Anadolu ve Rumeli kādıaskerleri.

616 seyyid-i sahîhü'n-neseb: Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan'ın soyundan olan kimseler.

617 nakîbü'l-eşrâf: Hz. Peygamber'in soyundan gelen kişilerin işleriyle meşgul olan devlet görevlisi.

618 Şürefâ: şerîfler, Hz. Muhammed soyundan gelen kimseler, özellikle Hz. Hüseyin soyundan gelenler, seyyidler.

619 mürâvede-i sefâ'in-i Osmâniyye: Osmânlı gemilerini talep etme

tecemmü' eylediğinden ikinci ve üçüncü defterdârlık pâye gibi kalub kudemâ-yı ricâle cihet-i ta'ayyüş olmuş ve şıkk-ı sânî ü sâlis ta'bîriyle defter-i tevcîhâtda mukayyed olduğu hâlde vak'a-i hayriyyeden sonra ilgâ kılınmışdır.

Vezîr, mu'în ma'nâsına olmak i'tibârıyla ismi müsemmâsma muvâfık olarak vüzerâ, pâdişâhân-ı izâmın mu'âvinleri ve vezîr-i a'zam anların re'îsi iken Sultân Süleymân merhûm evâ'il-i saltanatında makbûl ve mergûbu olan İbrâhim Ağa'yı hilâf-ı vetîre-i eslâf[620] üzere def'aten makām-ı vezâret-i 'uzmâya is'âd ve fevka'l-'âde istiklâl i'tâ eylediği misillü evân-ı pîrîsinde dahi Rüstem Paşa'ya tevdî'-i mehâmm-ı enâm eylemekle yine ismi müsemmâsma muvâfık olarak vezîr-i a'zamlara *sadr-ı a'zam* ve *vekîl-i mutlak* ve daha sonraları *sâhib-i devlet* denmeğe başlanıldı ve Sultân Selîm-i Sânî merhûm, dâmâdı olan Sokullu Mehmed Paşa'yı sadr-ı a'zam bulub kâmilen tahmîl-i umûr-ı saltanat eyledi.

Sultân Murad-ı Sâlis 'asrında paşa-yı müşârün ileyhin şehâdeti vukû'undan sonra usûl değişüb vüzerâ tahsîl-i sadâret emrinde yek-diğerine müsâbakat içün taraf-ı saltanata ve harem-i hümâyûn ve mukarrebân-ı pâdişâhî sâhib-nüfûzlarına takdîm-i hedâyâ ile istihsâl-i maksad edegeldiklerinden mesned-i sadâret kimsede pây-dâr olamayub sık sık tebeddül eder oldu.

Çünki mukaddemleri bir cânibe serdâr olarak gönderilen vüzerâ ü ümerâ fütûhâtları ganâyiminden olmak üzere pâdişâh-ı 'asra hediyye takdîm etmek kā'ide-i devletden olub hattâ Kapudân-ı Deryâ Gâzî Hayre'd-dîn Paşa bir def'a sefer 'avdetinde omuzlarında birer *pestal* çuka ile iki bin esîr ve kezâlik omuzlarında birer kise akçe ile iki yüz gulâm ve ellerinde gümüş tepsi içinde atlas kiseler ile biner altunu hâmil def'a yüz gulâm ve yine ellerinde altun tepsiler içinde incü ve mercan tesbîhler ve gerdânlıklar ve altun kadehler ve sâ'ir eşyâ-yı nefîseyi şâmil iki yüz cârîye takdîm eylemiş idi. Giderek sefer 'avdeti ve emvâl-i ganâyim kaydı bertaraf olub İstanbul'a gelen vüzerâ ve beylerbeyiler hediyye takdîm eder oldular. Hattâ silâhdârlıkdan Mısır vâlîsi olan İbrâhim Paşa kubbe vezâretiyle İstanbul'a da'vet olundukda takdîm eylediği hedâyâya yirmi kerre yüz bin altun kıymet takdîr olunmuşdur ki 'asrımız hesâbına göre bir milyon lira demek olur. Mezkûr hedâya seksen bin miskāl altundan masnû', murassa' bir taht ve altun ve mücevherât ile

116

ârâste esliha ve at takımları ve eşyâ-yı sâ'ire ve birkaç yüz hayvândan ibâret olduğu tevârîhde mastûrdur. Sadr-ı a'zam Sinân Paşa dahi vüzerâ-yı 'asrın ağniyâsından olmağla Sultân Murad-ı Sâlis hazretleri içün Gülhâne'de vâkı' olub hâlen âsârı bâkî olan İncili Köşkü binâ etdikde azîm bir ziyâfet tertîbiyle 'arz ve

[620] hilâf-ı vetîre-i eslâf: eskilerin usüllerine aykırı olarak.

külliyetlü murassa'ât dahi takdîm eylemişdir ve ol 'asrda vüzerâ ve ümerânın cümlesi hâllerine göre hedâyâ i'tâsına mecbûr oldukları misillü *ıydiyye* ve *nevrûziyye* nâmıyla hedâyâ-yı resmiyye takdîmi mu'tâd hükmüne girmişdir.

Vüzerâ-yı sâlifenin derece-i servet ü kudretlerine âsârları burhân ü mikyâs olub fakat içlerinden ba'zıları fevka'l-'âde zengindir. Ez-ân-cümle Rüstem Paşa'nın kendüsüyle halîlesi Mihrimâh Sultân nâmına Edirne Kapusu'nda ve Üsküdar'da ve Zindan Kapusu civârında ve İzmid'de binâ eylediği câmi'ler ve medrese ve hânlar ve sâ'ir âsâr -ki pek külliyetlü mebâliğe muhtâcdır- bunları tanzîm eyledikden sonra hîn-i vefâtında, vaktimiz hesâbına göre takrîben üçer yüz bin kise akçelik muhallefâtı kalmışdır. Rütbe-i mîr-mîrânî ile Kapudân-ı Deryâ olan Kılıç Ali Paşa, meşhûr olan câmi'-i şerîfini ve evkâfını binâ ve tertîb eyleyüb ba'dehu hîn-i vefâtında beş yüz bin altun nakdi çıkmakla ve veresesi dahi olmamağla cânib-i beytü'l-mâle ahz olunmuşdur. Fâtih-i Yemen Sinân Paşa'nın İstanbul ve Anadolu ve Rumili ve 'Arabistan ve Yemen'de ebniye-i cesîme olarak yüzden mütecâviz meberrâtı ve anları idâreye kâfî evkâfı olub hattâ 'asrında hayretde şu'ûr olan servetini gören 'ukûl-ı za'îfe ashâbı: *İlm-i kimyâya zafer-yâb olmuşdur*[621] zannında idükleri mazbût-ı âsâr-ı revâtdır[622].

Vüzerâ ve ümerâ-yı devletin ma'âş-ı muhassasları bahsinde dahi şu vechile 'arz-ı tahkîkât olunur ki: Vâlîlikde bulunan şehzâdegân hazerâtına otuz iki yük akçelik[623] hâss ta'yîn kılınmak kânûn-ı devletden olduğu ba'zı tevârîhde mastûr olmasıyla berâber Sultân Selîm-i Sânî şehzâdeliği evânında Konya vâlîsi iken elli beş yük akçelik hâssa mutasarrıf olduğu yine tarîhlerde mündericdir.

Sadr-ı a'zamların yirmi yük akçelik hâssı olduğu hâlde Fâtih-i merhûm Mahmûd Paşa'nm ve Sultân Süleymân dahi İbrâhim Paşa'nın hâsslarını otuz yüke iblâğ eylemişdir.

Kubbe vezîrlerinin haysiyyetlerine göre onar-on beşer yük ve nişâncı ve defterdâr ve re'îs gibi uzemâ-yı ricâlin ikişer, üçer, dörder yük akçelik hâssları ve kalem hocalarının ve ketebenin ve *müteferrika* ta'bîr olunan hademe-i devletin derecelerine kıyâsen hâss ve ze'âmetleri olub gerek bunların ve gerek taşrada bulunan beylerbeyi ve mîr-livâ ve timâr kethüdâsı ve defterdâr misillü

117

me'mûrînin hâss ve ze'âmetleri ve timârlu sipâhînin timârları keyfiyyetleri ve bu bâbda mevzû' olan kavânîn in şâ'e Allâhu ta'âlâ âtîde tafsîlen îrâd olunur.

---

621 Bakırdan altın yapma ilmini kazanmıştır.

622 mazbût-ı âsâr-ı revâtdır: rivayet edenlerin eserlerinde yazılıdır.

623 Bir yük 100.000 akçedir.

Sultân Süleymân vüzerâsından Lütfi Paşa, *Asafnâme* nâmıyla kaleme aldığı risâlesinde: *Evân-ı sadâretimde yirmi yük akçelik hâsslarım olduğundan on yükü dâ'irem mesârifine kifâyet edüb beş yükü tasadduk olunur ve beş yükü hazînemde kalur idi* deyu bir idâre muvâzenesi gösterir. Ol 'asrın bir akçesi vaktimizin tamâm bir gurûşu vezn ü ayârında olmasına nazaran müşârün ileyhin dâ'iresi masârifi senevî iki bin kise demek olub kendüsü her ne kadar kesret-i hadem ü haşemle[624] meşhûr olanlardan değilse de emsâl ü akrânına ve hükm-i zamâna göre dâ'iresi halkı be-heme-hâl iki bin kişiden eksik olamayacağından mebâliğ-i mezbûre ile idâresi kābil olamamak iktizâ edeceği bâdî-i nazarda vârid-i hâtır olur. Lâkin ol asırlarda ve belki yakın vakitlere kadar memâlik-i mahrûse ucuzluk olmak mütâla'asıyla havâyic-i âmmeden olan hubûbât ve sâ'ire hârice çıkarılmaz idi. Çünki Avrupa'dan mübâya'a olunagelen emti'a cüz'iyâtdan olduğuna ve ihrâcı taht-ı müsâ'adede bulunan birkaç kalem eşyâ bâligan mâ-belâğ[625] âna tekābül eylediğine mebnî, memâlik-i mahrûsenin me'kûlâtca bolluk ve ucuzluk bir hâlde bulunması be-gâyet iltizâm olunan mevâddan olmağla fi'l-hakîka ba'zı vakfiyeler mezâyâsından istidlâl olunan ucuzluk, tasavvur ve hesâbın hâricindedir. Bir de vüzerâ-yı izâmın İstanbul kırlarında çiftlikleri olmağla hayvânât ve ekser adamları orada sâkin olub çiftliğin mahsûlâtıyla ve gâyet sâde sûretle ta'ayyüş edegeldiklerinden ol vaktin masrafı zamânımızın fî'ât ve tekellüfâtına bir vechile kıyâs kabûl etmez. Ma'a-mâ-fîh me'âdinin eşyâya nisbetinde dahi fark-ı azîm vardır.

Evâ'il-i devletde mîr-mîrân ve mîr-livâlar onar-yirmişer sene ve belki daha ziyâde mansıblarında müstekarr olmalarıyla pek çok âsâr-ı hayriyye ve tanzîmât-ı mülkiyyeye muvaffak olagelmişler iken giderek rikâb-ı hümâyûnda olan tebeddülât-ı serî'a bunlara dahi sirâyet eylediğinden bir mansıbın üç-beş sene tebeddülâtdan vâreste olması şâzz[626] hükmüne girdi ve binâ-berîn ümerâya kudretsizlik ve ma'mûriyyet-i memâlike noksân gelmeğe başladı ve me'mûrîn dahi envâ' irtikâbâta mütecâsir oldular. Mâdde-i rüşvet tabî'at-ı beşerde merkûz bir fıtrat olduğundan şu'anât-ı 'âlem bir vaktde bundan hâlî değil ise de cây-ı bahs ve dikkat-i kıllet ü kesreti ve mütecâsirlerinin mazhar-ı mücâzât olub olmaması kaziyyesidir. *Sadr-ı a'zam Rüstem Paşa rüşvetsiz mansıb tevcîh etmez idiyse de insâfı dahi elden bırakmaz idi* derler ve hattâ ba'zı müverrihîn insâfını beyân sadedinde bir def'a Erzurum beylerbeyisi tarafından beş bin altun takdîm olundukda Erzurum mansıbının bu kadar altuna tahammülü yokdur deyu

118

[624] kesret-i hadem ü haşem: kapı halkının çokluğu.

[625] bâligan mâ-belâğ: ziyadesiyle, ferah ferah, bol bol.

[626] şâzz: kaideye, kurala uymayan, kuraldışı.

üç bin altunu alub iki bin altununu i'âde eylediğini yazarlar. Bundan istidlâl olunur ki ahz-ı rüşvet ol vaktlerde memnû'iyyet-i kaviyye tahtından çıkmışdır. Sokullu Mehmed Paşa sadâretinde bu dâd ü sited-i mel'ûneye[627] fi'l-cümle kesel gelmişiken müşârün ileyhin vefâtından sonra ol derece ilerüledi ki aksâm ü envâ'ını beyân adîmü'l-imkândır. Hattâ Kastamonu hükümdârları olan Āl-i İsfendiyâr sülâlesinden olub musâhib-i şehriyârî olan meşhûr Şemsi Paşa bir gün yalısına gâyet beşâşet ile gelüb sebebi su'âl olundukda: *Bu gün Sultân Murad hazretlerine büyücek bir rüşvet kabûl etdirdim. Ba'de-mâ bu lezzet, dimağ-ı selâtînde müstakarr olur ve intizâm-ı devletin inhilâlini îcâb ederek bu sûretle ben dahi ecdâdımın intikāmını almış olurum* dediğini Ālî Efendi, *Künhü'l-ahbâr* nâm tarîhinde îrâd eylemişdir.

Evâ'il-i devletde 'ulemâ-yı a'lâmın fazl ü meziyyetleri i'tibârıyla meşîhat ve kādı'askerlik ve mevleviyyetler tevcîh olunur iken el-ân cârî olan usûl ve kā'ide-i tarîk-i ilmiyye vaz' ü te'sîs olunmağla encâm-ı hâl mûcib-i te'essüf ü melâl olduğu misillü emâret-i eyâlât ü elviyeye vusûl içün bâb-ı sâbık tekmilesinde beyân olunan tarîk metrûk olub kesb-i servet etmiş mültezimler mîr-livâ ve mîr-mîrânlığa destres olur oldular ve binâ'en aleyh zulm ü i'tisâfda kesb-i mehâret etmiş nice nice nâ-ehilân menâsıb-ı devlete şâyân görülmek mukaddemâtı zuhûra başladı ki fasl-ı âtîde bunun netâyici dahi in şâ'e Allâhu ta'âlâ îrâd olunur.

Tafsîlât-ı İdâre-i Arâzî

Vâridât-ı devletin en başlusu 'öşr hâsılâtı olub eğerçi bu vâridât hâss ve ze'âmet ve timâr sûretiyle vüzerâ ve ümerâ ve bendegân ve eyâlât 'askeri olan timârlu sipâhîsine ve vakf nâmıyla neşr-i ma'ârif husûslarına ve yurdluk ve ocaklık ta'bîriyle hudûd muhâfızlarına ve yine ocaklık ıstılâhıyla ba'zı kılâ' ü emsâr yerlü neferâtına mahsûs ise de bu tahsîs ü taksîm sebebiyle saltanat-ı seniyye, vükelâ ve ricâl-i devlet ve me'mûrîn-i aklâm ve bi'l-cümle taşra vâlî ve me'mûrları ma'âşdan vâreste oldukdan başka âtîde tafsîl olunacağı vechile bilâ-masraf yüz kırk bin kadar süvârîye mâlik olduğuna mebnî işbu arâzî tevcîhâtının nizâm-ı mevzû'u dâ'iresinde cereyânına fevka'l-'âde i'tinâ olunmuş idi.

Hattâ bir arzın vakfa veyâhûd hâssın ze'âmete veya ze'âmetin timâra tahvîli ve'l-hâsıl mevzû'un lehinin cihet-i uhrâya tebeddülü lâzım gelür ise irâde-i mahsûsa-i pâdişâhî üzerine

119

nişâncı bulunan zâta hitâben *tashîh emr-i âlîsi* sâdır olub mûcebince nişâncı dahi kuyûd-ı Defter-i Hâkānîye kendü kalemiyle tashîh ve zîrine imzâsını vaz' eylemek

[627] dâd ü sited-i mel'ûneye: lanetlenmiş alış verişe.

ve bu fermânın tuğrasını mutlakā sadr-ı a'zam bulunanlar çekmek muktezâ-yı kānûn-ı devletden idi. Çünki gerek umûr-ı mühimmeye ve gerek de'âvîye dâ'ir sâdır olan fermânların tuğralarını kubbe vezîrleri ya'ni ikinci ve üçüncü ve dördüncü vezîrler Dîvân-ı hümâyûnda oturdukları zamânda çekerler idi.

Herkesin ma'lûmu olduğu üzere arâzî üzerinde iki vechile tasarruf câri olub anın birisi hakk-ı zirâ'atîdir ki tapu senedi ile mutasarrıfı olan kesân zirâ'at ve anınla ta'ayyüş ederler. İkincisi o arz mahsûlünün 'öşr-i şer'îsini almak ve mahlûlâtını tâlibine tefvîz eylemek ve ferâğ ü intikāli vukû'unda mu'ayyen olan harcını istîfâ ederek tapu senedi vermek hakkı olub bu dahi devlete â'id olduğundan saltanat-ı seniyye bu hakkını hâss ve ze'âmet ve timâr ashâbına i'tâ ü taksîm ve ba'zı hayrât ü meberrâta vakf olmak üzere tahsîs eylemişdir.

Meselâ bir karyenin arâzîsi tapu senedleriyle seksen-yüz nefer ahâlînin 'uhde-i tasarruflarında olduğu hâlde o karyenin kâffe-i arâzîsi üzerinde bulunan ve cânib-i devlete â'id olan hukûk-ı 'öşriyyesi bir sipâhînin timârı veya bir za'îmin ze'âmeti veya bir mîr-livânın hâssıdır veyâhûd hayrât ü meberrâtdan bir şey'in mesârifi karşuluğu olarak vakfa tahsîs olunmuşdur.

Bu bâbda tatvîl-i kelâm eylediğimizden dolayı şu vechile i'tizâr olunur ki mâliyye hazînesi me'mûriyetlerinde bulunduğumuz evânda Karadağ hudûdu tahdîd olunub İşkodra mülhakātından bir mikdâr arâzî Karadağlular tarafında kaldığından sâhiblerine cânib-i devletden tazmîn sûretinde arâzî verilmek lâzım gelmişidi.

Anın üzerine meclis-i mahsûs karârıyla gelen buyruldunun me'âli: *Geçende İşkodra'da bir timâr mahlûl olmuşdur. Bu timârın arâzîsi tazmîn verilecek adamlara taksîm olunsun* hükmünü şâmil olmağla timâr demek çiftlik demek olduğu ve timâr dâhilinde bulunan tarlaların sâhibleri bulunduğu cevâben iş'âr olunmuşdur.

Bir de zamânımızda kaleme alman tarîhlerden *Hayrullah Efendi Tarîhi*'nde[628]: *Pâdişâhân-ı izâm hazerâtının vâridât-ı mahsûsaları hâss nâmıyla bir takım çiftlikâtdan ibâretdir* denilib halbuki çiftlik ile hâss beyninde fark-ı azîm olduğu ve timâr ve ze'âmet ve hâssların külliyen ilgâsı yirmi-otuz senelik şey bu vechile ahvâllerinin unudulmasına nazaran daha sonraları bütün bütün ma'lûm olmayacak bir hâle geleceği mütâla'asına mebnî yine tafsîlâta devâm olunmak iktizâ eyledi.

120

Ber vech-i meşrûh arâzînin hukûk-ı 'öşriyyesine mutasarrıf olanlara lisân-ı kānûnda *sâhib-i arz* denilür ve ahâlîden birisi tarlasını satacak olsa sâhib-i arz

[628] Hayrullah efendi 1817 yılında İstanbul'da doğmuş olup eseri *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye* ismini taşır. Bkz. F. Babinger, s. 390-391.

huzûrunda takrîr vermek ve sâhib-i arzın izni lâhık olmak lâzımdır ve *dirlik* dahi derler ki dirlik, medâr-ı ta'ayyüş ma'nâsına olmağla taraf-ı devletden verilen her nev' ulûfe-i yevmiyyeye ve hâss ve timâr ve ze'âmete *pâdişâh dirliği* ıtlâk olunur.

Sâhib-i arz dirliği dâhilinde mahlûl olan arâzîyi ve *hâlî ani'z-zirâ'a*[629] bulunan yerleri tapu-yı misliyle tâliblerine tefvîz eyler fakat kendü 'uhdesinde alıkoyamaz ve âher kazâ ahâlîsine satamaz. Meğer ki büyük çiftlik olub köy ahâlîsinin dahi arâzîye ihtiyâcı olmaya. Çünki kendü 'uhdesinde alıkoyabilse bi'l-âhire köyün çiftlik olmasını ve âher mahaller ahâlîsine satabilse, köylünün müzâyaka-i hâllerini îcâb edeceğinden zikr olunan mahzûrları def' içün bu vechile kānûn vaz' olunmuşdur.

Feth-i memâlik vâkı' oldukca arâzîsi tahrîr etdirilüb her karyenin mikdâr-ı hâsılât-ı 'öşriyyesi ve nüfûsu ve kaç hâneden ibâret idüğü ve her kazânın müstakıllen veyâhud müştereken isti'mâl eyledikleri orman ve mer'a sebt ü terkîm olunub meselâ bir sancağın yüz yük akçe hâsılât-ı 'öşriyyesi olub da dirliğin her nev'i dahi bulunmak farz ve takdîr olunduğu hâlde yirmi yükü hâss ve on yükü ze'âmet ve kırk yükü timâr ve yirmi yükü evkāf ve on yükü ocaklık ve yurtluk olmak üzere taksîm olunmuşdur ki ber vech-i tertîb keyfiyyetleri beyân ü tavzîh olunur.

Hâsılât-ı mukayyedesi yüz bin akçeden ziyâde olan dirliğe *hâss* ıtlâk olunur ve taraf-ı pâdişâhîye mahsûs havâss-ı hümâyûn ile selâtîn-i i'zâm hazerâtına tahsîs olunan hâsslardan mâ'adâ vüzerâ ve beylerbeyi ve mîr-livâ ve sâ'ir bendegâna mu'ayyen olan hâsslar mansıblarıyla kā'imdir.

Ya'ni her mansıbın mutasarrıfı, mu'ayyen olan hâssına dahi tasarruf eder ve ashâb-ı hâss sefere azîmet eyledikde kaç yüz bin akçe hâssı var ise her beş bin akçesi içün bir cebelü götürmeğe borclu ve bu takdîrce on yük akçe hâssı olan bir beylerbeyi tâmmü'l-silâh ve harb ü darbe kādir iki yüz cebelü ile sefere gitmek muktezâ-yı kānûndur. Fakat cebelüler ümerânın tevâbi'âtı demek olduğundan ekseriyâ bir beylerbeyi veyâhud mîr-livâ, hâssı nisbetiyle borclu olduğu cebelünün birkaç mislini istishâb eder ve *kapusu mükemmel* ta'bîriyle şâyân-ı sâpâş ü tahsîn olurlar idi.

Hâsılâtı yirmi bin akçeden yüz bin akçeye kadar olan dirliğe *ze'âmet* ıtlâk olunur

121

ve bunlar dahi hâsılât-ı mukayyede mikdârının her beş bini içün bir cebelü götürürler. Lâkin ze'âmetler her eyâlet merkezinde bulunan hazîne ve timâr defterdârlarına ve ze'âmet kethüdâlarına ve her sancakda olan alaybeyine ve kılâ'-ı

[629] hâlî ani'z-zirâ'a: ekilip biçilmeyen boş yerler.

hâkânî dizdârlarına ve rikâb-ı hümâyûnda bulunan kapucubaşılara ve hâcegân-ı Dîvân-ı hümâyûna ve müteferrika ta'bîr kılınan zu'amâya ve defterhâne ve Hazîne-i 'āmire ve Dîvân-ı hümâyûn kalemi küttâbına tevcîh oluna gelmekle pek büyük bir cinâyeti zuhûr etmedikce 'uhdesinden ref' olunmaz. Binâ'en aleyh kayd-ı hayâtla mukayyeddir[630].

Hâsılâtı üç bin akçeden yirmi bin akçeye kadar olan dirliğe *timâr* ta'bîr kılınur. Ve *kılıç timâr* ıtlâk olunan üç bin akçesindan sonra her üç bin akçe içün dirlik sâhibi bir cebelü götürmek muktezâ-yı kānûndur. Meselâ altı bin akçe timâra mutasarrıf olan sipâhî bir cebelü ve dokuz bin akçe timâra mutasarrıf olan iki cebelü ve on dokuz bin akçe timâra mutusarrıf olan beş cebelü götürmeğe borclu ve timâr ashâbı dirliğinin bulunduğu sancakda mutavattın olmak meşrûtdur[631].

Timâr üç nev'a münkasim olub birincisi ve en külliyetlüsü *eşkinci timârıdır* ki mutasarrıfları alaybeyisi bayrağı altında me'mûr olduğu sefere eşer. İkincisi *mustahfız timârıdır* ki mensûb olduğu kal'a muhâfazasında bulunur. Üçüncüsü *hıdmet timârıdır* ki ba'zı serhaddâtda bulunan cevâmi' imâmet ve hitâbetine ve Sarây-ı hümâyûnlar hıdemâtına mahsûsdur. Hattâ Sarây-ı hümâyûna senevî otuz bin sünbül soğanı getürmek ve şâhin ve çakır denilen kuşları tedârük ü takdîm etmek ve daha bunun gibi işleri rü'yet etmek içün mahsûs timârlar vardır. Ba'zen dahi bi'z-zât pâdişâhlar ba'zı emekdârân sipâhîye mutasarrıf oldukları timârlarını temlîk eylemişlerdir ki veresesine tevârüs eder.

Bir timâr veyâ ze'âmet mahlûl oldukda müteveffânın harb ü darbe kādir evlâdı var ise ana verilür eğer veledi sabî ise îfâ-yı hıdmete muktedir oluncaya kadar cebelü göndermek şartıyla tevcîh kılınur. Bilâ-veled fevt olan dirlik ashâbının timâr veyâ ze'âmeti cebelülerden müstehakk olana verilmek üzere beylerbeyiler tezkire i'tâ edüb ba'dehû Der-sa'âdet'den berât-ı şerîf ile tefvîz kılınur. Fakat timâr ise meselâ on beş bin akçelik ve ze'âmet ise otuz-kırk bin akçelik bulunduğu hâlde îcâbına göre timârın üç-beş bin ve ze'âmetin yirmi-yirmi beş bini tevcîh olunarak üst tarafları şâyân-ı mükâfât görülen dirlik sâhiblerine terakkî ya'ni zamîme sûretiyle taksîm olunur ve böyle terakkîler ile bir sipâhînin timârı yirmi bin akçeyi tecâvüz

122

eder ise ze'âmet i'tibâr kılınur.

---

630 Yazarın bu genellemesinin her zaman doğru olmadığını belirtmemiz gerekiyor.

631 Kılıç timar mikdârı Rumeli ve Anadolu'da farklı olduğu gibi cebelü götürmek kuralı da subaşılar her 4.000 akçesi için; sancakbeyleri ise her 5.000 akçesi için bir cebelü götürmek zorundaydılar. Bkz. Nicoara Beldiceanu, *XV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmânlı Devleti'nde Timar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985, s. 90.

Yüz senede bir kerre umûmen tahrîr-i memâlik nizâm-ı mevzû'u îcâbından idiyse de[632] Sultân Selîm-i Sânî zamânında hitâm bulan tahrîrden sonra icrâ olunamadığına ve terakkiyât-ı meşrûha sebebiyle dirlikler dahi hâsslara münkasim olub bâ-husûs mürûr-ı zamân ile dirliklerin hâvî olduğu arâzîde ma'mûriyyet ve harâbî vukû'undan nâşî yazısu ya'ni hâsılât-ı mukayyedesi terakkî ve(ya) tenezzül eylediğine mebnî berâtlarda yazılan akçe bir emr-i i'tibârî ve belki hissedârâna taksîm-i hâsılâtı irâ'e içün bir mîzân hükmünde kalmışdır.

Bir sancak veyâ eyâletin eşkinci zu'amâ ve erbâb-ı timârı sefere me'mûr oldukda hem muhâfaza-i vatan ve hem de arkadaşlarının dirlikleri umûrunu tesviye eylemek içün onda biri memleketlerinde *korucu* kalub mâ'adâsı gider ve me'mûr oldukları ser-'askerin ma'iyyetine vusûllerinde yoklama olunub gerek dirlik ashâbı ve gerek cebelüleri ayru ayru defter olunmağla: *Filan sipâhî veyâ filan cebelü filanca paşanın defterlüsüdür* denilür ki seferde isbât-ı vücûd etmiş demekdir. Eğer serhaddâtda kışlamak lâzım gelürse her sancak sipâhîsi içlerinden beşer-onar adam intihâb edüb *harclıkcı* nâmıyla, ya'ni timârları hâsılâtından kendülerine harclık getürmek üzere memleketlerine gönderürler idi. Çünki bunlara seferde bulundukları vakit bile ma'âş ve ta'yîn misillü bir şey verilmez idi. Pek ihtiyâr ve amel-mânde[633] olanları timârlarının terakkiyâtı müsâ'id ise ânınla tekā'üd edilerek *kılıç* ta'bîr olunan ve vazîfe-i harbiyyeyi şâmil olan esâs timâr, âhere tefvîz kılınmağla yeniden masraf açılmaksızın hem bir adam tekā'üde nâ'il olur ve hem de a'dâd-ı 'askeriyyeye noksân terettüb eylemez idi. Kavânîn-i mebsûta pek çok intizâmât ve hikemiyâtı mûcib olduğu ednâ mülâhaza ile ma'lûm olub bunlardan birincisi seferler ne kadar mümtedd ve telefât müştedd olsa 'asâkir-i merkûmeden bir nefer eksilmek ihtimâli yokdur. Çünki bir timâr mahlûl olur ise on tâlibi bulunur. İkincisi ekser ashâb-ı timâr eban an ceddin[634] vatanlarının zâbit ü hârisi ve memleketlerinin ocakzâdesi olmağla ahâlî bunları büyük görmüş olduklarından ve kendüleri dahi hânedânlıkla müftehir, sâhib-dârât adamlar idüklerinden kurâ ü kasabalarının muhâfazasına kādir ve eşkıyâ ü ecânib tasallutu ihtimâlinde derhâl ahâlînin işe yararlarını toplayub def' ü tenkîl-i a'dâya müsâra'at edebilecek kuvve-i asabiyyeye mâlik idiler. Üçüncüsü bunların evlâdları babalarına halef olabilmek istihkākını tahsîl etmiş bulunmak içün vakt-i sabâvetlerinde ata binmek ve esliha kullanmak husûslarıyla iştigâl edegeldiklerinden furûset[635] ve silâhşorlukda kesb-i

123

[632] Mustafa Nuri Paşa'nın bu genellemesi bugünkü bilgilerimiz ışığında doğru değildir. Her padişah değişiminde veya tahriri gerektiren bir durum ortaya çıktığında tahririn yapıldığı bilinmektedir.

[633] amel-mânde: iş göremez duruma düşmüş, güçsüz.

[634] eban an ceddin: babadan dededen, nesilden nesile.

[635] furûset: ata binicilik.

mehâret ederler idi. Dördüncüsü bunların menâfi'i, dirlikleri dâhilinde bulunan zürrâ'ın tekessür-i zirâ'atlerine vâbeste olduğundan muhtâc-ı i'âne olan ahâlîye tohum ve hayvânât i'tâ ve zirâ'atden hâlî mahall kalmamasına i'tinâ etmeleriyle ve kendüleri içün dahi hayvan yetişdirmek mecbûriyetinde olmalarıyla memâlik-i mahrûsenin ma'mûriyyeti ve tuvâna hayvanlar yetişmesi emirlerinde te'sîrât-ı külliyeleri bedîhiyâtdan bulunmuşdur.

Bu tâ'ifenin teşvîş-i nizâm ü intizâmları mukaddemâtı dahi şu vechile serzede-i zuhûr oldu ki mahlûl olan dirlikler harb ü darba kādir ve ashâb-ı haysiyyet ü nâmûsdan olan mülâzimlik ile hıdmeti mesbûk bulunan müstehakkîne tevcîh olunagelür iken 'asr-ı Süleymân Hânî'de çaşnigirbaşılıkdan beylerbeyilik ile çıkan Hüsrev Paşa rüşvet ile vermek seyyi'esine pîşvâ oldu.

'Asr-ı Murad Hân-ı Sâlis'de İran ser-'askeri olan 'Osmân Paşa mahlûl olan timâr ve ze'âmetleri kendü tevâbi'âtına tevcîh etmeğe başlamağla eyâletler halkı da'vâya kıyâm eylediklerinde: *Benim adamlarım benimle berâber bunca seferlerde bulunmuş ve pâdişâh dirliğine kesb-i istihkāk etmişdir* deyu cevâb verüb nihâyet mahlûlâtın sülsü müşârün ileyhin mensûbâtına ve sülsânı[636] eyâletlü mülâzimlerine tevcîh olunmak üzere karâr verildiğini Göriceli Koçi Bey lâyihâ-i ma'lûmesinde[637] îrâd ve bunun ibtidâ-yı vukû'unu 'Osmân Paşa'ya isnâd etdikden sonra fi'l-hakîka müşârün ileyhin adamları Yemen ve İran seferlerinde pek çok hıdemât-ı harbiyyede bulunduklarından istihâflarını tasdîk eyler ise de tevârîh-i müte'addide mü'ellifleri Sultân Murad-ı Sâlis'in Sokullu Mehmed Paşa hakkında vâkı' olan tahkîrâtını beyân sadedinde: *Müşârün ileyhin on yedi nefer ağavâtının mutasarrıf oldukları nemâlu timâr ve ze'âmetleri havâss-ı hümâyûna zabt olunub bedel olarak yazusundan ya'ni hâsılât-ı mukayyedesinden mütenezzil çürük timârlar verdiler* deyu hikâye ederler bu takdîrce vüzerâ dâ'irelerinde bulunan tevâbi'âta dirlik tevcîhi daha evvel cereyân etmiş demek olur.

Eğerçi ol vaktin idâresince her vezîrin dâ'iresi bir mekteb hükmünde olduğundan liyâkat ve istihkākı müşâhede olunanlara dirlik tevcîhi muhâlif-i hikmet-i hükûmet değil idiyse de pâdişâh dirliğine nâ'il olanlar ba'd-ez-în Efendileri dâ'iresine kalmayub dirliğin mu'ayyen olan mevkı'inde îfâ-yı hıdmet eylemeleri lâzım gelür iken bu kā'ide-i sahîheye ri'âyet olunmaz oldu. Hattâ bin bir (1592) senesinde küşâd olunan sefer müzâkerâtında serhaddât 'asâkir-i mürettebeden hâlîdir. *Dirlikler içil'e düşdü* dedikleri bu ma'nâyı mutazammın idi. Zîrâ ashâb-ı harbe mahsûs olan timâr ve ze'âmet mutasarrıflarının dirliklerinin bulunduğu sancakda sâkin olmaları ve hilâfında

124

[636] Sülsân: 2/3.

bulunanların dirliği ref' olunması akvâ-yı şerâ'it-i kānûn-ı hümâyûndan idi.

Bir de gerek havâss-ı hümâyûn ve gerek vüzerâ ve ümerâ hâss ve ze'âmetleri, ümenâ ma'rifetleriyle ta'şîr olunagelür iken Rüstem Paşa havâss-ı hümâyûnu iltizâma vermek bid'at-ı muharribesini îcâd edüb giderek vüzerâ ve ümerâ hâss ve ze'âmetlerine ve evkāf arâzîsine ve belki timârlara kadar sirâyet eyledi.

Mültezimler, dirlik ashâbı gibi ilerü seneler hâsılâtının tekessürü mutâla'asında olmamalarıyla zürrâ'a dürlü dürlü zulm ü ta'addîye mütecâsir olduklarından memâlik-i devletin harâbîsine bu dahi bir sebeb-i kavî oldu.

Evâ'il-i devletde Hristiyanlıkdan feth olunan memâliğin ba'zı kurâsı selâtîn-i izâm hazerâtının inşâsına muvaffak oldukları hayrat ü meberrât mesârifâtının tesviyesi içün vakf ve tahsîs olunduğu misillü ba'zıları dahi Evrenos Bey, Mihal Bey ve Lala Şahin Paşa ve Timurtaş Paşa gibi bi'z-zât hıdmet-i fetihde bulunan mücâhidîn-i Müslimîne ve ba'zı e'azze-i kirâma temlîk buyurulduğundan anlar dahi vakf etmişlerdir. Temlîk olunan şey 'aynıyla timâr ve ze'âmet vetîresi üzere zürrâ'ın bâ-tapu taht-ı tasarruflarında bulunan tarlaların hukûk-ı 'öşriyye ü 'örfiyyesi olmağla cânib-i vakfdan ta'şîr ve mahlûl ve *hâlî ani'z-zirâ'a* olan yerleri tâlib olan zürrâ'a tefvîz olunub hâsılâtı hayrât ü meberrât mesârifine sarf olunur idi.

Mülûk-i İslâmiyye'den nez' olunan memâlikde mülûk-i sâlifenin gerek kendü vakflarına ve gerek e'azze-i kirâma tahsîs eyledikleri arâzî ekseriyâ hâl-i vakfiyyetde ibkā olundu. Lâkin giderek bu husûsda dahi sû'-i isti'mâlât cereyân etmeğe başlayub yüz sene evvel feth olunub hâss ve ze'âmet i'tibâr olunan arâzî vüzerâ ve ümerâya temlîk olunur ve vakf edilür oldu.

Yavuz Sultân Selîm'den ba'zı mukarrebleri bir mikdâr arâzî temlîkini ricâ eylediklerinde: *İbtidâ-yı cülûsumuzda gafletle Ali Paşa'ya ba'zı kurâ temlîk etmiş idim. Ashâb-ı seyfin muhâssesâtını mâ-vaza'a lehinin*[638] *gayrına verdiğimden dolayı hâlen nâdim ve peşîmânım* buyurdukları menkūldür.

Daha sonraları iş bütün bütün çığrından çıkmağla arâzî tevcîhât ve tahsîsâtı hakkında tafsîl olunan mukaddemât-ı ifsâdiye ne derecelere kadar terakkî etdiği ve ne mertebede iğtişâş-ı umûr-ı devleti müstelzim olduğu[639] in şâ'e Allâhu ta'âlâ âtîde îrâd olunur.

Ocaklık ta'bîri Tersâne-i 'âmire mesârifine veyâhud bir kal'a müstahfızlarının veyâ bir şehr yerlü neferâtının ulûfe-i yevmiyyelerine karşılık olarak tahsîs

[637] *Koçi Bey Risalesi.*

[638] *mâ-vaza'a leh: lehine hüküm konulmuş olan, lehdâr.*

[639] iğtişâş-ı umûr-ı devleti müstelzim olmak: devlet işlerinin karışıklığına yol açmak.

kılınmış olan birkaç karye veyâ bir kazâ hâsılât-ı 'öşriyye ve 'örfiyyesine ıtlâk kılınur ve bunlar dahi 'ayniyle dirlik gibi idâre

125

ve vâridâtı mâ-vaza'a lehine sarf olunur. Fakat ocaklık yalnız a'şâra münhasır olmayub *cizye* ve *mîzân-ı harîr* ve *gümrük* misillü ba'zı rüsûmâtdan dahi tahsîs olunmuşdur.

Yavuz Sultân Selîm merhûm Çaldıran'da Şâh İsmâ'il'i tedmîr eyledikden sonra İdris-i Bitlisî'yi gönderüb hudûd üzerinde bulunan ümerâ-yı Ekrâdı taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'ye ittibâ' etdirmiş olduğundan ümerâ-yı mûmâ ileyhimin mutavattın oldukları mahaller kendülerine *yurdluk ve ocaklık* nâmıyla tevcîh olundu. Yurdluk ve ocaklığın hâvî olduğu arâzînin vâridât-ı 'öşriyye ve 'örfiyyesi ve emr-i hükûmeti mutasarrıflarına â'id ve hıdmetleri dahi hudûdu muhâfaza etmek ve ol câniblere ordu sevk olunur ise ser-'askerler ma'iyyetinde bulunmak mâddesinden ibâret olub, hall vukû'unda dirlikleri oğullarına ve bilâ-veled ise o hânedândan münâsibine tevcîh kılınmak dahi cümle-i şerâ'itindendir.

Memâlik-i 'Osmâniyye'nin Hâvî Olduğu Eyâlât

Eyâlet-i Rumili, Paşa sancağı ya'ni merkez-i eyâlet olan Manastır ve Sofya livâlarıyla Mora ve İskenderiyye ya'ni İşkodra ve Yanya ve Tırhala ve Köstendil ve Ohri ve Dukakin ve Avlonya ve İlbasan ve Selanik ve Delvine ve Üsküb ve Vidin ve Alacahisar ve Pirizrin ve Priştine ve Silistre ve Niğbolu ve Çirmen ve Vize ve Kırkkilise ve Bender ve Akkirman sancaklarını hâvî olub beylerbeyisinin senevî bir milyon yüz bin akçelik ve mîr-livâlarınm dahi iki yüz bin akçelikten beş yüz bin akçeliğe kadar hâssları vardır. Bu eyâletde dokuz yüz on dört ze'âmet, sekiz bin üç yüz altmış timâr olmağla bi'l-cümle hâsılât-ı mukayyedeleri elli altı milyon sekiz yük küsûr akçeye bâliğ ve kuvve-i 'askeriyyesi, dirlik ashâbının cebelüleriyle berâber, otuz üç bin kadar süvârîye resîde olur.

Silistre'den sonra muharrer olan sancaklara mu'ahharan Özi ve Kılburun ve Kili livâları ilhâk olunarak Silistre eyâleti teşkîl olduğu misillü Mora dahi altı sancağa bi't-taksîm müstakill eyâlet ittihâz kılınmışdır.

Eyâlet-i Bosna, Saraybosna ve Kilis ve Hersek ve İzvornik ve Bozega[640] ve Racne ve Kırka ve Rahovice sancaklarından ibâret olub beylerbeyisinin senevî altı yüz elli bin akçelik ve mîr-livâlarının yüz yetmiş bin akçelikten altı yüz kırk bin akçeliğe kadar hâssları vardır. Bu eyâletde üç yüz seksen dokuz ze'âmet ve timâr olduğu hâlde umûmunun hâsılât-ı mukayyedesi

126

[640] Pojega olmalı.

on iki milyon iki yüz bin akçeye bâliğ ve kuvve-i 'askeriyyesi cebelüleriyle berâber üç bin süvârîye resîde olur. Her ne sebebe mebnî ise, bu eyâletin dirlikleri cesâmetlüce tefrîk ve kapudân ta'bîr olunur hânedânlara taksîm kılınmak hasebiyle 'aded-i timâr ü ze'âmet sâ'ir eyâlâta ve umûm hâsılâta nisbetle azcadır.

Eyâlet-i Tameşvar, Tameşvar ve Göle ve Morava ve Cenas ve Yanova sancaklarını hâvî olub sonradan feth olunan Şebeş ve Lagoş ve Kacas ve Varad ve Beşlik livâlarının ilhâkıyla on bir sancağa iblâğ olunmuş iken mu'ahharan Yanova ve birkaç sancak daha birleşdirilerek Varad eyâleti teşkîl kılınmışdır. Tameşvar beylerbeyisinin senevî sekiz yük altı bin yedi yüz doksan beş ve elviye-i mülhaka mîr-livâlarının yüz doksan bin akçelikten üç yüz bin akçeliğe kadar hâssları vardır ve umûmen hâss ve ze'âmet ve timârların hâsılât-ı mukayyedeleri seksen beş yük küsûr akçe olub 'askerîsi dahi iki bin süvârîye bâliğ olur.

Eyâlet-i Budin, Budin ve Semendire ve Peçuy ve Üstoni-i Belgrad ve Ösek ve Mohac ve Estergon ve Sirem ve Şemunturna ve Seksar ve Eğri ve Kanije ve Solnak ve Segedin ve Hatvan ve Filek ve Secan ve Sigetvar ve Kuban ve Novigrad sancaklarını şâmil olduğu hâlde mu'ahharan Eğri ve Kanije sancaklarına yedişer livâ ilhâkıyla müstakillen eyâlet ittihâz olunduğu misillü Uyvar fethinden sonra kezâlik yedi sancak teşkîliyle bir eyâlet daha tertîb olundu.

Şurası dahi ihtâr olunur ki tafsîlât-ı mebsûtamızm me'hazı olan defter ümenâsmdan Aynî Ali Efendi'nin *Kavânîn-i Âl-i 'Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân* nâmında olan risâlesi bin on altı (1607) tarîhinde tertîb olunmuş ise de[641] bin yüz (1688) senelerine kadar olan vukû'âtın ba'zıları dahi risâlenin hîn-i tab'ında[642] ilâve olunub fakat her nasıl ise Girid fethi derc ve tastîr kılınmamış ve esâmînin sıhhati iltizâmından mıdır nedir haylî tagayyürât icrâ olunmuşdur. Binâberîn fasl-ı âtîde tekrâr îrâd olunmağa lüzûm kalmamak içün her ne kadar beyânı sadedinde bulunduğumuz müddetin hâricinde ise de ilâvât-ı mezbûrenin lüzûmu olanları dahi tastîr kılındı:

Budin beylerbeyiliğinin senevî sekiz yük seksen bin ve mülhakātı bulunan mîr-livâlıkların iki yüz on bin akçelikten yedi yüz kırk bin akçeliğe kadar hâssları olub mecmû'-ı eyâletde iki bin yedi yüz yirmi iki kılıç ze'âmet ve timâr vardır. Kılıç ta'bîri Defter-i Hâkānî ıstılahâtından[643] olarak erbâb-ı harbe mahsûs olan ze'âmet ve timârâtın asıl başkalemine ya'ni esâsına ıtlâk olunmağla terakkî olarak sonradan ilhâk ve i'tâ olunan mulhakāt *kılıç* ta'bîrinden

127

[641] İnceleme imkânı bulduğumuz 10 farklı nüshada bu tarih 1609 olarak gösterilmektedir.

[642] Yazar basımı sırasında demişse de istinsahı sırasında demek istemiştir.

[643] Metinde "ıslâhâtından" şeklindedir.

hâric kalur ve hall vukû'unda kılıcı müceddeden birisine ve mülhakātı terakkî olarak dirlik ashâbının müstehakk-ı mükâfât olanlarına ilâveten tevcîh kılınır.

Bağdad ve Mısır ve Budin eyâletleri vaktiyle Dârü's-saltana olduklarından mîr-mîrânlarının *koçulu kayığa* binmek ve rikâbında *solak* ve *peyk* yürütmek ve bir dereceye kadar tevcîhâta me'zûn olmak gibi ba'zı imtiyâzları var idi.

Eyâlet-i Anadolu, paşa sancağı olan Kütahya ile Saruhan ve Aydın ve Hüdâvendigâr ve Kastamonu ve Menteşe ve Bolu ve Ankara ve Kengırı ve Karahisar-ı Sâhib ve Teke-ili ve Hamîd-ili ve Sultân-önü ve Balıkesri sancaklarını hâvî olub beylerbeyisinin on yük ve mîr-livâlarının iki yükden altı yük akçeliğe kadar hâssları vardır. Bu eyâletde yüz doksan beş ze'âmet ve yedi bin yüz altmış altı timâr olmağla cebelüleriyle berâber kuvve-i 'askeriyyesi on yedi bin süvârîye bâliğ olur.

Eyâlet-i Karaman, paşa sancağı olan Konya'dan mâ'adâ Niğde ve Aksaray ve Beğşehri ve Kırşehri ve Kayseriyye ve Akşehir sancaklarından mürekkeb olub beylerbeyisinin senevî altı yük altmış beş bin ve mîr-livâlıklarının yüz doksan bin akçelikten üç yüz elli bin akçeliğe kadar hâssları vardır. Ve bu eyâletde yüz on altı ze'âmet ve bin beş yüz dört timâr mevcûd olmağla cebelüleriyle berâber kuvve-i 'askeriyyesi dört bin altı yüz süvârîye resîde olur.

Eyâlet-i Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd, Gelibolu ve Ağrıboz ve İnebahtı ve Karlı-ili ve Misistre ve Rodos ve Midillü ve Koca-ili ve Biga ve Sığla sancaklarıyla sâlyâne ile tasarruf olunan Sakız ve Nakşe ve Mehdiye livâlarını hâvîdir. Bu eyâlet kapudân paşalığa merbût olub beylerbeyisinin ya'ni kapudân paşanın senevî sekiz yüz seksen beş bin ve mîr-livâlıklarınm iki yüz on bin akçelikten dört yüz kırk bin akçeliğe kadar hâssları vardır. İşbu eyâletde yüz yirmi altı ze'âmet ve bin dört yüz doksan iki timâr bulunmağla kuvve-i 'askeriyyesi cebelüleriyle berâber dört bin beş yüz nefere bâliğ olur. Ve bunlara *deryâ kalemi* ıtlâk kılınub deryâ seferlerine eşerler. Mîr-livâları dahi birer-ikişer gemi ile donanma-yı hümâyûn ma'iyyetinde îfâ-yı hıdmet ederler. Sığla ya'ni İzmir sancağı tersâne kethüdâlarınm hâssıdır.

Eyâlet-i Kıbrıs, paşa sancağı olan Lefkoşa ile İç-il ve Sis ve Alâ'iyye ve Tarsus sancaklarını ve sâlyâne ile tasarruf olunan Girine ve Baf ve Magosa livâlarını şâmil olub beylerbeyisinin senevî altı yük ve sancak beyliklerinin iki yüz bin akçelikten iki yüz kırk bin akçeliğe kadar hâssları vardır. Bu eyâletde otuz sekiz ze'âmet ve bin altı yüz

128

yirmi yedi timâr olmağla kuvve-i 'askeriyyesi cebelüleriyle berâber dört bin beş yüz kişiye bâliğ olur ve Kıbrıs beylerbeyileri bir gemi ve bir yedek ile deryâ seferine eşmek üzere me'mûrdur. Cezîre-i mezkûre feth olundukdan sonra

ehemmiyet-i zamâniyyesine binâ'en eyâlet ittihâz kılınmış ise de beylerbeyisinin takviye-i bâzû-yı iktidârı içün hâricden i'âneye lüzûm göründüğünden Anadolu sâhilinde vâkı' olub bâlâda muharrer olan dört sancak ilâve ve ilhâk olunmağla îcâbı takdîrinde mîr-mîrân-ı eyâlet, mezkûr sancakların erbâb-ı ze'âmet ve timârını Cezîre'ye celb ve istihdâm edebilir idi.

Eyâlet-i Zülkadriyye, Mar'aş ve Malatya ve Ayıntab ve Kars-ı Zülkadriyye ve Samsad sancaklarından ibâret olub beylerbeyisinin altı yük yirmi sekiz bin dört yüz elli ve mîr-livâlıklarının üç yüz bin akçelikten beş yüz bin akçeliğe kadar hâssları vardır ve bu eyâlet yirmi dokuz ze'âmet ve iki bin yüz kırk timârı hâvî olmağla kuvve-i 'askeriyyesi cebelüleriyle berâber bin beş yüz süvârîye bâliğ olur. 'Asr-ı Süleymân Hânî'de Mar'aş hükümdârı bulunan Şehsüvarzâde Ali Bey, Ferhâd Paşa gadrıyla maktûl oldukda ze'âmet ve timârlar mîr-i merhûmun tevâbi'âtında bulunmak mutâla'asıyla ref' ü ilgâ ve mukāta'ât-ı mîriyye ittihâz kılınmış idi. Birkaç sene mürûrunda celâlîler zuhûr edüb dirliklerinden mahrûm olan kesân dahi anlara iltihâk ile cem'iyyet-i şekāvet kesb-i cesâmet eylediğinden ol vakt sadr-ı a'zam bulunan Maktûl İbrâhim Paşa mezkûr mukāta'aları hey'et-i asliyyesine ircâ' ve ashâbına ve sâ'ir müstehakk olanlara i'âde ve tevcîh ederek cem'iyyet-i eşkıyâyı dağıtmağa muvaffak olmuş ve ol zamândan berü tekrâr ze'âmet ve timâr sûretiyle tasarruf olunagelmişdir.

Eyâlet-i Rûmiyye-i Suğra, paşa sancağı olan Sivas sancağıyla Amasya ve Çorum ve Boz-ok ve Divriği ve Canik ve 'Arabgir livâlarını hâvîdir. Beylerbeyisinin dokuz yük ve mîr-livâlarının iki yüz bin akçelikten üç yüz elli bin akçeliğe kadar hâssları vardır. Bu eyâletde yirmi dokuz ze'âmet ve üç bin yirmi bir timâr olmağla cebelüleriyle berâber kuvve-i 'askeriyyesi dokuz bin mikdârı süvârîye resîde olur.

Eyâlet-i Erzurum, Erzurum ve Karahisar-ı Şarkî ve Kiğı ve Hınıs ve Pasin-i Ulyâ ve Malazgird ve Tekman ve Kuzucan[644] ve İspir ve Tortum ve Pasin-i Süflâ ve Mâmervan sancaklarını şâmil olub beylerbeyisinin senevî bir milyon iki yüz on dört bin ve mîr-livâlarının yüz bin akçelikten üç yüz yirmi bin akçeliğe kadar hâssları vardır. Bu eyâletde yüz yirmi ze'âmet ve beş bin yüz elli dokuz timâr olmağla kuvve-i 'askeriyyesi cebelüleriyle berâber yedi bin sekiz yüz süvârîye bâliğ olur.

129

Eyâlet-i Şam, Dımaşk ve Kudüs-i Şerîf ve Gazze ve Safed ve Nablis ve Aclûn ve Lecûn ve Bıkā' ve Akka ve Tedmür ve Sayda ma'a Beyrut ve Kürek ve Şevik sancaklarını hâvî olub beylerbeyisinin senevî bir milyon akçelik ve mîr-livâlarının

644 Kızuçan olmalıdır.

iki yüz bin akçelikten üç yüz altmış bin akçeliğe kadar hâssları vardır. Bu eyâletde yüz yirmi sekiz ze'âmet ve sekiz yüz altmış sekiz timâr olmağla cebelüleriyle berâber kuvve-i 'askeriyyesi iki bin altı yüz mikdârı süvârîye resîde olur.

Eyâlet-i Trablus-şam, Trablus ve Hama ve Humus ve Selîmiyye ve Cebeliye sancaklarından ibâret olub beylerbeyisinin senevî sekiz yük akçe ve mîr-livâlarının iki yüz on bin akçelikten üç yüz doksan bin akçeliğe kadar hâssları vardır. Bu eyâletde altmış üç ze'âmet ve beş yüz yetmiş bir timâr olmağla cebelüleriyle berâber kuvve-i 'askeriyyesi bin dört yüz süvârîye bâliğ olur.

Eyâlet-i Haleb, Haleb ve Adana ve Ekrâd-ı Kilis ve Birecik ve Üzeyir[645] ve Ma'arra ve Türkmân-ı Haleb ve Azâz ve Metîc[646] ma'a Mazîk sancaklarını hâvî olub beylerbeyisinin senevî sekiz yüz on yedi bin ve mîr-livâlıklarının iki yüz bin akçelikten beş yüz bin akçeliğe kadar hâssları vardır. Bu eyâletde yüz dört ze'âmet ve yedi yüz doksan dokuz timâr mevcûd olmağla kuvve-i 'askeriyyesi cebelüleriyle berâber iki bin beş yüz süvârîye bâliğ olur. Adana sancağı -ki tavâ'if-i mülûkdan Ramazânoğulları hükûmet-gâhıdır- fasl-ı sâbıkda beyân olunduğu üzere bunlar gâh selâtîn-i Mısriyye'ye ve gâh Devlet-i 'Osmâniyye'ye tarafdâr geçinmekde iken Mısır feth olundukdan sonra bi't-tab' Devlet-i 'Aliyye'nin zîr-i hükmüne dâhil olduklarından senevî on yük küsûr[647] akçelik hâss ta'yîn ve hükûmet ta'bîriyle Adana'da temkîn olunmuşlar idi. Mürûr-ı zamânla hükûmet-i mezbûre münderis olarak müstakill eyâlet ittihâz kılınmışdır.

Eyâlet-i Rakka, paşa sancağı olan Urfa sancağıyla Cemmâse ve Habur ve Deyr-i Rehbe ve Benî Rebî'a ve Suruc ve Ane sancaklarını hâvî olub beylerbeyisinin senevî altı yük seksen bin akçelik ve mîr-livâlarının yüz bin akçelikten iki yüz seksen bin akçeliğe kadar hâssları vardır. Bu eyâletde otuz yedi ze'âmet ve altı yüz on altı timâr olmağla cebelüleriyle berâber kuvve-i 'askeriyyesi bin altı yüz süvârîye bâliğ olur.

Eyâlet-i Kars, Kars ve Rahcevan ve Zaruşad ve Keçvan ve Kağızman ma'a Şuregil sancaklarından müretteb olub beylerbeyisinin sekiz yüz yirmi ve mîr-livâlarının iki yüz bin akçelikten dört yüz bin akçeliğe kadar hâssları vardır. Bu eyâletde bin iki yüz altı ze'âmet ve timâr olmağla kuvve-i 'askeriyyesi bu nisbetde olmak iktizâ eder.

130

645 Metinde "Aziz" yazılmışsa Üzeyir olmalıdır. Bu sancağın ilk adı Özer İli olub daha sonra Üzeyir diye anılmaya başlamıştır. Bugünkü Hatay ili Dörtyol ilçesi ve çevresidir.

646 Münbic olabilir.

647 1573 tarihli Adana İcmâl Defteri'ne göre 875.000 akçedir

Eyâlet-i Çıldır, Çıldır ve Oltu ve Harnuş ve Ardanuc[648] ve Ardahan ve Hacerek ve Boshu[649] ve Mahcil ve Acara ve Penek ve Pertekrek ve Livâne ve Nısf-ı Livâne ve Şavşat sancaklarını hâvî olub beylerbeyisinin dokuz yük[650] yirmi beş bin ve mîr-livâlarının iki yüz bin akçelikten altı yüz bin akçeliğe kadar hâssları vardır ve elviye-i âhirenin dördü *yurtluk ve ocaklık* vechile tasarruf olunur. Bu eyâletde doksan yedi ze'âmet ve beş yüz elli dokuz timâr olmağla kuvve-i 'askeriyyesi cebelüleriyle berâber bin sekiz yüz süvârîye resîde olur.

Eyâlet-i Trabzon, Trabzon ve Batum ve Gönye sancaklarından ibâret olub beylerbeyisinin senevî yedi yüz otuz dört bin sekiz yüz elli dokuz akçelik hâssı vardır. Bu eyâletde elli altı ze'âmet ve dört yüz doksan sekiz timâr olmağla cebelüleriyle berâber kuvve-i 'askeriyyesi bin yedi yüz elli süvârîdir.

Eyâlet-i Kefe, bu eyâlet bir sancakdan ibâret ve Kırım Cezîresi'nin Bahr-ı Azak cânibinde vâkı' birkaç kal'ayı hâvî olub beylerbeyisinin altı yüz yetmiş dokuz bin akçelik hâssı vardır. Ve Kırım hânlarına i'tâ olunagelen yevmiyye biner akçe ceb harclığı Kefe mukāta'asından muhavveldir. Ma'a-mâ-fîh beş yüz elli dört 'aded timâr ve ze'âmet dahi mevcûddur.

Eyâlet-i Musul, paşa sancağı olan Musul sancağıyla Bâcvanlu ve Tikrit ve Eski Musul ve Hevren ve Bâne livâlarını hâvî olub beylerbeyisinin senevî altı yüz seksen bin ve mîr-livâlarının iki yüz bin akçelikten iki yüz yirmi bin akçeliğe kadar hâssları vardır. İki yüz yetmiş dört ze'âmet ve timârı hâvîdir.

Eyâlet-i Diyarbekir, paşa sancağı olan Amid ya'ni Diyarbekir livâsıyla Harput ve Ergani ve Siverek ve Nusaybin ve Hasankeyf ve Çemişkezek ve Si'ird ve Mefârikîn ve Akçakal'a ve Sincar ve Habur ve Suğman ve Kulb ve Mihrâni ve Tercil ve Atak ve Pertek ve Çapakçur ve Çermik sancaklarını hâvî olub beylerbeyisinin bir milyon iki yüz bin ve mîr-livâlarının yüz bin akçeden beş yüz bin akçeliğe kadar hâssları vardır. Bu sancakların sekizine Ekrâd Beyleri yurdluk ve ocaklık vechile mutasarrıf oldukları misillü dört yüzden mütecâviz aşâ'ir-i Ekrâd beyleri dahi vardır ki mîr-livâlar gibi sâhib-i tuğ ü 'alem olmayub zu'amâ hükmündedir. Ve bu eyâletde kırk iki ze'âmet ve altı yüz seksen sekiz timâr olmağla kuvve-i 'askeriyyesi cebelüleriyle berâber bin sekiz yüz ve Ekrâd 'askeriyle ma'an dokuz bin süvârîye bâliğ olur.

Eyâlet-i Van, Van ve Adilcevâz ve Erciş ve Muş ve Bargiri ve Kârgâr ve Kesâni ve Asyaberd

---

[648] Metinde Ardtuc

[649] Posof olmalı.

[650] Metinde "yüz".

131

ve Ağakis ve Ekrâd-ı Benî Katur ve Kal'a-i Bayezid ve Berda' ve Ovacık sancaklarını hâvî olub beylerbeyisinin senevî bir milyon otuz iki bin ve mîr-livâlarının iki yüz bin akçeden dört yüz elli bin akçeliğe kadar hâssları vardır. Bu eyâletde yüz doksan dokuz ze'âmet ve dokuz yüz on altı timâr olmağla kuvve-i 'askeriyyesi bu nisbetde olmak iktizâ eder.

Bağdad ve Basra ve Mısır ve Yemen ve Habeş ve Lahsa eyâletleriyle Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd ve Haleb eyâletlerinde vâkı' ba'zı sancaklar sâlyânelü olduğundan evvel emirde bunun ta'rîfine ibtidâr olunur. Şöyle ki: Sâlyânelü denilen eyâlât ve elviye, memâlik-i sâ'ire gibi vaktiyle hâss ve ze'âmet ve timâr sûretiyle tefrîk ü taksîm olunmamağla bi'l-cümle hâsılât-ı 'öşriyye ve 'örfiyyesi hazîne-i devlete â'iddir. Binâ'en aleyh hâsılât-ı vâkı'adan mîr-mîrân ve mîr-livâlara sâlyâne ya'ni ma'âş-ı sâliye ve *yerli kulu* ta'bîr kılınan mahallî tavâ'if-i 'askeriyyesine ulûfe-i mu'ayyene i'tâ olunub fazlası cânib-i Devlet-i 'Aliyye'ye gönderilür. Fakat şurası dahi ma'lûm olsun ki Mısır irsâliyyesi dört yüz bin altun iken 'asr-ı Süleymân-ı Hânî'de Mısır Beylerbeyisi paşa altı yüz bin altuna iblâğ ü irsâl eyledikde Sultân Süleymân merhûm sebebini istifsâr eyledi. Paşa-yı mezbûr her ne kadar: *Bu fazla hüsn-i idâre ve tasarrufâtım semeresidir yohsa kadîminden ziyâde ahâlîye bir şey tarh olunmamışdır* deyu cevâb verdi ise de pâdişâh-ı müşârün ileyh hazretleri mezkûr fazlayı Hazîne-i 'āmireye kabûl etmeyüb İstanbul'a icrâ eyledikleri su yollarına ve kemerlerine harc etmişlerdir.

Eyâlet-i Bağdad, Bağdad ve Hille ve Zengî Abâd ve Cevârez ve Remâhiyye ve Çengüle ve Karadağ ve Dertenk ve Semâvât ve Bayat ve Derne ve Dih-i Bâlâ ve Vâsıt ve Gerend ve Demürkapu ve Kazanya ve Geylan ve Āl-i Sâyih ve İmâdiyye sancak ve hükûmetlerini hâvîdir. Bağdad Beylerbeyiliğinin bir milyon dört yüz bin akçe sâliyyesi olub elviye-i mülhakanm ba'zısında hâss-ı ümerâ var ise de ekserîsi sâlyâne ile muvazzafdır.

Eyâlet-i Basra. 'Asr-ı Süleymân Hânî'de Bağdad feth olundukda Basra Emîri Râşid 'arz-ı itâ'at etmekle ber vech-i hükûmet kendüsüne tefvîz olunub bir müddet mezbûrun a'kābı taht-ı idâresinde kaldıkdan sonra cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den mîr-mîrân gönderilmeğe başladı ve iltizâm sûretiyle beylerbeyilere tevcîh olunur oldu. Hâsılâtı on yük akçeye bâliğ olur.

Eyâlet-i Lahsa, bu dahi Bağdad fethinden sonra havza-i hükûmet-i 'Osmâniyye'ye dâhil olub sekiz yüz seksen bin akçe sâlyâne ile mîr-mîrân gönderilür iken mu'ahharan Urbân tasallutuna giriftâr olmağla Bağdad vâlîlerinin iktidârlucaları bir dereceye kadar tenfîz-i hükûmet ederler idi.

132

Eyâlet-i Yemen. Süleymân Paşa ve Sinân Paşa seferlerinden sonra Yemen'in ekser mevâkı'i taht-ı hükûmet-i devlete dâhil olub Mehâ ve Zeyd ve San'â ve Taz' ve Sahle ve Kevkeban ve Tavile ve Ma'ârib ve Aden livâları teşkîl kılınmış ve beylerbeyiler haylice âsâr bırakub bir aralık Aden ayruca beylerbeyilik ittihâz olunmuş iken bin (1591) tarîhinden sonraları oralara bakılmağa zamân müsâ'id olmadığından ekser mahalleri imamların dest-i tasarrufuna geçmişdir.

Eyâlet-i Habeş, Masû' ve Sevâkin sancaklarından ibâret olub fakat Özdemiroğlu 'Osmân Paşa, Habeş beylerbeyisi iken Habeşîler ile azîm cengler edüb tevsî'-i dâ'ire-i hükûmet eylemiş idi. Mu'ahharan eyâlet-i mezbûre bir takım nâ-ehillere tevcîh olunmağla şîrâze-i hükûmet bozuldu. Daha sonra Cidde sancağı merkez-i vilâyet ittihâz olunub, eyâlet-i Habeş dahi ilhâken tevcîh olunur oldu. Sâlyânesi on bir yük seksen bin akçedir.

Eyâlet-i Mısır, Cerce ve Ebrim ve El-Vahât ve Menfelut ve Süyût ve Behnesa ve Şarkiyye ve Garbiyye ve Menûfiyye ve Mansuriyye ve Kalyûbiyye ve Bahîre ve İskenderiyye ve Dimyat ve Reşid sancaklarını hâvî olub beylerbeyiliğinin dört yüz seksen yedi kise sâlyânesi vardır[651].

Memâlik-i mahrûsede vâkı' sancaklara ta'yîn olunan mîr-livâlar cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den intihâb ve irsâl olunur ise de Mısır ve Bağdad gibi uzak olan eyâletlerin elviye-i mülhakasına beylerbeyiler ta'yîn ederler idi. Devlet-i Çerâkise bekâyâsından olarak Mısır'da bir takım Kölemen beyleri mevcûd olub bunlara mahsûs menâsıb ve köyler vardır ki beylerbeyiler tefvîze me'zûndur. İskenderiyye ve Dimyat ve Reşid sancakları sâhilde bulunmak takrîbiyle ekseriyâ ber vech-i hâss, Tersâne-i 'âmire ümerâsına tevcîh olunmağla taraflarından mütesellim gönderüb idâre etdirirler ve fazla hâsılâtıyla ta'ayyüş ederler. Bu Kölemenlerin netâyic-i ahvâlî in şâ'e Allâhu ta'âlâ fusûl-ı âtiyyede tafsîl olunur.

Trablusgarb ve Tunus ve Cezâyir eyâletleri. Bunlara *Garb Ocakları* ıtlâk olunur ve emr-i idâreleri bütün bütün başka bir hâldedir. Şöyle ki: Bu eyâletler feth olundukca *yerli kulu* nâmıyla sekizer-onar bin Türk 'askeri bırağılmış idi. İspanyolların Endülüs'de bulunan 'Arablar hakkında mütecâsir oldukları harekât-ı gaddârâne sebebiyle millet-i İslâmiyye ile İspanyollar beyninde muhâsama-i kaviyye hâdis olduğuna ve Devlet-i 'Aliyye'nin ise İspanya Devleti'yle aslâ mu'âhedesi sebkat etmediğine mebnî zikr olunan ocaklar halkı tedârük eyledikleri süfün-i harbiyye ile 'ale'd-devâm İspanya sâhil ve cezîrelerini gâret ve tüccâr sefînelerini ahz ü zabt eder ve îcâb etdikce donanma-yı hümâyûn ma'iyyetine celb olunarak hıdemât-ı seferiyyede bulunurlar idi.

---

[651] Mısır sancak isimlerindeki farklılıklar için bkz.: Seyyid Muhammed es-seyyid Mahmûd, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*, İstanbul 1980, s. 147-151.

Bir de ol 'asrda Malta korsanları İslâm tüccar sefînelerini şikâr etmek ile meşgûl ve me'lûf bulunduklarından *Garb Ocakları* dahi Devlet-i 'Aliyye'ce onlara mukābil tutulmuşdur. İspanyollar bu ocakların en kuvvetlisi ve kendilerine en karîbi bulunan Cezâyir'e defe'âtla hücûm eylediler ise de küllî zâyi'âta giriftâr olarak ric'at-ı kahkarîye mecbûr olmuşlardır. Giderek mezkûr ocaklarda asabiyyet-i 'askeriyye hâsıl ve fi'l-asl bunlar yeniçeri iken *dayı* ta'bîri ile gemi kapudânları ve sâhib-nüfûz zâbitân hâdis olmağla beylerbeyilerin çokluk hükmü kalmayub hall vukû'unda içlerinden intihâb eder oldular ve cânib-i saltanat-ı seniyyeden dahi tasdîk ve tevcîh olunmağa başladı. İki-üç senede bir kerre taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'ye hediyye takdîm ederler ve Tersâne-i 'āmireden dahi kendülerine sefîne ve edevât-ı harbiyye i'tâ olunur idi.

Anadolu ve Akdeniz cezîreleri ahâlîsinin eşbehleri[652] ve bir cinâyetle müttehem olub taharriyât-ı hükkâma mübtelâ olanlar *Garb Ocakları*'na firâr ederler ve ba'zen dahi mezkûr ocaklardan mahsûs me'mûrlar gelüb İzmir ve sâ'ir yerlerde bayraklar açarak: *Solumadan can vermek ve terlemeden mal kazanmak isteyenler bayrağımız altına gelsün* deyu dellâlar nidâ etdirüb 'asker yazarlar idi. Daha sonraları mezkûr ocaklar halkına Avrupa devletleriyle 'akd-ı mu'âhede etmeğe cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den ruhsat i'tâ olunmağla ve ba'zen dahi icbâr kılınmağla bütün bütün bir serbest idâre istihsâl eylediler. Vâkı'an bunların mu'âhedeleri devletlerce mer'î olan kuyûd ve şurût-ı politikiyyeyi hâvî olmayub terk-i muhârebeden ibâret ve bir nev' mütâreke demek ise de bu me'zûniyyet âtîde Devlet-i 'Aliyye'ye büyük müşkilâtı da'vet etmişdir.

Bâlâda tastîr olunan eyâlâtdan mâ'adâ Devlet-i 'Aliyye'ye tâbî' ba'zı hükûmetler dahi vardır ki ber vech-i âtî îrâd olunur:

Şerâfet-i Hicaz[653]. Şürefâ-yı Edârise'den[654] Şerîf Kutâde beş yüz doksan dokuz (1202) senesi Haremeyn-i Şerîfeyn'i Şürefâ-yı Hevâşim[655] yedinden ahz ü zabt edüb teşkîl-i hükûmet ü emâret eylemiş ise de *Bahr-ı Ahmer*[656] sâhilleri selâtîn-i Mısriyye zîr-i hükmünde bulunduğuna ve beldeteyn-i mübâreketeynin zehâ'ir ü erzâkı Mısır'dan gelmeğe menût idüğüne mebnî Mısır pâdişâhlarının nâmları hutbelerde yâd olunur ve bir dereceye kadar emr ü nehyleri dahi tenfîz kılınur idi.

Yavuz Sultân Selîm merhûm feth-i Mısır ile kām-bîn oldukda şerîf-i vakt bulunan Ebu'l-berekāt tebrîk-i feth ü zafer içün oğlunu ve el-an *zîb-ârâ-yı hazîne-i*

652 eşbeh: kabadayı, levendâne edalı.
653 Hicaz Şerîfliği.
654 İdrisoğulları Şerîflerinden.
655 Hâşimoğulları Şerîfleri.
656 Kızıl Deniz.

'Osmânî[657] olan ba'zı teberrükāt-ı celîleyi i'zâm ü irsâl etmekle mazhar-ı sunûf-ı tekrîm olmuş idi.

134

Yemen ve Habeş taraflarında günden güne cüyûş-ı 'Osmâniyye tekessür ederek dokuz yüz kırk dört (1537) senesinde Haremeyn-i Şerîfeyn'e taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den kādı nasb ü irsâl ve Sinân Paşa'nın Yemen seferi 'avdetinde Cidde gümrüğünün nısf-ı hâsılâtı şerîf bulunanlara tahsîs kılındı.

Daha sonraları livâ-i Cidde ve eyâlet-i Habeş ve Şeyhü'l-haremlik-i Mekke hıdmet-i celîlesi birleşdirilüb mîr-mîrân ve vüzerâya ve Medîne-i Münevvere Şeyhü'l-haremlik'i me'mûriyyet-i aliyyesi dahi dârü'-sa'âde ağası ma'zûllerine tefvîz olunagelmekle şerîflerin işleri şürefâya nezâret ve Bedevî Urbân'a hükûmet etmeğe münhasır kaldı.

Ma'a-mâ-fih taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den uluvv-ı şânlarına ihtirâmda kusûr olunmayub her sene surre-i hümâyûn ümenâsıyla incü ve elmas ile murassa' hil'at ve nâme-i hümâyûn irsâl olunub ve hall-i İlâhî zuhûrunda[658] veyâhud bi'l-îcâb infisâlleri vukû'unda sülâle-i celîlelerinden intihâb olunan zât-ı şerîfe tevcîh-i emâreti mutazammın menşûr ve teşrîfât-ı pâdişâhî gönderilir -ki Cenâb-ı Hakk ilâ kıyâmi's-sâ'a[659] pây-dâr buyursun- bu usûl el-ân mer'î ve Cidde vâlîleriyle bi'l-iştirâk icrâ-yı hükûmet etmekde oldukları mer'îdir.

Kırım Hânlığı, Fâtih merhûm 'asrının vukû'ât sırasında zikr ü beyân olunduğu üzere Mengli Giray Hân, Fâtih-i müşârün ileyh hazretleri cânibinden Kırım'a irsâl kılındıkdan sonra cânib-i Devlet-i 'Aliyye'ye bir nev' merbûtiyyet hâsıl olmağla Sultân Bayezid merhûm Boğdan seferine azîmet etdikde hân-ı müşârün ileyh dahi 'alâ tarîki'l-i'âne mevkib-i hümâyûna gelüb hıdmetde bulunmuş ve 'asker-i Tatar'ın feth etdikleri Baltova nâm arâzî hânlara hâss tahsîs kılınmışidi.

Fâtih hazretleri 'asrında Gedik Ahmed Paşa şemşîr-i satvetiyle Cenevizlerden feth olunan Kefe ve Azak ve Menkûb kal'aları Kırım Şibh-i cezîresi'nin cihet-i şarkıyyesinde vâkı' ve bu sebeble Devlet-i 'Aliyye cezîre-i mezkûre arâzîsinden hissedâr bulunduğuna binâ'en nüfûz-ı devlet günden güne Hükûmet-i Tatar üzerine kesb-i kuvvet edüb nihâyet hânlar 'asr-ı Süleymân Hânî'de 'azl ü nasb olunmağa ve hânzâdelerden birkaç şehzâde rehîn olarak İstanbul'da tevkîf kılınmağa

[657] zîb-ârâ-yı hazîne-i Osmânî: Osmânlı hazinesini süsleyen.

[658] hall-i İlâhî zuhûrunda: eceliyle ölüm sonucu bir makam değişikliği ortaya çıktığında.

[659] ilâ kıyâmi's-sâ'a: kıyamet saatine kadar.

başlanmış ve Kefe mukâta'asından yevmiyye bin akçe ceb harclığı tahsîs kılınmışdır.

Lâkin Kırım hânları mülûk-i İslâmiyye'den ma'dûd ve emr-i hükûmetlerinde ve mücâvir bulundukları mülûk-i İseviyye ile ceng ü sulh husûslarında bir dereceye kadar müstebidd bi'r-re'y oldukları misillü hutbelerde du'â-yı pâdişâhîye terdîfen hânlara dahi du'â olunur ve kendü nâmlarına olarak sikke kat' etdirirler idi. Bunların 'azl ü nasbı vukû'unda ve elkâb ve mu'âmelâtda mülûka lâyık

135

i'zâz ü teşrîfât ile tekrîm ve seferler zuhûrunda da'veti mutazammm nâme-i hümâyûn ve *sekbân-bahâ* nâmıyla hârc-ı râh irsâl kılınarak emr-i ihtirâm tetmîm olunur ve ma'zûl olan hânlar ve evlâd ve ta'allukâtları İslimiye ve Yanbolu ve Tekfurdağı ve Çatalca gibi münâsib mevkı'lerde bi'l-ikâme çiftlikât ve sâlyâne sâ'ir mu'ayyenât-ı kâfiyye tertîb ü tahsîs olunarak terfîh-i hâllerine i'tinâ kılınur idi.

Sultân Murad-ı Sâlis 'asrında Semin Mehmed Giray 'azl olundukda: *Biz 'Osmâniyye'nin ümerâsından mıyız ki anların 'azliyle ma'zûl olayım. Kırım tahtı bana ebâ ü ecdâdımdan mîrâsdır* deyu iddi'â-yı istiklâle tasaddî etdi ise de halefi İslâm Giray sâkin olduğu mahallden İstanbul'a celb ile huzûr-ı hümâyûnda mütelebbis-i hil'at-ı hânî olarak donanma-yı hümâyûn ile sâhil-i Kırım'a vâsıl oldukda kavm-i Tatar, hân-ı cedîde ittibâ' etmeleriyle Mehmed Giray hedef-i sihâm-ı rûzgâr oldu[660].

Kezâlik 'asr-ı Murad Hân-ı Râbi'de yine Mehmed Giray nâmında bir hân 'azlini kabûl etmeyüb vâdî-yi 'isyâna sâlik olmağla sûret-i cebriyyede ibkâsı menşûrunu istihsâl eyledi ise de ânın dahi encâm-ı hâli nişâne-i tüfenk-i fenâ olmağı intâc eyledi. Üç yüz sene kadar müddetde bu iki Mehmed Giray'dan mâ'adâ hânân-ı Kırım'dan hiç birisi 'alem-efrâz-ı 'isyân[661] olmamışdır.

Kırım Hükûmeti'nin hudûdu ve idâre-i dâhiliyyesi lâyıkıyla ma'lûm olmayub fakat Ur Kapusu'nun hâricinde vâkı' sahrâ-yı cesîme kabâ'il-i Tatar ve Nogay ve Kazak ile memlû ve hânların derece-i iktidâr ü hareketlerine göre bunlara emr ü nehyleri cârî olub nefs-i Kırım halkı ise müdün ü emsârda[662] sâkin olmalarıyla berâber bedeviyyü't-tab'[663] olduklarından ve gâyet külfetsiz olarak gerek kendülerinin ve gerek atlarının me'kûlâtlarını terkilerine vaz'[664] ile bir-iki yüz sâ'atlik mesâfeye kadar ılgar edegeldiklerinden 'ale'd-devâm Kazak ve Rus ve Leh

---

660 hedef-i sihâm-ı rûzgâr olmak: zaman oklarının hedefi olmak, öldürülmek.

661 'alem-efrâz-ı isyân: isyan bayrağını kaldıran.

662 müdün ü emsâr: büyük şehirler.

663 bedeviyyü't-tab': bedevî tabiatli, çöl, sahrâ insanı.

664 terkilerine vaz': atın arkasına koymak, asmak.

memleketlerine çapul ederek külliyetlü üserâ ve hayvânât çıkarub satarlar ve bununla ta'ayyüş ederler idi.

Hânlar Dârü'l-emâre[665] olan Bağçe Saray'da vezîr-i evvel ve sânî hükmünde olan ve ekseriyâ ser-'askerlik vazîfesini îfâ eden *kalgay* ve *Nûre'd-dîn sultânlar* ve sâ'ir *mirzâlar* her birisi Kırım şehirlerinden birinde ikāmet ve icrâ-yı hükûmet edüb ve hânların bir cânibe seferi vukû'unda dâ'ireleri halkını ve ahâlîden harb ü darbe kādir olanları cem' edüb mevkib-i hânîye ilhâk edegelmişlerdir. Taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den vazîfe-hâr[666] olarak hıdmet-i hânîde bulunan bin kadar tavâ'if-i 'askeriyyeden gayrı 'asâkir-i muntazama ma'lûm değil ise de sâlifü'z-zikr sultân ve mirzâlar ile ümerâ-yı Tatar kendülerine mensûb kabâ'il halkıyla hân ordusuna vâsıl ve ictimâ' hâsıl oldukda otuz-kırk bin ve belki daha ziyâde cengâvere resîde oldukları sâbitdir. Hattâ

136

bin tarîhinden (1591) sonralara kadar Kırım Hânları Moskova şehrine kadar bi'd-defe'ât ılgar ü gâret ve Rusya ve Leh devletlerinden vergi-yi senevî ahz edegelmişler iken bi'l-âhire tâ'ife-i Tatar'a za'f ve ten-perverlik müstevlî olarak eski batş[667] ü şiddetleri derece derece zâ'il olmağla memâlik-i a'dâya tecâvüz şöyle dursun kendü vilâyetlerini bile muhâfazaya kādir olamayub bi'l-âhire zill-i esârete[668] giriftâr oldular. Şurası cây-ı dikkatdir ki Kırım Hânları gâzî ve mücâhid-i mülûk-ı İslâmiyye'den olub gerek münferiden ve gerek ordu-yı hümâyûnlar ma'iyyetinde gazevât-ı azîme ve fütûhât-ı cesîmeye nâ'il ve dürlü dürlü eltâf ve iltifât-ı devlete vâsıl olmuşlar iken Kefe sancağı gibi küçük ve memâlik-i 'Osmâniyye'ye gayr-ı muttasıl[669] ve Kırım Cezîresi üzerinde vâkı' bir livâyı ne hânlar talebe cür'et edebilmiş ve ne cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den Kırım Hükûmeti'ne ilhâk kılınmışdır. Fakat Yavuz Sultân Selîm merhûm Kefe'den Rum ili tarafına gelür iken Kırım Hânı pek çok ikrâm ü ihtirâm ve i'âne-i 'askeriyye ile vazîfe-i muhâdenetini itmâm[670] etmesi akabinde: *İn şâ'e Allâh nâ'il-i taht-ı peder olur ve Kefe sancağının Kırım Hükûmeti'ne ilhâkıyla hakkımızda derkâr olan lutf ü kereminizi ikmâl buyurursunuz* dedikde hâkān-ı müşârün ileyh: *Pâdişâhlar her nev' lutf ü keremi dirîğ etmezler ancak mülk vermek pâdişâhlara göre dâ'ire-i imkândan hâricdir* dedikleri menkūldür.

665 dârü'l-emâre: emirlik merkezi, beylik başkenti.
666 vazîfe-hâr: aylık alan, ücret alan.
667 batş: zor ve şiddetle yakalayış, sertlikle tutuş.
668 zill-i esâret: esirlik zilleti, esirlik horluğu, hakirliği.
669 gayr-ı muttasıl: bitişik olmayan.
670 itmâm: tamamlamak.

Eflak ve Boğdan emâretlerinin ve Raguza Cumhurluğunun ahvâlî bâb-ı sâbık tekmilesinde mastûr olub fakat Turla ve Tuna nehirleri sâhillerinde olan kılâ' nev-be-nev tahkîm ve ta'yîn-i mustahfızîn ü ümerâ ile emr-i hırâsetleri tetmîm olunmağla Memleketeyn üzerinde olan hukûk-ı devlet günden güne kesb-i metânet eyledi.

Erdel Krallığı. Sultân Süleymân merhûm Macaristan'ı feth etdikde Erdel hâkimi bulunan Yanoş'u Budin tahtına is'âd ve sekiz-on sene mürûrunda vukû'-ı vefâtına mebnî oğlu İstefan'ı pederi makāmına ik'âd etmişidi. Lâkin İstefan sabî'-i şîr-hâr[671] olub vâlidesi vekâleten tesviye-i umûra kā'ime oldu ise de Nemçelüler bu vesîle ile Kal'a-i Budin'i teshîr etmek sevdâsına düşdüklerinden kal'a-i merkûme vülât-ı devlet muhâresetine tevdî' ve Erdel Krallığı mezbûr İstefan'a tevcîh buyuruldu.

Bundan sonra mezkûr krallık bin yüz (1688) tarîhine kadar pây-dâr ve tâbî'iyyet-i saltanat-ı seniyye ile şöhret-şi'âr olub krallarının harekâtı dahi vukû'ât-ı harbiyye sırasında îrâd olunduğundan tekerrürâtdan sarf-ı nazar kılındı.

Erdel krallarının teşrîfât ve mu'âmelâtca Eflak ve Boğdan voyvodalarından birkaç vechile

137

fark ve imtiyâzları olub evvelen elkāb ü menâşîrde *Memleketeyn*[672] beylerine *voyvoda* ve Erdel hükümdârlarına *kral* ta'bîr ve tastîr kılınur idi. Sâniyen hîn-i nasblarında *Memleketeyn* beylerine *koka* ta'bîr kılınan ve kul kethûdâlarına mahsûs olan *kalensova* giydirilüb Erdel krallarına *kuruna* denilen tâc i'tâ olunagelmişdir. Sâlisen *Memleketeyn*'de bulunan kılâ' ümerâ-yı 'Osmâniyye dest-i muhâfazatlarında olarak Erdel kılâ'ı ise krallara mevdû' bulunmuşdur. Râbi'an *Memleketeyn* emâretleri sonraları Rumlardan hıdmet-i devletde olan ba'zı kesâna tevcîh olunagelüb Erdel Krallığı ise dâ'imâ ahâlînin intihâb eyledikleri yerlü küberâsına tefvîz olunur idi.

Bâb-ı devletde mevcûd olub hazîne-i hümâyûndan ulûfe-i yevmiyye ile muvazzaf olan 'ulemâ ve me'mûrîn ve kapukulu ta'bîr kılınan ve pâdişâhların 'asâkir-i hâssası hükmünde bulunan tavâ'if-i 'askeriyyenin kemiyyet ü mikdârlarıyla nizâmât ve kavâ'id-i mer'iyyeleri ber vech-i âtî beyân olunur.

Me'mûrîn ve 'asâkir-i 'Osmâniyye'nin bir sınıfı kendülerine tahsîs ve irâ'e olunan hâsılât-ı 'öşriyye ve diğer sınıfı hazîne-i devletden ulûfe-i yevmiyye ile muvazzaf oldukları bâlâda tahrîr kılınmış ve hâsılât-ı 'öşriyye ile ta'ayyüş

671 sabî'-i şîr-hâr: henüz memeden kesilmemiş süt içen erkek çoçuk.

672 Memleketeyn: Eflak ve Boğdan.

edenlerin ahvâl ü keyfiyyetleri ber vech-i tafsîl beyân ü îrâd olunmuş olduğundan sınıf-ı sânînin tavzîh-i mikdâr ve nizâmâtına şurû'[673] olundu.

Vazîfe-i yevmiyye ile muvazzaf olan tavâ'if dâ'imâ rikâb-ı hümâyûnda mevcûd ve hâzır bulunduklarından *kapukulu* ta'bîriyle müsemmâ[674] ve pâdişâhân-ı izâmın bende-i mahsûsa ve 'asâkir-i hâssası hükmünde bulunmuşdur. Dokuz yüz yetmiş üç (1566) senesinde vâkı' Sultân Süleymân merhûmun Sigetvar seferine azîmetlerinde bunların mecmû'u kırk sekiz bin üç yüz on altı nefer iken 'asr-ı Murad Hân-ı Sâlis'de altmış dört bin dört yüz yirmi altı nefere ve bin tarîhinden (1591) sonra doksan bir bin iki yüz iki nefere bâliğ oldu ki her sınıfı ayrı ayrı îrâd olunur.

Şeyhü'l-islâm olan zevâtın yevmiyye yedi yüz elli ve bi'l-fi'l Rumili kādı'askerlerinin beş yüz yetmiş iki ve Anadolu kādı'askerlerinin beş yüz altmış iki ve ma'zûllerinin iki yüz elli ve İstanbul kazâsından munfasıl olanların yüz yirmi ve ba'zen iki yüz ve Haremeyn[675] ve Edirne ve Bursa'dan munfasıl olanların yüz ve sâ'ir mevleviyyet ma'zûllerinin seksener ve doksanar akçe vazîfe-i yevmiyyesi olduğu misillü müderrisîn-i kirâm medreselerinin vakfları cânibinden muvazzaf idiler. Ma'a-mâ-fîh bi'l-fi'l hükûmet-i şer'iyyede bulunan sudûr ve mevâlînin harc-ı mevâsıkdan külliyetlü vâridâtları olub ma'zûlleri evâ'ilde vazîfe-i yevmiyyeleri ile ta'ayyüş ederler iken, âtîde tafsîl olunacağı vechile bir tarafdan akçenin kıymeti tenâkus ve bir tarafdan zînet ü ihtişâm tekessür etmekle terfîh-i hâlleri içün

138

arpalıklar ihdâs ve tahsîs kılındı. Şöyle ki sudûr ve mevâlîye ba'zı kazâların hükûmet-i şer'iyyesi tefvîz olunarak anlar dahi taraflarından nâ'ib irsâliyle idâre etdirerek fazla-i hâsılâtı medâr-ı ta'ayyüş eder oldular. Yine esbâb-ı meşrûhaya mebnî ketebe ve müteferrika ve sâ'ir bendegândan ze'âmet mutasarrıflarına zamîme olarak ulûfe-i yevmiyye ve ulûfe-i yevmiyye mutasarrıflarına ze'âmet verilmeğe başladı.

'Asr-ı Murad Hân-ı Sâlis'de ümerâ-yı 'askeriyye ve bendegân-ı devlet ve Sarây-ı hümâyûn hüddâmınm mu'ayyen olan vazîfeleriyle 'aded-i nüfûslarını mübeyyin olan cedvel ber vech-i âtî îrâd olunub bâ'dehu sunûf-ı 'askeriyyenin beyânına mübâderet kılındı.

---

673 şürû': başlama, girişme.

674 Müsemmâ: isimlenmiş.

675 Haremeyn: Mekke ve Medine.

Nefer	(G Ö R E V L İ L E R)	ULÛFE-İ YEVMİYYE (AKÇE)
01	Yeniçeri Ağası	0500
01	Mîr-'alem	0200
10	Ser-bevvâbîn Ağaları	1520
03	Büyük ve Küçük Mîr-âhûr ve Çâşnigirbaşı	0450
01	Çakırcıbaşı	0160
06	Sipâh ve Silâhdâr ve Ulûfeciyân-ı Yemîn ü Yesâr ve Gurebâ-i Yemîn ü Yesâr Ağaları	0720
02	Çavuşbaşı ve Kapucular Kethüdâsı	0140
01	Cebecibaşı	0060
07	Üzengi Ağalıklarından ma'zûl bulunanlar	0693
25	Mehâdîm-i Vüzerâ ve Ulemâ ve Ümerâ ve Defterdârân ve Ağayân	1776
32	Ağayân-ı Mütekā'idîn	1278
05	Ağayân-ı Ehl-i Hıref	0246
13	Boğdan ve Eflak Voyvodalarının Kapu Kethüdâları	0490
24	Kâtibân-ı Dîvân-ı hümâyûn	0471
16	Kâtibân-ı Hazîne-i 'Āmire	0490
133	Şâgirdân-ı Hazîne-i 'Āmire	1130
20	Kâtibân-ı Ahkâm-ı Mâliyye	0253
25	Meşâhire-hârân	0592
335	(TOPLAM)	(11169)

Sarây-ı Hümâyûnda Bulunan Hüddâm-ı Pâdişâhî Vesâ'ire

Nefer	(GÖREVLİLER)	ULÛFE-İ YEVMİYYE (AKÇE)
0709	Gılmânân-ı Enderûn ma'a Ağayân	7080
0109	Cemâ'at-ı Teberdârân-ı Hâssa	0575
0433	Cemâ'at-ı Müteferrikagân-ı Dergâh-ı Ālî	4680
0324	Cemâ'at-ı Çavuşân-ı Dergâh-ı Ālî	8820
0271	Cemâ'at-ı Çakırcıyân-ı Hâssa	1670
0276	Şahinciyân	1345
0045	Atmacacıyân	0225
0021	Etibbâ-yı Hâssa	0893
0005	Cemâ'at-ı Şâgirdân-ı Müneccimân	0024
0041	Cemâ'at-ı Etıbbâ-yı Yehûd	0643
0833	Cemâ'at-ı Mehterân-ı Hayme	5478
0228	Cemâ'at-ı Mehterân-ı Alem	2074
0019	Cemâ'at-ı Hazînedârân-ı Bîrûn	0742
0044	Cemâ'at-ı Mi'mârân-ı Hâssa	2499
0015	Cemâ'at-ı Mü'ezzinân-ı Hâssa	0198
0036	Cemâ'at-ı Sakkāyân-ı Dîvân	0335
0057	Cemâ'at-ı Şatırân-ı Hâssa	0332
1129	Matbah-ı 'Āmire ve Kiler Halkı	9308
0319	Cümle Hâss ve Hil'at Derzileri	3030
0947	Hademe-i Ehl-i Hıref	8164
4322	Büyük ve Küçük Ahûrda Olan Sarrâc ve Hademe	23613
1925	Dergâh-ı Ālî Bevvâbları	16881
0417	Bâb-ı Hümâyûn Bevvâbları	09603
12525		0
	Fasl-ı evvelde muharrer olan ümerâ ve bendegân	12.860
	(TOPLAM)	(108.212)

Hâss ve ze'âmet ve timâr ile ta'ayyüş eden vüzerâ ve me'mûrînden mâ'adâ hazîne-i devletden vazîfe-hâr olan ümerâ ve hademe ber vech-i bâlâ on iki bin sekiz yüz altmış nefere bâliğ olduğunu beyândan sonra tavâ'if-i 'askeriyyenin keyfiyyet ve kemiyyetleri tavzîha şürû' olundu.

Yeniçeri Ocağı

Birinci ve ikinci fasıl tekmilelerinde îrâd olunduğu üzere yeniçeri tâ'ifesi 'asr-ı Orhan Gâzî'de Hristiyan çocuklarından devşirilen etfâlden tertîb olunub gitdikçe kānûn ve nizâmları tashîh ü tanzîm ve 'asr-ı Süleymân Hânî'de tekmîl ü tetmîm kılındı. Şöyle ki: Devşirme çocukları *acemi oğlanları* kışlasında terbiye ve telkîn-i şerâ'it-i İslâmiyye olundukdan sonra yeniçerilere ilhâk olunur ve hâricden yeniçeri yazılmak muhâl hükmünde bulunur idi. Hattâ Yavuz Sultân Selîm, Mısır seferine azîmetleri hengâmında bir tâcirden mebâliğ-i vefîre[676] istikrâz edüb ba'dehu te'dîye olunacağı zamânda tâcir-i merkûm niyâza âğâz ve oğlu üç akçe ulûfe-i pâdişâhî ile 'askerî silkine idhâl kılındığı hâlde mebâliğ-i müstakrazayı hibe edeceğini beyân eylediğinden keyfiyyet, huzûr-ı hümâyûna 'arz olundukda mûcib-i gazab-ı Selîm Hânî olub: *Tiz tâcirin parası verülsün ve 'asâkir-i 'Osmâniyye içine ecânib karışdırmağa sebeb olanlar Cenâb-ı Hakk'ın la'netine mazhar olsun* dedikleri mastûr-ı tevârîh olduğu misillü Sultân Süleymân merhûm Sigetvar seferine gider iken dâ'imâ bindikleri rehvârın[677] *gem*'i kırılmakla ta'mîrine ihtimâm olunarak bir yeniçeri neferi belürsüz sûretde yapmış idi. Pâdişâh hazretlerinin mesmû'u oldukda tâ'ife-i 'askeriyyeye esnâf karışdırılmış olduğundan az kaldı yeniçeri ağası kazâ-zede olayazdı. Hele tavassut-ı şufe'â ile ağa kurtarıldı ise de *gem*'i ta'mîr eden yeniçeriyi tekā'üd ulûfesi ihsânıyla ocakdan ihrâc eylediler.

Hâl böyle iken dokuz yüz doksan[678] (1582) senesinde Sultân Murâd-ı Sâlis hazretlerinin Şehzâde Sultân Mehmed içün tertîb ve iki ay kadar temdîd eylediği sûr-ı hitânda[679] tecemmü' eden canbâz ve hokkabâz ve perende-bâz misillü eşhâsın ve sûr-ı hümâyûn hıdmetinde bulunan kesânın sûret-i taltîfleri kendüleründen istifsâr olundukda cümlesi Yeniçeri Ocağı'na idhâl olunmak niyâzında bulunmalarıyla is'âf-ı mes'ûllerine irâde ta'alluk eyledi. Yeniçeri ağası bulunan Ferhâd Ağa zâbitân ve emekdârân-ı ocak ile keyfiyyeti dermiyân-ı müzâkere edüb:

---

[676] vefîre: çok.

[677] rehvâr: hızlı yürüyüşlü at.

[678] Metinde yanlış olarak bin doksan (1679) yazılmıştır. III. Mehmed'in meşhûr düğünü 1582 Haziran ayındadır.Bkz. Bekir Kütükoğlu, "Mehmed III", *IA*, VII,, s. 536.

[679] sûr-ı hitân: sünnet düğünü.

Eşhâs-ı merkûme ocağa kabûl olunduğu hâlde âdâb ve terbiye-i 'askeriyye ve kavânîn-i mevzû'a rehîn-i ihtilâl olacağından bahsle i'tizâr eyledi

141

ise de taraf-ı pâdişâhîden emr-i sâbık te'kîd olunmağla ağa-yı müşârün ileyh isti'fâsını takdîm ederek vazîfe-i sadâkati yerine getirdi.

Lâkin ne çâre ki halefi olan Yusuf Ağa eşhâs-ı merkûmeyi kabûl etdikden başka *ağa çırağı* nâmıyla bir hayli müntesibân-ı erbâb-ı ikbâli yeniçeri yazub cûy-bâr-ı fesâdı[680] âb-rûy-ı cüyûş-ı 'Osmâniyye[681] olan Yeniçeri Ocağı'na isâle eyledi. Fakat şurası cây-ı dikkatdir ki Yeniçeri Ocağı nizâmâtının mebde'-i fesâdı ocağın îcâdından iki yüz altmış seneden ziyâde zamân mürûrundan sonra vâkı' olmuşdur.

Ba'd-ez-în[682] şefî'-i mücbire mâlik ve bezl-i rüşvete sâlik olanlar içün sunûf-ı 'askeriyyeye iltihâk etmeğe mâni' kalmadığına ve tekessür-i 'asâkir ile berâber Irân'dan feth olunan yerlerin muhâfazası zımnında ocaklardan neferât tertîb ve irsâli mümkin olamadığına mebnî üç sene hıdmet-i muhâfazada bulunmak şartıyla ve *kul oğlu* ve *kul karındaşı* nâmı ve müceddeden ulûfe tahsîsiyle yeniden beş-on bin yeniçeri yazıldığından bin (1591) tarîhinden sonraca ma'a zâbitân Yeniçeri Ocağı acemi oğlanlarıyla berâber kırk sekiz bin altı yüz seksen sekiz kişiye ve senevî ulûfeleri yüz on bir milyon yüz yetmiş iki bin beş yüz yirmi altı akçeye bâliğ oldu.

Halbuki Sultân Murad-ı Sâlis cülûsuna kadar acemi oğlanlarıyla berâber kâffe-i yeniçeriyân yirmi bin râddelerinde olub ancak 'asrımızda bulunan 'asâkir-i nizâmiyye gibi cümlesi bekâr ve kışla-nişîn olmağla mütekā'id olmadıkca te'ehhül etmek ve esnâflık eylemek mümkin değil idi.

Ber vech-i muharrer ocağın nizâmı bozuldukdan ve terbiyesiz eclâf ile doldukdan sonra müntesibîn gürûhu Efendilerinin yanlarında oturur ve bir fırkası dahi alışveriş ile meşgûl olur oldu. Bundan hâsıl olan mazarrât pek çok ise de en mü'essirleri 'asâkir-i muntazama-i 'Osmâniyye'nin giderek *derindi* bir 'asker hükmünü intisâb eylemesi ve ulûfelerine hazîne-i devlet tâkat getürememekle envâ' mekârihe mecbûriyet hâsıl olması ve daha fenâsı devşirme usûlünün metrûkiyyetini netîce vermesi kaziyyeleridir. Çünki ulûfe-hâr olan Kapukulu Ocakları def'aten birer misli tezâyüd edüb bir tarafdan dahi eclâf-ı ahâlî, silk-i 'askerîye girmeye çalışmakda olduklarından hâzîne-i devleti vikāye maksadıyla sadr-ı a'zamlar içün en büyük memdûhiyyet taklîl-i 'askere muvaffak olmak ve en

680 cûy-bâr-ı fesâd: fesat deresi.

681 âb-rûy-ı cüyûş-ı Osmâniyye: Osmânlı askerlerinin yüz suyu.

682 ba'd-ez-în: bundan sonra.

ziyâde medhûliyyet teksîr-i neferâta müsâ'ade göstermek mâddeleri olmağla tabî'atıyla devşirme usûlünden istiğnâ hâsıl olmuşdur.

Yeniçeri Ocağı cemâ'at ve bölük ve sekbân bölüğü nâmıyla üç sınıfa ve yüz doksan altı

142

ortaya münkasım olub birinciden yüz birinciye kadar cemâ'at ve yine birinciden altmış birinciye kadar bölük ve kezâlik birinciden otuz dördüncüye kadar sekbân bölüğü ta'bîr olunur idi. Her ortanın çorbacı ve usta ve odabaşı ve mütevellî ve bayrakdâr ve imâm ve başkarakullukcu nâmıyla zâbitânı ve çavuş hükmünde karakullukcuları ve miftâh ve kalyon demiri ve balık ve 'alem ve debbûs[683] misillü birer nişânı olmağla kışla ve kullukları kapusunda ve bayraklarında bu nişânlar menkûş olduğu hâlde sonraları efrâd-ı 'askeriyye mensûb oldukları orta nişânlarını, mürekkeb veyâhud barut ile kollarına ve baldırlarına döğdürmeyi i'tiyâd edinmişlerdir.

Ocağın taraf-ı devletden mansûb bir ağası ve bir kâtibi oldukdan başka içlerinden *kul kethüdâsı* ve *samsoncubaşı* ve *zağarcıbaşı* ve *turnacıbaşı* ve *muhzır ağa* ve *başçavuş* ve *kethüdâyeri* nâmıyla zâbitân-ı umûmiyyesi vardır ki bunlara *katar ağaları* ıtlak olunur bu dahi sonraları yeniçeri ağaları kul kethüdâlarından olmağa başlamağla içlerinde silsile vukû' bulduğundan kinâyetdir.

Evâ'ilde sekbân ortaları *sekbânbaşı* bulunan zâtın zîr-i idâresinde iken mu'ahharan yeniçeri ağaları hükmüne dâhil olmağla sekbânbaşılık işsiz bir mansıb kalub fakat ordu-yı hümâyûn ile yeniçeri ağaları azîmet etdikde sekbânbaşılar İstanbul'da yeniçeri ağalığı makāmında kā'im ve Der-sa'âdet'de bulunan her nev' yeniçeriye hâkim olurlar idi.

Ocağın ibtidâ-yı tertîbinde beher nefere yevmiyye birer akçe ulûfe tahsîs olunmuş iken sonraları üç akçeye ve bin tarîhlerine (1591) karîb zamânlarda beş akçeye çıkub fakat seferlerde muzafferiyyet-i azîme vâkı' oldukca ve bâ'zen sefere gidilür iken ordu-yı hümâyûnda mevcûd bulunanlarına ya'ni kışlalarında *korucu* kalanlardan mâ'adâsına birer-ikişer akçe terakkî verilegeldiğinden ba'zı emekdârânın ulûfe-i yevmiyyesi on-on beş akçeye kadar tezâyüd etmiş ve bu cihetle ulûfe-i neferât mütehâlifü'l-mikdâr[684] bulunmuşdur.

Bir de ba'zı kal'alara hücûm içün veyâhud buna makîs[685] muhâtaralı işleri rü'yet eylemek zımnında îcâb etdikce üçer-beşer akçe terakkî ile yeniçerilerden iki-üç bin *serdengeçdi* ve ta'bîr-i âherle *dalkılıç* yazarlar idi ki *fedâyî* demekdir.

683 debbûs: topuz.

684 mütehâlifü'l-mikdâr: birbirine uymayan mikdar.

685 makîs: kıyas olunan, benzer.

Bundan sağ kalanlar mezkûr terakkîye nâ'il oldukdan başka imtiyâz-ı mahsûs olmak üzere *serdengeçdi kavuğu* nâmıyla bir nev' kavuk giyerler ve *serdengeçdi ağası* deyu mazhar-ı tekrîm olurlar idi.

Her ortanın kışlasına müretteb olan et ve ekmek ta'yînleri ve neferâtın elbise-i 'ayniyye

143

ve bedeliyyeleri kendülerine mahsûs âdât ü teşrîfât üzere vârid ve vâsıl olduğu misillü mu'âmelât-ı rûz-merrelerinde ve elbise-i mahsûsalarında pek çok kā'ide ve usûlleri var ise de beyân ü tasrîhi, tafsîlâtı muktezî ve fâ'ide-i istimâ'dan ârî olduğundan terk olundu.

Pâdişâhân-ı izâm hazerâtı birinci bölüğün yoldaşlarından ve vazîfe-hârlarından olmağla ulûfe çıkdıkca yeniçeri ağası kıyâfetinde birinci bölüğün kışlasına gelüb dâ'ire-i mahsûsasında oturur ve ulûfe-i mu'ayyenesini ahz edüb 'avdet eder idi.

Kışlaların bir takımı şimdi Ahmediye Meydanı denilen At Meydanı'nda ve birazı Şehzâde Câmi'-i şerîfi karşısında olub birinci bölük kışlası ise Şehzâdebaşı'nda 'Osmân Baba Türbesi nâmıyla meşhûr ü meşhûd olan merkadın arkasında vâkı' olmağla dâ'ire-i hümâyûn merkad-ı mezbûrun üzerinde olduğu bilenlerin ifâdesinden müstebândır.

Pâdişâhlar ulûfe almağa gelür iken Ağa Kapusu -ki 'asrımızda Bâb-ı Fetvâdır- oradan mürûr etmek ve yeniçeri ağaları kâse ile şerbet 'arz ederek at üzerinde içmek cümle-i kavânînden olduğu ve bu dahi ocağa pâdişâhların kemâl-i emniyyetini göstermek maksadına mebnî idüğü menkūldür.

Çaldıran seferinde yeniçerilerin vâkı' olan şekâvetleri üzerine Yavuz Sultân Selîm merhûm terbiye-i mukteziyyelerini icrâ eylemekle bunun hüsn-i te'sîri semeresi olarak bin (1591) tarîhlerine kadar mu'âmele-i ser-keşânede bulunmadılar. Eğerçi Sultân Selîm-i Sânî cülûsunda taleb-i terakkî ile harekât-ı bî-edebâneye tasaddî etdiler ise de mufassalât-ı tevârîhin sıyâk ü sibâkına[686] atf-ı nazar olundukda sadr-ı a'zam bulunan Sokullu Mehmed Paşa'nın re'yini tezyîf yolunda mukarrebînin vukû' bulan teşcî'lerine mebnî Sultân Selîm merhûm mübâlatsız[687] bir hâlde bulunduğundan vak'a-i mezbûre sadr-ı müşârün ileyhin ta'lîmiyle denilemez ise de müsâ'ade-i zımniyyesiyle ser-zede-i zuhûr[688] olmuşdur ki bu dahi zorbalığın devâm etmemesiyle istidlâl olunur.

---

[686] sıyâk ü sibâkı: sözün gelişi, sözün öncesine ve sonrasına olan uygunluğu.

[687] mübâlatsız: dikkatsiz, i'tinâsız.

[688] ser-zede-i zuhûr: baş göstermiş, ortaya çıkmış.

Çünki bin (1591) tarîhinden sonra vâkı' olan hâdisât-ı fecî'ada tecrübe olunduğu vechile bir kerre tavâ'if-i 'askeriyye yüze çıkdıkdan sonra te'dîbât-ı şedîdeye tesâdüf etmedikce emr-i şekāvetin arkası alınamadığı zâhirdir.

Cebeci Ocağı

Kapukulu 'askerinin piyâde ocaklarından birisi dahi Cebeci Ocağıdır ki Topcu

144

ve Arabacı Ocakları dahi ânın müteferri'âtından ma'dûddur. Bunlar dahi hâllerince tekessür edüb bin (1591) tarîhinden sonraları yedi bin dokuz yüz altmış altı nefere ve ulûfe-i seneviyyeleri on beş milyon üç yüz kırk altı bin iki yüz seksen dört akçeye resîde oldu. Mezkûr ocakların menâsıb-ı dîvâniyyeden olarak birer ağa ve 'asrımız ıstılâhına kıyâsen muhâsebeci mevkı'inde birer kâtibleri ve Yeniçeri Ocağı misillü orta ve bölük ve zâbitleri olub Ayasofya civârında ve Tophâne tarafında olan kışlalarında ikâmet ve umûr-ı me'mûrelerinin tanzîm ü ta'lîmiyle imrâr-ı vakt edüb îcâb etdikce münâsib mikdârı ser-'askerler ma'iyyetine gönderülür ve mevkib-i hümâyûn çıkdığı hâlde hey'et-i müctemi'alarıyla azîmet ederler idi.

Süvârî Ocakları

Kezâlik kapukulu 'askerinin süvârîsi -ki altı bölük neferâtı denilen sipâh ve silâhdâr ve ulûfeciyân-ı yemîn ü yesâr ve gurebâ-yı yemîn ü yesâr bölükleridir- bunların ikisine *baş* ve ikisine *orta* ve ikisine *aşağı bölükler* denildiği misillü sipâh bölüğüne kırmızı bayrak ve silâhdâr bölüğüne sarı bayrak ve orta ve aşağı bölüklere alaca bayrak ta'bîri dahi müsta'meldir.

Çünki Sultân Ala'e'd-dîn-i Selçûkî'nin 'Osmân Gâzî'ye gönderdiği 'alem beyaz olduğundan pâdişâhân-ı izâm hazerâtı ak sancak ittihâz ve vüzerâ ve beylerbeyiler dahi ana ittibâ'[689] edüb fakat tavâ'if-i 'askeriyenin renk-âmiz bayrakları ve her sınıfın nişân ve alâmet-i fârikaları var idi.

İşbu *Süvârî Ocakları*'nın menba'ı dahi devşirme çocuklarıyla seferlerde alınan üserâ etfâlidir ki mezkûr çocukların içlerinden mütenâsib ve kābiliyetlüleri İstanbul ve Edirne ve Gelibolu sarây-ı hümâyûnlarında terbiye olundukdan sonra yedi senede bir kerre çıkma ta'bîriyle kesb-i liyâkat edenleri bölüklere taksîm olunagelmişdir.

'Asr-ı Murad Hân-ı Sâlis'de bunlara dahi hâricden eşhâs dâhil olabilmek kapusu açılmağla Sultân Süleymân zamânında *Altı Bölük Halkı* yedi bin kişi râddesinde iken mu'ahharan yirmi bini ve ulûfe-i seneviyeleri yüz otuz milyon akçeyi tecâvüz etdi. Sâ'ir ocaklar gibi bunların dahi taraf-ı devletden mansûb ağa

[689] ittibâ': tâbî' olmak, uymak.

ve kâtibleri ve ocak kethüdâsı ve çavuş nâmıyla zâbitânı var idiyse de *Piyâde Ocakları* kadar mükemmel olmadığından âtîde beyân olunacak şekāvetleri kıllet-i zâbitândan münba'is olduğunu Kâtib Çelebi îrâd eder. Bunların kışlaları olmayub at beslemek husûsunda suhûlet olmak mütâla'asına mebnî Bursa ve Edirne mâbeyninde olan kurâ ü kasabâtda tavattunlarına[690] müsâ'ade olunmuş idüğünden ba'zıları İstanbul içinde ve ba'zıları

145

civâr karyelerde sâkin olur ve ulûfe çıkdıkca gelüb ulûfesini alırlar idi.

Başbölükler neferâtının yevmiyye on üçer ve *orta bölükler* halkının on birer ve *aşağı bölükler* takımının dokuzar akçe ulûfe-i yevmiyyeleri olduğu ba'zı tevârîhin mezâyâsından istidlâl olunur ise de bu mikdârlar ibtidâ bölüklere çerâğ oldukları zamân tahsîs olunan ulûfe olub ma'a-mâ-fîh büyük seferlerde ihsân olunması cümle-i kavânîn-i devletden olan terakkîler sebebiyle sefer-keşîde olan emekdârânın ulûfeleri bu râddeyi tecâvüz edegelmişlerdir.

Sultân Süleymân merhûm seferlere azîmet eyledikce *mülâzim* nâmıyla süvârî bölüklerinden üç yüz kişi ifrâz edüb dâ'ire-i hümâyûn muhâfazasında ve 'asrımız ta'bîrâtınca yâverlik hıdmetlerinde istihdâm ederek ba'de'l-avde mükâfâten ba'zı selâtîn tevliyyetlerinin ve cesîmce mukāta'ât-ı mîriyyenin bir senelik idâresini ve cibâyet-i cizye misillü hıdmetleri bunlara tefvîz etmekle hıdemât-ı mezbûreden müntefi' olurlar idi.

Bu kā'ide giderek kānûn hükmünü iktisâb etdikden başka tâ'ife-i merkûme hıdemât-ı mülkiyye menâfi'inden ve iltizâmcılıkdan lezzet almalarıyla berâber hâ'iz-i servet ü iktidâr ve istihsâl-i ihtişâm ü dârât ile kâm-kâr olduklarına ve İran seferlerinde ser-'asker bulunanların tevcîhleriyle içlerine ecnebî karuşub âdâb ü terbiyyeleri dahi bozulduğuna mebnî Sultân Murad-ı Sâlis 'asrında iki def'a 'alem-efrâz-ı bagıyy ü şekāvet olub Dîvân-ı hümâyûna hücûm eylediler.

İn şâ'e Allâhu ta'âlâ fasl-ı âtîde beyân olunacağı vechile bin (1591) tarîhinden sonraları sefer olsun olmasun her sene tâ'ife-i mezbûrenin sâhib-kudretlerinden eşhâs-ı kesîre[691] *mülâzim* yazılub hıdmet nâmıyla her nev' hıdemât-ı mülkiyye ve dîvâniyyeye tâlib olarak: *Kubbealtı menâsıbına ve belki sadârete kadar bizim hakkımızdır* derler ve vükelâ-yı devlete etmedikleri ezâ ü cefâ kalmaz idi.

Gâh münferiden ve gâh yeniçerileri dahi celb ederek müctemi'an mütecâsir oldukları zorbalıkların hadd ü pâyânı olmayub bâ-husûs Sultân 'Osmân Vak'ası gibi bir mâdde-i fecî'aya âlet olduklarından evvelâ Sultân Murad-ı Râbi' merhûmun seyf-i satvetine ve mu'ahharan Köprülü Mehmed Paşa'nın tığ-ı

690 tavattun: vatan tutmak, yerleşmek.

691 eşhâs-ı kesîre: birçok şahıslar.

siyâsetine giriftâr olarak peymâne-i nâmûs ü hürmetleri şikeste[692] ve dehân-ı lâf ü güzâfları beste oldu[693].

Ba'd-ez-în[694] her ne kadar bu ocaklar külliyen ilgâ olunmadı ise de nazar-ı i'tibâr-ı devletden ıskāt ve elsine-i enâmda[695] töhmet-i hıyânet-i velî-ni'met[696] ile yâd olunmağla günden güne mikdârları mertebe-i cüz'iyyeye tenzîl ve mu'âmele-i bî-i'tibârî ile terzîl olunarak *Vak'a-i Hayriyye*'ye kadar böylece güzârende-i eyyâm oldular[697].

Tersâne Ocağı

Kapukulu Ocaklarından birisi dahi tersâne halkıdır ki *azab tâ'ifesi* dahi denilür.

146

Mikdârları iki bin üç yüz altmış dört neferden ve ulûfe-i seneviyyeleri yedi milyon yedi yüz yetmiş dokuz bin altı yüz altmış sekiz akçeden ibâretdir. Bunlar sefîne, kapudân ve re'îsleriyle, zâbitân ve topcu neferâtıyla gemiler tersânede bulundukca muhâfazalarına me'mûr olan kesân demekdir. Çünki donanma çıkdıkca *deryâ kalemi* ta'bîr olunan sevâhil sancaklarının zu'amâ ve erbâb-ı timârı sefer-i deryâ ile mükellef bulunduklarından anlar donanma-yı hümâyûna girdikden başka îcâb etdikce yeniçeri ve sâ'ir tavâ'if-i 'askeriyyeden lüzûmu mikdâr neferât dahi irkâb olunur ve ol vaktin gemileri kürekle hareket eylediğine mebnî kürek çekmek hıdmeti dahi *forsa* denilen üserâya gördürülür idi. Zîrâ seferlerde ahz olunan üserânın etfâli saraylara ve acemioğlanları kışlalarına verüldüğü misillü yirmi-otuz yaşında bulunanları tersâne küreğine vaz' olunmak kā'ideden ve bâ-husûs ekseriyâ Bahr-ı Siyah sâhillerini gâret etmek kasdıyla Özi Suyu'ndan çıkan Kazak tâ'ifesi ve Akdeniz'de gezmekde olan korsanlar eşkıyâsı ele geçdikce tersâne gemilerine taksîm olunub demir-bend oldukları hâlde kürek çekdirmek âdât-ı 'asriyyeden[698] bulunmuşdur.

Bostancı Ocağı

'Acemi oğlanlardan üç-beş bin kişi İstanbul ve Edirne sarây-ı hümâyûnlarıyla Üsküdar ve Davud Paşa ve Boğaziçi'nde hadâyık-ı sultâniyyede[699] bostancılık

---

[692] peymâne-i nâmûs ü hürmetleri şikeste: namus kadehleri ve hürmetleri kırılmış.

[693] dehân-ı lâf ü güzâfları beste olmak: boş lakırdı eden ağızların kapanmak.

[694] ba'd-ez-în: bunda sonra, bundan böyle.

[695] elsine-i enâm: insanların dileri.

[696] töhmet-i hıyânet-i velî-ni'met: velinimete ihânetle suçlanmak, yeniçerilerin devlete ihânetle suçlanması.

[697] güzârende-i eyyâm olmak: gün geçirmek.

[698] âdât-ı asriyye: çağın âdetleri, töreleri.

[699] hadâyık-ı sultâniyye: Sultana mahsûs bahçeler, hâss bahçeler.

hıdmetini ve dâ'ire-i hümâyûnun kayıkçılık işini icrâ ederler idi. Giderek bunlar dahi bir 'asker ocağı hey'etini iktisâb edüb bostancıbaşılar, Boğaziçi'nin ve saray ve hadâyık-ı pâdişâhî civârlarının umûr-ı zâbıtasına me'mûriyyet ile hâ'iz-i imtiyâz oldular.

Taşrada Bulunan Yerli Kulu Ocakları

Bâlâda terkîn ü tafsîl olunan kapukulu ve eyâlet 'askeri olan zu'amâ ve erbâb-ı timârdan başka Bağdad ve Mısır ve 'Arab Ocaklarında ve Şam ve Haleb ve Erzurum ve Konya ve Kütahya ve Bursa ve İzmir ve Kıbrıs ve Edirne ve Selanik ve Bosna ve Belgrad ve Tameşvar ve Budin gibi merkez-i eyâlet olan mevkı'lerde *yerli kulu* nâmıyla yeniçeri ve sâ'ir sunûf-ı 'askeriyyeden bölükler ve yeniçeri ağaları ve yeniçeri serdârları ve kılâ'-ı hâkâniyyede *yamak* ta'bîriyle mustahfız neferâtı mevcûd olub bunların ulûfe ve vezâ'if-i mukanneneleri ocaklık tahsîs olunan a'şâr ve cizye ve mîzân-ı harîr resmi misillü vâridâtdan tahsîl ü îfâ olunur ve şehzâdegân hazerâtı mansıbda bulundukca taraf-ı saltanatdan mu'ayyen olarak hıdmetlerinde vezîr makāmında lala ve defterdâr ve nişâncı ve rikâb-ı hümâyûn tertîbine tatbîkan bölük ağaları ve her sınıf 'askerden üçer-beşer yüz kişi bulunur idi.

Rumili eyâletinde *yörük* ve Anadolu eyâletinde mufahham vezninde *müsellem* nâmıyla elli bin kadar bir nev'

147

'asker var idi ki bunlara birer çiftlik ya'ni seksener-yüzer dönüm arâzî i'tâ ve 'öşr-i şer'iyyeleri dahi bedel-i hıdmet olarak kendilerine terk olunmuş ve zu'amâdan mîr-i yörügân ve mîr-i müsellem nâmlarıyla zâbitân nasb kılınmışidi. Sefer Rumili cânibine vâkı' olur ise *yörügân* tâ'ifesinden ve Anadolu'ya olur ise *müsellemân* gürûhundan *be-nevbet* ta'bîriyle beşde biri mu'asker-i hümâyûna celb olunarak yol açmak ve hendek kazmak gibi hıdmetleri îfâ ederler idi. Sonraları bu işler ekser *Memleketeyn* 'askerine gördürüle geldiğinden zikr olunan yörügân ve müsellemân tâ'ifeleri ref' ü ilgâ ve arâzîleri deryâ kalemine ilhâk kılınmağla mensûhât nâmıyla bir hayli timâr hâsıl olub mutasarrıfları esfâr-ı bahriyyeye eşer oldular[700].

Akıncı Tâ'ifesi

Rumili'nde yirmi bin mikdârı *akıncı* gürûhu var idi ki *akıncı beyleri* ma'iyyetinde memâlik-i a'dâya çapul edüb nehb ü gâret ve emvâl-i ganâyim ile tahsîl-i servet edegeldiklerinden sefer vâkı' oldukca ordu-yı hümâyûnun hareketinden mukaddem emrler irsâliyle memâlik-i a'dâya taslît olunurlar ve bunlar hafif süvârî olduklarına mebnî kal'a ve ordu üzerine varmayub kurâ-yı

[700] esfâr-ı bahriyyeye eşer olmak: deniz seferlerine katılmak.

ma'mûre-i düşmanı[701] tahrîb ederler idi. Mu'ahharan bu vazîfe 'asker-i Tatar'a[702] müntakıl oldu.

Ahvâl-i Umûr-ı Mâliyye

Sultân Bayezid merhûmun evâhir-i saltanatında mesâlih-i devlet muhtell ü müşevveş olmağla umûr-ı mâliyyece dahi muzâyaka hâsıl olmuşidi. Yavuz Sultân Selîm nâ'il-i taht ü dîhîm oldukda ba'zı tüccârdan istidâneye[703] mecbûr olmuş iken mu'ahharan selâtîn-i Mısriyye'nin hazînesine mâlik ve tarîk-i hüsn-i idâreye sâlik olmağla külliyetlü nükûd iddihâr[704] eyledi.

Hattâ: *Altun ile doldurduğum anbarları ahlâfımdan her kim akçe ile imlâ edebilür ise kendü mührü ile temhîr*[705] *eylesün ve illâ Hazîne-i hümâyûn benim mührüm ile mühürlensün* deyu vasiyyet eylemekle ile'l-ân Enderûn Hazînesi mühr-i Selîm Hânî ile temhîr olunur.

'Asr-ı Süleymân Hânî'de havza-i hükûmet-i devlet fevka'l-hadd kesb-i vüs'at etmesiyle berâber tezyînât ve ihtişâmât tekessür ve vezâ'if-i 'askeriyye terakkiyât-ı müte'âkıbe ile tezâyüd etdiği ve Sultân Süleymân merhûm hayrât ü meberrât-ı ma'lûme ü meşhûdelerine hazîneler sarf eylediği hâlde müşkilât-ı mâliyyeyi îmâ eder tevârîhde bir şey görülmeyüb fakat hâkān-ı müşârün ileyhin dokuz yüz yetmiş üç (1565) senesinde Sigetvar seferine azîmetlerinde -ki selh-i şehr-i saltanatlarıdır- Sarây-ı hümâyûnda bulunan ba'zı evânî-i zer ü sîmi[706] darbhâneye i'tâ edüb sikke darb etdirdiği ve sene-i mezbûrede

148

vâridât-ı devlet yüz seksen üç milyon seksen sekiz bin ve mesârif yüz seksen dokuz milyon altı yüz elli yedi bin akçe olmağla altı yüz elli altı bin dokuz yüz akçe açık bulunduğu bi'l-münâsebe *Na'imâ Tarîhi*'nde ve *Ayn Ali Efendi Risâlesi*'nde mastûrdur.

Sultân Selîm-i Sânî 'asrı dahi sadr-ı a'zam bulunan Sokullu Mehmed Paşa'nın hüsn-i idâresi semeresiyle zararsızca geçüb Sultân Murad-ı Sâlis zamânında ber vech-i bâlâ[707] 'asâkir-i muvazzaffanm tekessürü ve itlâfât ü israfâtın tezâyüdü sebebleriyle umûr-ı mâliyye muhtell ve vakt ü zamânıyla ulûfe verilmek kā'ide-i

[701] kurâ-yı ma'mûre-i düşman: düşmanın imarlı köyleri.

[702] asker-i Tatar: Kırım süvarileri.

[703] istidâne: borç alma.

[704] iddihâr: birikdirme.

[705] temhîr: mühürlemek.

[706] evânî-i zer ü sîm: altın ve gümüş kapkacak.

[707] ber vech-i bâlâ: yukarıdaki şekil üzere, yukarıda açıklandığı gibi.

kadîmesi mu'attal olub erkân-ı devlet tedârükât-ı mebâliğ husûsunda envâ' mekâribe[708] ihtiyârına mecbûr oldular.

Eğerçi[709] bin bir (1592) tarîhinde ya'ni Murad-ı Sâlis hazretlerinin evâhir-i saltanatında vâridât iki yüz doksan üç milyon dört yüz bin akçeye bâliğ olub 'asr-ı Süleymânî'de olan vâridâtdan yüz on milyon akçe tezâyüd eyledi ise de mesârif dahi üç yüz altmış üç milyon dört yüz bin akçeye resîde olmağla açık yetmiş milyon akçeye peyveste[710] oldu.

Mesârifin artması ulûfe-hârânın tekesseründen münba'is olduğu ma'lûm idüğünden andan bahs îcâb etmeyüb vâridâtın ne sebeblerle terakkî eylediği ber vech-i âtî îrâd olunur:

Tevcîh-i menâsıb husûsunda bâlâdan ednâya[711] kadar hedâya ü rüşvet te'âtîsi râygân[712] olmasıyla berâber mesârif-i hazînenin tekessürüne karşuluk olmak içün vâridât taharrîsi[713] emr-i zarûrî göründüğünden evvelen cesîmce ze'âmet ve timârlar mahlûl oldukca erbâb-ı istihkāka tevcîh olunmayub mukāta'ât-ı mîriyye nâmıyla hazîneden bi't-tevkîf sene-be-sene mültezimlere ilzâm ve bedelâtı îrâd kayd olunmağa başladı ve bu sebeble eyâlât 'askerinin tedennî ve kudretsizlikleri mukaddemâtı hâdis oldu. Sâniyen müskirâta resm vaz' olunmuş iken re'âyâ bundan iştikâ[714] ve resm-i mezbûrun cizyeye ilâvesini istid'â etmeleriyle *ednâ* ve *evsat* ve *a'lâ* i'tibâriyle alınmakda olan on ve yirmi ve otuz akçe cizye-i şer'iyyeye[715] nısf zamm olunub *ednâ* on beş ve *evsat* otuz ve *a'lâ* kırk beş akçeye iblâğ kılındı. Sâlisen vefât eden vüzerâ ve ümerânın müsâderât-ı nükûdiyyeleri[716] dahi bir vâridât-ı gayr-ı mukarrere hükmüne girdi. Râbi'an 'asr-ı Orhan Gâzî'de doksan ayârında ve üçü bir dirhem vezninde akçe kat' olunub Bayezid-i Sânî 'asrına kadar bozulmamış iken mu'ahharan ayârı seksen beşe tenzîl kılındıkdan başka yüz dirhem sîmden dört yüz ve daha sonraları beş yüz akçe ve bi'l-âhire Murad-ı Sâlis zamânında sekiz yüz akçe kat' olunmağa başladı. Ma'a-mâ-fîh lusûs-ı meskûkāt[717] olan Yahudi sarrafları akçelerin etrâfını kesmeye mütecâsir olduklarından *kara gurûş* ya'ni *direkli*

149

[708] envâ' mekārib: türlü türlü hileler.

[709] eğerçi: her ne kadar.

[710] peyveste: ulaşmak.

[711] bâlâdan ednâya: yukarıdan en aşağıya.

[712] râygân: pek çok, pek bol; bedava, parasız.

[713] taharrî: araştırmak.

[714] iştikā: şikâyet etmek.

[715] Cizye, genel olarak 1 altun karşılığı 50 ile 80 akçe arasında alınmakta olduğundan bu bilgide bir yanlışlık olmalıdır.

[716] müsâderât-ı nükûdiyye: zoralıma tabi tutulan nakid paralar.

eryâl [718] kırk akçeye iken seksen akçeye ve altın atmış akçeye iken yüz yirmi akçeye fırladı.

Çünki Devlet-i 'Aliyye'nin esâs-ı mu'âmelât-ı nükûdiyyesi akçe üzerine mebnî olub *gurûş* ta'bîri bir nev' sikke ismi iken yakın vakitlerde ya'ni 'asrımızdan yüz-yüz elli sene mukaddem kırk para i'tibârını ve esâs-ı mu'âmelât olmak hükmünü iktisâb eylemişdir.

Binâ-berîn Fâtih zamânından berü kat' olunmakda olan altın, yaldız altını vezn ve ayârında olarak bin tarîhinden (1591) sonralara kadar aslâ tagayyür eylemediğine mebnî akçenin vezn ü ayârı tenezzül eyledikce altının fî'âtı terakkî edüb ya'ni kırk akçeye iken elliye, elli akçe iken altmışa ve yüze ve daha ziyâdeye çıkagelmişdir.

Nükûdun eşyâya nisbeti bahsine gelince dokuz yüz yetmiş dört (1566) senesinde vâkı' Sigetvar seferinde berâber bulunan Selânikli Mustafa Efendi sefer-i mezbûrda galâ[719] vâkı' olmayub arpanın kilesi on akçeyi tecâvüz etmediğini tarîh-i meşhûrunda beyân eder. Bu hâle bakılınca arpanın fî'ât-ı âdiyyesi yedi-sekiz akçe olduğu ve takrîben iki dirhem gümüş ile bir kile arpa alınabildiği istidlâl olunmağla 'asrımız hesâbına nisbet olunur ise bir akçenin otuz-otuz beş para kıymetinde bulunduğu ve eşyâya nisbet kılınır ise bir akçenin yüz paralığa yakın iş görebildiği ma'lûm olur.

Bâlâda beyân olunan vâridât ve mesârifât doğrudan doğruya hazîne-i devlete girüb çıkan mebâliğ olub bu dahi cizye-i şer'iyye ve bedel-i mukāta'ât-ı mîriyye ve gümrük ve memlehalar hâsılâtıyla düvel-i mütecâvire ve eyâlât-ı mümtâzeden alınan vergilerden ibâret olarak a'şâr-ı şer'iyye ve ba'zı rüsûmât ber vech-i tafsîl-i sâbık, hâss ve ze'âmet ve timâr ve ocaklık ve yurdluk-ocaklık nâmıyla pâdişâhân-ı izâm ve selâtîn ve şehzâdegân ve vüzerâ ve ümerâ ve timârlu sipâhîsine ve büyük şehirlerde ve serhaddâtda bulunan yerli kulu ve mustahfız 'askerine müretteb ve münkasim olmağla vâridât nâmıyla mezkûr olan mebâliğin hâricindedir.

Ahvâl-i Terakkiyât-ı Ulûm ü Fünûn

Bu 'asrda 'ulûm ü fünûn gereği gibi terakkî edüb nev-be-nev zuhûr eden 'ulemâ ve füzelâ gerek İstanbul'da ve gerek memâlik-i 'Osmâniyye'de vâkı' merkez-i livâ ve kazâlarda olan mehâkim-i şer'iyye me'mûriyyetlerine ya'ni kādılıklara bâligan-mâ-belâğ[720] kifâyet etdikten başka pek çok füzelâ dahi

[717] lusûs-ı meskûkāt: para hırsızları.

[718] eryâl: riyâller

[719] galâ: yüksek fiyat.

[720] bâligan-mâ-belâğ: ziyadesiyle, bol bol.

İstanbul'da ve taşralarda neşr-i 'ulûm ü ma'ârife dâ'ir hasr-ı hayât-ı müste'âr etmişleridi.

Hendese ve mi'mârlık ve sâ'ir ma'ârife dâ'ir olan fünûn erbâbı ise hayliden hayli terakkî edüb Mi'mâr Sinân, Şehzâde ve Süleymâniye ve Edirne'de vâkı' Sultân Selîm Câmi'-i şerîflerini ve meşhûd

150

ü ma'lûm olan vüzerâ ve ümerâ hayrât ü meberrâtlarını esâs-ı metîn ve tarz-ı dilnişîn üzere inşâ ederek eslâf ü ahlâfına tefavvuk ü rüchânını isbât eylemişdir. Hattâ Sultân Süleymân merhûmdan Hind pâdişâhları mi'mâr taleb ü niyâz eylediklerine mebnî Mi'mâr Sinân'ın şâgirdlerinden Musa Usta irsâl kılınmağla benâdir-i Hindiyye'de[721] tarz-ı Rûmî üzere ebniye-i cesîme[722] binâ ü i'mâr eylediği mervîdir. Yavuz Sultân Selîm merhûmun zamânında i'mâl olunan toplardan bir kıt'ası el-ân Midilli Kal'ası'nda mevcûd ve üzerinde *Sultân Selîm bin Bayezid Hân* unvânı ve *amele Mustafa ve Dursun Kâtib-i Tophâne* imzâları ve dokuz yüz yirmi üç (1517) tarîhi muharrer ve münakkaş olub bu top yirmi altı karış tûlünde ve takrîben yirmi iki çapında olduğu hâlde *sarma* ta'bîr olunan sûretde demir çubuklardan i'mâl olunmuş ve erbâbının ifâdesine göre gâyet musanna' ve âmilinin mehâret ü liyâkatine delîl-i kavî bulunmuşdur.

Kezâlik 'asr-ı Sultân Selîm Hân-ı Sânî'de kapudân olub Sultân Murad-ı Sâlis zamânında vefât eden meşhûr Kılıç Ali Paşa, Cezâyir beylerbeyisi iken isâğa[723] etdirdiği cesîm tunc toplar el-ân Tophâne-i 'āmirede mevcûd ve üzerlerinde müşârün ileyhin nâmı münakkaş ve meşhûddur.

Ve memâlik-i 'Osmâniyye ma'mûlâtı olarak envâ' kılıç ve tüfenk ve mızrak ve zırh misillü şeyler el-hâletü hâzihi müze-hânelerde ve şunun bunun elinde pek çok olmağla muhtâc-ı tafsîl değildir.

Hâsıl-ı kelâm Devlet-i 'Aliyye gerek levâzımât-ı harbiyyece ve gerek ebniye ve mukteziyât-ı beşeriyyeden olan erzak ve mensûcâtca hârice muhtâc olmayub eğerçi tezyînât ve ihtişâmâta rağbet emâreleri zâhir oldukdan sonra çuka ve akmişe-i Frengî'ye[724] ve sâ'at ve şeker gibi birkaç kalem mübâya'a olunmağa başladı ise de bu dahi küberâya mahsûs idi.

Pâdişâhân-ı izâm hazerâtının ve bâ-husûs Sultân Süleymân merhûmun binâ ü inşâ eyledikleri medreselerin ba'zıları 'ulûm-ı 'âliyye ve ba'zıları dahi tıbb ve hendese misillü fünûn-ı hikemiyye ve riyâziyyeye mahsûs olarak ta'lîm ü ta'allüm

721 benâdir-i Hindiyye: Hindistan ticâret iskeleleri.

722 ebniyye-i cesîme: büyük binâlar.

723 isâğa: kalıba dökme.

724 akmişe-i Frengî: Frenk kumaşları, Avrupa kumaşları.

emrinde fevka'l-hadd dikkat ü i'tinâ olunur ve devlete lüzûmundan ziyâde erbâb-ı ma'ârif yetişdirilir idi.

Vüzerâ ve ümerâ-yı devlet umûmen gazâ ü cihâd içinde neşv ü nemâ[725] buldukları cihetle fünûn-ı harbiyye ve harekât-ı 'askeriyyece kesb-i mehâret ü meleke ederek tanzîm-i mühimmât-ı seferiyye ve tertîb-i sufûf-ı 'askeriyye husûslarında sebkat eden dirâyet ü hıdmetleri ma'lûm olub eğerçi erkân-ı harbiyye işlerini rü'yet eden ashâb-ı hüner ü ma'ârifin müfredâtıyla ism ü resmleri bizim tarîhlerde muharrer değil ise de eserden mü'essire istidlâl olunmak kā'idesince pây-ı taht-ı saltanatdan Mısır ve Bağdad ve Viyana gibi mevâkı' -i ba'îdeye cesîm ordular sevk olunabilmek ve Süveyş'den Hind

151

denizlerine donanma gönderilmek ve yine süfün-i harbiyye ve 'asâkir-i berriyye irsâliyle İspanyolların burunlarının dibinde olan Afrika sâhillerini yed-i istîlâlarından tahlîs eylemek ne kadar kuvvet ü miknete ve ne derecede ma'ârif ü intizâmâta muhtâc olduğu âzâde-i külfet-i beyân olmağla terakkiyâtın mertebesi, vukû'âtın ehemmiyet ve müşkilâtıyla muvâzene olunmak emr-i tabî'idir.

Ahvâl-i Hâriciyye

'Asr-ı Süleymân Hânî'de ve 'Acem ve Avrupa devletleriyle mu'âhedât-ı resmiyye tanzîm olmağa başlayub fakat saltanat-ı seniyyenin mi'yâr-ı gâlibiyyeti olabileceği vechile hem-civâr bulunan Avrupa devletlerinden vergi-yi senevî ahzıyla 'akd-ı musâlaha olunmuşdur. Şöyleki Venedikliler memâlik-i Devlet-i 'Aliyye'ye karîb olan ba'zı mevâkı' içün vergi i'tâsını der-'uhde etmeğe mecbûr olub hattâ Kıbrıs Cezîresi vergisi olarak Mısır hazînesine veregeldikleri kırk bin altın, Mısır'ın fethinden sonra hazîne-i devlete müntakıl olduğu hâlde 'asr-ı Selîm Hân-ı Sânî'de cezîre-i mezbûre teshîr ve müte'âkıben Venedikliler ile tecdîd-i sulh olundukda meblâğ-ı mezbûrun kemâ-kān taleb olunmaması içün haylice telâş eylemişlerdir.

Nemçe Devleti senevî otuz bin altın vergi i'tâsını müte'ahhid olmağla meblâğ-ı mezbûr her sene me'mûr-ı mahsûs vâsıtasıyla takdîm olundukdan sonra serhadd-ı 'Osmânî olan Estergon Kal'ası muhâfızına ve Budin vâlî ve kādısına ve erkân-ı devlete dahi paralar ve zer ü sîmden ma'mûl hediyyeler gönderirler idi. Bunun teşrîfât ve tafsîlâtı *Peçevî Tarîhi*'nde mastûrdur .

Leh Devleti birkaç kerre Boğdan beylerini 'isyâna teşvîk ederek i'âne-i fi'liyyede dahi bulunmağla bi'd-defa'ât Lehistan, pâ-mâl-ı huyûl-ı 'Osmâniyân[726]

[725] neşv ü nemâ: gelişmek.

[726] pâ-mâl-ı huyûl-ı Osmâniyân: Osmânlı atlarının ayakları altında çiğnenmiş.

edildiğinden gerek taraf-ı saltanat-ı seniyyeye ve gerek Kırım hânlarına vergi ve hedâyâ i'tâsını ta'ahhüde muztarr olarak tahsîl-i musâfâta dest-res olabilmişdir .

Rusya Devleti'nin ol asırlarda saltanat-ı seniyye ile pek de mu'âmelesi olmayub Kırım hânlarıyla gâh muhârib ve gâh musâlih olarak vergi ve hedâya i'tâsıyla Tatarların gâretinden oldukça memleketini muhâfaza eder idiyse de bir tarafdan dahi Kazan Tatarlığını zabt ü teshîr ile meşgûl olub ve Kırım hânları ise bi'd-defea'ât Moskova'ya kadar gârete kudret-yâb olmuşlar iken Kazan cihetine atf-ı nazar-ı dikkat etmeyerek istihsâl-i menâfi'-i rûz-merreleriyle evkāt-güzâr olduklarından[727] Rusya Devlet'i ol havâlîyi bi't-tedrîc[728] zîr-i hükmüne geçirmişdir.

'Asr-ı Süleymân Hânî'de saltanat-ı seniyyenin muhârib bulunduğu Avusturya ve İspanya devletleriyle Fransa Devleti muhâsama üzere olduğundan Devlet-i 'Aliyye ile Fransa beyninde 'akd-ı ittifāk ve tanzîm-i mu'âhedât olunduğu misillü İrânîler dahi Devlet-i 'Aliyye aleyhinde Avusturyalılar ile 'akd-ı ittifāk etmişlerdir. İngiltere Devleti memâlik-i 'Osmâniyye'den uzak ve harekât-ı hasmâneyi mûcib hâlâtdan

152

vâreste bulunduğundan başka ol 'asra göre Türkistan ile haylice mu'âmele-i ticâreti olduğuna mebnî dâ'imâ ibrâz-ı vedûd-ı muhâlesat[729] edegelmekle devlet-i müşârün ileyhâ ile dahi 'akd-ı mu'âhede kılınmışdır.

Zikr olunan mu'âhedelerde tüccâr-ı ecnebiyyenin getürdükleri mal içün vermeleri lâzım gelen gümrük resmini îfâ eyledikden sonra kendülerinden bir gûne resm taleb olunmaması ve hukûka dâ'ir iki ecnebî beyninde tekevvün eden da'vânın kendi konsolosları ma'rifetiyle rü'yet kılınması ve tebe'a-i Devlet-i 'Aliyye ile ecnebî arasında vâkı' olacak de'âvînin rü'yetinde tercümânları hâzır bulunub dört bin akçelikten ziyâde muhâkemât kenâr mahkemelerinde görülmeyerek kādı'askerler huzûrunda mürâfa'a olunması gibi ba'zı müsâ'adât münderic olduğundan bunlar 'asrımızda bâ'is-i müşkilât olmakda ise de ol vakte göre ehemmiyyet verilecek ve mahzûr mütâla'a olunacak mevâddan değil idi.

Çünki memâlik-i mahrûsede bulunan ecnebî tüccârı hâl-ı müsâferetde ve istimlâk-ı emlâkden ve hurda-fürûşlukdan memnû' olmalarıyla zâten tekâlîf i'tâsını îcâb eder keyfiyyetle me'lûf olmadıkları misillü farazâ bir Fransız veyâhud İngiliz tâciriyle metâ'-ı ticârîsini getürmüş olan kezâlik Fransız veya İngilizlü bir kapudân beyninde tekevvün edebilecek da'vânın mehâkim-i Devlet-i 'Aliyye'de rü'yetini

---

[727] istihsâl-i menâfi'-i rûz-merreleriyle evkāt-güzâr olmak: zamanlarını günlük yararlar sağlamakla geçirmek.

[728] bi't-tedrîc: azar azar, yavaş yavaş.

[729] ibrâz-ı vedûd-ı muhâlesat: karşılıklı dostlukta şefkat göstermek.

talebde fâ'ide ve konsolos-hânelerinde fasl ve tesviye olunmasında devletce bir zarar görülmediğinden lâ-be's[730] hükmünde tutulmuşdur. Çünki her vakitde yapılan mu'âhedeler mizâc-ı 'asra tevfîk olunagelüb yohsa üç yüz sene sonra idâre-i devlet şu hey'ete girecekdir ol zamân bu mâddeler muzırr olur mütâla'asını der-pîş edebilmek 'ukûl-ı beşeriyyenin hâricinde olduğu cây-ı iştibâh değildir.

Buna delîl aranılır ise 'asrımızda vâkı' olan Fransa muhârebesi gösterilebilir ki Fransa İmparatoru Üçüncü Napolyon'un velvele-i şevket ü satveti bütün 'âleme dehşet-endâz olub cemî' düvel şerrinden isti'âze[731] etmekde iken Prusya üzerine i'lân-ı harb eylediğinin ayına varmaksızın orduları perîşân ve kendisi esîr oldukdan başka mu'ahharan Prusyalılar Paris şehrini dahi teshîr eylediler.

Halbuki Fransızlar yirmi-otuz gün zarfında Berlin'e gireceklerini i'lân edüb kâffe-i nâs dahi Prusyalıların kudret-yâb-ı müdâfa'a olamayacaklarında müttefiku'l-kilem[732] olmağla netâyic-i vâkı'a kimsenin hayâl ü hâtırına gelmez idi.

Şurası dahi ilâve-i makāl olunur ki tafsîlât-ı mebsûtadan garaz, avâkıb-ı umûrun tefekkürü abes olmak ma'nâsını mutazammın olmayub kā'ide altında olan tahmînlerin ve bedîhiyâtdan olan mukaddemâtın netâyici zâhir olur ise de öyle üç yüz sene sonra vâkı' olacak hâlât bilinmez ve belki hadîsât-ı nâgeh-zuhûr-ı kevniyye[733] ile melhûz ve muntazar olan pek çok mevâdd tagayyur ü tebeddül eder demekdir. Binâ-berîn müşeyyid-i bünyân-ı devlet[734] olan eslâf-ı izâma[735] 'âkıbet-bîn olmamak nâkısasını isnâd eylemek mugâyir-i insâf ve muhill-i âdâbdır.

730 lâ-be's: sakınca yok.

731 isti'âze: sığınma, dua ederek Allâh'a sığınma.

732 müttefiku'l-kilem: söz birliği etmek.

733 hadîsât-ı nâgeh-zuhûr-ı kevniyye: birdenbire oluşan olaylar.

734 müşeyyid-i bünyân-ı devlet: devlet yapısını sağlamlaştıran.

735 eslâf-ı izâm: eski büyük devlet görevlileri.

NETAYİCÜ'L-VUKŪ'ĀT

CİLD-İ SĀNÎ

TAB'A-İ SĀNİYYE

İSTANBUL

BĀB-I ĀLÎ CĀDDESİNDE
20 NUMEROLU UHUVVET MATBA'ASINDA TAB' OLUNMUŞDUR.
1327

Cild-i Sânî

Min Netâyici'l-Vukû'ât

Bismi'l-llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

BÂB-I RÂBİ'

Bin üç (1594) senesinde vâkı' cülûs-ı Mehmed Hân-ı Sâlis'den bin doksan dokuzda (1688) vukû' bulan Mehmed Hân-ı Râbi' hal'ine kadar doksan beş senelik vukû'âtı mutazammındır.

Bâb-ı Sânî hâtimesinde beyân olduğu üzere bin bir (1592) senesi evâhirinde Avusturya Devleti üzerine sefer açılub Serdâr-ı ekrem Sinân Paşa Budin'e kadar azîmet ve mevsim-i harbin güzerânı cihetiyle büyük bir muhârebe vâkı' olmaksızın Belgrad'a 'avdet eyledikden sonra seferin ikinci senesi Belgrad'dan tekrâr terfî'-i râyât-ı iktidâr[736] ve Viyana'ya karîb Rapa Nehri kenârında olan Yanık Kal'ası'nı muhâsaraya ibtidâr edüb kal'a-i merkûmeyi muhâsara kasdıyla vârid olan büyük bir Nemçe ordusunu perîşân ve kâffe-i top ve mühimmâtlarını zabt ve kal'ayı dahi teshîr etmekle muzafferen Belgrad'a 'avdet etmişdi. Lâkin Avusturyalıların ifsâdâtı ve Papanın ümerâ-yı millet-i Mesîhiyye'yi[737] ehl-i İslâm aleyhine da'veti ve Serdâr-ı ekrem Sinân Paşa'nın Eflak Beyi Mihal Bey hakkında olan tefevvühât-ı tehdid-engîzi[738] sebebleriyle Eflak ve Boğdan ve Erdel emâretleri bi'l-ittifâk i'lân-ı 'isyân ve Tuna sâhillerini tahrîb ü talan eyledikleri havâdisinin vürûdunu müte'âkıb Murad Hân-ı Sâlis hazretleri mürtehil-i dâr-ı âhiret oldu[739].

Saltanat-ı Sultân Mehmed Hân-ı Sâlis

Sultân Mehmed Hân-ı Sâlis hazretleri câlis-i taht-ı hilâfet olub kā'im-makām bulunan sadr-ı sâbık Ferhâd Paşa'yı mühr-i sadâret ile tekrîm ve serdâr-ı ekremlik ile tevkîr eyledi. Evvel emirde mezkûr emâretlerin te'dîb ü terbiyyesiyle Tuna sevâhilinin te'mîn edilmesi lâzıme-i maslahatdan olmağla sadr-ı müşârün ileyh ordu-yı hümâyûnu bi'l-istishâb Ruscuk'a vâsıl olub Tuna üzerine köprü kurmak ile meşgûl iken Sinân Paşa hevâ-dârları olan Kā'im-makām İbrâhim Paşa ve vüzerâdan Çığalazâde ve Cerrah Mehmed Paşa ve Şeyhü'l-islâm Bostanzâde ve Rumili Kādı'askeri şâ'ir-i meşhûr Bâkî Efendi ittifāk edüb: *Tavâ'if-i 'askeriyye Ferhâd Paşa'dan müteneffir olduklarından ma'iyyetinde lâyıkıyla hıdmet etmezler ve kendüsünün Asî Mihal Bey ile ittifāk-ı*

3

---

[736] terfî'-i râyât-ı iktidâr: güç, kudret bayraklarını yükseltmek.

[737] ümerâ-yı millet-i Mesîhiyye: Hıristiyan beyler.

[738] tefevvühât-ı tehdid-engîz: tehdîd dolu konuşma.

[739] mürtehil-i dâr-ı âhiret olmak: ahirete intikal etmek, ölmek.

hafîsi vardır diyerek ağrâz-ı zâtiyyelerini icrâ için böyle bir teng[740] vakitde tebdîl-i serdârdan cânib-i Devlet-i 'Aliyye'ye â'id olacak mazarrâtı ihtiyâr ve ilkā-yı müfteriyâne ictisâr eylediler.

Pâdişâh-ı saf-dil mekr-i düşmandan gâfil bulunmağla mühr-i hümâyûnu istirdâd ve Ferhâd Paşa'yı 'âlem-i hestîden ib'âd için me'mûr gönderdi ise de vusûlünden evvel, paşa-yı müşârün ileyh keyfiyyetden haberdâr olmağla mühr-i şerîfi ve idâre-i 'askeriyyeyi Yeniçeri Ağası Saturcı Mehmed Paşa'ya teslîm ederek Rusçuk'dan firâr ve İstanbul'a gelüb Hazret-i Hâlid civârında olan çiftliğinde muhtefiyyen karâr eyledi. Halefi olan Sinân Paşa ordu-yı hümâyûn cânibine râhi oldukdan sonra Ferhâd Paşa, Vâlîde Sultân tarafına hedâyâ-yı azîme takdîmiyle 'afvı müş'ir hatt-ı hümâyûna dest-res olub bâ-husûs Kā'im-makām İbrâhim Paşa'ya dahi gâyet zî-kıymet bir hançer ihdâsıyla tahsîl-i emniyyet ve ba'zı asdıkasıyla[741] görüşmeye mübâderet eylediği hâlde İbrâhim Paşa-yı gaddâr tekrâr i'dâmını telhîs ile istihsâl-i irâde eylemekle mesbûku'l-hıdme[742] öyle bir gâzî vezîr alef-i şîr-i şemşîr oldu[743].

Sadr-ı cedîd bin üç (1595) senesi evâhirinde ordu-yı hümâyûna vâsıl olub inşâ olunan cisrden Tuna'yı mürûr ve Bükreş'e teveccüh eyledi. Mihal Bey cem' edebildiği yirmi-otuz bin kadar 'asker ile Bükreş Boğazı'nda mu'asker-i hümâyûnu istikbâl ve mütesaddî-i harb ü kıtāl oldu ise de kudret-yâb-ı müdâfa'a olamadığına mebnî Bükreş'e ve andan Tırgovişte kasabasına 'avdet ve orada dahi pâ-ber-câ-yı temekkün[744] olamamasıyla Erdel dağlarına firâra müsâra'at eyledi. Serdâr-ı ekrem Bükreş ve Tırgovişte kasabalarına sur inşâsıyla tazyî'-i evkāt[745] eylediğinden ve bâ-husûs tebeddül-i sadâret sebebiyle zamân-ı sefer darlaşmış ve cüyûş-ı 'Osmâniyye dahi emvâl-i ganâyim ile pür-bâr[746] olarak 'avdet arzusuna düşmüş idüğünden Mihal Bey ittihâz-ı fırsat ile tekrâr zuhûr ve Tırgovişte'ye cebren ve kahren istîlâ ve mustahfızlarını envâ' işkence ile şehîd eylemesiyle Bükreş'in muhâfazası mümkin olamayacağı istidlâl ve yapılan sûr, tahrîb ü ihrâk olunarak 'avdet olundu. Tuna sahiline lede'l-vusûl köprüye me'mûrlar ta'yîniyle emvâl-i ganâyimden hums-ı şer'î alınmağa mübâşeret ve bu iş ile meşgûliyet hilâlinde Mihal Bey'in ta'kîb etmekde olduğu istimâ' olundukda serdâr-ı ekrem hengâm-ı şebde köprüden geçüb ertesi gün dahi top ve mühimmât ve cüyûş-ı İslâmiyye mürûr etmekde iken beyne's- salâteynde Mihal Bey'in 'askeri yetişerek dâne-i top

[740] teng: sıkışık, dar.

[741] asdıka: sâdık kimseler, yârân.

[742] mesbûku'l-hıdme: hizmeti, emeği geçmiş.

[743] alef-i şîr-i şemşîr olmak: kılıç arslanının yemi olmak.

[744] pâ-ber-câ-yı temekkün: mekân tutup yer edinmek.

[745] tazyî'-i evkât: zaman kaybetmek.

[746] pür-bâr: yük dolu, çok yüklü.

ile cisri şikest eylemeleriyle gerüde kalan 'asker ve bâ-husûs akıncı tâ'ifesi döğüşe döğüşe sermest-i süllâf-ı sâf-ı şehâdet oldular[747]. Hattâ ibtidâ-yı zuhûr-ı devlet-i

'Osmâniyye'den berü istihdâm olunagelen akıncı tâ'ifesinin inkırâzına bu vak'anın sebeb-i müstakill olduğunu ba'zı müverrihîn îrâd ü ityân eylemişdir.

Sadr-ı müşârün ileyh Eflak üzerine teveccüh etdikde Nemçe hudûdunda vâkı' serhaddât-ı İslâmiyye'nin muhâfazası içün oğlu Mehmed Paşa'yı ma'a'l-vezâre[748] ser-'asker edüb Anadolu ve Bosna ve Karaman ve Sivas ve Budin ve Tameşvar ve Haleb ve Sigetvar ve Yanık beylerbeyilerini ve sipâh ve silâhdâr bölüklerini ma'iyyetine ta'yîn etmişdi. Nemçelülerin Estergon'u muhâsara eyledikleri istihbâr olundukda Budin'den kalkub ma'iyyetinde bulunan ümerâ ve cünûd-ı İslâmiyye ile ol cânibe azîmet eyledi. Lâkin muhârebeye mübâşeret olunduğu gün ser-'asker-i mezbûr cür'et-i ârızî tahsîl edeyim der iken mest-i medhûş olub at üzerinde istifrâğ etmeğe ve yürüsünler deyu hezeyân söylemeğe başladığı ümerâ ve tavâ'if-i 'askeriyyenin manzûru olıcak mazhar-ı la'n ü düşnâm[749] olmakda ve taraf taraf muhârebe olunmakda iken 'asker bozuldu zannıyla Budin'e firâr eylediğine mebnî cüyûş-ı İslâmiyye'nin bir mikdârı ric'at ve Anadolu Beylerbeyisi Mehmed Paşa bin beş yüz kadar süvârî ile Estergon Kal'ası'na duhûl eyledi ve bir ay kadar müdâfa'a-i düşman husûsunda bezl-i makdûr etdi ise de inkıtâ'-ı imdâd ve iştidâd-ı kıllet-i zâd[750] sebebleriyle kal'a-i merkûme Nemçelülerin yed-i istîlâsına teslîm olundu.

Hâsıl-ı kelâm seferin işbu üçüncü senesi vukû'âtı saltanat-ı seniyyenin şân ü azametine mûcib-i nakîsa ü şeyn olub[751] heybet-engîz-i düvel[752] olan 'asâkir-i 'Osmâniyye Eflak Voyvodasına mağlûb ve Nemçe tarafında dahi Estergon Kal'ası ile birkaç palanka eyâdî-i İslâmiyye'den meslûb oldu.

Bunun üzerine Sinân Paşa hıdmet-i sadâretden ma'zûl ve yerine Lala Mehmed Paşa mevsûl olmuş iken sadâretinin onuncu günü vefât eylediğine ve Kā'im-makām İbrâhim Paşa, Ferhâd Paşa'nın katline sebeb olmak töhmetiyle pâdişâh hazretleri nezdinde müttehem[753] idüğüne mebnî şîve-i kader Sinân Paşa'nın beşinci def'a sadr-ı a'zam olmasına müncerr[754] oldu. Müşârün ileyh bu kerre bi'z-zât pâdişâh-ı enâmın sefere azîmetini sevk ü tasvîb ve Hoca Sa'de'd-dîn Efendi dahi

[747] sermest-i süllâf-ı sâf-ı şehâdet olmak: seleflerin saflarının şehit olmalarının verdiği sarhoşluk.
[748] ma'a'l-vezâre: vezirlikle, sadrazamlıkla.
[749] mazhar-ı la'n ü düşnâm: küfr etmek, lanet okumak.
[750] iştidâd-ı kıllet-i zâd: artan yiyecek kıtlığı.
[751] mûcib-i nakîsa ü şeyn olmak: (şan ve azametin) azalmasına sebeb olmak.
[752] heybet-engîz-i düvel: devletlerde heybet, saygı yaratan.
[753] müttehem: töhmetli, kabahatli, suçlu görülen, suçlanan.
[754] müncerr: neticelenen.

teşvîk ü tergîb etmekle şehrîyâr-ı nev-câhı[755], ihtiyâr-ı meşakkat-i sefere kâ'il[756] ve tarîk-i gazâ ü cihâda mâ'il eylediklerinden mevsim-i şitâda istihsâr-ı levâzım mevkib-i hümâyûna takayyüd üzere iken sadr-ı müşârün ileyh mürtehil-i dâr-ı âhiret olmağla iktizâ-yı hükm-i zamân ile çâr-nâ-çâr İbrâhim Paşa'ya tefvîz-i hıdmet-i sadâret kılındı.

Gazve-i Meşhûre-i Eğri

Sultân Süleymân 'asrından berü ârâm-gîr-i günc-i sükûn[757] olan râyât-ı sultâniyye tebahtur ü ihtizâza âğâz ederek bin beş (1596) senesi evâ'ilinde pâdişâh-ı İslâm Belgrad'a vâsıl olmağla beyne'l-erkân cihet-i teveccüh müzâkere olundukda ba'zılar Komran Kal'ası'mn teshîrine azîmet olunmağı tensîb etdiler ise de kal'a-i merkûme Tuna içinde bir adada vâkı' olub pâdişâh hazretlerinin ihtîyâr-ı külfet eylediklerine değmeyeceğinden ve Eğri Kal'ası istihkâmât-ı cesîmeden ve Nemçe memâliki ile Erdel vilâyetini fâsıl olmak hasebiyle mevâkı'-i mühimmeden olduğundan anın fethi ile Nemçelülerin Erdel taraflarından kat'-ı eyâdî-i tasallutları karârlaşdırıldığına mebnî Belgrad'dan Sava ve Varadin'den Tuna nehirleri geçilüb kal'a-i merkûme pîşgâhına nasb-ı surâdıkât-ı şevket[758] ve yirmi gün kadar muhâsara ve mukâtele-i şedîde vukû'uyla âverde-i kabza-i devlet kılındı[759].

Bi'z-zât pâdişâh-ı Āl-i 'Osmân'ın Macaristan'a teveccühü ahbârı münteşir oldukda Nemçelüler Papa'nın emr ü karârıyla düvel-i İseviyye'den bi'l-isti'âne ehl-i salîb[760] tarzında bir hey'et-i harbiyye teşkîl ve yüz elli bin kadar 'asker cem' etmişler idi. Eğri muhâsarası hengâmında ordu-yı hümâyûnu basmak tasavvurunda oldular ise de yetişemediklerinden Eğri'ye sekiz-on sâ'at mesâfede vâkı' Haçova Sahrâsı'nda rekz-i hıyâm-ı ârâm[761] eyledikleri mesmû'-ı erkân-ı devlet oldukda yine Hoca Sa'de'd-dîn Efendi'nin tergîb ü teşvîkiyle mevkib-i hümâyûnun düşman üzerine hücûmu tensîb kılınarak hareket olundu.

Mu'asker-i İslâm'da elli-elli beş bin kadar kapukulu ve bir ol kadar dahi eyâlât 'askeri ve vüzerâ ve ümerâ tevâbi'âtı mevcûd oldukdan başka Kırım Hânı Gâzî Giray'ın birâderi Fetih Giray yirmi bin Tatar süvârîsiyle ma'iyyet-i pâdişâhîde hâzır idi. Bin beş senesi Rebî'ü'l-evvel'inin dördüncü günü (26 Ekim 1596)

[755] şehrîyâr-ı nev-câh: tahta yeni çıkmış padişah.
[756] ihtiyâr-ı meşakkat-i sefere kâ'il: sefer zahmetlerini seçmeye razı etmek.
[757] ârâm-gîr-i künc-i sükûn: sükûnet köşesinde beklemek
[758] nasb-ı sürâdıkât-ı şevket: heybet otaklarını kurmak.
[759] âverde-i kabza-i devlet kılınmak: zabt edilmek, ele geçirilmek.
[760] ehl-i salîb: Haçlı ordusu.
[761] rekz-i hıyâm-ı ârâm: durma çadırlarını dikmek, ordu-gâh kurmak.

tekâbül-i saffeyn[762] vâkı' oldu ise de bir mikdâr muhârebeden sonra hulûl-i vakt-i şâm[763] ile tarafeyn ordu-gâhlarına çekildiler. Muhayyem-i hümâyûn[764] ile ordu-yı düşman arasında bir bataklık olub iki mahallinde geçid yerleri olmağla ertesi günü dâ'ire-i hümâyûn ile pâdişâhdan mâ'adâ kâffe-i vüzerâ ve sunûf-ı 'askeriyye batağı öte cânibe geçüb harb ü kıtâle mübâşeret etmeğle Nemçelüler evvel emirde iğfâl kasdıyla sûret-i havf ü hırâs irâ'et eylemişler iken birden bire ateş-efşân-ı hücûm olduklarına mebnî cüyûş-ı İslâmiyye'nin yüzü dönüb batağı berü tarafa mürûr ve düşman dahi der-kafa olarak ubûr ederek ordu-yı hümâyûn içinde yaka yakaya gavgaya başlanıldı.

6

Ve piyâdegân-ı düşmandan mevkib-i hümâyûn çadırlarını gârete mütecâsir olanları eğerçi aşçı ve karakullukcu ve harbende misüllü çadır yeniçerileri ellerine geçen âlât ile i'dâm ü ifnâya âğâz eylediler ise de bu hâli müşâhede eden kûteh-binân[765] 'askerden ordu-yı hümâyûnun rub'una müsâvî bî-âr, 'âzim-i semt-i firâr olmağla vüzerâ-yı izâm, pâdişâhı ihâta ederek Hoca Efendi sabr ü sebât mûcib-i fevz ü necât olageldiğini pâdişâha takrîr eder idi. Düşmanın saff-ı mürettebleri bozulmak hasebiyle az vakit zarfında kuvvet ve şiddetleri mübeddel-i za'f ü inkisâr olduğundan 'avdete şitâbân oldukları müşâhede olundukda encâm-ı kâra muntazır ve müterakkıb olan süvârî ser-'askeri Çığalazâde Sinân Paşa ve Fetih Giray Sultân ta'kîbe müsâra'ât etmeleriyle yüz bine karîb düşman ifâde-i hâk-i helâk oldukdan mâ'adâ bakıyyetü's-süyûfları[766] dahi ordu-gâhlarında pây-dâr olamayub vakt-ı gurûbda dağlara düşdüler. Binâ-berîn mu'asker-i düşmanda mevcûd olan onar bin fılorilik doksan yedi kıt'a top ve pek çok *darbzen* ve *şâhî* ve kâffe-i cebehâne ve mühimmât zabt ü iğtinâm olundu. Çığalazâde mühr-i sadâret ve Fetih Giray Sultân, birâderi Gâzî Giray yerine Kırım Hânlığı ile teşrîf olunub firârilerin *dirlikleri çalındı* ya'ni defâtir-i hâkânîde[767] olan esâmîlerine hatt-ı butlân[768] çekilüb ele geçenleri ukûbât-ı şedîdeye giriftâr oldu[769]. Lâkin işbu muzafferiyyet-i azîme üzerine mehâbet-i devr-i Süleymânî i'âde kılınmışiken lâyıkıyla semere-i gâlibiyyet iktitâf olunamadığını vak'ada hâzır bulunan Peçevi İbrâhim Efendi tarîh-i meşhûrunda beyân edüb der ki: *Eğer ol kış pâdişâh hazretleri Budin yahut Belgrad'da meştâ-nişîn olub evvelbuhârda tekrâr hücûm olunsa Viyana'ya kadar*

[762] tekâbül-i saffeyn: savaşan iki ordunun karşılaşması.
[763] hulûl-i vakt-i şâm: akşam vaktinin gelmesi.
[764] muhayyem-i hümâyûn: padişah otağı.
[765] kûteh-binân: kısa görüşlüler, basîretsizler, kaçan askerler kast edilmektedir.
[766] bakıyyetü's-süyûf: kılıçtan kurtulanlar, artа kalanlar.
[767] defâtir-i hâkânî: Hakana mahsûs defterler, Mufaşşal ve İcmâl defterleri.
[768] hatt-ı butlân: bâtıllık, çürüklük yazısı, ibtâl yazısı.
[769] ukûbât-ı şedîdeye giriftâr olmak: şiddetli cezalandırmaya tabi tutulmak.

teshîr olunmak ve dil-hâh üzere 'akd-ı musâlaha edilmek mümkin idi. Ne çâre ki akab-i gazâ-yı ekberde İstanbul'a 'avdet buyurulub umûr-ı seferiyye gevşek tutulmağla düşmana tedârükât-ı mâfât[770] *husûsunda irhâ-yı inân*[771] *olundu.*

Mevkib-i hümâyûn Edirne civârında iken Vâlîde Sultân şefâ'atnâmesiyle İbrâhim Paşa sâniyen sadr-ı sadârete i'tilâ eylemekle derhâl selefi Çığalazâde'nin nasb-kerdelerini 'azl ü iz'âca kıyâm ederek evvelâ ser-'askerlik hidmetiyle Belgrad'da bırağılmış olan Sokullu Mehmed Paşazâde Hasan Paşa'yı tebdîl ve emr-i azîm-i serdârîyi gerek kudret ve gerek re'y ü tedbîrce zu'afâdan olan Saturcu Mehmed Paşa'nın gerden-i belâhetine tahmîl eyledi. Sâniyen Gâzî Giray infisâlini istimâ' eyledikde dâ'ire-i itâ'atden hurûc edeceği meczûm olmağla: *Böyle bir vakitde devlete gâ'ile-i azîmeyi müstelzim olacakdır* deyu pâdişâhı ve erkân-ı devleti ihâfe ile Fetih Giray'ın 'azline sarf-ı mâ-hasâl-i kudret edüb her ne kadar pâdişâh hazretleri gars-ı yemînleri olan[772] hân-ı

7

âlişânın muhafaza-i câhına i'tinâ eyledi ise de İbrâhim Paşa'nm tezvîrâtını ibtâle kudret-yâb olamadığına mebnî nâ-çâr biri Gâzî Giray ve biri Fetih Giray nâmına olarak iki kıt'a ibkā fermânı tasdîr olunub, eğer Gâzî Giray, Kırım'dan çıkmış bulunur ise Fetih Giray'ın fermânı i'lân kılınmak ve çıkmamış olub da tâ'ife-i Tatar Gâzî Giray'ın bekāsı arzûsunda ittifāk etmiş bulunur ise ol hâlde anın fermânı irâ'e olunmak ta'lîmâtıyla vezîr-i mezkûr müntesiblerinden Handan Ağa nâmında bir müfside teslîmen irsâl olundu. Ağa-yı mezbûr, Sinob'a vâsıl oldukda Gâzî Giray'ı oraya gelmiş bulmuş iken hilâf-ı ta'lîmât hareket ve fermânını i'tâ ile birlikde Kırım'a 'avdet ü azîmet eylediler. Fetih Giray ise cereyân-ı vâkı'adan haberdâr olmağla takrîr-i hükûmetini mutazammm hatt-ı hümâyûn tahsîl eylemiş idüğünden Gâzî Giray fermânı ve Fetih Giray hatt-ı şerîfi ibrâz etdikde ümerâ-yı Tatar hayretde kalub bi'l-âhire hükm-i şer'-i şerîfe mürâca'at eylemeleri üzerine Gâzî Giray tarafdârı bulunan Mevlânâ Azâğı: *Diyârımızda i'tibâr tuğralı fermâna olub hatt-ı hümâyûna taklîd ihtimâli vardır* demekle Gâzî Giray makām-ı hükûmetde müstakırr ve ba'zı muslihîn tavassutuyla Fetih Giray birâder-i ekberinin dest-bûsuna vardıkda hedef-i sihâm-ı kazâ[773] ve evlâd ü a'kâbı dahi küşte-i tığ-ı cefâ oldu[774]. Sadd hayf ü dirîğ ki öyle bir gâzî-i hidiv-i nev-civân İbrâhim Paşa'nın garez-kârlığı yoluna kurbân olmuşdur.

[770] *tedârükât-ı mâfât: kayıplarını telafi etmek.*

[771] irhâ-yı inân: dizginleri salıverme, işine devam etme.

[772] gars-ı yemîn: kendi eliyle yetiştirmek.

[773] hedef-i sihâm-ı kazâ: oklara hedef olmak.

[774] küşte-i tığ-ı cefâ olmak: eziyet veren kılıçla öldürülmek.

Serdâr Saturcı Mehmed Paşa bin altı senesi Muharrem'inde (Ağustos 1597) Belgrad'dan hareket ve Budin cânibine azîmet etmekle Yanık Kal'ası'nı muhâsara eden Nemçelüler Komran'a 'avdet eylediklerinden mukaddemen feth olunmuş iken mu'ahharan Nemçelülerin yed-i istîlâsına giriftâr olan Tatar palankasını teshîr için bir hayli vakit meşgûl oldukdan ve mezkûr palankayı feth eyledikden sonra Vac Sahrâsı'na vârid olan Nemçe ordusuyla beş-on gün 'ale't-tevâlî mukāteleye ibtidâr eyledi ise de ordu-yı düşmana zaferden me'yûs olduğuna ve Kasım dahi mürûr eylediğine mebnî tarafeyn, meştâlarına 'avdet eylediler. Erdel Kralı olan Zigmun bu evânda Tameşvar'ı muhâsara etmişidi. Lâkin zafer-yâb-ı istîlâ olamadı.

Pâdişâh hazretleri Sadr-ı a'zam İbrâhim Paşa'ya Ferhâd Paşa'nın katline âlet olduğundan dolayı muğberr iken bu kerre Fetih Giray'm dahi in'idâmına bâ'is olmasından nâşî be-gâyet münkesir ü melûl ve Serdâr Saturcı Mehmed Paşa'nın bir hidmete muvaffak olamaması sadr-ı müşârün ileyhin tedâbîr-i lâzımede kusûruna mahmûl olmağla sadr-ı izzetden dûr ve mühr-i hümayûnla Hadım Hasan Paşa'yı mesrûr eyledi. Lâkin sadr-ı cedîd alenen menâsıb-ı devleti müzâyedeye başlayub tecrîm eylediği kesâna

8

dahi: *Sizden aldığım mebâlığ yanıma kalır zannında olmayınız. Zîrâ Vâlîde Sultân beni kısta kesmişdir. Cem' eylediğim akçe ve eşyâyı müşârün ileyhâya takdîm etmekle me'mûr ve mecbûrum* diyerek i'lân etmekde idi. Bu evânda Şeyhü'l-islâm Bostanzâde fevt olmağla pâdişâh hıdmet-i fetvâyı Hoca Sa'de'd-dîn Efendi'ye vermek murâd eylediği hâlde sadr-ı a'zam, Şâ'ir Bâki Efendi'ye tevcîh etdirmek için bir iki def'a telhîs etdi ise de kâr-ger olmayub hâce-i müşârün ileyh mesned-i fetvâya bâ'is-i meziyyet ü zîn ve câmi'u'r-riyâseteyn[775] olduğuna ve sadr-ı a'zamın, mukarreb-i pâdişâhî olan Gazenfer Ağa hakkında olan gayzı dahi ağa-yı mûmâ ileyhe aks eylediğine mebnî Hoca Efendi ile bi'l-ittifāk sadr-ı müşârün ileyhin ef'âl ü akvâl-i nâ-marziyyesini ifâde ve takrîr eylemeleriyle seyf-i siyâsetle maktûl ve sadâret-i 'uzmâya Cerrah Mehmed Paşa mevsûl oldu .

Boğdan arazisi Tataristan'a mülâsık olmak hasebiyle ahâlîsi muhâcemât-ı Tatar'a tâb-âver-i mukāvemet olamadıklarından Kırım Hânı'na 'arz-ı itâ'ate mecbûr olmuşlar ise de Eflak Beyi Mihal Bey ve Erdel Kralı Zigmun bir tarafdan cânib-i Devlet-i 'Aliyye'ye takdîm-i ma'rûzât ile istîfâ-yı cerâyim yolunda iğfâle mübâşeret ve bir yandan muktedir oldukları mertebe harekât-ı hasmâneye mücâseret edegeldiklerine ve Erdelistan taht-ı itâ'ate alınmadıkca Eflak'ın zabtı kābil olamayacağına mebnî Serdâr Saturcı Mehmed Paşa'ya bin yedi (1598) senesi mevsim-i sayfında Erdelistan üzerine sefer etmek üzere rikâb-ı hümâyûn

[775] câmi'u'r-riyâseteyn: iki başkanlığın toplanması.

cânibinden ısdâr-ı fermân olunmuş idi. Lâkin serdâr-ı müşârün ileyh Belgrad'dan hareket etmeksizin ya'ni sene-i sâbıka evâhirinde Nemçelüler Yanık Kal'ası muhâfızlarının kemâl-i gaflet üzere ârâm ve tavâ'if-i 'askeriyyeden ekserîsinin Peçuy ve Istoni-i Belgrad taraflarında te'ehhül ederek oralarda imrâr-ı eyyâm [776] eylediklerini istihbâr eylemeleriyle Komran kumandanı olan Palgi nâm general bir gece bağteten yedi-sekiz bin süvârî ve piyâde 'asker ile kal'a kapısına kadar gelmişiken kimsenin haberi olmadığından ve kal'anın metâneti kemâlde ise de kapısı gâyet za'îf ve hendek üzerinde bulunan asma köprü dahi tekâsül cümlesinden olarak kaldırılmamış bulunduğundan bir nev' ağaç top ile kapıyı şikest ederek yeniçeri ağası olan serhoş ve muhâfaza hidmetiyle me'mûr olan cüyûş, hâl-ı sermestîden bîdâr oluncaya kadar kal'ayı istîlâ ve kurtulabilen beş on kişiden mâ'adâsını i'dâm ü ifnâ eyledi.

Basra semtlerinde tahaşşud[777] eden Urbân meşâyihinden Seyyid Mübârek 'alem-efrâz-ı 'isyân olub Basra ve Lahsa havâlîsini târâc ü yağma eylemekle ahâlî-i kurâ ü kasabât 'Acem Şâhı'ndan isti'âne eylediklerine mebnî üç bin kadar 'Acem gelüb anların gârâtı dahi Urbân'ın seyyi'âtına munzamm olduğu

9

peyâmı, vâsıl-ı Der-i devlet oldukda mezkûr 'Acemlerin gerü alınması içün şâha nâme-i hümayûn ısdâr ve vüzerâ-yı Dîvân-ı hümâyûndan Sokullu Mehmed Paşazâde Hasan Paşa serdârlık nâmıyla Bağdad vâlîliğine ta'yîn ü irsâl kılındı.

Serdâr Saturcı Mehmed Paşa Belgrad'dan hareket ve Tuna üzerine temdîd olunan cisrden karşu cânibe mürûra mübâşeret edüb bin yedi senesi evâ'il-i Muharremi'nde (1598 Ağustos başları) Beckerek Sahrâsı'na rekz-i hıyâm ve Kırım Hân'ı Gâzî Giray'ın vürûduna intizâren elli beş gün ârâm eyledikden sonra müşârün ileyh 'asâkir-i Tatar ile vâsıl-ı mu'asker-i hümâyûn olmağın Erdelistan'a teveccüh ve Varad Kal'ası'nı muhâsara eyledi. Lâkin bu seferden maksad, memâlik-i Erdel'i gârete münhasır olduğu cihetle büyük toplar ve edevât-ı kal'a-sitânî istishâb olunmadığına ve mevsim-i şitâ dahi takarrub ederek yağmurların kesret üzere nüzûlüne mebnî bir ay kadar mümtedd olan emr-i muhâsara netîce-bahş-ı murâd olmadığı misillü hîn-i muhâsarada gerek akıncı tâ'ifesi ve gerek cünûd-ı Tatar, çapula ruhsat taleb eyledikce: *Ba'de'l-feth birlikde gideriz* denilerek te'hîr olunmalarıyla gâret-i memâlik-i usât dahi hâsıl olamadı. Nemçeliler ise on beş bin kadar İtalyan ve altmış-yetmiş bin mikdârı Macar ve Hırvat 'askerinden müretteb bir ordu ile yürüyüb geçen sene feth olunan Tata palankasını ve sâ'ir palankaları zabt eyledikleri ve Budin'i taht-ı muhâsaraya aldıkları haberi sem'-i serdâra mün'akis olıcak yirmi bin kadar Tatar 'askeriyle ba'zı ümerâyı imdâda

[776] imrâr-ı eyyâm: gün geçirmek.

irsâl edüb kendisi dahi Varad muhâsarasını terk ve Budin'e gidilmek şâyi'asıyla hareket etmiş ise de nehirlerin tuğyânı ve zehâ'irin kılleti ve devâbb ü mevâşînin[778] tâkatsızlığı sebebleriyle kudret-yâb olamadığından Belgrad'a 'avdet eyledi. Budin muhâfazasında bulunan Mar'aş Beylerbeyisi Sinân Paşa ve Istoni-i Belgrad Beylerbeyisi Semender Paşa mukâtelât-ı vâkı'ada şehîd ve Tiryâki Hasan Paşa ile Semendire Beyi Mehmed Bey zahm-dâr[779] oldukdan sonra varoşu terk ve kal'aya tahassun eylediklerinden eğerçi düşman varoşu zabt etdi, lâkin etrâfdan imdâda gelen cüyûş-ı İslâmiyye, püşteye[780] toplar vaz' ederek Nemçelüleri iz'âc ve mevsim-i şitâ dahi hulûl etmesiyle istîlâ-yı kal'adan me'yûsen varoşu tahrîb ve ihrâk ederek yıkılub gitdiler.

Bu senenin vukû'ât-ı müte'ellimesinden birisi dahi Hâfız Ahmed Paşa inhizâmıdır. Şöyle ki Bosna Valisi olan paşa-yı müşârün ileyhin ma'iyyetine birkaç beylerbeyi ta'yîn olunarak Tuna yalıları muhâfazasına me'mûr edilmiş idi. Niğbolu'ya vâsıl oldukda Mihal Bey'in bir adamı gelüb 'afv-ı cerâyim ricâsını tekrâr ve müsâ'ade buyrulduğu hâlde Mihal Bey'in hâk-pây-ı vezîr-i müşârün ileyhe rû-mâl[781] olacağını

10

tezkâr eylemekle Hâfız Paşa buna aldanub otağını envâ' zîb ü zînet ile tezyîn ederek Mihal Bey'in bineceği kayığa nigerân iken vâdi-yi diğerden üzerleri al çuka pûşîdelü arabalar göründü. Mihal Bey'in adamından su'âl olundukda hediyye arabaları idüğünü beyân eylemesi akabinde mîr-i mezbûr 'asâkir-i külliye ile zuhûr ve mezkûr arabaların dahi top arabaları olduğu tebeyyün edüb 'asâkir-i İslâmiyye ise gâfil bulunduğundan hamle-i ûlâda vezîr-i müşârün ileyh 'âzim-i semt-i firâr ve bi'l-cümle hıyâm ve mühimmât nasîb-i düşman-ı mekkâr oldu[782]. Bunun üzerine Mihâl-i Dâll[783] yirmi gün kadar Niğbolu Kal'ası'nı muhâsara etdi ise de etrâfdan vârid olan cüyûş-ı İslâmiyye'nin savletiyle me'yûsen Eflak cânibine mürûr eyledi.

Vukû'ât-ı mebsûta Sadr-ı a'zam Cerrah Mehmed Paşa'nın ve Serdâr Saturcı Mehmed Paşa'nın rehâvet ü 'adem-i idârelerine mahmûl ve sadr-ı müşârün ileyh 'azl olunarak serdâr-ı mezbûr dahi maktûl olmağla hıdmet-i sadâret sâlisen[784] İbrâhim Paşa'ya tevcîh ve serdârlık dahi 'uhdesine tahmîl olunub Kapudân Halîl

---

777 tahaşşud: birikme, yığılmış, toplanma.

778 devâbb: yük ve binecek hayvanları; mevâşî: davar (koyun, keçi) ve mal (öküz, inek) gibi hayvanlar.

779 zahm-dâr: yaralı.

780 püşte: yığın, tepe.

781 rû-mâl: yüz süren, yüz sürücü.

782 nasîb-i düşman-ı mekkâr olmak: düşman hilelerinden payını almak.

783 Dâll: dalalet, sapıklık içinde olan, sapıtmış.

784 sâlisen: üçüncü defa olarak.

Paşa kā'im-makām ve Çığalazâde Sinân Paşa sâniyen Kapudân-ı Deryâ nasb buyuruldu. Halbuki Saturcı Mehmed Paşa ibtidâ-yı nasbında bu işe 'adem-i liyâkat ve istitâ'atını beyân ile i'tizâr[785] etmişiken kabûl olunmadığı ve rikâb-ı hümâyûnda 'akd olunub serdârın Erdelistan'a teveccüh eylemesine karâr verilen meclisde Cerrâh Mehmed Paşa: *Nemçelüler Estergon'da tahrîb ve ictimâ' üzere olmalarıyla Budin cânibi terk olunarak Erdelistan'a azîmet muhâtaralıdır. İktizâsına göre hareket olunmak üzere serdâr tahbîr olunsun* demişiken müsmir[786] olmayub Erdel'e teveccühü mutazzammın emr-i kat'î gönderildiği unuduldu ve Cerrah Paşa yalnız 'azl ile kurtulub bî-çâre Saturcı (Mehmed) Paşa şerbet-i şehâdeti nûş eyledi.

Sadr-ı a'zâm İbrâhim Paşa istihzâr-ı levâzım-ı seferiyye ile meşgûl olub lâkin pâdişâh hazretleri geçen sene İç Hazîne'den elli milyon akçe verdiği hâlde bu sene mesârif-i seferiyyenin i'tâsında tereddüd gösterdiğinden huzûr-ı hümâyûnda 'akd olunan bir meclis-i umûmîde Şeyhü'l-islâm Sa'de'd-dîn Efendi vicâhen akçe talebine cür'et ve pâdişâh dahi bi'z-zarûre izhâr-ı muvâfakat etmekle sadr-ı müşârün ileyh tavâ'if-i 'askeriyyeyi mustashiben cânib-i Belgrad'a atf-ı zimâm eyledi. Bin sekiz senesi Muharrem'inin evâ'ilinde (Temmuz 1599) Zemun Sahrâsı'na mürûr ve Erdelistan tarafları pâ-zede-i huyûl-i gâret edilmek içün Budin'den Peşte cânibine ubûr olunub Zanbur'da meştâ-nişîn olan Kırım Hânı Gâzî Giray, Saturcı Paşa merhûmun töhmetinde müşterek tutulmak vesvesesiyle

11

müsteş'ir olduğundan her ne kadar sadr-ı a'zam ta'zîm ü tevkîrinde mübâlağa eyledi ise de mutma'in ve mu'telif olamayub güleryüz göstermedi.

Nemçelülerin ordusu Estergon'un karşusunda vâkı' Ciğerdelen Sahrâsı'nda olduğundan evvelâ düşman üzerine varılub bertaraf edildikden sonra gârete sevk ü cüyûş kılınması tensîb kılınmağla Nemçelüler vakit kazanmak ve Uyvar eyâletini hasârdan muhâfaza eylemek kasdıyla me'mûr göndererek sulha tâlib olduklarını izhâr eylediklerinden müzâkereye mübâşeret ve Eğri ile Estergon mübâdele kılınmak misillü ba'zı şerâ'it îrâd eylediler ise de murâdları iğfâl idüğü tebeyyün eylediğine mebnî terk-i müzâkere ile taburları üzerine varılmağa karâr verildiği hâlde memdûd olan köprüden Estergon tarafına geçüb cisri dahi kaldırmalarıyla hücûm-ı cüyûş-ı İslâmiyye'den tahlîs-i girîbân eylediler. Binâ-berîn sadr-ı a'zam bir ay kadar ol havâlîde ikâmet ve taraf taraf akıncı sevki ile Uyvar eyâletini ve Erdelistan'ın ba'zı taraflarını gâret etdirdikden sonra meştâ-yı Belgrad'a mürâca'at edüb yeniçeri ve sâ'ir kapukulu 'askeri bölüklerini İstanbul'a i'zâm ve eyâlât 'askeriyle vülâtı münâsib meştâlara taksîm eyledi. Kırım Hânı'nı bu kış dahi alıkoymağa çok çalışdı ise de hân-ı müşârün ileyh 'asâkir-i Tatar'ın za'f-ı hâle

[785] i'tizâr: özür dilemek.

giriftâr olduklarından bahisle ârâma[787] iktidârları kalmadığını beyân ve tezkâr ile cânib-i Kırım'a rû-be-râh-ı azîmet oldu[788].

'Asrımızda *tabur* ta'bîri yedi-sekiz yüz kişiden mürekkeb bir fırka-i 'askeriyyeye ıtlâk olunub halbuki ol vaktlerde ordu etrâfına hendek çevirmek veyâhûd araba misillü şeyler vaz'ıyla etrâfını tahsîn etmek vâkı' oldukca bizim tarîhlerde *tabur kurdu* ta'bîriyle tavzîh ve istihkâm altında bulunan düşman ordularına tabur ıtlâk olunagelmişdir.

Kira nâmında bir Yahudi karısı bir takrîble hârem-i hümâyûna yol bulub vâsıta-i rüşvet olduğundan pek çok menâsıb, mezbûrenin delâletiyle tevcîh olunmakda idi. Tâ'ife-i sipâh, Kā'im-makām Halîl Paşa Sarayı'nda müctemi' olarak bu bâbda 'arz-ı şikâyete kıyâm ve mezbûre celb olunduğu anda pâre pâre eylemeğe ikdâm eylediklerinden Vâlîde Sultân bu vak'anın zuhûrundan be-gâyet münfa'ile olub kā'im-makām-ı müşârün ileyhin müsâmaha ve belki tahrîkine haml ederek 'azl etdirmekle mesned-i kā'im-makāmîye Hāfız Ahmed Paşa mevsûl oldu.

Asî Mihâl Bey Erdelistan'ı kabza-i tasarrufuna idhâl eylediğinden bahisle Eflak eyâletiyle berâber 'uhdesine tevcîhini müsted'â, sadr-ı a'zama yazdığı arîzayı Dimo nâmında bir mu'temed adamı ile irsâl etmekle sadr-ı müşârün ileyh dahi keyfiyyeti inhâ ve Dımo'yu dahi İstanbul'a isrâ

12

eylemişidi. Merkûm, Niğbolu Vak'ası'nda Hāfız Ahmed Paşa'yı iğfâl eden herif olduğundan paşa-yı müşârün ileyh bilâ-emân mezbûru katl ü i'dâm eylediğine ve sadr-ı a'zam serhadda bulunduğu hâlde kılâ'-ı hâkânînin teftîşi içün bir çavuş göndermek gibi hilâf-ı usûl ü edeb harekâta cesâret etdiğine mebnî sadr-ı müşârün ileyhin şikâyeti ile 'azl olunarak yeniçeri ağası bulunan Yemişci Hasan Ağa makām-ı kā'im-makāmîye i'tilâ eyledi.

Evvelbahâr hulûlünde kapukulu bölükleri serdâr-ı ekrem ma'iyyetine kâdime cünbân-ı azîmet olmağla bin dokuz senesi Muharrem'inde (Temmuz 1600) sadr-ı a'zam Belgrad'dan kıyâm ve Ösek Köprüsü mukābilinde nasb-ı serâdikât-ı İslâm edüb Estergon muhâsarasına azîmet menvî-i zamîri iken Budin vâlîliğinden ma'zûl Tiryaki Hasan Paşa ile cihet-i teveccüh müzâkere olundukda Budin Kal'ası'nın sağ tarafında Vedrave Nehri'ne munsab olan Berk Suyu kenârında vâkı' Kanije Kal'ası kılâ'-ı metîneden ve Ösek ma'beriyle güzer-gâh-ı ordu-yı hümâyûna kurbiyyetinden nâşî mustahfızları dâ'imâ mu'asker-i İslâm'ın hatt-ı harekâtını tahrîb ü tazyîk edegeldiklerinden evvelâ kal'a-i merkûmenin teshîriyle reh-i râstın

786 müsmir: netice veren.

787 Ârâm: durmak, beklemek, tevakkuf.

788 rû-be-râh-ı azîmet olmak: gitmeye hazır olmak.

te'mînine sevk eylediğine ve mütâla'ât-ı ma'rûza muvâfık-ı ihtiyât görüldüğüne mebnî, Ösek Cisri mürûr olundukdan sonra cânib-i yesâra azîmet ve kal'a-i merkûmun muhâsarasına mübâşeret kılındı. Çend gün mürûrunda kal'a-yı mezbûreyi muharasa içün vârid olan Nemçe ordusu tabur kurub oturmağla bir tarafdan kal'a muhâsara ve bir cânibden 'ale't-tevâlî yedi gün tabur üzerine muhâ:eme olunarak eğerçi düşman istîsâl[789] olunamadı ise de karâr ü sebâta dahi tâb ü tüvânları kalmadığından bi'z-zarûre 'avdet ü ric'at ve mahsûrîn dahi nâ-çâr kal'a-i merkûmeyi eyâdî-i İslâmiyân'a teslîm eylediler. Sigetvar ve Peçuy ve Şikloş ve Ösek sancaklarının ilhâkıyla Kanije Kal'ası beylerbeyilik ittihâz ve Alacailli Hasan Paşa'ya tevcîh olunub iki sene hıdmet-i muhâfazada bulundukdan sonra süvârî bölüklerine kayd olunmak şartıyla üç bin kul oğlu ve terakkî ihsânıyla yirmi kadar çorbacı ve vâfir yeniçeri kal'a muhâfazasına bırağulub ve umûmen kapukulu neferâtına ikişer akçe terakkî ihsân olunub meştâ-yı Belgrad'a 'avdet ve ber mu'tâd yeniçeri ağası tavâ'if-i 'askeriyye ile İstanbul'a ve beylerbeyiler dahi meştâ ta'yîn olunan mahallere azîmet eylediler.

Hâfız Ahmed Paşa inhizâmından sonra Tuna ser-'askeri nasb olunan Güzelce Mahmûd Paşa, Eflak'a mürûr etdikde Mihâl-i Dâll üç def'a mutasaddî-i harb ü kıtâl oldu ise de cümlesinde 'asâkir-i İslâmiyye mansûr ü muzaffer bi'l-cümle top ve mühimmât-ı harbiyyesi mazbût ve musahhar olmağla mahzûl ü menkûb Erdelistan'a firâr eyledi. Lâkin mukaddemâ Nemçelüler ile dahi bozuşmuş olduğundan

13

anlar tarafından küşte-i tığ-ı siyâset kılınmağla yedi-sekiz seneden berü dağdağa-fersâ olan kânûn-ı fesâdı müntafî oldu[790].

Gazve-i Azîme-i Kanije

Kanije'nin fethi Nemçelülere pek girân gelmekle nez' ü istirdâdı içün tedârükât-ı azîmeye kıyâm edüb İspanya ve Fransa ve İtalya'da kırk elli bin 'asker celb ve Macar ve sâ'ire ve kendü 'askerleriyle berâber yüz bin kişilikden mütecâviz bir ordu teşkîl eylemekde idükleri istihbâr olunduğuna mebnî sadr-ı a'zam İbrâhim Paşa Kanije muhâfazasını, Tiryaki Hasan Paşa'nın 'uhde-i dirâyetine tevdî' edüb Kapukulu Ocaklarının vürûduna müterakkıb iken mürtehil-i dâr-ı mücâzât olmağla kā'im-makām bulunan Yemişci Hasan Paşa sadr-ı a'zam ve serdâr-ı ekrem nasb olunarak 'ale'l-acele mu'asker-i hümâyûn cânibine râhî oldu.

[789] Istîsâl: kökünü kazıma, temelden temizleme.

[790] kânûn-ı fesâdı müntafî oldu: fesat ocağı, bozgunculuk ocağı söndürüldü.

Nemçe İmparatoru 'asâkir-i müctemi'anın kırk bin kadarını Istoni-i Belgrad[791]üzerine sevk ve mâ'adâsıyla bi'z-zât Kanije muhâsarasına azîmet edüb İstoni-i Belgrad'a gidenler dokuz gün zarfında kal'a-i merkûmeyi zabt eylediler.

Bu haber serdâr-ı ekremin sem'ine vâsıl olıcak evvelâ kal'a-i merkûme istirdâd ve ba'dehu Kanije'ye imdâd olunmak üzere bin on (1601) senesi evâ'ilinde ol cânibe atf-ı zimâm ve istihkâm altına girmiş olan düşman ordusunun tedmîrine ikdâm eyledi ise de mevkı'in sarplığı mâni'-i zafer olmağla ve mevsim-i şitâ dahi takarrub[792] etmekle Segedin'e 'avdet edüb Kanije'nin netîce-i ahvâlîne dîde-güşâ-yı intizâr oldu.

Nemçe İmparatoru 'asâkir-i külliye ile Kanije'yi muhâsara edüb mu'ahharan İstoni-i Belgrad'ı teshîr eden fırka-i müfreze dahi munzamm olmağla kemâl-i şiddet ile mukātele kılınmakda iken mufassalât-ı tevârihde mastûr olduğu vechile Tiryaki Hasan Paşa bir cânibden müdâfa'a-i şecî'âneye kıyâm ve bir tarafdan dahi hud'a-i hakîmâne ile Macar ve Nemçelüler beynine münâferet ve 'adem-i emniyet ilkāsına ihtimâm edüb, 'âkıbet teşebbüs eylediği tedbîr, kâr-ger-i te'sîr olarak Macarlılar İmparatoru bırağub memleketlerine gitdiler ve top-keşân olan hayvanâtı istishâb etdiler. Ma'a-mâ-fîh eyyâm-ı muhâsara iki buçuk ayı geçmiş ve Kasım dahi mürûr etmiş olmağla Cenâb-ı Hakk'ın inâyetiyle birden bire bir kış müstevlî oldu ki el ve ayak tutmaz dereceye vardı ve impatator kemâl-i zücret ile firâra mecbûr oldu. Binâ'en aleyh kırk-elli kadar muhâsara topları -ki her biri bir yerden celb

14

olunmuş gâyet kıymetdâr ve musanna' idi- anlar ve bi'l-cümle hıyâm ve mühimmât ve cebehâne ve hattâ imparatorun bârgâhıyla altun ve gümüşden ma'mûl terbeze ve sandalyeleri hâliyle yerinde kaldığından kâffesi iğtinâm olundu. 'asâkir-i müctemi'a-i muhâlifînden pek cüz'îsi şemşîr-i ser-tîz-i mücâhidînden[793] tahlîs-i girîbân[794] edebilmişdir. Sadr-ı a'zam pek ziyâde telâş ve hayret ile Segedin'de mukîm iken bu feth-i mübîn nasîb-i Müslimîn oldukda mesrûren Belgrad meştâsına azîmet edüb Tiryaki Hasan Paşa rütbe-i vezâret ve envâ' ta'attüfât-ı pâdişâhîye vâsıl ve ma'iyyetinde bulunan ümerâ ve cüyûş-ı İslâmiyye dahi in'âmât ü terakkiyâta nâ'il oldular. Nemçelülerin dendân-ı ümîd ü tama'larını şikest etmek[795] içün mu'ahharan mezkûr toplar ol vakt dârü'l-emân olan Belgrad'a nakl olunmuşdur.

791 Istolni Belgrad.

792 takarrub: yaklaşma, yakınlaşma.

793 şemşîr-i ser-tîz-i mücâhidîn: din uğrunda savaşanların keskin kılıcı.

794 tahlîs-i girîbân: yakayı kurtarmak.

795 dendân-ı ümîd ü tama'larını şikest etmek: tamahkârlıklarının ve ümidlerinin dişini kırmak.

Zuhûr-ı Celâlîyân

Bir vakitden berü Nemçe seferleri mülâbesesiyle Anadolu vülât ve 'askerden hâlî kaldığından her tarafda celâlîler zuhûr edüb bunların eşiddâsından[796] olan Karayazıcı nâm şakî beş-on bin kadar haşerât cem'iyle Urfa taraflarını harâb ü yebâb etmekde olduğu istimâ' olundukda üçüncü vezîr bulunan Sinân Paşazâde Mehmed Paşa ser-'asker ta'yîn olunarak sene-i sâbıkada irsâl olunmuş idi. Habeş beylerbeyliğinden ma'zûl ve Anadolu teftîşiyle me'mûr olan Hasan Paşa'nın mütecâsir olduğu zulm ü i'tisâfdan dolayı tertîb-i cezâsına teşebbüs olunduğundan paşa-yı mezbûr dahi Yazıcı-i merkûma dehâlet etmekle Mehmed Paşa Ruha Kal'ası'nda ikisini birden muhâsara ü tazyîk ve Karayazıcı, Hasan Paşa'yı teslîm etmek şartıyla istîmân eylediğine mebnî def' ü fitne içün kendüsüne Amasya sancağı tevcîh olunarak ve paşa-yı mezbûr İstanbul'a gönderilerek eşedd-i ukûbetle katl olundu. Ancak Karayazıcı şekāvet-i sâbıkasında pây-dâr olduğundan ser-'asker-i müşârün ileyh istîsâline kıyâm eylemişiken Sivas Beylerbeyisi Ali Paşa, Macaristan seferine azîmet içün İstanbul'dan mürûr eylediği esnâda 'âsî-i merkûm hakkında hüsn-i şehâdet ve: *Harekât-ı vâkı'ası ser-'asker-i müşârün ileyhin satvet ü tasallutundan havfa mebnîdir* demekle ve 'alâ rivâyetin Şeyhü'l-islâm Sun'u'llâh Efendi'nin birâderzâdesine Karayazıcı cânibinden otuz bin altun takdîm olunmağla Mehmed Paşa ser-'askerlikden 'azl olunub şakî-i merkûma bu def'a dahi Çorum sancağı ihsân olundu. Lâkin merkûmun harekât-ı şekāvet-kârânesinden rücû'u şöyle dursun *Nâ'imâ Tarîhi*'nde sûreti mastûr olan ve fermân-ı hümâyûn revişiyle bir takım hezeyânı müştemil bulunan hüküm-nâmesi mezâyâsından ma'lûm olduğu üzere da'vâ-yı saltanata kadar mütecâsir

olmasıyla kahr ü tenkîli zımnında Bağdad Vâlîsi Sokullu Mehmed Paşazâde Hasan Paşa ser-'asker nasb ve İstanbul'dan dahi Hacı İbrâhim Paşa ta'yîn ü irsâl kılındı. İbrâhim Paşa ser-'asker-i müşârün ileyhe iltihâk etmeksizin harb ü kıtâle mutasaddî ve münhezim olmuş ise de Hasan Paşa cem'iyyet-i eşkıyâyı perîşân ederek Karayazıcı'yı Sivas dağlarına kaçırdı. Lâkin müte'âkiben şakî-i merkûm fevt oldukda serkerdegân-ı eşkıyâ, birâderi Deli Hasan'ı makāmına ikâme ve Hasan Paşa'nın Bağdad'dan gelmekde olan emvâl-i kesîre ve eşyâ-yı nefîsesini nehb ü gâret ederek bu sebeble kesb-i kuvvet ve tevfîr-i cem'iyyet eylediklerinden paşa-yı müşârün ileyh üzerine kudret-yâb-ı hücûm oldular. Hasan Paşa ma'iyyetine me'mûr olan 'askere ruhsat-ı insirâf vermiş bulunduğuna mebnî yalnız kapusu halkı müdâfa'a-i eşkıyâya gayr-i kâfî idüğünden Tokad Kal'ası'na tahassun ederek cem'-i 'askere ikdâm etmekde iken mukarreb-i pâdişâhî Kapu Ağası Gazanfer Ağa

[796] eşiddâ: en şiddetliler, en belâlılar.

sevkiyle tevâşiyândan Diyarbekir Beylerbeyisi bulunan Hüsrev Paşa'ya ser-'askerlik tefvîz olunmağla Hasan Paşa'nın kuvve-i nüfûziyyesi sektedâr edildi. Ma'a-mâ-fîh eşkıyâ Tokad Kal'ası'nı teshîre sa'y-ı belîğ etmekde iseler de levâzım-ı kal'a-gîrîden mu'arrâ olduklarından bir vechile husûl-i maksada muktedir olamayub fakat Hasan Paşa'nın sabahları kal'a kapusu hâricinde oturmakda idüğünü vâsıta-i cevâsîs ile istihbâr ederek kurşun ile urub i'dâmına zafer-yâb olmalarıyla artık kal'a muhâsarasını terk ile Kara Hisar'da meştâ-nişîn olmak üzere ol tarafa gitdiler. Mu'ahharan Deli Hasan bakıyye-i ömrünü gazâ ü cihâdda geçirmek şartıyla istîmân etmekle def'-i fitne zımnında 'uhdesine Bosna beylerbeyliği tevcîh olunarak sekiz-on bin kadar acîbü'l-heykel haşerât ile envâ' tahrîbât ü mezâlim icrâ ederek Gelibolu'dan geçüb mansıbı cânibine revâne oldu.

Evvelbahâr hulûlünde 'asâkir-i 'Osmâniyye Belgrad'da müctemi' olmağla Sadr-ı a'zam Yemişci Hasan Paşa bin on bir senesi Muharremi'nde (Haziran 1602) geçen yıl eyâdî-i düşmana giriftâr olan Istoni-i Belgrad'ı istirdâd içün sevk ü semend-i azîmet ve sekiz-on gün muhâsara ile âverde-i kabza-i devlet ederek Budin'e vâsıl ve Erdelistan gâretine gitmek niyyetiyle Peşte cânibine mürtehil oldu. Serhadd ümerâsı ve Budin halkı: *Estergon Kal'ası eyâdî-i düşmana giriftâr olalı Budin serhadd olmuşdur ve Nemçe ordusu Estergon'da müheyyâ idüğünden mu'asker-i hümâyûn Erdelistan'a teveccüh etdikde gelüb Budin'i muhâsara edecekleri derkârdır* demişler iken sadr-ı müşârün ileyh anûd[797] bir Arnavud olduğundan havâle-i sem'-i i'tibâr eylemedi ise de birkaç merhale gider gitmez Nemçelülerin Peşte'yi zabt ve Budin'i muhâsara eyledikleri ihbâr olundukda can başına sıçrayub sür'at-i seyr ile 'avdet

16

eyledi ve Peşte'nin istirdâdı içün toplar vaz' ederek döğmeğe başladı. Bu vechile Peşte cânib-i İslâmiyân'dan ve Budin Nemçelüler tarafından döğülmekde iken mu'asker-i hümâyûnda kıllet-i zehâ'ir nümâyân olmağla ve ordu halkı Budin'den zahîrelenmeğe başladığına ve bu ise vehâmet-i encâm-mûcib olacağına mebnî beyne'l-erkân müzâkere-i maslahat olundukda verilen karâr mûcebince terakkî ile bin nefer yeniçeri ve ba'de edâ'i'l-hıdme süvârî bölüklerine ilhâk olunmak şartıyla bin nefer *kuloğlu* yazılub Rumili Beylerbeyisi Lala Mehmed Paşa ile Budin muhâfazasına vaz' ü ta'yîn olundukdan sonra sadr-ı a'zam meştâ-yı Belgrad'a atf-ı licâm eyledi. Nemçelüler bir müddet daha muhâsaraya devâm etdiler ise de kudret-yâb-ı teshîr olamayacaklarını istidlâl edüb mevsim-i şitâ dahi takarrub etmekle ric'ata mecbûr oldular ve götüremedikleri ba'zı top ve mühimmâtları iğtinâm olundu.

[797] anûd: inatçı.

Sadr-ı a'zam Belgrad'a ba'de'l-vusûl Istoni-i Belgrad fethi mükâfâtı olarak Süvârî Ocakları neferâtına ikişer ve Piyâde Ocakları neferâtına birer akçe terakkî ihsân edüb kapukullarını İstanbul'a ve ümerâyı meştâlarına irsâl ve Lala Mehmed Paşa'ya vezâret-i sâlise berâtını tesyâr ederek Rumili Beylerbeyiliğini Kuyucu Murad Paşa'ya tevcîh eyledi.

Yeniçeri tâ'ifesi müdîrân-ı devlete ta'rîz ve sû-i idâreleri hakkında güft ü gûya mücâseret etmeleriyle kā'im-makām bulunan Sâ'atci Hasan Paşa ve Şeyhü'l-islâm Hocazâde Mehmed Efendi ve Yeniçeri Ağası Ali Ağa ma'zûl olub Güzelce Mahmûd Paşa kā'im-makām ve sadr-ı a'zamın mukaddemâ 'azl etdirdiği Sun'u'l-llâh Efendi sâniyen Şeyhü'l-islâm ve Bostancıbaşı Deli Ferhâd Yeniçeri Ağası olmuşidi. İşbu bin on bir senesi Receb'inin (6 Ocak 1603) yirmi üçüncü günü sipâh zorbaları Dîvân-ı hümâyûnda izhâr-ı şekâvet ve şehriyâr-ı enâmı *ayak dîvânına* da'vet etmeleriyle bi'z-zarûre Bâbü's-sa'âde pîş-gâhına taht-ı hümâyûn kurulub pâdişâh hazretleri 'arz-ı dîdâr etdiler. Müte'ayyinân-ı sipâhdan Hüseyin Halîfe ve Boyraz 'Osmân ve Kâtib Cezmi ilerü gelüb: *Pâdişâhım, Anadolu'da celâlî eşkıyâsı günden güne tekessür ve mezâlim ü ta'addiyâtları tezâyüd etmekle seferde bulunan tavâ'if-i 'askeriyyenin hânümânlarını harâb eylediler. Gönderilen ser-'askerlerin ve bâ-husûs Tevâşî Hüsrev Paşa'nın 'adem-i liyâkatleri nâmûs-ı devletin kesrine sebeb oldu. Buna dahi bâ'is, kā'im-makām-ı sâbık Sâ'atci Hasan Paşa ve vüzerâdan Tırnakcı Hasan Paşa ve Kapu Ağası Gazanfer Ağa ve Dârü's-sa'âde Ağası 'Osmân Ağa olmağla bunların cezâları terettüb olunmak matlûbdur* diyerek ilhâh ü ibrâm eylediklerinden paşalar mevkı'-i katle gelmişiken tebriyye-i zimmet ve yeniçeriler dahi şefâ'at eylemeleriyle kurtulub mezkûr ağalar kantara-i seyfden imrâr olundu.

17

Tavâ'if-i 'askeriyyenin galeyânı sadr-ı a'zamın mesmû'u ve adû-yı cânı olan Sun'u'l-llâh Efendi'nin meşîhat ve Mahmûd Paşa'nın kā'im-makāmlık mesnedlerine irtikâları ve anların eser-i tahrîki olarak Gazanfer Ağa Vak'ası'nın zuhûru ve kendü hakkında dahi sû'-i tasmîmâtları ma'lûmu olıcak Lala Mehmed Paşa'yı serdârlık ile kendü makāmına ikâme ederek sebük-bâr Belgrad'dan ılgar ile Şa'bân-ı şerîfin yirmi beşinci gecesi (7 Şubat 1603) İstanbul'a vâsıl ve doğruca Sarây-ı pâdişâhîye dâhil olub mazhar-ı iltifât-ı cihândârî oldu. Ertesi günü Kā'im-makām Mahmûd Paşa sadr-ı müşârün ileyhin katli içün fetvâ alub, tâ'ife-i sipâhın matlûbları dahi bu merkezde olduğunu 'arz eyledi ise de pâdişâh hazretleri müsâ'ade etmemeleriyle Şeyhü'l-islâm ile kā'im-makām netîce-i hâli teferrüs ederek firâr ve eşkıyâ-yı sipâh dahi 'akd-ı cem'iyyet ile At Meydanı'nda karâr eylediler. Tâ'ife-i yeniçeriyân sadr-ı a'zamın meclûbu olmak hasebiyle sadr-ı müşârün ileyh, Ağa Kapusuna azîmet ve vüzerâ ve 'ulemâyı ve tersâne ve tophâne

'askerlerini da'vet edüb anların ictimâ'ıyla kesb-i kuvvet ve bâ-husûs 'alâ ru'si'l-eşhâd[798] kırâ'at olunan hatt-ı hümâyûnda sadr-ı a'zama mu'âvenet ve eşkıyânın tenkîline gayret olunması emr ü fermân buyurulmağla tecdîd-i ikbâl ü satvet eyledi. Binâ'en aleyh bölük ağaları cem'iyyet-i sipâha gönderilüb ism ü resmleri mu'ayyen olan şakîlerin teslîmi teklîf olundukda evvel emirde muhâlefet ve tecellüd izhâr eylediler ise de müte'âkıben havf ü te'dîb ile perâkende ü perîşân olmalarıyla sanâdîd-i eşkıyâ birkaç gün içinde ele geçdikce katl ü ifnâ olundu. Anadolu Kādı'askeri Ebu'l-meyâmin Mustafa Efendi sadr-ı a'zamın aleyhinde olanlardan ve katlini imzâ edenlerden olduğu hâlde 'adem-i vukûf ile efendi-i müşârün ileyhi mesned-i fetvâya sevk ve is'âd edüb sonradan vâkıf-ı hâl oldukda tarîk-i 'afv ü i'mâza sâlik oldu. Serdâr Lala Mehmed Paşa, turnacıbaşı ma'iyyetiyle gönderilen sekiz-on bin kadar yeniçeri 'askeriyle Bosna Beylerbeyisi Celâlî Deli Hasan Paşa'nın vürûdlarına müterakkıben Belgrad'da ârâm etmekde ise de vakt-i sefer teng olduğundan harekete kıyâm ve Ösek Köprüsü civârına nasb ü hıyâm edildikde 'asâkir-i merkûme ve müte'âkıben Deli Hasan Paşa on bin kadar celâlî süvârîsiyle mu'asker-i hümâyûna vârid olub müntehabı olan dört yüz kadar adamlarını süvârî bölüklerine kayd etmek üzere serdârdan iltimâs etdikde serdâr-ı müşârün ileyh her ne kadar geçişdirmeye ikdâm eyledi ise de bir vechile kābil olamadığından zarûrî ibrâz-ı müsâ'ade etdikden sonra fekk-i râbıta-i hıyâm ve bin on bir senesi evâ'ilinde (1602 başları) Budin cânibine sevk-i semend-i ikdâm kılındı.

Kırım Hânı Gâzî Giray Hân, Serdâr-ı esbak Saturcı Mehmed Paşa'nın katlinden münfa'il

18

olduğundan ol vaktden berü bi'z-zât sefere gelmeyüb her sene on beş-yirmi bin Tatar 'askeri göndermekde olduğu hâlde Selâmet Giray ve Mehmed Giray ve Şahin Giray nâm birâderleri hân-ı müşârün ileyhden rû-gerdân olarak Celâlî Deli Hasan cem'iyyetine dâhil ve celâlî-i mezbûrun Bosna vâlîliğiyle Rumili cânibine geçmesi sûret-pezîr oldukda 'afv-ı hümâyûna nâ'il olduklarından hân-ı müşârün ileyh: *Şâyed hakkımda iğbirâr-ı pâdişâhî hâsıl olmuş ise bunlardan biri Kırım Hânlığı'na nasb olunur* vâhimesiyle sene-i sâbıka evâhirinde ya'ni sadr-ı a'zam Yemişci Hasan Paşa'nın ordu-yı hümâyûnla Belgrad'a 'avdet eylediği zamânda vâsıl-ı mu'asker-i hümâyûn olub muhâfaza-i serhaddât içün Peçuy'da meştâ-nişîn olmuşidi. Bu def'a Serdâr Lala Mehmed Paşa, hân-ı müşârün ileyhi birlikde sefere götürmeğe çok gayret eyledi ise de: *Bizim celâlî tâ'ifesiyle ictimâ'ımız kābil olamaz* i'tizârıyla cânib-i Kırım'a atf-ı inân-ı mürâca'at eyledi.

[798] alâ ru'si'l-eşhâd: ilmiye sınıfından olan kişilerin şahitlikleri ile.

'asker-i İslâm Budin'e ve Nemçe ordusu Peşte'ye vâsıl olub karşı karşıya rekz-i hıyâm olundukdan sonra Peşte cânibine mürûr olunmak tasmîmiyle köprü inşâsına mübâşeret ve hitâma resîde olmaksızın yedi-sekiz bin celâlî ve üç-dört bin kadar yeniçeri ve sâ'ir 'asker, kayıklar ile imrâr olunub köprünün muhâfazası içün istihkâm inşâsı sipâriş olunmuşiken celâlî tâ'ifesi: *Biz Anadolu'da bu kadar gavga etdik ve nice memâlik tahrîb ü gâret eyledik, ne metris kazdık ve ne sepet dizdik* diyerek açıkdan düşman ordusu üzerine hücûm edüb haylice celâdet izhâr eylediler ise dahi iş eski bildiklerine tevâfuk eylemediğinden ve köprü dahi tamâm olmamak hasebiyle i'âne olunmadığından Budin cânibine mürûr edebilen efrâd-ı cüz'iyyeden mâ'adâsı telef ü hebâ oldu. Birkaç gün mürûrunda sekiz bin kadar fedâyî-i Nemçelü, Budin cânibine geçüb mutasaddî-i harb ü kıtâl olduklarından mikdâr-ı külliyyesi alef-i şîr-i şemşir ve bir takımı dahi Tuna'ya dökülüb garîkan telef olduğu misillü mu'ahharan vâkı' olan hücûmları dahi mûcib-i inhizâm ü hırmânları oldu. Ve vak'a-i sâbıkanın nazîresi zuhûra geldi. Bundan sonra bir müddet daha tarafeyn mevkı'lerinde ârâm ve mevsim-i şitânın hulûlü cihetiyle bin on iki (1603) senesi Rebî'ü'l-evvel'inde Rumili Vâlîsi Tiryaki Hasan Paşa Budin muhâfazasına bi't-ta'yîn mevkib-i İslâm cânib-i Belgrad'a ve Nemçelüler dahi memleketleri tarafına atf-ı zimâm[799] eylediler.

Celâlî Hasan Paşa, Rumili tarafına geçirülmüş ise de paşa-yı mezbûrdan ayrulan ve taraf taraf hâdis ü peydâ olan celâlîler günden güne kesb-i cem'iyyet ü cesâmet etmekde olmalarıyla tenkîl ü tedmîrleri içün evvelen vüzerâdan Nuh Paşa ve sâniyen Nasûh Paşa ser-'asker ta'yîn olunmuşiken

19

muvaffak olunamayub Sadr-ı a'zam Yemişci Hasan Paşa dahi iki tarafın umûruyla takayyüd eylemek zımnında İstanbul'da kaldığı hâlde ağrâz-ı şahsiyyesinin icrâsı kaydına düşerek vüzerâ ve ümerâdan menfûru olanları katl ü i'dâm eylediğine ve yeniçerilerin himâyesiyle nâ'il-i istiklâl olmakdan nâşî mağlûb-ı imtinânları olduğundan yeniçeri tâ'ifesi gerek İstanbul'da ve gerek ordu-yı hümâyûnda pek ziyâde yüze çıkub idâreleri kesb-i müşkilât etdiğinden mâ'adâ tavâ'if-i 'askeriyye ile i'tisâmı cânib-i saltanata hoş gelmediğine binâ'en bin on iki senesi Rebî'ü'l-âhir'inde (Eylül 1603) ma'zûl ve birkaç gün sonra maktûl olub mukaddemâ silâhdârlıkdan Mısır vâlîliğiyle çıkan Yavuz Ali Paşa sadr-ı sadârete intihâb ve da'vet olundu.

Nakz-ı Ahd-ı Şâh-ı 'Acem

Hükümrân-ı İran olan Şâh Abbas, 'asr-ı Murad Hân-ı Sâlis'de Devlet-i 'Aliyye ile 'akd-ı musâlaha etdikden sonra umûr-ı muhtelle-i devletini tanzîm ve Özbekler

[799] atf-ı zimâm: hareket etmek.

eline geçen memâlik-i mevrûsesini ma'a ziyâdetin istirdâd ile kuvvet ü kudretini tatmîm etmekle mukaddemâ cânib-i saltanat-ı seniyyeye terk eylediği Azerbaycan ve Şirvan ülkelerinin zabtına fırsat-bîn idi. Nemçe seferinin temâdîsi ve bâ-husûs Anadolu'da celâlî eşkıyâsının zuhûru aradığı zamânı irâ'e ve Nemçelülerin tergîb ü teşvîkiyle hâsıl olan ittihâdları dahi şâhın arzusunu icrâya ibrâz-ı müsâ'ade eylediğinden ve Tebrîz muhâfazasında bulunan ve *yerli kulu* denilen üç-dört bin kadar yeniçeri neferâtı vâlîleri bulunan Zincirkıran Ali Paşa'ya tagallüb ederek ahâlîye etmedikleri cevr ü ezâ kalmadıkdan başka paşayı kaldırub ba'zı Ekrâdı terbiye nâmıyla gârete götürdükleri şâh-ı müşârün ileyhin mesmû'u olduğundan on beş bin süvârî ile ber vech-i ılgar yedi günde İsfehan'dan Tebrîz'e vâsıl oldu.

Ali Paşa bir-iki bin kişi ile esnâ-yı 'avdetinde şâha rast gelerek vukû' bulan muhârebede isbât-ı şi'âr-ı merdânegî etmişler ise de 'Acemlerin kesreti mûcib-i galebeleri olmağla ekser 'asker ve ümerâ şehîden 'âzim-i mülk-i câvidânî olub Ali Paşa esîr ve şehr-i Tebrîz giriftâr-ı dâm-ı teshîr olmasıyla berâber şâh-ı müşârün ileyhin Revan'ı muhâsaraya şitâb eylediği haberi Der-i devlete vusûl buldu. Bunu müte'âkıb pâdişâh-ı zamân Sultân Mehmed Hân hazretleri bin on iki senesi şehr-i Receb'i evâsıtında (Aralık 1603) otuz yedi yaşında ve saltanatlarının onuncu sâlinde vefât eyledi.

Saltanat-ı Sultân Ahmed Hân-ı Evvel

Sultân Ahmed Hân-ı Evvel câlis-i taht-ı peder oldu. Şehriyâr-ı mağfûr âbid ü zâhid bir pâdişâh-ı

20

kesîrü'l-mehâmid olub fakat kuvve-i müdebbiresi mertebe-i ihtiyâcdan dûn ve vâlideleri Safiyye Sultân'a ta'zîm ü tevkîri hadden efzûn olmağla, 'azl ü nasb-ı vükelâ ve hall ü 'akd-ı mesâlih-i saltanat, müşârün ileyhânın müsellem-i keff-i gayr-ı kâfiyyesi olduğundan revâc-ı irtişâ fevka'l-'âde şöhret-nümâ idi.

Cülûs-ı Ahmed Hân vukû'u günü Kapudân-ı Deryâ Cığalazâde Sinân Paşa donanma-yı hümâyûn ile Akdeniz'den 'avdet ve takbîl-i dâmen-i pâdişâh-ı cedîd ile tecdîd-i meziyyet eyledüğü misillü beş-altı gün sonra Sadr-ı a'zam Yavuz Ali Paşa dahi vâsıl oldu. Cülûs bahşîşi sadr-ı a'zamın müsteshabı olan Mısır hazînesinden i'tâ olunmak musammem olduğu hâlde hazîne-i mezbûrenin karadan geldiği cihetle vürûdu beş-on güne muhtâc olduğundan yalnız *İç Hazîne'den* yedi yüz bin altun ihrâc ve kānûn-ı devlet vechile tavâ'if-i 'askeriyyeye taksîm olundu.

Sadr-ı a'zam Nemçe tarafına ve Cığalazâde 'Acem üzerine serdâr nasb olunub beş-on bin yeniçeri ile silâhdâr ve ulûfeciyân-ı yesâr ve gurebâ-yı yesâr bölükleri Cığalazâde ma'iyyetine ve kusûr-ı tavâ'if-i 'askeriyye sadr-ı a'zam ordusuna me'mûr ve terfîk kılınub sadr-ı müşârün ileyh bin on üç senesi Muharremi'nde

(Mayıs 1604) cânib-i Engürüs'e tahrîk-i tuğ ü 'alem eyledi. Lâkin Belgrad'a vusûlünü müte'âkıb mürtehil-i dâr-ı âhiret olmağla mühr-i sadâret sene-i sâbıkada serdâr bulunan Lala Mehmed Paşa'ya irsâl buyuruldu.

Sadr-ı cedîd ibtidâ-yı seferden ya'ni on iki seneden berü muhârebe ve muhâfaza hıdmetlerinde müstahdem ve dirâyet ü şehâmeti müsellem olduğundan tedârükât-ı kaviyye ile Budin cânibine azîmet edüb vusûlünden mukaddem Peşte'de bulunan Nemçelüler firâr etmeğin ol havâlîde bulunan Cankurtaran ve Hatvan ve Vac palankalarını eyâdî-i a'dâdan tahlîs ve ta'mîr ü termîmlerini tatmîm etdikden sonra Estergon Kal'ası'nı muhâsara eyledi ise de Nemçelüler Estergon'un karşısında vâkı' Ciğerdelen nâm istihkâm civârına ordu ve Tuna Nehri üzerine köprü kurub nev-be-nev kal'aya 'asker ve mühimmât vaz'ıyla tahkîm ü tersîn eylediklerinden ve rûz-ı Kasım dahi takarrub etdiğinden bir aydan mütecâviz vukû' bulan muhâsara ve muhârebe netîce-bahş-ı matlab olmamağla sadr-ı müşârün ileyh serhaddât-ı İslâmiyye'nin emr-i muhâfazalarını bi'l-ikmâl Budin'e ve andan Belgrad'a 'avdet edüb beş-on gün mürûrunda hâk-pây-ı şâhâneye yüz sürmek ve mesâlih-i mühimmeyi şifâhen 'arz eylemek içün cânib-i İstanbul'a tahrîk-i tevsen-i isti'câl ve Ramazân-ı şerîf içinde takbîl-i dâmen-i sultânî ile tahsîl-i şeref ü ikbâl eyledi.

Şâh-ı 'Acem Revan'ı muhâsaraya 'âzim oldukda vâlîsi bulunan Şerîf Paşa civârda bulunan

21

Nahcivan Kal'ası'nı terk etdirerek içinde bulunan 'asâkir-i 'Osmâniyye'yi celb etmekle Revan'da altı bin 'asker tecemmü' etmişidi. Bunlarla emr-i müdâfa'aya kıyâm eyledi ise de İstanbul'dan serdâr ta'yîn olunan Çığalazâde'nin vürûdu üç-beş aya muhtâc olduğuna ve civârda bulunan vülât dahi celâlî gâ'ilesinden nâşî kudret-yâb-ı i'âne olamadıklarına mebnî yedi ay mahsûr oldukdan sonra bi'z-zarûre teslîm-i hisâr eyledi. Azerbaycan ahâlîsi içinde Şî'iyyet te'essüs eylemiş bulunmakdan nâşî anların i'ânesiyle şâh-ı müşârün ileyhin kuvvet ü cem'iyyeti günden güne mütezâyid olarak ol havâlîde bulunan mevâkı'i kâmilen zîr-i hükmüne almağla Sokullu Mehmed Paşa merhûmun fasl-ı sâbıkda beyân olunan mülâhazât ve mütâla'ât tamâmıyla zuhûra geldi ve mukaddemâ çekilen bunca emekler hebâ oldu.

Serdâr-ı İran Çığalazâde Sinân Paşa bin (on) üç senesi Muharremi evâsıtında (Haziran 1604) Üsküdar'dan hareket edüb rast geldiği celâlî ser-kerdelerinin kimini katl ü tedmîr ve kimini taltîf ü te'mîn ile cünûd-ı 'Osmâniyye'yi tevfîr ederek Erzurum'a ve andan Kars'a vâsıl oldukda cenge da'veti mutazammın İran şâhına nâmeler gönderdi ise de şâh-ı müşârün ileyh mukābeleden girîzân ve Revan'a doğru revân olduğundan serdâr-ı ekrem dahi arkası sıra pâyân oldu. Şâh-ı

'Acem'in maksadı 'asâkir-i 'Osmâniyye'yi it'âba münhasır ve mukābeleden müctenib olduğuna ve mukaddemâ Kal'a-i Revan'ı tahrîb ve ol havâlîyi ahâlîden tahliye eylemiş idüğüne binâ'en serdâr-ı müşârün ileyh Nahcivan'a münsarif ve zimâm-ı tedbîri Karabağ'da kışlamağa mün'atıf olduğu hâlde ma'iyyetinde bulunan ümerâ ve tavâ'if-i 'askeriyye memâlik-i 'Osmâniyye'ye 'avdet husûsunda hem-zebân-ı ittifāk oldular. Serdâr-ı ekrem her çend ki: *Karabağ'ın şitâsı hıffet ve me'kûlât ü meşrûbâtı kesret üzeredir. Cem'iyyetimizi dağıtmayub bu sene orada meştâ-nişîn olur isek 'Acem şâhını bir yerde kısdırub tutmak ağleb-i me'mûldür* dedi ise de kârger-i te'sîr olmayub ve: *Mevsim-i şitânın hulûlü cihetiyle ba'd-ez-în Tebrîz'i muhâsara dahi netîce-bahş olmaz* deyu guluvv eylediklerinden bi'z-zarûre Nehr-i Aras'ı mürûr ile Tebrîz'e karîb mahallerden Van'a lede'l-vusûl ümerâ ve tavâ'if-i 'askeriyyeyi münâsib meştâlara irsâl ve kendüsü Van'da ikâmeti ihtiyâr eyledi ve ümerâdan ba'zılarınm: *Serdâr olanların meştâ-nişîn olması hilâf-ı mu'tâd ve mugâyir-i ihtiyâtdır* dediklerine kulak vermedi. Lâkin 'asâkir-i 'Osmâniyye dağılub serdârın Van'da mukîm olduğunu şâh-ı 'Acem istimâ' etdikde Van'ı muhâsaraya şitâb eylediğinden serdâr-ı müşârün ileyh nâ-çâr Van Gölü'nden kayık ile Adilcevaz'a ve andan dahi Erzurum'a azîmet ve şâh dahi Van'ı almağa 'adem-i istitâ'atini derk ile 'avdet eyledi.

22

Sadr-ı a'zam Lala Mehmed Paşa bin on dört senesi Muharremi'nde (Mayıs 1605) ordu-yı hümâyûn ile İstanbul'dan hareket edüb Belgrad'a ve ba'dehu Ösek civârına vâsıl oldukda cihet-i teveccüh ta'yîn olunmak üzere 'akd-ı meclis-i müşâvere eyledi. Ba'zıları Estergon teshîrine gidilmek sûretini tercîh eylediler ise de ekser ümerâ Kanije ile Viyana beyninde olan ve servet (ü) ma'mûriyyetleri meşhûr bulunan memleketlerin gâret edilmesini tensîb etmeleri ile buna karâr verilüb yeniçeri ağası neferâtıyla ilerüye gönderilmiş olduğu hâlde ordu kādısı bulunan Vildanzâde Ahmed Efendi'ye karâr-ı meclisi tescîl ü i'lâm eylemek husûsu taraf-ı serdâr-ı ekremîden teklîf olundukda kādı-i mûmâ ileyh ashâb-ı liyâkat ü hamiyyetden bir zât olduğundan cevâb-ı sâdıkâneye cür'et edüb: *Bir takım hıtâm-ı dünyâ*[800] *arzu-keşlerinin akvâlîne firîfte olarak bu kadar ağır 'asker ile çapula gitmek hatâ-yı fâhişdir. Zîrâ daha Kasım'a seksen gün olub emr-i gâret ise yirmi-otuz günde hâsıl olur ve tavâ'if-i 'askeriyye, dest-res oldukları emvâl-i ganâyimi me'menlerine îsâl içün dağılur. Ol vakt düşman Istoni-i Belgrad veyâhûd Budin'i muhâsara eyledikde kimler ile cevâb verirsiniz. Bâ-husûs pâdişâh hazretleri Estergon'un fethi murâd-ı mahsûsumdur, dediğini ifâde buyurmuş idiniz. Buna teşebbüs eylediğiniz hâlde ba'de'l-muhâsara fethi müyesser olmasa dahi ma'zûr olursunuz* demekle bu kelâm-ı müstakîmâne sadr-ı a'zamı hâb-ı

[800] hıtâm-ı dünyâ: dünyanın yuları, dünyanın yönetimi.

gafletden bî-dâr ve yeniçeri ordusunu 'avdet etdirerek Estergon cânibine atf-ı licâm-ı iktidâr eyledi.

Mukaddemâ papa tarafından Nemçelülere i'âneye gönderilüb ba'zı palankalar muhâfazasına vaz' olunan İtalyalılardan üç bin kadar İtalyan, İbrâhim Paşa sadâretinde me'mûr-ı muhâfazası oldukları kal'aları cânib-i saltanat-ı seniyyeye teslîm ve ulûfe-i mu'ayyene ile hıdmet-i Devlet-i 'Aliyye'ye dâhil olmuşlar idi. Bunların vâsıtasıyla bu kerre dahi Estergon mülhakātından olub emr-i muhâfazaları kezâlik İtalyanlara mevdû' olan istihkâmât, merkûmlar tarafından cânib-i devlete takdîm kılındı ve bunlar dahi atâyâ ve ulûfe-i mu'ayyene ile hıdmet-i devlete kabûl olundu.

Kal'a-i Estergon bir aydan ziyâde muhâsara ve tazyîk olundukdan sonra istîmân ile feth ü teshîr olunmağla sadr-ı a'zam fevka'l-'âde mesrûr oldu. Zîrâ mukaddemâ eyâdî-i a'dâya giriftâr oldukda kendüsü muhâfız bulunduğundan yine kendi ma'rifetiyle istirdâd olunmasını temennî etmekde idi. Hattâ mukaddemâ *vire* şerâ'itini müzâkere eden ve hıdmet-i kitâbetde bulunan Peçuylu İbrâhim Efendi'yi gönderüb istirdâd şerâ'itini dahi yine anınla müzâkere etdürmüş olduğunu ve: *Ba'd-*

23

ez-în öldüğüme gam yemem dediğini mûmâ ileyh İbrâhim Efendi rivâyet eder.

Sultân Süleymân zamânından berü tâbî'iyyet-i devlet ile nâ'il-i âsâyiş olan Erdel kavmi ibtidâ-yı seferde firîfte-i mekr ü âl[801] ve mutasaddî-i da'vâ-yı istiklâl olub envâ' hasârete giriftâr oldukdan sonra bi'l-âhire Nemçelülere mahkûm olmuşlar idi. Nemçe halkı ise gerek Macar ve gerek Erdel ahâlîsine pek ziyâde zulm ü hakâret edegelmeleriyle mübtelâ oldukları zillet ü eziyyet canlarına tak dediğinden nihâyet 'akd-ı cem'iyyet ve Macar beyzâdelerinden Boçkayı nâm beyzâde kendülerine kral nasb olunmak üzere kemâ fi's-sâbık taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'ye 'arz-ı tâbî'iyyet etmeleriyle sene-i sâbıkada iktizâ eden şurût ü kuyûd müzâkere ve tetmîm ve cânib-i pâdişâhîden ısdâr ve ihsân olunan nâme-i hümâyûn ve murassa' altun tâc ve kılıc ve haftan sadr-ı a'zam vâsıtasıyla teslîm olundukdan mâ'adâ yirmi bin kadar 'asâkir-i mütenevvi'a-i 'Osmâniyye ile dahi bâzû-yı iktidârları tahkîm kılındı. Binâ'en aleyh sadr-ı a'zam Estergon muhâsarasıyla meşgûl iken kral-ı müşârün ileyh Erdel içinde bulunan Nemçe ordularıyla birkaç def'a muhârebe ve cümlesinde istihsâl galebe etmekle Varad ve sâ'ir Erdel kal'alarını tahlîs eyledikden sonra vukû' bulan iltimâsına mebnî Budin Beylerbeyisi Bektaş Paşa 'asâkir-i cedîde ile i'âneye me'mûr edilerek Macaristan'ın kılâ'-ı meşhûresinden olan Uyvar Kal'ası dahi Nemçelülerin eyâdî-i

[801] firîfte-i mekr ü âl: hile ile aldatılmış.

tasallutlarından intizâ' olundu. Kal'a-i merkûme zâten Erdel Hükûmeti'nin hâricinde olduğundan doğrudan doğruya cânib-i saltanat-ı seniyyeden zabt olunmak tasavvur kılınmış ise de kral-ı müşârün ileyh Erdel Hükûmeti'ne ilhâkı husûsunda niyâz ü ilhâh eylediğine ve tatyîbi ise mültezim bulunduğuna mebnî is'âf-ı iltimâsına müsâ'ade-i seniyye erzânî buyuruldu.

Şark serdârı olan Çığalazâde Sinân Paşa mevsim-i şitâyı Erzurum'da imrâr ve tedârükât-ı harbiyyeye sarf-ı iktidâr edüb bin on dört (1605) senesi evvelbahârında ma'iyyetine me'mûr olan ümerâ ü 'asâkir ile Tebrîz'e doğru hareket ve Silmas havâlîsine muvâsalat ederek 'Acem şâhı ile aralarında iki-üç sâ'atlik mesâfe kaldıkda Erzurum Beylerbeyisi Sefer Paşa on yedi nefer mîr-mîrân ve mîr-livâyı kendüsüne uydurub bilâ-ruhsat cânib-i düşmana ılgar etmekle serdâr-ı müşârün ileyh 'avdetleri içün ıstâr-ı evâmir eylediği hâlde kârger-i te'sîr olmadı. Şâh-ı müşârün ileyh ise 'askerini üç fırkaya taksîm ve müte'âkıben sevk eylemiş idüğünden Sefer Paşa takımı der-ceng-i evvel birinci fırkayı târ-mâr ve fırka-i sâniyyeyi ilticâya icbâr edüb anlar ile dahi mutâraha-i kâr ü zâra müsâra'at ve cümlesini şâh ordusuna ircâ'a gayret etmeleriyle bu kadar

24

fevz ü zafer ile kanâ'at, lâzimeden iken tehevvür-i nâ-be-câ[802] ile ordu-yı şâha dahi hücûm ve ahşama kadar ceng eylediler. Şâh-ı 'Acem ibtidâ-yı hâlde mu'asker-i 'Osmânî 'askerden hâlî olmak zu'muyla dört-beş bin süvârî göndermiş idüğünden serdâr-ı ekremin yanında bulunan cüyûş-ı muvazzafa-i 'Osmâniyye bunları def' edüb ancak hîn-i 'avdetlerinde gereği gibi zedelenmiş ve yorulmuş olan Sefer Paşa 'askerine bi't-tesâdüf âğâz-ı muhârebe olunmağla ümerânın ba'zıları düşmanı söküb orduya 'avdet edebildiler ise de Sefer Paşa ve birkaç beylerbeyi ve mîr-livâ maktûl ü me'sûr oldu. Bu vak'a 'asâkir-i 'Osmâniyye'ye mûcib-i dehşet olduğu hâlde ahşamdan sonra Ekrâd beyleri: *'Acem basdı* gulgulesiyle perâkende ü perîşân ve sunûf-ı 'askeriyyeden pek çoğu dahi anlar ile girîzân olub mu'ahharan bu şâyi'anın bî-asl ve hud'a-i düşman olduğu zâhir olmuş iken serdâr-ı ekremin yanında iki-üç bin kadar yeniçeri ve sipâh zâbitân ve neferâtından başka kimse kalmadığından bi'z-zarûre mühimmât ve 'askeri develere irkâb ve Van'a doğru şitâb eyledi. Şâh Abbas ordu-yı hümâyûnun 'avdetini kendüsünü tutmak içün tertîb olunmuş desîseye haml ile bir mikdâr te'ennî ihtiyâr etdikden sonra ordu-gâha vâsıl ve nakl olunamayan ba'zı eşyâ-yı hasîseye[803] nâ'il oldu.

[802] tehevvür-i nâ-be-câ: yersiz öfkelenme.

[803] eşyâ-yı hasîse: değersiz eşya.

İstitrâd

Devlet-i 'Aliyye'nin 'asâkir-i muvazzafa ü muntazamasından olub evâ'ilde mîr-mîrân ve mîr-livâlar ma'iyyetinde hıdemât-ı azîmeye muvaffak olan ve mikdâr ü kemiyyetleri fasl-ı sâbıkda mastûr bulunan timârlu sipâhîsinin inhilâl-i kānûn ü intizâmları sebebiyle sûret ve 'adedlerine za'f ü noksân tareyân eylediğinden bir vakitden berü beylerbeyi ve mîr-livâlar levend ve sekbân nâmıyla dâ'irelerinde bir takım haşerât istihdâm ederler idi. Bunlar dahi celâlîlerin bir nev'i ve belki menba'ı olub çünki bir-iki yüz nefere pîşvâ olan sekbân bölükbaşıları kapusuz kaldığı ve vakt-i hâli müsâ'id gördüğü anda celâlî olur veyâ olmuşlara iltihâk birle tahrîb-i memâlik ve gâret-i emvâl-i İbâdullah ile imrâr-ı eyyâm eyler idi ki bu asırda zuhûr eden celâlîlerin pîşvâsı olan Karayazıcı dahi vülât bölükbaşılığından azmışdır. Gerek bu muhârebede ve gerek sene-i sâbıkada Budin'den Peşte'ye 'asker imrâr olundukda kırılan cüyûş-ı İslâmiyye bunlardan olub 'asâkir-i muvazzafa-i 'Osmâniyye'den olan zâyi'ât ekall-i kalîl idüğü rivâyet-kerde-i ekser müverrihîndir.

Çığalazâde mağmûm ü mükedder[804] Van'a ve andan Diyarbekir'e ric'at akabinde mürtehil-i dâr-ı âhiret olmağla artık ümerâ-yı 'Osmâniyye Şirvan ve Şemâhi taraflarında pây-dâr olamadığından ol havâlî dahi Şâh-ı 'Acem'in hükmüne dâhil oldu.

Celâlî üzerine ser-'asker ta'yîn olunan Nasûh Paşa, Bolvadin kurbunda Tavil nâm şakî ile muhârebe ederek münhezim ve sebük-bâr İstanbul'a 'âzim olub: *Bi'z-zât pâdişâh hazretlerinin Anadolu cânibine azîmetleri muktezîdir* deyu şifâhen huzûr-ı hümâyûnda 'arz-ı mâ-fi'z-zamîr eylediğinden Sultân Ahmed Hân hazretleri Bursa'ya azîmet buyurub Yemişci Hasan Paşa Vak'ası'ndan berü serseri gezmekde olan dört bin kadar sipâh ve silâhdâr çalıklarının ya'ni matrûdlarının cerâyim-i sâbıkaları 'afv ve vezâ'if-i maktû'aları ibkâ ve îfâ olunarak nısfı Nasûh Paşa ve nısf-ı diğeri vüzerâdan Davud Paşa ma'iyyetine bi't-ta'yîn celâlî tasallutunun ref' ü izâlesine me'mûr ve i'zâm buyuruldu ve müte'âkıben Asitâne-i 'Aliyye'ye 'avdet-i hümâyûn vâkı' oldu.

Sadr-ı a'zam Lala Mehmed Paşa Estergon fethiyle be-kâm oldukdan ve Vişgrad ve Polata ve Pesperim gibi palankaları Rumili Beylerbeyisi Tiryaki Hasan Paşa ve Bosna Mîr-mîrânı Hüsrev Paşa ma'rifetleriyle teshîr etdirdikden sonra Belgrad'a 'avdet etmişidi. İran mâddesi ve celâlî ahvâlî kesb-i müşkilât ü ehemmiyet etmek hasebiyle İstanbul'a da'vet olunub lede'l-vusûl 'akd-ı meclis-i meşveret olundukda vezîr-i râbi' bulunan ve Kuyucu Murad Paşa nâmıyla meşhûr-ı

[804] mağmûm ü mükedder: gamlı ve kederli.

enâm olan pîr-i sâhib-şemşîrin Nemçe üzerine ve Nasûh Paşa'nın İran cânibine serdâr ta'yîniyle sadr-ı müşârün ileyhin merkez-i devletde ikâmet eylemesi karârlaşub müsâ'ade-i pâdişâhî dahi erzân buyurulmuşiken Çığalazâde vefâtında bostancıbaşılıkdan kapudân olan ve zât-ı şâhâneye fevka'l-'âde takarrub hâsıl eyleyen Derviş Paşa sevkiyle sadr-ı a'zamın bi'z-zât İran üzerine hareketi içün ekîd ü şedîd hatt-ı hümâyûnlar sâdır oldukdan başka ba'zı tevcîhât ü tahkîrât dahi vâkı' olduğundan sadr-ı müşârün ileyh be-gâyet müte'essir ü mütekeddir olarak bi'l-âhire menzûl[805] ve birkaç gün mürûrunda rahmet-i Hakk'a mevsûl olmağla müşârün ileyh Derviş Paşa bin on beş senesi evâ'ilinde (1606 başları) sadr-ı sadârete i'tilâ ve takarrub-i pâdişâhîden müstefîd olmak emniyyesiyle selefi zamânında Haydar Paşa Sahrâsı'nda tehiyye olunan ordu-yı hümâyûnu Deli Ferhâd Paşa nâmında bir nev-zuhûra i'tâ ve Anadolu cânibine isrâ eyledi. Ancak paşa-yı mezbûrun harekât-ı mecnûnânesi cihetiyle Konya'ya varmaksızın ma'iyyetine me'mûr olan 'asker müteferrik ü perîşân olduğundan 'illet-i sebebiyyet ile sadr-ı müşârün ileyh müttehem ve tama' ü garazdan ibâret olan ef'âl-i seyyi'esi dahi münteşir olmağla sene-i mezbûre Şa'bân'ında (Aralık 1606) huzûr-ı hümâyûnda maktûl ve makām-ı sadârete Nemçe üzerinde serdâr bulunan Kuyucu Murad Paşa mevsûl oldu.

Eğri Kal'ası Erdel ile Macaristan-ı Bâlâ beyninde vâkı' olub memâlik-i İslâmiyye'ye uzak

26

olduğuna ve Estergon Kal'ası ise Tuna kenârında ve Budin'in üst cânibinde idüğünden elde bulunmadıkca Budin'in taht-ı emniyyet-i kâmilede kalamayacağı bedîhî idüğüne mebnî İbrâhim Paşa sadâretinde mezkûr kal'alar mübâdele olunmak şartıyla 'akd-ı musâlaha olunması müzâkere olunduğu hâlde Nemçelüler râzı olmamışlar iken Erdel kavminin saltanat-ı seniyyeye tecdîd-i teba'iyyet eylemeleri üzerine bi'z-zarûre izhâr-ı muvâfakata mecbûr oldular ise de cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den bilâ-bedel Estergon Kal'ası taleb olunmağla yine maslahat tesviye-pezîr olamamış olduğu hâlde mu'ahharan Estergon Kal'ası dahi harben teshîr olunduğundan musâlahaya mâni' kalmayub fakat sadr-ı 'asr bulunan Lala Mehmed Paşa bir kerre havza-i hükûmet-i İslâmiyye'ye giren kal'aların ya'ni Yanık Kal'ası'yla Filek ve sâ'ir palankaların cânib-i Devlet-i 'Aliyye'ye teslîmi ve umûmen Macar kavminin Poçkayı Kral, zîr-i hükmünde bulunmasını esâs-ı musâlaha ittihâz ederek bu vechile müzâkere-i sulh olunmakda iken kendüsü İstanbul'a da'vet olunmağla hitâm-ı maslahat Murad Paşa'ya havâle olunmuşidi.

[805] menzûl: nûzl inmiş, inme inmiş, meflûc.

'Akd-ı Musâlaha-i Nemçe

İran ve Anadolu ahvâlînin tanzîmi içün Nemçe musâlahasınm bir an evvel bitirülmesi iktizâ-yı hâlden göründüğüne mebnî esâs-ı mezkûrdan ferâgat olunarak Budin Mîr-mîrânı Ali Paşa ve kādısı Habil Efendi, Nemçe murahhaslarıyla Estergon ile Komran beyninde vâkı' Zidove nâm mahallde kayıklar içinde bi'l-ictimâ' bedel-i sulh olmak üzere Nemçelüler tarafından iki yüz bin gurûş i'tâ ve üç sene mürûrundan sonra her sene hediyye-i münâsibe-i gayr-ı mu'ayyene takdîm kılınmak şartıyla on yedi mâdde ve yirmi sene müddet üzerine emr-i sulhu müzâkere ve tanzîm eylediler.

On beş sene mümtedd olan işbu muhârebenin netîcesinde gâlibiyyet ü mağlûbiyyet ve menâfi' ü zâyi'âtdan tarafeyne â'id olan ahvâl ber vech-i âtî îrâd olunur. Evvelen saltanat-ı seniyyenin merkez-i saltanatı şöyle dursun üssü'l-harekât-ı 'askeriyyesi olan Belgrad bile ma'reke-gâh olan mevâkı'a iki yüz sâ'atden mütecâviz ve Viyana'nın mesâfesi ise bundan pek çok nâkıs olmak hasebiyle sevk-i 'asker ü mühimmât husûsâtında Devlet-i 'Aliyye'ce müşkilât birkaç mertebe efzûn iken evâ'il-i seferde Sinân Paşazâde Mehmed Paşa'nın zîr-i idâresinde bulunan bir ser-'asker ordusunun perîşânlığından başka 'asâkir-i 'Osmâniyye meydân muhârebesi inhizâmına giriftâr olmayub bi'l-aks Yanık ve Eğri ve Kanije muhârebelerinde Nemçelülerin üç 'aded cesîm orduları bi'l-külliye kahr ü tedmîr ve kâffe-i top ve cebehâne ve mühimmât-ı hıyâmiyyeleri zabt ü teshîr olunmuşdur.

Sâniyen bizim tarîhlerde Yanık ta'bîr olunan Rab Kal'ası'yla Estergon ve Istoni-i Belgrad ve Peşte

27

kal'aları bir takım palankalar bi'd-defa'ât tarafeynden zabt ve istirdâd olunmuş ise de netîce-i hâlde saltanat-ı seniyye hudûd-ı kadîmesinden aslâ zâyi'âta mübtelâ olmadıkdan fazla Eğri ve Kanije ve Uyvar kal'a ve sancaklarını kalem-rev-i hükûmetine ilhâk ve menşe'-i muhârebe olan Bosna eyâletini dahi Bihke ve Banaluka taraflarından haylice tevsî' eylemişdir. Sâlisen bu muhârebeden sonra Eflak ve Boğdan emâretlerinde muhâlefet ve 'isyân iktidârı, bi'l-külliye zâ'il ve Memleketeyn-i mezbûre, eyâlât-ı sâ'ire sırasına dâhil olmağla Dîvân-ı hümâyûn tercümânlığı gibi hıdemât-ı Devlet-i 'Aliyye'de müstahdem olan Rum milleti ekâbirinden voyvodalar nasb ü ta'yîn olunmağa başlanmışdır.

Zâyi'ât bahsine gelince evvelen Sultân Süleymân zamânından berü Nemçelülerin senevî otuz bin altun vergi vermelerü meşrût iken hediyye-i gayr-ı mu'ayyeneye münkalib oldu. Sâniyen her ne kadar saltanat-ı seniyye bu seferde gâ'ib eylediği nüfûs ü emvâle mukābil külliyetlü üserâ ve emvâl-i ganâyime dest-

res olmak hasebiyle millet-i İslâmiyye'nin zâyi'âtını bu menâfi' cebr edebilür ise de sefer-i mezbûr Celâlîlerin zuhûruyla Anadolu'nun harâbîsini istilzâm eyledi. Sâlisen 'Acem şâhı Devlet-i 'Aliyye'nin Nemçelüler ile uğraşmakda olmasını fırsat ittihâz ederek Erzincan ve Şirvan ülkelerini istirdâda kudret-yâb oldu.

Sultân Ahmed Hân hazretlerinin zâde-i tab'-ı şâhâneleri olan sulh tarîhi dahi mevâdd-ı meşrûhayı mü'eyyid olduğundan sebt ü terkîm kılınmışdır.

Bunca yıldır serhâdda serdâr irsâl eyledim
Gerçi gördüm her birinin hıdmeti a'lâ dürür.
Bir zamân âsûde olub 'askere ire nizâm
Kimseye kalmaz geçer çün bilirüm dünyâ dürür.
Mâ'il oldum nice yıllar ire serhâdda sükûn
Rezmi bezm etsünler anda nice bir gavga dürür.
Tutdu râh-ı Ka'be'yi hâr-ı mugaylân-ı adû[806]
Anı ol yoldan gidermek devlet-i 'uzmâ dürür.
Hem celâlîden Karaman ve Sivas olsun halâs
Hâricî hazfı dahi lâzım çü bir ma'nâ dürür.
Re'y-i sâ'ib fikr-i sâkıbda vezîr-i bî-nazîr
Bulmadım ammâ bu kâr üzere ki müstesnâ dürür.
Akıbet hâtif Murad Paşa içün edüb hitâb
Dedi gönder serhadda ol âkıl ü dânâ dürür.
Hıdmetinde hâsıl etmişdir senin rîş-i sefîd
Bu murâdın ol murâda ger vara dünyâ dürür.
Bu sürûr üzere anı serhâdda irsâl eyledim
Sa'y edübdür hıdmetimde her ne kim ola dürür.
Bahtîyâ baş eğdiren kat'-ı harâca düşmanı
Oldu tarîh hâliyâ cehd-i Murad Paşa dürür.
Bin on beş (1606)

Erdel Kralı olan İştovan Poçkayı hakkında Nemçelülerin adâvet ü husûmetleri mertebe-i kemâlde olub lâkin harben bir şeye muktedir olamadıklarından 'alâ rivâyetin ba'zı vesâ'it ile

28

[806] hâr-ı mugaylân-ı adû: düşmanın dikenili çalısının dikeni.

tesmîmine zafer-yâb olmalarıyla müşârün ileyhin vasiyyeti üzerine hemşîresi dâmâdı olan ve kadîm Macar kralları neslinden bulunan Hemun Baturi nâm beyzâde ittifâk-ı ümerâ-yı kavm ile makām-ı kralîye intihâb olunduğuna ve mukaddemâ kral-ı müteveffâya i'tâ olunan ahidnâme-i hümâyûn dahi mezbûrun velîahdlığı mastûr idüğüne mebnî cânib-i saltanat-ı seniyyeden müşârün ileyhin krallığı tasdîk ve nâme ü teşrîfât-ı hümâyûn ile tevkîr kılındı. Sadr-ı a'zam emr-i sulhu itmâm ve bedel-i sulh olan iki yüz bin gurûş ile vârid olan Nemçe elçisini mustashiben Dârü's-saltana cânibine hırâm edüb bin on altı senesi evâhir-i Muharremi'nde (1607 Mayıs sonları) İstanbul'a vâsıl ve Rebî'ü'l-evvel'inde Anadolu ahvâlîni tanzîm içün Sahrâ-yı Üsküdar'a mürtehil oldu.

İstîsâl-i Eşkıyâ-yı Celâlîyân

Çığalazâde İran üzerine serdâr oldukda *yurdluk* ve *ocaklık* vechile Kilis sancağına mutasarrıf olan Canpoladzâde Hüseyin Bey'e Haleb eyâletini tevcîh etmişdi. Serdâr-ı müşârün ileyh münhezimen Van'a 'avdet eder iken mezbûr Hüseyin Paşa dört bin kadar muntazam 'asker ile mülâkāt eylemesi akabinde hengâm-ı muhârebeye yetişmemek töhmetiyle maktûl olduğundan Haleb mütesellimi olan birâderzâdesi Ali Bey ref'-i râyet-i 'isyân eylediğine binâ'en def'-i gâ'ilesi içün eyâlet-i Haleb mîr-i mezbûra tevcîh olunduysa dahi tahsîl-i itmînân edemediğinden ve erbâb-ı 'aşîret ü asabiyyetden ve ashâb-ı servet ü iktidârdan olmalarıyla 'asâkir-i muvazzafa-i 'Osmâniyye'ye taklîden kırk bin kadar süvârî ve piyâde, cüyûş-ı muntazama tedârük ederek Şam ve Humus taraflarına itâle-i dest-i tagallübe mütecâsir olduğundan[807] sadr-ı a'zam, Kalenderoğlu ve Kara Sa'id ve Tavîl gibi üçer-beşer bin eşkıyâ ile Anadolu'yu tahrîb eylemekde olan celâlîlere atf-ı nigâh etmeyerek evvel emirde Canpoladoğlu cem'iyyetinin dağıdılması maksadıyla Haleb'e doğru 'âzim oldu. Esnâ-yı râhda ve bâ-husûs Konya'da ele geçirdiği ufak tefek celâlî eşkıyâsını endâhte-i hufre-i in'idâm etdikden sonra Haleb civârında vukû' bulan muhârebe-i azîmede mansûr ü muzaffer olarak sevâdd-ı eşkıyâyı kahr ü tedmîr eyledi. Bu muhârebede Rumili Vâlîsi Tiryaki Hasan Paşa fevka'l-'âde izhâr-ı şecâ'at ü gayret edüb hâtime-i zîb-i defter-i hıdemât olmağla[808] pîrliğine binâ'en ve taleb ü istid'âsına ibtinâ'en havâss-ı vezâret ile tekâ'üd ihsân ve Canpoladoğlu Ali Paşa ba'de'l-inhizâm firâr-künân dergâh-ı pâdişâhîye dahîl düşdüğünden 'afv-ı hümâyûna mazhar ve Tameşvar eyâletiyle muvakkar kılındı.

İşbu bin on altı (1607) senesi hilâlinde Kırım Hân'ı olan Gâzî Giray mat'ûnen mürtehil-i

[807] itâle-i dest-i tagallübe mütecâsir olmak: hıyanetle hüküm sürmeye cesaret etmek.

[808] hâtime-i zîb-i defter-i hıdemât olmak: hizmet defterinin son süsü olmak.

29

dâr-ı âhiret oldukda[809] ümerâsı: *Pederi vasiyyetidir* diyerek oğlu Tahmeş Giray'ı mesned-i hânîye is'âd ile keyfiyyeti taraf-ı şâhâneye 'arz eylediler ise de bilâ-tevcîh kâ'id-i vesâde-i hükûmet olması taraf-ı saltanat-ı seniyyeye girân geldiğinden, bir müddet Celâlî Deli Hasan Paşa ile gezüb ba'dehu 'afv-ı hümâyûna nâ'il ve ol zamândan berü İstanbul'da mukîm olan merhûm-ı müşârün ileyhin birâderi Selamet Giray mansıb-ı hânîye vâsıl oldu.

Sadr-ı a'zam Yeniçeri Ocağı'nı ma'iyyetinde tevkîf ve tavâ'if-i 'askeriyyeyi ve beylerbeyileri münâsib mevkı'lere taksîm edüb kendüsü Haleb'de meştâ-nişîn olmuşidi. Taraf-ı pâdişâhîden mu'asker-i hümâyûna gönderilmesi lâzım gelen hazîne, Defterdâr Ekmekcizâde Ahmed Paşa'ya tevdî' ve takviye-i bâzû-yı iktidârı içün Rumili vâlîliği dahi ilâve-i me'mûriyyeti kılınub irsâl olundu ise de paşa-yı müşârün ileyh erbâb-ı harb ü kıtâlden olmadığından Celâlî havfıyla yolu sapdırub Ankara Kal'ası'na dâhil ve ileriye hareket edebilmek ihtimâli olmadığı sem'-i serdâra vâsıl olub bâ-husûs Bursa ve Mağnisa şehirlerini ve ol havâlîde olan sâ'ir kasabât ve kurâyı yağma ü târâc eden Kalenderoğlu nevbet-i istîsâl kendülerine resîde olduğunu derk ile sanâdîd-i celâlîyânı refâkatine da'vet eylemesiyle otuz bin kadar şakî taht-ı emrinde müctemi' olarak hazîneyi ihtilâs etmek sevdâsında oldukları dahi istihbâr olunduğuna mebnî sadr-ı a'zam 'asâkir-i 'Osmâniyye'nin ictimâ'ına bakmayarak evâhir-i *hamsînde* Haleb'den hareket eyledi. Celâlî ser-kerdelerinden ba'zıları serdâr-ı ekrem ile mukâbeleyi tecvîz etmeyüb Anadolu'nun uzak yerlerine çekilmeyi tensîb eylediler ise de bir takımı ordu-yı hümâyûnda 'askerin kılletini der-pîş ederek muhârebeye cür'et etdiler. Binâ'en aleyh Göksun yaylasında mukâtele-i şedîde vukû'uyla yirmi bin kadar küşteni ser-dâde-i vâdî-i adem olub[810] bakıyyetü's-süyûf olan eşkıyâ Kalenderoğlu ile 'Acemistan'a doğru firâr eylediklerinden sadr-ı a'zam ta'kîbleri içün ümerâ ve 'asker ta'yîn etdikden mâ'adâ kendüsü doksan yaşında bir pîr iken eşkıyânın tekrâr bir yerde müctemi' olamamaları kasdıyla bi'z-zât beş gün beş gece ılgar ve yetişdiği eclâfı kantara-i seyfden imrâr ederek ancak bir-iki bin kadar şakî hudûd-ı İran'a dâhil ve ba'd-ez-în nâm ü nişânları sahâ'if-i rûzgârdan zâ'il oldu.

Mukaddemâ Bağdad'da bölükbaşılık hıdmetinde müstahdem olan Tavil oğlu Mehmed nâm şakî bi't-tedrîc kesb-i kuvvet ü miknet ederek Bağdad'ı zabt eylediğinden te'dîb ü tenkîli içün vüzerâdan Nasûh Paşa gönderildiği hâlde muvaffak olamayub münhezimen 'avdet etmişidi. Sadr-ı a'zam eyâlet-i mezbûreyi Ruha meştâsında olan Çığalazâde Sinân Paşa'nın oğlu Mahmûd Paşa'ya tevcîh ü

[809] mat'ûnen mürtehil-i dâr-ı âhiret olmak: vebaya yakalanarak ölmek.

[810] ser-dâde-i vâdî-i adem olmak: yokluk vadisinde baş göstermek, ölmek.

irsâl etmekle paşa-yı müşârün ileyh tedâbîr-i hakîmâne ile Bağdad 'askerini tarafına celb

30

ederek gâ'ileyi suhûletle def' edüb sâ'id-i vesâde-i hükûmet olduğu haber-i meserret-eseri sadr-ı sâhib-i tedbîrin müstezâd-ı manzûme-i muvaffakiyyet ü iclâli olmağla rikâb-ı hümâyûna da'vetle taltîf olunduğundan bin on yedi (1608) senesi Ramazân'ında İstanbul'a gelüb iltifât-ı pâdişâhîye mazhar olmuşdur.

Aydın muhassılı olub başında üç-beş bin levend müctemi' olan Yusuf Paşa mukaddemâ hoca-yı sultânîye mektûb gönderüb: *Bana vezâret ihsân olunur ise Celâlî eşkıyâsının kahr ü tenkîlini ta'ahhüd ederim* demekle istid'âsına müsâ'ade olunmuş ve pâdişâh hazretleri Bursa'ya teşrîf buyurduklarında rikâb-ı hümâyûna da'vet kılınmış olduğu hâlde hadd-ı zâtında celâlî-sîret ve anlar ile müttehidü'l-mizâc olmağla ne icâbet ve ne de eşkıyâ üzerine hareket eylemişdi. Bir de İç-il mutasarrıfı olan Muslu Çavuş yed-i zabtında bulunan altı-yedi kıt'a kal'anın metânetine ve bulunduğu mevâkı'in sarplığına güvenerek evâmir-i devleti ısgâ etmemekde bulunduğundan bunların hâli üzere bırakılması ez ser-i nev celâlî cem'iyyetlerinin hudûs ü zuhûrunu îcâb edeceği âşikâr olduğuna mebnî sadr-ı a'zam zâhiren İran üzerine gitmek şâyi'asıyla Üsküdar Sahrâsı'na nasb-ı serâdıkât-ı iclâl edüb[811] va'd ü va'îdi mutazammın mektûb irsâliyle paşa-yı mezbûru ordu-yı hümâyûna da'vet ve Muslu Çavuş'un i'mâl-i letâ'ifü'l-hıyel ile katl ü tedmîri içün Konya Vâlîsi Zülfikar Paşa'ya irsâl-i ta'lîmât eyledi. Yusuf Paşa 'adem-i icâbete cesâret edemeyüb bâ-husûs celâlîlik sıfatını kendü üzerine kondurmadığından bi'z-zarûre vâsıl-ı mu'asker-i hümâyûn oldukda sadr-ı a'zam pek ziyâde tevkîr ü ihtirâm ve mansıbına ilâveten Mağnisa sancağı dahi tevcîh ve berâtını i'tâ etmekle evhâmını izâle edüb Muslu Çavuş'un netîce-i hâline müterakkıben imrâr-ı vakt etmekde idi. Zülfikar Paşa mezbûr çavuşu te'mîn ve Konya'ya celb ederek fırsatını düşürüb katl ve ser-i maktû'unu irsâl eylemekle sadr-ı a'zam dahi Yusuf Paşa'yı izâle eyledi. Pâdişâh hazretleri sadr-ı a'zamın İran üzerine hareketini emr ve ol bâbda ibrâm eyledikce sadr-ı müşârün ileyh: *Mezbûrların ahvâlî ber-taraf olmaksızın hareket mûcib-i tecdîd-i şekâvet olur* deyu i'tizâr etmekde olduğundan huzûr-ı hümâyûna varub: *Pâdişâhım, bilâ-külfet iki düşman-ı kavînin hakkından gelindi ve artık İran üzerine gitmeğe mâni' kalmadı. Lâkin bu sene mevsim-i sefer güzâr eylemiş olduğundan in şâ'e Allâhu ta'âlâ sene-i âtiyyede cânib-i şarka azîmet olunur ve bu seneki seferimiz dahi Üsküdar seferi olsun* diyerek bast-ı mukaddemât-ı ma'kûle etmekle müsâ'ade-i hümâyûn erzânî buyuruldu ve sadr-ı a'zam dahi erkân-ı devlet ve tavâ'if-i

31

[811] nasb-ı sürâdıkât-ı iclâl etmek: yücelik otağlarının kurulması.

'askeriyye ile bin on sekiz senesi Şa'bân'ında (Kasım 1609) İstanbul'a nakl eyledi.

Kırım Hânı olan Selâmet Giray bin on dokuz senesi Rebî'ü'l-evvel'inde (1610) 'âzim-i mülk-i câvidânî ve kalgay bulunan Canbek Giray Hân nâ'il-i mansıb-ı hânî oldu. Hân-ı mağfûr bi'd-defa'ât Rus ve Leh memleketlerini nehb ü gâret ve tahsîl-i zafer ü gâlibiyet eylemişdir.

Sene-i mezbûre evâ'ilinde sadr-ı a'zam Üsküdar'a geçüb tanzîm-i mühimmât ve tetmîm-i levâzımât etdikden sonra hareket ve evâsıt-ı Şa'bân'da Erzurum'a muvâsalat edüb şâh-ı 'Acem'in Tebrîz havâlîsinde olduğu istihbâr olunmağla ol cânibe tevcîh-i mevkib-i 'Osmânî ederek Tebrîz'e vusûl buldu ise de 'Acem şâhı, Tebrîz'i tahliye ü tahrîb ve Serhâb nâm cibâl-i şâhikaya su'ûd ve tahassun eylemiş olduğundan ve Azerbaycan'ın i'mâr-ı muhâfazasıyla uğraşmak bî-hûde olacağı emsâli delâletiyle ma'lûm olarak mevsim-i şitâ dahi takarrub eylediğinden ordu-yı hümâyûn Diyarbekir meştâsına 'avdet eyledi. Çünki şâhân-ı Safeviye'nin tâ Çaldıran muhârebesinden berü ittihâz etdikleri kâ'ide, 'asâkir-i 'Osmâniyye'yi kuvvetlice gördükce mukâbeleden ictinâb ve mevâkı'-i teveccühünü tahliye ederek sa'bü'l-mürûr mahallerde ârâm eylemek ve ordu-yı hümâyûnun 'avdet veyâhûd teferruku vukû'unda fırsat devşirüb bir şeye nâ'il olabilmek sûretine münhasır ve Devlet-i 'Aliyye'nin mütâla'âtı ise memâlik-i İran'da mezheb-i Şî'î te'essüs eylemiş bulunduğuna mebnî Hükûmet-i Safeviyye mütezelzil olmadıkca memâlik-i 'Acem'in zabtı ve elde tutulması mümkin olamayacağından bî-hûde tahrîb-i memâlik ve iz'âc-ı ahâlî ile uğraşılmayub yalnız hânedân-ı Safeviyye'nin şevket ü asabiyyetini mahv ü izâle eylemek merkezinde dâ'ir idi. Binâ'en aleyh bi'd-defa'ât meydân-ı harbe da'veti mutazammın mektûblar gönderildi ise de şâh-ı müşârün ileyh oralara yanaşmadı.

'Akd-ı Musâlaha-i İran

Sadr-ı a'zam Üsküdar'dan hareket eylediğinden berü Şâh-ı 'Acem nâme ve elçiler gönderüb Sultân Süleymân hudûdu üzerine 'akd-ı sulh olunmak ricâsında ve saltanat-ı seniyye dahi Ferhâd Paşa sulhu mûcebince Tebrîz ve Revan ve Şirvan ülkelerinin teslîmi da'vâsında olduğu hâlde bu kerre Diyarbekir meştâsına vârid olan nâme-i şâhîde taleb olunan memleketlerin vergisi olmak üzere mahsûlünden senevî iki yüz yük harîr ve sâ'ir eşyâ takdîm olunmak şartıyla 'akd-ı musâlaha olunmak istid'âsı tekrîr olunduğundan sadr-ı a'zam iğfâl kasdıyla sûret-i mümâşât irâ'e ve keyfiyyeti rikâb-ı hümâyûna 'arz edüb bin yirmi senesi evâ'ilinde (1612 başları) Diyarbekir Sahrâsı'na çıkmışidi.

32

Müte'âkiben mürtehil-i dâr-ı âhiret ve Diyarbekir Vâlîsi Nasûh Paşa nâ'il-i mesned-i sadâret olub istirâhat-ı 'asâkir-i mansûre niyyetiyle iltimâs-ı şâha

müsâ'ade ve 'akd-ı musâlaha olundu. Sadr-ı cedîd 'asâkir-i müctemi'aya izn-i insırâf i'tâ ve hediyye-i mev'ûde ile 'Acem elçisi çıkıncaya kadar yedi-sekiz ay Diyarbekir'de ârâm edüb ba'dehu eşyâ-yı mezbûre ile elçiyi mustashiben rikâb-ı hümâyûna vâsıl oldu.

Nemçe seferi hitâmından sonra Memleketeyn emâretlerine me'mûr olanların cânib-i saltanat-ı seniyyeye itâ'at ü inkıyâdları derece-i matlûbede olmadığından rikâb-ı hümâyûn hıdemâtında bulunan Rum milleti ekâbirinden Eflak ve Boğdan'a voyvodalar nasb ve ma'iyyetlerine ehl-i İslâm'dan dîvân Efendisi ve yeniçeri zâbitânından *beçli ağası* ve yedi-sekiz yüz kadar *beçli neferi* ta'yîn olunarak Sivas'dan ma'zûl Ketenci Ömer Paşa mübâşeretiyle irsâl ve makarr-ı emâretlerine ik'âd olunmuşidi. Mukaddemâ Boğdan beyi olan Ermiye'nin zevcesi Domina, Leh prenseslerinden olub Lehistan'da küllî emlâkı ve serveti olmağla küberâ-yı Rus'dan dâmâdı olan Korsiki nâm beyzâde ma'rifetiyle Rus ve Leh halkından otuz-kırk bin 'asker cem' ve Boğdan'a hücûm ederek taraf-ı devletden mansûb olan İstefan Bey'i firâra mecbûr eylediğinden Tiryaki Hasan Paşa kethüdâlığmdan neş'et edüb Bosna beylerbeyliğinden ma'zûl olan İskender Paşa'nm ma'iyyetine Tuna havâlîsinden 'asâkir-i kâfiyye tertîb ü ta'yîniyle bin yirmi iki (1613) senesi ol cânibe i'zâm olundu. Paşa-yı müşârün ileyh Boğdan içinde mezbûrenin 'askeriyle lede'l-mukābele nâ'il-i fevz ü zafer olarak Domina ile dâmâdını esîr ve rikâb-ı hümâyûna tesyîr eylemekle İstefan Bey makām-ı emâretde kesb-i istikrâr eyledi.

Erdel Krallığı makāmında bulunan ve Baturi nâmıyla meşhûr hükümdâr sülâlesinden olan Baturi Gabur -ki Deli Kral nâmıyla ma'rûfdur- gâyet mütehevvir ve zâlim olduğundan ümerâ-yı Erdel'in ekserîsi itâ'atinden hurûc ve Nemçelülere meyl eylemişler idi. Mezâlim ü ta'addiyâtından rikâb-ı hümâyûna ref'-i ruk'a-i iştikâ[812] olunmağla mukaddemâ Yemişci Hasan Paşa zamânında taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'ye dehâlet etmiş olan ve sülâle-i mezbûreden bulunan Betlen Gabur, Erdel kralı nasb olunarak İskender Paşa ve Kalgay Sultân ve Eflak ve Boğdan voyvodaları kral-ı ma'zûlün izâlesiyle kral-ı cedîdin nasbına me'mûr olmalarıyla cümlesi Tameşvar'da müctemi' olarak Demirkapu nâm mahallden Erdelistan'a dâhil olduklarında ma'zûl -ı mezbûr Varad[813] Kal'ası'na tahassun eylediğine mebnî kral-ı mansûb, merkez-i emâret olan Erdel Belgradı'nda taht-ı hükûmete is'âd olundukdan sonra kral-ı ma'zûl zikr olunan kal'adan çıkub firâr sadedinde (iken) i'dâm olundu. Ve Tameşvar mülhakātından iken sefer-i sâbıkda Erdel

33

hükûmetinin zîr-i idâresine geçmiş olan Libova ve Yanova nâm kal'alar kemâ fi's-sâbık taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den zabt kılındı.

[812] ref'-i ruk'a-i iştikâ: şikayet dilekçelerini kaldırmak.

Nemçelülerin Erdelistan hudûduna ta'arruz etmek teşebbüsâtında oldukları kral-ı cedîd tarafından inhâ olunmuş ise de ancak bu evânda Nemçe mu'âhedât-ı sâbıkası on iki mâdde ilâvesiyle tevsîk ü tahkîm olunmuş ve Erdelistan hudûduna tecâvüz kılınmaması dahi cümle-i şerâ'itden bulunmuş olduğundan bunun ihtimâli olmadığı cevâben iş'âr ve müceddeden Erdel Hükûmeti'ne i'tâ olunan ahidnâme-i hümâyûnda dahi Nemçelüler ile ba'zı mukāvelât icrâsına ruhsat verilüb fakat Erdel memâlikinden gerek Leh ve Boğdan'a ve gerek Nemçelülere kal'a satılmaması derc ü tasdîr kılındı.

Kazak eşkıyâsı *şayka* ta'bîr olunur küçük kayıklar ile Özi Nehri'nden çıkub Sinob şehrini tahrîb ve gâret eyledikleri Niğbolu beylerbeyisi ve Tuna Sefîneleri Kumandanı Şakşakı İbrâhim Paşa'nın mesmû'u oldukda Özi boğazını bekleyüb eşkıyâ-yı mezbûrenin 'avdetinde berren ve bahren üzerlerine hücûm ile aldıkları emvâl ü ahâlîyi bırakdırdıkdan başka mikdâr-ı küllîsini tedmîr ve bakıyyesini esîr eyledi. Lâkin Leh Devleti'nin aralık aralık Boğdan'a ta'arruz eylemesi ve Kazak eşkıyâsına irâ'e-i ruhsatla Karadeniz sâhillerini gâret etdirmesi mûcib-i gazab-ı pâdişâhî olduğundan İskender Paşa, Leh üzerine serdâr ta'yîn olundu. Paşa-yı müşârün ileyh Bosna ve Rumili eyâletleri 'askeriyle hareket ve Erdel Kralı ve Memleketeyn voyvodaları hasbe'l-me'mûriyye, mu'asker-i 'Osmânî'ye muvâsalat edüb Turla Nehri kenârında nasb-ı sürâdikât-ı azametle nehr-i mezbûrun karşu tarafında bulunan Leh ordusuyla muhârebeye hazırlanmakda iken Lehlüler 'akd-ı musâlahaya talebkâr olduklarından bir sûretle Erdel ve Eflak ve Boğdan'a ta'arruz olunmamak ve Kazak eşkıyâsının Karadeniz'e çıkmalarına mâni' olmak ve rikâb-ı hümâyûna ve Kırım Hânı'na verilegelen vergi ve hedâyâ vakt ü zamânıyla takdîm kılınmak şartlarıyla bin yirmi altı senesi Ramazân'ında (Eylül 1617) 'akd-ı mu'âhede kılındı.

Zuhûr-ı Sefer-i İran Diğerbâr

Akab-ı musâlahada vârid olan İran elçisine terfîkan nâme-i hümâyûn îsâline me'mûr olan İncili Mustafa Çavuş'dan iki seneye karîb haber ve hediyye-i mukanneneden eser zuhûr eylemediğine mebnî İran üzerine tekrâr i'lân-ı sefer olunarak Nasûh Paşa katlinden sonra vezîr-i a'zam olan Öküz Mehmed Paşa ordu-yı hümâyûn ile Haleb'e gönderilüb orada meştâ-nişîn olmuşidi. Eğerçi mu'ahharan Burun Kâsım nâm 'Acem elçisiyle hediyye-i meşrûtanın ve İncili Çavuş'un Van'a vâsıl

34

oldukları haber geldi ise de feth-i azîmete ruhsat buyurulmadığından bin yirmi beş (1616) senesi evvelbahârında hareket ve Revan Kal'ası'nın muhâsarasına

[813] Metinde "Varat".

mübâşeret olundu ise de büyük toplar istishâbında kusûr olunduğundan üç aydan mütecâviz vukû' bulan muhârebât netîce-bahş-ı murâd olmamağla sadr-ı müşârün ileyh Erzurum'a 'avdet hilâlinde sû'-i hareket töhmetiyle ma'zûl ve makām-ı sadârete sinîn-i sâbıkada Akdeniz'de pek çok korsan gemileri feth ü teshîr etmiş ve Trablusgarb'da 'alem-efrâz-ı tagallüb olan Sefer Dayı'yı i'dâm eylemiş olan Kapudân Halîl Paşa mevsûl oldu.

Bin yirmi altı (1617) senesi sadr-ı cedîd, İran seferi içün İstanbul'dan hareket edüb Kırım Hânı Canıbek Giray dahi refâkat-ı serdârâ me'mûr kılınmış olduğundan hân-ı müşârün ileyhin vürûduna müterakkıben mevkib-i 'Osmânî Diyarbekir'de meştâ-nişîn oldu.

Saltanat-ı Sultân Mustafa Hân-ı Evvel

On dördüncü pâdişâh-ı 'Osmânî olub on dört yaşında cülûs etmiş olan Sultân Ahmed Hân-ı Evvel hazretleri on dört sene saltanat sürdükden sonra bin yirmi altı senesi Zi'l-ka'de'sinin yirmi ikinci günü (21 Kasım 1617) mürtehil-i dâr-ı âhiret olmağla binâ ü inşâsına muvaffak oldukları câmi'-i ma'rûfları civârında olan türbelerine defn kılındılar.

Şehriyâr-ı müşârün ileyh terk-i menhiyât husûsunda ve zühd ü salâhda eslâf-ı izâmlarına gâlib ve 'ale'd-devâm sâdât ü 'ulemâ ve fukarânın celb-i hâtırlarına râgıb olub ahâlî-i Haremeyn'e ve 'ulemâ ve münzeviyâna ve bâ-husûs Bursa ve Edirne'ye teşrîflerinde muttali' oldukları fukarâya bezl ü îsâr buyurdukları atâyâ fevka-mâ-yetasavverdir[814]. Haremeyn-i Şerîfeyn'in ta'mîr ve tezyînâtı emrinde dahi pek çok mâl harc ü sarf edüb hattâ pederleri Sultân Mehmed'in elli bin altuna iştirâ eyledikleri *şeb-çerâğ* nâm elması iki yüz yirmi yedi kıt'a yâkut sâ'ir zî-kıymet ahcâr[815] ile bir altun levha üzerine vaz' etdirerek vech-i kerîm-i cenâb-ı Nebevî nişânesi olmak üzere takdîm eylemiş ve başına takındığı sorguca kadem-i şerîf resm-i celîlini tersîm ve zâde-i tab'-ı şâhâneleri olan işbu kıt'ayı tahrîr ü terkîm etdirmişlerdir.

Nola cânım gibi başımda götürsem dâ'im
Kademi resm-i dürer-i hazret-i şâh-ı rüsülün
Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem-sâhibdir
Bahtîyâ durma yüzün sür kademine o gülün

Bahtî tahallus buyururlar idi ki cülûs-ı hümâyûnlarına dahi tarîh vâkı' olmuşdur. Pâdişâh-ı

35

814 fevka-mâ-yetasavver: tasavvur olunabilecek derecenin çok üstünde, pek ziyade.
815 ahcâr: taşlar.

müşârün ileyh hazretlerinin cümle-i mehâsininden birisi dahi verâset-i taht-ı devlet hakkında tertîb-i usûl ü kānûn eylemesidir. Çünki Sultân Murad-ı Evvel'in Kosova muhârebesi akabinde şehâdeti vukû'una mebnî Yıldırım Bayezid Hân cülûs edüb def' -i fitne-i mevhûme kasdıyla birâderi Ya'kûb Çelebi'yi izâle eylediğinden sonraları bu bid'at-ı seyyi'e te'essüs eylemişidi. Yıldırm Hân ve Sultân Bayezid-i Sânî şehzâdeleri misillü, mansıb ve 'asker sâhibi olub da mukātelâta cür'et edenlerin def' -i gâ'ileleri emr-i zarûrî denilse bile bu gadr-ı azîm Sultân Selîm-i Sânî ve Sultân Murad-ı Sâlis'in Sarây-ı hümâyûnda tek ü tenhâ peygûle-nişîn-i inzivâ olan ma'sûmlarma kadar sirâyet eylediğinden umûm halka dağ-ı derûn olmasına mebnî ezhân-ı enâmı teslîh zımnında nice efsâneler tertîb olunmuşdur ki hâlen elsine-i avâmda deverân eder.

Şehriyâr-ı müşârün ileyh hazretleri birâderleri Sultân Mustafa'ya ta'addî etmeyüb yalnız şehzâdegânın taşra menâsıbına gönderilmesi kâ'ide-i câriyyesini ilgâ ve irsâl-i lihye[816] ve tevlîd-i zürriyât[817] etmelerini men' ile taht-ı saltanatı ekber şehzâdegâna tahsîs eylemekle vasiyyet ü tertîblerine tevfîkan birâderleri müşârün ileyh Sultân Mustafa taht-ı saltanata iclâs olundu.

Saltanat-ı Sultân 'Osmân Hân-ı Sânî

Sultân Mustafa Hân-ı Evvel'in kuvve-i mümeyyizesi mefkûd ve hall ü'akde 'adem-i liyâkati meşhûd olduğundan bin yirmi yedi senesi gurre-i Rebî'ü'l-evvel'inde (26 Şubat 1617) ittifāk-ı erkân-ı devlet ile hil'at-ı saltanat dûş-ı bî-iktidârından nez' ve ekber şehzâdegân-ı Ahmed Hânî olan Sultân 'Osmân-ı Sânî'ye ilbâs kılındı.

Bin yirmi yedi (1618) senesi Cemâziye'l-ûlâ'sında (Nisan-Mayıs 1618) sadr-ı a'zam Diyarbekir'den hareket ederek ve anda Kırım Hânı Canıbek Giray Hân ile lede'l-mülâkāt Tebrîz'e vâsıl olduklarında vâlîsi olan Karcıgay Hân, memleketi tahliye ve ahâlîsini Erdebil'e doğru sevk eylemiş olduğu tahkîk olunmağla müşârün ileyh Canıbek Giray Hân bunların gâreti sevdâsına düşdü. Defterdâr Bâkî Paşa ve sâ'ir kâr-azmûde olan ümerâ: *Otuz-kırk sâ'atlik mesâfeye kadar ılgar eylemek muhâlif-i hazm ü ihtiyâtdır. Zîrâ mukātele lâzım gelirse 'askerin yorgun bulunması bir fenâlığı mûcib olur* dedikleri hâlde kârger-i te'sîr olmadığından nâ-çâr sadr-ı a'zam birkaç beylerbeyi terfîk ederek irâ'e-i ruhsat eylemekle iki gün iki gece ılgar ile Erdebil'e karîb Serav nâm sahrâda İrânîlere yetişdiler ise de Karçıgay Hân bunların sûret-i hücûmlarını tahkîk eylemiş olduğundan

36

816 irsâl-i lihye: sakal koyuverme.

817 tevlîd-i zürriyât: nesiller doğurtmak, soyunu devam ettirmek.

'askerinin ekserîsini pusulara koymuşidi. Cüyûş-ı 'Osmâniyye bilâ-intizâm ve ilerüsü arkasından bî-haber muhârebeye mübâşeret eylediklerinde pusularda olan İrânîler bunları ortaya aldıklarından ve zâten dahi yorgun bulunduklarından Kırım Hânı ve ba'zı beylerbeyiler güc hâl ile ordu-yı hümâyûna 'avdete kudret-yâb olub mâ'adâsı maktûl ü me'sûr oldu. Bunun üzerine mu'asker-i hümâyûnda 'akd-ı meclis-i meşveret olunub Çığalazâde Vak'ası misillü bir hâdise-i fecî'a zuhûrundan ihtirâzen izhâr-ı celâdet ve ileriye doğru hareket olunmak karâr-pezîr olmağla birkaç gün gidilüb ma'reke-gâh olan Serav Sahrâsı'na nasb-ı hıyâm-ı ârâm kılındı.

Şâh Abbas sulh niyâzıyla elçi ve mektûb göndermekden hâlî olmayub bu kerre Erdebil'i ve hattâ şâhân-ı Safeviyye'nin merkadlarında olan mücevherâtı bile ref' ü tahliye eylemiş olduğu istihbâr olunduğuna ve İran seferleri ta'b-ı bilâ-fâ'ideden ibâret idüğü bu kerre dahi tahakkuk eylediğine mebnî Nasûh Paşa zamânında 'akd olunan şürût mûcebince tecdîd-i musâlahaya muvâfakat olundu. Ve Şâh tarafından sadr-ı a'zama ve sâ'ir vüzerâ ve ümerâya külliyetlü zehâ'ir ve fevâkih irsâl ve taraf-ı hümâyûna dahi hediyye-i meşrûta ile berâber dört re's fil takdîm kılındı.

Ba'dehu Tokad'a 'avdet hilâlinde sadr-ı a'zam sekte-i 'azle giriftâr ve kā'im-makām bulunan sadr-ı sâbık Mehmed Paşa sâniyen mühr-i hümâyûnla kâmkâr olmuşdur.

Bu musâlaha hükmünce Devlet-i 'Aliyye, Azerbaycan ve Şirvan ülkelerini elinden çıkardı ise de verilen ahid-nâme-i hümâyûnda Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Sıddıka'ya[818] ve ashâb-ı güzîn ve e'imme-i müctehidîn hazerâtına ta'n olunmamak ve cânib-i saltanat-ı seniyyeye teba'iyyetle vâyedâr[819] olan Şemhâl ve sâ'ir hâkimân-ı Dağıstan'a ta'arruz kılınmamak ve Rusyalıların Bahr-ı Hazar kenârında inşâ etdikleri Terek Kal'ası'nın kal' ü kam'ı[820] husûsuna teşebbüs kılındıkda 'asâkir-i İran tarafından müdâhale vukū' bulmamak şartlarıyla hudûd ü sınura dâ'ir ve sâ'ir kuyûd-ı lâzime derc ü tasdîr kılınmışdır.

Saltanat-ı seniyyenin Akdeniz'de sâhildâr ve sâhib-mu'âmele olan devletlerden İngiltere ve Fransa ve Nemçe ve Venedik devletlerinden mâ'adâsıyla musâlahası olmamağla İspanya ve İtalyalular tarafından tertîb ü techîz olunan sefâ'in-i harbiyye ve bâ-husûs Malta adası korsanları dâ'imâ süfün-i İslâmiyye'yi nehb ü gâretle meşgûl olduklarına ve Afrika ahâlîsi ve belki bütün millet-i İslâmiyye, İspanyaluların Endülüslüler hakkında mütecâsir oldukları harekât-ı zâlimâneden dolayı hasm-ı kavîleri bulunduğuna mebnî Devlet-i 'Aliyye dahi

[818] Hz. Ayşe.

[819] vâyedâr: nasibi olan, kısmetli.

[820] kal' ü kam': söküp kırmak.

Malta ve İspanya korsanlarına mukābil Cezâyir ve Tunus ve Trablus Ocakları'nı ihdâs eylediğinden bunlar beyninde 'ale'd-devâm muhârebât-ı bahriyye

37

ve yek-diğeri sâhillerini gâret ü yağma câri olmasıyla berâber her sene dahi donanma-yı hümâyûn Akdeniz'e çıkarılub İtalya ve İspanya sâhil ve cezîreleri gâret etdirilerek üserâ ü emvâl-i ganâ'im ahzıyla tâ'ife-i 'askeriyye iğnâ ve Mısır ile İstanbul beyninde âmed ü şod[821] eden süfün-i İslâmiyye'yi zabt ü istîlâya fırsat-bîn olan korsanların def' ü tenkîline i'tinâ kılınur idi. Binâ-berîn[822] tarafeynin ellerinde yek-diğerinden alınmış külliyetlü üserâ bulunmağla sâhib-kudret olanları i'tâ-yı fidye ile tahlîs-i nefs ederler ve kudret ü sâmânı olmayanlar ba'zen mezkûr ocaklarca veyâhûd devletce mübâdele-i üserâdan müstefîd olurlar ise de ekser evkātda gemilerde kürek çekmek hıdmetiyle bulunurlar idi. Avrupa ahâlîsinden Gaşber nâm kimesne, İslâm esîrlerini bulundukları yerlerden satun alub velîlerine bey' eylemek ticâretiyle kesb-i servet ve millet-i İslâmiyye'ye min-cihetin hıdmet eylediğinden Nakşe Cezîresi'ni *Dukalık* nâmıyla iltizâm edüb Nemçe musâlahasında dahi müstahdim olmağla devletce tahsîl-i şöhret ü nâm eylemişidi. Mu'ahharan Boğdan Voyvodalığı'na tâlib ve bezl-i emvâl ile nâ'il-i metâlib olub iki sene sonra 'azli vâkı' oldukda Lehlülerden istigâse[823] ile kırk-elli bin kadar 'asker cem' ederek i'lân-ı 'isyân eyledi.

Defterdâr-ı meşhûr Ekmekçizâde Ahmed Paşa müşrif-i fevt oldukda evkāfını tanzîm eyledikden sonra yüz yük akçe -ki 'asrımız hesâbına göre takrîben kırk bin lira-yı 'Osmânî eder- ifrâz ve dâ'imâ Özi Nehri'nden çıkub Karadeniz sâhillerini gâret eden Kazak eşkıyâsmın def' -i mazarratları zımnında Özi Kal'ası'nın binâsına sarf olunmağı vasiyyet eylediğinden kal'a-i merkûme binâ ve Bender ve Akkirman ve Bucak sancakları ilhâkıyla Özi eyâleti teşkîl olunarak İskender Paşa-yı Gâzî'ye tevcîh kılınmış idi. Asî-i mezbûrun ve Leh ordusunun tedmîri içün paşa-yı müşârün ileyh ser-'asker ta'yîn ve Kalgay Sultân ile Silistre beylerbeyisi ma'iyyetine terfîk olunmağla bin yirmi dokuz (1620) senesi nehr-i Prut kurbunda tertîb-i sufûf-ı harb ü kıtāl ve on sekiz gün nâ'ire-i kâr-zâr iş'âl[824] olundu.

Lehlülerde yârâ-yı mukāvemet kalmadığından nâşî 'avdete mübâşeret edüb lâkin hücûm-ı Tatar'dan muhâfaza içün arkalarına arabalarını dizerek giderler ve cüyûş-ı Tatar ve 'asâkir-i cerrâr dahi ta'kîb ederler idi. Bu hâl ile birkaç gün içinde Geçidbaşı nâm mahalle vâsıl olduklarında tuğyân-ı nehr Lehlülere mâni'-i mürûr olub zâten dahi hâlleri pek perîşân idüğüne binâ'en nehr-i mezbûru yüzerek geçen

821 âmed ü şod: gidiş geliş, varıp gelme.

822 binâ-berîn: bundan dolayı, bu sebepten.

823 istigâse: yardım istemek.

824 nâ'ire-i kâr-zâr iş'âl: savaş kıvılcımının alevlenmesi. Metinde "iş'âl" kelimesi "işgâl" şeklindedir.

üç-beş yüz Lehlü'den mâ'adâsı kantara-i şemşîrden mürûr eyledi. Ve Boğdan'a firâr eden

38

'âsî Gaşber'i dahi ahâlî-i Boğdan tebriyye-i zimmet kasdıyla katl eylediklerinden yeniden voyvoda nasb ü ik'âdıyla maslahat hitâm-pezîr oldu.

Kapudân-ı Deryâ bulunan Güzelce Ali Paşa, Akdeniz'de fütûhât-ı azîmîye nâ'il olub teshîr eylediği altı kıt'a kalyon ile Der-sa'âdet'e 'avdet ve hâk-i pây-ı pâdişâhîye omuzlarında birer kise *gurûş* ya'ni *riyâl* ile iki yüz esîr takdîmine müsâra'ât ederek mazhar-ı eltâf-ı hümâyûn olmağla Sadr-ı a'zam Mehmed Paşa istirkâb beliyyesiyle: *Alınan gemiler taht-ı mu'âhedede olan Fransa ve Venedik sefîneleridir* diyerek i'tirâz ve elçileri dahi da'vâya iğrâ eyledi ise de kârger olmadıkdan başka 'azlini istilzâm eylemekle kapudân-ı müşârün ileyh sadr-ı sadârete i'tilâ eyledi. Lâkin birkaç ay mürûrunda fevt olduğundan bostancıbaşılıkdan vezâret-i râbi'a ile ihrâc olunmuş olan Hüseyin Paşa mesned-nişîn-i sadâret-i 'uzmâ oldu.

Azîmet-i Sultân 'Osmân Be-Sefer-i Leh

Lehlülerin birkaç kerredir Boğdan arâzîsine vukū' bulan tecâvüz ve ta'arruzları ve Sultân 'Osmân Hân hazretleri ecdâd-ı 'ālî-nijâdları vetîresi üzere bi'z-zât sefere gitmeğe tâlib bir pâdişâh-ı nev-civân idüğü cihetlerle mevkib-i hümâyûnları levâzımının istihzârını emr eylediler. Beyne'l-vükelâ mün'akid olan mecâlis-i meşveretde Leh Devleti pâdişâh-ı 'ālî-câhın ihtiyâr-ı külfet-i hareketine değer husemâdan olmadığı ve sene-i sâbıkada İskender Paşa'dan yedikleri sille-i kahr ü tedmîr, mertebe-i kifâyede görünmeyüb de bir derece daha terbiyeleri murâd-ı pâdişâhî ise, vüzerâdan birisinin me'mûriyetiyle matlûb hâsıl olacağı beyân olundu ise de Sultân 'Osmân hazretleri bi'z-zât azîmet husûsunda ısrâr eylemekle bin otuz senesi evâsıtında (1621 ortaları) İstanbul'dan tahrîk-i rikâb-ı şevket ve İsakcı'da kurulan cisrden Tuna Nehri mürûr olunarak Hotin Kal'ası civârına muvâsalat buyuruldu. Leh ordusu kal'a-i mezkûrenin kurbunda ve istihkâm içinde bulunmağla her tarafdan muhâsara ve mukāteleye âğâz olunmasıyla berâber vülât-ı etrâfın ve bâ-husûs Kırım Hânı Canbek Giray Hân ile Erdel Kralı Betlen Gabur'un ve Memleketeyn voyvodalarının iltihâkıyla mevkib-i hümâyûnda pek külliyetlü cem'iyyet hâsıl olduğundan taraf taraf sevk-i gâret-gerân ile Lehistan ser-tâ-ser târâc ü yağma olunub yalnız yüz bin neferden ziyâde esîr ihrâc kılmmışdır. Fakat idâre-i umûr-ı harbiyye Dârü's-sa'âde Ağası Süleymân Ağa'nın yed-i istibdâdında olduğundan bir aydan mütecâviz müddetde düşman ordusu üzerine vukū' bulan yürüyüşler netîce-pezîr olmayub mevsim-i şitâ dahi takarrub etmekde bulunduğundan

39

Lehlülerin Eflak Voyvodası vâsıtasıyla 'arz ü istirhâm etmekde bulundukları musâlaha husûsuna, müsâ'ade-i seniyye erzânî buyurulmağla maktûl Gaşber Voyvoda'nın Lehlülere teslîm eylediği Hotin Kal'ası cânib-i Devlet-i 'Aliyye'ye redd olunmak şartıyla ber vech-i mu'âhede-i sâbıka terk-i muhârebe olunarak mevkib-i hümâyûn bin otuz bir senesi evâ'ilinde (1621 sonları) Dârü's-saltanatati's-seniyyeye vâsıl oldu.

Vak'a-i Meşhûre-i 'Osmân Hân-ı Şehîd

Sultân 'Osmân Hân hazretleri Leh seferinde muzafferiyyet-i kâmileye nâ'il olamadığını tavâ'if-i 'askeriyyenin gayretsizliğine haml ile münfa'il olduğundan dârü'-sa'âde ağası ve Hoca Ömer Efendi ve harem ağaları sevkiyle 'Arabistan'a gidüb fârisân-ı 'Arab'dan 'asker tertîb ve anlar ile yeniçeri ve sipâh tâ'ifesini te'dîb etmek kaydına düşdüğüne ve Hotin seferinde Hüseyin Paşa üzerine sadr-ı a'zam olan Dilâver Paşa dahi idâre-i umûr-ı devletden gâfil sâde-dil bir adam olduğundan bu derd-i cân-gâhın indifâ'ına çâre bulunmadığına binâ'en pâdişâh hazretleri hacca gitmek şâyi'asıyla istihzâr-ı levâzıma mübâşeret edüb erkân-ı devlet her ne kadar men'a çalışdılar ise de müfîd olmadı.

Nihâyet sene-i mezbûre Receb'inin sekizinci günü (8 Haziran 1622) sipâh zorbaları Sarây-ı hümâyûnda müctemi' olub: *Pâdişâhı bu makûle efkâr-ı muzırraya sevk eden sadr-ı a'zam ve dârü's-sa'âde ağası ve Hoca Ömer Efendi idüğünden bunların katli matlûbumuzdur* diyerek velvele-sâz olmakda ve sudûr-ı izâm teskîn-i fitne içün mezbûrların fedâ edilmesini pâdişâha nasîhat eyledikce izhâr-ı gazab ü inâd buyurulmakda iken: *Sultân Mustafa'yı isterüz* deyu bir âvâze zuhûr etmekle Doğancıbaşı Deli Derviş reh-nümâlığı ile müşârün ileyhi çıkarub 'ulemâyı icrâ-yı resm-i bî'ata icbâr eylediler. Bu haber Sultân 'Osmân'a vâsıl oldukda sadr-ı a'zam ile dârü'-sa'âde ağasını 'askere teslîm eylediğinden pâre pâre eylemeleriyle berâber iş işden geçmiş bulunduğuna mebnî Sultân Mustafa'yı alub yeniçeri kışlaları vasatında vâkı' Orta Câmi'e götürdüler. Sultân 'Osmân ol gece yeniçerilere dehâlet kasdıyla sadr-ı a'zam nasb eylediği Hüseyin Paşa'nın tedbîri vechile Ağa Kapusuna azîmet etdi ise de yeniçeri tâ'ifesi Hüseyin Paşa'yı ve kendülerine nasîhata âğâz eden yeniçeri ağasını i'dâm ve Sultân 'Osmân'ı dahi Orta Câmi'e îsâl eylediler. Sultân Mustafa tarafından Sadr-ı a'zam nasb olunan Davud Paşa hâ'ini, 'Osmân Hân-ı bergeşte-ikbâli, bir çarşu arabasına koyub Yedikule'ye götürdükden sonra kendüsü ma'lûmü'l-esâmî birkaç

40

avene-i havenesi mübâşeretleriyle şehîd eyledi. Sultân 'Osmân on dört yaşında pâdişâh olub gurûr-ı cevânî ve sû-i karîn ilkā'âtı ile nâ-münâsib işlere cür'et ve bâ-husûs geceleri *kola çıkub* meyhâneler basarak tavâ'if-i 'askeriyyeden bulduğunu

i'dâm edegeldiğine ve tarîk-i ilmiyye ricâlinin arpalıklarını ref' eylediğine mebnî her tarafdan mazhar-ı düşnâm ü nefret olmağla dört seneden mütecâviz saltanat sürdükden sonra bu felâkete mübtelâ oldu ve Hotin seferine azîmet eyledikleri esnâda bî-cürm ü günâh katl eylediği birâderi Sultân Mehmed'in bed-du'âsına uğradı.

Saltanat-ı Sâniye-i Mustafa Hân-ı Evvel

Sultân Mustafa'nın idâre-i umûr-ı saltanata mücerreb olan iktidârsızlığı cihetiyle tâ'ife-i 'askeriyye fevka'l-'âde yüze çıkarak tâ sadâret-i 'uzmâdan menâsıb-ı sagîreye kadar 'azl ü nasb husûsunu ve sâ'ir umûru yed-i tagallüblerine aldılar ise de hıyânet-i velî-ni'met ile her cânibden mazhar-ı la'n ü ta'n olduklarından bir iki def'a Sadr-ı a'zam Davud Paşa'ya hücûm ve: *Biz Sultân 'Osmân'ı emânet vermişdik niçün katl olundu* deyu gavgaya âğâz ederek bi'l-âhire yirmi sekiz gün mürûrunda hâ'in-i mezbûrun 'azli vukû'undan sonra Eyüb semtinde muhtefî olduğu mahallden çıkarılub bi't-tesâdüf şehîd-i müşârün ileyhi bindirdiği araba ile Yedikule'ye irsâl ve ihnâk olunduğu misillü mübâşir-i katl olan sâ'ir hâ'inler dahi i'dâm olunmuş ve fakat Deli Derviş mukaddemce Tameşvar mîr-mîrânlığıyla gitmiş ve orada atdan düşüb gebermişdir.

Saltanat-ı Sultân Murad Hân-ı Râbi'

Sultân Mustafa'nın on beş ay kadar mümtedd olan işbu saltanat-ı sâniyyesi evânı, envâ' şurîş ü ihtilâl ile mürûr edüb Davud Paşa'dan sonra Merre Hüseyin Paşa ve Lefkeli Mustafa Paşa ve Gürcü Mehmed Paşa ve tekrâr Merre Hüseyin Paşa mütesaddî-i umûr-ı sadâret ve bi'l-âhire Kemânkeş Ali Paşa nâ'il-i mühr-i vezâret olmağla ıslâh-ı 'âlem bir pâdişâh-ı âkıl ü kâhire muhtâc idüğünü der-pîş ederek ittifâk-ı erkân-ı devlet ile bin otuz iki senesi Zilka'desi'nin on dördüncü günü (9 Eylül 1623) ekber-i şehzâdegân-ı Ahmed Hânî olan Sultân Murad Hân-ı Râbi' hazretlerini taht-ı 'alî-baht-ı 'Osmânî'ye iclâs eylediler.

Sultân Mustafa yine mesken-i kadîmine 'avdet edüb on altı sene sonra mürtehil-i dâr-ı ahiret olmuşdur. Sultân Ahmed hazretlerinin irtihâllerinden berü dört beş sene içinde üç def'a cülûs bahşîşi verildi ki her biri 'asrımız hesâbına göre takrîben bir milyon lira-yı 'Osmânî'ye bâliğ olur

41

idi. Bu sebeble ve bâ-husûs Sultân Mustafa'nın vâlidesi bekā-i mesned-i ferzend zu'muyla 'askere pek çok altun i'tâ eylemiş olduğundan hazîne-i hümâyûna za'f geldiğine mebnî Sultân Murad hazretlerinin tasmîm-i culûslarında bahşiş taleb olunmamak üzere tavâ'if-i 'askeriyye ile mukāvele olunmuş iken nakz-ı karâra ibtidâr ve taleb-i atiyye ile erkân-ı devleti bî-zâr eylediklerinden bi'z-zarûre maktû'an birer mikdâr şey i'tâsıyla iskât olundular.

İstilâ-yı Şâh-ı 'Acem Be-Şehr-i Bağdad

Bağdad Vâlîsi Yusuf Paşa tesâmüh-i vülât-ı sâbıka ile Bağdad'da kesb-i kuvvet ü iktidâr eden 'asâkir serkerdelerinden Bekir Subaşı'nın katl ü i'dâmma teşebbüs eyledi ise de aksi kaziyye zuhûruyla paşa-yı müşârün ileyh vâdi-i ademe â'id ve Bekir Subaşı mesned-i hükûmete sâ'id olduğu haberi, 'asr-ı Mustafa Hânî'de vârid oldukda Diyarbekir Vâlîsi Hâfız Paşa ser-'asker ta'yîn ve irsâl olunmuş idi. Müşârün ileyh ma'iyyetine me'mûr 'asâkir ile Bağdad'a vâsıl olub muhârebe ü muhâsaraya âğâz eylemiş iken Bekir Subaşı'nın isti'âne ve istihmâsına mebnî şâh-ı 'Acem'in gelmek üzere idüğü zeban-güzâr ve derûn-ı Bağdad'da Şâh nâmına hutbe kırâ'at ve sikke darb olunmağa mübâşeret kılınacağı istihbâr olunmağla Hâfız Paşa gâ'ile-i azîme hudûsundan ihtirâzen eyâlet-i Bağdad'ı Bekir Subaşı'ya tevcîh ederek def'-i mübâyenet eyledi. Bekir Subaşı dahi vazîfe-i teşekkürü îfâ ve fakat tahsîl-i itmînân içün Hâfız Paşa'nın 'avdetini ricâ etmekle ser-'asker-i müşârün ileyh Diyarbekir'e ric'at eylediğini müte'âkıb Şâh Abbas 'asâkir-i vâfiye ile civâr-ı Bağdad'a rehbet-bahşâ-yı vürûd oldu. Bekir Subaşı mazhar-ı 'afv ü lütf-ı pâdişâhî olduğunu iş'âr ve takdîm-i hedâyâ ile 'arz-ı i'tizâr eyledikde şâh-ı müşârün ileyh izhâr-ı gazab ü nehvet ve Bağdad'ı muhâsaraya mübâşeret edüb lâkin muhârebe ile vâsıl-ı emel olmak müşkil ve belki nâ-kâbil olduğunu teyakkun eylediğinden Bağdad Hükûmeti'ni va'd ile Bekir Subaşı'nın oğlu Mehmed'i celb ve iknâ eylediğine mebnî, mezbûr Mehmed bir gece me'mûr-ı muhâfazası olduğu kapuyı açub 'Acemleri içerüye alması cihetiyle Dârü's-selâm Bağdad giriftâr-ı eyâdî-i ser-hüsrân oldu. Şâh-ı müşârün ileyh Sünnîler hakkında envâ' cevr ü ihânete âğâz edüb Bekir Subaşı'yı dahi dürlü işkenceler ile i'dâm ve beş-on gün sonra oğlu mezbûr Mehmed'i dahi kem-nâm eyledi.

Abaza Paşa'nın İsyânı

'Osmân Hân-ı Şehîd Vak'ası'ndan sonra kapukulu 'askerinin kesb-i iştidâd[825] eden edebsizlikleri

42

etrâfda bulunan arkadaşlarına dahi sirâyet eylediğinden Erzurum'da bulunan nöbetci yeniçerileri vâlî-i vilâyet olan Abaza Paşa'ya ra'ûnet izhâr edegelmeleriyle paşa-yı müşârün ileyh utüvv ü tuğyânlarına tâkat getüremediğinden bir takrîble mezbûrları kal'adan çıkarub ekserîsini i'dâm eyledi.

Lâkin bu mâdde devletce ma'fuvv tutulsa bile ocaklunun ilhâh ü ibrâmıyla mazhar-ı mü'âheze olacağını bildiğinden 'Osmân Hân-ı Şehîd'in ahz-ı sârı şâ'yi'a-i ebleh-firîbânesiyle râyet-keş-i 'isyân olub cem' edebildiği otuz bin kadar evbâş ü eclâf ile rast geldiği yeniçeri ve dergâh-ı 'ālî sipâhîlerini katl ü ifnâ ederek Sivas'a

doğru yürüdü ve Maraş ve Karahisar-ı Şarkî ve Sivas vâlîleri olan Kalavan Yusuf Paşa ve Murtaza Paşa ve Tayyar Paşa'yı ve sâ'ir bir takım ümerâyı hâh-nâ-hâh kendüsüne iltihâka icbâr edüb mu'ahharan Yusuf Paşa'yı Murtaza Paşa'nın sanî'asıyla[826] i'dâm eyledi.

Sadr-ı a'zam Kemankeş Ali Paşa, cülûs-ı Murad Hânî'ye bâ'is olmak meziyyetiyle kesb-i ikbâl ü istiklâl edüb lâkin tama' belâsıyla hedef-i sihâm-ı enâm olduğundan maktûlen 'âzim-i mülk-i câvidânî ve kâ'idü'l-ceyş-i şühedâ-yı Murad Hânî olub hâtem-i vekâlet ile Dîvân-ı hümâyûn vüzerâsından Çerkes Mehmed Paşa kâm-kâr ve Abaza Paşa fitnesinin def'ine serdâr-ı 'asker-i cerrâr olmağla bin otuz dört (1624) senesi evâ'ilinde Üsküdar'dan hareket ve Kayseriyye kurbunda 'asker-i celâlî ile tertîb-i bezm-i rezme[827] mübâşeret edüb yeniçeri tâ'ifesi az vakit zarfında hasm-ı cânları olan Abaza Paşa sekbânlarından on bin kadar şakîyi nişâne-i tüfenk in'idâm ve bi'z-zarûre Abaza Paşa'ya 'arz-ı tâbî'iyyet eden Murtaza Paşa ve Tayyar Paşa dehâlet-künân cânib-i ordu-yı hümâyûna atf-ı zimâm etmeleriyle Abaza Paşa münhezimen Erzurum'a firâra mecbûr oldu. Sadr-ı a'zam ordu-yı hümâyûn ile Erzurum'a iki merhale kaldıkda Abaza Paşa 'afv-ı cerâyim ricâsıyla dâmengîr-i istirhâm olduğundan def'-i meşgale-i umûr-ı dâhiliyye kasdıyla mazhar-ı 'afv-ı 'ālî olub Erzurum Kal'ası'na iki bin nefer yeniçeri vaz' olunarak Bağdad seferi mühimmâtı istihzârı içün sadr-ı müşârün ileyh Tokat taraflarına 'avdet eyledi.

Mukaddemâ Selâmet Giray Hân'ın kalgayı iken firâr edüb İstanbul'da ve mu'ahharan Rodos'da tevkîf olunan Mehmed Giray, 'asr-ı Mustafa Hânî'de Sadr-ı a'zam Merre Hüseyin Paşa sevkiyle Canbek Giray üzerine Kırım Hânı nasb olunmuş idi. Sultân 'Osmân zamânında dârü'-sa'âde ağalığından ma'zûl olan Mustafa Ağa, Mısır'a gider iken Rodos'da müşârün ileyh Mehmed Giray ile görüşdükde sâyika-i renciş ile hân-ı mezbûr ağa-yı merkûma ba'zı mertebe tavbîh ve düş-nâma âğâz eylemiş olmasıyla Sultân Murad Hân hazretleri cülûsunda Mustafa Ağa tekrâr dârü'-sa'âde ağalığı ile be-kâm oldukda

43

ahz-ı sâra kıyâm[828] ve Mehmed Giray'ı mesned-i hânîden 'azl ile sâniyen Canıbek Giray Hân'ı nasb etdirerek tahsîl-i merâm edüb lâkin, hân-ı cedîdi iclâs eylemek me'mûriyetine ta'yîn olunan Kapudân Receb Paşa ve vüzerâdan İbrâhim Paşa, Kefe'den iki merhale ayruldukda ma'zûl Mehmed Giray ve karındaşı Şahin Giray 'asâkir-i külliye ile karşulayub vukû' bulan muhârebede 'asâkir-i 'Osmâniyye

825 kesb-i iştidâd: şiddet kazanmak.

826 sanî'a: iftira ve hile ile kurulan dolap, düzmece iş.

827 tertîb-i bezm-i rezm: savaş meclisini toplama.

828 ahz-ı sâra kıyâm: intikâm almaya kalkışmak.

münhezim ve İbrâhim Paşa ile hayli 'asker mün'adim olmağla Kapudân Paşa ve Canbek Giray güc hâl ile donanmaya ve tâ'ife-i Tatar gâlibâne Kefe'ye dâhil oldular. Artık bunun üzerine Kapudân Paşa tarafından Mehmed Giray'a ibkā fermânı ve hil'at-ı hüsrevânî irsâl olunarak yed-i ihtilâsında olan Kefe Kal'ası'nı ve hengâm-ı muhârebede aldığı toplar ve esîr etdiği cünûd-ı 'Osmâniyye tahlîs edilerek donanma-yı hümâyûn İstanbul'a 'avdet eyledi ve bu uygunsuzluğa bâ'is olan Dârü's-sa'âde Ağası Mustafa Ağa kederinden fevt oldu.

Sadr-ı a'zam Çerkes Mehmed Paşa, sefer-i Bağdad tedârükâtıyla meşgûl iken mürtehil-i dâr-ı ukbâ olduğundan hâtem-i sadâret, Diyarbekir Vâlîsi Hâfız Ahmed Paşa'ya ihsân ve i'tâ olunmağla müşârün ileyh hey'et-i ordu-yı hümâyûnu Diyarbekir'e celb ve tanzîm-i mühimmât eyledikden sonra cânib-i Bağdad'a atf-ı zimâm ve bin otuz beş senesi evâ'ilinde (1625 sonları) pîrâ-men-i Zevrâ'da[829] nasb-ı serâdikât-ı ihtişâm eyledi.

Sefer-i Bağdad

Gürcistan Meliki Tahmurs Hân üzerine, Şâh-ı 'Acem otuz bin kadar 'asker sevk edüb lâkin bir dâr boğazda Gürcüler mezkûr 'Acemleri ve kumandanları olan Karcıgay Hân ve Emirgûne Hân'ı tedmîr ü istîsâl ve yedi bin kadar ru'us-ı maktû'a ile yirmi nefer zinde İrânî'yi ordu-yı hümâyûna irsâl eylediklerinden serdâr-ı müşârün ileyh bir mikdâr 'asker i'zâmıyla Tahmurs Hân'a i'âne edüb ol cânibde 'Acemleri tazyîk ü tahfîf ve kendüsü dahi Zihab Boğazı'ndan memâlik-i İran'a duhûl ile gârât ü tahrîb etmek ve zikr olunan boğazı tutub 'asâkir-i İrân'ı Bağdad tarafına geçirmemek ve bu cihetlerle Bağdad'ı bırakdırmak kaydına düşdüğüne ve heyulâ-yı mütâla'âtına sûret-bahş-ı vüsûk ü emniyyet olduğuna mebnî büyük toplar ve levâzımât-ı kal'a-gîrî istishâbında kusûr ve gaflet eylemiş idi. Musul'a lede'l-vusûl 'akd olunan meclis-i umûmîde bi'l-cümle vüzerâ ve ümerâ ve tavâ'if-i 'askeriyye zâbitânı Bağdad muhâsarasına azîmeti re'y ü tensîb eylediklerinden menvî-i zamîrini izhâr ü icrâya kādir olamadı. Hattâ meclis-i meşveretde: *Bağdad'ın anahtarları cebimdedir* dediği şâyi' olduğundan Bağdad pîşgâhına nüzûl olunduğu gün kal'adan top ve tüfenk endâhtıyla

44

müdâfa'aya âğâz olundukda sipâh zorbaları: *Ala Bağdad'ın anahtarlarını* diyerek istihzâya cür'et etdiler. Mevcûd olan birkaç kıt'a küçük top emr-i muhâsaraya kâfî olmamak hasebiyle İstanbul'dan ve Basra Kal'ası'ndan *balyemez toplar* celb olunub yedi-sekiz ay harb ü kıtāle ihtimâm kılındı ise de Şâh Abbas altmış bin kadar güzîde sipâh ile nehr-i Dicle kenârına nasb-ı hıyâm-ı ârâm ve nev-be-nev mahsûrîne imdâd ü i'âne ile telefâtlarını itmâm edegeldiğinden başka câ-be-câ

[829] pîrâ-men-i Zevrâ: Bağdad şehri çevresinde.

ordu-yı hümâyûna dahi hücûm-ı savlet etmekle şâhid-i feth ü zafer, âyine-i kaderde cilve-ger olmadı. Lâkin şâh-ı müşârün ileyh dahi saltanat-ı 'Osmâniyye'nin bir vechile Bağdad'dan vazgeçmeyeceğini derk etmekle teslîm-i Bağdad'ı esâs-ı musâlaha ederek ba'zı şerâ'it ile 'akd-ı mu'âhedeye râzı olub iktizâ-yı maslahat bi'l-muhâbere karârlaşmak üzere iken sipâh zorbaları kaht ü galâ[830] ve ta'affün-i hevâ sebebleriyle 'avdet husûsunda ısrâr ve sadr-ı a'zam hakkında bî-edebâne hareket-i bâgiyâne izhâr etmeleriyle nakline imkân müsâ'id olmayan büyük toplar zîr-i âb ü türâbda setr olunarak[831] bi'z-zarûre 'avdet olundu.

Hāfız Paşa 'adem-i muvaffakiyyetinden dolayı ma'zûl ve Sadr-ı esbak Halîl Paşa bin otuz altı (1626) senesi Rebî'ü'l-evvel'inde (Kasım-Aralık 1626) makām-ı sadârete mevsûl olarak ordu-yı hümâyûn cânibine râhî olmağla Haleb'de tanzîm-i mühimmât-ı seferiyye ile meşgûl oldu.

Zuhûr-ı Sefer-i Nemçe

Erdel Kralı Betlen Gabur ile Nemçelüler beyninde muhârebe eksik olmayub ba'zen dahi ümerâ-yı serhadd-ı İslâm tarafından kral-ı müşârün ileyhe i'âne olunduğundan Devlet-i 'Aliyye ile Avusturya Devleti beyninde mün'akid olan musâlaha karîn-i ihtilâl olmağla Nemçelülerin elli bin 'askerden müretteb bir ordu ile müntehâ-yı hudûd-ı 'Osmâniyye olan Estergon civârına geldikleri Budin Vâlîsi Murtaza Paşa'nın mesmû'u oldukda serhaddât-ı İslâmiyye 'askerini cem' ve kral-ı müşârün ileyhi dahi celb ederek def'-i düşman içün ol cânibe hareket eyledi. Nemçelüler istihkâm altında oldukları hâlde bir ay kadar muhâsara olunub kıllet-i zâd ve imtidâd-ı mukātelât sebebleriyle cüyûş-ı düşmanın nısfından ziyâdesi rehrev-i vâdî-i adem olub bakıyyesi firâra mecbûr oldu. Bunun üzerine emr-i harbin alev-gîr-i iştidâd olmaması tarafeynden iltizâm olunduğundan bin otuz altı senesi Receb'inde (Mart 1627) paşa-yı müşârün ileyh ma'rifetiyle musâlaha tecdîd ve yirmi beş sene müddetle tahdîd kılındı.

Sadr-ı a'zam Halîl Paşa Bağdad seferi niyyetiyle Haleb'den hareket ve Diyarbekir'e muvâsalat eyledikde İrânîlerin Ahısha'yı muhâsara eylediklerini bi'l-istihbâr Erzurum Vâlîsi Abaza Paşa'yı ser-'asker

45

nasb edüb ma'iyyetine birkaç beylerbeyi ta'yîn eylediğinden Abaza Paşa dahi Erzurum Sahrâsı'na ordu kurub ma'iyyeti me'mûrlarının vürûduna müterakkıb iken sadr-ı müşârün ileyh hıdmet-i ser-'askerîyi Dişlek[832] Hüseyin Paşa'ya tefvîz ü tahvîl eylediğine ve Abaza Paşa ise vak'a-i sâbıkadan dolayı taraf-ı devletden

[830] kaht ü galâ: kıtlık ve pahalılık.

[831] âb ü türâbda setr olunarak: su ve toprağın altında gizlenmiş olarak.

[832] Metinde "Veşlenk".

müsteş'ar olmağla bu mâdde bütün bütün selb-i emniyyetini mûcib olduğuna mebnî def'a-i sâniye olarak refâkatinde bulunan yeniçerileri katl ü i'dâm ve müşârün ileyh Hüseyin Paşa'yı dahi kem-nâm eylediği istimâ' olundu. Binâ-berîn takdîm-i ehemm kâ'idesince ordu-yı hümâyûn Erzurum'a döndürülüb bir ay kadar Abaza Paşa muhâsara olunmuş ise de teshîr-i kal'a mümkin olamadığından ve mevsim-i şitâ dahi takarrub eylediğinden sadr-ı müşârün ileyh Tokad'a 'avdet hilâlinde 'adem-i muvaffakıyyetinden nâşî bin otuz yedi senesi Receb'inde (Mart 1628) mühr-i vekâletden cüdâ ve silâhdârlıkdan yeniçeri ağalığıyla çıkub Bağdad seferinden sonra ma'zûl ve müte'âkiben kubbe vezâretine mevsûl olan Bosnalı Hüsrev Paşa nâ'il-i mesned-i sadâret-i 'uzmâ oldu. Abaza Paşa Halîl Paşa'nın silâhdârlığından neş'et etmiş olduğundan müşârün ileyhin sadâreti Abaza Paşa'nın istimâlet ve hüsn-i istihdâmına mübtenî iken aks-ı kaziyye zuhûra geldi.

Kırım Hânı'nın Tebdîli

Kırım Hânı Mehmed Giray vak'a-i sâbıkadan sonra evâmir-i devlete çendân iltifât etmediğinden başka etrâfa ta'arruza başladığına ve ez-ân cümle Özi Kırı'nda mutavattın olan ümerâ-yı Tatar'dan Kandemir Mirza üzerine birâderi Şahin Giray'ı gönderib mirza-yı mezbûrun hânumânını tahrîb ü tenkîl etdirdiğine mebnî nâ'ire-i utüvv ü tuğyânına sedd olmak[833] mütâla'asıyla Kantemir Mirza'ya Silistre eyâleti tevcîh ve 'asâkir-i vâfiye ile bâzû-yı iktidârı tahkîm olunmuş idi. Hân-ı müşârün ileyh tekrâr mezbûr Şahin Giray'ı yirmi bin kadar Tatar ile irsâl etmekle Tuna Nehri'ni mürûr ve Dobruca Ovası'nda Kantemir Mirza ile ahenk-i ceng ü şürûr etmiş ise de inhizâm-ı fâhiş ile münhezim ve 'askerinin ekserîsi mün'adim olarak kuvvet ü satvetlerine halel tatrîk eyledi. Bunun üzerine Canbek Giray Hân bu kerre dahi Kırım Hânlığı'yla iclâl ve donanma-yı hümâyûn ile Kefe'ye irsâl olunub tavâ'if-i Tatar dahi telakkî-i bi'l-kabûl eylemeleriyle bilâ-muhârebe taht-ı Kırım'a câlis oldu. Donanma-yı hümâyûn 'avdetinden sonra Mehmed Giray başına cem' eylediği Nogay ve Kazak eşkıyâsıyla tekrâr Canbek Giray üzerine hücûm eylemiş ise de vukû' bulan mukâtelede maktûl ve birâderi Şahin Giray firâra mecbûr olub beş-altı sene serseri gezdikden sonra bi'z-zarûre taraf-ı devlete dehâlet eyledikde Rodos'da ikâme kılınmış ve mu'ahharan katl olunmuşdur. Meşhûr gazel-i musanna' işbu Şahin Giray'ındır.

46

Sadr-ı a'zam Hüsrev Paşa Abaza Paşa gâ'ilesinin def'i zımnında cânib-i Erzurum'a tahrîk-i tuğ ü 'alem edüb Tercan Sahrâsı'na vâsıl oldukda Abaza Paşa'nın vukû' bulan istimdâdına mebnî on beş bin kadar İran 'askeriyle Şemsi Hân'ın Erzurum'a girmek üzere olduğunu istihbâr etmekle Kars Beylerbeyisi Sefer

[833] nâ'ire-i utüvv ü tuğyânma sedd olmak: ayaklanma ve başkaldırma kıvılcımına engel olmak.

Paşa'yı gönderüb bi'l-muhârebe 'asâkir-i mezbûreyi tedmîr ve Şemsi Hân'ı esîr etdirdikden ve kırk gün muhâsara ile Abaza Paşa'yı istîmâna icbâr ve Erzurum Kal'ası'nı bi't-ta'mîr 'asâkir-i vâfiye vaz' eyledikden sonra Abaza Paşa'yı mustashiben bin otuz sekiz (1628) senesi evâ'ilinde İstanbul'a vâsıl ve envâ' iltifât-ı sultânîye nâ'il oldu. Abaza Paşa dahi mazhar-ı 'afv ü safh-ı pâdişâhî ve evvelâ Bosna ve mu'ahharan Özi eyâletleriyle karîn-i eltâf-ı şehen-şâhî buyuruldu.

Sefer-i Sadr-ı a'zam Hüsrev Paşa Be-İran

Sene-i mezbûre evâhirinde sadr-ı müşârün ileyh cânib-i İran'a sevk-i mevkib-i azamet edüb Anadolu'nun mevâkı'-i adîdesinde[834] hâdis olan celâlî eşkıyâsı bakıyyesini küşte-i tığ-ı siyâset ederek Musul'a vusûlünde kırk üç sene fermân-fermâ-yı İran oldukdan sonra vefât eden Şâh Abbas'ın yerine hükümrân-ı İran-zemîn olan hafîdi Şâh Sâfi'nin Hamedân'da olduğu ve kırk bin kadar güzîde sipâh-ı 'Acem ile Zeynel Hân'ı muhâfaza-i hudûd içün irsâl eylediği istihbâr olunmağla sadr-ı a'zam dahi Haleb Beylerbeyisi Nogay Paşa'yı ser-'asker nasb ve ma'iyyetine birkaç beylerbeyisi ve üç bin yeniçeri ile kul kethüdâsı Mustafa Ağa'yı terfîk ederek mukâbeleye i'zâm eyledi. Ağa-yı mûmâ ileyh Bağdad fethinde sadr-ı a'zam olan meşhûr Kara Mustafa Paşa'dır. Mihribân Kal'ası civârında vâkı' olan mukâtele-i şedîdede otuz bine karîb 'Acem katl ü tedmîr olunub bakıyyetü's-süyûf[835] Zeynel Hân ile dergâh-ı şâha vâsıl oldukda hân-ı mezbûr şemşîr-i siyâsete giriftâr ve şâh dahi 'âzim-i semt-i firâr oldu.

Sadr-ı a'zam bilâ-mezâhim kişver-i İran'a dâhil olub Hamedân ve Dergüzin ve Nihâvend ve sâ'ir müdün ü kurâyı tahrîb ü yağma etdürüb Şâh Abbas'ın Bağdad'ı istîlâsında mütesaddî olduğu katl ü gârete ber vech-i etemm icrâ-yı mücâzât eyledikden sonra taht-gâh-ı şâhân olan İsfahan'a doğru hücûm olunmak takarrur etmiş iken vârid olan hatt-ı hümâyûn-ı kat'i'l-müfâd[836] mûcebince maksad-ı aksâ olan Bağdad cânibine mürâca'at kılındı. Lâkin 'askere yorgunluk ve mühimmâta noksâniyyet tareyân eylemiş olduğundan kırk gün kadar emr-i muhâsaraya ihtimâm olundu ise de şâhid-i matlab, âyine-i

47

tevfîkde 'arz-ı dîdâr eylemediğinden 'avdete karâr verülüb fakat bu def'a kuvvet-i bâzû-yı himmet ile toplar ve mühimmât-ı sâ'ire kâmilen istishâb olundu. Ertesi sene Mardin Sahrâsı merkez-i ordu-yı hümâyûn olub ikmâl-i mühimmât ve vürûd-ı cüyûş-ı Tatar içün beş-altı ay ikâmet olundukdan sonra: *Sefer-i Bağdad zamânı mürûr etmişdir* denilerek bin kırk bir senesi (1631) evâ'ilinde yine Diyarbekir'e

[834] mevâkı'-i adîdesinde: birçok yerinde.

[835] bakiyyetü's-süyûf: kılıç artıkları, savaştan sağ kurtulanlar.

[836] hatt-ı hümâyûn-ı kat'i'l-müfâd: meâli kesin olan padişah yazısı.

'avdet kılınmağla bu hâl Hüsrev Paşa'nın 'azline ve rikâb-ı hümâyûnda vezîr-i sânî bulunan sadr-ı esbak Hâfız Paşa'nın sadâretine sebeb olub fakat Hüsrev Paşa'nın velvele-i şöhreti tanîn-endâz-ı mesâmi'-i yâr ü ağyâr olduğundan[837] tavâ'if-i 'askeriyye: *Biz senden gayrı serdâr istemeyiz* diyerek fermân-ı hümâyûn ile gelen me'mûru paralamak istediler ise de Hüsrev Paşa men'a isti'câl ve emr-i pâdişâhîye imtisâl eyledi ve hey'et-i mevkib-i hümâyûn dahi İstanbul'a celb olundu. Sene-i mezbûre Receb'inde Kā'im-makām Receb Paşa tahrîkiyle sipâh zorbaları ref'-i 'alem-i 'isyân ve Sultân Murad hazretlerini ayak divânına çıkarub huzûrunda Hâfız Paşa'nın hûnunu rî-zân[838] etmeleriyle Kā'im-makām Receb Paşa sadr-ı sadârete i'tilâ eyledi.

Zuhûr-ı Fitne-i Sipâh Der Asitâne

Şeyhü'l-islâm Yahya Efendi dahi Hüsrev Paşa hilâf-gîrlerinden bulunduğundan tesettür ü ihtifâya mecbûr olub Rumili Kādı'askeri Ahizâde Hüseyin Efendi mesned-i meşîhat-ı İslâmiyye'yi hâ'iz oldu. Pâdişâh hazretleri bu fitnelerin vukû'unu Hüsrev Paşa'ya azv[839] eylediğinden Diyarbekir vâlîsi nasb eylediği Murtaza Paşa ma'rifetiyle Tokad'da mukîm olan müşârün ileyh Hüsrev Paşa'yı katl etdirmekle bu keyfiyyetin şuyû'u tekrâr nâ'ire-i fitnenin işti'âlini istilzâm ederek zorbalar pâdişâh hazretlerini ikinci def'a ayak divânına çıkmağa mecbûr edüb: *Hüsrev Paşa gibi 'Acemistan'a velvele-sâz olan vezîr-i bî-nazîri 'azl ü katl etdirenler ve Musul'da bu kadar 'asker ve mühimmât tecemmü' etmiş iken telef ve izâ'asına sebeb olanlar hâ'in-i devletdir. Bunları bize teslîm ve şehzâdegân hazerâtı velî-ni'metzâdelerimiz olmağla vücûdlarına sû'i-kasd etmeyeceğine te'mîn eyle* diyerek envâ' bî-edebliğe cür'et etmeleriyle bi'z-zarûre birâderân-ı pâdişâhî olan Sultân Bayezid ve Sultân Süleymân ve Sultân Kāsım ve Sultân İbrâhim eşkıyâya irâ'e ve Sadr-ı a'zam ile Şeyhü'l-islâm taraflarından ibrâz-ı kefâlet olunarak her ne kadar Sarây-ı hümâyûndan dağıldılar ise de Sadr-ı a'zam Receb Paşa sû'-i zannıyla mukarreb ü mergûb-ı sultânî olan Musa Çelebi nâm dilîr[840]-i letâfet-manzarı ve yine bu kabîlden olub çend-gün mukaddem yeniçeri ağalığıyla çıkan Hasan Ağa'yı

48

ve Defterdâr Mustafa Paşa'yı katl ü i'dâm eylediler. Reviş-i hâle bakılınca Hüsrev Paşa'nın 'azl ü katliyle Hâfız Paşa'nın sadâretinde Musa ve İsa Çelebiler zî-medhal olduğundan emsâl ü ahlâflarını terhîben ve te'dîben giriftâr-ı felâket olmuşlardır.

---

[837] tanîn-endâz-ı mesâmi'-i yâr ü ağyâr olmak: dost ve düşmanın kulaklarında yankılanmak.

[838] rî-zân: dökülen, akan.

[839] azv: çamur atma, iftira atma.

[840] Metinde "dilber" şeklindedir.

Sultân Murad Hân hazretleri, Musa Çelebi'nin in'idâmından pek ziyâde müte'essif olmağla sadr-ı a'zam hakkında olan gazabını ketme kādir olamayub henüz ateş-i ihtilâl tamâmıyla kesb-i sükûnet etmeksizin bir gün bağteten huzûruna celb ile: *Gel bakalım topal zorba başı, abdestin var mı?* deyu hitâb eyledikde Receb Paşa her ne kadar tebriyye-i zimmete çalışdı ise de müsmir olmayub derhâl katl ü i'dâm etdirdiler. Zîrâ vak'a günlerinde Sultân Murad ayak dîvânına çıkmak üzere iken Receb Paşa: *Pâdişâhım, abdest alıb öyle çıkın* dediğini bir nev' ihâfeye haml etmiş idi. Mühr-i sadâret kubbe-i hümâyûn vüzerâsından Mehmed Paşa'ya i'tâ ve eşkıyânın te'dîb ü terbiyeleri esbâbının istihsâline çâre-cû olması, ber vech-i ekîd tenbîh ü fermân buyuruldu.

Fasl-ı sâbık tekmilesinde beyân olunduğu vechile Sultân Süleymân 'asrında seferler vâkı' oldukca *Süvârî Ocaklarından* ya'ni sipâh ve *silâhdâr* ve *ulûfeciyân-ı yemîn ü yesâr* ve *gurebâ-i yemîn ü yesâr* bölüklerinden üç yüz nefer mülâzim yazılub *bârgâh-ı hümâyûn* muhâfazası hıdmetini ba'de'l-îfâ ba'zı me'mûriyyetler verilür iken mu'ahharan tâ'ife-i merkûmenin utüvv ü tuğyânlarını müzdâd olmak hasebiyle sefer olsun olmasun her sene bir-iki bin kişi mülâzim yazılarak bi'l-cümle mukāta'ât-ı mîriyye ve cibâyet-i cizyeye ve evkāf-ı selâtîne müstevlî olduklarından taşralarda etmedikleri zulm ü ta'addî kalmayub umûr-ı vülâta ve hükkâm-ı şer'iyye vezâ'ifine kadar tecâvüz ü ta'addî eder olmuşlar idi. Sadr-ı cedîd bunların kesr-i sevret[841] ü kudretleri zımnında yeniçeri zâbitânını bast-ı mukaddemât-ı ma'kûle ile cânib-i saltanat-ı seniyyeye celb ü imâle etmekle ba'd-ez-în Sultân Süleymân kānûnundan hâric hıdmet verilmeyeceği i'lân olunub bunun üzerine sipâh tâ'ifesi 'akd-ı cem'iyyet-i şekāvet etdiler ise de yeniçerilerin savlet ü hücûmlarıyla perâkende ü perîşân oldular. Ba'dehu Gülhâne meydânında vâkı' Sinân Paşa Kasrı'nda kâffe-i vüzerâ ve 'ulemâ ve ocaklar ağaları ve zâbitânı hâzır oldukları hâlde bir dîvân-ı umûmî 'akd olunub pâdişâh hazretleri zorbaların mütecâsir oldukları şekāveti ve taşralarda mütesaddî oldukları mezâlimi ta'dâd ile bunların te'dîb ü terbiyyelerinde ihtiyâr-ı tehâvün olunur ise memâliğin harâbiyyetini ve hazînenin fıkdânını istilzâm edeceğini âverde-i zebân (ü) makâl etdikde[842] yeniçeri zâbitânı: *Pâdişâhımız rızâsına muhâlif hâl ü hareketde bulunan eşkıyânın kahr ü tenkîline sarf-ı makdûr ederiz* demeleriyle sipâh zâbitleri dahi içlerinde bulunan erbâb-ı

49

cinâyete sahâbet etmeyeceklerini ta'ahhüde mecbûr oldular. Binâ-berîn huzûr-ı hümâyûnda karâr-ı mâdde tescîl ve cümlesine yemîn etdirülüb hemân ol gün fitnelerde ön ayak olanlardan on beş-yirmi kadar şakî i'dâm olundu. Bundan sonra

[841] kesr-i sevret: öfkeyi kırmak.

[842] âverde-i zebân (ü) makāl etdikde: söze ve dile getirmek.

gerek sadr-ı a'zam ve gerek zâbitân-ı 'askeriyye şekāvet-i müstemirre ashâbının izâlelerine devâm ve bâ-husûs Sultân Murad hazretleri bi'z-zât tebdîl gezüb rast geldiği zorbaları ve tütün yasağı bahânesiyle pek çok eşhâsı katl ü i'dâm etmekle mehâbet-i sultânî bir dereceye vardı ki üç-beş kişi bir yerde oturub musâhabet etmeğe havf eder oldular. Mu'ahharan pâdişâh hazretleri Bursa'ya ve oradan İznik'e 'âzim olarak yolların tanzîm olunmaması töhmetiyle İznik kādısını salb eylediğine mebnî beyne'l-'ulemâ ba'zı mertebe kîl ü kâl hâdis olduğundan Şeyhü'l-islâm Hüseyin Efendi, Vâlîde Sultân'a tezkire tahrîr ve bu misillü ef'âl-i kabîhaya masdar olmamaları zımnında pâdişâha nasîhat eylemelerini tezkîr etmekle müşârün ileyhâ dahi bu tezkireyi taraf-ı hümâyûna irsâl eyledi. Şeyhü'l-islâm-ı müşârün ileyhin mukaddemâ şehzâdegâna kefîl olması cânib-i saltanata bir nev' nezâret hükmünü mutazammın olmak vâhimesi cây-gîr-i zamîr-i sultânî olduğu[843] hâlde bu mâddenin vukû'u dahi munzamm olduğundan sür'at-i seyr ile İstanbul'a vusûlleri akabinde Şeyhü'l-islâm-ı müşârün ileyhi Kıbrıs'a nefy içün gemiye bindirüb gönderdiklerinden sonra arkasından Bostancıbaşı meşhûr Duce'yi i'zâm ile Baruthâne civârında şehd-i şehâdeti işrâb etdirdiler ve Hāfız Paşa Vak'ası'nda mecbûr-ı ihtifâ olan Şeyhü'l-islâm-ı Sabık Yahya Efendi sâniyen lâbis-i ferve-i beyza-i meşîhat-ı İslâmiyye oldu.

İranlıların Van üzerine hücûm eyledikleri istihbâr olunduğuna binâ'en bin kırk üç senesi evâ'ilinde (1633 ortaları) sadr-ı a'zam sipâh-keş-i İslâm olub esnâ-yı tarîkde Diyarbekir Vâlîsi Murtaza Paşa ve Erzurum Beylerbeyisi Halîl Paşa'nın seyf-i satvetleriyle düşmanın def' ü tenkîl kılındığı haberi vârid olduğundan sadr-ı müşârün ileyh Bağdad seferi mühimmâtını tedârük ve tanzîm etmek içün cânib-i Haleb'e matiyye-rân-ı azîmet oldu[844].

Zuhûr-ı Sefer-i Leh ve Tecdîd-i Musâlaha

Özi ve Silistre vâlîsi olan meşhûr Abaza Paşa gazâ ü cihâd ile seyyi'ât-ı sâbıkasına kefâret etmek mütâla'a-i âmiyânesiyle taht-ı eyâletinde bulunan tavâ'if-i 'askeriyyeyi ma'iyyetine celb ve Eflak ve Boğdan voyvodalarını dahi *buyuruldular* tahrîriyle sefere me'mûr edüb cem'iyyet-i azîme ile Turla Nehri'ni mürûr ve Kamaniçe etrâfını ser-tâ-ser tahrîb ü yağma ederek üserâ ve emvâl-i kesîre ahzıyla 'avdet eylediğinden bu keyfiyyet Leh Devleti ile mün'akid olan sulhu rahnedâr edüb

50

Lehlüler dahi ta'arruzâta başladıklarına mebnî pâdişâh hazretleri bi'z-zât ol cânibe tasmîm-i sefer ederek Edirne'ye vusûllerinde i'tizârı mutazammın Leh tarafından

[843] cây-gîr-i zamîr-i sultânî olmak: Padişahın gönlünde yer tutmak; aklından çıkmamak.

[844] matiyye-rân-ı azîmet olmak: yolculuk atını sürmek.

nâme vârid olduğundan ceng veya sulh husûsu Diyarbekir'den celb olunan Murtaza Paşa'ya havâle ve Rumili ve Bosna ve Silistre eyâleti 'askerinden ve sâ'ireden altmış bin kadar 'asker tertîb ü terfîk olunarak i'zâm kılınmağla cenâb-ı pâdişâhî İstanbul'a 'avdet buyurdular. Paşa-yı müşârün ileyh kişver-i Eflak'a lede'l-vusûl Lehlülerin istirhâmlarını meşmûl-i nazar-ı müsâ'ade ve sulh-i sâbıkı tecdîd edüb ba'de'l-istîzân ma'iyyetinde müctemi' tavâ'if-i 'askeriyyeye ruhsat i'tâ ve kendüsü rikâb-ı hümâyûn cânibine 'avdet eyledi.

Azîmet-i Sultân Murad Hân-ı Râbi' Be-Sefer-i Revan

Sultân Murad hazretleri Bağdad seferine hazırlanmakda iken etdikleri istihâre hükmüne tevfîkan Revan teshîrine tahvîl-i niyyet eylediklerinden bin kırk dört (1635) senesi evâhirinde terfî'-i râyet-i azamet ü iktidâr edüb her merhalede eşkıyâ-yı 'askeriyyeden ele geçenleri ve tavr-ı celâlîde olan beylerbeyileri ve zulm ü ta'addîlerinden şikâyet olunan hükkâm ve ümerâyı bilâ-emân katl ü i'dâm ederek Erzurum'a vâsıl oldu. 'asâkir-i müctemi'a iki yüz bini mütecâviz olub hattâ Erzurum'a girileceği gün tertîb olunan alayda güzergâh-ı pâdişâhînin tarafeynine dizilen 'asker üçer sıra olduğu hâlde merhaleteyn beynini isti'âb etmiş olmağla elli bin kadarı Erzurum'da bi't-tevkîf mâ'adâsıyla yirmi beş kıt'a balyemez ve yüz kıt'a *şâhî top* istishâb olunarak kişver-i İran'a güzâr ve bir hafta muhârebe ile Kal'a-i Revan idhâl-i kabza-i iktidâr kılındı. Murâd-ı pâdişâhî, serhadd-ı İran'da meştâ-nişîn olub evvelbahârda İsfahan'a doğru hücûm olunmak merkezinde idiyse de 'asâkir-i külliyyeyi oralarda barındırmak müşkil olacağından başka pâdişâhın ayaklarında nikris 'illeti dahi zuhûr eylediğinden 'avdete karâr verildi.

Şâh-ı 'Acem 'âdet-i eslâfı üzere kıt'a-i Azerbaycan'ı tahliye ile kendüsü sa'bü'l-mürûr dağlara çıkmış olmasıyla on bin kadar 'asker ile Murtaza Paşa, Revan Kal'ası muhâfazasına vaz' olundukdan sonra Behistan ve Hoy ve Merend ve Tebrîz şehirleri tahrîb olunarak pâdişâh hazretleri İstanbul'a ve sadr-ı a'zam meştâ-yı Diyarbekir'e 'avdet eyledi. Revan Hânı olan Emirgûnoğlu taraf-ı hümâyûna dehâlet eylediğine mebnî Haleb vâlîliği ihsân kılındı ise de kavânîn-i 'Osmâniyye üzere icrâ-yı hükûmetde acemî olduğundan İstanbul'a celb olunub Rumili Hisarı'nın üst tarafında vâkı' Feridun Bey Bağçesi ve Kağıdhâne

51

civârında çiftlik ve vezâret hâssları i'tâ olunmağla beş-altı sene kadar müreffehen imrâr-ı vakt edüb mu'ahharan tebrîk-i cülûs-ı İbrâhim Hânî'ye gelen 'Acem elçisinin desâ'is ü iltimâsıyla izâle olunmuşdur[845].

Kış ortasında 'Acem Şâhı Revan'ı muhâsara eylediği sadr-ı a'zamın mesmû'u oldukda sebük-bâr Diyarbekir'den Erzurum'a ılgar eyledi ise de şiddet-i şitâdan

[845] izâle olunmak: öldürülmek.

nâşî imdâda kudret-yâb olamadığından ve Revan muhâfazasında bulunan Murtaza Paşa dahi esnâ-yı muhâsarada mürtehil-i dâr-ı bekā olduğundan Kal'a-i Revan giriftâr-ı dest-i İraniyân olduğu mesmû'-ı pâdişâhî oldukda evvel emrde sadr-ı a'zama istimâleti mutazammın hatt-ı hümâyûn gönderildi. Lâkin Revan'ın fethi akabinde mîr-mîrândan bir münâsibi, muhâfız nasb olunub Murtaza Paşa'nın 'asâkir-i mürettebe ile Kars'da oturması ve vukû' bulacak ta'arruzâtın hâricden men'ine ikdâm ve îcâbı vechile imdâda ihtimâm eylemesi lâzıme-i hâlden ve kavâ'id-i harbiyye iktizâsından olduğu sadr-ı müşârün ileyhe ifâde olunmuş iken 'illet-i rekâbet ve def'-i mezâhim kasdıyla Murtaza Paşa'yı Revan Kal'ası'na vaz' eylemesi bu vak'anın hudûsuna sebeb olmak üzere taraf-ı hümâyûna ilkā olunması cihetiyle bin kırk altı (1637) Ramazân'ında ma'zûl ve Kā'im-makām Bayram Paşa sadr-ı sadârete mevsûl olarak ba'de'l-îd[846] ordu-yı hümâyûn cânibine azîmet eyledi.

Katl-i Hân-ı Kırım İnâyet Giray Hân

Revan seferine azîmet-i hümâyûn esnâsında Kırım Hânı Canbek Giray Hân sefere me'mûr kılınmış ise de alîl ü ihtiyâr olduğundan bahsle isti'fâ eylediğinden Hükûmet-i Kırım meşhûr Gâzî Giray'ın oğlu olub Yanbolu'da mukîm olan İnâyet Giray'a erzânî buyurulmuş idi. Müşârün ileyh Kırım'a lede'l-vusûl cem' eylediği 'askeri, *kalgaylık* ve *Nûre'd-dînlik* mansıblarına ta'yîn etdiği birâderleri Hüsam Giray ve Sa'âdet Giray sultânlara terfîken Özi Kırı'nda mutavattın olan Nogay ümerâsından Kantemir Mirza kabîleleri üzerine sevk ve Kantemir Mirza mugâyir-i musâlaha, memâlik-i Leh'i târâc edegeldiğinden: *Biz 'Acem üzerine gider isek Lehlüler Kırım'a hücûm ederler* deyu özr-i bârid izhâr eyledi. Mirza-i mezbûr dahi hân-ı müşârün ileyhin itâ'at-i pâdişâhîden rû-gerdân olduğunu hikâye ile mukāteleye izn taleb eyledikde müsâ'ade olunmayub kendüsü İstanbul'a celb olunduğundan mezkûr sultânlar Kantemir Mirza kabîlelerini tahrîb ü yağma eylediklerinden sonra Kili Kal'ası'nı muhâsara ile mirza-i mezbûrun oraya vaz' eylediği iyâl ü emvâlîni cebren

52

ahz etdiler. Hân-ı müşârün ileyh dahi Kefe Beylerbeyisi İbrâhim Paşa'dan mukaddemâ taraf-ı devlete şikâyet-nâme gönderüb henüz cevâb almaksızın Kefe'yi muhâsara ve ahâlî def'-i sâ'il[847] kasdıyla paşa-yı mûmâ ileyh ile kādı-i beldeyi teslîm eylediklerinde ikisini dahi i'dâm eyledi ve Şeyhü'l-islâm Yahya Efendi'ye mektûb tahrîriyle Kantemir Mirza'yı taleb ve verilmediği hâlde İstanbul'a kadar hücûm eyleyeceğini işrâb ile hilâf-ı âdâb-ı ubûdiyyet bir takım kelimât-ı

[846] ba'de'l-îd: bayramdan sonra.

[847] def'-i sâ'il: saldırıcıyı def' etmek, saldırıyı ortadan kaldırmak.

müte'azzimâne derc etdi. Bunun üzerine devletce çâre düşünülmekde ve zikr olunan sultânlar kabâ'il-i Nogay'ı Kırım'a götürmek ile iştigâl etmekde iken tâ'ife-i Nogay bir gece bağteten mezkûr sultânları basub ikisini dahi i'dâm ve 'asâkir-i müctemi'alarını perîşân ve kem-nâm eyledikleri haberi vârid olduğuna binâ'en Selâmet Giray Hânzâde Bahadır Giray, Hükûmet-i Deşt-i Kıbçak ile tebcîl ve bahren Kırım'a tesyîr kılınmağla hân-ı ma'zûl bârgâh-ı pâdişâhîye cebîn-fersâ[848] oldukda Kantemir Mirza ile huzûr-ı hümâyûnda muvâcehe ve muhâkeme olunması akabinde hedef-i tığ-ı siyâset[849] ve cenâzesi âyîn-i mülûk üzere bi'l-cümle erkân-ı devlet mübâşeretiyle Yahya Efendi Türbesi civârında gunûde-i püster-i rahmet kılındı. Kantemir Mirza eğerçi Hotin seferinde ve muhârebât-ı sâ'irede ibrâz-ı hıdemât-ı mebrûre eylemiş ve Özi ve Silistre eyâletleri ihsânıyla bendegân-ı devlet silkine idhâl kılınmış ise de Mehmed Giray ve İnâyet Giray gibi iki hidiv-i benâmın in'idâmına sebeb olduğuna ve manzûr-ı nazar-ı devlet oldukca Nogay tâ'ifesi Kırım hânlarına itâ'at etmeyecekleri ve hânlar dahi taraf-ı devletden emîn olamayacağı bedîhî idüğüne mebnî izâlesi lâzım gelmiş olduğu hâlde kendüsüne Karahisar-ı Sâhib sancağı tevcîh olunub pâ-be-rikâb-ı azîmet iken oğlu Üsküdar'da bir adam katl eylediğinden bu vesîle ile oğlu ve kendüsü i'dâm kılınub Kırım Hânı'na dahi tavâ'if-i Nogay taltîf ü te'lîf ile müşâcere-i sâbıkanın izâlesine i'tinâ eylemesi zımnında fermân-ı 'âlî ısdâr kılındı. Lâkin hân-ı maktûlün mütecâsir olduğu cinâyâtın her birisi kendüsünün tedmîr ü tenkîlini müstelzim olduğu meydânda iken halkını müdâfa'a veyâhud ba'zı eslâfı misillü firâr kaydında olmayub doğruca Sultân Murad gibi pâdişâh-ı kahhârın âsitânına dehâlet ve ilticâ eylemesi garîb görünür ve rivâyât ve hâdisât-ı mebsûta, husemâsınm eser-i tasnî'i olması ve tebriyye-i zimmet ümîdiyle gelüb âna dahi muktedir olamamış bulunması hâtıra gelür. El-ilmü inde'l-llâh[850].

Azîmet-i Sultân Murad Hân Be-Sefer-i Bağdad

Sultân Murad Hân hazretleri Bağdad seferi niyyetiyle bin kırk yedi (1638) senesi Zi'l-hicce'sinde

53

Üsküdar'dan hareket edüb Konya civârında sadr-ı a'zam ordusuyla mülâkāt eyledikden sonra Birecik üzerinden savb-ı maksûda reh-peymâ oldu. Ve Sadr-ı a'zam Bayram Paşa müteveccih-i semt-i âhiret olmağla[851] mühr-i sadâret Diyarbekir Vâlîsi Tayyar Paşa'ya ihsân buyuruldu. Bin kırk sekiz senesi Receb'i evâ'ilinde (Ekim 1638) pîrâmen-i Bağdad'a nasb-ı serâdikât-ı iclâl olunub her

[848] cebîn-fersâ: alın süren, yüz süren.

[849] hedef-i tığ-ı siyâset olmak: siyâset kılıcının hedefi olmak, i'dâm edilmek.

[850] El-ilmü inde'l-llâh: Kesin bilgi Allâh katındadır, en doğrusunu Allâh bilir, Allâhu a'lem.

[851] müteveccih-i semt-i âhiret olmak: âhiret semtine doğru yola çıkmak, ölmek.

tarafdan emr-i muhâsara ü tazyîka ihtimâm olunduğu hâlde Şâh-ı 'Acem Kasr-ı Şîrîn nâm mahallde ikâmet ve mukābele-i mevkib-i hümâyûndan mücânebet üzere idi. Bir aydan mütecâviz ateş-i harb ü kıtāl germ-â-germ işti'âl olub bi'l-âhire mahsûrlar istîmâna mecbûr ve Bağdad muhâfazası uğruna fedâ-yı nefs eden otuz bin kadar sipâh-ı güzîde-i İraniyân'ın üç yüz neferden mâ'adâsı maktûl-i makhûr oldu ve esnâ-yı hücûmda sadr-ı a'zam rütbe-i şehâdete nâ'il olmağla Kapudân Kara Mustafa Paşa sadr-ı sadârete i'tilâ eyledi. Pâdişâh hazretleri iştidâd-ı 'illet-i nikrîs sebebiyle münharifü'l-mizâc olduklarından emr-i sulh ü harbi 'uhde-i sadr-ı a'zamîye tevdî' edüb kendüleri müteveccih-i Dârü's-saltana olmalarıyla kırk dokuz senesi Safer'inde (Haziran 1639) mükemmel alay-ı muzafferiyyet ile İstanbul'a dâhil oldular.

İn'ikâd-ı Musâlaha Der Meyân-ı Devlet-i 'Osmâniyye ve Devlet-i İrâniyye

Sadr-ı a'zam Bağdad muhâfazası içün îcâb eden 'asker ü mühimmâtı tertîb ve tekmîl etdikden sonra 'asâkir-i 'Osmâniyye ile İran memâlikine doğru azîmet etmiş ise de taleb-i sulh niyâzıyla Şâh cânibinden elçiler vârid olduğuna ve yedi seneden berü cüyûş-ı İslâmiyye İran serhaddlarında imrâr-ı evkāt ederek husûl-ı âsâyişe ihtiyâcları derkâr bulunduğuna mebnî el-an mer'î olan hudûd üzerine 'akd-ı musâlahaya imzâ-zen-i muvâfakat olmağla ba'de itmâmi'l-musâlaha cânib-i Dârü's-saltana'ya 'avdet edüb sene-i mezbûre Ramazân'ında vâsıl-ı rikâb-ı hümâyûn oldu.

Sultân Murad Hân-ı Râbi' hazretlerinin Revan seferinden berü mübtelâ oldukları 'illet-i nikrîs yevmen-fe-yevmen kesb-i iştidâd ve me'lûf bulundukları ayş ü işret[852] dahi 'illete imdâd etmekle bin kırk dokuz senesi Şevval'inde (Şubat 1640) otuz bir yaşında ve saltanatının on yedinci yılında 'âzim-i mülk-i câvidânî olub peder-i cennet-makarrları Sultân Ahmed Hân Türbesi'ne defn olundu.

Pâdişâh-ı müşârün ileyh hazretleri e'âzim-i selâtîn-i 'Osmâniyye'den olub Yavuz Sultân Selîm Hân vâdîsinde bir şehriyâr-ı kahhâr ü hûn-hâr idiyse de ma'ârif ve ma'lûmâtca Sultân Selîm mertebesine resîde olmadığından devletin kuvve-i şebâbiyyesi dahi zâ'il olmuş idüğünden fütûhât husûsunda

54

ol dereceye vâsıl olamadı. İbtidâ-yı cülûsunda zorbaların utüvv ü tuğyânı sad-çendân olmak hasebiyle on sene kadar zîr-i bâr-ı tagallüblerinde imrâr-ı zamân edüb terbiyyelerine muvaffak oldukdan sonra keyfe-mâ-yeşâ[853] icrâ-yı hükûmet ve bi'z-zât idâre-i mehâmm-ı saltanat eylediler. Fakat sefk-i dimâ'da[854] ifrâtları ve

[852] ayş ü işret: yiyip içme, içki düşkünlüğü.

[853] keyfe-mâ-yeşâ: canları nasıl isterse.

[854] sefk-i dimâ': kan dökmek.

husûsiyle Sultân Bayezid ve Sultân Süleymân ve Sultân Kasım nâmında üç nefer birâderlerine vâhime-i istirkâb ile şerbet-i şehâdet nûş etdirmeleri kasr-ı ömürlerine[855] sebeb-i ma'nevî olduğu rivâyet olunur.

Saltanat-ı Sultân İbrâhim Hân

Mahfûz-ı savn-ı Samedânî[856] olan en küçük birâderleri Sultân İbrâhim Hân hazretleri bi'l-inhisâr vâris-i evreng-i 'Osmânî bulunduğundan câlis-i taht-ı saltanat olub tavâ'if-i 'askeriyyeye i'tâsı kānûn-ı devletden olan cülûs-ı hümâyûn bahşişi def'aten i'tâ kılındı. Zîrâ Sultân Murad merhûm nukûd-ı külliye cem' ü iddihâr eylemiş idüğünden aslâ tedârük gâ'ilesi çekilmedi. Sadr-ı a'zam Kara Mustafa Paşa bi'l-istiklâl makām-ı sadâretde pây-dâr olub tashîh-i sikke ve tanzîm-i umûr-ı devlet husûslarına sarf-ı mesâ'î edüb hattâ İnayet Giray zamânında hâdis olan ihtilâl-i dâhilî sebebiyle Azak Kal'ası etrâfı kabâ'il-i Tatar'dan tehî[857] kaldığından kal'a-i merkûme Moskov ve Kazak tâ'ifesinin eyâdî-i istîlâsına düşmüş idi. Feth ü tahlîsi zımnında Kapudân-ı Deryâ Deli Hüseyin Paşa fermân-fermâ-yı Kırım olan Bahadır Giray Hân irsâl olunmuş ise de muvaffak olamadıklarından sadr-ı müşârün ileyh Dîvân-ı hümâyûn vüzerâsmdan Sultânzâde Mehmed Paşa'yı serdâr ederek i'zâm eylemekle heybet-i hücûm-ı cüyûş-ı 'Osmâniyye[858] Kazaklara dehşet-fermâ olarak kal'a-i merkûmeyi tahliye ü tahrîb birle firâr etdiklerine mebnî ta'mîr ü tahsîni ikmâl ve 'asâkir-i mustahfızası tertîb ü istikmâl kılındıkdan sonra serdâr-ı müşârün ileyh rikâb-ı hümâyûn cânibine 'avdet eyledi.

Hân-ı müşârün ileyh Azak'dan alînen 'avdet ve Kırım'da ihtiyâr-ı sefer-i âhiret etmekle mesned-i hânî, birâderi olan Mehmed Giray'a erzânî buyuruldu.

Sultân İbrâhim Hân, birâderi Sultân Murad'ın havf-ı kahrıyla kûşe-i uzletde berg-i hazan-dîde gibi lerzân[859] iken nâ'il-i taht-ı saltanat oldukda bulunduğu hâl-i ıztırâbın birden bire bir sa'âdet-i kâmrânî ve şevket-i cihân-bânîye tahavvülü cihetiyle zimâm-ı 'akl ü şu'ûru rübûde-i lezâ'iz-i hevâ ü heves olub lâkin sadr-ı a'zamın mehâbet-i uluvv-i kadr ü menzileti bir müddet mâni'-i ef'âl-i nâ-be-câsı olmuş iken şa'beze-i efsûn-gerî[860] ile kesb-i takarrub eden Cinci Hoca'nın ve sadr-ı

55

a'zamın istiklâli mâni'-i menâfi'-i zâtiyyeleri olan sû'-i karînlerin ve husûsuyla tâ'ife-i nisâ müstevlîlerinin tergîb ü teşvîkleriyle sadr-ı müşârün ileyhin izâlesi zihn-i hümâyûnlarında cevelân etmeğe başladı. Hattâ bir gün sadr-ı a'zam Dîvân-ı

855 kasr-ı ömür: ömrün kısalığı.

856 mahfûz-ı savn-ı Samedânî: Allâh'ın koruması ile korunmuş.

857 kabâ'il-i Tatar'dan tehî: Tatar (Kırım) kabilelerinden boş.

858 heybet-i hücûm-ı cüyûş-ı Osmâniyye: Osmânlı askerlerinin hücûmunun heybeti.

859 berg-i hazan-dîde gibi lerzân: hazan yaprağı gibi titreyerek.

860 şa'beze-i efsûn-gerî: büyücülük, hokkabazlık.

hümâyûnda rü'yet-i mesâlih-i mühimme ile meşgûl ve pâdişâh hazretleri kafesden istimâ' -ı umûr[861] ederken çağırub: *Kethüdâ kadın için emr eylediğim odun hâlâ verilmemiş sebebi nedir?* dedikde sadr-ı müşârün ileyh dürüşt-gû[862] bir adam olduğundan: *Bana mehâmm-ı saltanatdan ve serhaddât-ı hâkânî ahvâlînden bir şey sormayub da bu misillü iltizâm-ı mâ-lâ-yelzem*[863] *iş su'âl buyurmanız ve bunun için Dîvân-ı hümâyûndan celb eylemeniz garîb ve şân-ı saltanatınıza nâ-cesbândır* [864] demişidi. Tarafeynin bu makûle etvâr ü akvâlî[865] bi'l-âhire sadr-ı müşârün ileyhin zevâl-i devletini müstelzim olmağla bin elli üç (1643) senesi maktûl ve Sultânzâde Mehmed Paşa -ki Civan Kapucubaşı nâmıyla meşhûrdur- mesned-i sadârete mevsûl oldu.

Zuhûr-ı Sefer-i Girid ve Feth-i Kal'a-i Hanya

Sultân Ahmed Hân-ı Evvel hazretleri zamânından berü Girid Cezîresi'nin feth ü teshîri menvî-i zamîr-i devlet idüğü mervî olub *Nâ'imâ*'da dahi: *Sultân Murad-ı merhûmun Bağdad'dan 'avdetlerinden sonra Venedüklülerin ba'zı İslâm tüccâr sefînelerini gasb ü nâ-bedîd edegeldiklerine mebnî izhâr-ı gayz ü gazabla azîm donanma tedârüküne iştigâl eyledikleri ve Venedüklüler cânibinden 'arz-ı i'tizâr ve takdîm-i hedâyâ ü mebâliğ olundukca istinkâf etmekde oldukları* beyân olunmağla bu dahi rivâyet-i sâbıkayı te'yîd eder. Bu evânda ise Devlet-i 'Aliyye gavâ'il-i hâriciyyeden vâreste olduğuna ve dârü'-sa'âde ağalığından ma'zûlen Mısır'a azîmet eden Sünbül Ağa'yı esnâ-yı râhda Akdeniz korsanları şehîd ve emvâl-i kesîresini ahz ederek Girid'de fürûht ve atlarının birkaç re'sini vâlî-i vilâyete ihdâ eyledikleri kesb-i iştihâr eylediğine binâ'en Girid seferi tasmîm olunub silâhdârlıkdan kapudânlıkla tekrîm ve pâdişâh hazretlerinin iki buçuk yaşında olan kerîmelerinin 'akdiyle tefhîm olunan Yusuf Paşa'ya 'asâkir-i berriyye ser-'askerliği dahi ilâve olunarak ve Rumili ve Anadolu elviye-i münâsibesinden yirmi-otuz sancağın zu'amâ ve erbâb-ı timârı âlât-ı piyâdegî ile ve Kapukulu 'asâkiri ocaklarından dahi îcâbı kadar cüyûş-ı muvazzafa Kul Kethüdâsı Murad Ağa ve ba'zı bölük ağalarıyla tertîb ü terfîk kılınarak iki yüzden mütecâviz süfün-i harbiyye ü nakliyye ile bin elli beş (1645) senesi evvelbahârında Malta seferi nâm ü işâ'asıyla Akdeniz'e ihrâc ü irsâl kılındı. Ber mûceb-i kānûn, sevâhil ve adalar mîr-livâları

56

[861] istimâ' -ı umûr: işleri dinlemek, iş görüşmelerini dinlemek.

[862] dürüşt-gû: sert söyleyen.

[863] iltizâm-ı mâ-lâ-yelzem: yerine getirilmesi zorunlu olmayan, önemsiz.

[864] nâ-cesbân: yakışmayan, lâyık olmayan.

[865] etvâr ü akvâli: tavırları ve sözleri.

çekdirileriyle, Garb Ocakları süfün-i harbiyyeleri ve Mısır'dan müretteb olan zehâ'ir ve levâzım, donanma-i hümâyûna iltihâk eyledikden sonra Girid Cezîresi'nde vâkı' Hanya Kal'ası civârına lede'l-vusûl 'asker ve büyük toplar ve mühimmât-ı mukteziyye karaya ihrâc ve elli gün kadar muhârebe ve muhâsara ile kal'a-i merkûme istîmânen cânib-i İslâmiyân'a teslîm olunub on bin kadar mustahfız Venedikli'den bakıyyetü's-süyûf olan iki bin neferi Kandiye'ye 'âzim oldu. Serdâr-ı Gâzî, kal'anın harâb olan yerlerini ta'mîr ve mühimmât-ı kâfiyye ile sunûf-ı 'askeriyyeden on iki bin nefer mustahfız tertîb ü vaz' eyleyerek ve Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa'yı hıdmet-i muhâfazaya ta'yîn ederek donanma-yı hümâyûn ile mansûren ve muzafferen İstanbul'a 'avdet eyledi.

Sadr-ı a'zam Mehmed Paşa, kapudân-ı müşârün ileyhin ikbâl ü istiklâlini çekemediğinden pâdişâh hazretlerine: *Eğerçi Yusuf Paşa kulunuz Hanya Kal'ası'nı feth etdi. Lâkin bir takım harbî Venedüklü'ye emân i'tâ ederek mal ve eşyâlarıyla salıverdi ve pâdişâhımıza iki kıt'a mermer sütûndan başka ne hediyye ve mâl-ı gazâ getürdü. Bu dahi mücerred tama'-ı hâmı ve hafiyyen Venedüklülerden aldığı emvâl-i kesîre semeresidir* deyu gamz ü si'âyet[866] ve kapudân-ı müşârün ileyh dahi sadr-ı a'zam hakkında iltizâm-ı mezemmet etmekle bi'l-âhire sadr-ı müşârün ileyh ma'zûl ve Defterdâr Salih Paşa makām-ı sadârete mevsûl oldu ise de mâla dâ'ir olan ilkā'ât zamîr-i hümâyûnda cây-gîr olduğundan bir gün Yusuf Paşa'ya envâ' mu'âheze ü tekdîr icrâ buyuruldukdan sonra : *Hemen Girid'e git ve bakıyye-i kılâ'ı feth et* demeleriyle paşa-yı müşârün ileyh dahi: *Şimdi Erba'în içinde olduğumuzdan sefer-i deryâ kābil olmaz ve etdiğim hıdmetin ne kadri bilindi ki âtîsine berâ'at-ı istihlâl olsun* deyu dürüştâne cevâba tasaddî eylediğinden ateş-i tehevvür-i sultânî alev-efrûz olarak derhâl katl ü i'dâm etdirüb bir sâ'at mürûrunda izhâr-ı nedm ü peşîmânî buyurdular.

Sadr-ı sâbık Mehmed Paşa Girid'e serdâr ve Budin vâlîliğinden ma'zûl meşhûr Deli Hüseyin Paşa, Hanya muhâfızı nasb olunub ancak müşârün ileyh Mehmed Paşa cezîre-i merkûmeye vusûlünü müte'âkıb mürtehil-i dâr-ı âhiret olmağla hıdmet-i serdârî müşârün ileyh Hüseyin Paşa'ya tefvîz kılındı.

Bundan sonra Girid Cezîresi Devlet-i 'Aliyye'nin *ta'lîm-hâne-i harbîsi* hükmüne girüb her sene 'asker ve mühimmât irsâline ikdâm olunur ve Venedüklüler dahi var kuvveti bâzûya getürerek techîz eyledikleri cesîm donanmalar ile Akdeniz Boğazı'nı abluka edüb Girid'e mühimmât ü 'asker irsâline mâni' olmak husûsuna çalışırlar idi. Müşârün ileyh Hüseyin Paşa'nın on beş sene kadar serdârlığında izhâr eylediği şecâ'at ü celâdet ve muvaffak olduğu hurûb ü megâzî zîver-i

[866] si'âyet: dedikodu, gamz.

sahâyif-i mufassalât-ı tevârîhdir[867]. Ez-ân cümle[868] serdâr-ı merhûm Suda Kal'ası'nı muhâsaraya teşebbüs edüb lâkin bu kal'a Suda Limanı'nın ağzında ve bir cezîre-i sagîre üzerinde kâ'in ve metânet ü reşâneti hadd-ı kemâlde idüğünden yürüyüş ile zabtına imkân ve devr-i dırâz-ı muhâsaradan başka çâre olmadığına ve yalnız bununla izâ'a-i vakt kılınmamak mütâla'asına mebnî çend kıt'a *balyemez tob* ve mikdâr-ı kâfî 'asâkiri emr-i muhâsarada ibkâ edüb sipâh-ı güzîde ile Resmo Kal'ası'nın teshîrine azîmet ve bir aydan mütecâviz muhâsara ve mukâtele ile bin elli altı senesi Zi'l-ka'de'sinin gurresinde (9 Aralık 1646) istîmâne-i âverde-i kabza-i celâdet eyledi.

Sultân İbrâhim Hân hazretleri 'illet-i sevdâya mübtelâ oldukları cihetle gündüzleri taht-ı revân ile derûn-ı şehirde, gece meş'aleler ile Sarây-ı hümâyûnun içinde geşt ü güzâr ve dâ'imâ çeng ü çegâne[869] ve lu'biyât-ı şa'beze-bâzâne[870] ile imrâr-ı evkât eylerler idi. Binâ'en aleyh güzergâhlarında, mûcib-i müzâheme olmamak içün İstanbul içinde araba isti'mâlini men' buyurmuş olduklarından bin elli yedi senesi Şa'bân'ının on yedinci günü (17 Eylül 1647) *okunmak* kasdıyla Davud Paşa semtinde sâkin erbâb-ı 'azâyimden bir hocanın hânesine gider iken ez kazâ bir arabaya tesâdüf etmeleriyle gazab ü tehevvürleri feverân ederek derhâl Sadr-ı a'zam Salih Paşa'yı hocanın evine celb ve kuyu ipiyle ihnâk[871] etdirüb Hezârpâre nâmıyla zebânzed-i müverrihîn olan Defterdâr Ahmed Paşa'yı makâm-ı sadârete nasb ü ta'yîn buyurdular.

Sadr-ı esbak Sultânzâde Mehmed Paşa, merhûm selefi Kara Mustafa Paşa'nın hâlinden ibret-bîn olmağla pâdişâh-ı sâf-nihâd hazretlerine fevka'l-'âde müdâheneye mübâderet ve: *Taraf-ı hümâyûnunuzdan her ne sâdır olur ise mahz-ı hayr ve eser-i ilhâmdır* diyerek muhâfaza-i nefsine hasr-ı himmet etmekle pâdişâh hazretlerinin tezâyüd-i harekât-ı muzırrânesine kuvvet-bahş olmuş iken mu'ahharan Yusuf Paşa ve Salih Paşa'nm ve sâ'ir vüzerâ ve mîr-mîrânın nakle gayr-ı sâlih esbâb-ı za'îfe ü nâ-meşrû'a ile i'dâm ü ifnâ olundukları manzûr-ı enâm oldukda herkes hâ'if ü tersân ve encâm-ı kâra nigerân oldular. Bir takım esâfil ü erâzil ise bu ahvâlden istifâdeye şitâb ve perestârân-ı harem-i saltanata ve Şekerpâre ve Voyvodakızı gibi geceleri masal söyleyerek pâdişâhı eğlendirmekde olan mekkârelere bezl-i emvâl ile intisâb edüb hiç bir vechile liyâkat ü istihkâkları olmayan menâsıb-ı refî'a-i ilmiyye ü seyfiyyeye dest-res olmalarıyla bazâr-ı irtişâ,

[867] hurûb ü megâzî zîver-i sahâyif-i mufassalât-ı tevârîh: mufassal tarihlerin sayfalarını süsleyen gaza ve harpler.

[868] ez-ân cümle: o cümleden olarak.

[869] çeng ü çegâne: saz ve söz.

[870] lu'biyât-ı şa'beze-bâzâne: hokkabazlık oyunları.

[871] ihnâk: boğdurmak.

misli mesmû' ü meşhûd olmayan dereceye vardı. Sadr-ı a'zam dahi bu cümleden olduğundan 'ale'd-devâm pâdişâha ve harem-i hümâyûn müteneffizânına nükûd ü hediyye takdîm edüb menâsıb-ı devlet, rüşved-i aleniyye ile verilür ve bazarlık

58

olunan mebâliğ hukûk-ı sâbite misillü tahsîl kılınur oldu. Halbuki Girid Cezîresi'nde ve Hersek hudûdunda Venedüklüler ile ateş-i harb ü kıtâl germ-â-germ işti'âl olub[872] bâ-husûs Venedik donanması Akdeniz Boğazı'nı abluka eylemiş idi.

Saltanat-ı Sultân Mehmed Hân-ı Râbi'

Bu cihetlerle heyecân-ı efkâr-ı âmme artmakda iken pâdişâh hazretleri Şam vâlîliğini kadınlardan birisine tevcîh edüb müsellim ile idâre etdirmek ve ağniyâyı müsâdere etmek ve ihtirâ'-kerdeleri olan *kapanice* ta'bîr olunur murassa' düğmeli samur kürklerinden bi'l-cümle vüzerâ ve sudûr-ı 'ulemâ ve ümerâ-yı 'askeriyyenin birer dâne takdîm eylemelerini emr eylemek misillü harekât-ı münkereyi tezyîd eylediğine mebnî bin elli sekiz senesi Receb-i şerîfinin yedinci günü (28 Temmuz 1648)[873] tavâ'if-i 'askeriyye zâbitânı ve Şeyhü'l-islâm Abdu'r-rahim Efendi bi'l-cümle 'ulemâ ve erkân-ı devlet Fâtih Cami'-i şerîfinde 'akd-ı cem'iyyet edüb zâhiren tebdîl-i sadâret ve bâtınen hal'-i hil'at-ı saltanat husûsuna karâr verdiler. Bu haber bir gece evvel sadr-ı a'zam Ahmed Paşa'nın mesmû'u olduğundan tebdîlen firâr etmekle taleb-i cumhûr ile hıdmet-i sadâret-i 'uzmâ defterdârlıkdan ma'zûlen Mevlevîhâne Kapusu civârında mu'tekif-i günc-i inzivâ olan Sofu Mehmed Paşa'ya tevcîh olunub ba'dehu sadr-ı sâbık ihtifâ eylediği mahallde der-dest olunarak i'dâm kılındı.

Ertesi günü erkân-ı devlet tavâ'if-i 'askeriyye ile Sarây-ı hümâyûna azîmet edüb büyük şehzâde olan Sultân Mehmed Hân-ı Râbi' hazretleri yedi yaşında olduğu hâlde taht-ı saltanata iclâs eylediler. Pâdişâh-ı mahlû' evvelâ habs olunmuş ise de yirmi gün mürûrunda Abdu'r-rahîm Efendi'nin fetvâsı mûcebince şirîn-mezâk-ı şehd-i şehâdet olmuşdur. Ve bu bâbda pâdişâh-ı ma'sûmdan alınan hatt-ı hümâyûn ne makûle ahkâmı hâvî olduğu kendüsünün fehm edemeyeceği teşbîhât ile muharrer idi. Sûret-i hatt-ı hümâyûn: *Pederim İbrâhim Hân ba'zı hevâdârları imdâdıyla îkâz-ı fitne etmek üzeredir. Def'-i mahzûr-ı zarar-ı âmm mülâhazasıyla bağ-ı 'âlemden mısr-ı ademe tahrîk-i kadem etmesi ehemm olmuşdur. İmdi*

[872] germ-â-germ işti'âl olmak: hareretli bir şekilde alevlenmek.

[873] İ. Hakkı Uzunçarşılı, Sultan I. İbrahim'in boğdurulmasını, tahttan indirilmesinden 11 gün sonra ve 28 Receb 1056 (17 Ağustos 1646) olarak göstermektedir. Bkz.: İsmâ'il Hakkı Uzunçarşılı, *Osmânlı Tarihi*, c. III/1, 3. Bs., Ankara 1983, s. 238.

fermân-ı mütehattimü'l-iz'ân mûcebince nokta-i vücûdu merkez-i şühûddan nâbûd olub hâr ü ezhârı dâmen-i mülkden izâle oluna. Temme.

Pâdişâh-ı merhûmun sinni otuzu mütecâviz ve müddet-i saltanatı dokuz seneye karîbdir. Mukaddemâ pek fâhiş sûretle kādı'askerlik mertebelerini ihrâz eden mülakkab Muslihi'd-dîn Efendi ve Cinci Hoca nâmıyla zebânzed-i enâm olan Hüseyin Efendi maktûl ve cezâ-yı sezâlarına mevsûl oldular. Kara Çelebizâde Abdu'l-azîz Efendi bu vak'ayı tarîh-i meşhûrunda beyân eylediği

59

sırada: *Velî-ni'metimiz olan saltanat-ı 'Osmâniyye'ye böyle bir hıdmet-i hayriyyede bulunduk* deyu iftihâr eder.

Pâdişâh-ı nev-câh, 'âdet-i ecdâd-ı kirâmları üzere Hazret-i Hâlid Türbe-i şerîfesinde taklîd-i seyf edüb[874] müretteb ve muntazam alay ile Sarây-ı hümâyûna 'avdet eylediler ve sene-i âtiyyede üç nefer küçük birâderleriyle berâber sünnet olundular.

Sultân Murad merhûmun şemşir-i siyâsetiyle müdemmer ve makhûr olan sipâh tâ'ifesi tebeddül-i saltanat vukû'unu kânûn-ı utüvv ü tuğyânlarının yeni başdan şu'le-fürûz olmasına medâr ittihâz edüb taşralarda mutavattın olanları İstanbul'a vârid ve ber mûceb-i kānûn, Sarây-ı hümâyûn ile Galata ve İbrâhim Paşa sarayları ağalarından bir-iki bin kadar kesân, sipâh ve silâhdâr bölüklerine çerâğ olunduğuna mebnî cem'iyyetleri mütezâyid olmağla ba'zı zorba başılarının tahrîk ü teşvîkiyle Sultân Ahmed Camî'inde 'akd-ı cem'iyyet edüb: *Sadr-ı a'zam ile Şeyhü'l-islâm, katele-i pâdişâh-ı mağfûrdan olmalarıyla ikisinin dahi i'dâmını taleb ederiz* diyerek menvî-i zamîrlerini pûşîde-i hıyel ile istitâr ve avâm-ı nâssı celb içün taraf-ı saltanata sadâkat izhâr eylediler. Sadr-ı a'zam yeniçeri zâbitânıyla müttefik olduğundan anlara dehâlet edüb bâ-husûs sefâretle cem'iyyet-gâh-ı sipâha gönderilen bir yeniçeri çorbacısı yine sadr-ı a'zamın sanî'asıyla sipâh kıyâfetinde olan eşhâs tarafından pârelendiğinden yeniçerilerin gazab ü tevehhürleri heyecân ederek 'ale'l-umûm hücûmla eşkıyâ-yı sipâhı te'dîb ü tenkîl ve üç yüze karîb nüfûsu katl ü tedmîr eylediler.

Girid seferi zuhûrundan berü Venedüklüler bir tarafdan müdâfa'a ve muhârebeye kıyâm ve bir cânibden dahi tahsîl-i musâlahaya ikdâm edegeldiklerinden elçileri Beyoğlu'nda oturur ve taraf-ı saltanat-ı seniyyeden dahi sükût ve müsâ'ade olunur idi. Bu evânda cumhûr cânibinden elçiye ta'lîmât geldiği lede'l-istihbâr der-dest etdirilerek tercüme olundukda: *İki seneden berü boğazı abluka eden donanmalarının za'f-ı hâlinden bahsle 'Osmânlı donanmasının bir müddet te'hîrine çalışması ve bu bâbda müteneffizân-ı 'asra ne kadar para i'tâ*

[874] taklîd-i seyf etmek: kılıç kuşanmak.

eder ise kabûl olunacağı münderic olduğundan elçi-i mezbûr Rumili Hisarı'nda habs olunub ber vech-i müsâra'at Kapudân-ı Deryâ Voynuk Ahmed Paşa yetmiş-seksen pâre süfün-i harbiyye ve Girid'e gönderilmek içün acemi oğlanlarından yeniçeri yazılan üç bin kadar 'asker ve mühimmât ile Akdeniz'e i'zâm kılındı. Süfün-i İslâmiyye, Venedik gemileri üzerine ateş-efşân olarak boğazdan çıkub Venedüklüler eğerçi mâni'-i

60

hurûc olamadılar ise de ikmâl-i levâzımât içün İzmir civârında vâkı' Foça Limanı'na vâsıl ve dâhil olduklarını müte'âkıb donanma-i düşman liman ağzına resîde olarak mutasaddî-i harb ü kıtāl olmalarıyla tarafeynden üçer-beşer gemi telef ve beşyüz kadar cüyûş-ı İslâmiyye şehîd oldukdan sonra yek-diğerinden ayrılub süfün-i İslâmiyye şikeste ü beste Rodos'da bi't-tecemmü' Girid'e gitdiler ve mühimmât-ı 'askeri, serdâr-ı gâzîye îsâl etdiler.

Sadr-ı a'zam Sofu Mehmed Paşa umûr-ı muhtelle-i devletin tashîhine mübâşeret ve isrâfât ü itlâfâtı mutazammın olan şeyleri lağv ü ibtâle mübâderet ederek Büyük Vâlîde Sultân'ın ve müteneffizân-ı enderûn-ı hümâyûnun hazîneye muzırr ve mugâyir-i kānûn olan ricâ ü şefâ'atlerini redd eyleyerek bilâ-istihkâk nâ'il-i vâridât olan eşhâsın vezâ'if ü mu'ayyenâtlarını tenkîh etmiş idi. Lâkin bu misillü menâfi'-i âmmeye dokunanların ve tashîh ü mesâlih da'vâsında bulunanların be-gâyet iffet ü istikâmet üzere hareket etmeleri lâzımeden ve sâ'irlerinden sudûr eden ef'âl-i münkirenin bu misillülerden onda biri müşâhede olunsa halkın ta'n ü teşnî'i mertebe-i guluvveye vâsıl olacağı mücerrebâtdan iken sadr-ı müşârün ileyh, pîrâne ser-i cem'-i mâle ve teşyîd-i bünyân-ı hân ü kâşâneye mübâşeret etmekle hedef-i düşnâm-ı enâm oldu. Yeniçeri Ağası Murad Ağa ve sanâdîd-i yeniçeriyândan Muslihi'd-dîn Ağa ve Bektaş Ağa ve Kara Çavuş Mustafa Ağa ve Kul Kethüdâsı Çelebi Mehmed Ağa sadr-ı müşârün ileyhin müttefiklerinden oldukları hâlde emr-i hükûmet kabûl-i iştirâk edememek sebebiyle beynleri bozulub bâ-husûs Büyük Vâlîde Sultân[875] tarafından mûmâ ileyh Murad Ağa sadâretle tebşîr olunmağla sadr-ı a'zamın 'azl ü tenkîline bahâne-cû[876] idiler. Sadr-ı müşârün ileyh dahi bunların harekâtından sû-i kasdlarını istidlâl ve cânib-i saltanatdan alâyim-i mu'âheze istiş'âr eylediğine mebnî ekseriyâ Dîvân-ı hümâyûna varmamakda iken muhârebe-i bahriyye ve telefât-ı vâkı'a mesmû'u oldukda bu vesîle ile husemâsının def'ine çâre bulmak ümîdiyle maslahatı i'zâm ve huzûr-ı hümâyûnda 'akd-ı meclis etdirmeğe kıyâm eyledi. Bin elli dokuz senesi evâ'il-i Cemâziye'l-ûlâ'sında (1649 Mayıs ortaları) Sultân Mehmed Hân taht üzerinde ve Büyük Vâlîde Sultân pây-ı tahtda oturub ibtidâ-i müzâkerâtda pâdişâh

875 Metinde "vâlidesi".

876 bahâne-cû: bahâne arayan.

hazretleri: *Niçün donanmaya ihtimâm eylemedin* deyu sadr-ı a'zamı mazhar-ı itâb: *Sen vezâret*[877] *adamı değilsin. Ver mührümü* elfâzıyla hitâb buyurulmağla bu hâl-i nâgeh-zuhûr sadr-ı müşârün ileyhi bir müddet dem-beste ü lâl ve bi'l-âhire huzzârın ser-fürû'-ı perde-i mutâva'at olduklarından, kaziyye taht-ı ittifâkda olduğunu istidlâl edüb mühr-i hümâyûnu teslîm eyledi. Zât-ı şâhâne mühr-i hümâyûnu bir müddet elinde tutmağla berâber erbâb-ı meclisi gözden geçirdikden sonra Yeniçeri Ağası Murad Ağa'ya: *Gel mührü al, seni vezîr*

61

eyledim buyurdular. Yeniçeri ağalığı dahi Kara Çavuş Mustafa Ağa'ya tevcîh olundu. Sadr-ı sâbık ve kethüdâsı Ağazâde ve defterdâr nasb eylediği Sami Mehmed Efendi evvelâ habs olunub ba'dehu kendüsü menfâsı olan Malgara'da[878] ve mûmâ ileyhümâ İstanbul'da i'dâm kılınmışdır.

Bir müddet mürûrunda katele-i İbrâhim Hânî'den ma'dûd olan Şeyhü'l-islâm Abdu'r-rahîm Efendi dahi 'azl ü iclâ olunub Bahâyî Efendi mesned-i meşîhat-ı İslâmiyye'ye i'tilâ eyledi.

Sipâh tâ'ifesinin ashâb-ı iktidârından olub alâka-i külliyesi sebebiyle Niğde'de sâkin olan Gürcü Abdu'n-nebî, Sultân Ahmed Câmi'i'nde maktûl olan yoldaşlarının intikâmını almak sevdâsıyla başına yedi-sekiz bin haşerât cem' ve kuttâ'-ı tarîk gürûhundan Katırcıoğlu'nu dahi ma'iyyetine celb edüb Üsküdar'a doğru gelmekde olduğu istimâ' olunduğuna ve İzmid havâlîsinde müdâfa'asına teşebbüs olundu ise dahi mümkin olamadığına mebnî Sadr-ı a'zam Murad Paşa bi'l-cümle Kapukulu Ocaklarıyla Üsküdar'a geçüb Maltepe civârında vukû' bulan mukâtelede eşkıyâ münhezim ve Gürcü Nebi dâ'ire-i vücûddan mün'adim olub Katırcıoğlu evvelâ firâr ve mu'ahharan taraf-ı devlete dehâlet eylemekle 'afv-ı hümâyûna mazhar ve mîr-livâlık mansıbıyla muvakkar oldu. Garâ'ibdendir ki mûmâ ileyh ba'd-ez-în sadâkat ü istikâmet üzere hıdemât-ı Devlet-i 'Aliyye'de kat'-ı i'tibâr ü merâtib edüb yirmi sene kadar zamân mürûrundan sonra Rumili beylerbeyisi iken Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa ma'iyyetiyle Kandiye Kal'ası muhâsarası hengâmında hâ'iz-i rütbe-i şehâdet ve seyyi'ât-ı sâbıkasının îfâ-yı kefâretiyle vâsıl-ı ser-menzîl-i rahmet olmuşdur. Girid'de serdâr olan Gâzî Hüseyin Paşa iki sene Kandiye Kal'ası'nı muhâsara etmekde olduğu hâlde kal'anın metâneti ve İstanbul'un karışıklığı sebebiyle lâyıkıyla 'asker ve mühimmât gönderilememesi perde-keş-i şâhid-i ümîd oldu. Lâkin paşa-yı gâzî Kandiye civârında İnâdiye nâmıyla bir kal'a binâ ve derûnuna câmi'-i şerîf ve mühimmât anbarları ve 'asker kışlaları inşâ edüb ordu-gâhda dahi hamâm ve sâ'ir ebniye

877 Metinde "vezîr".

878 Malgara: Malkara/ Tekirdağ (Tekfurdağı).

yapdurmakla ba'd-ez-în serdâr ve 'asker-i İslâm orada ikâmet ve tazyîk-i düşmana bezl-i vus' (ü) makderet eylemişlerdir[879].

Sanâdîd-i yeniçeriyândan olan sâlifü'z-zikr ağalardan olub mizâc-ı şehr ü dehre vâkıf ve umûr-ı azîme temşiyyetine liyâkatla muttasıf olan Koca Musluhiddin Ağa fevt olmağla diğer ağalar günden güne azıdub umûr-ı devlete ve iltizâmât-ı hazîneye vaz'-ı yed-i istîlâ[880] etdiklerinden başka İstanbul'un havâyic-i zarûriyyesinden olan et ve ekmek ve sâ'ireyi, fırınlar ve dükkanlar küşâdıyla yed-i vâhid sûretinde idâreye ikdâm ve cem'-i emvâl husûslarına nasb-ı nefs-i ihtimâm etmeleriyle bu

62

işlerden dolayı Sadr-ı a'zam Murad Paşa ile bozuşdular. Binâ'en aleyh sadr-ı müşârün ileyh netîce-i ahvâlî tefekkür ederek isti'fâ ve Budin eyâleti(ni) ricâ etmekle mes'ûlü[881] karîn-i kabûl ve bin altmış senesi Şa'bân'ında (Ağustos 1650) sadâret-i 'uzmâya Melik Ahmed Paşa[882] mevsûl oldu.

İzmir'de mukîm İngiliz konsolosu bir da'vâ zımnında huzûr-ı şer'a da'vet olundukda icâbet etmediği kādı Efendi tarafından Şeyhü'l-islâm Bahâyî Efendi'ye iş'âr olunmağla müşârün ileyh İngiliz elçisini celb ve mu'âheze ve elçi dahi üç bin akçelikten ziyâde olan da'vâların kenâr mahkemelerinde rü'yet olunmaması muktezâ-yı ahdden olduğunu ma'raz-ı cevâbda ifâde etmesi üzerine Şeyhü'l-islâm-ı müşârün ileyh afyon keyfiyle elçiyi habs eylediği mesmû'-ı erkân-ı devlet oldukda İngiltere Devleti saltanat-ı seniyyenin dost-ı kadîmi olub husûsuyla Venedüklülere i'âne eylemedikden başka süfün-i nakliyye îcârıyla Devlet-i 'Aliyye'ye mu'âvenet etmekde olmasına nazaran elçileri hakkında bu vechile mu'âmele-i tahkîriyye icrâsı mugâyir-i rızâ-yı devlet bulunduğu der-miyân ve sûret-i tarzıyede Bahâyî Efendi 'azl ü nefy olunarak akdemce pâye-i meşîhat ile tevkîr olan Kara Çelebizâde Abdu'l-azîz Efendi makām-ı fetvâya irtikâ ile mesrûrü'l-cinân kılındı[883].

Yeniçeri Ocağı erkânı olan ağalar umûr-ı devlete ve vâridât-ı hazîneye bast-ı yed-i istîlâ eylediklerinden ulûfe i'tâsı kesb-i müşkilât etdiğine mebnî defterdâr-ı vakt bulunan Emir Paşa hazîneye gelen sağlam akçeleri züyûfa tebdîl ve esnâfa tevzî' etdürüb beher yüz on sekiz akçe mukābelesinde birer altun almak ve bu altunları dahi ikişer *riyâle* tahvîl ederek hâsıl olacak iki yüz kırk bin *kara gurûş*

879 bezl-i vus' (ü) makderet eylemek: güç, kudret sarf etmek.

880 vaz'-ı yed-i istîlâ: istilâ elini koymak, istilâ etmek.

881 mes'ûlü: isteği.

882 Bu isim çoğu kitapta Melek Ahmed Paşa şeklinde geçmekte ise de Melik Şâh, Melik Gazi gibi isimlerden hareketle Melik Ahmed olarak okunması daha doğrudur.

883 mesrûrü'l-cinân kılınmak: cennet sevinci ile sevindirilmek.

ya'ni *riyâl* ile ulûfeyi edâ etmek üzere bir tebdîr tahayyül edüb ağalar dahi bu sûreti tahsîn ve tensîb etmeleriyle icrâsına teşebbüs olundukda esnâf tâ'ifesi bu zulm ü sarîhin icrâsına muktedir olamayacaklarını beyân ile sadr-ı a'zama 'arz-ı şikâyet eylediler ise de mazhar-ı şetm ü teb'îd olduklarından bin altmış bir senesi Ramazân-ı şerîfi evâ'ilinde (Ağustos 1651) sekiz-on bin kadar esnâf eşbehleri[884] bi't-tecemmü' Şeyhü'l-islâm Aziz Efendi'yi hânesinden kaldırub cem'iyyet-i azîme ile huzûr-ı hümâyûna îsâl etdiler. Pâdişâh hazretleri *ayak divânına* çıkub ahvâle muttali' oldukdan sonra mezâlim-i mezbûrenin ilgâsı zımnında hatt-ı hümâyûn ısdâr ve i'tâ etdikleri hâlde cem'iyyetin söz başıları şımarub ağavât-ı merkûmenin izâleleri içün ruhsat talebine âğâz eylediler. Eğerçi sanâdîd-i yeniçeriyân mütegallibelerinin tedmîr ü tenkîlleri matlûb-ı devlet idiyse de böyle esnâf derindisiyle anların kesr-i satvetlerine[885] cesâret olunamadığından: *Yarın iktizâsına bakılur* denilerek

63

halk dağılub mühr-i hümâyûn dahi Melik Ahmed Paşa'dan ahz ile kubbe vüzerâsından Siyavuş Paşa'ya i'tâ kılındı. Ve yeniçeriler ertesi günü taraf taraf kol gezüb tekrâr 'akd-ı cem'iyyete meydân vermediler.

Zuhûr-ı Fitne ve Şehâdet-i Büyük Vâlîde Sultân ve Tedmîr-i Sanâdîd-i Yeniçeriyân

Pâdişâhın büyük vâlidesiyle asıl vâlideleri beyninde bi't-tab' rekâbet ve mübâyenet hâsıl olmağla tarafeynin harem ağaları ve sâ'ir tevâbi'âtı dahi yekdiğere hasm-ı kavî olduklarına ve büyük vâlidenin sanâdîd-i yeniçeriyân ile ittifâk ü ittihâdı bulunduğuna mebnî def'-i mezâhim kasdıyla yeniçeri ağasıyla kul kethüdâsına ve Bektaş Ağa'ya haber gönderilüb: *Küçük vâlide sultân, harem ağalarından Uzun Süleymân Ağa ve İsmâ'il Ağa ve Ali Ağa sizlere tasmîm-i ukûbet etmektedirler. Mezbûrların def'iyle takayyüd etmediğiniz hâlde hakkınızda vahim olur* deyu tahrîk eylediğinden ve anlar ise zâten taraf-ı saltanatdan mütevahhiş olduklarından Ramazân-ı şerîfin on dördüncü günü (31 Ağustos 1651) Ağa Kapusu'nda 'akd-ı cem'iyyet ve Şeyhü'l-islâm ile kādı'askerleri celbe müsâra'at edüb zikr olunan harem ağalarının def' ü ref'leri husûsunu hâk-i pây-ı hümâyûna 'arz etmek içün sadr-ı a'zama irsâl-i haber eylediler. Bu haber, mezbûr harem ağalarının mesmu'ları oldukda enderûn-ı hümâyûn ağavâtını ve bostancı ve kapucı neferâtını cem' edüb Büyük Vâlîde pâdişâh-ı ma'sûmı izâle ve küçük birâderi Sultân Süleymân'ı iclâs etdirmek içün yeniçeri ağası ile kul kethüdâsı ve Bektaş Ağa'yı da'vet etmekle: *Şimdi sarayı basacaklar, velî-ni'metinizi ifnâ*

[884] eşbeh: benzer, pek benzeyen.

[885] kesr-i satvet:güçlerinin kırılması.

edecekler diyerek urûk-ı cem'iyyet ü şefkâtlerini tahrîk etmeleriyle cümlesi muhâfaza-i vücûd-ı pâdişâhî içün nitâk-bend-i ittifâk ü ittihâd[886] olduklarından mezbûr Süleymân Ağa bir-iki yüz kadar avenâtıyla Büyük Vâlîde'nin dâ'iresine hücûm edüb müşârün ileyhâyı şehîd ve pâdişâh hazretlerine sû'-i kasd husûsunda müttefik olmalarına hükm etdikleri Bostancıbaşı ve Hasodabaşıyı ve sâ'ir beş on kişiyi i'dâm eylediler. Bunun üzerine sadr-ı a'zam ve Dîvân-ı hümâyûn vezîrleri ve ma'zûlîn-i 'ulemâ, Sarây-ı pâdişâhîye da'vet ve 'akd-ı encümen-i meşveret olunarak ittifâk-ı ârâ[887] ile Sancak-ı şerîf çıkarılub dellâller vâsıtasıyla i'lân kılındı. Ahâlî-i şehr, çend-rûz mukaddem hâdis olan vak'a ve sipâh tâ'ifesi Sultân Ahmed Meydanı'nda mesbûk olan mukâtele sebebleriyle yeniçeri ağası ve kul kethüdâsı ve Bektaş Ağa'nın hasm-ı kavîleri olub yeniçeri, zâbitân ve neferâtından münsıf ve ehl-i ırz olanlar dahi mezbûrların harekât-ı vâkı'a ve zulm ü ta'addîlerinden bî-zâr olduklarına mebnî cümlesi

64

Sancak-ı şerîf altına icâbet etmekle Sarây-ı hümâyûn meydânlarıyla Ayasofya ve Sultân Ahmed havâlîsi 'asker ile mâl-a-mâl oldu. Ve mesned-i meşîhat Şeyhü'l-islâm-ı esbak Ebu's-su'ûd Efendi'ye ve Rumili kādı'askerliği ma'zûlîn-i sudûrdan Hanefi Efendi'ye ve Anadolu, Hocazâde Mesud Efendi'ye tevcîh kılındı. Binâ'en 'alâ zâlik cem'iyyet-i şekāvet tabî'atıyla mütezelzil ve münderis olmağın yeniçeri ağasına Tameşvar ve kul kethüdâsına Bosna ve Bektaş Ağa'ya Bursa tevcîh ve 'ale'l-'acele çıkmaları tenbîh olundukdan sonra üçü dahi der-dest olunarak i'dâm kılındı. Şeyhü'l-islâm-ı sâbık Abdülaziz Efendi evvelâ Sakız'a nefy ve ba'dehu Bursa'ya getürülüb ikâme olunmuş ve yedi-sekiz sene daha mu'ammer olduğu hâlde İstanbul'a gelmesine müsâ'ade kılınmamışdır. Müşârün ileyh fâzıl-ı zamâne ve münşî-i yegâne olub meşhûr olan *tarîh-i belîğine*[888] Bursa'da zeyl tahrîr ve berâ'et-i zimmet içün îmân-ı ekîde derc ü tastîr eylemiş ise de fi'l-asl arbede-cû ve Sultân İbrâhim Vak'ası müttehemlerinden bulunduğundan feryâd u figânı mesmû'-ı samâh-ı devlet olmadı. Gerek vâlide-i merhûmenin ve gerek maktûl olan ağaların bunca zamândan berü cem' ü iddihâr etdikleri mebâliğ-i külliye Hazîne-i hümâyûna nakl olunmağla mesârifât-ı devlete haylice mu'âvenet eyledi.

Maktûllerin yed-i tegallüblerinde bulunan zimâm-ı müdâhale ü istîlâ bu kerre harem ağaları ve Sarây-ı hümâyûn halkı ellerine geçmeğe ve Sadr-ı a'zam Siyavuş Paşa dil-hâhları üzere hareket edememekle üç ay mürûrunda 'azl olunub Dîvân-ı

886 nitâk-bend-i ittifâk ü ittihâd :birlik ve beraberlik kemerini kuşanmak, güçbirliği yapmak.

887 ittifâk-ı ârâ: oy birliği.

888 Karaçelebizâde Abdulaziz efendi'nin *Ravzatü'l-ebrâr* bu eseri, I. İbrahim'e ithâf edilmiş, yaratılıştan 1646 yılına kadar olan olayları anlatan ve IV. Bölümü Osmânlı tarihinden bahs eden bir tarih kitabıdır. Bkz. F.Babinger, *Osmânlı Tarih Yazarları*, s. 225.

hümâyûn vüzerâsından pîr-i fertût[889] Gürcü Mehmed Paşa mesned-i sadârete getürüldü. Eğerçi müşârün ileyh yedi buçuk aydan ibâret olan müddet-i vezâretinde saray halkı istedikleri gibi alub satdılar ise de umûr-ı mâliyye rü'yet olunamamak ve ulûfe verilememek hâline geldiğinden müteneffizân-ı enderûn encâm-ı kârı mülâhaza ve nefslerini muhâtaradan vikâye maksadıyla Mısır vâlîliğinden ma'zûlen İstanbul'a gelen Tarhuncu Ahmed Paşa'yı bin altmış iki senesi Receb'inde (Mayıs 1652) sadr-ı sadârete ik'âd etdirdiler. Lâkin müşârün ileyh aslâ mudârâ ve mümâşât bilmez gâyet müstakîm bir zât olduğundan isrâfâtı kat' ve vâridât-ı hazîneye el uzadanların dest-i tama'larını ref' husûsunda fevka'l-imkân iltizâm-ı sadâkāt etmekle bî-çâreyi hal' ü iclâs iftirâsıyla müttehem ederek bin altmış üç senesi Rebî'ü'l-âhir'inde (Mart 1653) i'dâm ve Kapudân-ı Deryâ bulunan Derviş Paşa'nın sadr-ı a'zam nasb olunmasına dest-res oldular. Sadr-ı cedîd Bağdad seferinde nâ'il-i vezâret olmuş kudemâdan ve ashâb-ı temevvül ü iktidârdan mu'tedil ve mezâyâ-şinâs bir zât olmağla iki seneye karîb mümted olan zamân-ı sadâretinde hem enderûn halkını ve hem mehâmm-ı devleti hüsn-i idâreye muvaffak olarak hoşca bir vakit geçirdi.

65

Şöyle ki Venedüklüler pek külliyetlü süfün-i harbiyye istihzâr ederek boğazı abluka idegeldiklerinden Girid'e 'asker ve mühimmât irsâli husûsunda, envâ' telefât ü müşkilât vâkı' olmakda olduğu hâlde sadr-ı esbak Murad Paşa'yı kapudân nasb ve mühimmât-ı muktezâyı mükemmel sûretde tedârük eylemekle bin altmış dört (1654) senesinde ihrâc olunan donanma, Venedik gemilerine galebe ederek Girid'e 'asâkir-i vefîre ve mühimmât-ı lâzıme nakl olundu ve Başbakıkulu Moralı Mustafa'yı defterdâr ve idâre-i umûr-ı mâliyyeyi müstakillen 'uhdesine tahmîl edüb mûmâ ileyh eğerçi sinîn-i âtiyye[890] vâridâtını satmak kapusunu açdı ise de ulûfe i'tâsında müşkilât göstermedi. Sadr-ı müşârün ileyh sene-i mezbûre evâhirinde mürtehil-i dâr-ı âhiret oldukda savâb-dîd-i erkân-ı devlet[891] üzere mühr-i sadâret Haleb Vâlîsi İbşir Paşa'ya gönderildi. Halbuki müşârün ileyh mukaddemâ ocak ağalarının zamân-ı istîlâ ü tegallüblerinde Anadolu'da bulunan sipâh neferâtını başına cem' ile Dârü's-saltanaya doğru kâdime cünbân-ı tuğyân olmuş iken ağaların zevâlî mûcib-i 'avdeti olmuş idi. Böyle bir töhmet-i sâbıka ile müttehem bulunduğu hâlde sadr-ı sadârete intihâbı sû'-i kasda mübtenî olmak vâhimesiyle sipâh zorbaları bakıyyesinden ve sâ'ireden yirmi bin kadar 'asker toplayub hezâr tekellüf ü batâ'etle[892] üç-dört ayda İstanbul'a dehşet-bahşâ-yı vürûd

[889] pîr-i fertût: çok ihtiyar.

[890] sinîn-i âtiyye: gelecek seneler.

[891] savâb-dîd-i erkân-ı devlet: devlet adamlarının doğru görüşü.

[892] batâ'et: yavaşlık, ağırlık; ağır davranma.

oldu. Moralı defterdâr ve Mevkûfâtî Mehmed Efendi ve Sultân kethüdâsı Gade Mehmed Efendi misillü aleyhinde kavlen ve fi'len harekâta cür'et edenleri katl ü i'dâm ve sinîn-i âtiyye vâridâtını der-'uhde eden mültezimînin verdikleri akçeleri zabt ile ihâlelerini fesh edüb ancak berâber getürdüğü eşhâsı menâsıb ve me'mûriyet ile tatyîb eylemek hâric-i havsala-i dâ'ire-i devlet olduğundan herifler sadr-ı müşârün ileyhe izhâr-ı adâvet etmekde oldukları hâlde Kapudân Murad Paşa dahi ateş-i fitneye mirvaha-cünbân[893] olmağla muhâfaza-i nefs ümîdiyle istishâb eylediği sipâh zorbaları ref'-i 'alem-i şekāvet ve müşârün ileyhi katl etdirinceye kadar sarf-ı nakdîne-i gayret edüb müşârün ileyh Murad Paşa sâniyen müttekâ-pîrâ-yı sadâret-i 'uzmâ [894] oldu.

Bu sûretle Murad Paşa eğerçi nâ'il-i emniyye ü ümîd oldu ise de tâ'ife-i 'askeriyyenin utüvv ü tuğyânları başdan aşdığından sekiz on bin kadar eşrârı[895] ocaklara ilhâka mecbûr ve bu cihetle ulûfe-i 'askeriyye râdde-i sâbıkasından sad-merhale mevfûr olduğuna ve taraf-ı saltanata ve erkân-ı devlete ahvâl-i müşkileyi beyân etdikce: *Tahrîk eylediğin fitnenin çâresini yine sen mütâla'a eyle* zemîninde mu'âmeleler müşâhede eylediğine mebnî bu kerre dahi sadâretden isti'fâ ve Şam

66

vâlîliğini istid'âya mecbûr olarak hıdmet-i sadâret Ermeni Süleymân Paşa nâmında bir pîr-i âcize tevcîh kılındı ve sadr-ı sâbık Şam'a azîmet etdiği hâlde Humus'da fevt oldu.

Vak'a-i Vakvakiyye

Bî-çare ihtiyâr, şürekâ-yı devlet ve gâret-gerân-ı mukarrebînin kahr ü galebeleri altında doksan dokuz gün hâmil-i mühr-i vekâlet olarak *el-âmân* sadâsını îsâl-i makām-ı bâlâ etmekle 'azl ve mühr-i hümâyûn Girid serdârı bulunan Gâzî Hüseyin Paşa'ya irsâl kılındı ise de bir iki gün mürûrunda *Vak'a-i Vakvakiyye* nâmıyla zebân-zed-i müverrihîn[896] olan ihtilâl-i azîm-i dehşet-endâz[897] vukû' olduğundan yine tebeddül-i sadâret vâkı' olmuşdur. Şöyle ki gerek Girid'de ikmâl-i müddet-i meşrûta ile istibdâlen 'avdet eden ve gerek İstanbul'da bulunan tavâ'if-i 'askeriyyeye Süleymân Paşa'nın 'azlinden evvelce verilen ulûfe kâmilen mağşûş ve züyûf akçe olduğundan beyne'l-ahâlî i'tibârdan sâkıt olmağla ve mukarrebînin iltizâmât ve mukāta'âta olan tasallutları hadde vâsıl olarak emvâl-i hazîne yed-i tagallüblerinde mahv olagelmekle erkân-ı devletden ba'zılarının ta'lîm ve ilkā'âtıyla Kapukulu Ocaklarının kâffesi müttehiden 'akd-ı cem'iyyet ederek: *'arz-*

[893] mirvaha-cünbân: yelpâze sallayan, ateşe körükle giden.

[894] müttekâ-pîrâ-yı sadâret-i uzmâ: yüce sadâretin koltuk değneği oldu.

[895] eşrâr: şerrli, kötü kimseler, eşirrâ.

[896] zebân-zed-i müverrihîn: tarihçilerin dilinde söylenen, tarihçiler arasında yayılmış.

[897] ihtilâl-i azîm-i dehşet-endâz: dehşet saçan büyük ihtilal.

ı hâlimiz vardır deyu pâdişâh hazretlerini Alay Köşkü'ne çıkardılar. Sipâh tâ'ifesi ukalâsından[898] ve ma'ârif-mendân birkaç söz sâhibleri ilerü gelüb zât-ı hümâyûna fasîh ü belîğ du'âlar etdiklerinden sonra: *Pâdişâhım bir takım havene-i devlet vardır ki elleri altında bulunan mülteżimlere sinîn-i âtiyye mukāta'ât ve vâridâtını vakt-i ihâlesinden mukaddem alıverüb bedelini dahi nısf bahâsıyla şundan bundan topladıkları hazîne sergileri ve züyûf akçe ile kapatmakda ve emvâl-i hazîne meyve-i nâ-resîde gibi ham iken telef olmakda olmasıyla Girid Cezîresi'nde meşgûl-i harb ü kıtāl olan ve burada bulunan kulların ulûfe yüzü görmez oldular* dediler *ve bu kerre bin belâ ile verdikleri akçe dahi budur* deyu irâ'e etdiler ve: *Havene-i merkûmenin zulm ü ta'addîleri memâlik-i mahrûseyi isti'âb etmişiken vükelâ-yı devlet şerrlerinden havfla vâkı' hâli 'arza cesâret edemediklerinden nâşî bi'z-zarûre bu vechile küstahlığa cesâret kılındı ise de kubh-ı zâhirîsi hüsn-i 'âkıbetine nazaran ma'zûr ve damen-i 'afv ile mestûr buyrulmak mercûdur* deyub ba'dehu enderûn ve bîrûndan[899] otuz kadar adamın esâmisi mastûr olan defteri ibrâz ve bunların katl ü izâleleri mûcib-i salâh-ı devlet olmağla mazhar seyf-i siyâset olmalarını istid'â eylediler. Tavâ'if-i 'askeriyyenin ve belki bi'l-cümle erkân-ı devletin bu bâbda ittifâkları mahsûs olduğundan dilhâh-ı cumhûra

67

müsâ'ade olunmakdan başka çâre kalmadığına binâ'en dârü's-sa'âde ağası ve Hoca Bilal Ağa ve vâlide başağası ve hasodabaşı ve Melekî Usta ve zevci Şa'bân Halife ve sâ'irleri birkaç gün içinde ele geçdikce katl ü i'dâm ve Sultân Ahmed Meydanı'nda olan çınar ağacına âvizân kılınmağla[900] sebeb-i tesmiye-i vak'a olmuşdur.

Bu evânda Kā'im-makām Sûrnâzen[901] Mustafa Paşa mesned-i sadâreti ve Memikzâde makām-ı meşîhatı der-dest etmişler iken 'askerî tâ'ifesinin i'tirâzlarına binâ'en on üç sâ'at mürûrunda Silistre vâlîsi olan sadr-ı esbak Siyavuş Paşa sâniyen sadr-ı a'zam ve ba'zı ameliyât-ı hafiyyeye ibtinâ'en Hocazâde Efendi Şeyhü'l-islâm nasb olundular.

Sadr-ı müşârün ileyh mahmûmen[902] Der-sa'âdet'e vusûlünden bir ay sonra, Defterdâr Mehmed Paşa gibi bir fâzıl ve edîbi mücerred istirkâb belâsıyla katl etdirdiği gece fevt olmağla mühr-i hümâyûn Şam Vâlîsi Boynueğri Mehmed Paşa'ya irsâl kılındı.

---

898 ukalâ: akıllı kişiler.

899 enderûn ve bîrûn: saray içinden ve saray dışı.

900 âvizân kılınmak: asılmak.

901 sûrnâzen: zurna çalan, zurnacı.

902 mahmûmen: hummaya, sıtmaya tutularak.

Şeyhü'l-islâm Mesud Efendi Anadolu kādı'askeri iken hakk-gûyluk ile şöhret bulub Vak'a-i Vakvakiyye'de ta'yîn-i cumhûr ile makām-ı meşîhata vâsıl olmuş idi. Be-gâyet müte'âzim ve tünd-hu[903] olduğundan mâ'adâ kâffe-i umûr-ı devlet kef-i istiklâline râm ve merci'-i hâss ü âmm[904] olmak sevdâsıyla zebân-dırazlığı mertebe-i ifrâta îsâl eylediğinden bî-çâreye hal' ü iclâs töhmeti isnâd olunarak Diyarbekir'e nefy nâmıyla Bursa'ya gönderülüb orada i'dâm kılındı. Ve makām-ı meşîhat sudûrdan Hanefi Efendi'ye tevcîh buyuruldu.

Sadâret-i Köprülü Mehmed Paşa

Devlet-i 'Aliyye ihtilâlât-ı dâhiliye ile buhrân hâlinde iken bu sene ihrâc olunan donanma-yı hümâyûn dahi vukû' bulan muhârebede mübtelâ-yı hezîmet-i kâmile olmağla Venedüklüler Bozcaada ve Limni cezîrelerini istîlâ eylediler. Binâ'en aleyh Dârü's-saltana-i 'Osmâniyye mahsûr hükmünde kaldığından erkân-ı devlet dem-beste-i hayret oldukları hâlde Şam Trablusu tevcîh olunub hârc-ı râh tedârüğü içün tek ü pû [905] etmekde olan Köprülü Mehmed Paşa, Vâlîde Kethüdâsı Mi'mâr Kasım Ağa'nın sevk ü ta'rîfiyle bin altmış altı (1656) senesi Zi'l-ka'de'sinin yirmi beşinci Cum'a günü (14 Eylül 1656) şerâ'it-i istiklâliyye ile hâmil-i mühr-i sadâret ve mütekeffil-i ıslâh-ı umûr-ı devlet[906] oldu.

Venedüklülerin merâm ü maksûdları Bozcaada ve Limni cezîrelerini temellük etmek olmayub mücerred İstanbul'u tazyîk ile Girid Cezîresi'ni ve hiç olmaz ise muhâsara-i dâ'imiyye tahtında

68

bulunan Kandiye Kal'ası'nı harâcî nâmıyla mikdâr-ı mu'ayyen bir meblağ i'tâsını dahi dâ'ima 'arz ve istid'â etmekde idiler. Lâkin Devlet-i 'Aliyye bu kadar gavâ'il-i dâhiliyyesiyle berâber Kandiye Kal'ası teslîm olunmadıkca sulhun imkânı olmadığını beyân ile her sene donanma ve 'asker ve mühimmât irsâlinde izhâr-ı sebât ü metânet eder idi. Şol dereceye kadar ki bir gün huzûr-ı hümâyûnda 'akd olunan meclis-i umûmîde levâzımât-ı seferiyye içün muktezî olan akçenin fıkdânı der-miyân olundukda Vâlîde Sultân hazretleri: *Şu Girid Cezîresi'nin kâmilen fethine gayret olunsun. Ben kâffe-i mücevherât ve sim ü zerre müte'allık evânî ve edevâtımı dahi i'tâ ve fedâ ederim* buyurmuşlardır.

Bosna ve Hersek taraflarında ve Girid Cezîresi'nde muhârebeye devâm olunmakda ise de boğazda bulunan Venedik donanmasını def' etmek ve Bozcaada ve Limni'yi tahlîs ile İstanbul'u muhâsara-i bahriyyeden kurtarmak ehemm-i

---

[903] tünd-hû: sert tabî'atlı.

[904] merci'-i hâss ü âmm olmak: halkın ve ileri gelenlerin başvurduğu ve yardım istediği nüfuzlu kişi olmak.

[905] tek ü pû(y): öteye beriye koşuşmalar.

[906] mütekeffil-i ıslâh-ı umûr-ı devlet: devlet işlerinin düzeltilmesine kefil olan.

umûrdan olmağla sadr-ı a'zam donanma-yı hümâyûnun tanzîm ü ikmâline ikdâm etmekle berâber kâffe-i cüyûş-ı 'Osmâniyye ocaklarını bi'l-istishâb boğaza azîmeti karârlaşdırdı. Ve isrâfât ve itlâfâtın kat' ü tenkîhine i'tinâ ile haylice mesârif tenkîs eyledi. Lâkin bunun menâfi' ü fevâ'idi ilerüde görüleceğine ve şimdi ise mesârif-i seferiye içün akçe lâzım olduğuna mebnî taraf-ı hümâyûndan bâ-sened üç bin kise istikrâz ederek istihzâr-ı levâzımât-ı harbiyyeye çalışmakda iken sipâh tâ'ifesinden bir takım hazele sadr-ı müşârün ileyh aleyhine i'lâ-yı livâyı şekâvet[907] etmişler ise de ateş-i fesâd, lehîb-efrûz-ı iştidâd[908] olmaksızın yeniçeri zâbitânı ma'rifetiyle mevâkı'-i mefsedetleri basılub birkaç yüz nüfûs habîse izâle olunmağla kânûn-ı tuğyân muntafî[909] ve onbeş-yirmi seneden berü vakit vakit meydâna çıkan *kādızâdeliler* gavga-yı ma'lûmu dahi ba'zı ön ayak olanların nefy ü iclâsıyla mündefi' oldu.

Def' ü Tenkîl-i Donanma-yı Venedik ve Feth-i Bozcaada ve Limni

Sadr-ı celâdet-küster[910] bin altmış yedi senesi Şa'bân'ında (Haziran 1657) Bahr-ı Sefîd Boğazı cânibine sevk-i mevkib-i zafer-eser edüb donanma-yı hümâyûn dahi vâsıl olmağla Venedik gemileriyle muhârebeye mübâşeret olundukda yeniçeri tâ'ifesi bindikleri sefîneleri *başdankara edüb* sâhillere dökülmeleriyle ve sefâyin-i sâ'ire dahi öteye ve berüye savuşmağla donanma-yı hümâyûnda yine alâyim-i perîşânî zuhûra geldi. Sadr-ı müşârün ileyh bu hâli müşâhede ile münselibü'ş-şu'ûr[911] olarak pîş-rev-i firâriyân olan altı yüz kadar yeniçeriyi katl ü i'dâm ve sâhillere lenger-endâz olan[912] süfün-i İslâmiyye'yi bâ-husûs *başţarda* ta'bîr kılınan Paşa gemisini gezend-i düşmandan siyânet[913] içün

69

münâsib mevkı'lere azîm toplar vaz' ve ta'biyyesine ihtimâm eyledi. Şecâ'at ve dirâyetiyle mezkûr ve *Kör Kapudân* nâmıyla meşhûr olub sene-i sâbıkada donanma-yı hümâyûnu perîşân ve Bozcaada ve Limni'yi zabt ile iktisâb-ı şöhret ü şân eden Venedik amirali bu kerre dahi nâ'il olduğu gâlibiyete mağrûren *başţarda* ve sâ'ir İslâm gemilerini, beste-i zincir-i teshîr etmek sevdâsıyla hücûm ederek vâsıl-ı ümid olmağa takarrub etmiş iken Kara Mehmed nâm bir topcu gâzîsinin atdığı topun güllesi amiral-i mezbûrun süvâr olduğu geminin cephânesine tesâdüf etmekle mezkûr gemi ile yedeği olan kalyon ve içlerinde bulunan iki binden

[907] i'lâ-yı livâ-yı şekâvet: haydutluk bayrağını yükseltmek.

[908] lehîb-efrûz-ı iştidâd: alevin parıltısının artması.

[909] kânûn-ı tuğyân muntafî: isyan ocağını söndürmek.

[910] Sadr-ı celâdet-küster: kahramanlığı yayan sadrazam, yiğit sadrazam.

[911] münselibü'ş-şu'ûr: aklı başından gitmiş, şuurunu kaybetmiş.

[912] lenger-endâz olmak: demir atmak.

[913] gezend-i düşmandan siyânet: düşmanın zararlarından korumak.

mütecâviz zâbitân ve 'asâkir-i müntehabe[914] ile pâ-berhevâ olduğundan süfün-i sâ'ire-i düşman, mübtelâ-i dehşet-i azîme olarak firâr eylediler. Bunun üzerine sadr-ı müşârün ileyh secde-i şükrü edâ eyledikden ve hıdmet ü şecâ'ati sebkat edenlere mükâfât ve hilâfı hareketde bulunanlara tertîb-i mücâzât etdikden sonra beş-altı bin kadar 'asker imrârıyla Bozcaada'sını ve müte'âkıben donanma-yı hümâyûn ile Kapudân Topal Mehmed Paşa'yı göndererek Limni Cezîresi'ni istirdâda muvaffak olmağla mansûren ve muzafferen Edirne'de rikâb-ı hümâyûna vâsıl ve envâ' iltifât-ı sultânîye nâ'il oldu. Garâ'ibdendir ki yeniçeri ağalığından mütekâ'id Kara Hasanzâde Hüseyin Ağa vak'alarda taraf-ı saltanata mütemahhız[915] bulunub re'y ü tedbîri dahi muvâfık-ı takdîr düşmekle mü'temen-i devlet ve müsteşâr-ı saltanat meziyyetini hâ'iz olmuşidi. Bu evânda sadr-ı a'zamın ümerâ ve 'askerîden pek çok adamları katl ü i'dâm eylediğini istimâ' etdikde Şeyhü'l-islâm Efendi'ye haber gönderüb: *Köprülü'nün harekât ü mişvârına nazaran muzafferen 'avdet eder ise cümlemiz hakkında mûcib vehâmet olacağı görünmekde olduğundan lüzûm-ı 'azl ü tebdîli zımnında mâbeyn-i hümâyûna tezkîre yazsınlar ben dahi lâzım gelen teblîgâtı icrâ ederim* dedi. Şeyhü'l-islâm Efendi: *Eğerçi hâl böyle ise de sadr-ı müşârün ileyh Venedik donanmasını def'a muvaffak olub Bozcaada'yı feth etmek ile meşgûl olmağla 'azl ü tebdîli devlete muzırr olur* deyu cevâb verdiği hâlde ağa-yı mûmâ ileyh tekrâr peyâm-ı ısrâr îsâl etdiğine mebnî bi'z-zarûre Şeyhü'l-islâm Efendi, Vâlîde Sultân'a tezkîre tahrîrine şurû' etmesini müte'âkıb kethüdâsı gelüb kulağına Kara Hasanzâde'nin füc'eten vefâtını ihbâr eylediğinden mâdde ber-taraf ve Sadr-ı müşârün ileyhin mazhar-ı tevfîk olacağına berâ'atü'l-istihlâl oldu.

Mukaddemâ Erdel Kralı olan Betlen Gabur fevt oldukda oğlu sandalî-i kraliyete ik'âd olunmuş ise de 'adem-i rüşd ü kifâyeti sebebiyle hüsn-i idâreye muktedir olamadığından ümerâ-yı Macar'dan Rakokcuoğlu evâhir-i saltanat-ı Murad Hânî'de Hükûmet-i Erdel'i der-dest eyledi. Lâkin

70

ol vakt mûmâ ileyhin krallığı, cânib-i saltanat-ı seniyyeden tasdîk olunmamağla ba'zı muhârebât cereyân etmiş iken 'asr-ı İbrâhim Hânî'de 'arz etdiği kâlâ-yı itâ'at[916] ü fermânberî, manzûr-ı nazar-ı sultânî olub Erdel Krallığı ihsânıyla mazhar-ı ikrâm olmuş ve kendüsü bahâdır ve ceng-cû bir adam olduğundan dâ'imâ Nemçe ve Leh devletleriyle muhârebe ile imrâr-ı vakt etmekde bulunmuş idi. Pâdişâh hazretlerinin bu kerre Edirne'ye teşrîfleri cihetiyle resm-i kadîm-i 'Osmânî üzere Eflak ve Boğdan voyvodaları İstefan ve Kostantin beyler ile kral-ı müşârün

[914] asâkir-i müntehabe: seçkin askerler.

[915] mütemahhız: inanarak can ü gönülden çalışan.

[916] kâlâ-yı itâ'at: itâ'at kumaşı.

ileyh rikâb-ı hümâyûna da'vet olunduklarında, Devlet-i 'Aliyye'nin meşâgil-i vâkı'asından istifâde etmek mülâhazasına binâ'en yekdiğeriyle ittihâdlarına mağrûren ba'zı a'zâr-ı vâhiyye[917] serd ederek imtisâl-i fermân eylemediler. Binâberîn Eflak Voyvodalığı Mencine ve Boğdan Voyvodalığı Vılıka nâm beylere tevcîh ve Dîvân-ı hümâyûnda hil'at ve üsküf giydirilerek taltîf olundukdan sonra makām-ı emâretlerine ik'âdları husûsu Silistre Vâlîsi Fazlı Paşa'ya havâle kılındı. Ma'zûl voyvodalar bi'l-ittifāk tedârükât-ı edevât-ı harb (ü) kıtāl ile müdâfa'a içün ordu kurub tahassun etmişler ise de me'mûr olan 'asker-i Tatar, Memleketeyn'i gârete koyulduklarından ve Fazlı Paşa dahi müretteb ma'iyyeti olan cüyûş-ı 'Osmâniyye ile Tuna'yı mürûr eylediğinden pâ-ber-câ-yı istikrâr[918] olamayub memâlik-i Erdel'e firâr etmeleriyle mansûb olan voyvodalar mahall-i emâretlerine ik'âd kılındı.

Sefer-i Erdel ve Feth-i Yanova

Zikr olunan firârîlerin rikâb-ı hümâyûna i'zâmı ve kendüsünün dahi tecdîd-i hükûmet içün süddе-i seniyyeye rûy- mâl eylemesi, Rakokcuoğlu'na tekrâr emr ü iş'âr olundukda yine a'zâr-ı vâhiyye serdiyle itâ'at-ı emrden nükûl etmesine mebnî Sadr-ı a'zam Köprülü Mehmed Paşa Erdel üzerine serdâr nasb olunarak bin altmış sekiz senesi Ramazân'ında (Haziran 1658) ol cânibe tevcîh-i livâ-i satvet eyledi.

Memâlik-i Erdel'in kapusu makāmında olan Yanova Kal'ası ve dârü'l-emâre-i hükûmet olan Erdel Belgrad'ı feth ü teshîr ve Rakokcuoğlu hevâdârânı olanlar katl ü tedmîr olundukdan sonra Nemçe hudûdunda vâkı' olub kral-ı müşârün ileyhin tahassun eylediği kal'aya sevk ve mevkib-i celâdet olunmak tasmîm olunmuşiken âtîde beyân olunacak Abaza Hasan Paşa cem'iyyeti Bursa'ya doğru takarrub eylediğine mebnî vârid olan hatt-ı hümâyûna imtisâlen sadr-ı a'zam 'avdete mecbûr olduğundan ve ahâlî-i Erdel'in dahi 'arz-ı itâ'atleri cihetiyle yağma-gerân-ı Tatar'dan muhâfazaları

71

zamânı gelmiş idüğünden Rakokcuoğlu'nun defterdârı olan Barçakay Akuş nâm beyzâdeye Erdel Krallığı ihsân ve hil'at ve topuz ve *kuka* i'tâsıyla tatmîm-i merâsim-i teşrîfât olunduğu misillü Erdel Krallığı'nın vergi-yi kadîmi on beş bin altun iken bu kerre kırk bine iblâğ ve bedel-i masraf olarak rikâb-ı hümâyûna bin kise akçe takdîmi dahi şart kılınmışdır.

Kral-i cedîdi muhâfaza ve memâlik-i Erdel'i muhârese zımnında Tameşvar Beylerbeyisi Ali Paşa Yanova'da temkîn ve Budin Vâlîsi Kenan Paşa unvân-ı ser-

[917] a'zâr-ı vâhiyye: boş, anlamsız özürler.

[918] ber-câ-yı istikrâr: istikrar üzere duran.

'askerî ile tekrîm olunarak sadr-ı a'zam sür'at ile rikâb-ı hümâyûna mürâca'at eyledi.

Tedmîr-i Cem'iyyet-i Abaza Paşa

Ebnâ-yı Sipâhiyândan Abaza Hasan Ağa mukaddemâ Haydaroğlu nâmında sâhib-cem'iyyet bir şakîyi tutub İstanbul'a getürmekle mukābele-i hıdmetde Türkmen Ağalığı ya'ni Kilis sancağı kendüsüne tevcîh olunduğundan günden güne servet ü kudreti izdiyâd bulub ocak ağalarının zamân-ı tagallüb ü istîlâlarında İbşir Paşa ile müttehiden mezbûr ağalar aleyhine 'alem-efrâz-ı tuğyân olmuş ve ağaların tedmîr ü tenkîli bunların ateş-i fitnelerini teskîne sebeb olarak mu'ahharan dahi mezbûr Abaza Hasan Ağa'ya Haleb vâlîliği ihsân kılınmış idi. Bu kerre Erdel seferine gelmesi emr olundukda sadr-ı a'zamın sâbıkalu olan şekāvet-kârânın ve zaleme-i ümerânın katl ü i'dâmları husûsunda olan şiddetini der-pîş-i nazar-ı mütâla'a ederek havfa düşdüğünden Şam Vâlîsi Tayyaroğlu Ahmed Paşa'yı ve Anadolu Vâlîsi Can Mirza Paşa ve ma'zûl ve mansûb on beş kadar ümerâ ile 'akd-ı ittifâk ve sadr-ı a'zamın seyf-i satvetinden firâr eden sipâh eşkıyâsı dahi bunlara iltihâk etmekle otuz bin kadar kişi[919] oldukları hâlde Konya'ya doğru teveccüh ve sadr-ı a'zamdan münselibü'l-emniyye[920] olduklarından bahisle Tayyaroğlu Ahmed Paşa hıdmet-i sadâretde istihdâm olunur ise sefere gideceklerini ve buna müsâ'ade buyurulmadığı takdirce Rumili'ne geçmek ihtimâlleri olmadığını mübeyyin rikâb-ı hümâyûna 'arz (ü) mahzar takdîm eylediler. Saray halkında ve me'mûrîn-i devlet içinde Köprülü'nün istiklâl ü satvetinden havf-nâk[921] pek çok adam bulunmağla mâddeyi i'zâm ve tervîc-i maksad-ı eşkıyâya ihtimâm etdiler ise de pâdişâh hazretleri sadr-ı a'zamın muhâfaza-i câh ü i'tibârı husûsunda fevka'l-'âde sebât gösterdiklerinden 'arz (ü) mahzara cevâben gönderilen hatt-ı hümâyûnda: *Vezîr-i a'zam Erdel seferiyle meşgûl olduğuna mebnî tebdîl-i sadâret zamânı değildir. Eğer Rumili'ne geçmeğe havf etmekde iseniz cem'iyyetinizi*

72

dağıdub mansıblarınıza ric'at veyâhud Bağdad muhâfazasına azîmet edin deyu emr ü fermân buyuruldu. Ma'a-mâ-fîh sadr-ı a'zamın dahi 'avdeti ta'cîl olunduğundan ordu-yı hümâyûn sür'at-i seyr ile Edirne'de rikâb-ı hümâyûna muvâsalat ve müte'âkıben pâdişâh hazretleriyle berâber İstanbul'a azîmet edüb sadr-ı müşârün ileyh Üsküdar Sahrâsı'na nasb-ı hıyâm-ı ârâm eyledi. Abaza cem'iyyeti tervîc-i merâmdan me'yûs olduklarından kuvve-i cebriyye ile şâhid-i maksûdu der-agûş etmek halîlesiyle Bursa taraflarına doğru kâdime-cünbân-ı

919 Metinde "keştini" şeklindedir.

920 münselibü'l-emniyye: güveni kalmamış.

921 havf-nâk: korkulu.

hücûm olduklarında[922] Bursa muhâfazasına me'mûr olan Kā'im-makām-ı sâbık Kenan Paşa dahi havf-ı kahr-ı vezîr-i a'zam ile eşkıyâya iltihâk eylediğinden utüvv ü tuğyân kesb-i iştidâd eyledi[923] ise de def' ü tenkîlleri içün serdâr ta'yîn olunan Diyarbekir Vâlîsi Murtaza Paşa'nın haber-i kurb-ı vusûlü cem'iyyet-i eşkıyânın 'avdetini istilzâm eyledi. Serdâr-ı müşârün ileyh ile eşkıyâ beyninde vukû' bulan muhârebede eğerçi mevkib-i serdârîde nev'ummâ[924] hezîmet vâkı' oldu ise de neşr olunan fermânlar ve Abaza Paşa ile müttefiklerinin vâcibü'l-izâle bâgî[925] olduklarını mutazammın verilen fetvâ-yı şerîf kuvvetiyle zîr-i hükm ü tagallüblerinde bulunan fellâh, me'mûrîn-i devlet dest-i tahaffuzlarına geçmiş ve serdâr-ı müşârün ileyh dahi cem'iyyet-i 'askeriyyesini bi't-tanzîm Haleb'e dâhil olmuş idüğünden cem'iyyet-i eşkıyâ meydânda kalub her cânibden mercûm[926] ve zâd ü zahîreleri ma'dûm olmak hasebiyle kuvvet ü kudretleri günden güne za'fa mübeddel oldu. Binâ'en âlâ zâlik teslîm olmak sûretinde Murtaza Paşa'yı bi'l-iğfâl Haleb'e girüb bağteten[927] kal'ayı zabt etmeyi beyinlerinde tertîb etmişler ise de serdâr-ı müşârün ileyh vâkıf-ı ahvâl olunduğundan daha rengîn hıyel ü teşebbüsât-ı hafiyye ile mezbûrları iğfâl ederek dâm-ı intikâma[928] düşürdü ve şehr-i Haleb'e girdikleri gice cümlesini katl ü tedmîr ve ru'us-ı maktû'alarını İstanbul'a tesyîr eyledi.

Sâbıkan Eflak Voyvodası olub Erdelistan'a firâr eden Kostantin Bey bir takrîble memleket-i Boğdan'a müstevlî olduğundan ve Eflak Voyvodası Mencene Bey ki gençliği evânda Kenan Paşa dâ'iresinde terbiye olunarak lisân-ı 'Arabî ve Fârısî tahsîl eylemiş ve Genç Bey nâmıyla kesb-i şöhret etmişdi. O dahi taraf-ı devlete 'isyân eylediğinden üzerlerine 'asker-i Tatar sevkiyle cem'iyyetleri perîşân edilüb Kostantin Bey'in Boğdan'ı istîlâsında taraf-ı devlete dehâlet eden Vılıka Bey'e ve Boğdan Voyvodalığı mukaddemâ yirmi sene kadar Boğdan Voyvodalığı'nda bulunub sadâkât ve ubûdiyyeti tecrübe kılınmış olan ....[929] voyvodanın oğluna ihsân olunarak makām-ı emâretlerine ik'âd kılındılar.

Erdel Krallığı'ndan mehcûr olan Rakokcuoğlu cem' edebildiği 'asker ile Erdelistan'ı

73

[922] kâdime-cünbân-ı hücûm olmak: hücum için kanatlarını oynatmak, hücûm etmek.
[923] utüvv ü tuğyân kesb-i iştidâd eylemek: isyân şiddet kazanmak.
[924] nev'ummâ: sanki, güya, bir türlü.
[925] vâcibü'l-izâle bâgî: ortadan kaldırılmaları gerekli isyancı.
[926] mercûm: taşlanmış.
[927] bağteten: birdenbire, apansızın.
[928] dâm-ı intikâm: intikam tuzağı.
[929] İsim kısmı metinde boş bırakılmıştır.

istîlâya 'âzim oldu ise de Budin Vâlîsi Seydi Ahmed Paşa'nın seyf-i şehâmetiyle münhezim ü mün'adim oldukdan sonra Nemçelüler ümerâ-yı Macar'dan Kemyanoş'a 'asâkir-i vâfire terfîkiyle ikdâr ü irsâl eylediklerine ve 'asâkir-i 'Osmâniyye dahi meştâya çekilmiş bulunduğuna mebnî mezbûr Kemyanoş Erdelistan'ı zabt ve taraf-ı saltanat-ı seniyyeden mansûb olan Kral Akoş'u i'dâm eylediği haberi vâsıl-ı Der-i devlet oldukda Kapudân Köse Ali Paşa serdâr ta'yîn ü tesyâr kılındı. Serdâr-ı müşârün ileyh bin yetmiş bir (1661) senesinde husûn-ı Erdel'den Verad Kal'ası'nı feth ü teshîr ve ertesi sene mezbûr Kemyanoş'u dahi katl ü tedmîr etmekle Ayakı Mihal nâm beyzâdeyi intihâb-ı ahâlî ile makām-ı kralîye ik'âd eyledi. Mumâ ileyh Ayakı Mihâl cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den nasb olunan Erdel krallarının hâtimesi olub Viyana muhâsarasına kadar yirmi seneden mütecâviz zamân mesned-i hükûmetde pây-i dâr olmuş ve o aralık krallığı ferâgat eylemişdir.

Vefât-ı Köprülü Mehmed Paşa ve Sadâret-i Fâzıl Ahmed Paşa

Nemçelülerin memâlik-i Erdel'e tasallut ve ba'zı kılâ'ını zabt ve temellük eylemeleri beyne'd-devleteyn münâza'ât ve mübâhasâtı müstelzim olmağla pâdişâh hazretleri Edirne'ye nehzat ve ba'de'l-vusûl Sadr-ı a'zam Köprülü Mehmed Paşa bin yetmiş iki senesi Rebî'ü'l-evvel'inde (Ekim 1072) ihtiyâr-ı sefer-i âhiret etmekle vasiyyeti mûcebince Rikâb-ı hümâyûn kā'im-makāmı bulunan oğlu Fâzıl Ahmed Paşa müttekâ-pîrâ-yı sadâret-i 'uzmâ oldu. Merhûm müşârün ileyh ashâb-ı liyâkât ü dirâyetden kaviyyü'l-azm gurk-ı bârân-dîde[930] olmağla şekāvet-kârân-ı 'askeriyye ve e'âdî-i hâriciyyeyi şemşîr-i satvetiyle te'dîb ü terhîb ve umûr-ı muhtelle-i devleti tanzîm ü tertîb etdi ise de pek çok vüzerâ ve ümerâyı katl ü ifnâ eyledi. Hele Girid Serdârı Gâzî Hüseyin Paşa gibi nâmdâr ü emekdâr bir pîr-i şecâ'at-semîri ve Seydi Ahmed Paşa misillü bahadır ü dilîri istirkâb beliyyesiyle i'dâm eylemesi safha-i mehâsinini lekedâr etmişdir.

Zuhûr-ı Sefer-i Nemçe ve Feth-i Uyvar

Nemçelülerin Erdel kılâ'ından kat'-ı yed ve Kanije Kal'ası civârında hilâf-ı ahd binâ ve *Zerrîn-vâr* nâmıyla müsemmâ eyledikleri Yeni Kal'a'yı hedm eylemeleri Nemçe elçisine ifâde ve bir seneden mütecâviz bu bâbda müzâkere ve muhâbere olunduğu hâlde muvâfakatları istihsâl kılmamadığına mebnî 'akd olunan meclis-i meşveretde Nemçe üzerine i'lân-ı sefer olunması karâr- pezîr olmağla sadr-ı a'zam

74

[930] gurk-ı bârân-dîde: yağmur görmüş kurt, ihtiyar kurt, tecrübeli.

Fâzıl Ahmed Paşa serdâr-ı ekrem nasb ü ta'yîn olunarak bin yetmiş üç senesi Ramazân'ında (Nisan 1663) bi'l-cümle cüyûş-ı 'Osmâniyye ile cânib-i Belgrad'a atf-ı inân eyledi. Ordu-yı hümâyûn ile istishâb olunan Nemçe kapu kethüdâsı ve mukaddemâ Erdel Ser-'askeri Ali Paşa'ya ve mu'ahharan mu'asker-i hümâyûna gelen iki nefer elçiler Begrad'da huzûr-ı sadr-ı a'zamîye kabûl olunub zikr olunan Yeni Kal'a'nın tahrîb ve Erdel kılâ'ınm tahliyyesiyle Sultân Süleymân mu'âhedesinde verilmesi meşrût olan otuz bin altın vergi veyâhud Murad Paşa sulhunde i'tâsı mukarrer olan iki yüz bin gurûşun te'diyesi ta'ahhüd olunduğu hâlde tecdîd-i mu'âhede olunacağı ifâde olundukda tahrîb ü tahliyye mâddelerini der-'uhde edüb vergi i'tâsında muhâlefet izhâr ve bir mikdâr hediyye denilür ise çâresi bulunabileceğini tezkâr etmeleriyle berâber İstanbul'da iken sebkat eden müzâkerâtda vergi lakırdısı olmadığını dermiyân eylediler. Sadr-ı a'zam dahi: *Devlet-i 'Aliyye huzûr ü âsâyiş üzere bulunduğu hâlde bu kadar külfet ü masraf ihtiyârıyla buralara gelindikden sonra elbette bu mâdde kabûl olunmak iktizâ eder* deyu cevâb verdi. Ve bu cihetle maslahat tesviye olunamadığından mezkûr elçiler Budin'de bi't-tevkîf sadr-ı müşârün ileyhe ordu-yı hümâyûn ile Estergon'a doğru hareket eyledi. Nemçelüler metâlib-i Devlet-i 'Aliyye'ye tamâmiyle muvâfakat ve elli-altmış seneden berü metrûk olan vergi mes'elesini dahi hediyye nâmıyla karârlaşdırmağa ibrâz-ı mülâyemet eylediklerine nazaran uyuşukluk husûsunda mevâni'-i külliye kalmamış ise de Fâzıl Ahmed Paşa mebde'-i sadâretinde ma'a'l-fütûhat şanlu bir mu'âhede 'akdine dest-res olmağı iltizâm eylediğinden ceng ü harb tarafını ihtiyâr eyledi.

Orta Macar kılâ'ından olub bin on iki (1603) tarîhinde feth ve Erdelistan'a ilhâk olunan Uyvar Kal'ası mu'ahharan Nemçelüler eline geçmiş ve istihkâmât-ı cesîme ile tahsîn kılınmışidi. Anın ez-ser-i nev teshîri husûsuna karâr verildiğine mebnî Estergon'dan Tuna üzerine köprü inşâsına ibtidâr ve karşu tarafın muhâfazası içün on bin kadar 'asker imrâr olunmağla Uyvar'da bulunan general sekiz bin 'asker intihâb ve 'asâkir-i müfreze-i İslâmiyye'yi basmağa şitâb eyledi ise de vukû' bulan muhârebede 'asker-i düşmanın sülüsânından ziyâdesi maktûl ve me'sûr oldu ve müte'âkıben köprünün inşâ'ât itmâm kılınmağla sadr-ı a'zam bi'l-cümle ordu-yı hümâyûn halkıyla karşu cânibe mürûr eyledi. Meşhûr General Monte Kukullu[931] ma'iyyetinde bulunan ordu ile kal'a-i merkûmeyi muhârese içün gelmiş iken cünûd-ı İslâmiyye'nin hamelât ü hücûmları sebebiyle 'avdete mecbûr olduğundan bir ay kadar arîz ü amîk[932] muhâsara ile Kal'a-i Uyvar bend-i kemend-i

[931] Monte Cucculi, Avusturya imparatorunun büyük komutanlarından. Bkz. İsmâ'il Hakkı Uzunçarşılı, *Osmânlı Tarihi*, III/1, Ankara 1983, s. 406, 412, 413.

[932] arîz ü amîk: genişliğine ve derinliğine.

teshîre giriftâr olub etrâfında bulunan palankaların dahi kimi zabt ve kimisi tahrîb ve memâlik-i a'dâ[933]

75

pâ-zede-i huyûl-i yağma kılındıkdan sonra meştâ-yı Belgrad'a 'avdet olundu ve ordu-yı hümâyûn ma'iyyetinde bulunan Erdel kralı ve Memleketeyn voyvodaları mahall-i emâretlerine gitmeğe me'zûn oldular.

Ve mevsim-i şitâ münkaziyye olmaksızın Nemçelülerin Kanije Kal'ası'nı muhâsara etdikleri istimâ' olunmağla sadr-ı a'zam bin yetmiş dört senesi Ramazân'ında (Nisan 1664) Belgrad'dan hareket ve henüz 'asâkir-i İslâmiyye kâmilen müctemi' olmadığından mevcûd olan otuz bin kadar 'asker ile cânib-i a'dâya tevcîh-i veche-i azîmet edüb, kal'a-i merkûmeye takarrub olundukda cüyûş-ı düşman terk-i muhâsara ile firâra âğâz etmeleriyle Drava ve Morava nehirlerinin mültekâsında binâ olunan ve bâ'is-i harb olan mevâddan birisi bulunan Yeni Kal'a'nın muhâsarasına ibtidâr kılındı. Nemçe ordusu nehrin karşı tarafında ârâm ve kal'a-i merkûmeye temdîd eyledikleri köprü vâsıtasıyla nev-be-nev i'âneye ihtimâm eyledikleri hâlde zor-bâzû-yı 'asâkir-i İslâmiyye ile anveten feth ü teshîr ve top ü mühimmâtları ahz olundukdan sonra tahrîb olundu. Bu esnâda ordu-yı hümâyûnda bulunan Nemçe kapu kethüdâsına 'akd-ı sulh içün ruhsat-ı kâmile geldiği cihetle 'akd-ı meclis-i mükâleme olunub Nemçelü yedinde bulunan Erdel kılâ'ı teslîm olunmak ve hedm olunan Yeni Kal'a fî-mâ-ba'd i'mâr olunmamak ve rikâb-ı hümâyûna 'akd-ı sulh akabinde iki yüz bin gurûş kıymetlü hediyye takdîm edilmek şartları ve şerâ'it-i müteferri'a-i sâ'ire ve yirmi sene müddet ile bin yetmiş beş senesi Muharremi evâ'ilinde (1664 Temmuz sonları) ve meclis-i müzâkere 'akd olunduğu gün hemân birkaç sâ'at zarfında tanzîm-i maslahat olunub tarafeyn murahhasları terkîm olunan mu'âhede-nâmeyi imzâ eylediler. Lâkin taraf-ı pâdişâhîden harbin bitirilmesi ta'cîl ve cânib-i serdâr-ı ekremîye hutût-ı hümâyûn ile tavsiye ü te'kîd kılınmakda olduğundan sened-i mezbûr taraf-ı imparatorîden tasdîk olunmaksızın terk-i harb olunsa işi uzatacakları ve bu cihetle matlûb olan sür'at-ı hıtâm-ı sefer hâsıl olmayacağı münfehim olduğuna mebnî ahd-nâme-i mezkûr imparator cânibinden imzâ ve sadr-ı a'zam tarafına îsâl olunmadıkca terk-i harb olunmaması dahi mukāvele olundu. Binâ-berîn[934] sadr-ı müşârün ileyh Rape Nehri'ni geçüb Yanık Kal'ası'nı muhâsara etmek husûsunu tasmîm ederek geçid yeri bulmak içün nehrin bir tarafından ve General Montekukulli dahi mâni'-i mürûr olmak kasdıyla diğer cânibinden gitmekde oldukları hâlde ancak dört süvârî yanyana geçebilecek mertebede küçük bir geçid mahalli bulunub hafifce bir piyâde köprüsü inşâsıyla karşıya on bin kadar 'asker imrâr olunarak der ceng-i evvel

[933] memâlik-i a'dâ: düşman ülkeleri

[934] binâberîn: bunun üzerine.

Nemçelüler, ormanlar içine çekilmeğe mecbûr olmuşlar iken birdenbire nehrin tuğyânı sebebiyle cisr-i mezkûr münhedim olduğundan düşman bu hâlden müstefîd ve 'asâkir-i

İslâmiyye dahi vürûd-ı imdâddan nâ-ümîd olarak ordu-yı hümâyûn cânibine geçebilen üç-dört bin kişiden mâ'adâsı maktûlen ve mağrûkan vâsıl-ı derece-i şehâdet oldu.

'Akd-ı Musâlaha-i Nemçe

Cüyûş-ı İslâmiyye'nin mevcûduna nazaran zâyi'ât, vâkı'an cüz'iyât kabîlinden ise de nehr-i mezbûrun tuğyânı ve Nemçelülerin emr-i muhâfazada olan ikdâmı mâni'-i mürûr olduğundan Palatina Gölü etrâfı ve şimdiye kadar İslâm atı ayağı basmayan memâlik-i a'dâ tahrîb ü yağma olunarak Sigetvar'a vâsıl ve birkaç gün sonra Uyvar tarafında Nemçelülerin tecemmü' ve ta'arruzları istimâ' olunmağla mevkib-i hümâyûn tekrâr Estergon'dan Tuna Nehri'ni ubûr ile Uyvar altına vârid olarak General Montekukulli'nin zîr-i kumandasında bulunan ordu üzerine hücûma hazırlanmakda iken Nemçe İmparatoru tarafından sulh-nâme-i ma'hûd imzâ ve irsâl olunmağın şenlik topları endâhtıyla barışık i'lân olundu ve serhaddât-ı İslâmiyye'nin emr-i muhâfazaları bi't-tanzîm serdâr-ı ekrem cânib-i Belgrad'a mürâca'at ve mevsim-i şitâyı orada imrâr etdikden sonra vârid olan Nemçe elçisiyle hediyye-i ma'hûdeyi mustashiben Edirne'de rikâb-ı hümâyûna muvâsalat eyledi.

Bin elli bir (1641) tarîhinde Kırım Hânı nasb olunan Mehmed Giray elli dört senesi Şa'bân'mda (Ekim 1644) ma'zûl ve Cinci Hoca'nın sevk ve ta'rîfiyle birâderi İslâm Giray-ı Sânî makām-ı hânîye mevsûl olub Rus ve Leh memleketlerini bi'd-defa'ât pâ-zede-i huyûl-i yağma ve mukarrer olan vergi ve hedâyâyı ma'a ziyâdetin tahsîl ve istîfâya muvaffak oldukdan sonra bin altmış dört Şa'bân'mda (Haziran 1654) vâsıl-ı rahmet Rahmânî olmağın müşârün ileyh Mehmed Giray, sâniyen saltanat-ı Kırım ile ibcâl olunmuş idi. Bu def'a sefere me'mûr iken gelmeyüb yirmi bin kadar 'asâkir-i Tatar ile oğlunu göndermesi mûcib-i inhirâf-ı devlet olduğu hâlde Nogay Tatarlarından ba'zı kabîleler Silistre etrâfında tavattun etmek istid'âsına âğâz ederek mazhar-ı müsâ'ade-i hümâyûn olduklarını tahkîk eyledikde zikr olunan kabîleleri katl ü gâret ile râh-ı azîmetlerini sedd eylediğinden emâret-i Kırım bin yetmiş altı (1665) senesinde Adil Giray'a tevcîh ve donanma-yı hümâyûn ile Kefe'ye irsâl kılındı.

Hân-ı ma'zûl eğerçi müdâfa'aya teşebbüs etdi ise de muktedir olamayacağını teyakkun etmekle Dağıstan'a firâr ve on sene kadar orada karâr edüb ba'dehu mak'ad-ı sıdka hırâm eylemişdir.

Azîmet-i Sadr-ı a'zam Fâzıl Ahmed Paşa Be-Cezîre-i Girid

Nemçe ve Erdel gâ'ileleri dil-hâh-ı devlet[935] üzere karîn-i itmâm olub umûr-ı dâhiliyye dahi yoluna

77

girmiş olduğundan artık Girid seferine netîce verilmek zamânı hulûl eylediğine mebnî Sadr-ı a'zam Fâzıl Ahmed Paşa serdâr-ı ekrem nasb olunarak bi'l-cümle cüyûş-ı 'Osmâniyye ocakları ile bin yetmiş yedi (1666) senesi Mora Cezîresi'ne doğru atf-ı zimâm ve sevâhil-i münâsibeden kırk-elli kıt'a donanma-yı hümâyûn sefîneleriyle dört def'ada Hanya Kal'ası'na nakl-i mevkib-i İslâm eyledi. Yirmi üç seneden berü Girid Cezîresi' 'asâkir-i 'Osmâniyye'nin ta'lîmgâh-ı fünûn-ı harbiyyesi hükmünde olmakla her tarafı havza-i hükûmet-i saltanat-ı seniyyeye dâhil olub yalnız Kandiye Kal'ası'yla Suda Limanı ağzında ve Kız Kulesi misillü bir kaya üzerinde vâkı' Suda Kal'ası Venedikliler elinde kalmış ise de onlar dahi muhâsara-i dâ'ime tahtında idi. İspanya ve İtalya taraflarından bakıyye-i ehl-i salîb vâdisinde 'ale'd-devâm takım takım fedâyîler gelüb i'âne etmekde oldukları hâlde bu def'a serdâr-ı ekremin 'asâkir-i vefîre ile Girid Cezîresi'ne mürûru Venediklileri dûçâr-ı havf ü telâş eylediğinden bir tarafdan cânib-i saltanata elçi irsâliyle Kandiye Kal'ası vergisi olarak senevî yirmi beş bin altun i'tâ olunmak üzere nâ'il-i musâlaha olabilmeleri içün hâk-i pây-ı hümâyûna ve vükelâ ü müteneffizân-ı 'asra mebâliğ-i külliye 'arz eylemeğe müsâra'at ve bir cânibden dahi Avrupa'nın i'âne ve imdâdına dest-res olmak kasdıyla her dürlü teşebbüsât ü fedâkarlığa mübâderet eylediklerine mebnî, serdâr-ı müşârün ileyhe gönderilen hatt-ı hümâyûnlarında: *Feth-i Kandiye dahi mümtedd olacak olur ise 'asker ve mühimmât irsâlinde olan müşkilât mütezâyid ve sekene-i memâlik-i İslâmiyye'nin bu husûsdan dolayı giriftâr oldukları ta'b ü meşekkat mütekâsir olacağından* bahisle Venedik elçisinin metâlibi telmîh ü tavzîh olunmağa başladı. Lâkin sadr-ı müşârün ileyh bu bâbda izhâr-ı metânet ü hamiyyet ederek kal'a-i mahsûrenin fethi kuvve-i karîbeye geldiğini ve Venediklilerin mâl ü kâline[936] i'tibâr olunmamasını kendi kalemiyle ve pek mü'essir sûretde taraf-ı pâdişâhîye iş'âr eylediğinden mâ'adâ Şeyhü'l-islâm Efendi ve Kā'im-makām Paşa ve Musâhib Mustafa Paşa ve Silâhdâr Ağaya ve Hâce-i Şehriyârî Vânî Efendi'ye mektûblar tahrîr edüb düşmanın ser-mest-i sekr-i mekri olmakdan tahzîr ve 'asâkir-i İslâmiyye uğrunda bu kadar meşakkat ve telefât ihtiyâr ederek şâhid-i maksûdu der-âgûş etmek takarrub etmişiken teklîf-i keff-i yed[937] mûcib-i vehâmet olacağını ihtâr ü tezkîr etmekle devâm-ı harbe karâr verilüb elçi-i mezbûr tard kılındı.

[935] dil-hâh-ı devlet: gönül isteği; devletin isteği.

[936] mâl ü kâl: mal, para ve söz.

[937] teklîf-i keff-i yed: vergiden el çekmek, vazgeçmek.

Fransa Devleti saltanat-ı seniyye ile musâlih ve mu'âhid olduğu hâlde Venediklilerin mevâ'îd-i kesîresine dayanamadıklarından güyâ: *Devletin rızâsı yok ise de ahâlînin i'ânesine perdekeş-i mümâna'at olunamamış olmak* sûretinde Fransa Kralı'nın ammizâdesi olan prens kumandasında olarak

78

on beş bin kadar fedâyî 'askeri Malta ve Papa gemileriyle berâber altmış kadar süfün-ı harbiyyeye tahmîl ve Kandiye Kal'ası'na tavsîl olunmağla 'asâkir-i mezbûre kemâl-i nehvet ü gurûr ile kal'adan çıkub cüyûş-ı İslâmiyye üzerine hücûm etdiklerinde prens-i mezbûr ile iki bin kadarı kantara-i seyfden imrâr[938] olunub bakıyyesi ric'at-ı kahkarîye mübtelâ oldukları misillü süfün-i harbiyye dahi sâhilde bulunan İslâm tabyalarını topa tutmuşlar ise de bir şeye kādir olamadıklarından başka doksan kıt'a topu hâmil olan bir kebîr kalyonları ığrâk[939] ve mâ'adâsı dahi rahnedâr edilmekle bakıyyesi bakıyyetü's-süyûf[940] olan Fransızları alub memleketlerine 'avdet etdiler.

Feth-i Kandiye ve 'Akd-ı Musâlaha-i Venedik

Bin yetmiş yedi Zi'l-ka'de'sinden (Nisan 1667) seksen senesi Cemâdiye's-sâniye'sine (Kasım 1669) kadar iki buçuk sene kadar pîrâmen-i kal'ada[941] ateş-i harb ü kıtāl germ-a-germ işti'âl olub Venediklülerde tâb ü tâkat kalmamış ve her cânibden me'yûs olmuş olduklarından Kandiye Kal'ası'nı teslîm ile 'akd-ı musâlahaya izhâr-ı taleb eylediklerine binâ'en Haleb Vâlîsi İbrâhim Paşa ve Kul Kethüdâsı Zülfikar Ağa ve Dîvân-ı hümâyûn Tercümânı Panayot Bey me'mûr olarak Kandiye Kal'ası kâffe-i top ü mühimmâtıyla cânib-i Devlet-i 'Aliyye'ye teslîm olunmak ve Suda Kal'ası'yla müfrez bir cezîre-i sagîrede vâkı' Esperlonga Palankası ve 'asr-ı İbrâhim Hânî'de Venediklülerin yed-i istîlâlarına geçen Kilis ya'ni Bihke Kal'ası Venedüklü ellerinde kalmak ve Akdeniz'de İslâm sefînesi zâyi' olur ise Venedik tarafından tazmîn edilmek şartları ve şerâ'it-i sâ'ire ile 'akd-ı mu'âhede olundu ve Kandiye Kal'ası'nm ta'mîrât ü levâzımât-ı mukteziyyesi tatmîm kılındıkdan sonra serdâr-ı ekrem Edirne'de rikâb-ı hümâyûna vâsıl ve envâ' iltifât-ı hüsrevânîye nâ'il oldu.

Kırım Hânı Adil Giray, Şirin beyleri hakkında zulm ü gadra ictisâr etmekle rikâb-ı hümâyûna vukû' bulan şikâyâta mebnî mesned-i hükûmetden tenzîl ve bin seksen bir senesi evâhirinde (1670 ortaları) Rezmî Bahadır Giray merhûmun oğlu Selîm Giray, taht-ı Kırım ile tebcîl olundu.

---

938 kantara-i seyfden imrâr: kılıç köprüsünden geçirmek, kılıçtan geçirmek.

939 ığrâk: suya gark olmak, boğulmak, batmak.

940 bakiyyetü's-süyûf: kılıç artığı, savaştan canını kurtarmış.

941 pîrâmen-i kal'a: kale çevresi.

Azîmet-i Hümâyûn Be-Sefer-i Leh ve Feth-i Kamaniçe ve 'Akd-ı Musâlaha

Leh Devleti tevâbi'âtından Sarıkamış Kazağı hatmanı Rikâb-ı hümâyûna dehâlet ederek bendegân-ı devlet silkine kabûl ve tabl ü 'alem ihsânıyla vâsıl-ı mes'ûl kılındığı hâlde Lehlülerin hatman-ı merkûm üzerine hücûm eylemeleri bâ'is-i infisâh-ı sulh ü salâh add olunarak bin seksen iki senesi evâhirinde (1672 başları) bi'l-cümle erkân-ı saltanat ve 'asâkir-i devlet ile pâdişâh hazretleri bi'z-zât 'alem-

79

efrâz-ı cihâd olub Podolya eyâletinin makarrı olan Kamaniçe Kal'ası civârında bulunan palankaları feth ü teshîr ve Leh memâliği ser-tâ-ser gâret [942]ve yüz binden ziyâde esîr ahz ü ihrâcıyla cüyûş-ı 'Osmâniyye dil-sîr-i ni'met-i muzafferiyyet kılındığına mebnî Leh Hükûmeti bi'z-zarûre tâlib-i istîmân olduğundan kabâ'il-i Tatar'dan olub hayli vakitden berü Lehistan'da kalmış olan Lipka Tatarları'ndan Dârü'l-İslâm'a çıkmağa azîmet edenlere mümâna'at olunmamak ve Podolya eyâleti kâffe-i mülhakātıyla taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'de kalmak ve Ukranya kıt'ası sâlifü'z-zikr Sarıkamış Hatmanı Dereşenko'ya teslîm olunarak bir vechile ta'arruz edilmemek ve Kırım Hânı'na verilegelen mukannenât ve hedâyâdan mâ'adâ rikâb-ı hümâyûna senevî yirmi iki bin altın takdîm kılınmak şartlarının ilâvesiyle mu'âhede-i sâbıka tecdîd olunub Pâdişâh-ı gâzî, Dârü's-saltana cânibine 'avdet buyurdular. Lâkin Lehlilerin mu'ahharan nakz-ı ahd ile Hotin cânibine hücûmları istihbâr olunduğundan cüyûş-ı 'Osmâniyye iki sene daha Lehistan'ı pâ-mâl-i semend-i gâret etmekle çâr-nâ-çâr icrâ-yı şerâ'it-i sulh-ı sâbıkı ihtiyâr eylediler.

Vefât-ı Fâzıl Ahmed Paşa

Bin seksen yedi senesi evâsıtında (1676 sonları) Edirne'ye azîmet-i hümâyûn vukū' buldukda Sadr-ı a'zam Fâzıl Ahmed Paşa esnâ-yı râhda irtihâl-i dâr-ı bekā edüb Köprülü merhûmun veled-i ma'nevîsi olmağla Fâzıl Ahmed Paşa ile birlikde neşv ü nemâ ve Fâzıl-ı müşârün ileyhin müddet-i sadâretinde rikâb-ı hümâyûn kā'im-makāmlığında istihdâm kılınmış olan Merzifonî Kara Mustafa Paşa sadr-ı sadârete i'tilâ eyledi. Merhûm-ı müşârün ileyh yirmi sekiz yaşında hâ'iz-i mesned-i sadâret ve on altı sene tensîk-sâz-ı mesâlih-i devlet ü millet olarak fütûhât-ı azîmeye nâ'il ve zamân-ı sadâretinde kevkebe-i saltanat-ı kâhire 'asr-ı Süleymânî'de olan revnak ü şevket mertebesine vâsıl olmuşdur. İlm-i fıkıh ü felsefiyâtda yegâne ve ahlâk-ı hamîde ile ferîd-i zamâne olub fakat isti'mâl-i müskirâta ibtilâsı genç yaşında mûcib-i vefâtı oldu.

[942] ser-tâ-ser gâret: baştan başa yağma.

Sefer-i Cehrin ve 'Akd-ı Musâlaha-i Rusya

Lehlülerin pençe-i tahakkümlerinden tahlîs ü tefrîk olunan Kazak Hatmanı Dereşenko mu'ahharan Moskovlara tahvîl-i teba'iyyet ve Ukranya memâlikinin dârü'l-emâresi olan Cehrin Kal'ası'nı[943] teslîme mübâderet etmekle Kırım Hânı Selîm Giray Hân ile vüzerâdan serdâr ta'yîn kılınan İbrâhim Paşa kal'a-i merkûmenin fethine ikdâm ü gayret eylediler ise de kudret-yâb-ı teshîr olamadıklarından bu töhmet ile ikisi dahi ma'zûl ve mesned-i hânîye Murad Giray mevsûl olub ertesi

80

sene ya'ni bin doksan (1679) tarîhinde pâdişâh hazretleri bi'z-zât ihtiyâr-ı külfet-i sefer ve Tuna Nehri'ne lede'l-vusûl sadr-ı a'zam Kara Mustafa Paşa'yı hıdmet-i serdârî ile muvakkar ederek irsâl eyledi. Kal'a-i merkûme Özi Nehri'ne mansûb olan Tahme Suyu kenârında vâkı' olub Tuna Nehri'ne yüz elli sâ'atden ziyâde uzak ve memâlik-i 'Osmâniyye ile münkati'u'l-iltisâk[944] olmasına mebnî ba'zı erkân-ı devlet nazarında bu kadar külfete ve ihtiyâr-ı mesârif ü meşakkate değeri olmamak mütâla'ası deverân etmekde idiyse de sadr-ı müşârün ileyh makām-ı sadâretde pây-dâr olabilmesini hıdemât-ı fâhire ibrâzına vâbeste gördüğünden bu bâbda fevka'l-gâye ikdâm ü i'tinâ eder idi.

İstitrâd

Sultân Murad Hân-ı Evvel 'asrında kādı'askerlikden mansıb-ı vezârete i'tilâ eden Hayre'd-dîn Paşa nâmıyla imâme-i sübha-i sadâret olan Çandarlu Kara Halîl ki -bünyân-ı devlet-i 'Osmâniyye'nin teşyîdi hakkında hıdemât-ı mebrûre ibrâzına muvaffak olan zât-ı 'ālî-kadrdır- bir gün Hüdâvendigâr-ı müşârün ileyhe ma'raz-ı ta'lîmde: *Ne vakt sefer etmek lâzımdır* deyu su'âl etmekle pâdişâh-ı merhûm dahi: *İhtiyâc-ı kavî olduğu ve galebe dahi ümîd-i kavî tahtında bulunduğu hâlde sefer ihtiyâr olunur* dedikde paşa-yı müşârün ileyh: *Vâkı'an böyledir. Lâkin bir şartı daha vardır ki o dahi seferin zımnında devletce menfa'at mütehakkık olmakdır* kelâmıyla hâtime-zîb-i nesâyih olmuşdur. Vâkı'an Kara Mustafa Paşa'nın işbu Cehrin seferi şerâ'it-i meşrûha ahkâmına bi'l-külliye münâfî[945] idi.

Her ne hâl ise mu'asker-i hümâyûn kal'a-i merkûme pîşgâhına vâsıl olmasıyla berâber kırk-elli bin kişiden mürekkeb bir Moskov ordusu dahi gelmiş ve kal'aya yirmi bin kadar 'asker vaz' eylemiş olduğu hâlde zor-bâzû-yı hücûm-ı muvahhidîn ile kal'a-i merkûme anveten teshîr ve içinde bulunanlar kâmilen tedmîr olundu ve

[943] Bu sefer hakkında yeni bir yayın için bkz.: Vuslatî Ali Bey, *Gazâ-nâme-i Çehrin*, Haz.: Mustafa İsen- İsmâ'il Hakkı Aksoyak, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2003.

[944] münkati'u'l-iltisâk: bağlantısı kesilmiş.

[945] bi'l-külliye münâfî: tamamıyla aykırı.

bu keyfiyyet hâric-i kal'ada bulunan Moskovluların meşhûdu oldukda derhâl firâra şitâbân olduklarından bir mikdâr ta'kîb ve ba'dehu 'avdet olunarak kal'anın muhâfazasında usret derkâr ve Devlet-i 'Aliyye'ce lüzûmu olmadığı âşikâr olmak hasebiyle bi't-tahrîb sadr-ı müşârün ileyh ordu-yı hümâyûn ile mürâca'at ve Silistre'de rikâb-ı hümâyûna muvâsalat eyledi. Ertesi sene yine sefere hazırlanmakda iken Rusyalı cânibinden elçi gelüb sulha talebkâr olmağla Özi Nehri'nin sağ tarafı Devlet-i 'Aliyye'ye ve sol ciheti Rusyalu'ya â'id olmak üzere tanzîm-i sulh ü salâh kılındı.

Yedi kıt'a cesîm Fransa kalyonları hasımları olan Trablusgarb gemilerinin Sakız Limanı'nda olduklarını haber almağla gelüb süfün-i mezkûre ile kal'aya toplar endâht ederek haylice hasâret etdikleri ma'rûz-ı Der-i devlet oldukda sadr-ı a'zam Fransa elçisini

81

celb ile tazyîk ve tehdîd ve bu husûsdan dolayı tarziye ü tazmîn verilmediği sûretde memâlik-i mahrûsede bulunan Fransa tüccar ve tebe'asının taht-ı tevkîfe alınacağını bast ü temhîd etmekle elçi-i mezbûr bi'z-zarûre matâlib-i Devlet-i 'Aliyye'nin icrâsını der-'uhde ve sened i'tâ ederek tahlîs-i girîbân eyledi ve birkaç ay mürûrunda Fransa kralı tarafından i'tizârı ve bu işe mütecâsir olanların kaviyyen te'dîb kılındıklarını mutazammın nâme-i mahsûs ile altmış bin riyâl kıymetinde hediyye takdîm olundu.

Zuhûr-ı Sefer-i Nemçe

Orta Macar hâkimi ve ümerâsı beher sene Viyana'ya gidüb imparator ile mülâkāt etmek kâ'ide-i kadîme iktizâsından olmağla takrîben bin seksen (1669) tarîh-i Hicriyye'sinde vâkı' olan mülâkātda Katolik mezhebini kabûl etmemeleri üzerine Orta Macar hâkimiyle ba'zı ümerâ, imparator tarafından katl ü i'dâm olunmuş ve hâkim-i maktûlün oğlu olan Tökeli İmre artık Orta Macaristan'da ikâmet edemeyüb kabîle ü tevâbi'âtıya memâlik-i saltanat-ı seniyyeden Eğri eyâleti arâzîsine geçerek orada ikâmet ve Nemçelülerin gadr ü zulmlerinden tahsîl-i emniyet eylemişidi. Mezbûr Tökeli İmre babasının intikâmını almak ve Nemçelüler eline geçen hükûmetini kurtarmak maksadıyla her bâr Devlet-i 'Aliyye'ye 'arz-ı ihlâs ü mutâva'at ve mülk-i mevrûsunun istirdâdı bâbında istid'â-yı merhamet etmekden hâlî değil ise de Fâzıl Ahmed Paşa merhûm kendü eliyle mün'akid olan Nemçe musâlahasının infisâhını mûcib ve pek çok dimâ'-i beşeriyyenin rîzân[946] olmasını müstevcib olacak böyle bir işe mübâşereti tecvîz eylemediğinden geçişdirmekde olduğu hâlde sadr-ı vakt bulunan Kara Mustafa Paşa iştihâd-ı zâtiyyesi ahkâmından mıdır yohsa ba'zı tarîhlerin beyânı vechile

[946] dimâ'-i beşeriyyenin rîzân: insan kanının dökülmesi.

Tökeli İmre cânibinden 'arz ü takdîm olunan mebâliğ-i külliyeye tama'ından mıdır her nasıl ise mezbûru vâsıl-ı matlab eylemek iltizâm-ı mâ-lâ-yelzemini ihtiyâr[947] ve Budin vâlîsini ol havâlîde olan serhaddât ümerâ ü 'askerîsine serdâr ederek Tökeli İmre ile ma'an irsâl eylemekle Orta Macar memâlikini kâmilen zabt ü teshîr etdirüb senevî rikâb-ı hümâyûna kırk bin altun takdîm olunmak şartıyla müşârün ileyhi kral nasb ve teşrîfât-ı lâzıme ile ahd-nâme-i hümâyûn i'tâ etdirdi. Hattâ Kral-i müşârün ileyhin vârid olan nâmelerinde: *Mu'în-i Âl-i 'Osmânım, itâ'at üzereyim İmre kral-ı Orta Macar'ım ki tâmmım Tökeli İmre* imzâ-yı manzûmu mastûr olduğu meşhûr ve kendisi dahi ordu-yı hümâyûnlar ma'iyyetinde çok hıdmetlerde bulunub Kurs kralı nâmıyla mezkûr olmuşdur.

82

Devlet-i 'Aliyye'nin satvet ü şevketi hadd-ı kemâlde olmak hasebiyle koca bir iklim, kral-ı müşârün ileyhe zabt etdirilmişiken Nemçelüler müdâfa'aya cesâret edemediklerinden Fâzıl Ahmed Paşa sulhunün müddeti münkaziyye olmak üzere olduğunu vesîle add ederek elçi irsâliyle tecdîd-i mu'âhedeye talebkâr oldular.

Orta Macar Krallığı'nı dahi Nemçelüye tasdîk etdirmek mümkinâtdan idiyse de sadr-ı a'zam Nemçe üzerine sefer küşâdını iltizâm ve: *Rapa Vak'ası saltanat-ı seniyyenin şehnâme-i muzafferiyetine leke bırakdığından ânın izâlesi lâzımdır* diyerek zât-ı hümâyûna 'arz-ı merâm eylemekle tahsîl-i ruhsat-ı seniyye eyledikden sonra Nemçe elçisini yeniçeri ağası bulunan Vezîr Mustafa Paşa'ya celb etdirüb tecdîd-i musâlaha Yanık Kal'ası'nın taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'ye teslîmine vâbeste olduğunu ifâde etdirdi. Elçi-i mûmâ ileyh bu teklîfden netîce-i murâdı teferrüs ederek: *Kal'a alınub verilmemek muhârebesiz olur ve biter işlerden değildir* deyu cevâb verdiğine mebnî emr-i sefer takarrur etmekle bin doksan dört senesi evâ'ilinde (1683 başları) pâdişâh-ı zamân Sultân Mehmed Hân hazretleri cânib-i Belgrad'a sevk-i mevkib-i azamet edüb oradan sadr-ı a'zamı Yanık Kal'ası'nın feth ü teshîrine serdâr ta'yîn ve tesyâr buyurdular.

Sadr-ı a'zam Viyana'yı teshîr ve Orta Macar Kralı Tökeli İmre'yi kral nasb ve ik'âd eylemeyi zihninde karârlaşdırmış olduğundan, *Budin'de 'akd olunan meclis-i meşveretde: Pîş-i teveccühümüzde olan Yanık ve Komran kal'alarını zabt etmek içün uğraşmakdan ise doğruca Viyana'ya gidüb teshîr olunsa bunlar tabî'atıyla teslîm olurlar* deyu îrâd-ı mâ-fi'z-zamîr etdikde Budin Vâlîsi İbrâhim Paşa ve Erdel Kralı Ayakı Mihal evvelâ Yanık Kal'ası feth olunub ba'dehu Viyana üzerine gidilmeyi sevk eylediler ise de sadr-ı müşârün ileyh karâr-dâde-i zamîrinden vazgeçmemekle Viyana'ya gidilmek husûsu takarrur eyledi. Ve Yanık altına lede'l-vusûl muhâfız-ı kal'a bulunan generale teslîm-i hisar eylemesi zımnında

[947] iltizâm-ı mâ-lâ-yelzemini ihtiyâr: gerekli olmayan mecburiyetini seçmek.

haber gönderilmesine cevâben: *Sizin aksâ-yı murâdınız Viyana olmağla ânı fethe muvaffak olur iseniz bilâ-ceng ü cidâl teslîm-i kal'a ederim. Eğer Yanık'ı muhâsara eyler iseniz elimden geldiği mertebe müdâfa'a edeceğim cihetle bî-hûde işinizden kalursınız* demekle bu dahi sadr-ı müşârün ileyhin mutâla'âtına muvâfık göründüğünden ordu-yı hümâyûn bilâ-tevakkuf Viyana üzerine teveccüh eyledi.

Muhâsara-i Viyana ve Vukû'-ı Hezîmet

Nemçe İmparatoru Viyana muhâfazasını mu'temed generallere tevdî' ve kendüsu Praga şehrine

83

azîmet edüb etrâfdan istimdâd ve tanzîm-i ecnâd ile meşgûl olarak ordu-yı hümâyûn dahi iki ay kadar Viyana'yı muhâsara eylediği hâlde yirmi dört bin Leh ve otuz beş bin Nemçe 'askeriyle kırk bin mikdârı cüyûş-ı sâ'ire ü mu'âveneden mürekkeb bir ordu, Leh Kralının kumandası altında olarak imdâda gelüb bin doksan dört senesi Ramazân'ının yirminci günü (12 Eylül 1683) vukû' bulan mukātele-i azîmede 'asker-i İslâm mübtelâ-yı inhizâm olmağla bi'l-cümle top ve mühimmât ve çadırlar giriftâr-ı dest-i a'dâ oldu.

'Asr-ı Ahmed Hân-ı Sâlis'de silâhdârlıkdan çerağ olan Fındıklılı Mehmed Ağa, bu tarîhlerde enderûn-ı hümâyûnda bulunmağla vak'ada hâzır bulunanların ve mu'ahharan taht-ı istintâka alınanların ifâdâtından muttali' olduğu esbâb-ı inhizâmı tarîh-i meşhûrunda şu vechile bast ü îrâd eder ki: *Evvelen bu seferde ordu-yı hümâyûnda müctemi' olan 'asker hiç bir vakitde görülmedik derecede kesret üzere olduğuna ve memâlik-i 'Osmâniyye'den haylice tebâ'üd kılındığına mebnî müddet-i muhâsara bir mâhı tecâvüz etdikden sonra zâhire ve mühimmâtda müzâyaka hâsıl olmağa başladı ve giderek 'askere yorgunluk ve fütûr ârız oldu. Sâniyen düşman 'askerinin takarrubu istismâ' olundukda 'akd-ı meclis-i müşâvere olunub ekser erkân ü ümerâ muhâsarayı terk ve metrislerde olan toplara bi'l-istishâb kâffe-i cünûd-ı İslâmiyye ile müdâfa'a-i düşmana gidülüb ba'dehu iktizâ-yı hâle göre hareket olunmasını tasvîb eylemişler iken sadr-ı a'zam terk-i muhâsarayı tecvîz etmemekle küçük toplar ve hafîf 'asker ile mukābele kılındı ve ba'de'l-inhizâm ordu-yı hümâyûn merkezinde dahi pây-dâr olunamadı. Sâlisen düşman Tuna Nehri'ni geçmek üzere olduğu istihbâr olundukda ve men'-i mürûrları içün Kırım Hânı Murad Giray Hân 'asâkir-i Tatar ile i'zâm kılındığı hâlde müşârün ileyh sadr-ı a'zamdan dilgîr bulunmasına binâ'en uzakdan düşmanın mürûrunı temâşâ edüb aslâ mümâna'ât kaydında olmadı. Râbi'an ibtidâ-yı muhâsaradan bir ay mürûr etdikden sonra her ne vakt olsa hücûm ile zafer mukarrer iken maznûn olan emvâl-i kesîrenin yağmaya gitmemesi içün sadr-ı a'zam kal'anın istîmânen teshîrini iltizâm eyledi* deyu beyân-ı tahkîkât eder.

Lâkin sadr-ı müşârün ileyh her ne kadar cem'-i mâla tehâlük ile meşhûr idiyse de dirâyet ü liyâkatı dahi müsellem olduğundan ordu-yı hümâyûnu basmak içün tedârükât-ı azîmeyi istimâ' edüb durur iken fevt-i fırsat eylemesi ve Kırım Hânı'nm sadr-ı a'zama muğberr olması cihetiyle umûma â'id öyle bir hıyânete cesâret etmesi müsteb'id görünür ve müfteriyât cümlesinden zann olunur.

Sadr-ı a'zam etrâfa perîşân olan 'askerin ictimâ'ı içün üç gün Yanık Kal'ası

84

altında ikâmet etdikden sonra Budin'e vâsıl olub Viyana muhâsarası müzâkeresinde hilâf re'yde bulunan İbrâhim Paşa'nın ceng günü pîş-rev-i münhezimîn olduğunu garaza haml ile katl ve Kırım Hânı'nı 'azl edüb Tatar ordusunda bulunan Hacı Giray'ı mansıb-ı hânî ile ibcâl eyledi.

Leh Kralı'nın yirmi bin kadar 'asker ile Estergon üzerine geldiği istimâ' olunmağla birkaç beylerbeyi ile bir mikdâr 'asker gönderilüb vukû' bulan muhârebede kral-ı müşârün ileyh bozulmuş ise de iki gün mürûrunda tekrâr kuvve-i cesîme ile 'avdet edüb bu kerre 'asâkir-i İslâmiyye tâb-âver-i mukâvemet olamadığından kal'a-i merkûme giriftâr-ı dest-i düşman oldu.

Haber-i inhizâm Belgrad'da pâdişâh hazretlerinin mesmû'u oldukda ordu-yı hümâyûnun vürûduna intizâr etmeyerek kemâl-i tehevvür ü infi'âl ile hareket ve Edirne'ye muvâsalat eylemesini müte'âkıb sadr-ı müşârün ileyhin hasm-ı kavîleri bulunan Dârü's-sa'âde Ağası Yusuf Ağa ve Fâzıl Ahmed Paşa kethüdâlığından mîr-âhûr-ı evvel olub zât-ı şâhâneye takarrub-i tâmm hâsıl eden Sarı Süleymân Ağa, kā'im-makām bulunan Kara İbrâhim Paşa'yı -ki sadr-ı a'zamın kethüdâlığından rikâb-ı kā'im-makāmî nasb olunmuşidi- va'd-ı sadâret ile Efendisine ihtiyâr-ı hıyânete meyl etdirüb üçü birden kânûn-ı gamz ü nifâkı iş'âl-birle sadr-ı müşârün ileyhi i'dâm etdirdiler ve müşârün ileyh İbrâhim Paşa sadr-ı sadârete ve Süleymân Ağa rikâb-ı hümâyûn kā'im-makāmlığına i'tilâ eyledi. Maktûl-i müşârün ileyhin hatâyi'âtı münker değil ise de kudret ü liyâkat sâhibi ve haysiyetli bir adam olduğundan ibkâ olunsa telâfî-i mâfâta mazhariyeti me'mûl-i kavî idüğü ittifāk-kerde-i müverrihîndir.

Nakz-ı Ahd-ı Venedik

Venediklülerin Bosna hudûdunda ba'zı tecâvüzleri vukû'una mebnî elçileri kable's-sefer tazyîk ü tehdîd olundukda beş yüz kise akçe cerîme takdîmiyle pençe-i mu'âhezeden tahlîs-i girîbân etmişler idi. Bu bâbda sadr-ı maktûlun hâk-i pây-ı hümâyûna takdîm etdiği takrîrinde, şimdilik bu akçenin ahzıyla iğmâz-ı 'ayn olunub Nemçe muhârebesi bitdikden sonra Venedikliler hakkında dahi tertîb-i mücâzât olunması mastûr ve üzerine bu vechile icrâsı içün hatt-ı hümâyûn sahîfe-i zîb-i sudûr olduğundan bu kağıd Viyana inhizâmında Nemçelülerin eline geçüb

Venedüklülere irâ'e olunmağla anların dahi nakz-ı ahdine ser-rişte oldu. Binâberîn techîz eyledikleri donanma ile Mora Cezîresi'ne hücûm ve evvel emirde Ayamavra Kal'ası'nı istîlâ eylediler.

Kara İbrâhim Paşa neyl-i sadâret[948] ile kâm-revâ oldu ise de Nemçe ve Leh ve Venedik devletleriyle

85

muhârebe kapuları açıldığından işin vehâmet-i 'âkıbetinden endîşeye düşmekle bi'z-zât sefere gitmekden ictinâb ve her cânibe ser-'asker irsâliyle kendüsünün pâdişâh yanında bulunmasını istisvâb edüb bu re'yi hâh-nâ-hâh[949] taraf-ı şâhâneye kabûl etdirdi ve hân-ı esbak Selîm Giray'ı hil'at-ı Hükûmet-i Kırım ile tebcîl ve Leh tarafına tesyîr edüb Nemçe ser-'askerliğini ordu-yı hümâyûnda bulunan Yeniçeri Ağası Tekfurdağlı Mustafa Paşa'ya ve Mora ser- 'askerliğini yeniçeri ağalığından mütekā'id Halîl Paşa'ya tahmîl ve tefvîz eyledi. Eğerçi her tarafa 'asker ve mühimmât irsâlinde ikdâm ü gayreti meşhûd idiyse de harekât-ı harbiyyeyi tahsîl-i istiklâle âlet ederek on beş seneden berü vezîr-i sânî ve dâmâd-ı sultânî olan Musâhib Musafa Paşa'yı kapudânlıkla ve Kā'im-makām Süleymân Paşa'yı Babadağı ser-'askerliğiyle kurb-ı pâdişâhîden teb'îd ve cüz'îce muğberr olduğu kesânı birer sûretle tenkîl ü tehdîde kıyâm ile mazhar-ı düş-nâm-ı enâm oldu. Serdâr Mustafa Paşa müdâfa'a-i hücûm-ı düşmana muvaffak olamadığı misillü ertesi sene Ser-'asker nasb olunan İbrâhim Paşa dahi Estergon civârında bozulduğundan her birinin fethi bir şehriyâr-ı nâmdâr veya bir serdâr-ı zafer-şi'âra bâ'is-i iştihâr olan kılâ'-ı metîne insidâd-ı turuk-ı i'âneden nâşî zahîresizlikden kolay kolay giriftâr-ı kemend-i istîlâ ve Mora'da olan harekât-ı 'askeriyye dahi günden güne fenâ olmağa başladığına mebnî pâdişâh hazretleri sadr-ı a'zamın bi'z-zât sefere gitmesi husûsuna ısrâr eylediğinden temâruz[950] ve tanzîm-i umûrdan keff-i yed eylemekle bi'z-zarûre doksan yedi senesi Muharremi'nde (Aralık 1685) 'azl ve Süleymân Paşa sadr-ı a'zam ve serdâr-ı ekrem nasb olunarak Budin'e doğru sevk-i semend-i i'tizâm eyledi ve ma'zûl-i müşârün ileyh hacca gitmek içün me'zûn olmuş iken mu'ahharan nefy ü katl kılındı.

Hezîmet-i 'asker-i İslâm ve Zuhûr-ı Fitne der ordu-yı hümâyûn

Sene-i sâbıkada Nemçelüler Budin'i muhâsara edüb lâkin kudret-yâb-ı teshîr olamamışlar iken bu sene tekrâr muhâsaraya âğâz eylediklerine ve sadr-ı a'zam tahlîsine cehd ü gayret eylediği hâlde muvaffak olamadığına mebnî kal'a-i merkûme dest-i a'dâya giriftâr olduğu misillü ertesi sene dahi 'asker-i İslâm Ösek

[948] neyl-i sadâret: sadrazamlığa ulaşma isteği.

[949] hâh-nâ-hâh: ister istemez.

[950] temâruz: yalandan hastalanma, kendini hasta gibi gösterme.

civârında mübtelâ-yı kesr ü inhizâm olmağla ordu-yı hümâyûnda ihtilâl hâdis olub zâhiren sadr-ı müşârün ileyhin ba'zı harekât-ı nâ-be-câsı[951] mevkı'-i bahse vaz' olundu. Ve bu sebeble müşârün ileyh Süleymân Paşa İstanbul'a firâra mecbûr olmasıyla ittifâk-ı âmme ile Bosna Vâlîsi Siyavuş Paşa ordu-yı hümâyûn kā'im-makamlığına intihâb kılındı.

86

Vukû'-ı Tebeddül-i Saltanat

Pâdişâh-ı zamân Sultân Mehmed Hân hazretleri evân-ı şebâbından berü mübtelâ olduğu sayd ü şikâr[952] işini mertebe-i ifrâta îsâl ve saltanat-ı seniyyenin böyle bir müzâyaka ve buhrânı hâlinde külli yevm geşt-i deşt ü kühsâr[953] ile iştigâl edebildiğinden kâffe-i enâm alenen ta'n ü teşnî'a kıyâm ve kürsü şeyhleri gıyâben ve vicâhen fasl ü mezemmetini iltizâm eylemişler idi. Şeyhü'l-islâm Çatalcalı Ali Efendi'nin ve halefi Ankaralı Mehmed Efendi'nin bu gidişin 'âkıbeti vahîm olacağı hakkında olan ihtârları bir vechile te'sîr etmemiş iken ordu-yı hümâyûnda vâkı' olan ihtilâl haberi vâsıl oldukda tedârük-i mâfâta kıyâm eyledi ise de fayda vermedi. Huzûr-ı hümâyûnda 'akd olunan meclis-i meşveretde Kā'im-makām Receb Paşa ordu halkının te'dîb ü terbiyelerini ta'ahhüd ile sadârete talebkâr olduğu hâlde erbâb-ı ihtilâl ile sırren müttefik ve belki müşevvik olanlar dil-hâh-ı sipâha[954] müsâ'ade gösterilerek bi's-suhûle gâ'ilenin indifâ'ını sevk etmeleriyle ve pâdişâh hazretleri dahi bu sûreti ihtiyâr etmekle mühr-i hümâyûn Siyavuş Paşa'ya ihsân ve ol bâbda ısdâr olunan hatt-ı hümâyûnda Sofya veyâhûd Filibe'de meştâ-nişîn olmaları emr ü fermân buyuruldu. Ve İstanbul'da muhtefî olan Süleymân Paşa ele getirülüb te'lîf-i kulûb-ı 'askeriyye[955] içün katl ve ser-i maktû'u ordu-yı hümâyûna firistâde[956] kılındı. Müşârün ileyh Siyavuş Paşa, Köprülü merhûmun hem kölesi, hem dâmâdı olmak hasebiyle mûcib-i tehvîn-i maslahat olur zannına mebnî Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa makām-ı kā'im-makāmîye ik'âd olunub halbuki Fâzıl-ı müşârün ileyh, Kara Mustafa Paşa sadâretinde rütbe-i vezâretle tekrîm olunmuşiken sadr-ı müşârün ileyhin katlinden sonra birkaç mertebe tahkîrâta giriftâr olduğundan kā'im-makāmlık içün huzûr-ı hümâyûna girdikde pâdişâh hazretleri: *Baban ve karındaşın sadâretlerinde pek râhat etmişidim ve sana çok cevr ü ezâ eyledim* deyu i'tizâr ve şu gâ'ilenin indifâ'ına gayret eylediği hâlde her vechile nâ'il-i mükâfât edeceklerini tezkâr buyurduklarını ol vakt Hasoda

951 harekât-ı nâ-be-câ: yersiz, uygunsuz hareketler.

952 sayd ü şikâr: av, avcılık.

953 külli yevm geşt-i deşt ü kühsâr: her gün dağları ve ovaları dolaşmak.

954 dil-hâh-ı sipâh: askerin gönüllerinin istediği şey.

955 te'lîf-i kulûb-ı askeriyye: askerin kalplerini birleştirmek, askerin gönlünü kazanmak.

956 firistâde: göndermek.

ağalarından olan Fınduklılı Mehmed Ağa tarîh-i meşhûrunda[957] rivâyet eder ve hafiyyen Siyavuş Paşa'ya te'yîd-i sadâreti ve Levendât *ser-çeşmesi* olan Yeğen 'Osmân Bey'e rütbe-i vezâret ile kerîmeleri Hatice Sultân'ın tezvîcini va'd eylediler ise de bunların hiç birisi efkâr-ı âmmenin cereyânına sedd olamadı.

ordu halkı vârid olan hatt-ı hümâyûnlara aslâ iltifât etmeyerek ve bir yerde tevakkuf ü âram eylemeyerek Silivri'ye vâsıl olduklarında İstanbul'a duhûlden makām-ı tebdîl-i saltanat husûsunu

87

bâ-'arz (ü) mahzar i'lân ü istid'â etmeleriyle bin doksan dokuz senesi Muharremi'nin ikinci günü (8 Kasım 1687) kā'im-makām paşanın da'vet-nâmeleri üzerine bi'l-cümle 'ulemâ ve erkân-ı devlet Ayasofya Câmi'i'nde bi'l-ictimâ' mezbûr 'arz (ü) mahzar kırâ'at olundukdan sonra ittifāk-ı âmme ile Sarây-ı hümâyûna gidilüb Sultân Mehmed'in küçük birâderleri Sultân Süleymân-ı Sânî taht-ı 'Osmânî'ye iclâs kılındı.

Pâdişâh-ı mahlû' yedi yaşında câlis-i evreng-i sultânî[958] ve kırk buçuk sene hükm-fermâ-yı mülk-i 'Osmânî olub ba'de'l-hal' beş sene kadar kûşe-nişîn-i inzivâ oldukdan sonra Edirne'de vefât etmiş ve nâşı İstanbul'a gönderilüb Bağçekapusu'nda vâkı' vâlideleri türbesine defn etdirilmişdir.

Bâb-ı Sâlisin Tekmilesi

İşbu bâb-ı sâlisin hâvî olduğu zamân ki bin üç (1594) senesinden bin doksan sekiz (1687) senesi gâyetine kadar doksan beş yıllık vukû'âtdan ibâretdir. Müddet-i mezbûre saltanat-ı seniyyenin evân-ı sinn-i vukûfu ise de evâ'ilinde inhitât-ı hafî[959] ve evâhirinde inhitât-ı celî ahkâmı[960] ser-zede-i zuhûr olmuşdur. Çünki bu asırda Devlet-i 'Aliyye Avrupa'ca zâyi'ât-ı mülkiyyeye giriftâr olmayub belki Girid ve Uyvar ve Kanije ve Podolya ve Ukranya eyâletlerini havza-i hükûmete idhâl ile tevsî'-i dâ'ire-i saltanat etmişiken âtîde tafsîl olacağı vechile idâre-i mülkiyye ve nizâmât-ı 'askeriyye ve mâliyyesi karîn-i ihtilâl olduğundan her birisinde dürlü dürlü fenâlıklar zuhûr eyledi. Ez-ân-cümle[961] Garb Ocakları bir nev' cumhûriyet hâlini iktisâb ederek eğerçi esfâr-ı bahriyyede[962], mevcûd olan gemileriyle gelüb hıdmetde bulunurlar idiyse de taraf-ı devletden vâlî gönderülmek ve umûr-ı idârelerine müdâhale edilmek kābil olmayub hall[963] vukû'unda dahi *dayı*

957 Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silâhdâr Tarihi*, İstanbul 1928.

958 câlis-i evrenk-i sultânî: padişahlık tahtına oturan.

959 Evâ'ilinde inhitât-ı hafî: ilk zamanlarında gizli gerileme, gizli çöküş.

960 evâhirinde inhitât-ı celî ahkâmı: son zamanlarında açık gerileme ve çöküş hükümleri.

961 ez-ân-cümle: o cümleden olarak.

962 esfâr-ı bahriyye: deniz seferleri, deniz savaşları.

963 hall: mahlûl kalma, boş kalması.

ta'bîr etdikleri zâbitânın intihâbıyla mesned-i emârete ik'âd olunan adama paşalık ve tasdîk-i emâret emr-i âlîsi gönderilür oldu. Bu ocakların taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'ye mu'ayyen vergileri olmayub fakat iki-üç senede bir kerre hâk-i pây-ı hümâyûna hediyye takdîm ederler ve cânib-i saltanat-ı seniyyeden top ve güherçile ve barut gibi levâzımât-ı harbiyye ihsân kılınur idi.

Mısır'da dahi *yerli kulu* nâmıyla 'asâkir-i muvazzafa olarak evlâd-ı Türk'den mürekkeb olan yeniçeri ve sipâh ve silâhdâr neferâtının kâ'ide-i nizâmiyyelerine ve istibdâllerine i'tinâ olunmadığından mürûr-ı zamân ile yerli hükmünü iktisâb ve cüyûş-ı muntazama hey'et ü kuvvetini zâyi' eylemeleriyle Kölemen beyleri tagallüb ü teferrüd ve Mısır vâlîlerinin hükûmeti, bir emr-i resmî derecesine tenzîl eyledi. Ümerâ-yı mezbûre *irsâliyye* nâmıyla cânib-i Devlet-i 'Aliyye'ye gönderilecek vergiyi ve Hicaz'a müretteb olan zehâ'iri ve vâlîye mu'ayyen olan avâ'idi tertîb ve irsâl ile mesâlih-i hükûmeti keyfe-

88

mâ-yeşâ'[964] icrâ eder oldular. İdâre-i keyfiyyelerine mâni' olmak sadedinde bulunan vâlîleri makām-ı hükûmetden tenzîl ve dürlü müfteriyât ile taraf-ı devlete 'arz (ü) mahzar takdîm edüb devlet dahi hakîkat-ı hâli bilür ise de bi'z-zarûre iğmâz-ı 'ayn ederek[965] diğer vâlî intihâb ve irsâl eder idi. Binâ-berîn Mısır'da nüfûz-ı hükûmet tenâkus eylemesiyle Bahr-ı Ahmer sevâhiline lâyıkıyla bakılamadığından eyâlet-i Yemen Āl-i Mutahhar imâmları zîr-i hükmüne girdi. Ve Habeş eyâleti Sevvâkin ve Massava[966] iskelelerine münhasır kaldı.

Yine esbâb-ı mesrûdeye ve sık sık tebeddül-i vülâta mebnî Bağdad vâlîlerinin dahi eski kuvvet ü satvetleri zâ'il olduğundan Lahsa ve Katif taraflarına Urbân[967] müstevlî oldu.

Birkaç kerre hâdis olan celâlî eşkıyâsı sebebiyle ve İran seferleri takrîbiyle nüfûs-ı külliye telef ü zâyi' olarak Anadolu'nun ma'mûriyet-i sâbıkası tedennî eyledi. Devletin unfuvân-ı şebâbından[968] kuvve-i neşv ü nemâsı idârece olur-olmaz uygunsuzlukların asâr-ı muzırrasını mahv ü izâle eder iken kuvâ-yı meleke şeyb ü herem[969] ârız oldukda cüz'î hatâlar büyük yaralar açmağa sebeb olageldiği cihetle bu 'asrın havâssından olmak üzere idâre-i umûr-ı devlet ehl ü erbâbı eline geçdikce

[964] keyfe mâ yeşâ': canları istediği gibi, keyiflerine göre.

[965] iğmâz-ı ayn etmek: göz yummak, görmemezlikten gelmek.

[966] Kızıldeniz kıyısında bulunan bu sancağın adı Cengiz Orhonlu'nun kitabında Massava olarak geçmektedir: Bkz.: Cengiz Orhonlu, *Osmânlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, Ankara 1996.Kelime, N. Çağatay tarafından Masavva olarak okunmuştur.

[967] Urbân: Araplar, özellikle göçebe Arap kabîleleri.

[968] unfuvân-ı şebâb: gençlik zamanı.

[969] şeyb ü herem: ziyade ihtiyarlık.

heybet ü azameti dehşet-bahşâ-yı yâr ü ağyâr ve sebük-magazânın[970] yed-i bî-iktidârına düşdükce envâ' müzâyaka ü müşkilâta giriftâr olmağa başladı. Bu kaziyye Köprülü merhûm ile oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'nın yirmi seneden mütecâviz olan sadâretlerinde tamâmıyla merkez-i sübûta vâsıl olmuşdur. Çünki celâlî vak'aları ve 'Osmân Hân-ı Şehîd hâdisesinden sonra on beş sene mümtedd olan şûriş ü ihtilâl ve Mehmed Hân-ı Râbi' cülûsundan Köprülü sadâretine kadar mürûr eden sekiz sene kadar zamânda müşâhede olunan fiten-i mütetâbi'a[971] vükelânın 'adem-i ehliyet ü liyâkatinden münba'is olduğu *el-eşyâ'u tenkeşefu bi-ezdâdihâ*[972] kâ'idesiyle ma'lûm olmuşiken ihtilâlât-ı sâbıkayı bilenler azalub bilmeyenler ise: *Āsiyâb-ı devleti*[973] *döndürmek herkes içün mümkündür* zehâbına düşdüklerine ve güyâ 'âkıbet-endîş geçinen nev-zuhûrlar: *Köprülülerin ikbâl ü istiklâli bir zamân daha pây-dâr olur ise şirket-i saltanat mertebesine resîde olur* deyu hâtır-ı hümâyûna bir vehm bırakdıklarına mebnî Viyana inhizâmından sonra Köprülü hânedânına bir buğz ü adâvet meydâna çıkdı ve Kara İbrâhim Paşa ve Sarı Süleymân Paşa gibi o hânedânın perverde-i ni'metleri olan alçaklar bile aleyhlerine kıyâm edüb Köprülü oğlu Fâzıl Mustafa Paşa ve Amcazâde Hüseyin Paşa ve sâ'ir Köprülü müte'allıkâtı kurb-ı devletden teb'îd[974] ve idâre-i mehâmm-ı umûr Kā'im-makam Receb Paşa ve emsâli misillü bî-şu'ûrların eline teslîm olundu ve der-akab netîce-i vahîmesi zâhir oldu.

Mufassalât-ı tevârîhin ifâdâtından istidlâl olunduğuna göre gerek Köprülü merhûmun ve gerek

89

Fâzıl Ahmed Paşa'nın istiklâlleri derece-i kemâlde olmasıyla berâber lâzıme-i ubûdiyyet ü ta'zîmde aslâ kusûrları olmadığı âşikâr olub hattâ Kamaniçe seferine gidilür iken harem-i hümâyûn arabası çamurun kesretinden nâşî bir menzilde vaktiyle yetişemediği Fâzıl Ahmed Paşa'nın mesmû'u oldukları, öyle bir vezîr-i zîşân, çadırına inmiş iken derhâl arabanın olduğu mahalle 'avdet ve kendi bindiği atı arabaya koşdurub hezâr külfet ü meşakkat ile menzîlgâha getirmesi fart-ı ubûdiyyet ü ta'zîmine delîldir. Fakat ol vakitler ile 'asrımız beyninde iki yüz seneden mütecâviz müddet mürûr eylemiş olduğundan hükm-i zamân lâyıkıyla bilinemez ise de Fâzıl-ı müşârün ileyhin sadâretinde isâga olunub el-ân Tophâne-i 'âmirede mevcûd olan bir cesîm topun üzerinde bir levha derûnunda pâdişâh-ı

[970] sebük-magazân: aklı hafifler, akılsızlar.

[971] fiten-i mütetâbi'a: birbiri ardınca gelen fitneler.

[972] Eşya zıddıyla bilinir.

[973] âsiyâb-ı devlet: devlet değirmeni, devlet çarkı.

[974] kurb-ı devletden teb'îd: devlet yakınından uzaklaştırmak.

zamânın nâmı ve diğer levhada müşârün ileyh Fâzıl Ahmed Paşa'nın ismi münakkaş idiğü görülmüşdür.

Bu 'asrın evâhirinde Venediklilerden Girid ve Nemçelülerden Uyvar ve Lehlülerden Kamaniçe ya'ni Podolya ve Moskovlardan Ukranya eyâletleri zabt ü teshîr olunmağla Avrupaca Devlet-i 'Aliyye ile hem-hudûd olan işbu dört devlet yeniden zahm-dîde mânend-i ejderhâ-yı dem-bürîde[975] olduklarına nazaran cüz'î fırsat buldukları anda bi'l-ittifâk 'alem-efrâz-ı hücûm olacakları bedîhiyâtdan olduğundan fütûhât-ı mezbûreyi hazm edinceye kadar te'lîf ü tahvîf beyninde bir mu'âmele-i hakîmâne ittihâz olunmak ferâ'iz-i hâliyeden iken Kara Mustafa Paşa'nın tahsîl-i istiklâl ve takrîr-i ikbâl kasdıyla vâkı' olan sa'y ü ikdâmına mebnî bin doksan dört (1683) senesinde bilâ-îcâb Nemçe üzerine i'lân-ı sefer olunub Viyana inhizâmı vâkı' oldukdan sonra Nemçelüler Macaristan'a ve Lehlüler Podolya eyâletine ve Venedüklüler Mora'ya ve Rusyalular Azak taraflarına tecâvüz eylemeleriyle on beş sene mümtedd olan işbu muhârebât-ı azîmenin hâsıl etdiği netâyic, in şâ'e Allâhu ta'âlâ bâb-ı âtîde tafsîl ü îrâd olunur.

Ahvâl-i Erkân Devlet ve İdâre-i Umûr-ı Saltanat

Merreten ba'de uhrâ[976] icmâl ü tafsîl kılındığı vechile, devşirme çocuklarının güzîde ve mütenâsibleri Sarây-ı hümâyûnlara ahz olunub terbiye ve telkîn-i şerâ'it-i İslâmiyye olundukdan sonra efrâdı, *sipâh ve silâhdâr* ve *ulûfeciyân-ı yemîn ü yesâr* ve *gurebâ-yı yemîn ü yesâr* denilen *süvârî*

90

bölüklerine çıkarılır ve Sarây-ı hümâyûnda kat'-ı merâtib eyleyenleri zikr olunan bölüklerin ağalıklarıyla veyâhud *üzengi ağalıkları* ta'bîr kılınan mîr-'alemlik ve mîr-âhûrluk ve kapucılar kethüdâlığı ve kapucıbaşılık me'mûriyetleriyle çerâğ olunub ba'dehu mîr-livâlık ve mîr-mîrânlık ile taşraya gönderilür idi. Bu cihetle âdâb-ı hıdmet-i saltanat ve idâre-i umûr-ı devlet husûslarını ta'allüm etdikden ve taşralarda serdârlar ma'iyyetinde ahvâl-i mülkiyye ü harbiyyeye dahi kesb-i vukûf eyledikden sonra hıdemâtı, nazar-ı tahsîne lâyık ve kadere dahi muvâfık olur ise rütbe-i vezârete nâ'il olurlar iken mu'ahharan nâz ü na'îm içinde perverde olan vüzerâ ve kibarzâdeler ve şehr sâye-perverlerinden taraf ü takrîbini bulanlar Sarây-ı hümâyûna alınagelmekle bunlardan *silâhdâr* ve *çukadâr* ve *rikâbdâr* ve *mîr-âhûr-ı şehriyâri* misillü manzûr-ı nazar-ı iltifât-ı pâdişâhî olanlar def'aten vezâretle be-kâm olmağa başladı.

---

[975] zahm-dîde mânend-i ejderhâ-yı dem-burîde: yaralı nefesi kesilmiş ejderha gibi

[976] merreten ba'de uhrâ: birbiri ardına, birkaç defa.

Müstağnî-i ta'rîf[977] olduğu üzere Devlet-i 'Aliyye'de dört tarîk olub anın birincisi mülkiyyedir ki erbâbı ne vechile terakkî eyledikleri zikr olundu. İkincisi tarîk-i ilmiyyedir ki müderrislik mertebesine nâ'il olanlar onbeş-yirmi sene tüllâba ifâde ve ifâze ile îfâ-yı vazîfe eyledikden sonra elviye-i ma'lûme mevleviyyetlerine ba'dehu İstanbul kādılığına ve Anadolu ve Rumili sadâretlerine ve nihâyet mesned-i meşîhata irtikâ ederler idi. Üçüncüsü kalemiyye ricâli olub bunlar dahi *hâcegânlık* ta'bîr olunan kalem zâbıtlıklarına ve menâsıb-ı ma'lûme-i kalemiyyeye me'mûr olarak müntehâ-yı tarîkleri *nişâncılık* ve *defterdârlık* ve *re'îslik* ve *defter emînliği* ve *şıkk-ı sânî ve sâlis defterdârlıkları'*dır ki menâsıb-ı mezkûreye *menâsıb-ı sitte* ta'bîr olunur. Dördüncüsü tarîk-i seyfiyyedir ki gerek piyâde ve gerek Süvârî Ocaklarının zâbitânı usûl-ı mer'iyyeleri vechile kesb-i terakkî edüb fakat serdârlık ve kumandanlık mertebeleri mîr-mîrân ve vüzerâya tefvîz olunagelmişidi.

Vech-i meşrûh üzere kâ'idenin esâsı bozulduğundan fer'i dahi muhtell olmağla nişâncılık mansıbı ekseriyâ o misillü nev-zuhûr vüzerâya ihsân olunageldiğinden başka yeniçeri ağalığından defterdâr ve nişâncılıkdan kapudân paşa nasb olunur oldu. Ve defterdârlara dahi vezâret verilmek kâ'ide hükmüne girmekle erbâb-ı seyf ve kalem yekdiğeri menâsıbına irtikā[978] edebilmek kapusu açıldı. Taşra vâlîlik ve beylerbeyilikleri vüzerâ kethüdâlıklarında bulunanlara ve mültezimlikde kesb-i servet ü yesâr[979] edenlere tevcîh olunub ma'a-mâ-fîh vüzerâ dahi tekessür eylediğinden Rumili ve Budin ve Anadolu ve Mısır ve Bağdad ve Şam gibi menâsıb-ı cesîme vüzerâya tefvîz ve cüz'î sebeblerle beyler-

91

beyilere dahi vezâret ihsân olunmak kâ'idesi zuhûr ve gün-be-gün terakkî eyledi. Fi'l-asl mansıb-ı vezâret taraf-ı pâdişâhîden ruhsat-ı kâmileyi mutazammın olmağla vüzerâ-yı izâm fermân yazmağa ve tuğra çekmeğe me'zûn olduğu hâlde vech-i meşrûh üzere taşrada bulunan vüzerânın kesretine mebnî bu me'zûniyetin ilgâsı lâzım geldiğinden Sultân İbrâhim 'asrında Kemankeş Kara Mustafa Paşa sadr-ı a'zam iken taşrada bulunan vüzerâya emr gönderüb fermân yazmakdan ve tuğra çekmekden men' eylemiş olmasına mebnî bu mâdde Erzurum vâlîsi bulunan Nasûh Paşazâde Hüseyin Paşa'nın 'isyânına sebeb olmuşdur.

Devlet sinnini aldıkca mesâlih-i câriyye mu'âmelâtında olan sâdelik dahi zâ'il olarak bir takım kuyûdât ü tedkîkâta ihtiyâc hâsıl olduğundan dürlü dürlü kalemler îcâd kılınmasıyla menâsıb-ı hâcegân dahi tezâyüd eyledi ki tevârîh-i müte'ahharede olan tevcîhât defterlerinde mastûrdur.

---

977 müstağnî-i ta'rîf: tarife gerek olmadığı.

978 İrtikā: yukarı çıkma, daha üst mertebelere ulaşma, yükselme.

979 kesb-i servet ü yesâr: servet ve zenginlik kazanmak.

Beylerbeyi ve mîr-livâların vazîfe-i me'mûriyetleri havza-i hükûmetini tasallut-ı eşkıyâdan muhârasa[980] ve zîr-i idâresinde kal'a var ise anları muhâfaza etmek ve aşâ'ir (ü) kabâ'ili taht-ı fermân-berîde bulundurmak ve mahlûl olan timâr ve ze'âmetleri ehl ü erbâbına tevcîh etdirmek ve sefere me'mûr oldukda zîr-i livâsında bulunan dirlik ashâbını cem' ile ta'yîn olunan mahalle azîmet eylemek kaziyyelerine münhasır olub mevâdd-ı hukûkiyye ile şehr ü kasabaların mu'âmelât-ı husûsiyeleri hükkâm-ı şer'-i şerîfe ve cizye ve mukāta'iyyât ve sâ'ir mürettebât-ı mîriyyenin cibâyet ü tahsîli defterdâr ve muhassıl-ı emvâl olanlara â'id vezâ'ifden iken ümerâya medâr-ı ta'ayyüş olan hâssların ekserîsi vakten be-vaktin ref' ü ilgâ olunarak mukāta'ât-ı mîriyyeye ilhâk olunmağla ümerânın ta'ayyüşü bâd-ı hevâ vâridâta vâbeste oldu.

Vâkı'an kavânîn-i devlet karîn-i iğtişâş oldukca beylerbeyi ve mîr-livâlar, dürlü dürlü mekârihe[981] meyl ile emvâl-i vefîreye dest-res olagelüb hâsslar bi't-tedrîc mukāta'âta ilhâk kılındı ise de bu sûret mezâlim ü ta'addiyâta ruhsat-ı resmiyye ma'nâsını işrâb eyledi.

Binâ'en 'alâ -zâlik vâlî ve mîr-livâlar *hazeriyye* ve *seferiyye* nâmıyla ahâlîye 'aynî ve bedelî vergiler tarh ü tevzî' etmekle ve mahlûl olan ze'âmet ve timârları her kim ziyâde rüşvet verir ise âna 'arz etmekle ve havza-i hükûmetinde bulunan ağniyâyı birer sebeb tasnî'[982] ederek müsâdereye koyulurlar. Ma'a-mâ-fîh hadd-ı ma'rûfu tecâvüz edenler ve insâfı bütün bütün elden bırakanlar hakkında ahâlî, cem'iyyet edüb memleketinden çıkarmak veya pârelemek veyâhud rikâb-ı hümâyûna iştikâ ederek Dîvân-ı hümâyûnda bi'l-muhâkeme te'dîb etdirmek muhâtarâtı dahi vârid ve cârî olduğundan her hâlde

92

bunları dahi der-pîş-i nazar-ı mütâla'a eylemek vüzerâ ve ümerâ içün ehemm-i mehâmmdan[983] idi.

Bir de evâ'il-i devletde beylerbeyi ve mîr-livâların mansıb ve iktidârlarına göre üçer-beşer yüz kadar dâ'ire-i mahsûsaları halkı var idiyse de asıl kuvve-i 'askeriyyeleri muhavvel-i 'uhdeleri bulunan eyâlât ve elviyyede olan zu'amâ ve erbâb-ı timârın ictimâ'ından hâsıl olur iken ahvâl-i 'askeriyye bahsinde îrâd olunacağı vechile anların nizâm ve kemiyyetine halel tareyân eylediğine mebnî beylerbeyi ve mîr-livâlar levend ve sekbân nâmıyla ikişer ve üçer bin ve mu'âhaze-i devletden[984] havf üzere olanları daha ziyâde haşerât cem' ü istihdâm ve ahâlînin

[980] muhârasa: korumak, hıfz ü hırâset etmek.

[981] mekârih: mekrûh şeyler, beğenilmeyen hareketler.

[982] tasnî': yaratmak, uydurmak.

[983] ehemm-i mehâmm: önemli şeylerin en önemlileri.

[984] mu'âhaze-i devlet: devletin darılmasından, tenkidinden

başına belâ eder oldular. Bu sebeble yüzer ve ikişer yüz sekbân ve levendi câmi' pek çok *bölükbaşılar* hâdis olub vüzerâ ve ümerâ hıdmetlerinde imrâr-ı vakt ederler ve kapusuz kaldıkları hengâmda bir mahalle intisâb edinceye kadar köyden köye dolaşıb kendülerini ahâlîye besletdirdiler idi ki vakten be-vaktin zuhûr eden celâlîlerin menba' (ü) menşe'i bunlardır.

Çığalazâde Sinân Paşa ve Kanije Muhâfızı Tiryaki Hasan Paşa ve Estergon Fâtihi Lala Mehmed Paşa ve Sadr-ı a'zam Bosnalı Hüsrev Paşa ve Kemankeş Kara Mustafa Paşa ve Hanya Fâtihi Yusuf Paşa ve Girid Serdârı Deli Hüseyin Paşa ve Köprülü Mehmed Paşa ve oğlu Fâzıl Ahmed Paşa ve Merzifonî Kara Mustafa Paşa bu asırda ibrâz-ı hıdemât-ı azîme ve nâ'il-i fütûhât-ı fâhire olan vüzerâ-yı be-nâmdandır.

Ahvâl-i 'askeriyye

Cüyûş-ı 'Osmâniyye'nin ulûfe-i yevmiyye ile muvazzaf olan sınıfı *yeniçeri* ve *sipâh ve silâhdâr* ve *ulûfeciyân* ve *gurebâ-yı yemîn ü yesâr* ve *Cebeci* ve *Topcu* ve *Tersâne Ocaklarından* ibâret olub bunların mikdâr-ı nüfûsu ve ulûfeleri bâb-ı sâbık tekmilesinde beyân olunmuş ve sipâh tâ'ifesinin hıdmet nâmıyla iltizâmcılığa alışub hilâf-ı kānûn Anadolu'nun her tarafına münteşir olarak şurada burada tavattun eyledikleri îrâd kılınmışidi. Bu cihetle nâ'il-i servet ve iktidâr olan sanâdîd-i sipâh zâhiren ulûfe ve ma'nen iltizâm almak içün senede bir kerre İstanbul'a gelüb *Elçi Hânı* ve sâ'ir hânlarda ikâmet ve envâ' fiten ü şekāvete[985] mübâşeret edegelmeleriyle vekâyi'-i fecî'aları vukû'ât sırasında tavzîh kılınmış olduğundan tekrârına hâcet yokdur. Sultân Murad-ı Râbi' merhûmun evâsıt-ı saltanatına kadar, her istedikleri zorbalığı icrâ edegeldikleri hâlde hâkân-ı müşârün ileyh hazretleri Yeniçeri Ocağı'nı *kola alub* anların satvetiyle eşkıyâ-yı

93

sipâhı ber vech-i etemm[986] te'dîb ü terbiyeye ihtimâm eylediğinden bir takımı kantara-i şemşîrden güzâr ve bir takımı dahi havf-ı siyâset ile memâlik-i ba'îdeye firâr etmekle şehriyâr-ı müşârün ileyh hazretleri otuz bini tecâvüz etmiş olan ve *altı bölük halkı* ta'bîr kılınan Ebnâ-yı Sipâhiyânı beş-altı bin râddelerine tenzîl ve kesr-i rif'at ü haysiyetleriyle tahkîr ü tezlîl eyledi. Sultân İbrâhim Vak'ası'ndan sonra ve Köprülü Mehmed Paşa sadâretinde birkaç def'a 'alem-efrâz-ı tagallüb oldular ise de yine yeniçerilerin müdâfa'alarıyla tenkîl ü tedmîr kılındıklarından ba'd-ez-în kânûn-ı utüvv ü tuğyânları müntafî oldu[987].

[985] envâ' fiten ü şekāvet: türlü türlü fitneler ve haydutluklar.

[986] ber vech-i etemm: tam olarak, kusursuz şekilde.

[987] kânûn-ı utüvv ü tuğyânları müntafî olmak: isyân ve serkeşlik ocakları söndürülmek.

Yeniçeri tâ'ifesi cânibinden Devlet-i 'Aliyye ol derecede zarar terettüb etmeyüb çünki câ-be-câ vâkı' olan bagıyy ü tuğyânları sipâhların tahrîki ve ba'zı vükelâ-yı devletin eser-i teşvîki olduğundan kat'-ı nazar diğer ocaklara nisbetle zâbitânı mükemmel ve idâreleri taht-ı inzibâtda idüğünden tagallüb ve tasallutları mümtedd olmayub az vaktde dâ'ire-i itâ'ata duhûl edegelmişlerdir. Sipâh tâ'ifesi nazar-ı i'tibârdan sâkıt oldukda yeniçeriler bârgâh-ı saltanatın hâris-i sadâkat-küsteri[988] ve cüyûş-ı 'Osmâniyye'nin umde-i şecâ'at-rehberi meziyyetini hâ'iz olub Cebeci ve Topcu ve Tersâne Ocakları ise her hâlde yeniçerilere peyrev olmak[989] mecbûriyetinde idiler.

Tavâ'if-i 'askeriyyenin tezâyüd ü tedennîsi husûsu dahi şu vechile vâkı' olmuşdur ki bin (1591) tarîhinden sonra vâkı' olan Nemçe ve İran seferleri sebebiyle her sene yeniden 'asker yazılageldiğinden mâ'adâ bin otuz birde (1621) hâdis olan 'Osmân Hân-ı Şehîd Vak'ası'ndan sonra on sene kadar şûriş-i ahvâl mümtedd ve idâre-i devlet bir hem-zede-i herc (ü) merc olmağla sipâh eşkıyâsı *veledeş* nâmıyla evlâd ü akrabâlarını ve sadr-ı a'zam ve serdâr-ı ekrem olanlar dahi tevâbi'ât ü mansûbâtlarını cüyûş-ı 'Osmâniyye silkine idhâl eylediklerinden vazîfe-i yevmiyye ile muvazzaf olan 'asâkir-i devlet yüz bin neferi tecâvüz etdi. Ve ulûfelerinin tedârük ü i'tâsı, fethi müşkil bir mu'ammâ hükmüne girdi. Mu'ahharan Sultân Murad-ı Râbi' hazretleri bugât-ı 'askeriyyenin te'dîb ü tenkîline muvaffak oldukda hiç kimsenin 'askere idhâl kılınamamasına fevka'l-gâye ikdâm ü i'tinâ etmekle kâffe-i ocaklar halkını elli-elli beş bin mertebesine kadar tenzîl eyledi.

Hattâ Yeniçeri Kâtibi 'Osmân Efendi'ye hey'et-i mütenekkirede bir adam gönderüb yüz altun rüşvet 'arzıyla yeniçeri yazılmasını taleb etdirdi. 'Osmân Efendi def'a-i ûlâda herîfi redd etmiş iken tekrâr gelüb: *Benim sadr-ı a'zam dâ'iresinde bir bildiğim vardır, ânın vâsıtasıyla nâ'il-i matlab olacağım, bu altunları almamakla kalursın* dimekle mübtelâ-yı dâm-ı tama'[990] olarak meblâğ-ı mezbûru

94

ahz ve herîfi defter-i 'askerîye kayd eylediği hâkân-ı müşârün ileyhe vâsıl olduğu anda defteri ve 'Osmân Efendi'yi huzûruna celb edüb inkâr ve te'vîle dahi mecâl ve mahall olmamağla bî-çâre küşte-i şemşîr-i siyâset oldu[991]. Pâdişâh-ı merhûmun sipâh tâ'ifesine gayz ü gazabı ve mikdârlarının tezâyüd edememesi husûsuna i'tinâsı be-gâyet ziyâde olduğundan yeniçerilerden ve sâ'ir bendegândan fevka'l-

[988] hâris-i sadâkat-küster: sâdık koruyucusu.

[989] peyrev olmak: arkası sıra giden, izinden gelen, uyan.

[990] mübtelâ-yı dâm-ı tama': tamahkârlık tuzağına yakalanmak.

[991] küşte-i şemşîr-i siyâset olmak: siyaset kılıcı ile öldürülmek.

'âde hıdmet ibrâz edenler kâ'ide-i eslâf üzere sipâh bölüklerine ilhâk ile taltîf olunmak lâzım geldikce ve 'arz olundukca, sûret-i âherle mükâfât ederler idi. Sultân İbrâhim Vak'ası'ndan sonra tâ'ife-i 'askeriyyenin utüvv ü tuğyânları yeni başdan şirer-efşân[992] olub Sultân Murad-ı Râbi' zamânından berü olan *çalıklar* ya'ni maktû'ü'l-ulûfe matrûdlar[993] tekrâr ocaklara kabûl olunduğuna ve Girid seferleri dahi her sene yeniden 'asker yazılmasını istilzâm eylediğine mebnî efrâd-ı 'askeriyye günden güne çoğalmakda iken Viyana inhizâmından sonra def'aten otuz bin yeniçeri ve on bin sipâh tashîh-i be-dergâh kılınmağla bin doksan dokuz (1687) senesinde vâkı' cülûs-ı Süleymân Hân-ı Sânî'de gerek bârgâh-ı devletde ve gerek serhâddâtda yetmiş bin üç yüz doksan dört nefer yeniçeri ve on iki bin yüz elli üç nefer cebeci ve beş bin seksen dört nefer topcu ve altı yüz yetmiş altı nefer top arabacısı ve takrîben on beş bin mikdârı sipâh ve silâhdâr ve ulûfeciyân ve gurebâ-yı yemîn ü yesâr neferâtı mevcûd bulundu. Ve eğerçi Sultân Mehmed'in hal'i husûsunda ekser erkân-ı devlet ve ümerâ-yı 'askeriyye müttefikler ise de ateş-i fesâd yine sipâh ocağından alev-engîz oldu.

Mukaddemleri sarây-ı hümâyûnlarda ve *acemi oğlanları* kışlasında terbiye olunan devşirme çocukları evkāt-ı mu'ayyenelerinde veyâhud lüzûm göründükce *kapuya çıkma* ta'bîriyle Süvârî ve Piyâde Ocaklarına çıkageldikleri hâlde sonraları bu kānûn dahi başka bir usûle tahavvül eyledi. Şöyle ki:

Meselâ Kanije Kal'ası feth olundukda evvelâ civârında vâkı' elviyeden birkaç sancak ilhâkıyla eyâlet ittihâz ve beylerbeyi nasb ü ik'âd olunur.

Ve sâniyen arâzî-i meftûha tahammülü derecede timâr ve ze'âmete taksîm ve müstehakkîne tefvîz kılınarak anlar dahi hıdmet-i muhâfaza ile mükellef olur idi.

Sâlisen cebeci ve topcu ve yeniçeri olarak iki bin *yerli kulu* ve ta'bîr-i âherle *kal'a yamağı* tertîb kılınub ulûfeleri *ocaklık* tahsîs kılınan arâzî-i mu'ayyene vâridât-ı 'öşriyyesinden veyâhud cizye ve gümrük misillü rüsûmât hâsılâtından ta'yîn ve havâle olunur oldu.

Râbi'an eğer sulh mün'akid olmayub da kal'aya tasallut-ı düşman vukû'u melhûz ise ulûfe-i kadîmelerine üçer-beşer akçe terakkî i'tâsıyla ve bir sene hıdmet-i muhâfazada bulunmak şartıyla eski yeniçerilerden bir-iki

95

bin terakkîlü yazılur.

Ve hâmisen kezâlik bir sene hıdmet-i muhâfazada bulunmak ve ba'dehu süvârî veyâhud Piyâde Ocaklarna ilhâk kılınmak şartı ve *kul oğlu* ta'bîriyle îcâbı mikdâr neferât dahi müceddeden ilâve-i cüyûş-ı 'Osmâniyye kılınur idi.

---

[992] şirer-efşân: kötülükler saçan.

[993] maktû'ü'l-ulûfe matrûdlar: ulufeleri kesilen, işten çıkarılan kişiler.

Girid muhârebesi hengâmında dahi her sene gönderilen 'asker vech-i meşrûh üzere ya terakkîlü veyâhud yeniden yazılan neferât olub zâbitân-ı 'askeriyye ise *acemi oğlandan* ziyâde hammâl ve börekci ve çörekci misillü şahne-i şehr[994] te'dîbiyle tezlîl olunmuş esnâf makûlelerini yazageldiklerinden acemi oğlanları defe'âtla 'arz-ı şikâyet ve: *'askere çıkmak bizim hakkımız iken zâbıtlarımız bir takım eclâfın beşer-onar gurûşunu alarak bizden ziyâde onlardan 'asker yazıyorlar* deyu i'lâm-ı hâle mübâşeret etmişler ise de dem-i fesâd[995], urûk-ı devletin her cihetine yol bulmuş idüğünden işi kānûn-ı kadîme ircâ, emvâtı ihyâ[996] kadar kesb-i müşkilât eyledi. Bu cihetle 'asâkir-i 'Osmâniyye hem günden güne tekessür ve hem de içine esnâf ü etbâ'ı gürûhu karışmış ve kışla-nişîn olmak kā'idesi bertarâf olmuşdur. Binâ'en aleyh herkes kâr ü kisbiyle meşgûl ve kışlalarda yalnız odabaşı ve aşcı, usta ve mütevellî ve yazıcı ve baş karakullukcu ve kullukçular ve *kulluk* ta'bîr kılınan karagolhânelerde dahi birer mikdâr neferât ile çorbacılar[997] mukîm olur oldu. Ve giderek Cebeci ve Topcu Ocakları dahi bu renge girdi ve devşirme almak ve acemi oğlanları kışlasında terbiye kılınmak usûlü bi'l-külliye müzmahil ve münderis olmak lâzım geldi.

Bâlâda mastûr olan tashîh-i be-dergâh ta'bîrinin menşe'i ve tefsîri dahi şu vechile beyân olunur ki: Anadolu ve Rumili'de vâkı' şehirlerde bulunan yerli kulu neferâtının fi'l-asl mikdâr-ı nüfûsu ve ulûfeleri mu'ayyen ve mahdûd iken sonraları şehr-i eşbehleri[998] imtiyâzât-ı 'askeriyye ile tafra-fürûş ve belki harekât-ı hevâ ü heveslerinde serbest olmak maksadıyla bilâ-ulûfe yeniçeri yazılub mensûb oldukları ortanın nişânını kollarına ve bacaklarına döğdürürler ve 'asrımız ıstılâhına göre *'asâkir-i redîfe* hükmünde bulunurlar idi. Seferler vâkı' oldukca taraf taraf ocak zâbitânından turnacı başılar i'zâm olunarak bayraklar açılub o misillü neferât takım takım ordu-yı hümâyûna getirülür ve tashîh be-dergâh ya'ni yoklamaları icrâ olunarak ol vakt ulûfeye nâ'il ve *kütük* denilen asıl defter-i 'askerîye dâhil olurlar idi.

Eyâlât 'askeri olan zu'amâ ve erbâb-ı timâr kâbiren an kâbir[999] memleketlerinin hânedân ve ocakzâdelerinden olub dirlikleri hâsılâtından mâ'adâ emlâk ü akâr sâhibi zî-kudret ve erbâb-ı tevâbi' ü haşmet adamlar olmalarıyla bunların servet ü dârâtları manzûr-ı nazar-ı devlet oldukca atâyâ-yı devletden

994 şahne-i şehr: şehir inzibat memuru, şihne.

995 dem-i fesâd: kötülük ve bozgunculuk kanı.

996 emvâtı ihyâ: ölüleri diriltmek.

997 çorbacı: Yeniçeri subayı. Kelime daha sonra özellikle gayr-ı Müslim meyhâneciler için kullanılmıştır.

998 şehr-i eşbehleri: en meşhurları.

999 kâbiren an kâbir: büyükten büyüğe (intikal etme).

istifâdeleri istiksâr olunmağa başladığından 'asr-ı Mehmed Hân-ı Sâlis'de ze'âmet ve timârlarının esâs-ı mu'âmelâtı

96

olan akçe i'tibârıyla ve bedel-i timâr nâmıyla câ-be-câ vergi istihsâl kılındığından başka gülle ve cebehâne misillü ordular mühimmât-ı harbiyyesinin nakli bunlara tahmîl ve ba'zı kal'alarda vaz' olunmak içün yine akçe i'tibârıyla zehâ'ir-i 'ayniyye tahsîl kılınur oldu. Ve canlıca timârlar mahlûl oldukca mukāta'ât-ı mîriyyeye tebdîl olunmağla ve ba'zıları dahi bi't-tefrîk üç-beş kişiye tevcîh kılınmağa başlanıldı. Ma'a-mâ-fîh mahlûl olan timâr ve ze'âmetleri her kim ziyâde rüşvet 'arz eder ise beylerbeyiler anlara tevcîh etdirmeyi 'âdet ve sefere gidilmek lâzım geldikde zî-kudretlerinden rüşvet ahzıyla seferden 'afv etmeği usûl ittihâz etmeleriyle, vaktiyle Devlet-i 'Aliyye'nin pek muntazam ve mükemmel olan ve cebelüleriyle berâber yüz bin neferden mütecâviz bulunan timârlu süvârîsine za'f ü kudretsizlik târî olduğundan sefere gelenleri eskisine nisbetle pek az ve anlar dahi işe yaramaz idi. Vüzerâ ve vükelâ tevâbi'âtından Efendilerinin kuvve-i nüfûziyyeleri ile timâr ve ze'âmete nâ'il olmuş pek çok eşhâs var idi ki metbû'larına istinâden sefere gitmek tekellüfünden vâreste olduklarından mâ'adâ dirlikleri dâhilinde bulunan ahâlîyi dest-i mültezimîne teslîm ederek envâ' cevr ü cefâya ve tahrîb-i bilâd ü fukarâya bâ'is ü bâdî olmakda idiler. Devlet-i 'Aliyye'nin bir de akıncı 'askeri var idi ki bunlar memleketlerinde sâkin olub bir cânibe sefer zuhûrunda beyleri ma'iyyetinde tecemmü' ederek memâlik-i düşmanı gâret ü tahrîb ederler ve kendüleri hafîf süvârî oldukları cihetle, kal'a ve ordu üzerine varmayub firâr ve sahrâlarda buldukları düşman tevâbi' ve hayvanâtını esîr ve iğtinâm eyleyerek anınla ta'ayyüş iderler idi. Lâkin mürûr-ı zamân ve tekessür-i esliha-i ateş-feşân[1000] usûl-ı harbiyyeyi başka renge koymuş idüğünden evvelki derecede müstefîd olamadıklarına ve eski batş ü şiddet dahi zâ'il olduğuna mebnî bi't-tab' münderis oldular. Ve taht-ı imkânda olan gâret ü tahrîb işlerinde Kırım hânlarının getürdükleri veyâ gönderdikleri Tatar süvârîsi istihdâm olunur oldu.

Ahvâl-i Bahriyye

Kıbrıs fethinden sonra Venedikliler ile 'akd olunan musâlaha Girid seferi zuhûruna değin altmış seneden ziyâde mümtedd olmağla Sultân Bayezid 'asrından berü ihdâs olunan büyük gemiler ve kalyonlara lüzûm kalmadığından anlar ilgâ olunarak donanma-yı hümâyûn *çekdiri* envâ'ına münhasır kalmışdır. Kapudân paşalar zikr olunan *çekdiri* gemileriyle her sene Akdeniz'e çıkar ve ümerâ

[1000] tekessür-i esliha-i ateş-feşân: ateşli silahların çoğalması.

gemileri[1001] dahi iltihâk ederek İspanya ve İtalya korsanlarının def' ü tenkîllerine ve 'askerî tâ'ifesini muğtenim

97

etmek içün düvel-i gayr-ı müte'âhide[1002] sâhil ve cezîrelerinin yağma ve gâretine i'tinâ ile iktifâ kılmur idi. Girid seferi hâdis oldukdan sonra Venediklüler Akdeniz Boğazı'nı azîm kalyonlar ile abluka edegelmeleriyle Devlet-i 'Aliyye dahi kalyonlar inşâ ederek mukābeleye mübâderet edüb eğerçi donanma-yı hümâyûn birkaç def'a mübtelâ-yı kesr ü inhizâm oldu ise de Venediklilerde dahi tab' ü tâkat kalmadığına ve bâ-husûs Köprülü merhûm, Boğaz Muhârebesi'nde gayret ü şecâ'atle mevsûf olan Venedik amiralini bindiği gemi ile berâber sûhte-i kavâri'-i tevfîk[1003] eylediğine binâ'en düşmanın akdâm-ı ikdâmma[1004] tezelzül târî oldu. Bir de Akdeniz Boğazı'nda Fâtih merhûmun eseri olan iki kıt'a kal'a-i ma'lûmeden başka tâ boğazın ağzında mu'ahharan iki kal'a daha inşâ olunmağla Venedikliler artık boğazı abluka etmeğe kudret-yâb olamadılar. Binâ'en 'alâ -zâlik Fâzıl Ahmed Paşa merhûm, sevâhil ve cezâ'ir-i 'Osmâniyye mîr-livâları ma'iyyetinde kırk kıt'a *çekdiri* tertîb ve tersânede dahi yine bu nev'den on beş gemi techîz ederek yine kalyonları ikinci def'a olarak ilgâ eyledi. Kalyonlar yelken ve *çekdiri* envâ'ı kürek ile isti'mâl olunmak hasebiyle *çekdiriler* ol vaktin vapuru hükmünde olduğundan kalyonlara rû-be-rû mukābele edemezler idiyse de kalyonlar dahi anların seyr ü hareketini men'e kādir olamaz idi. Ve bu cihetle Girid seferi hitâm buluncaya kadar nakl-i 'asker ve mühimmât husûsunda müşkilât çekilmedi. Lâkin Viyana inhizâmını müte'âkib Venediklüler Mora'ya hücûm eylediklerinden yine kalyonlar inşâsı tasvîb ve ellişer ve kırk beşer zirâ'[1005] tûlünde def' aten on kıt'a kalyon inşâ olunmağla bundan sonra tersânenin 'asker ve masrafca ahvâlî bütün bütün kesb-i tagayyür ü cesâmet eyledi ki tafsîlâtı, in şâ'e Allâhu ta'âlâ fasl-ı âtî tekmilesinde beyân ü îrâd olunur.

Ahvâl-i Umûr-ı Mâliyye

Sultân Murad-ı Sâlis merhûm İç Hazîne'de külliyetlü mebâliğ cem' ü iddihâr eylemiş olduğundan bin (1591) tarîhinden sonra vâkı' olan Nemçe seferlerinde bir gûne müzâyaka-i mâliyye hâdis olmadığı misillü Sultân Ahmed-i Evvel'in müddet-i saltanatı kâmilen Nemçe ve İran celâlî seferleriyle mürûr etmiş iken mesârif-i

1001 ümerâ gemileri: İzmir, Antalya gibi kıyı sancakların bey gemileri veya Cezayir, Tunus gemileri.

1002 düvel-i gayr-ı müte'âhide: andlaşma dışı devletler.

1003 sûhte-i kavâri'-i tevfîk: Allâh'ın yardım rüzgarlarıyla yanmış (kavâri': şiddetli esen rüzgarlar; büyük belalar; kıyametler).

1004 akdâm-ı ikdâm: çalışıp çabalama, gayret ayakları. Burada yazılışları aynı, okunuşları ve anlamları farklı iki kelimeyi yan yana kullanarak kelime oyunu yapılmaktadır.

1005 zirâ': dirsekten orta parmak ucuna kadar yaklaşık 75- 90 cm arasında olup bölgeden bölgeye değişen bir uzunluk ölçü birimi.

lâzime tesviye olundukdan başka şehriyâr-ı müşârün ileyhin nâm-ı nâmîlerine mensûb câmi'-i şerîfi ma'a tetimmât[1006] binâ ü inşâ buyurmaları hazîne-i devletin 'adem-i müzâyakasını isbâta kâfîdir. Ancak bin yirmi altı (1617) tarîhinde Sultân Mustafa ve üç ay mürûrunda Sultân 'Osmân ve dört sene güzerânında yine Sultân Mustafa ve bir sene sonra Sultân Murad-ı Râbi' câlis-i

98

serîr-i saltanat olub bu cihetle beş sene müddetde dört def'a cülûs bahşîşi i'tâ olunmakla berâber Sultân Mustafa vâlidesi, eşkıyâyı taltîf ve oğlunu te'yîd etmek mütâla'asıyla hazâ'in-i 'Osmâniyye'yi bugât-ı 'askeriyyeye ibzâl ü isrâf eylediğinden nükûd-ı müdahhare[1007] bi'l-külliye rehîn-i telef olduğuna mebnî Sultân Murad'ın cülûs bahşîşi ba'zı tüccâr ve mütemevvilînden istidâne[1008] ve selâtîn-i mâziyye zamânından kalma sîm ü zerden masnû'[1009] edâvâta darb-ı sikke olunarak îfâ kılındı. Her cülûs in'âmı takrîben üçer yüz milyon akçe ya'ni dört milyon riyâl derecesinde idi ki nisbet-i fî'ât aşağıda tavzîh kılınur. Sultân Murad hazretleri gâret-ger-i vâridât-ı devlet[1010] olan eşkıyâ-yı 'askeriyyeyi te'dîb ü tenkîl eyledikden sonra umûr-ı mâliyye dahi yoluna girmekle İç Hazîne yine nükûd-ı kesîre ile mâl-â-mâl oldu. Sultân İbrâhim cülûsunda sadr-ı a'zam bulunan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, umûr-ı devlete kemâ yenbagî[1011] nizâm verüb vâridât ve mesârifâtı karşulaşdırmış olınağla gerek vezâ'if-i 'askeriyye ve gerek mesârifât-ı mühimmede cârî olan havâle ve sergi i'tâsını ilgâ ve cümlesini vakt ü zamânıyla nakden i'tâ eylediği hâlde beher *direkli riyâl* seksen akçe i'tibârıyla altı bin kiselik nükûd artırub enderûn hazînesine teslîm eylemişdi. Sadr-ı müşârün ileyhin katlinden sonra mesârif teksîr ve vâridâtın mecrâ-yı sahîhi tağyîr olunmağla günden güne müzâyaka-i mâliyye hâdis olmağa başlayub bâ-husûs Sultân Mehmed-i Râbi'in cülûsunu müte'âkıb tavâ'if-i 'askeriyye yine zirve-i utüvv ü tuğyâna urûc eylediklerine mebnî bir tarafdan 'askerin mikdâr ve ulûfeleri tezâyüd ederek ve bir tarafdan emvâl-i hazîne şunun bunun dest-i tagallüb ü tasallutuna girerek mesârifât-ı mühimme rü'yet olunamaz ve ulûfe verilemez oldu. Binâ-berîn Sadr-ı a'zam Melik Ahmed Paşa, tevcîh-i menâsıb mukābilinde eslâfın alageldiği rüşvetleri kabûl etmeyüb hazîneye îrâd kayd etmeği -ya hüsn-i tedbîr add eylediğinden veyâhud başka çâre tedârükünden âciz idüğünden- usûlü ve kâ'ide ittihâz eyledi. Ve ba'zı sebük-mağz ü mağşûşü't-tab' olan defterdârlar dahi hazîneye gelen nukûdu, sarraflara i'tâ ve mukābilinde *züyûf akçe* istîfâ ederek

[1006] ma'a tetimmât: eklentileriyle birlikte.

[1007] nükûd-ı müdahhare: biriktirilmiş nakid paralar.

[1008] istidâne: borç alma, ödünç alma.

[1009] sîm ü zerden masnû': gümüş ve altından yapılmış.

[1010] gâret-ger-i vâridât-ı devlet: devlet gelirlerini yağmalayan.

[1011] kemâ yenbagî: icabettiği gibi, uygun şekilde.

bunun fazlasını fâ'ide zann etdiler. Ve bu tasarrufât sebebiyle nice nice fitne hâdis olub envâ' terzîlât ü tezlîlâta giriftâr oldular. Bu misillü tedâbîr-i fâside ve ârâ-yı kâside[1012] umûr-ı mâliyyeyi günden güne fenâlaşdırub tâ Köprülü Mehmed Paşa merhûmun sadâretine kadar mümtedd olduğu hâlde müşârün ileyh, mesârifât-ı zâ'ideyi kat' ve vâridât-ı hazîneyi mecrâ-yı sahîhine vaz' eyledi. Çünki Sultân Murad-ı Sâlis merhûm tasavvufa mâ'il ve *Hünkâr Şeyhi* nâmıyla 'asrında kesb-i ikbâl ü iştihâr eden Şeyh Şücâ'ın velâyetine kâ'il olduğundan gerek mûmâ

99

ileyhe ve gerek bu misillülere evkâf-ı selâtîn ve gümrük ve sâ'ir emvâl-i emîriyyeden du'â-gû[1013] vazîfeleri tahsîs edüb giderek bu usûl kesb-i vüs'at ü cesâmet etmekle dâ'ire-i saltanata ve bâ-husûs harem ağalarına ve harem-Sarây-ı pâdişâhî müteneffizlerine kesb-i ta'alluk eden bir takım kallâş ve mağribîye külliyetlü vezâ'if ta'yîn olunmuşdu. Hattâ Bozcaada muhâfazasına me'mûr olan guzâtm ulûfeleri *ocaklık* vechile ol havâlî memlehâlarından müretteb ü muhavvel olub mu'ahharan bu ocaklığın vâridâtından dahi bir takım müft-hârâna[1014] du'â vazîfeleri tahsîs kılınmış olduğundan anların muzâhemesiyle ulûfe-i guzât tesviye olunamamak derecesine geldiğinden bu keyfiyyet mustahfızların dağılmasına ve adanın giriftâr-ı dest-i a'dâ olmasına bâdî olduğu mervîdir. Köprülü merhûm bunları tenkîh eder iken Şeyh Sâlim nâmında bir mağribînin gümrük ve evkâf ve sâ'ireden yevmî bin akçe kadar du'â-gûy vazîfesi olduğunu gördükde nısfını kat' eylemekle şeyh-i mezbûr berevât-ı hümâyûnu yere atub: *Bunları bana pâdişâh verdi. Sen nasıl kat' edersin* diyerek bî-edebâne evzâ'a mütecâsir olduğundan derhâl i'dâm eyledi. Kıbrıs Cezîresi'nde vâkı' Lefkoşa Kal'ası'nın *yerli ağalığına* ya'ni 'asâkir-i müstahfıza zâbitliğine mahsûs olan ze'âmet sâdır olan tashîh emr-i âlîsi mûcebince mâ-vaza'a-lehinden ihrâc ve du'â-gûyluk vechile şeyh-i mezbûra tevcîh kılınmış olduğu kuyûd-ı hâkânîde manzûr-ı fakîr olmuşdur ki idâre-i umûr-ı devletde hâsıl olan iğtişâşın derecesi bundan istidlâl olunmak lâzım gelür. Viyana inhizâmına değin otuz seneden mütecâviz zamânda müşkilât-ı mâliyye bi'l-külliye bertarâf olmuşiken mu'ahharan yine ser-zede-i zuhûr olmağa başladı ki tafsîlâtı in şâ'e Allâhu ta'âlâ fasl-ı âtî tekmilesinde îrâd olunur.

Orhan Gâzî zamânından berü Devlet-i 'Aliyye'nin kat' etdirdiği nükûd, akçeye münhasır olub Fâtih 'asrında *Macar altunu* vezn ü 'ayârında altun ve bin (1591) tarîhinden sonra *onluk* ya'ni on akçelik ve daha sonraları *para* kat' etdirilmeğe başlanmış ise de esâs-ı mu'âmelât *akçe* i'tibârıyla olduğuna ve Avrupa'dan memâlik-i 'Osmâniyye'ye idhâl olunan eşyâ, sâ'at ve çuka ve şeker

[1012] ârâ-yı kâsid: kabul edilmez fikirler ve düşünceler.

[1013] du'â-gû: duâ eden, duâcı.

[1014] müft-hârâna: bedava yiyenler, beleş yiyenler.

misillü birkaç nev' emti'adan ibâret bulunduğuna mebnî ihrâcına müsâ'ade olunan zehâ'ir ve sâ'ir mahsûlât, idhâlâtdan pek ziyâde olmağla memâlik-i 'Osmâniyye'de külliyetlü *yaldız* ve *Macar altunu* ve *esedî* dedikleri *direkli riyâl* ile *karakuş* ta'bîr kılınan *kuşlu riyâl* bulunur. Ve cânib-i devletden bunların men'i tedâvülüne ehemmiyet verilmediğinden akçenin vezn ü a'yârı tagayyür eyledikce gurûş ve altunun fî'âtı terakkî eder idi. Hattâ bin on (1689) tarîhinde altun iki yüz yirmi akçeye çıkmış iken Sadr-ı a'zam Yemişci Hasan Paşa cedîd ve hâlisü'l-'ayâr akçe kat' etdirmekle *altun* yüz yirmi

100

ve *gurûş* seksen akçeye tenezzül eyledi. Bin elli (1640) tarîhinde Kemankeş Kara Mustafa Paşa dahi sikke umûrunu tashîh edüb *altun* iki yüz elli ve *gurûş* yüz yirmi beş akçeye çıkmış bulunduğu hâlde *altun* yüz altmışa ve *gurûş* seksen akçeye ve Mısır parasının beheri iki akçeye tenzîl kılındı. Ve bu mâdde hadd-ı zâtında umûr-ı memdûhadan iken bir gurûşa on bir kıyye lahm alınur idi. *Şimdi sekiz kıyye alınur oldu* deyu i'tirâzât vâkı' olmuşdur. Bundan sonra meskûkâtda tagayyürât-ı kesîre hâdis olduğu misillü bu 'asra kadar Devlet-i 'Osmâniyye altunları hiç bozulmayub *Macar altunu* vezn (ü) 'ayârında olduğu hâlde bu dahi müşkilât-ı mâliyye hasebiyle tagyîr olunduğundan mikyâs-ı sahîh ittihâz olunan *yaldız* ve *Macar altunlarının* ve *gurûş* denilen riyâlin fî'âtı terakkî ede ede bin yüz (1688) tarîhlerinde *yaldız altunu* üç yüz ve *gurûş* yüz yirmi akçeye doğru fırladı. Doksan sene zarfında altun ile gümüş beyninde hâsıl olan tefâvüt dahi bu fî'âtlardan istidlâl olunmak iktizâ eder.

Bin altmış dört (1653) tarîhinde tanzîm kılınmış olan müvâzene defteri ki *Tarhuncu Lâhiyası* demekle meşhûrdur. Anın mantûkunca saltanat-ı seniyyenin on dört bin beş yüz üç kise vâridâtı ve on altı bin dört yüz kise mesârifâtı bulunduğundan bin dokuz yüz kise açığı olduğu ve bir buçuk senelik vâridât tedâhülde bulunduğu muharrer ve vâridât ü mesârifâtın müfredâtı ve tavâ'if-i 'askeriyyenin mikdâr ü kemiyyetleri münderic ise de ta'bîrât-ı atîka ile yazılmış olmasına mebnî tamâmıyla hall-i müşkilât olunmak kābil değildir. Fakat işbu muvâzenede mastûr olan îrâd ü masraf doğrudan doğruya hazîneye idhâl ve hazîneden ihrâc olunan emvâl olub bunun hâricinde ve havâle ve taksîm sûretinde daha pek çok vâridât ü mesârifât var idi ki 'asrımızda tanzîm olunmakda olan muvâzene defterlerine tatbîkan ve kıyâsen beyân ve tezkîr kılındığı hâlde îzâh-ı mâdde olunmuş olur. Şöyle ki evvelâ Mısır irsâliyyesiyle Erdel ve Eflak ve Boğdan ve Dobra Venedik misillü memâlik-i mümtâze vergileri ve me'âdin hâsılâtı ve emvâl-ı ganâ'im ve muhâllefât-ı vüzerâ ve ümerâ doğruca İç Hazîne'ye vaz' olunagelmekle mezkûr muvâzene defterinden hâricdir. Sâniyen gerek Sarây-ı hümâyûn ve gerek tavâ'if-i 'askeriyye ta'yînâtı içün alınan ondalık ağnâmı ve

'aynen istihsâl kılınan pirinç ve sâ'ire dahi dâhil değildir. Sâlisen bi'l-cümle vüzerâ ve ricâl ve ketebe[1015] ve taşrada bulunan vâlî ve mîr-livâların hâss ve ze'âmet ve harâc ve muhassasât-ı mu'ayyeneleri olduğundan ve tarîk-i ilmiyye ricâlinin dahi harc-ı mevâsîkdan vâridât-ı mukarrereleriyle sudûr ü mevâlî ma'zûllerinin[1016] arpalıkları bulunduğundan hazîne-i devletden bunlara ma'aş i'tâ kılınmamağla hazîne bir takım

101

vâridâtını bu sûretle anlara taksîm ve havâle eylemiş demek olur. Bir de ol 'asrda *avârız* ve *bedel-i nüzûl* nâmıyla memâlik-i mahrûse ahâlîsine bir vergi tarh olunur ise de zamânımızda cârî akçe fî'âtına nisbetle takrîben elli-altmış bin kise râddesinde olub şimdi ise emvâl-i vergi altı yüz bin kiseden mütecâviz olmasına nazaran ol vakt hazîne-i devlete vârid olan mezkûr elli-altmış bin kisenin fazlası olmak lâzım gelen beş yüz bu kadar bin kise *hazeriyye* ve *seferiyye* nâmıyla vâlî ve mîr-livâ ve voyvodalara ve şehr ve kasabalar ahâlîsinin ta'mîr ü inşâsına mecbûr oldukları köprü ve tarîk misillü şeylerin ve menzil bârgiri ve sâ'ir bunun gibi mesârifât-ı belediyyenin tesviyesine mahsûs ve mu'ayyen hükmünde idüğünden her memleketde bu sûretle tevzî' ve tahsîl kılınur idi. Râbi'an kılâ'-ı hâkânîde bulunan mustahfız ve büyük şehirlerde olan *yerli kulu* neferâtının ulûfeleri ocaklıklarından müretteb ü muhavvel olmağla bu dahi hâric ez muvâzenedir. Hâmisen memâlik-i mahrûsenin her tarafında mütemekkin ve mutavattın olan zu'amâ ve erbâb-ı timâr dirliklerinin hâsılât-ı 'öşriyyesiyle müte'ayyiş olduklarından külliyetlü 'asâkir-i süvârîden ibâret olan öyle bir kuvve-i cesîme içün cânib-i hazîneden bir akçe verilmeyüb bi'l-aks müzâyaka-i mâliyye zamânlarında *bedel-i timâr* nâmıyla bir vergi dahi alınur idi. Kezâlik *yurdluk* ve *ocaklık* ashâbı olan ümerâ hudûd-ı hâkânî muhâfazası hıdmetini edâ ederek taraf-ı devletden bir şey almayub dirlikleri hâsılâtıyla geçinürler idi.

Sâdisen Tersâne-i 'âmire mesârifi olan bin altı yüz kisenin dokuz yüz bu kadar kisesi cânib-i hazîneden i'tâ ve mâ'adâsı tersâne ocaklıklarından istîfâ kılmageldiği sâlifü'z-zikr bin altmış dört (1654) senesi muvâzenesinde mastûrdur. Sâbi'an selâtîn-i mâziyye ve vüzerâ ve ümerâ ve sâ'ir ashâb-ı hayrât gerek İstanbul'da ve gerek memâlik-i Devlet-i 'Aliyye'nin her cânibinde pek çok cevâmi' ve medâris ve mekâtib ve köprü ve hân ve hamâm misillü ebniye-i hayriyye ü lâzîme inşâ ve sular icrâ ederek hem bilâd ü kasabâtı i'mâr ü tezyîn ve hem de intişâr-ı 'ulûm ü fünûn zımnında müderris ve hoca ve talebe-i 'ulûm ve hademe-i vakfa vazîfe-i nakdiyye ve 'ayniyye tertîb ü ta'yîn edüb hattâ mekteb çocuklarına bile *kapama* ta'bîr olunur elbise ve sâ'ire tahsîs eylemişlerdir ve ba'zı

[1015] ketebe: kâtipler.

[1016] mevâlî ma'zûlleri: Bursa, Edirne gibi büyük şehir kadılıklarından azl edilmiş üst düzey kadılar.

mühim tarîk ve cisrlerin tathîr ü ta'mîri[1017] içün civârında bulunan köyler tekâlîf-i 'örfiyyeden mu'âf tutulmağla anlar dahi dâ'imâ vazîfelerini icrâ ederler idi. Binâberîn 'asrımız müvâzenelerinde murakkam[1018] olan evkāf ve ma'ârif ve nâfi'a tahsîsâtlarına dahi mahall olmayub umûr-ı mezkûre bu vechile rü'yet kılınagelmişdir.

Devletin umûr-ı mâliyyesi bu merkezde ve erkân-ı saltanatın servet ü iktidârları dahi meşhûd

102

olan âsârlarıyla ma'lûm-ı ulu'l-ebsâr[1019] olduğundan ol bâbda tatvîl-i makâla hâcet olmayub fakat bâlâda bi'l-münâsebe îrâd olunan muhallefât ya'ni müsâderât mâddesiyle evkāf hakkında ba'zı mertebe tafsîlât derc ve tastîr olunması fâ'ideden gayr-ı hâlî ve ityân olunacak makâlâtın muhâkemesi erbâb-ı mütâla'a ü dânişin muhavvel-i 'uhde-i kifâyetleridir.

Vüzerâ-yı izâmın vâridât-ı menâsıbları gayr-ı mukarrer olmak hasebiyle istikrâr-ı menâsıba nâ'il ve hüsn-i idâre-i mesâlih-i zâtiyyesine kādir olanlar kesb-i servet ü sâmân edegeldiklerinde ve dâ'ire-i vezâret lede'l-iktizâ kullanılmak üzere küçük bir ordu hükmünde bulunduğundan hîn-i irtihâllerinde nükûd-ı mevcûde ile ba'zı zî-kıymet eşyâ ü esliha ve hayvânât ve çadır gibi mühimmât-ı seferiyye cânib-i mîrîden kabz olunub veresesine emlâk ü akâr ve sâ'ireden geçinecekleri derecede emvâl terk olunur ve medâr-ı ta'ayyüş bırakmayan vüzerâ ve ümerânın evlâdlarına taraf-ı devletden ma'âş i'tâ kılınur idi. Hattâ Köprülü oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'nın vefâtında bin kise kadar nükûdu hazîne-i hümâyûna ahz olunub emvâl ve emlâk-ı külliyesi ırsen birâderi Fâzıl Mustafa Bey ile hemşîrelerine intikâl eylemişdir. Kezâlik Merzifonî Kara Mustafa Paşa mağzûben maktûl olduğu ve bi'l-cümle nukûd (ü) eşyâsı mîrîye kabz olunduğu hâlde oğlu Ali Bey -ki sonraları Maktûlzâde Ali Paşa nâmıyla kesb-i iştihâr etmişdir- Dîvân Yolu'nda olan medrese ve müteferri'âtını pederinin akab-ı i'dâmında inşâ etdirüb bunların ise ne kadar masraf ve servete mevkûf idüğü muhtâc-ı beyân değildir ve daha pek çok vüzerâzâdeler babalarından kalan emvâl ü emlâk ile müreffehen evkāt-güzâr olmuşlardır ki her birinin ityânı[1020] mûcib-i tafsîl olacağından terk kılınmış ve zann olduğu gibi her vezîrin vefâtında kâffe-i emvâl ü emlâki müsâdere olunmak ve iyâl ü evlâdı sokaklara atılmak vâkı' olmamışdır. Bir de hadd-ı ma'rûfu tecâvüz ile cem'-i mâl eden ashâb-ı ikbâl ü müteneffizân ekseriya mübtelâ-yı mu'âheze ü müsâdere olmuşlar ise de dikkat olunduğu hâlde her birisi bir sebeb ve lüzûm

---

[1017] tarîk ve cisrlerin tathîr ü ta'mîri: yol ve köprü temizleme ve onarımı.

[1018] murakkam: yazılmış, rakamlanmış.

[1019] ma'lûm-ı ulu'l-ebsâr: ileri görüşlü kimselerin bilgisi dahilinde.

[1020] ityân: isbat.

tahtında ez-an-cümle Sultân İbrâhim'e kesb-i takarrub eden meşhûr Cinci Hoca'nın üç bin iki yüz kiselik nukûd ü eşyâsı müsâdere olunmuşdur ki 'asrımız hesâbınca yüz bin kise akçe dimekdir. Hoca-i mezbûr bu kadar mebâliği üç-beş sene zarfında vüzerâ ve ümerânın takdîmine mecbûr oldukları rüşvetler ile evkāf-ı selâtîn ve sâ'ireden bilâ-istihkâk tahsîs etdirdiği vezâ'if ve taraf-ı pâdişâhîden aldığı atâyâdan cem' ü iddihâr eylemiş idüği meydânda olmasına nazaran bunları bi'l-istirdâd umûr-ı mühimme-i devlete sarf eylemek adl ü zulmden kangısına şebîh olduğu erbâb-ı insâfın mütâla'a-i bî-tarafânesine bırağıldı. Şu kadar

103

var ki esâs-ı mâdde vech-i meşrûh üzere olduğu hâlde giderek sû-i isti'mâlâta münkalib olub me'mûrin ve mültezimînden ve belki devlet işine karışmayub kendü ticâret ve zirâ'atıyla kesb-i servet ü sâmân iden ağniyâdan vefât edenlerin emvâlî birer nâm ve vesîle ile müsâdere olunmağa başlanıldığından bu kâ'idenin ne derecelere kadar vardığı in şâ'e Allâhu ta'âlâ fasl-ı âtî tekmilesinde tavzîh kılınur.

Evkāf bahsinde dahi şu vechile tastîr-i mâ-fi'z-zamîr[1021] olunur ki her 'asrın erkânı eslâfına azv-ı töhmet[1022] ve zamânlarında vâkı' olan fenâlıkların sebebiyetini anların idârelerine isnâd ile kendüleri tebriye-i zimmet eylemek umûr-ı tabî'iyyeden olub fakat bizim 'asrımız halkı bu bâbda pek ileriye giderler bunun sebebi dahi Es'ad Efendi merhûmun Vak'a-i Hayriyye'yi mutazammm olan *Üss-i Zafer* nâm tarîhinde tâ'ife-i 'askeriyyeye ve ana müteferri' idâre-i sâbıkayı pek ziyâde fasl ve mezemmetle birin yanına beş katarak ve dürlü şu'beler ve muzhikât ilâve ederek câ-be-câ vâkı' olan ef'âl-i reddiyeyi 'ale'd-devâm cereyân edermiş gibi göstermesidir ki müte'ahhirîn buna tamâmı tamâmına i'tikâd ederler. Halbuki tarîh-i mezbûrun yeniçerilerin ilgâsı üzerine tâ'ife-i merkûme hakkında herkesin nefretini istilzâm eylemek maksadıyla tertîb ü tanzîm kılınmış olmasından gaflet eylerler. Vâkı'an yeniçerilerin inhilâl-i ukde-i nizâmât-ı seyyi'esiyle âsâr-ı şekāvetkârâne ve harekât-ı câhilâneleri gayr-ı münker ve Devlet-i 'Aliyye'nin 'asâkir-i muntazama teşkîl ü tertîbine mecbûr ü muztarr olduğu müsellem ise de terzîl ü tahkîr olunan adamlar başka bir kavm olmayub bizim ebâ ü ecdâdımız ve idâreleri takbîh olunan vükelâ ve ricâl-i devletin içinde ahlâk-ı makdûha ile muttasıfları bulunmak tâbî' ise de pek çoğu dahi velî-ni'metleri olan saltanat-ı seniyye uğruna can ve mallarını fedâ eden eslâfımız olmalarıyla ve ahlâfımızın bizlere edecekleri i'tirâzât dahi der-hâtır kılınmak iktizâ edeceği cihetle bir takım hoş-âmed-gûyânın[1023] rîş-handına[1024] vücûd vererek eslâfa ta'n ü teşnî'[1025] eylemek münâsib değildir zann olunur.

[1021] tastîr-i mâ-fi'z-zamîr: içeride yazılan şey.

[1022] azv-ı töhmet: birine suç ve kabahat isnat etmek, iftirâ atmak.

[1023] hoş-âmed-gûyân: "hoş geldi" diyenler.

Bu cümleden birisi dahi: *Güyâ eslâfın evkâf tertîb ü tanzîm eylemeleri mücerred müsâdere havfından neş'et etmiş ve evlâd-ı ahfâdlarına îrâd bırakmak maksadına mübtenî imiş* deyu tefevvuh olunan akvâl-i bî-me'âldir. Çünki içlerinde öylesi olsa bile ekseriyeti buna muhâlif olduğu edille-i âtiyye ile sâbit olur. Evvelâ garaz îrâd bırakmak olduğu takdîrce hayrât ü meberrât inşâsında ihtisâr olunub akâr ve musakkafât tanzîminde ifrât olunmak iktizâ eder idi. Halbuki meşhûdumuz olan bunca ebniye-i cesîme-i hayriyyeden mâ'adâ ashâb-ı hayrâtın vakfiyyelerini

104

mutâla'a edenler ma'lûmları olduğu üzere Köprülü merhûm İstanbul'da ve feth ü teshîrine muvaffak olduğu Bozcaada ve Limni ve Yanova ve Varat kal'alarında ve vatan ittihâz eylediği Vezîrköprüsü'nde ve Geyve ve Kastamonu ve sâ'ir yerlerde müte'addid cevâmi' ve medâris ve mekâtib ve hân ve hamâm yapdırdıkdan başka Kilis tarafında mârrîn ü âbirînin[1026] te'mîni içün kal'alar binâ edüb mustahfızlarının vezâ'ifini vakfı cânibinden tahsîs eylemişdir. Oğlu Fâzıl Ahmed Paşa dahi Kandiye ve Uyvar ve Kamaniçe kal'alarında ve Belgrad ve sâ'ir mevâkı'-i müte'addidede pek çok cevâmi' ve medâris ve mekâtib ve hân ve hamâm binâ eylemiş ve bâ-husûs İzmir'in kesb-i şeref ve ma'mûriyet eylemesine getürdüğü su ve inşâ etdirdiği kırk kadar çeşme ve müte'addid köprüler ve Vezîr Hânı nâmıyla meşhûr cesîm hân ve civârında vâkı' çarşı ve hamâmlar sebeb olmuşdur. Fâzıl-ı müşârün ileyhin şehr-i mezkûrda olan âsârı fî zamânînâ[1027] yüz bin keseye yapılamayacağı derkâr olduğundan himmet ü miknetin derecesi bundan istidlâl kılınmak iktizâ edeceği misillü bu akâr mülken ve ırsen birâderi Fâzıl Mustafa Paşa'ya ve hemşîrelerine kaldıkda müşârün ileyh Mustafa Paşa verese-i sâ'ire hisselerini bi'l-iştirâ: *Karındaşım bunları vakf etmek niyyetiyle tanzîm eylemiş iken tescîline vakti olamamışdır* diyerek vakf eylemesi uluvv-cenâbın mertebe-i ulyâsıdır. Sultân Mehmed-i Râbi'in mukbil ve makbûlü olan Musâhib Mustafa Paşa'ya Tire ve Bayındır kazâları hâss tahsîs olunduğundan ve paşa-yı müşârün ileyhe mukarreb-i pâdişâhî bulunmak sebebiyle mütesellimlerin mütecâsir oldukları mezâlim ü ta'addiyâtın men'ine vükelâ-yı devlet kādir olamadıklarından mezkûr kazâların harâb olduğu ba'zı tarîhlerde münderic olub eğerçi ol 'asrın ahvâlî şimdi hakkıyla bilinmek kābil değil ise de paşa-yı müşârün ileyhin Bayındır kasabasına getürdüğü su ve sâ'ir âsâr-ı hayriyyesi el-ân cârî ve bunların mevkûf olduğu masraf öyle bir kasaba ve belki üç-beş kazâ halkının iktidârından hâric idüğü meşhûdu olanların teslîm-kerdeleri olacağından angarya sûretiyle ahâlîye

---

[1024] rîş-hand: aslı hande-rîş olup birisine alay yoluyla gülme anlamındadır.

[1025] ta'n ü teşnî': ayıplama.

[1026] mârrîn ü âbirîn: gelip geçenler.

[1027] fî zamânînâ: zamanımızda.

yapdırılmış olmak hâtırasında dahi müstağnîdir. Sâniyen dârü's-sa'âde ağası ve kapu ağası misillü vâreste-i kayd-ı ensâb olan pek çok zevât dahi külliyetlü hayrât ü meberrât ve musakkafât ü akâr tertîb ü tanzîm ve vakf ü tescîl eylemişdir.

Hâl bu merkezde ve neşr-i 'ulûm ü ma'ârifi mûcib ve i'mâr-ı memâliki müstelzim bu kadar âsâr-ı cesîme ü nâfi'a meydânda iken fer'i asla takdîm ile sû'-i zanna zâhib olmak lâyık-ı insâf değildir.

Evkāf-ı mezkûreye sarf olunan mebâliğ iktisâb-ı meşrû'a müstenid olub olmaması

105

bahsine gelince vâkı'an bunların cümlesi tayyib-i emvâlden yapılmışdır denilemez ise de her ne sûretle ise mâdemki cem' ü iddihâr olunagelmişdir israf ü sefâhete sarf olunmakdan ise âmmenin müstefîd olacağı mavâdd-ı hayriyyeye harç kılınması elbette makbûl ü memdûh olmak iktizâ eder. Meselâ vaktini idrâk etdiğimiz zevâtdan Şeyhü'l-islâm-ı esbak Mekkîzâde Asım Efendi kemâl-i imsâk[1028] ile iddihâr eylediği mebâliği ve ba'zı ağniyâ-yı vüzerâ tezyînât bî-hûdeye ve huzûzât-ı nefsâniyyelerine sarf eyledikleri akçeleri vaktiyle ashâb-ı hayrât tarafından inşâ olunub mürûr-ı zamân ile harâb olan memâlik-i mahrûsede vâkı' bunca mühimm ve mu'tenâ köprülerin ve tarîklerin ta'mîr ü tesviyesi gibi ve 'asrımızda vücûd ve lüzûmu müstağnî-i tavsîf[1029] bulunan hastahâneler ve 'ulûm-ı riyâziyye mektebleri misillü menfa'at-ı mülkiyye ve milliyeyi mûcib âsâr-ı hayriyyeye harc eyleseler hem kendülerine dellâllığı kalur ve hem de rahmet ile yâd olunmalarına sebeb olur idi.

Fakat İstanbul ve Edirne ve Bursa gibi şehirlerde câmi'-i şerîf inşâsında lüzûm ve ihtiyâcın mertebesi nazar-ı tedkîke alınmamış ve arâzî ve rüsûmât vakf eylemek misillü taklîl-i ashâb-ı seyfi müstelzim şeylere tasaddî kılmmışdır[1030]. Çünki teşkîl-i devlete hıdmet eden ümerâ-yı İslâmiyye'nin seyf-i şehâmetleriyle[1031] feth etdikleri mahallerde 'uhdelerine birer mikdâr arâzî temlîk olunarak vakf etdikleri vâkı' ve bunlara bir diyecek olmadığı bedîhî ise de müte'ahhirînden ba'zılar akâr ve musakkafât inşâsına adem-ı i'tinâ ile ze'âmet ve timâr ve mukāta'ât-ı mîriyyeye merbûtiyyeti olan arâzîye ve hattâ keyyâliyye ve kantariyye ve bâc ü bazâr gibi rüsûmâtı bile ya mu'accele i'tâ, ihsân sûretiyle kendülerine temlîk etdürerek vakf eder olmuşlardır ki bunlar vakf-ı sahîh olamadıklarından kānûnnâme-i hümâyûnda *tahsîsât kabîlinden* olan evkāf nâmıyla mezkûr ve mastûrdur. Ma'a-mâ-fîh bu

[1028] kemâl-i imsâk: tam bir tutumluluk, fazladan hiçbir şey yeyip içmemek.

[1029] müstağnî-i tavsîf: özelliklerini saymaya gerek bulunmayan.

[1030] taklîl-i ashâb-ı seyfi müstelzim şeylere tasaddî kılınmışdır: kılıç sahiplerinin azalmasını gerektiren şeylere başlanmıştır.

[1031] seyf-i şehâmet: cesaret, yiğitlik kılıcı.

misüllülerin içinde dahi makbûl olanları vardır ki misâl olarak birini îrâd edelim: Defterhâne-i Hâkânî'de mahfûz olan vakfiyyelerden Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis'in evâ'il-i saltanatında nâ'il-i sadâret-i 'uzmâ olan Enişte Hasan Paşa Vakfnâmesi mezâyâsından müstefâd olduğu üzere Üzeyr sancağında Şeyhü'l-hadîd demekle ma'rûf mukāta'a dâhilinde Kara Murt nâm mahall ki Haremeyn-i Şerîfeyn ve bi'l-cümle 'Arabistan taraflarının memerri[1032] iken mürûr-ı a'vâm[1033] ile kurâsı bi'l-külliye harâb ve mezâri' ve enhârı mu'attal olub me'vâ-yı lüsûs[1034] olmuşidi. Defterdâr-ı vakt, mukāta'a-i mezbûreye beş bin gurûş kıymet takdîr eylemiş olduğu hâlde sadr-ı müşârün ileyh yedi bin beş yüz gurûşa iştirâ ve 'uhdesine temlîk etdirdikden sonra vakf edüb tarîkin te'mîni ve mukāta'a-i mezbûrede mutavattın ahâlînin

106

husûl-i âsâyişi içün bir kal'a ve derûnuna bir câmi'-i şerîf ve bir çifte hamâm ve doksan ocaklı bir hân ve bir mekteb ve bir imâret ve otuz 'aded dükkân ve neferât-ı kal'a ve mütevellî ve kâtib ve vâ'iz ve mü'ezzinân ve kayyim sâkin olmak içün menâzil-i müte'addide inşâ edüb mukāta'a-i mezbûre hâsılâtından tesviye olunmak ve mârrîn ve âbirîni muhâfaza etmek üzere yevmiyye on beşer akçe ulûfe ile yirmi altı nefer süvârî ve otuz akçe yevmiyye ile bir süvârî ağası ve yirmi akçe yevmiyye ile bir kethüdâ ve on yedi akçe yevmiyye ile bir 'alemdâr ve on altı akçe yevmiyye ile bir çavuş ta'yîn ve kal'a muhâfazası içün dahi onar akçe yevmiyye ile on beş nefer piyâde ve on beş akçe yevmiyye ile bir dizdâr ve on ikişer akçe yevmiyye ile dört bevvâb tertîb etdiğü misillü zikr olunan câmi' ve mekteb ve imâretin hademesine vezâ'if-i mütefâvite[1035] ve imâretde tabh olunacak pilav ve zerdeden mâ'adâ zikr olunan neferât ve zâbitân ve hademe-i vakfa her çifti iki yüz kırk dirhem olmak üzere yevmiyye seksen iki çift fodula[1036] ve imâret levâzımâtı içün senevî yüz seksen beş keyl[1037] pirinç ve dört yüz kırk dört kıyye[1038] sâde yağı ve üç bin iki yüz kıyye lahm-ı ganem[1039] ve üç yüz kıyye asel ve bunlara mütenâsib eşyâ-yı sâ'ire ta'yîn etmiş ve hemşîrelerine dahi vakf-ı mezbûrdan ellişer akçe vazîfe şart eylemişdir. Nazar-ı insâf ile bakıldığı hâlde bu vakfın tertîbi i'mâr-ı memâlik ve te'mîn-i turuk[1040] ve neşr-i 'ulûm misillü üç mâdde-i mühimme ve hayriyyeyi

---

[1032] memerr: geçilecek yer, yol, geçit.

[1033] mürûr-ı a'vâm: senelerin geçmesi.

[1034] me'vâ-yı lüsûs: hırsızların yurdu, meskeni.

[1035] vezâ'if-i mütefâvite: farklı, çeşitli vazifeler.

[1036] Fodula: imaret ekmeği, vakıf ekmeği.

[1037] keyl veya kile: buğday için 25,6 kg ağırlığında olan bir hacim ölçü birimi.

[1038] Kıyye, vukiyye, okka: 400 dirhem, yaklaşık 1283 gramlık bir ağırlık ölçüsü. Kıyye-i a'şârî: kilo, 1000 gram.

[1039] lahm-ı ganem: koyun eti.

[1040] te'mîn-i turuk: yolların güvenli hale getirilmesi.

câmi' ve bu yüzden tahsîl-i ecr ü mesûbât maksadına mübtenî olduğu zâhir ve bu kadar mesârif-i külliye içinde hemşîrelerine yalnız yevmiyye ellişer akçe tahsîs eylemeleri te'yîd-i mutâla'aya sened-i bâhir olduğu misillü mukāta'anın bu yolda vakfa tebdîli dahi ma'fuvv ve ma'zûr tutulacak mevâddandır.

Ahvâl-i Ulûm ve Ma'ârif ve Sanâyi'

Bu bâbın hâvî olduğu asırda makām-ı meşîhate gelen zevât-ı fihâm ve sudûr-ı izâmın ekseri, fezâ'il ve kemâlât ile ârâste ve bâ-husûs Hoca Sa'de'd-dîn Efendi hânedânı ve Zekeriya Efendi ve mahdûmu Yahya Efendi ve Sun'u'l-llâh Efendi ve Kara Çelebizâde Aziz Efendi ve sâhib-i fetâvâ Abdu'r-rahîm Efendi ve Çatalcalı Ali Efendi meşâhîr-i füzelâ-yı meşâyih-i İslâmiyye'den olarak bi-hakkın a'lemü'l-'ulemâ medîhasına şâyeste bulundukları âsârlarıyla sâbit olduğu gibi erbâb-ı tarîkin kısm-ı a'zamı vâyedâr-ı fazl ü ma'ârif ve şâzz kabîlinden olarak Hocazâde Mesud Efendi ve Memikzâde misillü cehle nisbet olunanlar bile mübâhese-i mesâ'il-i şer'iyyeye[1041] kādir ve vâkıf oldukları

107

tetebbu'-ı âsâr edenlere zâhirdir ma'a-mâ-fîh bunların ekserîsi bi'z-zât taşralarda hükûmet-i şer'iyyede bulunduklarından ahvâl-i memâlik ve idâre-i mehâmm-ı devlete kesb-i vukûf ü ma'lûmât edegelmişlerdir. Mi'mâr Sinân merhûmun yetişdirdiği çıraklardan Mi'mâr Davud Ağa ve Sultân Ahmed Câmi'-i şerîfinin mi'mârı Mehmed Ağa ve Yeni Cami' mi'mârı meşhûr Kasım Ağa ki gerek İstanbul'da ve gerek maskat-ı re'si olan Avlonya sancağında külliyetlü evkāfı ve müte'addid hayrât ü meberrâtı vardır anın ve bunlar emsâli ashâb-ı hünerin derece-i liyâkatları işbu faslın hâvî olduğu bin üç (1594) tarîhiyle bin doksan dokuz (1687) senesi beyninde binâ ü inşâ olunub el-ân mevcûd olan cevâmi' ve medâris ve hân ve hamâm ve kule ve köprü ve sâ'ir ebniye-i cesîme ü metîne ile sâbit ü müberhendir[1042]. İstanbul'a ve memâlik-i mahrûsenin mevâkı'-i adîdesinde, esnâfı ma'rifetiyle her nev' esliha i'mâl olunageldiğinden başka cild-i evvelde mastûr ulûfe-hârân defterinde münderic olan ağayân ve hademe-i erbâb-ı hıref ki -dokuz yüz bu kadar kişiden ve serrâc ve hâss âhûr halkı ki dört bin üç yüz küsür nüfûsdan ibâretdir- bunlar muvazzafen devlet fabrikalarında müsdahdem olan erbâb-ı hüner ü sanâyi' olub 'ale'd-devâm top ve tüfenk ve kılıç ve esliha-i sâ'ire ve çadır ve hayvân takımı misillü mühimmât-ı seferiyye i'mâliyle meşgûl olurlar ve bir haylisi ordu-yı hümâyûnlar refâkatinde gidüb esnâ-yı râhda iktizâ eden edevât-ı harbiyyeyi inşâ ve ta'mîr ederler idi. Hattâ Sultân Murad merhûm Revan seferinde Erzurum'da ve Bağdad seferinde Mardin'de ve Fâzıl Ahmed Paşa Kandiye

[1041] mübâhese-i mesâ'il-i şer'iyye: şer'î meseleleri tartışmak.

[1042] müberhen: delil ile isbat edilmiş, âşikâr.

muhâsarası hengâmında orduda cesîm toplar döktürmüşler ve mi'mâr ve mühendislerin mahâretleri muhâsara-i mezkûrede bizim tarafdan yapılan lağımların Venediklülerin lağımlarına tefevvüküyle[1043] sâbit olmuşdur.

Defter-i Hâkânîde mukayyed olduğu üzere Edirne ve Dimetoka ve Filibe ve Selanik ve Anadolu'da vâkı' Eskişehir'de ve bunların havâlîsinde on dokuz kıt'a hayvânât ocaklığı olub bu ocaklar bir takım mer'a ve çayır ve orman ve korulukları hâvî ve ebniye-i mukteziyyeyi muhtevî olduğu hâlde zu'amâdan birer ocak ağasının taht-ı idâresine vaz' olunmağla mîrî deve ve esb ve esterleri buralarda beslenür ve dâ'imâ dölleri alunub teksîrlerine i'tinâ kılınur idi. Bir de memâlik-i mahrûsede yetmiş-seksen bin timârlu sipâhîsi olub bunlar evvelâ kendü nüfûsları içün sâniyen fazlasunu satub temettü' eylemek maksadıyla dâ'imâ çiftliklerinde hayvânât yetişdire geldiklerinden memâlik-i 'Osmâniyye'de külliyetlü hayvân bulunub hârice çıkarılmağa dahi ruhsat verilmez ve binâ-berîn seferlerde gerek süvârîce ve gerek nakliyât husûsunda aslâ müzâyaka çekilmez idi. İran seferlerinin imtidâdından nâşî Bağdad ve Erzurum taraflarına 'ale'd-devâm 'asker ve mühimmât

108

sevk olunmakda olduğundan muntazam kaldırımlar ve câ-be-câ kerbânsaraylar ve cesîm hânlar inşâ olunmuşdur ki el-an eserleri bâkîdir.

Ahvâl-i Hâriciyye

Hükümrân-ı İran olan Şâh Abbas, Devlet-i 'Aliyye'nin Avusturyalular ile olan muhârebât-ı mütemâdiyesinden istifâdeye sâlik olarak bu bâbda Nemçe İmparatoru'yla bi'l-muhâbere bin on iki (1603) tarîhinde bağteten nakz-ı sulh ederek mukaddemâ taht-ı hükûmet-i saltanat-ı seniyyeye dâhil olan Azerbaycan ve Şirvan ülkelerini istirdâd etdikden sonra Bekir Subaşı 'isyânında Bağdad'ı dahi gasb etmişdi. Binâ-berîn Devlet-i 'Aliyye ile İran beyninde müddet-i medîde harb ü kıtāl devâm edüb 'âkıbet Sultân Murad-ı Râbi' hazretlerinin Bağdad'ı istirdâda muvaffak olmalarına mebnî bin kırk dokuz (1639) senesinde tecdîd-i sulh olundu. Ta'yîn ü tecdîd olunan hudûd ki el-ân mer'î ve mu'teberdir. Hudûd-ı tabî'iyye hükmünde olmağla ba'd-ez-în devleteynin bunu tagyîre çalışması bî-hûde ızrâr-ı ibâdı mûcib ve bilâ-fâ'ide itlâf-ı mâl ü ricâli mü'eddî olacağı tecârib-i adîde ile sâbit olduğundan sulh-ı mezbûr tâ devlet-i Safeviyye'nin inkırâzına kadar tatarruk-ı halelden vikâye olunmuşdur.

Devlet-i 'Aliyye ile Rusya Devleti beyninde Cehrin seferine gelinceye kadar doğrudan doğruya muhârebe vâkı' olmayub Kırım hânları câ-be-câ muhârebe ve musâlaha edegelmişler iken sefer-i mezbûrun hitâmında Rusya Devleti cânibinden

[1043] tefevvük: üste çıkma, üstün olma, yükselme.

İstanbul'a elçi i'zâm olunub Özi Nehri'nin sağ tarafı Devlet-i 'Aliyye'ye ve sol ciheti Moskovlara â'id olmak üzere 'akd-ı sulh olunmuş ve bin yüz (1688) tarîhine kadar devâm eylemişdir.

Leh Devleti fırsat buldukca Boğdan'a ta'arruz edegeldiğinden Lehistan bi'd-defa'ât pâ-mâl-i huyûl-ı İslâmiyye oldukdan sonra Ukranya arâzîsini kurtarmak teşebbüsünde bulunması dahi Podolya eyâletinin ve Kamaniçe Kal'ası'nın feth ü teshîrini müstelzim olmağla çâr-nâ-çâr 'akd-ı sulha talebkâr olduğundan senevî yirmi bin altun vergi vermek ve Libka Tatarlarının memâlik-i İslâmiyye'ye hurûcuna mümâna'at etmemek ve Kazak tâ'ifesinin Karadeniz'e çıkmalarına mâni' olmak şartlarıyla Podolya ve Ukranya eyâletlerinin taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'de kalmasını tasdîk eyledi. Ve bu mu'âhede Viyana muhâsarasına kadar müstemirr oldu. Avusturya ve Venedik devletleriyle vâkı' olan muhârebe ve 'akd olunan musâlahalar ile şerâ'it -i

109

mühimmeleri metn-i tarîhde mastûr olduğundan tekrârına lüzûm olmayub yalnız şurası beyân olunur ki devleteyn-i müşârün ileyhümâ Köprülü oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'nın 'akd etdiği musâlahaları ol derecede telakkî-i bi'l-kabûl eylemişler ve ol mertebede infisâh-ı uhûddan mütevahhiş bulunmuşlar idi ki Devlet-i 'Aliyye Kamaniçe ve Ukranya seferlerinde birkaç sene Leh ve Rusya devletleriyle muhârib olduğu hâlde anlarla ittifâk ve istirdâd-ı zâyi'âta cesâret edememişlerdir.

Fransa Devleti saltanat-ı seniyye ile Sultân Süleymân 'asrından berü mu'âhid ü müttefik olub fakat ba'zı Avrupa tarîhlerinin beyânına göre güyâ Der-sa'âdet'de mukîm Fransa elçisi, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadâretinde mu'tâd olan hediyyeyi i'tâda müsâmaha eylemiş idüğünden Köprülüler hânedânının inkırâzına kadar nazar-ı i'tibârdan iskât olunmuş olub bizim tarîhlerin verdiği ma'lûmât ise bunun hilâfına mülâbis ve hattâ bin seksen dört (1673) tarîhinde Köprülü oğlu Fâzıl Ahmed Paşa sadâretinde Fransa Devleti ile müceddeden ticâret mu'âhedesi 'akd olunduğu ve bin yüz dört (1692) tarîhinde Köprülü oğlu Fâzıl Mustafa Paşa sadâretinde Kudüs-i Şerîf'de vâkı' Kamâme Kilisesi'nce Fransalulara ba'zı müsâ'adât i'tâ kılındığı edille-i müsellemedendir. Fakat Girid seferinde Fransızların 'âdetâ donanma ve ordu sevkiyle Venediklülere i'âne eylemeleri Devlet-i 'Aliyye'nin iğbirârını[1044] mûcib olduğundan Fransa elçisinin Dîvân-ı hümâyûnda iskemlesi kaldırılmışken mu'ahharan saltanat-ı seniyye düvel-i erbi'a ile meşgûl-i harb ü sitîz olduğu hâlde Fransalu'nun bunlara kafadâr olmaması

[1044] iğbirâr: tozlanma, gücenme.

Devlet-i 'Aliyye'ce mûcib-i memnûniyet olub kemâ fi's-sâbık[1045] elçi iskemlesinin vaz' kılındığı *Fındıklılı Tarîhi*'nde mastûrdur.

İngiltere Devleti ile saltanat-ı seniyye beyninde aslâ mu'âdât[1046] vâkı' olmayub bâ-husûs Girid seferlerinde süfün-i nakliyye[1047] îcârıyla min-cihetin[1048] icrâ-yı mu'âvenet eylemiş olmasına mebnî bin seksen altı (1675) tarîhinde mu'âhedât ve müsâ'adât-ı sâbıkayı mükemmil olarak ticâret ahd-nâmesi tanzîm ve te'âtî kılınmışdır.

Temme el-cildü's-sânî ve yelihu el-cildü's-sâlis[1049].

[1045] kemâ fi's-sâbık: eskiden olduğu gibi, eskisi gibi.
[1046] mu'âdât: karşılıklı düşmanlık.
[1047] süfün-i nakliyye: nakliye gemileri.
[1048] min-cihetin: bir cihetden.
[1049] Temme el-cildü's-sânî ve yelihu el-cildü's-sâlis: İkinci cild tamam oldu ve üçüncü cild başlıyor.

NETAYİCÜ'L-VUKŪ'ĀT

Cild-i Sâlis

Tab'a-i Sâniye

İstanbul

Bâb-ı Âlî Câddesinde Yirmi Numerolu "Uhuvvet" Matba'asında tab' olunmuşdur.

1327 (M.1909)

Bismillâhirrahmanirrahim

Bâb-ı Hâmis

Bâb-ı Hâmis bin doksan dokuz (1687) senesinde vâkı' cülûs-ı Sultân Süleymân Hân-ı Sânî'den bin yüz seksen sekiz (1774) senesinde mün'akid Kaynarca Musâlahası'na kadar olan hâdisâtı mutazammındır.

Cild-i sâbıkda beyân olunduğu üzere Sultân Süleymân Hân-ı Sânî hazretleri câlis-i serîr-i 'Osmânî[1050] olub lâkin tavâ'if-i 'askeriyyenin utüvv ü tuğyânları günden güne mütezâyid olmağla Kā'im-makām Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın seyl-i tuğyâna sedd-i siyâset çekmek teşebbüsünde olduğu eşkıyâ tarafından teferrüs kılındığından Şeyhü'l-islâm Debbağzâde Mehmed Efendi'ye gidüb kā'im-makām-ı müşârün ileyhin katline fetvâ taleb eylediler. Müfti-i sâhib-salâbet: *Mustafa Paşa düşmana kal'a mı verdi, yohsa 'asâkir-i İslâmiyye'nin hezîmetine mi sebeb oldu ki i'dâm oluna. Islâh-ı mizâc-ı devlet içün katli meşrû' olan eşhâs-ı muzırra sizlersiniz* deyu mütecellidâne cevâb ü itâba cür'et etmekle sadr-ı a'zama gidüb Şeyhü'l-islâm Efendi'yi 'azl ü nefy etdirdiler ve Mustafa Paşa sadr-ı a'zamın hem Efendizâdesi ve hem kaynı olmasına mebnî vukû' bulan şefâ'ati üzerine müşârün ileyhin Bahr-ı Sefîd Boğazı muhâfızlığına tardıyla iktifâ eylediler. Ba'd-ez-în bugât-ı 'askeriyyenin tegallüb ve emvâl-i mukāta'âta tasallutları sad-çendân ve sadr-ı a'zam zîr-bâr-ı galebelerinde dem-beste ü hayrân olduğundan yeniçeri ağası pişrev-i tuğyân olanların i'dâm ü tenkîline âğâz eyledikde evvelâ ağa-yı müşârün ileyhi katl ü ifnâ ve ba'dehu sadr-ı a'zamın konağını basub emvâl ü eşyâsını nehb ü yağma ve kendüsünü ilhâk-ı zümre-i şühedâ etdikden sonra alenen emvâl-i esnâf ü tüccâra dahi dest-i ta'arruzu dirâz eylediklerine mebnî dükkân sâhiblerinden bir seyyid, bir yeşil bayrak açub ve halk dahi ardına düşüb dâd-hâhâne[1051] Sarây-ı hümâyûna azîmet eylediler. Bunun üzerine erkân-ı devlet savâb-dîdi[1052] ile sancağ-ı şerîf ihrâc ve bostâncı ve topcu

neferâtıyla i'tizâd olunub ol gün ol gice elegeçen bir hayli eşkıyâ, kantara-i siyâsetden imrâr[1053] ve bu karışıklık arasında kaht-ı ricâl[1054] sebebiyle nişâncı bulunan Mar'aşlı İsmâ'il Paşa sadr-ı sadâretle kâmkâr kılındı.

1050 câlis-i serîr-i Osmânî: Osmânlı tahtına oturan.

1051 dâd-hâhâne: adalet isteyerek, şikâyetçi olarak.

1052 savâb-dîdi: doğru, haklı görülmüş, beğenilmiş.

1053 kantara-i siyâsetden imrâr: siyâset köprüsünden geçirmek, kılıçtan geçirmek.

1054 kaht-ı ricâl: devlet adamı kıtlığı.

Nemçelüler sene-i sâbıkada ordu-yı hümâyûnun ma'a'l-ihtilâl 'avdet eylemesinden ve merkez-i saltanatda vukû' bulan hâdisât-ı fecî'adan müstefîd olub Istoni-i Belgrad ve Uyvar ve Eğri kal'alarını ve Erdelistan'ı kemend-i teshîre bend etdikleri hâlde iğtişâş-ı umûr-ı dâhiliyyeden ve Sadr-ı a'zam İsmâ'il Paşa'nın liyâkatsizliğinden nâşî düşman üzerine hareket olunamayub serdârlık emr-i azîmi Yeğen 'Osmân Paşa gibi bir türîdiye[1055] tefvîz olundu. Merkûm kuttâ'-ı tarîk[1056] gürûhundan olub birkaç seneden berü Anadolu muhâfazasıyla takayyüd olunamadığından cem'iyyetini teksîr ve a'sâr-ı sâbıkada olan celâlîler revişine sülûk eylemiş iken, evâhir-i saltanat-ı Mehmed Hânî'de bir takrîb ile celb ve beylerbeyilik ve mu'ahharan rütbe-i vezâret ile taltîf olunub başında bulunan birkaç bin haşerât ile Rumili'ne geçürülmiş ve vak'a-i sâbıkada *Ser-çeşme* nâmıyla ordu-yı hümâyûnda ashâb-ı hall ü akdden[1057] bulunmuşidi. Böyle bir şahsın idâre-i umûr-ı sipâhsalârî edemeyeceği müsellem olmasıyla semere-i sû'-i tedbîr ü hıyâneti olarak Nemçelüler Belgrad Kal'ası'na müstevlî olduğundan müşârün ileyhin 'azliyle ahz ü giriftine teşebbüs kılındı ve 'illet-i sebebiyyet ile İsmâ'il Paşa ma'zûl ve Tekfurdağlı Mustafa Paşa sadr-ı sadârete mevsûl oldu. Lâkin kemâl-i telâş ü hayretden nâşî mu'ahharan merkûmun ser-'askerliği ibkā olunmuşiken Kırım Hânı Süleymân Giray'ın ifâdât-ı sâdıkânesiyle hâ'in-i merkûmun ve avene-i havenesi[1058] olub birer eyâlet ve emâret ile ibâdu'l-llâha taslît etdirdiği çend nefer eşhâsın[1059] katl ü tedmîrleri içün her tarafa fetâvâ-yı şerîfe ile evâmir-i sultânîye irsâl olunmağın her biri bir yerde elegeçirilüb i'dâm ü ifnâ olundular ve doksan dokuz (1688) senesi dahi bu gavâ'il ile mürûr eyledi.

Pâdişâh-ı enâmın bi'z-zât sefere teveccühü mûcib-i takviye-i kulûb-ı 'askeriyye[1060] olacağı beyne'l-erkân tezekkür olunmağla bin yüz (1689) senesi Sultân Süleymân Hân hazretleri mevkib-i hümâyûn ile Sofya'ya kadar götürülüb lâkin dârü's-sa'âde ağasının sevkiyle ser-'asker nasb ve ma'iyyetine 'asâkir-i vâfiye tertîb olunan 'Arab Receb Paşa, fi'l-asl 'Urbân gavgalarıyla me'lûf bir zât olduğundan Belgrad'a takarrub eyledikde ekser topları ve piyâde 'askerini bir mahallde tevkîf edüb sekiz-on bin kadar süvârî ile düşman ordusunu basmak kaydına düşmekle ve böyle top ve tüfenkden ârî ve tertîb ü ta'biyeden berî olan 'askerin cüyûş-ı muntazamaya tekâbüllerinde hâl

4

[1055] türîdi(türedi): nereden geldiği belli olmayan, asi.

[1056] kuttâ'-ı tarîk: yol kesenler, haydutlar.

[1057] ashâb-ı hall ü akd: işleri idâre eden kişiler, yöneticiler.

[1058] avene-i havene: hâ'in yardımcılar.

[1059] çend nefer eşhâs: birkaç kişi.

[1060] mûcib-i takviye-i kulûb-ı askeriyye: askerlerin kalplerini kuvvetlendirmesi sebebi ile.

neye müncerr olacağı bedîhî bulunmağla fenâ hâlde bozulub ordu mahallinde dahi pây-dâr olamadığına mebnî semere-i galebe olarak Nemçelüler Niş ve ol havâlîde bulunan kılâ' ü palankalara istîlâ eylediler. Bu keyfiyyet erkân-ı devlete mûcib-i havf ü haşyet olub düşmanın bu derecede tagallüb ü tasallutu meydânda iken pâdişâhın Sofya'da ikâmeti tecvîz olunmamağla ordu-yı hümâyûn ile sadr-ı a'zam Sofya'da tevkîf ve pâdişâh hazretleri Edirne'ye ric'at etdirildi.

Sadâret-i Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa

Devlet-i 'Aliyye'nin bu derecelerde perîşânlığa mübtelâ olması müdebbir-i umûr olanların kifâyetsizliğinden neş'et eylediği zâhir ü âşikâr olduğundan erkân-ı devlet bâ-emr-i hümâyûn Edirne'de 'akd-ı encümen edüb bu derdin çâresi Sakız muhâfızı bulunan Köprülüoğlu Fâzıl Mustafa Paşa'nın sadârete getürülmesine menût[1061] idüğünü ba-mazbata 'arz etmeleriyle mûcebince müşârün ileyh celb ve makām-ı sadârete is'âd olunub sadr-ı sâbık ma'iyyetinde bulunan ordunun ser-'askerliği dahi Koca Halîl Paşa'ya tefvîz kılındı.

Muzafferiyet-i Selîm Giray Hân

Sene-i sâbıkada Kırım Hânı Selîm Giray Hân, Gelibolu'da meştâ-nişîn olub evvelbahârda Sofya taraflarına gelmek tedârükâtında iken pek cesîm bir Moskov ordusunun Kırım üzerine hücûm ve takarrub eylediği haberi vâsıl olmasıyla bi'z-zarûre yanında bulunan 'asker ile ol cânibe ılgar ve Kırım şibh-i Cezîresi'nin[1062] karaya mahall-i ittisâli olan ve Ur Kapusu tesmiye kılınan mevkı'a birkaç merhale yerde düşman 'askerine tesâdüf edüb der ceng-i evvel ordunun bir tarafından duhûl ile yirmi dört kıt'a top ve bir iki bin esîr almış ise de Moskovların kesret ve bi'n-nisbe 'asâkir-i Tatar'ın kılletine mebnî fütûhât-ı külliye mümkin olamadığından ve ba'd-ez-în Rusyalular ordularının etrâfını yirmi otuz sıra mühimmât arabalarıyla tahsîn ederek hareket edegeldiklerinden çâr-nâ-çâr[1063] hân-ı müşârün ileyh ric'at edüb Ur Kal'asını tahkîm ve bir denizden bir denize hendek hafrıyla emr-i müdâfa'ayı tetmîm ederek zuhûr-ı eltâf-ı ilâhîyyeye nigerân oldu. Halbuki Moskov ordusu pek külliyetlü olub Özi Nehri'nden ayrıldıkdan sonra beş on merhale yerde su bulamamağla ve tâ'ife-i Tatar etrâflarından ayrılmayub zehâ'ir ve mühimmât fırkalarını nehb ü gâret ile tazyîk-i düşmana nasb-ı

nefs-i ihtimâm eylemekle öyle cesîm bir ordu mübtelâ-yı muzâyaka olub Ur Kal'ası mukābiline gelmişiken bilâ-muhârebe 'avdete mecbûr oldu ve hân-ı

[1061] menût: bağlı.

[1062] şibh-i cezîre: yarımada.

[1063] çâr-nâ-çâr: çaresiz, ister istemez, zorunluluk.

müşârün ileyh bir hayli mesâfe arkalarından gidüb envâ' hasârât îsâl eylediğinden telefât-ı kesîreye mübtelâ oldular.

Nemçelüler Niş'e müstevlî oldukdan sonra ızlâl[1064] eyledikleri re'âyâ inzimâmıyla kesb-i cem'iyyet ve Üsküb ve Piriştine ve Köstendil taraflarını zabt ü gâret edüb hattâ re'âyâdan Karbuz nâmında bir şakîye tâc yerine kalpak ve Komanava Krallığı nâmını i'tâ etmiş olmalarıyla mersûm oralarda envâ' evhâm ü hayâlât ile icrâ-yı mel'anet etmekde olduğu hâlde hân-ı gâzî Moskov ordusunun müdâfa'asına muvaffak olduğunu müte'âkıb Sofya'ya gelüb ser-'asker paşa ile bi'l-ictimâ' her ne kadar mevsim-i şitâ takarrub etmiş ise de ol havâlînin ahvâlî tashîh olunmak ehemm-i umûrdan olduğunu karârlaşdırmalarıyla Üsküb ve Köstendil ve Eğridere taraflarında bulunan düşman ve ma'hûd Karbuz kahr ü tedmîr ve Kaçanik Palankası muhâsara olunub alınmak üzere iken Nemçelülerin on iki bin 'asker ve kırk beş topdan mürekkeb bir orduları vâsıl olmağla lede'l-muhârebe fırka-i mezkûre ber vech-i istîsâl tenkîl ve bi'l-cümle top ve mühimmâtları ahz ü teshîr olunarak ba'dehu mezkûr palankalar dahi anveten feth olundu ve hân-ı zîşân meştâ-nişîn olmak üzere Edirne'ye da'vet buyuruldu.

Sadr-ı a'zam ol kış Edirne'de tanzîm-i mühimmât ve ilgâ-yı mezâlim ü muhaddesât ile meşgûl oldu. Çünki imtidâd-ı sefer mülâbesesiyle ahâlî üzerine birkaç nev' virgüler tarh olunmuş ve *çok 'asker ile çok iş görülür* mütâla'asına mebnî 'asâkir-i muvazzafaya külliyetlü neferât zamm ü ilâve kılmmışidi. Mezkûr virgüleri kâmilen ilgâ ve Yeniçeri Ocağı'yla sâ'ir ocaklar neferâtını tenkîh ederek bî-hûde vazîfe-hâr olan *derinti* makûlelerini ihrâc eyledikden ve dâ'ire-i hümâyûnda ve devâ'ir-i sâ'ire-i devletde olan zevâ'idi kat' ile umûr-ı devleti yoluna koydukdan sonra otuz bin kadar 'asâkir-i muvazzafa-i müntehibe ile bin yüz bir senesinde vâkı' Hazîranda terfi'-i râyet-i zafer[1065] ve Sofya üzerinden Niş'e doğru sefer eyledi.

Feth-i Belgrad

Sadr-ı sâhib-tedbîr, Edirne'den kable'l-hareke birkaç bin sipâh ve topçu ve cebeciden ve birkaç eyâletin zu'amâ ve erbâb-ı timârından mürekkeb ve takrîben on iki bin kişiden ibâret bir kuvve-i müfrezeyi Çerkes Ahmed Paşa ser-'askerliği ve meşhûr Tökeli (İmre) Kral inzimâmıyla Erdelistan'a

6

sevk ve Mora Ser-'askeri Koca Halîl Paşa'yı dahi Avlonya istirdâdına ve Mora teshîrine ta'yîn eylemiş olduğundan, Nemçelüler Erdelistan muhâfazası kaydına düşüb ordu-yı hümâyûna kudret-yâb-ı mukâbele olamadıklarına mebnî evvelâ

[1064] Izlâl: dalâlete düşürme.

[1065] terfi'-i râyet-i zafer: zafer bayrağını yükseltmek.

Şehirköyü ba'dehu Niş ve Vidin ve Fethü'l-islâm ve Semendire kal'aları zorbâzû-yı mücâhidîn ile istirdâd olunub bu kadar fütûhât ile iktifâ ve hasbe'l-mevsim 'avdet olunur zann ü tahmîn kılınmakda iken mücerred sadr-ı müşârün ileyhin ikdâm ü gayretiyle Belgrad Kal'ası dahi sekiz gün muhâsara ile anveten feth olundu ve bir kuvve-i müfreze irsâliyle Ösek Kal'ası taht-ı muhâsaraya alınmış iken mevsim-i şitânın hulûlü metrislerde ârâma[1066] mâni' olduğundan terk olunub 'avdet hilâlinde Ada Kal'ası dahi zabt ü teshîr kılındı. Erdelistan tarafına sevk olunan Çerkes Ahmed Paşa, Eflak hudûdunda vâkı' Erdel dağlarından kemâl-i tekellüf ü zahmet ile mürûr edüb meşhûr Hayzer General ma'iyyetinde bulunan ve yirmi bin kadar 'askerden mürekkeb olan Nemçe ordusuyla muhârebe ederek mazhar-ı fevz ü zafer ve bir çok zâbıtân ve neferât ile general-i merkûm giriftâr-ı kayd-ı esr olub, lâkin paşa-yı gâzî esnâ-yı harbde aldığı yaradan mürtehil-i dâr-ı âhiret olmağla ve ahâlî-i Erdel ümîd olunduğu vechile Tökeli Kral'a 'arz-ı itâ'at etmemekle mu'ahharan Vatran General ma'iyyetiyle vârid olan Nemçe ordusu üzerine varılamayub üç aydan mütecâviz memâlik-i Erdel'de geşt ü güzâr olundukdan sonra yine Eflak içinden 'avdet kılındı ve bu 'avdete sipâh tâ'ifesinin ısrârı, akvâ-yı esbâb[1067] olduğundan ulûfeleri kat' ve kendüleri silk-i 'askerîden tard olundu.

Mora Ser-'askeri Halîl Paşa Avlonya'yı istirdâda muvaffak oldukdan sonra ol havâlîde bulunan Venediklüler üzerine hücûm eylediğinden Venediklüler ıztırâba mübtelâ olarak mukaddemce Girid'e irsâl ve Hanya Kal'ası'nı muhâsara etdirdikleri ordularını Mora'ya celbe mecbûr olmalarıyla bu iki ser-'askerin muzafferiyetleri hem ordu-yı hümâyûnun serbestce hareketine ve hem de Girid Cezîresi'nin tecâvüz-i düşmandan halâsına sebeb oldu.

Sene-i sâbıkada Nemçelülerin Niş ve ol havâlîye istîlâlarında ahâlî-i İslâmiyye müteferrik ve perîşân olduğundan re'âyânın eşkıyâsı i'lân-ı 'isyân edüb ehl-i ırz gürûhu harekât-ı 'askeriyyeden nâşî sa'bu'l-mürûr[1068] dağlar başına su'ûd eylediklerinden Belgrad ile Sofya arasında şenlikden[1069] eser kalmamış idi. Mu'ahharan sadr-ı gâzînin istîmânen fethine muvaffak olduğu kal'alarda bulunan usât-ı re'âyâyı, Nemçelüler kendü elleriyle Devlet-i 'Aliyye'nin seyf-i te'dîbine teslîm edegeldiklerinden re'âyâ tâ'ifesi neye uğradıklarını anladıklarına ve Sadr-ı a'zam hazretleri

7

[1066] ârâm: durma, bekleme.

[1067] akvâ-yı esbâb: sebeplerin en kuvvetlisi.

[1068] sa'bu'l-mürûr: geçilmesi zor olan yer.

[1069] şenlik: topluluk, kalabalık.

esîren Tatar ve tavâ'if-i 'askeriyye ellerinde bulunan re'âyâ çocuklarını tahlîs ve velîlerine teslîm etdirdikden başka re'âyâya tohumluk ve hayvanât i'tâsıyla lâzım gelen i'âneyi icrâ ve esbâb-ı muhâfazalarına i'tinâ etdiğine binâ'en vatanlarına 'avdet ve zirâ'at ve san'atlarıyla iştigâl eylemeleriyle ve Rumili'den kat'-ı ümîd ederek Anadolu ve sâ'ir mahallere giden ahâlî-i İslâmiyye dahi Nemçelülerin Tuna'dan karşuya tard olunmalarından dolayı yeniden hayâta nâ'il ve 'avdete mâ'il olmalarıyla ol havâlî ez-ser-i nev ma'mûriyete yüz tutdu.

Mukîm-i günc-i inzivâ' olan[1070] Sultân Mehmed-i Râbî' hazretlerinin tarafdârlarından imâm-ı esbak Kādı'asker İbrâhim Efendi ve 'ulemâ ve ricâlden ba'zı kesân[1071] Kādı Karyesi'nde 'akd-i cem'iyyet-i hafiyye edüb[1072]: *Pâdişâh-ı zamân Sultân Süleymân Hân hazretleri kırk seneden mütecâviz tâ'ife-i nisâ ve harem ağalarından gayrı kimseyi görmemekle anların ahlâkıyla tahalluk*[1073] *etmiş olduğundan dört senedir devlet pâdişâhsız gibi kaldı. Binâ'en aleyh tekrâr Sultân Mehmed'i cülûs etdirelim* deyu müzâkere eylediklerine sadr-ı a'zam kesb-i ıttılâ' ile cümlesini nefy eylemiş idi.

Lâkin Sultân Süleymân 'illet-i istiskâ[1074] ile müşrif-i mevt[1075] ve sadr-ı müşârün ileyh dahi müteheyyî-i hareket idüğünden vefât vukû'unda şâyed İstanbul'da bir hâdise zuhûru vârid-i hâtır olmasıyla pâdişâhın Edirne'ye götürülmesi ve irtihâlinde küçük birâderi Sultân Ahmed-i Sânî'nin iclâs kılınması, beyne'l-vükelâ karârlaşdırılub pâdişâh hazretleri taht-ı revân olarak ve Sultân Mehmed ile şehzâdegân iki yüz kadar bostancının taht-ı muhâfazalarında ve arabalar içinde bulunarak ordu-yı hümâyûn ile Edirne'ye azîmet kılındı.

Saltanat-ı Sultân Ahmed Hân-ı Sânî

Sadr-ı a'zam bin yüz iki senesi Ramazân'ında (Haziran 1691) Edirne'den fekk-i râbıta-i ârâm ve Filibe Sahrâsı'na serâdıkât-ı İslâm eyledikde Sultân Süleymân'ın vâsıl-ı riyâz-ı cennet ve Sultân Ahmed Hân-ı Sânî hazretlerinin câlis-i serîr-i saltanat olduğu haberiyle mühr-i cedîd-i sultânî ve ibkā-yı sadâreti mutazammın hatt-ı hümâyûn vâsıl oldu. Şehrîyâr-ı merhûm kırk sekiz yaşında nâ'il-i saltanat ve üç sene sekiz ay lâbis-i perve-i hilâfet olub elli bir yaşında vefât etmiş ve Sultân Süleymân Hân-ı Kānûnî Türbesi'ne defn olunmuşdur. Gâyet halîm

[1070] mukîm-i günc-i inzivâ' olmak: inzivâ köşesinde ikâmet etmek, inzivâya çakilmek.
[1071] kesân: kimseler.
[1072] 'akd-i cem'iyyet-i hafiyye etmek: gizli toplantı yapmak.
[1073] tahalluk: ahlâklanma, ahlâkını kapma.
[1074] illet-i istiskâ: vücudun bir yerinde veya karında su birikmesi sonucu oluşan hastalık.
[1075] müşrif-i mevt: ölmek üzere olmak.

ve selîm bir pâdişâh-ı takvâ-şi'âr olmağla fetk ü retk-i umûr[1076] erkân-ı saltanatın yed-i idârelerinde idi.

ordu-yı hümâyûn Belgrad'a vâsıl oldukda Nemçelüler dahi Varadin'den Zemun'a doğru

8

gelmekde olmalarıyla Nehr-i Sava üzerine inşâ olunan cisrden Zemun yakasına mürûr olunub mevkib-i İslâm'ın etrâfına istihkâm inşâsıyla ikâmet ve Kırım Hânı'nın vürûduna intizâr kılınmakda iken düşman ordusu günde birer ikişer sâ'at mesâfe ric'ata başladığından sadr-ı a'zam dahi ta'kîbe mübâşeret eyledi. Varadin'den Belgrad'a kadar Tuna Nehri süfün-i İslâmiyye'nin taht-ı muhâfazasında olmak hasebiyle Nemçelüler sâhilden gidemeyüb Varadin'in üç dört sâ'at berüsünde ve İslankamen civârında bulunan boğazdan geçmeye muhtâc olduklarından sadr-ı müşârün ileyh Tuna Nehri kenârıyla azîmet ve düşmanı sebkat ederek mezkûr boğaza konub pîşgâhına metrîs ü hendek inşâsıyla tahkîm eyledi.

Şehâdet-i Sadr-ı a'zam Fâzıl Ahmed Paşa ve İnhizâm-ı ordu-yı hümâyûn

Lâkin meydân muhârebelerinde düşmanın hatt-ı ric'atı kesilmek lâ-cerem ölüm eri olub fevka'l-'âde çalışmalarını müstelzim olmağla Nemçelüler bu hâli müşâhede ile çâr-nâ-çâr taleb-kâr-ı harb ü kıtâl oldular. Binâ'en aleyh bin yüz iki senesi Zi'l-ka'de'sinin yirmi beşinci günü (20 Ağustos 1691), düşman metrîsler üzerine hücûm eyledikde küllî telefâta giriftâr olarak ric'ata mecbûr oldu ise de Nemçe kumandanı Prens Poli, ordu-yı hümâyûnun arka tarafında metrîs olmadığını haber almış idüğünden bi'l-cümle süvârîsiyle sağ kol üzerine şiddetli bir hücûm daha etmekle Anadolu vâlîsi ma'iyetinde olan ve sağ kol muhâfazasmda bulunan *Türkmen süvârîsi* düşmanın ateşinden ürküb perîşân oldukları sadr-ı müşârün ileyhin manzûru oldukda kendü yanında bulunan sipâh ve silâhdâr alaylarıyla müdâfa'aya şitâb ederek Nemçelülerin üst başına çıkmaya az yer kalmış ve âsâr-ı galebe gereği gibi zâhir olmuş iken sadr-ı müşârün ileyh kurşun ile urulub şehîd olmağla ve kethüdâsı dahi ketme kādir olmamağla bu keyfiyyet 'asâkir-i İslâmiyye'nin rûgerdânlıklarına bâdî olduğundan Nemçelüler piyâde metrîslerinin arka tarafına geçmeğe fırsat-yâb oldular. Bunun üzerine vüzerâ ve ümerâ at üzerinde meşveret ve ba'd-ez-în cünûd-ı İslâmiyye'nin semt-i selâmete çıkarılmasını tensîb eylediklerine mebnî piyâdegânı süvârî ile muhâfaza ederek Belgrad'a ric'at ve kâffe-i top ve mühimmâtı yerlerinde terk eylediler. Eğerçi hezîmet tarâf-ı İslâm'da vâkı' oldu ise de Nemçelüler dahi pek ziyâde telefâta giriftâr olduklarından bâ-husûs muhârebe günü süfün-i İslâmiyye, Nemçe gemileri

[1076] fetk ü retk-i umûr: işleri iyi idare etme.

üzerine hücûm edüb yedi sekiz yüz esîr ve hayli mühimmât ve sefîne teshîr eylediklerinden cünûd-ı İslâmiyye'yi ta'kîbe

9

ve hattâ mahall-i harbde ikāmete bile kudret-yâb olamayub seyr-i serî' ile Varadin'e 'avdet ve oradan Tuna'yı geçüb Erdelistan'a azîmet eylediler.

Sadr-ı şehîd mâ'il-i rükû' olan bünyân-ı devleti ikāmeye muvaffak olub birkaç sene daha mühimsâz-ı mesâlih-i harb ü sefer ve tensîk-fermâ-yı mehâmm ü 'asker olsa telâfî-i mâfât ve ikmâl-i zâyi'âta mazhar olması me'mûl-i kavî olduğu hâlde meşiyyet-i ilâhiyye aksine müte'allık olduğundan bu kazâ-yı nâgeh-zuhûr ile vâsıl-ı riyâz-ı cennet ve şirîn-mezâk-ı şehd-i şehâdet oldu.

Rikâb kā'im-makāmı bulunan Kādı Ali Paşa müsta'celen ordu-yı hümâyûna gitmek şartıyla sadr-ı a'zam nasb olunmuş iken: Vakt-i sefer güzerân oldu ve ikmâl-i mühimmât vakte muhtacdır diyerek Haleb Vâlîsi Koca Halîl Paşa'yı ser-'asker nasb etdirüb kendüsü icrâ-yı ağrâz ü nefsâniyete ve cem'-i mala koyulmağla bin üç senesi evâsıtında (1595) ma'zûl ve maktûl ve Diyarbekir Vâlîsi Merzifonî Hacı Ali Paşa makām-ı sadârete mevsûl olub beş on gün mürûrunda mevkib-i hümâyûn ile Belgrad'a azîmet eyledi. Düşman hiç bir tarafdan baş göstermediğine ve Belgrad Kal'ası dahi muhtâc-ı ta'mîr ü tahkîm olduğuna binâ'en bu sene anınla iştigâl olunarak büyük bir muhârebe vâkı' olmaksızın 'avdet olundukdan sonra sadr-ı müşârün ileyh 'azli irâde buyurulan Defterdâr Ahmed Efendi'nin ibkāsı husûsunda pâdişah hazretleriyle mücâdele ve bi'l-âhire isti'fâ eylediğinden rikâb kā'im-makāmı bulunan Bozoklu Mustafa Paşa sadr-ı sadârete i'tilâ eyledi.

Sadr-ı şehîd zamânında Kırım Hânı Selîm Giray Hân hacca gitmek üzere isti'fâ ve yerine Sa'âdet Giray Hân'ın nasbını sevk ü ilkā etmekle müşârün ileyh Hükûmet-i Kırım ile tebcîl olunmuş idi. Varadin muhârebesine yetişmemek töhmetiyle ma'zûl ve Safa Giray Hân taht-ı Kırım'a mevsûl oldu ise de matlûb-ı devlet vechile harekete muvaffak olamadığından gurk-i bârân-dîde[1077] El-hâcc Selîm Giray Hân bin dört senesi Safer'inde (Ekim 1595) Silivri kurbunda vâkı' çiftliğinden Edirne'ye celb buyurulub üçüncü def'a lâbis-i ferve-i hânî oldu.

Hân-ı müşârün ileyhin tasvîb ü tensîbi üzerine bu sene ordu-yı hümâyûnun Erdelistan tarafına azîmeti karârlaşdırılmağla sadr-ı a'zam Bozoklu Mustafa Paşa bin dört senesi Zi'l-ka'de'sinde mevkib-i İslâm'ı mustashiben Ruscuğa azîmet etmiş iken Nemçelülerin kemâl-i şiddetle Belgrad'ı muhâsara eyledikleri haberi vârid olduğundan bi'z-zarûre Erdel seferinden ferâgât ve Belgrad'a

10

[1077] gurk-i bârân-dîde: ihtiyâr kurt.

doğru hareket olunub iki üç merhale mesâfe kaldıkda düşmanın terk-i muhâsara ile karşu tarafa mürûr eylediği istihbâr olundu ve bu sene dahi Belgrad'ın tahkîm ü tersînî ile imrâr-ı vakt olunarak 'avdet kılındı.

Bin beş senesi Ramazân'ında (Nisan 1597) Sadr-ı a'zam Mustafa Paşa sayd ü şikâr ile meşgûl olmak töhmetine binâ'en mesned-i sadâretden fütâde ve defterdârlıkdan Trablus Şam vâlîsi olan Sürmeli Ali Paşa ol makām-ı 'âlîye pânihâde olub evâhir-i sene-i mezbûrede 'âzim-i sefer oldu. Nemçe ordusu Varadin'de tahassun etmekle yirmi iki gün muhâsara ve mukātele olunub kesret-i emtâr mâni'-i feth ü teshîr olmuş ise de mu'asker-i düşmanı taht-ı muhâsaraya almak dahi bir nev' galebe ü zafer add edilerek 'avdet ve bin altı senesi Rebî'ü'l-âhir'inde (Kasım 1597) Edirne'ye muvâsalat kılındı.

Saltanat-ı Sultân Mustafa Hân-ı Sânî

Venedik donanması Sakız Cezîresi'ne hücûm edüb esbâb-ı muhâfazası nâkıs olmak hasebiyle bi'z-zarûre istîmânen teslîm-i kal'a kılındığı haberi pâdişâha ve erkân-ı devlete pek ziyâde sû-i te'sîr etmekle nez' ü tahlîsi[1078] zımnında Anadolu'dan külliyetlü 'asker tertîb ve donanma-yı hümâyûnun mükemmelen çıkarılmasına ikdâm ü gayret olunub ahbâr-ı sârre[1079] zuhûruna intizâr olunmakda iken bin altı senesi Cemâziye'l-âhire'sinin yirmi üçüncü günü (Ocak 1598) Sultân Ahmed Hân-ı Sânî 'âzim-i mülk-i câvidânî[1080] ve Sultân Mehmed-i Râbi' merhûmun büyük şehzâdeleri Sultân Mustafa Hân-ı Sânî câlis-i evreng-i cihânbânî oldu.

Şehriyâr-ı mağfûr elli yaşında câlis-i taht-ı devlet ve 'aynıyla birâderleri Sultân Süleymân-ı Sânî gibi üç sene sekiz ay yirmi beş gün murabba'-nişîn-i dîhîm-i saltanat olmuş ve Sultân Süleymân Hân-ı Kānûnî Türbesi'ne defn olunmuşdur. Hadîdü'l-meşreb ve mütehevvirü'l-mizâc[1081] bir pâdişâh idi.

Sakız istihlâsına Ser-'asker nasb olunan Mısırlızâde İbrâhim Paşa ve Kapudân-ı Deryâ Amucazâde Hüseyin Paşa donanma-yı hümâyûn ile Akdeniz'e azîmet ve Venedik donanmasıyla iki def'a mutâraha-i kur'a-i harb ü kıtāle mübâşeret ederek düşman donanmasının nısfından ziyâdesini iğrâk ü ihrâk ile nâ'il-i fevz ü zafer ve Venedüklüler 'âzim-i semt-i meferr olmalarıyla Sakız'a varılub derhâl limanda ve kal'ada bulunan bin kadar Venediklüyü esîr ve çend

[1078] nez' ü tahlîs: çekip almak ve kurtarmak.

[1079] ahbâr-ı sârre: sevindiren haberler.

[1080] âzim-i mülk-i câvidânî olmak: sonsuzluk ülkesine gitmek, ölmek.

[1081] mütehevvirü'l-mizâc: birden bire hiddetlenen.

kıt'a sefîne ile otuzdan mütecâviz tunc top ve külliyetlü tüfenk ve cebehâne ve mühimmât-ı sâ'ireyi zabt ü teshîr etdikleri

11

haber-i meserret-eseri cülûs-ı hümâyûndan on-on beş gün sonraca vâsıl olmağla şehriyâr-ı cedîdin matla'-ı saltanatında bu muzafferiyetin vukû'u ve Sakız Cezîresi'nin tahlîsi fâl-ı hayr add olundu.

Sefer-i Evvel-i Pâdişâh-ı Nev-câh

Pâdişâh-ı nev-câh bi'z-zât 'alem-efrâz-ı gazâ olmak azminde olduğu hâlde Sadr-ı a'zam Ali Paşa te'hîr etdirmek zımnında ba'zı harekât-ı mezbûh-âneye cür'et eylemek töhmetiyle ma'zûl ü maktûl ve rikâb-ı hümâyûn kā'im-makāmı bulunan Elmas Mehmed Paşa sadr-ı vezârete mevsûl olmasını müte'âkıb 'alem-i sultânî tebahtur[1082] ve ihtizâza âgâz edüb Belgrad'a lede'l-vusûl Nemçelülerin Erdelistan'da ictimâ' ile Tameşvar'ı muhâsara niyetinde bulundukları istimâ' olunmağla bin yedi senesi Muharrem'inde (Ağustos 1598) Tuna üzerine temdîd olunan cisrden Pancova tarafına mürûr ve ol havâlîde vâkı' palankalar zabt ü teshîr olundukdan sonra Tameşvar Sahrâsı'na nasb-ı serâdıkât-ı azamet buyuruldu. Düşmanın büyük ordusu Erdelistan'da ve on iki bin süvârî ve birkaç bin piyâde ile Vatran nâm general Şebeş civârında olduğu istihbâr olunduğundan evvelâ Tameşvar'a karîb Libova Kal'ası'nın fethine azîmet ve anveten averde-i kabza-i devlet[1083] kılınub Tameşvar'ı muhâsara niyetiyle kal'a-i merkûmede iddihâr olunan otuz dokuz kıt'a top ve külliyetlü mühimmât ü zehâ'ir iğtinâm olundu. Ba'dehu Vatran General üzerine hareket olunarak general-i merkûmun bulunduğu mevkı'in iki tarafı bataklık ve arka cânibi dağ olduğundan bi'z-zât pâdişâh hazretleri pîşgâh-ı düşmandan ve Kırım Hânı Selîm Giray Hân,Cebel tarafından hücûm ve düşmanı ihâta eylemeleriyle general-i müşârün ileyh ile fırka-i mezbûre kâmilen kahr ü tedmîr ve bi'l-cümle top ve mühimmâtları teshîr kılındı. Şebeş ve Lagoş kal'aları dahi derhâl zabt ü tahrîb olundu. Mevsim-i şitâ karîb olmak hasebiyle fütühât-ı mezkûre ile iktifâ ve Niğbolu üzerinden 'avdet olunub Pâdişâh-ı Gâzî kemâl-i ferr ü şevket ile Edirne'ye muvâsalat ve oradan dahi İstanbul'a azîmet buyurdular.

Sefer-i Sânî-i Pâdişâh-ı Müşârün İleyh

Evvelbahâr hulûlünde Sakız Prensi kumandasında bulunan Nemçe ordusunun Tameşvar'ı muhâsara eylediği haber alındığından Sultân Mustafa Hân hazretleri yine bi'z-zât nehzat[1084] ve bin (yüz) sekiz senesi Muharrem'inde (Temmuz 1696) Belgrad'dan Pancova cânibine mürûr edüb düşmanın güzergâhı olan

[1082] tebahtur: dalgalanma.

[1083] averde-i kabza-i devlet: devlet eline geçirilmiş.

[1084] nehzat: hareket, yola çıkma.

12

mahallerde inşâ eyledikleri palanka ve Nehr-i Tuna'da bulunan dört kıt'a kebîr kalyonlarını ihrâk ü tahrîb ile Tameşvar'a takarrublarında Nemçe ordusu muhâsarayı terk ederek bir dar boğazda istihkâm inşâsıyla mevkib-i İslâm'ı geçürmemeğe ikdâm eylemiş ise de kudret-yâb olamadığından ve ertesi gün vukû' bulan hücûmunda dahi on beş bin kadar telefât verdiğinden bi'z-zarûre ric'ata mecbûr olmağla haylice ta'kîb ve îsâl-i mazarrat olundukdan sonra Tameşvar'a 'avdet ve harâb olan mahallerinin ta'mîrine mübâşeret olundu ve kal'a-i merkûme ta'mîr ü tahkîm ve 'asker ü mühimmâtı tetmîm olunarak Belgrad'a ve oradan dahi meştâ-yı Edirne'ye 'avdet buyuruldu.

Sene-i sâbıkada Rusyalular Azak Kal'ası'nı muhâsara etdikleri hâlde fırsat-yâb-ı teshîr olamamışlar iken bu sene kemâl-i şiddetle tekrâr muhâsara eylediklerine ve saltanat-ı seniyyenin Akdeniz ve Mora ve Macaristan ve Lehistan'da olan meşâgil-i harbiyyesi cihetiyle Azak Kal'ası'nın ikmâl-i esbâb-ı muhâfazasına lâyıkıyla bakılamadığına mebnî kal'a-i mezbûre Moskovlunun giriftâr-ı kemend-i teshîri oldu. Lehlüler birkaç def'a Kamaniçe Kal'ası'nı muhâsara etmişler ise de haybet[1085] ve hüsrân ile mecbûr-ı ric'at oldukları misillü bu sene Ülgün Kal'ası'nı muhâsara eden Venedüklüler dahi inhizâm-ı fâhiş ile münhezim oldular.

Sefer-i Sâlis-i Hümâyûn ve Vak'a-i Zane ve Şehâdet-i Sadr-ı a'zam

Üçüncü def'a olarak Sultân Mustafa Hân hazretleri terfî'-i livâ-yı cihâd edüb Belgrad'a lede'l-vusûl cihet-i hareket karârlaşdırılmak üzere huzûr-ı hümâyûnda meclis-i meşveret 'akd olunmağla erkân-ı devlet kemâfi's-sâbık Tameşvar tarafına azîmeti tensîb etdiklerinde Belgrad Muhâfızı Amucazâde Hüseyin Paşa bu re'yin hilâfında bulunub: *Nemçelülerin 'âdeti dâ'imâ fırsat gözeterek ya bir su geçilür veyâhud konub kalkılur iken hücûm ile tefrika vermek merkezinde olduğu bi'd-defa'ât müşâhede olunageldiğine ve Pancova'dan Tameşvar'a kadar birkaç cesîm nehr geçilmek iktizâ ideceğine binâ'en böyle ağır 'asker ile ol cihete hareketin muhâtarası derkârdır. Pâdişâhımız Belgrad'da ikāmetle etrâfa kuvve-i müfrezeler gönderüb memâlik-i düşmanı târâc ve ordularını iz'âc ile iktifâ buyurmadıkları hâlde Sava Nehri'nden Zemun yakasına geçilüb Varadin üzerine hareket olunur ise donanma-yı hümâyûn gemileri dahi mevkib-i İslâm'ın yanından nakl-i mühimmât ider ve her vechile mûcib-i suhûlet olur. İnşâ'e Allâhü ta'âla Varadin teshîr kılındıkdan sonra iktizâsı vechile hareket olunur* demiş

13

[1085] haybet: mahrûm ve me'yûs olma, mahrumluk.

ise de bi'l-cümle vüzerâ ve ümerâ re'y-i evvelde ısrâr eylediklerinden bin (yüz) dokuz senesi Muharrem'inde (Temmuz 1697) Tuna üzerine temdîd olunan cisrden Pancova tarafına mürûr olundu. Nemçe ordusu Varadin'in karşu hizâlarında ve Tuna'ya uzak susuz bir fenâ mahallde bulunduğundan üzerine hücûm olunsa fevz ü zafer eltâf-ı İlâhiyyeden me'mûl ve mes'ûl iken vüzerâ ve ümerâ sadr-ı a'zamdan nâ-hoşnûd olub muvaffakiyetini istemediklerine mebnî bu fırsatın kaçırılmamasına bir vechile irzâ olunamadıklarından çâr-nâ-çâr Tameşvar tarafına azîmet ve ma'ber-i 'asker-i İslâm'da vâkı' olub yedi sekiz bin kadar müntehab düşman 'askeriyle muhâfaza kılınmakda bulunan Titel Kal'ası'nın teshîrine mübâşeret kılınarak derhâl cünûd-ı düşman kahr ü tedmîr ve kal'a-i merkûme tahrîb kılındı. Nemçe büyük ordusu giriftâr olduğu tehlikeden kurtuldukdan sonra ağır ağır mu'asker-i hümâyûnun arkasından gelmeğe başlamış idi. Şehr-i Safer'in yirmi üçüncü günü Zane nâm mahallde Nise Nehri üzerine kurulan köprüden dâ'ire-i hümâyûn-ı pâdişâh-ı enâm Tameşvar yakasına mürûr edüb sadr-ı a'zam ve sâ'ir vüzerâ ve ümerâ kusûr-ı 'asker ve mühimmât ve topları imrâr etmek meşgûliyetinde iken bi-kazâ'i'l-llâhi ta'âlâ köprü münhedim olmağla sadr-ı müşârün ileyh ile Anadolu Vâlîsi Mısırlızâde İbrâhim Paşa ve Tameşvar Muhâfızı Ca'fer Paşa ve Fazlı Paşa ve Yeniçeri Ağası Baltazâde Mahmûd Paşa ve on kadar beylerbeyi ve yüzden mütecâviz yeniçeri ve sipâh ve silâhdâr zâbitânı ve timârlu alay beyleri ber vech-i tahmîn 'asker-i İslâm'ın sümnü mikdârı cüyûş-ı muvahhidîn suyun karşu tarafında kaldılar. Nemçelüler bu hâli müşâhede ile hücûm edüb inhidâm-ı cisr mülâbesesiyle ne mu'asker-i hümâyûn cânibinden karşuda kalan guzâta i'âne kābil ve ne de onların Tameşvar yakasına ubûrları mümkin olduğundan, döğüşe döğüşe cümlesi sermest-i selâf-ı sâf-ı şehâdet oldular. Bu kazâ-yı nâgeh-zuhûrun vukû'unda teslîm, kā'ide'-i fenn-i harb iktizâsından iken kâmilen şehîd oluncaya kadar çalışmaları eslâfın hamiyyet ve gayretini irâ'e eden bir mîzân-ı sahîhü'l-i'tibârdır. Pâdişâh hazretleri Tameşvar'a vâsıl olduklarında Amucazâde Hüseyin Paşa'yı Belgrad'dan celb ile sadr-ı sadârete is'âd edüb Nemçelüler dahi fenâ hâlde zedelendikleri cihetle Erdelistan'a ric'at eylediklerinden Tameşvar Kal'ası'nın ikmâl-i levâzımâtıyla mevkib-i hümâyûn Belgrad'a ve oradan Edirne'ye 'avdet eyledi.

Nemçelüler ibtidâ-yı seferden Köprülüzâde Fâzıl Paşa sadâretine gelince sekiz sene 'ale't-te'âkub nâ'il-i muzafferiyet olmalarıyla Tameşvar'dan mâ'adâ bi'l-cümle Macaristan kal'alarını ve ba'dehu Belgrad ve Niş'i zabt ü teshîr etmişler iken sadr-ı müşârün ileyh Tuna'nın bu tarafında bulunan

14

kal'aları istirdâd ve düşmanı karşu cânibe tard ü ib'âd edüb bundan sonra vukû' bulan muhârebâtda ise galebe ü zafer tarafeynde mütedâvil olduğundan ve

Nemçelüler câ-be-câ Fransalular ile gavgaya mecbûr olageldiklerinden ba'd-ez-în ilerüleyemeyüb belki de aks-ı kaziyye zuhûru melhûz olmağla in'ikād-ı sulha talebkâr idiler. Venedüklüler Mora Cezîresi'ne müstevlî olmuşlar ise de bahr-ı sefîdde bi'd-defa'ât donanmaları mağlûb ve münkesir olub Bosna taraflarında ve Mora cihetinde vâkı' olan muhârebât-ı mütevâlîyede dahi külliyetlü telefâta giriftâr olduklarından Mora'nın temellüküyle iktifâ eylemeğe mecbûr edildiler. Lehlüler on beş sene mümtedd olan iş bu muhârebede birkaç kerre Kamaniçe Kal'ası'nı muhâsara eylemişler iken haybet ü hüsrândan gayrı birşey'e destres olamayub tavâ'if-i Tatar ise 'ale'd-devâm memleketlerini nehb ü gârât edegeldiğinden müttefiklerinin sâyesinde sulhen Kamaniçe'nin istirdâdı ümîdinden başka sûretle müteselli değiller idi. Moskovlular, Azak Kal'ası'nı zabt ile maksadlarının mebde'ine vâsıl olub henüz makām-ı hükümdâriye nâ'il olan Deli Petro evvel emrde devlet ve 'askerini tanzîm ve ba'dehu menvî'-i zamîrini icrâya kıyâm eylemek mutâla'asında bulunmasıyla o dahi sulh ü salâha meyl eyledi. Devlet-i 'Aliyye'nin devâm-ı muhârebeden aczi olmayub her sene techîz-i tavâ'if-i 'askeriyye ve tertîb-i levâzımât-ı seferiyye etmekde idiyse de tekâlif-i şâkka ile memâlik-i mahrûse ahâlîsi mübtelâ-yı zucret ü müzâyaka ve umrân-ı memâlik günden güne mütehavvil-i harâbî olmağla ve böyle dört devlet ile muhârebe etdikce istirdâd-ı zâyi'ât mümkin olamayacağı meydânda bulunmağla, hem işbu ittifāk-ı murabba' karîn-i inhilâl olmak ve hem de bir mikdâr nefes alub idâre-i mülkiyye ve 'askeriyesine nizâm vermek içün saltanat-ı seniyyenin dahi sulha ihtiyâcı olduğundan zâyi'âtını gözden çıkarmış ve 'akd-ı musâlahayı mütemennî bulunmuşidi. Binâ'en aleyh bu kerre İngiltere ve Felemenk devletleri tarafından 'arz olunan tavassut, düvel-i muhâribîn cânibinden kabûl olunarak Karloviçe[1086] nâm mahallde ictimâ' olunmak üzere her tarafdan murahhaslar ta'yîn olunmağla cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den dahi Re'îsü'l-küttâb Râmi Efendi ve Dîvân-ı hümâyûn tercümânı İskerletzâde Panayot Bey murahhas intihâb ve irsâl kılındı.

Seferin üçüncü senesinde Ser-'asker olan Melik İbrâhim Paşa Kanije Kal'ası'nı bedel-i sulh olarak vermek üzere Nemçelülere teklîf-i mu'âhede etmiş iken bir netîce hâsıl olamaması ve devlete danışmaksızın hod-be-hod böyle bir emr-i azîme cür'et ve bir kal'a vermeğe niyet eylemesi esbâb-ı katlinden birisi olmuş idi. Gitdikce umûr-ı harbiyye müşkilâta sarmak hasebiyle seferin altıncı senesinde vâkı' cülûs-ı Süleymân Hân-ı Sânî'de dost olan devletlerde cârî olan

kā'ideye kıyâsen ricâl-i devletden Zülfikār Efendi zâhiren ihbâr-ı cülûs içün ber vech-i sefâret Nemçe Devleti nezdine irsâl kılınub saltanat-ı seniyye bu vechile ihtiyâr-ı tenezzül eylemiş olduğu hâlde Nemçelülerin evân-ı galebe-i mutlakaları

[1086] Karlofça.

olduğundan üç sene kadar sefîr-i mûmâ ileyhi gâh habs ederek ve gâh dürlü tahkîrât ile iz'âc eyleyerek alıkoyub ba'dehu hâric ez-imkân tekâlif-i bâride ile i'âde eylediler. Bundan sonra vakit vakit İngiltere ve Felemenk devletleri tavassutuyla ratb ü yâbis teklîfler[1087] ve Kırım Hânı vâsıtasıyla Lehlüler cânibinden taleb-i sulhu mutazammın istid'âlar vâkı' olagelmiş ise de ekserîsi iğfâl maksadına mübtenî olduğundan havâle-i rûy-ı iltifât olunmayub dârü'l-mülk-i Macaristan olan Budin istirdâd olunmadıkca sulh olunmayacağı beyân kılmmakda iken bâlâda mastûr esbâbın ictimâ'ıyla düvel-i muhâribînin cümlesi bu vechile meyl-i sulh eylediler.

'Akd-ı Sulh ü Salâh bâ-Düvel-i Muhâribîn

Sadr-ı a'zam Hüseyin Paşa ordu-yı hümâyûn ile Edirne'den hareket ve Sofya'dan murahhasları mev'id-i ictimâ' olan Karlovice'ye i'zâm eyledikden sonra Belgrad'a azîmet edüb her ne kadar emr-i musâlaha derdest-i müzâkere ise de mütâreke 'akd olunmadığından Sava Nehri üzerinden Zemun tarafına ve Tuna Nehri'nden Yançova yakasına cisrler temdîd etdirüb ahvâl-i mukâlemeye intizâr ve şâyed fesh-i müzâkerât olunur ise müteheyyi-i hücûm bulunduğunu yâr ü ağyâra ibrâz ü iş'âr eyledi. Murahhaslar beyninde devr ü dırâz-ı müzâkerât cereyânıyla bi'l-âhire yed-i istîlâlarında bulunan Erdelistan ve Macaristan Nemçelülerde ve Tameşvar eyâleti Devlet-i 'Aliyye'de kalmak şartıyla Avusturyalular ile ve Kamaniçe Kal'ası tahliye ve teslîm olunmak üzere hudûd-ı kadîme mûcebince Lehlüler ile Venedüklülerin yed-i istîlâsında bulunan İnebahtı, saltanat-ı seniyyeye redd kılınmak ve Mora Cezîresi Venedüklü'ye â'id olmak esâsıyla anlar ile bin yüz on senesi Receb'in yirmi altıncı günü (28 Ocak 1699) sulhnâmeler tanzîm ve mevâdd-ı müteferri'a dahi tetmîm ü terkîm olunarak on altı seneden berü rahne-efken-i binâ-yı sübhâni olan harb ü kıtāl mündefi' oldu. Hasbe'l-mevsim mukaddemce ordu-yı hümâyûn 'avdet etmiş olduğundan re'îs-i müşârün ileyh ahidnâmeleri mustashiben Edirne'de rikâb-ı hümâyûna muvâsalat eyledi. Rusya murahhasında ruhsat-ı kâmile bulunmamasına mebnî üç sene 'akd-ı mütâreke olunub ba'dehu rikâb-ı hümâyûna vârid olan büyükelçisi ma'rifeti ve Azak Kal'ası Moskovlu'da kalmak şartıyla bin (yüz) on üç (1701) tarîhinde anlar ile dahi 'akd-ı musâlaha kılmmışdır.

Bu muhârebe saltanat-ı seniyyenin ric'at-ı necm-i kişver-güşâyîsine mebde' olub vâkı'an dört

16

devletle on altı sene 'ale'd-devâm ceng eylemek kolay şey değil ise de ibtidâ-yı seferde Sadr-ı a'zam Kara Mustafa Paşa'nın ve üçüncü senesinde Ser-'asker Melik

[1087] ratb ü yâbis teklîf: yaş-kuru teklif, münâsebetli münâsebetsiz teklif.

İbrâhim Paşa'nın töhmet-i inhizâm ile katl olunmaları ahlâflarının telâş ve 'adem-i cür'etlerini müstelzim olduğundan bu keyfiyyet akvâ-yı esbâb-ı mağlubiyyet olduğu bî-iştibâhdır. Her kumandandan fevz ü zafer olur ise envâ' menâfi' ve iltifâta mazhar ve aksi takdirde makhûr ve müdemmir olacağı rütbe-i bedâhetde iken şıkk-ı sânîyi ihtiyâr eder adam bulunmak mümkin müdür? Esbâb-ı mücbire-i nâgeh-zuhurdan mâ'adâ hezîmet, ya noksân-ı levâzımâtdan veyâhud müdebbir-i 'asker olan zâtın 'adem-i kifâyetinden neş'et edegelmişdir. Halbuki Mustafa Paşa katl olunmasa telâfî-i mâfâta kādir olacağında ol 'asrın erbâb-ı basîreti müttefik idi. Müşârün ileyhümâdan mâ'adâ muhâberât-ı vâkı'ada ve istîlâlarda din ü devletleri uğurunda fedâ-yı can eden vüzerâ ve ümerâ pek çok olub yalnız otuzdan mütecâviz vezîr-i dil-sîr[1088] ni'met-i şehâdet olmuşdur. Bu seferin zuhûruna bâ'is ü bâdî ve Kurs Kralı nâmıyla müştehir olan Orta Macar Kralı Tökeli İmre'nin hayli hıdemâtı sebkat etmiş ise de hükm-i kader mâni'-i tefeyyüzü oldu ve müzâkerât-ı sulhiyede Nemçe murahhasları müşârün ileyhin mukayyeden kendülerine teslîmi husûsunda fevka'l-'âde ısrâr eylemiş oldukları hâlde saltanat-ı seniyye 'avdet-i harbi ihtiyâr edüb bu mihmân-keşliği bir vechile kabûl edemeyeceğini kat'iyyen ifâde ve tezkâr etmekle bi'z-zarûre Nemçelüler bu da'vâdan ferâgât eylediler ve müşârün ileyhe İzmid civârında cesîm çiftlik ve mu'ayyenât-ı vâfiye ihsân olunarak bi'l-cümle tevâbi'âtıyla orada iskân kılındı.

Hasbe'l-musâlaha vârid olacak büyük elçilerin İstanbul'da kabûl olunması münâsib olduğundan pâdişâh hazretleri Edirne'den tahrîk-i rikâb-ı nehzat ve İstanbul'a 'avdet buyurub sefer takrîbiyle Memâlik-i Mahrûse ahâlîsine tarh olunan vergilerin ref' ü ilgâ ve bekāyâsı bulunan üç bin bu kadar kisenin 'afv ü imhâ olunduğunu mutazammm fermânlar neşr ve ahâlî üzerine bâr olmamaları içün Anadolu ve Rumili ve Konya ve Sivas vâlîlerine senevî yirmişer yük akçelik hâsslar tahsîs kılındı ve ol vaktin elçileri pek galebeliklü geldiklerinden bu def'a vârid olan Nemçe elçisine yevmiyye kırk tavuk ve üç hindi ve on kaz ve otuz güvercin ve yüz elli okka un ve on okka meyve otuz okka sebze ve üç re's öküz ve bir buzağı ve on koyun ve elli kile arpa ve on kantar saman ve üç araba otluk ve otuz çeki odun ve yüz on okka kömür ve bir okka bahar ve yüz elli gurûş yevmiyye harclık tahsîs olundu.

Sultân Mustafa Hân hazretlerinin şehzâdelikleri evânda hocaları olan meşhûr

17

Vâni Efendi dâmâdı Feyzu'l-llâh Efendi, cülûs-ı Süleymân Hân-ı Sânî'de rü'esâ-yı 'askeriyye iltimâsıyla Şeyhü'l-islâm olub az müddetde 'azl ve vatan-ı aslîsi olan Erzurum'a nefy kılınmış ve altı seneden mütecâviz peygûle-nişîn-i uzlet olmuş idi.

[1088] dil-sîr: gözü gönlü tok.

Cülûs-ı hümâyûn vukû'unu müte'âkıb şehriyâr-ı vefâ-şi'âr hazretleri getürüb makām-ı fetvâya is'âd ve fevka'l-'âde hürmet ve ri'âyet buyurmalarıyla berâber müsteşâr-ı saltanat ve mü'temen-i devlet ittihâz ederek mesâlih-i mühimmede re'yine mürâca'at ederler ve sadr-ı a'zamlara: *Şeyhü'l-islâm Efendi nin rızâsından hâric işte bulunmamak üzere* tenbîh buyururlar idi. Müftî-i müşârün ileyh efâzıl-ı dehrden[1089] idiyse de evlâd ü ensâbına meftûn ve şân ü ikbâle harîs olduğundan az müddetde dört nefer evlâdını kādı'askerlik pâyeleriyle behremend etdiğine kanâ'at etmeyüb büyük oğlunu kendüsünden sonra Şeyhü'l-islâm olmak üzere pâye-i fetvâ ile dahi ser-bülend etdirdi. Sadr-ı a'zam Amucazâde Hüseyin Paşa müşârün ileyhin bu derece tegallüb ve tasallutuna tâkat getüremediğine ve bir 'illet-i müzmineye dahi mübtelâ olduğuna mebnî sadâretden isti'fâ etmekle bin yüz on dört senesi evâ'ilinde (1702) Bağdad Vâlîsi Daltaban Mustafa Paşa sadr-ı sadârete i'tilâ eyledi.

Sefer hitâmında Kırım Hânı Selîm Giray hazretleri hanlığı büyük oğlu Devlet Giray'a ferağ eylemek niyâzına ibtidâr edüb taraf-ı hümâyûndan dahi müsâ'ade-i seniyye erzân buyurulmuşidi. Lâkin müşârün ileyh Devlet Giray Hân karındaşlarıyla uyuşamamağla bir müddet anlarla münâkaşa ve bi'l-âhire cânib-i Devlet-i 'Aliyye'ye sûret-i 'isyân irâ'e ederek Kalgay Sultânı 'asâkir-i külliyye ile Bucak arâzîsine göndermiş olduğundan bu keyfiyyet mûcib-i dehşet olub Babadağı ve sâ'ir îcâb eden yerlere 'asâkir-i vâfiye ve mühimmât-ı lâzime gönderilmesiyle berâber Selîm Giray Hân hazretleri tekrâr celb buyurularak dördüncü def'a saltanat-ı Kırım ile tebcîl olundu. Bî-çâre Daltaban, Şeyhü'l-islâm Efendi ve evlâd ü ensâbına kulluk etmek üzere her dürlü fedâkarlık ve tenezzülâtı ihtiyâr etmekde ise de gılzet-i tabî'atı sâlib-i emniyyet olduğundan def'-i vücûd-ı müfti'l-enâm içün Tatar fitnesini tahrîk etmek töhmetiyle ma'zûl ve maktûl ve bir iki ay mukaddem riyâsetden nâ'il-i vezâret olan Rami Mehmed Paşa makām-ı sadârete mevsûl oldu.

Esbâb-ı Vak'a-i Edirne

Sadr-ı cedîd tedâbîr-i hasene ile fitne-i Tatarı izâle etmiş ise de Şeyhü'l-islâm Efendi nin

18

mu'âmelât-ı mütehakkimânesi rûz-be-rûz terakkî ile tahammül derecesini geçerek hükm-i makām-ı hukûk-ı lutf-dîdegîye galebe eylediğinden tahrîk-i fitne ile müftî-i müşârün ileyhin müdâfa'asına kıyâm eyledi. Lâkin kânûn-ı fesâd tertîbi mertebesinde kalmayub tebdîl-i saltanat derecesine kadar uluvv-efşân ve kendüsi dahi isâbet-i şerâre-i fitne ile mübtelâ-yı hüsrân oldu. Çünki Şeyhü'l-islâm Efendi nin menâsıb ve merâtib-i ilmiyyeyi evlâd ü ensâbına tahsîs eylemesinden nâşî

[1089] efâzıl-ı dehr: çağın en faziletlileri

ricâl-i tarîk münkesir ve münfa'il ve 'asr-ı sâbıkda Sofya hakkında mütecâsir-i ihânet olan Vânî Efendi'nin dâmâdı bulunmak hasebiyle şeyh Efendiler dahi hânedânının adû-yı kavîsi idiler. Hattâ zuhûr-ı vâkı'a-i âtiyyede Vânî Efendi merhûmun iki nefer oğlu on-on beş seneden berü Bursa civârında pederlerinin ihyâ-kerdesi olan câmi'-i şerîf kurbunda vâkı' çiftliklerinde sâkin ve mesâlih-i devletden müctenib oldukları hâlde mûmâ ileyhümâyı getürdüb katl etdirdiler ve güyâ bu vechile Vânî Efendiden ahz-ı intikâm eylediler. Sultân Mustafa Hân hazretleri ba'de'l-musâlaha İstanbul'a 'avdet ve mu'ahharan yine Edirne'ye azîmet edüb pederleri misillü sayd ü şikâr ile oralarda imrâr-ı vakt etmekde ve kerîmelerini Köprülüzâde sadr-ı şehîd Fâzıl Paşa'nın oğlu Numan Paşa'ya ve maktûl Kara Mustafa Paşazâde Ali Paşa'ya ve silâhdârları Çorlulu Ali Ağa'ya namzed edüb Edirne'de saraylar tanzîm ü inşâ etdirmekde olduğundan yakın vakitlerde İstanbul'a gelmeyeceği anlaşılmağla bu keyfiyyet dahi Der-sa'âdet'de bulunan 'askerî tâ'ifesinin ve ahâlînin iğbirârını mûcib olmuş ve kazâ ü kader isti'dâd-ı ihtilâli tamâmen istihzâr etmiş idi. Binâ berîn bin on (yüz) beş senesi Rebî'ü'l-evvel'inde (Temmuz 1703) iki yüz kadar cebeci ulûfelerini taleb bahânesiyle 'alem-efrâz-ı 'isyân olduklarında derhâl her nev' halkın inzimâm ü teşvîkâtıyla cem'iyyet-i şekâvet kesb-i vüs'at ü cesâmet ederek cumhûr intihâbıyla Kavanoz Ahmed Paşa sadr-ı a'zam ve müftî-i esbak İmam Mehmed Efendi Şeyhü'l-islâm ve kul kethüdâlığından münfasıl Çalık Ahmed Ağa yeniçeri ağası olub sâ'ir menâsıb-ı ilmiyye ve seyfiyye ve mülkiyye dahi ma'zûlînden ma'lûmü'l-esâmî kesâna tefvîz olundu ve rikâb-ı hümâyûna takdîm olunan 'arz (ü) mahzarda Şeyhü'l-islâm Feyzu'l-llâh Efendi ile dört nefer evlâdının 'azl olunarak ba'zı su'âl ve cevâb zımnında İstanbul'a gönderilmesi ve şehriyâr-ı enâmın İstanbul'a teşrîf buyurması iltimâs kılındı. Bu haber Edirne'de pâdişâh-ı enâma lede'l-vusûl mufassalât-ı tevârîhde beyân ve tevzîh olunduğu üzere şirâze-i ihtilâl va'd ü va'îd ile müntec-i inhilâl olmamağla muhârebeye karâr verilüb yirmi binden mütecâviz tavâ'if-i 'askeriyye neferâtıyla üç

19

beş bin kadar seyirci ve müşevvik gürûhu İstanbul'dan hareket ve pâdişâh hazretleri dahi rikâb-ı hümâyûnda bulunan erkân-ı devlet ve yeniçeri ve sâ'ir 'asâkir-i muvazzafa ile Hafza merhalesine nehzat edüb ferîkayn beyninde iki sâ'atlik mesâfe kaldıkda ma'iyyet-i hümâyûnda bulunan 'asker mukaddemce pes-perde-i hafâda İstanbul ordusunda olan hem-cinsleri cânibinden celb kılınmış idüğünden bağteten cümlesi İstanbul mu'askerine dehâlet etmeleriyle Sultân Mustafa Hân hazretleri yanında saray halkından ve vüzerâ tevâbi'âtından gayrı kimse kalmadığına mebnî bi'z-zarûre Edirne'ye 'avdet eyledi.

Saltanat-ı Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis

Müte'âkiben İstanbul ordusu Edirne'ye vâsıl ve bilâ-ifâte-i vakt Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis ibn-i Sultân Mehmed Hân-ı Râbi' hazretlerini sene-i mezbûre Rebî'ü'l-âhir'in onuncu günü (23 Ağustos 1703) taht-ı saltanata iclâs ile murâd-ı fu'âdlarına nâ'il oldular.

Şehriyâr-ı sâbık hazretleri otuz bir yaşında cülûs ve dokuz seneye karîb pâdişâhlık edüb hal'inden yüz kırk gün mürûrunda mürtehil-i dâr-ı âhiret olmuş ve Yeni Câmi' Türbesi'ne defn olunmuşdur. Mütekaddimîn-i ecdâdı misillü iki def'a saff-ı mesâfda bi'z-zât ihrâz-ı mesûbât-ı gazâ eylemiş hoş-gû ve fatîn bir pâdişâh idi.

Nasb-kerde-i cumhûr olan sadr-ı a'zam ve Şeyhü'l-islâm ve sâ'irleri ibkā ve Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed Ağa'ya vezâret i'tâ olunub sadr-ı sâbık Rami Paşa ile ba'zı erkân-ı devlet ihtifâ eylediler ve mahbûs Müftî-i Sâbık Feyzu'l-llâh Efendi ve büyük oğlu Fethu'l-llâh Efendi kemâl-i ezâ ü cefâ ile i'dâm ve kusûrları Kıbrıs'a iclâ kılındı.

Pâdişâh-ı cedîd hazretleri mevkib-i saltanat ile İstanbul'a muvâsalat buyurdukdan sonra Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed Ağa'nın etvâr-ı tahammül-fersâsı pâ-dâşı olan mütegallibeden efzûn olmağla evvelâ anın nefy ü izâlesinden bed' olunub ba'dehu sadr-ı a'zam ve Şeyhü'l-islâm ve sâ'ir nasb-kerde-i eşkıyâ olan erbâb-ı menâsıb birer ikişer nefy ü teb'îd ve gül-zâr-ı saltanat hâr-ı âzâr-ı istîlâlarından tahlîs kılınmağla ve mütecâsir-i bagıyy ü tuğyân olmak teşebbüsüne mübâşeret eden havene dahi kahr ü tedmîr olunmağla bin yüz yirmi üç (1711) senesine kadar mümtedd olan Enişte Hasan Paşa

ve Kalaylı Ahmed Paşa ve Baltacı Mehmed Paşa ve Çorlulu Ali Paşa ve Köprülüzâde Nu'man Paşa eyyâm-ı sadâretleri kemâl-i asâyîş ile mürûr eyledi.

Sefer-i Moskov ve Serdârî-i Baltacı Mehmed Paşa ve Ahvâl-i Ceng ü Sulh

Azak Kal'ası hasbe'l-mu'âhede Rusya'da kalmak hasebiyle Taygan Limanı'nda donanma tedâriği ve Ur Kapusu hâricinde mevâkı'-i müte'addidede kal'alar inşâsı ile Kırım Hükûmeti'ni taht-ı tehdîd ü ihâfeye almakda olduğundan saltanat-ı seniyye dahi Azak Denizi Boğazı'nda vâkı' Yeni Kal'a'nın binâsına ikdâm ve Kuban Nehri sahilinde ve sâ'ir îcâb eden yerlerde müte'addid istihkâmlar inşâsıyla Moskovlu cânibinden meşhûd olan sû-i niyetin esbâb-ı müdâfa'asına ihtimâm etmekde olduğu hâlde Moskov Çarı Büyük Petro ile İsveç Kralı meşhûr Demirbaş beyninde ateş-i harb ü kıtāl germâ-germ işti'âl olması Devlet-i 'Aliyye'nin politikasına muvâfık gelmiş ve hattâ min gayr-ı resmin İsveç Kralı'na i'âne eylemesi hafiyyen Kırım Hânı'na iş'âr kılınmış iken mûcib-i nakz-ı sulh

olacağı mutâla'asıyla mu'ahharan fermân gönderilub bî-taraf durması tavsiye ü tenbîh olunmuş idi. Hükümdârân-ı müşârün ileyhümâ beyninde vâkı' olan muhârebâtda hümâ-yı zafer gâh birisinin ve gâh diğerinin başına konmakda idiyse de hic birisinde lâne-sâz-ı istikrâr olmadığı hâlde bi'l-âhire re's-i hudûdda vâkı' Baltova nâm mahalde vukû' bulan melhame-i kübrâda İsveç Kralı inhizâm-ı fâhiş ile münhezim ve memleketine 'avdet içün mecrûhen ser-haddât-ı hakânîden Bender'e 'âzim olmağla Moskovlular ta'kib-künân, hudûd-ı Devlet-i 'Aliyye'yi tecâvüze cesâret ve memâlik-i Mahrûse ahâlîsine îsâl-i hasâret eylediler. Bu keyfiyyet devleteyn beyninde mûcib-i kîl ü kāl ve 'âkıbet müntec-i harb ü kıtāl olmağla otuz bin yeniçeri ve on bin sipâh ve yedi bin topcu ve cebeci tertîb ve ikinci def'a sadârete gelen Baltacı Mehmed Paşa serdâr-ı ekrem nasb olunarak bin yüz yirmi üç senesi evâ'ilinde (1711) Tuna'ya doğru hareket eyledi. Ve vülât-ı etrâfa mevkib-i hümâyûna sür'at-ı muvâsalatları zımnında evâmir-i ekîde ısdâr ü irsâl kılındı. Mu'asker-i İslâm Tuna Nehri'ni mürûr etdikden sonra Prud Suyu kenârında bağteten Rusya İmparatoru Büyük Petro'nun taht-ı kumandasında bulunan orduya tesâdüf etmekle sabahdan ahşama kadar muhârebe ve 'asâkir-i düşmanı muhâsara edüb Moskovlular ise gerek harbce ve gerek zahîrece pek ziyâde müzâyâkaya giriftâr olduklarından ve Kırım Hânı hatt-ı ric'atlerini kat' etmek hasebiyle bir vechile 'avdete dahi muktedir olamadıklarından çâr-

21

nâ-çâr istîmân ve her ne teklîf olunur ise kabul edeceklerini 'arz ü ityân eylediler. Bunun üzerine İsveç Kralı ve Kırım Hânı hâzır olduğu hâlde müzâkere-i maslahat olunub Azak Kal'ası kâffe-i top ve mühimmâtıyla taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'ye teslîm ve müceddeden inşâ olunan sâ'ir kal'alar hedm olunmak ve Kırım Hânı'na ve Leh Hükümetine tâbî' olan Kazaklara Moskovlu cânibinden vechen mine'l-vücûh müdâhale olunmamak ve İsveç Kralı'nın sâlimen memleketine mürûruna mümâna'at kılınmamak ve İstanbul'da Rusya elçisi ikāmet etmemek şerâ'itiyle tecdîd-i musâlahaya karâr virülüb İsveç Kralı'nın ve Kırım Hânı'nın işbu istîmânı 'adem-i kabûl ile Moskov ordusunu harben esîr etmek hakkında olan re'ylerine iltifât olunmadı. Çünki Devlet-i 'Aliyye'ce en mühim mâdde kendüsüne dahîl düşen İsveç Kralı'nı memleketine göndermek ve hilâf-ı ahd Ur Kapusu hâricinde inşâ olunan istihkâmâtı hedm etdirmek idi. Lutf-ı Hakkla bunlardan fazla olarak Azak Kal'ası'nın tahlîs ve Kazaklara 'adem-i müdâhale gibi hudûd-ı İslâmiyye'den tebâ'üdü mutazammın şerâ'itin kabul etdirilmesiyle iktifâ kılındı ve şimdi Moskov ordusunu hey'et-i hâzırasıyla tutmak mümkin olsa bile mevâdd-ı mün'akidenin fi'le gelmesi tekellüfât ve muhârebât-ı azîmeyi mûcib olur denilerek zebûn-keşlik vadisine irhâ-yı inân olunmadı.

Sadr-ı a'zam Baltacı Mehmed Paşa ketm-i zamîre kādir olmadığından rikâb-ı hümâyûn kā'im-makāmı bulunan Damad Ali Paşa ki sonraları Şehid Ali Paşa nâmıyla meşhûr olmuşdur. Anın hakkında dilgîrliği mutazammın ba'zı tefevvühâtı vâkı' olmağla Ali Paşa muztarib olub sadr-ı müşârün ileyh böyle muzafferen rikâb-ı hümâyûna gelür ise kendüsi içün vehâmeti müstelzim olacağını der-pîş ve şeyhü'l-islâm efendi ile dârü's-sa'âde ağasını dahi efkârına celb ederek huzûr-ı hümâyûnda fasl ü mezemmet etmeğe ve: *Rusya İmparatoru bu derece mağlûb olmuş iken salıverilmesi imparatoriçenin hafiyyen takdîm etdiği mücevherât ve emvâl-ı bî-pâyânın semeresidir* dimeğe başladılar. Lâkin pâdişâh hazretleri böyle muzafferiyet-i fevka'l-'âdeye mazhar olan zâtın tenkîlini tecvîz etmeyüb fasl ü mezemmetlerinden iğmâz-ı 'ayn etmekde olmasıyla mahûf bir iftirâ tertîb edüb: *Pâdişâhım sadr-ı a'zam mütecâsir olduğu kabâhatinin duyulduğunu istimâ' ederek havf-ı mu'âheze ile Edirne'de ikāmet ve ümerâ-yı 'askeriyeyi hıdmetimiz takdîr olunmadığından başka hakkımızda tertîb-i mücâzât tasavvur kılınmaktadır. Başımızın çaresine bakalım yollu ilka'ât ile tahrîk-i fitne etmek üzeredir. Derhâl çaresi görülmez ise neticesi fenâ olur* diyerek tahvîf ve her birisi yekdiğerini

22

tasdîk etmekle sadr-ı müşârün ileyh Edirne'de ulûfe vermek ile meşgûl iken ma'zûl ve Yeniçeri Ağası Yusuf Paşa makām-ı sadârete mevsûl oldu. Mu'ahharan Kırım Hânı İstanbul'a celb olunub anın ifâdâtı dahi sadr-ı sâbıkın azîm bir fırsat fevt etdiğini müş'ir olduğundan kethüdâsı 'Osmân Ağa ile mektubcısı Ömer Efendi i'dâm olunub paşanın dahi katli zımnında fermân-ı 'ālî ısdâr kılınmış iken kable'l-vusûl menfâsı olan Limni'de vefât eylemişdir. Müşârün ileyh baltacılıkdan gelme ise de cühelâdan olmayub fenn-i mûsikî ve san'at-ı kitâbetden behre-dâr ve oldukca 'ilm ü ma'ârife intisâb ile şöhret-şi'âr idi. Yazıcı Efendi baş halîfesi iken Sultân Ahmed Hân hazretlerine kesb-i ihtisâs eylemiş olduğundan cülûs-ı hümâyûnları vukû'unda def'aten mîrâhur-ı evvel ve müte'âkiben Kapudân-ı Deryâ nasb olunub çok geçmeksizin sadr-ı sadârete i'tilâ eylemiş ve ikinci sadâretinde böyle bir hıdmet-i azîmeye muvaffak olmuşdur.

Rusya İmparatoru icrâ-yı şerâ'it-i mün'akidede ta'ahhürât ve İsveç Kralı'nın memleketine azîmeti husûsunda müşkilât göstermekde olduğundan tekrâr ihtiyâr-ı sefer olunmağa karâr verilüb lâkin Sadr-ı a'zam Yusuf Paşa gevşek davranmakda olmasıyla 'azl ve nişâncı bulunan Silâhdâr Süleymân Paşa nasb olundukdan sonra Rusyalular îfâ-yı ta'ahhüdâtda kusûrlarını i'tirâf ve icrâ-yı şerâ'ite ibtidâr eylediklerinden sefer mâddesi te'hîr olunub İsveç Kralı'nın azîmeti kendüsüne teblîğ olundukda muhâlefet etmekle ve bu hâl ile Bender'de ikāmeti dahi devletin işine el vermemekle cebren kaldırılub Dimetoka'ya getürüldü. Lâkin kral-ı müşârün ileyh hakkında ihtiyâr olunan mu'âmele-i bâride şân-ı saltanat-ı seniyyeye

gayr-ı lâyık idüğü cihetle mu'tarız-ı enâm olduğundan bu işe sebeb olan sadr-ı a'zam ve Şeyhü'l-islâm ve Kırım Hânı 'azl olunarak makām-ı sadârete İbrâhim Paşa ve Kırım Hânlığı'na hân-ı ma'zûlün küçük birâderi Kaplan Giray Hân i'tilâ eyledi.

Sadâret-i Şehid Ali Paşa

Müşârün ileyh İbrâhim Paşa kalyon kapudânlarından olub Akdeniz'de hıdemât-ı mebrûresi zuhûr etmiş cer'î ü cesûr bir zât ise de umûr-ı devletden bi'l-külliye gâfil olmağla ve Damad Ali Paşa'yı bağteten katl ü i'dâm etmek efkârında olduğu istimâ' olunmağla sadâretinin yirmi birinci günü enderûn-ı hümâyûna celb ile mühr-i sadâret istirdâd ve saha-i hestîden ib'âd olunub beş-altı seneden berü vezîr-i ma'nevî olan müşârün ileyh Ali Paşa lâbis-i ferve-i sadâret-i 'uzmâ oldu.

23

Sadr-ı cedîd 'ilm ü fazl ile ârâste ve istikāmet ü salâh ile pîrâste olub hele ahz-ı rüşvet mâddesi be-gâyet menfûru olduğundan yeniçeri ağalarının hîn-i nasbında sadr-ı a'zamlara ve zâbitân-ı 'askeriyyenin yeniçeri ağalarına veregeldikleri hedâyâ-yı mu'tâdeyi bile ref' ü ilgâ ve her tarîkce ehl ü erbâbının intihâbı husûsuna i'tinâ edüb adâlet ve hakkâniyeti mutazammın kendü kalemiyle bi'l-cümle vülâta ta'lîmâtlar irsâl ve umûr-ı muhtelle-i devletin tashîh ve hey'et-i sâbıkasına ircâ'ı emrinde bezl-i iktidâr eyledi. Hattâ Haremeyn-i Şerîfeyn evkāfı dârü's-sa'âde ağalarının nezâretinde olmak hasebiyle bir takım gâsıb ve nâ-ehiller umûr-ı evkāfa müstevli olduklarından ekser evkāf-ı haremeyni Evkāf Muhâsebesi nâmıyla teşkîl etdiği hey'et-i idâreye kaldırdub kat'-ı tenâsül mâdde-i nâ-meşrû'unun men' ü ibtâli zımnında dahi Mısır vâlîsine mü'ekked fermânlar gönderdi. Lâkin buğz ü adâveti kavî ve sefk-i dimâya dahi mâ'il olduğundan takarrub-i pâdişâhî ile kesb-i ikbâl etdikden sonra sadr-ı a'zam nasb olununcaya kadar beş altı sene müddetde makām-ı vekâlete gelen vüzerâya rahat ve huzûr vermeyüb evvelâ Çorlulu Ali Paşa gibi dört seneden mütecâviz zamân-ı sadâretinde hüsn-i idâreye nâ'il olmuş ve birkaç sefere kifâyet edecek zehâ'ir ü mühimmât cem' ü iddihârına himmet etmiş olan zâtı mücerred husûmet-i zâtîye uğrunda 'azl ü nefy etdirmekle kanâ'at etmeyüb bir buçuk sene mürûrunda katl etdirmişdir. Ba'dehu Köprülüzade Numan Paşa üç ay sadâretde bulunub fazl ü necâbetine mebnî yalnız 'azl ile kurtuldu ve Numan Paşa fütûhât-ı fevka'l-'âdeye mazhar olmuş iken mükâfât yerine 'azl ü nefy etdirüb hele katl fermânı vâsıl olmaksızın fevt oldu. Mu'ahharan sadârete gelen Yusuf Paşa ve Silâhdâr Süleymân Paşa ve İbrâhim Paşa'nın bilâ-mûcib katillerine 'illet-i müstakille olub sâ'ir vüzerâdan dahi nüfûs-ı kesîre itlâf etmişdir. Hâsıl-ı kelâm bir sûretle muğberr olduğu eşhâsı mutlaka katl etdirinceye kadar uğraşmak mu'tâdı olmağla ber vech-i âti Mora fethi gibi hıdemât-ı mebrûreye muvaffak olmuş iken Varadin

muhârebesinde şehâdeti vukû' buldukda erkân-ı devlet mesrûr ve muhâkeme-i ef'âli vâbeste-i yevmü'n-nüşûr oldu.

Zuhûr-ı Sefer-i Venedik ve Serdârî-i Şehid Ali Paşa ve Feth-i Mora

Rusya mes'elesi hitâm buldukdan ve İsveç Kralı'na taraf-ı pâdişâhîden on bin altun yol harclığı ve murâssa' bisâtlı atlar ve sâ'ir levâzımât ihdâ ve bir mikdar 'asker dahi terfîk

24

olunarak memleketi cânibine i'âde kılındıkdan sonra devletce meşgûliyet kalmadığından Mora'nın tahlîsi düşünülmeğe başlandı. Bu evânda ise Bosna Vâlîsi Köprülüzade Numan Paşa Karadağ usâtının te'dîbine me'mûr olduğundan taraf taraf tedmîr ü tenkîl olunan usâtın bakıyyetü's-süyûfları Venedik Hükûmeti'ne ilticâ edüb ba'zı mertebe mazhar-ı mu'âvenetleri olmalarıyla ve Akdeniz'de birkaç kıt'a İslâm sefîneleri gâ'ib olarak mu'ahharan bunların Venedik korsanları tarafından tutulmuş idüğü tebeyyün eylemesiyle bin yüz yirmi yedi senesi evâ'ilinde (1715) pâdişâh hazretleri Edirne'ye azîmet ve oradan sadr-ı müşârün ileyhi serdâr-ı ekrem nasb ederek Mora istirdâdına me'mûr eylediler.

Mu'asker-i İslâm Mora Cezîresi'ne dâhil oldukdan sonra bir aya varmaksızın Gerdos ve Anabolu kal'aları ve müte'âkiben Moton ve Koron ve sâ'ir kılâ'-ı cezîre kâmilen zabt ü teshîr ile Venedik'e mu'âvenet eden ser-keşân ahâlî tenkîl ü tedmîr olundukdan başka donanma-yı hümâyûn kuvvetiyle İstendil ve Çuka adaları ve Hanya ve Kandiye muhâfızları ve Bosna gâzîleri ma'rifetleriyle Fâzıl Ahmed Paşa sulhunda Venediklüler yedinde kalan Suda ve Esirlonka cezîreleri ve Bihke sancağı muzâfâtı feth ü istirdâd olundu.

Sadr-ı a'zam az vakit içinde bu kadar fütûhâta mazhar olduğundan dilbeste-i gurûr olmağla rikâb-ı hümâyûna 'avdetinden sonra sene-i âtiyyede Korfa Adası'nı ve Venedik sahillerini zabt ü teshîr ile Bosna'ya bir tarîk-i bahrî açmak ve bu sebeble Macaristan taraflarına hareketi teshîl eylemek arzusuna düşüb esbâb-ı seferiyye istihzârına dâmen-dermiyân idi.

Zuhûr-ı Sefer-i Nemçe

Nemçelüler ise işbu Venedik muhârebesine mübâşeret olunalıdan berü 'arz-ı tavassut ve icrâ-yı ta'rîzât etmekde oldukları hâlde Mora'nın fethiyle iktifâ olunmadığını ve işin netîcesi kendülerine dokunacağını gördüklerinde: *Venediklü ile ittifâkımız olduğundan sene-i sâbıkada îkā' olunan zarar tazmîn olunmaz ise biz de dâhil-i harb olmağa mecbûruz* deyu i'lân-ı harb edeceklerini sarâhaten beyân eylediler. Eğerçi îrâs olunan zarar tazmîn olunsun dimekden murâdları saltanat-ı seniyyenin iki yüz yıllık kadîmî mülkü olan ve bu kerre istirdâd olunan

Mora'yı Venediklü'ye girü verdirmek demek olmadığı ve bunun imkânı bulunmayacağı ma'lûm ise de İstendil ve Çuka adalarını kurtarub

25

sulh etdirmek isterler idi. Lâkin sadr-ı a'zam aslâ oralara yanaşmayub Nemçe ve Venediklü ile mukaddemen 'akd olunan musâlahalar yekdiğerine merbût ve ahidnâmeler bu kayd ile meşrût olmadığından Nemçelülerin bu da'vâya hakları yokdur deyu îrâd-ı delâ'il ile ilzâm kaydına düşdü ve Mora fethiyle iktifâ olunub mâddenin tatlı bağlanmasını sevk eden erkân-ı devlete çîn-i cebîn izhârıyla ihâfeye başladı. Devletler beyninde cereyân eden mu'âmelât kuvvet ü kudrete müstenid olub edille-i kaviyye ve mülzemenin aslâ fâ'idesi olmadığından tekevvün eden ahvâl müntec-i harb ü kıtāl olmağla bin yüz yirmi sekiz senesi evâ'ilinde (1715) sadr-ı müşârün ileyh ordu-yı hümâyûn ile Belgrad'a doğru nehzat ve Korfa Adası'nın teshîri zımnında Diyarbekir Beylerbeyisi Kara Mustafa Paşa'yı Ser-'asker nasb ederek donanma-yı hümâyûn ile kapudân paşayı ma'iyyetine bi't-ta'yîn ol cânibe i'zâm eyledi.

Sene-i mezbûre Şa'bân'ınm evâsıtında Varadin Kal'ası muhâsara olunmak niyetiyle Belgrad'dan Zemun tarafına mürûr olunub kal'a-i merkûmeye takarrub olundukda 'asâkir-i tarafeyn talî'aları beyninde şiddetlü bir muhârebe vâkı' olarak iki bin kadar düşman 'askeriyle bir general katl ü tedmîr ve birisi dahi esîr kılındı.

Ol gün 'ale'l-umûm Nemçe ordusu üzerine hücûm olunmak tasavvur kılınmış ise de henüz 'asker-i İslâm'ın arkası alınmadığından ve toplar ile mühimmât-ı harbiyye kâmilen vâsıl olmadığından cesâret olunamadı. Vâkı'an nevâkıs-ı 'asker ü mühimmât ile bilâ-tertîb hücûm olunmak muhâtaralu idiyse de düşmanın 'askeri dahi tecemmu' etmemiş bulunduğu cihetle bu te'hîrden Nemçelüler daha ziyâde müstefîd oldular ve gerüden gelmekde olan imdâdlarıyla birleşdiler.

Şehâdet-i Sadr-ı a'zam Ali Paşa ve İnhizâm-ı Mevkib-i Hümâyûn

Ertesi gün mu'asker-i hümâyûnun pîşgâhına metrisler kazılub etrâfı dahi mühimmât arabaları dizilerek tahsîn kılındı. Daha ertesi gün vakt-i sabahda Nemçelüler sol kol ve yeniçeri metrisleri üzerine sahte bir hareket gösterib sağ kol metrislerine şiddetle hücûm eylediler. Bu metrislerde bulunan piyâde Arnavud 'askeri pây-dâr olamayub arkalarında bulunan Anadolu süvârîsi dahi vâlî ve kumandanları bulunan Türk Ahmed Paşa'nın şehâdeti sebebiyle ric'at eyledikleri Sadr-ı a'zam Ali Paşa'nın manzûru oldukda yanında bulunan sipâh ve silâhdâr süvârîleri

26

ve kendü dâ'iresi halkıyla bi'z-zât müdâfa'a-i düşmana şitâb ettiği hâlde alnından kurşun ile urulub şehîd olmağla bu keyfiyyet cünûd-ı İslâmiyye'nin perîşânlığına ve düşmanın ordu-yı hümâyûn derûnuna fırsatyâb-ı vülûc[1090] olmalarına bâ'is oldu.

Yeniçeriler kendü üzerlerine gelen düşman 'askerini perîşân ve ta'kîb ederek düşmanın birkaç tabya ve haylice toplarını zabt etmişler iken sadr-ı a'zamın şehâdetini ve sağ koldan a'dânın ordu-yı hümâyûn derûnuna girdiğini idrâk ile anlar dahi bi'z-zarûre ric'at eylemeleriyle kâffe-i hıyâm ve toplar ve sâ'ir mühimmât yerlerinde terk olunarak ol gün akşama kadar takım takım Belgrad'a vâsıl oldular ve Nemçelüler dahi bu galebe ile iktifâ edüb ta'kîb eylemediler. Haber-i hezîmet, rikâb-ı hümâyûna vâsıl oldukda sadâret ve serdârlık Belgrad Muhâfızı Halîl Paşa'ya tevcîh olunub Korfa Cezîresi'ni muhâsara iden 'asker gerü alındı ve Avusturyalılar ba'de'l-galebe Tuna'yı geçüb Tameşvar Kal'ası'nı muhâsaraya i'tinâ ve üç ay kadar harb ü kıtāl vukû'undan sonra ber vech-i istîmân istîlâ eylediler.

Ertesi sene ki bin yüz yirmi dokuz (1716) tarîhidir. Nemçelüler Belgrad'ı muhâsara etmekle Sadr-ı a'zam Halîl Paşa Edirne'de rikâb-ı hümâyûndan mufârekat ve müstashib ma'iyyeti bulunan 'asâkir-i külliye ile cânib-i Belgrad'a sevk-i tevsen-i müsâra'at edüb lâkin düşman istihkâmât-ı cesîme ile ordusunu tahsîn etmiş bulunduğundan vâkı' olan muhârebede 'asker-i İslâm mübtelâ-yı kesr ü inhizâm olmağla bu bozgunluk dahi Belgrad'ın eyâdi-i a'dâya giriftâr olmasını müstelzim oldu. Bunun üzerine sadr-ı müşârün ileyh ma'zûl ve nişâncı bulunan Mehmed Paşa sadr-ı sadârete mevsûl olub ordu-yı hümâyûnu Edirne'ye getürdü.

Sadâret-i Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa

Meşhûr Nevşehirli İbrâhim Paşa ki pâdişâh hazretleri şehzâde iken baltacı bulunduğundan bir takrîble kesb-i temahhus edüb cülûs-ı hümâyûndan sonraca dârü's-sa'âde ağası yazıcılığı mansıbına ta'yîn olunmuş ve haylice kesb-i ta'ayyün etmiş idi. Çorlulu Ali Paşa sadâretinde 'azl ü ihrâc ve ba'zı mertebe iz'âc olunub Varadin Vak'ası'nda mevkûfâtcılık mansıbıyla ordu-yı hümâyûnda bulunduğundan haber-i inhizâmı mutazammın tanzîm olunan 'arz (ü) mahzar mûma ileyh vâsıtasıyla takdîm kılınmağla huzûr-ı hümâyûna vâsıl olundukda tecdîd-i berât-ı ubûdiyyet edüb evvelâ mîr-ahur ve müte'âkıben

27

rikâb-ı hümâyûn ka'im-makāmı nasb olundu. Müşârün ileyh oldukca okur-yazar ve ashâb-ı ma'ârif ü kemâle i'tibâr ve iltifât eder, nabz-gîr ve mizâc-âşinâ sehî ü bâzil ve zevk ü hevâya mâ'il bir rind-i kallâş olmağla günden güne takarrub ü ikbâli tezâyüd ederek damadlık şerefine dahi mazhar oldu.

[1090] vülûc: girme, sokulma, duhûl.

'Akd-ı Musâlaha

Evsâf-ı mebsûta hükmünce bir an evvel harbin indifâ'ıyla dünyadan kâm almak nehbe-i âmâli idüğüne mebnî kā'im-makām olur olmaz İngiltere ve sâ'ir düvel sefâretlerine mürâca'at ile istihsâl-i musâlahaya dâmen-dermiyân olmuş iken bu teşebbüsü cünûd-ı İslâmiyye'nin mûcib-i fütûru olmak üzere ithâm olunduğundan bi'z-zarûre dest-keş-i ferâğ oldu. Lâkin Belgrad inhizâmı terakkî-dâr olan istidrâcına hıdmet etmekle otuz senesi evâ'ilinde (1718) sadr-ı sadârete i'tilâ edüb müttehî-i hareket olan ordu-yı hümâyûnu bi'l-istishâb Sofya'ya doğru azîmet eyledi. İngiltere ve Felemenk devletlerinin tavassutu karârlaşdırılmış ve Morava Nehri'nden hudûd kat'ıyla Tameşvar ve Belgrad eyâletlerinin Nemçelü'ye terkine ve Çuka adalarıyla Venedik Körfezi'nde vâkı' ba'zı mahallerin Venedüklü'ye reddine ızhâr-ı muvâfakat olunmuş olduğundan bin yüz otuz senesi Ramazân'ı evâ'ilinde (Ağustos 1718) (*Pozorofça Sulhu*) nâmıyla meşhûr olan ahidnâmede münderic şerâ'it mûcebince devleteyn-i müşârün ileyhümâ ile tecdîd-i müsâlemet kılındı.

Sadr-ı a'zam İbrâhim Paşa her nasıl olur ise olsun şimdilik 'akd-ı sulh olunarak 'askere nizâm verildikden ve levâzımât-ı seferiyye istihzâr kılındıkdan sonra istirdâd-ı zâyi'âta mübâşeret kılınmak sözüyle mesâmi'-i devleti tanîn-endâz edüb hattâ mecbûriyyet-i sulhiyyeyi mutazammın bir takım delâ'il ve âti içün dürlü tesliyet ve mâl-i hülyâyı hâvî bir layihâ kaleme aldırmışdır ki Vak'anüvist Esad Efendi merhûm bi'l-münâsebe bu lâyihâyı tarîhine derc eylemişdir ve reviş-i ifâdesine bakılınca bir Ecnebî zâbıtı cânibinden yazılmış ve hey'et-i devleti kandırmak maksadına mebnî tertîb kılınmış olması tahmîn olunur.

Hitâm-ı musâlahadan sonra sadr-ı a'zam 'asker-i İslâm ile Edirne'ye 'avdet ve oradan dahi pâdişâh hazretleriyle berâber İstanbul'a muvâsalat edüb mahlûl olan ulûfe-i 'askeriyyenin hazîne-mânde edilmesine i'tinâ ederek iki üç sene zarfında on bin kise kadar tenkîs-i mesârifâta muvaffak oldu ki 'asrımız hesâbına göre üç dört yüz bin kise dimek olur.

28

Lâkin bu paralar ile tanzîm-i levâzım-ı harbiyye ve tertîb-i mukteziyât-ı mülkiyye husûslarında nasb-ı nefs-i ihtimâm eylemek ferâ'iz-i hâliyeden iken Belgrad'a bedel Vidin ve Niş kal'alarının müceddeden inşâsından gayri bir şey görülmeyüb himmet ü mesâ'îsi Kağıdhâne ve Boğaziçi mesîrelerinin i'mâr ve tesviyesine ve sûr-ı hümâyûnlar tanzîmine ve Nev-bünyâd ve Mîr-âbâd ve Bağ-ı ferah ve sâ'ir bu misillü nâmlar ile kendüsünün ve avenâtının binâ ü inşâ eyledikleri konak ve yalılarda mevsim-i şitâda helva sohbetleri ve eyyâm-ı baharda lâle çerağları tertîb

ederek şu'arâ ve nüdemâ ve erbâb-ı zevk ü tarab ile imrâr-ı eyyâm eylemek mâddelerine münhasır ü masrûf idi.

Beş altı sene kadar hâl bu minvâl üzere cereyân edüb her ne kadar halk zevk ü şevke dalmış ise de bu gidiş 'âkıbet bir netîce-i vahîme tevlîd edeceği meydânda olduğundan sadr-ı a'zamın bu derece sefâhet ü hevâya inhimâki hey'et-i devlete sirâyet eylediğinden bahsle kadh ü mezemmeti zebân-zed-i enâm olmağa başladı ve devletce mûcib-i şeref ü şân olabilecek ve bekā-yı câh ü ikbâle hıdmet edecek ba'zı nümâyişlere ihtiyâc hâsıl oldu.

Zuhûr-ı Sefer-i İran

Binâ'en aleyh bir vakitden beri devlet-i Safeviyye'ye i'lân-ı 'isyân eylemiş olan Afganlılar bu evânda ya'ni bin yüz otuz beş senesinde (1722) İsfahan'ı istîlâ ve Devlet Şâhân'ı mâhv ü ifnâ eylemiş olduklarından Dağıstan taraflarında bulunan ümerâ-yı ehl-i sünnet cânib-i Devlet-i 'Aliyye'ye 'arz-ı teba'iyyet eylemeleriyle içlerinden Davud Hân nâmında bir nâmdâra Şirvan Hânlığı tevcîh ve Tiflis taraflarına dahi sevk-i 'asker olunarak zabt olunub oraya dahi Dadyânlardan Şehnevâz nâmında bir hân nasb kılındı. Lâkin Moskovlular Bahr-ı Hazar etrâfına yayılmış ve Derbend ve Bakü kal'alarını teshîr eylemiş bulunmalarıyla bundan dolayı saltanat-ı seniyye ile Rusya Devleti beyninde muhâlefet zuhûr edüb cereyân eden kîl ü kāl mûcib-i harb ü kıtāl olmak derecesine vâsıl olarak i'lân-ı sefere karâr verilmiş iken Fransa elçisi tavassutuyla Bahr-ı Hazar sevâhili ve mezkûr Derbend ve Bakü kal'aları ve Dağıstan'ın bir takım yerleri Rusyalu'da kalmak ve Şirvan Hânı Şemâhî'de ikāmet edüb cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den îcâb etmedikce ol havâlîye 'asker ve ser-'asker gönderilmemek şartıyla 'akd-ı musâlaha olundu. Dağıstan halkı Hükûmet-i Şi'a'dan kurtulmak sadedinde memleketlerinden bir kısm-ı a'zammın ve ahâlîsinden pek çok ehl-i sünnetin cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den resmen Rusya'ya terk kılındığını bi'l-müşâhede giriftâr-ı endûh

29

ü hayret ve bi'l-âhire bu keyfiyyet İbrâhim Paşa'nın felâketine sûrî ve ma'nevî akvâ-yı esbâb ü 'illet olmuşdur. Bundan sonra merkez-i ictimâ'ları dağılmış olan vülât-ı Safeviyye üzerlerine Erzurum ve Bağdad câniblerinden ordular sevk olunarak Hamedân ve Kirmânşâhân ve Revân ve Gence ve Tebrîz şehirleri zabt etdirildi. Saltanat-ı seniyye içün bu işler mûcib-i şân ü mefharet olmayub belki zebûn-keşlik gibi bir hareket-i nâ-revâ olduğu ve bî-hûde sefk-i dimâ'-ı Müslimîni müstelzim bulunduğu hâlde İbrâhim Paşa takımı bunları i'zâm ederek şehrâyinler icrâsıyla ve şu'arâ taraflarından kasâ'id ve tarîhler inşâsıyla halkın gözünü boyamağa ve: *Böyle fütûhat-ı cesîme mesbûku'l-vukû' mudur* ? dimeğe koyuldular. Ve günden güne sefâhat ü hevâlarına âb ü tâb verüb azıtdılar.

İsfahan'da murrabba'-nişîn-i hükûmet olan Eşref Şâh-ı Afgânî İstanbul'a elçi gönderib kendüsü devlet-i Safeviyye makāmına kā'im olduğundan bahsle cânib-i saltanat-ı seniyyeden zabt olunan yerlerin reddini taleb etmiş ise de müsâ'ade olunmadığından Bağdad vâlîsi ve Hamedân Ser-'askeri bulunan Ahmed Paşa'nın üzerine hücûm edüb vâkı' olan muhârebede tâ'ife-i Ekrâdın hıyânetiyle ser-'asker-i müşârün ileyh münhezim oldu. Lâkin ertesi sene ki bin yüz kırk (1727) tarîhidir tedârükât-ı cesîme ile İsfahan'a doğru hareket olunmağla ve İsfahan muhâsarasında bir takrîble çıkub savuşmuş olan Şâh Hüseyin'in Oğlu Tahmasb Şâh'ın başına ümerâ ve eyâlât-ı İran'dan hayli adam tecemmü' ederek Afgânîleri sıkışdırmakda bulunmağla Eşref Şâh her nasıl olur ise olsun Devlet-i 'Aliyye ile uyuşmağa mecbûr olduğundan memâlik-i meftûha hükûmet-i saltanat-ı seniyyede kalmak üzere ser-'asker-i müşârün ileyh vâsıtasıyla 'akd-ı musâlaha eyledi.

Afşar 'aşîretinin re'îsi olan Nâdir Ali ki sonraları Nâdir Şâh nâmıyla kesb-i iştihâr eylemişdir. Kiyâset ü şecâ'ati câmi'-i kaviyyül azm ve batş-ı şedîd sahibi bir adam olduğundan kişver-i İran'ın perîşânlığından istifâdeye 'âzim olub fakat muzmarr-ı derûnunu setr ile Şehzade Tahmasb'ın hıdmetini ihtiyâr ve kā'ideyi A'câm üzere kendüsünü Tahmasbkulu Hân lakabıyla telakkub ederek kabîlesi halkından ve şehzade-i müşârün ileyhin başına toplanan A'câm'dan mürekkeb bir ordu ile Afgânîler üzerine hücûm eyledi ve vukû' bulan muhârebâtda nâ'il-i fevz ü zafer olmağla İsfahan ve sâ'ir memâlik-i İran'ın tahlîsine muvaffak oldu

Ba'dehu cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den zabt olunan memâlikin reddini Tahmasb Şâh istid'â etmekle Şirvan ve Tiflis ve Revan eyâletleri hükûmet-i saltanat-ı seniyyede kalmak üzere Tebrîz ve Kirmanşâhân

30

ve Hemedân eyâletlerinin reddine muvâfakat ve tahliyesine mübâşeret kılınmış olduğu hâlde Nâdir Ali bunlar ile kāni' olmayub mu'âmele-i hasmâneye mübâşeret eylediğine ve mezkûr Nâdir Ali'nin zuhûr ü hurûcu müdhiş göründüğüne mebnî İbrâhim Paşa işin fenâlaşdığını anlayub sefer açdığına nâdim olmuş ise de halkın kendü hakkında nefretini ve kolaylıkla göz boyamak kābil olmadığını bi'l-istidlâl pâdişâh hazretleriyle ma'an İran üzerine hareket olunmak tasmîmiyle Üsküdar'a ordu kurdurtdu. Lâkin bu hareket mizâc-ı pâdişâhiye muvâfık olmadığından Sultân Ahmed Hân hazretleri izhâr-ı ta'allül etmekde iken terki, mûcib-i fitne ü fesâd olacağı tebeyyün eylemesiyle bi'z-zarûre Üsküdar'da mu'asker-i hümâyûnda mansûb otağa nakl-i şehriyârî vukû' buldu.

Zuhûr-ı Vak'a-i Patrona

İbrâhim Paşa ba'd-ez-în hareket-i hümâyûn sözünü ağzına almayub gâh ordu-yı hümâyûnla kendüsi gitmek ve gâh ser-'asker göndermek şâyi'alarıyla imrâr-ı

zamân etmekde olduğu hâlde bin yüz kırk üç senesi Rebî'ü'l-evvel'i evâsıtında (Eylül 1730) bağteten fitne-i meşhûra zuhûr eyledi. Çünki İbrâhim Paşa'nın hem kendüsü ve hem de oğlu Genç Mehmed Paşa ve yeğenleri Ali Paşa ve Mustafa Paşa pâdişâhın damadı ve kendüsünün büyük damadı olan Kaymak Mustafa Paşa kapudân ve küçük damadı Mehmed Paşa Rumili Beyler beyliği pâyesiyle Kethüdâ-yı sadr-ı 'âli olub kusûr-ı erkân-ı devlet dahi dâ'iresi halkı hükmünde olduğundan bu kadar ikbâle ve menâfi'-i devleti kendüsine ve tevâbi'atına hasr eylemeğe hiç kimseler tahammül edemeyüb ihsân-dîdeleri bile zevâl-i devletini mütemennî idiler. Bâ-husûs helva sohbetlerinin ve lâle çırağlarının tahtında bir takım fuhşiyyât mervî ve İbrâhim Paşa'nın Kâğıdhâne'de kadınlara altun atub yaşmaklarının içine düşürmekde olan mehâreti mer'î idi. Hattâ *İstanbul Kādısı Zülâlî Hasan Efendi'nin sâhibe-i hüsn ü cemâl olan zevcesine hıyel-i müsenne'a*[1091] *ile ta'arruz eylemesi isti'dâda tâmm ile müsta'id olan fitil-i fitnenin işti'âline*[1092] *sebeb oldu* deyu elsine-i nâsda bir fıkra-i tavîlü'z-zeyl[1093] ceryân eder. Binâberîn Sultân Bayezid Hamamı hademesinden Muslu ve Patrona namında iki nefer Arnavud on yedi kişiden mürekkeb olan 'avaneleriyle ref'-i 'alem-i şekāvet[1094] eylemelerini müte'âkıb kuvve-i isti'dâd dâ'ire-i 'isyânı derhâl tevsî' eylemekle yeniçeri kışlaları vasatında vâkı' At Meydanı mecma'-ı 'asker olub kā'ide-i câriyyeleri üzere kışlalarda olan kazganları ihrâc eylediler. Zîrâ kazgan çıkarmak 'isyân ve muhâlefetin

31

te'essüs eylediğini mutazammın alâmet-i ma'rûfe idi. Bu haber sem'-i devlete vâsıl oldukda pâdişâh hazretleri Üsküdar'dan İstanbul sarayına imrâr olunub erkân-ı devlet 'akd-ı cem'iyyet eylediler. Sancağ-ı şerîf ihrâcıyla tenkîl-i eşkıyâya teşebbüs olundu ise de İbrâhim Paşa takımına olan nefret-i âmme sebebiyle te'siri olamadığı misillü tâ'ife-i 'askeriyenin matlûbları olan sadr-ı a'zam İbrâhim Paşa ve Kapudân Mustafa Paşa ve Mehmed Kethüdâ'nın izâleleri ve Şeyhü'l-islâm Abdu'l-llâh Efendi'nin 'azl ü nefyiyle dahi ateş-i fesâd teskîn olunamamağla Sultân Ahmed Hân hazretleri taht-ı saltanatını birâderzâdeleri Sultân Mahmûd Hân-ı evvel hazretlerine teslîme mecbûr oldu.

Hakan-ı sâbık-ı müşârün ileyh bin seksen dört (1673) senesinde tevellüd ve bin yüz on beş (1703) senesinde cülûs edüb iş bu kırk üç senesi Rebî'ül-evvel'inin on beşinci günü (28 Eylül 1730) hal' olunmuş ve kırk dokuz (1736) tarîhinde vefât ederek Yeni Câmi' türbesinde pederleri yanına defn kılınmışdır.

[1091] hıyel-i müsenne'a: uydurma hîleler.

[1092] metinde 'iştigâline'.

[1093] fıkra-i tavîlü'z-zeyl: açıklaması uzun konu.

[1094] ref'-i 'alem-i şekāvet: haydutluk bayrağını kaldırmak.

Nâ'îmâ merhûmun, Edirne Vak'ası'nı mutazammın kaleme aldığı risâle-i mahsûsada müşârün ileyh Sultân Ahmed Hân hazretleri şehzâde iken birâderleri Sultân Mustafa Hân'a ma'raz-ı nasîhatde *Feyzu'l-llâh Efendi'ye bu kadar nüfûz ü ikbâl vermeniz çendân münâsib değildir* dedikleri mastûrdur. Halbuki kendüsü İbrâhim Paşa'ya fevka'l-'âde yüz verüb sâdır olan hatt-ı hümâyûnlardaki iltifât ü tekrîmâtı mesbûk olmayan derecede olmağla *(Men gayrı ihâhu bi-zenbi lem yemut hattâ ya'meluhû)*[1095] Hadîs-i şerîfinin mâ-sadakı olmuş ve sadr-ı a'zamın sû'-i ahvâlîne dâ'ir büyük şehzâdesi Sultân Süleymân'ın ve Şeyhü'l-islâm Abdu'l-llâh Efendi'nin ifâdât-ı sahîhalarını kabûl etmedikden mâ'adâ İbrâhim Paşa'ya: *Şeyhü'l-islâm Efendi senin hakkında fenâ şeyler söylüyor* demiş olmasıyla paşa-yı müşârün ileyh: *Erbâb-ı cifr ü nücûmun ahbâr-ı mücerrebeleri iktizâsınca daha zamaı-ı ikbâlimiz çokdur* deyu cevâb verüb Şeyhü'l-islâm Efendi ye dahi tezyîd-i taltîfât ile mücâzât tarîkini ihtiyâr eylemişdir.

Müşârün ileyh İbrâhim Paşazâde Genc Mehmed Paşa'nın İbrâhim Bey nâmında mu'ammerînden bir oğlu olub bin iki yüz otuz (1815) tarîhinden sonralara kadar ber-hayat olmuş ve Çırağan Sahil Sarayı'nın yanında peder-mânde olan yalısında ikâmet edüb ceddinin fazla-i evkâfıyla ta'ayyüş eder imişki meşhûr Hâlet Efendi'nin ikbâli dahi ânın tavsiyesiyle hâsıl olduğu mervîdir. Zîrâ Sultân Mahmûd Hân-ı Sânî, Çırağan'a gitdikce hafiyyen mülâkât eder imiş. Mîr-i mûmâ ileyhin ahibbâsından olub şeyhü'l-harem iken vefât eden Ziver Paşa nakl eder idi ki: Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis zamânında

32

İbrâhim Bey enderûn-ı hümâyûn ağavâtından bulunmağla Sultân Mustafa merhûm kendüsine hitâb edüb *senin ceddin pek kallâş herif idi pederime mütemâdiyen torba torba altunlar getürüb takdîm eder ve pederim dahi eniştenizin elini takbîl idin deyu bize emr eyler idi* der imiş.

Saltanat-ı Sultân Mahmûd Hân-ı Evvel

Sultân Mahmûd Hân-ı Evvel hazretlerinin cülûsuyla telâtum-i fiten[1096] kesb-i sükûnet etmiş ise de Muslu ve Patrona ki Arnabud tâ'ifesinden birisi kahveci ve birisi ser-nevbet iken esnâ-yı fitnede pîşvâ-yı şekâvet olmalarıyla seyl-i müdâhale-i tasallutları başdan aşub hattâ Kırım Hânlığı'yla Memleketeyn voyvodalıklarını bile müntehablarına tevcîh etdirmişler ve kendüleri kul kethüdâlığı ve Rumili vâlîliği misillü menâsıb-ı refî'aya kemend-endâz olmuşlar idi. Binâen aleyh tertîb-i cezâlarında isti'câl olunmak iktizâ eylediğinden İran mes'elesi müşâvere olunmak bahânesiyle Revan Köşkü'nde 'akd-ı meclis olunub mukaddemce hazırlanmış olan

[1095] *Men gayrı ihâhu bi-zenbi lem yemut hattâ ya'meluhu:* Bir kimse kınadığı, ayıpladığı kişinin yaptığı işi yapmadıkça vefat etmez.

bostancı bahadırlar vâsıtasıyla mezbûr Muslu ve Patrona ve aveneleri i'dâm ve eşkıyâ iltimâsıyla Anadolu Kādı-'askeri nasb olunan Zülâlî Hasan Efendi ve Deli İbrâhim misillüler iclâ ve kem-nâm kılındı. Birkaç gün mürûrunda ahz-ı intikâm sevdâsıyla hazale-i eşkıyâ 'alem-efrâz-ı 'isyân olmuşlar[1097] ise de sancağ-ı şerîf çıkarılub asdıkâ-yı sanâdîd-i 'askeriyye ve ittifāk-ı erkân-ı devlet ile te'dîb ve terbiyeleri kemâyenbagî icrâ ve kânûn-ı utuvv ü tuğyanları itfâ olundu[1098].

Ahvâl-i Muhârebe-i İran

Tahmasb Şâh'ın i'timâdü'd-devlesi ve sebeb-i tasallutu ü istiklâli olan Nâdir Ali Hân ki kā'ide-i A'câm üzere *Tahmasbkulu Hân* lakabıyla telakkub itmiş idi. Bakıyye-i Afgâniyân'ı tenkîl eylemek içün Kandehâr cânibine azîmet ve şâh-ı müşârün ileyh dahi istihlâs-ı mülk-i mevrûs[1099] maksadıyla Hamedân'a doğru tahrîk-i rikâb-ı nehzat edüb lâkin Bağdad Vâlîsi Ahmed Paşa ile tertîb-sâz olduğu bezm-i rezmde[1100] münkesir ve mağlûb olmağla ve Tebrîz şehri dahi tekrâr cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den zabt kılınmağla bi'z-zarûre istid'â-yı sulha ibtidâr eylediğine mebnî Tebrîz ve Hamedân eyâletleri şâh-ı müşârün ileyhe terk kılınmak ve Revan ve Şirvan eyâletleri taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'de kalmak üzere 'akd-ı mu'âhede olundu. Nâdir Ali Hân şerâ'it-i musâlahaya kesb-i ıttılâ' eyledikde muzmarr-ı derûnu olan İran hükümdarlığının tahsiline bunu

33

vesîle ittihâz edüb memâlik-i kadîme-i Safeviyye kâmilen tahlîs kılınmaksızın 'akd-ı musâlahayı takbîh ve alenen ta'an ü teşnî' ederek sür'at-i seyr ile İsfahan'a vârid ve Şâhı hal' ile şîr-hâre[1101] bulunan oğlunu taht-ı saltanata bi'l-iclâs kendüsü *Şâh vekîli* nâmıyla makām-ı hükümrânîye mütesâ'id oldu. Ba'dehu cem'iyyet-i kesîre ile Irak'a hücûm ve Bağdad'ı muhâsara eylediği haberi mesâmi'-i devlete[1102] vâsıl oldukda Erzurum Vâlîsi sadr-ı sâbık Topal 'Osmân Paşa Ser-'asker nasb ve ma'iyyetine cünûd-ı vefîre tertîb ü tesyîr kılınmağla ser-'asker-i müşârün ileyh bin yüz kırk altı senesi Safer'inde (Temmuz 1733) Bağdad'a karîb mahallde muhârebe edüb 'asker-i İran münhezim ve perîşân ve Nâdir Ali Hân dahi mecrûhan Hamedân'a girîzân olmasıyla 'asâkir-i 'Osmâniyye Bağdad'a dâhil ve beliyye-i muhâsara zâ'il oldu. Lâkin Bağdad Vâlîsi Ahmed Paşa Ser-'asker 'Osmân Paşa'dan emîn olamadığından kıllet-i zehâ'ir özriyle istiskāl eylediğine binâ'en

---

1096 telâtum-i fiten: fitnelerin dalgalanması.

1097 'alem-efrâz-ı isyân olmak: isyan bayrağını kaldırmak.

1098 kânûn-ı utuvv ü tuğyanları itfâ olunmak: isyân ve serkeşlik ocakları söndürülmek.

1099 istihlâs-ı mülk-i mevrûs: kendisine miras kalmış olan memleketini kurtarmak.

1100 bezm-i rezm: savaş.

1101 şîr-hâre: süt emmekte olan, bebek.

1102 mesâmi'-i devlet: devlet adamlarının kulağı.

ser-'asker-i müşârün ileyh bi'z-zarûre ma'iyyetinde bulanan ümerâya izn-i insirâf verüb kendüsü dahi 'asâkir-i kalîle ile 'avdet eyledi. Nâdir Ali Hân bozulmakla ve cerîha almakla meftûr[1103] olur ve ikdâm-ı gayretden gerü durur adam olmadığından ser-'asker-i müşârün ileyhin Kerkük taraflarında olduğunu haber aldıkda cem' edebildiği süvârî ile 'asâkir-i 'Osmâniyye'ye yetişdi. Düşmanın bu vechile bağteten zuhûru ve ser-'asker paşanın hasta ve taht-ı revân ile reh-peymâ[1104] bulunması cihetlerle tertîb-i saff ü kıtâle meydân ve imkân kalmadığından cüyûş-ı 'Osmâniyye perîşân ve ser-'asker-i müşârün ileyh dahi şehîden 'âzim-i suy-i cinân oldu. Ertesi sene Ser-'asker nasb olunan Köprülüzâde Abdu'l-llâh Paşa dahi Revan civârında vâkı' olan saff-ı mesâffda[1105] münhezim ve bu dahi şehîden der-âhîrete 'âzim olmağla muzâfât-ı İran'dan zabt ü teshîr olunan memâlik kâmilen eyâdî-i A'câm'a intikāl eyledi. Müşârün ileyh Nâdir Ali Hân birkaç seneden berü saydına çalışdığı hümâ-yı saltanatı dâm-ı teshîre râm etmek zamânı hulûl eylemiş idüğünü derk ü teyakkun etmekle[1106] Muğan Sahrâsı'nda bir 'alî dîvân tertîb ve bi'l-cümle ümerâ ve sanâdîd-i A'câm'ı cem' edüb şu vechile hitâbete âgâz eyledi ki: *Devlet-i İran mahv ü perîşân olmuş iken semere-i tedâbîr ve gâlibiyetimle eski hâline 'avdet ve istîlâ-dîde olan memâlik tekrâr saltanat-ı 'Acem'e tecdîd-i merbûtiyet eyledi. Ba'd-ez-în vatanıma ric'at ve istirahat eylemek arzusunda bulunduğumdan idâre-i umûr-ı devlet içün sülâle-i Safeviyye'den veyâhud sâ'ireden bir hükümdâr-ı sâhib-liyâkat intihâb eylemenizi tavsiye eylerim.*

34

Bunun üzerine huzzârın cümlesi yekzebân[1107] olarak: *Senden gayrı şah kabûl eylemezüz* deyu velvele-sâz oldular. Müşârün ileyh dahi te'kîden li-l'makāl birkaç gün te'hîr-i maslahat ve bi'l-etrâf mütâla'a-i keyfiyet eylemelerini tenbîh edüb mu'ahharan yine arzu-yı sâbıklarını tekrâr eylediklerinde: *Benim dahi size iki teklîfim vardır. Birincisi ba'd-ez-în sülâle-i Safeviyye'den kimseye bi'at eylemeyeceğinize ve ikincisi mezheb-i revâfızı*[1108] *terk edeceğinize beni te'mîn eylemelisiniz* demesine mebnî cümlesi bu şartlar üzerine ahd ü mîsâk eylemeleriyle müşârün ileyh kemâl-i tantana ü dârât ile câlis-i serîr-i şâhî oldu. Bundan sonra cânib-i Devlet-i 'Aliyye'ye elçiler gönderüb şâhân-ı Safeviyye zamânında olan hudûd üzerine tecdîd-i mu'âhede olunmasını taleb ve fakat âsâr-ı gâlibiyetini halka göstermek içün sâlik olduğu mezheb-i Ca'ferî taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den tasdîk

[1103] meftûr: bezgin, bezmiş, me'yûs, nâ-ümîd.

[1104] reh-peymâ: yolcu.

[1105] saff-ı mesâff: sıra sıra dizilme yerleri, savaş safları yeri.

[1106] derk ü teyakkun etmek: kesin olarak bilmek, anlamak.

[1107] yekzebân: dil birliği, tek lisan, ağız birliği.

[1108] mezheb-i revâfız: Rafizîlik mezhebi, Şia.

ve Harem-i Şerîf'de mezâhib-i erbi'a erkânı[1109] misillü bir rükn tahsîs olunmasını ve hüccâc-ı İran ile *Emîrü'l-hâcc* nasb ü irsâline müsâ'ade buyrulması şartlarını dahi ilâve eyledi. Saltanat-ı seniyye İran muhârebelerinden usanmış ve bir netice-i müfîdeyi müntec olmayacağını bu kerre dahi tecrübe eylemiş idüğünden hudûd-ı kadîme ile tecdîd-i sulha izhâr-ı muvâfakat edüb ancak mezheb-i Ca'ferî'nin tasdîki ve *Emîrü'l-hâcc*'ın Şam tarîkiyle i'zâmı mâddeleri şer'an ve meliken câ'iz olamayacağını beyân ü ifhâm ve bu mâddeler içün tarafeynden mükerreren 'ulemâ ve süferâ ba's ü i'zâm kılındı ise de sulha râbıta verilemeyüb Nâdir Şâh dahi Hind taraflarına reh-peymâ-yı savlet olmağla dört beş sene kadar mütâreke halinde kalındı.

Zuhûr-ı Sefer-i Rusya ve Nakz-ı Ahd-ı Nemçe

Rusyalular memâlik-i İran'dan zabt etdikleri Derbend Kal'ası'yla mevâkı'-i sâ'ireyi kâmilen Nâdir Şâh'a red ü i'âde ve buna mukābil Devlet-i 'Aliyye aleyhine ittifākı ve ba'zı mevâdd-ı ticâreti hâvî 'akd-ı mu'âhede eylemeleriyle Kırım ve Besarabya hakkında olan niyet ü arzularını kuvveden fi'le getürmek içün bin yüz kırk sekiz senesi evâhirinde (1736) nakz-ı ahd ederek birisi Azak Kal'ası ve diğeri Kırım ve üçüncüsü Özi üzerine üç büyük ordu sevk eylediler. Bu haber Der-i devlete vâsıl oldukda derhâl sadr-ı a'zam bulunan Silâhdâr Mehmed Paşa serdâr-ı ekrem nasb ü ta'yîn olunarak ordu-yı hümâyûnla Tuna'ya doğru azîmet ve Babadağı Sahrâsı'na muvâsalât eyledikde Nemçelüler tarafından ıslâh-ı zatü'l-beyne[1110] tavassut sûretiyle iğfâlât vukû'una mebnî müzâkerât

ve mücâvebât ile birkaç ay imrâr-ı vakt olunub nihâyet mutavassıt görünen Nemçelüler bilâ-şerm ü hayâ[1111] bağteten izhâr-ı adâvet ve taraf taraf memâlik-i İslâmiyye'ye hücûma mübâderet eylediler. Serdâr-ı ekrem-i müşârün ileyh mukaddemce silâhdârlıkdan def'aten sadâretle çıkmış acemî ve ahvâl-i devletden bî-haber olmak hasebiyle fetk ü rıtk-ı mesâlih vezîr kethüdâsı 'Osmân Hâlisa Efendi'nin yed-i istibdâdında idi. Mevkib-i hümâyûn Babadağı meştâsında olduğu hâlde Nemçelüler ile mukāleme olunur iken Özi ve Bender ve Vidin ser-'askerleri tarafından mühimmât-ı harbiyye taleb olundukca ve Moskovluların hücûmu ve Nemçelülerin hazırlanmakda bulundukları ihbâr kılındıkca kethüdâ-yı müşârün ileyh tanzîm-i musâlahayı mukarrer bilerek: *Bî-hûde mâl-ı mîrî itlâf olunmağa mahall yokdur. Karîben hitâm-ı maslahatla ordu-yı hümâyûn dahi 'avdet edecekdir* me'alinde cevâblar veregeldiğine mebnî aks-i kaziyye zuhûrunda sadr-ı

[1109] mezâhib-i erbi'a erkânı: 4 Sünnî mezheb.

[1110] ıslâh-ı zatü'l-beyn: iki tarafın arasını bulmak, barıştırmak, uzlaştırmak.

[1111] bilâ şerm ü hayâ: utanmaksızın.

müşârün ileyh ma'zûl ve kethüdâ-yı mezbûr dahi maktûl olub Bender Ser-'askeri Muhsinzâde Abdu'l-llâh Paşa nâ'il-i sadâret-i 'uzmâ oldu.

Reviş-i hâle bakılınca bî-çâre 'Osmân Kethüdâ gâyet mutasarrıf ve sâdık, gâfil bir zât olub emvâl-i emîriyyeyi sıyânet edeyim der iken hem devletin ve hem kendüsinin başını belâya uğratdığı anlaşılıyor. Ber vech-i muharrer esbâb-ı müdâfa'anın mükemmel bulunmaması Azak ve Özi ve Kılburun kal'alarmın eyâdî-i düşmana giriftâr olmasını müstelzim oldu. Kırım'a hücûm eden Moskovlular eğerçi derûn-ı cezîreye pay-endâz-ı ta'addî olabildiler ise de ahâlî-i Kırım ıyâl ü evlâdlarını sa'bü'l-mürûr dağlara çıkarub mahsûlât-ı arziyyelerini dahi kendü elleriyle yakmış ve düşman 'askerinin etrâfından ayrılmayub 'ale'd-devâm ızrâr ü ta'cîze nasb-ı nefs-i ihtimâm eylemiş olduklarından gerek kıllet-i zehâ'ir sebebiyle ve gerek ahâlî-i mezbûrenin tasallutları semeresiyle yirmi binden ziyâde Moskov 'askeri telef olduğundan ve Kefe'ye dahi fevc fevc 'asâkir-i 'Osmâniyye vürûd itmekde bulunduğundan çâr-nâ-çâr ric'ate mecbûr oldular ve müdün ve emsârı ihrâk ü tahrîb ederek geldikleri yoldan 'avdet eylediler.

Ma'a-mâ-fîh bahâdırân-ı Tatar akabgîrlikde pek ziyâde gayret ü ikdâm eylemeleriyle netîce-i hücûm Rusyaluların telefât-ı kesîresinden ve Kırım'ın harâbîsinden gayrı bir şeyi müfîd olmadı.

Nemçelüler dahi Niş ve Bosna ve Vidin cihetlerine üç kol ordu sevk edüb fırka-i evveli Niş'in teshîrine muktedir oldu ise de mufassalât-ı tevârihde mastûr olduğu üzere

36

Bosna üzerine gelen ve büyük orduları hükmünde bulunan fırka-i cesîmeyi, Bosna vâlîsi sadr-ı esbak Hekimzâde Ali Paşa kendü dâ'iresi halkı ve Eyâlet-i Bosna'nın zu'amâ ve erbâb-ı timârı ve gönüllü 'askeri ile karşulayub lede'l-muhârebe inhizâm-ı fâhiş ile münhezim eylemiş ve Vidin cihetine hücûm eden düşmanı da Vidin Ser-'askeri İvaz Mehmed Paşa tedmîr ü tenkîle muvaffak olmuş olmağla Rumili vâlîliğiyle Niş istihlâsına ta'yîn olunan Köprülüzâde Sadr-ı Şehîd Mustafa Paşa'nın oğlu Ahmed Paşa dahi muvaffakiyet-i âbâ ü ecdâdına terdîfen kal'a-i merkûmenin feth ü istirdâdına zafer bulmağla der ceng-i evvel Nemçelüler her tarafda mazhar-ı kahr ü nikâl oldular.

Sene-i sâbıkada mevsim-i şitânın hulûliyle ordu-yı hümâyûn İstanbul'a 'avdet eyledikde Sadr-ı a'zam Abdu'l-llâh Paşa ma'zûl ve Yeğen Mehmed Paşa makām-ı sadârete mevsûl olmuş idi. Seferin üçüncü senesi ya'ni bin yüz elli evâhirinde (1738) Sofya cânibine doğru azîmet eyledi. Rusyalular bu sene dahi Kırım ve Bender cihetlerine iki ordu sevk etmeğle birinci fırka Ur Kal'ası'nı zabt edüb geçen seneki gibi derûn-ı cezîreye girmek fikrinde iken Kırım Hânı Mengli Giray

Hân ile Kefe Ser-'askeri Mehmed Paşa müctemi'an karşılayub birkaç gün muhârebât ve mukātelât vukû'undan sonra i'âde-i düşmana muvaffak oldukları misillü fırka-i sâniyeyi dahi Bender Ser-'askeri Numan Paşa Turla kenârında müdâfa'a ve ircâ' eylemiş ve işbu iki fırkanın gerek muhârebâtda ve gerek akabgîrler cânibinden îkā' olunan ızrârda külliyetlü telefâtları vâkı' olduğuna ve bu cihetle mukaddemâ istîlâ eyledikleri Özi ve Kılburun Kal'alarını muhâfazaya kudretleri kalmadığından bi't-tahliye firâr etmiş idüklerine binâ'en ser-'asker-i müşârün ileyh cânibinden mezkûr kal'alara derhâl cüyûş-ı İslâmiyye irsâl ü idhâl ve esbâb-ı hıfz ü hırâsetleri istikmâl kılındı.

Vidin Ser-'askeri İvaz Mehmed Paşa Tuna'nın karşu tarafına geçüb Mehâdiye ve Hırşova câniblerinde bulunan Nemçe ordularını münhezim ve perîşân eylemiş olmasıyla mevkib-i hümâyûn bilâ mâni' Tuna Nehri derûnunda bulunan ve Nemçelüler cânibinden istihkâmât-ı kaviyye ile tahkîm ü tersîn kılınmış olan Ada Kal'ası'nın muhâsarasına mübâşeret edüb muhârebât-ı şedîde vukû'uyla feth ü teshîr kılındı ve ordu-yı hümâyûn ber sâbık meştâ-nişîn olmak üzere İstanbul'a 'avdet eyledi.

Rusyalular ile bâb-ı muhârebe küşâd olunmasını müte'âkıb ıslâh-ı zâtü'l-beyn içün İngiltere ve Felemenklüler 'arz-ı tavassut etmişler ise de Moskovlar cânibinden kabûl olunmayub Nemçelülerin

37

tavassutu ihtiyâr olunmuş idi. Anların hakkâniyet ve istikâmetlerinin derecesi ma'lûm-ı enâm ve inâyet-i Bâri ile Devlet-i 'Aliyye'nin galebâtı nümâyân oldukdan sonra Fransa elçisi izhâr-ı tavassut etmeğe başladı ve Ada Kal'ası'nın fethi akabinde artık Devlet-i 'Aliyye tamâmıyla ikmâl-i nâmusa ve düşmanlarını kahr ü tedmîre muvaffak olmuş olduğundan bahisle sulha müsâ'ade eylemesini tekrîr ve muvâfakat olunmadığı hâlde bi'z-zarûre kendüleri dahi harbe dâhil olmak mecbûriyetinde bulunacaklarını 'alâ tarîki'l-ihâfa tezyîl eylemeğe âgâz eyledi. Vükelâ-yı devlet 'asr-ı sâbık ü esbakda iki def'a vâkı' olan Nemçe Muhârebelerinden Devlet-i 'Aliyye'ye terettüb eden mazarrâtı der-pîş-i mütâla'a itmekle gözleri korkmuş olduğundan işbu seferin hey'et-i sâbıka üzere mübeddel-i sulh olmasına kā'il oldukları hâlde sene-i sâbıkada vâkı' olan muzâfferiyetler ve bâ-husûs Ada Kal'ası'nın fethi misillü muvaffakiyet-i fâhire ve Nemçelülerin sarâhaten vukû' bulan taleb ü istid'âları üzerine 'akd-ı sulh olunmasını cana minnet bilürler ve sevk ü tergîb iderler idi. Lâkin Sadr-ı a'zam bulunan Yeğen Mehmed Paşa gayûr ve gayr-ı meftûr bir zât olduğundan Belgrad'ın tahlîsiyle Nemçelülerin Tuna'nın karşu cânibine tard ü ib'âdları husûsuna nasb-ı nefs-i ihtimâm ve bu bâbda sîne-i sadâkatini hedef-i sihâm-ı muhâtarât ve düşnâm iderek devâm-ı harbe mücâseret ve Ada Kal'ası'nın teshîri içün ihtiyâr olunan bu kadar

ta'b ü telefât mücerred Belgrad'ın fethine yol bulmak ve nehren nakl-i mühimmât ü zehâ'ir olunabilmek maksadına mübteni iken 'bilâ husûl matlab-ı 'akd-ı mu'âhede mûcib-i izâ'a-i vakt ü fırsatdır' diyerek 'arz-ı efkâr-ı gayret ü hamiyyete cür'et etmekle Fransa elçisi leyte ve le'alle[1112] ile avudulub ordu-yı hümâyûnun ikmâl-i levâzımına ikdâm olunur idi. Mevsim-i hareket takarrubunda bağteten sadr-ı müşârün ileyh ma'zûl ve Vidin Ser-'askeri İvaz Mehmed Paşa makām-ı sadârete mevsûl oldu ise de sadr-ı sâbıkın tutduğu tarîkin tağyîrine zamân ve imkân kalmadığından bi'z-zarûre mevkib-i hümâyûn Kā'im-makām Şehla Ahmed Paşa ile bin elli bir senesi evâhirinde (1739) İstanbul'dan ihrâc ve Edirne'de sadr-ı cedîde teslîm olundu.

Nemçelüler bu sene kuvve-i 'askeriyelerini cihât-ı adîdeye tefrîk etmeyüb müctemi'an Belgrad'ın muhâfazası tarîkinde kullanmağı karârlaştırmış olmalarıyla yetmiş-seksen bin kişiden ibâret cesîm bir Avusturya ordusu Belgrad'ın iki sâ'at hâricinde istihkâm içine girüb 'asâkir-i İslâmiyye'nin vürûduna müterakkıb olmuşlar idi. Mevkib-i hümâyûnun dört beş

38

sâ'atlik mahalle vürûdunu haber aldıklarından şeb-hûn eylemek kasdıyla istihkâmdan çıkdıkları sadr-ı a'zamın tahkîk-kerdesi olmağın ol gice ki bin yüz elli iki senesi Rebî'ül-evvel'inin on beşinci gicesidir (22 Haziran 1739). Düşmandan evvel Pazarcık Boğazı'nı tutmak içün evvelâ Rumili Vâlîsi Ali Paşa ve müte'âkıben yeniçeri neferâtı ve sâ'ir tava'if-i 'askeriyye takım takım sevk olunub sadr-ı a'zam dahi gice sâ'at beşde hareket eyledi. Fırka-i evveli daha şafak sökmeksizin zikr olunan boğaza vâsıl ve karşu cânibden düşman alayları dahi zâhir olmağla i'mâl-i eslihaya mübâşeret kılındı ve pey-der-pey tarafeynin 'askerleri yetişmekle gitdikçe ateş-i harb ü kıtāl kesb-i iştidâd eyledi. Hâsıl-ı kelâm ertesi gün ahşama kadar on yedi sâ'at cenge devâm olunub haylûliyet-i zulmet-i şâm terk-i mükâfahayı istilzâm eyledi ise de vüzerâ ü ümerâ ve sunûf-ı 'askeriyye bulundukları yerlerde ârâm ve muhâfaza-i mevâkı'-i mühimmeye i'tina ve ikdâm eylediler.

Esnâ-yı muhârebede Avusturya kumandanı olan Prens Valis yaralanub ma'iyyetinde bulunan ordunun sülüsü mertebesi dahi telef olmağla bi'l-külliye münhezim ve perîşân olmak derecesine gelmiş iken ahşama karîb yirmi bin kadar imdâd ile bir cenerâl yetişerek ve derhâl kumandayı eline alarak vakt-i şâma kadar dayanmış ise de ba'd-ez-în kudret-yâb-ı müdâfa'a olamayacağını anladığından gice karanlığında ric'at ve ekser mühimmâtlarını terk ederek ve yollarda dökerek 'avdet eyledi. Ve mukaddemâ inşâ etdikleri istihkâmlarda duramadıklarından başka

[1112] leyte ve le'alle: işi sürüncemede bırakma, savsaklama.

Belgrad'da dahi ârâm edemeyüb memdûd olan köprilerden karşu cânibe firâr eylediler.

Bina'en aleyh mevkib-i hümâyûn Pazarcık Sahrâsı'ndan hareket ve Belgrad'ın muhâsarasına müsâra'at edüb Nemçelüler ise münhezim olan ordularının ric'atını asla hâtıra getürmediklerinden nâşî Belgrad'ın tahkîmine çendân i'tinâ etmemiş olmalarıyla kal'a-i merkûmenin *vire* ile teslîm olunması müzâkereti zımnında ordu-yı hümâyûn erkânını beş altı gün iğfâl ve levâzımât-ı müdâfa'ayı istikmâl eyledikden sonra ceng ü harbe mübâşeret eylediler.

Mukaddema 'arz-ı tavassut eden Fransa elçisi ordu-yı hümâyûn cânibinden da'vet olunub Niş'e vürûdunda netîce-i harb ta'ayyün edinceye kadar orada tevkîf kılınmış idi. Avn-ı Hakk ile düşmanın büyük ordusu tedmîr ve Belgrad Kal'ası muhâsara edilmiş olduğundan elçi-i mumâ ileyh mu'asker-i pâdişâhîye celb olunub bir tarafdan ceng ü harbe ikdâm ve bir cânibden saltanat-ı seniyyenin

39

şânına muvâfık sulhden imtinâ' etmeyeceği elçi-i mumâ ileyh vâsıtasıyla ifhâm olunur idi.

Feth-i Belgrad ve 'Akd-ı Musâlaha

Bu suretle eyyâm-ı muhâsara kırk güne takarrub eylediği hâlde Belgrad ve Sırbistan ve Casar Eflakı denilen yerler ve İrşova arâzîsi cânib-i Devlet-i 'Aliyye'ye terk ü teslîm kılınmak şartı ve şera'it-i sâ'ire ile 'akd-ı musâlaha karârlaşdırılub bin yüz elli iki senesi Cemâziye'l-ûlâ'sı evâhirinde (Ağustos 1739) temessükler mübâdele kılındı ve beş gün sonra cüyûş-ı İslâmiyye Belgrad'a dâhil oldu.

Kavrir nâmıyla Fransa elçisinin yanında bulunan Moskov me'mûrunun 'akd-ı sulha me'mûriyet ve me'zûniyeti olduğu ifâde olunduğundan ânın ile dahi 'akd-ı meclis-i müzâkere kılınub Azak Kal'ası hedm ve arâzî-i kadîmesiyle devleteyn beyninde hadd-ı fâsıl i'tibâr olunmak ve Kabartaylar sâbıkı misillü hiç bir tarafa tâbî' olmayub başlu başlarına kalmak ve Rusyalular Azak denizinde ceng sefînesi inşâ etmemek şerâ'iti ve hudûd-ı kadîme i'tibârıyla anlar ile dahi tanzîm-i musâlaha olundu.

Yetmiş seksen bin kişilik bir Moskov ordusu Hotin civârında rû-nümâ olmağla Bender ser-'askeri taht-ı kumandasında olan 'asâkir-i İslâmiyye ile müdâfa'asına mübâşeret ve birkaç gün i'mâl-i edevât-ı harb ü ceng ile gereği gibi tazyîka himmet etmiş iken Özi Vâlîsi Genc Ali Paşa kapusu halkı ve ma'iyyetinde bulunan bin kadar bostancı neferâtıyla hilâf-ı emr-i ser-'askerî hücûma ibtidâr ve der ceng-i evvel düşmanın bostancı neferâtını ihâta eylediğini müşâhede eyledikde bî-çâreleri tahlîse gayret itmek şöyle dursun Özi'ye doğru firâr itmekle bu keyfiyet cüyûş-ı

İslâmiyye'nin ric'atına bâdî ve Hotin Kal'ası'nın giriftâr-ı yed-i düşman olmasını mü'eddî olduğu haberi mevkib-i hümâyûnun 'avdeti esnâsında vârid oldu. Ve 'akd-ı sulh olunmak hasebiyle her ne kadar bu vak'anın mûcib-i telâş olmaması lâzım gelür ise de ihtiyâten lüzûmu mikdâr ümerâ ü 'asker irsâl kılınarak ordu-yı hümâyûn İstanbul'a 'avdet eyledi.

Muhârebât-ı Nâdir Şâh

Dört sene kadar kemâl-i asûdegî ile imrâr-ı vakt olunmakda iken Hind taraflarında

40

galebât-ı kesîre ve emvâl-i vefîreye dest-res olan Nâdir Şâh ol havâlîce işini bitirdikden ve cem'iyyet ü iktidârını tezyîd eyledikden sonra bin yüz elli altı (1743) senesi bağteten Irak'a muhâceme-nümâ-yı vürûd olub Kerkük'ü zabt ve Bağdad'ı muhâsara eylediği haberi Der-i devlete vâsıl oldukda sadr-ı esbak Şehlâ Ahmed Paşa Şark Ser-'askeri nasb ve ma'iyyetine sunûf-ı 'askeriyeden cüyûş-ı vâfiye tertîb olunduğundan mâ'adâ sadr-ı a'zam bulunan Ağa Hasan Paşa'nın dahi ordu-yı hümâyûnla Irak'a doğru hareketi esbâbına teşebbüs olunmuş iken şâh-ı müşârün ileyhin bi'z-zât Musul Kal'ası üzerine hücûmunda muhâfızı bulunan Abdülcelilzâde Hüseyin Paşa'nın müdâfa'a-i dilîrâne ve tedâbîr-i hamiyyetkârânesiyle hezîmet-i kâmileye giriftâr ve altı bin kadar maktûl bıragarak rehrev-i vâdi-i idbâr olduğu peyâm-ı meserreti tevârüd eyledi. Ber vech-i muharrer Erzurum'da Ahmed Paşa ordusu ictimâ' etmekte olmak hasebiyle şâh-ı müşârün ileyhin Irak'da pây-dâr olamaması tabî'i olduğu hâlde kemâl-i nehvet[1113] ü gurûrundan nâşî ıztırâb-ı hâlini ihfâ ve mukaddemâ Tahmasb Şâh muhârebesinde zabt ve Bağdad'a nakl olunan on beş yirmi kıt'a top kendüsüne teslîm olunur ise Bağdad üzerinden ref'-i bâr-ı sıklet edeceğini vâlî-i vilâyet olan Ahmed Paşa'ya inhâ eylediğine mebnî şer ü mazarratından İbadullâh'ın tahlîsi mütâla'asıyla mes'ulüne müsâ'ade olundu ve kalkub Azerbaycan tarafına doğru azîmet eyledi.

Ser-'asker Ahmed Paşa ma'iyyetinde bulunan ümerâ ve sunûf-ı 'askeriyyeyi mustashiben elli yedi senesi evâ'ilinde (1744) Kars'a vâsıl ve Nâdir Şâh'ın dahi 'asâkir-i külliye ile gelmekde idüğüne kesb-i ıttılâ' ile civâr-ı kal'ada ordusunu istihkâm altına alarak müterakkıb-ı zuhûr-ı düşman olmuş idi. Şâh-ı müşârün ileyhin vürûduyla berâber muhârebeye mübâşeret ve iki ay kadar i'mâl-i edevât-ı harb ü cenge mübâderet olunub ba'dehu şehr-i Ramazânı- şerîfin hulûlünü şâh-ı müşârün ileyh vesîle-i terk-i harb iderek 'avdet eyledi. Eğerçi tarafeynde gâlibiyet ve mağlûbiyet ta'ayyün etmemiş ise de Ahmed Paşa'nın meydân muhârebesine cür'et edememesi nezd-i devletde karîn-pesend olmamağla hıdmet-i ser-'askeri

[1113] nehvet: kibr, gurur.

sadr-ı esbak Yeğen Mehmed Paşa'ya tefvîz kılındı. Ertesi yıl ki bin yüz elli sekiz senesidir (1745) ser-'asker-i cedîd Revan ile Kars beyninde Nâdir Şâh'ı muhâsara ve üç dört gün tazyîk edüb hattâ şâh-ı müşârün ileyh ikbâlinin gâyete ve istidrâcının nihâyete vâsıl olduğunu tefevvüh ile ızhâr-ı ıztırâba muztar olmuş iken bi-hikmeti ta'âlâ ser-'asker-i müşârün ileyh der-ceng-i evvel 'illet-i hummâ ile mahmûm

41

ve gitdikce müştedd olmağın bu keyfiyet mevkib-i ser-'askerînin eczâ-yı mütemmimesinden bulunan levendât tâ'ifesinin utuvv ü tuğyanlarına bâdî ve muzmarr-ı derûnları olan gâretin icrâsına sebeb-i âdî olmağla eşkıyâ-yı merkûmenin *'Acem basdı* gulgulesiyle tavâ'if-i 'askeriyyeyi pîçtâbe-i giriftâr ve muktedîr oldukları mertebede ordu-yı hümâyûnu yağma ederek firâr eylemeleri 'asâkir-i sâ'irenin dahi inhizâmını müstelzim ve bu vak'a-i nâgeh-zuhûrun endûh ü âlâmıyla ertesi gün ser-'asker-i müşârün ileyh dahi semt-i ukbâya 'âzim oldu.

'Akd-ı Musâlaha-i 'Acem

Nâdir Şâh tengnâ-yı ıztırâbdan[1114] halâs olmasıyla beraber min gayr-ı me'mûl eğerçi böyle bir galebeye dahi mazhar oldu. Lakin cânib-i saltanat-ı seniyyeden tedârükât-ı harbiyyeye ikdâm kılınmasına ve Hekimoğlu Ali Paşa müceddeden Ser-'asker nasb olunmasına nazaran metâlib-i sâbıkasını bu kerre dahi kabûl ettiremeyeceğini ve beyne'l-'Acem eski şân ü revnakı kalmadığını istidlâl ile tâlib-i musâlaha olduğundan Sultân Murad-ı Râbi' hudûdu esâsıyla bin elli dokuz senesi evâsıtında (1746) 'akd-ı sulh olundu. Ve çok geçmeksizin ba'zı ümerâsı hıyânetiyle şâh-ı müşârün ileyh küşte-i tîğ-ı fenâ olub kişver-i İran ez-ser-i nev şûriş ü ihtilâl ile mâl-â-mâl olmuş ise de cânib-i saltanat-ı seniyyeden müdâhale ve ta'arruz olunmadı.

Bundan sonra Sultân Mahmûd Hân hazretlerinin bakiyye-i eyyâm-ı saltanatı kemâl-i şân ü azametle mürûr edüb bin yüz altmış sekiz senesi Safer'inde (Ekim 1754) *Cum'a selâmlığından* 'avdet ve demür kapudan saraya duhûl eder iken at üzerinde irtihâl-ı dâr-ı bekâ buyurdular. Nûr-ı 'Osmâniyye Câmi'-i şerîfi'nin itmâmını kuvve-i karîbeye getürmüş ve türbe-i mahsûsa dahi binâ eylemiş oldukları hâlde câ-nişînleri olan birâderleri Sultân 'Osmân-ı Hân-ı Sâlis hazretleri câmi'-i mezkûru temellük edinmek azmiyle merhûm-ı müşârün ileyhi türbeye defn ettürmeyüb Yeni Câmi' Türbesi'ne göndermiş ve câmi'-i şerîfi kendü nâmına tahsîs eylemiş ise de Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis hazretleri dahi anı Yeni Câmi' Türbesi'ne defn itdirmekle Nûr-ı 'Osmâniyye Türbesi hâlî kalmışdır.

[1114] tengnâ-yı ıztırâb: ızdırap geçidi.

Hâkan-ı mağfûr Sultân Mahmûd Hân hazretleri otuz beş yaşında câlis-i serîr-i saltanat ve yirmi beş sene hükm-fermâ-yı memâlik-i devlet olub hengâm-ı saltanatları devletin evân-ı inhitâtına

42

tesâdüf itmiş iken müddet-i devletlerinde zayi'ât-ı mülkiyye vâkı' olmadığından mâ'adâ Belgrad ve Semendire ve Ada Kal'aları'yla Sırbistan'ı Nemçelülerden istirdâda muvaffak olmuşdur. Sebât-ı akvâl ü ef'âl ile mevsûf ve fenn-i mûsîkî ve la'b-ı şatranc[1115] ile me'lûf bir pâdişâh olub mehtâb gicelerinde seyr-i deryâya begâyet mâ'il idiler. Yirmi sene kadar müsteşâr-ı mü'temenleri olan Dârü's-sa'âde Ağası Hacı Beşir Ağa merci'-i enâm olub her tarafdan takdîm olunan nukûd ü hedâyayı uğur-ı hümâyûna fedâ ve fazlasıyla İstanbul ve İzmir ve sâ'ir yerlerde meberrât-ı kesîre ve ebniye-i cesîme inşâ eylemişdir. Hattâ ol vakitlerde defterdâr olan Atıf Efendi merhûmun masârıf-ı zâtiyye defterlerinde her ay Ağa-yı müşârün ileyhe biner altun takdîm olunageldiği meşhûd-ı fakîr olmuşdur. Ağa-yı müşârün ileyhe halef olan Hâfız Beşir Ağa selefi gibi hüsn-i idâre ve i'tidâl-ı mu'âmeleye kâdir olamayub bâ-husûs tevâbi'âtından olan meşhûr Süleymân'a irhâ-yı inân itmekle ve mezbûr dahi etvâr-ı magrûrâne ve ef'âl-i mel'ûnâneyi mertebe-i kemâle îsâl eylemekle sû-be-sû güft (ü) gû[1116] hudûsuna bâ'is ve tavâ'if-i 'askeriyyenin *Vak'a-i Vakvâkiyye* gibi bir hâl zuhûra getirmeleri emârâtı hâdis olduğundan derhâl ağa-yı müşârün ileyh ile mezbûr Süleymân ve emsâlleri katl ü i'dâm ve mansûbâtları dahi nefy ü iclâ kılındı. Evâhir-i saltanatlarında vâkı' olan işbu hâdise-i müdhişeden başka ahvâl-i reddiye zâhir olmamışdır.

Saltanat-ı Sultân 'Osmân Hân-ı Sâlis

Pâdişâh-ı merhûmun birâderi olan Sultân 'Osmân Hân-ı Sâlis hazretleri elli sekiz yaşında câlis-i serîr-i saltanat olub gerek birâderleri merhûmun ve gerek kendüsinin evlâdı olmamağla ve bu kadar müddet harem-Sarây-ı pâdişâhîde tenhânişîn olduğundan mizâclarına tehevvür ve tabî'atlarına tagayyür gelmekle dâ'ima 'azl ü nasb-ı vükelâ ile meşgûl olub bunun dahi sebebi şehzâdegâna sû-i kasd azminde bulunmasından münba'is idüğü meşhûr idi. Hattâ Hekîmoğlu Ali Paşa'ya bir gün kemâl-i gazabla: *ben şimdi seni 'azl ider ve hammâllar kethüdâsı Ali Usta'yı vezîr edinirüm* dedikde, *evet yaparsınız lâkin Hammâl Ali Paşa olur, Hekimoğlu Ali Paşa olamaz* dediği menkûldür. Bu hâllere binâen öyle mesbûkü'l-hıdme gâzî bir vezîri üç aya varmaksızın 'azl edüb katl eylemek niyetiyle Kız Kulesi'ne habs etmişken Vâlîde Sultân şefâ'atıyla halâs olmuşdur. Müşârün ileyh

43

[1115] la'b-ı şatranc: satranç oyunu.

[1116] güft (ü) gû: dedikodu, kîl ü kâl.

Sultân 'Osmân Hân hazretleri üç seneden iki gün noksan saltanat sürdükden sonra bin yüz yetmiş bir Safer'inde (Ekim 1757) mürtehil-i dâr-ı âhiret olmağla Sultân Ahmet Hân-ı Sâlis'in büyük şehzâdeleri Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis hazretleri zîb-ârâ-yı dihîm-i 'Osmânî oldular.

Saltanat-ı Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis

Pâdişâh-ı nev-câh hazretleri 'akl ü dirâyet ile muttasıf ve kemâl-i tasarruf ve imsâk ile mütehallik olduklarından hazâ'in-i kesîre cem' ü iddihâr etmek ve fünûn-ı mugayyebâta be-gâyet rağbet ve i'timâdları bulunmak ve tâli'lerini sa'îd her vechle galebeye müsâ'id görmek cihetleriyle ve yetmiş seksen seneden berü Rusyaluların memâlik-i İslâmiyye hakkında olan sû'-i niyetleri ân-be-ân tecessüm edegelmesiyle Moskovlu üzerine i'lân-ı harb eylemeği tasmîm ederler idi. Lâkin sadr-ı a'zam bulunan Ragıb Paşa bir fâzıl-ı hikmet-bîn ve filozof-ı rind-âyin olduğundan 'asâkir-i efrenciyyenin kesb eylediği intizâmı ve bi'l-'akis cüyûş-ı 'Osmâniyye'nin hâsıl etdiği iğtişâş ve 'adem-i inzibâtı[1117] mukâyese ederek tebeyyün eden netîceyi ta'bîrât-ı hakîmâne ile 'arz ü ifâde etmekde ve ba'zı meşâgil irâ'esiyle geçişdirmekde idi. Fakat bu bâbda iktizâ eden esbâb-ı müdâfa'ayı istihzâr eylemedikce her ne kadar seferden ictinâb olunsa ve tarîk-i musâlemete gidilse ikmâl-i levâzım eyledikden ve vakit ü zamânı buldukdan sonra hasmın icrâ-yı tasmîmâtdan gerü durmayacağı bedîhî olduğu hâlde Ragıb Paşa'nın tecdîd-i nizâmât-ı 'askeriyye ve tanzîm-i levâzım-ı harbiyye husûslarına i'tinâ etmeyerek yalnız kendü vaktinin hoşca geçmesine hasr-ı himmet eylemesi ya bi'l-külliye ümitsizliğinden veyâhud melhûz olan muhâtarât havfından nâşî olub sinnce dahi mâbeyn-i sittîn ve seb'în[1118] bulunması buna munzamm olmuş denilebilür ise de 'alâ kile't-takdîreyn[1119] müşârün ileyhe mûcib-i nakîsa add olunsa becâdır.

Zuhûr-ı Sefer-i Rusya

Bin yüz yetmiş beş senesinde (1761) zevcini i'dâm ile nâ'il-i taht-ı imparatorî olan meşhûre Katerina fütûhât-ı fâhire ve icrâ'at-ı nâfi'a ile Rus milletinin hüsn-i teveccühünü kazanmağa muhtâc olduğundan Leh umûruna müdâhale etmeğe ve Moskov Devleti'nin Tataristan ve Türkistan hakkında olan

44

niyet-i istîlâ-kârîsinin kuvveden fi'le çıkarılması esbâbına teşebbüs eyledi. Leh beyzâdelerinden birkaç kişi 'arz (ü) mahzarlar ile İstanbul'a gelüb Rusyalu'nun hilâf-ı ahdnâme olarak Leh Devleti umûruna müdâhale ve Lehistan'a 'asker idhâl eylemesi gasb maksadına mübtenî idüğünü ve bundan sonra Devlet-i 'Aliyye

[1117] Metinde "inzâbıtı" şeklindedir.

[1118] mâbeyn-i sittîn ve seb'în: 60-70 arasında.

[1119] alâ kile't-takdîreyn: İki takdirden her birine göre, iki şıktan her birine göre.

memâlikine itâle-i dest-i ta'addî ideceğini edille-i kaviyye ile serd ü ityân ve saltanat-ı seniyye Rusya'nun kesr-i tasallutuna himmet eder ise şükrâne-i lütf olarak Podolya eyâletini Devlet-i 'Aliyye'ye terk ü ihdâ edeceklerini beyân eylediler. Bir tarafdan Fransa elçisi dahi kendü politikaları icâbınca harbe teşvik ve Moskovluların niyet ve tasmîmlerini îsâl-i mertebe-i tahkîk etmekle bu bâbda erkân-ı devlet 'akd-ı encümen-i meşveret edüb küşâd-ı sefer pâdişâhın matlûbu olduğunu bilenler kesb-i takarrub ü ikbâl eylemek maksadıyla mizâc-ı hümâyûna teba'iyyet ve izhâr-ı salâbet ile emr-i harbi teshîl ve lüzûmunu tasvîb ve tezkîr edüb ba'zıları dahi: *Rusyalu Devlet-i 'Aliyye ile harbi ihtiyâr etmez ve mu'asker-i hümâyûn Tuna'ya varmaksızın Lehistan'ı tahliye eder ve Podolya eyâleti gibi kesîrü'n-nemâ bir memleket kolaylıkla kişver-i Devlet-i 'Aliyye'ye mülhak olur* dediler.

Sadr-ı a'zam bulunan Muhsinzâde Mehmed Paşa pederiyle eski seferlerde bulunmuş ve müddet-i medîde Özi ve Hotin muhâfızlıklarında istihdâm olunmuş olduğundan ahvâl-i sefer ve serhaddâta vâkıf ve düşmanın kuvvet ü satvetine muttali' olmak hasebiyle lâzım gelen mahallerde zahîre iddihâr olunmaksızın ve hudûdda bulunan kılâ'ın tahsîn ü tahkîmine i'tinâ kılınmaksızın def'aten i'lân-ı harb olunmasın hilâfında bulunduğundan nâşî ma'zûl ve Anadolu Vâlîsi Silâhdâr Hamza Paşa mesned-i vekâlet-i 'uzmâya mevsûl oldu. Şeyhü'l-islâm Veliyüddin Efendi sadr-ı sâbıkla hem-efkâr olduğu hâlde bi-hikmetihi ta'âlâ o günlerde fevt olmağla harb taraflularından Pîrizâde 'Osmân Molla makām-ı meşîhata i'tilâ eyledi. Sadr-ı cedîdin İstanbul'a vusûlünden bir hafta mürûrunda huzûr-ı hümâyûnda meşveret-i umûmiyye 'akd olunub küşâd-ı harbe karâr verilmesine mebnî bin yüz seksen iki senesi evâhirinde (1769) Rusya elçisi Bâb-ı 'Ālî 'ye celb ile Lehistan'dan Moskov 'askerinin ihrâcı ve Leh umûruna müdâhaleden bi'l-külliye keff-i yed eylemeleri Devlet-i 'Aliyye'nin matlûb-ı kat'îsi idüğü beyân ve Lehlü fırkalarını ta'kîb esnâsında Moskov 'askerinin Baltova nâm mahale tecâvüz ve îsâl-i hasâret itmiş olmaları cihetiyle vâkı' olan zarârın tazmîni dermiyân olundukda elçi-i mûma ileyh bu bâbda devletinden ta'lîmât celb eylemek içün taleb-i mühlet eylemiş ise de bu dahi bî-hûde izâ'a-i vakti mûcib

45

olur denilerek elçi-i mûma ileyh Yedi Kule'ye habs olundu. Zirâ ol 'asrın hükmünce Tatar ve sâ'ireden Rusya memâlikinde haylice tüccâr bulunageldiğine mebnî anların selâmetle bilâd-ı İslâmiyye'ye hurûcuna kadar elde rehin bulunmak muktezî idi. Hamza Paşa'nın şu'ûrunda ihtilâl müşâhede olunduğundan müddet-i sadâreti bir aya varmaksızın münfasıl ve re'îslikden rütbe-i vezâretle Nişâncı nasb olunan Yağlıkçızade Emin Paşa sadâret ve serdâr-ı ekremlik makāmına vâsıl olub

bin yüz seksen iki senesi Zi'l-hicce'sinde (Nisan 1769) cüyûş-ı 'Osmâniyye'yi mustashiben Tuna'ya doğru azîmet eyledi.

Kâffe-i müverrihîn Sultân Mustafa'nın bu seferi açmasından dolayı i'tirâz ve Muhsinzâde'nin eğer mutlaka bâb-ı harb küşâd olunacak ise bâri serhaddâtın zehâ'ir ve sâ'ir levâzımı istikmâl olunmak içün bir sene kadar muhâbere ile imrâr-ı vakt olunsun dediğini îrâd ederler. Vâkı'an bu sûret muvâfık-ı nefsü'l-emr idiyse de elli altmış seneden berü Moskovlular memâlik-i Tatar ve Leh'i zabt eylemek içün hazırlanmakda ve imparatoriçe olan Katerina dahi kuvveden fi'le çıkarmak azminde olduğu nezd-i devletde meczûm olub hattâ Atıf Efendi kitâbhânesinde bir risâle manzûr-ı fakîr olmuşdur ki me'âli: Moskovluların Azak denizinde ve Kuban ve Özi nehirleri civârlarında müteşebbis oldukları tedârükât-ı cesîmeyi ve esbâb-ı müdâfa'ası ne vechle istihzâr ve istikmâl kılınmağa muhtâc idüğünü mutazammın olub Sultân Mahmûd-ı evvel zamânında kaleme alınmış olduğu nümâyandır. İş bu merkezde olduğu hâlde gerek Kırım havâlîsine ve gerek Özi ve Bender kal'alarına ve bâ-husûs sâhilden otuz kırk sâ'at içerüde bulunan Hotin Kal'ası'na istihkâm verilmek ve esbâb-ı müdâfa'a istikmâl kılınmak şöyle dursun lâyıkıyla zehâ'ir ve mühimmât-ı harbiyye ve 'asâkir-i müstahfıza bile vaz' olunmamış iken her ne sûretle mümâşât olunsa elbette birkaç sene zarfında kanûn-ı harb ü kıtâl şerer-efşân olmak mukarrer idi. Gâyeti Sultân Mustafa'nın teşebbüsâtı ta'cîl-i harbi mü'eddi oldu. Mevkib-i hümâyûn Tuna'yı ubûr ile Bender'e azîmet ve sonra Hân Tepesi'ne 'avdet edüb Moskovlu dahi Turla Nehri'ni bi'l-mürûr Hotin Kal'ası'nı muhâsara eylemişler ise de Moldovancı Ali Paşa ve Kırım Hânı Devlet Giray Hân 'asâkir-i külliye ile irsâl ve Moskovlular 'avdete icbâr olunduğundan Turla'yı karşuya geçüb memdûd olan köprülerini ref' eylediler. Serdâr-ı ekrem Emin Paşa peymâne-i peymân külliyen kırılub

46

dökülmeksizin maslahata bir netîce verilmek ümîdiyle Rusya elçisini ma'an istishâb etmiş iken in'ikās-ı ke's-i tahayyül ile dem-beste ve sevk olunan cüyûş-ı külliyeye kâfi zahîre idhâl kılınmadığından idârece olan usret ve inzibâtca görülen nevâkıs elemiyle hasta olduğundan isti'fâyı mutazammın ba'zı ta'bîrât ile takdîm-i ma'rûzât[1120] eylemiş idi. Binâ'en aleyh seksen üç senesi Rebî'ü'l-ahirinin dokuzuncu günü (12 Ağustos 1769) ma'zûl ve makām-ı sadârete Moldovancı Ali Paşa mevsûl oldu.

Ordu-yı hümâyûndan kaçub gelen tavâ'if-i 'askeriyye tafra-fürûşları Emin Paşa'nın betâ'etinden şikâyet ve *eğer 'askere ruhsat virse Rusya'yı müzmahil eder idik* diyerek setr-i uyûb-ı firâra mübâşeret eylemeleriyle ahvâl-i 'âlemden bî-haber

[1120] metinde 'ma'rizât'

saray agâvâtı beyninde bu güft (ü) gû kesb-i ehemmiyet ederek tavâ'if-i 'askeriyeyi taltîf maksadıyla bî-çâre Emin Paşa küşte-i tığ-ı kazâ oldu.

Moldovancı Ali Paşa Hotin'de i'mâl-i 'asker ile meşgûl iken mevsim-i harîfde nâ'il-i sadâret olub şitânın takarrubundan nâşî Moskovlu'nun tard ü def'i muvaffakiyetiyle iktifâ ve meştâya 'avdet hayırlı olacağı ashâb-ı ârâ cânibinden ilkā olunması üzerine kendüsi dahi bu sûreti tasvîb eylemiş ise de Hotin Sahrâsı'nda altmış yetmiş bin kadar 'asâkir müctemi' ve bilâ muhârebe ric'at eylese selefinin töhmetiyle müttehem olacağı bedîhî olduğundan bi'z-zarûre Turla Nehri üzerine köprü kurdurub karşu tarafa imrâr-ı 'asker eyledi. Ol havâlîde bulunan Rusya fırkaları gereği gibi tazyîk olunub hattâ bu haberlerin şüyû'undan nâşî Petersburg'da Katerina aleyhine ihtilâl emâreleri zuhûra gelmiş iken bi-hikmetihi ta'âlâ birkaç gün mümtedd olan bârân sebebiyle Turla Nehri taşub köprüyü şikest eylediğinden karşuda bulunan 'askerin bir mikdârı tedârük olunubilen kayıklar ile berüye alınıb mâ'adâsı ve mühimmât-ı külliye mahv ü perîşân oldu. Bu keyfiyyetin vukû'u ve şitânın hulûlü sebebleriyle tavâ'if-i 'askeriyye takım takım firâra başladıklarına ve fıkdân-ı zehâ'ir ü mühimmâtdan nâşî Hotin Kal'ası'na vaz'-ı 'asker ü muhâfız eylemek mümkin olmadığına mebnî kal'a-i merkûme bilâ ceng ü cidâl terk olunarak hezâr endûh ü elem ile sadr-ı a'zam Hân Tepesi'nde olan ordu-yı hümâyûna ve oradan dahi meştâ ittihâz olunan Babadağı'na ric'at eyledi. Moskovlular Hotin Kal'ası'nı zabtdan sonra Boğdan ve Eflak içine yayılub fakat Özi ve Bender kal'aları üzerine hücûmlarında mağlub ve münkesir olarak çekilüb gitdiler.

İnhizâm-ı Ordu-yı Hümâyûn

Sadr-ı a'zam Moldovancı Ali Paşa dört aydan ziyâdece mesned-i sadâretde bulunub Hotin

47

Kal'ası'nın terki töhmetiyle sene-i mezbûre Şa'bân'ında ma'zûl ve İvaz Paşazâde Halîl Paşa sadr-ı sadârete i'tilâ iderek Babadağı meştâsında bulunan mu'asker-i hümâyûna dâhil oldu. Evvelbahâr hulûlünde Kırım Hân'ı ile Boğdan Ser-'askeri Abdi Paşa, Yaş istihlâsı niyetiyle hareket ve der ceng-i evvel Hân Tepesi'nde bulunan Rusya Fırkası'nın tard ü tenkîline mübâşeret edüb lâkin düşman istihkâm altında bulunduğundan zafer müyesser olmamağla ve Rusya Kumandanı Romançof etrâfda bulunan 'askerini cem' iderek yirmi-yirmibeş bin kişiden mürekkeb bir ordu ile gelmekde idüği istihbâr kılınmağla mevkib-i hümâyûndan istimdâda başladılar. Binâ'en aleyh Yeniçeri Ağası Kapukıran Mehmed Paşa bi'l-cümle yeniçeri neferâtıyla i'zâm ve Kartal Sahrâsı'na imrâr kılındı. Lâkin düşman bunların ictimâ'ına meydân vermeyüb bağteten Abdi Paşa ordusunu basub perişân

eylediğinden yeniçeri ağası bulunduğu yerde tevakkuf ve bi'z-zât sadr-ı a'zamın vürûdu luzûmunu iş'âr eyledi. Bu sene Tuna Nehri fevka'l-'âde taşdığından cisr inşâsına muktedir olunamamasıyla sadr-ı a'zam ordusunun karşuya nakli müşkil ve muhâtaralı olduğu derkâr ise de karşuda bulunan o kadar cüyûş-ı İslâmiyye'yi hâl-i ıztırâbda terk itmek dahi kābil olmadığından bin yüz seksen dört senesi Rebî'ü'l-ahiri evâ'ilinde (Temmuz 1770) *açık* ta'bîr olunur merâkib-i nehriye ile İsakcı'dan Kartal cânibine ubûr olundu. Rusya Kumandanı, Abdi Paşa 'askerini ta'kîb ile meşgûl iken kendü kuvvetinin üç beş misli olan sadr-ı a'zam ordusuna tesâdüf edüb arkasında dahi cünûd-ı Tatar ile Kırım Hân'ı mevcûd olmasıyla 'ayniyle Baltacı Mehmed Paşa Vak'ası gibi bir hâl-i hatar-nâke giriftâr olduğunu müşâhede eyledikde me'yûsâne hücûmdan gayri çare kalmadığını mutâla'a iderek müteferrikan gelmekde olan 'askerinin cem'ine musâra'at eyledi. Ordu-yı hümâyûn bilâ ifâte-i vakt mütesaddî-i harb ü kıtāl olsa Moskovluların icmâ'-i 'asker ve tertîb ü ta'biyeye vakit bulamayacakları meydânda iken metrîs kazmak azmiyle ol gün ve gice imrâr ve düşmanın muhtâc olduğu vakte rûy-ı müsâ'ade izhâr olunmağla ertesi gün vukû' bulan muhârebe intizâm-ı 'asker-i düşman kesret-i cüyûş-ı İslâmiyye'ye gâlib gelerek bi'l-cümle top ve mühimmât nasîb-i a'dâ oldu. Sadr-ı a'zamın ba'zı erkân-ı devlet ve piyâde 'askeriyle merâkib-i nehriyeye râkiben Tolçı tarafına mürûr edüb ekser vüzerâ ve Yeniçeri Ağası Kapukıran Mehmed Paşa ve Re'îs Efendi ve süvârî 'askeri Özi ve Bender ve Yergöğ taraflarına

48

doğru münteşir ve mu'ahharan takım takım meştâ ittihâz olunan Babadağı'na vâsıl oldular.

İhtirâk-ı Donanma-yı Hümâyûn

Bu senenin vuku'ât-ı müdhişesinden biri dahi donanma-yı hümâyûnun ihtirâkı mâddesidir. Şöyle ki bidâyet-i harbde Rusyalu'nun Akdeniz'e donanma sevk etmek tedârükâtında bulunduğu Fransalular tarafından ihbâr olundukda imkânı olub olmamak hakkında tereddüd olunmakda idi. Moskovlular ise bahr-ı Baltık'dan sevk eyledikleri birkaç kıt'a süfün-i harbiyyelerini İngiltere ve Felemenk ve Venediklülerden iştirâ eyledikleri sefâyin ve istîcâr eyledikleri zâbıtân ve nefârât-ı bahriyye ile takviye eyledikden sonra Mora sularında görünüb Manya ahâlîsinden ve sâ'ir müsta'id-i fesâd olan mahaller eşkıyâsından bir takım re'âyâyı bi'l-izlâl i'lân-ı 'isyân etdirdiler. Binâ'en aleyh sadr-ı esbak Muhsinzâde Mehmed Paşa derhâl Mora Ser-'askeri nasb olunarak irsâl kılınmağla vukû' bulan muhârebâtda cem'iyyet-i eşkıyâ te'dîb ü tedmîr ve şûriş-i cezîre izâle kılındı. Kapudân-ı Deryâ bulunan Hüsâme'd-dîn Paşa dahi donanma-yı hümâyûnu bi'l-istishâb bahr-ı sefîde azîmet eyledi. Düşman donanmasıyla lede't-telâkî iki def'a

muhârebe olunub kapudâne-i hümâyûn olan Cezayirli Hasan Bey'in süvâr olduğu kalyon Moskovluların kapudânesine çatub teshîr etmek sadedinde iken ateş zuhûruyla ikisi dahi muhtarik oldu ve tarafeyn donanmaları yek diğerinden ayrılub süfün-i İslâmiyye Çeşme Limanı'na duhûl eyledi. Birkaç gün sonra ki bin yüz seksen dört Safer'inin aşer-i ahirîdir (5 Haziran 1770). Rusya donanması liman ağzına gelüb bir tarafdan top endâhtıyla 'asâkir-i İslâmiyyeyi işgâl ve bir cânibden tedârük eyledikleri ateş gemilerini donanma-yı hümâyûn üzerine sevk ü îsâl etmekle ve süfün-i İslâmiyye kā'idesiz ve gayet sık olarak lenger-endâz olmuş bulunmağla tahrîk ve tefrîke meydân ü imkân bulunmadığından cümlesi sûhte-i ateş-i hüsrân ve Kapudân Paşa ile eceli gelmeyen cüyûş-ı muvahhidîn sâhil-i necâta pûyân oldular. Bu peyâm-ı fecî' vâsıl-ı sâmi'a-yı devlet oldukda müşârün ileyh Hasan Bey bi'l-vezâre kapudânlık ve Boğaz ser-'askerliği ile Çanak Kal'ası'nda ikāme ve ahvâl-i seferiyye ber-taraf oluncaya değin süfün-i ticâriyyenin limanlardan hurûc etmemesi lâzım gelenlere tenbîh ü işâ'a kılındı. Rusyalular Limni Kal'ası'nı muhâsara ve tazyîk ederek zabt eylemek derecesinde iken kapudân-ı müşârün ileyh tedârük eylediği nakliye sefineleriyle cezîrenin cihet-i

49

uhrâsına 'asker döküb düşmanı kahr ü tedmîr ve birkaç kıt'a toplarını teshîr ve cezîreyi a'dâdan tathîr etmekle bu keyfiyyet fi'l-cümle mûcib-i teşeffî-i derûn ve müstelzîm-i teveccüh-i hümâyûn olub bâ'd-ez-în elkāb ve menâşîrde müşârün ileyhin nâmı *Gâzî* izâfesiyle mu'anven kılınması hakkında fermân-ı pâdişâhî sâdır oldu. Sene-i âtiyede Rusya amirali İstanköy Cezîresine dahi 'asker dökmüş ise de yine hezimet-i fâhişe ve telefât-ı kesireye giriftâr oldu. Ve ol evânda Mısır'da 'alem-efrâz-ı 'isyân olan Bulutkapan Ali Bey'le ittihâd ve Mısır'ı hükûmet-i saltanat-ı seniyyeden tefrîke teşebbüs eylemiş olduğu hâlde az müddet zarfında yekdiğerinden selb-i emniyet eylemeleriyle bu bâbda dahi nâ'il-i matlab olamadı. Hâsıl-ı kelâm Moskovluların iş bu galebe-i bahriyyeleri Akdeniz'de saltanat-ı seniyyeye haylice yaralar açmağa kābiliyetli iken Cenab-ı Hakk Amiral Aleksi'nin râbıtasızlığını sebeb halk ederek ümmet-i merhûmeyi mazarrât-ı melhûzadan emîn eyledi.

Sadr-ı a'zam Halîl Paşa'nın Kartal inhizâmı sebebiyle revnâk ü i'tibârı zâ'il olduğundan seksen dört senesi Şa'bân'ında (Kasım 1770) ma'zûl ve Kara Dağ usâtının te'dîb ü terbiyesi muvaffakatiyle nâ'il-i şöhret olan Bosna Vâlîsi Silâhdâr Mehmed Paşa makām-ı sadâret ve serdârîye mevsûl olmağla Babadağı'nda meştâ-nişîn olan ordu–yı hümâyûna muvâsalat eyledi. Lâkin serdâr-ı ekremin Tuna'yı karşu geçmemesi ve taraf taraf ser-'askerler ta'yînle tenkîl-i düşman husûslarına i'tinâ eylemesi gâyet hafî olarak bâ-hatt-ı hümâyûn emr ü tenbîh buyrulmuş

olduğundan bin yüz seksen beş senesi evâ'ilinde (Nisan 1771) tesâdüf eden fasl-ı rebî'de memâlik-i İslâmiyye'nin her cânibinden fevc fevc vârid olan cüyûş-ı Muvahhidîn Vidin Ser-'askeri Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Eflak Ser-'askeri İzzet Ahmed Paşa ve Özi Ser-'askeri Şahin Ali Paşa ma'iyyetlerine ve Tuna sâhillerinde bulunan vüzerâ ve ümerâ refâkatlerine taksîm ve irsâl kılındı. Binâ'en aleyh evâ'il-i mevsim-i sayfda Özi'de ve Tuna boyunda vâkı' olan muhârebâtda ehl-i İslâm mansûr ve muzaffer olmuş ve Yergöğ Kal'ası istirdâd ve Moskovluların beş on kıt'a topları zabt kılınmış ise de mevsim-i harîfde cüyûş-ı İslâmiyye'nin memleketlerine ric'atları sebebiyle düşman Tuna'yı bu tarafa geçüb İsakcı ve Tulçı sâhillerine istîlâ eylemiş idi. Babadağı Sahrâsı'nda hayme-zen-i ikāmet olan ordu-yı hümâyûnun etrâfına istihkâm yapılmak ve şâyed bağteten düşman zuhûr eder ise müdâfa'a kılınmak gibi esbâb-ı ihtiyâtıyyeye teşebbüs olunmadığı Moskovluların cümle-i tahkîkâtından olmak hasebiyle altı bin kişiden ibâret bir düşman fırkası mevkib-i hümâyûn üzerine savlet etdikde mu'asker-i İslâm'da a'dâ-yı vâride-

50

nin birkaç misli 'asker mevcûd iken ihtiyâtsızlık ve 'adem-i idâre beliyyeleriyle mukāvemet olunamayub serdâr-ı ekrem ve bi'l-cümle erkân-ı ordu-yı hümâyûn firâr-künân Pazarcık'a azîmet ve ekser top ve mühimmâtı a'dâya terk eylediler.

Vidin Ser-'askeri Muhsinzâde Mehmed Paşa, Kalafat cânibine geçüb Tuna sâhiliyle Yergöğ'e doğru gelmiş ve ol havâlîde bulunan vüzerâ ve ümerânın iltihâkıyla ma'iyyetinde otuz bin kadar 'asker tecemmü' etmiş idi. Müşârün ileyh mizâc-ı cüyûş ve ahvâl-i düşmana vâkıf erbâb-ı hazm ü ihtiyâtdan olmağla sunûf-ı 'askeriyyenin ve nümâyiş-i cem'iyyete firîfte olan vüzerâ ve rü'esânın düşman üzerine gitmek hakkında olan hâhişlerine i'timâd ü iltifât etmeyerek yeniçeri tâ'ifesine hitâben: *Siz hasbe'l-kānûn piyâde 'asker iken şimdi cümleniz esb-süvâr olduğunuzdan ve tertîb-i sunûf-ı harbiyyede ise piyâdeye ihtiyâc derkâr idüğünden eğer atlarınızı terk eder iseniz şimdi hareket ederim* diyerek icrâ-yı nush ü pende âgâz eylemiş ise de te'sîri görilemediği ve bir iki ay mukaddem Ruscuk Ser-'askeri Mehmed Paşa'nın düşman üzerine hareketde 'adem-i müsâra'atı beyne'l-'asker hıyânetine haml kılınarak küşte-i seyf-i gadr kılındığı cihetlerle bi'z-zarûre Bükreş'de bulunan düşman fırkasını tard eylemek üzere harekete karâr verilerek güzîde-i 'asker İzzet Ahmed Paşa ve diğer Ahmed Paşa ma'iyyetleriyle ilerüye sevk ve irsâl olunub ser-'asker paşa dahi kuvvetü'z-zahr olmak üzere bakıyye-i cünûd ile Yergöğ Sahrâsı'nda ârâm eylemekde iken 'asâkir-i mersûle derceng-i evvel münhezim ü perîşân ve firârîlerin vürûdu ser-'asker ordusunun dahi an-ı vâhidde dağılmasına bâdî olduğundan çâr-nâ-çâr ser-'asker-i müşârün ileyh dahi Ruscuk cânibine mürûr eyledi.

İstilâ-yı Kırım

Bu senenin hâdisât-ı mükedderesinden birisi dahi Kırım istîlâsı olub tafsîli şu vechledir ki; geçen sene bir Rus ordusu Ur Kapusu civârına rehbet-bahşâ-yı vusûl oldukda Kırım Ser-'askeri Silâhdâr İbrâhim Paşa ma'iyyetinde bulunan cünûd-ı 'Osmâniyye ile mevkib-i hânîye iltihâk ederek müdâfa'a-i düşmana sarf-ı yârâ-yı kudret eylemeleriyle Moskovlular ric'ata mecbûr olmuşlar idi. Binâ'en aleyh Rusyalular tarîk-i mekr ü iğfâle sülûk ile ba'zı selâtîn ve ümerâ-yı Tatar'a: *Siz sülâle-i Cengiziyye'den bir hükûmet-i müstakille olduğunuz hâlde bir müddetden berü Âl-i 'Osmân'ın taht-ı hükm ü idâresine*

51

duhûl eylediğiniz hasebiyle hakkınızda dürlü dürlü mu'âmelât-ı tahkîriyye icrâ ve 'âdetâ kendü memleketleri vâlîleri misillü 'azl ü nasbınıza ibtidâr ediyorlar. Eğer bizimle ittifâk ve ahd ü mîsâk eder iseniz istiklâl-i kadîminizin istirdâd ve ez-ser-i nev te'sîsine müte'ahhid oluruz diyerek sebük-magzân-ı kavmi izlâl eylemeleriyle ser-'asker-i müşârün ileyhin tedârük-i levâzımât hâlinde ibrâz-ı müşkilât ve kā'ide-i yek cihetî ve mu'ânet-kârîde izhâr-ı nifâk eylediklerine mebnî ser-'asker-i müşârün ileyh meştâ-nişîn olduğu Kefe'den harekete kādir olamadığı hâlde büyük bir Moskov ordusu bin yüz seksen beş senesi evâ'ilinde (Nisan 1771) Kırım Cezîresi'nin karaya mahall-i ittisâli ve medhal ve mahreci olan Ur Boğazı civârına vârid oldu. Ur Kal'ası'nın cânib-i saltanat-ı 'Osmâniyye'den muhâfazasına me'mûr olan topcu serdengeçdileri muhârebe-i düşman ile meşgûl iken meclûbîn-i Tatar kal'a kapularını açub düşmanı içerüye aldılar. Bundan sonra Kırım Hânı'nın yanında bulunan cem'-i endek-şümâr ile vukû' bulan muhâcemâtı netîce-pezîr olmamağla hân-ı müşârün ileyh 'avdet ve sâhilden bir gemiye binüb İstanbul'a azîmet eyledi. Moskov ordusu kol kol olarak derûn-ı cezîreye pay-endâz-ı ta'addî olmağla sâhilde bulunan ahâlî sefîneler ile memâlik-i İslâmiyye'ye firâr ve muktedir olamayanlar iyâl ü evlâdlarını sa'bü'l-mürûr dağlar başlarına çıkarub encâm-ı kâra intizâr eylediler. Ser-'asker İbrâhim Paşa bu hâlin zuhûruyla dembeste-i hayret iken ümerâ-yı Tatar'dan Ur Beyi gelüb Moskovlu ile olan mu'âhede-i hafiyyelerini izhâr etmekle bu keyfiyyet dahi cünûd-ı 'Osmâniyye'nin perîşânlığına bâdî ve ser-'asker-i müşârün ileyhin esîr olmasını mü'eddî oldu.

Sadr-ı a'zam Silâhdâr Mehmed Paşa et'ame-i nefîse ve elbise-i fâhireye mübtelâ olub mehâmm-ı serdârî şöyle dursun hod-be-hod umûr-ı dâ'iresini idâreye bile muktedir değil iken hükm-i kazâ sadâretini iktizâ etmiş idi. Ordu-yı hümâyûnun perîşânlığı vukû'ât-ı sâ'irenin inzimâmı esbâbıyla bin yüz seksen beş senesi Şa'bân'ında (Kasım 1771) 'azl olunarak mühr-i sadâret Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya irsâl kılındı. Ve garâ'ibden olarak müşârün ileyhin münhezimen Ruscuğa vürûdunun ertesi günü vusûl buldu. Sadr-ı cedîd mevkib-i hümâyûnu

Şumnu'ya celb edüb orasını meştâ ve üssü'l-harekât ittihâz eylemiş ve istihkâmât-ı kaviyye ile tahsîn etmiş olmağla ba'd-ez-în yüz sene kadar orası merkez-i 'askeri olduğu müşârün ileyhin dirâyet ve kemâline bir delîl-i alenîdir.

'Akd-ı Mütâreke ve 'adem-i Husûl-i Musâlaha

Bu senenin evâhirinde ya'ni mevsim-i şitâda Prusyalıların tavassutuyla 'akd-ı mütâreke olunub sene-i

52

âtîye evâ'ilinde Devlet-i 'Aliyye murahhasları Yenişehirli 'Osmân Efendi ile Yasincizâde ve Rusya murahhasları Arlof ve Abruşkof Bükreş'de lede'l-ictimâ' Rusyalular evvelâ mesârifât-ı seferiyyenin tazmîni sâniyen tâ'ife-i Tatar'ın serbestliği sâlisen Yeni Kal'a ve Kerş Limanı'nın kendülerine terki ve Kılburun Kal'ası'nın hedmi râbi'an Rusyalu'ya ilticâ eden Boğdan Voyvodası Ligor'un 'alâ tarîki'l-verâse Boğdan emâretine nasbı hâmisen seyr-i sefâyin-i ticâriyye ve Gürcü üserâsının men'-i bey' ü şirâsı misillü bir takım mevâddı dermiyân eylediler. 'Osmân Efendi akçe ile işi tesviye eylemek kaydına düşüb serbestî-i Tatar ve terk-i kılâ' mâddelerine yanaşmak kādı'askerler cânibinden kendüsünün bir varta-i azîmeye ilkāsını mü'eddî olacağını mütâla'a eylediğine ve Arlof dahi imparatoriçenin kadîmen manzûr-ı nazar-ı iftizâhı olduğu hâlde hengâm-ı gaybûbetinde kendüsine ba'zı şerîk ü rakîblerin peydâ olduğunu istimâ' ederek karâr ü ârâma sabrı kalmamasıyla berâber işin dahi netîce-pezîr olmasından ümîdi münkati' olduğuna mebnî arûs-ı sulhü der-agûş edemeyerek tarafeyn yekdiğerinden müfârekât eylediler.

Sadr-ı a'zam sulhün in'ikādına ve hiç olmaz ise müzâkerâtın temdîdiyle tanzîm-i mühimmât ve terfîh-i 'asker husûlüne müterakkıb iken bu vechle işin kırılmasından be-gâyet münfa'il olmağla Rusya feldmareşali ile bi'l-muhâbere sene-i âtîye nevrûzuna kadar tekrâr 'akd-ı mütâreke olunarak re'îsü'l-küttâb bulunan Abdu'r-rezzâk Efendi cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den ve sâlifü'z-zikr Abruşkof Rusya Devleti tarafından murahhas ta'yîn ve yine Bükreş'de tertîb-i meclis-i müzâkere kılındı. Evvel emrde mevâdd-ı müteferri'a karârlaşdırıldıkdan ve tazmîn-i sefer tayy olundukdan sonra istiklâl-i Tatar ve terk-i kılâ' mâddeleri mevkı'-i tezekküre konulub Moskovlularm esas matlûbları ise bunlar idüğünden bu bâbda mebâhis-i kesîre cereyân eyledi. Şöyle ki Rusya murahhası: *Tatar tâ'ifesi Devlet-i 'Aliyye'ye merbût oldukca himâyeye mağrûren memâlikimize hücûmdan girü durmamakda olmalarıyla istiklâllerini talebden maksadımız bu mahzûrun izâlesi olub Yeni Kal'a ve Kerş Limanı'nın yedimizde olmasını taleb dahi sefâyin-i ticâriyyemizin Bahr-ı Azak'a serbestî-i mürûr ü ubûru arzusuna mübtenîdir* deyu çocukların bile kāni' olamayacağı akvâl-i bî-me'âlde sebât ve Devlet-i 'Aliyye

murahhası dahi istiklâl-i Tatar ictimâ'-ı halîfeteyn kaziyyesini müntec olacağı cevâbıyla müdâfa'a eylemiş ise de bunlar tasdîk olunmadıkca sulhün imkânı bulunamayacağı ta'ayyün etdiğinden çâr-nâ-çâr Tatar kavmi ve hükümdârları müstakill olub fakat ahâlî-yi Kırım'ın intihâb eyleyecekleri hânlara taraf-ı saltanat-ı seniyyeden teşrîfât

53

gönderilmek ve hutbelerde kemâfi's-sâbık nâm-ı pâdişâhî yâd olunmak ve kādı'asker Efendi tarafından Kırım kādı'askerine bilâ-bedel mürâsele i'tâsıyla ahkâm-ı şer'iyye icrâsına me'zûn edilmek ve Kırım kılâ'ında Devlet-i 'Aliyye 'askeri bulunmamak şerâ'itiyle serbestî-i Tatar'a ve Taman karşusunda vâkı' cezîre-i sagîreye ister ise Devlet-i 'Aliyye bir kal'a binâ edüb içine müstahfız koymak üzere Yeni Kal'a ve Kerş Limanı'nın Rusya Devleti'ne terki husûslarına karâr verilerek murahhas Efendi tarafından cânib-i serdâr-ı ekremîye iş'âr-ı keyfiyyet kılındı. Anın üzerine ordu-yı hümâyûnda mevcûd vüzerâ ve erkân-ı zâbitân-ı 'askeriyye muvâcehesinde mevâdd-ı mebsûta evrâkı kırâ'at ve işin zîr ü bâlâsı bil-etrâf mütâla'a ve tedkîk olundukda ahvâl-i harbiyye ve mişvâr-ı 'askerîyye nazaran fî-mâ-ba'd devâm-ı seferde fâ'ide gayr-ı melhûz bundan ehven şerâ'ite destres olunamayacağı mahsûs olmak hasebiyle mevâdd-ı merkûmenin kabûlü hakkında ittihâd-ı ârâ hâsıl olduğu hâlde sadr-ı a'zam gâyet mevsûs ve mütevehhim olduğundan işi kat' etmeyüb re'y-i hümâyûna ta'lîk ederek 'arz ü telhîs eyledi. Ve bunun sebebi dahi güyâ Sultân Mustafa Hân hazretleri in'ikād-ı musâlahaya tâlib görünür ise de ordu-yı hümâyûnca kat' ü tanzîm olunması arzusunda ve mazhar-ı ta'rîz olur ise yapanlara tahmîl-i mes'uliyyet ederek her birisini birer cânibe nefy ü teb'îd ile halkın lisânından tahlîs-i giribân eylemek azminde bulunduğunu kādı'askerlerden birisi Abdu'r-rezzâk Efendi'ye ihbâr ve bu sözün pâdişâhın ağzından istimâ' kılındığını bi'l-vâsıta tezkâr eylemesiyle Efendi-yi müşârün ileyhin ve sâ'ir ordu erkânının mûcib-i tevahhuşları olması kaziyyesi idi ki bir boş boğazlık saltanat-ı seniyyenin ne derecede izdiyâd-ı hasârını mü'eddî olduğu vukû'ât-ı âtiyyeden ma'lûm olur. Rikâb-ı hümâyûnda 'akd olunan mecâlis-i adîdede mevâdd-ı mezkûre mevkı'-i bahs ü müzâkereye konuldukda levâzımât-ı harbiyye ve esbâb-ı galebeden gâfil ve yalnız kesret-i 'asker mûcib-i fevz ü zafer olur i'tikādında bulunan câhiller ordu halkının an müşâhedetin meczûmları olan mecbûriyeti tefekkür etmeyerek şerâ'it-i mezbûre bir vechle kābilü't-tecvîz olmayacağından bahisle: *Böylelikle iş bitmez ve düşman bir iyi kılıc yemedikce dil-hâh üzere musâlahaya rağbet etmez* deyüb vârid olan karârnâmeyi a'dânın kabûl etmeyeceği derecede ta'dîl ve taraf-ı serdâr-ı ekremîye tavsîl[1121] eylediler. Binâ'en

[1121] tavsîl: ulaştırma.

'alâ zâlik şehbâz-ı hûn-efşân-ı harb ü kıtâl hevâ-yı vegâda tekrâr tayerâna ikbâl etmekle tarafeyn orduları harekât-ı harbiyyeye mübâşeret eylediler.

Seksen yedi senesi evâ'ilinde (Mart 1773) Rusya Feldmareşali Romancof bi'z-zât Silistre üzerine

54

kâdime cünbân-ı savlet olub orada bulunan ve ordu-yı hümâyûndan sevk olunan cüyûş-ı İslâmiyye ile beş on gün 'ale'd-devâm îkād-ı nâ'ire-i ceng ederek bi'l-âhire telefât-ı kesîreye mübtelâ ve meksûren Tuna'yı karşıya geçmeye mecbûr oldu ve hîn-i mürûrlarında köprü kırılmağla pek büyük bir muhâtaraya giriftâr olmuş iken taraf-ı İslâm'dan kesb-i ıttılâ' olunamaması büyük bir fırsatı zâyi' eyledi.

Bundan sonra Rusyalular Dobruca'da bulunan kuvvetlerini teksîr ve Pazarcık Ser-'askeri Numan Paşa ordusuna hücûm ederek iki def'a bozmuşlar ise de mevkib-i sadr-ı a'zamîden pey-der-pey 'asker ve mühimmât irsâliyle müdâfa'aya ikdâm olunduğuna ve Varna'yı muhâsara eden düşman fırkası dahi münhezimen ric'at eylediğine mebnî oralarda pay-dâr olmayub 'avdete muztarr oldular.

Kırım halkının ba'zıları Moskovlunun firîfte-i mekr ü âli olarak evvelki sene 'akd-ı mu'âhede ile düşmanı memleketlerine idhâl eylemişler iken reviş-i halden vehâmet-i 'âkıbeti istidlâl ve taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den isti'âne ü istimdâda âgâz eylemeleriyle esbak Kırım Hânı Devlet Giray Hân İstanbul'a celb ve Kırım'ın tahlîsi hakkında olan mutâla'ası su'âl olundu. Anın sevk ve ta'rîfi üzerine Canik Muhassılı Hacı Ali Bey ma'rifetiyle ol havâlîden yirmi bin kadar piyâde 'askeri bi't-tertîb levâzım ü mühimmâtları tanzîm ve muhassıl-ı mûmâ ileyhe dahi rütbe-i vezâret ihsân olunarak hân-ı müşârün ileyhle mürâfakaten ve sefînelere irkâben Kırım cânibine irsâl kılındılar. Bunlar sevâhil-i Kırım'a vâsıl oldukda tavâ'if-i Tatar'dan külliyetli adam tecemmü' iderek cezîrenin tahlîsini kuvve-i karîbeye getürmüşler ise de sene-i âtiyye evâ'ilinde bi'z-zarûre 'akd-ı musâlahaya mecbûriyet elverdiğinden semere-i nâfi'a iktitâfına meydân kalmadı.

Bu senenin eyyâm-ı sayfı vuku'ât-ı mebsûta ile güzâr eylediğinden Şumnu Sahrâsı'nda hayme-zen-i ârâm olan mevkib-i hümâyûn derûn-ı kasabaya nakl ile meştâ-nişîn oldu.

Saltanat-ı Sultân Abdulhamîd Hân-ı Evvel

Bin yüz yirmi dokuz (1716) tarîhinde mütevellid ve yetmiş bir senesi Safer'inde (Ekim 1757) câlis-i dîhîm-i 'Osmânî olan pâdişâh-ı zamân Sultân Mustafa Hân-ı Salis hazretleri iş bu seksen yedi senesi Zi'l-ka'de'sinin sekizinci günü (21 Ocak 1774) menzûlen mürtehil-i dâr-ı âhiret olmağla birâderleri Sultân Abdülhamîd Hân ibn-i Ahmed Hân-ı Salis hazretleri zîb-ârâ-yı taht-ı hilâfet oldular.

Hakân-ı mağfûr bi'z-zât idâre-i umûr-ı saltanat eden pâdişâhlardan olub gâyet mutasarrıf

55

ve sefâhetden müctenib olmağla nükûd-ı kesîre iddihâr etmiş ise de sebebiyyeti kendisine azv olunan Rusya seferi uğurunda sarf ü istihlâk etmişdir. Ma'a-mâ-fîh Ayazma ve Lâleli câmi'lerini binâ ve zelzeleden münhedim olan Fâtih Câmi'-i şerîfinin yalnız şadırvân havlısını ibkā ve asıl câmi'-i şerîfi müceddeden inşâ edüb Yeni Hân ve Langa Kapusu'nun haricinde vakî' rıhtım ve ebniye-i sâ'ire misillü âsâra dahi muvaffak olmuşlardır.

Mukātelât-ı vâkı'anın ekserisinde eğerçi Rusyalular mazhar-ı galebe olmakda iseler de beş altı senedir mümtedd olan muhârebât gerek 'asker ve gerek idârelerince envâ' müşkilâtı müstelzim ve bâ-husûs Moskova taraflarında zuhûr eden Buhacif nâmında bir hâricînin günden güne cem'iyyeti mütezâyid ve dâ'ire-i fesâdı mütevessi' olmakda idüğünden ve merâm-ı aslîleri olan Kırım teshîri mukaddemâtını istihsâl eylemiş bulunduklarından in'ikād-ı sulha hâhîş-ger idiler. Ancak etrâfda gavga etmek ve Tuna sâhillerinde olan kılâ'ı teshîr eylemekle saltanat-ı seniyyeyi sulha icbâr kābil olamayacağını teferrüs etmeleriyle hiç bir cânibe bakmayub doğruca mevkib-i hümâyûnu muhâsara ve tazyîk ederek vâsıl-ı âmâl olmak tedârüküne şurû' eylediler. Binâ'en âlâ zâlik iş bu seksen sekiz senesi evvelbahârında (Mart 1774) merkez-i ordu-yı hümâyûn olan Şumnu'ya doğru hareket etdikleri vâsıl-ı mesâmi'-i erkân-ı devlet oldukda daha 'asâkir-i İslâmiyye tamâmıyla müctemi' olmadığından düşmanın bu hareket-i nâgeh-zuhûru mûcib-i telâş olub ne hâl ise elde bulunan sunûf-ı 'askeriyyeden bir kuvve-i müfreze tertîb ve piyâdesi Yeniçeri Ağası Yeğen Mehmed Paşa ve süvârîsi Re'îsü'l-küttâb Abdu'r-rezzâk Bâhir Efendi ma'iyyetine verilerek li-ecli'l-müdâfa'a ba's ü tesrîb olundu ise de sekiz on sâ'at mesâfede vâkı' Kozluca civârında vâkı' olan muhârebede münhezim ve ric'at-ı kahkarî[1122] ile ordu-yı hümâyûna 'âzim olduklarından Moskovlular bilâ-hâ'il Şumnu pîş-gâhına vürûd ve mu'asker-i İslâm'ı muhâsara ve tazyîke bezl-i mechûd eylediler.

İki seneden berü inşâsına bezl-i kudret olunan Şumnu istihkâmâtı içinde ve gâh taşraya çıkarak on beş gün kadar muhârebe olunub eğerçi düşmanın savlet ü hücûmu def' olunmakda idi. Lâkin ordu-yı hümâyûn bu vech ile mahsûriyeti ve Moskovluları tehdîd idecek hâricde bir kuvve-i ihtiyâtiye bulunmaması cihetiyle imtidâd-ı mahsûriyet ordu erkânına ba'is-i havf ü dehşet olduğuna ve feldmareşal tarafından taleb-i sulhu ve li-ecli'l-müzâkere murahhas irsâlini mutazammın

[1122] kahkarî: geri çekilmekle ilgili.

mekâtîb tevârüd eylediğine mebnî Kethüdâ-yı sadr-ı 'alî Ahmed Resmî Efendi murahhas-ı evvel ve gulüvvi-i

56

'asker ile firâra mecbûr olan Abdu'r-rezzâk Efendi üzerine Re'îs nasb olunan İbrâhim Münib Efendi murahhas-ı sânî ta'yîn olunarak bi'l-irsâl Kaynarca Musâlahası nâmıyla meşhûr olan ve âtîde 'aynen sûreti terkîm kılınan sulhnâme ahkâm-ı muzırrası çar-nâ-çâr kabûl ve te'âtî-i senedâd olunarak altı seneden berü şerer-efşân olan ateş-i harb ü kıtāl zîr-i remâd-ı musâlahada tesettür eyledi. Birkaç gün sonra ordu-yı hümâyûn İstanbul cânibine 'avdet ve esnâ-yı râhda Sadr-ı a'zam Muhsinzâde Mehmed Paşa irtihâl etmekle rikâb-ı hümâyûnda Kā'im-makām bulunan İzzet Mehmed Paşa sadr-ı sadârete i'tilâ eyledi.

Kaynarca Ahidnâmesi

Evvelki Mâdde

İki devlet beyninde sebkat iden her dürlü mu'âdâd ve muhâsama şimdiden ile'l-ebed mahv ü izâle olunub gerek âlât-ı harbiyye ve gerek sâ'ir takrîb ile tarafeynden amel ve tebâdür ü icrâ olunan zarar ü ta'addiyât nisyân-ı mü'ebbedi ile ferâmûş olunub bu bâbda vücûh ile ve aslâ bir vakitde ahz-ı intikâm olunmaya düşmanlık yerine berren ve bahren mü'ebbet ve kavî ve tagayyürden münezzeh musâlahaya ri'âyet ve hırâset oluna. Gerek taraf-ı hümâyûnumdan ve gerek ahlâf ü emcâdım taraflarından ve kezâlik Rusya padişâhı müşârün ileyhâ ve ahlâfı beynlerinde temhîd olunan ittifāk ile sâfî ve mü'ebbet ve tagyîrden berî müvâlât hıfz ü hırâset olunub işbu mâddeler kemâl-i dikkat ve ihtimâm ile icrâ ve mu'teber kılınalar ve iki devlet ve emlâk ve memâliki ve re'âyâ ve ahâlî-i tarafeyn miyânelerinde işbu müvâlât mâddesi böyle ri'âyet oluna ki fî-mâ-ba'd cânibeynden birinin aleyhine sırren ve alâniyeten bir dürlü amel-i buğz ve ızrâr olunmaya ve tecdîd olunan müvâlât ve müsâfât muktezâsınca bilâ-istisnâ iki tarafa her ne gûne töhmet eden cümle re'âyâlarm tarafeynden nesyen mensiyyen cerâyimleri külliyen 'afv olunub *çekdiri*[1123] ve sâ'ir mahbeslerde bulunanları âzâd ve sebîlleri tahliye ve menfâ ve meks etdirilen kesâna 'avdete ruhsat verilüb mukaddemâ kâm-yâb oldukları her dürlü pâye ve emvâlleri musâlahadan sonra redd ü ircâ' olunub ve sâ'irleri ki her ne ukûbete müstehakk oldular ise dahi haklarına aslâ bir 'illet ve bahâne ile ta'arruz ve ziyân ü zarâr ve te'dîb olunmayalar ve âherler tarafından mezbûruna bir dürlü zarâr ü ziyân ve ta'arruz olunmak tecvîz olunmayub ızrâr ve ta'arruzlarına kasd edenler te'dîb olunalar ve mersûmûndan her biri zîr-i himâyet

[1123] çekdiri: bir gemi çeşidi.

ve muhâfaza-i kavânîn ve vilâyetlerinin 'âdetleri üzere sâ'ir hem vilâyetlerine kıyâsen mu'âşeret ideler.

57

İkinci Mâdde

İşbu ahidnâme-i mübârekenin in'ikādı ve tasdiknâmelerin mübâdelesinden sonra iki devletin re'âyâsından ba'zıları âher bir töhmet ve 'adem-i itâ'at veyâhûd hıyânet edüb devleteynin birine ihtifâ veyâhûd ilticâ kasdında olur ise Devlet-i 'Aliyye'mde dîn-i İslâm'ı kabûl ve Rusya Devleti'nde tanassur[1124] edenlerden mâ'adâ aslâ bir bahâne ile kabûl ve himâyet olunmayub der'akab redd veyâhud hiç olmaz ise ilticâ eyledikleri devletin memâlikinden tard olunalar ki bu misillü yaramazların sebebi ile iki devlet beynine mûris-i bürûdet veyâhûd bâ'is-i bahs-i abes olur aslâ bir ma'nî vâkı' olmaya. Kezâlik tarafeyn re'âyâsından olub gerek ehl-i İslâm ve gerek Hristiyân zümresinden bir kimesne bir dürlü taksîrât edüb her ne mülâhaza ile bir devletden ol bir devlete ilticâ ederler ise bu misillüler taleb olundukca bilâ-te'hîr redd olunalar.

Üçüncü Mâdde

Kırım ve Bucak ve Kuban ve Bedîsan ve Canboyluk ve Yedicigöl kabâ'il ve tavâ'if-i Tatar ve bi'l-cümle bi-eyyi-hâlin bilâ-istisnâ devleteyn tarafından serbestiyyet ve bi-gayr-ı ta'alluk müstakill vücûhla ecnebi bir devlete tâbî' olmamak üzere i'tirâf ve kabûl olunalar ve tavâ'if-i Tatar bi'l-cümle re'y ü ittifâklarıyla Āl-i Cengiz soyundan intihâb ve nasb olunan kendü hânları müstakill olan taht-ı hükûmetlerinde olmağla ve bir zamânda düvel-i âherden bir devlete ve hiç bir mâddeye muhâsebe vermemek şartıyla atîk kānûn ve 'âdetleri üzere merkûmlara hükm ve gerek hân-ı mûma ileyhin intihâb ve nasbı husûsunda ve gerek umûr-ı mahsûsa ve derûnîye ve umûr-ı devletlerine dâ'ir bir dürlü Devlet-i 'Aliyye'mizle Rusya Devleti müdâhale eylemeyüb hükûmet-i hâriciyye ve devletlerine dâ'ir bir müstakill devlet sâ'ir müstakill düvel kendü kendüye memleketlerini tahkîm ederler gibi ve Cenâb-ı Bârî'den gayrı kimesneye tâbî' olmamak üzere tâ'ife-i merkûme i'tirâf ve kabûl ve lâkin mezhebleri ehl-i İslâm'dan olub zât-ı ma'delet-simât-ı şehriyârânem imâmü'l-mü'minîn ve halîfetü'l-muvahhidîn olduğuna binâ'en tâ'ife-i merkûme 'akd olunan serbestiyyet-i devlet memleketlerine halel getürmeyerek umûr-ı mezhebiyyelerini taraf-ı hümâyûnum halkına şerî'at-ı İslâmiyye muktezâsınca tanzîm edeler ve Rusya Devleti'ne tahsîs olunan Kerş ve Yeni Kal'a arâzîsi ve limanlarından mâ'adâ

[1124] tanassur: Nasranileşme, Hrıstiyanlaşma.

Kırım ve Kuban câniblerinde vâkı' istîlâ olunan kasaba ve kılâ' ve mesâkin ve arâzî ve Berdâ ve Konskivoy ve Özi Suyu nehirlerinin Aksu ve Turla nehirlerinin beyninde olan cemî'

58

arâzî Leh memleketi hudûduna varınca tavâ'if-i merkûmeye istirdâd ve Özi Kal'ası kadîmi ülkesiyle ke'l-evvel Devlet-i 'Aliyye'min taht-ı tasarrufunda bâkî kala ve musâlaha ahidnâmesinin mübâdelesinden sonra memâlik-i Tatariyye'den Rusya Devleti cümle 'askerini ihrâc eylemesine ta'ahhüd ede. Kırım Cezîresi'nin ve Kuban ve Taman Cezîresi'nde vâkı' kılâ' ve kasaba ve mesâkin ve sâ'irleri hakkında cüz'î ve küllî her dürlü istihkākından Devlet-i 'Aliyye'mizin kezâlik keff-i yedine ta'ahhüd ede ve mahall-i merkûme fî-mâ-ba'd muhâfız 'askeri veyâhûd başka 'asker irsâl eylemeye. Memâlik-i mezkûreyi tavâ'if-i Tatar'a bu vech üzere Devlet-i 'Aliyye'miz istirdâd edüb ve kimesneye tâbî' olmaksızın hükûmet-i devletlerine Rusya Devleti merkûmların hakîkaten müstakıllen taht-ı hükûmetlerinde ve serbestiyyet mutlaka vech-i ma'mûlün bih üzere eylediği gibi kezâlik Devlet-i 'Aliyye'miz ta'ahhüd ede ki kasaba ve kılâ' ve arâzî ve mesken-i mezkûrlarında fî-mâ-ba'd muhâfız 'askeri veyâhûd başka bir nev' 'asker ve sekbân veyâhûd 'asker zümresinden her ne isimde ve ne gûne ise ba's ü tesyîr eylemeyüb cümle tavâ'if-i merkûmeye Rusya Devleti tarafından terk olunan serbesiyyeti ve kimesneye tâbî' olmaksızın istiklâlleri üzere Devlet-i 'Aliyye'miz dahi terk ede.

Dördüncü Mâdde

Cümle düvele mahsûs olan istihkāk-ı aslîsi muktezâsınca kendü memleketinde münâsib görecek nizâmı icrâ etmek her devlete câ'iz olmağla iki devlete ruhsat-ı kâmile-i nâ-mahsûre verilür ki kendü memleketlerinde ve hudûdlarında münâsib gördükleri yerlerde kılâ' ve şehirler ve kasabât ve ebniye ve mesâkin binâ ve atîk kılâ' ve şehir ve kasabât ve sâ'irleri ta'mîr ve tecdîd edeler.

Beşinci Mâdde

İşbu musâlaha-i mübârekenin in'ikādıyla tecdîd-i müvâlât ve müsâfât-ı hemcivârî müyesser oldukdan sonra Rusya Devleti cânibinden pâye-i sâniye ya'ni *onopyato* ta'bîr olunur orta elçisi veyâhud murahhas elçisi nasbıyla Devlet-i 'Aliyye'mizde 'ale'd-devâm bir Rusya elçisi ikāmet edüb ziyâde mu'teber olan düvelin elçileri hakkında îfâ olunan merâsim-i i'tibâr ü ri'âyet mûmâ ileyh Rusya elçisinin rütbesine dahi Devlet-i 'Aliyye'miz cânibinden îfâ oluna umûmen resm-i 'âmme vukû'unda Alman İmparatoru'nun elçisi pâye-i refî'a veyâhud sagîrede olduğu takdirde der'akab Nederlan'ın büyük elçisinden sonra ta'kîb eyleye.

Nederlan'ın büyük elçisi bulunmaz ise Venedik büyük elçisinden sonra ta'kîb eyleye.

59

Altıncı Mâdde

Devlet-i 'Aliyye Rusya elçisinin, bi'l-fi'il hıdmetinde bulunanlardan bir kimesne sirka ve töhmet-i azîme veyâhud şâyeste-i ta'zîr bir fi'l-i nâ-şâyeste etdikden sonra ba'de't-takrîr eşyâ-yı sirka elçi tarafından beyân olunacak vech üzere tamâmen istirdâd oluna ve hâl-i sekrinde dîn-i Muhammedî'yi kabûl etmek sevdâsında olanlar dîn-i Muhammedî'de kabûl olunmayub ref'-i sekrinden sonra hâl-i aslîlerine ric'at edüb akılları başlarına geldikden sonra ikrâr ve i'tirâfları elçi tarafından gönderilecek adamın muvâcehesinde dahi ve ba'zı bî-garaz Müslümanların karşusında beyân etdirülüb böyle kabûl olunalar.

Yedinci Mâdde

Devlet-i 'Aliyye'miz ta'ahhüd eder ki Hristiyan diyânetinin hakkına ve kenisalarına[1125] kaviyyen siyânet ede. Rusya Devleti'nin elçilerine ruhsat vere ki her ihtiyâcda gerek on dördüncü mâddede zikr olunub mahrûse-i Konstantiniyye'de beyân olunan kenisâ-yı mezkûre ve gerek hademesinin siyânetine ibrâz-ı tefhîmât-ı mütenevvi'a eyleye ve elçi-i mûmâ ileyhin bir gûne arûzı Devlet-i 'Aliyye'min dost-ı sâfî ve hem-civârı olan devlete muta'allık âdem-i mu'temedi tarafından 'arz ü teblîğ olunmağla Devlet-i 'Aliyye'miz tarafından kabûl eylemelerini Devlet-i 'Aliyye'miz ta'ahhüd eder.

Sekizinci Mâdde

Rusya Devleti'nin gerek rehâbîn zümresinden ve gerek sâ'ir re'âyâsından olanlara tamâmen ruhsat verile ki Kudüs-i Şerîf ve şâyeste-i ziyâret olan sâ'ir mahallere seyâhat edeler. Bu gûne yolcu ve seyyâhlardan gerek Kudüs-i Şerîf'de ve gerek sâ'ir mahallerde esnâ-yı tarîkde dahi bir dürlü cizye ve harac ve vergi ve aslâ bir teklîf taleb olunmaya. Sâ'ir düvelin re'âyâlarına verilen fermânlar ve yol emirleri mersûmûna dahi vech-i lâyıkı üzere edâ oluna ve mâdemki Devlet-i 'Aliyye'miz arâzîsinde ikâmet edeler kendülerine bir dürlü dahl ü ta'arruz olunmayub kuvvet-i ahkâm-ı şerî'at muktezâsınca tamâmen himâyet ü siyânet olunalar.

Dokuzuncu Mâdde

Mahrûse-i Konstantiniyye'de mukîm Rusya elçilerinin hıdmetinde bulunan tercümânlar her ne milletden

[1125] Kenisa: kilise.

olur ise olsun devlet umûruna hıdmet eylediklerine binâ'en hıdmetleri iki devlete râci' olmağla kemâl-i mürüvvet ile mu'âmele ve i'tibâr olunalar ve mahdûmları tarafından kendülerine sipâriş olunan mevâdd içün şâyeste-i mu'âheze olunmak câ'iz olmaya.

Onuncu Mâdde

İşbu musâlaha-i mübâreke imzâ olunub tarafeyn 'askerlerinin serdârları taraflarından lâzım olan tenbîhât iktizâ eden mahallere îsâl olununca ol aralıkda eğer bir mahallde bir dürlü fi'l-i muhâsama hudûs eder ise îrâs-ı ta'arruz olunmak üzere add olunmayub bu takrîb ile vâkı' olacak fütûhât ve istîlâlar dahi ma'dûmü'z-zuhûr olmak üzere mu'teber tutulmayub böyle vâkı'adan bir kimesne fâ'ide-mend olmaya.

Onbirinci Mâdde

Menfa'ât-ı devleteyn içün memâlikini teraşşuh eden cümle deryâlarında iki devlete muta'allık gemi ve tüccâr sefâyinine bi-gayrı mümâna'at serbestiyyet üzere geşt ü güzâr eylemeleri 'akd ü temhîd olunub iskelelerine ve her mahalle mutlaka sâ'ir devletlerin icrâ etdikleri ticâretlerinde kâm-yâb oldukları vech üzere işbu Rusya gemileri tüccâr ve sefâyinine dahi Devlet-i 'Aliyye'm cânibinden ruhsat verile. Karadeniz'den Akdeniz'e ve Akdeniz'den Karadeniz'e ve 'âmme-i sevâhil ve kıyılarının limânlarmda mârrü'z-zikr deryâlar ittisâlinde olan memerr ve boğazlarında meks edeler ve işbu mâddeye dâ'ir bâlâda îzâh olunduğu üzere Devlet-i 'Aliyye'mizin memâlikinde emr-i ticârete dâ'ir bi-'aynihi France ve İngiltere misillü dost-ı ahabb olub ziyâde müsâ'ade buyurulan müsâlemât ve mu'âfiyâtıyla ticâret-i miyâh misillü berren ticâret etmek Rusya Devleti'nin re'âyâlarına Devlet-i 'Aliyye'miz cânibinden ruhsat verilüb ber minvâl-i muharrer Nehr-i Tuna'da dahi geşt ü güzâr edeler. Gerek emr-i ticâret ve gerek Rusya tüccârının hakkında işbu mâddede lafz-be-lafz tahrîr olunduğu gibi her dürlü ihtiyâc zuhûrunda mârrü'z-zikr iki milletin ve sâ'irlerin şürûtları mer'î ve mu'teber tutula. Milel-i mezbûrûn verdikleri rüsûmât-ı müşâkelesini[1126] ve 'aynını edâ etdiklerinden sonra Rusya tâcirleri her dürlü emti'a makûlesini nakl ü ihrâc edüb Karadeniz ve sâ'ir deryâların sevâhil ve limânlarına ve mahrûse-i Konstantiniyye'ye varmaları câ'iz ola. Vech-i meşrûh üzere bilâ-istisnâ umûmen sularının emr-i ticâret ve seyr-i sefâ'in mâddesini tarafeyn re'âyâlarına tecvîz birle kendü tâcirlerine iki devlet cânibinden ruhsat verilür ki rü'yet-i mesâlih ve idâre-i ticâretlerine lâzım olan müddetde tarafeyn memâlikinde ikâmet edeler. Bu bâbda

[1126] müşâkele: şekil olarak benzeyen, biçimsel benzerliği olan.

61

tarafeynden ta'ahhüd olunur ki dost olan sâ'ir devletlerin re'âyâlarına erzânî kılınan serbesiyyet ve müsâlemet Rusya tüccârına dahi erzânî kılına ve hırâset-i nizâm mâddesi cümle-i keyfiyâtda mevâdd-ı elzemden olmağla Rusya Devleti tarafından lâzım görülecek 'âmme-i mevâkı'de konsoloslar ve konsolos vekîllerinin ta'yînine Devlet-i 'Aliyye'miz cânibinden ruhsat verilüb dost olan sâ'ir düvelin konsolosları i'tibâr olundukları gibi merkûmlar dahi mu'teber tutularak ve işbu konsolos ve konsolos vekîllerine ruhsat verile ki *berâtlu* ta'bîr olunur, berât-ı pâdişâhânem ile Müslüm tercümânlar ma'iyyetlerinde tutub İngiltere ve France ve sâ'ir milletlerin hıdmetlerinde bulunan emsâlleri kâm-yâb oldukları mu'âfiyâta bunlar dahi nâ'il ve kâm-yâb olalar ve Rusya Devleti'nin dost-ı ahabbı olan milel imtiyâzât ve mu'âfiyâtı ile berren ve bahren Rusya memâlikinde ticâret etmeğe ve rüsûm-ı mu'tâdeyi edâ etdikden sonra Devlet-i 'Aliyye'm ve re'âyâlarına Rusya Devleti cânibinden ruhsat verilüb ve seyr-i deryâ esnâsında kazâya düçâr olan sefâyine tarafeynden vücûhla i'ânet ve bu gûne kazâlar zuhûrunda dost-ı ahabb olan milel hakkında icrâ olunan müzâheret ile mu'âvenet olunalar. Kendülerine lâzım eşyâ narh-ı cârî ile kendülerine alıverile.

Onikinci Mâdde

Afrikalılar ile ya'ni Trablusgarb ve Tunus ve Cezâyir-i Garb Ocakları'yla Rusya Devleti 'akd-ı şerâ'it-i ticârete rağbet etdikleri hâlde Devlet-i 'Aliyye'miz ta'ahhüd eder ki Devlet-i Rusya'nın bu gûne rağbeti pezîrâ-yı husûlüne kendi i'tibâr ve ruhsatını bezl ü şâmil ede. Uhûdât-ı mersûme hıfz ü hırâset olunmak emrinde dahi mârrü'z-zikr ocakların hakkında Devlet-i 'Aliyye'miz zâmin ola.

Onüçüncü Mâdde

Cümle senedât ve mekâtîb-i 'âmmede ve her husûsda tamâmen *Rusyaluların İmparatoriçesi* lakab-ı mu'teberine dâ'ir Devlet-i 'Aliyye'miz cânibinden Türkî lisân ile tamâmen Rusyaluların pâdişâhı ta'bîri isti'mâl oluna.

Ondördüncü Mâdde

Düvel-i sâ'ireye kıyâsen kilise-yi mahsûsadan mâ'adâ Galata tarafında Beyoğlu nâm mahallenin yolunda tarîk-i 'âmmda Rusya Devleti bir kenisa binâ etdirmek câ'iz ola. İşbu kenisa, kenisa-yı

62

'avâm olub *Duso Grafa Kenisesi* ta'bîriyle tesmiye ve ile'l-ebed Rusya Devleti'nin elçisi sıyânetinde olub her dürlü ta'arruz ve müdâhaleden emîn ve berî hırâset oluna.

Onbeşinci Mâdde

İki devletin hudûdları ta'yîn ü tahdîd olundukları nizâm muktezâsmca tarafeyn re'âyâlarına mûcib-i mübâhase ve bâ'is-i nizâ'-ı cesîm olacak bir mâdde olmadığı eğerçi mülâhazadan bâ'id olmayub lâkin avârız-ı gayr-ı me'mûleden zuhûru muhtemel olan esbâb-ı mazarrat ü ziyânların def'ine iki devlet bi'l-ittifâk karâr vermişlerdir ki bu gûne nesnelerin zuhûrunda re's-i hudûdda olan hâkim zuhûra gelen mâddeyi teftîş veyâhûd mahsûsen ta'yîn olunan me'mûrların ma'rifetiyle tefahhus edeler. Bu gûne me'mûrlar gereği gibi mâddeyi teftîş etdikden sonra bilâ te'hîr hakkı olan şahsın hakkını ihkāk edeler ve pâk ta'ahhüd olunur ki işbu ahidnâme-i mübâreke in'ikādıyla müceddeden temhîd olunan müvâlât ve hüsn-i nizâm mâddesi bu gûne kazâyânın zuhûruyla aslâ tağyîr olunmaya.

Onaltıncı Mâdde

Cümle Bucak memleketi Akkirman ve Kili ve İsmâ'il kal'alarıyla sâ'ir kasabât ve kurâ derûnlarında mevcûd bulunan âmme-i eşyâ ile Rusya Devleti tarafından Devlet-i 'Aliyye'me redd olunub ve Bender Kal'ası'nı dahi Devlet-i 'Aliyye'me redd eder ve kezâlik Eflak ve Boğdan memleketlerini cümle-i kılâ' ü şehirler ve kasabât ü kurâları derûnlarında mevcûd bulunan cümle eşyâlarıyla kezâlik Devlet-i 'Aliyye'me redd eder. Devlet-i 'Aliyye'm dahi âti'l-beyân şerâ'it ile memâlik-i merkûmeyi kabûl edüb işbu şerâ'iti tamâmen ve kâmilen muhâfaza ve hırâset eylemesini va'd-ı ma'mûlün bih ile ta'ahhüd eyleye evvelâ işbu iki voyvodalıkların ahâlîsi her ne pâye ve keyfiyât ü hâl ve ism ü a'yândan iseler bilâ-istisnâ haklarında tamâmen ve kâmilen nesyen mensiyyen[1127] 'afv olunub her dürlü töhmetleri veyâhûd Devlet-i 'Aliyye'min umûruna muhâlif hareket eylediklerine isnâd ve mazanna[1128] olunan cümle-i a'mâlleri ile'l-ebed ferâmûş olunub evvelki mâddenin mazmûnu üzere mansıb ü pâyeleri ve emlâk-ı sâbıkaları müceddeden hâlleri tekmîl olunub işbu muhârebeden mukaddem mâlik oldukları emlâklarma i'âde olunalar. Sânîyen ke'l-evvel Hristiyan diyâneti vücûhla serbest olub icrâsına bir dürlü mümâna'at olunmayub keniselerin müceddeden binâsına ve atîklerinin ta'mîrine mümâna'at olunmaya. Sâlisen ez-kadîm manastırlarına ve sâ'ir şahsa muta'allık olub ba'dehu bi gayrı hakkın kendülerden ahz olunub İbrail ve Hotin ve sâ'ir yerlerin dâ'iresinde mevcûd bulunan arâzî ve emlâk ki el-ân re'âyâ ismiyle tesmiye olunur mersûmûna istirdâd olunalar. Râbi'an rehâbîn zümresine münâsib olan

63

[1127] nesyen mensiyyen: tamamiyle unutulmuş.

[1128] mazanna: hakkında zann ve şüphe olunan, şüpheli.

imtiyâz ile i'tibâr oluna. Hâmisen terk-i vatan edüb âher mahallere varmak rağbetinde olan hânedânlar eşyâlarıyla nakl etmeğe serbesiyyet üzere me'zûn olalar ve işbu hânedânlara kendü mesâlihinin tanzîmi içün vakt-i kâfîleri olmak içün serbesiyyet üzere vatanlarından nakl eylemelerine bir sene müddet imhâl olunub işbu müddet-i mühlet tasdîknâme-i mübârekenin mübâdelesi tarîhinden ma'dûd ü mahsûb oluna. Sâdisen atîk muhâsebeler içün her ne gûne ise gerek nükûd akçe ve gerek sâ'ir tarîk ile bir nesne tahsîl olunmaya. Sâbi'an işbu muhârebenin tamâmen müddeti içün bir dürlü teklîf veyâhûd âher bir dürlü taleb olunmayub muhârebe imtidâdında pâ-zede oldukları mazarrat ü tahrîbât-ı müte'addidelerine nazaran mersûmûna bundan sonra dahi iki senelik mühlet verilüb işbu mühlet, mübâdele-i tasdiknâme-i hümâyûn tarîhinden add oluna. Sâminen işbu mühlet mürûr etdiğinden sonra Devlet-i 'Aliyye'miz ta'ahhüd eder ki cizyelerinin akçesini ta'yîne mürüvvet-i külliye ile mu'âmele ve hayyiz-i imkân rütbesinde sehâvet-i celîlesini hırâset ede. İki senede bir kerre meb'ûslarının vesâtatıyla cizyeleri edâ oluna ve ta'yîn olunan işbu cizyelerinin tamâmen edâsından sonra aslâ bir paşa veyâhûd hâkim ve her kim olursa olsun mersûmâna aslâ bir vakitde ta'arruz etmeyüb âher bir dürlü vergi veyâhûd teklîf her ne gûne ism ü bahâne ile kendülerinden taleb olunmayub cedd-i emcedim Sultân Mehmed Hân-ı Râbi' zamân-ı sa'âdetlerinde mütemetti' oldukları imtiyâzât ile kâm-yâb olalar. Tâsi'an memleketin umûrlarını rü'yet eden kapu kethüdâlarının yerinde işbu voyvodalıkların beylerine dahi ruhsat verile ki Devlet-i 'Aliyye'de her birinin tarafından Rum mezhebinde Hristiyan olmak üzere maslahat-güzârlar ta'yîn eyleyeler ki işbu memlekete mütevakkıf olan mesâlihini rü'yet edeler. Devlet-i 'Aliyye'm cânibinden dahi hakklarına kemâl-i mürüvvet ile mu'âmele olunub hâl-i âcizânelerinde kavâ'id-i milel istihkākına müstehakk olub ya'ni her dürlü ta'arruzdan emîn ve berî olmak üzere i'tibâr olunalar. Âşiren Devlet-i 'Aliyye cânibinden Rusya imparatorluğunun elçilerine ruhsat ve muvâfakat verilür ki işbu iki voyvodalıkların iktizâsına göre sıyânet ve müsâ'ade olunmalarına müzâkere edeler. Devleteyne lâyık olan i'tibâr-ı dostâne muktezâsınca elçilerinin 'arz etdikleri kelimâtlarına ri'âyet eylemesine Devlet-i 'Aliyye'miz ta'ahhüd eder.

Onyedinci Mâdde

El-ân Rusya Devleti'nin zîr-i zabtında bulunan Akdeniz adalarını Rusya Devleti, Devlet-i 'Aliyye'mize istirdâd eder. Devlet-i 'Aliyye'm dahi ta'ahhüd eder ki evvelki mâddesinde musarrah olan

64

her dürlü kabâhatlerin ve Devlet-i 'Aliyye'min umûruna muhâlif olmak mazannasıyla icrâ olunan 'âmme-i ef'âlin nesyen ve mensiyyen 'afv-ı küllî ile

mahv ü 'afv olunmak mâddesini cezâyir-i mezkûrenin ahâlîsi hakkında dahi kemâl-i istikāmet ile ri'âyet eder. Sâniyen Hristiyan diyânetine aslâ ednâ bir ta'arruz ile îsâl-i tazyîk olunmayub kiliselerin ta'mîr ü tecdîdine vücûhla mümâna'at olunmaya. Mârrü'z-zikr kiliselerine hıdmet eden eşhâs aslâ bir takrîb ile ta'arruz ve müdâhale olunmaya. Sâlisen işbu muhârebe sebebiyle kendülerine îrâs olunan tekdîrât ve tahrîbât sebebiyle Rusya Devleti'nin zîr-i hükûmetinde bulundukları tarîhde ve bundan sonra iki sene müddetine değin işbu cezâyir-i merkûmenin Devlet-i 'Aliyye'me istirdâdı tarîhinden add olunmak gerekdir. Devlet-i 'Aliyye'm cânibinden cezâyir-i mezkûre ahâlîsinden aslâ bir dürlü resm-i senevî tahsîl olunmaya. Râbi'an terk-i vatan edüb âher mahallere varmak rağbetinde olanlar tamâmen mal ve eşyâlarıyla nakl etmek üzere Devlet-i 'Aliyye'm cânibinden merkûmûna ruhsat verilüb ve tanzîm-i mesâlihlerine vakt-ı kâfî olmak içün işbu tasdiknâme-i mübârekenin mübâdele olunacak tarîhinden bir sene mühlet-i müddeti kendülerine imhâl oluna. Hâmisen Rusya donanmasının avd ü ric'atindeki in şâ'e Allâhu ta'âlâ işbu tasdiknâme-i mübârekenin mübâdelesinden sonra üç ay müddetde vâkı' olmak gerekdir. Bir nesneye ihtiyâcı vâkı' olur ise Devlet-i 'Aliyye'm cânibinden vus'-ı imkân mertebesinde müzâheret oluna.

Onsekizinci Mâdde

Özi Suyu boğazında vâkı' Kılburun Hisarı nehr-i mezbûrun sol tarafı sâhilinde kifâyet edecek arâzî ile ve Aksu ile Özi Suyu beyninde vâkı' sahrâ-yı hâliyyenin mu'ârazadan ârî müstakıllen 'ale'd-devâm Rusya Devleti'nin taht-ı tasarrufunda kala.

Ondokuzuncu Mâdde

Kırım Cezîresi'nde vâkı' Yenikal'a Kal'ası ve Kerş limânları derûnlarında mevcûd bulunan ile ve arâzîleriyle Bahr-ı Siyâh'dan başlayub tûlen Kerş'in atîk hudûdlarına vararak Buhaca nâm mahalle varınca ve Buhaca mahallinden hatt-ı müstakîm ile bâlâdan Azak Denizi'ne varınca mu'ârazadan 'ârî müstakıllen 'ale'd-devâm Rusya Devleti'nin taht-ı tasarrufunda kala.

Yirminci Mâdde

Mîlâd-ı İsa'nın bin yedi yüz senesi ya'ni tarîh-i hicret-i Nebevî'nin bin yüz on üç

65

senesi Tolstoy nâm hâkimi ile Acu Muhâfızı Hasan Paşa beyninde 'akd ü temhîd olunan senedât mefhûmunda beyân olunduğu üzere Azak Kal'ası ülke ve hudûduyla ile'l-ebed Rusya Devleti'ne tahsîs oluna.

Yirmibirinci Mâdde

İki Kabartalar ya'ni Büyük Kabarta ve Küçük Kabarta Tatar tâ'ifesiyle vâkı' civâriyetlerinden nâşî Kırım hânlarıyla ta'allukları olmağla Rusya Devleti'ne tahsîs olunmaları mâddesi Kırım hânlarının ve meşveretinin ve Tatar başılarının irâdesine ihâle oluna.

Yirmi İkinci Mâdde

İki devlet beyninde in'ikādı vukû' bulan cümle uhûdnâme ve şerâ'it-i sâbıkayı ve Belgrad Kal'ası'nda vâkı' ahidnâmeyi ve andan sonra vücûda gelen 'âmme-i şerâ'iti mahv ü izâle ve ile'l-ebed ferâmûş etmek iki devlet miyânesinde bi'l-ittifâk karâr verilüb şöyle ki mersûm uhûdâtın hakkına fî-mâ-ba'd bir dürlü dâ'iyye makûlesini binâ etmeyeler ve lâkin mîlâd-ı Hazret-i İsa'nın bin yedi yüz senesinde Tolsto(y) nâm hâkimi ile Acu Kal'ası'nın Hasan Paşa nâm muhâfızı Azak ülkesi hudûdu ve Kuban sınurunun ta'yîn ü tahdîdine dâ'ir şerâ'it işbu istisnâdan berî olub ke'l-evvel bilâ-tagyîr bâkî kala.

Yirmi Üçüncü Mâdde

Gürcü ve Mekril havâlîsinde vâkı' Bağdadcık ve Kütayisi ve Şehriban Kal'aları ki Rusya 'askeri tarafından zabt olunmuşlardır. Kadîmden berü muta'allık oldukları asıl sâhiblerine mütevakkıf olmak üzere Rusya Devleti tarafından kabûl olunub şöyle ki eğer tahkîkât-ı kadîmeden berü yâhûd müddet-i medîdeden mukaddem Devlet-i 'Aliyye'm kılâ'-ı mezkûreye mâlik olmuş ise Devlet-i 'Aliyye'me râci' olmak üzere kabûl olunub işbu tasdiknâme-i mübârekenin mübâdelesinden sonra vakt-i ma'hûdda Rusya 'askeri kal'a-i mezkûreyi tahliye eyleye. Devlet-i 'Aliyye'm dahi kendü tarafından ta'ahhüd eder ki evvelki mâddenin mazmûnu muktezâsınca havâlî-i mezbûrede işbu muhârebe imtidâdında Devlet-i 'Aliyye'min aleyhine her ne minvâl üzere hareket etmiş olanları nesyen mensiyyen 'afv eyleye ve vech-i ma'mûlün bih

66

üzere ve ile'l-ebed oğlan ve kız vergisinden ve her gûne cizye-i sâ'ire talebinden ibâ[1129] ü keff-i yed eder. Ötedenberü muta'allıkları olanlardan mâ'adâ tavâ'if-i mezkûre arasında kendü re'âyâsı olmak üzere ferd-i vâhidin hakkına dâ'iyye etmemeğe Devlet-i 'Aliyye'm ta'ahhüd eder ve Gürcü ve Mekriller tarafından ötedenberü zabt olunan arâzî ve sâ'ir müstahkem yerleri tekrâr mersûmûnun hükûmet ve muhâfaza-i mutlakalarına terk eyleye ve diyânet-i manastır ve kenisaları hakkına bir dürlü ta'arruz ve tazyîk etmeyüb atîk olanların ta'mîrine ve cedîdlerin binâsına mümâna'at olunmaya ve Çıldır paşası ve sâ'ir sergerde ve

zâbıtân tarafından bir dürlü dâ'iyye tahtında emvâllerini izâ'at ile ta'arruz olunmalarını Devlet-i 'Aliyye'm men' eyleye ve tavâ'if-i mezbûre Devlet-i 'Aliyye'min re'âyâsından olmağla Rusya Devleti aslâ mersûmûna müdâhale etmeyüb ta'arruz eylemeye.

Yirmi Dördüncü Mâdde

Ba'de'l-imzâ ve tasdîkü'l-mevâdd der-akab Nehr-i Tuna'nın sağ tarafında mevcûd bulunan cümle Rusya 'askeri 'avdet ü ric'ata müteveccih olub imzâ tarîhinden bir ay zarfında Tuna'nın sol kıyısına mürûr edeler. Mezbûr tamâmen Tuna'nın sol kıyısına geçdikden sonra Hırsova Hisarı boşaldılub 'asker-i İslâm'a teslîm oluna ve ba'dehu Eflak ve Bucak memleketlerinin tahliyesine birden ve an-ı vâhidde mübâderet olunub işbu tahliye mâddesine iki ay mühlet ta'yîn olunur ve cümle Rusya 'askeri memleketeyn-i mezbûreteynden çekildiklerinden sonra bir tarafdan Yergöğü Kal'ası'nı ve ba'dehu İbrail'i ve taraf-ı diğerden İsmâ'il kasabasını Kili ve Akkirman kal'alarıyla Rusya 'askeri terk edüb 'asâkir-i sâ'irelerine mülhak olmağa müteveccih oldukdan sonra 'asâkir-i İslâmiyye'ye kılâ'-ı mezkûreyi terk edeler. İşbu iki memleketin tamâmen tahliyesine üç ay müddet tevkît olunur. Bâlâda zikr olunan keyfiyyetden sonra Rusya 'askeri Boğdan memleketini terk edüb Nehr-i Turla'nın sol tarafına mürûr edecekdir. Bu takrîble mârrü'z-zikr mevâzi' ve memâlik tahliyesi iki devletin müsâlemet ve musâlaha-i mü'ebbedelerinin imzâsından sonra beş ay zarfında vâkı' olub cümle Rusya 'askeri Nehr-i Turla'nın sol kıyısına mürûr eyledikde ol zamân Hotin ve Bender Kal'aları 'asâkir-i İslâmiyye'ye teslîm olunur. Ancak mücerred bu şürût ile ki yine vakt-i mezbûrda Kılburun Hisarı tasrîh olunan arâzîsi musâlaha-i mü'ebbedenin onsekizinci mâddesinde îzâh olunduğu üzere Aksu ile Özi Suyu beyninde vâkı' sahrâ-yı hâliyyenin

67

zâviyesiyle ile'l-ebed mu'ârazadan berî Rusya Devleti'ne teslîm oluna ve Akdeniz adalarına dâ'ir Rusya donanmasının mesâlihi ve tanzîmât-ı derûniyyelerine kābil olduğu sür'atle cezâyir-i mezkûre ol havâlîde bulunan Rusya 'askeri tarafından ke'l-evvel mu'ârazadan berî Devlet-i 'Aliyye'min zabtına redd olunalar. Çünki ba'd-ı mesâfe sebebi ile kābil değildir ki tevkiyet-i vakt olunan ve Devlet-i 'Aliyye'm ta'ahhüd eder ki dost bir devlet olduğu cihetle donanma-yı mezkûrenin isti'câl-i azîmeti mülâhazasıyla Devlet-i 'Aliyye'm îfâ-yı levâzıma i'ânet edüb vus' ü imkân-ı mertebede iktizâ eden nesnelere verilüb ol bâbda Devlet-i 'Aliyye'me redd olunan memleketlerde mâdemki Rusya 'askeri mevcûd bulunur ise işbu memleketlerin hükûmeti ve nizâmı Rusyalu'nun zabtında bulunduğu üzere kalub

[1129] ibâ': 'adem-i rızâ, imtinâ', istinkâf, ictinâb, kabûl etmemek, râzı olmamak.

cümle Rusya 'askerinin külliyen hurûcları vaktine değin Devlet-i 'Aliyye'm cânibinden memâlik-i mezkûrenin hükûmetine müdâhale olunmaya ve bu memleketlerde bulunan Rusya 'askerinin iktitâf-ı me'kûlât ve tedârük-i levâzım-ı sâ'iresine el-ân amel olunduğu üzere kezâlik tamâmen hurûclarına değin amel oluna ve Rusya 'askerinin baş ser-'askeri bu bâbda mahsûsen ta'yîn olunan Devlet-i 'Aliyye'min me'mûrlarına memâlik-i mezbûrenin her biri tahliye olunduğunu haber etmedikce Devlet-i 'Aliyye'min 'askerleri redd olunan işbu kal'alara ayak basmayub bi'n-nefs Devlet-i 'Aliyye'm dahi redd olunan işbu memleketlerinde kendü hükûmetini idhâl etmeye kılâ' ü kasabâtda mevcûd olan Rusyalu'nun zahîre ü mühimmâtı murâdları üzere Rusya 'askeri tarafından tahliye olunub Devlet-i 'Aliyye'me redd olunan kal'alarda mücerred bu esnâda mevcûd bulunan Devlet-i 'Aliyye'm toplarını terk edeler ve Devlet-i 'Aliyye'me redd olunan 'âmme-i vilâyetlerin ahâlîsi her ne cins ve hâl ve keyfiyyetden iseler ki Rusya Devleti'nin hıdmetinde müstahdem olmuşlardır. Akd olunan mühlet-i seneviyyede ehl ü iyâl ve emvâlleri birle Rusya 'askeri ma'an çekilüb nakl etmek rağbetinde olanlar men' olunmayub şürût-ı mezkûre muktezâsınca gerek ol zamân ve gerek tamâmen bir sene müddetinde vücûhla men' olunmamasına Devlet-i 'Aliyye'm ta'ahhüd ede.

Yirmi Beşinci Mâdde

Gerek inâs ve gerek zükûr cinsinden olan bi'l-cümle üserâ-yı muhârebe ve sâ'ir esîrler her ne pâye ve rütbeden iseler iki devletin arâzîlerinde bulundukca Rusya Devleti'nde hüsn-i irâdetleriyle tanassur eden Müslimîn ve Devlet-i 'Aliyye'mde hüsn-i irâdetleriyle dîn-i Muhammedîyi kabûl eden Hristiyanlardan mâ'adâ bi'l-cümle işbu ahidnâme-i mübârekenin tasdiknâmeleri mübâdelesinden sonra der'akab ve aslâ

68

bir dürlü bahâne ile tarafeynden bilâ-'ivaz ü bi-gayrı semen âzâd ve istirdâd ü teslîm olunalar. Kezâlik giriftar-ı bend-i istirkāk[1130] olan bi'l-cümle Hristiyanlar ya'ni Lehlü ve Boğdanlu ve Eflaklu ve Moralu ve ahâlî-i Cezâyir ve Gürcüler ve sâ'ir bi'l-cümle ve bilâ-istisnâ bilâ-semen ü gayr-ı ivaz âzâd olunalar. Kezâlik işbu musâlaha-i mübârekenin in'ikādından sonra bir takrîb ile giriftâr-ı bend-i istirkāk olan Rusya re'âyâları Devlet-i 'Aliyye'mde bulundukca redd ü teslîm olunalar ve kezâlik Devlet-i 'Aliyye'min re'âyâları hakkında bi-'aynihi bu mu'âmele-i müteşâbihe üzere hareket etmeğe Rusya ta'ahhüd eder.

[1130] istirkāk: muharebede düşmandan esir alma.

Yirmi Altıncı Mâdde

İşbu mâddeler imzâ olunduğu haberi Kırım'a ve Özi'ye resîde olduğu gibi der-'akab Kırım'da olan Rusya ser-'askeri Özi muhâfızıyla muhâbere edüb işbu imzâ tarîhinden iki ay zarfında mu'temed adamlar gönderilerek Kılburun Hisarı'nı mârrü'z-zikr on sekizinci mâddede tasrîh olunan sahrâlar ile teslîm ve tesellüm kabûl edeler ve işbu mu'temed adamlar mülâkātları gününden iki ay zarfında mârrü'z-zikr mâddeyi tekmîl edeler ki, şöyle ki: Bi-eyyi-hâlin işbu ahidnâme imzâ olunduğu günden dört ay müddetde ve kābil ise müddet-i ekallde mâdde-i meşrûh hitâm-pezîr olub külliyen icrâ oluna ve me'mûriyetleri tekmîl olunduğunu sadr-ı a'zam cânibine ve feldmareşal tarafına bilâ-te'hîr icbâr edeler.

Yirmi Yedinci Mâdde

Bu musâlâha-i mübârekeyi ve müvâlât ü mesârifâtı beyne'd-devleteyn ziyâde te'kîd ile temhîd ve takviye zımnında tarafeyn rızâsıyla tevkît olunacak mîkātda işbu musâlaha-i hayriyyeyi tasdîken tasdîknâmeler ile fevka'l-'âde büyükelçiler ba's ü tesyîr ve iki elçiler re's-i hudûdda mu'âmele-i müteşâbihe ile mukābele olunub Devlet-i 'Aliyye'min indinde ziyâde mu'teber olan Avrupa devletinin elçileri haklarında ri'âyet olunan resm-i mu'tâd üzere mûmâ ileyhümâ dahi mer'î kılınub delâlet-i safvet-i cânibeyn üzere elçiyân-ı mûmâ ileyhümâ vesâtatıyla şân-ı devletlerine lâyık hedâyâ irsâl oluna.

Yirmi Sekizinci Mâdde

Devlet-i 'Aliyye'm murahhasları mûmâ ileyhümâ Tevkî'î Resmî Ahmed ve Re'îsü'l-küttâb İbrâhim Münib *dâme mecdühümâ* ve Devlet-i Rusya'nın Legonta Generali Prens Rebnin *hutimet avâkıbuhu bi'l-hayr* taraflarından

69

işbu musâlaha-i mü'ebbedenin mâddeleri imzâ olundukdan sonra sadr-ı a'zam ve Rusya Devleti'nin feldmareşalinin tenbîhâtı îsâliyle berren ve bahren külliyetlü ve sâ'ir yerlerde vâkı' 'asâkir-i canibeyn miyânelerinde her dürlü mu'âmele-i hasmâne men' olunmak lâzım gelmekle der-akab sadr-ı a'zam ve feldmareşal caniblerinden Akdeniz ve Karadeniz ve Kırım karşusunda vâkı' donanmaya ve mevâzi'-i sâ'ire muhâbereye[1131] ulaklar gönderilir ki ba'd-ı in'ikādü'l-musâlaha her yerde mu'âdât ve mukātelât def' oluna ve bir gûne ulaklar sadr-ı a'zamın ve general-i feldmareşalin tenbîhnâmeleriyle masûn ve me'mûn olalar ki Rusya ulağu Rusya ser-'askeri tarafına tesâbuk eder ise işbu Rusya ser-'askerinin vasâtatıyla sadr-ı a'zamın tenbîhnâmesi Devlet-i 'Aliyye'm ser-'askerine tesyîr eyleye ve sadr-

[1131] Metinde "muhârebeye" şeklindedir.

ı a'zamın ulağı tebâdür[1132] ve tekādüm[1133] eder ise ser-'asker-i Devlet-i 'Aliyye vesâtatıyla feldmareşalin tenbîhnâmesini Rusya ser-'askerine ba's ü tesyîr eyleye ve 'akd olunan musâlaha-i mübârekenin 'ukûd ü 'uhûdu temhîdi gerek taraf-ı hümâyûn-ı hüsrevânemden ve gerek Rusya padişâhı müşârün ileyhâ tarafından sadr-ı a'zam ve Devlet-i Rusya Feldmareşali Petro Konte Romançof'a tefvîz ü ihâle olunmağla ahidnâmede mastûr olan musâlaha-i mü'ebbedenin cümle mâddeleri ikisinin huzûr ü muvâcehelerinde 'akd olunmuş gibi sadr-ı a'zam ve feldmareşal câniblerinden devleteyn taraflarından kendülere verilen ruhsat-ı kâmile muktezâsınca mevâdd-ı mezkûreyi imzâ ve hâtemleriyle tasdîk edüb işbu mevâdd mefhûmunda 'akd ü temhîd ve va'd olunan mâddeler kaviyyen ve bîlâ tagyîr mer'î ve dikkatle icrâ olunub hilâfına aslâ bir nesne amel olunmayub ferd-i vâhide dahi etdirilmeye ve bi-'aynihi mutâbıkü'l-ma'nâ sûretleri imzâ ve hâtemleriyle takrîr ü tasdîk olunub sadr-ı a'zamın senedi Türkî ve İtalyan lisânıyla, feldmareşalin senedi Rusya ve İtalyan lisânıyla devleteyn câniblerinden kendülere verilen ruhsatnâmeler dahi murahhaslar taraflarından ve Devlet-i 'Aliyye'm cânibinden olmak üzere feldmareşale îsâl ve mevâddın imzâsından sonra beş gün veyâhud kābil olur ise müddet-i ekallde dahi mübâdele olunub sadr-ı a'zamın senedâtını teslîm etdikleri anda Feldmareşal Konta Romançof'un senedlerini ahz edeler.

Hâtime

İmdi fî-mâ-ba'd mevâdd-ı merkûme üzere tecdîd ü temhîd olunan sulh u salâh râfi'ü'l-harb ve'l-kifâh mukarrer ve mu'teber tutulub şîme-i kerîme-i şehriyârân-ı sadâkāt-mu'tâd ve kā'ide-i mer'iyye-i tâcdârân-ı

70

vefâ-i'tiyâd üzere ahd ü mîsâk ve tamâmen tasdîk ederiz ki gerek zikr olunan yirmi sekiz mevâddın şurût ü kuyûduna ve sulh-ı salâhın mevâsık u uhûduna ve gerek diğer iki kıt'â i'tâ olunan nişân-ı hümâyûnumda muharrer ve mastûr mâddeyeteynin şurûtlarına kemâl-i ri'âyet olunub mâdem ki ol cânibden dahi murahhasları tarafından te'yîd ü tasdîk olunan mevâddın hilâfına vaz' ü hareket sâdır olmaya taraf-ı hümâyûn-ı pâdişâhânemizden ve ahlâf-ı nasfet-ittisâfımızdan vükelâ-yı 'ālî -makām ve mir-mîrân-ı sâhibü'l-ihtişâm ve ümerâ-i zevi'l-ihtirâm ve umûmen 'asâkir-i nusret-irtisâmımız ve bi'l-cümle ubûdiyitimiz ile şeref-yâb olan tavâ'if-i hüddâmdan bir ferd hilâfına müte'allık vaz' ü hareket eylemeye.

[1132] tebâdür: ansızın akla gelme.
[1133] tekādüm: geçmiş bulunma.

Temmet Tamâm

Hâtıme-i ahdnâmede mezkûr iki mâddeden birisi mesârif-i harbiyye tazmînidir ki Devlet-i 'Aliyye üç taksit ile beher sene beşer bin kese akçe verilmek üzere üç sene zarfında Rusyalu'ya on beş bin kese akçe te'diye etmeğe ta'ahhüd etmişdir. İkinci Akdeniz Adaları'nın sür'at-i tahlîyesidir ki zikr olunan ahdnâmenin on yedinci mâddesinde Akdeniz'de bulunan Rusya donanmasının üç ay müddetde çekilmesi meşrût ise de mümkin mertebe bir an akdem hareket etmesini Rusya Devleti ta'ahhüd eylemişdir.

Dördüncü Bâbın Tekmilesi

İşbu dördüncü bâbın hâvî olduğu zamân saltanat-ı seniyyenin inhîtât-ı celîsi evânı olmağla zayî'ât-ı mâddiye ve ma'neviyesi gün-be-gün tezâyüd ve terakkî eylemişdir. Fakat şurası dahi ferâmûş olunmamalıdır ki Devlet-i 'Osmâniyye'nin ibtidâ-yı zuhûrundan altmış sene sonra Avrupa kıt'asına tecâvüz kılınmış olduğu hâlde bin yüz on tarîhinde (1699) vâkı' Karlovice Mu'âhedesi'ne gelinceye kadar üç yüz elli sene kadar müddetde saltanat-ı seniyye mağlubâne 'akd-ı musâlahaya muztarr olmayub 'ale'd-devâm 'alem-efrâz-ı gâlibiyyet olmağla böyle bir füyûzât-ı tavîle değme bir devletde vâkı' olmadığı ahvâl-i düvele kesb-i vukûf edenlerin müsellemidir. Muktezâ-yı ahkâm-ı kevniyye ile mu'âhede-i mezbûre Tameşvar'dan mâ'adâ kâmilen Macaristan'ı Hükûmet-i Devlet-i 'Aliyye'den ihrâc eylediği misillü Mora Cezîresi'nin Venediklilere, Podolya eyâletini Lehlülere, Azak taraflarını Rusyalulara terk ü teslîm eylemekle def'aten bu kadar memâlik elden çıkdı. Eğerçi on iki sene mürûrunda Baltacı Mehmed Paşa'nın galebe-i meşhûresiyle Moskovlu eline geçen yerler ve dört sene sonra Şehîd Ali Paşa himmetiyle Mora Cezîresi ma'a

71

ziyâdetin istirdâd olunmuş ise de bu neş'e-i gâlibiyyet devâm etmeyüb Varadin inhizâmının te'âkub-ı hımârıyla mübeddel-i hüzn ü melâl oldu ve Nemçelüler Tameşvar ve Belgrad eyâletlerini istîlâ eylediler. Mu'ahharan İbrâhim Paşa'nın şân-ı saltanata gayr-ı cesbân olarak açdığı İran seferi dahi itlâf-ı mâl ü ricâl ve tahrîb-i memâlik-i İslâmiyye'den başka bir şeye mukayyed olmadıkdan mâ'adâ memâlik-i Dağıstan'ı Moskovlular ile mukāsemeye teşebbüs eylemesi saltanat-ı seniyyenin o havâlîde bulunan ehl-i İslâm nazarındaki i'timâd ü i'tibârını zâyi eyledi. Bin yüz elli tarîhinde zuhûr eden Rusya ve Nemçe muhârebelerinin birinci senesinde Moskovlular Özi ve Nemçelüler Niş kal'alarını istîlâ eylemeleri mûcib-i dehşet olmuş iken ertesi sene mezkûr kal'alar istirdâd olundukdan başka Ada Kal'ası feth ü teshîr olunduğundan ve bundan evvel iki def'a vâkı' olan Nemçe muhârebelerinde saltanat-ı seniyye zâyi'ât-ı azîmeye giriftâr olmak hasebiyle

erkân-ı devletin Nemçe muhârebesinden gözleri korkmuş idüğünden hey'et-i sâbıka üzere sulhu ganîmet ittihâz idegeldikleri hâlde mücerred sadr-ı a'zam bulunan Yeğen Mehmed Paşa'nın merhûmun ikdâm ü himmetiyle sefere devâm ve Belgrad Kal'ası'nın fethine ikdâm olundu ve lütf-ı Hakkla bu maksad dahi hâsıl oldukdan sonra sulha nizâm verildi.

Avusturyalıların Tuna'nın bu tarafında temekkün ü istimlâkleri saltanat-ı seniyyeye bâ'is- i insilâb-ı âsâyiş ü emniyyet olmuş iken bu vechle Belgrad eyâletinin istirdâdı ve Nemçelülerin Tuna'nın karşu cânibine tard ü ib'âdı Devlet-i 'Aliyye nazârında şimdiye kadar vâkı' olan kâffe-i zâyi'ât gerü alınmışcasına mûcib-i memnûniyet ve bâ'is-i fahr ü mübâhât olub cihângirlik ve kişvergüşâlık hâtırâları dahi bi'l-külliye metrûk ve hâl-i hâzırın devâm ü bekâsından başka ümîd ü âmâl tarîkleri gayr-ı meslûk olmağla otuz sene kadar gâ'ile-i harb ü kıtâlden ictinâb ile imrâr-ı zamân olundu ancak *hâzır ol cenge eğer ister isen sulh ü salâh* kā'ide-i külliyesine i'tinâ ü dikkat olunamamasıyla seksen iki seferinde (1768) Devlet-i 'Aliyye'nin olanca nizâmat-ı 'askeriyyesi dahi perîşân ve azmâyiş-i harb ü kıtāl eden vüzerâ ve ümerânın münkariz olmuş idüğü meydâna çıkdı. Kaynarca Mu'âhedesi Moskovluların memâlik-i saltanat-ı seniyye hakkında olan sû-i kasdları destgâhını kurmuş ve târpûd-ı istîlâyı hazırlamış olduğu erkân-ı devletin meşhûd ve ma'lûmu olmağla bâ'd-ez-în Rusya ta'arruzât ve tecâvüzâtından kurtulmak pek güç olacağı mütâla'âtıyla hayr-hâhân-ı saltanat giriftâr-ı endûh ü melâl olmuşdur.

72

Ahvâl-i Mülkiyye

Fasl-ı sâbıkda beyân olunduğu üzere Garb Ocakların başlu başlarına birer idâre olub taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den vâlî gönderilmez ise de câ-be-câ rikâb-ı hümâyûna ve erkân-ı devlete hediyye takdîm ederler ve kapudân paşaları merci' bilirler idi. Köprülü merhûm bunları mu'âhezeye ibtidâr ve: *Saltanat-ı seniyyenin sizin gibi âsîlerin kulluğuna ihtiyâcı yokdur* deyu şiddet izhâr edüb sevâhil-i 'Osmâniyye muhâfızlarına fermânlar ısdârıyla, Garb Ocakları gemilerinin müdâfa'a olun(ma)malarını ve hattâ hâcılarının bile sevâhil-i Mısriyye'de kabûl kılınmamalarını tavsiye ve tenbîh eylemesiyle ocaklar halkı bu mu'âmeleden ve bâ-husûs Anadolu sâhillerinden 'asker yazmak mâddesi gibi menba'-ı asabiyyetleri olan şeyden mehcûr olmalarından be-gâyet tevahhuş ederek dâmen-i istirhâma sarıldılar ve cânib-i saltanat-ı seniyyeden gönderilecek vâlîlere itâ'at edeceklerine ta'ahhüd eylediler. Binâ'en aleyh zikr olunan ocaklara beylerbeyiler gönderildi ise de işin arkası aranılmadığından az vakit zarfında yine eski hâle mübeddel oldu. Bundan sonra Trablus'da Karamanlı ve Tunus'da Menemenlioğlu hânedânları te'sîs edüb Karamanlı sülâlesinden en sonra vâlî bulunan Ali Paşa evâhir-i

saltanat-ı Mahmûd Hân-ı Sânî'de İstanbul'a celb ve Trablus'a cânib-i devletden vâlî nasb olunmuş ve Menemenlioğlu Hânedânı el-hâletü hâzihi Tunus'da icrâ-yı hükûmet etmekde bulunmuşdur. Cezâyir'de böyle bir sülâle te'sîs edemeyüb *el-hükmü limen galebe* kā'idesi üzere *dayı* ta'bîr etdikleri sanâdîd-i ocakdan muktedir olanlar fırsat buldukca vâlîyi 'azl ve mesned-i hükûmete mütesâ'id olagelürler idi. Ahvâl-i 'askeriyye bahsinde îrâd olunacağı vechle Mısır'da bulunan yeniçeri ve sâ'ir tavâ'if-i 'askeriyye-i muvazzafanın kuvvet ü satvetleri zâ'il oldukca ümerâ-yı Çerâkise'nin tegallüb ve tasallutları artdığından vâlî bulunanların icrâ-yı hükûmet edebilmesi onların inzimâm-ı re'y ü rızâlarına mevkûf oldu. Bu Kölemen beylerinin asabiyetleri Devlet-i Çerâkise zamânından berü mümtedd olub çünki Yavuz Sultân Selîm Hân hazretleri Mısır'ı feth etdikde istîmân eden ümerâya menâsıb-ı Mısriyye'den *Şeyhü'l-Beledlik* ve *Emîrü'l-Hâclık* ve lisân-ı 'asrımız üzere müdîrlik ve kā'im-makāmlık makāmına kā'im olan *kâşiflik* gibi bir takım merâtib ü me'mûriyyet tahsîs ve ihsân etmişdi. Bunlar 'âdet-i kadîmeleri vechle nev-be-nev Çerkes köleler iştirâ ve dâ'irelerinde terbiye ederler ve kābiliyetlice çıkanları *kâşiflik* ve sâ'ire misillü me'mûriyyetler ile çerağ etmekle terakkî ede ede silk-i ümerâya dâhil olurlar idi. Lâkin ümerâ-yı merkûme birkaç fırka olub

73

yekdiğeriyle muhâsamaları dahi eksik olmadığından, fırka-i mağlûbe *Sa'îd* içine firâr ve vakt-i fırsata intizâr edüb vaktâ ki menâsıbda bulunan ümerânın ya zulm ü ta'addîleri sebebiyle halkın nefreti zamânında veyâhud meyl-i âsâyiş ve istirâhat ile bizâletleri vukû'unda dâ'ireleri halkı ve cem' edebildikleri urbân 'askeriyle Mısır'a hücûm ve mutasaddî-i harb ü kıtāl olurlar idi. Vâlî bulunanlar iktizâ-yı vakt ü hâle göre ya menâsıbda olan ümerâya mu'âvin veyâhud bî-tarâf gibi bulunub eğer hücûm edenler nâ'il-i fevz ü zafer olurlar ise onlar Mısır'a dâhil ve muhâlifleri firâra mecbûr olacaklarından ol hâlde vâlî dahi ümerâ-yı gâlibeye menâsıb-ı mezbûreyi tevcîh ve hil'atler iksâ edüb taraf-ı devlete dahi firârîlerin habâsetinden ve fırka-i gâlibenin hıdemât-ı devletde hüsn-i sülûka ta'ahhüd ve 'ulemâ-yı Mısır'ı kefîl irâ'e eylediklerinden bahsle 'arz-ı mahzar takdîm ederlerdi. Ba'zen dahi ittifāk-ı ümerâ ile vâlî bulunanlar makām-ı hükûmetden tenzîl ve bir takım esbâb ve a'zâr-ı vâhiyeyi mutazammın cânib-i devlete 'arz (ü) mahzar takdîm olunub eğerçi bunların tezvîrâtı nezd-i devletde ma'lûm ise de te'dîb ü terbiyelerinde hakîmâne hareket ve tekellüfât-ı azîme ihtiyârından mücânebet olunagelmekle yeniden vâlî nasb ü irsâl kılınur idi.

Hattâ Rusya seferi hengâmında re'îs-i ümerâ bulunan Bulutkapan Ali Bey Rusya donanması amirali ile ittihâd ederek alenen 'isyân ve tebdîl-i hutbe derecesine kadar ictisâr itmiş ve iki üç sene Mısır'a vâlî gönderilemeyüb haylice bâ'is-i teşvîş olmuş iken kendü çırağı olan ümerâdan Ebu'z-zeheb Mehmed Bey'in

himmet ü satvetiyle mağlûb ü maktûl oldu ve gâ'ile-i tuğyânından devlet ve millet kurtuldu. 'Asr-ı Ahmed Hân-ı Sâlis ve Mahmûd Hân-ı Evvel'de otuz seneye karîb Bağdad vâlîliğinde bulunmuş ve kuvvet-i serveti meşhûr-ı âfâk olmuş olan Hasan Paşazâde Ahmed Paşa pek çok köle iştirâ edüb, bunlardan kesb-i liyâkat ve kābiliyet edenler gerek dâ'ire-i hükûmetde ve gerek mülhâkat-ı eyâletde istihdâm etmekle Bağdad'da dahi bir Kölemen Hükûmeti tahaddüs eyledi. Müşârün ileyhin vefâtından sonra cânib-i devletden vâlî gönderilmiş ise de pây-dâr olamamağla eyâlet-i Bağdad mezkûr kölemenlerden tahsîl-i nüfûs ü iktidâr edenlere tevcîh olunmağa başlayub ta Mahmûd Hân-ı Sânî evâhir-i saltanatında vâlî bulunan Davud Paşa'dan tahlîs oluncaya kadar Kölemen Hükûmeti devâm eylemişdir. Müşârün ileyh Ahmed Paşa eğerçi mutî' ü münkād olub hattâ Hekimoğlu Ali Paşa ile beynlerinde husûmet-i kaviyye vâkı' olduğundan kırk altı tarîhinde (1733) Bağdad'dan 'azl ve Rakka eyâletine nakl eyledikde müşârün ileyh Ahmed Paşa itâ'at ve mansıbı cânibine azîmet edüb

74

mu'ahharan Köprülüzâde Abdu'l-llâh Paşa inhizâmında şark ser-'askeri nasb olunmuş idi. Tâli'i müsâ'id bir zât olmağla hengâm-ı ser-'askerîsi Nâdir Şâh'ın Hind taraflarına hücûmu evânına tesâdüf ederek muhâtarât-ı harbiyyeden emîn ve ertesi sene yine Bağdad vâliliğini tahsîl ile kâm-bîn oldu. Bundan sonra vefâtına kadar Hükûmet-i Dârü's-selâm'da mesned-nişîn-i istiklâl ve ikinci def'a Nâdir Şâh'ın Bağdad'ı muhâsarasında müdâfa'a-i hakîmâne ile nezd-i devletde hâ'iz-i i'tibâr ü ikbâl olmuşdur. Nâdir Şâh Ahmed Paşa için*: Pek akıl ve dirâyet ashâbından bir adamdır, zîrâ benimle Devlet-i 'Osmâniyye'yi ve Devlet-i 'Osmâniyye ile beni ihâfa edüb kendüsü râhat ve âsâyiş ile imrâr-ı vakt eder* dediği menkûldür. Paşa-yı müşârün ileyhin yalnız bin iki yüz köle ve iç ağası olub, bi'l-cümle dâ'iresi halkı on bin kişiye bâliğ olduğu 'anka-i sikāt[1134] ile mervî olmasına nazaran itâ'at ü inkıyâdıyla berâber şöylece Bağdad'dan 'azl olunuvermesi dahi pek kolay şey olmadığı istidlâl olunur ve bu kaziyye müşârün ileyhin kölesi ve dâmâdı olub kendüsünden sonra vâlî olan Süleymân Paşa'nın 'azli vâkı' olmuşiken fi'len icrâsı kābil olamayub istifâ-yı kusûr ve istidâ-yı merhamet eylemesine binâ edilerek ifâ kılınmış olmasıyla mü'eyyeddir. Bu bâbda Sultân Mahmûd Hân-ı Evvel hazretleri mufassal bir kıt'a hatt-ı hümâyûnları sâdır olmuşdur ki 'aynıyla *Vâsıf Tarîhi*'nde mastûrdur.

Bu asrın evâhirine doğru Anadolu'da derebeyleri ve Rumili'nde a'yânlar hâdis olub Sultân Mahmûd Hân-ı Sânî'nin evâsıt-ı saltanatına kadar pây-dâr olmuşlardır ki bunların reviş-i idâreleri ve esbâb-ı neş'et ü hudûsları bi-mennihi ta'âlâ bâb-ı âtî tekmilesinde îrâd ü tafsîl olunur.

Ahvâl-ı Erkân-ı Devlet

Köprülü sadâretinden berü İstanbul'da çokluk vüzerâ bulundurulmaması kā'ide ittihâz ve giderek te'yîd ü teşyîd olunmağla kubbe vezâreti bi'l-külliye metrûk olduğu misillü defterdârlara vezâret verilmek usûlü dahi ilgâ kılındığından İstanbul'da vüzerâdan yalnız sadr-ı a'zam ve kapudân paşa ve nâdiren sultân hocalarından[1135] tevkî'î paşa bulunur ve erkân-ı devlet denilen zevât-ı müşârün ileyhim ile Şeyhü'l-islâm Efendi ve kādı'askerler İstanbul kādısından ve vezîr kethüdâsı ve defterdâr ve re'îs Efendiden ibâret idi. Eğerçi fi'l-asl vezîr kethüdâları makām-ı sadâretde bulunan zevâtın hademe-i mahsûsalarından idiyse de sonraları uzemâ-yı ricâl-i devletden intihâb olunagelmesiyle bi'l-cümle menâsıb-ı hâcegân ve ağavâtın mâ-fevkında tutulmuşdur. Ma'a-mâ-fîh Dîvân-ı hümâyûn menâsıbında

75

ma'dûd olmamakla ba'zı merâsim ve teşrîfâta ve tevkî'lik ve defterdârlıklar ve riyâset ve defter emânetinden ibâret olan *menâsıb-ı sitteye* dâhil olmadığı hâlde Şeyhü'l-islâmlara *veliyü'n-ni'am* 'alem olduğu misillü, 'ale'l-ıtlâk *ağa Efendimiz* ta'bîri dahi *vezîr kethüdâsı* demek idi. İkinci derece i'tibâr olunan menâsıb çavuşbaşılık ve darbhâne ve Matbah-ı 'āmire ve şehr ve tersâne ve gümrük emânetleri gibi me'mûriyyetler olub, bunlar kapucubaşılara ve hâcegâna tevcîh olunur ve büyük ve küçük mir-ahurluklar ve kapucular kethüdâlığı ve bölük ağalıkları ve topcu ve cebecibaşılık kapucubaşılara tefvîz kılınur idi. Mîr-'alemlik fi'l-asl menâsıb-ı mezkûre misillü müstehakk olanlara verilür iken sonraları kapucubaşıların en eskisine mahsûs olmuş ve bi'l-cümle kapucubaşıların zâbit ve re'îsi olmak haysiyetini iktisâb eylemişdir. Nişâncılık ve defter emâneti münâvebe sûretiyle ve şıkk-ı sânî ve sâlis defterdârlıklarının işleri pek hafif ve nevâdir hükmünde kalmakla bu me'mûriyyetler kayd-ı hayat vechile uzemâ-yı ricâle tevcîh olunur ve Baş muhâsebe ve Büyük rûznâmçe ve Anadolu muhâsebesi ve sa'ir kalem hocalıklarından ibâret olub *münâvebe menâsıbı* denilen me'mûriyyetler bir senelik olmak üzere ma'zûl kalan ricâl ve hâcegâna ihâle kılınur idi. Mufassalât-ı tevârîhde ve eski *Takvîm-i Vakāyi'* nüshalarında mastûr olduğu üzere her sene akîb-i ıyd-ı fıtrda[1136] tevcîhât-ı umûmiyye icrâ olunub bi'l-cümle vüzerâ ve ricâl ve ümerâ-yı 'askeriyye ve kapucubaşı ve hâcegân mansıbları ibkā veya müceddeden tevcîh ve sâlifü'z-zikr *münâvebe menâsıbının* Baş muhâsebe ve Büyük rûznâmçe ve Anadolu muhâsebesi misillü büyükleri kethüdâ ve defterdâr ve re'îs

[1134] 'anka-i sikāt: Sözüne inanılır saygın kimseler.

[1135] Metinde " kocalarından" şeklindedir.

[1136] akîb-i ıyd-ı fıtr: Kurban bayramından hemen sonra.

ma'zûllerine ve küçükleri, hâcegâna tefvîz olunub bunlardan dahi mahrûm kalanlara atiyye-i seniyye ihsân olunur idi.

Kapucubaşılık ve hâcegânlık rütbelerine hâ'iz olanlar otuz-kırkar kişiden ibâret olub hattâ sadr-ı a'zam Damad İbrâhim Paşa kendüsünün dîvân Efendisini hâcegânlık rütbesiyle be-kâm etmek üzere 'arz eyledikde Sultân Ahmed Hân hazretleri hâcegânın defterini taleb ve yirmi 'adede bâliğ olduğunu mu'âyene ederek *istiksâr ve idâreleri müşkîl olur* cevâbıyla şimdilik te'hîrini irâde buyurdukları menkûldür.

Zikr olunan münâvebe mansıbları *kalem hâcelikleri* dimek olub eğerçi her kalemin hıdmet-i mahsûsaları var ise de kisedâr ve mümeyyizleri ma'rifetleriyle idâre olunmakla mansıb sâhibi hânesinde oturur ve *kisedâr Efendi* temhîr ve sahh olunacak evrâkı götürüb icâbını

76

icrâ itdirir idi. Her kalemde mesâlih-i câriyyeden harc alınmak ve hisse i'tibârıyla mansıb sâhibine ve kisedâra ve mümeyyizlere ve mevcûd 'ulemâya 'alâ merâtibihim taksîm kılınmak kā'ide-i mer'iyyeden olduğundan işbu münâvebe mansıblarına nâ'il olanların bu vechle geçindirilmesi usûl-i asriyyeden idi. Baş muhâsebe denilen kalem, hazîne-i devletin bi'l-cümle kavânîn ve nizâmâtının ve kâffe-i kuyûdâtın merkezi ve en ehemmiyetli bir mevkı' olduğundan *kisedârlığı* ekseriyâ defterdârlığa mahrec olagelmişdir.

Tarîk-i ilmiyye ricâli fi'l-asl müddet-i medîde makām-ı hükûmetde pây-dâr olagelmişler iken giderek Şeyhü'l-islâmlık ile nakîbü'l-eşraflıkdan mâ'adâsı menâsıb-ı muvakkataya münkalib olmağla ma'lûm ü ma'rûf olan tertîb-i kıdem ile birer senelik olmak üzere tefvîz olunur ve ba'zen dahi temdîd kılınur idi. Ma'a-mâfîh hünkâr imamlığı ve hekimbaşılık ve ordu kādılığı gibi hıdemât-ı mümtâzede bulunanlar ve fezâ'il-i mâder-zâde mâlik olan mehâdîm kā'ide-i mer'iyyenin hâricinde olarak takarrürât-ı mahmiyâne[1137] ile yekdiğere tekaddüm ve şuyûh-ı tarîkin yirmi otuz senede varamadıkları merâtibe az müddetde terakkî edegelürler idi.

Fusûl-i sâbıkda beyân olunduğu vechle vüzerâ ve mîr-mîrân ve mîr-livâların mansıblarına mahsûs olan hâsslar derece derece ilgâ ve mukāta'ât-ı mîriyeye ilhâk kılınub bin yüz on (1699) tarîhinde vâkı' Karlovice Musâlahası'ndan sonra ba'zı vülâta müceddeden hâsslar tahsîs ve ahâlî-i memleket on beş sene mümtedd olan muhârebe sebebiyle tekâlif-i mütenevvi'a tahtında ezilmiş olduğundan işbu hâsslar vâridâtıyla geçinüb zulm ü cevrden ictinâb eylemeleri tenbîh kılınmış idi. Lâkin bu

[1137] Takarrürât?-ı mahmiyâne: himâyeci, korumacı karar kılma, kararlaştırma. Metinde "tı" ile طقرات محمیانه şeklindedir.

dahi devâm edememekle yalnız sadâret ve kapudânlık ve nişâncılığa mahsûs birer mikdâr hâss kalub, ricâl-i devlete tahsîs olunan ze'âmetler dahi kayd-ı hayâta münkalib ve îrâd hükmüne mütehavvel olduğuna ve hâsıl olan menâfi'leri bu asra göre idâreye kâfi olmadığına mebnî gerek İstanbul'da ve gerek taşralarda bulunan erbâb-ı menâsıba suver-i adîde ile vâridâd-ı mu'ayyene teşekkül eylediği ber vech-i âtî beyân olunur. Evvelâ mukaddemce Kıbrıs ve mu'ahharan Aydın sancaklarından makām-ı sadârete mahsûs olan hâsslar senevî dört beş yüz kiseye kadar mültezimîne ilzâm olunageldiği ve Fâtih ve Sultân Selîm ve Süleymâniye vakıflarının idâreleri sadr-ı a'zamlara muhavvel idüğünden ba'de'l-mesârif bundan dahi bir iki yüz kise menâfi' hâsıl olduğu idâre edenlerden menkûldür.

Sâniyen vüzerâ tevcîhâtında ve bâ-husûs Eflak ve Boğdan voyvodalıkları tebeddülünde sadr-ı a'zama

77

ve vezîr kethüdâsına ve mektûbcu ve teşrîfâtcı Efendilere ve dâ'ire-i sadâret hademesine avâ'id ve Mısır ve Bağdad ve Haleb ve Şam vâlîlerinden hedâyâ-yı mu'tâde müretteb olmağla ba'zı eski teşrîfât defterlerinde görüldüğü üzere bunlardan 'asrımız hesâbınca makām-ı sadâretde bulunanlara senevî yirmi bin kise mikdârı vâridât-ı mu'ayyene hâsıl ve irtikāb ü irtişâya meyline göre menâfi'-i gayr-ı meşrû'aya dahi vâsıl olurlar idi. Sadr-ı a'zam ve küberâ dâ'irelerinde tevâbi'âta aylık vermek 'âdet olmayub ancak dâ'ire-i sadâret üç beş yüz kişiden müretteb olduğundan mâ'adâ âmedci ve mektûbcu ve teşrîfâtcı ve kethüdâ kâtibi kalemleri hülefâsına, kiler-i sadr-ı a'zamîden ta'yînât verilegeldiğinden matbah masârifâtı külliyetlü şey'e bâliğ olur ve ıydiyye ve *nevruziyye* misillü rikāb-ı hümâyûna takdîm olunan hedâyâ-yı mu'tâdeden başka sadr-ı a'zamlar Sarây-ı hümâyûna gitdikce ve Bâb-ı fetvâya ve tersâne ve harîklere azîmet eyledikce ve tebdîle çıkdıkca avuc avuc altun vermek mu'tâd idüğünden sadr-ı a'zamların ba'zı müsrifceleri hîn-i azillerinde medyûn çıkarlar idi.

Şeyhü'l-islâmlara ve sudûr ü uzemâ-yı mevâlîye *arpalık* nâmıyla birer ikişer kazânın hükûmet-i şer'iyyesi muhavvel ve oralara nâ'ib gönderüb hâsılat-ı vâkı'anın bir mikdârı nâ'iblere ve kusûru arpalık sâhiblerine â'id olmak usûl-i câriyye îcâbından olduğundan makām-ı meşîhatde bulunanlar işbu arpalıklardan müsteffd olduklarından başka menâsıb-ı ilmiyye tevcîhâtında *boğça-bahâ* nâmıyla mu'ayyenâtları ve dâ'ireleri halkının avâ'idâtı olmasıyla ve kadîmen Sultân Bayezid Medresesi müderrisliği ve evkāfı idâresi dahi makām-ı fetvâda olanlara mahsûs bulunmasıyla menâfi'-i azîmeye dest-res olurlar ve bi'l-fi'l kādı'asker ve İstanbul kādısı bulunanlara kezâlik arpalıklardan ve kendülerine mahsûs hükûmet-i şer'iyye harclarından mebâliğ-i vefîre husûl bulur idi ki yakın vakitlere kadar

Rumili kādı'askerlerine senevî üç dört bin ve Anadolu kādı'askerlerine bin beş yüz iki bin kise râddelerinde ve menâfi' hâsıl olduğu ağızlarından istimâ' olunur idi.

Kapudânlık mansıbına Gelibolu sancağıyla Bozcaada[1138] ve Limni cezîreleri munzamm olduğu misillü Kapudân paşaların bi'l-cümle adalara ve Tunus ve Trablus ve Cezayir Ocaklarına bir nev' nezâreti bulunduğundan mukāta'ât-ı mîriyye fazlasından ve avâ'idât ve hedâyâ-yı resmiyyesinden haylice mebâliğ hâsıl olur ve mesârifât-ı zarûriyesine bâligan-mâ-belâğ kifâyet eder idi. Vezîr kethüdâlarının sadr-ı a'zamların vâridâtı sırasında beyân olunan avâ'idâtdan ve defterdârların ilzâm olunan mukāta'ât-ı mîriyye, kalemiyye ve harclarından ve re'îs Efendilerin izn-i sefîne ve sâ'ir mevâdd-ı mütenevvi'a

78

hakkında sâdır olan fermân harclarından mu'ayyen olan vâridâtları külliyetlü şey'e bâliğ olub hattâ *bir iki sene bu mansıblarda bulunan ve telef ü seref*[1139] *misillü sıfât-ı medhûleden*[1140] *berî olanlar ba'd-ez-în müzâyaka çekmez* derler idi.

Timâr ve ze'âmet tevcîhâtı ilgâ olununca defterhânenin tevcîhât-ı merkûme ve murâfa'alar ve muhâkemât zımnında ihrâc etdirilen kuyûdât harcında şehriyye iki yüz elli kiseye karîb hâsılâtı olub defter emîni ve kisedârının ve sâ'ir zâbıtân ve ketebesinin bundan hıses-i mu'ayyeneleri[1141] var idi ve ketebeye mahsûs ze'âmetler münhall ve âhere tevcîh olundukda ilk seneliği defter emînlerine â'id idi. Tersâne ve darbhâne emînlerinin tersâne ve darbhâneye merbût ocaklık ve mukāta'ât ve me'âdin idârelerinden harc ve kalemiyyeleri ve menâsıb-ı sâ'irenin dahi mu'âmelât-ı me'mûriyetlerinden harcları var idi. Devletin esâsen üç kalemi olub bunların birincisi, Dîvân-ı hümâyûn; ikincisi, Hazîne-i 'āmire; üçüncüsü, Defterhâne-i Hâkânî ketebesi olmağla, işbu kalemlere mahsûs iki üç yüz kadar ze'âmet olub, âmedî ve mektubî kalemleri ve devâ'ir-i sâ'irede vakten-be-vakt tertîb ü teşkîl kılınan kalemler me'mûriyet add olunur idi ve bu cihetle o kalemlere mahsûs ze'âmet yoğidi. Hâsıl-ı kelâm, kâffe-i erkân-ı devlet ve me'mûrîn ve ketebe ve hademe vech-i meşrûh üzere mu'ayyen ve müretteb olan avâ'id ve harc ve rusûm-i mu'tâde ile ta'ayyüş edüb fakat vüzerâ ve küberâdan tekā'üd edilen ve nâdiren İstanbul civârında ve ekseriyya Bursa ve Gelibolu ve Tekfur Dağı misillü mahallerde ikâme olunan zevâta gümrüklerden beşer yüz biner gurûş derecesinde mâhiyye ve ba'zı alîl ve ihtiyâr ketebe ve muhtâcîne gümrüklerden tekā'üd ulûfesi nâmıyla birer mikdâr şey ihsân olunur idi. Erkân-ı devletin servet ü sâmânları ise tahsîl-i 'ulûm ü ma'ârif ve teshîl-i havâyic-i enâm içün binâ ü inşâ eyledükleri

[1138] Metinde "Boğça Ada" şeklindedir.

[1139] telef ü seref: yok etme ve gereksiz harcama.

[1140] sıfât-ı medhûleden: ayıplanacak özellikler.

[1141] hıses-i mu'ayyene: belirlenmiş hisseler (hıses kelimesi metinde yanlış olarak "hı" ile yazılmıştır.)

hayrât ü meberrât ile kıyâsıyla mütebeyyin olub içlerinden ez-kazâ yâhud bi'l-iktizâ nefy ü müsâdere olunan veyâ harîk ve sâ'ire misillü belâyâ-yı kevniyyeye giriftâr olanlara küllî i'âneler ederler idi. Hattâ Sultân Mahmûd Hân-ı Sânî 'asrında kethüdâlıkdan münfasıl bulunan Hâdi Efendi'nin konağı kâffe-i eşyâsıyla muhtarik oldukda her tarafdan vârid olan i'ânât ile konak yapıldıkdan ve levâzımât-ı beytiyye tedârük olundukdan sonra iki yüz elli kise mikdârı fazla kaldığı ve ba'zı teklîfsiz ahibbâsının ma'raz-ı latîfede: *Bu harîk size iki yüz elli kiseye oldu* deyu tevriye[1142] eyledikleri menkûldür.

Kapucubaşılar, ikisi 'alâ tarîkı'l-münâvebe Sarây-ı hümâyûnda vâkı' Ortakapu'da nöbet beklemek

79

ve Cum'a selâmlıklarında ve eyyâm-ı resmiyyede cümlesi rikâb-ı hümâyûnda bulunmak üzere me'mûr olub bunların mâ'dûnunda bir takım *salâhor ağalar* dahi var idi ki bunların dahi rikâb-ı hümâyûn hüddâmından ma'dûd ve resm günlerinde zât-ı şâhânenin atlarına binüb ta'lîm künân-ı 'arz-ı haşmet ü dârât ederler idi. Dîvân-ı hümâyûn kalemiyle âmedî ve mektubî ve kethüdâ kâtibi ve defterdâr mektûbcusu odaları ketebesinin ba'zı mütehayyizânına hâcegânlık rütbesi tevcîh olunmak usûlen mücâz olmağla bunlara münâvebe mansıblarından menâsıb-ı münâsibe tevcîh kılındığı misillü zikr olunan kapucıbaşı ve salâhor ağalar ve Dîvân-ı hümâyûn hüddâmından olub, müteferrika ta'bîr kılınan ve Gediklü ze'âmet sâhibleri bulunan zu'âmâ ve mansıbsız kalan hâcegân tahsîl-i emvâl-i mîriyye ve tahkîkât-ı umûr-ı mu'azzama ve müsâdere-i muhallefât-ı vüzerâ ve ağniya ve sevk-i 'asker ve ba'zı vüzerâyı bir mansıbdan diğer mansıba veyâhud menfâya götürmek veya katl eylemek misillü hıdemât-ı muvakkatede istihdâm olunurlar ve işinin derecesine göre müntefi' olurlar idi.

Bin tarîhinden sonra vüzerâ tekessür eylediğinden mîr- mîrân mansıbı olan eyâlât, vüzerâya tevcîh olunagelmekle beylerbeyilerin ekserî bi't-tab' mîr-livâlık menzilesine tenezzül ederek 'uhdelerine birer sancak tefvîz kılınur idi. Giderek vüzerâ bir derece daha tezâyüd eylediğine mebnî eyâlât dâhilinde bulunan sancaklardan ba'zıları veyahûd bir ikisi birleşdirilerek vüzerâya tevcîh kılınmak ve Eflak ve Boğdan dâhilinde bulunan Hotin ve Bender ve sâ'ir serhadd kılâ'ı muhâfızları bulunan vüzerâ ve ümerânın medâr-ı ta'ayyüşleri olmak üzere Rumili ve Anadolu'dan ilhâken münâsib sancaklar tefvîz olunmak usûlden oldu. Zirâ o misillü serhaddât muhâfızlarının havza-i hükûmetleri zîk ve hâsılâtları kalîl olmağla ve kā'ide-i kadîme üzere hâss ta'yîni dahî metrûk bulunmağla bu vechile ikdâr olunmaları zarûriyâtdan idi. Bir sancakda mukāta'ât-ı miriyye kesret üzere

[1142] tevriye: birkaç anlamı olan kelimenin en uzak anlamını kast etme.

olubda ze'âmet ve tîmâr ve arâzî-i mevkûfe az bulunur ise vülât içün ol sancak nemâdâr olub aksi takdîrinde bî-hâsıl i'tibâr olunur idi. Çünki ze'âmet ve timâr dâhilinde bulunan arâzîyi sâhib-i dirlik bulunanlar ve arâzî-i mevkûfeyi mütevellîler ta'şîr ede gelmekle bunlardan vâlîlere menfa'at â'id olmayub mukāta'ât-ı mîriyye ise bedelât-ı mukayyedeleriyle vülâta ilzâm kılınur ve onlar dahî zamâyimiyle mültezimîne ilzâm ve menâfi'-i vefîre istihsâl ederler idi. Ma'a-mâ-fîh bir

80

sancakda seksen yüz mukāta'a var ise vâlî bulunanlar anın beş on 'adedini erkân-ı devlet ve enderûn ricâlinin taleb ve şefâ'atleri üzerine bedel-i mukayyede veyâhûd cûz'i zamâyim ile müntesibîne vermeğe mecbûr olduğu misillü beş-onunu dahi memleket vücûh ü eşrâfına ve bir mikdarını dahî dâ'ireleri müteheyyizâ(nı)na verir ve mâ'adâsını değeriyle tâliblerine ihâle eder idi .

Vülât ve mutasarrıfîn muhavvel-i ahdleri bulunan sancakların mülhâk kazâlarına dâ'ireleri gedüklüler(in)den veyâhûd mahalleri hânedânlarından voyvodolar nasb ü ta'yîn ve el-hâfâ 'uhdesinde başka sancak var ise anâ dahî müsellim irsâliyle idâre etdirdiği misillü muhâfız-ı kılâ' bulunan ve seferber olan ve bi'l-iktizâ serhaddât-ı hâkâniyyede ikâme olunan vüzerâ ve ümerâ kezâlik müsellim nasbıyla mansıbları olan elviyeyi idâre etdirirler ve mansıbı hâsılâtından bir mikdârını müsellime terk edüb kusurunu ahz eylerler idi . Bin iki yüz otuz dokuz tarîhinde (1823-24) Vidin ve Niğbolu sancakları vâlîsi olan Sineklili İbrâhim Paşa'nın ol vakt kethüdâsı bulunan Gümrükcü Salih Paşa merhûm *Niğbolu sancağı mukāta'âtı pek menfa'atli olduğundan ba'de'l-harc ve'l-mesârif vâlîye üç bin kise menfa'at kalur idi* deyu rivâyet ederdi.

Ve yine evâhir-i saltanat-ı Mahmûd Hân-ı Sânîde Elviye-i Selâse ya'ni Yanya ve Tırhala ve Selanik vâlîsi olan Sır kâtibi Mustafa Nuri Paşa merhûmdan bi'l-müşâfehe istimâ' olunmuşdur ki Selanik ve Tırhala müsellimleri bulunan mîr-mîrânlara yirmi beşer bin gurûş mâhiyye verir ve derbendân muhâfazalarında bulunan Arnavud sergerdeleriyle ma'an dâ'iresi halkı dört bin kişiye bâliğ olur iken bi'l-cümle ma'âşât ve mesârifâtı tesviye olunduktan sonra kendüsüne senevî on bin kiseden mütecâviz menfa'at kalur imiş ve bu hâsılâtın ekserisi Tırhala sancağından olub Selanik ve Yanya sancakları bi'n-nîsbe nemâdâr olmadığı ve memleketler tevzî'âtına gerek 'aynen ve gerek bedelen kendüsü ve dâ'iresi içün bir para vaz' etdirmediğini ve almadığını merhûm müşârün ileyh ifâde ü tevsîk eder idi. Ve yine evâhir-i saltanat-ı Mahmûd Hân-ı Sânîde Paris sefîri olan Ahmed Fethi Paşa merhûma Aydın sancağı tevcîh olunmağla ol vakt ferîkândan bulunan Ser-'asker-i esbak Namık Paşa hazretleri yirmi beş bin gurûş mâhiyye ile devletce müsellim nasb olunmuş idi. Bir müddet mürûrunda sefîr-i müşârün ileyh

81

muvakkaten İstanbul'a ve oradan mansıbı olan Aydın'a geldikde sancağın menâfi'-i mukāta'âtı kâmilen kendisine â'id olmak ve kapu altı hâsılâtı ve sâ'ir tayyârât ile geçindikden mâ'adâ mâhiyye yirmi beş bin gurûş daha kendüsüne verilmek üzere müşârün ileyh Namık Paşa'ya teklîf edüb o dahî bu sûreti kabûl eylemediğinden akrabâsından Ahmed Efendi nâmında bir adamı müsellim nasb etmiş ve o sene dört bin kise kadar menâfi' hâsıl olduğu sâbit olmuş olmağla Sultân Mahmûd Hân hazretleri ol-vakt mukāta'ât nâzırı bulunan Nâfiz Paşa'ya i'lâm etdirerek nısfını Fethi Paşa'ya verüb nısf-ı diğerini hazîneye aldırmışdır ki bu kaziyye Fethi Paşa ile Nafiz Paşa beyninde olan adâvetin menşe'idir ki bu misâlleri îrâddan maksad-ı âcizânem nemâdâr sancaklara vâlî ve mutasarrıf olanların menâfi'-i azîmeye destres olageldiklerini ve ahâlî üzerine tarh olunan vergilere kendüleri içün para zamm etdirmeğe ihtiyâcları olmadığını beyândan ibâret olub lâkin Trabzon ve Kürdistan ve Erzurum sancakları misillü mukāta'ât-ı mîrîyye menâfi'inden ârî olan sancakların vâlî ve mutasarrıfları bulunan vüzerâ ve mîr-mîrânın dâ'irelerine kifâyet edecek zehâ'ir ve sâ'ire, ahâlî üzerine tarh olunan vergiye ilâveten istihsâl olunur ve tayyârât ta'bîr kılınan vâridât ki kapu altı hâsılâtı ya'ni tahsiliyye ve erbâb-ı cinâyetden alınan cerîmeler ve voyvodaların ve ümerâ-yı Ekrâd ve aşâyirin takdîm edegeldikleri vergi-yi maktû' ve hedâya-yı mu'tâd e ve ba'zı rusûm-ı müteferrikadan ibâretdir. Vülâtın masârıf-ı nakdiyyeleri bunlar ile tesviye kılınur idi. Hâsıl-ı kelâm her eyâlet ve elviyenin vâlî ve mutasarrıfına â'id olan hâsılâtı vakten-be-vakt te'essüs edüb hiç birisi diğerine tamâmıyla tevâfuk etmez idi.

Vasatü'l-hâl olan bir vezîrin dâ'iresini dahî ta'rîf edelim ki mîr-mîrân ve mütesellim ve voyvodaların dâ'ireleri ve masrafları bundan kıyâs olunabilsün. Evvelâ; kethüdâ ve dîvân Efendisi ve mektûbcu ve kethüdâ ve hazîne kâtibleri ve imâm ve harem kethüdâsı misillü mütehayyizândan başka olarak her vezîrin iç ağalarından yirmi dört gediklisi bulunmak te'âmül iktizâsından ve bunların cümlesinin re'îs ve zâbiti silâhdâr ağa olmak usûl-i mer'iyye icâbından olub silâhdârlar da'imâ paşanın yanında bulunur ve selâm ağası ve kapucular kethüdâsı teşrîfâtcılık vazîfesini îfâ ederler idi. Bunlardan sonra hazînedâr ve mühürdâr ve devât-dâr ve haftân ağası ve çukadâr ağa ve iç oğlan baş çavuşu ve çamâşûr ağaları ki vüzerânın en ziyâde mahremi olub ekseriyâ kölelerinden ve gürûh-ı şebândandır. Daha sonra vekîl-harc ve anahtar ağası ve sancakdâr ve tuğcu

82

başı ve tütüncü başı ve ibrikdâr ağa ve kilârcı başı ve ma'cûn ağası ve makremeci başı ve sofracı başı ve mîr-ahûr ve seccâdeci başı ve peşgir ağası ve kahveci başı sâhib-i gedik olub, her birisinin dahî üçer yamağı bulunduğundan bu cemâ'at seksen yüz kişiye ve dahâ ziyâdeye bâliğ olur idi. Sâniyen kavvâs ve tatar ve

mehterhâne takımı ve sâyis ve akkâm[1143] ve meş'aleci ve aşçı ve sarâydâr gibi tetimme-i dâ'ire dahî lâ-ekall yüz elli adama bâliğ olagelmişdir. Sonraları vüzerâ dâ'irelerinde kavvâs sınıfı tekessür itmiş ise de fi'l-asl bunlar dört ya altı kişiden ibâret olub *kavs* taşırlar ve paşaların yanında yâver misillü bulunurlar idi. Bir dereceye kadar menzilhâneler kadîm olduğu hâlde muntazam postalar tertîb olunmamış olduğundan gerek İstanbul'a ve gerek civarda bulunan vülât ve ümerâya îsâl olunacak muharrerât tatarlar vasıtasıyla gönderilmek usûl-i câriyyeden idüğünden her vezîrin dâ'iresinde bir tatar ağası ve bir tatar odabaşısı taht-ı idârelerinde olarak kırk elli tatar bulunmak muktezî olub bu hıdmeti fi'l-asl feresrânlık ile müştehir olan Tatar kavmi îfâ idegelmişler iken mu'ahharan her dürlü kesân bu sınıfa dâhil olmağla ism-i cinsi ism-i nev'a münkalib olarak cümlesine *tatar* denilmiştir. Vüzerânın üçer ve mîr-mîrânların ikişer tuğu olduğu misillü vüzerânın dokuz kat ya'ni dokuz davul ve dokuz surna ve dokuz boru ve dokuz dümbelek ve mîr-mîrânların yedişer kat mehterhâneleri olub günde iki nevbet ya'ni ikindi ve yatsu akabinde çalınur ve bir mahallden diğer mahalle azîmetinde tuğların birisi bir gün evvel konakçı ile gönderilür ve diğerleri paşanın önünde çekilür idi ki bunların hey'et ü keyfiyyetleri resim kitablarında musavverdir.

Sâlisen gediklü iç ağalarının *zobu* ta'bîr olunur üçer beşer hıdmetkârları ve koğuş uşakları ve sâyisleri olmağla bunlar dahi seksen yüz kişiye bâliğ olur ve bir adam def'aten iç ağası olamayub evvelâ *zobu* olmak ba'de't-terbiye iç ağaları silkine idhâl kılınmak kanûn-ı te'âmülîleri iktizâsından olmağla ağalardan birisi zobusunu çerağ idecek olduğu hâlde lâzım gelen at ve esliha ve elbiseyi i'tâ ve bir ziyâfet tertîb edüb hazîne odasında gediklü ağalar huzûrunda du'â olunarak ve başına kavuk giydirilerek silk-i ağavâta idhâl kılınur idi. Hattâ vüzerâ ve ümerâ kölelerinde bile bu kā'ide icrâ olunmadıkça iç ağası kavuğu giymek kābil değil idi. Kezâlik iç ağalarından birisinin sirkat ve sâ'ire misillü cinâyet-i azîmesi zuhûr eyledikde yine bi'l-ictimâ' başından kavuğu alınub silk-i ağavâtdan ihrâc olundukdan sonra terbiyesi verilür

83

ve buna ıstılâhlarınca *keçe külah idildi* denilür idi ki fî-mâ-ba'd o adam hiç bir dâ'irede iç ağalığı idemeyüb san'at-ı âhere sülûk eylemeğe mecbûrdur.

Râbi'an vüzerâ dâ'irelerinde bir *tüfenkcibaşı* ve bir *delibaşı* bulunub bunların refâkatında yüzer, yüz ellişer nefer 'asker bulunur idi ki tüfenkci takımı piyâde ve deli gürûhu süvârîdir. Erzurum ve Diyarbekir ve Musul ve Bağdad ve Şam ve Haleb misillü eyâletler vâlîlerinin üçer beşer tüfenkcibaşı ve delibaşısı

[1143] akkâm: çadır mehteri.

bulunmak muktezî olmağla içlerinden birine *serçeşme* ıtlâk olunub binbaşı hükmünde ve diğer tüfenkçibaşı ve delibaşılar yüzbaşı makāmında tutulur ve delibaşılar ma'iyyetlerinde mülâzim gibi olan zâbite *gönüllü ağası* denilür idi. Fi'l-asl vüzerâ mîr-mîrân dâ'irelerinde ellişer altmışar kişiden ibâret olarak onar yirmişer bayrak levend ve buna mütenâsib *sarı sekbân* istihdâm olunur iken vakit vakit bunlardan celâlîler zuhûr itmek ve sâ'ir vechile mazarratları görülmek hasebiyle bin yüz (1688-89) tarîhinden sonraları lağv ve zikr olunan tüfenkci ve deli tâ'ifeleri ihdâs olunmağa başladı. Bir müddet mürûrunda bunların dahi intizâm ü inzibâtlarına vehn ü halel târî olduğundan kapusuz delibaşılar zîr-i râyetlerinde olan haşerât ile köyden köye gezüb ahâlîye envâ' zulm ü ta'addîye cesâret ederler ve bi'z-zarûre vüzerâ ve ümerâ bunları yanlarına alub mazarratlarının def'ine mecbûr olurlar idi. Ma'a-mâ-fîh sâbıklarda olan celâlîler gibi tecemmü' ederek taraf-ı devlete 'isyân ü tuğyânları vâkı' olmamış ve ism-i sahîhleri *pîş-dâr* ma'nâsına olarak *delil 'askeri* olduğu hâlde bi't-tahrîf deli ta'bîri zebânzed olmuşdur. Bu tâ'ife: *Kalpaklarımız Emîrü'l-mü'minîn Hazret-i Ömer (radiye Allâhu anh)ın çizmesinin koncuğudur ve ocağımız müşârün ileyh Efendimize mensûbdur* derler idi. Bunları Bağdad Vâlîsi meşhûr Ahmed Paşa'nın babası Hasan Paşa bin yüz otuz beş (1722) tarîhinde ve İran seferleri hengâmında bir derece daha tanzîm eylemiş olmasına nazaran bu i'tikādın vaz'ı gâlibâ İranîlere şiddet-i husûmetlerini istilzâm eylemek maksadına mübtenî olması zann olunur.

İç ağaları mülhakāt-ı eyâlât ü elviyeye mübâşirlik ile gidüb derecelerine göre hıdmet-ı mübâşiriyye alageldiklerinden ve mütesellim ve voyvodalar cânibinden dahi avâ'id-i mu'tâdeleri olduğundan bunlara mâhiyye verilmek 'âdet olmayub vüzerâ ve ümerâ yalnız dâ'ireleri halkının diğer sınıflarına birer mikdâr ma'âş i'tâ ederler idi. Binâ'en aleyh ol vaktin mesârifâtı 'asrımız hesâbına aslâ nisbet kabûl eylemez.

84

Bu faslın hâvî olduğu zamânda mahrec-i vezâret tenevvü' edüb evvelen hünkâr silâhdârlarından mîr-âhur ve bostancıbaşı gibi Sarây-ı hümâyûn mansûbâtından olanlara sâniyen vezîr kethüdâsı ve defterdâr ve re'îs misillü uzemâ-yı ricâle ve ba'zen yeniçeri ağalarına ve kapucubaşılara, sâlisen Şam ve Musul hânedânlarından 'Azmzâde ve Abdülcelilzâdeler misillü taşra ekâbirine rütbe-i vezâret ihsân olunagelüb vüzerâ, kethüdâ ve silâhdâr ve hazînedârlarından ve delibaşılarından muhârebelerde izhâr-ı şecâ'at ü liyâkat edenlere kapucubaşılık ve mîr-mîrânlık ve vezâret verilmek dahi mu'tâd hükmüne girmiş idi. Çünki âmmenin nazarında lâzime-i vezâret, şecâ'at ü celâdet ve fenn-i fürûset ve silâhşörlükde mehâret hasletlerine münhasır olub 'ilm ü irfân dâhil-i dâ'ire-i hesâb olmadığından ekser vüzerâ ve ümerâ câhil ve ümmî olmalarıyla meblağ-ı

idrâklarına göre hükûmet ederler ve ba'zılarına erbâb-ı liyâkat ve kābiliyyetden devletce kethüdâ nasb olunur idi. Ma'a-mâ-fîh Köprülüoğlu sadr-ı esbak Fâzıl Ahmed Paşa ve birâderi sadr-ı Şehîd Fâzıl Mustafa Paşa ve onun oğulları sadr-ı esbak Nu'man Paşa ve Abdu'l-llâh Paşa ve Es'ad Paşa ve Nu'man Paşa'nın oğlu Kā'im-makām Hāfız Ahmed Paşa ve Abdu'l-llâh Paşazâde Abdu'r-rahmân Paşa asırlarının füzelâsından oldukları misillü sadr-ı esbak Şehid Ali Paşa ve Hekimoğlu Ali Paşa ve Defterdâr İzzet Ali Paşa ve 'asr-ı Mahmûd Hân-ı Evvel ve 'Osmân Hân-ı Sâlis'de riyâset ve defterdârlık ve vezîr kethüdâlarından nâ'il-i rütbe-i vezâret olan Pir Mustafa Paşa ve meşhûr Ragıb Paşa ve Rakım Mehmed Paşa ve Nâ'ilî Abdu'l-llâh Paşa ve Yirmisekiz Çelebizâde Said Paşa ve Topal 'Osmân Paşazâde Ahmed Paşa ve Azmzâde hânedânından ve sâ'ireden ba'zıları ashâb-ı 'ilm ü kemâlden idiler.

Sultân Süleymân merhûmdan sonra Sultân Mehmed-i Sâlis Eğri muhârebesinde ve Sultân 'Osmân-ı Sânî, Leh seferinde ve Sultân Murâd-ı Râbi' Revan ve Bağdad fetihlerinde ve Sultân Mehmed-i Râbi' Kamaniçe muhâsarasında ve Sultân Mustafa Hân-ı Sânî üç sene mütevâliyen Nemçe muhârebelerinde bi'z-zât 'alem-efrâz-ı gazâ ü cihâd olub bunlardan başka vukû' bulan muhârebât-ı adîdeye sadr-ı a'zamlar serdâr-ı ekrem nasb olunarak i'zâm kılınmak kā'idesi te'essüs etmişidi. Lâkin serdâr-ı ekremler nüfûz-ı tâmm ve devletin kuvve-i icrâ'iyyesini hâ'iz olmağla tersâne ve darbhâne ve gümrük emîni misillü işleri mutlaka Der-sa'âdet'de bulunmağa münhasır olanlardan mâ'adâ kâffe-i erbâb-ı menâsıb ve tavâ'if-i 'askeriyye ocakları ve ağaları ve hattâ vüzerâ-yı izâm kapu kethüdâları bile ordu-yı hümâyûnla azîmet edüb İstanbul'da kethüdâ ve defterdâr ve re'îs ve sâ'ir ehl-i menâsıbın vekîlleri kalur

85

ve bi'l-cümle tevcîhât ve teşrîfât mevkib-i hümâyûnca icrâ kılınır idi. Vülât ve mutasarrıfîn dahi dâ'ireleri halkı ve taht-ı livâlarında bulunan zu'amâ ve erbâb-ı timâr ile mu'asker-i pâdişâhîye gelüb taraf taraf kılâ'-ı hâkânî muhâfazalarına ve ser-'askerler ma'iyyetlerine ta'yîn olunarak îfâ-yı vazîfe ederler ve mansıblarını bırakdıkları müteselliimleri vâsıtasıyla idâre etdirirler idi.

Ahvâl-i 'askeriyye

Fusûl-ı sâbıkada beyân olunduğu üzere devşirme çocuklarının Sarây-ı hümâyûnlarında ve acemi oğlanları kışlalarında terbiye görmek ve ba'dehu 'asâkir-i muvazzafa silkine idhâl olunmak ve 'ale'd-devâm kışla-nişîn olub san'at-ı uhrâ ile mütevaggıl olmamak kā'ideleri metrûk olmağla îcâb etdikçe börekçi ve hammal ve manav misillü ashâb-ı sûkdan[1144] yeniçeri yazılub lazım gelen mahalle

[1144] ashâb-ı sûk: çarşı halkı.

gönderilür ve hitâm-ı seferde herkes kâr ü kisbiyle meşgûl olur idi. Bin doksan dört senesinde (1683) hâdis olub bin yüz on senesine (1698-99) kadar mümtedd olan sefer-i meşhûrda dört devlet ile muhârebe cereyân edegeldiğinden her sene külliyetlü 'asker yazılmağla cüyûş-ı muvazzafanın 'adedi ve ulûfelerinin mikdârı fevk'al-'âde tezâyüd eylediğinden 'akd-ı musâlahadan on iki sene sonra vukû' bulan Rusya muhârebesine kadar mahlûlât-ı 'askeriyye hazîne-mânde edildi. Zikr olunan Rusya ve müte'âkıben vâkı' olan Mora ve Nemçe muhârebeleri dahi bin yüz otuz bir senesinde (1718-19) hitâma resîde olub İbrâhim Paşa'nın evân-ı sefîhânesi zuhûr etmekle vukû' bulan ulûfe mahlûlâtı müstemirren hazîne-mânde edilerek tenkîs-ı 'asâkir-i muvazzafaya devâm olunur. Ve her sene ne mikdar mebâliğ hazîneye kalmış ise işgüzârlık ve sadâkat-şi'ârlık ma'razında ol vaktin vakāyi'nâmesi olan *Râşid Tarîhi*'ne derc kılınur idi. Mu'ahharan vâkı' olan İran seferlerinde ekseriyâ zu'amâ ve erbâb-ı timâr ve vüzerâ ve ümerâ dâ'ireleri ve aşâyir 'askerleri istihdâm olunduğundan ve 'asr-ı Mahmûd Hân-ı Evvelde hudûs iden Nemçe ve Moskov seferleri dahi iki üç senede hitâm-pezîr olduğundan çokluk 'asâkir-i muvazzafa tahrîr kılınmadı. Eğerçi ber vech-i mastûr esnâf ve sâ'ireden îcâb etdikce yeniçeri yazılub iktizâ eden mahalle i'zâm kılınmak kā'ideden idiyse de bu hâlde dahi lâ-cerem yeniçeri ve sâ'ir 'asâkir-i muvazzafa ocakları efrâdına dahil olmak ve bunlara mahsûs ulûfeye temellük eylemek bir def'a olsun sefer vermekle hâsıl olduğundan neferât-ı 'askeriyye şedâ'id-i seferiyye ve ahvâl-i harbiyyeye oldukca vâkıf ü me'lûf idiler. Mora

86

seferi akabinde ve 'alâ rivâyetin bin yüz elli üç (1740) senesi hilâlinde *ulûfe* ta'bîr olunan ma'âşât-ı 'askeriyyenin bey ü şirâsına müsâ'ade olunmağla bin (1591) tarîhinden berü intizâm ve inzibâtları bozulmuş olan cüyûş-ı 'Osmâniyyenin olanca kānûn ve kā'ideleri dahi muhtell ve perişân oldu. Çünki çok vakit geçmeksizin ulûfe-i 'askeriyyenin ekserîsi etbâ' ü esnâf makûleleri tarafından iştirâ olunarak 'âdetâ îrâd hükmüne girdi. Binâ'en aleyh 'askerlik başka ve ulûfe-hâr olmak başka şey olub yeniçerilik da'vâsıyla tafra-fürûş olan börekci ve hammâl gibi eşhâsın bazularında olan nişânlardan mâ'adâ ne ta'lîm ve terbiye cihetinden ve ne de vazîfe ve ulûfe yüzünden yeniçeriliğe asla ta'allukları yoğ idi. Lafzen ve ma'nen yeniçeri denilebilecek kesân her ortanın kışlasında *usta* ve odabaşı ve *bayrakdâr* ve *mütevellî* ve *imâm* ve *karakullukcular* misillü beş altı yüz kadar zâbitân ve neferâtdan ve kulluklarda bulunan birer *çorbacı* ile kulluk neferâtından ve *harbeci* ve *mumcu* ıtlâk olunub Ağa Kapusu'nda bulunan bir iki yüz kadar kesândan ibâret idi ki bunların cümlesi ancak iki bin kişiye bâliğ olabilir idi.

Ocaklu beyninde yeniçeri ağalarına kırk bin kul ağası denilüb vakı'an yeniçerilik da'vâsında bulunan eşhâs kırk binden çok ziyâde ise de şerâ'it-i

'askeriyyeden bî-behre idiler. Bin yüz elli üç (1740) senesinde vâkı' Belgrad musâlahasından bin yüz seksen iki (1768) seferine kadar otuz seneye karîb muhârebe zuhûr etmemek hasebiyle yeniden 'asker yazılmadığından ulûfe-i 'askeriyyenin kısm-ı a'zamı mahlûl olmak lâzım gelür iken bey ü şirâ müsâ'edesi buna mâni' oldu. Bir de bey' ü şirâ mâddesi yalnız eşhâs beyninde cereyâna münhasır olmayub yeniçeri ağaları dahi mahlûl olan ulûfenin bir mikdârını hazîne-mânde edilmek içün taraf-ı devlete irâ'e ve bir mikdârını fürûht ve birazını dahi şuna buna i'tâ ederler idi. Meselâ her ulûfe i'tâsında beş bin akçe mahlûl zuhûr eder ise bunun iki bin beş yüzünü devlete gösterüb iki binini satar ve beş yüzünü dahi kendü adamlarına ve ba'zı ocak yoldaşlarına ve enderûn ricâli ve erkân-ı devlet tevâbi'âtı cânibinden ricâ ve iltimâs olunan eşhâsa üçer beşer akçe olarak taksîm ederler idi. Bu misillü etbâ'ı gürûhunun 'uhd(e)lerinde bulunan ulûfeye *kapulu ulûfesi* ve îrâdcıların ulûfelerine *oturak ulûfesi* ıtlâk oluna gelmişdir. Hammal ve börekci ve manav gibi eşhâsın hemşehrileri geldikde derhâl: *Gel yoldaşım seni yeniçeri yazalım* deyu herîfi mensûb oldukları ortanın kışlasına götürüb kollarına ortanın nişânını döğdürürler

87

ve eline sofa tezkeresi verirler idi ki bu tezkerenin me'âlî: *Biz ki yeniçerileriz Hacı Bektaşî Veli pîrimiz ve erenler ve evliyâlar destgîrimizdir. Kırılmakla bitmeyiz. Birimiz eksilür ise binimiz hâdis olur yollu bir takım makālâtdan sonra filânca adam ortamıza göynek bırakdı ve ocağımıza duhûle tâlib oldu. Biz de Ocağ-ı 'āmirenin defterine kayd edüb yedine işbu sofa tezkeresini virdik* mazmûnını hâvî olub usta ve odabaşı taraflarından temhîr kılınur ve cum'a selâmlıklarında ve ulûfe günlerinde karakullukcular bu makûle eşhâsı cem' ve yeniçerilik kıyâfetine vaz' edüb îfâ-yı me'mûriyet etdirirler idi.

Ulûfe senevî dört taksît ile îfâ olunub Muharrem ve Safer ve Rebî'ü'l-evvel aylarına mahsûs olana, nefer vezninde *Masar ulûfesi* denilür ve Rebî'ü'l-ahir ile Cemâziyyeteyn'e mu'ayyen bulunanlara *Recec* ve şuhûr-ı selâse-i meşhûreye â'id olana *Reşen* ve bakıyye-i şuhûr-ı sâlise içün *Lezez* ulûfesi ıtlâk kılınur ki her Arabî ayının işârât-ı mahsûsaları olan hurûfun terkîbâtıdır. İbrâhim Paşa devrinden seksen iki (1768) seferine gelinceye kadar mecmû' ulûfenin mikdâr-ı senevîsi takrîben on-oniki bin kise râddelerinde deverân edegelmekde iken fasl-ı âtî evânında bir mikdâr tezâyüd ederek nihâyet ilgâsı vakitlerinde yirmi bin kiseye doğru bâliğ olmuşdur. Sûret-i taksîmi hakkında ma'lûmât-ı icmâliyye hâsıl olmak içün bin iki yüz yirmi (1805) senesi *Masar* mevâcibinde i'tâ olunan mebâliğin sûret-i tevzî' ü taksîmini mutazammın derdest edilen bir kıt'a defter 'aynen terkîm kılındı.

(Defter-i İcmâl-i Mevâcib Der Asitâne-i aliyye Der Kıst-ı Vâhid)

	Kise-i Divânî
Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı 'Ālî	1996
Ebnâ-yı Sipâhiyân	0334
Ebnâ-yı Silâhdârân	0308
Ulûfeciyân-ı yemîn ü yesâr ve gurebâ-yı yemîn ü yesâr	0058
Cebeciyân	0271
(Toplam)	2967
Topciyân	0452
Arabaciyân	0179
Humbaraciyân	0030
Lağımcıyân [1145]	0005
Hüddâm-ı Tersâne-i 'Āmire	0013
TOPLAM	3646
Levendât-ı kalyonhâ	0023
Enderûn-ı hümâyûn ağaları	0024
Ağayân-ı mütekā'idîn	0001
Müşâhere-hârân [1146]	0031
Çavuşân-ı Dîvân-ı 'Ālî	0014
(Toplam)	3739
Bevvâbân-ı Saray-ı Hümâyûn	0010
Hüddâm-ı Matbah-ı 'Āmire	0008
Hüddâm-ı Istabl-ı 'Āmire	0013
Bostâniyân-ı Hâssa	0040
Bostâniyân-ı Bağçe-i Edirne	0011
(Toplam)	3821
Teberdârân	0004

[1145] Lağımcıyânla birlikte sayfa 88 başlamaktadır.

[1146] müşâhere-hârân: aylıklılar.

Mehterân-ı Hıyem-i Hâssa	0009
Tabl ü 'Alem	0003
Ehl-i Hıref-i Hâssa	0001
Hayyâtîn-i Hâssa	0001
(Toplam)	3839
Peykân-ı Hâssa	0004
Hazînedârân-ı Bîrûn	0001
Etibbâ-yı Hâssa	0001
Şürefâ	0005
(Toplam)	3850

89

kise-i Rûmi altmış bin akçe olduğundan tamâm beş yüz gurûş eder ise de kise-i dîvânî elli bin akçe idüğünden dört yüz on altı gurûş küsûr para eder. Binâ'en aleyh 'asrımız hesâbına göre bâlâda muharrer mebâliğ takrîben yirmi bir bin kiseye bâliğ olur.

Ulûfe çıkacağı gün 'akd-ı dîvân olunub sadr-ı a'zam ve erkân-ı devlet kubbe altında hâzır ve pâdişâh-ı 'âlem dahi nişîmengâh-ı ma'lûmdan nâzır olub her ocağın ulûfe-i mukayyedesi meşîn kiseler içinde olduğu hâlde başka başka ayrıldıkdan mâ'adâ Yeniçeri Ocağı'nın her ortasına verilecek kiseler dahi tefrîk olunur. Karakullukcular, yeniçerilik da'vâsında bulunan hammâl ve esnâf makûlelerinden sâhib-i yâl ü bâl olan bir iki bin kişiyi ahşamdan kışlalara cem' ve it'âm ü iksâ edüb ertesi günü her ortanın neferâtı zâbitleriyle takım takım Sarây-ı hümâyûnda vâkı' Orta kapuya gelüb dururlar. Matbah-ı 'āmireden mikdâr-ı kifâye çorba ve pilav ve zerde hazırlanub Babü's-sa'âde pîşgâhına vaz' ve Kubbealtı'nda bulunan kul kethüdâsı vakt-i mu'ayyeni hulûlünde lâbis olduğu üniformanın eteğiyle işâret eyledikde Ortakapu'da muntazır olan yeniçeriler şitâb-ı tâmm ile seğirdüb et'ime-i mezkûreyi ahz ve sâha-i Sarây-ı hümâyûnda ekl ederler ve derhâl zebh-i karâbîn[1147] olunur zîrâ ba'zı metâlib izhârıyla et'imeyi almadıkları vukû' bulmuşdur.

Maslahat-ı ta'âm karîn-i hitâm oldukdan sonra yine cümle neferât orta kapuya çekilüb dururlar. Ba'dehu zâbitândan me'mûr-ı mahsûs bülend-avâz ile *birincinin ağa bölüğü* deyu çağırdıkda derhâl o bölüğün neferâtı seğirdüb kiseleri der-dûş ederek kışlalarına götürürler. Sırasıyla ikinci ve üçüncü tâ altmış dördüncüye kadar

da'vet ve i'tâ-yı ulûfe olunub altmış beşinciye geldikde da'vete icâbet zâhir olmamağla üç kerre tekrâr olunur üçüncü def'ada *yokdur* deyu cevâb verildikde çağıran zâbit tarafından *yok olsun* denilür altmış altıncıya geçer ve bu vechile itmâm-ı tevzî'ât olunur. Halk beyninde meşhûr olduğuna göre şehzâdegândan birisi altmış beşinci bölüğün kışlasına firâr etdikde himâye etmeyüb teslîm eylediklerinden şehzâde i'dâm olunmuş ve ba'dehu bölük dahi serhaddâta nefy kılınup kışlası kapadılmış olmağla bu vechle tezkîr-i vak'a olunur imiş. Bu husûsa dâ'ir tarîhlerde bir rivâyete tesâdüf olunmamış ise de Sultân Mehmed-i Sâlis'in i'dâm eylediği şehzâdesi Sultân Mahmûd'un Vak'ası bu mâddeye menşe' olduğu ba'zı siyâk ü sibâk karînesiyle istidlâl kılınur.

Kışlalarda sergi ferşiyle neferâta ve neferât nâmına olan îrâdcılara tevzî'-i mebâliğ olunduğu

90

sırada *tas parası* nâmıyla yüzde üç-beş gurûş ahz ve orta sandığına vaz' ederler ki *debboy*[1148] demektir. Orta bir mahalle me'mûr olur ise levâzımât-ı râhlerini ve kışlalarının tezyînâtını ve zâbitânın gümüş cebrastlarını ve eyyâm-ı resmiyyede neferâta ilbâs eyledikleri elbiseyi bu paralar ile tanzîm ü tesviye eylerler. Padişâhân-ı izâm hazerâtı birinci bölüğe mensûb oradan ulûfe-hâr olmalarıyla ihrâc-ı mevâcib kılındığının ertesi günü yeniçeri ağası kıyâfetinde ve kurenâ dahi harbeci hey'etinde olarak tebdîlen birincinin kışlasına azîmet ve dâ'ire-i mahsûsasında -ki Şehzâdebaşı'nda vâkı' 'Osmân Baba Türbesi'nin üstü imiş- orada bir mikdâr istirâhat edüb ulûfe-i mu'ayyenesi resm-i ma'hûd üzere îfâ ü istîfâ olunur.

Sipâh ve silâhdâr ve ulûfeciyân-ı yemîn ü yesâr ve gurebâ-yı yemîn ü yesâr ve ocakları -ki ulûfe-i yevmiyye ile muvazzaf olan cüyûş-ı 'Osmâniyye'nin süvârîsi olub- 'alâ tariki'l-tagallüb cümlesine *Dergâh-ı 'Âlî Sipâhileri* denilür ve eyâlât 'askeri olan timârlu sipâhîsinin gayridir. Bunların ulûfeleri Bâb-ı 'Âlî'de vâkı' divân yerinde sadr-ı a'zam ve defterdâr Efendi ve sâ'ir erkân-ı divân mezkûr ocakların ağa ve kâtib ve çavuşları hâzır olduğu hâlde sergi ferşiyle iki üç gün i'tâ olunub bakıyyesi ağalarının konaklarına nakl ve orada tevzî' kılınur ve tarîhlerde *devr vâkı' oldu* ve *sadr-ı a'zama hatt-ı hümâyûn ve kürk ve hançer geldi* deyu muharrer olan mâdde budur. Ya'ni 'asâkir-i devletin ulûfesi tamamen i'tâ olduğundan nâşî sadr-ı a'zam nâ'il-i teşrifât olur. Topcu, Cebeci, Humbaracı, kalyoncu, bostâncı ve sâ'ir ocaklar neferâtının ulûfeleri topdan i'tâ olunmağla kışlalarında taksîm ü tevzi' ederler.

[1147] zebh-i karâbîn: kurbanlar kesmek.

[1148] debboy: depo.

Sipâh tâ'ifesi fi'l-asl sarây-ı hümâyûnlarda terbiye gördükden sonra bölüklere çerâg olunagelmiş ve bu cihetle merâtib-i 'askeriyyenin birinci derecesinde bulunmuş iken fusûl-ı sâbıkada beyân olunan esbâb ile nizâm ve intizâmlarına halel geldiğinden mütecâsir oldukları tuğyân ü 'isyânlarından nâşî nazar-ı i'tibârdan iskât olunduklarına ve zaten kışla ve karagolhâneleri bulunmamak hasebiyle vakt-i hazerde asla hıdmetleri olmadığına binâ'en Yeniçeri Ocağı'ndan ziyâde muhtell ü perişân ve ulûfeleri îrâdcılara müntakıl olmağla İstanbul'da beş on sipâh çavuşu ve ocak kethüdâları misillü zâbitlerinden gayri kimse görülmez idi. Hattâ ulûfe i'tâ olunur iken tedârük edebildikleri şirzime-i kalîle yeden bi-yedin[1149] ahz-ı ulûfe edüb ertesi günü tebdîl-i câme ile yine gelürler ve kusurlarının esâmisi okundukda çavuşları *merd-i garîb* deyu cevâb virüb güya gurbetde bulunduğunu ifâde eylerler idi.

91

Topçu ve Cebeci ve Humbaracı ve Lağımcı Ocaklarının, topları ve arabaları silüb ve süpürmek ve câ-be-câ ta'lîm eylemek misillü vakt-i hazerde dahi hıdmetleri ve kışlaları civârında olan ve hudûd-ı mu'ayyeneleri dâhilinde bulunan mahallerin muhâfazasına me'mûriyetleri ve müte'addid karagolhâneleri olmağla ve bunların içinde esnâf var ise de vakt-i mu'ayyeninde hıdmeti başında bulunmağa mecbûriyetlerinden nâşî ulûfeleri îrâdcılara intikāl eylememekle yeniçerilere nisbetle hâl-i intizâmda idiler. Bâ-husûs 'asr-ı Mahmûd Hân-ı Evvel'de topçu başılık hıdmetinde bulunan Avrupalı Mühtedî Ahmed Paşa ol vakte göre bu ocakları tanzîm edüb hattâ Bosna ahâlîsinden olmak şartıyla yüzer kişiden ibâret üç bölük humbaracı tertîb edüb her bölüğe bir yüzbaşı ve iki *ellibaşı* ve on nefer onbaşı tahsîs ve vezâ'if-i yevmiyye hıdemât-ı lâzımelerini ve kadîmen humbaracılara mahsûs olan ze'âmet ve timârları mahlûl oldukda bunların emekdârânına verilmesini tansîs[1150] eylemişdir.

İbtidâ-yı ihdâsından beru Devlet-i 'Aliyye'nin donanması *çekdiri* ta'bîr olunur ve kürek ile yürür süfün-i mütenevvi'adan ibâret iken Girid seferleri hengâmında yelken ile yürümekde olan kalyonlar îcâd olunub lâkin lâyıkıyla isti'mâlini bilür mellâh yetişdirilemediğinden çokluk fâ'ideleri görülmemesine mebnî Fâzıl Ahmed Paşa sadâretinde ref' ü ilgâ ve kadîmen olageldiği vechle Tersâne-i 'āmirede ve cezîreler mîr livâları ma'iyyetinde kırk 'aded ümerâ-yı deryâ çekdirileri tertîb kılınmış idi. Kara Mustafa Paşa Viyana seferine hareket etmek üzere iken mu'ahharan Venediklülerin üzerine hücûmu dahi tasmîm eylediğinden müceddeden altı kıt'a kalyon inşâsına teşebbüs eyleyüb Viyana seferi ise Leh ve Venedik ve Rusyaluların inzimâmıyla cesâmet ve on beş sene kadar imtidâd kesb

[1149] Şirzime-i kalîle yeden bi-yedin: elden ele, az sayıdaki topluluk elden ele.

[1150] tansîs: inceden inceye inceleme ve irdeleme.

eylemesiyle kalyonların teksîri îcâb eyledi ve Şehid Ali Paşa'nın Mora Sefer'inde dahi isti'mâl olunub bi'd-defa'ât Venediklülere galebe çalındı.

Bundan sonra kalyonlar inşâsına müdâvemet olundu ise de bin yüz otuz (1718) tarîhinden bin yüz seksen iki (1768) senesinde vâkı' olan Moskov seferine kadar elli seneden mütecâviz muhârebe-i bahriyye vâkı' olmamağla kapudân paşalar her sene donanma-yı hümâyûn ile adalar arasında gezinüb derece-i insâflarına göre cezâ'ir ü sevâhil halkını tecrîm ederek 'avdet ederler ve birkaç hırsız gemisi tutabilirler ise futûhât-ı bahriyeden add eylerler idi.

Mevâcib defterinde muharrer tersâne halkının otuz altı kise ulûfeleri 'asrımız hesâbına göre şehriyye kırk bin gurûş râddelerinde olub mâ vaza'a lehine[1151] nisbetle cüz'iyâtdan göründüğüne

92

mebnî bu bâbda tafsilât verilmek lâzım gelmişdir. Evvelâ tersâne amelesinin *icâre* nâmıyla ma'rûf olan ücretleri ve ümerâ ve kapudânların ve sâ'ir zâbitân-ı süfün-i harbiyyenin sâliyye ve muhassasât-ı ta'yîniyyeleri tersâne hazînesinden i'tâ olunur idi. Sâniyen fusûl-i sâbıkada beyân olunduğu üzere *müsellem* ve *yörük* nâmıyla Anadolu ve Rumili'de elli bin kadar adam olub bunlara cânib-i Devlet'den birer çiftlik ya'ni seksener, yüzer dönüm arâzî i'tâ kılınmış ve zirâ'atlerinin a'şâr-ı şer'iyyesi dahi bedel-i hıdmet olarak kendülerine terk ya'ni ta'bîr-i âherle 'öşrden mu'âf ve müsellem tutulmuş olduklarından seferler vukû'unda nöbet ile beşde biri ya'ni on bini sefere gidüb tesviye-i tarîk ve hafr-ı hendek gibi işleri rü'yet ederler iken mu'ahharan bunların hıdmet-i asliyyeleri terk ü ilgâ ve kendüleri *Deryâ kalemine* ilhâk kılınarak her sene beşte biri donanma-yı hümâyûnda îfâ-yı hıdmet etmeğe me'mûr edilmişler ise de sâ'ir sunûf-ı 'askeriyye gibi bunların dahi ahvâlleri tagayyür ederek 'âdetâ *zürrâ'-ı ahâlîden* farkları ve icrâ-yı hıdemât-ı 'askeriyyeye kābiliyyetleri kalmadığından nöbetlülerinden her yıl birer bedel alınub Tersâne Hazînesi'ne îrâd kayd olunmak ve sevâhil-i memâlikde kalyoncu bayrakları açılub cem' olunan sekiz on bin kişi rûz-ı Hızır'da gemilere idhâl ve Akdeniz'e ihrâc olunub rûz-ı Kasım'da gemiler tersâneye getürülmek ve bayrak 'askerine ruhsat verilmek usûl ittihâz kılındı. Binâ'en aleyh ulûfe-i mastûre *gedikli kalyoncu* denilen ve dâ'ima Tersâne-i 'āmirede mevcûd bulunan yelkenci ve topçu ustaları ve paşa çavuşu ve tersâne baş ağası ve çavuşları misillü bin kadar adamın ulûfeleri idi. Evâ'ilde top isti'mâli pek ilerülememiş olduğundan muhârebât-ı bahriyyede bir iki nöbet top atıldıkdan sonra düşman gemilerine sarılub ranpa ya'ni aktarma olunmak câî olmağla donanmaya vaz' olunagelen gerek yeniçeri ve gerek yine o cümleden olan bayrak 'askerleri oldukca işe yarayageldikleri hâlde

[1151] mâ vaza'a leh: lehine hüküm bulunan, bir vakıfdan vs. yararlanan kişi.

mu'ahharan esliha-i nâriyye isti'mâli kesb-i vüs'at eylediğine ve bayrak 'askerleri ise fenn-i deryâ ve top isti'mâlinden ve ta'lîm ü ta'allümden bî-behre idüklerine mebnî demür almak ve top salya eylemek misillü hıdemât-ı hammâliyyeden başka bir işe yaramaz idi. İşte bu sebeblerle Çeşme Limanı'nda Rusyalular bir kalyona ateş ilkā eylediklerinde bi'l-cümle gemilerde bulunan 'asker denize dökülüb sahile cân atdılar ve donanma-yı hümâyûn kâmilen muhterik oldu.

Şem'dânîzâde Tarîhi'nde der ki: *Mısır ve sâ'ir memâlik-i mahrûse sâhillerine işler bir takım süfün-i tüccâriyye var idi ki bunların kapudân ve tâ'ifeleri gümrük resminden mu'âf olub muhârebât-ı*

93

bahriyye vâkı' oldukca donanma-yı hümâyûnda îfâ-yı hıdmet-i harbiyye ile mükellef idiler. 'Asr-ı Mahmûd Hân-ı Evvel'de gümrükcü bulunan İshak Ağa bunların mu'âfiyyetini ilgâ etdirmekle donanma-yı hümâyûnun âb-rûyu hükmünde bulunan ve seyr-i deryâca mehâretleri olan bir iki bin kişinin ınkırâzına sebeb ve ber vech-i muharrer elli sene kadar muhârebe-yi bahriyyenin 'adem-i vukû'undan nâşî gerek zâbitân ve gerek neferât-ı bahriyyenin ülfet-i harbiyyeleri münderis olmasıyla Çeşme vak'a-i mü'ellimesi hâdis ve Devlet-i 'Aliyye'nin tezâyüd-i ıztırâbına bâ'is oldu deyu izhâr-ı hayf ü te'essüf eder.

Saray ve kasr-ı hümâyûnlar bostancıları, hıdmet-i mahsûsalarıyla berâber giderek bir nev' 'askerî ocağı hey'etine girmekle Sarây-ı hümâyûnun Davud Paşa ve Râmî Çiftliği ve Kağıdhâne ve Fenerbahçe ve Kavak Sarayı havâlîlerinin ve umûmen Boğaziçi'nin zâbıta ve hırâseti bostancıbaşı bulunanlara muhavvel olduğundan mevâkı'-i mezkûre ile Çengel Köyü'nde ve Küçüksu ve Çubuklu ve Büyükdere ve Balta Limanı ve Kuru Çeşme misillü yerlerde birer bostancı ocağı ve birer usta ve mikdâr-ı kâfî neferât var idi. Bostancıbaşılar Yalı Köşkü'nde vâkı' dâ'ire-i mahsûsasında ikāmet ve eyyâm-ı resmiyyede zât-ı şâhânenin bindiği kayığın dümenini kullanmak ile temeyyüz edüb gece ve gündüz îcâb etdikce cesîm sandallar ile havza-i idâresini geşt ü güzâr eder idi. Sarây-ı hümâyûnda üç-dört yüz bostancı olduğu misillü zikr olunan mevâkı'de dahi bir o kadar zâbitân ve neferât bulunmağla mevâcib defterinde muharrer olan ulûfe bunların muhassasâtı olub mâ'a-mâ-fîh mülâzım sûretinde ocağa yazılmış iki-üç bin kişi var idi ki kayıkcılık ve bahçevânlık gibi kâr ü san'atlar ile meşgûl iseler de iktizâsı hâlde der-akab mensûb oldukları mahallerde müctemi' olurlar idi.

Mevâcib defterinde üç kise akçe ile mukayyed olan hademe-i tabl ü 'alem seksen yüz kişiden mütecâviz olub meblâğ-ı mezbûrun ise hesâb-ı asra göre şehriyyesi üç bin gurûş râddelerinde olmağla bu kadar adamın ol mikdâr vazîfe ile ta'ayyüşü mümkin olamayacağı bedîhî ise de bayram günlerinde ve vilâdet-i hümâyûnlarda ve tevcîhâtlar vukû'unda darb-ı tabl-ı meserret ederek zât-ı şâhâne

tarafından ve vüzerâ ve vükelâ ve Hâcegân-ı dîvân-ı hümâyûn câniblerinden atâyâ-yı mu'tâde ahz edegelmeleriyle mebâliğ-i vefîreye destres olurlar idi.

Serhaddâtda ve bilâd-ı cesîmede bulunan ve *yerli kulu* ta'bîr olunan Yeniçeri Ocakları fi'l-asl 'asâkir-i muntazama ve muvazzafadan ma'dûd iken mürûr-ı zamân bunların dahi nizâm ve intizâmlarını perîşân etmekle ulûfeleri karşuluğu olan ocakları ve mu'ayyenât-ı mürettebeleri müteneffizân-ı memleket ve zâbitân

94

nâmına olan mütegallibelere me'kel oldu ve memâlik-i mahrûsenin her tarafına pazuları ve baldırları nişânlar ile memlû hadd ü hesâba gelmez yeniçeri mevcûd ise de bunlar vazîfe-i mu'ayyene ve terbiyye-i 'askeriyyeden ârî bir takım arsızdan ve ber vech-i serbestî çapkınlık etmek arzusunda bulunan baldırı çıplaklardan ibâret olduğu misillü serhaddâtın ahvâlî nev'ummâ diğerlerinden ehvence ve zâbitânı ve ba'zı mertebe neferâtı Yeniçeri Ocağı tarafından nasb ü irsâl kılınur ise de Şam ve Haleb ve Bursa ve Kütahya misillü mahallerin yerli ağalıkları ve ba'zı kılâ' dizdârlıkları Sarây-ı hümâyûnda ifnâ-yı ömr edüb tekā'üde kesb-i istihkāk eden pîr ve amel-mânde ağavâta çıraklık olarak tevcîh olunur idi. Artık neferât ve inzibâtın derecesi bundan istidlâl olunsun. İşte bu misillü 'askerden her sene kalyoncu bayrakları açıldığı gibi seferler zuhûrunda turnacıbaşı ve serdengeçdi ağaları misillü zâbitân-ı 'askeriyye taraf taraf mübâşir ta'yîn olunarak ve fetâvâ-yı şerîfe ve fezâ'il-i cihâdı mübeyyin âyât ve ehâdîs-i celîle ile mu'anven fermânlar ısdâr kılınarak yeniçeri bayraklaru açılır ve tecemmü' eden 'asâkir-i İslâmiyye takım takım ordu-yı hümâyûnlara sevk kılınır idi.

Bin (1592) tarîhlerine gelinceye kadar saltanat-ı seniyye erbâb-ı ze'âmet ve timâr ve bunların cebelüleri olarak at ve eslihası mükemmel ve fenn-i feresrânîde mâhir seksen yüz bin süvârîye mâlik iken bu kuvvet dahi 'adedce rub'ı ve işe yaramak i'tibârıyla 'öşrü derecesine tenezzül eyledi. Bu tenezzülün esbâbı mütenevi' olub;

Birincisi: Cesîm ve nemâdâr ze'âmet ve timârlar mahlûl oldukca cânib-i mîrîden zabt olunarak mukāta'ât-ı mîriyye silkine idhâl kılınmasıdır.

İkincisi: Bir takım ze'âmet ve timârlar Sarây-ı hümâyûn ağavâtına çıraklık olarak tevcîh olunmak ve sadr-ı a'zam ve uzemâ-yı devletin kendü hıdmetkârlarına o misillü ashâb-ı seyfe mahsûs olan dirlikleri ihsân edebilmek kā'idesinin hudûsudur. Çünki kuyûd-ı hakânîde tevkî'î kalemleriyle tashîh olunmuş pek çok kayd görülmekdedir ki *filan zâtın 'uhdesinde bulunan filanca ze'âmetin mukāta'âta tahvîli iltimâs olunub her ne kadar bu misillü dirliklerin mukāta'aya tebdîli ashâb-ı seyfin tenâkusunu mûcib olacağı cihetle memnû'iyyet-i kaviyye tahtında ise de mûmâ ileyh emekdâr-ı devlet ve şâyan-ı âtıfet idüğünden emsâl*

olmamak üzere is'âf-ı mes'ûlü husûsuna bi'l-istîzân irâde-i seniyye sâdır oldu. Ve bu vechile tashîh kılındı deyu muharrer ve bâ'zılarında dahi *filanca ve filanca timâr bî-hâsıl olub der-'uhdesine tâlib bulunmadığından mukāta'aya bi't-tahvîl sadr-ı a'zam ve Kā'im-makām Paşa silâhdârı*

95

veya mühürdârı filancaya ihsân buyurulmasına bi'l-istîzân irâde-i seniyye ta'alluk eyledi deyu mastûrdur.

Üçüncüsü: Bir timâr veyâ ze'âmet mahlûl oldukda vülât ve alaybeyleri istihkāka nazar etmeyüb her kim ziyâde rüşvet verir ise âna 'arz ederler ve tevcîh etdirirler idi.

Dördüncüsü: *Sepet Timârı* nâmıyla bir takım timâr var idi ki gûyâ tagallüb-i edvâr ile bunların nemâları pek ziyâde tenâkus eylediğinden kimse tâlib olmamağla berâtı sepede konulmuş demek ma'nâsına olub halbuki bunların içinde hâsılâtlı ve beş on tâlibli timârlar olduğu hâlde vülât ve alaybeylerine me'kel olmak içün sepet timârı denilmiş ve ba'zısına ism bî-müsemmâ olarak berât dahi tanzîm etdirilmişdir.

Beşincisi: Erbâb-ı ze'âmet ve timârın bir cânibe me'mûriyyetleri zuhûrunda vülât ve alaybeyleri bunların ağniyâsından paralar alarak bir özr-i vâhî isnâd edüb zu'afâsını sefere götürmeleridir.

İşte bu sebebler mu'allem ve muntazam büyük bir süvârî kuvvetinin sektedâr olmasını müstelzim oldu. Ve fusûl-i sâbıkada beyân olunduğu üzere bunlar zâten cânib-i devletden ne ulûfe ve ne de ta'yîn verilmediğinden ve ber vech-i muharrer ordulara gelen zu'amâ ve erbâb-ı timâr zu'afâ ve fukarâ gürûhu olduğundan bî-çâreler ricâl ü kibâr dâ'irelerinde seyislik gibi hıdemât-ı sefîleyi ihtiyâra muztarr olurlar idi.

Sunûf-ı cuyûş-ı 'Osmâniyye gıbtâ-fermâ-yı mülûk-a'sâr iken derece derece bâlâda beyân olunan suver-i gayr-ı muntazamaya münkalib olmasıyla berâber saltanat-ı seniyyenin ibtidâ-yı zuhûrundan berü gayr-ı mesbûk olarak otuz sene kadar muhârebe-i düveliyye münkatı' olduğundan ahvâl-i seferiyye ile 'askerin ülfeti münkariz olduğu hâlde bin yüz seksen iki (1768) senesinde Rusya seferi zuhûr eyledi. Ve mevkib-i hümâyûnda ve ser-'askerler ve muhâfızları ma'iyyetinde bilâ-mübâlağa üç yüz bin kadar adam tecemmü' etdi. Lâkin ne çâre ki nizâm ve inzibâtdan hisse-mend olmadıklarından şecâ'at-ı mâder-zâdları müntec-i fâ'ide olamayub mevsim-i harîfin duhûlü zamânlarında me'zûnen ve gayrı me'zûnen memleketlerine 'avdete muztarr olmalarıyla seferin ilk senesi âhirinde Hotin Kal'ası iki yüz nefer Moskovlu'ya terk kılınmak 'ârı ihtiyâr olundu.

Kahvehâne ukalâsı beyninde: *Bizim 'askeri ayağı tozuyla cenge sürmek lâzımdır. Zîrâ düşman bundan be-gâyet tevahhuş idegeldiğinden mükâlemât ile imrâr-ı vakt etmek bi'z-zarûre 'askere fütûr gelüb dağıldıkdan sonra hücûm eylemek kā'ide-i hîlekârîsidir* deyu deverân eden mâ-lâ-ya'ni saray ağalarına ve ahvâl-i harbiyyeden bî-haber müteneffizân-ı asra medâr-ı ikdâm ü hareket olmağla

96

seferin ikinci senesi evvel-i sayfında ordu-yı hümâyûn hey'et-i müctemi'asıyla Tuna'yı geçüb Kartal Sahrâsı'nda düşman ile lede't-tekābül inhizâm-ı fâhiş ile münhezim olduğundan böyle 'asker ile Moskov'a galebe mümkin olamıyacağı kârdânân-ı devlete ma'lûm oldu. Ve *mîrîlü* nâmıyla ya'ni aylıkla Arnavudluk'dan ve Kırcalılar'dan Anadolu'dan cem' ü celb olunan neferât 'âdetâ *nefîr-i âmm* hükmünde olduğundan aslâ işe yaramıyacakları tebeyyün eyledi. Binâ'en aleyh mevkib-i hümâyûn erkânı, 'asâkir-i muvazzafa ocaklarının ıslâh-ı ahvâlîyle 'asâkir-i muntazama hey'etine getürülmekden başka çâre olmadığı der-pîş-i mülâhaza ederler idiyse de in şâ'e Allâhu ta'âlâ fasl-ı âtîde îrâd olunacağı vechile bu mâdde Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis zamânından berü menvî-i zamîr-i devlet olduğu hâlde mevkı'-i icrâya getürülemeyüb sefer esnâsında ise bir vechile kābil olamıyacağı derkâr idüğünden çâr-nâ-çâr elde bulunan 'asker ile idâre-i umûr ederek nihâyet Kaynarca Musâlahası'nı netîce verdi. Anadolu ve Rumili'de bayrak bayrak vârid olan cüyûş-ı İslâmiyye mevkib-i hümâyûnda tecemmü' ve tekessür etdikce on, on beşer akçe ulûfe ile ser-'askerler ma'iyyetine üçer beşer bin dalkılıç yazılub gönderülür ve beş on günden sonra bozulub gelirler ve yine diğer mahalle dalkılıç yazılurlar idi ki bir senede bir adamın iki üç kerre dalkılıç yazılub ulûfe-i yevmiyyeye nâ'il olduğu vâkı' olmuşdur. Böyle dalkılıç yazılarak veyâhud bir kal'a muhâfazasına me'mûr olarak ulûfe-i yevmiyye tahsîs olunan neferâta *memhûr* ta'bîr olunur birer kâğıd verirler idi ki ulûfenin senedidir. Orduda bu kâğıdları iştirâ eder kârcıları olmağla beher akçesini tutturabildiğine ya'ni sekizer, onar, on beşer gurûşa satun alub îrâdcılara bey' ederler idi. Ma'a-mâ-fîh şurası dahi ma'lûm olmalıdır ki sefer husûsunda olan inkıtâ'-ı ülfet yalnız tavâ'if-i 'askeriyyeye münhasır olmayub tedârükât-ı harbiyye ve a'mâl-i 'askeriyyede erkân-ı devlete dahi acemîlik târî olduğu cihetle 'askerin kesretini iltizâmla berâber muktezî olan zehâ'ir ve mühimmâtı kemâ-yenbagî tedârük eylemediklerinden hemen bir iki ay zarfında zahîre kılleti hâdis oldu. Ve kal'alarda bulunan eski ve küflenmiş hubûbâtı tevzî' etmeğe mecbûr oldular. Bundan ve nezâfete dikkat olunamadığından dürlü dürlü ilel-i sâriyye zuhûr etmesiyle ve yaralu hastalar içün lüzûmu derecede hastahâne ve etibbâ istihzâr olunmamak hasebiyle şühedâ-yı harbiyyenin birkaç misli adam bakımsızlıkdan telef oldu. Binâ'en 'alâ zâlik her sene muktezâ-yı ahkâm-ı İslâmiyye ve mübtegâ-yı gayret-i milliye ile külliyetli

'asker tecemmü' eder idiyse de evâ'il-i sayfda bir iş görülebilir ise görülüb esbâb-ı mesrûdeden nâşî birkaç ay mürûrunda 'avdete mecbûr

97

ü muztarr olurlar idi ve işbu Rusya seferinde kal'a muhâsarası mevhûm ve meydân muhârebeleri vâkı' olacağı muktezâ-yı hâl ü mevkı' iken sahrâ toplarından ziyâde cesîm toplar götürüb bî-hûde ihtiyâr-ı külfet ü meşakkat ve bi'l-âhire düşmana terk ile 'adem-i vukûflarını isbât eylediler.

Ahvâl-i Mâliyye

Viyana inhizâmından sonra Venedik ve Leh ve Rusya devletleri Nemçelüler ile bi'l-ittifâk i'lân-ı harb eylemelerine mebnî muhârebe kesb-i cesâmet ve teşe'ub ederek on beş sene kadar dahi imtidâd eylemesiyle her yıl yirmişer otuzar bin 'asker yazılmak lâzım geldiğinden bunların ulûfeleri ve mesârifât-ı sâ'ire-i harbiyye, hazîne-i devleti ifnâ eylemekle dürlü dürlü vergiler îcâd ü ihdâs olunduğundan mâ'adâ zer ü sîme müte'allık hazîne-i devletde bulunan ve vükelâ ü ağniyâda olan eşya birkaç kerre 'alâ tarîki'l-i'âne cem' olunarak sikke darb olundu. Ve 'asr-ı Süleymân Hân-ı Sânîde bir kıyye bakırdan sekiz yüz mankır kat' etdirilüb evvelâ her üçü bir akçeye ve mu'ahharan ikisi bir akçeye râyic ile tedâvüle çıkarıldı. Lâkin giderek bakır çoğalmakla i'tibârdan sâkıt olub tüccâr ve ahâlî bu yüzden pek mutazarrır olduğundan tabî'atıyla ref' ü ilgâ ve bunun mürettib ve mü'essisi olan sâhib-ayâr Frenk Mustafa müsâdere ve i'dâm kılındı. Köprülüzâde sadr-ı şehîd Fâzıl Mustafa Paşa merhûm bilâ istihkāk ulûfe-i 'askeriyyeye destres olanları tenkîh ve mesârif-i zâ'ideyi tayy edüb ahâlî-i bilâd-ı İslâmiyyeye mûcib-i perîşânî olan teklîfât-ı zulmiyeyi ibtâl ü ilgâ etmiş ve mesâlih-i hazîneyi intizâm-ı sahîh tahtına almışiken şehâdeti vukû'undan sonra halefleri kemâ fi's-sâbık tecdîd-i mezâlim etdikden başka zamân-ı 'afv ü ilgâya â'id olan vergi-yi mübtaleyi bile bekāyâdır diyerek tahsîle kıyâm eylediler. Sultân Mustafa Hân-ı Sânî'nin tabî'atı müsâdere tarafına mâ'il olduğundan vüzerâ-yı sâlife tevâbi' ve müntesibânından şöhret-i servetle müştehir olanları ve hattâ birkaç sene mukaddem Dârü'-sa'âde ağalığından ve hazînedârlıkdan çerağ ve mütekā'iden Mısır'a i'zâm kılınan ağaların zenginlerini bile müsâdere ederek umûr-ı seferiyyeye sarf eyledi. Her ne hâl ise bin yüz on (1699) senesinde 'akd-ı mu'âhede olunarak mesârif-i fevka'l-'âde-i harbiyye münkati' olduğundan ve merreten ba'de uhrâ zikr olunduğu üzere devletin mesârifât-ı cesîmesi[1152] olmak lâzım gelen vüzerâ ve ümerâ ve me'mûrîn ve süvârî 'askeri ve kılâ' ve serhaddât neferâtı ma'âşları timâr ve ze'âmet ve ocaklık ve sâ'ir muhassasât-ı mu'ayyenelerinden müretteb olub hazîne-i devletden verilen kapukulu mevâcibleri

[1152] Metinde "cesîmeyi".

ve ba'zı masârifât-ı müteferrika bi'n-nisbe cüz'iyyâtdan idüğünden muzâyaka-i mâliyye derhâl ber-taraf oldu.

Bundan sonra vâkı' olan Rusya ve Venedik ve Nemçe seferleri birer ikişer senede mündefi' olduğuna ve İran muhârebeleri dahi Avrupa seferleri gibi mesârifât-ı külliyeyi müstelzim olmadığına mebnî hazîne-i devlet günden güne mâl-a-mâl olmağa başladı. Bâ-husûs Damad İbrâhim Paşa 'asrında taklîl-i vezâ'if-i 'askeriyyeye pek ziyâde i'tinâ kılınmağla beraber Trabzon havâlîsinde ve Anadolu'nun sâ'ir mahallerinde

98

bulunan gümüş ma'denleri fevka'l-'âde işlemekle menâfi'-i azîme hâsıl olur idi. Hattâ nakliyye tekellüfünden kurtulmak içün Gümüşhâne'de ve Revan'da meskûkât kat' etdirilmişdir.

'Asr-ı mezbûrun servetine mıkyâs olmak üzere îrâd olunur ki İbrâhim Paşa 'ale'd-devâm zât-ı şâhâneye ve harem-sarây-ı saltanat küberâsına ve kurenâ-yı pâdişâhîye nukûd-ı bî-şümâr ve mücevherât-ı kıymetdâr 'arz ü takdîm edegeldiği ve Nevşehir ismiyle i'mâr etdiği maskat-ı re'sinde ve İstanbul'da mesârifât-ı azîmeyi müstelzim ebniye-i hayriyye inşâ etdirdiği ve şu'arâ ve nüdemâ ve mukarrebînine avuc avuc altun saçub sefâhet uğrunda dahi mâl-ı bî-girân harc eylediği hâlde hîn-i katlinde iki bin dört yüz kisesi ve kethüdâsı bulunan Mehmed Paşa nehhâb-ı gayr-ı vehhâb olduğundan yirmi üç bin üç yüz dokuz kiselik müdahhar ve medfûn nakdi çıkmış ve enderûn-ı hümâyûn hazînesine vaz' olunmuşdur. Mebâliğ-i mezbûre *İstanbul altunı* yüz on para olmak hesâbıyla mu'teber olduğundan şimdiki hesâba göre bir buçuk milyon lira derecelerine resîde olur. Bir de evâ'il-i saltanat-ı Mahmûd Hân-ı evvelde Nâdir Şâh'ın bağteten Bağdad'ı muhâsara eylediği haberi İstanbul'a vâsıl oldukda telâş-ı azîmi mûcib olarak derhâl müdâfa'ası içün tertîb olunan 'asker ve mühimmâta sarf olunmak üzere enderûn-ı hümâyûn hazînesinden kezâlik hesâb-ı asra göre bir milyon liraya karîb mebâliğ ihrâc ve lâzım gelen mevâkı'a irsâl kılınmışdır ki bu dahi vus'at-ı hazîneye bir delîldir.

Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis hazretleri gâyet mutasarrıf ve cem'-i nukûda mütehâlik olduğundan vâridât-ı devletin fazlasını pey-der-pey enderûn-ı hümâyûn hazînesine alageldikden başka selâtîn-i mâziyyeden kalma zer ü sîme müte'allık haylice evânîyi sikke kat' etdirdiği ve hattâ ba'zı kütüb-i nefîseyi bile el altından satdırdığı mervîdir. Binâ'en aleyh mevcûdu üzerine nukûd-ı vefîre zamm ü iddihâr eylemiş ise de bi'l-âhire Rusya seferi uğrunda sarf ü istihlâk eyledi. Hâsıl-ı kelâm bin yüz on (1699) senesinde vâkı' olan mu'âhede-i umûmiyyeden tâ seksen iki (1768) seferine gelinceye kadar hazîne-i devletde müzâyaka müşâhede olunmayub dâ'imâ nükûd-ı külliye ile mâl-a-mâl idi.

İrâd ve masrafın müfredâtı bahsine gelince, devletin vâridâtı mukāta'ât-ı mîriyye a'şârından ve rüsûmât-ı müteferrika ve cizye-i şer'iyye hâsılâtından ve Memleketeyn ve Mısır ve Bağdad misillü ba'zı mahallerin maktû'ât-ı 'ayniyye ve nakdiyyelerinden ve muhâllefât zuhûrâtından ibâret olmağla bunların tafsîlâtları ber vech-i âtî îzâh olunur.

Fusûl-i sâbıkada beyân olunduğu üzere hâss-ı hümâyûn içün tefrîk olunmuş bir hayli arâzî var idi ki a'şârı cânib-i mîrîye â'id idi. Sonraları derece derece vüzerâ ve ümerâ hâssları ref ü ilgâ ve havâss-ı hümâyûna ilhâk olunduğu gibi nemâluca ze'âmet ve timârlar dahi mahlûl oldukca âhere tevcîh olunmayub kezâlik cânib-i mîrîden zabt ü ilzâm olunmağa başlanmak hasebiyle cümlesine mukāta'ât-ı mîriyye ıtlâk kılınur idi. Bu vechile mukāta'ât-ı mîriyye kesb-i cesâmet ü kesret etdikden başka vakit vakit büyük şehirlerde kantâriye ve keyyâliye ve bâc-ı pazar

99

ve kara gümrükleri ve rüsûm-ı müskirât misillü bir takım rüsûmât ihdâs olunmağla bunlar dahi mukāta'ât-ı mîriyye cümlesine idhâl kılındı. Bin yüz on (1699) tarîhinden sonraca idâre-i umûr-ı mâliyye me'mûrlarından ba'zıları *mültezimler bu mukāta'âtı bir nihâyet iki senelik olarak der-'uhde edegeldiklerinden i'mârına i'tinâ eylemeyüb yalnız kendü zamânları hâsılatının izdiyâdına dikkat ve ahâlîye zulm ü i'tisâfa cür'et ediyorlar. Bedelât-ı mu'ayyeneleri sene-be-sene hazîneye teslîm kılınmak ve evvel emirde bir mikdâr mu'accele dahi alınmak üzere kayd-ı hayat şartıyla tefvîz olunsa hem i'mâr-ı memleketi ve hem de tedennî-i mezâlimi mûcib olur* deyu îrâd-ı mutâla'ât eylediklerine mebnî bu sûret karîn-i kabûl olub mukāta'ât-ı mîriyyenin bir cüz'ü ol vechle tefvîz kılındı ve bunlara *mâlikâne mukāta'âtı* nâmı verilüb cânib-i mîrîde kalanlara kemâ-fi's-sâbık *mukāta'ât-ı mîriyye* denildi.

Mukāta'ât-ı mîriyyenin ba'zıları hazîneden mültezimlere ve ba'zıları vülât ve mîr-livâlara ilzâm olunduğu misillü mâlikâne mukāta'âtı ashâbının kimisi kendüsü idâre eder ve kimisi ilzâm eyler idi. Bunların *kalemiyye* ta'bîr olunan bedel-i kadîmleri gurûş hesâbı üzerine mevzû' olduğundan giderek terakkıyât-ı fî'ât-ı meskûkât hasebiyle cüz'iyyât hükmünde kaldığına mebnî ashâbı menâfi'-i azîmeye vâsıl ve mahlûlâtı bi'l-müzâyede satılub senevî hazîneye dahi haylice vâridât hâsıl olur idi. İşbu mâlikâne mukāta'âtı hem sağlam ve hem de terakkîdâr olduğundan ve günden güne kesb-i i'tibâr eylediğinden ricâl-i devlet ve ağniyâ-yı millet kendülerine ve ıyâl ü evlâdlarına bundan îrâd peydâ ederler ve ba'zı zî-nüfûz olanlar irâde-i seniyye[1153] istihsâl ederek vakflarına tahsîs eylerler idi ki bu sûret inkıtâ'-ı mahlûlâtı müstelzim ve hazîne-i devlete muzırr olduğundan o misillü

[1153] Metinde "idâre-i seniyye" şeklindedir.

müteneffizânın indirâs-ı nüfûzları hengâmında hey'et-i asliyesine ircâ' olunduğu dahi pek çok vâkı' olmuşdur.

Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis hazretlerinin evâ'il saltanatlarında *eshâm* îcâd olundu. Şöyle ki İstanbul gümrüğünden veyâhûd vâridât-ı sâ'ireden meselâ senevî beşer kise fa'izlü yüz kalem sehim çıkarılub sekizer onar seneliğine tâliblerine ve mîrîden alacaklu bulunan ba'zı binâ emînlerine tevcîh ve i'tâ olunmağla eğerçi karşılığu olan mahall senevî beş yüz kise fâ'iz verir idi. Lâkin bunun bey' ü şirâsı mücâz olduğundan ve ferâğı vukû'unda bir senelik fâ'izi harc-ı ferâğ olarak hazîne-i devlete verilmek meşrût idiğünden bu harcdan ve vâkı' olan mahlûlâtı mu'accelesine hazînenin verdiği fâ'izden çok ziyâde vâridât hâsıl olur idi. İşbu eshâm, mukāta'âtın bir nev'i ise de karşuluğunun idâresi yed-i devletde olmak ve her kaç gurûş tutar ise tutsun ashâb-ı eshâma berâtlarında mukayyed olan fâ'iz-i senevî i'tâ kılınmak hasebiyle mukāta'ât misillü terakkîdâr olmadığından ricâl ü kibâr ve müteneffizân indinde mu'teber olmayub ekseriya bunu aceze-i nisvân ve zu'afâ-yı nâs alurlar ve ba'zı eytâma alıverirler idi. Fakat eytâm eshâmınm şurût-ı mahsûsası îcâbınca mutasarrıfı hîn-i tufûliyetinde fevt olur ise veresesi mahrûm kalmaz idi.

100

Memâlik-i 'Osmâniyye feth olundukca mütemekkin olan ehl-i zimmete cizye tahsîs olunub lâkin her yerde nisbet-i mütesâviyede cârî olmadığından ve dâ'imâ fî'ât-ı meskûkât tenezzül edegeldiğinden câ-be-câ verilen fetâvâ-yı şerîfe mûcebince zamm olunur idi. Nihâyet Köprülüzâde Mustafa Paşa sadâretinde cizye umûrının tanzîm ü takrîrine teşebbüs olunarak a'lâ ve evsat ve ednâ i'tibariyle üç derece tertîb ve kütüb-i fıkhiyyede mastûr olan hükm-i şer'îye tevfîkan[1154] a'lâsı kırk sekiz ve evsatı yirmi dört ve ednâsı on iki dirhem gümüş olmak üzere tahsîs olunub ol asrda *şerîfî* ta'bîr olunan altun on iki dirhem gümüşe müsâvî idüğünden a'lâ cizyeden dört, evsatından iki, ednâsından bir altun alınmak ve memâlik-i mahrûsenin her yerinde bu vechle istîfâ olunmak üzere nizâma rabt olunmuşidi. Ba'zı gavâ'il sebebiyle bu nizâm yalnız hıtta-i Mısriyye'de icrâ olunamamış olduğundan 'asr-ı Mahmûd Hân-ı Evvel'de Defter Emînî Ali Efendi me'mûr ve irsâl edilerek orada dahî bi'l-icrâ iki yüz kırk bin 'aded cizye evrâkı tevzî' kılınmışdır.

Ancak sonraları işbu cizye vergisi yine fî'ât-ı meskûkât hesâbıyla cereyân eylediği cihetle vakit vakit zamâyim ve tenzîlât vukû' bularak bin iki yüz yetmiş iki (1856) senesinde bedel-i 'askerîye tahvîl olunduğu zamânda a'lâsı altmış, evsatı otuz, ednâsı on beş gurûş idi. Cizye milel-i gayr-ı müslime zükûrunun kâffesine

[1154] Metinde 'tevkîfen' şeklindedir.

mahsûs bir vergi ise de umûmen me'mûrîn-i rûhâniyye ve hadd-ı bülûğa vâsıl olmayan sıbyân müstesnâ ve hıdemât-ı devletde bulunmuş nice familyalar ve kâr ü kisbden kalmış ihtiyârlar berevât-ı hümâyûn ve vüzerâ ve ümerâ buyruldularıyla ma'fuvv oldukları misillü ba'zı cezîre ve mevâkı'-i mühimme cizyeleri dahi maktû'a merbût ve ba'zıları külliyen mu'âf idiler.

Her kazânın cizye evrâkı hazîne-i mâliyyede tanzîm ve boğcalar içine vaz' olunarak temhîr kılındıkdan sonra cizyedârlara teslîmen mahallerine bi'l-îsâl şehr-i Muharrem duhûlünde mahkemede mührü fekk ve bir iki ayda tevzî' ü cibâyet olunmak kânûn mevzû'u iktizâsından idüğünden Muharrem gelmeyince cizye boğçası açılmaz ve vakt-i mu'ayyeninin hâricinde tebe'adan cizye taleb kılınmaz idi. Ba'zı evrâk ve defâtir mezâyâsından istifhâm ve bu işlerde bulunmuş olan kudemâ-yı memûrînden istimâ' kılındığına nazaran cizye hâsılâtı 'asrımız hesâbına göre takrîben bir milyon iki yüz bin lira râddelerinde olub bu hesaba bakılınca Memâlik-i 'Osmâniyye'de on iki milyon nüfûs gayr-ı müslime bulunması ve bunun nısfı inâsa ve nısf-ı diğerinin sülüsü dahi çocuk ve mu'âf takımına çıkarıldığı hâlde dört milyon nüfûsdan cizye alınagelmesi istidlâl olunur. Mebâliğ-i hâsılanın ekserîsi serhaddât kılâ'ı müstahfızlarının ulûfelerine ve sâ'ir ba'zı mesârifât-ı mühimmeye muhavvel ve ba'zılarından dahi sehm tertîb ve fürûht kılınmış olmağla bunlardan fazla kalan mebâliğ hazîne-i devlete gelür idi.

Maktû'a merbût eyâletler ki ta'bîr-i âherle *mîrîlü eyâlât* denilir ve birincisi Mısır'dır. Bunun bi'l-cümle hâsılâtı Mısır hazînesinde tecemmü' ederek ba'dehu mahall-i sarflarına taksîm ve irsâl kılına

101

gelmişdir. Şöyle ki Hazret-i Ömer (Radiye Allâhu anh) zamânından berü Harameyn ahâlîsine senevî sekiz bin irdebb[1155] zahîre müretteb ve mahsûs olduğundan ve mu'ahharan selâtîn-i 'Osmâniyye hazerâtı taraflarından dahi birer mikdâr zahîre ve nükûd vakf ve zamm edilmiş idiğünden evvelâ bunlar gönderilür idi. Sâniyen kilâr-ı hümâyûna 'aynen îsâl olunagelen kahve ve şeker ve pirinç ve sâ'ire misillü mürettebât-ı 'ayniyyeden başka altı yüz bin altun irsâliye takdîm kılınmak usûl-ı kadîme iktizâsından olub 'asrımız hesâbma göre altmış bin kise râddesinde olduğu hâlde sonraları dürlü dürlü altunlar kat' olunmak ve vezn ü ayârlarınca dahi tagayyürât-ı cüz'iyye vâkı' olmak hasebiyle kıymet-i hakîkıyye bir mikdâr tedennî edüb ba'zen dahi mütegallibe-i ümerâ, esbâb-ı mütenevi'a ile 'arz-ı ma'zeret ve noksan göndermeğe mücâseret ederler idi. Sâlisen Mısır'da bulunan yeniçeri ve süvârî bölükleri neferât ve zâbitânının ulûfe-i mu'ayyeneleri i'tâ ve

[1155] irdebb: Mısır'da kullanılan bir tahıl ölçü birimi olup XIX. Yüzyılda 182 litre idi. Bkz.: Walther Hinz, "İslâm'da Ölçü Sistemleri", Çev. Acar Sevim, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5 (1989) İstanbul 1990, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., s. 48.

râbi'an vâlî-i vilâyet ve Mısır erbâb-ı menâsıbının mu'ayyenât ve muhassasâtları tesviye olunur idi. İkincisi Bağdad olub bunun idâresi dahi Mısır'a şebîh ise de ba'zı mülhakātının arâzîsi timâr ve ze'âmet olarak tava'if-i 'askeriyyeye müfevvez idüğünden bi't-tab' vâridâtı ve taraf-ı devlete takdîm olunan irsâliyyesi Mısır'a nisbetle dûn idi. Basra eyâleti kadîmden berü hâkimleri bulunan İbn-i Alyân Hânedanına tevcîh olunagelmiş iken 'asr-ı Mehmed Hân-ı Râbi'de münderis olmağla cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den vâlî gönderilmeğe başladı. Lâkin giderek hükûmete za'f târî ve 'Urbân'ın utuvv ü tuğyânı müterakkî olarak iz'âf-ı za'fet-i hükûmet maksadıyla nehr-i Şatt'ın sedlerini tahrîb ve bu vechile hükûmeti ızrâr ve ta'cîz edegeldiklerinden pek çok arâzî-i münbite mu'attal ve ciyâdet-i hava ufûnet ve vehâmete mübeddel olmasına mebnî Basra eyâletinin servet ü ma'mûriyyeti günden güne zâ'il oldu. Binâ'en aleyh Basra eyâleti ba'zen Bağdad vâlîlerine ilhâken tevcîh ve ba'zen vüzerâ ve mîr-mîrânlara tefvîz kılınur idi. Kezâlik Urbân'ın tegallüb ve tasallutundan nâşî Lahsa ve Katif taraflarında hükûmet-i devlet bütün bütün mütezelzil oldu. Çıldır eyâleti bâ-rütbe-i vezâret hânedân-ı kadîmlerine tevcîh olunageldiği misillü Van ve sâ'ir Kürdistan câniblerinde bulunan ekser sancaklar yurdluk ve ocaklık vechle ümerâ-yı Ekrâd'a müfevvez olub bunların dahi hazîne-i devlete ve ol havalîde bulunan vülâta maktû' vergileri ve hediyye-i mu'tâdeleri var idi.

Eflak ve Boğdan emâretlerinin ve Dobra Venedik Cumhûriyetinin *bedel-i cizye* nâmıyla vergi-yi maktû'aları olub Kaynarca Ahidnâmesi'nden sonra Eflak vergisi altı yüz on dokuz kise ve *rikâbiyye* ve *ıydiyye* nâmıyla voyvodaların takdîmi mu'tâd olan virgü dahi iki yüz altmış kiseye ve Boğdan'ın virgüsü yüz otuz altı ve rikâbiyye ve ıydiyyesi iki yüz beş kiseye kat' olunmuşdur. Dobra Venedik Cumhûriyeti'nin virgüsü, senevîsi yirmi beş bin kara gurûş ya'ni elli bin filori olub üç senede bir kerre cumhûr tarafından gönderilen mahsûs elçi vâsıtasıyla ve mu'tâd olan teşrifâtın icrâsıyla Dîvân-ı hümâyûnda takdîm olunur idi.

102

Hâsılât-ı muhallefât -ki müsâderât dahi bunun dâhilindedir- fusûl-ı sâbıkada beyân olunduğu üzere oldukça bir sûret-i ma'kûlede iken giderek sû-i isti'mâlâta münkalib olmağla tafsîlâtı bi-mennihi ta'âlâ fasl-ı âtî tekmilesinde îrâd ve ref' ü ilgâsı keyfiyyetiyle manzûme-i adâlet müstezâd kılınmak üzere te'hîr kılındı.

Devletin başlıca vâridâtı bâlâda muharrer şeyler olub ba'zıları dahi mesârifâtın beyânı sırasında tastîr olunmak lâzım gelmekle masraf bahsine nakl-i kelâm olunub devâ'ir-i saltanatın birincisi dâ'ire-i hümâyûn olduğundan ber vech-i

icmâl tevzîha atf-ı zimâm kılındı[1156]. Evvelâ harem-i hümâyûn halkı, dâ'imâ harem-sarây-ı saltanatda mukîm ve şehre çıkub gezmeleri külliyen memnû' olduğu misillü *enderûn ağaları* dahi selâmlık ve biniş resmlerinden başka saraydan taşraya çıkmadıklarına mebnî bi't-tab' mübtelâ-yı telef ü seref olmadıklarından âtîde beyân olunacak mu'ayyenâtlar ile ta'ayyüş ederler ve hazîne-i hümâyûndan aylık nâmıyla hiç kimseye para verilmez idi. Sâniyen Matbah-ı 'âmirenin et ve ekmeği ta'yînât-ı mîriyye idâresinden ve pirinç ve şeker ve kahve misillü şeylerin ekserîsi Mısır ve Filibe ocaklarından müretteb olmağla levâzımât-ı sâ'ire cüz'iyyât hükmünde olub hattâ beyânı sadedinde olduğumuz tarîhlerden seksen yüz sene sonra -ki evâhir-i ahd-ı Mahmûd Hân-ı Sâni'dir- terakkî-i fî'ât-ı meskûkât beş altı misline bâliğ olmuş iken matbah emînî Salih Paşa merhûmun defterlerini gördüm. Şehriyyesi elli altmış bin ve Ramazânlarda seksen doksan bin gurûş derecelerinde mesârifâtı mutazammın idi.

Sâlisen İstanbul civârında ve Çatalca'da Istabl-ı 'âmireye merbût külliyetlü çayırlar olduğundan bunlar dâ'ire-i hümâyûn hayvanâtına kifâyet etdikden ve bir mikdârı dahi ricâl ü kibâra tevzî' ve ihsân kılındıkdan sonra fazlası îcâr ve ilzâm olunur ve hâsılât-ı vâkı'ları Istabl-ı 'âmire mesârifâtını tesviye eder idi. Râbi'an zât-ı şâhâneye ve *dârü's-sa'âde ağası* ve *silâhdâr ağa* ile *enderûn ricâli* ta'bîr olunan mütehayyizâna Şam ve Haleb ve Mısır ve Bağdad misillü mahaller vülâtı taraflarından at ve şal ve akmişe ve Kırım hânları ve Erzurum ve Bosna ve Rumili vâlîleri câniblerinden kürk ve köle ve câriye ve sâ'ireleri tarafından münâsib hedâyâ takdîm olunur ve bu gibi şeylerin hâricden mübâya'asına hâcet kalmaz idi. Bâ-husûs gerek Avrupa, gerek Asya devletleri taraflarından vârid olan elçiler hükümdârları cânibinden hediye getürmek 'âdât-ı asriyyeden olduğundan akmişe-i Frengiyye ve kürk ve mücevherâta müte'allık pek zî-kıymet şeyler gelür idi ki el-ân hazîne-i hümâyûnda ba'zıları mevcûddur. Enderûn ağalarının muhassas olan ulûfeleri vaktiyle mertebe-i kifâyede iken akçenin kıymet-i hakikiyyesi tenezzül ede ede cüz'iyyât hükmünde kalmış ise de sonraları ağavâtın ekserîsi vüzerâ ve kibârzâdelerden terekkûb edegeldiğinden gınâ ve servetlerinden zü'afâsı dahi mütemetti' olurlar ve Sarây-ı hümâyûdan nâ'il-i merâtib olan vüzerâ ve küberâ menşe-i feyzleri olan dâ'irelere mu'ayyenât-ı mukteziyye tertîb ve vakf etmiş olmalarıyla bunlardan dahi istifâde ederler idi.

103

Nizâmât-ı 'askeriyye muhtell ve devşirme usûlu metrûk oldukdan sonra sarây ağalarından tavâ'if-i 'askeriyye ocaklarının ağalıklarına veyâhûd neferâtı silkine çıkmak kā'idesi dahi münkariz olmağla bâb-ı tefeyyüz olmağla bir dereceye kadar mesdûd olub fakat *Silâhdâr* ve *Hazîne kethüdâsı* misillü ba'zı ekâbir-i enderûn

[1156] atf-ı zimâm kılınmak: yönelmek, giirişmek.

nâ'il-i vezâret ve ba'zı erbâb-ı 'ilm ü ma'ârifden bulunanları dahi müderrislik ve hâcegânlık ve kapucubaşılık tevcîhiyle beraber çerâğ olur ve hallerine münâsib hıdemât-ı devletde istihdâm kılınurlar idi. İş bu ağalardan Sarây-ı hümâyûnca vâsıl-ı merâtib olanları İstanbul ve Edirne ve Bursa'da vâkı' selâtîn-i izâm ve vüzerâ tevliyet ve kitâbetleri ve derece-i sâniyye ve sâlisede bulunan ağavât ve sâ'ir hademe-i mahsûsa-i pâdişâhî taşra yerli ağalıkları ve ba'zı kılâ' dizdârlıkları ve esnâf kethüdâlıkları ve Sarây-ı hümâyûn çıraklığına mahsûs ze'âmet ve timârlar ile 'alâ merâtibihim hissemend-i ni'am-ı tekā'üdî olurlar idi.

'Asrımızda cârî olan büdçe kā'idesine kıyâsen mesârifât-ı devletin ikinci kısmı dâhiliye masrafı olub ancak mukaddeme-i tekmilede beyân olunduğu üzere gerek İstanbul'da ve gerek taşralarda bulunan bi'l-cümle vüzerâ ve 'ulemâ ve me'mûrînin mu'ayyenât-ı mahsûsaları olmak hasebiyle saltanat-ı seniyye bunlara ma'âş i'tâsından müstağnî olduğundan zikr olunan mesârifât ebniye-i mîrîyye ta'mîrâtından ve me'mûriyyet-i mahsûsa ile ba'zı hıdemâta i'zâm olunan bendegâna verilen harc-ı râhlardan ve Avrupa ve Asya hükümdârları cânibinden gelen elçiler içün 'âdet-i asriyye mûcebince i'tâ olunagelen ta'yînât mesârifâtından ve esâretden kurtulmuş veyâhûd bir kal'a muhâfazasında olub mansıbı vâridâtı ihrâcâtına kifâyet edemiyen vüzerâ ve ümerâya ve Der-i devlete gelen ba'zı sâdât ve 'ulemâya verilen atâyâ-yı seniyyeden ibâret olub Sultân Selîm-i Hân-ı Sâlis 'asrında her ay 'arz olunan mesârifât-ı mezbûre defterlerinin yekûnleri sekiz dokuz yüz nihâyet bin kise râddelerinde olduğu görülmüşdür.

Mesârifâtın üçüncü kısmı muhassasât-ı 'askeriyye olub bunun cem' ve istihzârı ehemm-i umûr-ı devletden idi ki te'hîri nice def'a vukû'-ı şûriş ü ihtilâli müstelzim olmuşdur. Binâ'en aleyh ulûfe i'tâsı akîbinde sadr-ı a'zam ve defterdâr Efendi teşrifât-ı pâdişâhîye nâ'il ve diğer ulûfe zamânına kadar huzûr ü asâyişe vâsıl olurlar idi. Cüyûş-ı 'Osmâniyye sunûf-ı adîde üzerine müretteb ise de min ciheti'l-ma'âyiş iki nev'a münkasım olub birincisi doğrudan doğruya hazîne-i devletden vazîfe-hâr olan Dergâh-ı 'Âlî yeniçerileri ve sipâh ve silâhdâr ve ulûfeciyân-ı yemîn ü yesâr ve gurebâ-yı yemîn ü yesâr ve topcu ve cebeci ve kalyoncu ve bostâniyân ve sâ'ir bendegândır ki ulûfelerinin kemiyyet ve keyfiyyeti yukarıda tavzîh kılındı. Diğer sınıfı ze'âmet ve timâra tasarrufla muvazzaf ve eşkinci ya'ni seyyâr olan zu'amâ ve ashâb-ı timâr ile mustahfız timârına mutasarrıf bulunan veyâhûd ocaklık ta'bîr olunan ıktâ' ve cizye ve memlaha misillü rüsûmâtdan ulûfeleri

104

muhavvel olan kılâ' ve serhaddât-ı İslâmiyye muhâfızları ve yerli neferâtı olub bunların kavâ'id ve nizâmâtı dahi merreten ba'de uhrâ tastîr olunmuşdur.

Yeniçeri bölüklerine ve tersâne ve tophâne ve sâ'ir sunûf-ı 'askeriyye ocaklarına ve Sarây-ı hümâyûna müretteb olan et ve ekmek ve pirinç ve sâ'ire taraf-ı mîrîden i'tâ olunur ise de bunlar için hazîne-i devlet büyük ve belki de hiç masraf ihtiyâr etmez idi. Çünki Rumili'de bulunan ağnâmın 'aded-i ağnâm resmi[1157] nâmıyla her sene onda biri alınageldiğinden bundan iki yüz, üç yüz bin koyun 'aynen alınub mâ'adâsı bedelen istîfâ ve takım takım sevk olunarak mîrî ta'yînâtı bununla idâre kılınur ve hattâ fazlası ahâlînin tehvîn-i ihtiyâcı maksadıyla İstanbul kassâb esnâfına tevzî' olunur idi.

Memâlik-i mahrûsede berren ve bahren nakl olunan zehâ'irden gümrük alınmayub buna mukābil Akdeniz ve Karadeniz sâhillerinde olan kazâlardan ve ba'zı zahîre yatağı bulunan mevâkı'den *mübâya'a zahîresi* nâmıyla beher keyli yirmi para fî'ât ile her kazânın derece-i servet ü cesâmetine göre ellişer ve yüzer bin kile[1158] zahîre müretteb ve mahsûs olmağla mevsiminde her tarafa mübâya'acılar gönderilüb zehâ'ir-i mürettebe celb ü cem' olunarak İstanbul'a gönderilür ve devâ'ir-i mîriyye bununla idâre olundukdan başka fazlası İstanbul ekmekçi esnâfına fürûht idilür idi ve ba'zı kazâlar zehâ'irinin naklinde su'ûbet müşâhede olunduğu veyâhûd mürettebât-ı mahsûsa fazlalu göründüğü takdîrde bedelen istihsâl kılınur idi ki meselâ Kütahya sancâğı kazâlarının iki yüz bin kile *mübâya'a zahîresi* mürettebi olduğu ve râyic-i zahîre yüz para râddesinde bulunduğu hâlde yirmi parası fî'ât-ı maktû'aya bi'l-mahsûb seksener paradan bedeli olmak lâzım gelen dört yüz bin gurûş nakden istihsâl olunur idi. Filibe ve havâlîsinde vâkı' çeltikât ya'ni pirinç tarlaları devletin malı olub her sene mültezimîne ihâle oluna gelmekle bedel-i iltizâmın lüzûmu mikdârı 'aynen ve mâ'adâsı bedelen istihsâl ve devâ'ir-i mîrîye i'tâ olunur ve tavâ'if-i 'askeriyye elbise ve mefrûşâtı için *beylik* ta'bîr olunan bir nev' aba ve kaliçe, İslimye ve Şarköyü ve sâ'ir mevâkı'-i müte'addidede i'mâl etdirilür idi. Hâsıl-ı kelâm mürettebât-ı mezkûre için verilen esmân-ı maktû'a bedelen istihsâl kılınan mebâliğden ve fazlasından esnâfa satılan eşyanın menâfi'inden hâsıl olur idi.

Tersâne ve tophâne için muktezî olan kereste Akdeniz ve Karadeniz sâhillerinde olan kereste-keş kazâlardan ve kendir ve bezir yağı ve bez ve güherçile Mısır ve Canik ve Konya sancaklarından ve bakır ve kurşun ve demür misillü eşyâ dahi ma'denlerden müretteb ve muhassas olmağla her sene me'mûrlar gönderilüb tertîbi vechile cem' ü istihsâl olunur ve bunların fî'ât-ı maktû'aları pek cüz'î

[1157] Âdet vergi anlamında ise de metinde sayı anlamında "aded" yazılmıştır. Osmânlı kānûnnâmelerine göre koyun vergisi 2 koyuna bir akçe alındığı halde 1825 yılından sonra Asâkir-i mansûrenin et ihtiyacını karşılmak için iltizâm sistemi içerisinde ondalık ağnâm resmi uygulaması başlamıştır.Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmânlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I,* İstanbul 1971, s. 25.

[1158] Metinde "keyli" şeklindedir. Bir kile buğday 25,6 kg ağırlığındadır.

olduğundan bâd-ı hevâ gibi gelür idi. Bin altmış dört (1654) tarîhinde yazılmış olan *Tarhuncu Lâyihası*'nda Tersâne-i 'āmirenin senevî bin altı yüz dört kise mesârifâtı olub bunun altı yüz küsür kisesi ocaklardan ya'ni tersâneye mahsûs vâridâtdan ve dokuz yüz bu kadar kisesi

105

hazîne-i mâliyyeden i'tâ kılınmakda idüği muharrer olub lâkin tarîh-i mezbûr Girid seferleri evânına ve her sene külliyetlü donanma çıkarılmak mecbûriyyeti zamânına tesâdüf eder. Binâ'en aleyh eyyâm-ı hazerde her ne kadar kapudân paşalar donanma ile Akdeniz'e çıkmak mu'tâd ise de muhârebe vakitlerine nisbetle tersâne mesârifâtı ehven olduğundan hazîne-i maliyyeden çokluk i'âneye muhtâc olunmaz idi.

Fasl-ı sâbıkda bir dereceye kadar tafsîl kılındığı vechile selâtîn-i izâm ve vüzerâ ve ümerâ ve sâ'ir ashâb-ı hayrât memâlik-i 'Osmâniyye'nin her cihetinde ve lüzûmundan fazla denilecek derece câmi' ve medrese ve mekteb ve tekye ve çeşme ve köprü ve kaldırım ve hamâm misillü hayrât ü meberrât inşâ ve i'mâr etdiklerinden mâ'adâ muhavvef derbendlerde ve mevâkı'-i mukteziyyede kal'alar ve hânlar yapdırub medâyin ve kasabât ahâlîsini ihtiyacât-ı zarûriyyeden vâreste ve erbâb-ı seyr-i seferi teshîlât ü emniyete peyveste eylemişler idi. Lâkin ifsâdât-ı dehriyye ile hayrât ü meberrâtın ta'mîr ve intizâmı içün tahsîs olunmuş olan vâridât-ı vakfiyyenin ba'zıları mütevelli veyâhûd mütegallibe-i zamânenin me'keli ve ba'zıları dahi esbâb-ı sâ'ire ile münderis olduğundan vâridât-ı ta'mîriyyeden mu'arrâ olan turuk ü cüsûr [1159]ve mecrâ-yı âb misillü şeyler memleketçe ta'mîr ve mesârifât-ı vâkı'aları tevzî' defterlerinde idhâl ve ahâlîden istihsâl kılınur idi ve ba'zı cesîm köprülerin ve mühim tarîklerin civarlarında bulunan kurâ ahâlîsi tekâlif-i dîvâniyyeden mu'âf ve 'ale'd-devâm bunların ta'mîr ve tanzîmiyle mükellef idiler. Hikmet-i hükûmete vâkıf olan vülât ve hükkâm bâ'is-i ma'mûriyyet ü servet olan şeyler icrâsına ihtimâm edüb eğerçi bunların ibtidâ-yı i'mâlatında ahâlî bâr-i girân-ı hıdemât-ı umûmiyyede fi'l-cümle giriftâr-ı ta'b ü meşakkat olurlar ise de ilerüsünde istifâde ederler ve bekā-yı âsâr ile ibkā-yı nâm eylerler idi. Ez-ân-cümle meşhûr Ragıb Paşa merhûm Bolavadin ile İsaklı beyninde olan tûlen üç ve 'arzen bir buçuk sâ'at (genişliğindeki) bataklığı imlâ ü tesviye ve cisr ü kaldırımlarını ta'mîr ve Gülek Boğazı'nı Ramazânoğlu Yaylası'ndan derbende gelince on zirâ' 'arzında tarîk küşâdıyla tanzîme ve Antakiyye ile Haleb beyninde cisr-i cedîd ve bir kule ve derbend inşâsına muvaffak olmuş ve Muhsinzâde merhûm tebdîl-i mansıb sebebiyle esnâ-yı azîmetinde Kaçanik Boğazı'nda vâkı' iki üç yüz zirâ' tûlünde bir cesîm kayanın içinden tünel yabtırub mârrîn ü âbirînin mübtelâ olageldikleri meşakkat ü telefâtı izâle eylemişdir. Bu

tafsilâtdan maksad asrımızda ma'ârif ve nâfi'a tahsisâtı nâmlarıyla meşhûd olan mesârif dahi suret-i meşrûha üzere rü'yet olunub hazîne-i devletden ihrâcâtı müstelzim olmadığını beyandır. Ve'l-hâsıl devlete muktezî olan me'kûlât-ı 'askeriyye ve edevât-ı harbiyye ve levâzımât-ı mülkiyye memâlik-i 'Osmâniyye'nin mevâkı'-i münâsibesinden müretteb ve muhassas olduğu misillü bi'l-cümle vükelâ ve me'mûrîn ve hükkâm ve vüzerâ ve ümerâ ve mustahfazîn-i kılâ' ü bıkā' ve *yerlikulu* ta'bîr kılınan mu'azzamât-ı bilâd-ı zâbitân ve neferâtının ve erbâb-ı ze'âmet ü timâr denilen süvârî 'asâkirinin cihet-i ma'işetleri mahallerinde tafsîl kılındığı vechile müretteb ve münkasim olmağla hazîne-i

106

devlet Dergâh-ı 'Ālî yeniçeri ve sipâhîleri ulûfesiyle mesârifât-ı müteferrika olarak senevî bir iki milyon lira kadar mesârifâta muhtac idi.

Fusûl-ı sâbıkada tavzîh olunduğu üzere 'asr-ı Orhan Gâzî'de üçü bir dirhem olmak üzere akçe kat' olunub Sultân Süleymân zamânına kadar çokluk tagayyürât görmemiş iken mesârifât-ı devlet tekessür etmek ve mu'âmelât-ı mîrîyye akçe i'tibârı üzerine cereyân eylemek hasebiyle muhassasât-ı 'askeriyyeden bir nev' tenzîlât icrâsı zımnında akçenin vezn ü ayârı tenkîs oluna oluna bin (1591) tarîhlerinden sonraları bir dirhem gümüşden on akçe belki daha ziyâde kat' olunmağa başlandığı misillü üç akçe i'tibârında *para* ve on akçelik gümüş sikke darb olunub bin yüz (1689) tarîhinden sonra doksan akçe i'tibârında ve yedi dirhem vezninde *zolata* nâmıyla bir nev' sikke daha ihdâs olundu ve refte refte tenkîs-ı kıymet-i hakîkıyye olunmağla beraber giderek kırk *para* ya'ni yüz yirmi akçe râyic ile gurûş ve iki gurûşluk ve yüz parelik gümüş sikkeler kat' olundu ki Sultân Mustafa Hân-ı Sâlisin gurûşları altı dirhem vezninde ve elli bir ayârındadır. Binâ'en aleyh *esedi gurûş* ve *kara gurûş* ta'bîr olunan *direkli* ve *kuşlu riyâllerin* fî'âtı tabî'atıyla üç yüz akçeye doğru ve altunların fî'âtı dahi bu nisbetle terakkî eyledi.

Fâtih zamânında *yaldız*[1160] *altunu* vezn ü ayârında ve *filori* nâmıyla altun kat' olunmağa başlayub bir tarafına *Dâribu en-nazara sâhibü'l-'izzi ve'n-nasrı fi'l-berri ve'l-bahr* yazılub bir tarafına dahî pâdişâh-ı asrın ismi ve mahall-ı darbı ve tarîh yazılur idi. Sultân Selîm-i Sânî saltanatında bir tarafına *sultânü'l-berreyn ve hâkânü'l-bahreyn es-sultân ibnü's-sultân* ve diğer tarafına ism-i pâdişâhi ile mahall-i darbı ve tarîh yazılmağa başlanıldı ve bu vechile resmi tebdîl ve ismi *şerîfi* nâmına tahvîl olundu ise de vezn ü ayârı tagyîr kılınmamışidi. Yüz sene kadar daha böylece devâm olundukdan sonra 'asr-ı Mehmed Hân-ı Râbi''de altunun dahi vezn ü ayârı tenezzül ederek fakat gümüş meskûkâtı gibi iki üç misli

[1159] turuk ü cüsûr: yollar ve köprüler.

râddesinde vardırulmayub yüzde on derecesinde tenâkus hâsıl oldu. Sultân Ahmed-i Sâlis zamânında *yaldız altunı* vezn ü ayârında olmak üzere *fındık altunı* nâmı bir tarafı tuğra-yı hümâyûn ve diğer tarafı *duribe fî İslâmbol* nakşıyla bir nev' altun kat' olunduğu misillü *şerîfi* ta'bîr kılınan kadîm altunların dahi darbında devâm kılınarak *zer-i mahbûb* nâmı ve *İstanbul altunı* şöhretiyle meşhûr olmuşdur. Bunların nısfiyye ve rub'iyyeleri ve ikisi ve üçü ve dördü bir yerde büyükleri dahi olub 'asr-ı Mahmûd Hân-ı Evvel'de *İstanbul altunı* yüz paraya geçtiği vakit *fındık altunı* yüz on paraya ve *İstanbul* yüz on paraya olduğu zamânda *fındık* üç gurûşa tedâvül eder idi. Ve şehriyâr-ı müşârün ileyh ahdinde bir buçuk dirhem vezninde ve yirmi üç ayarında *Mahmûdiye* nâmıyla başka nev' bir altun daha kat' olunmuş ise de meskûkât-ı zehebiyyede esas *fındık* ve *İstanbul altunları* idi.

107

Ahvâl-i Hâriciyye

Viyana inhizâmından sonra saltanat-ı seniyye Nemçe ve Leh ve Venedik ve Rusya devletleri ile uğraşmakda iken Fransalular dahi birkaç def'a Nemçe Devleti ile îkā'-ı harbe mübâşeret eylemeleriyle min cihetin saltanat-ı seniyye ile müttefik hükmünde olub İngilterelüler bî-taraflığı ihtiyâr eylemişler idi. Avusturyalular İran Devletini memâlik-i 'Osmâniyye'ye tecâvüz etdirmeğe sarf-ı vüs' ü miknet eyledikleri hâlde devlet-i Safeviyye'nin harb ü kıtâlden âzâde-ser olduğu evân-ı pîrisine tesâdüf eylediğinden elli seneden berü mün'akid olan musâlahanın feshine ve dimâ'-ı Müslimînin isâlesine cevâz-dâde olmadı.

Sultân Ahmed-i Sâlis zamânında serdâr-ı ekrem Baltacı Mehmed Paşa, Rusya üzerine 'alem-efrâz-ı savlet oldukda Leh ve Avusturya ve Venedik devletleri bî-taraf kaldıkları misillü Mora fethinden sonra serdâr-ı ekrem Şehid Ali Paşa, Korfa Cezîresi'ni teshîre nasb-ı nefs-i ihtimâm eyledikde bundan maksad Nemçe üzerine teshîl-i harekât-ı seferiyye olduğu cihetle bi'z-zarûre Avusturyalılar i'lân-ı harbe mecbûr olub bu vak'ada dahi Rusya ve Leh devletleri harbe iştirâk eylemediler.

Bin yüz otuz beş (1723) senesi Afganlılar İsfahan'a müstevlî ve devlet-i Safeviyye münderis olmağla sadr-ı vakt bulunan Damad İbrâhim Paşa saltanat-ı seniyyenin garben olan zâyi'âtını şarken kazanmak fikri ve Şâhân-ı Safeviyân ile mün'akid olan musâlahanın bi't-tab' zâ'il olduğu ser-riştesiyle merkez-i ictimâ'ları dağılmış olan ümerâ-yı A'câm üzerine sevk-i 'asker etdirdi. Sünniyyü'l-mezheb olan Dağıstan ahâlîsi dahi Hükûmet-i Şî'a'dan tahlîs-i giribân eylemek üzere zîr-i cenâh-ı Devlet-i 'Aliyye'ye sığınmak hevesine müsâra'at eylediler. Lâkin Rusyalular İran'dan hissemend-i ihtilâs olmak üzere hareket ve bu husûsdan dolayı Devlet-i 'Aliyye üzerine i'lân-ı harb derecelerine kadar izhâr-ı şiddet eylediklerine

1160 يالديز

mebnî Dağıstan Rusyalularda ve Tiflis ve Revan eyâletleri saltanat-ı 'Osmâniyyede kalmak üzere 'akd-ı mu'âhede olunmağla bî-çâre Dağıstanlılar İbrâhim Paşa'nın bu zulm ü gadrini müşâhede ile yağmurdan kaçar iken doluya tutulduklarını anlayub başları kaygısına düşdüler ve bunun şe'âmeti İbrâhim Paşa ikbâlinin bergeşte olmasını müstelzim oldu. Mu'ahharan İran'da tasaltun eden Nâdir Şâh, Devlet-i 'Aliyye aleyhine Moskov Devleti ile 'akd-ı mu'âhede etmekle bin yüz kırk sekiz (1736) senesi Rusyalular memâlik-i 'Osmâniyyeye hücûm edüb fakat Nâdir Şâh, Kandehâr ve Hindistan taraflarında meşgûl-ı harb ü sitîz bulunduğundan Moskovlulara mu'âvenet edemedi. Nemçelüler Devlet-i 'Aliyye ile Rusya Devleti arasına girüb barışdırmak hıyel-i makdûhânesiyle bir müddet imrâr-ı eyyâm ve bağteten nakz-ı ahde kıyâm eylediler. Bu seferde Venediklüler harbe iştirâk eylemedikleri misillü Leh Devleti dahi Moskovlar kendi haklarında olan niyyât ve efkârını teferrüs eylemekle ol tarafa i'âne şöyle dursun Devlet-i 'Aliyye ile 'akd-ı ittifâka teşebbüs eyledikleri hâlde kemâl-i havf ü telâşlarından buna dahi muvaffak olamadılar. Fransalular 'arz-ı tavassut etmekle berâber bi'l-âhire

108

Rusya ve Nemçe devletleri ile iştirâka mecbûr olduklarını 'alâ tarîki'l-ihâfa sarâhaten beyân eylemişler iken Devlet-i 'Aliyye Belgrad'ın fethine kadar izhâr-ı sebât ü tecellüd eyledi. Ve nihâyet Fransa murahhası ve me'mûrlarının ikdâm ü ihtimâmı ile emr-i musâlaha netîce-pezîr oldu

Rusya İmparatoriçesi Katerina evâ'il-i saltanatında İngiltere Devleti'ne irâ'e-i rûy-ı iltifât ve müsâ'ade ve Fransalulara aksi ile mu'âmele idegeldiğinden Sultân Mustafa Hân merhûmun Moskov seferini açmak hakkında olan ısrâr ve tehâlükünü Der-sa'âdet'de bulunan Fransa elçisi takviye ü teşdîd bir takım delâ'il ü edille-i mevhûme serdiyle husûl-ı menâfi'i tevsîk ü te'yîd ederek i'lân-ı sefere sebeb-i kavî oldu.

Nemçelüler ile Rusya aleyhine tecâvüzî ve tahaffüzî 'akd-ı mu'âhede-i resmiyye olunub mukābilinde Boğdan muzâfâtından Galiçya ta'bîr olunan arâzî Avusturya Devleti'ne hibe ü temlîk ve mesârif-i seferiyye olarak takrîben on milyon Frank kadar i'âne-i nakdiyye dahi i'tâ olunmuş idi. Asâr-ı hezîmet ü mağlubiyyet cüyûş-ı 'Osmâniyye cânibinde rû-nümâ oldukda Nemçelüler sâlik-i semt-i te'ennî olub mu'ahharan Rusya ve Prusya devletleri beyninde Leh memâlikinin mukāsemesi karârlaşdırılmak üzere iken Nemçelülerin dahi hissemend-i ihtilâs olmasına müsâ'ade olunacağı Katerina tarafından telmîh olunmağla ticâret iki taraflı olmak içün Nemçelüler der akab tebdîl-i reviş ü hareket ve sebât-kadem ve îfâ-yı ta'ahhüd misillü mülâhazât-ı merdânegîden keff-i nazar-ı rağbet eylediler.

İngiltere ve Venedik devletleri Akdeniz'e vârid olan Rusya donanmasına zâbitân ve neferât i'tâsıyla ve levâzımât-ı harbiyye bey'iyle mu'âvenet eylemişler ise de bu sûreti ücretle adam tutmak ve ticâret yolunda ahz ü i'tâ eylemek renginde ibrâz ü irâ'e etdiler.

İran Devleti Nâdir Şâh'ın katl ü izmihlâlinden sonra tavâ'if-i mülûk hey'etine girüb zikr olunan Rusya muhârebesi evâ'ilinde ümerâ-yı A'câm yekdiğer ile muhârebe ve mukāteleye kıyâm üzere olduklarından Devlet-i 'Aliyye'nin mağlûbiyetinden istifâdeye vakitleri yoğ idi.

Ahvâl-i Ulûm ü Ma'ârif

Evâ'il-i Devlet-i 'Osmâniyye'den berü zuhûr eden füzelâ ve ashâb-ı kemâl, tarîh ve tabakāt kitâblarında mastûr ve âsâr-ı kalemiyyeleri mütedâvil ve meşhûr olub fünûn-ı hikemiyye ve tanzîm-i mesâlih-i düveliyye husûslarında olan mehâretleri dahi eserden mü'essire intikāl kā'idesi ile ma'lûmdur.

Şöyle ki: Az müddet içinde böyle bir azîmü'l-heykel devlet teşkîl eylemek ve 'asâkir-i muntazama ve donanma tertîb etmek ve barutun zuhûrunu müte'âkıb top ve tüfenk ve humbara i'mâl ve îcâd kılınmak ve Viyana ve Bağdad misillü memâlik-i ba'îdeye cesîm ordular sevk edebilmek ve kuvve-i bahriyye irsâliyle Afrika sâhillerini teshîr etdirebilmek ve Süveyş'de süfün-i harbiyye inşâ etdirerek Hindistan'a doğru i'zâm ve Cezîretü'l-Arab sahillerini zabt etdirmek ve o asırlara göre mûcib-i

109

intizâm ve müstelzim-i mehâsin-i adîde olan kavânîn-i mühimme vaz' ü te'sîs eylemek fünûn-ı hikemiyye ve siyâsiyyede mehârete mütevakkıf idüğünden eslâfın fazl ü kemâli işbu muvaffakiyetlerinden istidlâl olunmak lâzımdır. Lâkin bin (1592) tarîhinden sonraları 'ulemâ-yı İslâmiyye'nin ma'lûmâtları 'ulûm-ı şer'iyye ve fünûn-ı edebiyyeye münhasır vüzerâ ve vükelânın dahi ekseri câhil olmağla idâre-i pür-kâr devlet merkezini gâ'ib etmeğe başladı. Giderek iş bu mertebede dahi kalamayub baba ve dedelerinin fazl ü kemâline ta'zîmen hengâm-ı sabâvetlerinde müderrislik rütbesi tevcîh olunan mehâdimi, silsile-i tarîk mansıb-ı ilmiyyenin zirve-i ulyâsma kadar çekegeldiğinden, tahsîl-i 'ilm ü kemâlâta ihtiyâc kalmadığına ve ba'zı vüzerâ ve ekâbir dahi tarîk-i ilmiyyenin min ciheti'l-mu'âheze hıffetine ve bilâ-istihkāk kat'-ı merâtib eylemeğe âlet olduğuna nazar ederek şâ'ibe-i hallerinde za'f ü acz müşâhede eyledikleri evlâdlarını tarîk-i ilmiyyeye idhâl ve müderrislik ru'usu istihsâliyle behre-dâr etdiklerine mebnî tarîk-i ilmiyye ikiye münkasim olub birisi mehâdimden ve diğeri nâ'il-i merâtib olan ders hocalarından mürekkeb idi. Lâkin mehâdim, hengâm-ı sabâvetde ve ders hocaları müsinn oldukları hâlde tarîke dâhil olagelmeleriyle kādı'askerlik

derecelerinde mehâdim sınıfı ekser ve bunlardan tahsîl-i 'ilm ü kemâl edenleri iki sûretle muvakkar olub bî- behre-i fazl ü irfân olanlarına 'ulemâ-yı tarîk ve 'ulemâ-yı resmiyye ıtlâk olunur idi.

Devlet-i 'Aliyye'nin hasâ'is-i cemîlesinden olduğu üzere vüzerâ ve ümerâ mevâdd-ı hukûkiyyeye vaz'-ı yed-i istîlâdan memnû' olduğundan emr-i hükûmeti icrâ içün hükkâm-ı şer'iyye tarîki tertîb ve teşkîl kılınmış olduğu hâlde vaz'-ı aslîsi tagayyür etmesiyle ve bâ-hushus nâ-ehl olan kādı'askerler kādılık mansıblarını çıraklık sûretiyle dâ'ireleri emekdârânına tevcîh edegelmeleriyle sınıf-ı mevâlîde nâ-ehller hâdis ve tarîk-i kazâ cühelâ-yı agavât ile mâl-a-mâl oldu. Gerek mansıb ve gerek arpalık der-'uhde eden nâ'ibler ise mültezim nev'inden bulunduklarından bi't-tab' tezyîd-i vâridâtdan başka şeye atf-ı nazar eylemezler idi. Binâ'en aleyh memâlik-i mahrûsede icrâ-yı hükûmet eden kādı ve nâ'iblerin 'ilm ü ma'ârif ile mütehallî ve ahlâk-ı memdûha ile muttasıf bulunanları nevâdir hükmüne girdi. Ve bu cihetle hükkâm-ı şer'iyyenin eski revnak ü i'tibârı ve haklarında devletin ve halkın vüsûk ü i'timâdı kalmadı. Vüzerâ ve ümerâ ve mütesellimîn ve voyvodalar o misillü câhil ve zâlim; kādı ve nâ'ibleri ya hediyye ve para i'tâsıyla veyâhud hükûmet-i zulmiyyelerinden iğmâz-ı 'ayn ile mahcûb ederek istedikleri gibi i'lâmlar alurlar ve kendü uygunsuzluklarının setrine ve menfa'atlerinin celbine âlet ederler idi.

Kādıların ta'addiyâtı hakkında pek çok hikâyât mütedâvil olub eğerçi ba'zıları muzhikāt cümlesinden ise de merhûm Salih Paşa, Drama mütesellimi iken bir hâkim gelüb ibtidâ-yı mülâkātında: *Size İstanbul'dan hediyye getürmek lâzım idi. Lâkin ben mührümü hediyye getürdüm* deyu çıkarıb önüne vaz' eylediğini ya'ni *nasıl i'lâm ister iseniz i'tâsında tereddüd etmem* me'âlini işrâb etdiğini merhûm-ı müşârün ileyh hikâyet eder idi.

110

Evâ'il-i devletde Germiyânî Ya'kûb ve Şeyhî nâmıyla meşhûr olan Mevlâna Sinân ve *Şifâ* sâhibi Hacı Paşa ve Çelebi Sultân Mehmed'in hekim başısı Kürd Evren ve Yavuz Sultân Selîm'in hekim başısı Ahî Çelebi gibi hazzâk etibbâ ve Kemal Re'îs ve Seydi Re'îs ve Piri Re'îs misillü hey'et ve hendese hocaları ve Mi'mâr Ayas ve Mi'mâr Kemâle'd-dîn ve Mi'mâr Sinân gibi erbâb-ı hüner zuhûr etmiş ve 'ulûm-ı riyâziye ta'lîm ve ta'allüm olunub bâ-husûs Sultân Süleymân Hân hazretleri müstakıll tıb ve hendese ve hey'et medreseleri ve timârhâneleri inşâ ü i'mâr etdirmiş ise de bu ilimler taharriyât ve tahkîkāt ile Avrupa'da istikmâl olundukca bizde gerülediğinden bu bâbda Ecnebî istihdâmma mecbûriyyet hâsıl oldu. Mi'mâr Sinân kolundan Mi'mâr Davud Ağa ve Sultân Ahmed Câmi'i mi'mârı Mehmed Ağa ve Yeni Câmi' mi'mârı Kasım Ağa müte'ahhirîn-i hünermendândan olub işbu Kasım Ağa meyhâneler inşâsına ruhsat vermek töhmetiyle

katl olundukdan sonra câmi'-i mezkûru Mi'mâr Mustafa Ağa nâmında bir zât ikmâl eyledi. Ve bâ'd-ez-în devletce mi'mâr ağalık mansıbı ve mi'mâr halîfeleri var ise de bu misillü ebniye-i cesîme inşâsı Ermeni ve Rum kalfalarına müntakıl oldu. Binâ'en âlâ zâlik Nûr-ı 'Osmâniyye ve Lâleli câmilerini Simon Kalfa ve daha sonra inşâ kılınan ebniye-i cesîmeyi çırağı olan Komyanos Kalfa binâ eylemişdir.

Müte'ahhirîn-i 'ulemâda eğerçi 'ulûm-ı hikemiyye ve fünûn-ı riyâziyyeye vâkıf zâtlar zuhûr eylemiş ise de mevkı'leri nâ-be-mâhâl ve âlât ü edevâtca dahi 'adem-i istitâ'atları mukarrer olduğundan ma'lûmatlarının mâ vaza'a lehini iktitâf mümkin olamayub fakat Latin lisânına vâkıf olan Kâtib Çelebi fenn-i coğrafyadan *Cihânnümâ*'yı ve fünûn-ı harbiyyeye müte'allık ba'zı resâ'il ve tarîh yazmış ve Damad İbrâhim Paşa sadâretinde *İbn-i Haldun Mukaddimesi* ve sâ'ir kütüb-i tevârîh ve nizâmât-ı 'askeriyyeyi mutazammın kitablar tercüme ve te'lîf kılınmışdır. Fi'l-asl Avrupalı olub ihtidâ eden Müteferrika İbrâhim Efendi'nin himmetiyle san'at-ı tab' ü temsîl dahi ihdâs olunub haylice kitâb basıldı.

Lâkin Sultân Murad-ı Sâlis 'asrında bir ecnebî Türkçe hurûf ile kitab tab' etmek ve gümrük rüsûmundan mu'âf tutulmak üzere ruhsat istid'â edüb müsâ'adeyi hâvî fermân verilmiş olduğundan dokuz yüz doksan altı (1588) tarîhinde *Vâsıf Tarîhi* hacminde bir kitab basmış ve Fermân-ı 'Ālî-i mezkûru dahi dibâcesine 'aynen yazmış olmağla bir nüshası Şeyhü'l-islâm-ı esbak Hüsam Efendi merhûmda manzûr-ı fakîr olub fakat ismi ve kangı fennde olduğu hâtırda kalmadı. Demek isterim ki fenn-i tab' işbu İbrâhim Efendiden yüz elli sene evvel Türkistan'da hâsıl olmuş ise de ilerülemeyememişdir.

Fi'l-asl Fransalu olub Donanma-yı hümâyûnda topculuk hıdmetinde kullanılmış ve mu'ahharan şeref-i İslâm ile müşerref olarak *Gerçek Davud* ismi ile tesmîh kılınmış olan Davud Ağa bin yüz otuz iki (1720) senesinde harîk tulumbalarını îcâda muvaffak olmağla yevmî yüz akçe vazîfe ile

111

tulumbacıbaşı nasb olunub ma'iyyetine zâbıtan ve neferâtıyla tulumbacı ocağı tertîb ü tanzîm kılmmışdır ki bu dahi cümle-i terakkiyâtdandır.

Devlet-i 'Aliyye bin yüz elli bir (1739) senesinde vâkı' Belgrad Mu'âhedesi'ne gelinceye kadar 'ale'd-devâm seferber hâlinde bulunub câ-be-câ mastaba-nişîn-i hazariyyet olduğu müddet, on seneyi tecâvüz etmemekle sevkü'l-ceyş ve ta'biyyetü'l-ceyş fennleri ümerâ-yı 'Osmâniyyeye san'at-ı me'lûfe hükmünde idi.

Köprülüzâde Sadr-ı şehîd Fâzıl Mustafa Paşa merhûmun Belgrad muhâsarasında ordu-yı hümâyûnun vaz'iyyetini ve tertîb olunan mevâzı'leri[1161]

[1161] Metinde "mevâzî" şeklindedir.

mutazammın tanzîm etdirmiş olduğu harita mu'ahharan ele geçmiş olduğundan fenn-i harbe vukûf-ı ma'lumâtlarının edille-i kaviyyesinden olduğu erkân-ı harbiyye dâ'iresinin cümle-i ifâdâtındandır. Serdâr-ı ekremlerin müte'ahhirîni ekseriyâ silâhdârlıkdan ve me'mûrîn-i mülkiyye ve kalemiyyeden neş'et etmiş bulundukları hâlde vâkı' olan muvaffakiyetleri garib görünür lâkin ber vech-i muharrer ümerâ-yı 'askeriyye ve erkân-ı devletin fırka-i gâlibesi mükerreren ordularda bulunmuş ve sevk-i 'asker ve tertîb-i levâzımât-ı sefer husûslarında tecrübeleri sebkat etmiş olduğundan ve bâ-husûs ser-hadd ümerâsı ahvâl-i düşmanı ve turûk ü me'âbirin[1162] vaz'iyyet ü keyfiyyetlerini pekâlâ bildiklerinden 'akd olunan meclislerin müzâkerâtı semere-i nâfi'a hâsıl eder ve serdâr-ı ekremler dahi 'akl ü dirâyetleri mertebesince müstefîd olurlar idi.

Tob ve humbara dökmek ve tüfenk ve kılınç ve esliha-i sâ'ire ve barut ve gülle ve kurşun misillü şeyleri i'mâl eylemek ve gemi ve kılâ' ta'mîr ve inşâ etmek ve hayvan takımları ve çadır gibi mühimmât-ı seferiyye tanzîm etdirmek husûslarında çokluk ecânibe ihtiyâc olmayub ilmî ve amelî bu işlerin ehl ü erbâbı bulunur idi. Hattâ 'asr-ı Ahmed Hân-ı Sâlis'de Ali Usta nâmında bir hünermend seksen kantar sıkletinde kalyon demürleri yapmış ve ol vakte değin ecnebîlerden alınan demürlerden istignâ husûlüne muvaffak olmuşdur.

Fusûl-i sâbıkada zikr olunduğu üzere Rumili ve Anadolu'da ve bâ-husûs Edirne civârında müte'addid deve ve sâ'ire hayvânât mer'a ve meştâları olub külliyetlü mîrî hayvânâtı yetişdirilür ve ordu-yı hümâyûnların nakliyâtı hıdemâtında kullanılur idi. Bunlar dahi derece derece tedennî etdiği misillü bin yüz elli iki (1739) senesinden bin yüz seksen iki (1768) seferine gelinceye kadar mümtedd olan eyyâm-ı hazariyyet üss-i esâs-ı harekât-ı 'askeriyye olan işbu hayvân yetişdirme kā'idesini dahi mahv ü ifnâ etmekle mer'a ve meştâların ba'zısı şuna buna temlîk olunarak arâzî-i mevkûfe a'dâdına dâhil ve ba'zıları müteneffizân-ı ummâl yed-i gazabına giriftâr olduğundan seksen iki (1768) seferinde ahâlî hayvânâtı cem' ü celb olunarak kullanılmak iktizâ eyledi. Halbuki cesîm orduların nakliyâtı o misillü gayr-ı muntazam mekkârî hayvanâtıyla îfâ olunmak müşkil olmak hasebiyle bu husûsda pek ziyâde zarûret çekildi ve daha sonraki seferlerde bu müzâyaka gittikce müştedd ve cüyûş-ı İslâmiyye'nin perîşânlığına sebeb-i kavî oldu.

Bi'l-cümle kılâ'-ı hakâniyyeden ve Babadağı ve Sofya misillü mevâkı'de cesîm anbarlar ve külliyetlü zehâ'ir-i müddahara bulunub her sene bir sülüsi istibdâl olunmak ve bu cihetle üç senede teceddüd etmek usûl-i devletden

112

[1162] turûk ü me'âbir: yollar ve geçitler.

iken bu dahi muhtell ve müşevveş olduğu gibi gerek mevkib-i sadr-ı a'zamînin ve gerek kuvve-i müfreze olan ser-'askerler ordularının ricâl-i devletden mukaddim ve muktedir nüzül emînleri ve kasabbaşıları ve ehl ve erbâbından sarbânbaşıları olub orduların levâzımât ve nakliyâtını tertîb ve istihzâr eylemek kā'ide-i kadîmesi dahi kemâ-yenbagî icrâ olunamadığından seksen iki (1768) seferinin birinci senesinde zahîre müzâyakası hâdis ve 'asâkir-i İslâmiyye'nin telefât ve perîşânlığına bâ'is oldu.

Bir de 'asâkir-i 'Osmâniyye tetimmesinden olarak ulûfe-i yevmiyye ile muvazzaf ashâb-ı hıref, zâbitân ve neferâtı var idi ki kemiyyet ve mikdâr-ı ulûfeleri fasl-ı sâbıkda muharrer mevâcib defterinde mastûrdur. Bunlar ordu-yı hümâyûnlar ile berâber gider ve esnâ-yı râhda ve merkezlerde tob ve tüfenk ve sâ'ir esliha ve hayvân ve çadır takımları misillü levâzımât-ı seferiyyeyi i'mâl ve ta'mîr ederler idi.

Mürûr-ı zamân ile bunların dahi kā'ide ve râbıtaları halel-pezîr olmağla ordular hurûcunda İstanbul'un her nev' esnâfından haylice eclâf tecemmü' ederek giderler ve merkezlerde çadır ve barakalardan berber ve kahveci ve manav ve terzi dükkanları ve fırûn ve keçeden hamâmlar yapub azîm bir pazar yeri teşkîl eylerler idi.

Zâten 'asker denilen yeniçeri neferâtının ekserîsi börekci ve hammâl ve manav makûlelerinden mürekkeb olmağla ulûfe ve intizâmdan ârî bulunmaları ile bunlar dahi esnâfa karışub kâr ü kisb ile meşgûl ve düşman zuhûrunda âlât ve edevâtlarının istihlâsı kaydına düşüb erbâb-ı harbin telâş ve fütûrunu müstelzim olurlar idi. Vaktiyle gâyet muntazam ve levâzımât-ı harbiyye ve nakliyyeleri mükemmel olan ve bilâ-ta'b üçer beşer yüz sâ'atlik mesâfelere sevk kılınan 'Osmânlı orduları işte bu hâle girdi ve galebe ve zaferden mahrûm oldu.

Bu fenâlıklarm üss-i esâsı hıdemât-ı mahsûsaya mu'ayyen olan hâss ve ze'âmet ve timâr misillü ıktâ'âtın îfâ-yı hıdmete gayr-ı muktedir acezeye ve sebeb-i uhrâ ile nâ-ehllere tevcîhi ve ulûfe-i 'askeriyyenin îrâd hükmüne girüb erbâb-ı harbin bi'z-zarûre nizâmsız ve itâ'atsizliğe mecbûr olmaları kaziyyeleri olub bunlar dahi bi't-tedrîc üç dört yüz senede hâsıl olmuş şeyler olmağla gerek müdebbirân-ı devletin ve gerek tavâ'if-i 'askeriyyenin bu husûslarda olan kabahatleri o kadar müddet-i tavîlede gelüb geçen eslâfa taksîm olunsa her birisine pek cüz'î töhmet isâbet eder.

Asıl sebeb mürûr-ı zamândır ki her şeyi ifsâd eyler eğer ki Sultân Murad-ı Râbi' ve Kuyucu Murad Paşa ve Köprülüler oldukca tanzîm-i umûr-ı devlet eylediler lâkin esâslı olmadığından vücûdları ile kā'im olub kendülerinden sonra iş yine eski yola 'avdet eyledi. Ve in şâe Allâhu ta'âlâ fasl-ı âtîde beyân olunacağı

vechile Halîl Hamîd Paşa ve Şeyhü'l-islâm Hamîdîzâde umûr-ı me'mûrelerini ıslâha teşebbüsleri yolunda kurbân oldular. Ve Sultân Selîm ricâli ve Alemdâr Paşa ile hem-dest-i ittifâk olan erkân-ı devlet kantara-i hatara uğradılar. Bunların netîce-i ahvâllerini görenler fedâkârlıkdan ictinâb ve nefislerini mehlekeye ilkā eylemekden ittikā ederler idi. Nihâyet semere-i ikdâm ü iktidârı olarak Sultân Mahmûd Hân-ı Sânî hazretleri ıslâh-ı mizâc-ı devlete muvaffak oldu.

Temmet el-cildü's-sâlis ve yelîhu cildü'r-râbi'

NETAYİCÜ'L-VUKŪ'ĀT

Cild-i Râbi'

Birinci def'a olarak Uhuvvet Matba'asında tab' olunmuşdur.
Sene 1327 (1909)

İFÂDE-İ MAHSÛSA

Bin üç yüz yedi (1889) senesinde Evkâf-ı hümâyûn nâzırı iken dâr-ı bekâyâ irtihâl eden Mustafa Nuri Paşa, doksan üçden (1875) doksan sekiz (1880) senesine kadar Defter-i Hâkânî Nezâreti'nde bulunduğu sırada *Netâyicü'l-Vukû'ât* ünvânıyla bir *Tarîh-i 'Osmânî* tab' etdirmeğe başlamış idi. Ve bu eseri esâsen dört cild üzerine tertîb etmiş olduğu hâlde, bunun ancak üç cildini pey-der-pey neşr edebilüb dördüncüsünün neşrini ba'zı esbâbdan dolayı te'hîr eylemiş veya tesâdüf-i garîb yâhud eser-i mülhemiyyet olmak üzerede bir Cum'a günü ansızın vukû' bulan vefâtından bir hafta evvel kayınbirâderi bulunan pederim Dâhiliye Nâzırı esbak Sa'id Efendi'ye hitâben: *Birâder eğer ben ölecek olursam tarîhimin dördüncü cildini bir zamân-ı müsâ'idde tab' etdiriniz* yolunda ve şühûd mahzarında vasiyyetde bulunmuş idi.

Mustafa Paşa'nın vefâtından pederimin irtihâline kadar on sekiz sene güzerân olmuş iken ma'a't-te'essüf o esbâb zâ'il olmamış ve binâ'en aleyh *zamân-ı müsâ'id* hulûl etmemiş idi. Pederim ise şu muvaffakiyetsizliğinden nâşî te'essüfler ederek enistesinin vasiyyetini dâ'imâ tezkâr ve bir gün gelir de imkân bulunursa bu vasiyyetin yerine getirilmesini bu âcize emr ve ihtâr eder idi.

Fi'l-hakîka pederim de enistesinin vasiyyetini îfâya muktedir olmaksızın bundan bir sene evvel mürtehil-i dâr-ı âhiret oldu. Fakat li'l-lâhi'l-hamd ve'l-minne bundan beş ay evvel nesîm-i hürriyyet tulû'-ı âfitâb-ı meşrûtiyetle berâber vezân[1] olmağa başlayınca nice âsâr-ı müstahzerenin birer nihâl-i şitâ-dîde gibi sargılarından çıkarılmağa başlaması ve bu feyz ile saha-i matbû'ât pek az vakit içünde yüzlerce mü'ellefât-ı mergûbe ile zînet-yâb olması enişteden pedere ve pederden bu âcize müdevver vasiyyet ahkâmının icrâsına bir sâ'ik-i mü'essir olmağla cild-i râbi'-i mezkûrun da bi-lutfihi ta'âlâ tab' ü neşrine ibtidâr kılınmışdır.

Bir de eserin aksâm-ı sâlise-i evveliyyesi esâsen az miktarda tab' etdirilmiş olub ma'a-mâ -fîh

3

nüsah-ı münteşiresi dahi bi'l-âhire ba'zı kâr-güzârların amâc-ı dâne-i intifâ'ı olmağla hiç bir yerde alınub satılmaz olmuş ve umûmun istifâdesini te'mîn eder yolda muharrer bulunan bu değerli eser esbâb-ı ma'rûzeden dolayı büsbütün ortadan kalkmış idiği cihetle üç evvelki cildlerin de bu kerre yeniden tab'ı, mü'ellifin eviddâ-yı mütebâkiyyesinin ihtârına ve şu sûret müşârün ileyhin

nâmının hayr ü rahmetle yâd edilmesine vesîle olacağına binâ'en münâsib görülmüşdür. Şurasını da ilâve edeyim ki *Netâyicü'l-vukû'ât* gerçi dört cilddir fakat mündericâtı i'tibârıyla altı bâba münkasimdir ki:

Birincisi; ibtidâ-yı zuhûr-ı Āl-i 'Osmân'dan sekiz yüz dört (1401) tarîhindeki Timur Vak'ası'na kadar olan yüz beş senelik vukû'âtı;

İkincisi; Yıldırım Bayezid Hân'ın vefâtından Sultân Bayezid Hân-ı Sânî'nin terk-i saltanat etdiği tarîhe kadar takrîben yüz on üç senelik ahvâlî;

Üçüncüsü; sekiz yüz on sekiz (1512) senesinde vâkı' Yavuz Sultân Selîm'in cülûsundan bin üç (1595) tarîhinde Sultân Murad-ı Sâlis'in vefâtına değin seksen beş yıllık hâdisâtı;

Dördüncüsü; bin üç (1595) senesinde vukû' bulan Sultân Mehmed-i Sâlis'in cülûsundan bin doksan dokuz (1687) Sultân Mehmed-i Râbi'in hal'ine kadar olan doksan beş senelik vekāyi'i;

Beşincisi; Sultân Süleymân-ı Sânî'nin cülûsundan bin yüz seksen sekiz (1774) senesinde mün'akid Kaynarca Musâlahası'na kadar olan vukû'âtı mübeyyindir.

Altıncı[2] bâbı teşkîl eden işbu cild-i râbi' ise bin yüz seksen sekiz (1774) tarîhinden bin iki yüz elli yedi (1841) tarîhine kadar cereyân eden altmış dokuz yıllık ahvâlî muhtevîdir.

Ve mine'l-llâhi't-tevfîk.

Mehmed Galib

[1] Vezân: esen, esici.

[2] Metinde "Beşinci" ise de, Mehmed Galib'in de kitabın sonunda düzelttiği gibi "Altıncı" olması gerekir.

CİLD-İ RÂBİ‘

MİN NETÂYİCÜ’L-VUKŪ‘ÂT

Bismillâhirrahmânirrahîm

Beşinci Bâb

İşbu tarîhin beşinci bâbı bin yüz seksen sekiz (1774) tarîhinden bin iki yüz elli yedi (1841) tarîhine kadar olan vukû‘âtı mübeyyindir.

Bâb-ı sâbıkda beyân olunduğu üzere Rusyalu ile ‘akd-ı musâlaha olunub lâkin Rusyalular Kırım’ın zabtına mukaddime olan Tatar serbestliğini kabûl etdirmiş olduklarından bi-mennihi ta‘âlâ âtîde tafsîl olunacağı üzere nev-be-nev ihtilâller îkā‘ ederek bi’l-âhire gasb ü temellük eyledikleri cihetle on üç sene kadar mümtedd olan işbu musâlaha ‘âdetâ bir mütâreke hükmünde olub hattâ beyne’d-devleteyn cereyân eden münâza‘ât ve muhâverât bir iki def‘a i‘lân-ı harb mertebesine vâsıl olmuş iken cesâret olunamamış idi. Çünki Devlet-i ‘Aliyye tanzîm-i ‘asker ve tetmîm-i mühimmâta muhtâc olub Sultân Abdu’l-hamîd Hân hazretleri ise bunların husûlü maksadıyla sadr-ı a‘zamlara ruhsat-ı kâmile vermiş ve erkân-ı devlete tahmîl-i temşiyet-i maslahat eylemiş olduğu hâlde ibtidâki sadr-ı a‘zamları olan İzzet Mehmed Paşa gâyet baty[3] ü akrabâ ve etbâ‘ına mağlûb ve ikincisi Derviş Paşa hevâ ü hevesi ile meşgûl olduğuna ve üçüncüsü olan Dârendeli Mehmed Paşa tehdîdini îkā‘a kādir Köprülü tarzında bir pîr-i sâhib-tedbîr idiyse de Silâhdâr Mehmed Efendi ile uyuşamadığma mebnî bu dahi kemâ yenbagî bir hıdmete muvaffak olamaksızın munfasıl ve Kalafat Mehmed Paşa mesned-i sadârete vâsıl oldu. Bu zât yeniçerilikden neş’et edüb çendân idâre-i mehamm-ı devlete liyâkat ve kifâyeti hâ’iz olmadığından bin yüz doksan üç Şa‘bân’ında (1779) ‘azl olunarak silâhdâr-ı müşârün ileyh -ki *Kara Vezîr* nâmıyla meşhûrdur- ahz-ı mühr-i hümâyûn ile bi’z-zât mutasaddî-i umûr-ı sadâret olmağa mecbûr oldu.

Sadr-ı müşârün ileyh Sultân Abdu’l-hamîd Hân hazretlerinin mu‘temed ü mü’temeni olmağla her husûsda müsteşâr-ı saltanat idi. Akıl ve ma‘ârif-şinâs ve salâh-ı hâl ile mevsûf, mukaddim ve muktedir bir zât olduğundan ve istiklâli dû-bâlâ idüğünden bir buçuk sene kadar mümtedd olan eyyâm-ı sadâretinde hüsn-i idâreye muvaffak ve bâ-husûs İstanbul’un zabt ü rabtı ve havâyicinin celb ü istihzârı husûslarında ibrâz-ı mehâret ü dirâyetle beyne’l-enâm memdûh olub

[3] baty’: ağır hareketli, yavaş.

umûr-ı külliye-i devletin ıslâh ve temşiyetine dahi mazhar olması ümîd olunur iken bin yüz doksan beş Safer'inde (Ocak 1781) mürtehil-i dâr-ı âhiret

oldu. İzzet Paşa sâniyen müttekā-pîrâ-yı sadâret olub sâbıkı vechile vazîfe-i sadâreti akrabâ ve kurenâsına teslîm ederek bir buçuk sene kadar ta'tîl-i mehâmm ve halefi olan Yeğen Mehmed Paşa gâyet bagîz ve garazkâr bir adam olmağla dört aydan ibâret olan eyyâm-ı sadâretinde icrâ-yı nefsâniyyete nasb-ı nefs-i ihtimâm edüb doksan yedi Muharrem'inde (Aralık 1782) ma'zûl ve Vezîr Kethüdâsı bulunan Halîl Hamîd Efendi mesned-i sadârete irtikâ ile nâ'il-i mes'ûl oldu.

Halîl Hamîd Paşa'nın Teşebbüsâtı

Kaynarca Musâlahası mütâreke hükmünde ve Devlet-i 'Aliyye lâ-cerem ahd-i karîbde harbe mecbûr olacağı mertebe-i bedâhetde olduğundan donanmanın teksîri zımnında külliyetlü kereste ve levâzım-ı sâ'ire tertîb ü tanzîmine ikdâm olunduğu misillü serhaddâtın ihkâm ü tersînine ve ehemmiyet-i mevkı'ıyyesi sefer-i sâbıkda mütehakkık olan İsmâil'e müceddeden bir kal'a binâsına mübâşeret ve Çerkes kabâ'ilinin lede'l-hâce kullanılmaları maksadıyla taht-ı hükûmete idhâl ve ıslâh-ı ahvâlleri zımnında Ferah Ali Paşa, Soğucak muhâfızı nasb olunub müşârün ileyhin tedâbîr-i hamiyyet-mendânesiyle Anapa Kal'ası binâ ve kabâ'il-i mezkûre günden güne dâ'ire-i dîn-i mübîn ü medeniyyete idhâl olunmakda ise de bunlar teferru'ât kabîlinden olarak asıl i'tinâ olunacak mâdde 'asâkir-i muvazzafanın tashîh-i intizâm ü itâ'ati kaziyyesi idi. Lâkin zâbitân 'askeri i'tişâş-ı nizâmâtdan müstefîd ve neferât nâmına olan eşhâs ise hayr ve şerri temyîze gayr-ı muktedir olduklarından tanzîm-i ahvâllerine kıyâm ve müft-hârân ellerinde olan ulûfe-i 'askeriyyenin istirdâdına ikdâm olunduğu anda zâbitânın cüz'î tahrîkâtıyla ref'-i 'alem-i 'isyân ve *ocağımıza sû'-i kasd ve mu'âmelâtına hakāret olunuyor* diyerek enva' mefsedete âgâz edecekleri derkâr olduğundan bu husûsa cesâret olunamayub yalnız timârlu sipâhînin tevcîhâtına ve na-ehl olanlara timâr ve ze'âmet tevcîh kılınmamasına dâ'ir bir nizâm yapılmışdı. Hattâ Sultân Abdulhamid Hân hazretlerine: *Birâderiniz 'asâkir-i muntazama tertîbine niyet ve nizâmâtlarını kaleme aldırmağa himmet eylemişler idi. Sefer zuhûruyla icrâsına muvaffak olamadı* dediklerinde eliyle sakalını gösterüb: *İn şâe Allâh oğlu muvaffak olur* deyu câmi'u'l-kilem[4] bir cevâb vermiş oldukları menkûldür.

Sadr-ı cedîd, fatîn ve dirâyetkâr ve sabırlı ve cesûr genc ve dinc bir zât olduğundan bu kâr-ı elzem ü düşvâra 'âzim olub akdemce tertîb kılınmış olan üç yüz nefer sür'at topcularını iki bin nefere iblâğ ve mevâkı'-i mühimmede zehâ'ir-i külliye iddihâr ve sâ'ir levâzım-ı harbiyenin istikmâline

[4] kilem: kelimeler.

6

sarf ve sa'y ü iktidâr eyledi. Lakin tanzîm-i 'asker mesârifât-ı azîmeye muhtâc ve karşuluk bulmak muktezî olmasıyla evvelâ *mustahfız* nâmıyla serhaddâtda bulunan tavâ'if-i 'askeriyye ulûfelerini yoklama etdirüb külliyetlü mahlûl buldu. Ba'dehu İstanbul'da dahi yoklama icrâsına ve fî-mâ-ba'd ulûfe-i 'askeriyyenin men'-i bey' ü şirâsına ve etbâ' ve esnâf gibi îrâdcıların 'uhdelerinde bulunan 'asâkir ulûfelerinin ibtâline karâr verüb ba'zı mertebe icrâ'âta dahi teşebbüs eylemesiyle ocaklu beyninde tehaddüs eden şerâre-i kîl ü kāle îrâdcılar dahi lehib-efrûz olduklarından velvele-sâz-ı mesâmi'-i a'yân olmağa başladı. Ma'a-mâ-fîh ibtidâ-yı sadâretinde ağrâz-ı şahsiyyeden mücânebet edeceğine yemîn ve erkân-ı devleti te'mîn edüb bir sene kadar ahdinde sâbit-kadem olmuş iken sonraları tağyîr-i evzâ' eylemesi ve cem'-i nükûd ü emvâle hırs ve tehallükü ve Kırım istîlâsının hengâm-ı sadâretine tesâdüfü, peymâne-i vak' ü i'tibârını şikest eylemiş idi. Hilâf-gîrân-ı sadr-ı müşârün ileyhden, Şeyhü'l-islâmlıkdan ma'zûl İvaz Paşazâde İbrâhim Bey hemşire-i pâdişâhî Esma Sultân'a tezkire tahrîr ve: *Sadr-ı a'zamın ulûfe-i 'askeriyyeyi tenkîhden muradı yeniçerileri ayaklandırub tecdîd-i saltanat etdirmekdir* deyu tezkîr ile leyl ü nehâr arzumend olduğu makām-ı fetvâyı tahsîle bu sadâkati âlet edüb Kapudân-ı Deryâ Gâzî Hasan Paşa dahi kavl-i mezkûru te'yîd ve tasdîk eylediğine ve defterdâr bulunan Selîm Ağazâde Nazif Efendi, -ki Sultân Hamîd Hân hazretlerinin şehzâdelikleri evânında tevellüd edüb *Ahretlik Hanım* nâmıyla meşhûr olan kerîmeleri Dürri Şehvâr Hanım'ın zevcidir- haremi vâsıtasıyla işbu şerâre-i ilkā'ate mirvaha-cünbân-ı iştidâd[5] olduğuna mebnî bin yüz doksan dokuz Cemâziye'l-evvel'inin yirmi sekizinci günü (8 Nisan 1785) 'azl ve Bozcaadası'na nakl olunub beş on gün mürûrunda Cidde vâlîliği tevcîh olunmuş iken müte'âkıben katl ü i'dâm olundu. Vâkı'an Halîl Hamîd Paşa'nın teşebbüsâtı bâ'is-i ihtilâl olabilmek maznûn ise de, öyle bir şey vâkı' olsa topun ağzına evvelâ kendisi geleceği âşikâr olmasıyla, bu vesîle ile tecdîd-i saltanat uzviyâtı bî-esâs ve gayri ma'kûl olduğu bedîhiyâtdandır. Makām-ı sadârete getirilen Şahin Ali Paşa ümmî ve 'âmmî bir adam olub sadâreti ise sefer-i sâbıkda Özi Kal'ası'nın muhâfaza ve Rusyalı muhâcemâtının müdâfa'asına muvaffakiyeti içün bir nev' mükâfât olduğundan serhaddâtda tabhı mümkin olmayan nefâyis-i et'ime-iklîle güzârende-i eyyâm ve dokuz ay kadar mütteka-pîrây-ı mesned-i izz ü ihtişâm oldukdan sonra ma'zûl ve üç dört ay mukaddem Kapudân Paşa kethüdâlığından rütbe-i vezâretle Mora vâlîsi nasb olunan Koca Yusuf Paşa (bin) iki yüz senesi evâ'ilinde (1784) sadr-ı sadârete menkûl oldu. Bunun

7

[5] mirvaha-cünbân-ı iştidâd: şiddetle yelpaze sallayan, tahrîk eden.

zamânında Rusya ve Nemçe seferleri küşâd kılınmış olduğundan bi-mennihi ta'âlâ ahvâlî âtîde tafsîl olunacakdır.

Ahvâl-i Cezayirli Gâzî Hasan Paşa

Kapudân-ı Deryâ Cezâyirli Gâzî Hasan Paşa, Devlet-i Abdu'l-hamîd Hânî vukû'âtında ekseriyâ sâhib-rey' ü tedbîr olduğundan hıdemât-ı vâkı'asıyla ahvâl-i zâtiyyesi beyân olunmak muktezî görülmüşdür ki silsile-i hâdisâtın tavzîhine kuvvet verir.

Cild-i sâbıkda beyân olunduğu üzere Çeşme Vak'ası'nda ve Limni Cezîresi tahlîsinde müşârün ileyhden meşhûd olan şecâ'at ve muvaffakiyyet sebebiyle rütbe-i vezâret ile kapudân-ı deryâ nasb olunub ünvân-ı gâzî ile menşûr-ı i'tibârı tevşîh edilmişdi. Muhârebe-i sâbıka evâhirinde Ruscuk ser-'askerliği ve ba'de'l-musâlaha ikinci def'a kapudân paşalık hil'atıyla dûş-ı iftihârı tezyîn kılındı. Berrü'ş-Şâm taraflarında mültezimînden iken tahsîl-i servet ü kudret ve Devlet-i 'Aliyye'nin Rusya muhârebesiyle iştigâlinden istifâde ile sevâhil-i Şâmiyye'yi zabt ve Akka Kal'ası'nda tahassun eden Tâhir Ömer nâm mütegallib, Mısır'da teferru' eden Bulutkapan Ali Bey ile ittihâd ve Moskov donanması amiraliyle Devlet-i 'Aliyye aleyhinde icrâ-yı muhâberât ve müzâkerât etmekte iken Ebu'z-zeheb Mehmed Bey'in seyf-i satvetiyle Ali Bey maktûl ve o aralık musâlaha dahi mün'akid olmağla müşârün ileyh Mehmed Bey cânib-i saltanat-ı seniyyeden Tâhir Ömer'in tenkîline me'mûr edilmişse de Berrü'ş-Şâm'a vusûlünde mürtehil-i dâr-ı âhiret olmağla bu hıdmet, kapudân-ı müşârün ileyhin 'uhde-i dirâyetine havâle olundu. Binâ'en aleyh seksen dokuz (1774) senesi evâhirinde donanma-yı hümâyûn ile azîmet ve Akka Kal'ası'nı muhâsaraya mübâşeret edüb Tâhir Ömer'in ekseri 'askeri Mağribî ve kapudân-ı müşârün ileyh dahi Garb ocakları beyninde sâhib-i nâm ü şân olduğundan Mağribîlerden el tutarak bâgî-i merkûmun katl ü izâlesine muvaffak olduğu misillü ertesi sene dahi ol havâlîde bulunan evlâd ü etbâ'ının eşkıyâsını katl ü i'dâm ile bakıyyesini İstanbul'a getürdü. Yine sefer-i sâbık seyyi'âtından olarak hengâm-ı muhârebede Mora re'âyâsı 'alem-efrâz-ı tuğyân olmağla Arnavudluk'dan 'asker sevk olunub cem'iyyet-i şekâvet perîşân edilmişidi. Lâkin Arnavud tâ'ifesi Mora Cezîresi'nde yerleşüb ticâret sûretiyle gerek İslâm gerek Hristiyanları pençe-i kahr ü zulmlerine aldıklarına ve bunların def'-i tegallüb ve tasallutlarına vâlîlerin kudret ü liyâkatları kāsır olmasına mebnî bin yüz doksan iki senesinde (1778) kapudân-ı müşârün ileyh Mora vâlîliği zâmîmeten bi't-tevcîh irsâl

8

kılındı. Makarr-ı vilâyet olan Trablıca'ya takarrubunda Arnavudlar istihkâm inşâsıyla müdâfa'aya kıyâm eylediklerinden azîm bir muhârebe vukû'uyla iki üç

bin şakî i'dâm olunub bakıyyesi istîmân eylediler. Ahâlî üzerinde olan matlûbları yüz bin gurûşa kat' ve kendüleri Cezîre'den def' olunub fî-mâ-ba'd gelmemeleri içün gerek Arnavudlara gerek ahâlîye nezrler[6] tahsîs ü ta'yîn kılınarak âsâyiş-i memleket i'âde olundu. Cezîre-i merkûmede vâkı' Manya re'âyâsı menâ'at-ı mevkı'iyyelerine istinâden öteden berü şekāvet ve 'isyân üzere olduklarından müşârün ileyh ertesi sene donanma-yı hümâyûn ile Akdeniz'e hurûcunda anlar dahi te'dîb ve terbiyyelerine mübâşeret ve şimdiye kadar mesbûk olmadığı vechle harben Manya dağlarını âverde-i kabza-i celâdet eyledi. Bundan sonra her sene mu'tâd olduğu üzere donanma-yı hümâyûn ile Akdeniz'e sefer ve cezîrelerde ve Anadolu sâhillerinde muhâlif-i tavr-ı tâbî'iyyet, harekât-ı bâgiyâneye mütecâsir olan derebeyleri misillü mütegallibeyi küşte-i tığ-ı zafer etmekle günden güne vak' ü şânı müterakkî olub atabey-i devlet ve muhârıs-ı taht-ı saltanat makāmında bulunur idi. Bin iki yüz bir (1786) senesi bugât-ı ümerâ-yı Mısriyye'yi te'dîb me'mûriyyetiyle ol cânibe azîmet ve hıtta-i Mısriyye'yi usât-ı ümerâdan tahlîs ü tahliyeye himmet edüb ancak Rusya seferinin zuhûruna mebnî ber vech-i musâra'at İstanbul'a da'vet olunduğundan emr-i te'dîb i lâyıkıyla ikmâl etmeksizin 'avdet ve tahsîl eylediği on iki bin kise zimemât-ı ümerâyı hazîneye teslîm eyledi. Müşârün ileyh mehîb ve vakûr ve kesret-i servet ü kudret ile meşhûr bir vezîr-i şecâ'at-semîr olub hattâ i'âne-i seferiyye olarak on bin kise vermişdir ki *direkli riyâl* iki gurûş i'tibârıyla şimdiki hesâb üzere yüz bin kiseyi tecâvüz eder. Çeşme Vak'ası'nda donanma-yı hümâyûn külliyyen muhterik olmuşken ez ser-i nev inşâ ü ikmâli eser-i gayret ü ikdâmı olduğundan başka tersânede müceddeden kalyoncu kışlası ve cesîm bir câmi'-i şerîf ve sâ'ir ebniye-i hayriyye inşâsına muvaffak olub, Akdeniz adalarında ve donanmanın geşt ü güzâr eylediği sâhillerde çeşme ve sâ'ire misillü âsâr-ı hayriyyesi bulunmadık mahall yokdur. 'Asrının müverrihleri cem'-i mâla inhimâk ile ithâm ederlerse de herhalde mehâsini seyyi'âtına gâlib olduğu derkârdır.

Kırım Vukû'âtı

Gelelim Kırım vukû'âtına: Tâ'ife-i Tatar serbest olub istediklerini Kırım Hânlığı'na intihâb eylemeleri Kaynarca Mu'âhedesi ahkâmından olmak hasebiyle akab-ı musâlahada Kırım 'ulemâ ve ümerâsı

9

Sâhib Giray'ı makām-ı hânîye intihâb edüb lâkin Moskovlu'nun niyet ve efkâr-ı gasb-kârîsini teferrüs etmeleriyle taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'ye irsâl-i meb'ûsân ve takdîm-i ma'rûzât ile serbestliğin ref'ini ve kadîmi vechile cânib-i saltanat-ı

[6] Nezr veya nezîr: gözdağı vererek korkutma, yıldırma, beşîr ya'ni müjdeleme, muştulama karşıtı. Devlete veya kanuna karşı gelen bir belde halkı af karşılığında nezre kesilir ve bir daha böyle bir harekette bulunacak olurlarsa belirlenen nezir akçesini ödemeyi ta'ahhüd ederlerdi.

seniyyeden Sâhib Giray'a hânlık tevcîh olunmasını istid'â eylediler. Bu mâdde mu'âhede-i mezkûrenin üss-i esâsı olub Rusyaluların buna bir vechile muvâfakat etmeyeceği ma'lûm ise de hiç olmazsa bir sûret-i mütevassıtaya rabt olunmak üzere pâdişâh-ı enâm, hâlife-i İslâm olduğundan hân-ı müşârün ileyh irsâl-i teşrifât ile tasdîk-i emâreti levâzım-ı mezhebiyyeden olduğu henüz İstanbul'a gelen Rusya elçisine ifâde olunub kırk bir günde Petersburg'dan cevâb-ı muvâfık gelmekle mîr-'alem Mehmed Bey ile ezmân-ı sâbıkada mu'tâd olan teşrifât irsâl kılındı. Sefer hengâmında sâbık hânlardan Devlet Giray Hân cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den me'mûren Kuban taraflarında bulunduğundan 'akd-ı musâlaha akabinde Kırım'a güzâr eyledikde tâ'ife-i Tatar, Sâhib Giray'ı hal' ve müşârün ileyhi mesned-i hükûmete ik'âd ederek taraf-ı saltanat-ı seniyyeye 'arz (ü) mahzar takdîm ve Sâhib Giray'ın hânlığı evân-ı müzâyakada ihtiyâr olunub Devlet Giray geldikden sonra âna kimsenin itâ'at ü inkıyâd etmeyeceği bedihî olduğundan ref'-i rıbka-i itâ'at ve Devlet Giray'a tecdîd-i bî'at olunduğunu tezkîr etmeleriyle berâber Rusya Devleti'ne dahi bu me'âlde teblîgât-ı resmiyye îfâ eylediler. Rusyalular muhârebe-i sâbıkada Kırım'a duhûl ve tâ'ife-i Tatar ile 'akd-ı musâlaha eyledikleri evânda sûret-i sefâretde Petersburg'a gitmiş olan Şahin Giray arâyiş-i dünyâya firîfte ve sayd-ı hümâ-yı hükûmet hevesiyle basâr-ı basîreti beste bir mirzâ-yı ikbâl-perest olduğu Rusyaluların ma'lûmu olduğundan, kurdukları dolab-ı istîlânın idâresini müşârün ileyhin gerden-i belâhetine tahmîl eylemeği tasmîn eylediler. Binâ'en aleyh paralar sarf ederek ve envâ' desâyis icrâ eyleyerek peydâ etdikleri tarafdârları vâsıtasıyla bin yüz doksan bir (1777) senesinde Şahin Giray'ı makām-ı hânîye intihâb etdirüb mu'âvenet-i fi'liyye içün dahi ma'iyyetine mikdâr-ı vâfî Rusya 'askeri terfîk ve Devlet Giray'ı kuvvet-i 'askeriyye ile ihâfâ ve firâra mecbûr eyledikden sonra muhâlefet izhâr eden vücûh-ı Tatar'ı cebren ve kerhen Şahin Giray'a bî'at ettirdiler. Bu haber taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'ye mün'akis oldukda Kırım halkı hakkında Rusyalu'nun kavlen ve fi'îlen vâkı' olan müdâhaleleri mu'âhede-i mün'akidenin tamâmıyla hilâfı olduğundan bu bâbda her türlü şikâyât ve da'vâya kıyâm olunduysa da aslâ bir semere hâsıl olamadığından cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den dahi bundan mukaddem iki def'a Kırım Hânlığı'nda bulunmuş olan Selîm Giray Hân intihâb ve Kırım'a irsâl kılındı. Şahin Giray ile Selîm Giray beyninde bi'd-defa'ât muhârebeler vâkı' olub

10

lâkin Şahin Giray tarafı, Rusya 'askerinin i'ânesiyle kuvvetlü bulunduğundan Selîm Giray işi başa çıkaramayub bi'z-zarûre İstanbul'a 'avdet eyledi. Artık bunun üzerine Kırım umûruna Devlet-i 'Aliyye'nin dahi fi'len müdâhale eylemesi beyne'l-vükelâ karârgîr olub bundan dolayı Rusya Devleti i'lân-ı harb eder ise mütevekkilen 'ale'l-llâh müdâfâsına kıyâm olunması ihtiyâr olunmağla Canikli

Hacı Ali Paşa, Kırım Ser-'askeri nasb ve havza-i hükûmeti olan Trabzon ve Canik taraflarından kırk bin kadar 'asker tertîb olunub bi-mennihi ta'âlâ ilerüde îcâbı vechile hareket olunmak üzere şimdilik sekiz on bin kadarını bi'l-istishâb donanma-yı hümâyûn ile Kırım cânibine mürûr eylemesi zımnında irsâl-i menşûr ve Kapudân-ı Deryâ Gâzî Hasan Paşa dahi hem donanma-yı hümâyûn ile ser-'asker-i müşârün ileyhi Kırım'a geçirmek ve hem de bi'l-ittifâk metâlib-i devleti yerine getürmek içün me'mûr buyuruldu. Yüz doksan iki Rebî'ül-âhirinde (Mayıs 1778) donanma-yı hümâyûn tertîbât-ı seferiyye ile memlû olarak Beşiktaş pîşgâhına çıkub muvâfık-ı havaya müterrakkıb olduğu hâlde bi-hikmetihi ta'âlâ kırk gün kadar lodos rüzgarı esmediğinden hareket edemedi. Fransalular seksen iki (1768) seferinde saltanat-ı seniyyeyi harbe teşvîk ve tergîb etmişler iken bu kerre Rusyalulara bir hıdmet etmek ve Katerina'nın nazar-ı hoşnudî ve memnûniyetini kazanmak, politikaları iktizâsından olduğundan Fransa elçisi dürlü delâ'il ü ihâfelerle Kırım mes'elesini sulhen bitürmeğe çalışmakda olduğundan bunun te'sîriyle Devlet-i 'Aliyye'nin karâr-ı sâbıkı tevehhün edüb Rusya generaliyle bi'l-muhâbere vakt ü hâle muvâfık hareket olunması zımnında kapudân ve ser-'asker-i müşârün ileyhümâya ta'lîmât verildi. Binâ-ber-în donanma-yı hümâyûn Sinop Limanı'ndan Ali Paşa 'askerini alup Kırım sâhillerine vusûl buldukda Moskovlular karantina bahânesiyle muhâbere mâddesini kırk gün kadar te'hîr eylediklerinden müşârün ileyhümâ ta'lîmât-ı cedîde ü kat'iyye talebine mecbûr oldular. Bunun üzerine 'asâkir-i İslâmiyye'nin münâsib bir mahâlle ihrâc ve eğer Rusyalular muhârebeye cür'et ederlerse mukābele ve müdâfa'alarına kıyâm olunması içün me'mûriyyet-i kat'iyye verilmiş ise de karaya 'asker çıkarıldığı takdirde Moskovluların harbe mübâşeret edecekleri meydânda bulunarak mevsim-i deryâ dahi güzâr eylemiş olduğundan harbe cesâret olunamayub Donanma-yı hümûyûn ile müşârün ileyhümâ sene-i mezbûre Ramazân'ında Sinob'a 'avdet eylediler. Fransa elçisinin pey-der-pey vâkı' olan ifâdât-ı sulh-cûyânesiyle sene-i mezbûre eyyâm-ı şitâsında Devlet-i 'Aliyye'nin derece derece harâreti zâ'il ve mütâla'a-i müşkilât-ı seferiyye ile bir sûret-i tesviyeye mâ'il olduğundan Abdu'r-rezzâk Bahir Efendi murahhâslığı ve Fransa elçisi tavassûtuyla *Aynalıkavak Tenkîhnâmesi* tanzîm ve doksan üç Muharrem'inde (Ocak 1779) te'âtî olunarak kuvve-i karîbeye gelmiş olan harb

11

ü kıtāl bir mikdâr te'ahhur etdi. Bu tenkîhnâme Kaynarca Mu'âhedesi'nin ba'zı mevâddını müfessir hükmünde olub fakat Rusyalular: *Şahin Giray'dan vazgeçmekden ise ihtiyâr-ı sefer eylemek bizce daha müreccahdır* diyerek müşârün ileyhin mü'ebbeden tasdîk-i hükûmeti husûsunda ısrâr eylemeleriyle *mü'ebbed* lafzı yerine *mahlûliyet-i hakîkıyye* ta'bîri vaz' olunarak bu kadarca ta'dîlât ile

iktifâ ve "Özi Kırı" denilen arâzînin cânib-i Devlet-i 'Aliyye'ye â'id olduğu tasrîh ve memleket hakkında ma'hûd olan ahkâm dahi tavzîh kılındı.

Bu suretle Şahin Giray, Moskovluların nasb-kerdesi olduğundan taraf-ı hilâfet-i İslâmiyye'ye pek bârid mu'âmeleler göstermekle beraber Rusya İmparatoriçesi Katerina'dan bir rütbe-i 'askeriyye ricâ ve 'âdetâ istihmâ etmekle istid'âsı karîn-i kabûl ve nişân ve kaveliyerlik rütbesi i'tâsıyla vâsıl-ı mes'ûl olub yaver sûretinde yanma birkaç Moskov zâbiti dahi terfîk kılındı. Müşârün ileyh anların ta'lîm ve ilkā'âtıyla 'asâkir-i muntazama yazmak ve Kırım'da bulunan evkāfı ilgâ eylemek ve alafıranga sofrada ta'âm yemek ve alenen şarab içmek gibi ahâlînin havsalalarına sığışmayacak harekâta mübâşeret ve ta'n edenler hakkında mücâzât-ı şedîdeye cür'et edüb bu hâl ile dört beş sene kadar câbirâne hükûmet eylediyse de Moskovlar hem müşârün ileyhi bu vâdîlere sevk ve ilkā ve hem de bir fesâd çıkarmak içün pes-perdeden ümerâ-yı Tatar'ı teşvîk ve igrâ eylemekde olduklarından 'âkıbet doksan altı (1782) evâsıtında Şahin Giray'ın birâderlerinden Bahadır Giray ve Aslan Giray, ahâlînin önlerine düşüb Şahin Giray'ın üzerine hücûm eylemeleriyle müşârün ileyh bahren Yeni Kal'a'da bulunan Rusya kumandanına ilticâ eyledi. Vücûh-ı Tatar dahi Bahadır Giray'ı makām-ı hânîye ve Aslan Giray'ı *Kalgaylık* mesnedine ik'âd ve 'arz (ü) mahzar ve meb'ûslar irsâliyle keyfiyyeti taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'ye ve Rusya'ya iş'âr eylediler. Rusyaluların Tatar serbestliğinden ve intihâb kā'idesiyle Hân nasbından maksatları Kırım'da ihtilâl ve fesât eksik olmamak ve bir sırasını düşürdüğü anda gasb ve istimlâk etmek kaziyyesi olub bu evânda ise İngilterelüler ve Amerika ihtilâlinin def'i tedârüküyle meşgûl ve Fransalular ise İngiltere'nin tebâ'üd-i tabî'îsinden nâşî Katerina'nın nazar-ı hoşnûdîsini kazanmak emelinde bulunmağla ve Avusturya İmparatoriçesi Mari Terez'in vefâtıyla câlis-i taht-ı hükûmet olan imparator-ı cedîd, gâyet sâde-dil ve devletinin menâfi' ve mazarrâtını idrâkden gâfil olub memâlik-i saltanat-ı seniyyeden ba'zı yerlerin Nemçe Devletine ilhâk kılınması hakkında Katerina'nın 'arz eylediği mevâ'id-i ebleh-firîbâneye kapılarak 'akd-ı ittifāk eylemekle müşârün ileyhânın aradığı fırsat meydâna gelmiş ve Mareşal Potemkin'i 'asâkir-i külliye ile Kırım

12

civârına gönderüb tasmîmâtını tehiyye eyledikden sonra bu def'aki ihtilâli ihdâs eylemişdi. Binâ'en aleyh Şahin Giray'ın yanma mikdâr-ı kâfi 'asker terfîk ederek Kırım'a irsâl ve kuvve-i cebriyye ile tekrâr makām-ı hânîye ik'âd etmekle nakş-ı ber-i âb[7] hükmünde olarak müşârün ileyh bu kerre dahi yedi sekiz ay kadar mesned-i hükûmetde bulunduğu hâlde mareşal-i mezbûr mevcûd ma'iyyeti olan ordu ile doksan yedi (1783) senesi evâ'ilinde Kırım'a dâhil ve vasat-ı memleketde

vâkı' Aksu Sahrâsı'nda vücûh-ı Tatar'ı cem' ile Rusya İmparatoriçesi Katerina, Kırım ve Kuban memleketlerini kişver-i hükûmetine zamm ve ilhâk eylediğini bi'l-i'lâm cebren teba'iyyet etdirirek netîce-i teşebbüsâta vâsıl oldu. Bir müddet daha iğfâl kasdıyla Şahin Giray'a senevî sekiz yüz bin ruble ma'âş tahsîs kılınmış ise de üç dört sene mürûrunda istiskāl[8] olunduğundan müşârün ileyh çar- nâ-çar memâlik-i 'Osmâniyye'ye rıhlet ve bi'l-âhire Rodos'da maktûlen dâr-ı mücâzâta muvâsalat eylemişdir. Kavm-i Tatar bu netîce-i felâket-iştimâli müşâhede ile giriftâr-ı endûh ü melâl olub çâre ü tedbîre iktidârları mefkûd olduğundan on bin kadar hâne Özi Kırı'na mürûr ve bir takımı dahi bahren Anadolu sâhillerine ubûr edüb aceze ve zu'afâsı gerden-dâde-i rıbka-i esâret[9] oldular. Bundan sonra ya'ni doksan yedi (1782) senesi evâhirinde ve Halîl Hamîd Paşa sadâretinin birinci senesinde Özi Suyu kenârına cesîm Rusya orduları gelmekle berâber Der-sa'âdet'de bulunan Moskov elçisi Kırım'ın Rusya memâlikine ilhâk olunduğunu musaddık sened verilmek üzere tekâlîf-i şedîdeye ibtidâr ve Nemçe elçisini dahi teşrîk edüb hudûdda bulunan kuvve-i 'askeriyyeye, yevmiyye yüz bin gurûş sarf kılınmakda olduğundan bahisle serî'an ba-sened matlûbunun i'tâsı veyâhud cevâb-ı redd verilmesi husûsunda fevka'l-gâye isti'câl eyledi. Erkân-ı devlet bi'd-defa'ât 'akd-ı encümen-i meşveret edüb iki milyon nüfûs-ı İslâmiyye'yi hâvî olan koca bir iklimin Moskovlu'nun giriftâr-ı yed-i istîlâsı olması dînen ve mülken saltanat-ı seniyyeyi harbe mecbûr edeceği bedîhî ise de düşman tedârükât-ı kaviyye ile hudûdlarda hâzır ve Devlet-i 'Aliyye ise levâzımât-ı harbiyyesini henüz ikmâl eylemediği bâhir olub bâ-husûs Kırım Rusyalı'nın yed-i zabtına girmiş ve şimdi ihtiyâr olunacak sefer mukaddime-i istîlânın vukû'una mümâna'at dâ'iresini tecâvüz ederek tahlîs-i memleket maksadına mübtenî bulunmuş olmağla ikmâl-i levâzımât-ı harbiyye içün sükût ile biraz zamân kazanılmak sûreti karâr-pezîr oldu. Lâkin Rusyalu sened talebinde ısrâr ve Fransa elçisi bilâ-muhârebe işin bitirilmesi husûsunda sarf-ı vus' ü iktidâr etmekle nihâyet Kaynarca Mu'âhedesi'nin üçüncü mâddesi -ki kavm-i Tatar'ın serbestliğini mutazammındır- ânın ke'enne lem-yekûn[10] hükmünde

13

olduğunu müş'ir sened i'tâsına karâr verildi ve güyâ Devlet-i 'Aliyye Kırım'ın Rusyalu hükmüne dâhil olduğunu sarâhaten tasdîk etmeyüb yalnız Kırım hakkında olan mu'âhedesini ilgâ eylemiş oldu. Ma'a-mâ-fîh erkân-ı devlet sened vermeyerek sükût ile geçiştirmek husûsuna çalışdıkları hâlde bu derecesini tutturamayub ve

[7] nakş-ı ber-i âb: su üzerine yazılmış yazı.

[8] istiskāl: dışlama, yüz vermeme.

[9] gerden-dâde-i rıbka-i esâret olmak: esirlik kemendine boyun eğmek.

[10] ke'enne lem-yekûn: sanki hiç yokmuş gibi.

Kırım'ın Rusya memâlikine ilhâkını tasdîken sened i'tâsını dahi göze aldıramayub ikisi ortası olarak kavm-i Tatar'ın ve Kırım'ın bî-taraflığı mukāvelesini iskāt ile tanzîm-i maslahat olunmak tercîh edildi. Bu mâdde güyâ bir diplomatlık olub ileride saltanat-ı seniyyenin da'vâya kıyâm edebilmesi hakkını muhâfaza maksadına mübtenî ise de devletlerin bu misillü da'vâlarını fasl edecek mahkeme ancak kuvve-i harbiyye olmağla bu gibi tekellüfâtdan hiçbir vakitde istifâde olunduğu görülmemişdir. Hattâ yüz altıda (1791) 'akd olunan Ziştovi Ahidnâmesi'nin ikinci mâddesinde Kırım ve Taman'ın Rusya memâlikine ilhâkını mübeyyin olan senedde ihtiyâr olunan mütâla'ât ve tekellüfât hep bî-hûde olmuşdur. Bu gibi şeyler iki sebebden münba'is olub birincisi hakîkaten fâ'ide-i ümîd ve hülyâsıyla yapılır. İkincisi hem-'asr olan mu'terizlere nev'ummâ müdâfa'a içün hazırlanır. Nitekim asrımızda Belgrad'ı Sırbistan'a terk edenler: *Biz kal'ayı emâretin imtiyâzına idhâl etmeyüb bâ-fermân-ı mahsûs muhâfızlığını Sırp beyine tefvîz etdik ve kal'ada Sırp bayrağıyla berâber 'Osmânlı sancağının rekz olunmasını dahi şart koşduk* derler idi. Bu bâbda cereyân eden müzâkerât ve neşr olunan i'lânnâmeler ve i'tâ olunan sened mufassalât-ı tevârîhde mastûr olmağla ve "merreten ba'de uhrâ iş'âr olunduğu üzere" maksad-ı âcizânem her asırda idâre-i umûr-ı devleti beyâna münhasır bulunmağla semt-i tafsîlâta gidilüb fakat bu mâdde hakkında vukû'ât-ı sâbıka ü âtiyyeden istinbât olunan ahkâmının bir nebze meyânına ibtidâr kılındı.

Hükm-i zamân çok şeyleri cereyân-ı aslîsinden çıkardığı derkâr olduğundan bilir-bilmez ahvâl-i eslâfa ta'n-endâz olmak meslek-i âcizânemce mugâyir-i insâf ise de bu bâbda vârid-i hâtır olan şeylerin ityânı fâ'ideden hâlî olmamakla ber vech-i âtî terkîmine ibtidâr olundu. Rusyalıların Kırım hakkında olan akvâl ve ef'âllerinin hâsıl edeceği netîce mertebe-i bedâhetde olub öyle bir kişver-i İslâm'ın istîlâsı ise bilâ-muhârebe hazm olunmak kābil olamayacağı âşikâr idüğünden yedi sekiz sene sonra vâkı' olan muhârebe bin yüz doksan üç (1779) ya'ni Şahin Giray'ın hânlığa intihâbı zamânında ihtiyâr olunmuş olsa Devlet-i 'Aliyye içün ehven olabilmesi me'mûl idi. Çünki saltanat-ı seniyyenin vakit kazanub harbe hazırlanması

14

lakırdıları İsmâil Kal'ası binâ ve Çerkezistân tarafları taht-ı inzibâta vaz' olunmak ve bir mikdâr zehâyir iddihârıyla tersâne ve tophânece ba'zı tanzîmât icrâ kılınmak kaziyyelerinden ibâret olub düşmana cevâbı verilebilecek derecede bir tedbîr-i küllî olmadığından bunlar mehmâ-emken[11] ol vakit dahi yapılabilirdi. Lakin Moskovlular te'ahhur-ı seferden dört büyük fâ'ideye destres oldular ki:

[11] mehmâ-emken: mümkün olduğunca, elden geldiğince.

Birincisi, Nemçe İmparatoriçesi Mari Terez, Katerina'nın mizâc ve mişvârına ve bi'l-âhire Avusturya Devleti'ni dahi ızrâr edeceğine ârife olduğundan kavlen ve fi'len harekâtına mu'ârız olduğu hâlde hem kendüsü hem de bi'l-âhire câlis-i mesned-i hükûmet olan oğlu İmparator Jozef, Rusyalu ile 'akd-ı ittifāka mecbûr olmağla bi'z-zarûre kuvve-i İslâmiyye iki düşman üzerine münkasim olmak lâzım geldi.

İkincisi, doksan üç (1779) tarîhinde daha Kırım ocağı külliyen sönmemiş ve kavm-i Tatar dağılmamış idüğünden Moskovlu içün bir çıban olabilürdü.

Üçüncüsü, tarîh-i mezbûrda Rusyalu'nun Karadeniz'de donanma-yı hümâyûnu tehdîd edecek derecede kuvve-i bahriyyesi te'sîs eylememiş olmasıyla sefer-i âtîde vâkı' olan müşkilât-ı bahriyyeye mahall yoğidi.

Dördüncüsü, Rusyalular henüz Tiflis Hânı Erekli Hânı taht-ı hükûmete almamış olmalarıyla ol cânibden saltanat-ı seniyyeyi iz'âc ve ızrâra muktedir değil idiler. Bunlardan başka politikaca ve tedârükâtca olan menâfi'lerini bî-hadd ü kıyâsdır.

Sefer-i İran

'Asr-ı Abdulhamid Hânîde hafîfce bir İran muhârebesi dahi vâkı' olmuş olduğundan anı dahi icmâlen beyân edelim: Nâdir Şâh'ın katlinden sonra 'Acemistan'da Safeviyye ve Nâdiriyye mensûbâtından haylice adam da'vâ-yı şâhîye kıyâm ederek yek diğeriyle muhârebeler etmişlerse de hiç birisi 'alem-efrâz-ı istiklâl olamadığı hâlde tâ'ife-i Zendiyye'den Kerim Hân, Şiraz taraflarında emsâline nisbetle kesb-i azamet ü kudret edüb kemâl-i 'akl ü dirâyetinden nâşî eslâfı gibi şahlık da'vâsına 'adem-i tasaddî ile İran vekîli nâmını iş'âr ve güyâ mesned-i şâhî içün mezheb-i İraniyân'a muvâfık birisini ihtiyâr edeceğini îmâ ve tezkâr eyledi. Ma'a-mâ-fîh Devlet-i 'Aliyye'nin meşgûliyet-i harbiyyesinden istifâde ile Bağdad taraflarını zabt edebilürse İraniyân beyninde vak' ü şânı bir kat daha tezâyüd edeceği meczûmu olduğundan seksen dokuz senesi evâ'ilinde (Mart 1775) bir kuvve-i müfreze ile birâderi Sadık Hânı Basra muhâsarasına irsâl ve Bağdad mulhakātına dahi itâle-i dest-i tecâvüz eylemesiyle vukû'-ı hâl akdemce sefâretle müşârün ileyh Zend Kerim Hân'a gönderilmiş olan şâ'ir-i

meşhûr Vehbi Efendi tarafından ve Bağdad Vâlîsi Ömer Paşa cânibinden inhâ ve 'asâkir-i külliye irsâliyle i'âne ve imdâd olunması istid'â kılındı. Binâ'en aleyh Diyarbekir Vâlîsi Ispanakcı Mustafa Paşa, Uzun Abdu'l-llâh Paşa ve Kerkük Vâlîsi Abdulcelilzâde Süleymân Paşa ve Keki Abdi Paşa müşârün ileyh Ömer Paşa ma'iyyetine ta'yîn ü irsâl olundu. Fakat istîzâh-ı mâddeyi mutazammın ol havâlî me'mûrlarına yazılan emirnâmelere gelen cevâblar yekdiğerine muvâfık olmayub

bâ-husûs müşârün ileyh Süleymân Paşa'nın tahrîrâtında Zend Kerim Hân'ın Bağdad taraflarına hücûmu Ömer Paşa'nın züvvâr-ı İran hakkında mütecâsir olduğu zulm ü ta'addîsinden ve Bağdad'da vefât eden 'Acemlerin muhallefâtlarını zabt ve Baban Paşaları'nı rüşvet ahziyle sık sık 'azl ü tebdîl eylemesinden neş'et eylediği iş'âr olunduğuna ve Ömer Paşa sekiz on seneden beri Bağdad vâlîliğinde bulunub 'azli öteden beri cây-gîr-i zamîr-i devlet bulunduğuna mebnî Bağdad vâlîliği bin (yüz) doksan (1776) senesi evâ'ilinde Ispanakcı Mustafa Paşa'ya ve Diyarbekir vâlîliği Ömer Paşa'ya tefvîz olunarak tevcîh fermânlarıyla berâber şâyed Ömer Paşa itâ'at etmeyüb de Bağdad'ı teslîm eylemez ise katl olunmasını mutazammın ayruca bir fermân dahi hafiyyen Mustafa Paşa'ya tesyâr kılındı. Ömer Paşa emr-i sultânîye itâ'at ve Bağdad'dan hurûca müsâra'at eylemiş iken Mustafa Paşa malına tamâ'en yedindeki fermân-ı 'âlîyi sû-i isti'mâl ve bir takrîble müşârün ileyhi katle isti'câl eylemekle berâber 'Acemlerin sulhü mutazammın olan ahbâr-ı iğfâl-engîzlerine firîfte olarak *Ömer Paşa'nın izâlesiyle muhassemât ber-taraf oldu* zann edüb ma'iyyetine me'mûr olan ümerâ ve 'askeri dağıtdı. Basra muhâsarası ise on dört mâha bâliğ ve imdâd zuhûru dahi mümteni' olmağla Sadık Hân tekrâr hücûm ederek Basra'yı teshîr ve müsellimi bulunan Süleymân Ağa ile eşrâf-ı beldeyi esîr edüb emvâl-i vefîre ile Şiraz'a îsâl eyledi. Bu haber Der-i devlet'e vâsıl oldukda verilen fetvâ-yı şerîfe mûcebince Zend Kerim Hân üzerine i'lân-ı harb olunub ancak Azerbaycan Hânları cânib-i Devlet-i 'Aliyye'ye ibrâz-ı muhabbet ve Zend Kerim'den 'arz-ı şikâyet edegeldiklerinden anlara istimâlet-nâmeler tahrîr ve Erzurum cânibinden sevk-i 'asker olunmak sûreti te'hîr olunub Bağdad vâlîliği maktûl Ömer Paşa kethüdâlarmdan Abdu'l-llâh Ağa'ya ve Kerkük ili Mardin Voyvodası Hasan Ağa'ya bâ-rütbe-i vezâret tevcîh olunub Mustafa Paşa Diyarbekir'de kal'a-bend ve müte'âkiben katl ü i'dâm kılındı.

Kürdistan taraflarında ba'zı mertebe muhârebât ve müdâfa'at vâkı' olmuş ise de Basra'nın istihlâsı mümkin olamayub Abdu'l-llâh Paşa dahi vefât eylediğinden eyâlet-i Bağdad müşârün ileyh Hasan Paşa'ya tevcîh buyuruldu. Sadık Hân, Basra'yı zabt etdikden sonra on iki bin 'asker ile

16

birâderzâdesi Ali Mehmed Hân'ı muhâfız bırakmışidi. Hân-ı mûmâ ileyh Müntefik 'aşîreti şeyhi Tamir'i tahtı itâ'ate almak üzere on bin kadar 'asker ile Basra'dan hareket ve tekâbül vukû'unda 'asker-i İran'dan otuz beş kadar atlı ancak tahlîs-i cân edüb mâ'adâsı ve hân-ı mezbûr ile iki nefer birâderleri maktûl olmağla bu vak'a Zend Kerim Hân'a pek ziyâde te'sîr ederek hasta ve bin yüz doksan üç senesi Safer'inde (Şubat 1779) sefer-i âhirete kemer-beste oldu. Otuz seneden berü

müşârün ileyh Zend Kerim Hân memâlik-i İran'da oldukca 'alem-efrâz-ı istiklâl[12] olmuş iken vukû'-ı vefâtıyla akrabâ ve ta'allukātı beyninde ateş-i ihtilâf şerer-efşân olmağla ve Kaçar kabîlesinden Ağa Mehmed Hân, Irak-ı 'Acem'de mütesaddî-i da'vâ-yı istibdâd olarak günden güne neşv ü nemâ bulmağla, Devlet-i Zendiyye on iki sene sonra külliyen münkariz olmuşdur. Ber vech-i muharrer Zendiyye tâ'ifesi beyninde mukātelât zuhûr eylemek cihetiyle artık Basra'yı muhâfaza edemeyecekleri mahsûsları olduğundan sâlifü'z-zikr Basra Müsellimi Süleymân Ağa'ya Basra'yı tevcîh edüb irsâl eylemişler idi. Halbuki evvelce 'Acemlerin Basra'dan çekilmiş oldukları haberi Bağdad'a vâsıl oldukda Hüseyin Paşa tarafından Nu'man Efendi nâmında birisi müsellim olarak ve Şeyh Tamir dahi Süleymân Ağa'nın hasmı bulunmuş olduğundan ağa-yı mûmâ ileyh Hüveyze'de ikāmet ve vukû'ât-ı sâbıkayı ve keyfiyyet-i sadâkat ü hıdmetini İstanbul'a tahrîr edüb, zuhûr-ı cevâba munzar[13]oldu. Mûmâ ileyhin liyâkat ve kâbiliyeti nezd-i Devlet-i 'Aliyye'de müte'ayyen ve o aralık Şeyh Tamir dahi maktûl olmasıyla eyâlet-i Basra ve müte'âkiben eyâlet-i Bağdad bâ-rütbe-i vezâret müşârün ileyhe tevcîh buyuruldu. İşbu Süleymân Paşa yirmi seneden mütecâviz Bağdad'da hükûmet ve zabt ü rabt-ı memlekete muvaffak olmağla ba'd-ez-în *Büyük Süleymân Paşa* nâmıyla kesb-i şöhret ü azamet eylemişdir.

İrânîler yekdiğerine düşüb gavga etmekde olduklarından ve matlûb-ı devlet olan Basra istihlâsı dahi husûl bulduğundan tabî'atıyla İran muhârebesi bertaraf oldu.

Rusya ve Nemçe'ye İ'lân-ı Sefer

Kaynarca Mu'âhedesi sîne-i devlet-i mecrûh edüb Kırım istîlâsı da dağ-ı ber-bâlâ-yı dağ olmuş[14] iken taraf-ı düşmanda görülen neşv ü nemâ bi'l-akis hey'et-i İslâmiyye'de müşâhede olunan 'adem-i intizâm ve fıkdânî-i esbâb-ı vegâ çâr-nâ-çâr erkân-ı devleti sabr ü sükûta icbâr etmekde olmasıyla berâber Sultân Abdu'l-hamîd Hân hazretleri, vâsıl-ı sinn-i fütûr olduğundan ve bâ-husûs kemâl-i ver' ü takviye ile muttasıf ve sefer-i sâbıkda serhaddâtda bulunan sıbyân ü nisvânın giriftâr oldukları felâketlere vâkıf olduğundan vukû'-ı harbi istemez ve *zamânımda ibâdu'l-llâh pây-i mâl*

17

olacaksa Cenâb-ı Hakk rûhumu kabz eylesin deyu du'â eylerdi. Lâkin Rusya elçisinin nev-be-nev vâkı' olan tekâlîf-i tâkat-fersâsı ve İmparatoriçenin kemâl-i debdebe ü dârât ile Kırım'a gelmesi gayret ve hamiyyet-i âmiyâne ve ümmiyâne ile

[12] Metinde "istikbâl" şeklindedir.

[13] munzar: geriye bırakılmış, geciktirilmiş.

[14] dağ-ı ber-bâlâ-yı dağ olmak: yara üstüne yara olmak.

mutassıf olan Sadr-ı a'zam Yusuf Paşa'nın ve âna peyrev olan erkân ve hüddâmın sabr ü ârâmlarını ihrâk ü ifnâ edüb İngiltere ve Prusya elçileri dahi kendü devletlerinin politikaları îcâbınca saltanat-ı seniyyeyi harbe teşvîk etmekde idiler. Rusya İmparatoriçesi kendi hesâbınca seferin bir müddet daha te'ahhuru arzusunda olduğundan ibrâz-ı refk ü mülâyemet içün elçisine ta'lîmât göndermekde olduğu hâlde re'îs-i vükelâsı bulunan Potemkin, Kırım ve Basarebya ve Lehistan'ı birleşdirüb hükümdâr olmak mâl-i hülyâsında olduğundan vukû'-ı harbe mütehâlik ve elçi ise ânın tahsîl-i rızâsına münhemik olmasıyla zâhiren ibrâz-ı mülâyemet ve hakîkatde istilzâm-ı seferi mutazammın harekâta nasb-ı nefs-i mefsedet eylediğine mebnî tarafeyn hükümdârlarının marzîsi değil iken muktezâ-yı kader, emr-i sefer mukarrer oldu. Binâ'en aleyh 'akd olunan meclis-i meşveretde sadr-ı a'zam küşâd-ı seferi iltizâm edüb, Şeyhü'l-islâm Müftüzâde Ahmed Efendi sûret-i mümâşât gösterdiğinden ve re'y-i hilâfda bulunan ekâbir, sadr-ı müşârün ileyhin çehre-hıraş-ı âzârı olmasından vehm-nâk olduklarından bin iki yüz bir senesi Şevvâl-i şerîfinde (Temmuz 1787) i'lân-ı harbe karâr verildi. Hattâ evvelce Aynalıkavak Kasrı'nda 'akd olunan meclis-i mükâlemeyi verâ-yı bâb-ı hafâdan Sultân Abdu'l-hamîd Hân hazretlerine ismâ' ve Rusya elçisinin izhâr eylemekde olduğu ru'ûnete bi'z-zât kesb-i ıttılâ' ile teheyyüc-i urûk-ı gazab ü gayret etdirilmiş ve bu kerre dahi verilen fetvâ-yı şerîfe mûcebince i'lân-ı harb olunmak zarûrî olduğu ve te'hîri mûcib-i mehâfât olacağı sadr-ı a'zam tarafından ifâde olunarak ister istemez kabûl ve tasdîke icbâr edilmişdir. Şehriyâr-ı müşârün ileyh hazretleri*: Eğer sefer olmazsa tahtında oturamazsın diyorlar ve Moskov gemileri bi'l-iltizâm Sarayburnu'nda yatub kasden ve tahkîren bî-edebliğe cür'et ediyorlar deyu söylüyorlar lâkin ben öyle şey görmedim* dedikleri menkûldür.

'Akd-ı meclis-i umûmî olunduğu gün -ki bin iki yüz bir (1787) senesi Şevvâl-i şerîfinin yirmi sekizinci günüdür- Rusya elçisi, Bâb-ı 'Âli'ye ihzâr ve teneffüs odasına ik'âd olunub mevâdd-ı münâza'un fîhâdan[15] evvelâ Boğdan'da mukîm Moskov konsolosu müfsid bir adam olmağla bilâ- tevakkuf memâlik-i mahrûseden kaldırılması; sâniyen Tiflis Hân'ı Erekli Hân hakkında Rusya Devleti'nin da'va eylediği sahâbet, mugâyir-i ahd olub Tiflis'de Moskov 'askerinin bulunması dahi iki seneden berü Çıldır ve Gürcistan taraflarında envâ' şûriş ü ihtilâle bâdî olduğundan Rusya 'askerinin ol havâlîden

18

çekilmesi sâlisen İstanbul'dan mürûr ve ubûr eden Moskov gemileri memnû'âtdan mal aldıkları muhakkak olmağla bilâ-istisnâ yoklanması; râbi'an altı ay mukaddem Yaş'dan firâr eden Boğdan Voyvodası Aleksandırı'nın Rusya Devleti'ne ilticâ eylediği tahkîk kılınmış olduğundan taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'ye redd ü teslîm

kılınması; hâmisen ber mûceb-i ahd Özü ahâlîsine verilmesi meşrût olan tuzun i'tâsında tereddüd kılınmaması; sâdisen Rusya memâlikinde bulunan Devlet-i 'Aliyye tüccâr ve tebe'asının himâyesi zımnında Rusya memleketlerinde cânib-i saltanat-ı seniyyeden me'mûrlar ikâmesi kat'iyyen matlûb-ı devlet olduğu şifâhen ve bi'l-vâsıta ifâde olundukda elçi-i mûmâ ileyh *devletinden istîzân etmedikce cevâb veremeyeceğini* beyân eylemekle ve bu dahi *vakit geçürmek maksadına mübtenîdir* denmekle elçi-i mûmâ ileyh ber mu'tâd Yedikule'de bi't-tevkîf i'lân-ı sefer olundu. Sadr-ı a'zam tedârükât-ı seferiyye ile iştigâl eylemekde olub alâmet-i hareket olan tuğ ihrâcı resmi icrâ olunduğu gün Nemçe elçisi bir kıt'a takrîr gönderüb Moskovlu ile olan ittifâkları hasebiyle anlar dahi i'lân-ı harb eylediklerini beyân ve pasaportunun i'tâsını dermiyân eylemekle bu keyfiyyet sadr-ı müşârün ileyhe mûcib-i dehşet ü telâş olmuşsa da izhâr-ı tecellüdden başka çâre kalmadığından Nemçe Devleti hakkında cânib-i saltanat-ı seniyyeden fevka'l-'âde ri'âyet ve müsâ'ade ibrâz olunmuş iken bilâ mûcib nakz-ı ahd eylediği hakkında kaleme alınan i'lân-nâmenin düvel-i mu'azzamaya irsâliyle beyân-ı hâl kılındı. Bunun üzerine huzûr-ı hümâyûnda 'akd-ı meclis olunub ordu-yı hümâyûnun kangı cânibe teveccühü muktezî idüğü müzâkere olunmuş ise de bir netîce istihsâl olunamamağla Edirne'ye ba'de'l-vusûl îcâb-ı hâle göre hareket olunmağa karâr verildi

Ve bin iki yüz senesi Cemâziye'l-evvel'inde (Mart 1786) Serdâr-ı ekrem Yusuf Paşa Sancak-ı şerîfi ve sunûf-ı 'askeriyyeyi mustashiben Der-sa'âdet'den kıyam ve Edirne Sahrâsı'na rabt-ı tınâb-ı hıyâm eyledi. Yüz seneden beri Sırbistan re'âyâsının dimâğına hevâ-yı istiklâl su'ûd eylemiş olduğundan Nemçe seferleri vâkı' oldukca taraf taraf 'akd-ı cem'iyyet ile zirve-i 'isyâna urûc ve kat'-i turuk ü me'âbir[16] idegeldiklerinden ordu-yı hümâyûn Silistre taraflarına sevk olunduğu takdîrce Belgrad mahsûr hükmünde kalacağı mutâla'asını mebnî Rusya cânibinin cihet-i bahriyyesi Kapudân-ı Deryâ Gâzî Hasan Paşa'ya ve taraf-ı berrîsi İsmâ'il Ser-'askeri sadr-ı sâbık Şahin Ali Paşa'ya havâle olunarak mevkib-i hümâyûnun dahi ikisi ortası bulunmak üzere Vidin cihetine sevk olunması karârlaşdırıldı ve İsmâil ser-'askeri ma'iyyetine ve Özi ve Hotin ve Bender kal'aları muhâfazalarına sunûf-ı mütenevvi'adan yüz binden mütecâviz 'asker tertîb ve isrâ kılındı.

19

Nemçelülere Galebe

Nemçelüler evvel emrde Bosna'ya ta'arruz etmişler ise de irsâl eyledikleri kuvve-i müfrezeler münhezim olmağla Belgrad'ın muhâsarasına niyet eylemişler

[15] mevâdd-ı münâza'un fîhâ: anlaşmazlık konusu olan maddeler.

[16] kat'-i turuk ü me'âbir: geçitleri ve yolları kesmek.

idi. Lâkin mevkib-i sadr-ı a'zamînin Vidin'e doğru teveccühünü istimâ' eylediklerinde karantina mevkı'i olub Nezâret denilen kasabaya ve gerüsünde vâkı' Mehâdiye Boğazı'na istihkâmât inşâsıyla müterakkıb-ı müdâfa'a ü encâm-ı kâr oldular. Ordu-yı hümâyûn Vidin Sahrâsı'na lede'l-vusûl iki yüz iki senesi Zi'l-ka'de'sinde (Ağustos 1788) ve Vidin Ser-'askeri bulunan Melik Paşa Kethüdâsı Hasan Paşa -ki Cenâze Hasan Paşa dahi derler- Kalafat tarafına imrâr ve oradan Nezâret üzerine irsâl olunmağla muhârebât-ı şedîde vukû'uyla istihkâmât-ı mevcûde zabt ve 'asâkir-i düşman tard kılındı. Sadr-ı a'zam Sancak-ı şerîfi ve ordu-yı hümâyûnun ağırlığını Vidin Sahrâsı'nda bırağub 'asâkir-i müntehabe ile Fethü'l-İslâm Sahrâsı'na vârid olarak pey-der-pey ser-'asker ordusuna 'asker irsâl ve Mehâdiye Boğazı'nın teshîrine ikdâm olunmasını iş'âr edüb bi'l-âhire kendüsü dahi mürûr ve sâhil-i Tuna'da vâkı' İnlik nâm bir istihkâm-ı müşkîlü't-teshîri feth eyledi. Bundan sonra zorbâzu-yı mücâhidîn ile zikr olunan Mehâdiye Boğazı istihkâmâtı zabt ve gâyet sarb dağlara toplar ihrâcıyla ve Nemçe İmparatoru'nun kumandası tahtında olan büyük ordusu tazyîk olunarak 'asâkir-i muntazamadan müretteb olan öyle cesîm bir ordu ric'at ve firâra mecbûr olmağla 'asâkir-i İslâmiyye'nin ta'kibâtından küllî telefât ü zarâra giriftâr oldu. Belgrad ser-'askeri dahi Tuna'nın karşusunda vâkı' Pançova'ya 'asker imrâr eylemekle oradan Eflak hudûduna kadar sâhilen yirmi ve 'arzen kezâlik yirmi sâ'atlik arâzî -ki Banat Ovası nâmıyla ma'rûfdur- kâmilen zabt ü teshîr ve hâvî olduğu kurâ ü kasâbât yağma ve tahrîb kılındı. Bu muhârebelerde seksenden mütecâviz top ve 'asker ve ahâlîden elli binden ziyâde esîr ahz ü iğtinâm[17] olunmuşdur. Sadr-ı a'zam gâyet mukaddim ve gayûr bir zât olduğundan zabt ü teshîr olunan yerlerin terkîni havsala-i hamiyyetine sığıştıramamakla muhâfazaları esbâbına teşebbüs etmiş ise de mâl-ı ganâ'imle muğtenim olan cüyûş-ı İslâmiyye takım takım memleketleri cânibine rube-râh-ı firâr olduklarına ve rûz-ı Kāsım mürûr edüb Rusya tarafı dahi fenâlaşmakda idüğüne mebnî bi'z-zarûre bin iki yüz üç senesi Muharrem'inde (Ekim 1788) Tuna'yı berü tarafa geçüb şehr-i Safer'de Ruscuk meştâsına dâhil oldu ve Mehâdiye ve Nezâret taraflarında bırağılan müstahfızîn dahi Nemçelülerin muhâcemâtına tâb-âver-i mukāvemet olamayacaklarını idrâk ile mecbûr-ı ric'at oldular. Nemçelüler ibtidâ-yı seferde

dârü'l-emâre-i Boğdan olan Yaş şehri üzerine bir ordu sevk edüb Boğdan voyvodasını esîr ve şehr-i mezkûru zabt eylemiş oldukları hâlde Eflak Voyvodası bulunan Maroyani Bey, bezl-i emvâl ile haylice 'asker cem' etmiş ve İsmâ'il ser-'askeri tarafından dahi ma'iyyetine cüyûş-ı vefîre ta'yîn ve irsâl kılınmış olduğundan taraf taraf Nemçe memâlikine hücûm ile memâlik-i düşmanı pâ-mâl-i

[17] iğtinâm: ganîmet olarak almak.

cünd-i mansûr eylediğine ve Kuban Hânlığı nâmıyla Besarabya taraflarına me'mûr kılınan Şehbaz Giray dahi 'asker-i Tatar ile heybet-bahşâ-yı vürûd olduğuna binâ'en Nemçelüler Yaş'ı terke mecbûr ve hân-ı müşârün ileyh ile Canikli Ali Paşazâde Mikdâd Paşa şehr-i mezbûra dâhil olmuşlar idi.

İstilâ-yı Özi

Rusya Feld Mareşali Potemkin ma'iyyetine ta'yîn olan yüz yirmi bin kadar 'askerin seksen binini bi'l-istishâb Özi Kal'ası muhâsarasına azîmet ve yirmi beşer bin kişilik iki kuvve-i müfrezenin birini Yaş üzerine ve diğerini Hotin teshîrine sevk eyledi. Yaş üzerine me'mûr olan Moskovlulara bir Nemçe kuvve-i müfrezesi dahi munzamm olmağla, Şehbaz Giray Hân ve Mikdad Paşa işbu iki düşmana mukāvemet edemeyeceklerini derk ile İsmâ'il'e gelmeleriyle Yaş şehri tekrâr giriftâr-ı istîlâ oldu. Binâ-ber-în İsmâ'il ordusuyla Hotin beynine düşman haylûlet eylemiş olduğundan, imdâd ü i'âne kapuları mesdûd olmağla bir aydan mütecâviz müdâfa'adan sonra Hotin Kal'ası dahi a'dâ eline girdi. Özi Muhâfızı Mehmed Paşa ibtidâ-yı seferde Kılburun Kal'ası'nı zabt etmek dâ'iyyesiyle üç beş bin kadar 'askeri ufak kayıklar ile karşuya geçürüb Moskovlular gerüye çekilmekle işbu hud'a-yı harbiyyeye firîfte olarak tekrâr 'asker getürmek içün kayıklar 'avdet eyledikde Moskovlar külliyetle hücûm eylediğinden 'asâkir-i İslâmiyye döğüşe döğüşe vâsıl-ı rütbe-i şehâdet ve bu keyfiyyet Özi'de müctemi' olan 'askerin kılletine ve za'af-ı kalbine 'illet olduğundan muhâfız-ı müşârün ileyh tebdîl ve İsmâ'il ordusundan 'asâkir-i cedîde irsâliyle bazû-yı iktidârları teşdîd kılınmışidi.

Kapudân-ı Deryâ Gâzî Hasan Paşa donanma-yı hümâyûn ile Özi pîşgâhına vâsıl olub lâkin sular sığ olmak hasebiyle büyük gemiler kal'aya takarrub edemediklerinden müstashibi olduğu *ince donanmayı* sevk edüb birkaç gün muhârebe olundu. Moskovluların *ince donanması* kesret üzere olmağla ve taraf-ı İslâm'dan sığ mahallere vaz' olunan nişânlar bir takrîble düşman tarafından

21

tahvîl olunarak süfün-i 'Osmâniyye'nin hatt-ı hareketlerini şaşırtmış olmalarıyla merâkib-i İslâmiyye'nin ekserîsi sığlara oturub kimisi muhterik ve kimisi eyâdî-i a'dâya giriftâr oldu. Ba'dehu Rusyalularun büyük donanması Sivastopol Limanı'ndan hurûc ile berülere doğru gelmekde idükleri istihbâr olunduğundan Kapudân Paşa donanma-yı hümâyûnu kaldırub üzerlerine varmış ve bi'l-muhârebe yine mezkûr limana firâra icbâr eyledikden sonra Özi pîşgâhına 'avdet eylemişse de İstanbul'dan taleb eylediği süfün-i sagîre ile 'asâkir-i cedîde müddet-i medîde lodos rüzgârı esmemesinden nâşî Karadeniz Boğazı'ndan hareket ve donanma-yı hümâyûna iltihâka müsâra'at edemediklerinden ve mevsim-i şitâ dahi takarrub

etdiğinden bi'z-zarûre Kapudân Paşa 'avdete mübâderet ve iki yüz üç senesi Safer'inde (Kasım 1788) Der-sa'âdet'e muvâsalat eyledi.

Moskovlular Özi Kal'ası'nı kemâl-i germi ile tazyîk etmekde oldukları hâlde donanma-yı hümâyûnun 'avdetinden sonra Kılburun ve Hoca Bey ve sâ'ir sâhillere istihkâmât inşâsıyla bahren dahi muhâsarayı teşdîd edüb hikmet-i hüdâ bu seneki kış kırk elli seneden beri görülmedik sûretde şedîd olduğundan gerek İstanbul'dan ve gerek Rusçuk'da meştâ-nişîn olan ordu-yı hümâyûndan ve daha akreb bulunan İsmâ'il ordusundan bu vechile i'âne ve imdâda çâre bulunamadı. Rusyalıların vâkı' olan hücûmları telefât-ı kesîreyi mü'eddî olmakda ise de Mareşal Potemkin her dürlü müşkilât ve zâyi'âta tahammül ederek teshîr-i kal'aya nasb-ı nefs-i ikdâm eder idi. Özi Nehri müncemid[18] olmak ve kal'anın o ciheti sehlü't-teshîr bulunmak hasebiyle iki yüz üç senesi Cemâziye'l-evvel'inde, -ki erba'înin yirmi altıncı günüdür- (Şubat 1789), lâ-yu'ad nerdübanlar ile hücûm edüb eğerçi cüyûş-ı İslâmiyye kal'a bedenlerinde müdâfa'a-i dilîrâne ile yirmi bin Moskovlu tepelemiş ise de 'asker-i düşman biter tükenir derecede olmadığından bi'l-âhire kal'a-yı zabt eylediler ve Potemkin üç gün nehb ü gârete ruhsat vermekle yirmi beş bin kadar 'asâkir ve ahâlî garîk-i lücce-i şehâdet oldu[19].

İrtihâl-i Sultân Abdu'l-hamîd Hân-ı Evvel ve Cülûs-ı Sultân Selîm Hân-ı Sâlis

Özi istîlâsı 'âmme-i ehl-i İslâm'a mûcib-i endûh ü melâl olduğu misillü Sultân Abdu'l-hamîd Hân hazretlerine dahi ziyâde te'sîr eylemekle ayş-ı zindegânileri günden güne mütegayyir olarak nihâyet bin iki yüz üç senesi Receb-i şerîfin on ikinci günü (8 Nisan 1789) vâsıl-ı riyâz-ı cennet

22

ve birâderzâdeleri Sultân Selîm Hân-ı Sâlis hazretleri câlis-i taht-ı saltanat oldular.

Şehriyâr-ı merhûm hazretleri yüz otuz yedi (1725) tarîhinde mütevellid ve seksen yedi (1774) evâhirinde nâ'il-i dihîm-i 'Osmânî olub on beş buçuk seneden mütecâviz pâdişahlık etmişdir. Vera'[20] ü takvâ ile muttasıf ve ibâdu'l-llâh hakkında şefkat ü merhameti müsellem bir sultân-ı velâyet-şi'âr olub *Kara Silâhdâr* dimekle meşhûr Seyyid Mehmed Paşa ve Cezâyirli Hasan Paşa ve kerîmeleri Dürr-i Şehvar Hanım zevci Nazîf Efendi ve enderûn ricâlinden ba'zı mü'temen ü mu'temedlerinin ilkā'âtı mûcebince hareket ederler ve sadr-ı a'zamlara istiklâl-i tâmm verüb ma'rûzâtlarını redd etmezler idi. Ancak safvet-i kalblerinden ve

[18] müncemid: donmuş.

[19] garîk-i lücce-i şehâdet olmak: şehitliğin engin denizinde boğulmak.

[20] vera': haramdan sakınma, takvâ.

desâ'is-i kevniyyeye 'adem-i vukûflarından nâşî teşhîs-i ağrâz husûsunda çendân mahâretleri olmamağla câ-be-câ vâkı' olan ilkā'ât-ı müzevvirâneyi sıhhate haml idegelmişlerdir.

Sultân Selîm Hân hazretleri genc ve sâhib-azm bir pâdişâh olmağla ve ıslâh-ı mesâlih-i devlet hakkında olan muvaffakiyetsizliği, hâkân-ı sâbıkın ihtiyarlığına haml edenler kendüsünden ümidvâr bulunmalarıyla: *Esbâb-ı galebenin tahsîli ve umûr-ı mühimmenin tanzîmi içün her dürlü fedâkarlığı ihtiyâr edeceklerini* sâdır olan hatt-ı hümâyûnlarında beyân ü tavzîh edüb tefekkud-ı umûr zımnında dâ'imâ tebdîl gezerler idi.

Pederleri merhûm ekseriyâ *suyolcu* kıyâfetinde ve ammîleri merhûm dahi ba'zen *suhte* hey'etinde geşt ü güzâr[21] buyurdukları misillü Sultân Selîm hazretleri gâliben humbaracı kıyâfetini ihtiyâr buyurdukları menkûldür. Şehzâdelikleri evânda taraf-ı hümâyûnlarına müntesib bulunanları menâsıb-ı münâsibe ile tatyîb ve birinci lalaları Mahmûd Bey'i vâlide kethüdâlığı ve ikinci lalaları Veli Şemse'd-dîn Bey'i kapucular kethüdâlığı ile taltîf buyurdukları misillü Halîl Hamîd Paşa mâddesinde zî-medhal bulunan Tersâne Emîni Hacı Selîm Ağa'yı ve oğlu olan Vezîr Kethüdâsı Nazîf Efendi'yi i'dâm etdirdiler. Kapudân-ı Deryâ Gâzî Hasan Paşa dahi bu cümleden ise de mesbûku'l-hıdme gâzî bir vezîr olduğundan yalnız 'azliyle iktifâ ve İsmâ'il ser-'askerliğiyle ordu-yı hümâyûn cânibine isrâ kılındı. Hattâ ol 'asrı idrâk edenlerden menkûldür ki müşârün ileyhin dâ'iresi halkı dört beş bin kişiden mürekkeb olub, İstanbul'dan hareket eylediği gün Sultân Selîm hazretleri Kağıdhâne Köşkü'nden alayını temâşâ buyurmuşlar Kasr-ı hümâyûn hizâsına geldiğinde müşârün ileyh zemîn-pûs-ı temennâ oldukdan sonra 'âdet-i 'asr üzere kürk giydirilmek içün derûn-ı kasra[22] da'vet olundukda: *Daha bir hıdmetimiz sebkat etmedi. İnşa'e Allâhu*

23

ta'âlâ hıdmet eder ve nâ'il-i iltifât oluruz diyerek atını sürüb ve derhâl elbise-i resmiyyesini seferî kıyâfetine tahvîl edüb 'askerinin içüne karışmış ve tekrâr da'vete teşebbüs kılındı ise de ol vakte kadar karşuki dağda 'askerinin önünde gitmekde idüğü müşâhede olunmuşdur. Reviş-i hâle ve bu rivâyete bakılınca ânın hakkında dahi su'i-kasd melhûz olduğu hâlde kesret-i hadem ü haşemî ve kıdem-i hıdmet ü haysiyyeti bir dereceye kadar iğmâz-ı 'aynı mûcib olmuşdur.

Sadr-ı a'zam Yusuf Paşa gâyet gayûr ve mukaddim ve tehdîdini îkā'a kādir bir zât olub hattâ şiddet-i şitâ münâsebetiyle Özi Kal'ası'na imdâd ü i'âne tarîkleri mesdûd oldukda üç bin nefer müntehab süvârîye kışlık elbise yapdırub bi'z-zât

[21] geşt ü güzâr: gezip tozma, gezme.

[22] derûn-ı kasr: köşkün içerisi.

imdâda gitmek üzere iken istîlâ vukû'uyla bi'z-zarûre te'ahhur etmişidi. Mevsim-i bahârın hulûlu cihetiyle taraf taraf tecemmü' etmekde olan 'asâkiri yoklamak içün gâh Yergöğü'ye geçüb ve gâh Tuna sâhillerini geşt ü güzâr edüb levâzım-ı harbiyyenin tanzîm ü tedârükiyle meşgûl olduğu hâlde bin iki yüz üç senesi Ramazân'ında (Mayıs 1789) hıdmet-i sadâret ü sipâhsalârî Vidin Ser-'askeri Kethüdâ Hasan Paşa'ya tefvîz ve zikr olunan ser-'askerlik dahi müşârün ileyh Yusuf Paşa'ya ihâle kılındı. Çünki kapucular kethüdâsı olan Veli Şemse'd-dîn Bey 'asr-ı sâbıkda gördüğü mu'âhazeleri Yusuf Paşa'dan bilüb gâyet bagîz[23] ve böyle bir vakt-i müzâyakada tebeddül-i sadâretden taraf-ı saltanat-ı seniyyeye 'ârız olacak mazarratı idrâkdan 'âciz olmağla mühr-i cedîd-i sultânîyi ve ibkā-yı sadâreti mutazammın hatt-ı pâdişâhîyi îsâle me'mûren ordu-yı hümâyûna geldikde Yusuf Paşa her ne kadar tatyîb ve te'lîfe sa'y etmiş ise de ağrâz-ı zâtiyyesinin teskînine muktedir olamadığından ba'de'l-'avde paşa-yı müşârün ileyhin sene-i sâbıkada Nemçe'den alınan üserâ kızlarından mütemetti'[24] olmak gibi ahvâl-i zâtiyyesini ve şundan bundan istimâ' eylediği ba'zı kabâyih-i vâkı'a ü gayr-ı vâkı'asını i'zâm ve zât-ı şâhâneyi iğzâb ederek 'azl ü tebdîlini istihsâl eyledi. Lâkin çok geçmeksizin Sultân Selîm hazretleri mîr-i müşârün ileyhin umûr-ı mühimmede istihdâma liyâkatı olmadığını tefattun etmekle nazar-ı iltifâtdan ıskāt buyurdular. Vâkı'an Yusuf Paşa seferin muktezî olduğu mühimmât ve müşkilâtı lâyıkıyla tedkîk ve erbâb-ı vukûfun sözlerine iltifât etmeyerek 'ale'l-'acele i'lân-ı harb eylemesinden nâşî muhtî ise de hadd-i zâtında mukaddem ve gayr-ı meftûr ve tehdîdini îkā'a kādir olduğundan aslah-ı mevcûd ve Prusyalular ile 'akd-ı ittifāk ederek sebeb olduğu harbin zararsızca hitâm-pezîr olması hakkında bezl-i mechûd eylemekde idüğü meşhûd idi. Yerine intihâb olunan adamın

24

rüchânı ve ne yapabileceği muvâzene olunmaksızın Şemse'd-dîn Bey gibi bir budelânın sözüyle müşârün ileyhin 'azli Devlet-i 'Aliyye içün zâyi'ât-ı azîmeyi mü'eddî olduğu vûkû'ât-ı âtiyye ile ma'lûm olur.

Buze Bozgunu

Sadr-ı cedîd sene-i sâbıkada Mehâdiye ser-'askeri iken muvaffak olmuş ise de Serdâr-ı ekrem bulunan Yusuf Paşa'nın 'ale't-tevâlî 'asker ve mühimmât yetişdirmesi ve mükerreren bi'z-zât mevkib-i ser-'askerîye gelüb temşiyyet-i mehâmm eylemesi a'zam-ı esbâb-ı feth ü zafer olmuşidi. Emr-i azîm-i sadâret, müşârün ileyh Cenâze Hasan Paşa'nm dûş-ı bî-iktidârına tahmîl[25] olundukda ne yapacağını şaşırub erkân-ı devletin akvâline ma'kûl ve münâsib demekden gayrı

[23] bagîz veya bâgiz: buğz eden, düşmanlık yapan.

[24] mütemetti': faydalanan.

[25] dûş-ı bî-iktidâr: iktidarsız omuzuna yüklemek.

çâresi kalmadı. Sultân Selîm Hân hazretleri ise genc ve gayûr ve kurenâsının lâf ü güzâflarını ve asl ü esâsdan 'ârî tedâbîr-i bî-ma'nâlarını sahîh zannıyla mağrûr olduğundan ordu-yı hümâyûnun Eflak tarafına geçüb Moskov ve Nemçelüleri tedmîr ve taht-ı muhâsarada bulunan Bender ve Akkirman kal'alarını tahlîs eylemesi zımnında serdâr-ı ekremi tazyîk eylemekde idi. Binâ'en aleyh iki yüz dört senesi Muharremi (Kasım 1789) -ki eyyâm-ı harîf idi-, ordu-yı hümâyûn ile Ruscuk'dan hareket ve Maçin taraflarından Tuna Nehri'ni kayıklar ile mürûr ve Bunda Nehri'nden dahi ubûr olunub Fofşan civârında bir mevkı' ittihâz olundu ise de ilerüde daha münâsib bir yer bulmak ihtimâliyle mevkib-i hümâyûnun kâffe-i süvârîsi Kemankeş Mustafa Paşa refâkatiyle ilerüye sevk kılınmışidi. Mevkib-i hümâyûndan takrîben iki sâ'atlik ilerüde Nemçelü'nün bir kuvve-i müfrezesine tesâdüf olunub kā'ide-i harbiyye üzerine gerü çekilmek muktezî iken harbe mübâşeret kılınmasıyla ve yalnız süvârînin top ve tüfenk karşusunda pây-dâr olamaması tâbî'i olmasıyla yavaş yavaş gerüleyerek mevkı'-i ordu-yı hümâyûna geldiler ve bu aralık bir Rusya fırkası dahi zuhûr ve hücûm eyledi ki işbu iki düşman fırkalarının cümlesi otuz bin kadar mükemmel ve müretteb 'askerden ibâret idüğü mervîdir. Beş buçuk sâ'at kadar muhârebe olunub ancak ber-vech-i muharrer süvârîyân-ı İslâm der-ceng-i evvel zedelenmiş olduğundan piyâdegânın cenâheynini muhâfazaya kādir olamamalarıyla ordu-yı hümâyûn giriftâr-ı kesr ü inhizâm olarak üftân ü hîzân[26] Buze Nehri'nden ubûr eylemek sadedinde iken pek çok insan ve hayvân ve mühimmât ve hattâ Re'îsü'-l küttâb Hayri Efendi dahi gark-ı âb-ı 'adem oldular. Bu inhizâm sebebiyle taht-ı muhâsarada bulunan Bender ve Akkirman kal'aları Moskovlu tarafından ve Belgrad hısn-ı hasîni Nemçelü cânibinden giriftâr-ı kemend-i istîlâ

25

oldu. Moskovluların büyük ordusu İsmâ'il üzerine hücûm edüb ser-'asker bulunan Cezayirli Hasan Paşa evvelâ hâricde mukābele ba'dehu verâ-yı istihkâmdan müdâfa'a ederek Moskovlular külliyetlü telefâta giriftâr ve münhezimen 'âzim-i semt-i firâr oldukları ahbâr-ı sârresi[27] ordu-yı hümâyûnun ric'atı evânda vârid olmağla nev'ummâ mûcib-i tesliyet oldu. Sadr-ı a'zam Cenâze Hasan Paşa mevkib-i hümâyûna meştâ ittihâz olunan Şumnu'ya duhûlünü müte'âkıb 'azl ve Cezayirli Hasan Paşa mesned-i sadârete nasb olunub ibtidâ-yı sadâretinde mukaddemâ *vire* ile Bender, Akkirman ve Kili kal'alarını teslîm eden Tayfur Paşa ve ekser ümerâyı katl eyledikden sonra Şumnu'ya vusûlünün üçüncü günü Kethüdâ Süleymân Reşid Efendi ile Mektûbî Emin Efendi'yi dahi bağteten i'dâm eyledi. Bu bâbda rivâyât-ı adîdeye tesâdüf olunub akla karîbi sadr-ı sâbıkın cerbezesizliğinden nâşî iş

[26] üftân ü hîzân: düşe kalka.

[27] ahbâr-ı sârr: sürûr veren, sevinç veren haberler.

bunların elinde bulunduğundan hezîmet-i sâbıkanın sebebi kendülerine atf olunarak te'dîbleri taraf-ı pâdişâhîden irâde buyurulmuş olması ve sadr-ı cedîdin dahi adâvet-i sâbıkası bulunması kaziyyeleridir. Sadr-ı müşârün ileyhe evvel emirde istiklâl-i tâmm verilmiş iken çok geçmeksizin mübâyenet-i efkâr zuhûruyla icrâ'at ve ma'rûzâtı taraf-ı hümâyûndan redd ü ibtâl olunmağa başladı. Her ne hâl ise Evvel-bahar içün tedârükât-ı harbiyye ile meşgûl bulunduğu ve seksen yaşını mütecâviz olduğu hâlde sadâretinin dördüncü ayı olan iki yüz dört Receb'inin on dördüncü günü (30 Mart 1790) humma-yı muhrikadan Şumnu'da vefât eyledi. Mehîb[28] ve hûn-rîz bir vezîr-i gâzî idi. Rahmetu'l-llâhi aleyh. Selanik'de ol vakitleri müdrik bir pîrden istimâ' olunmuşdur ki: *Evrenoszâdelerden Fâtihân nâzırı olan Ahmed Bey sefere me'mûr olmağla kendüsü ve 'askeri hazırlanub sancaklar dikilmiş ve vakt-i hareket hulûl eylemiş olduğu hâlde mîr-i müşârün ileyh ayak sürüyüb vakit geçirmekde olmasına kimse bir ma'na veremez iken nâgâh Cezayirli Hasan Paşa'nın vefâtı şuyu' buldukda derhâl hareket ve ordu-yı hümâyûn cânibine sevk- i semend-i azîmet etmiş olmağla sebeb-i te'ennî sadr-ı merhûmun mehâbeti havfı olduğu anlaşılmışdır.* Ordu-yı hümâyûn erkânı dahi kemâl-i dehşet içünde bulundukları hâlde merhûm-ı müşârün ileyhin vefâtıyla tahsîl-i hayat-ı cedîd eyledikleri menkûldür.

Makām-ı sadârete birisinin intihâbı husûsu Enderun ricâli ve Kā'im-mâkām Paşa ve Şeyhü'l-islâm Efendi beyninde bi'd-defe'at müzâkere olunub lâkin mütâla'a-i encâm-ı kâr ile hiçbirisi bu emr-i azîme re'y veremediklerinden nihâyet kur'a-i şer'iyye ile intihâbına karâr verilmekle Ruscuklu Şerîf Hasan Paşa'nın sadâreti muvâfık-ı kur'a-i takdîr düşdü. Müşârün ileyh bin yüz seksen iki (1768)

26

seferinde Ruscuk a'yânlığından rütbe-i vezârete nâ'il ve hitâm-ı seferden sonra ötede berüde ikāmete me'mûriyetle servet ü sâmânı zâ'il olub bu seferde Rahova muhâfazasına me'mûr edilmişidi. Binâ'en aleyh haysiyet-i zâtiye ve zamâniyyeden ârî bir zâtın sadâreti ne kendüsünün ve ne de hiç kimsenin asla hâtırına zuhûr etmez iken sâ'ik-i takdîr böyle bir sûret-i gayr-ı melhûze tasvîr eyledi.

Vukû'-ı Nusret Der Yergöğ

Bükreş'de bulunan Nemçe ordusu kumandanı Koburg kırk bin kadar 'askerle Yergöğ Kal'ası'nı muhâsara edüb sadr-ı müşârün ileyh dahi kemâl-i gayret ü ikdâm ile ordu-yı hümâyûndan ve Ruscuk havâlîsinden pey-der-pey 'asker ve mühimmât irsâliyle takviye-i bazu-yı mücâhidîn eylediğinden bi'l-âhire 'asâkir-i düşman hezîmet-i fâhişeye giriftâr ve elli kadar top ve humbara ve külliyetlü

[28] mehîb: heybetli, azametli.

cebehâne ve mühimmât terk ederek reh-rev-i semt-i firâr olmalarıyla bu muzafferiyet ve müte'âkıben Nemçelü ile 'akd-ı mütârekeye muvaffakiyet sadr-ı müşârün ileyhe bâ'is-i memdûhiyet olmuş iken ber vech-i âtî Mavroyani Bey'i katl eylemesi mukaddime-i nekbeti oldu. Çünki mîr-i müşârün ileyh müddet-i medîde *Tersâne Tercümanlığı*'nda bulunmağla Cezâyirli Hasan Paşa'ya müntesib olub ânın himmetiyle 'asr-ı Abdu'l-hamîd Hânî'de Eflak Voyvodası nasb olunmuş idi. Hadd-i zâtında cerî' ü cesûr ve gayûr bir zât olmağla sefer zûhurunda hazîne-i servetini açup ma'iyyetine ta'yîn olunan 'asâkir ve kendüsünün cem' edebildiği bahadırlara îsâr ederek şöhret ü şânı ol havâlîyi doldurmuş[29] ve Mehâdiye Muhârebesi hengâm(ın)da taraf taraf Nemçe memâlikine hücûm ile kesb-i muzafferiyet ve ordu-yı hümâyûna küllî hıdmet etmişdi. Buze Bozgunu'ndan sonra Eflak'da pây-dâr olamayub birkaç bin adamıyla Ziştovi tarafına mürûra mecbûr olmuşidi. Yanında külliyetli mücevherât bulunmak şâyi'asına mebnî sadr-ı a'zam anları gasb etmek tama'ına düşüb bî-çâreyi dimağında hıyânet olmak ve müteheyyi-i firâr bulunmak üzere taraf-ı pâdişâhîye 'arz ve i'dâmına irâde istihsâl eylemekle ol havâlîde bulunan me'mûrîn ile etrâfını bi'l-ihâta katl ü i'dâmına zafer buldu. Şu kadar var ki mîr-i müşârün ileyh mukaddemâ Efendisi olan Petraki'nin familyasından darphâne sarrafı bulunan diğer Petraki'ye adâvet ve gamz ü si'âyetle katl etdirme derecesine kadar mücâseret edüb hattâ Eflak Bey'i olduğu gün alay ile bâb-ı hümâyûndan hurûcunda sarrâf-ı merkûmun ser-i maktû'ını seyr eylemiş ve kendüsü dahi bi'l-âhire misliyle mücâzât görmüşdür.

İstilâ-yı İsmâ'il

Seksen iki (1768) seferinde İsmâ'il mevkı'inin ehemmiyeti tahakkuk eylediğine mebnî ba'de'l-musâlaha gâyet

27

metîn ü cesîm bir kal'a binâ ve techîz ü teslîhine i'tinâ olunub işbu seferde 'asâkir-i külliyye ile tahsîn olunmuş ve hudûd-ı İslâmiyye'nin en mühim istinâdgâhı bulunmuş idi. Geçen sene Rusyalıların hücûmunda ol vakit İsmâ'il Ser-'askeri bulunan Cezayirli Hasan Paşa'nın seyf-i satvetiyle münhezimen ircâ' olunmuşlar iken bu sene daha mükemmel kuvvet ve kemâl-i şiddetle muhâsara eylediler. Sadr-ı a'zam iken yüz dört senesi Zi'l-ka'de'sinin dördüncü (16 Temmuz 1790) ve Temmuz'un (on) altıncı günü ordu-yı hümâyûnla Şumnu'dan hareket ve Rusya üzerine tevcîh-i veche-i azîmet etmiş iken Nemçelülerin Yergöğ'de mübtelâ oldukları inhizâm sebebiyle anların üzerine savlet olunmak daha suhûletlü göründüğüne mebnî tahvîl-i niyet ve Ruscuk'dan Yergöğ cânibine mürûra mübâderet eyledi. Ancak müte'âkıben Prusyalular hudûd-ı sâbıka esas olmak üzere

[29] Metinde "doldurulmuş" şeklindedir.

Avusturya Devleti'ni musâlahaya icbâr ü ırzâ ve 'akd-ı mütâreke senedlerini imzâ eyledikleri haberi vârid olmağla Yergöğ Sahrâsı'nda elli gün kadar imrâr olunan vakt, evân-ı harbi izâ'adan başka bir şey'i müfîd olmadı. Ba'dehu ordu-yı hümâyûn Ruscuğa 'avdet ve Moskovlu üzerine azîmete tecdîd-i niyet olunub Silistre'ye kadar gidilmiş ise de mevsim-i şitânın hulûlü cihetiyle mevkib-i hümâyûnun ekser 'askeri dağılmış olduğundan husûl-ı maksada imkân ve iktidâr mefkûd olmağla bi'z-zarûre Şumnu meştâsına ric'at olunub fakat sadr-ı a'zam kemâl-i hayret ü dehşetinden nâşî bir mikdâr süvârî istishâb ve İsmâ'il'e imdâd eylemek hülyâsıyla Dobruca taraflarına doğru şitâb eyledi. Moskovlular Kili Kal'ası'nı istîlâ ve Tolçı ve İsakcı kasabalarını ihrâk eyledikden sonra beş altı aydan berü taht-ı muhâsarada bulunan İsmâ'il Kal'ası'nı berren ve nehren tazyîk edüb sadr-ı müşârün ileyh her ne kadar imdâd ve i'âneye dâmen-dermiyân olduysa da bir vechile muktedir olamadığına ve Moskovlular her dürlü telefâtı ihtiyâr ve kemâl-i şiddetle bi'd-defa'ât hücûma ibtidâr eylediklerine mebnî bi'l-âhire iki yüz beş senesi Rebî'ü'l-âhir'inin on altıncı (23 Aralık 1790) ve Kânûn-ı evvelin on birinci günü harben istîlâ eylemeleriyle tarafeynden yirmişer bin adamdan ziyâde telefât vâkı' olub hattâ Rusyalu'nun mu'teber bir generali ve muhâfız-ı kal'a Aydoslu Mehmed Paşa dahi kantara-i seyfden mürûr eyledi. Sadr-ı a'zam bu vak'a üzerine kemâl-i havf ü haşyetle sahrâlarda dolaşmakda iken 'azl ü katline irâde-i seniyye ta'alluk eylediğinden iki yüz beş senesi Cemâziye'l-âhire'sinin dokuzuncu (13 Şubat 1791) ve Şumnu meştâsına duhûlü günü katl ü i'dâm olunub Vidin Ser-'askeri bulunan Sadr-ı esbak Koca Yusuf Paşa sâniyen müttekā-pirâ-yı sadâret-i 'uzmâ oldu.

28

İsveç İttifâkı

İbtidâ-yı seferde Devlet-i 'Aliyye ile İsveç Devleti beyninde sulh ü harbde berâber olmak ve cânib-i saltanat-ı seniyyeden yirmi bin kise i'âne-i harbiyye verilmek üzere 'akd-ı ittifāk olunmağla devlet-i müşârün ileyha dahi harbe mübâşeret etmişidi. Vâkı' olan muhârebât-ı bahriyyede İsveçlü mazhar-ı galebe olmuş ise de muhârebât-ı berriyede ekseriyâ mağlub olageldiğine ve Devlet-i 'Aliyye orduları dahi mübtelâ-yı inhizâm olduğuna nazaran İsveç Kralı menvî-i zamîri olan istirdâd-ı memâliğe kudret-yâb olamayacağını ve Rusyalu ifsâdıyla dâhil-i memâlikinde dahi ba'zı muhâlif fırkalar zuhûr eylediğini müşâhede eylemesiyle ahdnâme-i ittifākın mugâyiri olarak iki yüz beş (1790) senesinde Rusyalu ile 'akd-ı musâlaha eyledi. Devlet-i 'Aliyye mebâliğ-i mev'ûdeye mahsûben bir mikdâr akçe i'tâ eylemiş olmağla buna mukābil Bahr-ı Baltık'da bulunan Rusya donanmasının Akdeniz'e gelememesi menâfi'ine destres oldu.

Prusya İttifâkı

Saltanat-ı seniyyenin i'lân-ı harb eylemesini müte'âkıb Prusya ve Fransa ve İspanya devletleri 'arz-ı tavassut edüb ancak Prusyalular işbu tavassutu 'akd-ı ittifâk ile te'yîd ü teşdîd ederek Prusya Devleti, Tuna'nın bu tarafında olan memâlik-i Devlet-i 'Aliyye'yi zâmin olmak ve Rusya ve Nemçe devletlerini bi't-tehdîd kabûl-i sulha icbâr ve bu sûret mümkin olamaz ise ikisine dahi i'lân-ı harb eylemek ve Devlet-i 'Aliyye dahi Prusyalu'dan gayri bir devlet tavassutuyla 'akd-ı sulh etmeyeceğini ta'ahhüd eylemek şerâ'itiyle tecâvüzî ve tahaffuzî ittifâk eylemeği taleb ederler ve *Fransalu'nun 'arz etdiği tavassut, mücerred rakîbleri olan İngilterelüyü Rusya İmparatoriçesi Katerina'nın nazarından ıskât eylemek içün Rusya Devleti'ne hıdmet eylemek efkârına mebnîdir* derler idi.

Fransalular ibrâz-ı hulûs ü meveddetle berâber yalnız 'arz-ı tavassut edüb Prusyalular içün: *Anların merâmı Devlet-i 'Aliyye'nin zimâm-ı idâresini yed-i idârelerine alub der-dest-i taksîm olan Lehistan'dan hisse-i cesîme ele geçirmek ve Rusya ve Avusturya devletlerini ihâfa ve tehdîd ve Devlet-i 'Aliyye ittifâkını bahalu satmak zımnındadır* deyu bast ü temhîd ve ezhân-ı erkân-ı devleti tahdîş ve teşvîş eyler idi. İspanyollar: *Bizim aslâ menfa'at-ı zâtiyye ve politikaca istifâdemiz olmayub mücerred insâniyete hıdmet ve bu vesîle ile tahsîl-i şân ü şeref eylemekden başka mütâla'amız yokdur* derler idi.

29

Tafsîlâtı *Cevdet Paşa Tarîhi*'nde mastûr olduğu üzere bu bâbda beyne'l-vükelâ envâ' mebâhis ve süferâ ile uzun uzun mücâvebât ve mükâtebât cereyân edüb tavassut edecek devletin oldukca tehdîdini îkā'a kādir olması lâzımeden ve İspanyalu muhârib olan devletlerden uzak mahallde bulunduğundan ânın tavassutundan semere-i nâfi'a me'mûl olmamağla zihinler Prusya ve Fransalu üzerinde kalub bi'l-âhire Prusya ittifâkı tercîh ve icrâ-yı îcâbı tashîh kılınmakda iken Sultân Selîm Hân hazretlerinin cülûslarıyla hava değişüb düşmanların def'-i tagallüb ü tasallutlarıyla Kırım'ın istirdâdı hülyâları teceddüd eyledi ve şehriyâr-ı müşârün ileyh hazretleri ahz-ı intikâm olunmadıkca sulha râzı olmadıklarını hutût-ı müte'addide ile i'lân buyurdular. Birkaç mâh mürûrunda Buze Bozgunu vukû' bulmağla nizâmsız 'asker ve fıkdân-ı mühimmât-ı seyr ü sefer ile galebe mümkin olamayacağı ve *kâr edeyim der iken zarâra uğranıldığı* cihetle Cezâyirli Hasan Paşa sadâretinde Prusya ittifâkı temhîd ve senedâtı imzâ ve te'âtî olundu. Anın üzerine Prusyalular, Nemçe hudûduna bir kuvve-i cesîme sevk ederek hudûd-ı kadîme esâsıyla 'akd-ı musâlahaya icbâr eylemeleriyle mütâreke olunub fakat Nemçelüler min-cihetin Rusyalu'ya mu'âveneti elden bırakmadıklarından musâlaha müzâkerâtını dokuz ay kadar sürükleyüb Devlet-i 'Aliyye'nin Avusturya hudûdlarında bulunan 'askerini Rusya üzerine sevk etmeğe meydân vermediler.

Muhârebe-i Maçin

Evvelbahâr hulûlünde Rusyalular Dobruca'ya geçüb îsâl-i hisâra mübâşeret ve 'asâkir müctemi' olmaksızın ol havâlîde bulunan cünûd-ı Muvahhidîn'e îkā'-yı perîşânî ü dehşet eylediklerinden sadr-ı a'zam iki yüz beş senesi Şevvâl-i şerîfinin sekizinci günü (10 Haziran 1791) ordu-yı hümâyûnu Şumnu'dan kaldırub Dobruca'ya doğru atf-ı zimâm ve Rumili Vâlîsi Mustafa Paşa'yı Ser-'asker nasb ederek ma'iyyetine 'asâkir-i külliye terfîkiyle Maçin'e i'zâm eyledi. Ser-'asker-i müşârün ileyh düşman Tuna tarafından zuhûr eder zanıyla topları o cihete ta'biye etdirmiş olduğu hâlde Moskovlular ol tarafdan bir mikdâr 'asker ibrâz ve kuvve-i mevcûdeleriyle arka tarafından yürüyüş etdiler. Kürd Alu[30] ve Tepedelenli Ali Paşa ve Cabbarzâde Süleymân Bey ve Karaosmanoğlu Mehmed Ağa kendülerine mensûb süvârî ile birkaç def'a düşman alaylarına hücûm ve ibrâz-ı şecâ'at ve celâdet etdiler ise de süvârî ile piyâdeyi müdâfa'a kābil olamadığından beş altı sâ'at kadar muhârebeden sonra 'asâkir-i İslâmiyye bir sâ'at kadar berüye çekilüb bu hengâmda mevkib-i

30

sadr-ı a'zamî dahi takarrub eylemişidi. Muhârebenin gâlibiyyet ve mağlubiyyeti lâyıkıyla ta'ayyün edemeyüb Rusyalular dahi külliyetlü telefât verdiklerinden anlar dahi pây-i dâr olamayarak Tuna'dan karşuya geçdiler. Sadr-ı a'zam Hırsova'ya 'avdet ve yeniden istikmâl-i esbâb-ı mukāteleye mübâşeret edüb çend gün sonra tetmîm-i mühimmât ile tekrâr Maçin Sahrâsı'na nasb-ı serâdikât-ı İslâm eyledi.

Muhârebe-i Bahriyye

Muhârebenin ikinci ve üçüncü seneleri Kapudân-ı Deryâ Giridli Hüseyin Paşa donanma-yı hümâyûnu bi'l-istishâb Karadeniz'e çıkub üç dört def'a Moskov donanmasıyla muhârebe eylemiş ve tarafeynden üçer beşer gemi telef olmuşsa da galebe-i mutlaka her iki cânibe de nasîb olmadığından hitâm-ı sefere kadar Karadeniz taht-ı emniyyete alınamamışdır.

İstilâ-yı Anapa

Mukaddemâ Çiçen kabîlesinden Şeyh Mansur nâmında bir zât zuhûr ve başına topladığı kabâ'il halkıyla ol havâlîde bulunan Rusya fırkaları üzerine hücûm edüb nâ'il-i fevz ü zafer olmağla velvele-i şöhreti 'âlemgîr olmuşdu. Sefer vukû'unda akvâm-ı Çerâkise'den istimdâd-nâmeler vârid olmasıyla Canikli Hacı Ali Paşa'nın oğlu Battal Hüseyin Paşa, Anapa Ser-'askeri nasb olunarak 'asâkir-i vefîre ile i'zâm kılındı. Çerâkise halkı hafîf süvârî demek olduğundan açıkdan 'asâkir-i muntazama-i düşmana mukābil olamayacakları mütâla'asına ve ordu-yı ser-

30 كوردعلو

'askerîyi nakle kâfi araba ve hayvan tedârüki müşkil idüğüne mebnî Battal Paşa Anapa'da ikāmet ve etrâfa fırkalar sevkiyle ta'cîz-i düşmana mübâşeret etmeği tasvîb eylemiş ve Rusyalıların birinci hücûmlarını def' etmiş olduğu hâlde taraf-ı pâdişâhîden behemehâl 'asâkir-i İslâmiyye'yi Kabartay içine sokması emr ü te'kîd ve hasekiyândan Cellâd Mahmûd dahi mübâşir ta'yîn ve irsâl olunmağla Battal Paşa havf ü dehşete düşerek çâr-nâ-çâr iki yüz dört senesi Zi'l-hicce'sinde (Ağustos 1790) Anapa'dan hareket ve beş senesi Safer'inde (Ekim 1790) Nehr-i Kuban'ı mürûr ile Kabartay'a muvâsalat eyledi. Orduda kırk kadar top ile yeniçeri ve gönüllü ve kapu halkı olarak otuz bine karîb 'asker mevcûd oldukdan başka bir tarafdan kabâ'il dilâverleri dahi tecemmu' etmekle oldukca bir kuvvet hâsıl olduğundan rü'esâ-yı Çerâkise ser-'asker paşayı daha ilerüye doğru teşvîk etmekde oldukları hâlde müşârün ileyh evvel emirde civârda bulunan bir Rusya fırkasını izâle lâzımdır diyerek delibaşısı ile bir mikdâr

31

'asker ifrâz ü irsâl ve ümerâ-yı Çerâkise: *Bâri hey'et-i müctemi'amızla gidelim* dedikce ta'annüd ve tecebbür ızhâr eyledi. Lede't-tekābül delibaşı münhezimen 'avdet ve düşman dahi ta'kîbe müsâra'at ederek bunların takarrubu orduda kargaşalık vukû'unu müstelzim olduğu hengâmda Ser-'asker Battal Paşa üç beş adamı ile Rusya 'askeri tarafına firâr ve dehâlet eyledi. Binâ'en aleyh 'asâkir-i İslâmiyye fevc fevc ric'ate âgâz ve kabâ'il halkı dahi bunları ta'kîb-i düşmandan muhâfaza ederek Kuban Nehri'ni geçüb üftân ü hizân Anapa'ya vâsıl oldular. Battal Paşa kendü 'uhdesinde bulunan Trabzon mansıbın pederi kethüdâlığından neş'et eden Erzurum Vâlîsi Sarı Abdu'l-llâh Paşa'ya tevcîh olunmasından ve tebdîl hâsekîsi Cellâd Mahmûd'un ta'cîl-i kıyâm ve hareket içün mübâşir ta'yîn kılınmasından havf ü dehşete müstağrak olub husûsuyla ba'zı rivâyete göre Cellâd Mahmûd'da Battal Paşa'nın katlini mutazammın hatt-ı hümâyûn olduğu dahi cümle-i tahkîkātdan idi. İnsanın havf-ı can ile her fenâlığı ihtiyâr eylemesi tabî'î olmasına nazaran Battal Paşa bir dereceye kadar ma'zûr olabilürse de ma'iyyetinde müctemi' olan kuvve-i mevcûdeyi mukaddimâne ve gayurâne isti'mâl ederek düşman ile lâyıkıyla çarpışmış olsa ya gâlib veyâhud mağlub olmakdan başka ihtimâl olmayub gâlib gelür ise hakkında olan sû'-i tasmîm mübeddel-i eltâf ü i'tibâr olur ve mağlûb olur ise ol vakt nefsini Moskovlulara teslîm ederek mecbûren esîr olmuş rengine koyabilür iken sarf-ı vus' ü makderet etmeksizin düşmana dehâlet eylemesi kendüsünün makdûhiyetini ve evlâd ü mensûbîninin maktûl ve mahzûn olmasını müstelzim olmuşdur. Bu haber-i muvahhiş Der-i devlete vâsıl oldukda sâlifü'z-zikr Sarı Abdu'l-llâh Paşa Anapa Ser-'askeri nasb olunub seyr-i serî' ile yetişmesi te'kîd ü tavsiye olunduğu hâlde müşârün ileyh Trabzon taraflarında bulunan ba'zı hüsemâsıyla uğraşmağa ibtidâr ve me'mûriyyet-

i mühimmesini ukde-i te'ahhura dûçâr etmekle Moskovlular ikinci def'a Anapa'ya hücûm edüb harben istîlâ eylediler ve mu'ahharan bu töhmet ile Abdu'l-llâh Paşa dahi katl olundu.

Mütâreke-i Rusya

Devlet-i 'Aliyye Kırım'ın istirdâdı hülyâsıyla i'lân-ı harb eylemiş olduğu hâlde bu kadar kılâ' ve memâlik yed-i düşmana geçdiğinden imkânsızlığı meydâna çıkdığına mebnî zararsızca 'akd-ı musâlaha olunabilür ise muvaffakiyyetden ma'dûd olacağı teslîm-kerde-i enâm olub fakat Selîm Hân-ı Sâlis hazretleri hiç olmaz ise bir muhârebe kazanılarak oldukca ikmâl-i nâmus ile sulh

32

olunması arzusunda bulunmağla bu bâbda serdâr-ı ekreme te'kîdât ve tevbîhât icrâ etmekde idi. Ordu-yı hümâyûn erkânı ise 'askerin intizâm ve inzibâtsızlığını müşâhede ve Prusya Devleti, Fransa ihtilâlinin kesb-i ehemmiyyet ve cesâmet etmekde olduğundan ne netîce hâsıl edeceğini der-pîş-i nazar ederek Rusya üzerine i'lân-ı harb etmeyüb yalnız tehdîdât ile emr-i sulhu mütemennî bulunduğunu mütâla'a ile galebeden bi'l-külliye me'yûs idiler. Binâ'en aleyh taraf-ı sadr-ı a'zamîden Kalas'da bulunan Rusya kumandanı generale mektûb tahrîr ve ordu-yı hümâyûnun 'asâkir-i külliye ile Maçin'e geldiğinden ve bu kerre vukû' bulacak muhârebede gâlibiyyet ne cânibe â'id olacağı mechûl bulunduğundan bahisle Devlet-i 'Aliyye cenge hâzır olduğu misillü sulhe dahi müheyyâ idüğü tezbîr olundu. Gelen cevâbda Turla Nehri'nden hudûd kat' olunmak ve Kaynarca Mu'âhedesi'yle ânın müteferri'âtından olan mukāvelât kemâ-kân mer'î olmak ve Memleketeyn'e dâ'ir bulunan mu'âhedât ve müsâ'adât ibkā kılınmak esâslarıyla 'akd-ı mütârekeye râzı oldukları iş'âr kılınmağla keyfiyyet ordu-yı hümâyûn erkânı beyninde lede't-tezekkür ahvâl-i harbiyye ve 'askeriyyeye nazaran bu sûretin kabûlünde mecbûriyyet derkâr olub muhârebeye devâm olunduğu takdirce daha büyük fenâlıklar zuhûru âşikâr olduğundan herhalde 'akd-ı musâlaha devlet ve millet içün hayırlu olacağına ittifāk-ı ârâ ile karâr verilmekle ve bu evânda müzâkerât-ı sulhiyyeye mübâşeret kılınması içün taraf-ı pâdişâhîden me'zûniyet dahi vârid olmağla müverrih-i meşhûr Vâsıf Efendi irsâl olunarak Çerkesistan ve Anadolu hudûdları kable's-sefer bulunduğu minvâl üzere kalmak ve yed-i düşmanda bulunan kılâ' ü bıkānın taraf-ı Devleti 'Aliyye'ye teslîmi esas olmak üzere iki mâdde dahi ilâvesiyle iki yüz beş senesi Zi'l-hicce'sinin onuncu (10 Ağustos 1791) ve Temmuz'un otuz birinci günü sekiz ay müddetle Kalas'da 'akd-ı mütâreke olundu.

Musâlaha-i Nemçe

Prusya ve İngiltere ve Felemenk devletleri tavassutları ile Ziştovi kasabasında 'akd olunan meclis-i mükâlemeye Devlet-i 'Aliyye tarafından Re'îsü'l-küttâb Abdu'l-llâh Berrî Efendi ve İstanbul pâyelülerinden İsmet Bey ve Mektûbî Dürri Efendi murahhas-ı evvel ve sânî ve sâlis ta'yîn kılınmış olduğundan Nemçe devletleri murahhasları ve düvel-i mütevassıta me'mûrlarıyla lede'l-ictimâ' mübâhesât-ı kesîre ve bi'd-defa'ât bast-ı bisât-ı mükâlemeden sonra iki yüz beş (1791) senesi Zi'l-hicce'sinin on biri tarîhiyle müverrah olan musâlahanâmeyi tanzîm ve te'âtî eylediler. Kalas'da mukîm ve pâ-be-rikâb-ı sûy-ı cahîm olan Rusya Feldmareşali Potemkin ile bi'l-muhâbere Yaş kasabası mevkı'-i müzâkere ta'yîn olunmağla müşârün ileyhim murahhasların ordu-yı hümâyûna gelmelerini müte'âkıb murahhasiyetleri tecdîd ile kasaba-i mezkûre cânibine ba's ü tesyîr olundular.

Musâlaha-i Rusya

Turla'dan hudûd kat'ı, Özi eyâletini ve Özi Kırı denilen arâzî-i cesîmeyi Moskovlara terk ü teslîmi mutazammın olduğundan Sultân Selîm Hân hazretleri be-gâyet münfa'il olmağla ve her ne kadar esâs senedinde münderic ise de bunun ref' ü izâlesi matlûb ve müstelzemi bulunmağla bu bâbda ikdâm ü ısrâr olunması ve mümkin olamadığı takdîrde müddet-i mütârekenin hitâmında yine harbe devâm olunmak üzere şimdiden tedârükât-ı mukteziyyeye mübâşeret kılınmasını sadr-ı a'zama emr ü irâde buyurmakda olmalarıyla mevkib-i hümâyûnda bulunan vüzerâ ve ricâl-i devlet ve ocak ağaları denilen zâbitân-ı 'askerî, otağ-ı serdâr-ı ekremîye da'vet ve ifâde-i keyfiyyet olundukda, mütâla'ât-ı sâbıkalarını tekrâr ve *'askere nizâm verilmedikce ve mühimmât-ı seferiyye istihzâr ve istikmâl olunmadıkca Moskovlulara mukābele nâ-kābil ve harbe devâm olundukca zâyi'ât-ı mülkiyye ve itlâf-ı nüfûsdan gayrı birşey hâsıl olmayacağı zâhir olduğuna mebnî taraf-ı pâdişâhîden vukû'u melhûz olan mu'âhazeye râzı olur ve devlet ve millete hayırlu olan sûreti beyândan ictinâb eylemeyiz* diyerek fedâkarlık izhâr eylediler ve tafsilât-ı lâzıme derciyle terkîm olunan 'arz (ü) mahzarı bi'l-ittifāk temhîr ve takdîm etdiler.

Bunun üzerine İstanbul'da 'akd olunan mecâlis-i müte'addide ân-be-ân tavassu' etmekde olan Fransa seyl-i ihtilâlinin önüne sedd çekmek kasdıyla Avrupa'da bir ittifāk-ı düvelî arzusu müştedd olduğuna binâ'en Prusyalular Rusya üzerine i'lân-ı harb etmediklerinden mâ'adâ mukaddemâ kendülerine hasr etdirdikleri tavassutdan ferâgat sadedinde bulunduklarından ve ordu-yı hümâyûnun hâli dahi sâlifü'z-zikr 'arz (ü) mahzardan müstebân olduğundan çâr-nâ-çâr 'akd-ı

musâlahaya karâr verilüb taraf-ı pâdişâhîden dahi karîn-i kabûl olmağla mevkib-i hümâyûn Şumnu meştâsına 'avdet ve Yaş kasabasında bulunan murahhaslar müzâkerâta müdâvemet ederek iki yüz altı senesi Cemâziye'l- ûlâ'sının on beşi (10 Ocak 1792) tarîhiyle müverrah ve on üç mâddeyi hâvî olan ve Yaş Ahdnâmesi nâmıyla ma'rûf bulunan sulhnâme tanzîm ü te'âtî olundu. Garâ'ibdendir ki Kaynarca Musâlahası'nda saltanat-ı seniyye bi'z-zarûre Tatar'ın serbestliğini tasdîke mecbûr olmağla buna mukābil mukaddemâ va'd olunan tazmîn-i seferîye mahall kalmamış iken re'îsü'l-küttâb ve murahhas-ı sânî bulunan İbrâhim Efendi'nin boşboğazlığı Devlet-i 'Aliyye'yi tazmîn-i nakdî belâsına mübtelâ etmişidi. Bu kerre ânın hilâfına olarak İstanbul'da erkân-ı devlet, tazmîn-i seferî i'tâsına rızâdâde olduğu ve murahhaslara me'zûniyyet verildiği hâlde Rusya murahhası şerâ'it-i sulhiyyeyi kabûl ve taleb-i tazmînden udûl etmişdir. Seksen iki (1768) seferinde olan perîşânlığa nisbetle bu muhârebenin vukû'âtı ehvencedir. Zîrâ

34

sefer-i mezbûrda Devlet-i 'Aliyye'nin ümerâ ve 'askeri, metrûkiyyet hâlinde bulunub bu def'a ise sefer-i sâbık sebebiyle oldukca tecdîd-i mümârese eylemişler idi. Eğer Nemçelü i'lân-ı harb eylememiş ve bu cihetle saltanat-ı seniyyenin kuvveti ikiye münkasim olmamış olsa belki ba'zı mertebe muvaffakiyet ümîd olunur idi. Ne çâre ki şîve-i kazâ hükmünü icrâ edüb Kırım'ı tahlîs edelim der iken Özi eyâleti elden çıkdı.

Ba'de'l-musâlaha Sadr-ı a'zam Yusuf Paşa ordu-yı hümâyûn ile Şumnu'dan hareket ve iki yüz altı senesi Şa'bân'ında (Mart 1792) Der-sa'âdet'e muvâsalat edüb Ramazân'ın on ikinci günü (4 Mayıs 1792) Trabzon vâlîliği ve Anapa ser-'askerliğiyle mesned-i sadâretden münfasıl ve 'asr-ı Mahmûd Hân-ı Evvel'de nâ'il-i vezâret olub seksen iki (1768) seferinde 'ale't-tevâlî beş altı sene kā'im-makāmlıkda bulunmuş ve müteneffizân-ı asrın tahsîl-i rızâlarına muvaffak olmuş olan Melik Mehmed Paşa makām-ı sadârete nâ'il oldu.

Bu evânda ise kuvve-i berriye ü bahriyyenin tanzîmi içün bâ-irâde-i seniyye erkân-ı devlet lâyihalar takdîm etmekde ve umûr-ı muhtelle-i devletin yoluna konulması husûsuna çalışmakda olduğu hâlde sadr-ı müşârün ileyh perkâr-ı idâreyi müteneffizân-ı asra teslîm eylediğinden beyne'z-zürefâ *Balbıçağı* nâmıyla müştehir olmuşdur. Ba'zı mahremleri rehâvet-i idâresinden bahs eyledikde; *Ben nâ'il-i sadâret oldukdan beş on gün sonra Sultân Selîm Hân hazretleriyle ilk mülâkātımda yoklama niyetiyle doğrusu ricâl-ı devletinizi pek gayûr ve sâdık zâtlar buldum dedim. Ertesi günü müteneffizân-ı 'asr tarafından azîm teşekkür ve hediyyeler takdîm olundu. Anladım ki her ne söyler isem derhâl anlara vâsıl olacak ve anlarla istişâre buyurulacak. Binâ'en aleyh uyuşmak yolunu tutdum ve*

safâ-yı hâtırla imrâr-ı evkāt eyledim deyu cevâb verdiği mervîdir. Lâkin bu bir özr-i vâhî zann olunur. Zîrâ ibtidâ-yı neş'etinden berü hâli bu merkezdedir. Asâyiş-i nefsini herşeye tercîh eden zevât böyle a'zâr-ı mütevehhime tasnî' ederler.

Feth-i Vehrât

Fi'l-asl Cezâyir mülhakātından olduğu hâlde 'asr-ı Mahmûd Hân-ı Evvel'de İspanya eline geçen Vehrât Kal'ası mu'ahharan Cezâyirlü ile İspanya beyninde 'akd olunan musâlahada hâric ez mükâleme tutulmuş olmasına mebnî bu evânda Cezâyir guzâtı berren ve bahren hücûm ile zabt ü teshîr eylemiş oldukları haber-i meserret-eseri Der-i devlete vâsıl oldu.

Küçük Hüseyin Paşa'nın Kapudânlığı

Sultân Selîm Hân hazretlerinin evân-ı sabâvetinden berü bende-i hâssü'l-hâssları olan

35

Küçük Hüseyin Ağa cülûs-ı hümâyûnda başçukadâr nasb olunmuş ve ba'de'l-musâlaha bâ-rütbe-i vezâret kapudânlık ve Esma Sultân şevherliğiyle kadrî dû-bâlâ kılınmış idi. Sefer hengâmında Rusyalu tarafından gönderilen me'mûrların teşvîk ü ikdârıyla Mora Cezîresi'nde vâkı' Suluca ve Manya eşkıyâsı 'alem-efrâz-ı şekāvet olub tedârük eyledikleri on beş yirmi kadar sefînenin kumandasını Karakaçak ve Lambo nâmında iki şakîye teslîm ederek sevâhil ve tüccâr gemilerine hasâret edegeldikleri hâlde, musâlaha vukû'uyla kapudân-ı cedîd bunların izâle ve istîsâllerine me'mûr buyurulduğundan donanma-yı hümâyûn ile şirâ'-güşâ-yı[31] azîmet ve Çamlıça önlerinde mülâkāt edüb bi'l-muhârebe gemilerinin kimini zabt ve kimini ihrâk ve karaya dökülen eşkıyâyı katl ü tedmîr eyledikden sonra merkez ittihâz eyledikleri mevkı'lerde olan istihkâmlarını dahi tahrîb eyledi. Bu haber işbu iki yüz altı senesi Zi'l-ka'de'sinde (Haziran 1792) vâsıl olub Sultân Selîm Hân hazretleri terbiyet-kerdesi olan kapudân-ı müşârün ileyhin bu vechile muvaffakiyetinden fevka'l-'âde mesrûr oldu. Sadr-ı a'zam Melik Mehmed Paşa iki buçuk sene kadar mesned-ârâ-yı vekâlet olub rızâ-yı hümâyûna tevfîk hareket ve müteneffizân-ı asrın mîzâcına göre hükûmet etmiş ise de bu evânda şehriyâr-ı enâm hazretleri Nizâm-ı Cedîd 'askerinin tanzîmine ve tersânenin ıslâh-ı ahvâlîne ve îrâd-ı cedîd tedârükine himmet ü ikdâm etmekde olmasıyla ve mukaddim ve muktedir bir zâtın makām-ı sadâretde bulunması lüzûmu mütebeyyin olmağla iki yüz dokuz senesi Rebî'ü'l-evvel'inin yirmi altıncı günü (21 Ekim 1794) müşârün ileyh ma'zûl ve iki seneden berü Mısır vâlîliğinde hüsn-i sülûku meşhûd olan İzzet Mehmed Paşa makām-ı sadârete mevsûl oldu.

[31] şirâ'-güşâ: yelken açmak.

Pasbanoğlu Vak'ası

İnşâ'e Allâhu ta'âlâ bu bâbın tekmilesinde îrâd olunacağı vechile Anadolu ve bâ-husûs Rumili memâliki a'yân ve derebeyi ve dağlı eşkıyâsı gibi mütegallibe ellerinde olub bunlardan Vidin muhassılı olan Pasbanoğlu 'Osmân Ağa ki fi'l-asl Vidin yamaklarından ya'ni mustahfız yeniçerilerinden iken kesb-i kudret ü temeyyüz ederek muhassıllığı der-dest etmiş ve mu'ahharan Vidin vâlîliğine dahi zafer-yâb olub günden güne dâ'ire-i hükûmetini tevsî' ve Tırnova ve Ruscuk taraflarına kadar pay-endâzlıkları olmuşidi.

Rumili'de bulunan vülât, mütegallibe-i merkûmenin te'dîb ve tenkîllerine çalışmakda iseler de Pasbanoğlu takımı cesâmet ve ehemmiyyet hâsıl eylemiş ve ref' ü izâlesi vülâtın havsala-i iktidârından hurûc etmiş olduğuna mebnî bin iki yüz on iki (1798) senesi Kapudân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa

36

bi'l-istiklâl Vidin Ser-'askeri nasb ve ma'iyyetine 'asâkir-i vâfiye ve top ve mühimmât ta'yîn ü tertîb olunarak irsâl kılındı. Pasbanoğlu'nun Ruscuk ve Belgrad câniblerine sevk eylediği iki fırka eşkıyâ, vâlîlerin müdâfa'asıyla münhezim olarak ordu-yı ser-'askerînin takarrubu cihetiyle zîr-i hükmünde bulunan kılâ' ve büldân dahi tahlîs olunmağla Vidin Kal'ası taht-ı muhâsaraya alındı. Birkaç ay mukātelât ile gereği gibi tazyîk olunmuş iken Fransızların Mısır'ı istîlâsı haberi vârid olmağla Pasbanoğlu dahi fî-mâ-ba'd rızâ-yı devletden hâric hareketde bulunmamak şartıyla istîmân etmekle hasbe'l-vakt karîn-i 'afv-ı pâdişâhî olub rütbe-i vezâretle Vidin vâlîsi nasb olundu.

Fransızların Mısır'a İstîlâsı

Fransa Hükümeti'nin cumhûriyete tahavvülünden sonra Der-sa'âdet'de bulunan maslahat-güzârın taleb ve teşvîkiyle iki yüz dokuz senesi (1794) cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den cumhûriyet-i mezkûre tasdîk olunmağla Vertbenak[32] nâm zât elçilikle Der-sa'âdet'e vâsıl olmuş ve ol evânda cânib-i saltanat-ı seniyyeden Avrupa devletlerine ikāmet elçileri nasb ve irsâl kılınmakda idüğünden defterdâr kisedârı Ali Efendi dahi Paris'e sefîr ta'yîn olunarak i'zâm edilmişidi. Muma ileyh Vertbenak, Devlet-i 'Aliyye ile Fransa Hükûmeti beyninde tahaffüzî ve tecâvüzî 'akd-ı ittifāk istid'âsına âğâz edüb bunun tarafeyne fevâ'idi hakkında lisân-ı diplomasi üzere envâ' delâ'il îrâd ve Kırım'ın istirdâdına kadar tevsî'-i menâfi'ini müstelzim olacağını yâd ederek Sultân Selîm Hân hazretlerinin meyl ü hâhişini istihsâle muvaffak olmağla elhâletü hâzihi[33] Avrupa'da cârî olan muhârebâtın hitâmından itibâren Avrupa kıt'asında vukû' bulacak muhârebelerde Devlet-i

[32] Verninac (Okunuşu:Verninak).

[33] elhâletü hâzihi: bugünkü günde, günümüzde.

'Aliyye ve Fransa Hükûmeti müşterek olmak ve yalnız Fransa'nın İngiltere ile muhârebesi hâlinde saltanat-ı seniyye bî-taraf kalmak şerâ'itiyle on beş mâddeyi mutazammın bir ittifâknâme lâyihası tanzîm ve havass-ı vükelâ beyninde mutâla'a kılındı. Fransa politikasının tagayyürât-ı mütevâliyesine ve bu ittifâkdan iğbirâr ile Rusya ve Nemçe devletlerinin muhâsamaya kıyâm eylemeleri vârid-i hâtır olmasına nazaran ba'zı erkân-ı devlet bunun şimdilik te'hîri re'yinde bulunmuşlar ise de bu bâbda taraf-ı pâdişâhîden ikdâm olunmakda idüğünden Şeyhü'l-islâm Efendi ile sudûr ve sâ'ir lâzım gelenlerin celbiyle bi'l-etrâf tedkîk ve mutâla'a-i keyfiyyet olunmağa ta'lîk olunarak huzûr-ı hümâyûna 'arz olundukda: *Bu iş südûrun bileceği şey olmayub be-gâyet mektûm tutulması dahi elzem olduğundan hemân imzâ ve te'âtî olunması* bâ-hatt-ı hümâyûn te'kîd buyurulmağla iki yüz on senesi Zi'l-ka'de'sinin on yedinci günü (24 Mayıs 1796) temhîr ve mübâdele olundu.

37

Arası çok geçmeksizin Fransalu ile Nemçelü beyninde Venedik arâzîsi taksîm olunub Cezâyir-i Seb'a ile karşısında vâkı' Preveze sâhilleri Fransızların hissesine isâbet eylemiş ve bu cihetle Rumili kıt'ası Rusya ve Avusturya devletleriyle hem-hudûd iken bir de Fransa zuhûr etmiş olduğundan saltanat-ı seniyyenin endîşesi mütezâyid olduğu hengâmda *Fransa Tersânesi olan Tulon'da azîm donanma ve kara 'askeri hazırlanmakda olduğu ve bu tedârük Mısır'ın teshîri maksadına mübtenî idüğü* havâdisleri şüyu' bulmağla Devlet-i 'Aliyye, Mısır Kal'ası'nda istihkâmât inşâsı ve levâzım-ı müdâfa'a istihzârı hususlarına teşebbüs eylemiş ise de oralara vakit kalmadı.

Şöyle ki bu evânda ise Fransızların azgınluğu mertebe-i kemâlde olduğundan İtalya muhârebelerinde tahsîl-i sît[34] ü şöhret etmiş olan General Bonapart tezyîd-i vak' ü haysiyyet içün bu emr-i azîm-i vahîmü'n-netîceye[35] mübâşeret ve hükûmet-i cumhûriyyeden istihsâl-i ruhsat etmekle hazırladığı altmış bin kadar 'askeri, yirmi beş kıt'a süfün-i harbiyye ile üç yüzden mütecâviz merâkib-i nakliyyeye tahmîl ve Tulon Tersânesi'nden hurûc etdi. Evvelâ Malta Cezîresi'ne uğrayub cüz'î muhâsara ile teshîr ve Rodos'un fethinden beri Malta'ya müntakıll ve üç yüz seneye karîb hükûmet eden şövalyeler idâresini ilgâ edüb ba'dehu bin iki yüz on üç senesi Muharrem'i evâsıtında (Haziran 1798) İskenderiyye'ye muvâsalat ve karaya 'asker ihrâcına müsâra'at eyledi. İskenderiyye'yi harben zabt etdikden sona Mısır üzerine teveccüh edüb vâlî-yi vilâyet Bekir Paşa ve re'îs-i ümerâ İbrâhim Bey ve Murad Bey otuz bin kadar 'asker cem' ile müdâfa'aya mübâderet etmişler ve Kölemen süvârîsi dünyanın birinci atlısu idüğünü Fransızlara teslîm etdirmişler ise

[34] sît: şöhret,ün.

[35] emr-i azîm-i vahîmü'n-netîce: sonucu endişe verici olan büyük iş.

de top ve tüfenk ile pür-ateş olan 'asâkir-i muntazama-i düşmana tâb-âver-i mukāvemet olamadıklarından her biri bir tarafa perîşân olmalarıyla Fransızlar Mısır'ı teshîr eylediler. İngiltere donanması Fransız gemilerini taharrîde[36] oldukları hâlde bir takım vukû'ât-ı cesîmenin zuhûru ve pek çok kanlar dökülmesi mukarrer olduğundan İskenderiyye'ye 'asker ihrâc etmeksizin rast getüremeyüb, on gün sonra Encur pîşgâhında buldular ve derhâl îkā-i nâ'ire-i ceng ile bir mikdârını hark ü gark ve mâ'adâsını kemend-i teshîre rabt eylediler. Bunun üzerine Fransa ordusunun Paris ile muhâberâtı münkati' ve imdâd ü istimdâd kapusı münsedd olmağla Fransızlar Mısır'da mahsûr hükmünde kaldılar. General Bonapart efkâr-ı İslâmiyye'yi celb eylemek kasdıyla Mısır'a vürûdu İngilterelü'nün Hind mu'âmelâtını kat' etmek ve Kölemen beylerini te'dîb eylemek içün müsâ'ade-i Devlet-i 'Aliyye'ye müstenid idüğünü i'lân ve şe'â'ir-i[37] İslâmiyye'nin kemâ-fi's-sâbık icrâsı

38

ve memleketin i'mâr ü ihyâsı husûslarına nasb-ı nefs-i ihtimâm edeceğini dermiyân etmekde olub bu bâbda Akka Vâlîsi Cezzar Paşa'yı dahi iğfâle çalışmış ve mahsûs elçi i'zâmıyla 'akd-ı ittifāka da'vet etmiş ise de Cezzar Paşa cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den Mısır'ın istihlâsına me'mûr olmağla gelen elçiyi huzûruna bile kabûl etmeyerek i'âde ve levâzım-ı harbiyyenin ikmâline müsâra'at eylediğinden Bonapart, Mısır'dan hareket ve Cezzar Paşa üzerine azîmet eyledi. Hayfa Kal'ası'nı vire ile ve Yafa Kal'ası'nı harben istîlâ ve terk-i silâh eden beş bin kadar Arnavud ve Urbân 'askerini kurşuna dizmek gibi gaddarlığı icrâ ederek Akka'ya vâsıl olub elli günden mütecâviz kemâl-i şiddetle tazyîk ve bi'l-âhire Seyyid Ali Burcu'nu hedm ile yürüyüş eyledi. Cezzar Paşa dahi mukaddemâ hazırlamış olduğu iki 'aded lağıma ateş vermekle haylice Fransız ber-hevâ olub kal'aya dâhil olanlar dahi taraf taraf tedmîr ve yüz elli kadarı esîr olundu. Hattâ Cezzar Paşa kendi sarayının nerdübânında bi'z-zât iki Fransız katl eylediği mervîdir.

Bonapart bunun üzerine bir daha hücûm etmiş ise de yine şecî'âne ve fedâkârâne müdâfa'a olunduğundan me'yûsen 'avdete karâr verüb büyük topları öteye berüye gömerek ve kendü uğrunda mecrûh olan hastalarını afyon rûhu ile tesmîm ederek Mısır'a 'avdet eyledi. Fransa jurnallerinde muharrer olduğu üzere Mısır'a gelen Fransa 'askeri altmış bine karîb iken bu vak'adan sonra otuz bine tenezzül edüb Mısır muhârebelerinde telef ve hastalıkdan fevt olan Fransızlar işbu Akka cengine nisbetle cüz'î olmasına nazaran bu muhârebede Bonapart on beş bin 'askerden mütecâviz telefât verdiği ve Akka üzerine hücûm etmemiş olsa

[36] taharrî: arama, araştırma.

[37] şe'â'ir: âdetler, törenler.

Fransızların Mısır'da daha ziyâde ikâmete muktedir olacakları istidlâl olunur. Bonapart gibi her tutduğunu koparan bir cihângîrin Akka'dan münhezimen firârı Cezzar Paşa'ya büyük bir sermâye-i iftihâr olsa sezâdır.

Mısır'ın Feth ü İstirdâdı

Fransızların Mısır'a istîlâsı haberi İstanbul'a vâsıl oldukda sadr-ı a'zam bulunan İzzet Mehmed Paşa ma'zûl ve Erzurum Vâlîsi Yusuf Ziya Paşa sadr-ı sadârete mevsûl olmağla iki yüz on üç (1798) senesi Cemâdiye'l-evvel'inde Der-sa'âdet'e gelmiş ve Fransa aleyhinde İngiltere ve Rusya devletleriyle 'akd-ı ittifâk kılınmış olduğundan iki yüz on dört senesi evâ'ilinde (1799) on dört kıt'adan ibâret Rusya donanması Halîc-i Der-sa'âdet'e vârid olmağla kapudâne-i hümâyûn

39

olan Şermet Kapudân refâkatine bir filo süfün-i harbiyye verilerek Moskov donanmasıyla ma'an Fransalu elinde bulunan Cezayir-i Seb'a'nın teshîrine i'zâm olundu.

Korfa ve Çuka adaları harben ve Cezâyir-i mülhaka istîmânen teshîr ve iki bin kadar Fransız esîr edildiği misillü sâhilde bulunan Preveze ve Parga ve diğer iki kıt'a kal'anın dahi fethine me'mûr Tepedelenli Ali Paşa, Delvine kurbunda Fransızları mübtelâ-yı inhizâm ve perîşânî ve kılâ'-ı mezkûreyi ilâve-i kalem-rev-i 'Osmânî eyledi. Cezâ'ir-i Seb'a nâmıyla mezkûr işbu adalarda bir cumhûriyet teşkîl ve Dobra Venedik Cumhûru gibi üç senede bir kerre yetmiş bin gurûş vermek üzere tâbi'iyyet-i saltanat-ı seniyyeye rabt olunub sâhilde bulunan kılâ'-ı erbi'a doğrudan doğruya Hükûmet-i Devlet-i 'Aliyye'ye ilhâk ve bu bâbda saltanat-ı seniyye ile Rusya Devleti beyninde 'akd-ı mukâvele olundu. Bonapart münhezimen Akka'dan 'avdet eyledikden sonra bir müddet Mısır'da mühimsâz-ı mesâlih-i cumhûr olub lâkin günden güne Fransa 'askerine tenezzül târî ve Fransa'dan imdâd ve istimdâd kapuları münsedd olmak hasebiyle Mısır'da pây-i dâr olamayacağı şübheden 'âri olmağla istikşâf-ı ahvâlî şâyi'âsıyla İskenderiyye'ye azîmet ve Fransa'ya adam göndermek zemîninde İngiltere amiralini iğfâl ve tahsîl-i ruhsat ile iki yüz dört senesi Rebî'ü'l-âhir'inde (Aralık 1799) iki kıt'a küçük gemi ile Marsilya'ya 'avdet eyledi. Mısır'da bulunan General Kleber'e yazdığı mektûbda kendisinin Fransa'ya gitmesine lüzûm göründüğünden bahisle makâm-ı idârede General Kleber'i tevkîl eylediğini ve altı mâha kadar imdâd gönderemez ise Mısır'ı tahliye etmek üzere 'akd-ı musâlahaya me'zûn olduğunu tahrîr eyledi.

Evvelce Cezzar Paşa Mısır'ın tahlîsi zımnında Ser-'asker nasb olunmuş ise de, huzûr-ı hümâyûnda 'akd olunan meclis-i umûmîde Sadr-ı a'zam Yusuf Ziya Paşa hafifce bir ordu ile kendüsünün azîmeti husûsunu dermiyân edüb her tarafdan takdîr ve tahsîn olunmağla iki yüz on dört senesi evâ'ilinde (1799) bir mikdâr

yeniçeri ve topcu ve dâ'iresi halkıyla Üsküdar'dan hareket ve Şam-ı Şerîf'e muvâsalat edüb vülât ve ümerâ ve zu'amâ ve ashâb-ı timârın iltihâkıyla takrîben elli bin kadar 'asker tecemmu' etmekle Mısır üzerine tahrîk-i livâ-yı satvet eyledi. Ariş Kal'ası teshîr ve Fransa 'askerinden mustahfız bulunanların bakıyyetü's-süyûfu olan yüz elli kadarı esîr olunduğunu müte'âkıb General Kleber Mısır'ı terk ü teslîm ile çıkub gitmeğe râzı olduğundan serdâr-ı ekrem ve İngiliz amirali ve mûmâ ileyh general tarafından ta'yîn olunan me'mûrlar bi'l-ictimâ' şerâ'it-i tahliyyeyi karârlaşdırub bin iki yüz on beş senesi Şa'bân'ının yirmi sekizinci günü (14 Ocak 1801)

40

'akd-ı mukāvele olundu. Binâ'en aleyh Fransızlar tahliyye-i mevâkı'a mübâşeret eylemeleriyle Mısır vâlîsi nasb olunan Nasûh Paşa ve vezîr kethüdâsı Moralı 'Osmân Efendi ve cebecibaşı ve Şeyhü'l-beled İbrâhim Bey dört beş bin kadar 'asker ile Mısır'a sevk olunub ancak kal'anın teslîm olunacağı günün gecesinde ya'ni sene-i mezbûre Şevvâl'inin on sekizinci gününde aks-ı kaziyye zuhûr eyledi. Şöyle ki İngiltere'den amirale vârid olan emirnâmede Fransızların silâh ile teslîm eylemeleri iş'âr kılındığına mebnî, amiral hezâr şerm ü hicâb ile tebliğ-i me'mûriyet eyledikde Fransızlar pür-ateş olub der ân sâ'at yirmi bin kadar 'asker ile General Kleber ordu-yı hümâyûn üzerine hücûm eyledi. 'asâkir-i İslâmiyye müteferrik ve büyük toplar gerüde bırağulmuş olduğundan vukû' bulan muhârebede mevkib-i sadr-ı a'zamî giriftâr-ı inhizâm ü perîşânî olmağla sadr-ı a'zam Şam'a 'avdet ve Fransızlar Mısır'a ric'at eylediler. Derûn-ı şehirde bulunan cüyûş-ı 'Osmâniyye ile zokak aralarında cenge âhenk edüb bir hafta kadar muhârebe mümtedd olduysa da kal'a düşman elinde olduğundan netîce-i matlûbeye vusûl mümkin olmamağla 'asâkir-i 'Osmâniyye çıkub gitmek ve ahâlî hakkında 'afv-ı umûmi icrâ olunmak şartıyla 'akd-ı mukāvele olunarak Nasûh Paşa ve 'Osmân Efendi mevcûd 'askeri alub ordu-yı hümâyûn cânibine 'âzim oldular. Fransızlar eğerçi böyle bir galebeye nâ'il oldular lâkin külliyetlü telefâta giriftâr olduklarından kuvvetleri bir derece daha tenezzül etti. Haleb ahâlîsinden yirmi yaşlarında ve Süleymân nâmında ve bir fedâyi General Kleber'i katl ü i'dâm eylemekle Fransa zâbitânının intihâbıyla General Mino makām-ı kumandâniye is'âd kılındı. Bin iki yüz on beş (1801) senesi evâhiri -ki evvelbahâr idi- İngilterelüler Almanya ve İsviçre ve Malta taraflarından tedârük eyledikleri on bin kadar 'askeri Encur'a ihrâc eyledikleri misillü Kapudân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa dahi donanma-yı hümâyûnda bulunan altı bin kadar Nizâm-ı Cedîd ve topcu ve Arnavud 'askeri ile evvelâ Reşid'i ve ba'dehu Rahmâniye'yi harben teshîr ve alınan Fransız esîrlerini İngilterelülere teslîm eyledikden sonra Mısır'a doğru

hareket etmekle General Mino[38] altı bin Fransız ile İskenderiyye muhâfazasına şitâb edüb tahassun eyledi. Bu sene Suriye'de kaht ü galâ ve müte'âkiben 'illet-i vebâ zuhûr etmek cihetiyle ordu-yı hümâyûnda külliyetlü telefât vukû' bulduğuna mebnî 'asâkir-i İslâmiyye'ye noksan tareyân etmiş olduğundan sadr-ı a'zam yalnız on bin kadar yeniçeri ve topçu ve yirmi bin mikdârı *başıbozuk 'asker* ile Şam'dan hareket ve Mısır'a takarrub etmekle Mısır'da kumandan bulunan General Belpar, Rum ve Kıbtî tâ'ifesinden mukaddemâ 'asker yazdığı dört-beş bin kişiye beş altı yüz Fransız terfîk ederek Kapudân Paşa fırkasını işgâl içün

41

irsâl ve kendüsü Kleber'in yapdığı gibi ordu-yı hümâyûnu urub dağıtmak üzere sekiz on bin kadar 'asâkir-i müntehabe ile mevkib-i sadr-ı a'zamî üzerine hücûm eyledi. Lâkin cüyûş-ı İslâmiyye sene-i sâbıka gibi gâfil ve müteferrik bulunmadıklarından bin iki yüz on altı senesi Muharrem'i evâ'ilinde (Mayıs 1801) vukû' bulan muhârebede Fransızlar münhezim olarak Mısır'a 'avdet eylediler. Kapudân paşa üzerine giden fırka dahi cüz'î muhârebeden sonra terk-i silâh eylemeleriyle cümlesi esîr edilerek İngilterelülere teslîm kılındı. Bunun üzerine sadr-ı a'zam ve Kapudân paşa orduları birleşdiğinden general-i mûmâ ileyh artık teslîm-i memleket ile çıkub gitmekden başka çare kalmadığını teyakkun etmekle, yapılan mukāvele vechile bakiyetü's-süyûf olan Fransızları alub Reşid sâhilinden gemilere binerek Fransa'ya 'avdet eyledi ve 'asker-i İslâm Mısır'a dâhil oldu. General Mino, Bonoparta'nın gönderdiği imdâdın vürûduna müterakkıben İskenderiyye Kal'ası'nın muhâfazasına ihtimâm eyledi ise de zikr olunan imdâd İngilterelülerin giriftâr-ı pençe-i müdâfa'a-kârâneleri olduğundan bi'z-zarûre teslîm-i memleket ve ma'iyyetinde bulunan Fransızları mustashiben Marsilya'ya azîmet eyledi. Fransızların gerek Mısır'da ve gerek İskenderiyye'de terk eyledikleri top ve tüfenk ve mühimmât-ı vefîre Devlet-i 'Aliyye ile İngiltere Devleti beyninde taksîm olundu. Fransızların Mısır'da müddet-i ikāmetleri üç seneye karîb olub, gelüb gitmeleri dahi kırk elli bin kadar 'asker ve bir donanma itlâfından başka bir şeyi müfîd olmadı. Hıtta-i Mısriyye'nin tahlîs haberi Dersa'âdet'e vâsıl oldukda pek büyük şenlikler icrâ olunmuşdur. Mısır vâlîliği kapudân paşanın kethüdâsı olub evvelce 'uhdesine rütbe-i vezâret ihsân olunan Hüsrev Paşa'ya tevcîh ve Kölemenlerin ref'-i tasallutları zımnında ma'iyyetine sekiz on bin kadar Rumili 'askeri ta'yîn olunarak sadr-ı a'zam berren İstanbul'a ric'at ve sekiz ay sonra İngilizler dahi İskenderiyye'nin tahliyesine mübâşeret eylediler.

[38] Minou.

Mukaddime-i Vak'a-i Selîm Hânî

Bundan sonra Devlet-i 'Aliyye Nizâm-ı Cedîd 'askerinin teksîr ve tanzîmine ve Rumili'de ref'-i livâ-yı tuğyân eden dağlu eşkıyânın tenkîline ve Hicaz'a tasallut etmekde olan Vehhâbîlerin istîsâllerine takayyüd ve ihtimâm eylemekde olmasıyla berâber Fransa İmparatorluğu'nu tahsîl eden Bonapart, İngilizler ile harbe müdâvim ve Nemçe ve Prusya ve Rusya devletleriyle gâh musâlaha gâh muhârebe ederek makām-ı muzafferiyet ve ta'azzümde kā'im olmağla İngiltere ve Rusya devletleri vakit vakit ittifāk-ı sâbıkın tecdîdini taleb ile saltanat-ı seniyyeyi ta'cîze ibtidâr ve ba'de'l-musâlaha Der-sa'âdet'e

42

vârid olan Fransa elçileri ikinci def'a olarak Sultân Selîm Hân hazretlerini taraflarına celb ü imâleye dürlü dürlü mevâ'îd ü ma'rûzât ile nasb-ı şebîke-i ihtiyâl eylemeleriyle erkân-ı devlet kemâl-i hazm ü ihtiyât ile idâre-i ezdâda çalışmakda idiler.

Nizâm-ı Cedîd tekessür etdikce yeniçerilerin husûmet ü adâveti dahi terakkî idegelüb erkân-ı devletin re'yi ise yeniçerilerin külliyen ref' ü izâlesi merkezinde olduğu hâlde Sultân Selîm'in hilmi ve cesâretsizliği mâni' olarak iki tarafı dahi taltîf ve bir vak'a çıkarmaksızın husûl-ı matlabı mütemennî olub halbuki günden güne yeniçerilerin şekāveti artmakda ve istimâlet olundukca şımarmakda olduklarından bu gidişin bir fenâ netîceyi müntec olacağı mertebe-i vuzûha resîde olmasıyla Sadr-ı a'zam Yusuf Ziya Paşa takdîm-i isti'fâ eylediğine mebnî akdemce bostancıbaşılıkdan Kapudân-ı Deryâ olan Hāfız İsmâ'il Paşa iki yüz yirmi iki senesi Muharrem'inde (Mart 1807) nâ'il-i mesned-i sadâret-i 'uzmâ oldu.

Rumili'nin her kazâsında birer a'yân olub bunların ekserîsi kesb-i asabiyyet ü kuvvet eylemeleriyle vâlîlerin emr ü nehyi kemâ-yen-bagî cereyân idemeyüb yekdiğeriyle muhârebeleri dahi eksik değil idi. Bir de dağlu eşkıyâsı denilen fırkalar vardı ki Balkanların iki câniblerinde üçer beşer yüz kişi olarak geşt ü güzâr ve kurâ ü kasabâtı nehb ü gâret ederler ve taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den üzerlerine sevk olunan vüzerâ ve me'mûrîni gözlerine kesdirebilürler ise mukābele edüb aksi hâlde sa'bü'l-mürûr[39] dağlara ve uzak mahallere çekilüb sonra yine ser-nümâ-yı zuhûr olurlardı. Bu vechile Rumili'nin iğtişâşı ve bâ-husûs Vidin ve Belgrad yamaklarının ya'ni mustahfız yeniçerilerinin mezâlim ve ta'addiyâtı Rusyalu'nun teşvîkâtına munzamm olmağla Sırbistan re'âyâsı 'alem-efrâz-ı bagıyy ü şekāvet olduklarına ve Vidin Vâlîsi Pasbanoğlu 'Osmân Paşa, eğerçi mazhar-ı 'afv-ı pâdişâhî olmuş ise de taraf-ı devletden bir vechile emîn olamadığı cihetle re'îs-i usât olan Kara Yorgi ile muhâdenet üzere bulunduğuna mebnî mâdde-i 'isyân

[39] sa'bü'l-mürûr: gidilmesi zor olan.

müştedd olduğundan Konya Vâlîsi Kādı Abdu'r-rahmân Paşa Ser-'asker nasb olunarak ma'iyyetine süvârî ve piyâde yirmi dört bin kadar Nizâm-ı Cedîd tertîb olunub zâhiren Sırb usâtı üzerine ve hakîkatde Rumili ıslâhına ve belki de Rusyalu'nun memâlik-i 'Osmâniyye'ye hücûmu melhûz olmağla ânın müdâfa'asına me'mûr edilerek iki yüz yirmi bir senesi Rebî'ü'l-evvel'inde (Mayıs 1806) Edirne'ye doğru i'zâm kılındı.

Rumili a'yânları bu 'askerin sevkinden mütevahhiş olarak birbirleriyle 'akd-ı ittifâk ve Edirne'de ictimâ' edüb mukābeleye ve ba'de'l-galebe İstanbul'a hücûma hazırlanmakda oldukları istihbâr olundukda

43

eğerçi Nizâm-ı Cedîd'in anlardan pervâsı yoğ ise de merkez-i saltanat dahi eşkıyâ-yı mezbûre ile müttefikü'l-efkâr olan yeniçeriyân ve Nizâm-ı Cedîd düşmanları olan sebük-magzân ile mâl-a-mâl olduğundan ve müdîrân-ı devlet ise azm-i kavî ve batş-ı şedîd erbâbından bulunmadıklarından Nizâm-ı Cedîd ordusu İstanbul'a celb ve Abdu'r-rahmân Paşa mansıbına i'âde olunmağla Edirne cem'iyyeti dahi yerlü yerine dağıldı.

Sultân Selîm Hân hazretlerinin enderûnda umûr-ı devletce mü'temeni ve müsteşârı Serkâtibi Ahmed Efendi ve umûr-ı zâtiyyesince mahrem-i esrârı Mâbeynci Kürd Ahmed Bey olub taşraca da *Gizli Sıtma* deyu meşhûr olan Hacı İbrâhim Efendi ile kethüdâ denilen İbrâhim Nesim Efendi manzûr ve mu'temed-i pâdişâhî idi. Vâlîde kethüdâsı Yusuf Ağa sene-i sâbıkada evc-i ikbâlden sâkıt ve Kapudân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa iki yüz on sekiz (1803) senesinde lahd-ı kabre hâbit olmağla meydân-ı şehsüvârî mezkûrü'l-esâmî evtâd-ı erbi'aya[40] kalmışidi. Serkâtib, ukalâdan bir zât olarak hattâ Mâbeynci Ahmed Bey için: *Bu Kürd pek ileriye gidiyor, cümlemizin başını belâya uğradacak* dediği menkûldür.

Sadr-ı a'zam Hâfız İsmâ'il Paşa kalben Nizâm-ı Cedîd'in hilâfında olub bâ-husûs İbrâhim Kethüdâ'nın ikbâl ü istiklâline tâkat getüremediğinden ve taraf-ı saltanata olan ifâdâtı dahi müsmir olamadığından 'alâ rivâyetin Rumili a'yânlarını hafiyyen tahrîk eylemiş ve İbrâhim Kethüdâ'yı kayık ile yalısına gider iken veyâhud yalısında urdurmak gibi ef'âl-i vahşiyâne tasmîm eylemiş olduğundan, hem efkâr-ı âmmeyi teskîn ve hem de yeniçerileri taltîf yolunda büyük bir tevcîhâta lüzûm görünmekle yine evtâd-ı erbi'a-i mezkûrenin tensîbleri üzerine iki yüz yirmi bir Receb'inde (Eylül 1806) sadr-ı müşârün ileyh İsmâ'il Paşa ve Şeyhü'l-islâm Salihzâde Es'ad Efendi 'azl olunub makām-ı sadârete yeniçeri ağası bulunan ve *Keçiboynuzu* demekle meşhûr olan İbrâhim Ağa ve mesned-i meşîhâte dahi âl-i feyzden Ataullah Efendi nasb olunub ikbâl ü iclâl ile zebanzed-i enâm ve

[40] evtâd-ı erbi'a: dört direk, dört ricâl-i devlet.

Nizâm-ı Cedîd muhâlifleri tarafından mazhar-ı düşnâm olan İbrâhim Kethüdâ ve Defterdâr Mustafa Reşid Efendi -ki *Köse Kethüdâ* deyu ma'rûfdur-, bunlar dahi 'azl olunarak bir azîm tevcîhât icrâ kılındı. Lâkin sene-i sâbıkada i'lân-ı 'isyân edüb havf-ı kahr-ı sultânî ile Kırım'a firâr eden Trabzon Vâlîsi Tayyar Paşa ile Edirne'de müctemi' olan a'yânların ve İstanbul'daki yeniçeri bugâtının, Şehzâde Sultân Mustafa ile muhâbereleri tahakkuk edüb vâsıta olanların te'dîb ü terbiyeleri lâzıme-i zimmet-i hükûmet iken Sultân Selîm'in hilm ü şefkati mâni' oldu.

44

Vukû'-ı Sefer-i Rusya

Mu'ahharan vârid olan Fransa Sefîri General Sebastiyani, ez ser-i nev Sultân Selîm'in Fransa'ya meylini istihsâl edüb ceng ü sulhde müttefik olmak derecesi mütehakkık olmağla ve bu evânda Rusya Devleti ile Fransa beyninde muhârebe teceddüd eylemekle Dalmaçya'da bulunan Fransa 'askeri Tuna sâhiliyle Lehistan'a hücûm edebilmeleri ihtimâlini sedd içün Rusyalu bağteten iki ordu sevk ederek iki yüz yirmi bir senesi Ramazân'ında (Kasım 1806) serhadd-ı hâkânîde vâkı' Hotin ve Bender kal'alarını istîlâ eylediler. Bu haber Der-sa'âdet'e vâsıl oldukda Rusya üzerine i'lân-ı harb olunarak tedârükât-ı seferiyyeye iştigâl kılındı.

İngiltere Donanmasının İstanbul'a Vürûdu

İngiltere Devleti, Fransa'ya dost olanlara düşman ve düşman olanlara dost olmak mesleğinde pay-dâr olmağla İngiltere elçisi, Rusya'ya i'lân-ı harbin te'hîrini teklîf ve kal'ateyn-i merkûmeteynin istirdâdını zâmin olacağını ifâde ile berâber saltanat-ı seniyye bu sûretlere muvâfakat etmediği hâlde İngiltere Devleti dahi Devlet-i 'Aliyye'ye izhâr-ı husûmet ve İstanbul'a donanma sevkiyle harb ü kıtâle mübâşeret edeceğini beyân eyledi. Lâkin Fransa elçisinin ifâdâtı nezd-i pâdişâhîde be-gâyet müsmir ve mü'essir olduğundan İngiltere elçisinin tekâlîfine havâle-i sem'-i i'tibâr kılınmadı. Binâ'en aleyh İngiltere elçisi bağteten firâr ve Bozcaada'da bulunan İngiltere donanmasında karâr edüb muvâfık-ı hevâya intizâren boğaz muhâfızlarını muhâberât ile iğfâl iderek nihâyet sene-i merkûme Kurban Bayramı günü iki, üç anbarlı, beş kapak ve iki fırkateyn ve iki korvetden ibâret olan İngiliz donanması kuvvetli bir lodos hava ile ateş-efşân olarak Kal'a-i Sultâniyye'den mürûr ve Nağra Burnu'nda lenger-endâz olan altı kıt'a fırkateynden dördünü ihrâk ve iki 'adedini de ahz etdikden sonra Kızıl Adalar pîşgâhına gelüb lenger-endâz oldular. Pây-ı taht-ı 'Osmânî'ye düşman vürûdu gayr-ı mesbûk olduğundan bu keyfiyyet gerek devlete ve gerek ahâlîye pek büyük vahşet ve dehşeti müstelzim olmasıyla Yedikule'den Sarayburnu'na ve Kadıköyü'nden Üsküdar'a kadar istihkâmât inşâsına ve Donanma-yı hümâyûnun techîz ve ihrâcına fevka'l-gâye i'tinâ ve sür'at gösterildi. İngiliz amirali bir takrîr

irsâliyle Rusyalu ile ahd-ı sâbık üzere tecdîd-i musâlaha olunmak ve Fransa elçisi İstanbul'dan tard kılınmak ve donanma-yı hümâyûn emâneten kendülerine teslîm olunmak şartlarının kabûlünü yirmi dört sâ'at mühlet ile teklîf eylediğinden *Tersâne Tercümânı* olan meşhûr Riyâziyyât Hocası İshak Efendi İngiltere donanmasına i'zâm olunub donanma-yı hümâyûnun

45

teslîmi mes'elesi külliyen tayy ü ilgâ ve Fransız elçisinin tardı İngiltere donanmasının 'avdetinden sonra bir münâsib zemîn ile icrâ olunmak ve İngiltere Devleti'nin kefâletiyle Rusya mu'âhede-i sâbıkası tecdîd kılınmak üzere karârlaşdırılarak ve üç gün daha mühlet alınarak efendi-i mûmâ ileyh 'avdet eyledi. Lâkin Fransa elçisi Sebastiyani gerek mâbeyn-i hümâyûnu ve gerek Bâb-ı 'Âlî'yi teşcî'de dâmen-dermiyân olub *İngiltere donanmasında kara 'askeri yokdur ki İstanbul'u zabt edebilmek ictimâli mûcib-i havf olsun. Yapsa yapsa İstanbul'un ba'zı mahallerini ihrâk edebilür. Hadd-ı zâtında dahi taraf taraf kazâ'en yanmakdadır. Bundan Devlet-i 'Aliyye'ye büyük bir zarar terettüb etmez. Ancak on bir kıt'a İngiliz gemisinden korkulup da izhâr-ı muvâfakat ve mağlubâne tanzîm-i mukāvele olunur ise pek büyük nakîseyi ve saltanat-ı seniyyenin kesr-i nâmusunu müstelzim olur* deyu beyân-ı hakîkat-i hâle kıyâm etmeğin bu ifâdât nezd-i Devlet-i 'Aliyye'de karîn-i tasvîb olmağla İngiltere amiraline haber irsâl ve Akdeniz Boğazı'ndan çıkmadıkca tanzîm-i musâlaha kābil olamayacağı tezkâr kılındı. Üsküdar ve İstanbul sahillerine binden mütecâviz top vaz' olunub yirmi kıt'a süfün-i harbiyye -ki ekserîsi fırkateyn ve korvet idi-, Beşiktaş pişgâhına çıkarılmış olmağla İngilterelüler harbe mübâşeret eyledikleri takdîrde ba'zı mertebe îrâs-ı hasâr etseler bile kendüleri dahi zedelenecekleri ve lâ-mahâle[41] 'avdete mecbûr olacakları cihetle teşyîd ve tanzîm kılınmakda olan Akdeniz Boğazı'nda yeniden bir ateşe tutulacakları mutâla'ât mâni'-i cür'etleri olmağla İstanbul pîşgâhına vürûdlarının onuncu ya'ni Zi'l-hicce'nin yirmi ikinci günü (2 Mart 1807) ric'at ve akdemce ahz ettikleri iki kıt'a fırkateynleri Lapseki önünde bırağub boğazdan hurûc eylediler. Lâkin çıkışları girişleri gibi kolay olmayub iki kıt'a fırkateynleri ığrâk ve kusûr gemileri dahi külliyetlü rahnedâr edilmekle bir müdded Bozcaada'da ta'mîrât ile meşgûl oldukdan sonra çekilüb gittiler. İbrâhim Kethüdâ ve İbrâhim Efendi ve Sırkâtibi Ahmed Efendi İngilterelü politikasına mâ'il ve Fransalulara iltifât ile İngilizlerin gücendirilmesine gayr-ı kā'il oldukları hâlde Sultân Selîm'i iknâ edemedikleri ma'lûm olmağla Fransa Sefiri General Sebastiyani, sebükmağz olan Yeniçeri Ağası Pehlivân Ağa'ya ve sâ'ir uyarıda bulunanlara: *İngiliz gemilerinin İstanbul'a gelmesi erkân-ı devletin da'veti üzerinedir* yollu ilka'ât-ı müfside icrâ eylediğinden ve zaten müşârün ileyhim

[41] lâ-mahâle: çaresiz, ister istemez.

hakkında husûmet-i umûmiye hâsıl olmuş olduğundan pek çok adam bunun muvâfık-ı hakîkat olduğuna i'tikād eylemiş ve dürlü rivâyât tahaddüs eylemişdir ki *Asım Efendi Tarîhi*'nde tafsîlen muharrerdir. Halbuki sâlifü'z-zikr zevât, esdikādan ve ukalâdan olub pâdişâhı ihâfe etmek

46

içün pây-ı taht- ı devlete düşmanı da'vet etmek misillü hatar-ı azîmi ihtiyâr etmeyecekleri şöyle dursun pek sâde dil olanların bile böyle vahîmü'l-'âkıbe hâlâta kolaylıkla cesâret edemeyecekleri derkârdır. Binâ'en aleyh bu isnâd Sebastiyani'nin ekdiği tohm-ı fesâdın semeresi ve bir takım sebükmağzânın akvâl-i bî-me'âli olduğunda şübhe olmayub fakat Asım Efendi gibi ashâb-ı fazl ü kemâlden olan bir zâtın buna vücûd vermesi câ-yı ta'accübdür.

Hurûc-ı Ordu-yı hümâyûn

İki yüz yirmi iki senesi Muharremi'nin yirminci günü (30 Mart 1807) ki Mart'ın on yedisi idi. Sadr-ı a'zam ve Serdâr-ı ekrem İbrâhim Paşa kā'ide-i kadîme-i devlet üzere Sancağ-ı şerîfi istishâb ve müretteb alay ile Davud Paşa Sahrâsı'na çıkub Safer'in üçüncü günü (12 Nisan 1807) Edirne'ye doğru hareket ve Rebî'ü'l-evvel'in on altıncı günü (24 Mayıs 1807) Silistre'ye muvâsalat eyledi ve İstanbul'da mehamm-ı umûr-ı devlet kā'im-makāmlığına intihâb olunan Köse Musa Paşa'nın dest-i hıyânet ve şeytanatına teslîm kılındı.

Vukû'-ı İhtilâl ve Cülûs-ı Sultân Mustafa Hân-ı Râbi'

İki yüz yirmi iki senesi Rebî'ü'l-evvel'inin yirmi birinci günü (30 Mayıs 1807) Sultân Selîm Hân hazretlerinin hal'leri mâdde-i fecî'ası vâkı' olmağla bunun esbâb ve tafsilâtı ber vech-i âti beyân olunur. Şehriyâr-ı müşârün ileyh hazretleri tarîk-i Mevleviyyeye sâlik ve şi'ir ve mûsikîye mâ'il gâyet halîm ü selîm şâ'ir-meşreb bir pâdişâh-ı zarîf ü nüktedân idi. 'asâkir-i muntazama tertîb eylemek ve tophâne ve tersâne mesâlihine nizâm virmek ve hendesehâne ve baruthâne ve matba'a ve akmişe kârhâneleri misillü medeniyyet ve ma'mûriyyeti müstelzim şeyler îcâd etmek gibi devlet ve millete pek büyük hıdmetler icrâsına teşebbüs eylemiş ve haylice dahi ilerületmiş ise de esbâb-ı âtiye ile mahv ü telef ve vücûd-ı hümâyûnları sihâm-ı âlâma hedef oldu. Evvelâ yeniçeriler ve yeniçerilerin ulûfesini me'kel edinen îrâdcılar Nizâm-ı Cedîd'in düşman-ı kavîleri olduğu misillü maraz-ı cüzzâm gibi urûk-ı avâma sirâyet etmiş olan yeniçeri gayretkeşliğiyle meftûr olanlar dahi anlara munzamm olarak dâ'imâ Nizâm-ı Cedîd'e la'n ü ta'n ederler ve belki küfre nisbet eylerler idi. Sâniyen 'asâkir-i muntazamanın luzûmunu mutafattın olan 'ulemâ ve sudûr ve ricâl-i devlet ma'dûd ve mahdûd olub sâde levhât-ı vüzerâ ve muta'assıbîn-i sudûr ü erkân ve Rumili ve Anadolu a'yânları umûmen taraf-ı hilâfında idiler. Bâ-husûs Sultân Selîm Hân

hazretleri zevk ü şevk ile âlufte ve müteneffizân-ı 'asr dahi âna peyrev oldukları cihetle Boğaziçi'nde mehtablarda ve seyr yerlerinde ve konak ve sâhilhânelerde olan tarab[42] ü sefâheti ve Nizâm-ı Cedîd tetimmesinden olan ba'zı alafranga şeyler görenlerin

47

ta'assub ve erkân-ı devlet haklarında olan husûmetleri an-be-an kuvvet bulmakta idi. Râbi'an şehriyâr-ı müşârün ileyh hazretleri tarîk-i ilmiyye ricâline çendân ehemmiyet vermeyüb hattâ Fransızlar ile birinci def'a 'akd-ı ittifâk olunacağı vakit erkân-ı devlet bast-ı mehâzîr ve sudûr-ı 'ulemânın cem'iyle keyfiyyet bi'l-etrâf tezekkür olunmasını 'arz etdiklerinde: *Bu iş sudûr denilen adamların bileceği şey değildir* deyu hatt-ı hümâyûn ısdâr buyurmağla derhâl ittifâknâme te'âtî olunmuş iken müte'âkıben Fransızların Mısır'a istîlâ eylemelerine ve ikinci def'a yine Fransızlara aldanub ve erkân-ı saltanatın sözünü dinlemeyüb 'akd-ı ittifâk eylemesi İngiltere donanmasının İstanbul'a gelmesine ve Rusyalu'nun kılâ'-ı hâkânîye istîlâ eylemesine sebeb olduğuna mebnî tarîk-i ilmiyye ricâlinin ekserîsi muğberr ve umûr-ı hâriciyyeye vukûfu olanlar mu'teriz idiler. Hâmisen hâkân-ı mağfûrun erbâb-ı kudret ü satvetden bir mu'în sâdıkı yoğidi.

Ol vaktin ahvâlîne vâkıf ba'zı ashâb-ı vusûkdan istimâ' olunmuşdur ki birkaç sene evvel bir fesâd cem'iyyeti teşekkül etmiş iken Kapudân-ı Deryâ bulunan Küçük Hüseyin Paşa'nın mehâbet ü iktidârı mâni'-i cesâret olmuşdur. Çünki Kapudân-ı müşârün ileyhin ifrât-ı atâyâ ü ihsânı sebebiyle dâ'iresi halkı ve tersâne çavuşları ve kalyoncu zâbitân ve neferâtı olarak üç beş bin kadar 'asker emr ü irâdesinde îsâr-ı nakdine-i can etmeğe hâzır ve kendisinin dahi Sultân Selîm Hân hazretleri uğrunda her dürlü fedâkârlığı ihtiyâr edeceği zâhir idi. Müşârün ileyhin hilm ü merhameti hükm-i makāmıyla mütenâsib olmadığından ibtidâ-yı cülûsunda ba'zı kurenâsının teşvîkât ü teşcî'âtıyla izhâr eylediği cür'et ü şehâmetden az vakit zarfında fıtrat-ı asliyyesine rücû' etmekle havf-ı siyâseti kulûb-ı âmmeden zâ'il olmuş idi. *Cevdet Paşa Tarîhi*'nde tafsîl olunduğu vechile yeniçerilerin serkeşlikleri artdıkca terbiye ü te'dîbleri şöyle dursun bi'l-'aks taltifât-ı mütenevvi'ada bulunur ve Şehzâde Sultân Mustafa'nın avenesi îkâz-ı fitnede dâmen-dermiyân oldukları Tayyar Paşa ve Edirne vak'alarında mertebe-i subûta varmış iken mücâzâtlarından ve hiç olmaz ise tard ü def'lerinden bile ictinâb eylerdi. Bir de Şeyhü'l-islâm olan Ataullah Efendi zâhiren zühd ü takvâ ashâbından olmasıyla berâber Nizâm-ı Cedîd mürevviclerinden görünür iken kalben taraf-ı hilâfında olduğundan takviyyet bahş-ı eşrâr[43] idi. Mütecerrîn-i sudûrdan Sirozîzâde Tâhir Efendi merhûmdan istimâ' olunmuşdur ki Sultân Selîm

[42] tarab: sevinç, mutluluk, eğlence.

[43] eşrâr: şerrli kimseler, kötü kimseler.

aleyhinde bulunan fi'e-i bagiyyeden ba'zıları hazîne kethüdâlığından muhrec Rüstem Efendi ve Salih Bey nâmında iki nemek-be-harâmı, hafiyyen Şeyhü'l-islâm-ı müşârün ileyhin huzûruna götürüb şehriyâr-ı şehîdin makām-ı hilâfete münâfî[44] ba'zı ahvâlîne şehâdet etdirmişler ve ânın üzerine fetvâ almışlardır.

48

İşbu Rüstem Efendi ile Salih Bey mu'ahharan Şam'a tağrîb[45] olunub menfûr-ı enâm oldukları hâlde orada vâsıl-ı dâr-ı mücâzât oldular. Kā'im-makām Köse Musa Paşa mukaddemen ba'zı te'dîbe uğramış olduğundan erkân-ı devlet hakkında ateş-i adâveti fürûzân olmuş iken derûn-ı şeytanet-meşhûnunda saklayub tabasbus-ı kelbî[46] ile kulûb-ı küberâyı[47] rubûde-i çevgân-ı ihtiyâl eylemiş[48] olmasıyla leyyine'l-cânib[49] bir adamdır denilerek makām-ı kā'im-makāmîye is'âd kılınmışdı. Hāfız İsmâ'il Paşa vaktinden beru hazırlanmakda olan cem'iyyeti-i fitneyi hüsn-i telakkî ve derhâl şirzime-i bagiyy ü tuğyân[50] dâ'ire-i ittifākına duhûl eyledi. Esbâb-ı meşrûha ile heyûla-yı fitne sûret bulmakda iken: *Ordu-yı hümâyûnun hurûcundan sonra karagollara Nizâm-ı Cedîd konulacak ve Karadeniz Boğazı muhâfazası içün Trabzon'dan ve Karadeniz'in sevâhil-i sâ'iresinden tertîb ve celb olunan iki bin kadar kılâ' yamaklarına Nizâm-ı Cedîd elbisesi giydirilecek* havâdisleri şuyû' bulmağla ve ba-husûs Harameyn-i şerîfeyn'e Vehhâbî tâ'ifesi müstevlî olarak bu sene hüccâc-ı Müslimîni Medine-i Münevvere'ye koymayub ziyâret-i Ravza-i Mutahhara'dan mahrûmen 'avdet eyledikleri haberleri vârid olmağla galeyân-ı efkâr müştedd oldu. Ma'a-mâ-fîh Mısır seferi Nizâm-ı Cedîd'in zamân-ı icâdına tesâdüf etmiş iken Akka'ya ve Kapudân Paşa ma'iyyetinde İskenderiyye'ye sevk olunmuş oldukları hâlde bu def'a daha mühimm olan Rusya seferine gönderilmemelerine dâ'ir mutâla'a-i resmiyyeye tesâdüf olunmaması iki mülâhazaya mebni olması tabî'îdir: Birincisi yeniçeri tâ'ifesi ve Rumili a'yânları Nizâm-ı Cedîd'in düşman-ı cânları olduğundan bir mukātele-i dahiliyye vukū'undan ihtirâz kaziyyesi ve ikincisi yeniçerilerin ordu-yı hümâyûn ile azîmetleri üzerine nev'ummâ İstanbul eşkıyâdan tahliye kılınmış olacağından merkez-i saltanatın Nizâm-ı Cedîd'e tevdî' ve teslîm kılınması maksadı olmak gerekdir.

---

[44] münâfî: aykırı, zıt.

[45] tağrîb: gurbete göndermek, göç ettirmek.

[46] tabasbus-ı kelbî: köpekçe yaltaklanma.

[47] kulûb-ı küberâ: büyüklerin kalpleri.

[48] rubûde-i çevgân-ı ihtiyâl eylemiş: çevgân hilesine kapılmak.

[49] leyyine'l-cânib: uysal, yumaşak huylu.

[50] şirzime-i bagiyy ve tuğyân: isyân ve serkeşlik eden topluluk.

Vukû'-ı Fitne ve Tebeddül-i Saltanat

Bin iki yüz yirmi iki (1807) senesi Rebî'ü'l-evvel'inin on yedinci Pazarertesi günü (25 Mayıs 1807) sâlifü'z-zikr Karadeniz Boğazı kal'alarının yamakları 'akd-ı cem'iyyet ve *bize Nizâm-ı Cedîd elbisesi gönderilmiş kabûl etmeyiz* demdemesiyle[51] ref'-i livâ-yı şekâvet edüb Kabakcı Mustafa nâmında bir fitne-engîzi kumandan intihâb ederek ağaları olan Halil Haseki'yi ve tabyalar ta'mîrine me'mûr Re'îs-i sâbık İngiliz Mahmûd Efendi'yi paraladıkları haberi Der-sa'âdet'e vâsıl oldukda isti'dâd-ı dehr ü şehre[52] nazaran bu şerârenin bir ateş-i hânumân-sûz[53] olacağını Sultân Selîm'in asdikâsı kendüsüne teblîğ ve derhâl de Nizâm-ı Cedîd'den bir mikdar 'asker sevkiyle te'dîb ve terbiyelerini tedbîr

49

etmişler ise de şehriyâr-ı müşârün ileyhin mîzâc-ı hümâyûnları atf-ı nazar-ı celâdet etmeye müsâ'id olmadığından ve: *Aman Efendim hem kendünüze hem de bize kıyarsunız* denildikce kan dökülmeksizin suhûletle işin bitirilmesi re'yinde musırr olduklarından mûcib-i fitne olan Kā'im-makām Paşa ile ânınla hem-dest-i ittifāk bulunan haveneye cem'iyyet-i fitnenin hüsn-i tedâbîr ile def' ü ref'i husûsunu tahmîl eylediler. Halbuki bir ihtilâl-i azîm vukû' bulacağını dûr-endîş[54] olan ashâb-ı zekâ çokdan berü cezm eylemişler idi. Hattâ Dede Paşa merhûm nakl eder idi ki: *Köse Kethüdâ demekle ma'rûf olan Mustafa Reşid Efendi vak'ayı istimâ' eder etmez hâdisât-ı müşkile zuhûrunda 'âdet-i me'lûfe ü meşhûresi olduğu üzere beş on kıldan ibâret olan sakalını enâmil-i tefekkür ile karışdırarak bir müddet gezindikden sonra kethüdâsını çağırub: Acabâ bizim dâ'irede Kabakcı'yı bilür adam var mıdır?* deyu su'âl ve o dahi *aşçıbaşının yeğeni idüğüni* ihbâr eyledikde aşçıbaşıyı mâbeyn odasında celb ile: *Kabakcı Mustafa Ağa oğlumuza selam ederüm. 'Ammenin ma'lûmudur ki ben etliye sütlüye karuşmadım. Her ne emr olundu ise ânın icrâsına takayyud eyledim. Bu cihetle himâye eylemelerini ricâ ederim ve şimdi oğluma ba'zı mesârif içün para lâzımdır diyerek biner 'aded yıldız altını ile memlü iki torba altun i'tâ ve birisini Kabakcı harçlık eylesün ve diğerini refâkatinde bulunan söz sâhiblerine tevcîh etsin* deyu irsâl eylemekle işbu altunlar eşkıyâya vâsıl oldukda: *Köse Kethüdâ bizim babamızdır bizden ona zarar gelmez, müsterîh olsun* cevâbıyla aşçıbaşıyı i'âde eylemişler ve bu cihetle tahlîs-i girîbân-ı hayât eylemişdir.

Salı günü Şeyhü'l-islâm Efendi ve sudûr-ı 'ulemâ celb olunarak Bâb-ı Alî'de meclis-i umûmî 'akd olunub verilen karâr mûcebince icrâ-yı nasihat ile cem'iyyet-i

---

[51] demdeme: kızma, öfkelenme, homurdanma.

[52] isti'tâd-ı dehr ü şehr: şehrin ve zamanın yeteneği.

[53] hânumân-sûz: ocak yakıcı, yakan, kül eden.

[54] dûr-endîş: ilerisini düşünen, tedbirli, akıllı.

eşkıyâ-yı tefrîk eylemek zımnında senâdid-i yeniçeriyândan Kazgancı Mustafa, Boğaz'a gönderildi ve merkûm akşam üzeri 'avdet ederek: *Yamakların, zâbitânı Mahmûd Efendi'nin ve Halil Ağa'nın katlinden be-gâyet mükedder ve muztarib olarak ehâd-ı 'askeriyyeden zuhûr eden bu fi'l-i mekrûhun dâmen-i 'afv ü safh ile mestûr buyurulmasını ve neferât-ı 'askeriyye ol havâlîde hayme-nişîn-i ikāmet olan Nizâm-ı Cedîd'den mütevahhiş olduklarından 'asâkir-i merkûmenin kışlalarına çekilmesine rica eylediklerini* söyledi.

Keyfiyyet huzûr-ı hümâyûna 'arz olunarak Nizâm-ı Cedîd'in kışlalarına çekilmesi içün emr verildi ve Sultân Selîm hazretleriyle asdikâ-yı devlet bir derece iğfâl ve eşkıyâ-yı merkûmenin istedikleri gibi seyr ü hareket eylemeleriyle irâ'e-i tarîk-i ihtiyâl kılındı. Bu sûretle iş bitdi

50

zann olunurken Çeharşenbe akşamı eşkıyâ Tophâneye vâsıl ve Kā'im-makām Paşa tarafından: *Bu maslahat cümle ittifākıyla olmuşdur, sakın müdâfa'a kaydında olmasınlar* deyu topculara haber gönderilmiş olduğundan, anlar dahi eşkıyâya mülhak olmağla sabaha kadar İstanbul'a güzâr ve mecma'-ı yeniçeriyân olan At Meydanı'na kazganları çıkarub makām-ı bagıyy ü tuğyanda karâr eylediler. Kal'a yamakları bin kadar kişiden[55] ibâret iken topcuların ve sâ'ir yeniçerilerin inzimâmıyla cem'iyyet-i azîme hâsıl oldu. Pençşenbe günü 'ale's-seher tekrâr Bâb-ı Alî'de 'akd-ı meclis olunub İbrâhim Kethüdâ Nizâm-ı Cedîd ile müdâfa'a-i eşkıyâ husûsunu îrâd eder etmez Rumili Kaz'askeri Veli Şemse'd-dîn, itâle-i lisân-ı düşnâma âğâz ve sâ'ir müttefikîn dahi tasdîk-i zımnî ile ittihâd-ı nühüfteyi bâz etmekle şimdiye kadar taht-ı şübhede bulunan ittifāk-ı fitne meydâna çıkmağla İbrâhim Kethüdâ ve Hacı İbrâhim Efendi savuşub gitdiler ve Şeyhü'l-islâm ile kādı-'askerler cem'iyyet-i eşkıyâya i'zâm kılındı. Nizâm-ı Cedîd'in külliyen ref' ü ilgâsı ve İbrâhim Kethüda ve Hacı İbrâhim Efendi ve Sırkâtibi Ahmed Efendi ve Mâbeynci Ahmed Bey ve Kethüdâ Vekîli Muhsin Efendi ve Re'îs Vekîli Safi Efendi ve Darbhâne Emîni Bekir Efendi ve Bostancıbaşı Şakir Bey ve Vâlide Kethüdâsı Sâbık Yusuf Ağa ve Nizâm-ı Cedîd'in zehâyirine me'mûr olan Kabbân Nâ'ibi Abdu'l-latîf Efendi'nin katl ü i'dâmları, tâ'ife-i bâgiyyenin matlûbları olub müsâ'ade olunmadıkca inhilâl-i cem'iyyet mümkin olamayacağı Kā'im-makām Paşa tarafından huzûr-ı hümâyûna inhâ ve bu bâbda mecma'-ı eşkıyâda olan Şeyhü'l-islâm Efendi cânibinden dahi te'kîd ve isti'câl olunduğu iş'âr kılınmağla artık iş işden geçmiş olduğundan biçâre Sultân Selîm tahlîs-i nefs içün izhâr-ı muvâfakata mecbûr oldu. Binâ'en aleyh Nizâm-ı Cedîd'in ref' ü ilgâsı dellâller vâsıtasıyla i'lân ve taleb olunan zevâtın dahi herbiri bir yerde derdest olunub i'dâm kılındı. Fakat Yusuf Ağa henüz haccdan 'avdet ederek Konya taraflarına takarrub

eylediğine ve Kabbân nâ'ibi dahi tarîk-i ilmiyyeden bulunduğuna mebnî ikisi dahi Bursa'ya nefy olunub ve nâ'ib-i mûmâ ileyhe mîr-mîranlık tevcîh olunub ba'dehu i'dâm kılındılar.

Rü'esâ-yı eşkıyânın şiddetleri zâ'il ve dâ'ire-i itâ'ata rücû'ları mütekarrib olmuş iken muharrik-i fitne olan e'âzim: *Maslahat bu dereceye geldikden sonra Sultân Selîm'den emniyet câ'iz olmaz* deyu ilkâ'at-ı hafiyyeye mübâderet eylemeleriyle tebeddül-i saltanata karâr verildi ve iki bin kadar 'asker terfîk olunarak Şeyhü'l-islâm ile sudûr-ı 'ulemâ Cum'a günü sabahleyin Bâb-ı Alî'ye gönderildi. Kā'im-makām Musa Paşa hadeng-i mefsedetinin[56] hedef-i maksada vusûlünden münşerihü'l-fu'âd olarak

51

Bâb-ı Alî ricâlini ve 'ulemâ takımını alub Sarây-ı hümâyûna bi'l-'azîme Sultân Selîm'e ifâde-i keyfiyyet olundukda bi'z-zarûre harem-sarây-ı hümâyûna azîmet buyurub, ba'dehu sâ'at beşe karîb Sultân Mustafa Hân-ı Râbi' hazretleri câlis-i serîr-i saltanat oldu ve resm-i bî'at icrâ olundukdan sonra Ayasofya Câmi'-i şerîfine *selâmlık resmi* dahi îfâ kılındı.

Ahvâl-i Alemdâr Mustafa Paşa

Sene-i sâbıkada Ruscuk a'yânı Tirseniklioğlu bir fedâyi kurşunuyla fevt oldukda müte'allıkâtından Hezargrad a'yânı olan Mustafa Bayrakdar, yerine kā'im olub fakat cânib-i saltanat-ı seniyyeye 'arz (ü) mahzar takdîmiyle istihsâl-i müsâ'ade-i seniyyeye mübâderet ve mütâva'at-kârâne hareket etmekle Rusya seferi zuhûrunda rütbe-i vezâretle Silistre eyâleti müşârün ileyhe tevcîh olunmuş idi. Ashâb-ı kudret ü satvetden olduğundan İsmâ'il ve Yergöğ taraflarına vukû' bulan ta'arruzât-ı düşmanı müdâfa'a ve gâlibâne muhârebe etmekde olduğu hâlde ordu-yı hümâyûnun Tuna sevâhiline takarrubunda beş altı bin süvârî ile istikbâl ederek mûcib-i takviyet-i cüyûş-ı Müslimîn ve lîvâ-yı şerîf ser-'askerliğiyle ta'zîm ü tevkîr olmuş idi. İstanbul'da ihtilâlin ibtidâ-yı zuhûrunda orduda Yeniçeri Ağası bulunan Pehlivân Ağa'dan emniyet-i devlet münselib bulunduğuna mebnî 'azl ü tebdîline îrâde-i seniyye sünûh etmekle mûcebince, kul kethüdâsı, yeniçeri ağası nasb olunmuş iken, tâ'ife-i yeniçeriyân zor-bazu-yı tagallüb ile ibkā etdirdiklerini müte'âkib cülûs haberi vâsıl olmağla ağa-yı mûmâ ileyh dahi yeniçerileri tahrîk ile Sadr-ı a'zam İbrâhim Paşa'yı firâra mecbûr etdi. Bu haber İstanbul'a vârid oldukda Boğaz Muhâfızı Çelebi Mustafa Paşa sadr-ı a'zam nasb olunarak Rebî'ü'l-âhir'in yirmi dördüncü günü (19 Haziran 1808) merkez-i ordu-yı hümâyûn olan Silistre'ye vusûlünde Bayrakdâr Mustafa Paşa sadâretin tebeddülünden dilgîr ve bu cihetle

[55] Metinde "keştîden" yazılmıştır.

[56] hadeng-i mefsedet: kötülük, bozgunculuk oku.

sadr-ı cedîd ile miyânelerinde ateş-i adâvet cây-gîr olmağla irâ'e-i rûy-ı dürüştî ile Ruscuk cânibine atf-ı zimâm eyledi. Müşârün ileyh te'mîn ve taltîf maksadıyla yeniçeri ağasına ilbâs-ı ferve-i vezâret eylemesiyle utüvv ü tuğyânı sad-çendân olduğundan ba'zı erkân-ı devletin tahrîkiyle yeniçeriler bu kerre müşârün ileyh aleyhine kıyâm ve paralayub kem-nâm eylediler. Sultân Selîm ricâlinden Râmiz Efendi ve Behiç Efendi birer tarafa nakl ü teb'îd olunmuş iseler de Alemdâr Paşa tarafından celb olunduklarına ve Vezîr Kethüdâsı Refîk Efendi ile Re'îs Galib Efendi dahi Sultân Selîm tarafdârları idükleri cihetle haklarında mu'âmele-i gadriye icrâsı mutasavver idüğünü teferrüs eylediklerine mebnî anlar dahi yeniçeri ağasının paralandığı gün bağteten Ruscuk'a firâr ve Alemdâr

52

Paşa himâyesinde karâr eylediler. Ordu-yı hümâyûn bir buhrân içinde iken Fransa ve Rusya İmparatoru beyninde Tilsit'de 'akd-ı musâlaha olunub Devlet-i 'Aliyye ile Moskovlu beyninde mütâreke ve müte'âkiben musâlaha olunması dahi şart kılınmağla Re'îs-i sâbık Galib Efendi me'mûr edilerek Cemâziye'l-âhire evâhirinde (Ağustos 1808) tanzîm-i mütâreke olundu. Ordu-yı hümâyûn dahi meştâ-nişîn olmak üzere Edirne'ye 'avdet eyledi.

Muhârebe-i Bahriyye

İngiliz gemilerinin 'avdetinden sonra Kapudân-ı Deryâ Seydi Ali Paşa on sekiz kıt'a süfün-i harbiyye ile Akdeniz Boğazı'ndan hurûc ve İngiltere donanması Mısır tarafına gitmiş olduğundan Boğça Ada'da bulunan Rusya donanmasıyla cenge âğâz eyledi. Lâkin süfün-i İslâmiyye'nin ekserîsi Karnıt'da kalarak gavga edememekle yalnız Kapudân Paşa'nın râkib olduğu Mes'ûdiye nâm *üç anbarlı* ile Kapudâne Bey'in süvâr olduğu *kapak* ve bir iki gemi daha yedi sekiz sâ'at ceng eylediler. Vâkı'an paşa gemisinde yelken ve direkden eser kalmayub kapudâne gemisi dahi eyâdî-i düşmana giriftâr oldu ise de Moskov sefînelerinde dahi iler tutar yer kalmadığından Boğça Ada'yı terk ile Korfa'ya ric'ata mecbûr oldular ve bu cihetle Akdeniz Boğazı muhâsaradan kurtuldu. Hakkan ki Kapudân-ı müşârün ileyhin izhâr eylediği şecâ'at muhayyir-i 'ukûl olduğu ma'lûm-ı enâm iken levendâne meşrebi, mîzâc-ı devlete gayr-ı muvâfık olduğundan asrının müverrihleri ya'ni Vak'anüvis Asım Efendi ve Şânizâde hıdemât-ı cân-siperânesini müdâhene tarîkine kurbân eylemişlerdir. Başka husûslarda fenâlığı olsa bile böyle bir gâzî adamın dîn ü devlet uğruna sebk eden fedâkarlığını izâ'a eylemek lâyık-ı insâf değildir.

İngilizlerin İskenderiyye'ye Tasallutları

Fransalulardan istirdâd olundukdan sonra Mısır'ın hâli pek karışmış ve İngilterelüler ba'zı Kölemen beylerinden el tutmuş olduklarından cüz'î ikdâmla

hıtta-i Mısriyye'yi zabt edebilecekleri ümîdiyle evâhir-i saltanat-ı Selîm Hânî'de derûnlarında sekiz bin kara 'askeri olduğu hâlde kırk kıt'adan mütecâviz süfün-i harbiyye ü nakliyyeden ibâret olan İngiltere donanması bağteten İskenderiyye'yi ve müte'âkıben Reşid'i teshîr etmişler ise de Mısır vâlîsi bulunan Mehmed Ali Paşa Kölemenleri te'dîb ve terbiye ile oldukca idâreyi yoluna koymuş bulunduğundan evvelâ Reşid üzerine muhâceme nümâ-yı satvet olarak İngilizlüleri tedmîr ve beş altı yüz kadarını esîr edüb

53

ba'dehu İskenderiyye'yi muhâsara eylemekle İngilizler hilâf-ı me'mûl bu müdâfa'ayı gördüklerinde 'akd-ı şerâ'it-i tahliyye ile 'avdete mecbûr oldular.

Tebeddülât-ı Dâhiliyye ve Cülûs-ı Sultân Mahmûd Hân-ı Sânî

Kā'im-makām Musa Paşa'nın ebâ ü ecdâdından mevrûs çiftlikâtı 'asr-ı sâbıkda iki def'a müsâdere olunub ba'dehu yine kendüsüne satılmış ve müddet-i medîde İnebahtı muhâfazasında terk olunarak tezlîl ü tahkîr olunmuş olduğundan erkân-ı devlet hakkında hâsıl olan buğz ü adâvetini hazm ü kezm edemeyüb ele fırsat geçdiği anda ahz-ı intikâma müsâra'at ve mütâla'a-i encâm-ı kâr ile tebdîl-i saltanat mâdde-i fecî'asına dahi cür'et etmiş ve maktûllerin mücevherât-ı nefîse ve emvâl-i kesîresinden haylice şeyi ihtilâs eylemiş ise de ef'âl-ı mel'unânesinin yanına kalmayacağı endişesiyle meslûbü'ş-şu'ûr iken pâdişâh-ı cedîdin kurenâsı Sultân Selîm'in i'dâmını teklîf ile tazyîk edegeldiklerine ve bu kâr-ı mekrûha dahi mütecâsir olduğu takdirde artık kendüsü için tahlîs-i girîbân-ı hayat hayyiz-i imkânda olamayacağı meczûmu bulunduğuna mebnî işden çekilmek tedâbîrine teşebbüsle istifâya ağâz eylediğinden iki yüz yirmi üç senesi Rebî'ü'l-âhir'inin yirmi dördüncü günü (19 Haziran 1808) Çavuşbaşı Şeyhsüvârzâde Hamdullah Bey makām-ı kā'im-makāmîye is'âd ve Musa Paşa Bursa'da ikāmet etmek üzere ib'âd olundu. On günden sonra Şeyhü'l-islâm Ataullah Efendi dahi 'azl ve Samanîzâde Ömer Efendi makām-ı fetvâya ik'âd olundukda ma'zûl un hevâdarları ilkā'âtıyla yeniçeri zâbitleri ref'-i perde-i edeb ve Ataullah Efendi'nin yine makāmına i'âdesini taleb ile ısrâr eylediklerinden bi'z-zarûre ertesi günü mesned-i meşîhatda takrîr kılındı ve bunun üzerine müfti-i müşârün ileyhin istibdâd ve istiklâli sadçendân oldu. Binâ'en aleyh Hamdullah Paşa'nın kā'im-makāmlığı kırk güne varmaksızın müttefiki olan Musa Paşa'yı def'a-i sâniye olarak kā'im-makām nasb etdirdi. 'Asr-ı Selîm Hânî'de Trabzon vâlîsi iken 'isyân edüb ba'dehu Kırım'a firâr eden Tayyar Paşa pâdişâh-ı cedîde olan mensûbiyyet-i sâbıkasına mağrûren İstanbul'a gelmekle nâ'il-i tevkîr ve ihtirâm ve Musa Paşa üzerine evâhir-i Şa'bân'da (Ekim 1808) kā'im-makām oldu. Lâkin habs-ı tıynet ve Sultân Selîm'e adâvet ashâbından olmağla şâyed bir gadr ü ihânete teşebbüs eder mutâla'asıyla ordu ricâli be-gâyet mütevahhiş ve muzdarib olub ref' ü def'i zımnında sadr-ı

a'zam ile beynlerini ifsâd ve Tayyar Paşa makām-ı kā'im-makāmîde bulundukca mâcerâ-yı sâbıka binâ'en Cabbarzâde ordu-yı hümâyûna gelmez deyu bir mutâla'a-i ihtirâ' ü îcâd ederek iki yüz yirmi üç Muharrem'inde (Şubat 1808) 'azline zafer-yâb olmalarıyla ricâl-i devletden Eğinli Mustafa Efendi makām-ı kā'im-makāmîye i'tilâ eyledi.

54

Mukaddime-i Vak'a-i Sâniye

Alemdâr Paşa'nın yanında müctemi' olan Refîk ve Galib ve Tahsîn ve Behîc ve Râmiz Efendiler Sultân Selîm'in ihsân-dîde ve ber-keşîdesi ve mütegallibe-i asrın menfûru olduklarından Alemdâr Paşa'ya şehriyâr-ı mahlû'un mehâsin ve mekârimini ta'dâd ve ânın hal'iyle Devlet-i 'Aliyye'nin giriftâr olduğu iğtişâş ve mesâ'ibi beyân ve îrâd ide ide 'âkıbet i'âde-i cülûs husûsuna iknâ' eylediler. Lâkin bu emr-i azîm pek çok mukaddemâta muhtâc olmasıyla sırası düşdükce iktizâsına göre hareket olunmak üzere tertîb ve tasmîm olundukdan sonra evvelâ Refîk Efendi ve ikinci def'a da Behîc Efendi İstanbul'a gelüb ve mukarrebân-ı devlete hulûl edüb: *Mütegallibe-i Dârü's-saltana'nın umûr-ı devlete müdâhale ve zât-ı şâhânenin bir Şeyhü'l-islâm 'azline iktidârını selb etmek derecede mugâlebeleri asdıkâ-yı devleti dil-hûn ve husûsuyla Alemdâr Paşa'yı mükedder ve mahzûn etmekle müsâ'ade-i seniyye erzân buyurulur ise te'dîb -i eşkıyâya hâzır ve zuhûr-ı emr-i fermân-ı pâdişâhîye muntazırdır* diyerek enva' rîş-hand[57] ve hattâ Sultân Selîm'in i'dâmını dahi ta'ahhüd ile kurenânın bûm-i şevk-i fu'adlarını matmah-ı nazar olan noktadan dâne-i ebleh-firîb ile sayd ü bend eylediler. Binâ'en aleyh Alemdâr Paşa'nın İstanbul'a gelmesine gâyet hafî olarak ruhsat-ı seniyye ta'alluk edüb yek diğerini müte'âkıben Refîk Efendi vezîr kethüdâsı ve Galib Efendi re'îs ve Behîc Efendi defterdâr ve Tahsîn Efendi çavuşbaşı nasb olunarak bu vechile ordu-yı hümâyûnun idâresi müttefikîn eline geçdi ve Râmiz Efendi akıl hocası olmak üzere Alemdâr Paşa yanında kaldı. Müttefikîn-i müşârün ileyhim sûret-i zâhirede Alemdâr Paşa'yı sadr-ı a'zama mutî' ü münkâd ederek sadr-ı müşârün ileyhi taht-ı emniyet ü imtinâna aldıkdan sonra İstanbul mütegallibelerinin te'dîb ü terbiyeleri keyfiyyetini işrâb eylemeleriyle ve sadr-ı a'zam dahi zâten mütegallibenin tasallut ve tecebbüründen bî-zâr ve işin iç yüzünü idrâkden âciz olmağla tedâbîr-i mutasavvereyi hüsn-i telakkî eyledi. Bunun üzerine artık maslahat merkez-i matlûba vâsıl olmuş ve hasbe't-ta'lîmât devr-i eyâlet bahânesiyle Alemdâr Paşa on-on beş bin kadar 'asker ile Ruscuk'dan hareket ve berülere doğru azîmet eylemiş idüğünden müzâkere-i ahvâl-i seferiyye içün Edirne'ye da'vet olundu.

[57] rîş-hand: bıyık altından gülme, alay.

Ve birkaç gün levâzım-ı mihmân-nüvâzî[58] ve ta'zîmât-ı fâ'ika icrâ kılındı. Ba'dehu 'akd olunan meclis-i meşveretde mütârekenin imtidâdı sebebiyle Edirne'de ikâmet bî-hûde mesârif-i külliyeye sebeb olmağla İstanbul'a 'avdet edilerek tanzîm-i musâlaha mukadder olmadığı hâlde techîz-i levâzımât-ı harbiyye ile hareket daha suhûletli ve menfa'atli olacağı tezekkür olunmağla ve Alemdâr Paşa dahi: *Ben de berâber gider ve hâk-i pây-ı hümâyûna yüz sürerim* demekle

55

ol vechle harekete karâr verildi. Fakat resmen istîzân olunur ise tâ'ife-i mütegallibenin cevâz göstermeyecekleri derkâr olduğundan istîzândan sarf-ı nazar ve birkaç gün mârrîn ve âbirînin[59] seyr ü seferleri men' olunarak İstanbul'a takarrub olunmadıkca duyulmamasına i'tinâ olunmak sûreti ihtiyâr olundu. Re'îsü'l-eşkıyâ olan Karadeniz Boğazı Nâzırı Kabakcı Mustafa'nın der-ceng-i evvel tedmîri içün bir mikdâr 'asker ile Hasköy a'yânı irsâl ve Cemâziye'l-ulâ'nın on dokuzuncu günü (13 Temmuz 1808) Edirne'den intihâb olunub a'yân-ı mûmâ ileyh bağteten bagî-i merkûmun Rumili Feneri Kal'ası'nın hâricinde olan hânesini basub katl ve kal'a yamakları muttali' oluncaya kadar kal'ayı zabt ve tahassun eylediği haberiyle bagî-i merkûmun ser-maktû'ı ordu-yı hümâyûnun Çorlu merhalesine vusûlü günü vârid oldu. Kabakcı'nın katli İstanbul'da enva' güft ü gûyı mûcib olduğu hâlde ordu-yı hümâyûnun Alemdâr Paşa ile gelmekde olduğu erkân-ı saltanatın ma'lûmu oldukda Cemâziye'l-ulâ'nın yirmi üçüncü (17 Temmuz 1808) Pazar günü *Bâb-ı fetvâ-penâhî'de* 'akd-ı meclis olunarak keyfiyyet meydâna konuldu. Vak'a-i sâbıkada zî-medhal olanların can başlarına sıçrayub ba'zıları müdâfa'alarını tedbîr ve ba'zıları dahi kal'a kapularınm seddiyle duhûllerine ruhsat verilmemesini takrîr ederler iken kā'im-makām paşa bugün Silivri'ye ve Salı günü İstanbul'a vâsıl olacaklarını beyân eylemekle artık tedâbîr ve tedârükâta meydân kalmadığı tebeyyün eylediğinden bi'z-zarûre ber-mu'tâd taraf-ı sultânîden da'vetci irsâl olundu ve ber vech-i tertîb mâh-ı mezbûrun yirmi beşinci (19 Temmuz 1808) Salı günü Sultân Mustafa Hân hazretleri sancağ-ı şerîfi istikbâl içün İncirlü Çiftliği'ne dek çıkub müretteb alay ile ordu-yı hümâyûn İstanbul'a dâhil ve sadr-ı a'zam Bâb-ı 'Âlî'ye kā'id olub Alemdâr Paşa, Veli Efendi Sahrâsı'nda merkûz ordu-gâhında karâr eyledi. Mâh-ı mezkûrun yirmi yedinci (21 Temmuz 1808) günü Alemdâr Paşa'nın üç-beş bin adam ile Bâb-ı 'Âlî'ye gelmesini müte'âkıb Şeyhü'l-islâm Ataullah Efendi 'azl ve 'Arabzâde Arif Efendi nasb olunub iki gün sonra Rumili ve Anadolu kādı-'askerleri Çavuşzâde Şemse'd-dîn Efendi ve Luhûmizâde Mahmûd Nûre'd-dîn Efendi ve Anadolu pâyesini hâ'iz

[58] levâzım-ı mihmân-nüvâzî: konuk ağırlamak için gerekli olan malzemeler.

[59] marrîn ve âbirîn: gelip geçenler, gelen giden.

meşhûr Hoca Münib Efendi nefy ü ib'âd ve yeniçerilerin eşiddâ-i eşirrâsından iki çorbacı i'dâm kılındı.

Müttefikînden Alemdâr Paşa'nın ma'iyyetinde bulunan Râmiz Efendi Sultân Mustafa'nın sancağ-ı şerîfi istikbâle vürûdunda bi't-tevkîf sür'at-ı seyr ile İstanbul'a gidilüb Sultân Selîm'i iclâs eylemek sûretini tezekkür etmiş olduğu hâlde diğerleri bunu tensîb etmeyüb

56

mütegallibenin tard ü def'inden sonra Sarây-ı hümâyûnda bir meclis-i umûmî akdıyla Sultân Mehmed-i Râbi' h[illegible]'i tarzında tebdîl-i saltanat olunmasına karâr vermişlerdi. Binâ'en aleyh Şeyhü'l-islâm ve sudûrun 'azl ü nefy olunmalarını müte'âkıb Kapudân-ı Deryâ Seydi Ali Paşa'nın dahi 'azli taraf-ı sadr-ı a'zamîden 'arz etdirilmiş ise de Vâlîde Sultân himâyeye kıyâm eylediğinden sadr-ı müşârün ileyh şimdilik bunun te'hîri lâzım geldiğini ve inhizâm-ı umûr-ı devlet hâsıl olmuş idüğünden artık 'avdet eylemeleri lüzûmunu Alemdâr Paşa'ya iş'âr eyledikde Alemdâr Paşa: *be-heme-hâl kapudânın 'azli muktezî ve bizim 'avdetimiz ânın husûlüne mevkûfdur* deyu tünd ü titiz bir cevâb irsâl eylemekle ve sadr-ı a'zam ba'zı karâ'in-i hâliyyeden Sultân Selîm'i iclâs niyetinde bulunduklarını istidlâl edüb bu ise kendü menâfi' ve mutâla'asına mugâyir bulunmağla keyfiyyeti mukarrebân-ı saltanata iş'âr ve Refîk ve Behîc ve Tahsîn Efendilerin katlleri husûsunda taraf-ı saltanatdan terhîs buyurulur ise müttefikînin tertîb ü tasavvurları zâ'il ve kal'a kapularının seddiyle Alemdâr Paşa'nın dahi müdâfa'ası kābil olacağını tezkâr eylemiş ise de mukarrebân-ı saltanat, müttefikîn tarafından evvelce gereği gibi iğfâl kılınmış olduğundan sadr-ı a'zamın ihtârına aslâ vücûd vermediler ve *böyle şey'in ihtimâli yokdur* deyu cevâb gönderdiler. Refîk ve Behîc ve Tahsîn Efendiler işbu muhâberât-ı hafiyyeye muttali' oldukları anda Alemdâr Paşa ordusunda bulunan Râmiz Efendi'ye iblâğ-ı mâcerâ ve ba'd-ez-în bir lahza-ı tavakkuf[60] mûcib-i vehâmet olacağını inhâ eylemeleriyle Cemâziye'l-âhire'nin dördüncü (28 Temmuz 1808) Pençşenbe günü 'ale's-seher Alemdâr Paşa on bin kadar 'asker ile hareket ve Bâb-ı 'ālî 'ye dehşet-nümâ-yı muvâsalat olub 'arz odasında kahren sadr-ı a'zamdan mühr-i hümâyûnu ahz ve Çavuşbaşı Tahsîn Efendi'ye teslîm ve sadr-ı müşârün ileyhi kırk-elli süvârîye teslîmen Veli Efendi Sahrâsı'nda olan ordusuna irsâl eyledikden sonra Şeyhü'l-islâm Efendi ile sâ'ir iktizâ eden erkân-ı devleti celb ü cem' ile Sarây-ı hümâyûna azîmet eyledi. Sultân Mustafa Hân hazretleri ahvâle vâkıf oldukda orta kapuyı sedd itdirüb Sultân Selîm ve Şehzâde Sultân Mahmûd'un itlâfına emr vermiş olmağla Başçukadâr Fettah ve Hazîne Kethüdâsı Ebe Selîm ve Mirahor Mehmed ve Hazîne Vekîli, nezir ve tebdîl hasekîsi Bağdadlı Ali ve bunlara tâbî' beş-on nefer bostancı harem-i hümâyûna

duhûl ile Sultân Selîm'i şehîd ederek Sultân Mahmûd Hân hazretlerine dahi hücûm etmişler ise de lalaları Anber ve Hâfız İsa Ağaların muhâfazalarıyla sakf-ı saraya[61] çıkub tahlîs-i girîbân-ı hayât eylediler. Ba'zı saray ağalarından menkûldür ki Sultân Mustafa Hân Çırağan Köşkü'ne biniş emr edüb gitmek üzere

57

iken Alemdâr'ın Bâb-ı 'ālî 'ye vürûdu istimâ' olunmağla terk olunmuş ve eğer Alemdâr Paşa'nın gelmesi yarım sâ'at kadar te'ahhur etmiş olsa idi Sultân Mustafa sarayda bulunmayacak ve emr-i matlûb suhûletle hâsıl olacak imiş. Ne çâre ki mukadderât-ı ilâhiyye Sultân Selîm hazretlerinin şehâdetine ve bu sebeble pek çok kan dökülmesine müte'allık olmasıyla hükm-i kazâ karîn-i imzâ olmuşdur. Alemdâr Paşa Bâbü's-sa'âde'yi açdırmağa çalışmakda iken Sultân Selîm'in şehâdeti mütebeyyin ve Sultân Mahmûd'a sû'i-kasd vukû'u mahsûs[62] olmağla asdikâ-yı devlete bir derece haşyet ü melâl istîlâ eyledi ki, kemâl-i hayret ü dehşetden ne yapacaklarını şaşırmışlar idi.

Hele Râmiz Efendi'nin ihtârât-ı mütecellidânesi ile, artık Sultân Mahmûd'un sıhhat ü selâmetine hasr-ı himmet olunub, zor-bâzû ile Bâbü's-sa'âde açdırıldı ve müşârün ileyh hazretleri dahi bâlâ-yı bâmdan[63] inüb Kuşhâne Kapusu cânibinden zuhûr etmekle derhâl taht-ı 'Osmânî'ye iclâs ve bî'at-ı umûmîye itmâm olunub, Alemdâr Paşa makām-ı sadârete i'tilâ eyledi.

Hâkân-ı mağfûr bin yüz yetmiş beş (1761) senesinde tevellüd ve iki yüz üç (1788) tarîhinde cülûs edüb yirmi ikide (1807) mahlû' ve on dört ay mürûrunda şehîd olmağla sinn-i şerîfleri kırk sekiz ve müddet-i saltanatları dokuz[64] seneye karîbdir. Şehâdetlerinin ertesi Cum'a günü Lâleli'de vâkı' pederleri türbesine defn olundular. Katele-i menfûre ile bu mâdde-i müstehcenede kavlen ve fi'len zî-medhal bulunan üç yüzden mütecâviz eşhâs katl ü i'dâm olunduğu misillü havene-i Selîm Hânî'den Kā'im-makām-ı esbak Musa Paşa ve Tayyar Paşa menfâları olan İzmir ve Şumnu'da şemşîr-i mücâzât kantarasından imrâr olundular ve vak'a-i hal'de At Meydanı cem'iyyeti erkânından olan Şeyhü'l-islâm-ı esbak Ataullah Efendi ile kādı-'askerler nefy ü tağrîb ve kapudânlık bâ-rütbe-i vezâret Râmiz Efendi'ye tevcîh olunarak selefi Seydi Ali Paşa Bursa'da ikāmet etmek üzere teb'îd olundu.

Sadr-ı a'zamın heybeti ve satvet-i siyâseti yeniçerileri süt dökmüş kediye döndürüb bâ-husûs müzâkere-i ahvâl-i seferiyye ve tanzîm-i mehamm-ı Devlet-i

[60] lahza-ı tavakkuf: bekleme anı.
[61] sakf-ı saray: saray çatısı.
[62] mahsûs: hissedilmiş.
[63] bâlâ-yı bâm: çatının tepesi.
[64] Metinde "ondokuz" yazılmıştır.

'Aliyye zımnında Anadolu Vâlîsi Kādı Paşa ve Cabbarzâde ve Kara 'Osmânzâde ve Sirozî Yusuf Bey ve sâ'ir a'yânlar İstanbul'a celb olunmağla Der-sa'âdet sahrâları 'asâkir-i mütenevvi'a ile mâl-a-mâl olduğundan idâre-i umûr-ı devlete ta'arruz ve ta'rîz etmeğe kimsenin zehresi kalmadı. Binâ'en aleyh Kānûn-ı Esâsî tarzında bir *ittifâknâme* yazılub Sadr-ı a'zam ve Şeyhü'l-islâm ve Kapudân Paşa ve Kādı Paşa ve Kādı'askerler ve ricâl-i devlet ve mezkûrü'l-ism a'yânlar cânibinden temhîr ve taraf-ı pâdişâhîden bâ-hatt-ı hümâyûn tasdîk buyuruldu ve sekbân nâmıyla 'asâkir-i muntazama yazmağa şürû' olundu.

58

Ba'dehu sene-i âtiyyede sefer muktezî olduğu hâlde 'asâkir-i külliye ile sefere gelmek şartıyla a'yânlara ruhsat verildiğinden 'avdet etdiler.

Bu kerre dahi yeniçerilerin külliyen ref' ü ilgâsı tensîb olunmuş ise de taraf-ı pâdişâhîden müsâ'ade buyurulmadı. Lâkin bu 'adem-i müsâ'ade ile Sultân Selîm merhûmun cesâretsizliği beyninde fark-ı küllî vardır. Zîrâ Sultân Selîm zamânında on-on beş bin Nizâm-ı Cedîd meydâna gelmiş idi. Bu def'a ise henüz 'asâkir-i muntazama tedârüküne teşebbüs olunub bâ-husûs Asitâne-i aliyye sadr-ı a'zamın sekiz-on bin kadar Kırcalı 'askeriyle memlû olduğundan iyi fenâ yine devlet 'askeri olan yeniçerilerin mahv ü izâlesi hâlinde merkez-i saltanat bütün bütün sadr-ı müşârün ileyhin 'askeri elinde kalmak lâzım gelüb bu ise muvâfık-ı kānûn-ı 'akl ü siyâset değil idi. Hattâ Sened-i İttifak huzûr-ı hümâyûna 'arz olundukda Sultân Mahmûd Hân hazretleri hocaları olan Şehr Emîni İbrâhim Efendi ve Başçukadâr Ömer Ağa ile lede'l-istişâre bu şerâ'it istiklâl-i saltanatı muhill olduğu meydânda ise de şimdiki hâlde tasdîk olunmaması mümkin olamayacağından *ilerüde ilgâ ü imhâ olunmak lâzime-i zimmet-i saltanatdandır* dedikleri ve Sultân Mahmûd Hân hazretleri dahi bu niyet ile hatt-ı tasdîk keşîde buyurdukları menkûldür.

Vak'a-i Alemdâr Paşa

Sadr-ı a'zam İstanbul'un ahvâlîne gayr-ı vâkıf ve müdîr-i umûr olanlar yeniçerilerin külliyen mağlûbiyetine mu'tekîd olarak sadr-ı müşârün ileyhi etrâfdan takdîm olunan cevârî ile zevk ü şevke mübtelâ ve kendüleri dahi tekmîl-i dârât ü ihtişâma i'tinâ edüb hazm ü ihtiyâtı ferâmûş ve Rumili 'askerini hânlara ve vükelâ konaklarına tefrîk ü taksîm ile arûs-ı gafleti der-agûş eylediklerine[65] mebnî, muntazır-ı vakt-ı fırsat olan sanâdîd-i yeniçeriyân heyulâ-yı fitneye sûret verdiler ve Ramazânı- şerîfin yirmi yedinci (16 Kasım 1808) Salı gecesi imsak vakitlerinde bağteten Bâb-ı 'ālî 'ye muhâceme-nümâ-yı vürûd olarak ilkā-yı ateş eylediler. İş bu dereceye gelinceye kadar erkân-ı devlet haber alamamış ve hîn-i iktizâda 'askerin

[65] arûs-ı gafleti der-agûş eylemek: gaflet gelinini kucağına almak, gaflet içinde bulunmak.

tecemmu'u için a'yânlara ta'lîmât ve ba'zı alâyim gibi şeyler i'tâ ve tertîb olunmamış idüğünden sadr-ı müşârün ileyh dâ'ire-i sadâretde bulunan tevâbi'iyle müdâfa'aya kıyâm eyledi ise de imdâda dest-res olunamamasıyla ve ateş-i hevl-nâk bâ'is-i teferrüka-i cem'iyyet olmağla bi'z-zarûre bir mahzene girüb tahassun ve hücûm edenlere kurşun atmağa âğâz eyledi. Sekiz-dokuz sâ'at kadar bu hâl devâm eyledikden sonra yeniçeriler mahzenin kubbesini delmeğe şurû' eylediklerinden

59

sadr-ı müşârün ileyh yanında bulunan cebhâneye ateş vermekle kubbede ve civârda olan iki üç yüz kadar şakî pa-ber-hevâ ve kendüsü dahi 'âzim-i dâr-ı ukbâ oldu.

Eşkıyânın bir takımı bununla meşgûl iken bir takımı dahi Re'îs Galib Efendi'nin konağına gidüb misâfir bulunan elli altmış kadar Rumili 'askerini taleb eylemeleriyle efendi-i müşârün ileyh bilâ muhâlefet teslîm eyledi. *Eşkıyâ dahi bizim husûmetimiz vezîr-i a'zamın zâtına münhasır ve ânın işi ise tamâm olduğundan size bir gûne zarârımız yokdur* deyüb ve önlerine adam katub kal'a kapusundan ihrâc ve hânlarda ve sâ'ir yerlerde bulunanları dahi bu vechle tard ü def' eylediler. Vezîr Kethüdâsı Refîk Efendi'nin konağına gelenlere, Hasköy a'yânı olub neferâtıyla berâber orada misâfir bulunan Süleymân Ağa'nın re'y ü tensîbi üzere dâne-i tüfenk ile cevâb verilmekle anlar dahi cenge ibtidâr ve bi'l-âhire bir çarha topu getürüb ânın sadmesiyle konağın kapısını rahnedâr eylediklerinden efendi-i müşârün ileyh li-ecli'l-istîmân binek taşına indikde üzerine hücûm ile pâre pâre eylediler. Cihâdiyye nâzırı Behîc Efendi ihtifâ edüb, Defterdâr Tahsîn Efendi muhtefî olduğu mahallde tutulmuş olduğundan ânı dahi pâreleyüb der-ceng-i evvel küşte-i tığ-ı şekāvet olan yeniçeri ağasının Ağa Kapusu'nda olan na'şı yanma ilkā eylediler. Ol vakti müdrik olan ba'zı erbâb-ı vukûfdan istimâ' olunduğuna göre Galib Efendi'ye 'adem-i ta'arruzun sebebi bu imiş ki: Ramazân-ı şerîfde Refîk ve Behîc ve Tahsîn Efendiler Ayasofya ve sâ'ir cevâmi'de ictimâ etdikce tashîh-i umûr-ı devleti müzâkere ederler ve Galib Efendi ânlara karışmayub kırâ'at-ı Kur'ân-ı Kerîm ile meşgûl olur imiş. yeniçerilerin câsûsları bunların ahvâlîne medd-i nazar-ı dikkat ve istirâk-ı akvâllerine havâle-i sâmi'a-i mel'anet edegeldiklerinden Galib Efendi'nin bu hâli bâ'is-i selâmeti olmuşdur. Kapudân Râmiz Paşa, zuhûr-ı fitneye vâkıf oldukda gûyâ Silivri ve Edirne taraflarından yeniçerilere imdâd geleceği cümle-i tahkîkâtından olmak hasebiyle ânları müdâfa'a içün Edirne kapusu taraflarına bir fırka-i 'askeriyye gönderüb kendüsü tersânede ârâm ve böyle bî-hûde bir mütâla'a ve tedbîr ile ifâte-i vakt[66]eyledi.

[66] ifâte-i vakt: vakit öldürmek.

Vak'a-i hevl-nâk manzûr-ı pâdişâhî oldukda 'asâkir-i muntazama Ser-'askeri Kādı Paşa ve Kapudân Râmiz Paşa ve Çarhacı Ali Paşa ve Üsküdar'da mukîm Kapudân-ı esbak Salih Paşa ve Selîmiye kışlasında bulunan 'asâkir-i muntazamadan üç-dört bin 'askeri Sarây-ı hümâyûna celb ve netîce-i maslahata intizâr olunub fitne-i bâgiyye ise vükelâyı ifnâ etdikden sonra Sarây-ı hümâyûna hücûm eylemeleri ile cüyûş-ı muntazama ser-kerdesi olan Süleymân Ağa sâ'at dokuz râddelerinde iki-üç bin kadar

60

'asker ile hurûc ve eşkıyâyı kahr ü tenkîl ederek Çemberli Taş'a kadar gelüb oradan Bâb-ı 'ālî tarîkiyle Soğuk Çeşme Kapusu'ndan Sarây-ı hümâyûna duhûl eyledi. Ve fırınlarda bulabildiği ekmek ve simit ve çörek misillü me'kûlâtı alub getürdü. Süleymân Ağa'nın bu seyr ü seferi iki sâ'at evvel vâkı' olsa ve Râmiz Paşa gibi dühât-ı 'asrdan[67] bulunan bir zât tedâbîr-i bî-hûde ile imrâr-ı vakt etmeyüb Bâb-ı 'ālî 'ye imdâd eylese sadr-ı müşârün ileyhin tahlîsi mümkinâtdan olmasına nazaran an-kasdın iğmâz olunduğu taht-ı şüphededir. Hattâ Sarây-ı hümâyûn erkânının vak'adan evvel haberdâr idükleri ba'zı karâ'in ile istidlâl olunmuşdur.

Sultân Mustafa'nın tekrâr saltanatı zeban-zed-i eşkıyâ ve Sarây-ı hümâyûna hücûmları dahi bunu mü'eyyid olduğundan Çeharşenbe gecesi şerbet-i şehâdet işrâb olundu. Pâdişâh-ı müşârün ileyh gâyet sâde-dil ve mîve-i nâr-ı seyyide-i saltanatı ele geçürmek için îkâz-ı fitneye mütecâsir olub Devlet-i 'Aliyye'nin envâ' felâket ü zâyi'âtına sebeb olmasıyla berâber hem Sultân Selîm'in ve hem de kendisinin itlâfına bâdî oldu. Bin yüz doksan üç (1779) senesinde mütevellid ve iki yüz yirmi iki (1807) senesinde câlis-i evreng-i 'Osmânî olub on dört mâh mürûrunda mahlû' ve üç ay yirmi gün sonra şehîd olmuşdur. İhtilâlin hitâm bulduğu Cum'a gecesi pederleri yanma defn olunmuşdur.

Ferdâsı Çeharşenbe günü fitne-i bâgiyye yine Sarây-ı hümâyûna muhâcemenümâ-yı vürûd olduğundan sâlifü'z-zikr Süleymân Ağa üç dört bin 'asker ile ihrâc ve hûn-rîzâne cenge şürû' olunmağla dört beş bin kadar şakî reh-rev-i vâdî-i 'adem olub donanma-yı hümâyûndan dahi mecma'-ı ümerâ-yı yeniçeriyân olan Ağa Kapusu'na gülle endâhtına mübâşeret kılınacağına mebnî tâ'ife-i bâgiyyenin bünyân-ı sebâtları mütezelzil olarak akdemce Ağa Kapusu'na ihzâr eyledikleri kādı-'askerleri 'afv-ı cerâyim ricâsıyla huzûr-ı hümâyûna gönderdiler. Ve fî-mâba'd merkez-i itâ'atde kā'im olmak şartıyla 'afv-ı pâdişâhî erzân buyurulub top ve tüfenk münkati' oldu. Bu vechile iş bitti zann olunur iken ertesi Pençşenbe günü sanâdid-i yeniçeriyândan *Kandıralı* nâmında bir keştini 'ale's-sabah Galata

[67] dühât-ı asr: çağın dâhîleri, yüzyılın ileri zekâlıları.

taraflarında 'alem-efrâz-ı tugyân olub havf-ı kahr-ı sultânî ile dünkü gün her biri bir yerde ihtifâ eden eşkıyâ ictimâ' ederek derhâl Tophâne ve Tersâne'yi zabt ve Tophâne'nin kazganlarını Meydân-ı Lahm'e[68] îsâl eylemekle ateş-i fitne yeni başdan alev-efşân oldu. İki günden berü vukû' bulan mukātelâtda mûmâ ileyh Süleymân Ağa ve ba'zı zâbitân ve altı yüz kadar sekbân maktûl olub eşkıyâ ise Sarây-ı hümâyûnun sularını kesmek ve Ayasofya minârelerinden derûn-ı saraya kurşun atmak derecelerinde edebsizliğe cür'et etmeleriyle ve sebük-magzan ahâlî cânibinden kavlen

61

ve fi'len tâ'ife-i bâgiyyeye mu'âvenet ve hattâ Sarây-ı pâdişâhî aşcı ve kapıcıları misillü ba'zı hâ'inler bile 'asâkir-i muntazamaya izhâr-ı husûmet etmekde bulunmalarıyla artık ümîd-i galebe bertarâf olduğundan Kādı Paşa ve Râmiz Paşa ve Tersâne Emîni Moralı Ali Efendi firâra mecbûr oldular. Ba'dehu Çarhacı Ali Paşa ve kādı'askerler mecma'-ı eşkıyâya gönderilüb tûl ü dırâz muhâverâtdan sonra Sekbân Ocağı lağv olunmak üzere sedd-i bâb-ı fitne olundu ve ertesi Cum'a günü yeniçeriler Selîmiye ve Levend Çiftliği kışlalarını ihrâk ve ellerine geçen 'asâkir-i muntazama zâbitân ve neferâtını i'dâm ü ifnâ ile tetmîm-i şikâk eylediler.

Eşkıyânın ta'n-endâz olageldikleri Şeyhü'l-islâm 'Arabzâde Efendi Iyd-ı şerîfin üçüncü günü 'azl ve Dürrîzâde Abdu'l-llâh Efendi nasb olunub bidâyet-i vak'ada çavuşbaşılıkdan kā'im-makāmlığa intihâb olunan Muhsin Paşa dahi sadr-ı sadârete i'tilâ eyledi. Rü'esâ-yı eşkıyâdan Kandıralı Mehmed, çekdiri gönderüb Bursa'da ikāmete me'mûr olan Kapudân-ı Sâbık Seydi Ali Paşa'yı getürtmüş olmasıyla taleb-i eşkıyâ ile makām-ı kapudânîye is'âd olundu. Kādı Paşa memleketi olan Alâ'iyye'ye vâsıl olmuş ise de yeniçerilerin ibrâm ü ilhâhlarıyla sâdır olan fermânlar mûcebince Tekelioğlu Mehmed Ağa hücûm edüb selh-i sene-i mezbûrede i'dâm eyledi. Behîc Efendi, Moralı Ali Efendi dahi dâne-i dâm-firîb ile meydâna çıkarılub, sene-i âtiye evâ'ilinde izâle olundular. Râmiz Paşa, Ruscuğa muvâsalat edüb lâkin sâlifü'z-zikr Kandıralı Mehmed'e mîr-mîrânlık tevcîhiyle ta'kîbine gönderilmiş ve Silistre Vâlîsi Hüsrev Paşa dahi Ruscuk üzerine me'mûr edilmiş olduğundan bi'z-zarûre karşuya geçüb Rusyalulara ilticâ eyledi. Ve dört beş sene oralarda ârâm eyledikden sonra ba'de'l-musâlaha *Belgrad muhâfızlığı* nâmıyla iğfâl ve celb olunarak Yergöğ'de i'dâm kılındı.

İngiltere ile Tecdîd-i Musâlaha Olunduğu

Devlet-i 'Aliyye Fransa hatırı içün Rusya'ya ve İngilterelüler Rusya hatırı için Devlet-i 'Aliyye'ye i'lân-ı harb eylemiş oldukları hâlde Fransa ve Rusya Devletleri 'akd-ı musâlaha ve tanzîm-i ittifâk eylemiş olduklarından saltanat-ı

[68] Meydân-ı Lahm: Et Meydanı, At Meydanı, Sultân Ahmed Meydanı.

seniyye ile İngilterelü dahi tecdîd-i musâlahaya 'arz-ı hâhiş etdikleri cihetle bi'l-muhâbere taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den murahhas ta'yîn olunan Vahîd Efendi ile İngiltere murahhasları Çanak Kal'ası'nda ictimâ' etmişler idi. Efendi-i müşârün ileyh ashâb-ı dirâyet ü mekânetden bir zât olmağla pek güzel bir mu'âhede 'akd ü tanzîm etmekle saltanat-ı seniyyeyi bir gâ'ile-i hâ'ileden tahlîs eyledi. Mu'âhede-i mezkûre iki yüz yirmi senesi Zi'l-ka'de'sinin on dokuzu (8 Şubat 1806)

62

tarîhiyle müverrah ve muhâfaza-i hukûk-ı Devlet-i 'Aliyye'yi mutazammın olub *Ahdnâme Mecmû'ası*'nda mastûr olmağla 'aynen dercine tasaddî olunmadı.

Teceddüd-i Sefer-i Rusya

Sultân Selîm merhûmu dürlü dürlü mevâ'îd-i dil-firîb ile iğfâl ederek Rusyalu'ya i'lân-ı harb derecesine kadar getürmüş olan Fransa İmparatoru Bonaparta Tilsit'te Rusya İmparatoru'yla 'akd-ı musâfât eyledikde Devlet-i 'Aliyye'nin dahi Rusyalu ile mütâreke ve müte'âkiben mu'âhede eylemelerini şart eylediğine mebnî Rusya'nın zabtına geçmiş olan kılâ' ve memâlik Devlet-i 'Aliyye ve Bozcaada muhârebesinde zabt olunan kalyon akab-ı mütârekede cânib-i saltanat-ı seniyyeye teslîm kılınmak şerâ'it-i esâsiyyesi ile iki yüz yirmi üç senesi Cemâziye'l-âhire'sinin yirminci günü (13 Ağustos 1808) 'akd-ı mütâreke kılınmış ve müzâkere-i mevâdd-ı sulhiyye Paris'de icrâ olunmak üzere orada bulunan Devlet-i 'Aliyye Sefîri Muhib Efendi'ye murahhaslık fermânı gönderilmişidi. Mu'ahharan Rusya ve Fransa imparatorları Erfurt'da mülâkāt ederek beynlerinde mün'akid olan musâlaha, mertebe-i ittifāka îsâl olunmağla ve bâ-husûs Fransa İmparatoru, Sultân Selîm'in hal'iyle Devlet-i 'Aliyye'nin bir hayli vakitden berü çalıştığı tanzîmât-ı 'askeriyye ve mülkiyyesi bir anda mahv ü hebâ olduğunu müşâhede ile ıslâh-ı ahvâl-i devletden bi'l-külliye me'yûs olmağla memâlik-i Devlet-i 'Aliyye'nin taksîmi müzâkeresiyle Moskovların harîs ve münhemik oldukları noktadan irâ'e-i dâne-i firîb ederek Rusya İmparatorunun şâh-bâz-ı fu'âdını şikâr eyledi. Lakin bu sûret pek de kolay olmayacağından başka İstanbul'un Moskovlar eline geçmesi bir vechile tecvîz olunur mevâddan olmadığından nihâyet şimdilik Eflak ve Boğdan'ın temellüküyle Rusya İmparatorunu ırzâ edebildi. Binâ'en aleyh müzâkere-i sulhiyyeye mübâşeret olunmak için Muhib Efendi tarafından Fransa Hâriciye nezâretine ifâde ve isti'câl olundukca gâh *Petersburg'dan elçi gelecek* denilüb ve gâh *Sultân Selîm'in şehâdetinden nâşî 'arz-ı infi'âl edilüb* böylece bir hayli zamân imrâr olundukdan sonra bi'l-âhire *Moskovlular Eflak ve Boğdan'ı terk etmiyor ve mukaddemâ 'akd olunan mütâreke şurûtuna Rusya İmparatorunun müsâ'adesi istihsâl olunamıyor* diyerek ve tavassutdan dahi i'râz edilerek 'âdetâ Muhib Efendi'yi istiskâl eylediler. Bu hâlin zuhûrunda artık Devlet-i 'Aliyye'nin doğrudan doğruya

Moskovlu ile muhâbere eylemesi lâzım gelmekle Alemdâr Mustafa Paşa sadâretinde Bükreş'de bulunan Rusya feldmareşaline mektûb yazılub cevâb-ı muvâfık alındığından ba'de'l-vak'a Re'îs Galib Efendi ve Haremeyn pâyelülerinden Mehmed Rıza Efendi ve Beylikci

63

İzzet Bey murahhas-ı evvel ve sânî ve sâlis intihâb olunub yirmi üç senesi Şevval'inde (Kasım 1808) i'zâm kılındılar. Garâ'ibdendir ki Fransa İmparatoru saltanat-ı seniyyeyi Rusya ve İngiltere gibi iki devlet-i azîme ile bozuşdurdukdan sonra ortada bırakıvermiş ve bu kerre dahi vâkı' olan bî-vefâlığı Devlet-i 'Aliyye'ye dağ-ber-bâlâ-yı dağ olmuşiken iki seneye varmaksızın Rusya ve Fransa devletleri beyninde olan müsâfât ve ittifâk, mübeddel-i husûmet ü şikâk olmakla Bonaparta, Devlet-i 'Aliyye'yi yeni başdan iğfâle çalışdı ise de Devlet-i 'Aliyye üçüncü def'a olarak aldanmakdan ictinâb ve kendüsünden öğrendiği lisân-ı diplomasi ile geçişdirüb nihâyet Rusyalu ile Fransalu'nun germâ-germ harb ü kıtâl olduğu evânda Moskovlar ile 'akd-ı musâlaha eylemişdir. Hattâ ba'zı Fransız tarîhleri Bonapart'ın hatâyi'âtını ta'dâd etdikleri sırada Devlet-i 'Aliyye'yi nazar-ı ittifâkdan bırakması sebebiyle Moskovlular Fransızların hücûmunu müşâhede etdiklerinden *derhâl saltanat-ı seniyye ile 'akd-ı musâlaha ederek Tuna sevâhilinde bulunan yüz elli bine karîb 'askerlerini celb ve Fransa aleyhinde i'mâle muktedir oldular* deyu Bonaparta'ya ta'n-endâz olmuşlardır. Alemdâr Paşa Vak'ası'nda Sadr-ı a'zam nasb olunan Muhsin Paşa'nın 'adem-i iktidârından ve Seydi Ali Paşa'nın zorbalar iltizâmıyla kapudânlık makāmına is'âd kılınmış olmasından nâşî yirmi üç senesi Zi'l-ka'de'sinin onuncu günü (28 Aralık 1808) Muhsin Paşa ve yirmi dört senesi Safer'inin dördüncü günü (19 Şubat 1809) Seydi Ali Paşa 'azl olunub mühr-i sadâret Haleb Vâlîsi sadr-ı esbak Yusuf Paşa'ya irsâl ve Çarhacı Ali Paşa kā'im-makāmlık ve mu'ahharan kapudânlık ile iclâl kılındı. Ve sadr-ı cedîd dahi Rebî'ü'l-evvel'in dokuzuncu günü (24 Nisan 1809) Der-sa'âdet'e vâsıl oldu. İsmâil ve Yergöğ ve İbrâil kal'alarına hücûm eden Moskov fırkaları müdâfa'a olunmakda ise de düşmanın Tuna'nın bu tarafına geçmek sadedinde olduğu muhakkak olmağla sadr-ı a'zam serdâr-ı ekrem nasb olunarak Sancak-ı şerîfi mustashiben mevkı'-i harbe azîmeti karâr-gîr olduğundan yirmi dört senesi Cemâziye'l-ûlâ'sında (Temmuz 1809) kā'ide-i kadîme-i Devlet-i 'Aliyye vechile sadr-ı müşârün ileyh ordu-yı hümâyûnla hareket ve Şumnu'ya muvâsalat eyledi.

Yirmi Dört Senesi Muhârebâtı

Rusyalu'nun büyük ordusu Dobruca'ya geçdikden sonra ikiye münkasim olub bir fırkası Varna ve diğer fırkası Şumnu'da bulunan ordu-yı hümâyûn üzerine

savlet eyledi ve pek fedâkârâne cenge girişdi. 'asâkir-i İslâmiyye dahi emr-i müdâfa'ada dilîrâne hareket ve tedmîr-i düşmanda ibrâz-ı

64

şecâ'at eylemeleriyle Moskovlu haylice telefâta dûçâr olduklarını müşâhede ve bir işe muktedir olamayacaklarını istidlâl ederek 'avdete muztarr oldukları misillü, donanma-yı hümâyûnun Varna'ya vusûlü cihetle orada bulunan düşman fırkaları dahi kemâ-yen-bagî tazyîk olunduğundan anlar dahi ric'at-ı kahkarîye mecbûr oldular. Binâ'en aleyh ordu-yı hümâyûn Ruscuk'a sevk olunub Yergöğ'e geçmek ve Bükreş'e doğru hareketle Tuna'nın bu tarafında bulunan düşmanı 'avdete icbâr eylemek husûsuna karâr verilmiş iken, Tuna Ser-'askeri Hüsrev Paşa Resvan'da bir fırka Rusya 'askeri ile muhârebe ederek münhezim olmağla ve Moskov büyük kumandanı kâffe-i cüyûş-ı müteferrikasını cem' ederek altmış bin kadar 'asker ile Silistre'yi muhâsara eylemekle bi'z-zarûre Bükreş üzerine musammem olan hareket terk ve şüca'ân-ı guzâtdan Pehlivân İbrâhim Ağa ve Boşnak Ağa ve fevc fevc gelmekde olan derebeyleri ve a'yânlar Silistre tarafına i'zâm olunub ve sadr-ı a'zam dahi ordu-yı hümâyûnu Ruscuk'da bırağub 'asâkir-i müntehâbe ile bi'z-zât 'âzim-i semt-i gazâ oldu.

Rusyalular Silistre pîşgâhında inşâ eyledikleri istihkâmlarında cüz'î 'asker tedârük ederek kuvve-i külliye ile Silistre'nin iki sâ'at ba'dinde cünûd-ı İslâmiyye'yi karşıladular ve Ramazân-ı şerîfin on beşinci günü harbe mübâşeret olundu. Sekiz-dokuz sâ'at ateş-i ceng ü kıtâl germ-â-germ işti'âl ve ahşama karîb Tepedelenli Ali Paşazâde Muhtar Paşa'nın Arnavud dilâverleriyle imdâda yetişmesi düşmanın bâ'is-i inhizâmı olub sâlifü'z-zikr istihkâmâtda dahi pây-dâr olamayarak Dobruca'ya doğru firâr eylediler. Bu muhârebede on binden mütecâviz Rusyalular telef olduğu mertebe-i tahakkuka vâsıl olmuşdur. Ba'dehu sadr-ı a'zam Silistre Sahrâsı'na ordu kurub müşârün ileyh Pehlivân İbrâhim Ağa'ya vezâret tevcîh ve sâ'ir guzât-ı muvahhidîni atâyâ-yı münâsibe ile taltîf eyledi. Rusyalular yaralularını ve mühimmât ve ağırlıklarını ve 'askerlerinin çoğunu Kalas tarafına geçirüb berüde birkaç istihkâm içinde bir mikdâr 'asker bırağub hâl-i tedâfü'îye girmiş olduklarından ve mevsim-i şitâ dahi duhûl eylediğinden sadr-ı a'zam Şevval içinde vâkı' Kasım'ın on altısında ordu-yı hümâyûnu meştâ-yı Şumnu'ya îsâl eyledi.

Bu sene Tuna'nın berü cihetinde eğerçi haylice muvaffakiyyet zuhûra geldi. Lâkin altı-yedi aydan berü mahsûr olan İsmâ'il ve İbrâil kal'alarına mu'âvenete imkân bulunamamış olduğundan mezkûr kal'aların giriftâr-ı eyâdî-i a'dâ olduğu haberi ordu-yı hümâyûnun meştâya duhûlünden sonraca vâsıl olmağla mûcib-i tezâyüd-i ekdâr ü âlâm oldu.

Erzurum Vâlîsi ve Şark Ser-'askeri olan Ferhâd Paşa ve Trabzon Vâlîsi ve Çerkesistan

65

sevâhili Ser-'askeri Şerîf Paşa ve Çıldır Vâlîsi Selîm Paşa ol havâlî hânedân-ı kadîmlerinden ve zâten yek-diğeriyle münâfis[69] olduklarından hengâm-ı seferde olsun ittihâd eylemeleri farîza-i zimmetleri iken bi'l-aks teşdîd-i husûmet eylemeleriyle bunların ittifâksızlığı ol havâlîde bir iş görülememesini ve Faş Kal'ası'nın Rusyalu eline geçmesini mûcib olmağla cümlesi 'azl ü tenkîl olunub sene-i âtiyye içün şimdiden vülât ve 'asker tertîbine mübâşeret olundu.

Yirmi Beş Senesi Vukû'ât-ı Harbiyyesi

Yukarıda beyân olunduğu üzere Rusya ve Fransa imparatorları beyninde 'akd olunan mukāvele-nâme hükmünce Devlet-i 'Aliyye'yi Eflak ve Boğdan kıt'alarını terke icbâr etmek içün Moskovlular kemâl-i germî ü şiddetle cenge mübâşeret edüb eğerçi İsmâil ve İbrâil kal'alarını zabt edebilmişler ise de Şumnu ve Silistre muhârebelerinde münhezim olduklarından ve saltanat-ı seniyye bilâ-fütûr müdâfa'aya devâm etmekde bulunduğundan iki yüz yirmi beş senesi evvelbahârında (Mart 1810) Rusyalu tekrâr tedârükât-ı cesîme ile Dobruca'da ictimâ' edüb Varna ve Silistre ve Şumnu ve Niğbolu üzerlerine dört kol 'asker tertîb ederek hücûm ve iktihâma mübâderet eylediler. Varna'yı muhâsara eden fırka, donanma-yı hümâyûnun oraya vusûlüyle 'avdete mecbûr ve Şumnu üzerine gelen feldmareşal ordusu dahi beş-on gün muhârebe etdikden sonra telefât-ı külliyeye giriftâr olarak ric'ate muztarr oldu ise de Dobruca civârlarında bulunan Baba Paşa ve Çarhacı Surûri Paşa ve Koşanca(lı) Halil Paşa müfrezelerine galebe edüb Baba Paşa ile Surûri Paşa'yı esîr ve Halil Paşa'yı şehîd eylediler ve bi'l-âhire Silistire ve Ruscuk kal'alarını zabta zafer-yâb oldular. Niğbolu üzerine sevk eyledikleri fırka o cihetden Balkanlara doğru ilerülemek ve mümkin olursa tecâvüz ederek Devlet-i 'Aliyye'yi tehdîd etmek maksadına mebnî olub gerçi Lofça'ya kadar teshîr eylemişler ise de müdâfa'ât-ı şedîde semeresiyle izmihlâl derecelerine karîb telefâta giriftâr olduklarından Lofça'da pây-dâr olamayub Tuna sâhiline 'avdete mecbûr oldular. Bu senenin eyyâm-ı sayfı, muhârebât-ı mezkûre ile mürûr edüb ancak Rusyalular elli binden mütecâviz 'asâkir-i mu'alleme zâyi' etmeleriyle kuvvetleri haylice tedennî eyledi.

Sadâret-i Laz Ahmed Paşa

Sadr-ı a'zam Yusuf Paşa 'asr-ı Selîm Hânîde Nizâm-ı Cedîd mürettiblerinden olmağla yeniçerilerin

66

[69] Münâfis: birbirne kin duyan.

menfûru olub kendüsü dahi bunu endîşe edinerek bugât-ı yeniçeriyânın taltîf ü istimâletlerine mukibb[70] ve sâ'î ve bu cihetle ordu-yı hümâyûnda tâ'ife-i merkûmenin mütecâsir oldukları seyyi'âta iğmâz-ı 'ayn ile terbiyelerinden mütehâşî olmak töhmetiyle 'azl ü tebdîli nezd-i pâdişâhîde karâr-gîr olmuş ve ol vakti idrâk eden ba'zı erbâb-ı vukûfdan istimâ' olunduğuna göre tezyîd-i vak' ü haysiyyeti zımnında *hânlık pâyesi talebine mütecâsir olması* iğbirâr-ı tab'-ı mülûkâneyi istilzâm eylemiş idüğüne mebnî iki yüz yirmi altı senesi Rebî'ü'l-evvel'inde (Mart 1811) 'azl i vâkı' oldu. Ve makām-ı sadârete Alemdâr Paşa çaşnîsinde erbâb-ı harb ü darbden birisi aranıldığından İbrâil Nâzırı Laz Ahmed Ağa bu misillülerin müreccahı görünmekle hıdmet-i sadâret ü serdârî, muhavvel-i 'uhde-i iştihârî kılındı. Yusuf Ziyâ Paşa sâhib-i ma'ârif ve fenn-i tarîhe vâkıf bir zât olduğu hâlde *hânlık pâyesi talebi* gibi ma'nâsız ve tab'-ı mülûka girân geleceği şübhesiz olan bir şey'e tasaddîsi akla nâ-mülâyim ise de pek ziyâde zîb ü zînete ve dârât ü haşmete mâ'il olmasına nazaran belki böyle bir emr-i nâ-ma'kûle cür'et etmişdir. Çünki sadr-ı müşârün ileyh ordu-yı hümâyûn ile Davud Paşa Sahrâsı'nda ikāmet üzere bulunduğu hâlde Şeyhü'l-islâm Dürrizâde Abdu'l-llâh Efendi mektûbcusunu istifsâr-ı hâtır zımnında irsâl eyledikde levâzım-ı tekrîmâtı ba'de'l-îfâ hazînedârını çağırub: *mektûbcu Efendi oğlumuza dâ'ire-i hıyâmımızı seyr etdir deyu emr etmekle otağ ve teyâk çadırları temâşâ olunur iken birisinin gümüş âvîzesi nâkıs olduğundan hazînedâr ağa buraya muktezî olan âvîze der-dest-i i'mâldir* dedikden sonra li-ecli't-teneffüs hazînedâr ağanın çadırına varıldığını müte'âkıb kuyumcubaşıya itâb ve Āl-i 'Osmân ordusunun bir haftadan berü te'ahhur-ı azîmetine sebeb olduğunu beyân ile âvîzenin sür'at-i tanzîmini tenbîh eylemiş olduğunu mektûbcu-i mûmâ ileyhin oğlu mevâlîden Aziz Efendi merhûm nakl eder idi.

Yirmi Altı Senesi Muhârebâtı

Evvelbahârın hulûliyle 'asâkir-i 'Osmâniyye fevc fevc ordu-yı hümâyûna vârid olmakda olduğundan sadr-ı cedîd Ruscuk'un istirdâdını tasmîm ederek iki yüz yirmi altı senesi Cemâziye'l-âhire'sinin altıncı günü (28 Haziran 1811) Şumnu'dan hareket ve Ruscuk üzerine savlet eyledi.

Moskovluların müdâfa'a kasdıyla gönderdikleri kuvve-i müfreze münhezim olmağla ve Rusya Devleti'yle Fransa Devleti beyninde muhârebe vukû'u mertebe-i tahakkuka vusûl bulmağla Moskovlular Leh hudûduna 'asâkir-i

67

külliyye sevkine mecbûr ve bu cihetle geçen sene Tuna sevâhilinde vâkı' zâyi'ât-ı külliyye-i 'askeriyyelerini ikmâle gayr-ı muktedir idüklerine mebnî hücûm-ı

[70] mukibb: ısrarcı olan, gayret eden.

İslâmiyân'a tab'-âver-i mukāvemet olamayub mâh-ı mezbûrun on sekizinci günü (10 Temmuz 1811) Ruscuk'u terk eylediklerinden cüyûş-ı muvahhidîn kal'aya dâhil oldu.

İşbu Ruscuk muzafferiyeti üzerine Silistre ve Dobruca taraflarında bulunan Moskov fırkalarının tard ü tenkîli mutasavver ise de taraf-ı hümâyûndan Tuna'nın karşu tarafına geçilmesi ve Bükreş'e doğru hareket olunması emr buyurulduğundan Vidin Vâlîsi İdris Paşa ve Sirozlu İsmâ'il Bey Kalafat'a imrâr olunub Sadr-ı a'zam dahi on bin kadar müntehab 'asker ile hilâl-i Ramazân'da Yergöğ cânibine mürûr eyledi. Rusyalular iki sâ'at kadar gerüye çekilüb istihkâm altına girdüğü misillü sadr-ı a'zam dahi istihkâm inşâsıyla meşgûl oldu. Ba'zı erkân-ı devlet: *mâdâmki Tuna ubûr olunmuşdur bâri bilâ-tevakkuf ilerüye gidilür ise hasmın za'f-ı hâli meşhûd olmasıyla belki bir iş görülür* deyu sadr-ı müşârün ileyhi teşcî' eylediler ise de kâr-gîr olmadı. Ramazân'ın evâhirinde Rusyalular Ruscuk'un birkaç sâ'at aşağısından üç-beş bin 'asker imrâr ve Ruscuk hâricinde bulunan Tepedelenlizâde Veli Paşa ordusunu basub târ ü mâr eylemekle Vezîr Kethüdâsı Galib Efendi ile berâber kalan ketebe ve hademe ve esnâf misillü *derindi* cem'iyyet birbirini basarak derûn-ı kal'aya can atdılar. Rusyalular dahi muhâsara sûretinde sâhilleri ihâta eylemekle sadr-ı a'zam ordusu mübtelâ-yı ıztırâb oldu. Zîrâ zehâ'ir ve mühimmâtları münkati' oldukdan başka pek ihtiyatsız geçilmiş ve hattâ lüzûm-ı mikdâr merâkib-i bahriyye bile istihzâr kılınmamış idi. Sadr-ı müşârün ileyh hezâr meşakkatle Ruscuk'a 'avdet edülüb kısm-ı a'zamı hâl-i mahbûsiyyetde kaldılar. Bu evânda ise Fransa İmparatoru Bonapart, Rusya memâlikine hücûm etmek üzere olduğundan Rusyalular 'akd-ı sulha hâhişger olmalarıyla bi'l-muhâbere Vezîr Kethüdâsı Galib Efendi müzâkere-i sulhiyye zımnında Bükreş'e gönderildi. Ancak Moskovlular 'asâkir-i İslâmiyye'nin 'avdetine ruhsat vermeyüb fakat zahîre i'tâ ederlerdi. Bu hâl ile biraz zamân daha mürûr ve mevsim-i şitâ hulûl edüb çadırlarda ârâm mümkin olmadığından Moskovlular 'asâkir-i İslâmiyye'nin silâhlarını alub müsâfereten Eflak köylerine taksîm eylediler.

Musâlaha-i Rusya

Bundan evvel vukû' bulan mükâlemelerde Moskovlular Eflak ve Boğdan memâlikini ve Faş Nehri'ne kadar Çerkesistan'ı tamâmen taleb edegeldiklerinden başka Sırblular dahi büyük imtiyâzlar isterlerdi.

68

Şimdi ise Fransalu ile müteheyyi-i harb olduklarından her nasıl olur ise Devlet-i 'Aliyye ile 'akd-ı sulha mecbûr idüklerine mebnî Prut Nehri'nden hudûd kat' olunarak Hotin ve Bender ve Kili ve Akkirman ve İsmâ'il kal'alarının temellüküyle iktifâ ve Sırbluları Devlet-i 'Aliyye'nin âgûş-ı merhamet ve âtıfetine

teslîm eylediler. Reviş-i hâle bakılınca eğer hezîmet-i mezbûre vâkı' olmayub Devlet-i 'Aliyye izhâr-ı sebât edebilse hudûd-ı sâbıka üzere 'akd-ı sulh müyesser olacağı ümîd olunur idi. Ol bâbda *Bükreş Ahidnâmesi* nâmıyla müştehir olan iki yüz yirmi yedi senesi Cemâziye'l-âhire gurresi (12 Haziran 1812) tarîhiyle müverrah bulunan sulhnâme *Risâle-i Ahdiyye*'de mündericdir.

Ahvâl-i Sırb

Viyana inhizâmından sonra Nemçelüler Belgrad ve Niş'e kadar tecâvüz ve istîlâ eyledikleri hengâmda Sırb re'âyâsı tahsîl-i istiklâl sevdâsına düşüb 'alem-efrâz-ı 'isyân olmuşlar ise de bin yüz iki (1690-91) tarîhinde Köprülüzâde Sadr-ı Şehîd Fâzıl Mustafa Paşa Sırbistan kal'alarını Nemçelülerin eyâdî-i tagallüblerinden tahlîs ve usât-ı Sırbiyye'yi tâziyâne-i şemşîr ile te'dîb eylemişidi.

Otuz sene sonra Belgrad ve sâ'ir kılâ'-ı Sırbiyye tekrâr Nemçelülerin giriftâr-ı istîlâsı olarak yirmi sene kadar zîr-i idârelerinde kaldıkdan sonra yine cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den istirdâd olundu. Ve Sırbluların arzuları istiklâle dest-res olmak merkezinde olmasıyla Nemçelülerin idârelerinden dahi çendân mahzûz olamadılar. Sâlifü'l-beyân 'isyân ve istîlâlar sebebiyle kurâ-yı Sırbistan'da olan İslâm dağılub ba'd-ez-în dahi emniyet-i kâmile hâsıl olamadığından ahâlî-i İslâmiyye Belgrad ve Semendire ve Böğürdelen'i ve fethü'l-İslâm ve Uzunca ve Sokul gibi Sırbistan'da vâkı' kal'alarda temekkün etmekle nev'ummâ Sırbiyye arâzîsi İslâm'dan tahliye olunmuş idi. Bundan sonra ecânibin ilkā-yı mefâsidiyle günden güne fekk-i rıbka-i teba'iyyet havası zihinlerinde tezâyüd ve takarrur edüb saltanat-ı seniyye dahi bu hâle muttali' olmuş ve hattâ iki yüz iki (1787) seferinde ordu-yı hümâyûnun Rusya ve Avusturya devletlerinden kangısı üzerine sevk olunub diğerine ser-'asker gönderilmesi tezekkür olunduğu esnâda Sırbistan'ın melhûz olan 'isyân ü tuğyânı der-pîş-i nazar-ı mütâla'a kılınarak mevkib-i sadr-ı a'zamînin Vidin cânibine sevki muktezî görülmüş idi.

'Asr-ı Selîm Hânî'de Rumili'nin her ciheti birer mütegallibe elinde olduğu misillü Belgrad'da dahi kal'a yamaklarından ya'ni müstahfız yeniçerilerinden Cezâir-i Garb Ocağı tarzında dayılar tagallüb ederek Sırbiyye re'âyâsı hakkında envâ' mezâlim ü ta'addiyâta koyuldular ve iki yüz on altı (1801) tarîhinde vâlî

69

bulunan Mustafa Paşa'yı dahi i'dâm eylediler. Binâ'en aleyh Sırbistan re'âyâsı Rusyalulardan gördükleri teşvîkât ve dayılardan müşâhede eyledikleri ta'addiyât üzerine iki yüz on sekiz (1803) senesinde zirve-i 'isyâna urûc edüb Kara Yorgi nâmında bir *knezi* ya'ni köy kahyâsını umûm kumandanı intihâb eylediler. Dayılar bu vechle işin fenâlaşdığını gördüklerinde gerek cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den ve gerek Bosna ve Vidin cihetlerinden istimdâd ve *Belgrad elden gidiyor* deyu feryâd

etmüşler ise de nazar-ı devletde müttehem olduklarına ve Kara Yorgi dahi Sırb re'âyâsı Devlet-i 'Aliyye'ye 'âsî olmayub dayıların mezâlimine tâkât getüremediklerinden bi'z-zarûre anların aleyhine kıyâm eylemiş olduklarını beyân ile Bosna ve Vidin vâlîlerini iğfâl edegeldiğine binâ'en gerek cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den ve gerek vülât-ı mezbûre tarafından kemâ-yenbagî mu'âvenet ve imdâd olunmamağla Sırbistan kılâ'ında bulunan ahâlî-i İslâmiyye mahsûr hükmünde kaldılar. Yirmi (1805) tarîhinde Belgrad muhâfızlığı Süleymân Paşa'ya tevcîh olunub fakat Sırbistan tarîkleri ehl-i İslâm'a mesdûd olduğundan Nemçe memâlikinden mürûr ile Belgrad'ın karşısında vâkı' Zemun'a geldi. Ol aralık Bosna vâlîsinin iki üç bin atlı ile Belgrad imdâdına gönderdiği Koşancalı Halil Ağa hamle-i saf-şikenâne ile Belgrad'a vâsıl ve bağteten kal'aya dâhil olub ahâlînin ekserîsi dayılardan bîzâr olduklarından Halil Ağa'ya 'arz-ı mutâva'at eylemeleriyle Süleymân Paşa dahi derhâl Belgrad'a mürûr ve re'îs-i bugât olan dört nefer dayıyı i'dâm eyledikden sonra Kara Yorgi'ye haber irsâl ve sebeb-i fiten olan dayıların izâlesi cihetiyle ba'd-ez-în ahâlî-i Sırbiyye mazhar-ı adâlet-i devlet olacağından terk-i silâh ile yerli yerine dağılmaları beyân olundukda terk-i silâh etmek şöyle dursun bir derece daha kal'ada takarrub ile dâ'ire-i muhâsarayı tazyîk eylediler. Nihâyet iki yüz yirmi bir (1806) senesi ıyd-ı adhâ gecesi bağteten ve Belgradlı *Raşid Paşa Tarîhi* kavlince varoş kapusu muhâfızı bulunan Aziz Bey nâmında bir hâ'ini bin Macar altunu i'tâsıyla itmâ' ederek varoşa müstevlî olmalarıyla Kara Yorgi kal'ada bulunan muhâfız Süleymân Paşa ve Koşancalı Halil Ağa'ya haber gönderüb: *Devlet-i 'Aliyye Belgrad'ın muhâfazasını bize havâle eyledi. Çıkub gitsünler* deyu teklîf-i tahliye ü teslîm eyledi. Belgrad üç dört seneden berü mahsûr hâlinde olub bu kerre varoş dahi elden gitmiş olduğundan bilâ-zâd ü zahîre derûn-ı kal'ada oturmak taht-ı imkânda ol(ma)dığına mebnî Halil Ağa kendi 'askerini ve ahâlîden bir mikdâr kesânı istishâb edüb bir takrîb ile nehren semt-i selâmete vâsıl olmuş ise de muhâfız paşa ve sâlifü'z-zikr Aziz Bey Niş'e gitmek üzere Belgrad'dan sekiz on sâ'at müfârekat eylediklerinde Sırblular

70

basub cümlesini itlâf ve ahâlî-i kal'a hakkında dahi envâ' mezâlim ile katl-i 'âmm kā'idesini icrâ eylediler. Bu vechile Belgrad elden gitdikden sonra Sokul'dan mâ'adâ kal'alar pây-dâr olamayub cümlesi usât-ı Sırbiyye yed-i tagallübüne geçdi. Müte'âkiben Rusya seferi zuhûr etmekle Devlet-i 'Aliyye bununla meşgûl iken Bosna ve Vidin ve Sofya taraflarından 'asâkir-i külliye ta'yîn olunub usât-ı Sırbiyye'nin te'dîbiyle uğraşılurdı. Sırb kavmi bedeviyyet ve cefâkeşlikle me'lûf ve beş on seneden berü gerek kendülerinin mümâresesi ve gerek Moskovların ta'lîmiyle kavâ'id-i harbiyyeye zî-vukûf olduklarından pek külliyetli telefât ve zâyi'âta mübtelâ oldukları hâlde şedâ'id-i mukāteleye tahammül ederek aslâ fütûr

getürmediklerine ve dağlar başında tahassun edegeldiklerine binâ'en istîsâlleri mümkin olamamış idi. Rusya muhârebesi hitâm-pezîr oldukdan sonra iki yüz yirmi yedi senesi Ramazân'ında (Eylül 1812) Sadr-ı a'zam Laz Ahmed Paşa ma'zûl ve Sofya Ser-'askeri Hurşid Paşa makām-ı sadârete mevsûl olub ordu-yı hümâyûnu Edirne'ye getürdü ve ağırlığı İstanbul'a gönderdi. Moskovlular hasbe'l-musâlaha Sırblulara açıkdan mu'âvenet-i fi'liyye edememekde iseler de teşcî'ât ü tergîbâtdan ve i'mâl-i şiddet olmaması için Devlet-i 'Aliyye'yi ta'cîzâtdan hâli olmadıklarından Sırp rü'esâsı Bükreş Ahidnâme'sinde mastûr olan müsâ'adâta kanâ'at etmeyüb istiklâle karîb imtiyâz talebine cür'et ve harekât-ı 'isyâniyyeye müdâvemet eylediler. Binâ'en aleyh sadr-ı müşârün ileyh üç kol 'asker tertîbiyle üzerlerine hücûm ve rast geldiği fırak-ı usâtı tedmîr ü tenkîl eylemekle artık mukāvemete tâkâtları kalmadığından bi'z-zarûre istîmân ve kılâ'-ı mağsûbeyi teslîm ile dâ'ire-i itâ'ate girdiler. Ve silâhları devşirülüb kal'alara vüzerâ ve ümerâ ve müstahfızîn nasb ü ikāme olunub Sadr-ı a'zam dahi yirmi dokuz senesi evâ'ilinde (Ocak 1814) İstanbul'a vâsıl oldu.

Ahvâl-i Hicâziyye

Cevdet Paşa Tarîhi'nde tafsîlen beyân olunduğu üzere 'asr-ı Abdu'l-hamîd Hân-ı Evvel'de hâdis olan *Vehhâbî* mezhebi Cezîretü'l-'Arab'da günden güne tevassu' edüb bunların def'-i şer ü şûrları içün Bağdad ve Şam vâlîlerine me'mûriyyet verilmiş ve Bağdad taraflarında bi'd-defa'ât mukātelât vâkı' olmuş ise de def'-i sâ'il sûretine münhasır ve merkez-i ictimâ'-ı Vehhâbiyân olan Der'iyye'ye muvâsalat gayr-ı kâbil olmağla gitdikce ekser kabâ'il, mezheb-i mezkûra mâ'il ve Der'iyye'de mukîm olan Necd Şeyhi Su'ûd'un itâ'atine dâhil olmalarıyla şeyh-i mezbûr Haremeyn-i Şerîfeyn'i tehdîd etmeğe başladı. Ol evânda saltanat-ı seniyye Fransızları Mısır'dan çıkartmak tedârükâtıyla meşgûl

olduğundan Vehhâbîlerin istîsâllerine bakmağa vakti yoğidi. Binâ'en aleyh evâhir-i saltanat-ı Selîm Hânî'de Vehhâbî tâ'ifesi Haremeyn-i Şerîfeyn'i zabt eyledi. Müte'âkiben Rusya seferi ve teceddüd-i saltanat vukû'uyla devletin meşgûliyeti tezâyüd edüb husûsuyla Haremeyn-i Şerîfeyn'in tahlîsi Mısır'dan i'mâl-i kuvvete mevkûf olduğu hâlde Serdâr-ı ekrem Yusuf Ziya Paşa'nın Mısır'da bırakdığı on bin kadar Arnavud ve Rumili 'askeriyle Kölemen tâ'ifesi beyninde mukātelât cereyân etmekde idi. Bi-mennihi ta'âlâ fasl-ı mahsûsunda tafsîl olunacağı vechile Mehmed Ali Paşa Mısır vâlîliğinde müstekarr ve Kölemen beylerinin istîsâliyle istiklâl ve iktidâra nâ'il oldukdan sonra iki yüz yirmi altı (1811) tarîhinde oğlu Tosun Paşa'yı 'asâkir-i kâfiyye ve mühimmât-ı lâzıme ile Yenbu'a irsâl edüb muhârebât-ı adîde ile Haremeyn-i Şerîfeyn tahlîs olunmağla yirmi sekiz senesi evâ'ilinde (Ocak 1813) evvelâ Medîne-i Münevvere'nin ve mu'ahharan Mekke-i

Mükerreme'nin miftâhları vâlî-i müşârün ileyhin Anahtar Ağası Latif Ağa ve oğlu İsmâ'il Paşa vâsıtasıyla İstanbul'a vâsıl ve azîm alay ile Hırka-i sa'âdet dâ'iresine dâhil oldu. Ahvâl-i Hicâziyye'nin ıslâhı ve tâ'ife-i Vehhâbiyye'nin istîsâli içün vâlî-i müşârün ileyhin bi'z-zât cânib-i Hicaz'a azîmeti emr ü irâde buyurulduğundan müşârün ileyh iki sene kadar Haremeyn-i Şerîfeyn'de ikâmet ve Şeyh-i Vehhâbiyân olan Su'ûd'un Kethüdâsı 'Osmân Tâmi nâm şahsı bi'l-muhârebe ele getürüb İstanbul'a irsâl eylemekle Alay Köşkü pîşgâhında i'dâm kılındı. Ba'dehu vâlî-i müşârün ileyh oğlu Tosun Paşa'yı bi'l-istishâb Mısır'a 'avdet etmesini müte'âkıb Tosun Paşa mat'ûnen[71] mürtehil-i dâr-ı âhiret olduğundan münhall olan Cidde vâlîliği rütbe-i vezâretle diğer oğlu İbrâhim Paşa'ya tevcîh buyuruldu. Müşârün ileyh birkaç sene daha Vehhâbîlerin ta'kîb ü istîsâline ikdâm ve bi'l-âhire merkez-i ictimâ'ları olan Der'iyye'yi teshîr ve Su'ûd ile oğlu Abdu'l-llâh'ı esîr edüb Ravza-i Mutahhara'dan ihtilâs eyledikleri mücevherâtı istirdâd eylediğinden cümlesi Asitâne-i 'Aliyye'ye vârid oldukda Su'ûd ve avenesi kantara-i seyfden imrâr ve mücevherât-ı mezkûre bi't-ta'mîr mahall-i 'âlîsine irsâl kılındı.

Derebeylerinin İstîsâlleri

Saltanat-ı seniyyenin gâ'ile-i seferiyyesi ber-taraf oldukdan sonra bir vakidden berü Anadolu ve Rumili'nin her tarafında hâdisât olub *derebeyi* ve *a'yân* ta'bîr olunan ve evâmir-i Devlet-i 'Aliyye'ye kemâ-yenbagî inkıyâd eylemeyen eşhâsın ref' ü izâlelerine teşebbüs olunub bunlardan Tekelioğlu

72

ve Kalyoncu ve Dağdevirenoğlu ve sâ'ir ma'lûmü'l-esâmî eşhâs, me'mûr-ı tenkîlleri olan vüzerâ ve ümerâ ma'rifetleriyle i'dâm olunub Sirozlu Yusuf Bey ve Kara 'Osmânzâde ve Cabbarzâde derebeylerinin ashâb-ı kuvvet ü satvetinden olmalarıyla berâber merkez-i itâ'atde kā'im ve seferlerde hıdmetle(ri) mesbûk olmağla anlara ta'arruz olunmadı.

Ahvâl-i Tepedelenli Ali Paşa

Yanya Vâlîsi Tepedelenli Ali Paşa zâten Arnavudluk hânedânından ve ashâb-ı dirâyet ü şecâ'atden olub yalnız kendisinin emâreti kırk seneye karîb mümtedd olmasından nâşî Yanya ve Yenişehir ve Selânik ve Manastır sancaklarında iki yüzden mütecâviz cesîm çiftliklere mâlik olduğundan serveti günden güne mütezâyid ve kuvvet ü mehâbeti müterakkî olarak ol havâlîde 'alem-efrâz-ı istiklâl olmuş ve Rusya ve Nemçe ve Fransa seferlerinde hıdemât-ı mebrûre izhâr eylemiş idüğüne binâ'en oğlu Veli Paşa'ya vezâret ve diğer oğlu Muhtar ve Salih Paşa ve hafîdi Mehmed Paşa'ya mîr-mîrânlık ihsân olunub Mora vâlîliği ve civârda olan

[71] mat'ûnen: ta'ûndan, veba hastalığından.

sancaklar müşârün ileyhime tevcîh olunurdu. Ali Paşa'nın efrâd hakkında mezâlim ve ta'addiyâtı fevka'l-hadd ise de yollar tanzîmi ve zirâ'atın teksîriyle ol havâlîyi i'mâr etmek husûsunda olan ikdâm ü gayreti gayr-ı münker olub hattâ topçu nâmıyla sekiz on bin kadar 'asâkir-i muntazama tertîb eylediği hâlde İstanbul'da yeniçeriler ta'rîz ve şikâyete âğâz eylediklerinden 'asâkir-i merkûmeyi kal'alara taksîm eylemiş idi. Avlonya Mutasarrıfı Vezîr İbrâhim Paşa -ki Ali Paşa'nın büyük oğlu Veli Paşa'nın kayınpederidir-, Ali Paşa 'âdet-i me'lûfesi üzere oralarını dahi havza-i hükûmete idhâl eylemek içün yirmi beş (1810) tarîhinde ahâlîyi tahrîk ile İbrâhim Paşa üzerine gulüvv etdirüb i'âne sûretinde bir mikdâr 'asker irsâliyle İbrâhim Paşa'yı tahlîs ve Yanya'ya celb ve habs eyledi. Bu keyfiyyet Sultân Mahmûd Hân hazretlerinin bâ'is-i gazab ü infi'âli olub İbrâhim Paşa'nın tekrâr yerine ikâmesi içün müte'addid hatt-ı hümâyûnlar gönderilmiş iken bir takım a'zâr-ı vâhiye[72] serdiyle 'adem-i mutâva'at izhâr ve bi'l-âhire Rumili'de istihdâm olunmak üzere paşa-yı müşârün ileyhin tahliye-i sebîli iş'âr olundukda bunda dahi mübâdelâtsızlık ibrâz eylediğinden te'dîb ü tenkîli lâzıme-i zimmet-i saltanat olub fakat müste'idd-ı fesâd olan Mora ahâlîsi Ali Paşa'nm heybet ü satvetiyle icrâ-yı mâ-fi'z-zamîre kādir olmadıkları ma'lûm olduğundan pek ilerüye gidilmeyüb gâh tehdîd

73

ve gâh taltîf ile mu'âmele olunurdu. Ol asırda müsteşâr-ı saltanat ve mü'temen-i pâdişâhî olub zimâm-ı idâre yed-i istiklâlinde bulunan Nişâncı Hâlet Efendi, Ali Paşa'nın mu'tâd üzere takdîm eylediği mebâliğ ve hedâyâya 'adem-i kanâ'atle maktû'an senevî bin kise taleb ve Ali Paşa dahi böyle vergü-yi mu'ayyen gibi takaddüme i'tâsında mücânebet eylediğinden Hâlet Efendi münfa'il olub Ali Paşa'nın kahr ü izâlesine nasb-ı nefs-i ihtimâm eyledi. Vaktâ ki Ali Paşa'nın kethüdâsı olan Paşo Bey ba'zı esbâb ile müşârün ileyhden havfa düşüb firâren İstanbul'a geldi. Ali Paşa bir Arnavud fedâ'îsi irsâl edüb mîr-i mûmâ ileyh, Sultân Bayezıd civârında sâkin olduğu konağın penceresinde oturur iken kurşun atdırmış olduğundan Ali Paşa'nın Dâr-ı saltanat-ı seniyyede bu vechile fedâyî istihdâm eylemesi kendüsünden bi'l-külliye emniyet ü i'timâdı selb eylediğine ve ber vech-i meşrûh Hâlet Efendi dahi şerâre-i fesâda mirveha-cünbân[73] olduğuna mebnî Ali Paşa'nın tenkîline karâr verildi. İşbu kurşun atılmak mâddesini ba'zıları Hâlet Efendi'nin tasnî'âtına hamletmişler ise de aklen za'îf görünür. Evvel emirde Ali Paşa ve oğullarının havza-i hükûmetlerini Yanya sancağına hasr ve elviye-i sâ'ireden keff-i yedle oralarda olan çiftlîkâtını sâ'ir ashâb-ı emlâk gibi idâre etdirmesi emr olunub Ali Paşa 'afv-ı cerâyim ricâsına âğâz etdikce şiddet-i gazabı

[72] a'zâr-ı vâhiye: boş özürler.

[73] mirveha-cünbân: yelpaze sallayan, tahrîk eden.

mü'eddî ve ref'-i vezâret ve emâretleriyle Tepedelen'de ikâmet eylemeleri irâde buyurulmasına bâdî olub bi'l-âhire otuz altı senesi evâ'ilinde (Ekim 1820) Mora vâlîsi sadr-ı esbak Hurşid Paşa ser-'asker nasb ü ta'yîn ve Rumili vâlîsi ile civârında bulunan vüzerâ ve ümerâ Ali Paşa tevâbi'âtının ref'-i tasallut ü istîlâlarına me'mûr buyuruldular. Binâ'en 'alâ -zâlik taraf taraf mukātelâta bed' ü mübâşeret olunmağla ve Ali Paşa'nın oğulları Veli Paşa ve Muhtar Paşa ve Salih Paşa ve hafîdi Mehmed Paşa bilâ muhâlefet mevkib-i ser-'askerîye dehâlet eylemeleriyle Ali Paşa, Yanya Kal'ası'nda taht-ı muhâsaraya alınub oğulları Kütahya ve Ankara'ya nefy olundular.

Eyyâm-ı muhâsara mümtedd oldukda maslahatda suhûlet beyân edenler havfa düşüb: *Ali Paşa hânedânının izmihlâli görülmedikce Arnabud tâ'ifesi 'âkıbet-endîşlik eder ve lâyıkıyla Ali Paşa aleyhinde olamazlar* diyerek Sultân Mahmûd Hân hazretlerini gadr-ı sarîha sevk etmeleriyle sâlifü'z-zikr Veli Paşa ve Salih Paşa ve Mehmed Paşa menfâlarında i'dâm olundular. Muhtar Paşa Rusya seferinde ordu-yı hümâyûnun muzâyakası hâlinde yetişüb galebe-i İslâmiyân'a sebeb-i müstakill olmağla *Hızır Paşa* denilür idi. İki seneyi tecâvüz eden müddet-i muhâsarada Ali Paşa'nın müntehabı olan dört bin kadar 'askerinin pek çoğu telef ve bir mikdârı dahi firâr etmekle nâçâr Ali Paşa istîmân edüb kal'adan çıkmış ve Hurşid Paşa, sinnine ve kıdem-i hıdmetine binâ'en mazhar-ı 'afv-ı 'ālî olarak İstanbul'da ikāmesini

74

bi'd-defa'ât 'arz ü niyâz eylemiş olduğu hâlde karîn-i müsâ'ade-i pâdişâhî olamamağla iki yüz otuz sekiz (1822) senesinde kantara-i tığdan imrâr olundu. Ba'zı tevârih-i husûsiyyede görüldüğüne nazaran Ali Paşa'da me'mûl olan derece mücevher ve nükûd çıkmayub emlâkinden mâ'adâ kırk bin kiseye karîb nükûdu zuhûr eylemişdir.

Rum İhtilâli

Mora Cezîresinde bir Rum Hükûmeti teşkîli hayli vakitden berü Rusyalıların arzu-kerdeleri olduğundan vâkı' olan teşvîk ü tergîbleriyle seksen iki seferinde (1768) Mora re'âyâsı 'alem-efrâz-ı 'isyân olmuşlar ise de Muhsinzâde Mehmed Paşa'nım ve mu'ahharan Cezâyirli Hasan Paşa'nın seyf-i satvetleriyle te'dîb olunmuşlar idi. Daha sonraları Tepedelenli Ali Paşa'nın hâsıl eylediği kuvvet ü iktidâr mani'-i tasmîmâtları olmakda iken Ali Paşa'nın kolu ve kanadı kırılıb Yanya'da taht-ı muhâsaraya vaz' olunmağla ve Mora Vâlîsi Hurşid Paşa dahi Cezîre-i Mora tavâ'if-i 'askeriyyesini bi'l-istishâb azîmet eylemekle Moskovluların aradığı vakit ve Rumların muntazır oldukları zamân-ı müsâ'id yüz gösterdi ve Ali Paşa dahi tahlîs-i girîbân içün Rumları 'isyâna da'vet eyledi. Binâ'en aleyh otuz

altı senesinde (1820) Eflak ve Mora'da ateş-i fesâd alev-endâz olub eğerçi Eflak ihtilâli dâ'iresini tecâvüz edememiş ve İbrâ'il ve Yergöğ gibi kılâ' Tuna sâhilinde olduğundan pey-der-pey i'âne ve imdâd olunduğu cihetle keyd-i 'usâtdan masûn olmuş ise de Mora'nın makarr-ı vilâyeti olan Trablıca Kal'ası vasat-ı cezîrede ve imdâd-ı i'âneden me'yûs ve zahîresizlikden bî-tâb olmağla der ceng-i evvel teslîme mecbûr oldu. Yanya'da meşgûl-i ceng ü sitîz olan Ser-'asker Hurşid Paşa'nın haremi dahi Trablıca'da bulunmağla dâ'ire-i esârete dâhil olduklarından müşârün ileyh külliyetlü para i'tâsıyla tahlîs eylemişdir. İşbu Rum ihtilâlinde gerek İstanbul Patrikânesi'nin ve gerek taşralarda bulunan pek çok papas ve kocabaşıların zî-medhal ve müttefikü'l-kilem oldukları ele geçen evrâk mezâyâsından ma'lûm olmağla mazınne-i sû'i olan eşhâsın katl ü i'dâmında isti'câl ve taraf taraf adalara ve sâhillere vüzerâ ve ümerâ ve muhâfızîn ta'yîniyle takviyelerine i'tinâ olundu. Otuz yedi senesinde (1821-22) Ser-'asker Hurşid Paşa intihâbıyla Dramalı Mahmûd Paşa Mora Ser-'askeri ta'yîn olunub yirmi beş bin kadar 'asker ve ma'iyyetine me'mûr vüzerâ ve ümerâ ile İzdin'den tahrîk ve Mora derbendinden imrâr olunub mahsûr bulunan Anapoli Kal'ası pîşgâhına nasb-ı serâdikât-ı satvet olunmuş ve ol havâlîde eşkıyâ tard ü tenkîl ve kal'aya

75

kırk günlük kadar zehâ'ir cem' ü vaz' olundukdan sonra Trablıca'nm istirdâdı zımnında sevk-i mevkib-i 'askerî olunmasına teşebbüs kılınmış olduğu hâlde yedi bin kadar Arnavud 'askeri güzeşte ulûfelerini taleb edüb îfâsına çâre bulunamaması sebebiyle bağteten 'avdet eylemiş olduklarından bu keyfiyyet 'asâkir-i sâ'irenin şaşkınlığını müstelzim oldu. Çünki bu ordunun levâzımât-ı nakliye ve mühimmât-ı mukteziyyesi pek nâkıs ve Mora Hristiyanları umûmen ayakda ve dağ ve dere ve ormanlar içlerinde mutarassıd-ı fırsat olduklarından muhâbere tarîkleri ve celb-i zehâyir ü mühimmât yolları bi'l-külliye mesdûd olmasıyla Anapoli'ye gelür iken çekilen müzâyaka ü meşakkat yevmen-fe-yevmen müzdâd oldu. Binâberîn Trablıca'ya gidilmek şöyle dursun Anapoli'de dahi ikâmete imkân olmadığından ve üftân ü hîzân 'avdet ve Gerdos'a muvâsalatda Anapoli'nin açlıkdan teslîme mecbûr olduğu istihbâr olundu. Ve bu gumûm[74] ile Ser-'asker Mahmûd Paşa vefât eyledi. Tepedelenli işi bitdikden sonra Mora ihtilâli ber-taraf olur ümîdi bi'l-külliye hilâf çıkub gitdikce ateş-i 'isyân kesb-i iştidâd eylediğinden bu fenâlıklara sebeb-i müstakıll add olunan Hâlet Efendi otuz sekiz (1822-23) senesinde maktûl ve Hurşid Paşa dahi Mora ordusunun perîşânlıkla 'avdetinden nâşî kendisi taht-ı mes'ûliyete alınur vâhimesiyle hastalanub iki üç gün sonra dâr-ı âhirete mevsûl oldu.

[74] Gumûm: gamlar, üzüntüler.

Bundan sonra Mora ser-'askeri nasb olunan Bosna Vâlîsi Celal Paşa mevkı'-i me'mûriyyetine vâsıl olmaksızın vefât edüb halefi Ebûkebud Mehmed Paşa dahi Yenişehir'den ilerüye geçememekle Rumlar, Mora Cezîresine kâmilen istîlâ etdikden başka hârice dahi tecâvüz ederek Atina'yı zabt ve Sakız'a bir iki bin eşkıyâ irsâliyle ahâlîsini ayağa kaldırub kal'ayı muhâsara eylediler. Muhâfız bulunan Vahid Paşa kırk gün kadar makām-ı müdâfa'ada kā'im ve Kapudân Ali Paşa'nın donanma-yı hümâyûnla vürûdu üzerine eşkıyâ bi'l-külliye münhezim olub kurâ-yı re'âyâ ser-tâ-ser yağma olundu. Hurşid Paşa merhûm ma'iyyetinde ibrâz-ı hüsn-i hıdmet ve izhâr-ı şecâ'at ü liyâkat etmiş olan Vidin Vâlîsi Reşid Mehmed Paşa iki yüz kırk (1824) senesinde Rumili Ser-'askeri ve Mısır Vâlîsi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa Mora vâlîsi nasb olunmağla müşârün ileyh İbrâhim Paşa çend seneden berü Mısır'da tertîbine ikdâm olunmakda olan 'asâkir-i muntazamadan üç alay 'asker ile Mora Cezîresi'ne dâhil olub taraf taraf eşkıyâyı tenkîl ve Trablıca'yı teshîr eyledikden sonra Ser-'asker Reşid Paşa ile bi'l-mülâkāt Rumların dârü'l-harekât ittihâz eyledikleri Meslenk istihkâmâtını muhâsara eylediler. Kapudân-ı Deryâ Hüsrev Paşa dahi donanma-yı hümâyûnla vârid olub Rumların bahren ümid-vâr oldukları

râh-ı i'âneyi sedd etmekle mahsûr bulunan altı yedi bin kadar fedâyî eşkıyâdan pek cüz'îsi firâr edebilüb mâ'adâsı kantara-i şemşîrden mürûr ve Meslenk Kal'ası eyâdî-i İslâmiyye'ye duhûl eyledi. Kapudân-ı müşârün ileyh kırk bir (1825) senesi hilâlinde mecma'-ı sefâ'in-i eşkıyâ olan Sisam Adası'nı urub istihkâmâtını tahrîbe ve yüzden mütecâviz sefâ'in-i a'dâyı zabta muvaffak oldu.

Vak'a-i Hayriyye

'asâkir-i muvazzafa-i Devlet-i 'Aliyye'nin en güzîdesi olan yeniçerilerin nizâm ü intizâmı bi'l-külliye muhtell olduğu misillü levâzımât-ı seferiyye tertîbâtı dahi mahv ü münderis olduğundan Mora kılâ'ına beş-altı seneden berü sevk olunan ordulara zahîre ve mühimmât yetişdirilemeyüb bu hâl ise meydânda ve düşman-ı hâricî olmasa bile mûcib-i perîşânî olacağı dört yüz seneden berü Devlet-i 'Aliyye'nin ra'iyyetinde bulunan Rum tâ'ifesinin mütecâsir oldukları 'isyânın ref' ü izâlesine kudret-yâb olamamasıyla mütebeyyen ve tanzîm-i ahvâl-i 'askeriyye ve seferiyyeye teşebbüs ve i'tinâ olunmadığı hâlde devâm-ı devlet taht-ı muhâtarada idüğü artık 'ukûl-i besîta ashâbının dahi gereği gibi manzûrları olduğuna mebnî ittifâk-ı erkân-ı devlet ile yeniçerilerden *eşkinci* ünvânıyla 'asâkir-i muntazama tertîbine karâr verilüb kırk bir senesi evâhirinde (1826) ta'lîm ü ta'allüme şurû' olunmuşidi. Lakin sanâdîd-i yeniçeriyân bu husûsda izhâr-ı mütâva'at ve i'tâ-yı sened itmişler ise de emniyet câiz olamayacağından 'isyân ü tuğyân ederler ise te'dîb ü terbiyelerine hâzır bulunmak içün topçu ve humbaracı ve Lağımcı ve

Tersâne Ocakları rü'esâsı ve zabitân ikâz olundukdan başka Rum ihtilâli sebebiyle Karadeniz Boğazı'nın cânibeyni muhâfızları olan Ağa Hasan Paşa ve İzzet Mehmed Paşa'nın ma'iyyetlerinde bulunan iki üç bin kadar sekbânın derhâl İstanbul'a nakli levâzımâtı dahi tehiyye ettirilmişidi.

Fi'l-hakîka zann ü tahmîn olunduğu üzere ta'lîme mübâşeret olundukdan bir ay geçer geçmez fi'e-i bâgiyye 'alem-efrâz-ı şekâvet olmak üzere 'akd-ı ittifâk ederek kırk bir senesi Zi'l-ka'de'sinin dokuzuncu (15 Haziran 1826) Pençşenbe gecesi Bâb-ı Alî'yi ve Ağa kapusunu basub yağma etmişler ise de Sadr-ı a'zam, yalısında bulunmağla ve Yeniçeri Ağası Celaleddin Ağa dahi ihtifâ etmekle ta'addî-i eşkıyâdan masûn oldular. Sadr-ı a'zam Selîm Paşa ve müşârün ileyhümâ Hüseyin Paşa ve İzzet Paşa ve ma'zûl ve mansûb Şeyhü'l-islâm ve kādı'askerler ve ders hocaları ve ricâl-i devlet Sarây-ı hümâyûnda müctemi' olub Sultân Mahmûd Hân hazretleri dahi Beşiktaş'dan sarây-ı mezbûra güzâr eyledi. 'asâkir-i mürettebe-i mezkûre fevc fevc Sarây-ı hümâyûna vâsıl olmağla Sancak-ı şerîf ihrâc olunub Sultân Ahmed Hân Câmi'-i şerîfi merkez-i hareket ittihâz olundu. Eşkıyâ At Meydanı'nda vâkı' kışlalarda

77

müctemi' olduklarından Hasan Paşa ve İzzet Paşa ve Topçubaşı Kara Cehennem İbrâhim Ağa ve Humbaracıbaşı Dede Ağa kendülerine mensûb 'asker ve iki kıt'a top ile i'zâm olundular. Fi'e-i bâgiyye meydân kapularını sedd ile tahassun etmek istemişler ise de top sadmesiyle kapu kırılub birkaç nevbet salkım endâht olunarak bir mikdâr eşkıyâ 'âzim-i dâr-ı bevâr[75] olmasını müte'âkib perâkende ve perişân oldular. Kışlalar dahi derhâl yağlu paçavra ile ihrâk olundu. Yeniçeri Ocağı'nın bekâ veyâhûd ilgâsı beyne'l-erkân tezekkür olundukda fî-mâ ba'd bunlardan hüsn-i hıdmet me'mûl ve emniyet câ'iz olmamağla bir galebe vâkı' olmuş iken izâ'a-i fırsat olunmamasını Re'îsü'l-küttâb Seyyid Efendi ve sâ'ir asdikâ îrâd ü ityân eylemekle ve irâde-i seniyye-i padişâhî dahi bu merkezde müte'allık olmağla Yeniçeri Ocağı'nın külliyen ilgâ olunduğu memâlik-i mahrûseye i'lân ve yeniçeri zâbitân ve neferâtından isâ'et-i sâbıkaları[76] ma'lûm olan binden mütecâviz eşkıyâ gerek Der-sa'âdet'de ve gerek menfâlarında i'dâm olunub ehven-i şerr olanlarının nefy ü teb'îdiyle iktifâ kılındı.

Beş yüz seneden ziyâde mümtedd ve vukû'ât-ı cesîmeye mazhariyetle üss-i esâsı müştedd olan Yeniçeri Ocağı'nın böyle üç beş sâ'at içinde mahv ve nâ-bûd oluvermesi nefret-i âmmeye mübtelâ olmalarından ve bu dahi nizâmât-ı mevzû'alarmın bi'l-külliye mahv ü münderis olmasından neş'et eylemişdir. Bi-mennihi ta'âlâ tafsilâtı tekmilede îrâd olunacak ise de yalnız fıkra-i âtiyyenin

[75] dâr-ı bevâr: cehennem, dârü'l-bevâr.

beyânına şurû' olundu. Mumâ ileyh Dede Ağa -ki elli üç (1837) tarîhinde feriklik rütbesiyle karantina nâzırı nasb olunub me'mûrîyyetine nisbetle *Hıfzı Paşa* nâmı verilmişdir-. Müşârün ileyh şöyle söyler idi ki: *Vâkı'an yeniçerilerin melhûz olan tuğyânlarında ne vechile hareket olunacağı evvelce musammem bulunmuş ve topçu ve humbaracı ocakları zâbitânından bir dereceye kadar emniyet olunmuş ise de tamamıyla itmînân hâsıl olamamışidi. Vak'anın zuhûrunda derhâl Hasköy'de olan humbaracı kışlasına gitdim. Kışla kapusunda zâbitân ve neferâtın müctemi' ve bana müterakkıb olduklarını görmekle ba'zı mertebe havf ü telâşa düşdüm. Lakin ey ağalar vak'a ma'lûmunuz olmuşdur. Ne yapacaksınız dediğimde cümlesi yekzebân olarak Sultân Selîm Hân-ı merhûm bizim ocağımızın tanzîmine pek çok himmet eylemiş ve hakkımızda ihsânlar etmiş iken her nasılsa o vak'ada yeniçerilere ittibâ'mızdan nâşî müttehem olduğumuzdan bu lekenin üzerimizden izâlesi içün bir hıdmet ibrâzına muntazır idik. Binâ'en aleyh şimdi irâde-i devlete can ü baş fedâ etmeye hazırız dediler. Ben dahi öyle ise buyurun gidelim dediğimde kemâl-i sür'atle kayıklara binib ve arkam sıra Yalı Köşkü'ne gelüb can-siperâne hıdmet eylediler* deyu tavzîh-i efkâr eder idi. Sâ'ir ocaklar ve 'ulemâ ve ahâlînin dahi umûmen müteneffir bulunmaları işin böyle suhûletle bitmesini mûcib olmuşdur.

78

Zuhûr-ı Sefer-i Rusya

Bâlâda mastûr olduğu üzere Mora Cezîresi'yle havâlîsinde bir Yunan Hükûmeti teşkîli Rusyaluların nasb-ı nefs-i ihtimâm etdikleri şey olub bu husûsda İngiltere ve Fransa devletlerinin muvâfakatlarını dahi kazanmış olduklarından düvel-i müşârün ileyhim tarafından akçe ü mühimmât ve gönüllü zâbitân ü neferât i'tâsıyla fesede-i Rum ıkdâr olunmağla berâber Mora re'âyâsına imtiyâz i'tâ olunmasını her-bâr teklîf etmekde idiler. Evvelce Meslenk ve mu'ahharan Reşid Mehmed Paşa'nın seyf-i satvetiyle Atina dahi feth olunub eşkıyâ-yı Rum gereği gibi tazyîk olunmuş ve bu hâlden bir müddet daha devâm eder ise bi'l-külliye mukāvemet iktidârından sâkıt olacakları meydâna çıkmış olmasıyla düvel-i müşârün ileyhim süferâsı teklîfât-ı sâbıkalarını teşdîd edüb mukaddemâ Mora kılâ'ı ehl-i İslâm elinde bulunmak üzere imtiyâz taleb ederler iken şimdi Mora ve havâlîsinin bi'l-külliye ehl-i İslâm'dan tahliyesini ve bir vergi-yi maktû' verilmek şartıyla idâre-i dâhiliyyelerinin kendülerine terkini taleb ve muvâfakat olunmadığı hâlde terk-i sefâret edeceklerini kat'iyyen beyân etdiler. Taraf-ı hümâyûndan dahi Mora ahâlîsi saltanat-ı seniyyenin tebe'a-i kadîmesinden olub te'dîb ü terbiyeleri

[76] isâ'et-i sâbıka: eski kötülük işleme.

mütehattem-i zimmet-i hükûmet olmağla ecânibin müdâhaleye hakkları olmayacağı ve bu bâbda her dürlü hâdisâtın ihtiyâr kılınacağı sûret-i mütecellidânede ifâde ü beyân olunduğundan süferâ-yı mûmâ ileyhim kırk üç senesi evâ'ilinde (Temmuz 1827) İstanbul'dan iftirâk ve İngiltere ve Fransa ve Rusyalu'nun Mora sâhillerinde dolaşmakda olan süfün-i müctemi'aları bağteten hücûm ile Navarin Limanı'nda lenger-endâz olan donanma-yı hümâyûnu iğrâk ü ihrâk eylediler. Bu cihetle Mora maslahatı fenâlaşmış ve tekâlîf-i mezbûrenin 'adem-i kabûlü hâlinde Rusyalıların i'lân-ı harb edecekleri mertebe-i vüzûha resîde olmuş ise de taraf-ı saltanat-ı seniyyeden Tuna sâhillerine ve Mora cihetlerine 'asâkir ve mühimmât irsâliyle ibrâz-ı metânet ü salâbet olunduğuna mebnî iki yüz kırk üç senesi Şevvâlinde (Nisan 1828) Rusya 'askeri mufassıl-ı hudûd olan Prut Nehri'ni mürûr ile harekât-ı hasmâneye mübâşeret eyledi.

Ağa Hüseyin Paşa Tuna Ser-'askeri ve Kapudân-ı Deryâ İzzet Paşa Varna muhâfızı ta'yîn ü irsâl ve taraf taraf müdâfa'a teşebbüsâtına ibtidâr olunub ancak Devlet-i 'Aliyye 'asâkir-i muntazama tertîbine iştigâl edeli iki seneye varmaksızın ve Rusya seferi gibi bir bâr-ı girân altına girmiş ve donanma-yı hümâyûn Navarin Vak'ası'nda telef olmak hasebiyle mevcûd olan ve yeniden tedârük kılınan beş-on kıt'a süfün-i harbiyye Karadeniz'in muhâfazasına gayr-ı kâfî bulunmuş olduğundan Rusyalular

79

Tolçı ve İsakcı ve İbrâil kal'alarını zabt ü istîlâ ve Varna'yı berren ve bahren tazyîk eyledikleri haberleri vârid oldukda evvelâ Varna'yı tahlîs ve ba'dehu Tuna sâhillerine azîmet etmek üzere Sadr-ı a'zam Selîm Paşa sekiz-on bin kadar 'asker ile kırk dört senesi evâsıt-ı Safer'inde (Ağustos 1828) i'zâm olunub zât-ı pâdişâhî dahi Davud Paşa'ya hurûc ve orada bulunan Râmî Kışlası'nı merkez-i mevkib-i hümâyûn ittihâz etdiler. Üç ay kadar mahsûriyetden sonra Varna Kal'ası giriftâr-ı dest-i a'dâ olmağla muhâfızı bulunan İzzet Mehmed Paşa sadr-ı a'zama isnâd-ı kusûr ve rehâveti mutazammın hâk-i pây-ı hümâyûna arîzalar takdîm eylemesine ve sadr-ı müşârün ileyhin dahi Varna'nın tahlîsine muvaffak olamamasına mebnî 'azl olunub müşârün ileyh İzzet Paşa sadr-ı a'zam nasb olundu. Garâ'ibdendir ki Selîm Paşa mevkib-i sadâretde İzzet Paşa'yı göz habsine vaz' edüb tertîb-i mücâzât-ı şedîde azminde iken kendüsüne halef olmuş ve Selîm Paşa'nın kâffe-i emvâl ü eşyâsı ve hattâ Edirne'de bir sarrafa bırakdığı tahkîk-kerde-i 'ālî olan beş yüz kiselik nükûdu dahi İzzet Paşa'ya ihsân olunmuşdur.

Düvel-i sâlise donanmaları Mora'yı abluka tahtına almalarıyla Mora Ser-'askeri İbrâhim Paşa ba'd-ez-în orada 'askerinin zehâyir ü mühimmâtını tedârükde âciz olduğundan ve bir vakitden berü pederi Mehmed Ali Paşa müşârün ileyh İbrâhim Paşa'yı Mısır'a celb eylemek istid'âsında bulunduğundan her ne kadar

müsâ'ade-i seniyye erzân buyrulmamış ise de bi'z-zarûre 'askerini mustashiben müşârün ileyh İbrâhim Paşa Mısır'a 'avdet ve derhâl Mora'ya bir mikdâr Fransız 'askeri çıkub yed-i İslâm'da bulunan birkaç kal'ayı zabt eyledikleri haberi vârid oldu. Fransa ve İngiltere devletleri Rusyalu ile müttefikan donanma-yı hümâyûnu yakmış ve alenen Rumlara i'âne etmekde bulunmuş iseler de resmen saltanat-ı senniyyeye i'lân-ı harb etmediklerinden muktezâ-yı vakt ü hâl ilcâsıyla[77] İstanbul'dan müfârekat eden elçileri da'vet olunduğundan kırk dört senesi evâhirinde (1829) vârid oldular ve hakklarında tekrîmât-ı fevka'l-'âde icrâ olunarak yine Mora maslahatı müzâkerâtına mübâşeret kılındı.

Mevsim-i şitânın takarrubu ve Varna'nın elden çıkması sebebleriyle sadr-ı cedîd mevkib-i sadâreti Şumnu meştâsına îsâl eylemesiyle berâber fuhşiyâta inhimâki ve hilâf-ı rızâ-yı 'âlî ba'zı harekâtı şuyû'una ve îfâ-yı hıdmete muktedir olamayacağı tahakkuk eylediğine mebnî kırk dört senesi Receb'inde (Ocak 1829) ma'zûl ve Mora muhârebelerinde ibrâz-ı şecâ'at ve tahsîl-i şöhret eden Reşid Mehmed Paşa makām-ı sadârete mevsûl oldu. Moskovlunun Kafkasya ordusu Anapa ve Sohum ve Ahıska ve Kars kal'aları'na istîlâ etdikden sonra Erzurum üzerine yürümekde olduğundan ve Erzurum Vâlîsi

80

ve Şark Ser-'askeri olan Sadr-ı Esbak Galib Paşa müdâfa'anın imkânsızlığından bahisle 'akd-ı musâlahanın lüzûmunu 'arz eylemiş idüğünden bu keyfiyyet fütûr ü rehâvetine haml olunarak 'azl olunub Eğinli Salih Paşa, Şark Ser-'askeri nasb olundu. Kırk dört (1828) senesi bu felâketlerle mürûr ve kırk beş (1829) senesi mevsim-i harbi hulûl eyledikde tekrâr mukātelâta mübâşeret olunub ba'zı mahallerde ufak tefek muzafferiyetler zuhûr etmiş ise de düşmanın birkaç aydan berü tazyîk eylemekde olduğu Silistre Kal'ası'na istîlâ ve Şumnu'da ordu-yı hümâyûnu muhâsara eyledi. Şumnu'nun istihkâmât-ı mevkı'ıyyesi ve içinde otuz bin kadar 'asker bulunması cihetleriyle zabt ü teshîri nâ-kābil olduğu Moskovların ma'lûmu oldukda Şumnu'yu taht-ı muhâsarada tutub diğer bir orduyu Edirne'ye doğru sevk eylemeleriyle Balkan'da ve Kızanlık'da müdâfa'asına çalışıldığı hâlde muvaffak olunamadığından ve Edirne şehri istihkâmâtdan hâlî idüğünden kırk beş senesi Safer'inin evâhirinde (Ağustos 1829) ol pây-ı taht-ı kadîm, giriftâr-ı dest-i a'dâ ve müte'âkıben Erzurum'un istîlâsı haberi dahi hüveydâ oldu. Binâ'en aleyh her ne sûretde olursa olsun musâlahadan başka çâre kalmadığından Defterdâr Sadık Efendi ve mevâlîden Emin Beyzâde Abdülkādir Bey ve Amedci Köse Akif Efendi murahhas ta'yîn ve Edirne'ye i'zâm olunmağla kırk beş senesi Rebî'ü'l-ulâ evâsıtında (Ağustos 1829) şürût-ı âtiyye ile 'akd-ı sulh kılındı.

[77] ilcâ: zorlama, zorunda bırakma.

Edirne Mu'âhedesi nâmıyla meşhûr olan işbu mu'âhede hükmünce Mora Hükûmeti tasdîk olundukdan başka kâmilen Çerkesistan ve Ahıska kal'aları Rusyalu'ya ve Eflak arâzîsinde bulunan kılâ' hedm olunarak emârete terk kılınmış ve Memleketeyn'in ve Sırbiyye'nin imtiyâzâtı tezyîd ve ihkâm ve altı nâhiye ilâvesiyle Sırbiyye hudûdu tevsî' olunmuşdur. Ticâret tazmînâtı olarak bir buçuk ve sefer tazmîni olarak on milyon Macar altunu verilmek dahi cümle-i şerâ'itden olduğu hâlde mu'ahharan Rusya İmparatoru kemâl-i fütüvvetinden üç milyonunu 'afv eylemişdir.

Saltanat-ı seniyye Mora'ya imtiyâz vermemek sevdâsıyla bu kadar mâl ü can izâ'a eyledikden sonra hem Mora'nın krallık vechile tasdîkine ve hem de zâyi'ât-ı mezkûrenin ihtiyârına mecbûr oldu. Ol vaktin ashâb-ı nüfûzundan ve sefer taraflarından Pertev Paşa bir lâyihasında: *Eğerçi Moskovlu'ya galebe ümîd olunmaz lâkin bilâ-muhârebe Mora Krallığı kabûl olunur ise yol olur ve pek çok mahallere sirâyet eder. Binâ'en aleyh vus'umuzu sarf etdikden sonra bi'l-mecbûriye ihtiyâr eyler isek düşman her vakit bu kadar tekellüf iltizâm eylemez* demişdir.

Bunun muhâkemesi uzun makâlâta muhtâc ise de doksan üç (1876) senesinde bu kaziyyenin 'aynı

81

ma'a ziyâdetin bizim dahi başımıza geldiğinden böyle şeyler hükm-i zamânın iktizâsına tâbî' olduğunu i'tirâf etmek zarûrîdir.

Ahvâl-i Bağdad

Fasl-ı sâbıkda zikr olunduğu üzere Bağdad eyâleti yüz seneye karîb zamândan berü Kölemenler elinde olub bunlar taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'ye itâ'at ibrâz ederlerse de devletin hükmü kemâ yenbagî cereyân etmez idi. İki yüz yirmi altı (1811) tarîhinde meşhûr Hâlet Efendi Bağdad'ın muhassesât-ı seneviyyesi olan iki bin kiseyi tezyîd etdirmek ve bekâyâyı tahsîl eylemek me'mûriyyetiyle i'zâm olunub ol vakt vâlî bulunan Süleymân Paşa buralara yanaşmadığından Hâlet Efendi Musul'a 'avdet ve hâ'iz olduğu istiklâl ve yedinde bulunan fermânlar mûcebince Baban Paşaları'nı ve Musul vâlîsini ma'iyyetine bi'l-istishâb Bağdad'a ric'at ve bi'l-muhârebe[78] Süleymân Paşa'nın katliyle yine Kölemenlerden Abdu'l-llâh Ağa'yı ma'a'l-vezâre vâlî nasb eylemiş ve mu'ahharan Büyük Süleymân Paşa'nın oğlu Said Paşa makām-ı vilâyete intihâb kılınmış ise de sû-i idâresi cihetiyle pederinin kölelerinden Davud Efendi tagallüb eylediğinden eyâlet-i Bağdad müşârün ileyh Davud Efendi'ye bâ-rütbe-i vezâret tevcîh buyurulmuş idi. Bu zât füzelâdan ve ashâb-ı liyâkat ü iktidârdan olduğundan tezyîd-i kuvvet ü

[78] Metinde "bi'l-muhâbere" yazılıdır.

miknete muvaffak olub hattâ otuz dokuz (1823) tarîhinde İranlu ile Devlet-i 'Aliyye beynine şikâk târî olmağla İranluların Şehzâde Abbas Mirza ve Mehmed Ali Mirza ma'iyyetleriyle Erzurum ve Bağdad taraflarına sevk eylediği iki ordunun birincisi Şark ser-'askeri nasb olunan Cebbarzâde Celâle'd-dîn Paşa 'askerini perîşân eylediği hâlde ikincisini müşârün ileyh Davud Paşa münhezim eylemiş olduğundan tecdîd-i mu'âhede husûsunda menâfi'-i külliyyesi müşâhede olunmuş idi. Saltanat-ı seniyye 'asâkir-i muntazama tertîbinden ve Mora ve Rusya seferlerinin tetâbu'undan nâşî mesârif-i külliyeye mübtelâ olub eğerçi Bağdad'da dahi 'asâkir-i nizâmiyye teşkîl kılınmış ise de muhassasât-ı seneviyyenin tezyîdine Bağdad hazînesinin tahammülü âşikâr idüğünden muhassasât-ı kadîmeyi on iki bin keseye iblâğ etdirmek me'mûriyyetiyle Defterdâr-ı sâbık Sadık Efendi kırk beş (1829) senesinde Bağdad'a i'zâm kılındı. Sadık Efendi'nin ahvâl-i mahalliyeye lâyıkıyla kesb-i vukûf etmeksizin Bağdad vâlîliğini Davud Paşa'nın dâ'iresi mütehayyizânından[79] ba'zılarına va'd eylemesi kendüsünün sebeb-i itlâfı olduğu haberi taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'ye mün'akis oldukda Bağdad eyâleti Haleb Vâlîsi Laz Ali Paşa'ya tevcîh ve ma'iyyetine 'asâkir-i nizâmiyye ve timârlu[80] süvârîsinden mikdâr-ı kâfî 'asker tertîb ü terfîk olunarak irsâl olunmağla ve bu evânda Bağdad

82

ve havâlîsinde şiddetlü bir tâ'ûn[81] zuhûr ederek Davud Paşa'nın kuvvet ü miknetini izâ'a etmekle doksan gün muhâsaradan sonra Bağdad Kal'ası feth ve Davud Paşa der-dest olunub İstanbul'a gönderildi. Ve Kölemen tâ'ifesinden ekserîsi gerek esnâ-yı muhârebede ve gerek ba'de'l-feth maktûl olduğundan Kölemen ocağı bi'l-külliye muntafî oldu. Davud Paşa'nın 'ilm ü fazlına hürmeten ve Tepedelenli Ali Paşa'nın katli emsâli misillü vüzerânın ve bâ-husûs Mısır Vâlîsi Mehmed Ali Paşa'nın mûcib-i tavahhuşu olduğuna binâ'en i'dâmına tasaddî olunmayub İstanbul'da ikâme olunmuş ve mu'ahharan ba'zı menâsıbda bulundukdan sonra şeyhü'l-harem iken irtihâl-i dâr-ı bekâ eylemişdir.

Ahvâl-i İşkodralı Ali Paşa

Eban-an-ceddin İşkodra vâlîsi bulunan Mustafa Paşa hengâm-ı seferde Vidin Ser-'askeri nasb olunub Moskovlunun Edirne'ye tahattîsi evân(ın)da ma'iyyetinde bulunan on beş-yirmi bin kadar Arnabud 'askeriyle Filibe'ye celb olunarak bir dereceye kadar musâlahada hüsn-i te'sîri görülmüşidi. Ba'de'l-musâlaha Rumili eyâleti Sadr-ı a'zam Reşid Paşa 'uhdesinde ibkā ve Arnabudluk'un ıslâhına me'mûr buyurulmağla sadr-ı müşârün ileyh ile Mustafa Paşa beynine şikâk

[79] Metinde "mütehayyirânından" yazılıdır.
[80] Metinde "tüccârlu" yazılıdır.
[81] tâ'ûn: veba.

müstevlî olduğundan kırk yedi (1831) senesinde müşârün ileyh Mustafa Paşa sûret-i zâhirede Reşid Paşa aleyhine ve hakîkatde Devlet-i 'Aliyye üzerine 'alem-efrâz-ı tuğyân olub Bosna ve Arnabudluk taraflarında bulunan ümerâyı tahrîk ile Sofya'ya kadar taht-ı hükmüne almış iken sadr-ı müşârün ileyh 'asâkir-i nizâmiyye ile Pirlepe'de müdâfa'a ve münhezim etmekle İşkodra Kal'ası'nda tahassun eyledi ve bir müddet mahsûriyet hâlinde bulundukdan sonra nefsini teslîme mecbûr oldu. Bu dahi ashâb-ı 'ilm ü ma'rifetden olub 'aynıyla Davud Paşa gibi mazhar-ı 'afv-ı hümâyûn olmuş ve 'asr-ı Abdülmecid Hânî'de menâsıb-ı adîdede bulunarak *şeyhü'l-harem* iken vefât eylemişdir.

Garb Ocakları ve Fransalu'nun Cezayir'e İstîlâsı

Fasl-ı sâbıkda mastûr olduğu üzere Garb Ocakları, Avrupa Devletleri ile harb ü sulha me'zûn olub tevârîh-i muhtelifede Avrupalular cânibinden yalnız Cezayir-i Garb üzerine on yedi def'a hücûm vâkı' olmuşiken zabtına muktedir olamadıklarına mebnî süfün-i ticâriyyelerinin te'mîni maksadıyla birer mikdâr bedel-i maktû' i'tâ ederek sulh olurlar idi ki Bonaparta gibi bir cihângîr bile bu vechle 'akd-ı musâlaha eylemişdir. Hattâ Müverrih *Vâsıf Efendi Sefâretnâmesi*'nde yazar ki: *Elçilikle İspanya'da bulunduğum evânda Cezayirlüler külliyetlü mebâliğ ü hedâyâ ahz ederek İspanyalular ile 'akd-ı sulh eylemiş olmalarıyla Cezayir zâbitânından birkaç dayı ile Madrid şehrinde mülâkāt ve sizin medâr-ı ta'ayyuşunuz*

83

İspanya sefâ'in ü sâhillerini gârete münhasır iken nasıl sulha râzı oldunuz deyu su'âl eylediğimde bu sulhun gâyeti ancak iki sene mümtedd olabilir ve bu kerre aldığımız mebâliğ ü hedâyâ iğtinâm edeceğimiz emvâlden ziyâdedir deyu cevâb verdiklerini beyân ve sulhlarının mebnî aleyhini ve mâhiyyetini îzâh eylemişdir. İşbu Cezayir mücâhidlerinin muhârebât-ı bahriyyede olan verziş ü ülfetleri ve nâ'il oldukları galebe ü muzafferiyyetleri hayretde 'ukûl olacak derecede idi. Lâkin Avrupa'da sanâyi'-i harbiyye ve esliha-ı nâriyye terakkî etdikce evvelki gibi düşman gemilerine çatub ranpa eylemek kābil olamadığından bâzû-yı himmetlerine fütûr gelmişidi. Cezayir Beylerbeyisi Hüseyin Paşa ahvâl-i 'âlemden bî-haber bir câhil-i cesûr ve iddihâr eylediği nukûd-ı vefîreye mağrûr olmağla Fransa tüccâr sefâ'ininden zabt-ı teshîr olunan gemileri ve derûnlarında bulunan mâl ü mellâhları Fransa Devleti talebe âğâz eyledikde redd ü teslîm etmedikden başka Fransa konsolosu hakkında mu'âmele-i bâride dahi icrâ eylemiş olduğundan evvel emirde Fransa Devleti cânib-i saltanat-ı seniyyeye 'arz-ı şikâyet eylemekle, taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den Cezayir vâlî ve ümerâsına hitâben ısdâr olunan fermân-ı 'ālî, me'mûr-ı mahsûs vâsıtasıyla tesyâr ve matlûbât-ı mezkûrenin i'âde ü teslîmiyle berâber tarziyye verilmesi dahi emr ü tezkâr olunmuş iken, vâlî-i müşârün ileyhin humk ü

belâheti ve ümerâ ü erkânın bu bâbda müşâreketi indifâ'-ı mazarratı hâsıl edemedi. Mervîdir ki vâlî-i müşârün ileyh taraf-ı devletden giden me'mûra kal'anın metânet ü resânetini ve toplarının cesâmet ve cebehânesinin kesretini ve nükûd-ı müdahharenin vefretini temâşa etdürüb: *Bu kadar kuvvet ü kudretle Fransaluya nasıl ser-fürû' eyleyeyim* dedikde me'mûr-ı mumâ ileyh: *Bu altunlar, bu cebehâneyi toplara vaz' edüb atamaz* deyu cevâb vermiş ise de vâlî-i gâfil: *Bu altunlar bende oldukca adam tedârükünde zahmet çekilmez* diyerek re'y ü karârında ısrâr eylemişdir. Binâ'en aleyh bir filo Fransa donanması iki sene kadar Cezayir Limanı'nı abluka ile tazyîk etdikden sonra kırk yedi senesi evâsıtında (1831) bir fırka Fransa 'askeri Tolon Tersânesi'nden hareket ve hâric-i limanda karaya hurûc edüb Cezayir Kal'ası'nı taht-ı muhâsaraya aldı. Derûn-ı kal'ada ancak dört bin kadar Türk 'askeri bulunub paşanın ümîdvâr olduğu Urbân dahi imdâda şitâbân olmamağla beş-on gün zarfında imkân-ı mukāvemet bi'l-külliye münderis olduğundan Hüseyin Paşa kendüsünün ve ümerânın emvâl-i zâtiyyeleriyle çıkmalarını mukāvele ederek emvâl-i vefîre-i hükûmeti ve dârü'l-mücâhede olan Cezayir Kal'ası'nı Fransızlara teslîm etdi ve bu da böyle gitdi. Mu'ahharan kal'a-yı merkûmenin reddi cânib-i saltanat-ı seniyyeden Fransa Devleti'ne teklîf olunmuş ve ba'zı mertebe va'd dahi alınmış ise de

84

'illet-i frengi gibi iltiyâm-pezîr olamadı. Cezâyir mülhakātından Kostantiniyye Kal'ası'nı merkez ittihâz edinen meşâyih-i Urbân'dan Şeyh 'Abdu'l-kādir on beş sene kadar Fransızlar ile uğraşmış ise de bu dahi bi'l-âhire neyl-i maksaddan me'yûs olmağla Fransalu'ya dehâlet ve anların iltimâsıyla Şam-ı Şerîf'e rıhlet edüb orada 'âzim-i dâr-ı ukbâ olmuşdur.

Karamanlı hânedânından Trablusgarb Beylerbeyisi olan Yusuf Paşa fevt oldukda büyük oğlu Ali Paşa makām-ı emârete sâ'id olub cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den dahi tasdîk olunmuş olduğu hâlde birâderleri 'isyâna kıyâm ve Trablus'u muhâsaraya ikdâm eylemeleriyle Ali Paşa taraf-ı devletden istimdâd eylemiş olmasına mebnî elli iki (1836) senesinde birkaç kıt'a süfün-i harbiyye ile sekiz tabur 'asker Ferik Necib Paşa'ya terfîkan irsâl kılmmışidi. Vusûllerinde Ali Paşa kal'a kapularını açub 'askeri içerüye alması akabinde Necib Paşa kendü vâlîliğini i'lân ve Ali Paşa'yı bi'l-cümle iyâl ü tevâbi'iyle İstanbul'a i'zâm eyledi. Bu cihetle Trablus eyâleti doğrudan doğruya hükûmet-i saltanat-ı seniyyeye girmiş ve Ali Paşa'nın karındaşları münderis olmuş ise de Urbân'ın itâ'ate alınmaları zımnında Kapudân-ı Deryâ Tâhir Paşa gönderilüb birkaç sene harekât-ı 'askeriyye mütemâdî olmuşdur. Ali Paşa hakkında eltâf-ı seniyye erzân buyurulub on bin gurûş şehriyye ta'yîn ve konak tahsîsiyle tevkîr olundu. Lâkin bu keyfiyyet Tunus

Hükûmeti'nin taraf-ı devletden tevahhuşuna bâdî olmağla ne netîceyi intâc eylediği bi-mennihi'l-kerîm mahallinde tavzîh olunacakdır.

Ahvâl-i Mısriyye

'Asr-ı Selîm Hân-ı Sâlis'de Kapudân-ı Deryâ olan Küçük Hüseyin Paşa Fransızların yed-i gasbından Mısır'ı tahlîs eylemek üzere donanma-yı hümâyûn ile me'mûr oldukda kendüsüne müntesib bulunan Kavala Çorbacısı Hüseyin Ağa'ya mektûb gönderüb bir muktedir zâbit ile bir-iki yüz güzîde 'asker taleb eylemiş olduğundan Hüseyin Ağa dahi yeğeni Mehmed Ali Ağa'yı intihâb ve ma'iyyetine tertîb etdiği 'asker ile irsâl etmekle Hüseyin Paşa bunları donanma-yı hümâyûna bi'l-irkâb savb-ı me'mûriyyetine azîmet etmişdi. Ba'de'l-feth Arnabudluk'dan ve Rumili'nin sâ'ir cihetlerinden giden tavâ'if-i 'askeriyyenin ekserîsi orada kaldıkları misillü Mehmed Ali Ağa dahi kalmış ve kendüsü ümmî ise de dirâyet ü şecâ'atle muttasıf ve hikmet-i hükûmete vâkıf, tehdîdini îkā'a kādir bir zâbit-i mutabassır olmak hasebiyle *ser-çeşmelik* ya'ni bi'l-cümle *başıbozuk 'askeri* ser-kerdelerinin re'îsi makāmına kā'im olmuşdur.

85

Serdâr-ı ekremin 'avdetinde Mısır vâlîsi nasb olunan Hüsrev Paşa 'asâkir-i nizâmiyye tertîbi ve kışla binâsıyla meşgûl olub *başıbozuk* 'askerinden Mısır'ı tahliye maksadıyla ba'zı ser-kerdelere ruhsat vermiş ise de güzeşte ulûfelerini i'tâya muktedir olamadığından *başıbozuk* takımı 'isyâna kıyâm ve Defterdâr Cabi Efendi'yi i'dâm etdiklerinden mâ'adâ Hüsrev Paşa'yı dahi firâra icbâr eylemeleriyle mîr-mîrândan Arnabud Tâhir Paşa kā'im-makāmlığa intihâb ve cânib-i saltanat-ı seniyyeden vâlî gönderilmesi 'arz (ü) mahzar ile istid'â olundu.

Kapudân Seydi Ali Paşa'nın birâderi Cezâyirli Ali Paşa mukaddemâ hayli vakit Mısır'da ikāmet ederek ahvâl-i memlekete kesb-i vukûf eylediğine ve bu evânda İstanbul'da bulunduğuna mebnî vâlî nasb ve bahren irsâl kılınub ancak Hicaz'a me'mûren Mısır'a vârid olan yeniçeriler, ulûfe talebiyle Tâhir Paşa'yı katl eylemiş ve Kölemen beyleri dahi Ali Paşa'dan sû-i kasd tevehhümüyle Mısır'a takarrubunda telef etdirmiş olduklarından Mısır vâlîliği Hurşid Paşa'ya tevcîh buyuruldu ve mükemmel dâ'iresi halkıyla Kahire'ye dâhil oldu. Zikr olunan vak'alar bütün Mehmed Ali Ağa'nın tasnî'âtı âsârından olduğu mütebeyyin olmağla kolaylıkla Mısır'dan çıkarılması zımnında Hurşid Paşa'nın inhâsı üzerine Cidde vâlîliği rütbe-i vezâretle Mehmed Ali Ağa'ya tevcîh kılındı ise de müşârün ileyh Mehmed Ali Paşa'nın ma'iyyetinde bulunan 'askerî ta'îfesi yine 'isyâna âğâz ve Hurşid Paşa'yı kal'ada muhâsara eyledikleri haberi, Der-i devlete vâsıl olmağın kurenâ-yı şehriyârîden Salih Bey irsâl ve kangı taraf kuvvetlü ise âna verilmek üzere bir kıt'a *ibkā* ve bir kıt'a *tevcîh fermânı* ısdâr ve tesyâr olundu. Mehmed Ali

Paşa hedâyâ-yı külliye i'tâsıyla mîr-i mûmâ ileyhi celb eylemekle Mısır'ın Mehmed Ali Paşa'ya tevcîhini mutazammın olan fermân ibrâz olunduğundan iki yüz on dokuz (1804) tarîhinde vilâyet-i Mısır Mehmed Ali Paşa 'uhdesinde takarrur eyledi.

Mehmed Ali Paşa şimdiye kadar Kölemen beyleriyle hoş geçinüb iktizâ etdikce vâlîler aleyhinde anları dahi isti'mâl eder idi. Zimâm-ı idâre yed-i iktidârına geçdikden sonra bi't-tab' Kölemenlerin rakîb-i hükûmet olmaları hakkında olan muzmarrını izhâr ve ba'zılarını kola alarak diğerlerini urub ezmeye şürû' eyledi. Mehmed Ali Paşa'nın gidişi ve Mısır'ı tahsîl edişi saltanat-ı seniyyenin nazar-ı dikkatini celb eylemekle iki yüz yirmi bir (1806) senesinde eyâlet-i Mısır, Musa Paşa'ya ve andan münhall olan Selanik ve Kavala sancakları Mehmed Ali Paşa'ya tevcîh olunub Musa Paşa, Kapudân Kadri Paşa'ya terfîkan ve donanma-yı hümâyûna irkâben İskenderiyye'ye gönderildi. Mehmed Ali Paşa esbâb-ı müdâfa'anın istihzârına müsâra'atla berâber kendüsünün ibkāsını mutazammın Mısır 'ulemâsı ve eşrâfı

86

tarafından tanzîm etdirdiği 'arz (ü) mahzarları kapudân paşaya ve İstanbul'a takdîm ve külliyetlü mebâliğ ü hedâyâ dahi tesyâr eylemekle Musa Paşa Selanik'e ircâ' ve Mehmed Ali Paşa'nın büyük oğlu İbrâhim Bey -ki meşhûr İbrâhim Paşa'dır-, rehn sûretiyle İstanbul'da ikāmet etmek şartıyla eyâlet-i Mısır Mehmed Ali Paşa 'uhdesinde ibkā kılındı. Bu husûs hakkında erkân-ı devletin müzâkerâtını mutazammın olan mazbata Hazîne-i evrâkda mahfûz olmağla manzûr-ı fakîr olmuşdur. İki yüz yirmi (1805) senesinde İngiltere donanması İstanbul Limanı'na vülûc[82] ve beş on gün zarfında hurûc etdikden sonra İskenderiyye'ye azîmet ve sekiz-on bin kadar 'asâkir-i berriyye ihrâcıyla İskenderiyye ve Reşid'i zabt etdiği zamânda Mehmed Ali Paşa Kölemen beyleriyle muhârebe üzere bulunmağla derhâl Kölemenler ile barışub bi'l-ittifāk İngilizler üzerine hücûm eylediler.

Vukû' bulan mukātelâtda İngilizlerin pek çoğu maktûl ve bir mikdârı dahi merkeze dökülmeğe mecbûr olmağla donanmaları ric'at-ı kahkariye mübtelâ oldu ve Mehmed Ali Paşa teşrîfât-ı pâdişâhî ile taltîf buyuruldu. Bundan sonra bir tarafdan me'mûr olduğu Hicaz seferi tedârükâtına ikdâm ve bir cânibden dahi Kölemen beylerinin tenkîline nasb-ı nefs-i ihtimâm edüb Kölemenleri mağlûb ve aktâr-ı Mısriyye hâsılât ve idâresine müdâhalelerini kat' etdikce hükûmetin vak' ü nüfûzu ve vâridât ü iktidârı terakkî etmekde idi. Nihâyet Hicaz'a ordu çıkaracağı gün alayda bulunmak üzere Mısır'da mevcûd olan Kölemen beylerini kal'aya da'vet ve tertîb etdiği 'askeri bağteten üzerlerine hücûm etdirüb bir anda birkaç

[82] vülûc: sokulma, girme, duhûl.

yüz ümerâ ve *kâşif* itlâf etdirdiği misillü etrâf ü nevâhîde bulunanların dahi ekseri ele geçirülüb katl ü i'dâm ve bir mikdârı Afrika çöllerine ve Trablus taraflarına firâra icbâr olundu. Ve Kölemen ocağı bi'l-külliye söndü ve bu def'ada binden mütecâviz bahâdırân-ı Çerâkise mahv ve nâbûd oldu. Yukarıda beyân olunduğu vechile Haremeyn-i Şerîfeyn'i Vehhâbî tâ'ifesinden tahlîse muvaffak olması beyne'l-İslâm ve mûcib-i tevâfür-i şân ü şöhreti olmağla berâber Mısır'ın zirâ'at ü imâretini tezyîd ve bâ-husûs nehr-i Nil'den İskenderiyye'ye açtığı cedvel -ki Mahmûdiye nâmıyla meşhûrdur-, aktâr-ı Mısrıyye'nin fevka'l-'âde servet ü terakkîsini istilzâm eylediğinden Mehmed Ali Paşa'nın muvaffakiyetleri dillerde dâstân olmağa başladı. Sadr-ı esbak Yusuf Kamil Paşa, Mehmed Ali Paşa'dan istimâ'en rivâyet eder idi ki: *Eyâlet-i Mısır'ı on üç bin kise vâridâtla bulub bu vâridât ikinci senesi on sekiz bin kiseye terakkî etmiş iken üçüncü senesi on bin kiseye tenezzül eylemiş ki gâlibâ bunun sebebi İngilizlerin İskenderiyye ve Reşid'i zabt eylemeleri gâ'ilesi olmuşdur. Dördüncü sene otuz beş bin kiseye çıkub ba'dehu terakkî ede ede*

87

Mehmed Ali Paşa'nın evâhir-i eyyâmında gayr-ı ez Berrü'ş-Şâm dört yüz bin kiseyi tecâvüz eylediği muhakkakdır. Bu terakkînin bir mikdârı fî'ât-ı meskûkâtın takrîben beş misli râddesinde tezâyüd eylemesi kaziyyesi ise de kısm-ı a'zamı Kölemen beylerinin mazbûtâtı olan arâzînin hükûmete intikâl eylemesinden ve zirâ'at ü ticâretin tekessüründen münba'is olmuşdur.

Taraf-ı devlete verilen mâl-ı maktû' bi't-terakkî on iki bin kiseye bâliğ olmuş ise de hâsılâta nisbetle pek cüz'î bulunduğundan ve Mehmed Ali Paşa'nm azmi kavî ve efkârı bülend idüğünden kendüsüne kalan mebâliğ-i külliye ile bir tarafdan 'asâkir-i muntazama tertîb ve teksîriyle top ve tüfenk ve barut fabrikaları ve tersâne ve havuz inşâsı misillü levâzımât-ı harbiyyeye ikdâm eder ve bir cânibden dahi kölelerinden ve evlâd-ı ahâlîden Avrupa'ya şâgirdân irsâl ederek 'ulûm-ı harbiyye ve fünûn-ı riyâziyyeye mâlik adam yetişdirir ve Avrupa erbâb-ı ma'ârifinden celb eylediği eşhâs vâsıtasıyla hem nizâmât-ı 'askeriyyesini ikmâl ve hem de şeker ve mensûcât fabrikaları inşâ etdirmek gibi vesâ'it-i temeddün ü terakkîye ihtimâm eyler idi. Ma'a-mâ-fîh bu vechle düvel-i müstakillede câri olan kā'ide ve âyine tatbikân tedârükât-ı harbiyyeye mübâşeret eylemesi nezd-i saltanat-ı seniyyede karîn-i cevâz olamayacağı tabî'î bulunmasını der-pîş-i mütâla'a ederek bunun izâle-i te'sîri maksadıyla taraf-ı hümâyûna ve müteneffizân-ı mukarrebîne ve sâ'ir erkân-ı devlete pey-der-pey hedâyâ-yı külliye takdîm edegeldiği gibi memâlik-i mahrûsenin her cihetinden Haccı- şerîfe giden 'ulemâ ve meşâyih ve eşrâfa paralar ve hediyyeler verir ve ba'zılarına gizlüce mâhiye ve sâliyyeler tahsîs ederek âmme-i nâssın kulûbunu celbe be-gâyet i'tinâ eder idi. Hattâ Yusuf Kamil

Paşa'dan istimâ' olunmuşdur ki: *Gümrükçü 'Osmân Paşa'nın Silâhdâr Ali Ağa'ya çok para veregeldiği ve bir kerre üç yüz kise birden takdîm eylediği bi'l-münâsebe Mehmed Ali Paşa'nın huzûrunda tefevvüh olundukda üç yüz kisenin lakırdısı mı olur? Ben Silâhdâr Ağa'ya bi'd-defa'ât ağır(lığ)ınca altun i'tâ eyledim* demişdir. Ricâl-i Devlet-i 'Aliyye'den meşhûr Hâlet Efendi, Vehhâbî gâ'ilesi bitdikden sonra -ki takrîben otuz beş (1819-20) tarîhleridir-, Şam ve Haleb veyâhûd Bağdad ve Musul eyâletleri birleşdirilerek sûret-i taltîfde: *Mehmed Ali Paşa'nın bu kadar hıdmet ve muvaffakiyeti üzerine bu vechile iz'âc olunması lâyık-ı şân-ı saltanat değildir* diyerek men'ine nasb-ı nefs-i ihtimâm eylediği mervîdir. Ser-'asker-i esbak Süleymân Paşa merhûm -ki Sarây-ı hümâyûndan muhrecdir-, Mısır mes'elesinin zuhûru esnâsında bir resm günü Sarây-ı hümâyûn ağalarının mütehayyizânıyla beraber ber-mu'tâd huzûr-ı hümâyûnda kā'im iken Sultân Mahmûd Hân hazretleri Silâhdâr ağayı mu'ahezeye başlamağla ağalar taşraya çıkmak istediklerinde salıvermeyub vak'a-yı mezkûreyi tezkâr ve ağalara hitâben: *Mehmed*

88

Ali Paşa'nın bu dereceye gelmesinin sebebi bu ahmakdır deyu Silâhdâr ağayı irâ'e eylemiş idüğünü nakl ile te'yîd-i rivâyet eder idi.

İstanbul'da yeniçerilerin ilgâsından evvel Mehmed Ali Paşa Mısır'da 'asâkir-i muntazama tertîb ve te'sîs edüb Mora'da İbrâhim Paşa ma'iyyetinde istihdâm eylemiş ve muhassenâtı dahi görülmüş idi. Rusya seferi zuhûrunda cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den vukû' bulunan taleb üzerine on iki bin 'asâkir-i nizâmiyye va'd ve tertîb eylemiş iken o aralık Mısır altunlarının fî'âtı bir mikdâr tenzîl olunmağla bunu bahâne ederek 'asâkir-i mürettebeyi göndermeyüb yirmi beş bin kise kadar i'âne-i nakdiyye irsâliyle iktifâ eyledi. Bilâ istîzân Mora'dan 'askerini çekmesi ve Moskov seferine i'âne-i 'askeriyyede bulunmaması ve bir vakitden berü hakkında muzmarr olan şübheyi te'yîd ve merkez-i mutâva'atkârîden inhirâfını tahkîk eylemekle Rusya seferi bitdikden ve Bağdad teshîri hâsıl oldukdan sonra sadr-ı esbak Selîm Paşa, Şam vâlîsi nasb olunub 'alâ rivâyetin Mısır'da bir hâdise ihdâsıyla Mehmed Ali Paşa'nın tenkîli esbâbına çalışmak üzere me'mûriyet-i hafiyye verilmiş imiş ve Mehmed Ali Paşa'nın ise akçe kuvvetiyle enderûn-ı hümâyûnda ve erkân-ı devlet içinde müte'addid câsûsları olduğundan keyfiyyete kesb-i ıttılâ' ederek zikr-i atî teşebbüsâtına ibtidâr eyledi. Çünki Mehmed Ali Paşa yirmi otuz bin 'asâkir-i nizâmiyyeye ve *kapak* ve *fırkateyn* olarak on beş yirmi gemiye mâlik olub ötedenberü arzusu dahi Şam ve Haleb eyâletlerini havza-i hükûmetine ilhâk eylemek idi. Hattâ bu sûret erkân-ı devletin meczûmu olduğundan vakt-ı seferde Şark Ser-'askeri Galib Paşa mezkûr eyâletin Mehmed Ali Paşa'ya tefvîziyle Anadolu hudûdunun muhâfazasını 'uhde-i iktidârına tevdî'

eylemek hükm-i zamân îcâbından olduğunu yazmış olduğundan bu keyfiyyet Galib Paşa hakkında mûcib-i iğbirâr-ı hümâyûn olmuşidi. Cezzar Ahmed Paşa'dan sonra Akka vâlîsi olan Abdu'l-llâh Paşa çend sene mukaddem *fermânlı* olduğu hâlde Mehmed Ali Paşa'nın tavassut ve şefâ'atiyle mazhar-ı 'afv-ı pâdişâhî olmuşiken Mehmed Ali Paşa'nın Akka'ya firâr eden kölelerini vermemesinden dolayı beynlerinde hâsıl olan muhâlefet üzerine Mehmed Ali Paşa sevk etdiği 'asker ve donanma kuvvetiyle Akka'yı tazyîk ve teshîr eyleyüb Abdu'l-llâh Paşa'yı İstanbul'a irsâl eyledi. Ve ba'zı vesâ'it ile Şam'da ihtilâl ihdâs edüb vâlî bulunan Selîm Paşa'yı itlâf etdirmekle Şam ahâlîsi mu'âheze-i devleti der-pîş-i mülâhaza ederek Mehmed Ali Paşa'ya dehâlete mecbûr oldular. Bu bâbda nesâyih ü tehdîdi hâvî ısdâr ve tesyâr olunan evâmir-i aliyyeden bir semere hâsıl olmayub bâ-husûs Mehmed Ali Paşa'nın İşkodralı Mustafa Paşa'yı 'isyâna teşvîk eylediği merkez-i subûta varmağla taraf-ı

89

Şeyhü'l-islâmî'den verilen fetvâ-yı şerîfe -ki bi'l-cümle ma'zûl Şeyhü'l-islâmlar ile sudûr-ı 'ulemâ ve meşhûr ders hâcelerinin imzâlarıyla dahi tevsîk ve tasdîk olunmuşdur-, anın mûcib-i şerîfi üzere Mehmed Ali Paşa ile avenesinin tedmîri zımnında Edirne Vâlîsi Ağa Hüseyin Paşa serdâr-ı ekrem ve Mısır vâlîsi nasb olunub ma'iyyetine tertîb olunan otuz bin kadar 'asâkir-i muntazama ve gayr-ı muntazama ile i'zâm kılındı.

'asâkir-i 'Osmâniyye'nin talî'ası[83] olan İnce Bayrakdaroğlu Mehmed Paşa ma'iyyetindeki *başıbozuk* 'askeriyle mîr-livâ Bekir Paşa kumandasında bulunan üç alay piyâde ve mîr-alay İsmet Bey'in süvârî alayı Humus ve Havran'a vâsıl oldukları gün İbrâhim Paşa yedi alay piyâde ve beş alay süvârî ile Humus'a dâhil olmağla ve serdâr-ı ekrem, Medik Kal'ası'nda ve cüyûş-ı Devlet-i 'Aliyye mezkûr iki noktanın arasında vâkı' otuz sâ'atlik mesâfede takım takım geçmekte bulunmalarıyla kā'ide-i harbiyyeye tevfîkan 'askerin icmâ'ıyla harbe mübâşeret lâzımeden iken, ümerâ-yı 'askeriyye câhil ve harekât-ı 'askeriyyeden gâfil olduklarından kırk sekiz senesi evâhir-i Muharrem'inde (Haziran 1832) zikr olunan talî'a fırkası hemen cenge girüşüb bozuldular. Bu inhizâm girüde olan 'askere ve serdâr-ı ekreme mûcib-i dehşet ü telâş olarak evvelâ Haleb'i tutmak içün ol cânibe hareket, sâniyen İskenderun'a gelen mühimmâtı muhâfaza eylemek mütâla'asıyla İskenderun'a ric'at ederek yetmiş seksen sâ'atlik mesâfenin kat'iyle 'askerde tâb ü tüvân kalmayub bir tarafdan kolera 'illeti dahi zâyi'ât-ı kesîreyi mûcib olduğundan ordu-yı hümâyûnun iler ve tutar yeri kalmadı. Binâ'en aleyh serdâr-ı ekrem 'azl ve ol civârda bulunan sadr-ı esbak Rauf Paşa kā'im-makām ve müşârün ileyh Mehmed Paşa Ser-'asker nasb olundu. Moskov seferi hitâmından

berü Arnabudluk ıslâhıyla meşgûl olan Sadr-ı a'zam Reşid Mehmed Paşa ma'iyyetinde bulunan 'askerin bir mikdârıyla İstanbul'a celb ve İbrâhim Paşa üzerine me'mûr edilerek evvelki ordudan daha mükemmel bir ordu tertîbiyle i'zam kılındı. İbrâhim Paşa Konya'ya girmiş ve mevsim-i şitâ dahi hulûl eylemiş olduğundan sadr-ı a'zam bahara kadar Akşehir'de ikâmet ve hafîf süvârî ile Konya'yı taht-ı muhâsaraya alub Mısır ile muhâberâtını kat' ve muhtâc olduğu levâzım ü mühimmâtın vürûdunu men' ile tazyîk eylemek efkârında idi.

Zîrâ ol vaktin hükmünce Konya'nın etrâfında bulunan vâlî ve mutasarrıf ve müsellimlerin beşer altışar yüz kadar kapuları halkı olduğundan karîb ü ba'îd bunları Konya'nın etrâfında devr etdirerek mümkin olan tazyikâtı icrâ etdirmek kābil idi. Lâkin Sultân Mahmûd Hân hazretleri Hüseyin Paşa ordusunun perîşânlığından pek ziyâde müte'essir ve rahat ü ârâmı münselib

90

olmağla sabra iktidârı kalmayub ol vakt Mâbeyn-i hümâyûn müşîri bulunan Firârî Ahmed Paşa'yı irsâl ve bilâ-ifâte-i vakt harbe mübâşeret olunmasını kat'iyyen emr eyledi. Binâ'en aleyh kırk sekiz senesi Receb'inin evâhiriyle Kānûn-ı evvel evâ'ili (Aralık 1832) idi ki Akşehir'den hareket ve Konya Sahrâsı'na muvâsalat olunub şiddet-i şitâdan nâşî mevkı' tutmak ve istihkâm yapmak gibi şeylere zamân ve imkân müsâ'id olmadığından hemân 'askerin ayağı tozuyla harbe mübâşeret kılındı. Altı sâ'at kadar cenge devâm olunub âsâr-ı galebe nümâyân olmuş ve sadr-ı a'zam Konya derûnuna 'asker sokmak ile meşgûl bulunmuş iken hava gâyet sisli olduğundan ve akşam takarrub eylediğinden sadr-ı müşârün ileyh kendü 'askeri olmak zannıyla düşman süvârîsi içine girivermekle esîr düşdü ve bunun derhâl şüyû'ı 'asâkir-i 'Osmâniyye'nin ric'atına bâdî oldu. 'asâkir-i 'Osmâniyye cüyûş-ı Mısriyye'nin iki katı derecesinde ise de Mısır 'askeri hem mu'allem ve hem de Fransız generallerinden olub Süleymân Paşa nâmıyla meşhûr olan bir fenn-i harb mâhirinin tertîb ve planı tahtında olmağla nâ'il-i galebe oldular.

Bu vak'a üzerine iş kesb-i ehemmiyet ü dehşet eylediğinden Sultân Mahmûd Hân hazretleri, Rusya İmparatorundan isti'âne eylemekle sene-i mezbûre Zi'l-ka'de'si evâsıtında (Mart 1833) bir fırka Rusya 'askeriyle bir filo donanma boğaz içinde vâkı' Hünkar İskelesi'ne vârid oldu.

Ve İbrâhim Paşa dahi Kütahya'ya geldi. Akab-ı vak'ada Tophâne Müşîri Halil Paşa ve Amedî Reşid Bey -ki sadr-ı esbak-ı meşhûr Reşid Paşa'dır- Mısır'a i'zâm olundukları misillü Rusyalu tarafından dahi me'mûr-ı mahsûs gönderilmiş ve İngiltere ve Fransa Devletleri serî'an işe bir netîce verilmez ise pek büyük vak'aların zuhûruna sebeb olacağını teferrüs ederek onlar tarafından dahi Mehmed

[83] talî'a: öncü.

Ali Paşa'ya icrâ-yı nesâyih ü tehdîdât olunmuş olmağla Mehmed Ali Paşa'nın 'uhdesinde bulunan Mısır ve Girid eyâletlerine ilhâken Şam ve Haleb ve Sayda eyâletlerinin ve İbrâhim Paşa'nın 'uhdesinde bulunan Cidde vâlîliğine ilhâken Adana eyâletinin tevcîhiyle ıslâh-ı zâtü'l-beyn olunması karârlaşdırıldı. Ve Reşid Bey İstanbul'a ba'de'l-avde Kütahya'ya gidüb İbrâhim Paşa'yı ircâ' eyledi.

Ser-'asker-i sâbık Namık Paşa -ki kudemâ-yı erkân-ı devletden olub vücûduyla iftihâr olunur ve her vakitde doğruyu söyler bir zât olduğu cümlenin ma'lûmudur-, elli tarîhinde (1834) mîr-livâlık rütbesini hâ'iz iken Mehmed Ali Paşa hakkında Avrupa devletlerinin efkârını yoklamak ve Devlet-i 'Aliyye'ye nâfi' bir sûret istihsâl eylemek üzere sefâret-i mahsûsa ile Avrupa'ya gönderilmiş ve İngiltere'den bed' ile Fransa ve Nemçe ve Prusya ve Rusya hükümdârlarıyla görüşüb bu bâbda istihsâl eylediği ma'lûmâtı gelüb Sultân Mahmûd Hân hazretlerine 'arz eylemişdir. Müşârün ileyhden

91

şu vechle mervîdir ki: *Mehmed Ali Paşa günden güne tezyîd-i kuvvet ve teksîr-i servet etmesiyle berâber Devlet-i 'Aliyye'nin giriftâr olduğu muhâcemât-ı hâriciyye ü dâhiliyyeden nâşî i'âde-i ikbâl etmesini gayr-ı mümkin gibi gördüğünden saltanat-ı 'Osmâniyye'ye vâris olabilmesini zihninde karârlaşdırmış ve bunun mukaddemâtını istihzâra nasb-ı nefs-i ihtimâm eylemişidi. Oğlu İbrâhim Paşa'nın Mora'ya me'mûriyetinde çünki evvelce 'asâkir-i muntazama tertîbine muvaffak olmuş olduğundan usât-ı Rûm'u tenkîl ve istîlâ eyledikleri kılâ'ı istirdâd eyledi. Ve yalnız dağlar başlarında ba'zı eşkıyâ fırkaları kaldı. Bu hâl Avrupalıların meşhûdu oldukda Yunan Hükûmeti'nin te'sîsi beyne'd-düvel mukarrer olduğundan bu işden el çekmesini Mehmed Ali Paşa'ya teblîğ eylediler. Müşârün ileyh dahi şimdiki hâlde kendüsünün oradan çekilmesi Devlet-i 'Aliyye donanmasının imhâsına mevkûf olduğunu ve ol vakt hatt-ı ric'at münkati' oldu i'tizârıyla 'askerini Mora'dan celb edebileceğini ta'ahhüd etmekle Navarin Vak'ası zuhûr ve İbrâhim Paşa dahi 'askerini bi'l-istishâb Mısır'a 'avdet eyledi. Bunun üzerine Rusya muhârebesi açılub on iki bin 'asker imdâd göndermek üzere ta'ahhüd eylemişiken ba'zı a'zâr-ı vâhiyye serdiyle anı dahi bedele rabt etdirdi. Ve iki-üç sene mürûrunda icrâ-yı mâ-fi'z-zamîre kıyâm eyledi.*

Bu rivâyeti mü'eyyid olmak üzere *Lütfi Efendi Tarîhi*'nde mastûr ba'zı hutût-ı hümâyûnda: *Mehmed Ali, Mora hakkında Avrupa devletleriyle müzâkerât ve makâlâta girişmiş bu ne demekdir? Hiç bir vâlînin böyle şeylere liyâkat ve istihkâkı var mıdır?* me'âlinde ba'zı fıkralar vardır. Lâkin ne çâre ki ol vakitlerde Mehmed Ali Paşa'nın bu tasmîmâtını ahad-ı nâssa değil erkân-ı devletin ekserîsine anlatmak gayr-ı kābil idi. Çünki Mehmed Ali Paşa ashâb-ı hurûcun düvel-i kadîme hakkında ihtiyâr edegeldikleri İbn-i Haldun'da mastûr olan kā'ide ve mesleğe

tamâmıyla tevfîk hareket eder idi. Binâ'en aleyh hikmet-bîn olan zevât-ı mahdûdeden gayrı kâffe-i halk Mehmed Ali Paşa devletin sâdıkı olub tanzîm-i ahvâl-i nuhbe-i âmâli[84] ve Moskov'dan ahz-ı intikâm netîce-i maksad-ı mâ-fi'l-bâlıdır i'tikādmda idiler. Hattâ bu efkârın bâkıyyesinden olarak Lütfi Efendi bile tarîhinde: *Hayf-ı sad-hayf ki ba'zı erbâb-ı nifâk pâdişâh-ıenâm ile böyle bir vezîr-i zî-kudretin aralarını bozdular* deyu te'essüf eder.

Erbâb-ı nifâkdan murâd, Hüsrev Paşa'dır. Çünki beyne'l-enâm meşhûr olduğu üzere Hüsrev Paşa'nın tâ Mısır vâlîliğinden berü Mehmed Ali Paşa'ya gayz ü husûmeti olub dâ'imâ aleyhinde bulunur imiş. Halbuki Hüsrev Paşa'nm ilâ vefâtihi Mısır'dan muvazzaf olduğu sonradan

92

tahakkuk eyledi. Ma'a-mâ-fih Hüsrev Paşa Mısır'dan para almakla saltanat-ı 'Osmâniyye'ye olan sadâkat ve istikāmetine halel gelmeyüb hem para alur ve hem de Devlet-i 'Aliyye hakkında olan tasmîmât-ı muzırranın indifâ' ü izâlesine çaluşur idi. Zâhirde maslahat bitmiş ise de hakîkatde tedârükât ü tehiyyâta devâm olunması zarûrî idi. Çünki İbrâhim Paşa Konya ile Adana'nın arasında vâkı' Gülek Boğazı'nı istihkāmât-ı cesîme ile tersîn edüb Mısır'da dahi donanmanın tezyîdine ikdâm ve 'asâkir-i nizâmiyyenin teksîrine ihtimâm olunmakda ve eyâlât-ı sâ'irenin maktû'ât-ı mu'ayyenelerinin i'tâsında tesâmüh ve husûsât-ı sâ'irede müstebidâne mu'âmele kılınmakda idi. Sadr-ı a'zam Reşid Paşa Kütahya'da mevkûf iken ma'zûl ve sadr-ı esbak Rıfkı Sabit Paşa sadr-ı sadârete mevsûl olub beş-on gün sonra Reşid Paşa'nın sebîli tahliye kılınmağla İstanbul'a gelmiş ve iki yüz elli senesi evâsıtında (Ekim-Kasım 1834) Sivas eyâleti, mu'ahharan Diyarbekir ve Harput taraflarının idâresi 'uhdesine tefvîz ve ma'iyyetine bir ordu tertîbiyle sûretâ Kürdistan'ın ıslâhına me'mûr edilmiş idi. Haylice Kürdistan'da ıslâhâta dahi muvaffak olmuş ise de esâs me'mûriyyeti olan Mısırlu müdâfa'asına hazırlanmakda iken elli iki senesi Şa'bân'ında (Kasım 1836) mürtehil-i dâr-ı âhiret olmağla 'uhdesinde bulunan Diyarbekir ve Sivas ve Rakka eyâletleri bâ-rütbe-i vezâret Kütahya Ferîki Hāfız Mehmed Paşa'ya tevcîh buyurulub ordu-yı hümâyûnun istikmâline i'tinâ eyledi.

Prusya mareşali meşhûr Moltke ol vakt hıdmet-i Devlet-i 'Aliyye'de ve Hāfız Paşa ordusunda idi. Anın re'yi ordu-yı hümâyûn Fırat Nehri'ni geçmeyüb yalnız irâ'e-i satvet ü mehâbetle iktifâ edildiği hâlde az vakt içinde Mısır 'askerinin tabî'atıyla perîşân olacağı merkezinde idi ise de taraf-ı hümâyûndan cenge mübâşeret olunması husûsunda te'kîd ü ta'cîl buyurulmakda olub hattâ kurenâ-yı şâhâneden Mehmed Ali Bey -ki sonra dâmâd ve sadr-ı a'zam olmuşdur-, tenfîz-i

[84] nuhbe-i âmâl: emellerin seçkini.

emr-i pâdişâhî zımnında i'zâm olunmuşidi. Binâ-ber-în elli beş senesi Rebî'ü'l-evvel'inde (Mayıs 1839) Hâfız Paşa ordu-yı hümâyûnu mustashiben Fırat Nehri'ni mürûr ve Haleb civârında vâkı' Nizib nâm mahallde muhârebeye âğâz edüb sû-i tedbîr semeresiyle mu'asker-i 'Osmânî bu kerre dahi rehîn-i inhizâm ü perîşânî oldu.

Sultân Mahmûd Hân hazretleri Mısır vukû'âtıyla hâb ü huzûrdan mehcûr olduğundan def'-i endûh ü melâl kastıyla isti'mâl eyledikleri meşrûbât-ı şedîde tab'-ı hümâyûnlarını tagyîr itmekle Çamlıca'da vâkı' Esma Sultân Bağı'na nakl buyurmuşlar idi.

Haber-i inhizâm vâsıl olmaksızın elli beş senesi Rebî'ü'l-âhir'inin on dokuzuncu

93

günü (2 Temmuz 1839) elli altı yaşında ve saltanatının otuz ikinci senesinde mürtehil-i dâr-ı âhiret olub vasiyyetleri mûcebince dîvân yolunda vâkı' Esma Sultân Sarayı arsasına defn ve ba'dehu mükellef türbe binâ kılındı. Hâkân-ı merhûm hazretleri yüz elli seneden berü gelen pâdişâhlarının a'zam ve a'kalıdır[85]. Hengâm-ı saltanatları Devlet-i 'Aliyye'nin evân-ı inhitâtına tesâdüf eylediğinden memâlikce hayli zâyi'ât vâkı' olmuş ise de bir müddetden beri tavâ'if-i mülûk hükmüne girmiş olan a'yân ve derebeylerinin izâlesi hadîka-i saltanatı hâr-ı âzârdan tathîr eyledi. Bâ-husûs bugât-ı 'askeriyyeyi te'dîb ve cünûd-ı muntazama te'sîsine muvaffak olmaları gayûr ve mukaddim ve mesâlih-i devletin ve hademe-i saltanatın dakā'ik-i ahvâlîne vâkıf[86], tehdîdini îkā'a kādir ve bi'z-zât idâre-i devlete muktedir bir şehriyâr-ı celîlü'l-me'âsir idi.

Cülûs-ı Sultân Abdülmecid Hân Hazretleri

Büyük Şehzâde Sultân Abdülmecid Hân hazretleri (câlis-i) evreng-i 'Osmânî olub sadâret-i 'uzmâ Meclis-i Vâlâ Re'îsi Hüsrev Paşa'ya ve Meclis-i Vâlâ Riyâseti selefi Rauf Paşa'ya ve ser-'askerlik çend gün evvelce Ticâret nâzırı nasb olunan Halil Paşa'ya ve nezâret-i mezkûre, ser-'askerlikden infisâl eden Said Paşa'ya tevcîh buyuruldu. Ertesi gün Nizib inhizâmı haberi ve beş on gün sonra Kapudân-ı Deryâ Fevzi Ahmed Paşa'nın donanma-yı hümâyûnu İskenderiyye'ye götürüb Mehmed Ali Paşa'ya teslîm eylediği peyâm-ı garîbî vâsıl oldu. Çünki Ahmed Fevzi Paşa mu'temed ü mü'temen-i Mahmûd Hânî idi. Ol vakt kesb-i iştihâr eden rivâyâta nazaran güyâ Sultân Mahmûd Hân hazretleri Halil Paşa ve Hüsrev Paşa'dan selb-i emniyyet ile ba'zı mertebe vesveseye mübtelâ oldukda Ahmed Fevzi Paşa şehzâde-i civân-baht hazretlerine su'i-kasdi der-'uhde eylemiş

[85] a'kal: en akıllı.

[86] dakā'ik-i ahvâlîne vâkıf: durumların inceliklerini bilir.

idüğünden şimdi cülûs-ı hümâyûn vukû'unu ve husemâsından Hüsrev Paşa ve Halil Paşa'nın sadr-ı a'zam ve ser-'asker olduklarını istimâ' ile can havfına düşüb bu hebâseti ihtiyâr eylemişdir. Şöyle ki donanma-yı hümâyûn Kal'a-i Sultâniye'de iken tebeddül-i saltanat haberi vâsıl oldukda Ahmed Paşa kethüdâsı bulunan Şerîf Ağa ve anın oğlu olub riyâle-i hümâyûn[87] olan 'Osmân Bey -ki tahavvül-i hükm-i zamân ile mu'ahharan İstanbul'a gelüb ma'a'l-vezâre Bosna vâlîsi olmuşdur-, anlar ile bi'l-müzâkere sûret-i firârı karârlaşdırdıkdan sonra ümerâ-yı bahriyyeyi ba'zı akvâl-i ebleh-firîbâne ile iğfâl ederek hemân hareket ve Mısır'a doğru azîmet eylediler.

Donanma-yı hümâyûnun bu vechile gidişi erkân-ı devlete mûcib-i endîşe olmağla Meclis-i Vâlâ Kâtibi Muhsin Efendi'ye birisi Ahmed Paşa'nın ibkāsını ve diğeri kapudâne-i hümâyûn bulunan Mustafa

Paşa'nın Kapudân-ı Deryâ lakabını mutazammın iki fermân verilüb evvelâ ibkā fermânını i'tâ ile Ahmed Paşa'yı iğfâl ve ba'dehu Mustafa Paşa'nın me'mûriyyet fermânını ibrâz ile icrâ-yı me'mûriyyet etmesi ta'lîm kılınarak mahsûs vapur ile i'zâm kılındı. Mumâ ileyh Muhsin Efendi, Rodos'dan ilerüde donanma-yı hümâyûna muvâsalat ve Ahmed Paşa'ya ibkā fermânını i'tâ eyledikde Ahmed Paşa fermânı kırâ'at etdirüb Muhsin Efendi'yi kethüdâsı Şerîf Ağa'ya misâfir verdi. Ve Muhsin Efendi gerek Mustafa Paşa ve gerek ümerâ-yı bahriyye ile mülâkāt kapuları mesdûd olduğunu görüb şâyet taharrî olunur havfıyla Mustafa Paşa'nın me'mûriyyet fermânını denize atmağa mecbûr oldu. Eğer Mustafa Paşa'nın kapudân paşalığı resmen i'lân ve fermânı dahi doğruca kendüsüne i'tâ olunmuş olsaydı Ahmed Paşa'nın hiç bir şeye kādir olamayacağı bedîhî iken erkân-ı devletin ukalâlığı işi müşkilâta giriftâr ve bi'l-'aks Ahmed Paşa'nın ibkā fermânı takviye-i nüfûz ve icrâ-yı mâ-fi'z-zamîri emrinde teshîlâtı istilzâm eyledi. Hariciye Nâzırı Reşid Paşa, Mısır aleyhine düvel-i mu'azzama ile 'akd-ı ittifāk içün iki seneden berü Avrupa'da bulunub muvaffak dahi olmuşdu. Tebeddül-i saltanat akabinde İstanbul'a gelüb elli dört senesinde (1838) icrâsı tasmîm olunmuşiken bi'l-îcâb te'hîr olunan *Tanzîmât-ı Hayriyye*'yi i'lân ve icrâ etdirdi. Bu bâbda Gülhâne'de kırâ'at olunan hatt-ı hümâyûn ile sene-i merkûmede tanzîmâtın ilerüye ta'lîkini mutazammm ola(n) fermân-ı 'ālî sûretleri *Düstûr* nâmında olan mecmû'ada mastûrdur.

[87]riyâle: patronadan sonra gelen, idâresi altındaki gemiye de "riyâle-i hümâyûn" denilen amiral veya livâ-amiral rütbesinde olan kimse.

Mısır Muhârebe-i Ahîresi

İngiltere ve Avusturya ve Prusya ve Rusya devletleriyle bâ-ahid-nâme 'akd-ı ittifāk olundu. Fransa Devleti, Mehmed Ali Paşa'nın meclûbu olduğundan kral bulunan Lui Filip ve Hâriciyye Nâzırı Gizu bu ittifākın hâsıl olamamasına pek çok ikdâm etmişler ise de muktedir olamadılar. Ve ma'a-mâ-fîh ittifāk-ı düvele dâhil olmadılar ise de Mısır'a dahi i'âneye cesâret edemediler. Binâ'en aleyh Mısır eyâleti bi'l-verâse ve Akka Kal'ası'yla Sayda eyâleti kayd-ı hayat ile Mehmed Ali Paşa'ya tefvîz olunmak üzere Şam ve Haleb ve Cidde, Girid ve Atina eyâletlerinin reddi ve donanma-yı hümâyûnun i'âdesi teklîfiyle sadâret müsteşârı Rıfat Bey Mısır'a gönderilüb müzâkerât ve muhâberât-ı tavîle cereyân eylediği hâlde Mehmed Ali Paşa'nın irzâsı kābil olamadığından elli altı senesi evâsıtında (Kasım-Aralık 1840) harbe mübâşeret olundu.

İstanbul'dan gönderilen bir *kapak* ve birkaç kıt'a süfün-i harbiyye ve Nemçelülerin çend kıt'a sefîneleri İngiltere donanmasıyla bi'l-ictimâ' Mısır ve Berrü'ş-Şâm sevâhili taht-ı ablukaya alındı ve merkez-i

95

'askerî ittihâz olunan Kıbrıs Cezîresi'ne takrîben yirmi bin kadar 'asâkir-i 'Osmâniyye sevk olunub ordu ser-'askerliği Sadr-ı esbak İzzet Mehmed Paşa'ya ve 'asker kumandanlığı Servili Selîm Paşa'ya ihâle kılındı. Beyrut Kal'ası cüz'î muhârebe ile teshîr olundukdan sonra İbrâhim Paşa Dürzi Dağı eteklerinde çend def'a mukāteleye tasaddî etmiş ise de cümlesinde mağlub olduğundan tutulmak râddesinde iken Şam'a firâr edüb i'timâd eylediği Akka Kal'ası'nın dahi üç buçuk sâ'at zarfında kuvve-i bahriyye darbıyla feth olunduğunu istimâ' etdikde artık Şam'da dahi ârâm edemeyerek çöllere düşdü ve ta'rîf olunmaz müzâyaka ve şâ'id[88] ile ac-uryân Mısır'a doğru çıkub gitdi.

İbrâhim Paşa, Reşid Paşa ve Hāfız Paşa orduları misüllü cesîm kuvvetlere galebe etmiş iken bu kerre 'asâkir-i cüz'iyye karşusunda tahta perde kadar mukāvemet edememesi garîb görüleceğinden bunun esbâbını tafsîl etmek iktizâ eyledi.

Mukaddime-i bahisde terkîm olunduğu üzere Mehmed Ali Paşa hâcc-ı şerîf için Mısır'dan gelib geçen meşâyih ve hâcelere ve eşrâf-ı memâlike atiyyeler ve harc-ı râhlar i'tâ ederek ve kābil-i hitâb olanlarına devletin iğtişâş-ı ahvâlînden ve Moskov'un galebesinden yanub yakılarak dîn ü devlete hıdmet arzusunu izhâr edegelmekle ve bir tarafdan dahi gerek İstanbul ve gerek taşralar eşrâfına hafî ve celî paralar göndermekle öyle bir teveccüh-i umûmî celb etmiş idi ki ekser halk velâyetine ve mü'eyyed ü min inde'l-llâh olub Kırım'ın tahlîsi bunun yüzünden

[88] şâ'id: helâk olan. Arapça şâde fi'ilinden.

olacağına i'timâd ederler ve haremeynin Havâric'den tathîrine muvaffakiyetine berâ'at-ı istihlâl add ederek medh ü sitâyişiyle imrâr-ı evkāt eylerler idi. Bâ-husûs maraz-ı cüzzâm gibi urûk-ı enâma sirâyet etmiş olan yeniçeri gayretkeşliğinden ve 'asâkir-i nizâmiyye ihdâsından ve anın teferru'âtından olan ba'zı mu'âmelâtdan ve elbise-i ecnebiyyeye meyl ü rağbet kılınmasıdan dolayı kâffe-i enâm bî-zâr olub bu şeylerin sebebiyyetini Hüsrev Paşa'ya atf ile: *Padişâhı bu yollara sevk ve tergîb eden Hüsrev Paşa'dır* derler idi. Hattâ Mehmed Ali Paşa ile Hüsrev Paşa'nın fi'l-asl beynleri bozuk olduğundan Mehmed Ali Paşa bunu ser-rişte edinerek ebleh-firîb olan bu misillü sözler ile ıslâh-ı mizâc-ı devlet zımmında ittifâka da'veti mutazammın ba'zı vâlîlere mektûblar gönderib iğfâle çalışmış ve bu mektûbların ekseri vülât tarafından cânib-i Devlet-i 'Aliyye'ye takdîm kılınmışdır. Teveccüh-i 'âmme şol derecede idi ki Hüseyin Paşa ordusuna defterdâr nasb ve i'zâm olunan uzemâ-yı ricâl-i Devlet-i 'Aliyye'den Tâhir Efendi ukalâdan ve asdikâ-yı devletden bir zât olduğu hâlde yolda gider iken: *Bu ne keyfiyyetdir ki ben cânib-i saltanat-ı seniyyeden Mısır*

96

üzerine sevk olunan ordunun defterdârı olduğum hâlde gönlüm o tarafa muhibb ve müteveccihdir deyu ba'zı mahremlerine söylediği muhakkakdır. İşte İbrâhim Paşa'nın galebesi teveccüh-i umûmînin kendü tarafına ma'tûf olmasından ve kudûmüne herkesin dîde-güşâ-yı intizâr bulunmasından münba'isdir.

Bu def'aki perîşânlığı ise yedi sekiz seneden berü zîr-i idâresinde bulunan Suriye ahâlîsinin in'ikās-ı ümîd-i adâlet ile neye uğradıklarını anlamalarından nâşî, kemâl-i nefretlerinden ve tâ'ife-i 'askerîsinin rû-gerdânlığından neş'et etmişdir. Çünki harbe mübâşeret olunmasıyla berâber Cebel-i Lübnan ahâlîsi ve aşâ'ir ve Urbân, Mısırlu aleyhine kıyâm edüb cünûd-ı Mısriyye dahi fevc fevc ve hattâ Sadık Bey nâmında bir mîr-alayın taht-ı kumandasında bulunan alay, hey'et-i müctemi'asıyla ordu-yı hümâyûna dehâlet eyledi. Bunların cümlesi Dobruca'ya gönderilüb orada iskân olundular. Ümerâ-yı Mısriyye'den olub kezâlik taraf-ı devlete dehâlet etmiş olan Kilisli Mehmed Paşa ve Miralay Sadık Bey nakl ederler idi ki: *İbrâhim Paşa Dürzi Dağı'ndan Şam'a 'avdet ve etrâfda bulunan 'askerini cem' etdikde giceleri takım takım firâra âğâz eylemeleriyle muhâfazaları içün karagollara zâbitân ikāme olunmuş olduğu hâlde firârîlerin önü alınmak şöyle dursun, zâbitân dahi firâra şitâb eylediklerinden birkaç gün içinde 'asâkir-i müctemi'anın nısfı kalmayub kalanların dahi gözleri o yolda olduğu müşâhede olunmağın İbrâhim Paşa bi'z-zarûre çölleri tutub Mısır'a doğru 'avdete mecbûr olmuşdur.*

Akka Kal'ası'nın teshîrinden sonra İskenderiyye'nin zabtı tasmîm kılınmakda idi. Lâkin Mehmed Ali Paşa artık kuvve-i nükûdiyye i'mâli zamânı gelmiş

olduğunu teferrüs ederek İngiltere başvekîli bulunan zâtı, dâm-ı itmâ'a[89] düşürmüş olduğundan *Mısır eyâleti verâsetle tevcîh olunmak sûretine Mehmed Ali Paşa râzı olur ise işin bitirilmesi* zımnında amirale ta'lîmât gelmiş ve elli yedi senesi Şevval'inde (Aralık 1841) bu bâbda Mehmed Ali Paşa'nın rikâb-ı hümâyûna isti'tâf-nâmesi vürûd itmiş olmasıyla Mısır bi't-tevârüs Mehmed Ali Paşa'ya tevcîh buyurularak işe hitâm verildi ve donanma-yı hümâyûn İstanbul'a vâsıl olub eyâlât-ı müstahsele vülât-ı i'zâma tevcîh buyuruldu. Ol vakt İngiltere Elçisi bulunan Bonsonbi bu karârın aleyhinde olduğundan muktezâ-yı me'mûriyyeti üzere resmen kabûlünü Bâb-ı Alî'ye 'arz eder ve hafiyyen İngiltere Devleti, Mehmed Ali Paşa'nın külliyen kaldırılmasına bâ-ahid-nâme borçlu idüğünden kabûl olunmamasını ihtâr eyler imiş. Lâkin her nasılsa karâr-ı vâkı', nezd-i Devlet-i 'Aliyye'de karîn-i tasvîb olmuşdur. Vâkı'an Mısır'ı harben zabt etmek büyük tekellüfâta ve külliyetlü telefâta muhtâc olacağından başka İngilizlüler dahi birlikde bulunacağı cihetle ilerüde ne renk kesb ideceği mutâla'ası

97

cây-ı dikkat idi. Binâ'en aleyh bu kadarla iktifâ münâsib görülmüşdür. Hâriciye Nâzırı Reşid Paşa merhûmun imtiyâz şerâ'itini hâvî, kaleme aldığı fermân-ı 'âlî Mısır'a irsâl olundukda Mehmed Ali Paşa iki şartının tebdîli isti'dâsıyla i'âde eylemekle buna dahi müsâ'ade olunmak iktizâ eyledi. Mezkûr şartın birisi verâset-i eyâletin *evlâd-ı erşede* münhasır olması şartının *evlâd-ı ekber* şartına tebdîli ve ikincisi Mısır'ın hâsılâtından üç rub' mesârif-i mahalliye içün bi't-tevkîf rub'-ı diğerinin hazîne-i devlete takdîmi fıkrasının dahi seksen bin kise maktu'a rabt kılınması idi. Mezkûr fermânlar *Düstûr*'da mastûrdur. Bundan sonra Mısır'ın tagayyürât-ı ahvâlî bi-mennihi ta'âlâ cild-i âtîye â'id olmağla bu faslın tekmilesine şürû' olundu.

Beşinci Faslın Tekmilesi

Saltanat-ı seniyye bu faslın hâvî olduğu zamânda zâyi'ât-ı azîmeye mübtelâ oldu. Evvela seksen iki (1768-69) seferinin netîcesi olarak iklîm-i Kırım elden çıkmağla bu mâdde erkân-ı devlet ve efrâd-ı İslâmiyye'yi dilhûn eyledi. Çünki bundan seksen sene mukaddem Macaristan dahi hükûmet-i saltanat-ı seniyyeden münfekk olmuş ise de oralarda ehl-i islâm yalnız kal'alarda sâkin ve misâfir sûretinde olub kâffe-i ahâlîsi Hristiyan idi. Kırım ise iki milyona karîb sekene-i Mü'minîn'i hâvî bulunduğundan bu cihetle bi't-tab' ehl-i İslâm'a ziyâde te'sîr eylemiş idi. Binâ'en aleyh Kırım'ın tahlîsi nühbe-i âmâl-i enâm[90] olub mevkûfun aleyhini lâyıkıyla mütâla'a ve muvâzeneye dahi Sadr-ı a'zam Yusuf Paşa'nın

[89] dâm-ı itmâ': tamahkârlık tuzağı.

[90] nühbe-i âmâl-i enâm: halkın isteklerinin en seçkini.

şiddet-i tehâlükü mâni' olmağla ve İngilizler ise Fransalu'nun Rusya İmparatoriçesi nezdlerinde hâsıl eyledikleri i'tibâra rağmen saltanat-ı seniyyeyi harbe teşvîk ve tergîb edegelmeleriyle iki yüz iki (1787-88) seferi küşâd olundu. Lakin bunun neticesi olarak Kırım'ı tahlîs edelim der iken Özi eyâleti üste verildi. Fransızlu ile 'akd-ı ittifâk kılınmak hasebiyle iki yüz yirmi bir (1806) senesinde yine Rusya seferi zuhûr ederek bu kerre dahi Tuzla Nehri ile Prut Nehri beyninde olan arâzî-i vasî'a ve kılâ'-ı müte'addide zâyi' edildikden başka Sırb milletine imtiyâz verilmek mecbûriyeti hâdis oldu. Bundan sonra Rum ihtilâli zuhûr edüb bunun nihâyeti dahi hem Mora'nın krallık olmasını ve hem de Çerkesistan ve Çıldır eyâletlerinin Rusyalu'ya terk kılınmasını ve Eflak içinde bulunan kılâ'-ı hâkânînin imhâsını ve Sırb imtiyâzının tevsî' ü te'kîdini müstelzim oldu ve bunu müte'âkıb Fransızlar dahi Cezayir-i Garb'ı istîlâ eyledi.

98

Sultân Mahmûd Hân hazretlerinin cülûslarında Arnabudluk'un bir ciheti Yanya Vâlîsi Tepedelenli Ali Paşa ve bir ciheti İşkodra Vâlîsi Kara Mahmûd Paşa hânedânı taht-ı idârelerinde ve Siroz ve Selanik tarafları Sirozlu İsmâ'il Bey 'uhdesinde ve Rumili'nin sâ'ir bilâd ü emsârı a'yân denilen mütegallibe zabtlarında olduğu misüllü Cezayir-i Garb Ocakları dayıların ve Haremeyn-i Muhteremeyn Vehhâbî tâ'ifesinin yed-i gasbında ve Mısır Mehmed Ali Paşa hükmünde ve Bağdad Kölemen paşaları ve Çıldır ve Kürdistan eyâletleri dahi ümerâ nâmına olan bugât ellerinde idi. Anadolu'nun Boz-ok tarafları Cabbarzâde ve Aydın tarafları Kara 'Osmânzâdelerde olub kusûr bilâd ü kasabâta *derebeyleri* denilen mütegallibe müstevlî olmağla vâlîler yalnız merkez-i eyâlet olan yerlerde oturur ve bunlara müdâhene ile celb-i menfa'at ve imrâr-ı eyyâm-ı hükûmet eylerler idi. Cabbarzâde ve Kara 'Osmânzâdeler ile Sirozi İsmâ'il Bey hem uzemâ ve eşrâf-ı a'yândan ve hem de evâmir-i padişâhînin icrâsma müdâvim mutâva'at-kârâneden olub seferlerde dahi hıdmedleri sebk etmiş olduğundan mûmâ ileyhim haklarında mu'âmele-i te'dîbiyye icrâsına mahall olmamağla hânedânlarına ta'arruz olunmayub mu'ahharan İsmâ'il Bey'in oğlu Yusuf Bey ve Cabbarzâde Celaleddin Bey ve Kara 'Osmânzâde Ya'kûb Ağa rütbe-i vezârete nâ'il ve tagayyür-i idâre-i umûr-ı devlet sebebiyle eyâlât-ı adîdede vâlî olmuşlardır. Vukû'at sırasında mastûr olduğu üzere bunların gayrisi pençe-i satvet-i Mahmûd Hânîde nâ-bûd olub tavâ'if-i mülûk rengine girmiş olan memâlik-i Devlet-i 'Aliyye, kuvve-i kâhire-i Pâdişâhî ile hey'et-i muntazama-i sâbıkasına ric'at eyledi ve silsile-i inzibâtî karîn-i inhilâl olan nüsha-i küberâ-yı saltanat, şîrâze-i bend-i intizâm oldu.

Sâlifü'z-zikr a'yânlar ile derebeyleri yüz seneye karîb zamândan beri kesb-i kudret ü temeyyüz eylemiş olduklarından bunların menşe'i ber vech-i âtî tafsîl

olunur: Fusûl-i sâbıkada mastûr olduğu üzere vülât ve mutasarrıfîn tarafından bir sancak idâresine me'mûr olan kesâna mütesellim ve kazâ idâresine me'mûr olanlara voyvoda ta'bîr olunur ve her şehir ve kasabada ahâlî tarafından müntehab bir de a'yân bulunur idi. Memleketin zabt ü rabtı vülât ve mutasarrıfîn ve mütesellim ve voyvodalara ve umûr-ı hukûkiyye ve narh-ı erzâk, hükkâm-ı şer'-i şerîfe â'id olduğu misillü mürettebât-ı emîriyyenin ve memleket mesârifi olan mebâliğin tevzî' ü tahsîli ve defterlerinin tertîb ü terkîmi husûslarında vülât ve hükkâm taraflarından muhâtab a'yânlar olmağla, a'yân bulunanlan bu işleri eşrâf-ı memleket ile bi'l-ictimâ' tesviye eder idi ki a'yânlar ahâlînin vekîli ve hükkâm ile ahâlî arasında vâsıta dimek olur idi. İşbu a'yânlar memleketlerinin ağniyâsından

99

ve ashâb-ı haysiyyet ü nüfûzdan olmalarıyla vülât ve mutasarrıfîne ümitlerinden ziyâde menfa'at ibrâz ederek mütesellimliği ve voyvodalıkları der-'uhde etmeğe başladılar. İçlerinden liyâkat ü dirâyeti hâ'iz olanlar hem vülâtı ve hem de hükkâmı hoşnûd etmekle tezyîd-i haşmet ü servet ve te'sîs-i bünyân-ı asabiyyet edüb vefâtları vukû'unda ya hânedânından veyâ mensûbîninden bir muktediri anın makāmına kā'im olur idi. Bunların pek vahşî olanları çokluk pây-i dâr olamayub dûr-endîş ve hikmet-bîn olanları memleketi kemâ-yenbagî idâre ve vülâtı mutayyeb[91] etdikden başka erkân-ı devletden ba'zılarına kesb-i intisâb ederek ve kendüsünü devlete tanıtdırub sefer ve hazerde hıdemât-ı makbûle ibrâz eyleyerek günden güne tevsîk-i hükûmet eylelerler idi. Saltanat-ı seniyye 'asâkir-i muntazama tertîbine muvaffak oldukdan sonra Tanzimât'ın mukaddemâtı hükmünde olan ıslâhât-ı mülkiyye dahi yüz göstermeye başlamışidi. Şöyle ki vâlî ve mutasarrıf ve voyvodaların keyfe mâ-yeşâ katl-i nüfûsa mücâseretleri bâ fermân-ı 'ālî men' olunub kısâsen veyâhud siyâseten izâleleri muktezî olanlar hükkâm-ı şer'-i şerîfin taht-ı tasdîkine alınmadıkca icrâ kılınmaması emr olundu ve muhâllefât zabtı fi'l-asl nev'ummâ ma'kûl ve meşrû' bir derecede ya'ni muhâllefât-ı vâkı'a, emvâl-i emîriyyeden muhtelis ve müdehhar[92] olması maznûn olanlar hakkında cârî iken sonraları sû-i isti'mâle vardığından mîrî ile mu'âmelesi olsun olmasın ve hıdmet-i devletde bulunsun bulunmasın ağniyâdan birisi fevt oldukda veresesine cüz'î bir şey terk olunarak müsâdere kılınur ve ba'zen dahi muhallefât, vereseye terk olunarak maktû'a rabt olunur. Ya'ni bir meblağ-ı mu'ayyen ahzıyla bitirülür idi. Bu dahi bâ-fermân-ı 'ālî ilgâ kılındı. yeniçerilerin ilgâsıyla onlara müte'allık mansıb ve kalemler ya'ni yeniçeri efendiliği ve sipâh ve silâhdâr kitâbetleri ve bunlara mümâsil me'mûriyetler -ki lağv olunan ocakların muhâsebecilikleri demekdir- bunlar dahi ilgâ olunub 'asâkir-i muntazama ser-

[91] mutayyeb: hatırı hoş edilüb memnun olan.

[92] muhtelis ve müdehhar: çalan, çarpan ve biriktirilmiş.

'askerliği ve mukāta'ât ve masraf nezâretleri, hâssa ve nizâmiyye muhâsebecilikleri misillü mansıblar ihdâs ve mâhiyye ma'âşlar tahsîs kılındı. Fusûl-i sâbıkada bir nebze beyân olunduğu üzere evkāf-ı selâtînden Fâtih ve Sultân Selîm ve Süleymân hazerâtı vakıflarının idâresi sadr-ı a'zamlara ve Sultân Bayezid'in (vakıflarının) idâresi Şeyhü'l-islâmlara mahsûs olub kusûr evkāf-ı selâtîn ile nesilleri münkariz olmuş ba'zı vüzerâ ve ümerâ vakıfları kurenâ ve hademe-i mahsûsa-i pâdişâhîye çıraklık olarak tevcîh olunur idi. Bir def'a vakf tertîb edüb ashâb-ı hayrât vakıflarının şerâ'itini ta'yîn ve hayrât ü meberrâtlarına sarf olunacak mebâliği ve hademesine verilecek vezâ'ifi tahsîs etdikden sonra tevliyeti evlâd ü a'kābına ve nezâretini Sadr-ı a'zam ve Şeyhü'l-islâm ve dârü'-sa'âde ağası ve İstanbul kādısı misillü

100

erbâb-ı menâsıba tefvîz eylemiş olduklarından bu nezâretlerin birer müfettişi olub taht-ı nezâretlerinde bulunan evkāfın her sene muhâsebâtını rü'yet etdirir ve şart-ı vâkıfın icrâ kılmmadığı veyâhud hayrât ü meberrâtın muhtâc-ı ta'mîr idüğü hademe-i vakf taraflarından veyâ mahallelisi cânibinden ifâde ü iştikâ kılınur ise mütevellîleri şerâ'it-i evkāfın tamâmî-i îfâsına icbâr ider idi. Vakten-be-vakt vâkıfların sülâleleri münkariz oldukda tevliyetleri nezâret taraflarından münâsib adamlara tevcîh etdirülür ve artık evlâd meşrûtiyyetinden çıkmış olduğundan bu misillü tevliyetlere sadaka tevliyetleri ıtlâk kılınur idi ki tevcîh-i pâdişâhî ile tasarruf olunur bir nev' me'mûriyet demekdir. İstanbul şehri mürûr-ı zamân ile kâmilen diyecek derecede vakfa münkalib olmağın mu'âmelât-ı bey ü şîrânın tevsîk ü icrâsı mütevellîlerin ve câbîlerin ellerinde kaldığından envâ' fesâd ü tezvîr vâkı' olmakda idüğüne mebnî zikr olunan menâsıbın hakk-ı nezâretleri birleşdirilerek Evkāf-ı Hümâyûn Nezâreti ihdâs kılındı. Ancak bu sûretin muvâfık-ı hâl ü maslahat idüğü müsellem olmasıyla berâber nâzır olanlardan ba'zısının mîzâc-ı gasb-kârânesi ve ba'zısının emr-i mühimm-i hukûkdan bî-haberliği cihetleriyle hazîne-i evkāf sû-i isti'mâlât ile mâl-â-mâl idi. Şöyle ki Sultân Mahmûd Hân hazretlerinin vakflarına îrâd bulmak fikriyle ism-i bî-müsemmâ olarak gedik îcâd kılındı. Bu gediklerin bir sınıfı mahdûd olub meselâ İstanbul'da yüz seksen kalaycı gediği ihdâs ve esnâfa bey' olunmakla bu mikdârdan ziyâde kalaycı dükkanı küşâd olunamaz idi ki bir nev' inhisâr imtiyâzı dimek olur idi. Bir sınıfı dahi kunduracı gediği misillü gayr-ı mahdûd gediklerdir ki her kim tâlib olur ise verilür ve hiç kimse bilâ- gedik kunduracılık san'atı icrâ edemez idi ki bu dahi mincihetin o san'atın da icrâsına ruhsat dimek olur idi. Bu gedikler esnâf beyninde alınub satılmakla 'âdetâ müstekafât-ı evkāf gibi harc-ı ferâğ ve intikāl ve icâre-i mukarrere ahz olunur idi. Ma'a-mâ-fîh bir dükkân veyâhud bostanda birkaç sene müste'ciren mukîm olanlar mal sâhibinin haberi olmaksızın hazîne-i evkāfdan birer

gedik alub sonra mal sâhibi müste'ciri çıkarmak veyâ kirâyı tezyîd eylemek murâd eyledikde müste'cîr: *Benim burada gediğim bulunduğundan mukarrer olan kirâdan başka bir şey taleb eylemeğe hakkın yokdur* deyu da'vâya kıyâm ve tenfîz-i merâm eylemekle o misillü dükkân ve bostan ve sâ'irenin hem vakf-ı kadîm ve hem de sâhiblerinin hakları müsâdere olunmuş oldu.

Su-i isti'mâlâtın bir nev'i dahi ferâğ ve intikāl harclarının ve mahlûlât mu'accelâtının nısfı mütevellî ve câbî ve kâtiblere verilüb nısf-ı diğerinin hazîne-i evkāfda tevkîf olunmasıdır.

Bu usûlün ittihâzından maksad güyâ bu paralar Hazîne-i Evkāf'da tecemmü' edecek ve her vakfın

101

hayrât ü meberrâtı ta'mîre muhtâc oldukda nükûd-ı müterâkimesinden teşviye olunacak idi. Halbuki Evkāf Hazînesi'nde müte'addid kalemler ve pek çok me'mûriyyetler ihdâs olunmağla bunlara ve hâricden şuna buna ma'âşlar ve mu'ayyenâtlar ve sevâb i'tikādıyla nev-be-nev tehaddüs iden tekyelere ta'âmiyyeler ve ta'yînler tahsîs ve biner ve binbeşer yüz kiseler sarfıyla müceddeden ve ta'mîren tekyeler inşâ olunmağla vakıfların mebâliğ-i müterâkimeleri izâ'a kılındı. Ve hayrât ü meberrâtın ta'mîre ihtiyacları mahalleli ve mütevellîler taraflarından Evkāf Nezâreti'ne haber verildikce, vakfların hâsılât-ı müterâkimesi defterlerde mevcûd ise de veznede mefkûd idüğünden bi'z-zarûre geçişdirilir oldu. Evkāf Hazînesi bu husûsda müdde'î aleyh olduğu hâlde hâkimlik sıfatını dahi hâ'iz olmasıyla vakflarm hâmîsi olacak iken muharribi oldu.

Tanzîmât'ın zuhûruyla bi'l-cümle selâtîn ve sâ'ire arâzî-i mevkûfesi Mâliyye Hazînesi tarafından zabt ü ta'şîr olunub inde'l-hisâb arâzî-i mevkûfe-i mezbûre hâsılât-ı 'öşriyyesi senevî kırk dört bin kiseye bâliğ olmağla şehriyyeye bi't-taksîm Hazîne-i Mâliyye'den Evkāf'a i'tâ kılınır idi. Sonraları Fuad Paşa merhûm işbu bedel-i maktû'a, Mâliyye'nin Evkāf'a verdiği paraya *i'âne* nâmını virüb muvâzene-i umûmiyyede açık göründükce tenkîs ede ede rub' derecesinden aşağı tenzîl eyledi. Cevâmi'-i sâ'ire hayrât-ı selâtînin ise ekser vâridâtları arâzî-i mevkûfe hâsılâtı olduğundan ve ber-vech-i meşrûh bundan tenzîlât-ı külliye vukû' bulduğundan masrafları karşılıksız kalmak hasebiyle bi'z-zarûre şunun bunun vakıfları hâsılâtıyla idâre olunmaları îcâb eyledi. Binâ'en aleyh pek çok ashâb-ı hayrâtın meberrâtları harâb ve metrûk olduğu meşhûd-ı enâmdır. Gelelim Tanzîmât'ın icrâsıyla idâre-i umûr-ı mülkiyyede ittihâz olunan usûl-ı idâre-i cedîdenin tafsîlâtına. Gülhâne ve Tanzîmât fermân-ı 'âlîlerinde beyân olunan şerâ'it ile Tanzîmât-ı Hayriyye i'lân olundukda hükûmet-i keyfiyyeye me'lûf olan vâlî ve mutasarrıf ve voyvodalar ve umûmen mültezimler bunun aleyhinde bulunduğu misillü hikmet-i hükûmetden gâfil ve menâfi'-i şahsiyyelerine

münhemik[93] ba'zı sâde-dilân erkân dahi ta'n ü teşnî' iderler ve envâ' mehâzîr [94] bast ü beyân eylerler idi. Lâkin hakîkât-ı hâlde kıyâm ve devâm-ı devlet içün Tanzîmât-ı Hayriyye'nin ehem ve elzem olduğu günden güne meydâna çıkdı. Ve teferru'âtı nev-be-nev ıslâh kılındı. Böyle umûr-ı külliyede küçük küçük yanlışlıklar zarûrî olub halbuki her şeyde nazar ve i'tibâr-ı külliyâta râci' olduğundan başka bidâyet-i hâlde yolsuz görülen mevâdd derece derece hüsn-i netîceye îsâl kılınmış ve el-an kılınmakda bulunmuşdur.

Tanzîmât'ın üss-i esâsı emniyet-i can ü mal ve nâmus kaziyyelerinden ibâret olmağla şer'an

102

ve kānûnen hükm terettüb etmedikce hiç kimse hakkında mücâzât olunmaması ve müsâderâtın bi'l-külliye ref'i ve maznûn-ı cinâyet olanlar hakkında câri olan işkence mâdde-i fecî'asının terki müte'addid fermânlarla tenbîh ü te'kîd ve her kangı me'mûr olur ise olsun ve ne rütbe ve haysiyyetde bulunursa bulunsun ef'âl-i merdûde-i mezbûreye mütecâsir olanların mücâzât-ı şedîdeye giriftâr olacakları i'lân ü işâ'at kılındı. Zîrâ vülât ve mütesellimîn şehir ve kasabalarda ağniyâdan birisini gördükleri anda ya kabâhat-ı cüz'iyyeye binâ'en veyâhud külliyen bî-esâs bir iftirâya ibtinâ'en katl ü nefy misillü mücâzât-ı şedîde ile tehdîd ve mâl ü emlâkı müsâdere ve tecrîm itmeği i'tiyâd edinmişler idi. 'Asr-ı sâbık vükelâsından olub Aydın ve Edirne ve Bursa ve Selanik vâlîliklerinde bulunan Tâhir Paşa ve Akif Paşa ve Namık Paşa ve sadr-ı sâbık Hüsrev Paşa ve Hasib Paşa gibi uzemâ, hilâf-ı tanzîmât harekât töhmetiyle taht-ı muhâkemeye alınıb me'mûrîn-i sâ'ireye ibret gösterildi. Eğerçi bunlar hakkında ol vakitde hariciyye nâzırı olub Tanzîmât'ın mü'essisi olan ve mütekellim-i vahde bulunan Reşid Paşa'nın ba'zı mertebe a'râz-ı şahsiyyesi mervî ve *Takvîm-i Vakāyi'* nüshâlarıyla neşr olunan makālât nev'ummâ bunu mü'eyyid ise de Tanzîmât'ın takarruru bu misillü tehdîdât ve ibrete muhtâc idi.

Tanzîmât'ın esâslarından birisü dahi her nev' vâridât-ı devletin doğrudan doğruya hazîneye gelib her dürlü mesârifin dahi hazîneden i'tâ olunması mâddesi idi. Çünki fusûl-ı sâbıkada beyân olunduğu üzere saltanat-ı seniyyenin en başlu vâridâtı olan a'şâr, *hâss-ı hümâyûn* ve *mukāta'ât-ı mîriyye* ve *ze'âmet* ve *timâr* ve *mâlikâne mukāta'ât* ve *yurdluk ve ocaklık* ve *evkāf* nâmlarıyla münkasım olmağla hâss-ı hümâyûn Darbhâne-i 'āmireden ve mukāta'ât-ı mîriyye hazîne tarafından vülâta veya mültezimîne ilzâm ve diğerleri dahi ashâbı cânibinden ya bi'z-zât ta'şîr olunur veyâhud ilzâm kılınur idi. Tanzimâtın birinci ve ikinci seneleri kâffe-i a'şâr ü rüsûmât emâneten idâre etdirildi. Lâkin mu'aşşirlerin irtikâbâtından başka

[93] münhemik: bir işin üstüne çok düşen.

zehâ'ir-i müdahhareyi hıfz etmek ve vakt ü zamânıyla satmak devlet me'mûrlarının yapabileceği şey olmadığından külliyetlü hasâr nümâyân olmağla Tanzîmât'dan evvel mültezimlerin mütecâsir oldukları mezâlim ve ta'addiyâtın izâlesi ve kā'ide-i mu'tedile vechile istîfâ-yı hukûk-ı 'öşriyye kılınmasını mutazammın nizâmât vaz' veyâ te'sîsle yine ilzâm usûlüne ric'at kılındı. Mâliyye Nâzırı Esbak Safvetî Paşa merhûmdan mesmû'-ı fakir olmuşdur ki: *Bidâyet-i tanzîmâtda dört sene kadar Mâliyye Nezâreti'nde bulunduğu hâlde emâneten idâre olunan senelerin kâr ve zarârı şöyle dursun kaç gurûş hâsılât olduğunu meydâna çıkarmak içün nasb-ı nefs-i ihtimâm eylemişiken muktedîr olamayub halefi olan Nafiz Paşa merhûmun dahi bu bâbda vâkı' olan ikdâm ü ihtimâmı netîce*

103

bahş-ı matlûb olmamağla ta'yîn-i mâdde mahkeme-i kübrâya kalmışdır der idi.

Bir de vaktiyle arâzînin kuvve-i nâbitesine göre onda ve dokuzda ve sekizde bir olarak ta'yîn-i a'şâr olunmuş ve kuyûd-ı hâkânîde her memleketin mikdâr-ı a'şârı ve rüsûmât-ı mütenevvi'anın kemiyyet ü keyfiyyeti tahrîr kılınmış iken bidâyet-i Tanzîmât'da kâr-fermâ bulunanların 'adem-i vukûflarından nâşî *'öşr* dimek onda bir dimek olub dokuz ve sekizde bir olarak 'öşr istihsâl olunan yerler mültezimlerin gadr ve zulmüne uğrayub te'essüs eylemiş zannıyla onda birden ziyâde 'öşr alınmaması mü'ekkeden emr ü i'lân kılmmışdır. Şeyhü'l-islâm-ı esbak Refîk Efendi merhûm: *Yanlışlıkla böyle bir hukûk-ı meşrû'a izâ'a olundu* deyu te'essüf eder idi.

Mukāta'ât-ı emîriyyenin gayrısı olan ve a'şârı ashâbına â'id bulunan arâzî ki ber vech-i bâlâ *hâss-ı hümâyûn* ile *mâlikâne mukāta'âtı* ve *ze'âmet* ve *timâr* ve *evkāf* ve *yurdluk ve ocaklık* nâmlarıyla münkasim olan arâzîdir. Bunların emâneten idâre olundukları üçer senelik hâsılâtı bi't-teslîs bedel ta'yîn olunmak ve sene-be-sene cânib-i hazîneden ashâbına verilmek üzere karârlaşdurulub icrâ olundu. Ancak bir takım erbâb-ı nüfûz i'mâl-i kuvve-i nüfûz ile taşralardan hâsılât-ı vâkı'anın bir kac misline mazbatalar getürüb mucebince mâlik oldukları mukāta'ât ve ze'âmetlerine ez'âf-ı muzâ'afı[95] olarak bedel takdîr etdirdiler ve henüz bedele rabt olunmayan mukāta'ât ashâbından iştirâ ederek ve ol vechile hilâf-ı vâkı' mazbatalar celb eyleyerek 'öşr ta'yîn etdirdikleri pek çok vâkı' olmuşdur.

Yine *Tanzimât-ı Esâsî* cümlesinden olmak üzere vergi nâmıyla taşralarda tevzî' olunan mebâliğin sene-be-sene Hazîne-i Mâliyye'ye gönderilmesi emr olundu. Fusûl-i sâbıkada tafsîl olunduğu vechile verginin mâ-vaza'a lehi olan şeylerden vülât ve mutasarrıfîn hazeriyye ve seferiyyeleri, tevzî' defterlerini tasdîk

[94] mehâzîr: mahzûrlar, sakıncalar.

[95] ez'âf-ı muzâ'af: kat kat, pek çok.

etdikleriçün hükkâm-ı şer'-i şerîfe verilen harc-ı imzâ ve gelüb giden mübâşirlere i'tâ olunan hıdmet-i mübâşiriyye ve misâfirhâne masrafları külliyen ilgâ olundu. Çünki hasbe't-Tanzimât büyük ve küçük kâffe-i me'mûrîne ma'âş tahsîs kılnmış idüğünden cümlesi mesârifât-ı vâkı'alarını ma'âşlarından tesviye eylemek ve hiç kimseden bir akçe ve bir habbe mütâlebe ve ahz etmemek şurût-ı a'zamından idi ve yine vergiden tesviye olunagelen hükûmet konağı ve köprü ve kaldırım misüllü şeylerin mesârifât-ı inşâ'iyye ve ta'mîriyyeleri ve menzilhâne masrafları hazîne-i celîleden i'tâ olunacağı i'lân kılındı. Binâ'en aleyh *her kazânın muhassılı her sene tevzî' olunan mebâliğin mikdârını tahkîka kıyâm ve ba'zıları şimdiye kadar bilâ-fermân tevzî' olunan mebâliği*

104

saltanat-ı seniyye mütecâsirlerinden istirdâd edecekdir deyu vücûh-ı memleketi iğfâl ederek tevzî'ât-ı sâbıka yekûnünü kapatdılar ve i'tikādlarınca devlete hıdmet eylediler. Lâkin ba'zı memleketlerin vücûhu netice-i maslahatı derk ve tefattun eylemekle gâyet hafif defter takdîm eylediler.

Vâkı'an tevzî'ât defterleri İstanbul'a gelmek ve komisyon-ı mahsûsunda bi't-tedkîk kabûlü hâvî fermân-ı 'ālî sâdır olmak nizâmı iktizâsından idi. Lâkin vülât ve mütesellim ve voyvodalar hâric ez-fermân çok şeyler ilâve ederler idi. İş bu defterlerin mucebince her kazâ ve kurâya vergiler tahsîs olundukdan sonra şehr ve kasabalarda vâkı' emlâk tahrîr ve erbâb-ı ticâretin temettü'-i muhammeneleri derecât vaz'ıyla terkîm olunarak ayru ayru vergiler tarh ü tevzî' olundu. Lâkin tahrîr-i emlâk ve temettu'ât mâddesi emr-i azîm vukû'âtını yürütmek tekellüfât-ı mütemâdiyyeye mevkûf olduğundan bu kā'ide başa çıkarılamayub iki sene mürûrunda her şehir ve kasaba ve köylerin mu'ayyen ve mahsûs olan vergileri komşuca tevzî' ve taksîm ve bi't-tahsîl hazîneye teslîm kılınması ihtiyâr kılındı. Yedi sekiz sene bu kā'ide cârî oldukdan sonra el-ân mer'i olan tahrîr-i emlâk usûlüne teşebbüs ve sene-be-sene ikmâline i'tinâ kılınmışdır ki ilâ hazihi'l-ân[96] sa'y ü gayret olunmakdadır.

Keraste ve kendir ve güherçile misüllü tekâlîf-i 'ayniyye ile mükellef olan kazâlara dahi vergiler vaz' olunub *o misillü levâzımât-ı harbiyyeyi devlet parasıyla mübâya'a edecekdir denildiği* gibi ba'zı köprü ve tarîk ta'mîr ve tanzîmi mukābelesinde vergiden mu'âf olan köylere dahi vergi vaz' olunmuş ve mükellef oldukları şeylerin cânib-i hazîneden tesviye kılınacağı i'lân kılınmış idi. Birkaç sene mürûrunda hazînenin ta'mîrâtını der-'uhde eylediği şeylerin harâb olmağa başladığından pey-der-pey mahallerinden istid'âlar geldikçe pek cüz'îsi icrâ olunabilüb mâ'adâları isti'lâmlar ile ve *bu sene hazînenin vakti yoktur* cevâbıyla

[96] ilâ hazihi'l-ân: bu ana kadar.

geçişdirülür oldu. Lâkin gittikçe harâbî tekessür ederek hazîne ise vâridât-ı mukarreresiyle mesârif-i dâ'imesini idâreden 'âciz kaldığından o makûle memleketin mesârifini rü'yet etmek içün şehr ve kasabalarda *belediye sandıkları* küşâd olunub *kantariyye* ve *keyyâliyye* misüllü rüsûmât-ı müteferrika bu sandıklara terk olundu.

Fasl-ı sâbıkda zikr olunduğu üzere zahîre yatağı olan mahallerden kilesi yirmişer para fî'ât-ı maktû'a ile *mübâya'ât-ı emîriyye zahîresi* nâmıyla zehâyir-i külliye müretteb olub bu zahîre İstanbul'a getürülüb ve ta'yînât-ı 'askeriyye ve sâ'ire bundan îfâ olundukdan sonra bakıyyesi râyic-i vakte göre fırunlara tevzî' olunur idi. Hasbe't-tanzîmât bu dahi ref' olunub ekmekçi

105

esnâfının diledikleri yerden zehâyir mübâya'a ederek tutulan çaşniye tatbîken ta'yîn olunan narh ile satmaları i'lân kılındı. Lağv olunan işbu mübâya'ât zahîresinin idâresi içün devletce menâsıb-ı mu'tebereden olarak *zahîre nâzırı* ve *hazîne ketebesi* var idi. Artık bunlara lüzûm kalmayub fakat vükelâlık menâsıbından olmak ve memâlik-i mahrûsenin teksîr-i zirâ'atine çalışmak üzere Zirâ'at Nezâreti ihdâs olunmakla ma'iyyetine müsteşâr ve meclis ve mektûbcu ve muhâsebeci ve ketebe ve me'mûrîn tertîb ve teşkîl olundu. Şurası garâ'ibdendir ki iki üç sene zarfında nezâret-i mezbûre Zahîre Hazînesinde müdahhar olan mebâliği, ma'âşât-ı muhassasaya verdikden sonra ekmekci esnâfından olan bekâyâyı tahsîl ve ma'âşlara tevzî'a sarf-ı himmet edüb bu dahi hitâma resîde oldukda, gayrı iş kalmadığından hey'et-i nezâret dağılmışdır.

Hazîne-i şer'iyye Avrupaluların en ziyâde gözlerine batan diken olub bu evânda ise Avrupalıları hoşnud edecek Devlet-i 'Aliyye'nin düvel-i mütemeddine mesleğine sülûk etdiğini gösterecek şeyler iltizâm kılınmakda olduğundan der-ceng-i evvel 'ale'r-ru'us cizye cibâyetini ilgâ ve patrikhâneler ma'rifetiyle an cemâ'atin tahsîline karâr verildi. Lâkin Tanzîmât'ın ikinci senesinde mü'essis ü hâmî-i tanzîmât olan Reşid Paşa mevkı'-i iktidârdan sâkıt ve İzzet Paşa sadârete ve Safvetî Paşa mâliyyeye sâ'id olmağla *müşîrlik nizâmı* nâmıyla Tanzîmât'ın mevâdd-ı müteferri'ası ıslâh olunduğu sırada cizyenin 'ale'r-ru'us cibâyeti usûlü i'âde kılındı. Zîrâ patrikhâneler dahi an cemâ'atin istîfâ-yı hukûkdan izhâr-ı 'acz etmişler idi. Beş altı sene sonra -ki Reşid Paşa'nın kevkeb-i ikbâli tekrâr ziyâ-pâş-ı kemâl[97] olduğu zamândır- yine an-cemâ'atin tahsîle rücû' olunub nihâyet Kırım Muhârebesi evânında sâdır olan *Islahat Fermânı* hükmünce bedel-i 'askerîye münkalib ve suver-i icrâ'iyyesi birkaç hey'ete mütehavvel oldu ise de el-ân bir karâr-ı sahîh ü sâlim tahtına vaz' olunamamışdır.

[97] ziyâ-pâş-ı kemâl: olgunluk ışığı saçan.

Vak'a-i Hayriyye'den sonra usûl-i idâre-i devlet tahvîl olunmağa başladığından eğerçi vükelâ ve me'mûrîne ma'âşlar tahsîs olunmakda idi. Hasbe't-Tanzimât kâffe-i me'mûrîn ve ketebeye aylıklar tahsîsiyle alına gelen harcları ba'zıları külliyen ilgâ ve ba'zıları hazîneye îrâd kayd olundu. Makām-ı sadârete yüz bin ve vüzerâya yetmiş beşer bin ve uzemâ-yı ricâle yirmişer, otuzar bin ve üçüncü derecede bulunan menâsıba on beşer yirmişer bin gurûş ve kalemlere dahi mikdâr-ı kâfi ma'âşlar tahsîs ve et, ekmek ta'yînleri dahi tertîb ü i'tâ kılındı.

Merkez-i eyâlet olan sancaklara bir vâlî ve bir muhassıl ve elviye-i mülhakaya ümerâ-yı 'askeriyyeden birer

106

zâbıta me'mûru ve birer muhassıl ve kazâlara dahi kezâlik birer zâbıta me'mûruyla birer muhassıl ve mal ve tahrîrât kâtibleri ta'yîn olunub vâlîlere yetmiş beşer ve kâffe-i muhassıl ve zâbıta me'mûrlarına yedişer bin beşer yüz gurûşdan onar bin gurûşa kadar ve kâtiblere bin beşer yüz ikişer bin gurûş râddelerinde ma'âşlar tahsîs kılındığı misillü hükkâm-ı şer'-i şerîfe ve teşkîl olunan memleket meclisleri a'zâlarına ve tertîb kılınan zabtiye ve tahsildâr neferâtına ma'âşât-ı mütenâsibe ta'yîn kılındı.

Kadîmen müretteb olan eyâletler eğerçi zâhiren ibkā olunmuş ise de kazâ muhassılının ve sancak muhassılının merkez-i eyâlet muhassılına irtibâtı olmayub cümlesi müstakill olmağla bir vâlî ile kazâ zâbıta me'mûrunun ve umûmen muhassılların vazîfece yekdiğerinden farkları yoğidi. Bir iki sene kadar bu vechile idâre olunub lâkin tertîb olunan ma'âşâtın yekûnu vâridâtı imhâ eylemiş ve hattâ ba'zı kazâların kâffe-i hâsılâtı mesârifine mukābil görünmüşdür. Binâ'en aleyh sâlifü'z-zikr müşîrlik nizâmı vaz' olunub bunun hükmü mûcebince vülâtın elviye-i mülhakaya hükmü cârî olmak kā'ide-i kadîmesi i'âde ve ma'iyyetlerine birer defterdâr ve her sancağa birer kā'im-makām ve kazâlara ahâlînin erbâb-ı haysiyyet ü iktidârından birer müdîr nasb olunub işbu müdîrlere ma'âş mukābili kapu altı hâsılât-ı mevzû'asıyla arâzî ferağ ü intikāl hâsılâtı ve iki bin gurûşdan aşağı olan mahlûlât mu'accelâtı tahsîs kılındı. Hükkâm-ı şer'-i şerîfe ber mûceb-i nizâm ahz olunagelen harc-ı mevâsık i'âde olunarak ma'âşları kat' ve meclis a'zâları memleketlerinin hânedânından olarak hıdmetleri fahrî olmak iktizâ edeceğinden ma'âşları bi'l-külliye ilgâ olundu.

Ahvâl-i 'askeriyye

Fusûl-ı sâbıkada tafsîl olunduğu üzere Devlet-i 'Aliyye'nin bidâyet-i zuhûrunda tertîb ve teşkîl olunub ol vaktlerde ekser düvelde mevcûd olmayan 'asâkir-i muvazzafa-i muntazamanın semere-i nizâm ü intizâmlarıyla selâtîn-i 'Osmâniyye hazerâtı fütûhât-ı mütevâliyeye nâ'il ve düşmanlarının def' ü

tenkîliyle kevkeb-i şân ü şöhretleri evc-i kemâle vâsıl olmuş idi. 'Asr-ı Süleymân Hân'dan sonra idâre-i devlet başka renk ve hey'ete münkalib olmakdan nâşî muvazzaf ve muntazam olan 'asâkir-i 'Osmâniyye'nin ya'ni yeniçeri ve sipâhînin dahi inzibât ü intizâmları muhtell ve müşevveş olduğundan tehaddüs iden utuvv ü tuğyânları derece derece tezâyüd ederek Sultân 'Osmân vak'a-i fecî'ası misüllü nisyânı nâ-kābil bir musîbet-i azîmeye kadar müntehî oldu. Mu'ahharan Sultân Murad-ı Râbi' ve Köprülü Mehmed Paşa'nın seyf-i satvetleriyle te'dîb ü terbiye olundular ise de hey'et-i muntazama-i sâbıkalarına

107

ircâ'ı mümkin olmadı. Ma'a-mâ-fîh ma'âyiş-i 'askeriyye olan ulûfe-i muhassasanın bey' ü şirâsına müsâ'ade olundukdan sonra muhassasât-ı 'askeriyyenin kısm-ı a'zamı îrâdcılara müntakıll olmağla cüyûş-ı muvazzafa ıtlâkı ism-i bî-müsemmâ hükmüne gelüb yeniçerilik fahrî bir hıdmet demek oldu. Pey-der-pey memâlik-i Devlet-i 'Aliyye istîlâ-yı ecânibe giriftâr olmağa başladı.

Binâ'en aleyh ahvâl-i siyâsiyyeye vâkıf olan erkân-ı devlet beyninde 'asâkir-i muntazama tertîbinin lüzûm ü ehemmiyeti meydâna çıkub hattâ Damad İbrâhim Paşa'nın evâhir-i eyyâmında bir mikdâr 'asker tertîb ve Üsküdar'da bir kışla tanzîm olunmuşiken Patrik Vak'ası'nda mahv ü münderis olduğu *Şem'dânizâde Tarîhi*'nde mastûrdur. 'Asr-ı Mahmûd Hân-ı Evvel'de yine bu dâ'iyyye teceddüd edüb ba'zı nizâmât ve lâyihalar kaleme aldırılmış ise de icrâsına muvaffak olunamayub fakat Topcu, Humbaracı Ocaklarına 'asâkir-i muntazama tertîbine şebîh nizâm verilmişidi. Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis hazretleri bu maksadın husûlünü pek ziyâde arzu eylemiş olduğu hâlde yeniçerilerin serkeşliklerinden havf olunarak meydâna getirilemediği muhakkakdır. 'Asr-ı Sultân Abdu'l-hamîd Hân-ı Evvel'de Sadr-ı a'zam olan Halîl Hamîd Paşa âkıl, fatîn ve hamiyetkâr bir zât olmağla 'asâkir-i 'Osmâniyye'nin ıslâhına teşebbüs edüb evvelâ *Sür'at Topcuları* nâmıyla ol vakte göre muntazam ve mükemmel ve kışla-nişin olarak iki bin nefer topcu tahrîr ve Humbaracı ve Lağımcı Ocaklarını dahi bir derece daha tanzîm eyledi. Sâniyen serhadde bulunan yeniçerileri yoklama itdürüb külliyetlü mahlulât meydâna çıkarmış ve muharrib-i nizâmât-ı 'askeriyye olan ulûfe bey' ü şirâsını külliyen men' ederek İstanbul'da bulunan yeniçerilerin dahi yoklamasına şürû' eylemiş olmasıyla tehaddüs iden kîl ü kāl husemâsma ser-rişte-i i'tirâz olarak ilkā'at-ı mefsedet-kârâne ile bî-çâreyi katl ü i'dâm etdirdiler. Ve bekā-yı devlet içün ehemm ü elzem olan öyle bir teşebbüs-i hayrın te'ahhurundan hâsıl olacak netâyic-i vahîmeyi ya derk edemediler veyâhûd ihtiyâr eylediler. Müte'ahhirîn-i erkân-ı devletden Kuyucu Murad Paşa ve Köprülü Mehmed Paşa seksen doksan yaşında oldukları hâlde ıslâh-ı mizâc-ı devlet içün rahat ve huzûru terk ve müddet-i sadâretlerini seferlerde at üzerinde ve envâ' meşâkk ü muhâtarât içinde mürûr

eylemişken tetâbu'-ı dühûr-ı mizâc-ı ebnâ-yı zamânı ifsâd eylediğinden müşârün ileyha mizâc ü mişvârında civân tab' ve ye's ü keselden[98] ârî zâtlar ve evsâf-ı bergüzîdeyi câmi' adamlar yetişdirmeğe mezra'a-i devletin kuvveti kalmamağla ne Ragıb Paşa'nın fazl ü kemâlinden ve ne de Koca Yusuf Paşa'nın âmiyâne fedâkârlığından bir semere-i nâfi'a hâsıl olmamışdır. Yüz seksen iki (1768) ve iki yüz iki (1788) seferlerinde Avrupalıların 'asâkir-i

108

muntazamasına *başıbozuk* hükmünde olan cuyûş-ı İslâmiyye'nin mukabele edemeyeceği âmme-i erkân-ı devlet nazârında mertebe-i sübûta vâsıl olmuş olmağla Sultân Selîm merkûmun evâ'il-i saltanatında *Nizâm-ı Cedîd* nâmıyla âsâkir-i muntazama tertîb ve kışla ve sâ'ir levâzımâtı tetmîm olunub teksîr ü tanzîmlerine ikdâm ü himmet kılınmakda bulunmuşdu. Lâkin müdirân-ı saltanat bu 'askerin yeniçerilerle berâber devâm ü bekâsı hayyiz-i imkânda olmadığını tafattun itmekle ve birkaç sene zarfında 'asâkir-i merkûme, yeniçerileri ilgâ edebilecek mertebeye resîde olmağla, bağteten Yeniçeri Ocağı'nın ref'i husûsunda müttefikü'l-kilem bulunmuşlar ise de Sultân Selîm Hân hazretlerinin hilm ü şefkatleri mâni'-i mücâseret olduğundan yeniçeriler fırsatını düşürüb şehriyâr-ı müşârün ileyhin hal'iyle erkân-ı devleti küşte-i şemşîr-i i'tisâf ve 'asâkir-i muntazamayı dahi mahv ü itlâf eylediler. Alemdâr Paşa Vak'ası dahi iş bu mukaddemeye tâlî oldu.

Bundan sonra yeniçerilerin kânûn-ı utüvv ü tuğyânları lehîb-efrûz-ı işti'âl olub Vak'a-yı Hayriyye'ye kadar bir ihtilâl-i dâ'imî içinde bulundular bu vechile emsâli gayr-ı mesbûk sûretde mümtedd olan azgunlukları nefret-i âmmeyi müstelzim olduğundan Vak'a-i Hayriyye'de pek kolaylıkla tenkîl ü ilgâları müyesser oldu. Nizâm-ı Cedîd 'askerinin yirmi binden ziyâdeye vâsıl olduğu tarîhlerde rivâyet kılınmakda ise de bunların sâkin oldukları Selîmiye Kışlası şimdiki kışlanın sülsü râddesinde ve Levend Çiftliği daha küçük olduğunu o vaktleri müdrik olanlar müttefikan rivâyet ederler idi. Bu hâle göre mezkûr kışlaların ol mikdâr 'askeri isti'âb edemeyeceği derkâr olduğuna ve Konya Vâlîsi Kādı Paşa ma'iyyetinde ve Bolu Mütesellimi Ahmed Ağa refâkatinde tanzîm kılınmış ve Konya ve Bolu'da inşâ olunan kışlalarda ikâme olunmuş olan Nizâm-ı Cedîd dahi iki üç bin kişiden ibâret idüğü kezâlik meskenleri delâletiyle meydânda bulunduğuna nazaran yirmi bin râddesine varmak müsteb'addir[99]. Ekser halkın meşhûd olan cem'iyyet-i 'askeriyyeyi üç misli tahmîn ü işâ'a eylemeleri tabâyi'-i beşeriyye iktizâsından olduğundan bu rivâyetin dahi o kabîlden olması zann olunuyor. Ber vech-i mastûr İstanbul ve Konya ve Bolu'dan gayrı yerde Nizâm-ı Cedîd yapılamayıb

[98] kesel: gevşeklik, tembellik.

[99] müsteb'ad: uzak ihtimal, olası değil.

Cabbarzâde dahi ta'ahhüd etmiş ise de fi'le gelmemişdir. Çünki Cabbarzâde 'âkıbet-endîş bir adam olduğundan bu husûsda cânib-i saltanat-ı seniyyeden vukû' bulan teklîfi redd edemeyüb fakat bend bend bir lâyiha takdîm ederek me'âlinde emr-i devleti icrâ edecek ise de işin nîk ü bedine mütedâhil ve mes'ûliyetine şerîk olmayacağını beyân itmiş ve sadr-ı 'asr bulunan Keçiboynuzu İbrâhim Paşa dahi her bendin üzerine şerh verüb temhîr eylemişdir. Bu lâyiha

109

manzûr-ı fakîr olub tarîhe nazaran Sultân Selîm merhûmun evâhir-i eyyâm-ı saltanatı olmak hasebiyle mevkı'-i icrâya gelemediği vukû'ât delâletiyle mütebeyyindir.

Vak'a-yı Hayriyye'nin ertesi günü 'asâkir-i muntazama tahrîrine şurû' olunub pey-der-pey teksîrine ikdâm kılınmakda olduğu hâlde iki seneye varmaksızın Rusya seferi zuhûr edüb 'asâkir-i muntazama ise henüz otuz tabura bâliğ olmamışdı. Hasbe'l-kader Moskovlular mazhar-ı galebe olarak Edirne'ye kadar pây-endâz-ı tecâvüz olmalarıyla İstanbul'da yeniçeri bakıyyesi ve gayretkeşleri olan eclâf bu mağlubiyyeti yeniçerilerin ilgâsına ve cüyûş-ı muntazama tertîbine azv ü isnâd ederek envâ' kîl ü kāle cür'et ve ba'zı mertebe nümâyişe mücâseret etmişler ise de Sultân Mahmûd Hân hazretleri mehîb ve gayûr bir şehriyâr-i kaviyyü'l-azm olduklarından aslâ fütûr getürmeyüb lâzım gelenleri te'dîb ve te'sîs-i nizâmât-ı 'askeriyyeye fevka'l-gâye ihtimâm eylemekle bir tarafdan kışlalar ve hastahâneler ve debboylar yapılur ve bir tarafdan 'askerin teksîriyle berâber Avrupa'dan ta'lîmciler ve hocalar celb kılınarak ta'lîm ü ta'allümün ikmâline çalışulur idi. 'asâkir-i muntazama-i muvazzafa *hâssa* ve *mansûre* nâmıyla iki sınıfa taksîm ve ba'zı vüzerâ ma'iyyetlerine dahi taburlar teşkîl olunub elli altmış bin râddelerine bâliğ olduğu hâlde elli tarîhinde (1834) Anadolu ve Rumili'nin eyâlât-ı münâsibesinde 'asâkir-i redîfe tertîb ü tahrîr olundu. İşbu 'asâkir-i redîfe her sancakda üçer dörder taburdan ibâret olmağla her eyâletin onar, on ikişer tabur redîfi hâsıl olub vülât-ı izâm bunların müşîri ve kumandanı idi. Ahâlînin sevk ü gayretlerini müstelzim olmak üzere 'asâkir-i mezkûrenin binbaşı ve kā'im-makām ve mîr-alaya kadar zâbitânı memleketlerinin a'yân ve vücûh-zâdelerinden tertîb olunub 'asâkir-i mansûrenin rub' ma'âşları verilür. Ve haftada iki gün elbise-i 'askeriyyeyi lâbis olarak ta'lîm ederler ve sâ'ir günlerde işleriyle meşgûl olurlar idi.

Sultân Mahmûd Hân hazretleri bidâyet-i nizâmda enderûn ağalarından bir tabur tertîb edüb ta'lîm etdirir ve ba'zen bi'z-zât kendüsü kumanda eyler idi. Ser-'asker Hüsrev Paşa'nın öteden beru dâ'iresinde yetmiş seksen köle eksik olmayub bunları okudur ve yazdırır ve ba'zılarını Avrupa'ya gönderüb tahsîl-i fünûn etdirir

idi. Nev-be-nev küşâd olunan 'asâkir-i hâssa ve mansûre taburlarına bunlardan zâbitân intihâb kılınmakda ise de fünûn-ı harbiyyeyi ta'lîm ü ta'allüm etdirmek üss-i esâs-ı nizâm olduğu tebeyyün etmekle elli bir senesi (1838) Mekteb-i Harbiyye inşâ ve hoca ve şâgirdânı tertîb ü tanzîm olunarak mukteziyât-ı 'askeriyye icrâ kılındı. Ya'ni

110

redîfler 'asâkir-i mansûreye kalb ve zâbitânı memleketlerine ircâ' kılınub beş sene hıdmet-i 'askeriyyede bulundukdan sonra redîfe çıkmak nizâmâtı ve teferru'âtı i'lân ve hâssa ve Der-sa'âdet ve Rumili ve Anadolu ve 'Arabistan orduları nâmıyla beş ordu teşkîl olunub her birisinin süvârî ve piyâde ve topcu olarak otuz bin kişiden müretteb olması tasvîb kılındı. Çünki bidâyet-i nizâmdan berü 'asâkir-i hâssa ve mansûreye alınan neferâtın hıdmetleri müddeti gayrı mu'ayyen olduğundan halk 'askere giden evlâdlarına fevt olmuş nazarıyla bakarlar ve bu cihetle 'askerlikden kemâl-i mertebe nefret gösterirler idi.

Vaktiyle saltanat-ı seniyyenin sunûf-ı 'askeriyyesinden bir şu'be olan timârlı süvârîsi yüz binden mütecâviz muntazam ve mükemmel ve umûr-ı harbiyyede ve fenn-i fürûsetde[100] mâhir eyâlât 'askeri iken fusûl-ı sâbıkada beyân olunduğu üzere derece derece nizâm ve intizâmları muhtell olduğundan vakten-be-vaktin ıslâh-ı ahvâllerine i'tinâ olunmuş ve 'asr-ı Abdu'l-hamîd Hân-ı Evvel'de tevcîhâtlarınm icrâsı ve bir tarafa me'mûriyyetleri vukû'unda sûret-i hareketleri hakkında nizâmât-ı cedîde vaz' olunmuşidi. İki yüz beş (1791) senesinde Anadolu eyâletinin bi'l-cümle sipâhîsi İsmâ'il Kal'ası muhâfazasına me'mûr oldukları hâlde Rusyalu harben kal'a-yı merkûmeye müstevlî ve pek çok telefât vâkı' olduğundan şühedânın keyfiyyât ve mikdârı tebeyyün edinceye kadar *mahlûl* denilen timârâtın tevcîh olunmaması husûsuna irâde-i seniyye müte'allık buyrulmuş iken ba'de'l-musâlaha ashâb-ı timârın ekserîsi hayatda ve beldelerinde istirâhatde olduğu nümâyân ve sefere gelmeyüb birer sûretle alaybeylerini ve sâ'ir zâbitlerini ırzâ ve iskât eyledikleri 'ayân olmağın hem erbâb-ı ticâreti bir nev' te'dîb ve hem de Nizâm-ı Cedîd içün vâridât bulmak maksadıyla timârât-ı mahlûle cebelülerine ya'ni mülâzimlerine tevcîh olunmayub cümlesi mukāta'aya tahvîl ve mîriyye zabt olunmak cârî idüğü fusûl-ı sâbıkada ityân olunmuşdur. Binâ'en aleyh ze'âmet ve timârların mikdârı tenezzül etmiş ise de yine yirmi otuz bin sipâhî mevcûd olduğundan bunların 'asâkir-i muntazama hey'etine konulması tasmîm ve alaylar tertîbiyle ümerâ-yı 'asâkir-i muvazzafadan ve kendülerinden zâbitler nasb olunarak ta'lîm ü tanzîmlerine i'tinâ kılındı. Yedi-sekiz sene böylece mürûr eyledikden sonra altmış tarîhinde (1844) 'asâkir-i zabtiyye vezâ'ifini ifâ eylemeleri içün hükûmet idârelerine celb olundular. Sadr-ı esbak Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa

merhûmdan istimâ' kılındığına göre: *Zikr olunan sipâhîlere senevî iki yüz bin kiseye karîb timârât bedelâtı i'tâ kılınmakda olduğu hâlde lâyıkıyla istifâde olunamadığı ve bu kadar para ile mükemmel ve muntazam yirmi beş bin süvârî idâre*

111

olunabileceği tezekkür ve mütâla'a kılındığından altmış üç (1847) senesi kâffe-i erbâb-ı timâr bâ-kayd-ı hayât nısf-ı bedel-i timâr ile tekā'üd edildiler.

Vâkı'an vüzerâ ve ümerânın sû-i isti'mâlâtıyla ekser ze'âmet ve timârlar nâ-ehl ve zu'afâ ellerine geçüb 'âdetâ me'kel hükmüne girmiş olduğundan bunun ıslâhı lâzimeden idi. Lâkin külliyen ilgâ olmakdan ise taht-ı nizâm ve intizâma alınması daha hayırlu olacağı şimdiki hâlde müttefikun aleyhdir. Çünki lisân-ı kānûnda *sâhib-i arz* denilen sipâhîler timârları dâhilinde bulunan kurânın cedd-be-cedd[101] zâbit ve hâmîsi olduğundan ahâlî nazarında kadr ü haysiyyetleri ve kuvve-i asabiyyeleri var idi. Ve zirâ'at ü harâsetden hâli kalmaması menfe'atleri iktizâsından idüğünden ahâlîye iktizâsına göre çift ve tohm idâne ederler ve su basmak ve bataklık hâsıl olmak gibi mâni'-i zirâ'at hâlât vukû'unda ahâlîyi cem' edüb 'alâ kadri'l-istitâ'a def'-i mazarrat eylerler idi. Bir de bunların levâzımâtlarından bulunan en birincisi at olduğundan dâ'imâ hayvan yetiştirmeğe i'tinâ edegelmeleriyle memâlik-i mahrûsede istenildiği kadar hayvan bulunur idi ki bu mâdde-i mühimme timârluların ilgâsından yirmi yirmi beş sene sonraları 'asâkir-i nizâmiyye içün memâlik-i Devlet-i 'Aliyye'de hayvan bulunamayarak memâlik-i ecânibe mürâca'at olunmak mecbûriyyetiyle sâbit olmuş ve eslâfın bu misüllü te'sîsâtda olan dekāyık ve mütala'âtı bununla dahi tahakkuk eylemişdir.

Bâlâda tastîr olunduğu üzere Topcu ve Humbaracı ve Lağımcı Ocakları elli altmış seneden berü fi'l-cümle nizâm ve intizâm tahtına vaz' olunmuş ve Vak'a-i Hayriyye'de hıdmet-i devletde bulunmuş olduklarından bunların ilgâsı tarafına gidilmeyüb ıslâh-ı ahvâl ve tevsîk-i nizâmâtlarına mübâşeret ve çorbacı ve usta ve sâ'ir yeniçerilere mensûb nâmlarla müsemmâ olan zâbitlerine 'asâkir-i muntazamaya tatbîkan yüzbaşı ve binbaşı denilüb taburlar ve alaylar tertîb kılındı ve cümlesi birleşdirülüb *Tophâne Müşîrliği* ihdâs olundu. Cülûs-ı Abdülmecid Hânî'den sonra Harbiyye Nezâreti ki ol 'asrın ıstılâhınca i'mâlât-ı levâzım-ı harbiyye ile mükellef idi. Bu me'mûriyyet ve baruthâneler nezâreti kâmilen Tophâne Müşîrliği'ne ilâve ve ilhâk kılınmışdır.

Tersâne-i 'āmirenin *gediklü* ta'bîr olunur *topcu* ve *armadör* neferâtı içün Cezayirli Hasan Paşa merhûm, kışla inşâ etdürüb 'ale'd-devâm tersânede tavtîn

[100] fenn-i fürûset: ata binmek fenninde.

[101] cedd-be-cedd : büyük babadan, büyük babaya intikâl sûretiyle.

eylemiş ve Nizâm-ı Cedîd'e şürû' olunduğu vakit bi'l-cümle kapudân ve gemi hocalarının ve topcu zâbitânının vazîfeleri tezyîd ve tanzîm kılınmağla berâber gemilere matbahlar inşâsıyla 'asâkir-i bahriyyeye çorba ve pilav verilmeğe başlamış ise de yine her sene Rûz-ı Hızır'da sâhil olan yerlerden bayrak 'askeri ta'bîr olunan

112

gönüllü 'askerleri gelüb gemilere bi't-taksîm sefer-i deryâ îfâ olundukdan sonra Rûz-ı Kasım'da memleketlerine giderler ve bunlara kuru ta'yîn verilegeldiğinden gemilerin içinde bakkal ve manav dükkânları açub sefîneler içini çarşu ve pazara döndürürler idi.

Armadör neferâtının ekserîsi Rum tâ'ifesinden iken Rum ihtilâlinde bunlardan selb-i emniyyet olunduğundan tard olundular ise de fenn-i deryâda kesb-i mehâret etmiş olmalarıyla usâtın haylice işlerine yaradıkları ol 'asrda yetişmiş olan kapudânlardan istimâ' olunur idi. Vak'a-i Hayriyye'den sonra artık bayrak 'askeri ibtâl ve 'asâkir-i muntazama-i bahriyye tertîb olunub Rumlardan yine neferât alınmağa başlanmış ise de cebhâneci gibi mühim işlerde ve onbaşı ve çavuşdan büyük zâbitlikde istihdâm olunmazlar idi. Altmış dört tarîhinde (1848) yine terk olundu. Sultân Mahmûd Hân hazretleri 'asâkir-i muntazamanın ilerlümesini bi'z-zât ikdâm buyurdukları misüllü tersânenin dahi ıslâhına ihtimâm buyurmalarıyla Avrupa'dan hocalar ve mi'mâr ve mühendisler celb etdirüb Mekteb-i Bahriyye'yi teşkîl ve fünûn-ı bahriyyeyi ta'lîm etdirdiklerinden mâ'adâ talebenin müsta'idleri Londra'ya i'zâm ve İngiliz gemilerinde seyr ü seyâhât etdirilerek ilmen ve amelen fenn-i deryâda mâhir zâbit ve kapudânlar yetişdirilmeğe i'tinâ ü gayret kılındı.

Süfün-i cesîmenin ta'mîri içün 'asr-ı Selîm Hân'da bir havuz yapıldığı misüllü Sultân Mahmûd ve Sultân Abdülmecid zamân-ı saltanatlarında dahi bir çok inşâ ve terakkiyât ve fenn-i bahrîye tatbîkan fabrika ve destgâhlar ve mahzenler binâ olunub Tersâne-i 'āmirenin günden güne ikmâl-i nevâkısına himmet kılındı ve Sultân Abdu'l-azîz Hân hazretlerinin ikdâm-ı müceddidâneleriyle Avrupa'da ve tersânede on beş kadar büyük ve küçük zırhlı süfün-i harbiyye yaptırıldı. Zabt ü rabt-ı memâlik ve muhâfaza-i turuk ve mesâlik-i vülât içün mütesellimîn ve voyvodalar kendi bedenlerinden *deli* ve *tüfenkçi* ve *sekbân* nâmlarıyla 'asâkir-i mütenevvi'a istihdâm ederler idi. Tanzimâtdan sonra her vilâyetin iktizâsına göre zabtiye neferâtı ve emvâl-i emîriyyenin istîfâsı içün tahsîldârlar ta'yîn ve sonraları 'asâkir-i muntazamaya tatbîkan alaylar ve taburlar ve zâbitân tertîb olunub el-hâletü hâzihi istikmâl-i nizâmât ve inzibât-ı idârelerine çalışılmakdadır ki bu günkü günde ya'ni üç yüz bir sene-i Hicriyye'sinde (1884) mikdâr-ı zâbitân ve neferât elli bini mütecâviz ve mesârifât-ı vâkı'aları iki milyon liraya karîbdir.

Ahvâl-i Mâliyye

Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis hazretleri mebâliğ-i külliye iddihâr etmiş iken seksen iki (1865) seferi uğurunda istihlâk olunub hattâ Halîl Hamîd Paşa bir Hind elçisiyle mukālemâtda sefer-i mezbûr

113

içün yalnız hazîne-i devletden iki yüz bin kise sarf olunduğunu söylemişdir. Ol 'asrda *yıldız altunu* dört-dört buçuk gurûş râddelerinde olmak hasebiyle sâlifü'z-zikr iki yüz bin kise şimdiki hesâba göre on iki milyon lira derecelerine bâliğ olur ve mezkûr sefer ise beş sene mümtedd olduğundan zâhir-i hâlde bu kadar masraf az bir şey görünür. Lâkin fasl-ı sâbık tekmilesinde beyân olunduğu üzere sefere me'mûr olan vülât ve mutasarrıfîn havza-i hükûmetleri içinde bulunan ahâlîye *seferiyye* nâmıyla vergi tevzî' ve tahsîl etdiklerinden mâ'adâ sayf ü şitâ tertibâtı olarak her bir memleketden tahrîr olunan cüyûş-ı İslâmiyye'nin levâzımât-ı seferiyyeleri ve altı aylık ulûfe kezâlik memleketleri ahâlîsine bi't-tevzî' istihsâl olunagelmekle ve ze'âmet ve timâr ashâbı dahi zâten dirlikleri hâsılâtıyla muvazzaf bulunmağla bunlar hazîne-i devletden verilen paranın hâricindedir. Kaynarca Musâlahası'ndan sonra saltanat-ı seniyyenin az vakit zarfında yine harbe mecbûr olacağı tahakkuk etmek hasebiyle donanmanın teksîrine ve Tuna sevâhilinde istihkâmât inşâsına ve zâhire iddihârına ikdâm olunmağla berâber üss-i esâs-ı levâzım olan para istihzârına dahi i'tinâ olunub Darbhâne-i 'āmirede otuz bin kise tehiyye edilmiş idi. İki yüz bir (1786) seferi zuhûrunda derhâl otuz bin kise kadar mebâliğ daha tedârük olundu ki Cezâyirli Hasan Paşa'nın Mısır'dan getürdüğü ve i'âne-i harbiyye olarak kendüsünün i'tâ eylediği yirmi bin kise ile Haleb civârında vâkı' mukāta'ât-ı emîriyyenin mâlikâne mukāta'âtına tahvîliyle tâliblerine satılmasından hâsıl olmuşdur.

Hesâb-ı sâlifü'z-zikr üzere bunların mecmû'u dahi dört milyon liraya karîb bir meblâğa bâliğ olur. 'Asr-ı Selîm Hânî'de Nizâm-ı Cedîd tanzîmine şürû' olundukda mesârifine karşuluk tedârükü lâzım gelmekle kadîm Şıkk-ı sânî defterdârlığı Nizâm-ı Cedîd Defterdârlığı'na tahvîl ve müstakil hazîne teşkîl olunub pamuk ve enfiye ve afyon gibi şeyler *yed-i vâhid* usûlü üzere taht-ı inhisâra alınarak ve *zecriyye resmi* ez-ser-i nev tanzîm kılınarak bunların hâsılâtı Nizâm-ı Cedîd Hazînesi'ne îrâd kayd olundukdan başka mahlûl olan cesîm mâlikâne mukāta'ât ve timâr ve ze'âmetler dahi hazîne-i merkûme tarafından zabt ve sâ'ir sûretlerle vâridât bulundukca zamm ü ilâve kılınur idi. Hattâ Sultân Selîm merhûmun Hazîne-i Evrâk'da manzûr-ı fakîr olan bir kıt'a hatt-ı hümâyûnları müfâdı: *Vâlîdem merhûmenin hâsslarını Nizâm-ı Cedîd Hazînesi'ne vermeği tasavvur eyledim ise de vâiîde hâssları idüğünden vaktiyle ihrâc kılınur mutâla'âsına mebnî tersânede inşâ olunmakda olan havuz mesârifine karşuluk*

tahsîs eyledim, hükmünü mutazammındır ki Nizâm-ı Cedîd Hazînesi'nin tevsî'ine ne derecelerde ikdâm kılındığı bundan ma'lûm olur.

114

Ba'zı tevârihin rivâyetine göre Nizâm-ı Cedîd Hazînesi vâridâtı yetmiş bin kiseye resîde olmuşiken vak'a-i ma'lûmede hazîne-i mezkûre ilgâ ve vâridâtın ba'zıları dahi ibtâl ü ifnâ olunub kusûru İç Hazîne şu'besi olan Darbhâne-i 'Āmire Hazînesi'ne nakl olundu. Çünki merreten ba'de uhrâ[102] zikr ve tafsîl olunduğu üzere devletin *Mîrî Hazîne*si ve *İç Hazîne* nâmıyla iki hazînesi olub mesârifât-ı dâ'ime hükmünde olan ulûfe-i 'askeriyye ile ba'zı mesârifât-ı müteferrika Mîrî Hazînesi'nden rü'yet ü tesviye ve fazla vâridât *İç Hazîne* ta'bîr olunan Enderûn-ı Hümâyûn Hazînesi'ne vaz' olunagelmekle sefer zuhûrunda veyâhud mühim bir masraf-ı küllî vukû'unda oradan ihrâc ve i'tâ kılınur idi.

Yine Rusya seferi hitâmından sonra bin iki yüz yirmi dokuz senesinden (1814) otuz altı senesine (1820-21) kadar vâridât-ı merkûmeden haylice mebâliğ terâküm etmiş olduğu hâlde Rum ihtilâlinde sarf ü istihlâk olunmuşdur. Kırk bir tarîhinde (1826) 'asâkir-i muntazama tanzîm olunmağla yine karşılık tedârüki içün gerek İstanbul'da ve gerek taşrada vâkı' cesîmce şehirlerde rüsûm-ı ihtisâbiyye ihdâs olundu ki yevmiyye-i dekâkîn ve sâ'ireden ibâret olub bir nev' *patent resmi* dimek idi. Hattâ Şam'da hâdis olan fitne ve Selîm Paşa'nın itlâfı bunlardan neş'et etmişdir. Bir de Anadolu'da vâkı' on beş kadar sancak vülât ve mutasarrıfîne tevcîh olunmayub mütesellim ile idâre itdirilerek vülât ve mutasarrıfîne â'id olan menâfi', Mukāta'ât Hazînesi -ki *'Asâkir-i Nizâmiyye Hazînesi* demek idi- oraya îrâd kayd kılındı.

Nafiz Paşa merhûmdan istimâ' olunduğuna göre: *Tanzîmât-ı Hayriyye'ye kadar mu'ayyenât-ı mürettebeden başka saltanat-ı seniyyenin kâffe-i vâridâtı altı yüz bin kise râddelerinde olub bu kadar para ile Rusya ve Mısır seferleri idâre ve Rusya tazmînâtı olarak beş yüz bin kise kadar mebâliğ i'tâ kılınmış olduğu hâlde 'asâkir-i redîfeden mâ'adâ hâssa ve mansûre ve bahriyye ve topcu olmak üzere yüz bine karîb cüyûş-ı muvazzafanın ve yirmi kadar üç anbarlı ve kapak ve fırkateyn ve bir çok süfün-i sagîrenin ma'aşât ve mesârifâtı günü gününe tesviye olunur ve mesârifât-ı mu'tâdeden başka fazla olarak Moskov seferinde hasar-dîde olan mahaller ahâlîsine ikişer üçer bin kise idâne kılınur idi* ki tafsîlâtı eski *Takvîm-i Vekāyi'* nüshalarında mastûrdur. Bu dahi Sultân Mahmûd Hân hazretlerinin kâffe-i mesârif-i saltanat-ı seniyyeye bi'z-zât nezâret ve hüsn-i idâreye ihtimâmları semeresi idi. Hakân-ı müşârün ileyh hazretlerinin irtihâllerinde

[102] merreten ba'de uhrâ: birbiri ardınca birkaç def'a.

Topkapu Sarayı hümâyûnunda vâkı' *Şevkiyye Dâ'iresi*'nde seksen bin kiselik altun ve mâliyye ve mukāta'ât-ı evkāf ve zahîre

115

hazînelerinde dahi mebâliğ-i vefîre müdahhar ve mevcûd idüğü yine Nafiz Paşa merhûmdan istimâ' kılınmışdır. Tanzîmât-ı Hayriyye icrâsında vâridât-ı devlet def'aten bir misli râddesinde terakkî etmiş ise de anın mukābili olan mesârifât dahi yekûn-i mesârifâtı o nisbetde kabartdı. Ve tağyîr-i usûlden nâşî vâridât te'ahhur iderek hazînece müzâyaka hâsıl olduğundan yüz bin kiselik kā'ime-i nakdiyye ihrâc kılındı ki hazîne sûretleri misillü yazma ve Mâliyye Nâzırı bulunan Sâ'ib Paşa'nın mührüyle memhûr idi. Ertesi sene Safvetî Paşa merhûm bi'l-istiklâl mâliyye nâzırı nasb kılınmakla ve müşârün ileyh fenn-i idârede mâhir ve dirâyet ve liyâkatle muttasıf bir zât olmağla dört sene kadar mümtedd olan işbu birinci nezâretinde sâlifü'z-zikr kavâ'im-i nakdiyyeyi imhâ ve bidâyet-i tanzîmâtda tahsîs olunan ma'âşât-ı lâ-tuhsâyı tenkîh ü ilgâ ederek hazîneyi bir hüsn-i hâle koydu ki ma'âşât ve mesârifât günü gününe i'tâ olunub hattâ ba'zan aybaşından bir gün evvel 'askerin tevzî'-i ma'âşâtına mübâşeret kılınur idi. Ma'a-mâ-fîh vüzerânın yetmiş beş bin ve uzemâ-yı ricâlin yirmişer otuzar bin ve taşra defterdâr ve mutasarrıflarının onar, on beşer bin gurûş aylıkları var idi. Tasarrufât-ı meşrûha umûm aylıklardan yüzde şu kadar, bu kadar kesmek kā'ide-i gayrı sahîhasıyla olmayub lüzûmsuz me'mûrları ve ehemm olmayan mesârifâtı tenkîh ile hâsıl olmuş idi.

Devlet-i 'Aliyye'nin dâhilen ve hâricen aslâ duyûnu olmayub ba'zı tüccârdan mübâya'a olunan eşyânın esmânı i'tâ kılınmak üzere tüccâra teklîf olundukca mesârif-i nakliyyesinden ictinâben almakdan istinkâf ederler ve *ne vakit iktizâ eder ise ol zamân ahz ederiz* derler idi. Müşârün ileyh altmış bir senesinde (1845) ve Rıza Paşa'nın inhitât-ı ikbâlinde 'azl olunub yerine Nafiz Paşa mâliyye nâzırı oldu ve hazînede yüz doksan bin kise emvâl-i müdahhare buldu. Bundan sonra Reşid Paşa devri zuhûr edüb umûr-ı mülkiyye ve mâliyye ve hâriciyyede tagayyürât-ı külliye hâsıl olmuş olub ancak anların tafsilâtı ve netâyic-i tabî'iyyesi ahvâl-i âtîye vukû'âtına â'iddir.

Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis 'asrından Sultân Selîm merhûmun evâhir-i saltanatına kadar elli sene mikdârı müddetde bi't-tedrîc sîm meskûkâtın vezn (ü) ayârı tenkîs olunmağla altunun fî'âtı bir misli terakkî eyledi. Ya'ni yaldız altunu dört buçuk gurûş râddelerinde iken dokuz on gurûşa doğru fırladı. Sultân Mahmûd Hân hazretleri zamânında gerek altun ve gerek gümüş meskûkâtda tebeddülât-ı kesîre vâkı' olmağla ibtidâ-yı saltanatlarında yirmi beş gurûş fî'âtla kat' olunan *Mahmûdiyye altunu* ki bir buçuk dirhem ve yirmi iki ayârında idi. Evâhir-i saltanatlarında

116

yetmiş gurûşa çıktı. Çünki en sonra kat' olunan *Memdûhiyye altunu* yirmi ayârında ve yarım dirhem vezninde olduğu hâlde yirmi gurûş fî'âtla tedâvüle çıkarılmışdır. Sultân Selîm merhûm şehzâde iken ecdâd-ı izâmının sikkelerini cem' edüb ayârlarında olan tefâvütü nazar-ı te'essüfle görür ve kendüleri nâ'il-i saltanat oldukda ıslâhına azm ü cezm buyururlar imiş. Halbuki cülûs-ı hümâyûnları evân-ı sefere tesâdüf ve İsveç Devleti'ne i'âne-i harbiyye olarak verilmesi şart-ı ittifâk iktizâsından olan sekiz bin kisenin îfâsı kesb-i müşkilât etmekle bi'z-zarûre gümüş meskûkâtın ayârı tenkîs olundu. Ve bu tedbîr ile def'aten bir iki bin kise menfa'at görüldü. Sultân Mahmûd Hân hazretleri dahi ba'zı sebük-magzânın ilkā'âtıyla iç hazînede müdahhar bulunan nükûdu nev-be-nev ihdâs olunan meskûkâta tebdîl etdirerek gurûş hesâbıyla olan terakkiyâtı menfa'at-ı sahîha i'tikād ederler idi. Vakı'an bu sûret yeniçeri ulûfesi misüllü mu'ayyenâtı tenkîs demek ise de eşya fî'âtının otuz sene zarfında üç dört misline terakkîsini müstelzîm oldu. Evâ'il-i saltanat-ı Abdülmecid Hânî'de ya'ni altmış dört tarîhinde (1848) tashîh-i sikke olunub yüzlük altun ve yirmilik *Mecîdiyye* ve aksâmı kat' olundu. Şurası cây-ı dikkatdir ki sîm meskûkâtın en kem-ayârı olan metalin aksâmının beşliğinde doksan beş paralık kadar mâliyyet olduğu hâlde elli seneden mütecâviz altundan cüz'î fark ile tedâvül eyledi. Ya'ni yirmi bir 'aded beşliğe bir yüzlük altun tebdîl olunur idi. Bundan istidlâl olunduğuna göre bir milyon kiselik kadar nükûd-ı mahşûşa kat' olunmuş iken memâlik-i 'Osmâniyye'ye münteşir ve münkasım olmak ve devâ'ir-i emîriyyede kabûl olunmak ve tenâsübü mertebe-i ifrâta vâsıl olmamak hasebiyle mâliyyetinden bir misli ziyâde kesb-i i'tibâr etmişdir. Bu kaziyyeyi mu'ahharan kat' olunan ve derece-i ifrâta îsâl kılınan bakır meskûkâtın ihdâsı te'yîd eylemişdir ki tafsîlâtı ahvâl-i âtiyyeye â'id olmasıyla ol bâbda itnâb-ı makāl olunmadı. Fakat eşyânın tezâyüd-i fî'âtı yalnız tagayyür-i meskûkâtdan olmayub terakkî-i tabî'î dahi zâhir oldu. Çünki iki seneden berü meskûkât bir hâlde iken eşyâda bir misli daha ziyâde terakkî meşhûd oldu. Meselâ altmış tarîhiyle (1844) yetmiş tarîhi (1853) beyninde buğdayın ve her kilesi sekiz ve dokuz gurûşdan on beş gurûşa ve lahm yaz ve kış i'tibârıyla üç gurûşdan beş gurûşa doğru iken tarîh-i tahrîr olunan üç yüz senesi hilâlinde bir misli derecesinde terakkî etmişdir. Altmış sekiz ve dokuz tarîhlerinde (1851-52) şa'îrin kilesi ve hatabın çekisi altışar gurûşa mübâya'a olunduğu hâtır-nişân-ı nâmıkü'l-hurûfdur. Seksen beş ve altı tarîhlerinde (1868-69) ba'zı mecâlisde vâridât-ı 'öşriyye bir misli tezâyüd eyledi. *Bu dahi ihrâcât gümrüğünün ilgâsıyla zirâ'atin*

117

tekessüründen münba'isdir denilüb ba'zıları dahi bunu redd ile *fî'ât-ı zehâ'irin bir misli artmasını vâridât-ı 'öşriyyenin dahi o nisbetde tezâyüdünü müstelzim oldu*

deyu mukābele eylemişdir ki birincisi hesâb-ı tahmîni, ikincisi hesâb-ı basîtdir. Devletin ahvâl-i mâliyyesi bu merkezde olub erkân-ı saltanatın dahi servet ü sâmânlarını ve dârât ü ihtişâm ve uluvv-cenâblarmı îrâd ve nümûne tarzında ba'zı vâkı'ât-ı mevsûkalarını zikr ü ta'dâd eylemek nev'ummâ fâ'ideden hâlî olmamağla beyânına mübâşeret kılındı.

Erkân-ı devlet denilen sadr-ı a'zam ve Şeyhü'l-islâm ve kapudân paşa ve ecille-i südûr ve vezîr kethüdâsı ve defterdâr ve re'îs gibi uzemâ-yı devletin yalı ve konak ve dâ'ire sâhibi kethüdâ ve mühürdârları oldukdan başka otuz kırk dâne mülebbes ve müzeyyen iç ağaları ve bir ol kadar da çukadârları bulunur ve aşçı ve seyis ve kayıkcı ve saraydâr misillü hademe dahi dâhil-i hesâb edildikde bir-iki yüz kişiye bâliğ olur idi. Ve sâ'ir dârât ü ihtişâmları bu nisbetde olub hattâ İbrâhim Kethüdâ bir def'a atlarının bir mikdârmı ba'zı bendegânına i'tâ etdikden sonra: *Artık altmış atım kaldı. Ba'd-ez-în kimseye vermem* dediğini Asım Efendi merhûm tarîhinde hikâye eder. Halîl Hamîd Paşa'ya bir Hind elçisi 'arz-ı mu'âvenet zemîninde cânib-i saltanat-ı seniyyeye beş bin kise verebileceklerini îfâde eyledikde müşârün ileyh: *Ol kadar parayı ben ve hâzır-ı bi'l-meclis olan kapudân paşa pederimiz dahi verebilür* demişdir ki hesâb-ı 'asra göre iki yüz elli bin altun kadar eder. Vak'a-i Selîm Hânî'de maktûl olan Vâlîde Kethüdâsı Yusuf Ağa ve İbrâhim Kethüdâ ve Gizli Sıtma Hacı İbrâhim Efendi'nin ekser eşyâ-yı nefîseleri Kā'im-mâkam Musa Paşa ve sâ'ir yağma-girânın dest-i gasblarında nâ-bedîd olmuş iken muhallefâtları otuz bin kiseyi tecâvüz etmişdir. Bunların atâyâ ve tasaddukātları hakkında işidilen hikâye dahi akıl kabûl edemeyecek derecelerde mübâlağalı ise de Ramazânlarda ve sâ'ir evkātda fukarâ mahallesi olan yerlere, mahsûs adamlar gönderüb mahalle bakkal ve etmekci ve kassâblarının zimmet defterleri rü'yet ve fukarâ deynlerini kâmilen i'tâ etdirmek 'âdât-ı câriyyelerinden olduğu ve mahbeslerde olan medyûnînin vakit vakit borclarını tesviye edegeldikleri mütevâtiren sâbitdir. Rivâyât-ı mevsûkadandır ki Topkapulu Salih Efendi, Şeyhü'l-islâm iken Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis hazretleri tebdîlen hânelerini teşrîf edüb esnâ-yı sohbetde: *Efendi her vakit gelmek isterim fakat konağınız pek uzak yerdedir* dedikde cevâbında: *Başka bir konak tedârük kābil ise de civârımızda bulunan ve manzûr-ı şâhâneniz olan şu evlerin hiç birisinde matbah bulunmayub sâye-i hümâyûnunuzda ta'âmları bendehânenizden*

118

gider ve bu cihetle mahrûmiyetlerden ihtirâzen tebdîl-i mesken edemiyorum demişdir.

Köse Kethüdâ nâmıyla meşhûr olan Mustafa Reşid Efendi'nin Çamlıca'da vâkı' köşkü -ki hâlen Sami Paşa merhûmun veresesindedir ve Köse Kethüdâ binâsıdır- bir mikdâr bahçeyi hâvî idüğünden ba'zı bendegânı ittisâlinde vâkı' bir

bağı mübâya'a etmek üzere teşvîk ve *üzümünden istifâde olunur* deyu tergîb eyledikde: *Üzüm ve sebze yetişdirmek zürrâ'-ı ahâlîye â'id bir şey olub anların menâfi'ine iştirâk, tabî'i bize yakışmaz. Münâsib ola, bağcılar üzüm getürmek ve biz para ile almakdır* demişdir. Ma'a hâzâ müşârün ileyh hisset ve idâreye[103] i'tinâ ile meşhûrlardandır.

Mehmed Ali Paşa'nın insilâb-ı şu'ûru hasebiyle oğlu İbrâhim Paşa Mısır vâlîsi olub ancak müte'âkiben vefâtı vukû'una mebnî altmış dört tarîhinde (1847) Abbas Paşa eyâlet-i Mısır ile kâm-revâ olmuş ammîsinin ve büyük babasının mesleklerini terk ile taraf-ı saltanat-ı seniyyeye ibrâz temahhuz etmiş idi. Li-ecli't-teşekkür İstanbul'a vürûdunda vükelâ ve me'mûrîne ve hattâ kalemlere kadar atiyyeler i'tâ eyledi. Maliyye Nâzırı bulunan Nafiz Paşa -ki bu dahi hisset ve idâre-i umûr-ı beytiyye ile ma'rûf servet ü gınâ ile meşhûrdur- hissesine isâbet eden beş yüz kiseyi tezkîr-i mâ-sebak[104] ile kabûlden istinkâf ve sadr-ı 'asr olan Reşid Paşa bu sûret mültezim olan mazâ-mâ-mâzâ[105] kaziyyesini ihlâl edeceği cihetle kabûlünü ibrâm ve ilhâh etmekle nihâyet müşârün ileyh parayı almağa mecbûr olduysa da yine kendüsü vaz'-ı yed etmeyüb ba'zı asdıkâ ve bendegânına taksîm eylediği meşhûdât-ı âcizânemdendir.

Fasl-ı sâbıkda zikr olunan münâvebe mansıbları -ki Mâliyye Hazînesi'ne nizâm verildikde cümlesi lağv olunmuşdur- ez-ân-cümle *başmuhâsebe* denilen kalem, Hazîne-i 'âmirenin üss-i esâsı olub devletin kâffe-i vâridât ve mesârifâtı ve nizâmât ve kavânîn-i mâliyyesi ve hattâ Enderûn-ı hümâyûn ve Hâss-ahûr hazînelerinde bulunan mücevherât ve her nev' eşyâ bu kalemde[106] mukayyed idi. Kalem-i mezkûr bir kisedârın ve altı sınıfa münkasim olarak altı hocanın taht-ı idâresinde olub her hoca Tophâne ve Tersâne ve Matbah ve Zahîre ve Haremeyn hazîneleri misillü şu'âbât-ı hazînenin hesâbâtına me'mûr olmağla 'ale'd-devâm vâridât ve mesârifâtlarını tedkîk ederler idi. Kangı hazîneden olur ise olsun ashâb-ı matlûba verilecek deyn sûretleri mutlakâ *başmuhâsebeden* i'tâ olunur ve zikr olunan şu'âbâtın ümenâ ve me'mûrları ve hazîne kethüdâsı ve mîrâhur ağa tebdîl olundukda hesâbı rü'yet ve kuyûduyla tatbîk kılınır idi.

119

İşte *başmuhâsebeci* denilen zât -ki ekseriyâ vezîr kethüdâsı ve defterdâr ve re'îs gibi uzemâ ma'zûl kaldıkca bu mansıbı ve defter emânetini ve nişâncılığı hâ'iz olurlar idi- bu kalemin hocası olub nâdiren hazîneye gelür ve ekseriyâ hânesinde mukîm olub kisedâr Efendi'nin gönderdiği evrâkı sahh ü temhîr eder idi.

---

[103] hisset ve idâre: cimrilik ve tutumluluk.

[104] tezkîr-i mâ-sebak: geçmişi hatırlatmak.

[105] mazâ-mâ-mâzâ: olan oldu, geçen geçti.

[106] Metinde " yoklamada " şeklinde yazılmıştır.

Mesâlih-i câriyyeden alınan harclardan kalemin şâgirdân ve ketebesine tevzî' husûsu icrâ olundukdan sonra başmuhâsebecilere senevî yüz yirmi bin gurûş mikdâr hâsılât kaldığı ba'zı ma'rûzât kuyûdundan istinbât olunmuşdur.

İşbu kalem, defterdâr bulunan zâtın ma'iyyetinde ise de hilâf-ı nizâm veyâhûd mugâyir-i menâfi'-i hazîne bir emri sâdır olsa bilâ tereddüd cevâb verilür idi. Çünki kalemin hâmîsi olan muhâsebeci, uzemâ-yı devletden ve belki defterdârdan haysiyetli zevâtdan olub defterdârlar bir vechile bu kalem üzerine icrâ-yı nüfûz edemezler idi. İşbu usûl pek hakîmâne bir şey ise de bi'l-iltizâm mı vaz' olunmuşdur, yoksa keyfe mâ ettefak[107] mı te'essüs etmişdir, burası mahall-i şübhedir.

Mevâdd-ı Hâriciyye

İşbu faslda beyân olunduğu üzere Prusya ve İsveç devletleriyle tecâvüzî ve tahâfüzî 'akd-ı ittifāk olunub bu evânda vâkı' olan iki yüz iki (1787) seferinde eğer Prusyalular harbe iştirâk etmemişler ise de cesîm bir ordu sevkiyle Nemçelüleri tehdîd ederek kable's-sefer mu'ayyen olan hudûd üzerine tecdîd-i mu'âhedeye muvaffak oldular. Fakat Rusya hakkında olan ta'ahhüdlerini Leh taksîmâtından hisse ahzı menfa'ati uğrunda terk ü fedâ etdiler. İsveçlüler, Devlet-i 'Aliyye ile berâber harbe kıyâm eylediler ise de ne çare ki birkaç def'a mağlûb olmalarıyla ikmâl-i ta'ahhüde kudret-yâb ve saltanat-ı seniyyenin 'akd-ı musâlahasına kadar pây-dâr olamayub bi'z-zarûre ba'zı fedâkârlık ihtiyârıyla Moskovlular ile tecdîd-i mu'âhede eylediler. Devlet-i 'Aliyye hasbe'l-mukāvele İsveçlülere senevî sekizer bin kise vermek ta'ahhüdü altında bulunduğundan haylice para vermiş ve bunun mukābilinde İsveç donanması Bahr-ı Baltık'da bulunan Rusya donanmasına galebe eylediği cihetle Rusya donanmasının Akdeniz'e gelememesi menfa'atine destres olmuşdur.

İki yüz yirmi bir (1806) tarîhinde Sultân Selîm Hân hazretleri Fransız'ların yağlı ballı sözlerine aldanub 'akd-ı ittifāk etmiş iken iki sene mürûr etmeksizin Fransızlar bağteten Mısır'a istîlâ eylemeleriyle saltanat-ı seniyye dahi İngiltere ve Rusyalular ile ittifāk ederek hıtta-i Mısriyye tahlîs

120

olundu. Çünki ol vakitlerde İngilizler Fransalıların düşman-ı dâ'imîsi ve Moskovlar dahi Fransızlar ile bozuşuk olduğundan menâfi' tekābül eyledi. Çend sene mürûrunda Fransa İmparatoru Bonaparta ikinci def'a olarak Sultân Selîm'i iğfâl ve 'akd-ı ittifākı ez-ser-i nev[108] istihsâl eylemesiyle bu keyfiyyet İngiltere donanmasının İstanbul'a vürûduna ve Rusyalu'nun i'lân-ı harb eylemesine ve bi'l-

[107] keyfe mâ ettefak: nasıl rast gelirse, hangisi olursa.

[108] ez-ser-i nev: yeni baştan.

âhire Sultân Selîm'in dûçâr-ı felâket olmasına sebeb olmuş iken Fransızlar, Tilsit nâm şehirde Moskovlular ile 'akd-ı musâlaha etdiklerinde Devlet-i 'Aliyye'yi bırakıverdiler ve daha garîbi memâlik-i 'Osmâniyye'nin taksîmi müzâkerâtına girişdiler. İşte Fransa ittifâkları dahi bu neticeyi hâsıl eyledi. Bundan sonra Rum ihtilâli zuhûrunda saltanat-ı seniyye bir müttefik bulmağa muvaffak olamayub bi'l-aks Fransa ve İngiltere ve Rusya devletleri Devlet-i 'Aliyye aleyhine 'akd-ı ittifâk etmeleriyle Mora Krallığı'nın hudûsunu müntec oldu. Mısırlılar Kütahya'ya kadar gelmeleri üzerine Sultân Mahmûd Hân hazretleri Rusyalulara mürâca'ata mecbûr olmağla bir fırka 'asker ile bir filo donanma Beykoz'a gelmiş idi. Yukaruda ismi ve evsâfı mastûr olan Namık Paşa'nın tahkîkine göre: Mısır Vâlîsi Mehmed Ali Paşa, sâhib-i kuvvet ü kudret olan vülât-ı Devlet-i 'Aliyye'ye mektûblar gönderüb Sultân Mahmûd Hân hazretlerine bir takım azviyyât[109] bast ü beyânıyla Şehzâde Sultân Abdülmecid Hân hazretlerini iclâs ederek umûr-ı muhtele-i saltanat-ı seniyyeyi yoluna koymak ve ba'dehu bi'l-ittifâk Rusyalu üzerine hücûm ile ahz-ı intikâm eylemek da'va-yı ebleh-firîbânesiyle[110] ittifâka da'vet eylemiş ve vülât-ı sâdıka taraflarından bu mektûblar taraf-ı pâdişâhîye takdîm olunmuş olduğundan Sultân Mahmûd Hân hazretleri telâşa düşmüş ve hattâ Rusya İmparatoru Nikola dahi ma'âzâ Allâhu ta'âla böyle bir gâ'ile-i azîme zuhûru ihtimâlinden tevahhuş iderek 'arz-ı mu'âvenet eylemiş olduğundan Sultân Mahmûd Hân hazretleri dahi hüsn-i telakkî ederek mezkûr 'asker ve donanma ber vech-i muharrer Beykoz'a gelmişdir.

Ba'd-ez-în Sultân Mahmûd Hân hazretleri Rusya İmparatoru'yla müttefik hâlinde bulunub bunun 'illet-i gâ'iyyesi dahi Mısır mes'elesi olmağla ve bu ittifâk Avrupalıların vehmine el vermemekle bi'l-âhire İngiltere ve Avusturya ve Prusya ve Rusya devletleri saltanat-ı seniyye ile Mısırlu aleyhine bi'l-ittifâk netîce-i ma'lûme istihsâl kılındı. Bu faslın cârî olduğu zamânda Devlet-i 'Aliyye'nin ahvâl-i hâriciyyeye dâ'ir mu'âmelâtı bu esâslara müstenid olub teferru'âtı ise vukû'ât sırasında mastûr olmağla bu kadar icmâl kılındı.

121

İ'TİZĀR

Bi-lütfihi ta'âlâ işbu eser-i âcizânem burada hitâma resîde olmuş ise de min gayr-ı haddin ba'zı ihtârât-ı husûsiyyenin dahi tezyîliyle kusûr ve hatâiyyâtın hulûs-ı niyet-i fakîrâneme bina'en 'afvı ve belki tashîh ve tevsîki mutâla'aya rağbet buyuran ihvân-ı kirâmdan mercûdur.

---

[109] azviyyât: iftirâlar.

[110] da'va-yı ebleh-firîbâne: geri zekâlıların aldanacağı bir iddia.

Evvelâ vekāyi'-i sâbıkanın netîce-i münba'isesi i'tibârıyla bâdî-i nazarda tahsîn veya takbîh olunmak tabî'at-ı beşeriyye îcâbındandır. Ancak bu bâbda ta'mîk-i efkâr ya'ni kable'l-vukû' hükm-i hâl ü zamâna kıyâsen işi ne nazarla görmek îcâb edeceği emsâli delâletiyle veyâhud sâ'ir karâ'in ile tedkîk olunmak lâzımdır. Meselâ Yıldırım Bayezid Hân'ın Timur'la muhârebesi takbîh olunub o kadar şiddet göstermemeli idi denilür.

Yavuz Sultân Selîm'in Şâh İsmâ'il ile muhârebesi tahsîn ve *Koca Arslan şöyle hücûm etdi, böyle kırdı geçirdi* diye medh olunur. Şimdi bunlarda olan farkı ta'dâd edelim: Birincisi Timur memâlik-i 'Osmâniyye'ye girmiş ve Sivas'ı tahrîb ile Şehzâde Alaaddin'i itlâf eylemişidi. Şâh İsmâ'il ise gönderdiği nâmelerde: *Pederinizle baba oğul idik ne îcâb eyledi ki üzerime hücûm ediyorsunuz*, makālini tahrîr ider. İkincisi Timur memâlik-i Rum'u temellük etmesi kābil olamayub ba'de'l-galebe yıkılub gideceği tabî'i ve Şâh İsmâ'il ise memâlik-i 'Osmâniyye'ye mülâsık bulunduğundan eğer gâlib olsa Anadolu'nun ekser yerlerini temellük edebileceğine nazaran muhâtarası bi'n-nisbe daha kavî idi. Üçüncüsü Yıldırım Hân zamânma kadar râyât-ı 'Osmâniyye mağlubiyyet görmediğinden merâret-i inhizâm[111] henüz dimağ-ı devlete dokunmamış olub Sultân Selîm zamânında ise daha Timur Vak'ası unudulmamış olmağla andan ibret-bîn olmak îcâb eder idi. Bunları îrâd etmekden maksad Sultân Selîm'in harekâtını ta'rîz ma'nâsını mutazammın olmayub böyle şeylerde hükm ve 'asra göre hareket olunmak zarûrîdir. Ama ba'zısı mûcib-i menfa'at ve ba'zısı müstelzim-i mazarrat olur derler. Bu dahi o kabildendir. Yoksa kâffe-i mehâzirden sâlim iş beklemek mahz-ı mazarratdır. Binâ'en aleyh yalnız netîceye hasr-ı nazar eylemek doğru olmaz. Sâniyen serdâr ve kapudân paşaların ekseriyâ umûr-ı hayriyye ve fünûn-ı bahriyyeye vâkıf adamlardan olmaması mu'terizdir. Halbuki serdâr-ı ekrem olanlara kâffe-i mehamm-ı devlet mufavvaz olduğundan iki sıfatı hâ'iz olmak muktezî olub birincisi ashâb-ı re'y ü tedbîrdir ve ikincisi fünûn-ı harbiyyeye vâkıf zevâtdan olmakdır. Lâkin her vakitde bu iki sıfatı câmi' adam bulmak kolay

122

olmadığından birinci sınıfın erbâbı tercîh olunagelmişdir. Çünki sâhib-i 'akl ü dirâyet olan serdârlar hem umûr-ı mühimme-i devleti idâre eder ve hem de erbâb-ı harb olan vüzerâ ve ümerâ ve guzât-ı İslâm ile bi'l-istişâre ârâ-yı mütenevvi'anın ma'kûl vesâ'ibini fark ü temyîz ederek o yola gider ve müstefîd olur. Nitekim Köprülüoğlu Fâzıl Ahmed Paşa rütbeten ve fi'len müderris iken yirmi altı yaşında vezîr ve iki sene mürûrunda sadr-ı a'zam ve serdâr-ı ekrem olub on altı sene müddet-i sadâretinde fütûhat-ı mütevâliyeye mazhar olmuşdur. Kezâlik Baltacı Mehmed Paşa mûsikî-şinâsândan *Güzelce Mü'ezzin* nâmıyla meşhûr bir baltacı

iken bir iki sene zarfında vezîr ve müte'âkıben sadr-ı a'zam ve serdâr-ı ekrem olub fütûhat-ı azîme-i ma'lûmeye nâ'il ve Şehîd Ali Paşa dahi silâhdârlıkdan vezâretle çıkub nişâncı ve kā'im-makām oldukdan sonra iki üç sene mürûrunda sadr-ı a'zam ve serdâr-ı ekrem olub bir aya varmaksızın kâmilen Mora kılâ'ını fethe muvaffak olmuşdur. Ahd-ı Mehmed Hân-ı Râbi'de ve Saltanat-ı Ahmed Hân-ı Sânî'de Kapudân paşa olanlardan Murad Paşa yeniçeri ağalığından ve Kaplan Mustafa Paşa mîrâhurlukdan ve Amucazâde Hüseyin Paşa mülkiyyeden yetişmiş zâtlar iken ma'iyyetlerinde bulunan ashâb-ı fünûn-ı bahriyyeyi hüsn-i istihdâma kādir ve tehdîdlerini îkā'a muktedir zevâtdan olmalarıyla fütûhat-ı fâhire-i bahriyyeye muvaffak olmuşlardır. 'Asrımızda dahi bunun misâli vardır ki mâliyye nâzırı olacak zâtın mutlakâ fenn-i hisâbda mâhir olması iltizâm olunmayub idârede sâhibliyâkāt olması aranılur. Zirâ en dakîk hisâbâtı ikinci ve üçüncü derecede bulunan me'mûrîn yapabilirler.

Sâlisen halk beyninde ba'zı mübâlağât ve ba'zen dahi hiç asılsız bir takım hikâyât te'essüs etmişdir ki şüpheden vâreste ve vukû'ât-ı muhakkaka gibi telakkî olunur. Meselâ *sadr-ı a'zamlar 'azl olundukda mutlakâ Balıkhâne'ye götürülüb ekserîsi i'dâm ve ba'zısı nefy olunur imiş.* Halbuki Sultân Mahmûd Hân hazretlerinin on altı sadr-ı a'zamlarından yalnız Benderli Ali Paşa Kıbrıs'da ve Sultân Selîm'in dokuz nefer sadr-ı a'zamlarından yalnız Ruscuklu Şerîf Hüseyin Paşa ordu-yı hümâyûnda ve Sultân Abdu'l-hamîd Hân-ı Evvel'in on nefer sadr-ı a'zamlarından Halîl Hamîd Paşa Bozcaada'da ve Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis'in kezâlik dokuz nefer sadr-ı a'zamlarından Mustafa Mahir Paşa Midillü'de ve Yağlıkcı Emin Paşa Edirne'de katl olunmuşdur ki kırk dört zâtın içinden beşi maktûldür. Daha yukarılara nazar olundukca ba'zı zamânlarda bir derece tekessür ve ba'zı evkātda bir derece tenezzül etdiği görülür. Hele bidâyet-i Devlet-i 'Aliyye'den Fâtih zamânına gelince yüz elli seneyi mütecâviz müddetde sadr-ı a'zam katli vâkı' olmamışdır ve kapu arasında ve Sarây-ı hümâyûnun sâ'ir mevâkı'inde bâlâda mastûr

123

olan maktûlînden evvel ba'zı sadr-ı a'zamlar i'dâm olunmuş ise de hiç bir vakitde Balıkhâne'de bir dâne olsun katl vâkı' olmamışiken bu şöhret-i kâzibe ol kadar te'essüs etmişdir ki her kime söylense bedîhiyyâtı inkâra haml eder ve kangısı katl olunmuş denilse birisini ta'yîn edemez. Sadr-ı a'zamların hîn-i 'azllerinde Balıkhâne'ye indirilmeleri ekseriyâ Akdeniz Adaları'na gönderilegeldikleri cihetle oradan gemiye bindirilüb i'zâm olunmak maksadına mebnî idi. Bu şâyi'aya kuvvet veren şey Rauf Paşa merhûmun hikâye-i meşhûresidir ki güyâ Rauf Paşa'nın sadâretden birinci 'azlinde Balıkhâne'ye indirilüb katli tasmîm ve levâzımâtı ihzâr

[111] merâret-i inhizâm: yenilginin acılığı.

olunmuşiken Sultân Mahmûd Hân hazretleri: *Rauf Paşa genç ve güzel adamdır, kallâvî dahi pek yaraşur* diye katlinden 'afvıyla nefy eylemiş idüğünden paşa-yı müşârün ileyhin sonraki sadâretlerinde gevşekliğinden bahs eden mahremlerine: *Şimdi gençlik ve güzellik kalmadı. Kallâvî dahi ibtâl olundu* cevâbıyla hikâye-i mastûreyi telmîh ü tezkîr edegelmesi kaziyyesidir. Halbuki Rauf Paşa'nın âsâyiş-i hâl ve ârâmiş-i bâlinden[112] başka mültezimi olmayub her sadâretinde asrının müteneffizânına teslîm-i zimâm-ı umûr etmek[113] 'âdeti olduğu 'asrını müdrik olanların ma'lûmlarıdır. Hattâ Tanzîmâtdan sonra dahi bi'd-defa'ât sadr-ı a'zam olmuş ve medâr-ı i'tizâr eylediği havf-ı i'dâm bi'l-külliye merfû' ve münderis bulunmuş olduğu hâlde Ser-'asker Rıza Paşa ve Mâliyye Nâzırı Safvetî Paşa'nın dest-i ikbâllerine teslîm-i rîş-i sefîd ile vaktini hoşca geçürmüşdür. Bir de felâket-i i'dâma uğrayanlar büyük büyük işlere teşebbüs edenlerdir. Meselâ Benderli Ali Paşa, Hâlet Efendi'nin izâle-i vücûdu içün yeniçerileri tahrîk eylemek ve Şerîf Hüseyin Paşa, İsmâilî Kal'ası'nın istîlâsına sebeb olmak ve Halîl Hamîd Paşa, ıslâh-ı ahvâl-i 'askeriyye gibi emr-i azîme mübâşeret etmek sebebleriyle katl olundukları misillü Yağlıkcızâde Emin Paşa, seksen iki seferinde (1865) serdâr-ı ekrem olub Hotin Muhârebesi'nde 'asâkir-i İslâm perîşân olmağla kaçub gelen yeniçerilerin: *Biz düşmanı Kızıl Elma'ya kadar sürecek idik lâkin Yağlıkcıoğlu bırakmadı* diyerek asl ü esâsdan ârî olan neşriyâtları lâf ü güzâfdan ve cümle-i müfteriyâtdan ibâret olacağı ma'lûm ise de bi'z-zarûre işi öyle anlamak ve tavâ'if-i 'askeriyyeyi te'lîf ve tasdîk eylemek vâhimesiyle i'dâm olunmuşdur. Hattâ şeyhü'l-islâmlıkdan ma'zûlen vefât eden Ömer Vahîd Efendi hafîdi Hüsâme'd-dîn Efendi ceddinden rivâyeten nakl eder idi ki: *Bidâyet-i seferde 'asker-i İslâm'ın perîşânlığından Sultân Mustafa Hân merhûm be-gâyet münfa'il ve bin doksan sekiz senesinde (1686) olduğu gibi 'asker beyninde ihtilâl zuhûr eder vehmiyle mütevehhim olub kemâl-i ıztırâb ve hayretinden nâşî 'ale'd-devâm tebdîl-i*

124

kıyâfetle geşt ü güzâr ve bi'z-zât tahkîk-i ahvâl edegeldiğinden bir gün Vefâ'da vâkı' Emine Sultân Sarayı'na gelüb karşısında konağı olan Rikâb Defterdârı Ömer Vahîd Efendi'yi celb ile ordunun hâli nasıl olacak ve hazînede para kalmadığı hâlde her gün para isterler deyu yanıb yakıldığı sırada Emin Paşa'nın dahi katline emr vermiş olduğunu ifâde eyledikde Ömer Vahîd Efendi 'afvını istirhâma kıyâm eylemesi üzerine Emin Paşa zâten bitmiş ve şu'ûru muhtell ve belki verilen emir şimdiye kadar icrâ kılınmışdır demesiyle Ömer Vahîd Efendi şedîdü'l-lisân bir zât olduğundan *Emin Paşa'yı üç-dört sene içinde mektûbculukdan re'îs ve mu'ahharan ma'a'l-vezâre nişâncı ve dâmâd ve*

[112] ârâmiş-i bâl: gönül rahatlığı, gönül huzûru.

müte'âkıben sadr-ı a'zam ve serdâr-ı ekrem nasb buyurmuş olduğunuzdan anın için dîvâne olmakdan başka bir şey kalmadı deyu cevâb vermişdir.

Mustafa Bâhir Paşa'ya gelince müşârün ileyh evâhir-i Mahmûd Hân-ı evvelde i'dâm olunan Dârü's-sa'âde Ağası Beşir Ağa'nın bergeşîdesi[114] iken katl etdirmeye tertîb-i mukaddemât-ı mekr ü firîb eylemesiyle umûmen Enderun halkının husûmetine mübtelâ olmuşidi. Sultân Mustafa-i Sâlis'in li-ebeveyn[115] birâderi olub 'asr-ı 'Osmân Hânî'de ve paşa-yı müşârün ileyhin ikinci sadâretinde mağdûren vefât eden Şehzâde Sultân Mehmed'in itlâfına mâni' olmak iktidârını hâ'iz olduğu hâlde takayyud etmemesi töhmeti azv olunarak ve *hânedân-ı 'Osmâniye hıyânet edenlerin bekâsı câ'iz değildir* denilerek i'dâm etdirilmişdir. Rauf Paşa ise böyle ağır işlere teşebbüs şöyle dursun hâtırına gelse birkaç gün uykusu kaçar ve gölgesinden ürker bir zât olmasına nazaran mücâzât-ı i'dâmdan vechen mine'l-vucûh[116] ârî idi. Bu tafsîlden maksad iltizâm-ı râhatdan hâsıl olan tekâsülleri setr içün böyle hikâyeler tasnî' olunub saltanat-ı seniyyenin yâr ü ağyâr nazarında bilâ-sebeb sadr-ı a'zam katl etmek ve *kallâvî yakışmak* gibi gâyet küçük bir sebeble 'afv eylemek misüllü harekât-ı kûdek-menîşâneden[117] olduğunu beyân ve hakâyık-ı ahvâli meydâna koyub bu kabîlden hikâyât-ı münteşire-i gayr-ı vâkı'a ve gayr-ı ma'kûleye vücûd verilmemek içün bir ihtâr-ı hâlisâne ve bî-garazânedir.

İfâde-i mahsûsada 'arz etdiğim üzere işbu eser-i müfîdin dördüncü cildini şu sûretle tab' ü neşr etmeğe ve binâ'en aleyh vasiyet-i vâkı'ayı yerine getirmeğe muvaffak olduğumdan dolayı Cenâb-ı Hakka hamd eylerim.

Yine o ifâde-i mahsûsada beyân olunduğu vechle eserin nüsah-ı münteşiresi kalmamış olan üç evvelki cildlerinin de sırasıyla yeniden tab'ı ve in şâ'e Allâhu'r-rahmân karîben mevkı'-i intişâra vaz'ı mukarrerdir.

Devlet-i 'Osmâniyye'de cereyân eden usûl ve vekâyi'a dâ'ir şimdiye değin meverrihîn-i sâlife tarafından yazılan tarîhler meyânında bir kıymet-i mahsûsayı hâ'iz bulunan *Netâyicü'l-vukû'ât*'ın mazbûtâtı bin iki yüz elli yedi (1841) senesine kadar olub o tarîhden işbu bin üç yüz yirmi yedi sene-i Hicriyye'si Rebî'ü'l-ahire'nin yedinci günündeki (28 Nisan 1909) cülûs-ı Hazret-i Mehmed Hân-ı Hâmis'e kadar mürûr eden yetmiş yıllık vukû'âtın dahi bu eser-i nâfi'a zeyl olmak

[113] teslîm-i zimâm-ı umûr etmek: işlerin yönetimini teslim etmek.

[114] bergeşîde: çekilmiş, sıyrılmış; tartılmış,

[115] li-ebeveyn: annne ve baba bir kardeş.

[116] vechen mine'l-vucûh: ne şekilde olursa olsun.

[117] kûdek-menîşâne: çocuk mizaçlı.

üzere tahrîri cümle-i tasavvurât-ı âcizânemdendir. Hattâ der-dest-i tab' olub nice hakāyıkı ve ma'lûmât-ı mühimme-i tarîhiyyeyi muhtevî bulunan *Sadullah Paşa Yâhûd Mezardan Nidâ* nâm eser-i nâçizânemin mukaddimesinde ifâde eylediğim gibi işbu zeyle Sultân Abdülmecid Hân'ın cülûsuna müsâdif olan bin iki yüz elli beş (1839) tarîhinden tâ bin iki yüz doksan beş (1878) tarîhine değin güzâr eden kırk senelik vekāyi'a mütedâ'ir pederim Said Efendi merhûmun kısmen tahrîr ve kısmen takrîr etmiş olduğu hâtırâtınm da ilâvesi musammemdir.

Mukaddimedeki İfâde-i Mahsûsa'nın son fıkrası ki işbu cild-i râbi'in bin yüz seksen sekiz (1774) senesinden bin iki yüz elli yedi (1841) senesine kadar cereyân eyleyen altmış dokuz yıllık ahvâlî ihtivâ etdiğine müte'allıkdır. O fıkranın başında altıncı bâbı teşkîl eden denilecek iken sehven (beşinci bâbı) deyu tertîb edilmiş olduğunun da tashîhen beyânına mübâderet kılınmışdır.

Mehmed Galib

KISA SÖZLÜK

A

a'dâ-yı devlet : devlet düşmanları.
a'kal : en akıllı.
a'lâm-ı 'Osmâniyye : 'Osmânlı bayrakları, râyât-ı 'Osmâniyye.
a'lâ-yı illiyyîne pervâz eylemek : Cennetin ve gökyüzünün en yüksek tabakasına uçmak, ölmek.
a'mâr-ı düvel : devletlerin ömürleri.
a'vân ü ensâr : yardımcılar, bütün maiyyeti.
a'zâr-ı vâhiyye : boş, anlamsız özürler.
âb ü türâbda setr olunarak : su ve toprağın altında gizlenmiş olarak.
abd-ı müşterâ : satın alınmış köle.
âb-rûy-ı cüyûş-ı 'Osmâniyye : 'Osmânlı 'askerlerinin yüz suyu.
âdât-ı asriyye : çağın âdetleri, töreleri.
'âdet-i müstemirresi üzere : her zaman yaptığı gibi.
adl ü dâd : adâlet.
'afv-ı peder-i 'ālî-güher : gevheri, mayası yüksek olan baba affı.
ahbâr-ı sârr : sürûr veren, sevinç veren haberler.
ahcâr : taşlar.
âhen-pûş : demir örtünmüş, zırhlı.
ahkâm-ı şerî'at-ı celîle-i Ahmediyye : yüce İslâm dininin hükümleri.
ahvâl-i ten-perverâne : rahatına düşkünlük.
ahz-ı sâra kıyâm : intikâm almaya kalkışmak.
akdâm-ı ikdâm : çalışıp çabalama, gayret ayakları.
'akd-i cem'iyyet-i hafiyye etmek : gizli toplantı yapmak.
akîb-i îd-ı fıtr : Kurban bayramından hemen sonra.
akkâm : çadır mehteri.
akmişe-i Frengî : Frenk kumaşları, Avrupa kumaşları.
akmişe-i mütenevvi'a : çeşitli kumaşlar.
akvâ-yı esbâb : sebeplerin en kuvvetlisi.
'alâ kadri'l-imkân : elden geldiğince, imkânlar elverdiği ölçüde.
'alâ kile't-takdîreyn : İki takdirden her birine göre, iki şıktan her birine göre.
'alâ rağmi'l-enf : gurur zıddına olarak.
'alâ rivâyetin : bir rivâyete göre.
'alâ ru'si'l-eşhâd : ilmiye sınıfından olan kişilerin şahitlikleri ile.
'alâ tarîki'l-muvâzene : ölçü yoluyla, kıyas yoluyla.
'ale'l-ittisâl : ara vermeksizin, birbiri ardına.
alef-i şîr-i şemşîr olmak : kılıç arslanının yemi olmak.
'alem-efrâz-ı emâret olmak : beylik bayrağını yükseltmek, emîrliğini ilan etmek.
'alem-efrâz-ı 'isyân olmak : isyan bayrağını kaldırmak.
'alem-efrâz-ı şekāvet : şakîlik bayrağını yükseltmek.
alîlü'l-vücûd : vücud bakımından sağlıklı olmayan.
Allâhu yensaru Dumanbay : Allâh Dumanbay'a yardım etsin.
Allâhu yensaru ibni 'Osmân : Allâh 'Osmânoğlu'na yardım etsin.
allâme-i zû-fünûn : bilgi ve hünerler sahibi büyük bilgin.
alûde-i hâb : uykulu.
âlü'l-âl : en üstün, yücelerin yücesi.
âmed ü şod : gidiş geliş, varıp gelme.
amel-mânde : iş göremez duruma düşmüş, güçsüz.
ânen-fe-ânen : devamlı, sürekli.

ân-ı gayr-ı münkasimede : çok kısa bir anda.
anka-i sikāt : sözüne inanılır saygın kimseler.
anûd : inatçı.
anveten : zorla, savaşarak.
ârâm : durmak, beklemek, tevakkuf.
ârâm-gîr-i günc-i sükûn : sakinlik köşesinde bekleyen.
ârâmiş-i bâl : gönül rahatlığı, gönül huzûru.
ârâ-yı kâsid : kabul edilmez fikirler ve düşünceler.
arîz ü amîk : genişliğine ve derinliğine.
arûs-ı gafleti der-agûş eylemek : gaflet gelinini kucağına almak, gaflet içinde bulunmak.
'arz-ı inkıyâd : bağlılığını sunmak.
'asâkir-i müntehabe : seçkin 'askerler.
asdıkâ : sâdık kimseler, yârân.
ashâb-ı hall ü 'akd : işleri idâre eden kişiler, yöneticiler.
ashâb-ı sûk : çarşı halkı.
âsiyâb-ı devlet : devlet değirmeni, devlet çarkı.
askām : hastalıklar.
'asker-i encüm-şümâr : sayısı yıldızlar kadar çok olan 'asker.
'asker-i Tatar : Kırım süvarileri.
Asya-yı Vustâ : Orta Asya.
aşâ'ir ü kabâ'il : aşiretler ve kabileler.
ateş-i udvân : düşmanlık, husûmet ateşi.
atf-ı inân etmek : dizginleri çevirmek, o tarafa gitmek.
atf-ı licâm etmek : dizginleri çevirmek, bir yöne gitmek.
atf-ı zimâm kılınmak : yönelmek, girişmek.
âvâze-i adl ü dâdı müştehir-i âfâk olmak : adaletinin sesi her tarafı kaplamak.
avâze-i kös-i 'avdet : geri dönüş kös'ünün sesi.
avenât : yardımcılar, adamlar.
avene-i havene : hâ'in yardımcılar.
âverde-i kabza-i devlet kılınmak : zabt edilmek, ele geçirilmek.
âverde-i zebân (ü) makāl etmek : söze ve dile getirmek.
âvizân kılınmak : asılmak.
ayş ü işret : yiyip içme, içki düşkünlüğü.
'âzim-i dâr-ı karâr olmak : ölmek, öbür dünyaya gitmek.
'âzim-i dâr-ı ukbâ olmak : öbür dünyaya göç etmek, ölmek.
'âzim-i mülk-i câvidânî olmak : ebedîlik ülkesine gönderilmek, öldürülmek.
azm-i 'adem-âbâd etmek : yokluk ülkesine gitmek, ölmek.
azv : çamur atma, iftira atma.
azv-ı töhmet : birine suç ve kabahat isnat etmek, iftirâ atmak.
azviyyât : iftirâlar.

B

ba'de'l-avde : geri döndükten sonra.
ba'de'l-îd : bayramdan sonra.
ba'd-ez-în : bunda sonra, bundan böyle.
bâ'is-i ekdâr ü âlâm : elemlere ve kederlere sebep olmak.
bâ'is-i intibâh olmak : uyanmaya, gözünün açılmasına sebep olmak.
ba's-ı 'asker : 'asker gönderme.
bagîz veya bâgiz : buğz eden, düşmanlık yapan.
bağteten : birdenbire, apansızın.

bahâne-cû : bahâne arayan.
bakiyyetü's-süyûf : kılıç artığı, savaştan canını kurtarmış.
bâlâdan ednâya : yukarıdan en aşağıya.
bâlâ-yı bâm : çatının tepesi.
bâligan mâ-belâğ : ziyadesiyle, ferah ferah, bol bol.
ban : Macaristan'da prens, bey.
batâ'et : yavaşlık, ağırlık; ağır davranma.
batş : zor ve şiddetle yakalayış, sertlikle tutuş.
batş-ı şedîd : şiddetli kuvvet sâhibi.
baty' : ağır hareketli, yavaş.
becâ : yerinde, uygun
bedeviyyü't-tab' : bedevî tabiatli, çöl, sahrâ insanı.
benâdir-i Hindiyye : Hindistan ticâret iskeleleri.
ber muktezâ-yı sinn-i şebâb : gençlik yaşının gereği olarak.
ber vech-i bâlâ : yukarıdaki şekil üzere, yukarıda açıklandığı gibi.
ber vech-i etemm : tam olarak, kusursuz şekilde.
ber-câ-yı istikrâr : istikrar üzere duran.
berdâr kılınmak : asılmak.
bergeşîde : çekilmiş, sıyrılmış; tartılmış.
berg-i hazan-dîde gibi lerzân : hazan yaprağı gibi titreyerek.
berren ve bahren : karadan ve denizden.
bess : dağıtma, saçma, neşr; izhâr.
bess-i şekvâ : şikâyetini açığa vurmak.
bezl-i vus' (ü) makderet eylemek : güç, kudret sarf etmek.
bezm-i rezm : savaş.
bi'l-ikdâr : takviye, kuvvetlendirme ile.
bi'l-istishâb darb-ı kös-i rıhlet eylemek : yanına alarak gitmek.
bi'l-külliye münâfî : tamamıyla aykırı.
bi't-tedrîc : azar azar, yavaş yavaş.
bilâd ü emsâr : beldeler, memleketler.
bilâ-şerm ü hayâ : utanmaksızın.
binâ'en 'alâ zâlik : bundan dolayı.
binâ-berîn : bundan dolayı, bu sebepten.
bûy-ı teb'îd iştimâm eylemek : uzaklaştırma kokusu almak.
büldân ve kurâ : beldeler ve köyler.
bünüvvet : oğulluk, evlatlık.
bürke veya birke : su birikintisi, havuz, gölcük.
büyût : beytler, evler.
büyût-ı Yehûd : Yahudi evleri.

C-Ç

câlis-i evrenk-i sultânî : padişahlık tahtına oturan.
câlis-i serîr-i 'Osmânî : 'Osmânlı tahtına oturan.
câmi'-i lâmi'ü'l-envâr : nurları parlayan câmi.
câmi'u'r-riyâseteyn : iki başkanlığın toplanması.
canavar : domuz anlamında kullanılmaktadır.
câ-nişîn-i taht-ı şâhî olmak : şahlık tahtına oturmak.
cây-gîr-i zamîr-i sultânî olmak : Padişahın gönlünde yer tutmak; aklından çıkmamak.
cebâbire : cebr edenler, zorbalar.
cebîn-fersâ : alın süren, yüz süren.

cedd-be-cedd : büyük babadan, büyük babaya intikāl sûretiyle.
cem'iyyet-i kalîle : sayıca az bir topluluk.
cemî' memâlîk : bütün köleler.
cibâl-i şâhikaya girîzân olmak : dağların zirvesinde gizlenmek.
cihâz-ı arûs : düğün çehizi.
civân-ı zûr-âver : güçlü delikanlı.
cûy-bâr-ı fesâd : fesat deresi.
cünban : kımıldanan, oynayan, oynatan.
cünûd-ı zafer-makrûn : zafere yakınlaşmış 'askerler.
cüyûş-ı vârideyi istîsâl etmek : gelen 'askerleri tamamen yok etmek.
çâr-nâ-çâr : çaresiz, ister istemez, zorunluluk.
çekdiri : bir gemi çeşidi.
çend 'aded : birkaç aded.
çend nefer eşhâs : birkaç kişi.
çend nefer şakî : birkaç haydut.
çendân : birkaç, o kadar.
çeng ü çegâne : saz ve söz.
çerâ-gâhda bulunan huyûl-ı pâdişâhî : otlakta bulunan padişah atları.
çorbacı : Yeniçeri subayı. Kelime daha sonra özellikle gayr-ı Müslim meyhâneciler için kullanılmıştır.

D-E

da'va-yı ebleh-firîbâne : geri zekâlıların aldanacağı bir iddia.
dâ'ire-i şuhûddan mün'adim olmak : yok edilmek, ölmek.
dâ'ire-i şuhûddan zâ'il olmak : ortadan kaldırılmak, öldürülmek.
dâd ü sited-i mel'ûne : lanetlenmiş alış veriş.
dâd-hâhâne : adalet isteyerek, şikâyetçi olarak.
dağ-ı ber-bâlâ-yı dağ olmak : yara üstüne yara olmak.
dâhil-i kabza-i iktidâr etmek : egemenliği altına almak.
dâhil-i kalem-rev-i 'Osmânî olmak : 'Osmânlı toprakları arasına katılmak.
dakā'ik-i ahvâlîne vâkıf : durumların inceliklerini bilir.
dâll : dalalet, sapıklık içinde olan, sapıtmış.
dâm-ı intikâm : intikam tuzağı.
dâm-ı itmâ' : tamahkârlık tuzağı.
dâne-i kavârî'-i ateş-feşân : ateş saçan kıyâmet gibi topların gülleleri.
dârât-ı fâhire : öğünülecek debdebe ve gösteriş.
dârâ-yı 'Acem : 'Acem şahı.
dâr-ı bevâr : cehennem, dârü'l-bevâr.
dârü'l-emâre : emirlik merkezi, başkent.
dârü'l-mülk : başşehir, başkent, pây-i taht.
dârü'l-mülk-i Rumili : Rumeli başkenti.
debboy : depo.
debbûs : topuz.
def'-i sâ'il : saldırıcıyı def' etmek, saldırıyı ortadan kaldırmak.
defâtir-i Hâkânî : Hakana mahsûs defterler, Mufassal ve İcmâl defterleri.
dehân-ı lâf ü güzâfları beste olmak : boş lakırdı eden ağızları kapanmak.
delâlet-i tığ-ı bî-dirîğ : esirgemesi olmayan kılıcın yol göstericiliği ile.

demdeme : kızma, öfkelenme, homurdanma.
dem-i fesâd : kötülük ve bozgunculuk kanı.
dendân-ı ümîd ü tama'larını şikest etmek : tamahkârlıklarının ve ümidlerinin dişini kırmak.
derk ü teyakkun etmek : kesin olarak bilmek, anlamak.
derûn-ı kasr : köşkün içerisi.
dest-i ta'addîyi dırâz eylemek : zulüm elini uzatmak, haksızlık yapmak.
dest-res olmak : ele geçirmek, erişmek.
devâbb : yük ve binecek hayvanları, dâbbeler.
Devlet-i Çerâkise : Çerkesler Devleti.
dihîm-i ecdâd : ataların tahtı.
dil-hâh-ı devlet : devletin gönül isteği; devletin isteği.
dil-hâh-ı sipâh : 'askerin gönüllerinin istediği şey.
dil-sîr : gözü gönlü tok.
dimâ'-i beşeriyye rîzân : insan kanının dökülmesi.
diyâr-ı 'ademe îsâl kılınmak : yokluk ülkesine gönderilmek, öldürülmek.
du'â-gû : duâ eden, duâcı.
dûdmân-ı yeniçeriyân : Yeniçeri Ocağı
dûr-endîş : ilerisini düşünen, tedbirli, akıllı.
dûş-ı bî-iktidâr : iktidarsız omuz.
dühât-ı 'asr : çağın dâhîleri, yüzyılın ileri zekâlıları.
dürr-i yetîm : tek inci, tek vâris.
dürüşt-gû : sert söyleyen.
düvel-i gayr-ı müte'âhide : andlaşma dışı devletler.
e'âdî-i devlet : devlet düşmanları.
eban an ceddin : babadan dededen, nesilden nesile.
Ebnâ-yı Sipâhiyânı bölüğü : sipahi oğulları bölüğü.
ebniye-i cesîme : büyük binâlar.
ebniye-i menî'a ü refî'a : yüksek ve büyük binalar.
Ebu'l-fütûhât ve'l-megâzî : gazâların ve fetihlerin babası, Fâtih.
edevât-ı kal'a-gîrî : kale zaptına yarayan top, mancınık gibi silâhlar.
ef'âl ü etvâr : hareketler ve tavırlar.
efâzıl-ı dehr : çağın en faziletlileri
efrâd-ı nâs : insanlardan biri.
eğerçi : her ne kadar.
ehemm-i mehâmm : önemli şeylerin en önemlileri.
ehl ü ıyâller : aileler.
ehl-i salîb : Haçlı ordusu.
elhâletü hâzihi : bugünkü günde, günümüzde.
el-ilmü inde'l-llâh : Kesin bilgi Allâh katındadır, en doğrusunu Allâh bilir, Allâhu a'lem.
elsine-i enâm : insanların dileri.
emâret : emîrlik, beylik.
emîr-i dilîr : cesur komutan.
emr-i azîm-i vahîmü'n-netîce : sonucu endişe verici olan büyük iş.
emr-i mürûr : geçiş işi.
emr-i vefât ihfâ olunmak : vefat işi gizlenmek.
emvâc-ı fiten : fitne dalgaları.
emvâl-i bî-şümâr : sayısız mallar, çok para.
emvâl-i ganâyim : ganimet malları.
emvâtı ihyâ : ölüleri diriltmek.
endek : az, kalîl.

enderûn ve bîrûn : saray içi, iç saray ve saray dışı, dış saray.
enf : burun, mecâzen kibr, gurur.
envâ' fiten ü şekāvet : türlü türlü fitneler ve haydutluklar.
envâ' mekārib : türlü türlü hileler.
erâmil ve eytâm : dul kadınlar ve yetimler.
erbâb-ı bagıyy ü tuğyânı makhûr etmek : isyân ve serkeşlik sahiplerini yok etmek.
erbâb-ı hüner ü sanâyi' : sanat ve hüner sahibi kişiler.
eryâl : riyâller
esâs : temel.
esb-i tehevvür : öfke atı.
esfâr-ı bahriyye : deniz seferleri, deniz savaşları.
esfâr-ı bahriyyeye eşer olmak : deniz seferlerine katılmak.
eslâf-ı izâm : eski büyük devlet görevlileri.
esliha-i nâriyye : ateşli silâhlar.
eşbeh : benzer, pek benzeyen.
eşbeh : kabadayı, levendâne edalı, gürbüz oğlan.
eşedd-i esbâb ü ilel : en şiddetli sebep ve sakatlık.
eşhâs-ı kesîre : birçok şahıslar.
eşiddâ : en şiddetliler, en belâlılar.
eşrâr : şerrli kimseler, kötü kimseler.
eşyâ-yı hasîse : değersiz eşya.
Etrâk : Türkler. Burada okuması yazması olmayan, cahil, köylü anlamındadır.
etvâr ü akvâl : tavırlar ve sözler.
evâ'il-i saltanat : padişahlığın ilk yılları.
evâ'ilinde inhitât-ı hafî olmak : ilk zamanlarında gizli gerileme, gizli çöküş olmak.
evâhirinde inhitât-ı celî ahkâmı : son zamanlarında açık gerileme ve çöküş hükümleri.
evân-ı tufûliyyet : çocukluk zamanı.
evânî-i zer ü sîm isti'mâl eylemek : altın ve gümüş kap kacak kullanmak.
evlâd ü iyâl : eşi ve çocukları, ev halkı.
evtâd-ı erbi'a : dört direk, dört ricâl-i devlet.
Eyyede Allâhu mülkehu ilâ âhiri'z-zamân : Allâh O'nun mülkünü sonsuza kadar kuvvetlendirsin.
ez ser-i nev : yeni baştan.
ez'âf-ı muzâ'af : kat kat, pek çok.
ez-ân cümle : o cümleden olarak.
ez-ser-i nev : yeni baştan.

F

fenn-i fürûset : ata binicilik, süvarilik fenni.
fermân-fermâ : hüküm süren, emir buyuran, emreden.
fersûde-i süm-i semend-i gâzîyân : gazilerin atlarının ayak tırnağı ile ezilmiş.
fersûde-i süm-i semend-i 'Osmâniyân : 'Osmânlı atlarının tırnaklarıyla çiğnenmiş.
ferzend-i ercmend : şerefli oğul.
feth-i dervâze-i adâvet etmek : düşmanlık kapısını feth etmek.
fetk ü retk-i umûr : işleri iyi idare etme.

fevka-mâ-yetasavver : tasavvur olunabilecek derecenin çok üstünde, pek ziyade.
fezâ-yı belde : şehrin ovası, şehrin dışı.
fıkra-i tavîlü'z-zeyl : açıklaması uzun konu.
fî zamânınâ : zamanımızda.
firîb : aldatma, iğfâl, hile.
firifte-i hasm-ı mekkâr olmak : hileci düşmana aldanmak.
firîfte-i mekr ü âl : hile ile aldatılmış.
firistâde : göndermek.
fiten-i mütetâbi'a : birbiri ardınca gelen fitneler.
fodula : imaret ekmeği, vakıf ekmeği.
furûset : ata binicilik.
fusûl-i âtiyyede : gelecek bölümlerde.
fücceten : birdenbire, ansızın.

G

galâ : yüksek fiyat.
ganâyim ve üserâ-yı lâ-yuhsâ : sayısız esirler ve ganimetler.
gâr : mağara.
gâret-ger-i vâridât-ı devlet : devlet gelirlerini yağmalayan.
garîk-i lücce-i şehâdet olmak : şehitliğin engin denizinde boğulmak.
gars-ı yemîn : kendi eliyle yetiştirmek.
gayr-ı muttasıl : bitişik olmayan.
gazanfer-i hâb-âlûd : uykuya dalmış arslan.
Geğbuze : Gebze.
gerden-dâde-i mütâva'at olmak : kendi isteğiyle boyun eğmek.
gerden-dâde-i rıbka-i esâret olmak : esirlik kemendine boyun eğmek.
gerden-dâde-i tığ-ı ser-tîz : ucu sivri kılıca boyun eğmiş.
germ-â-germ işti'âl olmak : hararetle, aşırı alevlenmek.
geşt ü güzâr : gezip tozma, gezme.
gezend-i düşmandan siyânet : düşmanın zararlarından korumak.
gılzet : galizlik, kabalık.
giriftâr-ı dâm-ı nifâk : bozgunculuk tuzağına yakalanmak.
giriftâr-ı şerr ü şûr etmek : karışıklığa düşürmek.
guluvv-ı âmm : halk ayaklanması, isyân.
gumûm : gamlar, üzüntüler.
gurk-ı bârân-dîde : yağmur görmüş kurt, ihtiyar kurt, tecrübeli.
güft ü gû : dedikodu, kîl ü kāl.
gülû-gîr : boğaz tutan, boğazda kalan, boğazdan güçlükle geçen.
güzârende-i eyyâm olmak : gün geçirmek.

H

hâ'iz-i makām-ı vekâlet-i kübrâ olmak : sadrazamlık makamına erişmek.
haber-i meserret-eser : belirtisi sevinç olan haber.
hadâyık-ı Sultâniyye : Sultana mahsûs bahçeler, hâss bahçeler.
hadeng-i mefsedet : kötülük, bozgunculuk oku.
hadîsât-ı nâgeh-zuhûr-ı kevniyye : birdenbire oluşan olaylar.
hâh (ü) nâ-hâh : ister istemez.
hâher-i pâdişâhî : padişahın kızkardeşi.

hâhiş-i emvâl-i ganîmet ü üserâ : esirler ve harp ganimet malları isteği.
hâlî ani'z-zirâ'a : ekilip biçilmeyen boş yerler.
hall : mahlûl kalma, boş kalması.
hall-i İlâhî zuhûrunda : eceliyle ölüm sonucu bir makam değişikliği ortaya çıktığında.
hânumân-sûz : ev- bark yakan, kül eden.
harekât-ı nâ-be-câ : yersiz, uygunsuz hareketler.
Haremeyn : Mekke ve Medine.
hâr-ı mugaylân-ı adû : düşmanın dikenli çalısının dikeni.
hâric-i saded : konu dışı.
hâris-i sadâkat-küster : sâdık koruyucu.
Hasan-ı Tavîl : Uzun Hasan, Akkoyunlu hükümdârı.
hâtime-i zîb-i defter-i hıdemât olmak : hizmet defterinin son süsü olmak.
hâtime-i zîb-i makāl olmak : sözü güzel bir şekilde sona erdirmek.
hatt-ı butlân : bâtıllık, çürüklük yazısı, ibtâl yazısı.
hatt-ı hümâyûn-ı kat'i'l-müfâd : anlamı kesin olan padişah yazısı.
havf-nâk : korkulu.
haybet : mahrum ve me'yûs olma, mahrumluk.
hayme-i bedeviyyeti kasr-ı hazeriyyete tebdîl : göçebelik çadırını barış köşküyle değiştirmek.
hayme-zen-i ikāmet : çadır kurup oturmak.
hayru'l-halef : hayırlı evlad
hazâ'in-i vefîre : birçok hazineler.
hedef-i sihâm-ı kazâ : kazâ oklarının hedefi olmak, haksız yere öldürülmek.
hedef-i sihâm-ı rûzgâr olmak : zaman oklarının hedefi olmak, öldürülmek.
hedef-i tığ-ı siyâset olmak : siyâset kılıcının hedefi olmak, i'dâm edilmek.
hedm : yıkmak, yerle bir etmek.
heybet-engîz-i düvel : devletlerde heybet, saygı yaratan.
heybet-i hücûm-ı cüyûş-ı 'Osmâniyye : 'Osmânlı 'askerlerinin hücûmunun heybeti.
hırâsân ve ilticâ-künân : korkarak ve ilticâ şeklinde.
hıses-i mu'ayyene : belirlenmiş hisseler.
hısn-ı hasîn : sağlam kale.
hıtâm-ı dünyâ : dünyanın yuları, dünyanın yönetimi.
hıyâm : haymeler, çadırlar.
hıyel-i müsenne'a : uydurma hîleler.
hil'at-ı celîle-i hilâfet : yüce halifelik kaftanı.
hil'at-ı emâret-i Saruhan'ı lâbis olmak : Saruhan beyliği kaftanını giymek.
hilâf-ı vetîre-i eslâf : eskilerin usüllerine aykırı olarak.
hîn-i iltikāda : kavuşma sırasında, buluşma sırasında.
hisset ve idâre : cimrilik ve tutumluluk.
hoş-âmed-gûyân : "hoş geldi" diyenler.
hulûl-i vakt-i şâm : akşam vaktinin gelmesi.
humekā : ahmaklar, sersemler.
hums-ı şer'î : İslâm hukukuna göre ganimetlerden devlete verilmesi gereken 1/5'lik pay, penç-yek= pençik.
hûn-rîz : kan saçan.
hurûb ü megâzî zîver-i sahâyif-i mufassalât-ı : mufassal tarihlerin sayfalarını süsleyen gaza ve harpler.

tevârîh
hurûb ü mukātelât : harpler ve kavgalar.
hurûc-ı 'ale's-sultân : Sultana karşı ayaklanma.
hükkām-ı şer'iyye : şer'î hâkimler, kadılar.
hükümdârân-ı millet-i İseviyye : Hristiyan milletlerin hükümdarları.

I-İ

ığrâk : suya gark olmak, boğulmak, batmak.
ıslâh-ı zâtü'l-beyn : iki tarafın arasını bulmak, barıştırmak, uzlaştırmak.
ıtnâb-ı makāl kılınmak : söz uzatılmak.
ıttılâ'-ı hakîkāt-i hâl : gerçek durumu anlamak.
ızlâl : dalâlete düşürme.
i'lâ-yı livâ-yı şekāvet : haydutluk bayrağını yükseltmek.
i'mâr-ı bilâd emrinde : beldelerin bayındır hale getirilmesi işinde.
i'tizâr : özür dilemek.
ibâ' : 'adem-i rızâ, imtinâ', istinkâf, ictinâb, kabûl etmemek, râzı olmamak.
İbn-i Karaman : Karamanoğulları.
ibrâm ü ilhâh : baskı yapmak, zorlamak.
ibrâz-ı vedûd-ı muhâlesat : karşılıklı dostlukta şefkat göstermek.
ibtidâ-yı zuhûr-ı kevkebe-i 'Osmâniyye : 'Osmânlı yıldızının doğmaya başlaması.
icrâ : akıtmak.
icrâ-yı siyâset : idam etmek.
iddihâr : biriktirmek, yığmak.
ifâte-i vakt : vakit öldürmek.
iğbirâr : tozlanma, gücenme.
iğmâz-ı 'ayn etmek : göz yummak, görmemezlikten gelmek.
iğnâ : ganimet almak.
iğtinâm : ganîmet olarak almak.
iğtişâş-ı umûr-ı devleti müstelzim olmak : devlet işlerinin karışıklığına yol açmak.
iğzâb : gazaplandırmak, öfkelendirmek.
ihnâk : boğdurmak.
ihtilâl-i azîm-i dehşet-endâz : dehşet saçan büyük ihtilal.
ihtiyâr-ı meşakkat-i sefere kâ'il : sefer zahmetlerini seçmeye razı etmek, savaşa gitmeye iknâ etmek.
ikdâr : kuvvet verme, muktedir etme, iktidâr kazandırma.
İki Memleket : Memleketeyn, Eflak ve Boğdan.
iklîm : ülke.
ilâ hazihi'l-ân : bu ana kadar.
ilâ kıyâmi's-sâ'a : kıyamet saatine kadar.
ilcâ : zorlama, zorunda bırakma.
ile'l-vefât mütene'im-i ni'met-i devlet olmak : ölünceye kadar devlet nimetleri ile rahat bir hayat sürmek.
ile'l-vefât : ölünceye kadar.
'illet-i istiskâ : vücudun bir yerinde veya karında su birikmesi sonucu oluşan hastalık.
'illet-i nikris : nikris hastalığı, yürümeyi engelleyen ağrılı bir mafsal hastalığı olup 'Osmânlı padişahlarının birçoğunda bu hastalık bulunmaktaydı.
iltivâ : sarılma; dalgalanma.
iltizâm-ı mâ-lâ-yelzem : yerine getirilmesi zorunlu olmayan, önemsiz.
iltizâm-ı mâ-lâ-yelzemini : gerekli olmayan mecburiyetini seçmek.

ihtiyâr

imrâr-ı eyyâm : gün geçirmek.

inhimâk : bir şeye fazla meyl ve heves etme.

intizâ' : çekip koparma, koparıp alma.

îrâd ü ityân : getirme, gelme; söyleme.

irdebb : Mısır'da kullanılan bir tahıl ölçü birimi olup XIX. Yüzyılda 182 litre idi.

irhâ-yı inân etmek : hayvanın dizginini salıvermek, alabildiğine koşmağa bırakmak.

irsâl-i lihye : sakal koyuverme.

irsâl-i nükabâ : nakîblerini göndermek, dâ'îlerini, halifelerini göndermek.

irsâl-i resûl ü resâ'il : elçiler ve mektuplar göndermek.

irtihâl-i dâr-ı bekā : kalıcı dünyaya göçmek, ölmek.

irtikā : yukarı çıkma, daha üst mertebelere ulaşma, yükselme.

isâ'et-i sâbıka : eski kötülük işleme.

isâga : kalıba dökmek

îsâl-i mahalle-i hâmûşân kılınmak : susmuşlar mahallesine gönderilmek, öldürülmek.

isti'âze : sığınma, dua ederek Allâh'a sığınma.

isti'tâd-ı dehr ü şehr : şehrin ve zamanın yeteneği.

istidâne : borç alma, ödünç alma.

istigâse : yardım istemek.

istihkāk-ı hil'at-ı saltanatdan mu'arrâ : sultanlık elbisesine hak kazanmaktan aklanmış, soyulmuş.

istihlâs-ı mülk-i mevrûs : kendisine miras kalmış olan memleketini kurtarmak.

istihsâl-i menâfi'-i rûz-merreleriyle evkāt-güzâr olmak : zamanlarını günlük yararlar sağlamakla geçirmek.

istihzâr-ı edevât-ı kal'a-gîrîye iştigâl : kale almaya yarayan savaş aletlerinin hazırlanması ile meşgul olmak.

istimâ' -ı umûr : işleri dinlemek, iş görüşmelerini dinlemek.

istirkāk : muharebede düşmandan esir alma.

istîsâl : kökünü kazıma, temelden temizleme.

istiskāl : dışlama, yüz vermeme.

istişmâm-ı bûy-ı teb'îd : uzaklaştırma kokusu almak.

istitlâ'-ı ahvâl-i düşman : düşmanın durumlarını öğrenmek.

işâ'a : haber yaymak, herkese duyurmak.

iştidâd-ı kıllet-i zâd : artan yiyecek kıtlığı.

iştikā : şikâyet etmek.

itâle-i dest-i hasâret : zarar, ziyan elini uzatmak, zarar vermek.

itâle-i dest-i ta'addî etmek : zulüm elini uzatmak, zulmetmek.

itâle-i dest-i tagallübe mütecâsir olmak : hıyânetle hüküm sürmeye cesaret etmek.

itmâm : tamamlamak.

ittibâ' : tâbî' olmak, uymak.

ittifâk-ı ârâ : oy birliği.

ityân : getirme, îrâd (delâil ityân etdi). Arapça'da gelme, vürûd, vüsûl.

iz'ân : ita'at.

izâle olunmak : ortadan kaldırılmak, öldürülmek.

izz-i saltanat hukûk-ı übüvvet ü bünüvveti sâlib olmak : saltanatın şerefinin babalık ve oğulluk haklarını ortadan kaldırması

K

kā'imen : ayakta durararak.
kabâ'il-i Tatar'dan tehî : Tatar (Kırım) kabilelerinden boş.
kâbiren an kâbir : büyükten büyüğe (intikal etme).
kâdime-cünbân-ı hücûm olmak : hücum için kanatlarını oynatmak, hücûm etmek.
kahkarî : geri çekilmekle ilgili.
kaht ü galâ : kıtlık ve pahalılık.
kaht-ı ricâl : devlet adamı kıtlığı.
kal' ü kam' : söküp kırmak.
kâlâ-yı itâ'at : itâ'at kumaşı.
kalem-rev-i hükûmetine kesb-i ittisâl etmek : egemenliği altında bulunan topraklara yakınlık kazanmak.
kalem-rev-i saltanatına idhâl eylemek : saltanat kaleminin yürüdüğü yerler içine almak, ele geçirmek.
kalem-zen-i iftâ : fetvâ vermeye yetkili.
kalîce : küçük halı.
kām-bîn : dileğine ermiş.
kantara-i seyfden imrâr : kılıç köprüsünden geçirmek, kılıçtan geçirmek.
kantara-i seyf-i siyâsetden imrâr kılınmak : ölüm kılıcı köprüsünden geçirmek, öldürülmek.
kantara-i siyâsetden imrâr : siyâset köprüsünden geçirmek, kılıçtan geçirmek.
kantara-i şemşîrden imrâr : kılıçtan geçirmek.
kânûn-ı fesâdı müntafî oldu : fesat ocağı, bozgunculuk ocağı söndürüldü.
kânûn-ı mukātele fürûzân : savaş ocağı parlayan.
kânûn-ı tuğyân muntafî : isyan ocağını söndürmek.
kânûn-ı utuvv ü tuğyanları itfâ olunmak : isyân ve serkeşlik ocakları söndürülmek.
kasr-ı ömür : ömrün kısalığı.
kat'-i turuk ü me'âbir : geçitleri ve yolları kesmek.
kavânîn ü nizâmât-ı hikmet-âmîz : hikmet dolu nizamlar ve kānûnlar.
ke'enne lem-yekûn : sanki hiç yokmuş gibi.
kemâ fi's-sâbık : eskiden olduğu gibi, eskisi gibi.
kemâ yenbagî : icabettiği gibi, uygun şekilde.
kemâl-i imsâk : tam bir tutumluluk, fazladan hiçbir şey yeyip içmemek.
kem-nâm eylemek : adını kötüye çıkarmak.
Kengırı : Çankırı.
kenisa : kilise.
kesân : kimseler.
kesb-i iştidâd : şiddet kazanmak.
kesb-i servet ü yesâr : servet ve zenginlik kazanmak.
kesb-i teferruk ü teşettüd eylemek : pek çok kollara, şu'belere ayrılmak.
kesb-i vüs'at ü cesâmet eylemek : büyüklük ve genişlik kazanmak.
kesel : gevşeklik, tenbellik.
kesret-i hadem ü haşem : kapı halkının çokluğu.
kesr-i satvet : güçlerin kırılması.
kesr-i sevret : öfkeyi kırmak.
ketebe : kâtipler.
ketm ü ihfâ : saklamak, gizlemek.
keyfe mâ ettefak : nasıl rast gelirse, hangisi olursa.
keyfe mâ yeşâ' : canları istediği gibi, keyiflerine göre.

keyl veya kile : buğday için 25,6 kg ağırlığında olan bir hacim ölçü birimi.
kılâ' ü bıkā' : kaleler ve beldeler.
kıyye, vukiyye, okka : 400 dirhem, yaklaşık 1283 gramlık bir ağırlık ölçüsü.
kıyye-i a'şârî : kilo, 1000 gram.
kilem : kelimeler.
kûdek-menîşâne : çocuk mizaçlı.
kudûm-ı şom : uğursuz ayak basma.
kulûb-ı enâm : insanların kalpleri.
kulûb-ı küberâ : büyüklerin kalpleri.
kurâ-yı ma'mûre-i düşman : düşmanın imarlı köyleri.
kurb-ı devletden teb'îd : devlet yakınından uzaklaştırmak.
kusûr : arta kalan.
kûteh-binân : kısa görüşlüler, basîretsizler.
kutelâ-yı düşman ile mâl-â-mâl olmak : düşman ölüleri ile dopdolu olmak.
kuttâ'-ı tarîk : yol kesenler, haydutlar.
kuvve-i kāhire-i pâdişâhî : padişahın kahredici kuvveti.
kuvve-i karîbeye gelmek : çok yaklaşmak.
kuvveti tezâyüd ve cem'iyyeti tekessür : kuvveti artarak ve etrafındaki adamları çoğalarak.
külli yevm geşt-i deşt ü kühsâr : her gün dağları ve ovaları dolaşmak.
Küre-i Nühâs : Bakır madeni, bugünkü Küre ilçesi.
küşte-i şemşîr-i siyâset olmak : siyaset kılıcı ile öldürülmek.
küşte-i tığ-ı cefâ olmak : eziyet veren kılıçla öldürülmek.
küşte-i tığ-ı kazâ olmak : kaza ve kader kılıcı ile öldürülmek, haksız yere öldürülmek.

L

la'b-ı şatranc : satranç oyunu.
lâ-be's : sakınca yok.
lahm-ı ganem : koyun eti.
lahza-i tavakkuf : bekleme anı.
lâ-mahâle : çaresiz, ister istemez.
lâ-vefâ li'l-mülûk : padişahlarda vefa yoktur.
lâ-yu'add : sayılmaz, pek çok.
lede't-tahkîk : araştırıldığında.
lede't-takarrub : yaklaşıldığında.
lede't-tefahhus : araştırıldığı zaman
lede't-tefakkud : soruşturulduğunda, incelendiğinde.
lehîb-efrûz-ı iştidâd : alevin parıltısının artması.
lenger-endâz olmak : demir atmak.
letâ'ifü'l-hıyel : güzel hileler.
levâzım-ı mihmân-nüvâzî : konuk ağırlamak için gerekli olan malzemeler.
leyâlî : geceler.
leyte ve le'alle : işi sürüncemede bırakma, savsaklama.
leyyinü'l-cânib : görüşülmesi kolay, kibirsiz, kanı sıcak.
libâs-ı zenân ve kisve-i sûfiyân : kadın elbisesi ve sûfî kıyafeti.
li-ebeveyn : annne ve baba bir kardeş.
li-ecli'l-ihâfe : korkutmak için.
lu'biyât-ı ṣa'beze-bâzâne : hokkabazlık oyunları.
lusûs-ı meskûkāt : para hırsızları.

M

mâ vaza'a leh : lehine hüküm bulunan, bir vakıfdan vs. yararlanan kişi.
ma'a tetimmât : eklentileriyle birlikte.
ma'a'l-vezâre : vezirlikle.
ma'lûm-ı ulu'l-ebsâr : ileri görüşlü kimselerin bilgisi dahilinde.
ma'reke-gâh : savaş alanı.
mâbeyn-i sittîn ve seb'în : 60-70 yaşlarında.
mâ-bihi'l-mevcûdât : varlığa sebep olan, Hz. Muhammed.
mağmûm ü mükedder : gamlı ve kederli.
mahfûz-ı savn-ı Samedânî : Allâh'ın koruması ile korunmuş.
mahmûmen : hummaya, sıtmaya tutularak.
mahsûr-ı leşker-i cerrâr olmak : harp aletleri ile donatılmış ordu tarafından kuşatılmak.
mahsûs : hissedilmiş.
makarr-ı serîr-i saltanat : saltanat tahtının başkenti.
makhûr ve müdemmer olmak : kahr ve yok edilmek.
makîs : kıyas kabul eder, kıyas edilebilir, makyûs.
maktû'ü'l-ulûfe matrûdlar : ulufeleri kesilen, işten çıkarılan kişiler.
mâl ü kâl : mal, para ve söz.
mâl-a-mâl : ağzına kadar dolu.
Malgara : Malkara/ Tekirdağ (Tekfurdağı).
mâ-melek : malı mülkü, sahip olduğu her şey.
mârrîn ü âbirîn : gelip geçenler.
maskat-ı re's-i âcizâne : ben âcizin doğum yeri.
mat'ûnen mürtehil-i dâr-ı âhiret olmak : vebaya yakalanarak ölmek.
mat'ûnen : ta'ûndan, veba hastalığından.
matiyye-rân-ı azîmet olmak : yolculuk atını sürmek.
mâ-vaza'a leh : lehine hüküm konulmuş olan, lehdâr.
mazâ-mâ-mâzâ : olan oldu, geçen geçti.
mazanna : hakkında zann ve şüphe olunan, şüpheli.
mazbût-ı âsâr-ı revât : rivâyet edenlerin eserlerinde yazılı.
mazhar-ı la'n ü düşnâm : küfr etmek, la'net okumak.
me'vâ-yı lüsûs : hırsızların yurdu, meskeni.
mebde' : başlangıç noktası.
meftûr : bezgin, bezmiş, me'yûs, nâ-ümîd.
mehâzîr : mahzûrlar, sakıncalar.
mehîb : heybetli, azametli.
mehmâ-emken : mümkün olduğunca, elden geldiğince.
mehmîz-zen-i ılgar : akın için mahmuz vuran.
mekârîh : mekrûh şeyler, beğenilmeyen hareketler.
mekîn-i kemîn : pusuda bekleyen.
mekr ü âl : hile.
mektûb izbârına icbâr eylemek : mektup yazmaya zorlamak.
memâlik-i a'dâ : düşman ülkeleri
memerr : geçilecek yer, yol, geçit.
memerr-i enâm : halkın geçiş yeri.
Memleketeyn : İki Memleket, Eflak ve Boğdan.
Men gayrı ihâhu bi-zenbi lem yemut hattâ ya'meluhu : Bir kimse kınadığı, ayıpladığı kişinin yaptığı işi yapmadıkça vefat etmez.
menût : bağlı.
menzûl : nûzl inmiş, inme inmiş, meflûc.

merâret-i inhizâm : yenilginin acılığı.
merci'-i hâss ü âmm olmak : halkın ve ileri gelenlerin başvurduğu ve yardım istediği nüfuzlu kişi olmak.
mercûm : taşlanmış.
merg-i şâdî : sevinç ölümü.
merkez-i serâdikāt-ı leşker-i mansûr : Allâh'ın yardımıyla üstün gelen 'askerlerin çadırlarının kurulduğu yer, merkez.
merreten ba'de uhrâ : birbiri ardına, birkaç defa.
mersâ-yı mevâride : idhâlât limanı, giriş limanı.
mertebe-i istîsâle îsâl eylemek : kökünü kurutmak derecesine ulaştırmak.
mertebe-i kusvâ : son derece.
mes'ûl : istek.
mesâ'ib ü fiten zâ'il olmak : uğursuzluklar ve fitneler yok olmak.
mesâlih-i devlet : devlet işleri.
mesâmi'-i devlet : devlet adamlarının kulağı.
mesbûkü'l-hıdme : hizmeti geçmiş, hizmeti görülmüş.
mesmûmen mürtehil-i dâr-ı âhiret olmak : zehirlenerek ölmek.
mesrûrü'l-cinân kılınmak : cennet sevinci ile sevindirilmek.
mestûr-ı hâkister-i tegâfül : gaflet külü altında gizlenmiş.
meşiyyet-i İlâhiyye : Allâh'ın isteği.
meştâ-nişîn : kışlayan.
metâ'ib-i bî-fâ'ide : faydasız yorgunluklar.
mevâ'îd : va'adler, söz vermeler.
mevâdd-ı münâza'un fîhâ : anlaşmazlık konusu olan maddeler.
mevâkı'-i adîde : birçok yerinde.
mevâlî ma'zûlleri : Bursa, Edirne gibi büyük şehir kadılıklarından azl edilmiş üst düzey kadılar.
mevâsık-ı şer'iyyeye : şer'î belgeler.
mevâşî : davar (koyun, keçi) ve mal (öküz, inek) gibi hayvanlar.
mevdû'-ı yed-i emâneti olan : eline emânet olarak teslim edilmiş olan.
mevkib-i hümâyûn : padişah alayı, 'Osmânlı ordusu.
mevkib-i pâdişâhî : padişahın yanında yavaş yürüyerek giden piyade ve atlılar grubu, alay.
Meydân-ı Lahm : Et meydânı, At meydânı, Sultân Ahmed Meydanı.
mezâhib-i erbi'a erkânı : 4 Sünnî mezheb.
mezâyâ : meziyyetler, üstünlük vasıfları.
mezheb-i revâfız : Rafizîlik mezhebi, Şî'a.
min-cihetin : bir cihetden.
mirvaha : yelpaze
mirvaha-cünbân : yelpâze sallayan, ateşe körükle giden.
mirveha-cünbân-ı iştidâd : şiddetle yelpaze sallayan, tahrîk eden.
mu'âdât : karşılıklı düşmanlık.
mu'allem : ta'lîm görmüş, ta'lîmli.
mu'asker : ordu-gâh.
mu'lin : i'lân eden, bildiren.
mu'âhaze-i devlet : devletin darılması, tenkîd.
mu'ammer : ömür sürmüş.
mûcib-i nakîsa ü şeyn olmak : şan ve azametin azalmasına sebeb olmak.
mûcib-i takviye-i kulûb-ı 'askeriyye : 'askerlerin kalplerini kuvvetlendirmesine sebep.
mufassalât-ı tevârîh : tarihlerin ayrıntılı açıklamaları.

muhârasa : korumak, hıfz ü hırâset etmek.
muharrerât-ı musanna'a : usta elinden çıkmış mektuplar, süslü, uydurma mektuplar.
muharrik-i gayret-i sâhib-kırânî olmak : padişahın gayretini harekete geçirmek.
muhâsama ü kıtâl : karşılıklı düşmanlık ve birbirini öldürme.
muhâsamamız mine'l-mehd ile'l-lahddır : düşmanlığımız beşikten mezara kadardır.
muhayyem-i hümâyûn : padişah otağı.
muhtelis ve müdehhar : çalan, çarpan ve biriktirilmiş.
muhterik : yanmış.
mukassaten : her biri vâdesi hulûlünde te'diye olunmak şartıyla parça parça olarak, taksitli olarak.
mukibb : ısrarcı olan, gayret eden.
mukîm-i günc-i inzivâ' olmak : inzivâ köşesinde ikâmet etmek, inzivâya çakilmek.
munzar : geriye bırakılmış, geciktirilmiş.
murabba'-nişîn-i serîr-i saltanat : saltanat tahtına bağdaş kurup oturan.
murabba'-nişîn-i emâret olmak : beylik tahtına bağdaş kurup oturmak.
murakkam : yazılmış, rakamlanmış.
musahhar-ı tığ-ı zafer-peyker : yüzü zafere dönmüş kılıcı tarafından ele geçirilmek.
musanna' : uydurma.
mûş-ı piyâle-i merg ile : ölüm şarabından içmekle, ölmekle.
mû-şikâfâne : kılı kırk yararcasına, titiz.
mutayyeb : hatırı hoş edilüb memnun olan.
mutazammın : tazammun eden, içeren, kapsayan.
muzâyaka : darlık.
muztarr : icbâr olunan, mecbûr, nâçâr.
mübâhese-i mesâ'il-i şer'iyye : şer'î meseleleri tartışmak.
mübâlatsız : dikkatsiz, i'tinâsız.
müberhen : delil ile isbat edilmiş, âşikâr.
mübtelâ-yı dâm-ı esâret : esirlik tuzağına yakalanmak.
mübtelâ-yı dâm-ı tama' : tamahkârlık tuzağına yakalanmak.
mübtelâ-yı havf ü hırâs olmak : korkuya kapılmak.
mücânebet : çekinme, sakınma, ihtirâz.
müdahhar : yığılmış, biriktirilmiş.
müddet-i medîde : uzun süre.
müdemmer : mahvolmuş, yok edilmiş.
müdün ü emsâr : büyük şehirler.
müft-hârâna : bedava yiyenler, beleş yiyenler.
mülûk-ı tavâ'if hudûsu : küçük beyliklerin ortaya çıkması, karışıklık (fetret) döneminin başlaması.
münâfî : aykırı, zıt.
münâfis : birbirine kin duyan.
müncemid : Donmuş, buz tutmuş.
müncerr : neticelenen.
münharif : doğru yoldan sapan, çarpık, sapa; sağlam olmayan.
münhemik : bir işin üstüne çok düşen.
münkati'u'l-iltisâk : bağlantısı kesilmiş.

münselibü'l-emniyye : güveni kalmamış.
münselibü'ş-şu'ûr : aklı başından gitmiş, şuurunu kaybetmiş.
mürâselât ve mücâvebât : yazışmalar, cevaplaşmalar.
mürâvede-i sefâ'in-i 'Osmâniyye : 'Osmânlı gemilerini talep etme
mürtehil-i dâr-ı âhiret olmak : ahirete intikal etmek, ölmek.
mürûr ü ubûr : gidiş-geliş.
mürûr : karadan bir yerden başka bir yere gitmek.
mürûr-ı a'vâm : senelerin geçmesi.
müsâderât-ı nükûdiyye : zoralıma tabi tutulan nakid paralar.
müsemmâ : isimlenmiş.
müsmir : netice veren.
müstağnî-i ta'rîf : tarife gerek olmadığı.
müstağnî-i tavsîf : özelliklerini saymaya gerek bulunmayan.
müsteb'ad : uzak ihtimal, olası değil.
müstehîl : uzak, olası görünmeyen.
müstemend : hüzünlü, mahzûn, mükedder, bî-çâre, derdmend.
müsterham : istirhâm olunmuş, niyâz olunmuş.
müşâhere-hârân : aylıklılar.
müşâkele : şekil olarak benzeyen, biçimsel benzerliği olan.
müşeyyid-i bünyân-ı devlet : devlet yapısını sağlamlaştıran.
müşrif-i mevt : ölmek üzere olmak.
mütehâlifü'l-mikdâr : birbirine uymayan mikdar.
mütehâlik : kendini tehlikeye düşürecek kadar acele ile bir işe koşan.
mütehassın olmak : kaleye sığınmak.
mütehevvirü'l-mizâc : birden bire hiddetlenen.
mütekeffil-i ıslâh-ı umûr-ı devlet : devlet işlerinin düzeltilmesine kefil olan.
mütemahhız : inanarak can ü gönülden çalışan.
mütemetti' : faydalanan.
müterakkıb : gözleyen, bekleyen.
müterakkıb-ı encâm-ı kār olmak : işin sonunu gözlemek.
müteşebbis-i ezyâl-i istîmân olmak : aman dileme eteklerine yapışmak, aman dilemeye girişmek.
müteveccih-i semt-i âhiret olmak : âhiret semtine doğru yola çıkmak, ölmek.
mütevekkilen 'ale'l-llâh : Allâh'a güvenerek.
mütevessid-i vesâde-i hükûmet : hükûmet yastığına dayanmış.
müttefiku'l-kilem : söz birliği etmek.
müttehem : töhmetli, kabahatli, suçlu görülen, suçlanan.
müttekâ-pîrâ-yı sadâret-i 'uzmâ : yüce sadâretin koltuk değneği.

N

nâ'il-i musâfât-ı şehriyârî oldular : padişahın samimî dostluğuna eriştiler.
nâ'il-i vezâret-i 'uzmâ olmak : yüce sadrazamlık makamına erişmek.
nâ'ire-i kâr-zâr iş'âl : savaş kıvılcımının alevlenmesi.
nâ'ire-i utüvv ü tuğyânına sedd olmak : ayaklanma ve başkaldırma kıvılcımına engel olmak.

nâ-cesbân : yakışmayan, lâyık olmayan.
nakîbü'l-eşrâf : Hz. Peygamber'in soyundan gelen kişilerin şecerelerini tutan ve devletle olan işleriyle meşgul olan görevli.
nakş-ı ber-i âb : su üzerine yazılmış yazı.
nasb-ı ordu-yı şer' ü şûr eylemek : Kötülük ordusunun üzerine atamak.
nasb-ı sürâdıkât-ı iclâl etmek : Yüce otağın kurulması.
nasb-ı sürâdıkât-ı şevket : heybet otaklarını kurmak.
nasb-kerde-i Timurî olan : Timur tarafından atanmış olan.
nasîb-i düşman-ı mekkâr olmak : hilekar düşmanın payı olmak.
nat' : sofra bezi.
nat'-ı kişver-küşâyîde : ülke açıcılık sofrasında, ülke alma konusunda.
nehb ü gâret-i emvâl-i ibâd : halkın mallarını yağmalamak.
nehvet : kibr, gurur.
nehzat etmek : hareket etmek, yola çıkmak.
nesc : dokumak.
nesyen mensiyyen : tamamiyle unutulmuş.
neşv ü nemâ : gelişmek.
nev'ummâ kesl târî olmak : sanki gevşeklik erişmek.
nev'ummâ : sanki, güya, bir türlü.
neyl-i sadâret : sadrazamlığa ulaşma isteği.
neyl-i saltanat : saltanata nâ'il olma, merâma erme.
nez' ü tahlîs : çekip almak ve kurtarmak.
nez' : koparma, yerinden sökme, yok etme.
nîm-cân ile : yaralı olarak.
nîrû : güç, zor.
nitâk-bend-i ittifâk ü ittihâd : birlik ve beraberlik kemerini kuşanmak, güçbirliği yapmak.
nuhbe-i âmâl : emellerin seçkini,
nukebâ : nakîbler.
nühbe-i âmâl-i enâm : halkın isteklerinin en seçkini.
nükûd-ı müdahhare : biriktirilmiş nakid paralar.
nümuvv : nebat ve hayvanın büyümesi, bitme, yetişme, nemâ.

P-R

pâ-ber-câ-yı temekkün : mekân tutup yer edinmek.
pâdişâh-ı derviş-nihâd : derviş yaratılışlı padişah.
pâdişâh-ı şedîdü'l-meşreb : şiddete yatkın padişah.
pâ-mâl-ı huyûl-ı 'Osmâniyân : 'Osmânlı atlarının ayakları altında çiğnenmiş.
pâ-mâl-i huyûl-ı yağma ü gâret : yağma atlarının ayakları altında çiğnenmiş.
pâ-zede-i huyûl-i yağma ettirmek : yağma atlarının ayakları altında çiğnetmek.
perveriş-yâb : beslenen, terbiye gören, yetiştirilmiş.
pes-perdeden : perde arkasından, el altından, gizlice.
peyâm-ı bârid sem'-i devlete vârid olmak : soğuk haber devletin kulağına ulaşmak.
peymâne-i nâmûs ü hürmetleri şikeste : namus kadehleri ve hürmetleri kırılmış.
peyrev olmak : arkası sıra giden, izinden gelen, uyan.
peyveste : ulaşmak.
pîrâ-men-i kal'a : kale çevresi.

pîrâ-men-i Zevrâ : Bağdad şehri çevresinde.
pîr-i fertût : çok ihtiyar.
pîşgâh : giriş tarafı, ön tarafı.
porsiş-i ahvâl : durumun sorulması.
pür-bâr : yük dolu, çok yüklü.
püşte : yığın, tepe.
rağm : zıddına, inadına.
ratb ü yâbis teklîf : yaş-kuru teklif, münâsebetli-münâsebetsiz teklif.
râyât-ı 'Osmâniyye tebahtur ü ihtizâza âğâz etmek : 'Osmânlı sancakları dalgalanmaya ve gönül ferahlatmaya başlamak.
râyât-ı 'Osmâniyye : 'Osmânlı bayrakları.
râyet-keş-i istîmân : aman dileme bayrağını çekmek.
râygân : pek çok, pek bol; bedava, parasız.
ref'-i 'alem-i şekāvet : haydutluk bayrağını kaldırmak.
ref'-i ruk'a-i iştikâ : şikayet dilekçelerini kaldırmak.
reh-peymâ : yolcu.
rehvâr : hızlı yürüyüşlü at.
rekz : yere saplama, dikme, kurma.
rekz-i hıyâm-ı ârâm : durma çadırlarını dikmek, ordu-gâh kurmak.
remâd : kül, ateş külü, hâkister.
resâ'il ü levâyih : risâleler ve lâyihalar, kısa kitap ve raporlar.
resîde-i sem'-i hümâyûn : padişahın olanlardan haberdar olması, işitmesi.
ric'at-ı kahkariyye : arkasını çevirmeyerek ve daima harp ederek dönmek hareketi.
rîş-hand : aslı hande-rîş olup birisine alay yoluyla gülme anlamındadır.
rivâyet-kerde-i sıkāt : güvenilir kimselerin rivayet ettiği şey,
riyâle : patronadan sonra gelen, idâresi altındaki gemiyede "riyâle-i hümâyûn" denilen amiral veya livâ-amiral rütbesinde olan kimse.
rî-zân : dökülen, akan.
rû-be-râh olmak : yüzü yola dönmek, bir tarafa yönelmek, gitmek.
rû-be-râh-ı azîmet olmak : gitmeye hazır olmak.
rû-gerdân olmasına bâdî olmak : yüz çevirmesine sebep olmak.
rû-gerdân : yüz çeviren.
rû-mâl : yüz süren, yüz sürücü.
rûzgâr : zaman.
rübûde : kapılmış, kapılan.
rübûde-i çevgân-ı ihtiyâl eylemek : çevgân hilesine kapılmak.

S-Ş

sa'bu'l-mürûr : geçilmesi zor olan yer.
sabî'-i şîr-hâr : henüz memeden kesilmemiş, süt içen erkek çoçuk.
sadreyn-i muhteremeyn : Anadolu ve Rumeli kādı'askerleri.
sadr-ı celâdet-küster : kahramanlığı yayan sadrazam, yiğit sadrazam.
saff-ı mesâff : sıra sıra dizilme yerleri, savaş safları yeri.
sâhib-kıran-ı 'asr : çağın bahtı açık, talihli kişisi.
sakf-ı saray : saray çatısı.
salb eylemek : asmak.
sâlisen : üçüncü defa olarak.
sanadîd-i Safeviyye : Safevîlerin ileri gelenleri, büyükleri.
sandalî-i emâretine ik'âd : beylik makamına oturtmak.

sanî'a	:	iftira ve hile ile kurulan dolap, düzmece iş.
savâb-dîd-i erkân-ı devlet	:	devlet adamlarının doğru görüşü.
savâb-dîdi	:	doğru, haklı görülmüş, beğenilmiş.
sayd ü şikâr	:	av, avcılık.
sebük-magzân	:	aklı hafifler, akılsızlar.
sedd-i mehâric ü medâhil	:	giriş ve çıkışların kapatılması.
sedd-i sipâh-ı İslâm	:	İslâm ('Osmânlı) 'askerini engellemek.
sefîne-i kûh-endâm	:	cüssesi dağ gibi olan gemi.
sefk-i dimâ'-ı Müslimînden ictinâb	:	Müslümanların kanını dökmekten kaçınmak.
sefk-i dimâ'	:	kan dökmek.
sefk-i dimâ'-ı mü'minîne bâ'is ü bâdî olmak	:	Müslümanların kanının dökülmesine sebep olmak.
sefk-i dimâ'-ı Müslümînden ihtirâz	:	Müslüman kanı dökmekten çekinmek.
Selâçıka	:	Selçuklular.
selâtîn-i izâm hazerâtı	:	büyük sultanlar hazretleri.
selâtîn-i 'Osmâniyye hazerâtı	:	saygıdeğer 'Osmânlı sultanları.
selâtîn-i Selçûkiyye esâmîsiyle meskûk	:	Selçuklu sultanlarının isimleri ile basılmış.
sell-i seyf	:	kılıç çekme.
semen-i ma'lûm ile iştirâ kılınmak	:	bilinen değer ile satın alınmak.
ser-dâde-i vâdî-i adem olmak	:	yokluk vadisinde baş göstermek, ölmek.
ser-firâz-ı ümerâ	:	beylerin ileri geleni.
ser-fürû'-ı berde-i inkıyâd olmak	:	boyun eğmek, itaat etmek.
ser-i bürîde	:	kesilmiş baş.
ser-maktû'	:	kesilmiş baş.
ser-maktû'u bâb-ı kal'aya âvihte kılınmak	:	kesik başı kale kapısına asılmak.
sermest-i süllâf-ı sâf-ı şehâdet olmak	:	seleflerin saflarının şehit olmalarının verdiği sarhoşluk.
ser-nigûn	:	baş aşağı olmuş, ters dönmüş.
ser-tâ-ser gâret	:	baştan başa yağma.
ser-tâ-ser kişver-i Leh	:	baştanbaşa Leh ülkesi.
ser-zede-i zuhûr olmak	:	baş göstermek.
setr-i ef'âl-i siyeh-fâm	:	karaya boyanmış hareketlerinin örtülmesi.
sevdâ-yı istihlâs-ı mülk-i mevrûs töhmetine binâ'en	:	babalarından miras kalan toprakları kurtarmak sevdasına kapılmak suçlamasından dolayı.
sevk-i semend-i şecâ'at etmek	:	kahramanlık atını sürmek, kahramanlık göstermek.
seyf-i şehâmet	:	cesaret, yiğitlik kılıcı.
seyyid-i sahîhü'n-neseb	:	Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan'ın soyundan olan kimseler.
sıfat-ı medhûle	:	ayıplanacak özellikler.
sıyâk ü sibâkı	:	sözün gelişi, sözün öncesine ve sonrasına olan uygunluğu.
si'âyet	:	dedikodu, gamz.
sikke ve hutbe darb ü kırâ'at etdirmek	:	sikke darb ve hutbe kırâ'at ettirmek, sikke bastırmak ve hutbe okutmak, padişahlığını i'lān etmek.
silsile-i esr	:	esirlik zinciri.

sîm ü zerden masnû' : gümüş ve altından yapılmış.
sinîn-i âtiyye : gelecek seneler.
sinn-i şeyhûhet : ihtiyarlık yaşı.
sîr-âb-ı şehd-i şehâdet : şehâdet balını içen.
sît : iyilikte şöhret, iştihar, nîk-nâm, zikr-i cemîl.
sît-ı savlet-i mevkib-i pâdişâhî : padişah ordusunun kahramanlığının şöhreti.
sûhte-i ateş-i hasârât eylemek : hasar ateşiyle yakmak, hasara uğratmak.
sûhte-i kavâri'-i tevfîk : Allâh'ın yardım rüzgarlarıyla yanmış (kavâri' şiddetli esen rüzgarlar; büyük belalar; kıyametler).
sunûf-ı nevâzişe karîn buyurmak : iltifatın her türlüsüne arkadaş etmek.
sûret-yâb-ı zuhûr olan ahvâli mübeyyin : ortaya çıkan durumları bildiren.
sûr-ı hitân : sünnet düğünü.
sûrnâzen : zurna çalan, zurnacı.
süfün-i nakliyye : nakliye gemileri.
sülsân : 2/3.
şa'beze-i efsûn-gerî : büyücülük, hokkabazlık.
şâ'id : helâk olan. Arapça şâde fi'ilinden.
şâhân-ı müsâheret-rehîn : evlenme yoluyla oluşan akrabalık garantisine sahip olan şahlar.
şahne-i şehr : şehir inzibat memuru, şihne.
şâzz : kaideye, kurala uymayan, kuraldışı.
şe'â'ir : âdetler, törenler.
şe'âmet-i mezâlim : yapılan haksızlıkların getirdiği uğursuzluk.
şeb-i târ : karanlık gece.
şecere-i ömrü kûtâh : ömür ağacı kısa.
şehd-i şehâdeti nûş eylemek : şehitlik şerbetini içmek, şehit olmak.
şehr-i eşbehleri : en meşhurları.
şehrîyâr-ı nev-câh : tahta yeni çıkmış padişah.
şem'-i ikbâline mûcib-i intifâ olmak : talih mumunun sönmesine sebep olmak.
şemşîr-i ser-tîz-i mücâhidîn : din uğrunda savaşanların keskin kılıcı.
şenlik : topluluk, kalabalık.
şerer-efşân : şerâreler saçan, alevlenen.
şevâhık-ı cibâl : dağların zirveleri.
şeyb ü herem : ziyade ihtiyarlık.
şibh-i cezîre : yarımada.
şirâ'-güşâ : yelken açmak.
şirer-efşân : kötülükler saçan.
şîr-hâre : süt emmekte olan, bebek.
şirzime-i bagiyy ve tuğyân : isyân ve serkeşlik eden topluluk.
şirzime-i kalîle yeden bi-yedin : elden ele, az sayıdaki topluluk elden ele.
şitâyı orada imrâr : kışı geçirmek.
şûriş : karışıklık.
Şürefâ : şerîfler, Hz. Muhammed soyundan gelen kimseler, özellikle Hz. Hüseyin soyundan gelenler, seyyidler.
şürû' : başlama, girişme.

T

ta'kîb-künân : ta'kip ederek.

ta'n ü teşnî' : ayıplama.
tâ'ûn : veba.
tabasbus-ı kelbî : köpekçe yaltaklanma.
tağrîb : gurbete göndermek, göç ettirmek.
tahalluk : ahlâklanma, ahlâkını kapma.
taharrî : arama, araştırma.
tahaşşud : birikme, yığılmış, toplanma.
tahkîk-kerde-i sıkāt-ı müverrihîn : sözüne güvenilir tarihçilerin ortaya koydukları bir husus.
tahlîs-i girîbân : yakayı kurtarmak.
tahnîd : ölünün iç organlarını çıkararak bir tür mumyalamak.
tahrîk-i livâ-yı nehzat ederek : hareket bayrağını kımıldatarak, yola çıkarak, açarak.
tahrîk-i livâ-yı satvet eylemek : ezici kudretin bayrağını dalgalandırmak.
tahsîn olunmak : hısn gibi, kal'a gibi sağlam bir hâle getirilmek.
takarrub : yaklaşma, yakınlaşma.
takarrub-ı mevsim-i şitâdan nâşî : kış mevsiminin yaklaşmasından dolayı.
takarrürât?-ı mahmiyâne : himâyeci, korumacı karar kılma, kararlaştırma.
takbîl-i dâmen-i Sultânîye müsâra'at : Padişahın eteğini öpmekte acele davranmak.
takbîl-i destine müsâra'at etmek : elini öpmekte acele davranmak.
takbîl-i serîr-i devlet-masîr : devlet karargahı olan tahtı öpmek.
taklîd-i seyf etmek : kılıç kuşanmak.
taklîl-i ashâb-ı seyfi müstelzim şeylere tasaddî kılınmışdır. :
taleb-i mesûbât-ı gazâ : gazâ için Allâh tarafından verilen mükâfaatı istemek.
talî'a : öncü.
tanassur : Nasranileşme, Hıristiyanlaşma.
tanîn-endâz-ı mesâmi'-i yâr ü ağyâr olmak : dost ve düşmanın kulaklarında yankılanmak.
tansîs : inceden inceye inceleme ve irdeleme.
tarab : sevinç, mutluluk, eğlence.
târâc : yağma, gâret, çapul.
tarîk ve cisrlerin tathîr ü ta'mîri : yol ve köprü temizleme ve onarımı.
tasaltun : sultanlık taslamak, kendini sultan ilan etmek.
tasmîm : kararlaştırma.
tasnî' : yaratmak, uydurmak.
tastîr-i mâ-fî'z-zamîr : içeride yazılan şey.
tavâ'if-i mülûk : bir büyük devletin yıkılmasından sonra ortaya çıkan küçük devletler.
tavassu' : genişleme.
tavattun : vatan tutmak, yerleşmek.
tavsîl : ulaştırma.
tavtîn olunmuş : yurt ve vatan verilmiş, yerleştirilmiş.
taz'îf : iki katına çıkarmak.
tazyî'-i evkât : zaman kaybetmek.
te'lîf-i kulûb-ı 'askeriyye : 'askerin kalplerini birleştirmek, 'askerin gönlünü kazanmak.
7te'mîn-i turuk : yolların güvenli hale getirilmesi.

te'sîs-i bünyân-ı devlet : devletin temellerinin atılması.
tebâdür : ansızın akla gelme.
tebahtur ve ihtizâza âğâz etmek : dalgalanmaya ve gönül ferahlatmaya başlamak.
tebahtur : dalgalanma.
tebs : def, teskîn.
tecemmülât : Güzelleşmeler, tazelenmeler.
tedâbîr-i hakîmâne : bilgece alınmış tedbirler.
tedârükât-ı mâfât : kayıplarını telafi etmek.
tefevvühât-ı tehdid-engîz : tehdîd dolu konuşma.
tefevvük : üste çıkma, üstün olma, yükselme.
tehdîdini îkā'a kādir : tehdîdini yerine getirmeye gücü yeter.
tehevvür-i nâ-be-câ : yersiz öfkelenme.
tehevvür-i nâ-be-câsı : yersiz öfkesi.
tehvîn : kolaylaştırma, ehvenleştirme.
tek ü pû(y) : öteye beriye koşuşmalar.
tekâbül-i saffeyn : savaşan iki ordunun karşılaşması.
tekādüm : geçmiş bulunma.
tekessür-i esliha-i ateş-feşân : ateşli silahların çoğalması.
teklîf-i keff-i yed : vergiden el çekmek, vazgeçmek.
telâkî-i ferîkayn : iki ferik'in buluşması.
telâtum-i fiten : fitnelerin dalgalanması.
telebbüs : giyinmek.
telef ü seref : yok etme ve gereksiz harcama.
telh-gâm : damağı acı, herşey kendisine acı gelen, me'yus, muzdarib.
temâruz : yalandan hastalanma, kendini hasta gibi gösterme.
temhîr : mühürlemek.
temme : tamam oldu.
temzîk : yırtma, paralama.
tene''üm : ni'metlenmek.
teng : sıkışık, dar.
tengnâ-yı ıztırâb : ızdırap geçidi.
tereffüh ve tene''üm : refaha erme ve nimetlenme.
terfî'-i râyât-ı iktidâr : güç, kudret bayraklarını yükseltmek.
terfî'-i râyet-i zafer : zafer bayrağını yükseltmek.
terfîh-i re'âyâ-yı tarafeyn : iki tarafın halkını refaha erdirmek.
terhîn : rehin olarak vermek.
terkilerine vaz' : atın arkasına koymak, asmak.
tertîb-i bezm-i rezm : savaş meclisini toplama.
tertîb-i bezm-i rezme isti'câl : savaş düzeni alınmasında acele olunmak.
teshîr : zaptetmek, ele geçirmek.
teshîr-i kişver-i Engürüs : Engürüs ülkesinin (Macaristan) fethi.
teslîh : silâhlandırmak.
teslîm-i zimâm-ı umûr etmek : işlerin yönetimini teslim etmek.
tesliyet-nâme firistâde eylemek : teselli mektubu göndermek.
tesyâr : göndermek.
teşyîd-i bünyân-ı devlet : devlet yapısını güçlendirmek.
tevcîh-i livâ-yı zafer-iltivâ eylemek : zaferle dalgalanan bayrağı bu tarafa yöneltmek.
tevlîd-i zürriyât : nesiller doğurtmak, soyunu devam ettirmek.
tevriye : birkaç anlamı olan kelimenin en uzak anlamını kast

etme.

tevsen : iyi ve sert at.
tevsen-i azamet : büyüklük atı.
tevsî'-i memâlik : ülkenin sınırlarını genişletmek.
tevsîm : isim verme, isimlendirme, tesmiye .
teyakkun : tamâmıyla ve esâsen bilme, aslâ şübhe etmeyecek sûretde öğrenme.
tezkîr-i mâ-sebak : geçmişi hatırlatmak.
tığ-ı ser-tîz-i Selîm Hânî ile tebâh olmak : Selîm Hân'ın keskin kılıcı ile yok edilmek.
tîşe-i ihtimâm-ı mücâhidîn : mücahitlerin gayret baltaları.
töhmet-i hıyânet-i velî-ni'met : velinimete ihânetle suçlanmak, yeniçerilerin devlete ihânetle suçlanması.
turuk ü cüsûr : yollar ve köprüler.
turûk ü me'âbir : yollar ve geçitler.
tüfenk-endâz : tüfenk atan, tüfekli.
tünd-hû : sert tabî'atlı.
tünd-meşreb : sert karakterli.
türîdi(türedi) : nereden geldiği belli olmayan, asi.

U-Ü

ubûr : Deniz veya nehirden geçmek.
ukalâ : akıllı kişiler.
ukûbât-ı şedîdeye giriftâr olmak : şiddetli cezalandırmaya tabi tutulmak.
unfuvân-ı şebâb : gençlik zamanı.
Urbân : Araplar, özellikle göçebe Arap kabîleleri.
utüvv ü tuğyân kesb-i iştidâd eylemek : isyân şiddet kazanmak.
uzemâ : büyükler.
übüvvet : babalık.
üftâde-i dâm-ı i'dâm olmak : i'dam tuzağına düşürülmek.
üftân ü hîzân : düşe kalka.
ümerâ gemileri : İzmir, Antalya gibi kıyı sancakların bey gemileri veya Cezayir, Tunus gemileri.
ümera-yı A'câm : Acemlerin komutanları, beyleri.
ümerâ-yı millet-i Mesîhiyye : Hıristiyan beyler.
üserâ etfâlinin güzîdeleri ifrâz : esirlerin çocuklarının seçkinleri ayrılarak.
üstühân-pâre-i hedâyâ : kemik parçası hediyeler.

V-Y-Z

vâcibü'l-izâle bâgî : ortadan kaldırılmaları gerekli isyancı.
vâhiden ba'de-vâhid tenkîl ü tedmîr eylemek : birer birer cezalandırmak, yok etmek.
vâhiden-ba'de-vâhidin : birer birer, birbirinden sonra.
vakten-be-vaktin : günden güne.
vâridîn ü sâdırîn : gelip geçenler, yolcular, âyende ve revende, ebnâ-i sebîl.
vâris-i mülk-i peder : babasının topraklarını miras alan.
vâsıl-ı sem'-i hümâyûn olmak : padişahın kulağına erişmek.
vâsıl-ı sinn-i şeyhûhat : şeyhlik, ihtiyarlık yaşına varmak.
vâyedâr : nasibi olan, kısmetli.
vaz'-ı nâ-hemvâr : düzgün olmayan hareket, uygunsuz durum.
vaz'-ı yed-i istîlâ : istilâ elini koymak, istilâ etmek.
vazîfe-hâr : aylık alan, ücret alan.

vechen mine'l-vücûh : ne şekilde olursa olsun.
vefîre : çok.
vehle-i ûlâ : ilk anda, ilk başlangıçta.
vehn târî olmak : takatsızlık ârız olmak, ayakta duramayacak hale gelmek.
vehn ü halel tatarruk etmek : gevşeklik ve gölge yol bulmak.
velvele-endâz-ı aktâr : her tarafa velvele veren.
vera' : haramdan sakınma, takvâ.
verâ-yı meyyit : ölünün arkası.
vezâ'if-i mu'ayyenelerinin i'tâsı : maaşlarının, ulûfelerinin verilmesi.
vezâ'if-i mütefâvite : farklı, çeşitli vazifeler.
vezân : esen, esici.
vezn ü ayâr-ı sikke tenkîs : sikkenin ayarını ve ağırlığını azaltmak.
vire : can ve mallarına dokunulmamak şartıyla anlaşma yoluyla kaleyi teslim etmek.
vizr : günah.
vukû'-ı in'idâm : ölmek.
vülât ü ümerâ : valiler ve komutanlar.
vülûc : girme, sokulma, duhûl.
yekzebân : dil birliği, tek lisan, ağız birliği.
yevmen-fe-yevmen : günden güne, gün geçtikçe.
yük akçe : 100.000 akçe.
zahm-dâr : yaralı.
zahm-dîde mânend-i ejderhâ-yı dem-burîde : yaralı nefesi kesilmiş ejderha gibi
zarâ'at-nâme : özür dileme mektubu, tevâzu' mektubu.
zebân-ı şekvâ : şikâyet etme dili.
zebân-zed-i müverrihîn : tarihçilerin dilinde söylenen, tarihçiler arasında yayılmış.
zebh-i karâbîn : kurbanlar kesmek.
zer ü zîver ile ârâste : altın ve bezekle bezenmiş.
zîb ü zînet : süs, bezek,
zîb-ârâ-yı hazîne-i 'Osmânî : 'Osmânlı hazinesini süsleyen.
zill-i esâret : esirlik zilleti, esirlik horluğu, hakirliği.
zimâm-ı umûr-ı saltanat : padişahlık işlerini elinde tutan.
zî-medhal : alâka sahibi, alâkalı.
zîr ü zeber : alt-üst.
zirâ' : dirsekten orta parmak ucuna kadar yaklaşık 75- 90 cm arasında olup bölgeden bölgeye değişen bir uzunluk ölçü birimi. Zirâ'-ı Mekkî, zirâ'-ı bennâ.
zîver-i dûş-ı iftihârı olmak : omuzunda iftihar süsü olmak.
zîver-i sahâ'if-i tevârîh : tarih sayfalarının süsü.
ziyâ-pâş-ı kemâl : olgunluk ışığı saçan.
züheyr : çiçekçik.
zülâl-i şer'-i şerîf-i hazret-i Nebevî : Hz. Muhammed'in şerefli dininin saf, temiz suyu.

KAYNAKÇA

Babinger, Franz , *'Osmânlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* Çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982.

Beldiceanu, Nicoara, *XV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla 'Osmânlı Devleti'nde Timar,* Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985.

Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *'Osmânlı Müellifleri* (1295- 1915), III, İstanbul 1975.

Çağatay, Neşet, "Mustafa Nuri Paşa ve Eseri (1824- 1890)", *Belleten,* XLII/167 (1978).

Devellioğlu, Ferit, *'Osmânlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat,* 4. Bs., Ankara 1980.

Gökbilgin, Tayyib, "Orhan", *İA,* IX, İstanbul 1964, s.309.

Gökyay, Orhan Şaik, "Kâğıt Ziyanlığı", *Tarih Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 10-11, (1979- 1980) .

Gökyay, Orhan Şaik, *Destursuz Bağa Girenler,* İstanbul 1982, s. 276- 288.

Hinz, Walther, "İslâm'da Ölçü Sistemleri", Çev. Acar Sevim, *Türklük Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 5 (1989), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1990.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar,* I, 3. Bs., Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i 'Osmânî, 'Osmânlı Ünlüleri* IV, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukû'ât Tekmileleri (I-III),* Yayma Hazırlayan: Genel Türk Tarihi Kürsüsü, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1961.

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukû'ât,* IV, 1.Bs., İstanbul 1327.

Orhonlu, Cengiz, *'Osmânlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti,* Ankara 1996.

Pakalın, Mehmet Zeki, *'Osmânlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-III,* İstanbul 1971.

Parlatır, İsmâ'il, *'Osmânlı Türkçesi Sözlüğü,* Yargı Yayınevi, Ankara 2006.

Reşit Halit, "Mansûrîzâde Mustafa Nuri Paşa", *İş ve Düşünce,* XXVII/ 233, İstanbul 1961.

Şemse'd-dîn Sâmi, *Kâmûsü'l-a'lâm,* c.IV, Mihran Matba'ası, İstanbul 1311 (1894).

Seyyid Muhammed es-seyyid Mahmûd, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti,* İstanbul 1980.

Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silâhdâr Tarihi,* İstanbul 1928.

Uzunçarşılı, İsmâ'il Hakkı, *'Osmânlı Tarihi,* III/1, Ankara 1983.

Vuslatî Ali Bey, *Gazâ-nâme-i Çehrin,* Haz.: Mustafa İsen- İsmâ'il Hakkı Aksoyak, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2003.

Yayın Kurulu, "Mustafa Nuri Paşa (Mansurîzade)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla 'Osmânlılar Ansiklopedisi,* II, İstanbul 1999, YKB Yay.

DİZİN

I.KİŞİ, DEVLET ve MİLLET ADLARI

A

Abaza cem'iyyeti, II, 71, 72
Abbas Mirza, şehzâde, I, 106; IV, 81
Abbas Paşa, 1847'de Mısır vâlîsi, IV, 118
Abdi Paşa, Boğdan ser-'askeri, III, 47
Abdi Paşa, Keki, IV, 15
Abdu'l-azîz Efendi, Kara Çelebizâde, Şeyhü'l-islâm, II, 58, 62, 64
Abdu'l-bâkî Hân, vekîlü's-saltana, I, 74
Abdulcelilzâdeler, Azmzâde, III, 84
Abdu'l-llâh Ağa, Bağdad vâlîsi, maktûl Ömer Paşa kethüdâlarından, IV, 15, 81
Abdu'l-llâh Berrî Efendi, re'îsü'l-küttâb, IV, 32
Abdu'l-llâh Efendi, Dürrizâde, Şeyhü'l-islâm, IV, 61, 66
Abdu'l-llâh Efendi, Şeyhü'l-islâm, III, 31
Abdu'l-llâh Paşa, Akka vâlîsi, IV, 88
Abdu'l-llâh Paşa, Köprülüzâde, Şark Ser-'askeri, III, 33, 73
Abdu'l-llâh Paşa, Muhsinzâde, Bender Ser-'askeri, III, 35
Abdu'l-llâh Paşa, Na'ili, III, 84
Abdu'l-llâh Paşa, sadrazam, III, 36
Abdu'l-llâh Paşa, Sarı, Erzurum vâlîsi, IV, 31
Abdu'l-llâh Paşa, Şehîd Fâzıl Mustafa Paşa'nın oğlu, III, 84
Abdu'l-llâh Paşa, Uzun, IV, 15, 16
Abdu'l-llâh, Şeyh-i Vehhâbiyân olan Su'ûd'un oğlu, IV, 71
Abdu'l-latîf Efendi, Nizâm-ı Cedîd'in zehâ'irine me'mûr olan kabbân nâ'ibi, IV, 50
Abdu'n-nebî, Gürcü, II, 61
Abdu'r-rahîm Efendi, Şeyhü'l-islâm, II, 58, 61, 106
Abdu'r-rahmân Paşa, Abdu'l-llâh Paşazâde, III, 84
Abdu'r-rahmân Paşa, kadı, Konya vâlîsi, IV, 42, 43
Abdu'r-rahmân Şeref Efendi, son vak'anüvist, Tarih-i Devlet-i 'Osmâniye adlı eserin yazarı, Giriş, 10
Abdu'r-rezzâk Bahir Efendi, re'isü'l-küttâb, III, 52, 53, 55, 56; murahhas, IV, 11
Abdu'l-azîz Hân, I, 2; IV, 112
Abdu'l-hamîd Hân-ı evvel, III, 54; IV, 4, 5, 7, 14, 16, 17, 21, 26, 70, 106, 107, 110, 122
Abdülkādir Bey, mevâlîden, IV, 80
Abdülmecid Hân, IV, 82, 93, 111, 112, 116, 120, 125
Abruşkof, Rusya murahhası, III, 52
'Acem Devleti, I, 151
'Acem elçisi, II, 32, 33, 51
'Acem Şâhı, I, 109; II, 8, 23, 27, 31, 51
'Acem, A'cam, I, 75, 103, 105; II, 9, 19, 20, 43, 46, 51; III, 29, 41; IV, 15, 16
Aclan Bey, Karasi vâlîsi, I, 6
Adil Giray, Kırım Hânı, I, 104, 105; II, 76, 78
Afganiler, Afganlılar, III, 29, 107
Afrikalılar, III, 61
Afşar Aşireti, III, 29
Ahâli-i Cezayir, III, 68
Ahâli-i Erdel, III, 6
Ahâli-i Haremeyn-i şerîfeyn, I, 82
Ahâli-i Kırım, III, 35, 52
Ahâli-i Sırbiyye, IV, 69
Ahi Çelebi, Yavuz Sultân Selîm'in hekimbaşısı, III, 110
Ahiler, I, 7
Ahmed Ağa, Bolu mütesellimi, IV, 108
Ahmed Ağa, Çalık, yeniçeri ağası, III, 18, 19
Ahmed Ağa, Laz, İbrâil nâzırı, IV, 65, 66, 70
Ahmed Bey, Evrenoszâdelerden Fâtihân nâzırı, IV, 25
Ahmed Bey, Karamanoğlu, I, 44, 45
Ahmed Bey, Kürd, mâbeynci, IV, 43, 50
Ahmed Bey, Pir, Karamanoğlu, I, 45
Ahmed Celayir, Bağdad pâdişâhı, I, 11
Ahmed Cevdet Paşa, tarihçi, devlet adamı, *Tarîh-i Cevdet* adlı eserin yazarı, Giriş, 10, 12
Ahmed Efendi, Vildanzâde, 1605'de ordu kadısı, II, 22
Ahmed Efendi, defterdâr, III, 9
Ahmed Efendi, Müftüzâde, Şeyhü'l-islâm, IV, 17
Ahmed Efendi, ser-'asker Namık Paşa'nın akrabası, III, 81
Ahmed Efendi, Sultân Selîm Hân hazretlerinin sır-kâtibi, IV, 43, 45, 50
Ahmed Fethi Paşa, Paris sefîri, III, 80
Ahmed Fevzî Paşa, Kapudân-ı Deryâ, (Hain, Firari), IV, 93, 94
Ahmed Hân-ı Evvel, I, 51, 52, 53, 71, 72; II, 19, 20, 25, 27, 34, 35, 40, 55, 64, 97
Ahmed Hân-ı Sâlis, Giriş, 11; II, 83, 105; III, 19, 22, 30, 31, 54, 73, 75, 96, 106, 107, 111
Ahmed Hân-ı Sânî, III, 7, 10, IV, 122
Ahmed Paşa, 1553' de vezîr, 1555'de sadrazam olup aynı yıl idam edilmiştir, I, 93, 94, 113
Ahmed Paşa, 1578'de ikinci vezir iken sadrazam oldu, I, 105

Ahmed Paşa, 1727 seferinde Hemedân Ser-'askeri, III, 29
Ahmed Paşa, Bağdad vâlîsi, III, 29, 32, 33, 40, 50, 73, 74, 83
Ahmed Paşa, Cezzâr, Akka vâlîsi, IV, 38, 39, 88
Ahmed Paşa, Çerkes, III, 5, 6
Ahmed Paşa, Dukakinoğlu, I, 74
Ahmed Paşa, Ekmekcizâde, defterdâr, II, 29, 37
Ahmed Paşa, Gedik, I, 44, 45, 46, 48, 57, 58, 59, 62, 134
Ahmed Paşa, Hafız, Diyarbekir vâlîsi, sadrazam, II, 10, 11, 12, 41, 44, 43, 47, 48
Ahmed Paşa, Hafız, kaymakam, III, 84
Ahmed Paşa, Hasan Paşazâde, Bağdad vâlîsi, III, 73
Ahmed Paşa, Hersekzâde, Anadolu beylerbeyi, I, 43, 49, 50, 74
Ahmed Paşa, Hezarpâre, defterdâr, 1647'de sadrazam, II, 57
Ahmed Paşa, I. Selîm zamanında Mısır vâlîsi, I, 85
Ahmed Paşa, Kalaylı, III, 20
Ahmed Paşa, Kavanoz, sadrazam, III, 18
Ahmed Paşa, Tarhuncu, 1652'de sadrazam II, 64
Ahmed Paşa, Tayyaroğlu, Şam vâlîsi, II, 71
Ahmed Paşa, Topal 'Osmân Paşazâde, III, 84
Ahmed Paşa, Türk, III, 25
Ahmed Paşa, Voynuk, Kapudân-ı Deryâ, II, 59
Ahmed Resmi Efendi, Kethüdâ-yı sadr-ı alî, III, 55
Ahmed Ta'ib, Hadîkatü'l-vüzerâ adlı eserin yazarı, 12
Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr* adlı eserin yazarı, Giriş, 11
Ahretlik Hanım, IV, 6
Âkif Efendi, Köse, amedci, IV, 80
Akif Paşa, IV, 102
Akkoyunlu tâ'ifesi, Akkoyunlu takımı, I, 45, 66
Akvâm-ı Çerâkise, IV, 30
Ala'e'd-dîn Bey, Karamanoğlu, I, 10, 22
Ala'e'd-dîn Paşa, 'Osmân Gâzî'nin büyük oğlu, I, 15, 17
Ala'e'd-dîn, Amasya vâlîsi, şehzâde, I, 5, 37, IV, 121
Ala'e'd-dîn-i Sânî, Selçuklu sultânı, I, 5, 59, 144
Alâ'ü'd-devle, Zulkadriyye hâkimi, I, 75
Aleksandır, Boğdan Voyvodası, IV, 18
Aleksi, amiral, III, 49
Alem Şâh, Sultan, Konya vâlîsi, şehzâde, I, 51
Āl-i Abbas, I, 67
Ali Ağa, Çorlulu, silahdâr, III, 18, 20, 23, 26
Ali Ağa, II, 63
Ali Ağa, Silahdâr, IV, 87
Ali Ağa, yeniçeri ağası, II, 16
Ali Bey, Bulutkapan, III, 49, 73; IV, 7
Ali Bey, İbrâhim Bey'in ammisi, Evrenos Bey'in oğlu, I, 34, 35
Ali Bey, Karamanoğlu, I, 21
Ali Bey, Şehsüvarzâde, Dulkadiroğlu, I, 75, 78, 79, 84, 128; II, 28, 102
Āl-i Cengiz soyu, III, 57
Ali Çelebi, Çelebi Sultân Mehmed'in hekimbaşısı, III, 110
Ali Efendi, Çatalcalı, Şeyhü'l-islâm, II, 86, 106
Ali Efendi, defter emini, III, 100
Ali Efendi, defterdâr kesedârı, IV, 36
Ālî Efendi, Gelibolulu Mustafa, tarihçi, 118
Ali Efendi, Moralı, tersâne emîni, IV, 61
Āl-i İsfendiyar sülâlesi, I, 118
Āl-i Karaman, I, 45, 48
Ali Mehmed Hân, Sadık Hân'ın birâderzâdesi, IV, 16
Āl-i Mutahhar, I, 99, 107
Āl-i 'Osmân, I, 3; III, 50; IV, 3
Ali Paşa hânedânı, IV, 73,
Ali Paşa, Benderli, IV, 122, 123
Ali Paşa, Canpoladoğlu, II, 28
Ali Paşa, Cezayirli, Kapudân Seydi Ali Paşa'nın birâderi, IV, 85
Ali Paşa, Çarhâcı, IV, 59, 61, 63
Ali Paşa, Damad, rikâb-ı hümâyûn kaymakamı, III, 21, 22
Ali Paşa, Genc, Özi vâlîsi, III, 39
Ali Paşa, Güzelce, Kapudân-ı Deryâ, II, 38
Ali Paşa, Hadım, vezîr, I, 49, 50, 52
Ali Paşa, Hekimoğlu, Bosna vâlîsi, III, 36, 41, 42, 73, 84
Ali Paşa, I, 124
Ali Paşa, III, 42
Ali Paşa, İbrâhim Paşa'nın yeğeni, III, 30
Ali Paşa, kādı-'asker, Candarlu Kara Halîl'in oğlu, I, 15, 16, 20, 22, 26, 27, 28
Ali Paşa, Kara Mustafa Paşazâde, III, 18
Ali Paşa, Karamanlı sülâlesinden, III, 72
Ali Paşa, Kemankeş, sadrazam, II, 40, 42
Ali Paşa, Köse, kapudân, II, 73
Ali Paşa, Laz, Haleb vâlîsi, IV, 81
Ali Paşa, Maktûlzâde, Ali Bey sonraları bu namla anılmıştır, II, 102
Ali Paşa, Moldovancı, sadrazam, III, 45, 46
Ali Paşa, Müezzinzâde, Kapudân-ı Deryâ, I, 99, 100
Ali Paşa, Rumeli vâlîsi, III, 38
Ali Paşa, sadrazam, III, 11, 22, 25
Ali Paşa, Semiz, sadrazam, I, 96
Ali Paşa, Sivas beylerbeyi, Budin mîr-mirânı, II, 14, 19, 26
Ali Paşa, Sultân Murad Hân zamanında sadrazam, I, 9
Ali Paşa, Sürmeli, Trablus Şam vâlîsi, III, 10
Ali Paşa, Tameşvar beylerbeyisi, II, 71, 74

Ali Paşa, Tepedelenli, kapudân, Yanya vâlîsi, IV, 10, 29, 39, 72, 73, 75, 82, 98
Ali Paşa, Trablusgarb beylerbeyisi, Yusuf Paşa'nın büyük oğlu, IV, 84
Ali Paşa, Uluc I, 100, 101
Ali Paşa, vezîr-i a'zam, I, 16, 20, 22, 26, 27, 28, 56
Ali Paşa, Zincirkıran, Tebrîz muhâfızı, II, 19
Âl-i Ramazân Hükûmeti, (Ramazanoğulları), I, 68
Ali Usta, Hammâllar Kethüdâsı, III, 42, 111
Âl-i Zu'l-kadriyye Hükûmeti, (Dulkadriyye, Zulkadriyye), I, 68
Ali, Bağdadlı, hazîne vekîli, III. Selîm'i şehid edenlerden, IV, 56
Alman hâkimi, I, 38
Alman İmparatoru, III, 58
Almanya İmparatorluğu, I, 91
Alparslan, I, 35
Amasya vâlîsi, I, 31
Anadolu a'yânları, IV, 46
Anadolu beylerbeyi, I, 16; II, 4
Anadolu defterdârı, I, 115
Anadolu halkı, I, 51
Anadolu kādı-'askeri, III, 77
Anadolu vâlîsi, III, 8, 16; IV, 57
Anber, Sultân Mahmûd Hân Hazretlerinin lâlaları, IV, 56
Andre Dorya, Andreya Dorya, İspanya amirali, I, 90, 95
'Arablar lisânı, I, 78
'Arablar, I, 78, 132
Arapça, Giriş, 14
Arif Çelebi, evlâd-ı hazret-i Mevlana'dan, I, 37
Arif Efendi, 'Arabzâde, Şeyhü'l-islâm, IV, 55, 61
Arlof, Rusya murahhası, III, 52
Arnabud (Arnavud) tâ'ifesi, III, 32; IV, 7, 73
Arnavud, II, 15; IV, 8
Arnavud, Muslu ve Patrona, III, 30
Arnavudluk hânedânı, IV, 72
Arnavudluk Hükûmeti, I, 39
Asım Efendi, Mekkizâde, Şeyhü'l-islâm, II, 105
Āsım Efendi, vak'anüvist, IV, 46, 52, 117
Aslan Giray, Şahin Giray'ın birâderlerinden, IV, 11
Asya Devletleri, III, 102
Asya hükümdârı, III, 103
Aşâ'ir-i Ekrâd beyleri, I, 130
At Meydanı cem'iyyeti, IV, 57
Ataullah Efendi, Şeyhü'l-islâm, IV, 47, 53, 55, 57
Atıf Efendi, defterdâr, III, 42
Atmaca Bey, kal'a muhâfızı, I, 45
Avrupa ahâlîsi, II, 37
Avrupa Devleti, Avrupa Devletleri, I, 151; III, 68, 107; IV, 36, 82, 90, 91
Avrupa hükümdârı, III, 103
Avrupa, II, 87, 89; III, 91
Avrupalı, Avrupalılar, I, 19; IV, 82, 91, 105, 107, 121
Avusturya Devleti, I, 151; II, 2, 44, 108; IV, 14, 27, 28, 37, 68, 94
Avusturyalı, Avusturyalılar, I, 151; II, 2, 108; III, 15, 26, 71, 107
Ayakı Mihal, Beyzâde, Erdel kralı, II, 73, 82
Ayas Paşa, I, 47, 88, 90
Aydın muhassılı, II, 30
Aydınoğlu hânedânı, I, 33
Aydınoğlu sülâlesi, I, 24
Aydınoğulları, I, 5, 24, 40
Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Āl-i 'Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân* adlı eserin yazarı, Giriş, 12; I, 126
Azerbaycan ahâlîsi, II, 21
Azerbaycan hânları, IV, 15
Aziz Bey, varoş kapusu muhâfızı, hâ'in, IV, 69
Aziz Efendi, Kara Çelebizâde, II, 62, 106
Aziz Efendi, mevâlîden, IV, 66
Azmzâde hânedanı, III, 84

B

Baba Paşa, 1810 seferinde komutan, IV, 65
Bâb-ı Alî, I, 2; III, 44, 90; IV, 17, 45, 49, 50, 51, 55, 56, 57, 58, 60, 76, 96
Bağdad beylerbeyi, I, 131
Bağdad hâkimi, I, 137
Bağdad Hükûmeti, II, 41
Bağdad Kölemen paşaları, IV, 98
Bağdad muhâfızı, II, 53
Bağdad pâdişâhı, I, 11, 14
Bağdad vâlîsi, vâlîleri, I, 131; II, 15, 88, 101; III, 77; IV, 70
Bahadır Giray Hân, Selamet Giray Hânzâde Bahadır Giray, II, 52, 54; IV, 11
Bahadırân-ı Çerâkise, IV, 86
Bahâdırân-ı Tatar, III, 35
Bahayi Efendi, II, 61, 62
Baki Efendi, Rumeli kādı-'askeri, şa'ir-i meşhûr, I, 102; II, 2, 8
Baki Paşa, defterdâr, II, 35
Balaban Paşa, Tokad vâlîsi, I, 37
Balı Bey, Malkoçoğlu, Silistre beyi, I, 50
Barçakay Akuş, Rakokcuoğlu'nun defterdârı, beyzâde, II, 71
Baturi Gabur, Deli Kral, II, 32
Bayezid Hân, Kütahya vâlîsi, şehzâde, I, 10, 43, 44, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 54, 56, 57, 64, 66, 67, 71, 85, 93, 94, 95, 97, 98, 105, 134, 147
Bayezid Hân-ı Sânî, Sofu Bayezid, Bayezid Hân-ı Veli, I, 3, 21, 23, 70, 112, 113, 148; II, 35, 47, 54, 96; IV, 3, 73, 100, 121
Bayezid Paşa, Lala, Mehmed Çelebi'nin lâlası, I, 22, 29, 32
Bayram Paşa, sadrazam, kaymakam, II, 51, 53
Bedevi Urban, I, 134
Behîc Efendi, defterdâr, Cihadiyye nâzırı, IV, 51, 54, 56, 59, 61
Bekir Efendi, Darbhâne emîni, IV, 50

Bekir Paşa, Mısır vâlîsi, IV, 37, 89
Bekir Subaşı, 'asâkir serkerdelerinden, Bağdad vâlîsi, II, 41, 108
Bektaş Ağa, II, 60, 63, 64
Bektaş Paşa, Budin beylerbeyisi, II, 23
Belgrad muhâfızı, I, 49
Belgrad ser-'askeri, IV, 19
Belpar, General, Mısır'da kumandan, IV, 40
Bender ser-'askeri, III, 39
Benî Hafs, Tunus mülûku hânedânı, I, 101
Beşir Ağa, Darü's-sa'âde ağası, I, 25; IV, 124
Beşir Ağa, Hafız, III, 42
Betlen Gabur, Erdel kralı, II, 32, 38, 44, 69
Bilal Ağa, II, 67
Biro, Prusyalı, mü'ellif, I, 62
Boçkayı, Macar beyzâdelerinden, II, 23
Boğdan banları, I, 39
Boğdan beyleri, I, 151
Boğdan Beyzâde, I, 111
Boğdan emâreti, I, 136; II, 2, 27; III, 52
Boğdan hâkimi, I, 38, 46, 48, 49
Boğdan küberâsı, I, 89
Boğdan Voyvodası, I, 136; II, 32, 49; IV, 20
Boğdanlu, III, 68
Bolu beyi, I, 37
Bonapart, Fransa İmparatoru, I, 70; IV, 37, 38, 39, 41, 62, 63, 67, 82, 120
Bonsobi, İngiltere elçisi, IV, 96
Bosna ahâlîsi, III, 91
Bosna beylerbeyi, II, 4
Bosna gâzîleri, III, 24
Bosna hâkimi, I, 38
Bosna hükümdârı, I, 41
Bosna kralı, I, 7, 41, 43
Bosna vâlîsi, III, 102; IV, 69, 93
Bostanzâde, Şeyhü'l-islâm, II, 2, 8
Boşnak Ağa, IV, 64
Budin beylerbeyi, I, 126; II, 4, 23
Budin halkı, II, 15
Budin kadısı, I, 151
Budin vâlîsi, I, 151; II, 81, 82
Burbon hânedânı, I, 48
Burun Kasım, 'Acem elçisi, II, 33
Büyük Kabarta, III, 65
Büyük Petro, Rus İmparatoru, III, 20
Büyük Valide, II, 63

C- Ç

Cabbarzâde derebeyleri, IV, 72
Cabbarzâde, IV, 53, 57, 98, 108
Câbî Efendi, defterdâr, IV, 85
Cafer Çelebi, Taczâde, (Tacizâde), kādı-'asker, I, 75
Cafer Paşa, Tebrîz muhâfızı, I, 105, 106,107; Tameşvar muhâfızı, III, 13
Can Mirza Paşa, Anadolu vâlîsi, II, 71
Canbek (Canıbek) Giray Hân, Kırım Hânı, II, 31, 34, 35, 38, 42, 43, 45, 51
Canberd Gazâli, Gazze hâkimi, I, 77, 78, 82, 83, 84
Canboyluk kâbilesi, III, 57
Candarlu (Çandarlu) Kara Halîl, Murad Hânî'de kādı-'asker, I, 15, 16, II, 80
Canpoladoğlu cem'iyyeti, II, 28
Cazâyir mücâhidleri, IV, 83,
Celal Bey, I, 102
Celal Paşa, Bosna vâlîsi, IV, 75
Celal, Bozok eşkıyâsından müfsîd, I, 79
Celâle'd-dîn Ağa, yeniçeri ağası, IV, 76
Celaleddin Bey, Cabbârzade, IV, 81, 98
Cem Sultân, I, 47, 48, 49, 56, 57, 58, 68, 72
Cem Sultân'ın validesi, Fransa Kralı'nın hemşiresi, I, 48
Cem'iyyet-i Abaza Paşa, II, 71, 72
Cem'iyyet-i Karamaniyân, I, 8
Cem'iyyet-i Museviyye, I, 28
Cenevizler, Cenevizliler, I, 23, 24, 42, 45, 46, 134
Cengiz, I, 81
Cengizîler, I, 24
Cezayir guzâtı, IV, 34, IV, 34
Cezayir vâlîsi, IV, 83
Cezayir zâbitânı, IV, 82
Cezayirlü, IV, 34, 82
Cezîre-i Ömeriyye hâkimi, I, 75
Cidde vâlîleri, I, 134
Cinci Hoca, (Hüseyin Efendi), II, 54, 58, 76, 102
Cüneyd Bey, İzmiroğlu, I, 22, 24, 25, 27, 32, 33
Çeh banı, Çeh banları, I, 39, 40
Çelebizâde, Kara, I, 36
Çerâkise cündîleri, I, 78
Çerâkise halkı, IV, 30
Çerkes fedâyisi, I, 78
Çerkes kabâ'ili, IV, 5
Çerkes köleler, III, 72
Çerkes, I, 79
Çığalazâde, (Cağalazade), vüzerâdan, II, 2, 21, 24, 25, 28
Çıldır paşası, III, 66
Çiçen kabîlesi, IV, 30

D- E

Dadyânlar, III, 28
Dağdevirenoğlu, asi, derebeyi, IV, 72
Dağıstan halkı, III, 28
Dağıstanlılar, III, 107
Darab Bey, Karahisar-ı şarkî muhâfızı, I, 45
Dârâ-yı 'Acem, I, 92
Davud Ağa, aslen Fransalı, donanma-yı hümâyûnda topçu, Gerçek Davud ismiyle meşhur, III, 110
Davud Ağa, Mi'mâr, Mi'mâr Sinân'm çırağı, II, 107
Davud Efendi, Büyük Süleymân Paşa'nın kölelerinden, IV, 81, 82
Davud Hân, Şirvan Hânı, III, 28
Davud Paşa, 1444' de Rumeli beylerbeyisi, I, 38
Davud Paşa, 1498'de Kapudân-ı Deryâ, I, 50
Davud Paşa, II. 'Osmân'ın katili, sadrazam, II, 25, 39, 40
Davud Paşa, Mahmûd Hân-ı sâni döneminde Bağdad vâlîsi, III, 73; IV, 79, 81, 82

Dayı, Cezayir Beylerbeyi, I, 133
Dede Ağa, Humbaracıbaşı, IV, 74, 77
Dede Paşa, III. Selîm döneminde, IV, 49
Deli Derviş, Doğancıbaşı, II, 39, 40
Deli Hasan, Celâlî, Bosna beylerbeyisi, II, 15, 17, 18, 29
Deli İbrâhim, Patrona Halîl isyanına katılan, III, 32
Deli Kral, Baturi Gabur, II, 32
Demirbaş, (Şarl), İsveç kralı, III, 20
Derencil Ban, General, I, 50
Dereşenko, Sarıkamış hatmanı, II, 79
Derviş Paşa, kapudân, 1693' de sadrazam, II, 25, 64; IV, 4
Devlet Giray Hân, Kırım Hânı, I, 92, 102; III, 17, 45, 54; IV, 9
Devlet-i 'Aliyye murahhasları, III, 52
Devlet-i Çerâkise, I, 49, 84; III, 72
Devlet-i İran, III, 33
Devlet-i İraniyye, II, 53
Devlet-i Mısriyye, I, 75
Devlet-i 'Osmâniyye, I, 12, 13, 20, 29, 30, 60; II, 3, 4, 53, 100; III, 70, 75; IV, 125
Devlet-i Rusya, III, 61, 68
Devlet-i Safeviyye, I, 80; II, 108; III, 28, 29, 107
Devlet-i Selçukîyye, I, 4, 5, 11, 12, 20, 59
Devlet-i Şâhân, III, 28
Devlet-i Zendiyye, IV, 16
Dilâver Paşa, sadrazam, II, 39
Dimo, Erdel Beyi Mihal'in adamı, II, 11
Din-i İslâm, I, 63; III, 57
Din-i Muhammedî, III, 59, 67
Dobra Venedik Cumhûriyeti, III, 101
Dobra Venedik cumhûru, IV, 39
Domina, Boğdan Beyi Ermiye'nin zevcesi, Leh prenseslerinden, II, 32
Drakula, Eflak hâkimi, I, 36
Drama mütesellimi, III, 109
Dubrovnik cumhûru, I, 69
Duce, bostancıbaşı, II, 49
Dulkadriyye, Zulkadriyye, Âl-i Zu'l-kadriyye Hükûmeti, I, 68
Dündar Bey, Ertuğrul Gazi'nin kardeşi, I, 4
Dürrî Efendi, Mektûbî, İstanbul pâyelülerinden, IV, 32
Dürrî Şehvar Hanım, Ahretlik Hanım, Nafiz Efendi'nin kerîmeleri, IV, 6, 22
Düvel-i İseviyye, II, 5
Ebe Selîm, hazîne kethüdâsı, IV, 56
Ebu Sa'id Efendi, Şeyhü'l-islâm, II, 64
Ebûkebud Mehmed Paşa, 1822' de Bosna vâlîsi, IV, 75
Ebu'l-berekât, Mısır şerîfi, I, 133
Ebu'l-feth, (Fâtih), I, 40, 58
Ebu'l-meyâmin Mustafa Efendi, Anadolu kādı-'askeri, II, 17
Ebu's-su'ud Efendi, I, 97, 114
Ebu'z-zeheb Mehmed Bey, III, 73; IV, 7
Eclâf ahâlîsi, I, 141
Edirne hâkimi, I, 7
Eflak banları, I, 39
Eflak beyi, IV, 26
Eflak emâreti, I, 70, 136; II, 2, 27, 32, 39, 49
Eflak hâkimi, I, 10, 30, 38
Eflak ümerâsı, I, 6
Eflak Voyvodası, I, 46, 49, 110, 136; II, 4; IV, 26
Eflaklu, III, 68
Efrâd-ı millet-i 'Osmâniyye, I, 65
Ehl-i İslâm, I, 55, 63, 91, 111; II, 2, 32
Ekber Şâh, Hindistan hükümdârlarından Gecürat pâdişâhı, I, 90
Ekrâd beyleri, II, 24
Ekrâd, II, 19, III, 101
Elkas Mirza, Şâh Tahmasb'ın birâderi, I, 92
Elmas Mehmed Paşa, rikâb-ı hümâyûn kaymakamı, III, 11
Emâret-i Kırım, II, 76
Emin Beyzâde, mevâlîden, IV, 80
Emin Efendi, Mansurizâde, İzmir a'yânı 1244/1828, I, 25
Emin Efendi, Mektûbî, IV, 25
Emin Paşa, Yağlıkcı, Yağlıkcızâde, III, 45, 46; IV, 123, 124
Emir Paşa, defterdâr, I, 108; II, 62
Emir Raşid, Kânûni döneminde Basra emiri, I, 131
Emir Süleymân, Yıldırım Hân oğlu, büyük şehzâde, I, 22, 23, 26, 27, 30, 55, 102
Emir Zülfikâr, Bağdad hâkimi, I, 88
Emirgûne Hân, 'Acem kumandanı, II, 43
Emirgunoğlu, Emîrgûne, Revan Hânı, Haleb vâlîsi, II, 50, 60
Endülüs Müslümanları, I, 91
Endülüs, Endülüslüler, I, 91, 132; II, 36
Erdebili, Şeyh Safî-i Erdebilî, I, 67
Erdel ahâlîsi, II, 23
Erdel banı, I, 86
Erdel emâreti, II, 2
Erdel Hükûmeti, II, 23, 32, 33
Erdel kavmi, II, 23, 26
Erdel kralı, Erdel kralları, II, 27, 33, 73, 75
Erdel Krallığı, I, 91, 136, 137; II, 32, 70, 71, 72
Erekli Hân, Tiflis Hânı, IV, 14, 17
Erenler, III, 87
Eretna Bey, Selçukîyye nâzırı, I, 5
Ermeni, III, 110
Ermiye, Boğdan beyi, II, 32
Ertuğrul Gâzî, I, 3, 4, 5
Erzurum vâlîsi, III, 102; IV, 79
Es'ad Efendi, Salihzâde, Şeyhü'l-islâm, IV, 43
Esad Efendi, vak'anüvist, II, 103; III, 27
Esad Paşa, Şehîd Fâzıl Mustafa Paşa'nın oğlu, III, 84
Esma Sultân, Hemşire-i pâdişâhî, IV, 6, 35
Es-seyyid Mustafa, Mustafa Nuri Paşa, Kitabın yazarı, I, 3
Estefan Bey, Eflak Voyvodası, II, 70

Eşref Şâh-ı Afgani, III, 29
Etrâk, I, 59
Evlâd-ı hazret-i Mevlana, I, 37
Evlâd-ı Türk, II, 87
Evrenos Bey, ümerâdan, I, 7, 8, 17, 19, 28, 35, 54, 124
Evrenosoğulları, Evrenoszâdeler, I, 31; IV, 25

F- G

Farsça, Giriş, 14
Fâtihân, Selanik dağlarında mukim yörükler, I, 63
Fâzıl Ahmed Paşa, Köprülüoğlu, I, 25; II, 61, 73, 74, 76, 77, 79, 81, 82, 84, 88, 89, 92, 97, 102, 104, 107, 109; III, 2, 4, 8, 36, 84; IV, 122
Fâzıl Mustafa Paşa, Köprülüzâde, II, 86, 88, 109; III, 2, 4, 18, 36, 97, 100, 111; IV, 68
Fazlı Paşa, Silistre vâlîsi, II, 70
Felemenk Devleti, III, 15; IV, 32
Felemenk, III, 48
Felemenklüler, III, 36
Ferah Ali Paşa, Soğucak muhâfızı, IV, 5
Ferendoş, Nemçe kralı, I, 86, 87, 91
Ferhâd Ağa, yeniçeri ağası, I, 140
Ferhâd Paşa, Deli, yeniçeri ağası, bostancıbaşı, II, 2, 3, 4, 7, 16, 25, 31
Ferhâd Paşa, serdâr-ı 'Acem, I, 83, 84, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 128; IV, 64
Ferik Necib Paşa, IV, 84
Fethi Paşa, Ahmed Fethi Paşa, II, Mehmed döneminde Paris sefîri, III, 80, 81
Fethu'l-llâh Efendi, Feyzu'l-llâh Efendi'nin büyük oğlu, III, 19
Fetih Giray Sultân, Kırım Hânı Gâzî Giray'ın birâderi, II, 5, 6, 7
Fettah, başçukadâr, IV, 56
Fevzi Ahmed Paşa, Kapudân-ı Deryâ, IV, 93
Feyzu'l-llâh Efendi, Şeyhü'l-islâm, III, 17, 18, 19, 31
Firuz Bey, kale muhâfızı, I, 34
Fransa Devleti, I, 151; II, 77, 109; IV, 28, 61, 63, 78, 79, 83, 90, 94, 120
Fransa elçisi, II, 80, 109; III, 28, 36, 38, 39, 44, 108; IV, 10, 12, 42, 44
Fransa hükümdarı, IV, 90
Fransa Hükümeti, IV, 36
Fransa İmparatorluğu, IV, 41
Fransa İmparatoru, IV, 52, 63, 65
Fransa konsolosu, IV, 83,
Fransa kralı, I, 91; II, 77, 81
Fransa murahhası, III, 108
Fransa zâbitânı, IV, 40
Fransalu, Fransalular, Fransız, Fransızlar, I, 51, 95, 152; II, 78, 109; III, 14, 48, 107, 108; IV,10, 11, 28, 29, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 45, 47, 52, 63, 68, 71, 82, 84, 97, 98, 119, 120
Fransız generalleri, IV, 90
Frenk Mustafa, III, 97
Frenkler, I, 4, 23
Fuad Paşa, IV, 102
Galib Efendi, re'is, vezîr kethüdâsı, IV, 51, 52, 54, 59, 62, 67
Galib Paşa, Erzurum vâlîsi ve Şark ser-'askeri, IV, 79, 80, 88
Gaşber, Gaşper, voyvoda, Avrupa ahâlîsinden, II, 37, 38, 39
Gazanfer Ağa, kapu ağası, II, 8, 15, 16
Gâzî Giray Hân, Kırım Hânı, Adil Giray'ın birâderi, I, 87, 104, 110; II, 5, 6, 7, 9, 10, 17, 28, 51
Gâzî Hasan Paşa, Cezâyirli, Kapudân-ı Deryâ, IV, 6, 7, 10, 18, 20, 21
Gâzî Hayre'd-dîn Paşa, kapudân, I, 89, 101, 115
Gâzî Hüseyin Paşa, Girid serdârı, II, 61, 66, 73
Gecürat, I, 90
Genç Bey, II, 72
Gerçek Davud, Davud Ağa, aslen Fransız, donanma-yı hümâyûnda topçu, III, 110
Germiyanoğlu, Germiyanzâde, I, 5, 8, 26
Germiyanoğulları, I, 21, 33, 40
Gizli sıtma, Hacı İbrâhim Efendi'nin lakâbı, IV, 43, 50, 117
Gizu, Hâriciye nâzırı, IV, 94
Gürcü tâ'ifesi, I, 52
Gürcü, Gürcüler, II, 43; III, 66, 68
Güzelce Mü'ezzin, Baltacı Mehmed Paşa, III, 20, 21, 70, 107; IV, 122

H

Habeşiler, cemâ'at, I, 132
Habil Efendi, Budin kadısı, II, 26
Hacı Ali Paşa, Canikli, Kırım Ser-'askeri, III, 54; IV, 10, 30
Hacı Ali Paşa, Merzîfonî, Diyarbekir vâlîsi, III, 9
Hacı Bektaşi Veli, III, 87
Hacı Bektaşoğlu, Celâlî, I, 86
Hacı Beşir Ağa, Darü's-sa'âde ağası, III, 42
Hacı Giray Hân, Kırım Hânı, I, 45, 46; II, 84
Hacı İbrâhim Efendi, Gizlisıtma, IV, 43, 50, 117
Hacı İbrâhim Paşa, celâlî isyanında Ser-'asker, II, 15
Hacı İlbeyi, Emir-i dilir, I, 7
Hacı İvaz Paşa, Vezîr, I, 32
Hacı Paşa, Şifa isimli eserin yazarı, III, 110
Hacı Selîm Ağa, tersâne emîni, IV, 22
Hâdi Efendi, III, 78
Hafız İsa, Sultân Mahmûd Hân Hazretlerinin ağaları, IV, 56
Hafız Paşa, Diyarbekir vâlîsi, II, 10, 41, 44, 47, 48
Hakimân-ı Dağıstan, II, 36
Haleb ahâlîsi, IV, 40,
Haleb beylerbeyi, II, 4
Haleb vâlîsi, III, 77
Halet Efendi, nişâncı, III, 31; IV, 73, 75, 81, 87, 123

Halîfe-i Abbasi, I, 13
Halîl Ağa, Koşancalı, IV, 49, 65, 69
Halîl Hamîd Paşa, I. Abdu'l-hamîd sadrazam, III, 112; IV, 5, 6, 12, 22, 107, 113, 117, 122, 123
Halîl Haseki, Ağa, IV, 48
Halîl Paşa, II, 85
Halîl Paşa, İvaz Paşazâde, sadrazam, III, 26, 47, 49
Halîl Paşa, kapudân, kaymakam, II, 10, 34
Halîl Paşa, Koca, Mora Ser-'askeri, Haleb vâlîsi, III, 4, 6, 9
Halîl Paşa, sadrazam, Erzurum beylerbeyisi, II, 44, 45, 49
Halîl Paşa, Tophâne müşîri, ticâret nâzırı, IV, 90, 93
Halîl Paşa, vezîr-i a'zam, I, 37, 38, 41, 56, 57
Halîl, Candarlu Kara, Çandarlu Kara Halîl, I, 15, 56, II, 80
Halimi Çelebi, Hace-i Sultâni, I, 75
Hamdullah Bey, Şehsüvârzâde, çavuşbaşı, IV, 53
Hamîdîzâde, Şeyhü'l-islâm, III, 112
Hamîdoğulları, I, 5
Hamza Bey, Anadolu beylerbeyisi, I, 33, 34, 39, 42
Hamza Mirza, Şâh-ı 'Acem'in oğlu, I, 104, 106
Hamza Paşa, Silâhdâr, Anadolu vâlîsi, III, 44, 45
Handan Ağa, Saray ağalarından, müfsid, II, 7
Hânedân-ı Nebevî, I, 67
Hânedân-ı 'Osmâniye, IV, 124
Hânedân-ı Safeviyye, I, 103; II, 31
Hanefi Efendi, Şeyhü'l-islâm, II, 64, 67
Hânya muhâfızı, II, 56
Harameyn ahâlîsi, III, 101
Hasan Ağa, Mardin Voyvodası, IV, 15
Hasan Ağa, yeniçeri ağası, I, 22, 28; II, 12, 47
Hasan Bey, Cezayirli, kapudâne-i hümâyûn, III, 48
Hasan Efendi, Zülâlî, İstanbul kadısı, Anadolu kādı-'askeri, III, 30, 32
Hasan Paşa, Abaza, Haleb, Erzurum, Özi ve Silistre vâlîsi, II, 42, 44, 45, 46, 49, 70, 71, 72
Hasan Paşa, Acu muhâfızı, III, 65
Hasan Paşa, Ağa, sadrazam, III, 40; Tuna ser-'askeri, IV, 76, 78
Hasan Paşa, Bağdad vâlîsi Ahmed Paşa'nın babası, III, 83
Hasan Paşa, Bosna beylerbeyi, I, 108
Hasan Paşa, Cenâze, Hasan Paşa, sadrazam, IV, 19, 20, 22, 23, 24, 25
Hasan Paşa, Cezayirli, İsmâ'il Ser-'askeri, Cezayir beylerbeyisi, I, 92, 107; IV, 22, 25, 26, 27, 29, 74, 77, 112, 113
Hasan Paşa, Enişte, III, 19
Hasan Paşa, Hadım, II, 7
Hasan Paşa, Rumeli beylerbeyi, I, 109; II, 56
Hasan Paşa, Sa'atçi, kaymakam, II, 16
Hasan Paşa, Sokullu Mehmed Paşazâde, II, 6, 9, 12, 14, 15, 16
Hasan Paşa, Tırnakcı, II, 16
Hasan Paşa, Tiryaki, Rumeli beylerbeyi, Kanije muhâfızı, II, 9, 12, 13, 14, 18, 25, 26, 28, 32, 92
Hasan Paşa, Yemişçi, sadrazam, II, 13, 15, 18, 19, 32, 99
Hasib Paşa, Tanzimat karşıtı paşalardan, IV, 102
Hasköy a'yânı, IV, 55, 59
Hatice Sultân, II, 86
Haydar Mirza, Şâh Abbas'ın biraderzâdesi, I, 107
Haydar Paşa, Ferhâd Paşa zamanında Gence muhâfızı, I, 106
Haydar, 'Osmâncık Kalesi'ni ele geçiren asi, I, 35
Haydaroğlu, şakî, II, 71
Hayre'd-dîn Bey, Barbaros, I, 89, 91, 92, 95, 97, 115
Hayre'd-dîn Paşa, Çandarlu Kara Halîl, I, 15, 56; II, 80
Hayri Bey, (Hayr Bey), Haleb ve Mısır vâlîsi, I, 77, 78, 82, 83, 85
Hayrî Efendi, re'îsü'l-küttab, IV, 25
Hayru'l-llâh Efendi, yazar, Giriş, 11
Hayzer, General, III, 6
Hemdem Paşa, I, 73, 77
Hemun Baturi, Macar beyzâdesi, II, 28
Hezarpâre, Ahmed Paşa, II, 57
Hıfzı Paşa, IV, 77
Hırsova, sadrazam, IV, 30
Hızır Bey, Aydın Beyzâde Mehmed Bey'in oğlu, I, 24
Hızır Bey, Fâtih 'asrında İstanbul kadısı, I, 114
Hızır Paşa, 1837'de Karantina nâzırı olan Dede Ağa'nın lakabı, IV, 74, 77
Hızır Şâh Bey, Saruhanoğlu, I, 22, 27
Hızır, yeniçeri, I, 38
Hoca Sa'deddin, Hoca Efendi, Tâcü't-tevârih adlı eserin yazarı, Giriş 11, 12; II, 6
Hocazâde Efendi, Şeyhü'l-islâm, II, 67
Hotin beyi, IV, 20
Hristiyan diyaneti, III, 64
Hristiyan zümresi, III, 57
Hristiyan, Hristiyanlar, I, 18, 80; III, 62, 63, 67; IV, 8, 97
Hulefâ-yı Abbâsiyye, I, 3, 59, 67
Hulefâ-yı Emeviyye, I, 3
Hulefâ-yı Fatımiyye, I, 3
Hurşid Paşa, Mora vâlîsi, ser-'asker, IV, 70, 73, 74, 75, 85
Hüdâvendigar Gâzî, I, 7, 8, 9, 19, 13, 14, 15, 18, 21, 56; II, 80
Hükkâm-ı Çerâkise, I, 76
Hükkâm-ı İseviyye, I, 38
Hükümdâran-ı millet-i İseviyye, I, 9
Hükümet-i Deşt-i Kıpçak, II, 52
Hükümet-i Erdel, II, 69

Hükümet-i Kırım, I, 87, 102; II, 51; III, 9
Hükümet-i Mısır, I, 85
Hükümet-i 'Osmâniyye, I, 6, 9, 70, 99
Hükümet-i Safeviyye, II, 31
Hükümet-i Şi'a, III, 107
Hükümrân-ı İran, II, 19, 108
Hümâyûn Şâh, I, 90
Hünkar Şeyhi, Şeyh Şücâ', III. Murad dönemi şeyhlerinden, II, 98
Hüsam Efendi, Şeyhü'l-islâm, III, 110
Hüsam Giray, II, 51
Hüsâme'd-dîn Efendi, Ömer Vahid Efendi torunu, IV, 123
Hüsâme'd-dîn Paşa, I. Selîm dönemi vezîrlerinden, I, 77
Hüsâme'd-dîn Paşa, Kapudân-ı Deryâ, III, 48
Hüseyin Ağa, Kara Hasanzâde, II, 69
Hüseyin Ağa, Kavala çorbacısı, IV, 84
Hüseyin Bey, Alparslan oğlu Canik hâkimi, I, 35, 44
Hüseyin Bey, Hamîdili hâkimi, I, 8
Hüseyin Efendi, Ahizâde, Rumeli kādı-'askeri, II, 47, 49, 58
Hüseyin Halife, sipahilerin ileri gelenlerinden, II, 16
Hüseyin Paşa, 1799'da Bağdad vâlîsi, IV, 16
Hüseyin Paşa, Abdülcelilzâde, Musul Kal'ası muhâfızı, III, 40
Hüseyin Paşa, Ağa, Edirne ve Mısır vâlîsi, IV, 89
Hüseyin Paşa, Amucazâde, II, 88; III, 10, 12, 15, 17; IV, 122
Hüseyin Paşa, Battal, Canikli Hacı Ali Paşa'nın oğlu, Anapa ser-'askeri, IV, 30, 31
Hüseyin Paşa, Canpoladzâde, sadrazam, II, 28, 38, 39
Hüseyin Paşa, Cezâyir beylerbeyisi, IV, 76, 83, 90
Hüseyin Paşa, Deli, Kapudân-ı Deryâ, Budin vâlîsi, II, 54, 56, 92
Hüseyin Paşa, Dişlek (Veşlenk), II, 45
Hüseyin Paşa, Giridli, Kapudân-ı Deryâ, IV, 30
Hüseyin Paşa, Köprülü oğlu Fâzıl Mustafa Paşa'nın Amucazâdesi, II, 88
Hüseyin Paşa, Küçük, Kapudân-ı Deryâ, başçukadâr, IV, 35, 36, 40, 43, 47, 84
Hüseyin Paşa, Lala, Sultân Selîm'in lâlası, I, 98
Hüseyin Paşa, Merre, sadrazam, II, 40, 42
Hüseyin Paşa, Nasûh Paşazâde, Erzurum vâlîsi, II, 91
Hüsrev Paşa, 1801'de Mısır vâlîsi, Silistre vâlîsi, Tuna ser-'askeri, Kapudân-ı Deryâ, IV, 41, 61, 64, 75, 76, 85, 91, 92, 93, 95, 102, 109, 110
Hüsrev Paşa, beylerbeyi, I, 123
Hüsrev Paşa, Bosnalı, Bosna mîr-mirânı, II, 25, 45, 46, 47, 48
Hüsrev Paşa, Diyarbekir beylerbeyi, II, 15
Hüsrev Paşa, Karaman, mîr-mirân, I, 75
Hüsrev Paşa, Sultân IV. Murad döneminde Erzurum beylerbeyisi, I, 90, 103
Hüsrev Paşa, tevaşi, II, 16

İ

İbadullah, III, 40
İbn-i Alyan, Mülk-i Muşa'şa'nın hâkimi, I, 98
İbn-i Amiri, Aden şehri hâkimi, I, 90
İbn-i Batuta, seyyâh, I, 24, 61
İbn-i Haldun, müverrîh, I, 2; IV, 91
İbn-i Karaman, I, 10
İbn-i 'Osmân, I, 68
İbn-i Şehsüvar, I, 85
İbrâhim Ağa, Hasodabaşı, I, 85, 115
İbrâhim Ağa, Kara Cehennem, topçubaşı, IV, 77
İbrâhim Ağa, Keçiboynuzu, yeniçeri ağası, IV, 43, 109
İbrâhim Ağa, Pehlivân, şüce'ân-ı guzâttan, IV, 64
İbrâhim Bey, III, 31
İbrâhim Bey, İvazpaşazâde, Şeyhü'l-islâmlık'dan ma'zul, IV, 6
İbrâhim Bey, Karamanoğlu, Mehmed Bey'in oğlu, I, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 43
İbrâhim Bey, re'îs-i ümerâ, şeyhü'l-beled, IV, 37, 40
İbrâhim Efendi, II, 23
İbrâhim Efendi, III, 110
İbrâhim Efendi, imâm-ı esbak, kādı-'asker, III, 7
İbrâhim Efendi, Peçuylu, Peçevi Tarihi adlı eserin yazarı, Giriş, 12; II, 6, 22
İbrâhim Efendi, re'îsü'l-küttâb ve murahhas-ı sânî, IV, 34
İbrâhim Efendi, şehremîni, Sultân Mahmûd Hân hazretlerinin hocası, IV, 58
İbrâhim Hâni, Haleb vâlîsi, II, 51, 58, 61, 70, 78
İbrâhim Kethüdâ, IV, 117
İbrâhim Münib Efendi, re'îsü'l-küttâb, III, 56, 68
İbrâhim Nesim Efendi, kethüdâ, IV, 43, 45, 50, 58
İbrâhim Paşa, Damad, IV, 107
İbrâhim Paşa, Damad, sadrazam, III, 26, 75, 97, 107, 110
İbrâhim Paşa, Haleb ve Budin vâlîsi, serdâr, II, 78, 79, 82, 84, 85
İbrâhim Paşa, Hayre'd-dîn Paşa'nın oğlu, I, 56
İbrâhim Paşa, III, 71, 85, 87, 98
İbrâhim Paşa, Kara, kaymakam, II, 84, 88
İbrâhim Paşa, Mısırlızâde, Sakız'da ser-'asker, III, 10, 13
İbrâhim Paşa, sadrazam Ali Paşa'nın oğlu, I, 28

İbrâhim Paşa, sadrazam ve serdâr-ı ekrem, IV, 46, 51
İbrâhim Paşa, sadrazam, III, 22, 23, 27, 29, 30, 31, 51
İbrâhim Paşa, sadrazam, kaymakam, II, 2, 3, 4, 6, 7, 10, 13
İbrâhim Paşa, sadrazam, Mısır vâlîsi, I, 85, 86, 88, 107, 115, 116, 128
İbrâhim Paşa, Silâhdâr, Kırım ser-'askeri, III, 50
İbrâhim Paşa, Sinekli, Vidin ve Niğbolu sancakları vâlîsi, III, 80
İbrâhim Paşa, Şakşakı, Niğbolu beylerbeyisi ve Tuna sefîneleri kumandanı, II, 33
İbrâhim Paşa, Vezîr, Mısır vâlîsi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu, Mora ve Cidde vâlîsi, IV, 71, 72, 75, 79, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 92, 95, 96, 118
İbrâhim Paşa, vüzerâdan, Kefe beylerbeyisi, II, 43, 52
İbrâhim, Deli, Patrona Halîl İsyanı'na katılan, III, 32
İbşir Paşa, Haleb vâlîsi, II, 65, 71
İdris Paşa, Vidin vâlîsi, IV, 67
İdris-i Bitlisi, I, 125
İlyas Bey, Menteşeoğlu, I, 33
İlyas Bey, Şarabdâr, Şehzâde Mustafa'nın lâlası, I, 33, 36
İmam Mehmed Efendi, Şeyhü'l-islâm, III, 18
İnayet Giray Hân, Hân-ı Kırım, II, 51, 52, 54
İngiliz elçisi, II, 62; IV, 17, 44
İngiliz konsolosu, II, 62
İngilizler, IV, 41, 52, 53, 86, 97, 120
İngiltere amirali, IV, 39, 44, 45
İngiltere başvekîli, IV, 96
İngiltere Devleti, I, 151; II, 62, 109; III, 15, 108; IV, 32, 38, 44, 45, 78, 79, 90, 94, 96, 120
İngiltere murahhasları, IV, 69
İngilterelü, İngiltereliler, III, 107; IV, 11, 28, 38, 40, 41, 45, 52, 61
İran Devleti, I, 66; III, 107, 108
İran elçisi, II, 33
İran hükümdârlığı, I, 66; III, 32
İran şâhı, II, 21
İran vekîli, IV, 14
İranî, İranîler, İraniyân, I, 74, 75, 104, 106, 151; II, 35, 36, 43, 44, 49, 51, 53 ; IV, 16, 81
İsa Bey, I, 34
İsa Çelebi, Yıldırım Bayezid'ın oğlu, I, 22, 26, 27; II, 48
İsevî, I, 18
İsfendiyariler cem'iyyeti, I, 33
İsfendiyaroğlu sülâlesi, I, 95
İsfendiyaroğlu, I, 10, 22, 23, 33, 42
İsfendiyaroğulları, I, 5, 35
İshak Bey, I, 43
İshak Efendi, Tersâne tercümanı, Riyâziyyât hocası, IV, 44, 45
İskender Bey, Arnavudluk hâkiminin oğlu, I, 39, 46
İskender Paşa, Bağdadlı, I, 98
İskender Paşa, I, 50, 67, 75
İskender Paşa, II, 32, 33, 37, 38
İskender, tâ'ife-i levendden, I, 85
İslâm Giray Hân, Kırım Hânı, I, 87, 106, 107, 135
İslâm Giray-ı Sânî, Mehmed Giray'ın birâderi, II, 76
İslâm, I, 6, 22, 55; II, 76; III, 110; IV, 7, 68, 86
İslâmiyan, II, 16, 56
İsmâ'il Ağa, II, 63
İsmâ'il Bey, İsfendiyaroğlu, I, 41
İsmâ'il Bey, Sirozî, IV, 67, 98
İsmâ'il Paşa, Hafız, sadrazam, Kapudân-ı Deryâ, IV, 42, 43, 48
İsmâ'il Paşa, Latif Ağa'nın oğlu, IV, 71
İsmâ'il Paşa, Maraşlı, nişâncı, sadrazam, III, 3
İsmâ'il-i Sânî, I, 103
İsmet Bey, İstanbul pâyelülerinden, IV, 32, 89
İspanya Devleti, I, 132, 151; IV, 28
İspanya fedâyileri, I, 95
İspanyollar, İspanyalular, I, 91, 92, 95, 101, 132, 133, 151; II, 36, IV, 29, 83
İstanbul kadısı, III, 74, 77; IV, 99
İstefan Bey, Boğdan Voyvodası, I, 111
İstefan, Yanoş'un oğlu, Erdel kralı, I, 91, 93, 136
İsveç Devleti, IV, 28, 116, 119
İsveç kralı, III, 21, 22, 23; IV, 28
İsveçlü, İsveçlüler, IV, 28, 119
İştovan Poçkayı, Erdel kralı, II, 27
İtalya fedâyileri, I, 95
İtalyalılar, İtalyanlar, I, 47, 62; II, 22, 36
İtalyan lîsânı, III, 69
İvaz Mehmed Paşa, Vidin ser-'askeri, III, 36, 37
İzmir a'yânı, I 25
İzmiroğlu, I, 31
İzmiroğulları, I, 26, 27
İznik kadısı, II, 49
İzzet Ahmed Paşa, Eflak ser-'askeri, III, 49, 50
İzzet Ali Paşa, defterdâr, III, 84
İzzet Bey, beylikci, IV, 63
İzzet Mehmed Paşa, kaymakam, Varna Kal'ası muhâfızı, III, 56; IV, 4, 5, 35, 38, 79, 76, 77, 78, 95, 105

J- K

Josef, İmparator, IV, 14
Kabâ'il-i Etrâk, I, 68
Kabâ'il-i Kazak, I, 135
Kabâ'il-i Nogay, I, 135; II, 52
Kabâ'il-i Tatar, I, 135; II, 54, 79
Kabakcı, Mustafa, IV, 49
Kabartalar, III, 65
Kaçar kabîlesi, IV, 16
Kadı Ali Paşa, rikâb kaymakamı, III, 9
Kadı Burhaneddin, kabâ'il-i Tatar'dan, I, 10
Kadı Paşa, IV, 57, 59, 61
Kadı Paşa, Konya vâlîsi, IV, 57, 59, 61, 108
Kadrî Paşa, kapudân, IV, 85, 86
Kalenderoğlu, asi, II, 28, 29
Kalgay Sultân, I, 135; II, 32, 37

Kalgay Sultânı, III, 17
Kalgay, II, 42
Kamyonos Kalfa, III, 110
Kantakuzen, I, 80
Kantemir Mirza kabileleri, II, 51
Kantemir Mirza, II, 45, 51, 52
Kanuni Sultân Süleman Hân, I, 17, 19, 79, 71, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 96, 97, 110, 112, 113, 115, 116, 117, 131, 136, 137, 140, 144, 145, 147, 150; II, 5, 6, 79; III, 3, 7, 31, 84, 106, 110; IV, 99, 106
Kaplan Giray Hân, İbrâhim Paşa'nın birâderi, III, 22
Kaplan Mustafa Paşa, mir-âhûr, IV, 122
Kapudân Paşa, II, 90, 96; III, 25, 48, 72, 74, 77, 91, 105; IV, 21, 40, 41, 48, 52, 57, 86, 112, 117, 122
Kapudâne Bey, IV, 52
Kara Hân, I, 75
Kara Murad, II, 105
Kara 'Osmânzâde, IV, 72, 98
Kara Tatar cem'iyyetleri, I, 23, 30
Kara Tatar tâ'ifesi, I, 24
Kara Vezîr, Silâhdâr Mehmed, IV, 4
Kara Yorgi, re'îs-i usât, IV, 42, 69
Kara Yusuf, Tebrîz hükümdârı, I, 11, 14, 30
Karaca Paşa, Anadolu beylerbeyi, I, 38, 76, 83
Karagöz Paşa, Anadolu beylerbeyi, I, 59, 52
Karakaçak, şakî, IV, 35
Karakoyunlu tâ'ifesi, I, 45
Karakoyunlu, I, 66
Karaman beylerbeyi, II, 4
Karamanlı hânedânı, I, 57; III, 72; IV, 84
Karamanoğlu, I, 8, 10, 14, 21, 34, 36, 37, 39, 40, 42
Karamanoğulları, I, 5, 21, 33, 35
Karasioğulları, I, 5
Karayazıcı, şakî, II, 14, 15, 24
Karbuz, şakî, III, 5
Karcıgay Hân, Tebrîz vâlîsi, 'Acem kumandanı, II, 35, 43
Karvir, Fransa elçisinin yanında bulunan Moskov me'mûru, III, 39
Kasım Ağa, Yeni Câmi' mi'mârı, valide kethüdâsı, II, 67, 107; III, 110
Kasım Bey, Karamanoğlu, I, 48
Kasım Çelebi, Yıldırım Bayezid'ın oğlu, I, 22
Kasım Paşa, beylerbeyi, I, 37, 99
Kasım, şehzâde, II, 47, 54
Katerina, Rusya imparotoriçesi, III, 43, 45, 46, 108; IV, 10, 11, 12, 28
Katırcıoğlu, II, 61
Kâtib Cezmi, sipahilerin önde gelenlerinden, II, 16
Katib Çelebi, Tuhfetü'l-Kibar fî Esfâri'l-Bihâr adlı eserin yazarı, Giriş, 12; I, 64, 90, 91, 144; III, 110
Katolik mezhebi, II, 81
Kavm-i Tatar, I, 135; IV, 12, 13, 14
Kavm-i Türk, I, 15
Kayı Hân, kabile, I, 3
Kayıtbay, Mısır Sultânı, I, 47
Kaymakam Paşa, II, 77, 87; III, 94; IV, 25, 49, 50, 51
Kazak eşkıyâsı, II, 33, 37, 45
Kazak tâ'ifesi, I, 146; II, 54, 108
Kazaklar, II, 54; III, 21
Kazan Tatarlığı, I, 151
Kazıklı Voyvoda, Eflak hâkimi, I, 42
Keçiboynuzu, yeniçeri ağası İbrâhim Ağa, IV, 43
Kemal Kapudân, I, 90
Kemal Paşazâde, Anadolu kādı-'askeri, I, 79, 82, 85, 97, 113, 114
Kemal Re'îs, I, 64; III, 110
Kemankeş Kara Mustafa Paşa, II, 91, 92, 98, 100; IV, 24
Kemyanoş, ümerâ-yı Macar'dan, II, 73
Kenan Paşa, kaymakam, Budin vâlîsi, II, 71, 72
Kerîm Hân, tâ'ife-i Zendiyye'den, IV, 14
Kesedâr Efendi, III, 75; IV, 119
Kıbrıs korsanları, I, 99
Kıbtî ta'îfesi, IV, 41
Kılıç Ali Paşa, Kapudân-ı Deryâ, Cezayir beylerbeyisi, I, 92, 101, 116, 150
Kılıç Arslan, I, 44
Kırcalılar, III, 96
Kırım halkı, III, 54; IV, 9
Kırım Hânı, Kırım hânları, II, 8, 11, 33, 36, 52, 79, 84, 96, 108; III, 8, 15, 20, 21, 22, 47, 51, 65, 102
Kırım Hânlığı, I, 87, 134; II, 6, 18, 45; III, 22, 32, 34; IV, 9
Kırım Hükûmeti, II, 85; III, 20
Kızılkocaoğlulları, I, 34
Kira, Yahudi karısı, II, 11
Kleber, general, IV, 39, 40, 41
Koburg, Nemçe ordusu kumandanı, IV, 26
Koca Mustafa Paşa, vezîr-i a'zam, I, 71
Koca Yusuf Paşa, Mora vâlîsi, Vidin ser-'askeri, IV, 6, 7, 27, 28
Koçi Bey, Göriceli, Giriş, 10; I, 113, 123
Komanava Krallığı, III, 5
Konstantin Bey, Boğdan ve Eflak Voyvodası, II, 70, 72
Konta Romançof, Feldmareşal, III, 69
Konya vâlîsi, III, 16
Korsiki, Leh prenseslerinden Domina'nın damadı, II, 32
Kölemen beyleri, II, 87; III, 72; IV, 37, 52, 71, 85, 86, 87
Kölemen Hükûmeti, III, 73
Kölemen ta'ifesi, IV, 71, 82
Kölemenler, I, 132; III, 73; IV, 41, 52, 81
Köprülü hânedânı, II, 88, 109
Köprülü Mehmed Paşa, sadrazam, I, 145; II, 67, 70, 73, 92, 93, 109; IV, 107
Köprülü, II, 69, 71, 79, 86, 88, 97, 99, 102, 104; IV, 4
Köprülüler, III, 112
Kör Hüdâbende, I, 103

Kör Kapudân, II, 69
Körşah Melik, vezîr, I, 28
Köse Akif Efendi, amedci, mevâlîden, murahhas, IV, 80
Köse Kethüda, Köse Musa Paşa, Mustafa Reşid Efendi, kaymakam, IV, 43, 48, 49, 50, 53, 57, 117, 118
Kral Akoş, Erdel kralı, II, 73
Kral-ı Orta Macar, II, 81; III, 16
Kuban Hânlığı, IV, 20
Kula Şahin Paşa, I, 36, 37
Kuloğlu, II, 12, 16, 95
Kurd Hasan, Cüneyd Bey'in oğlu, I, 33
Kurs kralı, Orta Macar kralı Tökeli İmre, II, 81; III, 16
Küçük Kabarta, III, 65
Kürd Alu, IV, 29
Kürd Evren, III, 110

L-M

Lambo, şakî, IV, 35
Lasoğlu, Sırbistan kralı, I, 36
Latif Ağa, anahtar ağası, IV, 71
Latin lisânı, III, 110
Leh banı, banları, I, 39, 40
Leh Devleti, I, 66, 70, 136, 151; II, 33, 38, 49, 70, 78, 84, 108, 109; III, 44, 107
Leh halkı, II, 32
Leh Hükümeti, II, 79; III, 21
Leh Kralı, II, 83, 84
Leh, II, 31, 33, 50, 76, 83, 85; III, 45, 97; IV, 66
Lehliler, Lehlü, Lehlüler, I, 50; II, 33, 37, 38, 39, 50, 51, 78, 79, 89; III, 12, 14, 15, 68, 70, 91
Ligor, Boğdan Voyvodası, III, 52
Lipka, Lebka Tatarı, II, 79, 108
Lisân-ı 'Arabî, II, 72
Lisân-ı Fârisî, II, 72
Lui Filip, Fransa kralı, IV, 94
Lutfi Paşa, Sultân Süleymân zamanında sadrazam, Âsâfnâme adlı eserin yazarı, Giriş, 12; I, 89, 90
Lütfî Efendi, IV, 91
Macar ahâlîsi, II, 23
Macar Devleti, I, 66, 70
Macar kavmi, II, 26
Macar kralları, II, 28
Macar, Macarlar, Macarlılar, Macarlular, I, 35, 36, 49, 50, 62; II, 13
Mağnisa emâreti, I, 104
Mağribî, Mağrib ahâlîsinden olan, II, 99
Mağribîler, IV, 7
Mahan, I, 3
Mahmûd Bey, Ramazanoğlu, I, 78
Mahmûd Bey, Sultân Selîm Hazretlerinin birinci lâlaları, IV, 22
Mahmûd Çelebi, Halîl Paşa'nın birâderi, I, 37
Mahmûd Efendi, defterdâr, I, 107
Mahmûd Efendi, İngiliz, boğaz yamaklarının zâbitânı, IV, 48, 49
Mahmûd Hân-ı Evvel, III, 31, 32, 45, 73, 74, 84, 85, 91, 93, 98, 100, 106; IV, 34, 93, 99, 107, 124
Mahmûd Hân-ı Sânî, III, 31, 41, 72, 73, 74, 78, 80, 81, 89, 102, 112; IV, 53, 57, 58, 73, 77, 88, 89, 90, 91, 93, 98, 101, 109, 112, 115, 116, 117, 120, 122, 123
Mahmûd Nûre'd-dîn Efendi, Luhûmizâde, Anadolu kādı-'asker i, IV, 55
Mahmûd Paşa, Baltazâde, yeniçeri ağası, III, 13
Mahmûd Paşa, Çığalazâde Sinân Paşa'nın oğlu, II, 29
Mahmûd Paşa, Dramalı, ser-'asker, IV, 74, 75
Mahmûd Paşa, Güzelce, Tuna ser-'askeri, II, 12, 16, 17
Mahmûd Paşa, Kara, İşkodra vâlîsi, IV, 98
Mahmûd Paşa, vezîr-i a'zam, I, 18, 41, 43, 57
Mahmûd Paşa-yı Veli, I, 57
Mahmûd Şâh, I, 90
Mahmûd, Cellâd, hasekiyândan, IV, 31
Mahmûd, Mağnisa vâlîsi, II. Bayezid'in şehzâdesi, I, 51
Mahmûd, şehzâde, IV, 56
Mansûrîzâde ailesi, Giriş, 9
Manya ahâlîsi, III, 48
Mari Terez, Avusturya İmparatoriçesi, IV, 11, 14
Maroyani Bey, Mavroyani Bey, Eflak Voyvodası, IV, 20, 25
Mehmed Ağa, Çelebi, kul kethüdâsı, II, 60
Mehmed Ağa, Fındıklılı, tarihçi, II, 83, 86
Mehmed Ağa, Karaosmanoğlu, IV, 29, 30
Mehmed Ağa, Sultân Ahmed Câmi' mi'mârı, II, 107; III, 110
Mehmed Ağa, Tekelioğlu, IV, 61
Mehmed Ali Ağa, Kavala Çorbacısı Hüseyin Ağa'nın yeğeni, IV, 85
Mehmed Ali Bey, kurenâ-yı şahâneden, damad ve sadrazam, IV, 92
Mehmed Ali Mirza, IV, 81
Mehmed Ali Paşa, Mısır vâlîsi, IV, 52, 71, 73, 74, 75, 79, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 118, 120, 122
Mehmed Bey, Aydın Beyzâde, I, 22, 24
Mehmed Bey, Hersek beyi, I, 109
Mehmed Bey, Karamanoğlu, I, 28, 29, 34
Mehmed Bey, Mihaloğlu, Semendire beyi, I, 32, 34, 50; II, 9
Mehmed Bey, mîr-'alem, IV, 9
Mehmed Bey, ümerâ-yı Mısriyye'den, I, 85
Mehmed Bey, Yahya Paşazade, Semendire sancağı mîr-livâsı, I, 87, 91
Mehmed Efendi, Ankaralı, Şeyhü'l-islâm Çatalcalı Ali Efendi'nin halefi, II, 86
Mehmed Efendi, Bostanzâde, Rumeli kādı-'askeri, I, 107

Mehmed Efendi, Debbbağzâze, Şeyhü'l-islâm, III, 2
Mehmed Efendi, Gade, sultân kethüdâsı, II, 65
Mehmed Efendi, Hocazâde, Şeyhü'l- islâm, II, 16
Mehmed Efendi, İmam, Şeyhü'l-islâm, III, 18
Mehmed Efendi, mevkufati, II, 65
Mehmed Efendi, Silâhdâr, IV, 4
Mehmed Emin Bey, Mustafa Nuri Paşa'nın babası, Giriş, 9
Mehmed Galib Bey, Dahiliye Nâzırı Said Paşa'nın oğlu, Giriş, 9, 10, 12, 13; IV, 4
Mehmed Giray Hân, Mengli Giray Hân'ın en büyük evladı, Kırım Hânı, I, 87, 102, 105, 106, 135; II, 18, 42, 43, 45, 52, 54, 76
Mehmed Hân, Ağa, Kaçar kabilesinden, IV, 16
Mehmed Hân, Çelebi, I, 3, 22, 23, 26, 27, 28, 29,30, 31, 32
Mehmed Hân, Ustaclu, Diyarbakır hâkimi, I, 74
Mehmed Hân-ı Evvel, I, 26, 28, 29, 30, 37, 38, 39, 40, 42, 51, 39, 51, 57, 140; II, 19, 60, 82, 86
Mehmed Hân-ı Hâmis, Giriş, 10; IV, 125
Mehmed Hân-ı Râbi', I, 25; II, 2, 58, 60, 82, 86, 88, 98, 104; III, 7, 10, 19, 63, 84, 101, 106; IV, 3, 56, 122
Mehmed Hân-ı Sâlis, I, 3; II, 2, 19, 95; III,3, 84, 89; IV, 3
Mehmed Hân-ı Sânî, I, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 47, 51, 54, 55, 57, 62, 65, 140; III, 110; IV, 99
Mehmed Kethüdâ, III, 31
Mehmed Mustansır, Şerîf Abdu'l-llâh'ın oğlu, I, 102
Mehmed Paşa, Anadolu beylerbeyisi, II, 4
Mehmed Paşa, Aydoslu, İsmâ'il Kal'ası muhâfızı, IV, 27
Mehmed Paşa, Baltacı, Güzelce Mü'ezzin, sadrazam, III, 20, 21, 70, 107; IV,122
Mehmed Paşa, Boynueğri, Şam vâlîsi, II, 67
Mehmed Paşa, Cerrah, sadrazam, I, 91, 103, 104, 107, 110; II, 2, 8, 10
Mehmed Paşa, Çerkes, sadrazam, II, 42, 43
Mehmed Paşa, Dârendeli, IV, 4
Mehmed Paşa, defterdâr, II, 67
Mehmed Paşa, Genc, İbrâhim Paşazâde, III, 30, 31
Mehmed Paşa, Gürcü, Divan-ı hümâyûn vüzerâsından, II, 40, 64
Mehmed Paşa, Hafız, Kütahya feriki, II, 9; IV, 92, 95
Mehmed Paşa, İbrâhim Paşa'nın küçük damadı, III, 30
Mehmed Paşa, İnce Bayrakdaroğlu, IV, 89
Mehmed Paşa, Kalafat, IV, 4
Mehmed Paşa, Kapukıran, yeniçeri ağası, III, 47
Mehmed Paşa, Karamani, vezîr-i a'zam, I, 47, 49, 64
Mehmed Paşa, kaymakam, II, 36
Mehmed Paşa, Kefe ser-'askeri, III, 36
Mehmed Paşa, Kilisli, IV, 96
Mehmed Paşa, Köprülü, sadrazam, I, 145; II, 67, 70, 73, 92, 93, 98, 109; IV, 107
Mehmed Paşa, Kubbe-i hümâyûn vüzerâsından, II, 48
Mehmed Paşa, Lala, Sadrazam, Rumeli beylerbeyisi, Serdâr, Estergon fatihi, II, 4, 16, 17, 18, 20, 22, 25, 26, 92
Mehmed Paşa, Makbul ve Maktul İbrâhim Paşa'nın kethüdası, III, 98
Mehmed Paşa, Muhsinzâde, sadrazam, Vidin ser-'askeri, III, 44, 48, 49, 50, 51, 56; IV, 74
Mehmed Paşa, nişâncı, III, 26, 30, 36, 50, 98
Mehmed Paşa, Öküz, vezîr-i azam, II, 33
Mehmed Paşa, Özi muhâfızı, IV, 20
Mehmed Paşa, Ruscuk ser-'askeri, III, 50
Mehmed Paşa, sadrazam, II, 38, 56
Mehmed Paşa, Saturcı, yeniçeri ağası, serdâr, II, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 17
Mehmed Paşa, Silahdâr, Bosna vâlîsi, sadrazam, III, 34, 49, 51
Mehmed Paşa, Sinân Paşazâde, ser-'asker, II, 14, 26, 36, 38
Mehmed Paşa, Sofu, sadrazam, II, 58, 60
Mehmed Paşa, Sokullu, sadrazam, I, 18, 93, 96, 97, 101, 102, 104, 115, 118, 123, 143, 148; II, 21
Mehmed Paşa, Sultânzâde, Divan-ı hümâyûn vüzerâsından, II, 54, 55, 57
Mehmed Paşa, Topal, kapudân, II, 69
Mehmed Paşa, Yeğen, sadrazam, İzzet Paşa'nın halefi, III, 36, 37, 40, 55, 71; IV, 5
Mehmed Paşazâde, Sokullu, II, 6
Mehmed Rıza Efendi, IV, 62
Mehmed Rüşdü Paşa, mütercim, IV, 110, 111
Mehmed, Bekir Subaşı'nın oğlu, II, 41
Mehmed, Deli, Çelebi Sultân Mehmed Câmi'i ve Türbesi'ndeki çinileri yapan üstad, I, 62
Mehmed, Kandıralı, rü'esâ-yı eşkıyâdan, IV, 61
Mehmed, Kara, topcu gazisi, II, 69
Mehmed, mîr-âhûr, IV, 56

Mehmed, Sultân 'Osmân'ın birâderi, II, 34, 40, 87, 94; şehzâde, IV, 124
Mehmed, Taviloğlu, şakî, II, 29
Mekriller, III, 66
Meleki Usta, II, 67
Melik (Melek) Ahmed Paşa, sadrazam, II, 62, 63, 98
Melik (Melek) İbrâhim Paşa, ser-'asker, III, 14, 16
Melik Mehmed Paşa, sadrazam, IV, 34, 35
Melik Selâha'd-dîn, Kudüs-i şerîf ve Berrü'ş-Şâm'ı Haçlılardan kurtaran, I, 79
Memikzâde, II, 67, 106
Mencene Bey, Eflak Voyvodası, II, 72
Menemenlioğlu hânedânı, Tunus'da, III, 72
Mengli Giray Hân, Kırım Hânı, I, 45, 46, 49, 87, 92, 134; III, 36
Menteşeoğulları, I, 5, 26, 27, 40
Mesih Paşa, I, 47, 106
Mesud Efendi, Hocazâde, Şeyhü'l-islâm, II, 64, 67, 106
Mevlana Rüstem, Karamani, I, 19
Mevlâna Sinân, Şeyhî namıyla meşhûrdur, III, 110
Mevlana Zeyneddin 'Arabi, Müfti, I, 49, 62
Mevlana, I, 37, 75, 79
Mevleviyye, IV, 46
Mevleviyyet, Mevleviyyetler, I, 118, II, 90
Meydân-ı Lahm, Et Meydânı, Sultan Ahmed Meydânı, IV, 60
Mezheb-i Ca'ferî, III, 34
Mezheb-i İranîyân, IV, 14
Mezheb-i Revâfız, III, 34
Mezheb-i Şi'a, Mezheb-i Şi'i, I, 67, 72, 80, 103; II, 31
Mezid Bey, I, 36
Mısır Devleti, I, 66
Mısır Hükümeti, III, 49
Mısır 'ulemâsı, IV, 85
Mısır vâlîsi, II, 19, 87, 88; III, 23, 77; IV, 89
Mısırlı, Mısırlılar, I, 47, 49, 78; IV, 92, 96, 120
Mısriler, I, 113
Mısriyye, I, 67; IV, 84
Midillü ahâlîsi, I, 88
Mihail Bey, Eflak Voyvodası'nın birâderi, I, 110, 124
Mihal Bey, Eflak Beyi,I, 17, 54; II, 2, 3, 8, 9, 10, 11, 12
Mihaloğlu, Semendire beyi, I, 50
Mihrimah Sultân, Rüstem Paşa'nın eşi, I, 93, 116
Mikdâd Paşa, Canikli, Ali Paşazâde, IV, 20
Millet-i İslâmiyye, I, 13, 55; II, 27, 36, 37
Millet-i Mesihiyye, I, 20
Miloş, Sırplı fedâyî, I, 9
Mi'mâr Ayas, Fâtih Câmi'i Şerîfinin mimarı, I, 61; III, 110
Mi'mâr Davud Ağa, III, 110
Mi'mâr Kemâle'd-dîn, Sultân Bayezid Câmi'inin mimarı, I, 61; III, 110
Mi'mâr Mustafa Ağa, III, 110
Mi'mâr Sinân, I, 149, 150; II, 107
Minnet Bey, Tatar ser-kerdelerinden, I, 30
Mino, General, IV, 40, 41
Mir Şeref, Bitlis hâkimi, I, 87
Moltke, Rusya mareşali, IV, 92
Monte Kokolli, General, II, 74, 75, 76
Mora ahâlîsi, IV, 72, 78
Mora Hristiyanları, IV, 75
Mora Hükûmeti, IV, 80
Mora Krallığı, IV, 81, 120
Mora re'âyâsı, IV, 7, 74, 78
Mora ser-'askeri, III, 48; IV, 75
Moralı defterdâr, II, 65
Moralu, III, 68
Moskov Devleti, III, 43, 107
Moskov elçisi, IV, 12
Moskov tâ'ifesi, II, 54
Moskovlar, Moskovlular, Moskovlu, II, 80, 89, 108; III, 4, 12, 14, 15, 20, 21, 28, 35, 36, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 95, 107; IV, 9, 10, 11, 12, 14, 18, 20, 21, 25, 27, 29, 31, 33, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 70, 74, 79, 80, 82, 109, 119, 120
Muhib Efendi, Devlet-i âliyye sefîri, IV, 62
Muhsin Efendi, kethüdâ vekîli, IV, 50
Muhsin Efendi, Meclîs-i Vâlâ kâtibi, IV, 93, 94
Muhsin Paşa, Alemdar Paşa şâh-ında sadrazam, IV, 61, 63
Muhsinzâde, III, 45
Muhtar Paşa, Tepedelenli Ali Paşazâde, IV, 64, 72, 73
Murad Ağa, kul kethüdâsı, yeniçeri ağası, II, 55, 60
Murad Bey, IV, 37
Murad Giray Hân, Kırım Hânı, II, 79, 83
Murad Hân-ı Evvel, I, 6, 7, 9, 13, 15, 16, 31, 40, 43, 102; II, 35, 80
Murad Hân-ı Râbi', I, 135, 145, II, 40, 41, 42, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 59, 69, 92, 93, 94, 97, 98, 107, 108; III, 41, 84, 112; IV, 106
Murad Hân-ı Sâlis, Giriş, 10, 11; I, 71, 102, 103, 104, 111, 112, 113, 115, 116, 118, 123, 135, 137,139, 140, 141, 144, 145, 148, 150; II, 2, 19, 35, 97, 98, 144; III, 110; IV, 3
Murad Hân-ı Sânî, I, 25, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 44, 55, 57, 64, 68; III, 112
Murad Paşa, Kuyucu, Rumeli beylerbeyi, II, 16, 25; III, 112; IV, 107
Murad Paşa, Rumeli beylerbeyi, I, 44
Murad Paşa, sadrazam, kapudân, yeniçeri ağası, II, 26, 27, 61, 62, 65, 74; IV, 122
Murtaza Paşa, Sivas, Budin ve Diyarbekir vâlîsi, II, 42, 44, 47, 49, 50, 51, 72
Musa Çelebi, Yıldırım Bayezid'in oğlu, I, 22,

26, 27, 28, 29, 32; II, 47, 48
Musa Paşa, Köse, Mustafa Reşid Paşa, IV, 43, 46, 48, 51, 53, 57, 85, 117, 118
Musa Usta, Mimar Sinân'ın şâgirdlerinden, I, 150
Muslihi'd-dîn Ağa, Koca, Muslihi'd-dîn Efendi, yeniçeri ihtiyarlarından, II, 58, 60
Muslu Çavuş, İçil mutasarrıfı, II, 30
Muslu, Arnavud, III, 30, 32
Mustafa Ağa, Dârü's-sa'âde ağası, kul kethüdâsı, II, 42, 43, 46
Mustafa Ağa, Kara Çavuş, II, 60, 61
Mustafa Ağa, Moralı, başbakıkulu, II, 65
Mustafa 'Âlî, Künhü'l-ahbâr adlı eserin yazarı, Giriş, 12
Mustafa Bâhir Paşa, IV, 124
Mustafa Bayrakdar (Alemdâr), Hezargrad a'yânı, IV, 51
Mustafa Çavuş, İncili, II, 33
Mustafa Çelebi, Yıldırım Bayezid'ın oğlu, I, 22, 31, 32
Mustafa Efendi, Eğinli, 1808 yılında kaymakam, IV, 54
Mustafa Efendi, Selanikli, I, 149
Mustafa Hân-ı Evvel, I, 43, 45, 57, 93, 94; II, 34, 35, 39, 40, 41, 42
Mustafa Hân-ı Râbi', IV, 43, 44, 46, 47, 51, 56, 57, 60,
Mustafa Hân-ı Sâlis, III, 31, 41, 43, 54, 98, 106; IV, 107, 112, 115, 118, 122, 124
Mustafa Hân-ı Sâni, III, 10, 12, 16, 18, 19, 32, 45, 53, 84, 97, 108
Mustafa Mahir Paşa, Sultân Mustafa Hân-ı Sâlis'in kezâlik sadrazamlarından, IV, 122
Mustafa Nuri Paşa, kitabın yazarı, ser-kâtib, Yanya, Tırhala, Selanik vâlîsi, Giriş, 9, 10, 11, 12; III, 80; IV, Evkâf-ı hümâyûn nâzırı, 2
Mustafa Paşa, Alemdar, III, 112, IV, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 62, 63, 66
Mustafa Paşa, Anadolu beylerbeyi, I, 50, 85, 85, 94, 95, 100, 103, 105, 111
Mustafa Paşa, Bayraktar, IV, 51
Mustafa Paşa, Bozoklu, sadrazam, III, 9, 10
Mustafa Paşa, Çelebi, Boğaz muhâfızı, IV, 51
Mustafa Paşa, Daltaban, Bağdad vâlîsi, III, 17
Mustafa Paşa, defterdâr, II, 48
Mustafa Paşa, Diyarbakır'da kal'a-bend, IV, 15
Mustafa Paşa, III, 2, 10
Mustafa Paşa, Ispanakcı, Diyarbekir vâlîsi, IV, 15
Mustafa Paşa, IV, 69
Mustafa Paşa, İbrâhim Paşa'nın yeğeni, III, 30, 31
Mustafa Paşa, İşkodralı, İşkodra vâlîsi, Vidin ser-'askeri, IV, 82, 89, 94
Mustafa Paşa, kapudân, III, 31
Mustafa Paşa, Kara, sadrazam, II, 46, 53, 54, 57, 80, 81, 86, 89, 102; III, Diyarbekir beylerbeyisi, 16, 25, 91
Mustafa Paşa, Kaymak, İbrâhim Paşa'nın büyük damadı, kapudân, III, 30
Mustafa Paşa, Kemankeş Kara, II, 91, 92, 98, 100; IV, 24
Mustafa Paşa, Koca, I, 48
Mustafa Paşa, Lala, Sultân Selîm'in lâlası, I, 94, 99, 103
Mustafa Paşa, Lefkeli, II, 40
Mustafa Paşa, Merzifonî, Kara, I, 25; II, 79, 92, 102
Mustafa Paşa, Musahib, vezîr-i sânî ve damad-ı Sultânî, II, 77, 85, 104
Mustafa Paşa, Pir, defterdârlık ve vezîr kethüdâlarından nâ'il-i rütbe-i vezâret olan, III, 84
Mustafa Paşa, Rumeli vâlîsi, IV, 29
Mustafa Paşa, serdâr, II, 85
Mustafa Paşa, Sumnazen, kaymakam, II, 67
Mustafa Paşa, Tekfurdağlı, yeniçeri ağası, II, 85; III, 3
Mustafa Paşa, vezîr, yeniçeri ağası, II, 82
Mustafa Paşa, vezîr-i sânî, I, 84, 85
Mustafa Reşid Efendi, defterdâr, Köse Kethüdâ diye ma'rûfdur, IV, 43, 46, 48, 51, 53, 57, 85, 117, 118
Mustafa, Börklüce, kethüdâ, I, 29
Mustafa, Düzme, I, 32, 33
Mustafa, II. Bayezid döneminde top ustası, I, 150
Mustafa, Kabakcı, re'îsü'l-eşkıyâ, Karadeniz Boğazı nâzırı, IV, 48, 49, 55
Mustafa, Kazgancı, yeniçerilerin ileri gelenlerinden, IV, 49
Mustafa, şehzâde, Kanuni'nin oğlu, Konya vâlîsi, I, 33, 57
Musul hânedânları, III, 84
Musul vâlîsi, IV, 81
Mülûk-ı İslâmiyye, I, 21, 23
Münib Efendi, Hoca, Anadolu pâyesini hâ'iz, IV, 55
Müntefik aşîreti, IV, 16
Müslüman, Müslümanlar, Müslimîn, I, 80; III, 59, 67
Müstemsik Billah, Mısır'da en son halife, I, 112

N

Nadir Ali Hân, Nadir Şâh, Afşar aşiretinin re'isi, İran Şâhı, III, 29, 34, 39, 40, 74, 98, 107, 108; IV, 14
Nadir Ali Hân, Tahmasbkulu Hân, III, 30, 32, 33
Nadiriyye, IV, 14

Nafiz Paşa, III, mukāta'ât nâzırı, 81; 1845 senesinde maliye nâzırı, IV, 114, 115, 118
Na'îma Efendi, Halepli, Na'îmâ Tarihi adlı eserin yazarı, Giriş, 12; II, 55; III, 31
Nakib Efendi, I, 114
Namık Paşa, ser-'asker III, 80, 81; IV, 90, 102, 120
Napolyon, III., Fransız İmparatoru, I, 152
Nasuh Paşa, Mısır vâlîsi, IV, 40
Nasuh Paşa, ser-'asker, Diyarbekir vâlîsi, II, 18, 25, 29, 32, 33, 36
Nasuh Paşazâde, II, 91
Nazif Efendi, Selîm Ağazâde, defterdâr, Dürri Şehvar Hanım'ın zevcidir, IV, 6, 22
Nazif Paşa, Maliye Nâzırı Safveti Paşa'nın halefi, IV, 102
Nederlank büyükelçisi, III, 58
Nefise Sultân, kerime-i Hüdâvendigar Gâzî, I, 8, 21
Nemçe Devleti, I, 151; II, 70, 84; III, 107, 108; IV, 11, 18, 28, 37, 41
Nemçe elçisi, II, 28, 73, 76, 82; III, 16; IV, 12, 18
Nemçe halkı, II, 23
Nemçe hükümdarı, IV, 90
Nemçe İmparatoru, II, 13, 76, 82, 108; IV, 19
Nemçeli, Nemçelü, Nemçelüler, I, 70, 91, 109, 111, 136; II, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 26, 27, 32, 33, 44, 73, 74, 75, 76, 81, 82, 84, 85, 89; 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 24, 25, 26, 34, 35, 36, 37, 38, 42, 71, 97, 107, 108; IV, 19, 24, 27, 26, 29, 34, 37, 68, 82, 95, 119
Neşet Çağatay, Giriş, 12, 13
Niğbolu beylerbeyisi, II, 33
Nikola, Rusya İmparatoru, IV, 120
Nogay Paşa, Haleb beylerbeyisi, II, 46
Nogay tâ'ifesi, II, 52
Nogay Tatarları, II, 76
Nogay ümerâsı, II, 51
Nuh Paşa, II, 18
Nu'man Efendi, müsellim, IV, 16
Numan Paşa, Köprülüzâde, Köprülüzâde Fâzıl Paşa'nın oğlu, III, 18, 20, 23, 24, 36, 54, 84
Nûre'd-dîn Sultân, I, 135

O- Ö

Orhan Bey, Orhan Gâzî, 'Osmân Gâzî'nin küçük oğlu, I, 6, 7, 12, 15, 17, 18, 20, 21, 148; II, 99; III, 106
Orhan Şaik Gökyay, Giriş, 13
Orta Macar hâkimi, 81
Orta Macar Krallığı, II, 82
Oruç Bey, Midillü ahâlîsinden, I, 88
'Osmân Ağa, Dârü's-sa'âde ağası, II, 16
'Osmân Ağa, kethüdâ, III, 22
'Osmân Ağa, vekîl harcı, I, 25
'Osmân Bey, riyâle-i hümâyûn, IV, 93
'Osmân Bey, Yeğen, II, 86
'Osmân Çelebi, Tekeoğlu ahfâdından, I, 34
'Osmân Efendi, Moralı, vezîr kethüdâsı, IV, 40
'Osmân Efendi, yeniçeri kâtibi, II, 93, 94
'Osmân Efendi, Yenişehirli, Devlet-i 'Aliyye murahhası, III, 51, 52
'Osmân Gâzî, I, 5, 6, 11, 12, 15, 17, 18, 19, 20, 38, 59, 144
'Osmân Halisa Efendi, vezir kethüdâsı, III, 35
'Osmân Hân-ı Sâlis, II, 97; III, 41, 42; 84
'Osmân Hânı-ı Sânî, II, 35, 38, 39, 40, 42, 88; III, 84; IV, 106, 124
'Osmân Kethüdâ, III, 35
'Osmân Molla, Pirizâde, 1769'da Şeyhü'l-islâm, III, 44
'Osmân Paşa, Gümrükçü, IV, 87
'Osmân Paşa, I, 99, 104, 106, 123
'Osmân Paşa, Özdemiroğlu, Habeş beylerbeyisi, vezîr, I, 99, 103, 105, 132
'Osmân Paşa, Pasbanoğlu, Vidin vâlîsi, IV, 35, 36, 42
'Osmân Paşa, Topal, Erzurum vâlîsi, ser-'asker, III, 33
'Osmân Paşa, Yeğen, III, 3
'Osmân Tâbî, Şeyh-i Vehhâbiyân olan Su'ûd'un kethüdâsı, IV, 71
'Osmân, Boyraz, sipahilerin ileri gelenlerinden, II, 16
'Osmâniyân, I, 7, 10, 18
'Osmânlı, I, 13
'Osmânoğulları, I, 29
Otranto Dükalığı, I, 62
Ömer Ağa, başçukadâr, Sultân Mahmûd Hân'ın hocası, IV, 58
Ömer Efendi, II, 39
Ömer Efendi, mektûbcu, III, 22
Ömer Efendi, Samanîzâde, IV, 53
Ömer Paşa, Bağdad vâlîsi, IV, 15
Ömer Paşa, Ketenci, II, 32
Ömer Vahîd Efendi, rikâb defterdârı, IV, 123, 124
Özbekler, I, 106; II, 19
Özi ahâlîsi, IV, 18

P- R

Palgi, Kumran kumandanı, II, 8
Panayot Bey, İskerletzâde, Dîvân-ı hümâyûn tercümânı, II, 78, III, 14
Pasbanoğlu takımı, IV, 35
Paşo Bey, Ali Paşa'nın kethüdâsı, IV, 73
Patrona, Arnavud, III, 30, 32
Pehlivân Ağa, yeniçeri ağası, IV, 45, 46, 51
Pertev Paşa, ser-'asker, I, 100; IV, 80
Petraki, darbhâne sarrafı, IV, 26
Petro Konte Romancof, Devlet-i Rusya feldmareşali, III, 69
Petro, Deli, Boğdan Voyvodası, I, 89;

Makâm-ı hükümdâriye nâ'il, III, 14
Piri Kapudân, I, 90
Piri Paşa, defterdâr, vezîr-i a'zam, İstanbul muhâfızı, I, 75, 79, 81, 83, 84, 85
Piri Re'îs, I, 64; III, 110
Piyale Paşa, Kapudân-ı Deryâ, I, 95, 98, 99, 101
Portekizler, I, 90
Potemkin, Rusya feldmareşali, IV, 12, 17, 20, 21, 32, 33
Prens Poli, Nemçe kumandanı, III, 8
Prens Rebnin, Legonta generali, III, 68
Prens Valis, Avusturya kumandanı, III, 38
Prusya Devleti, III, 108; IV, 28, 32, 42, 94, 119
Prusya elçisi, IV, 17
Prusya hükümdarı, IV, 90
Prusyalılar, Prusyalular, I, 152; III, 51; IV, 24, 27, 28, 29, 33, 119
Radola Voyvoda, I, 42
Ragıb Paşa, sadrazam, III, 43, 84, 105; IV, 108
Raguza Cumhûrluğu, I, 136
Rakım Mehmed Paşa, III, 84
Rakokcuoğlu, ümerâ-yı Macar'dan, II, 69, 70, 71, 72
Ramazan Paşa, Cezayir-i garb beylerbeyisi, I, 102
Ramazânoğulları, Âl-i Ramazân Hükûmeti, I, 5, 68, 129
Rami Mehmed Paşa, sadrazam, III, 17, 19
Ramis Paşa, kapudân, IV, 59, 60, 61
Râmiz Efendi, Ramis, Alemdar Paşa'mn adamı, IV, 51, 54, 56, 57, 59, 60, 61
Raşid Paşa, Belgradlı, IV, 69
Raşid, Basra hâkimi, I, 88, 131
Rauf Paşa, sadr-ı esbak, kaymakam, Meclîs-i Vâlâ riyâseti selefi, IV, 89, 93, 123, 125
Receb Paşa, 'Arab, III, 3
Receb Paşa, kapudân, kaymakam, II, 43, 47, 48, 86, 88
Refîk Efendi, Şeyhü'l-islâm, IV, 103, 105
Refîk Efendi, vezîr kethüdâsı, IV, 51, 54, 56, 59
Re'is Efendi, III, 47
Reşid Bey, amedi, sadrazam, meşhûr Reşid Paşa, IV, 53, 75, 78, 79, 86, 89, 90, 92, 94, 95, 97, 102, 105, 115, 119
Rezmi Bahadır Giray, II, 78
Rezuncak, Hırvat generali, I, 96
Rıfat Bey, sadâret müsteşârı, IV, 94
Rıfkı Sabit Paşa, sadrazam, IV, 92
Rıza Paşa, ser-'asker, IV, 115, 123
Romancof, Rusya feldmareşali, III, 47, 53
Rum Devleti, I, 61
Rum Hükûmeti, IV, 74
Rum imparatorları, I, 4, 12, 69
Rum İmparatoru, I, 42
Rum mezhebi, III, 63
Rum milleti, II, 27, 32; III, 43
Rum tâ'ifesi, IV, 76, 112,
Rum ümerâsı, I, 6
Rum, Rumlar, I, 4, 6, 7, 11, 30, 35, 61,79, 82, 137; IV, 40, 74, 75, 79, 112
Rumili a'yânları, IV, 42, 43, 46, 48,
Rumili beylerbeyi, I, 7, 8, 9, 15, 16, 50, 57, 73, 109; II, 61
Rumili kādı-'askeri, III, 77
Rumili vâlîsi, III, 16, 102; IV, 73
Rus halkı, II, 32
Rus kumândanı, III, 47
Rus, II, 32
Rusya amirali, III, 49
Rusya Devleti, I, 136, 151; II, 108, 109; III, 28, 52, 53, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 107, 108; IV, 9, 10, 18, 28, 32, 36, 37, 39, 41, 44, 62, 63, 67, 68, 94, 120
Rusya elçisi, III, 21; III, 44, 45, 58; IV, 9, 17
Rusya feldmareşali, IV, 62,
Rusya generali, IV, 10
Rusya İmparatoriçesi, III, 61; IV, 17, 97
Rusya İmparatorluğu, III, 63
Rusya İmparatoru, III, 21, 22; IV, IV, 52, 62, 65, 80, 90
Rusya kumandanı, IV, 11, 18, 32,
Rusya murahhası, III, 52; IV, 33
Rusya pâdişâhı, III, 56, 69
Rusyalı, Rusyalılar, II, 36, 89, 90; III, 4, 12, 22, 28, 34, 35, 36, 43, 44, 48, 52, 54, 55, 61, 67, 70, 91, 92, 107; IV, 4, 9, 11, 12, 13, 14, 21, 27, 28, 29, 30, 35, 42, 43, 44, 47, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 69, 74, 78, 79, 80, 90, 97, 110, 120
Rusyalu elçi, II, 80
Rüstem Efendi, hazîne kethüdâsı, IV, 47, 48
Rüstem Paşa, sadrazam, I, 18, 90, 92, 93, 94, 96, 115, 116, 117, 124

S- Ş

Sa'adeddin Efendi, Hoca, Şeyhü'l-islâm, II, 4, 5, 8, 10, 106, 109
Sa'adet Giray Hân, I, 87, 102; II, 51; III, 9
Sadık Bey, mîr-alây, IV, 96
Sadık Efendi, defterdâr, IV, 80, 81
Sadık Hân, IV, 14, 15
Safa Giray Hân, III, 9
Safeviyye, IV, 14
Safi Efendi, re'îs vekîli, IV, 50
Safiyye Sultân, Sultân Ahmed Hân-ı Evvel'in validesi, II, 20
Safveti Paşa, Satveti Paşa, maliye nâzırı, IV, 102, 103, 106, 115, 123
Sâhib Giray Hân, Kırım Hânı, I, 87, 89, 92; IV, 9
Sa'ib Paşa, maliye nâzırı, IV, 115
Said Efendi, dâhiliye nâzırı, Giriş, 9; IV, 2, 3, 125
Said Paşa, Büyük Süleymân Paşa'mn oğlu, ser-'asker, IV, 81, 85, 93
Said Paşa, Yirmisekiz Çelebizâde, III, 84
Said, Kara, II, 28
Saksonya prensi, III, 11

Salih Bey, kapudân, IV, 48, 59
Salih Efendi, Topkapulu, Şeyhü'l-islâm, IV, 117
Salih Paşa, defterdâr, II, 56, 57
Salih Paşa, Eğinli, şark ser-'askeri, IV, 72, 73, 80
Salih Paşa, matbah emîni, III, 102, 109
Salih Paşa, Vidin ve Niğbolu sancakları kethüdâsı, gümrükcü, III, 80
Sami Mehmed Efendi, II, 61
Sami Paşa, IV, 118
Sare Hatun, I, 42
Sarıkamış Kazağı, II, 78
Saruca Paşa, yeniçeri, I, 40, 62
Saruhanoğulları, I, 5, 26, 27, 40
Savcı Bey, şehzâde, Bursa kaymakamı, I, 15
Sebastiyani, general, Fransa sefîri, IV, 44, 45, 46
Sefer Dayı, kapudân, Halîl Paşa tarafından idam edilmiştir, II, 34
Sefer Paşa, Erzurum ve Kars beylerbeyisi, II, 23, 24, 46
Selaçıka, Selçuklular, I, 24
Selamet Giray Hân, II, 18, 29, 31, 42, 52
Selanik müsellimi, III, 80
Selâtîn-i Mısriyye, I, 21
Selâtin-i Selçukîyye, I, 4, 17
Selîm Giray Hân, Kırım Hânı, II, 78, 79, 85; III, 3, 4, 9, 11, 17; IV, 9, 10
Selîm Hân-ı Evvel, Yavuz Sultan Selîm, I, 51, 52, 53, 67, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 80, 83, 85, 113, 114, 124, 125, 133, 136, 140, 143, 147, 150; II, 53, 76, 110; IV, 99, 121
Selîm Hân-ı Sâlis, II, 103; III, 112, IV, 21, 22, 23, 24, 29, 33, 34, 35, 36, 42, 43, 44, 47, 49, 50, 51, 53, 55, 56, 57, 58, 61, 62
Selîm Hân-ı Sânî, (Sarı), Giriş, 10, 11; I, 94, 95, 97, 98, 102, 104, 112, 113, 115, 116, 122, 143, 148, 150, 151; II, 35; III, 106
Selîm Paşa, Çıldır vâlîsi, IV, 65
Selîm Paşa, sadrazam, Şam vâlîsi, IV, 76, 79, 88, 114
Selîm Paşa, Servili, IV, 95
Semender Paşa, İstoni-i Belgrad beylerbeyisi, II, 9
Semin Mehmed Giray, I, 135
Semiz Ali Paşa, sadrazam, I, 96
Seydi Ahmed Paşa, Budin vâlîsi, II, 73
Seydi Ali Paşa, Kapudân-ı Deryâ, IV, 52, 56, 57, 61, 63, 85
Seydi Kapudân, I, 90
Seydi Re'is, III, 110
Seyyid Efendi, re'isü'l-küttâb, IV, 77
Seyyid Mehmed Paşa, Kara Silâhdâr, IV, 22
Seyyid Mustafa Efendi, Giriş, 11
Seyyid Mübarek, Urbân meşayîhinden, II, 8
Sıddıka, II, 36
Sırp beyi, IV, 13
Sırp kavmi, IV, 70
Sırp milleti, IV, 97
Sırp, Sırplular, I, 9, 14, 42; IV, 68, 70
Sicilya amirali, I, 95
Sigetvar beylerbeyi, II, 4
Silâhdâr Ağa, II, 77; III, 81, 102
Silâhdâr Mehmed Efendi, Kara Vezîr, IV, 4
Silistre beylerbeyisi, II, 37
Simon Kalfa, III, 110
Sinân Paşa, Çığalazâde, vezîr-i a'zam, I, 36, 50, 74, 75, 76, 77, 78, 99, 101, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 116, 134; Kapudân-ı Deryâ, Şark serdârı, II, 6, 10, 20, 21, 23, 29, 92
Sinân Paşa, Hadım, Anadolu beylerbeyi, I, 74
Sinân Paşa, serdâr-ı ekrem, II, 2, 3, 4, 9
Sinân, Mi'mar, 149, 150; II, 107
Sivas beylerbeyi, II, 4
Sivas vâlîsi, III, 16
Siyavuş Paşa, sadrazam, I, 105, 106, 107, 108; Bosna ve Silistre vâlîsi, II, 63, 64, 67, 85, 86
Sultân Celayir, Bağdad pâdişâhı, I, 14
Sultân Dumanbay, (Tomanbay), I, 77, 78
Sultân Guri, Mısır meliki, I, 75, 76, 77, 113
Sultân İbrâhim Hân, II, 47, 54, 57, 91, 98, 102
Sultân Korkud, Sultân Beyezid'in şehzâdelerinden, I, 47, 51, 53, 71, 72
Sultan Mehmed Reşad, Giriş, 10
Sultân Mustafa validesi, II, 98
Sultân 'Osmân-ı Hafsi, Tunus pâdişâhı, I, 49
Sultân Selîm Bin Bayezid Hân, I, 150
Sultân-ı Mısır, I, 49
Sunullah Efendi, Şeyhü'l-islâm, II, 14, 16, 17, 106
Surnazen Mustafa Paşa, kaymakam, II, 67
Surûri Paşa, çarhâcı, IV, 65
Su'ûd, Necd Şeyhi, şeyh-i Vehhâbiyân, IV, 70, 71
Sülâle-i Cengiziyye, III, 50
Sülâle-i Safeviyye, III, 33
Süleymân Ağa, Basra müsellimi, IV, 15, 16, 59, 60
Süleymân Ağa, Dârü's-sa'âde ağası, II, 38
Süleymân Ağa, II, 63
Süleymân Ağa, Sarı, II, 84, 88
Süleymân Bey, Cabbarzâde, IV, 29
Süleymân Bey, Karışdıran, I, 41
Süleymân Hân-ı Sânî, I, 3, , II, 23, 27, 31, 47, 48, 54, 63, 74, 87, 94, 109; III, 2, 3, 7, 10, 14, 17, 97; IV, 3
Süleymân Hânî, I, 6, 13, 15, 20, 84, 87, 90, 98, 104, 114, 123, 128, 151
Süleymân Paşa, Silahdâr, Nişâncı, III, 22, 23, 74

Süleymân Paşa, Abdulcelilzâde, Kerkük vâlîsi, IV, 15
Süleymân Paşa, Bağdad vâlîsi, ser-'asker, IV, 69, 81, 87, 90
Süleymân Paşa, Büyük, IV, 16, 81
Süleymân Paşa, Ermeni, Şam vâlîsi, II, 66
Süleymân Paşa, Hadım, Rumeli beylerbeyi, I, 46
Süleymân Paşa, kaymakam, II, 66, 85
Süleymân Reşid Efendi, kethüdâ, IV, 25
Süleymân Şâh, I, 3
Süleymân, Haleb ahâlîsinden bir fedâyî, IV, 40
Süleymân, saray ağalarından, III, 42
Sünbül Ağa, II, 55
Sünnîler, II, 41
Şa'bân Halife, Zevci, II, 67
Şâh Abbas, Hükümrân-ı İran, I, 107; II, 19, 24, 36, 41, 44, 46, 108
Şâh Hatun, Germiyanoğlu Ya'kûb Bey'in hemşiresi, Yıldırım Bayezid Hân'ın eşi, I, 31
Şâh Hüdâbende, I, 106
Şâh Hüseyin, III, 29
Şâh İsmâ'il, I, 51, 52, 54, 56, 67, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 103, 125; IV, 121
Şâh Safi, II, 46
Şâh Tahmasb, I, 92, 93
Şâhân-ı Safeviyân, III, 34, 107
Şâhbaz Giray Hân, IV, 20
Şâh-ı 'Acem, I, 79, 87, 92, 93; II, 19, 20, 24, 31, 41, 43, 50, 53
Şahin Ali Paşa, İsmâ'il ve Özi ser-'askeri, III, 49; IV, 6, 18, 19
Şahin Giray Hân, Canbek Giray'ın birâderi, II, 18, 43, 45; IV, 9, 10, 11, 12, 14
Şahin Paşa, Lala, I, 7, 9, 15, 124
Şâhkulu, I, 52
Şakir Bey, bostancıbaşı, IV, 50
Şâm ahâlîsi, IV, 88
Şam hânedânları, III, 84
Şam vâlîsi, III, 77; IV, 70, 88
Şânizâde, IV, 52
Şarl, I, 92
Şarlken, Almanya İmparatoru, I, 89, 91, 92
Şehid Ali Paşa, sadrazam, III, 21, 23, 70, 84, 91, 107; IV, 122
Şehîd Mustafa Paşa, Köprülüzâde, III, 36
Şehla Ahmed Paşa, kaymakam, III, 37, 40
Şehnevâz, Dadyânlardan hân, III, 28
Şehsüvar Bey, Zulkadriyye hânedânından, I, 47
Şehsüvarzâde, (Ali Bey, Dulkadirli), I, 83, 84
Şemse'd-dîn Bey, IV, 24
Şemse'd-dîn Efendi, Çavuşzâde, Rumeli kādı-'askeri, IV, 55
Şemsi Hân, II, 46
Şemsi Paşa, I, 102, 118
Şerîf Abdu'l-llâh, Fas ve Merakeş sultânı, I, 102
Şerîf 'Abdu'l-melik, Mehmed Mustansır'ın amcası, I, 102
Şerîf Ağa, Ahmed Paşa'nın kethüdâsı, IV, 93, 94
Şerîf Hasan Paşa, Ruscuklu, IV, 25, 26
Şerîf Hüseyin Paşa, Ruscuklu, IV, 122, 123
Şerîf Kutade, şurefa-yı Edarise'den, I, 133
Şerîf Paşa, Revan vâlîsi, II, 20; Çerkesistan sevâhili ser-'askeri, IV, 65
Şermet Kapudân, IV, 39
Şeyh Abdulkādir, meşâyih-i Urbân, IV, 84
Şeyh Bedre'd-dîn, I, 29
Şeyh Mansur, Çiçen kabîlesinden, IV, 30
Şeyh Safi-i Erdebili, I, 67
Şeyh Sâlim, Mağribi, II, 99
Şeyh Şuca, II, 98
Şeyh Tamir, IV, 16
Şeyhi Mehmed Efendi, Şeyhü'l-islâm, I, 107
Şeytankulu, şakî, I, 67
Şirin beyleri, II, 78
Şirvan Hânı, III, 28
Şirvan Hânlığı, III, 28

T

Taclı Hanım, Şâh İsmâ'il'in zevcesi, I, 74
Taharten, Erzincan hâkimi, I, 11, 68
Tâhir Efendi, Sirozizâde, IV, 47; 96
Tâhir Ömer, Akka Kal'ası'nda tahassun eden mütegallib., IV, 7
Tâhir Paşa, Kapudân-ı Deryâ, IV, 84, 85, 102
Tahmasb Şâh, I, 103; Şâh Hüseyin'in oğlu, III, 29, 32
Tahmasbkulu Hân, Nadir Ali Hân, III, 29, 32
Tahmeş Giray, II, 29
Tahmurs Hân, Gürcistan meliki, II, 43
Tahsîn Efendi, çavuşbaşı, defterdâr, IV, 54, 56, 59
Tâ'ife-i Nogay, II, 52
Tâ'ife-i 'Osmâniyye, I, 12
Tâ'ife-i Tatar, I, 136; II, 7, 45; III, 4, 14, 54, 57, 58; IV, 8, 9
Ta'îfe-i Vehhâbiyye, IV, 71
Tâ'ife-i Zendiyye, I, 107; IV, 14
Tâ'ife-i Zeydiyye re'isleri, I, 107
Tameşvar beylerbeyi, I, 126; II, 4
Tamir, Müntefik Aşîreti şeyhi, IV, 16
Tatar Hân, I, 110
Tatar kâbilesi, I, 63
Tatar kavmi, III, 52, 82
Tatar pâdişâhları, I, 4
Tatar serkerdeleri, I, 23
Tatar, Tatarlar, I, 5, 22, 104, 134, 151; II, 45; III, 45, 82
Tavil, şakî, II, 25, 28
Tayfur Paşa, IV, 25
Tayyar Paşa, Sivas ve Diyarbekir vâlîsi, II, 42, 53
Tayyar Paşa, Trabzon vâlîsi, IV, 43, 47, 48, 53, 57
Tebrîz ahâlîsi, I, 74
Tekeli Mehmed Hân, Bağdad muhâfızı, I, 88
Tekelioğlu, IV, 72
Tekeoğlu cem'iyyeti, I, 34
Tekeoğlu, I, 34
Tepedelenli, Ali Paşa, IV, 10, 29, 39, 72, 73, 75, 82, 98
Tiflis Hân, IV, 17

Timur, I, 11, 13, 22, 23, 24, 26, 30, 33, 40, 54, 55, 66, 68, 81, 113; IV, 121
Timuri, I, 42
Timurleng, I, 11, 24, 54, 68, 81
Timurtaş Paşa, I, 8, 9, 15, 16, 18, 22, 124
Tirseniklioğlu, Ruscuk a'yânı, IV, 51
Tolstoy, Rus generali, III, 64
Tosun Paşa, IV, 71
Tökeli İmre, Kurs kralı, Orta Macar kralı, II, 81, 82; III, 5, 6, 16
Trabzon vâlîsi, IV, 64
Tunus Hükûmeti, IV, 84
Turgud Paşa, Trablusgarb beylerbeyisi, I, 92, 95, 96, 97
Türk 'askeri, I, 132
Türk kabilesi, I, 63
Türk kavmi, I, 113
Türkçe, Giriş, 13; III, 110
Türkî lisânı, III, 61, 69
Türkmen aşireti, I, 34

U- Ü

Ulama Paşa,Olama Paşa, Kanuni döneminde, I, 87
Ur Beyi, III, 51
Urbân, Macar mühendisi, I, 62, 131; II, 8, 88
Uzun Hasan, Hasan-ı Tavil, İran şahı, I, 42, 44, 45, 55, 57, 63, 65, 66

V- Y- Z

Vahid Efendi, IV, 69
Vahid Paşa, Sakız muhâfızı, IV, 75
Valide Sultân, II, 3, 8, 11, 49, 68, 69; III, 42; IV, 56
Vani Efendi, hace-i şehriyâri, II, 77; III, 17, 18
Vâsıf Efendi, müverrih, IV, 32
Vatran, general, III, 6, 11
Vehbi Efendi, IV, 15
Vehhâbî mezhebi, IV, 70
Vehhâbî tâ'ifesi, IV, 48, 86, 98
Vehhâbîler, IV, 41, 71
Veled-i İstefan Bey, Voyvoda, I, 89
Veli Paşa, Tepedelenlizâde, Ali Paşa'nın oğlu, IV, 67, 72, 73
Veli Şemse'd-dîn, Rumeli kādı-'askeri, IV, 22, 23, 50
Veliyüddin Efendi, Şeyhü'l-islâm, III, 44
Venedik amirali, II, 69, 97
Venedik büyükelçisi, III, 58
Venedik Devleti, I, 66; II, 84, 108; III, 107, 108
Venedik elçisi, II, 77
Venedik Hükûmeti, III, 24
Venedikli, Venedikliler, Venediklüler, I, 43, 50, 51, 64, 69, 89, 90, 101, 151; II, 55, 56, 58, 62, 65, 67, 77, 78, 84, 89, 96, 107, 109; III, 6, 10, 12, 14, 15, 24, 27, 48, 70, 91, 97, 107
Vertbenak, Verninac, IV, 36
Vılıkoğlu, Sırbistan hükümdârı, I, 36, 37
Vidin vâlîsi, IV, 36, 69
Yağlıkcıoğlu, Yağlıkcızâde Emin Paşa, 1865 seferinde serdâr, III, 45, 46; IV, 123, 124
Yahşi Bey, Anadolu beylerbeyi, I, 25, 33
Yahudi, I, 64
Ya'kûb Ağa, Kara 'Osmânzâde, IV, 98
Ya'kûb Bey, Germiyanoğlu, I, 22, 35, 47; III, 110
Ya'kûb Bey, Lala, Cem Sultân'ın lâlası, I, 47
Ya'kûb Paşa, Bosna beyi, I, 50
Yanık beylerbeyi, II, 4
Yanko, beylerbeyi, Macar kralının oğlu, I, 37, 38, 39, 40
Yanoş, Macar kralı, I, 86, 86, 91, 136
Yasincizâde, Devlet-i 'Aliyye murahhaslarından, III, 52
Yavuz Sultan Selîm, I, 3, 51, 52, 53, 67, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 80, 83, 85, 112, 113, 114, 124, 125, 133, 136, 140, 143, 147, 150; II, 53, 76, 110; III, 72, 110; IV, 99, 121
Yazıcı Efendi, Sultân Ahmed Hân'ın baş hâlifesi, III, 22
Yerli Kulu, yeniçeri, I, 146
Yıldırım Bayezid Hân, I, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 31, 35, 40, 41, 55, 56, 57, 60, 68, 70, 102, 114, 150; IV, 3, 121
Yıldırım Hân şehzâdeleri, I, 23
Yılıkoğlu, Vılkoğlu, I, 35
Yörgüç Paşa, Lala, Sultân Murad'ın lâlası, I, 34
Yunan Hükümeti, IV, 78, 91
Yunus Bey, Ayıntab vâlîsi, I, 78
Yunus Paşa, vezîr-i a'zam, I, 78
Yusuf Ağa, valide kethüdâsı, I, 141; IV, 43, 50, 117
Yusuf Bey, Sirozi, IV, 58, 72, 98
Yusuf Kâmil Paşa, IV, 86, 87
Yusuf Paşa, Kalavan, Sivas vâlîsi, II, 42
Yusuf Paşa, sadrazam, IV, 17, 23, 34, 39, 65
Yusuf Paşa, Trablusgarb beylerbeyisi, Karamanlı hânedânından, IV, 84, 97
Yusuf Paşa, yeniçeri ağası, III, 22, 23
Yusuf Ziya Paşa, sadrazam, serdâr-ı ekrem, Erzurum vâlîsi, IV, 17, 18, 23, 24, 34, 38, 40, 42, 63, 65, 66, 71
Yusufca Mirza, Hasan-ı Tavil'in ammizâdesi, I, 44
Zenbilli Ali Efendi, Şeyhü'l-islâm, I, 80, 82
Zend Kerim Hân, IV, 15, 16
Zendiyye tâ'ifesi, IV, 16
Zeyrekzâde, Rumeli kādı-'askeri, I, 76
Zigmun, Erdel kralı, II, 7, 8
Ziver Paşa, III, 31
Zulkadriyye hânedânı, I, 47, 84
Zulkadriyyeoğulları, I, 5
Zülfikar Ağa, kul kethüdâsı, II, 78
Zülfikār Efendi, ricâl-i devletten, III, 15
Zünnûnoğlu, celâlî, I, 86

II. COĞRAFYA ADLARI

A

Acara, I, sancak, 130
'Acem Kal'ası, I, 11
'Acemistan, I, 112; II, 29, 47; IV, 14
Aclun, I, sancak, 129
Ada Kal'ası, I, 49; III, 6, 36, 37, 42, 65, 71
Adana, I, 5,49,68; sancak, 129; IV, 90, 92 ; eyâlet, 94
Aden bendleri, I, 112
Aden, I, 90; livâ, beylerbeylik, 132
Adilcevaz, I, belde, 88; sancak, 130; II, 21
Afrika çölleri, IV, 86
Afrika, I, 88, 89, 91, 92, 95, 102, 112, 113, 114, 151; III, 108
Ağakis, I, sancak, 131
Ağrıboz Cezîresi, I, 43
Ağrıboz, I, sancak, 127
Ahısha, II, 44
Ahıska Kal'ası, IV, 79, 80
Ahlat, I, 3; belde, 88
Ahmediyye Meydânı, At Meydanı, I, 143; II, 17; III, 30; IV, 50, 76
Ahyolu, I, 53, 85
Ak Künbed, manastır, I, 6
Akçahisar Kal'ası, I, 39
Akçakal'a, sancak, I, 130
Akdeniz Adaları, Akdeniz Cezîreleri, I, 133; III, 63, 67, 70; IV, 8, 123
Akdeniz Boğazı, I, 38, 39, 61; II, 56, 58, 97; IV, 45, 52
Akdeniz, I, 45, 81, 90, 92, 95, 98, 101, 114, 146; II, 20, 34, 36, 37, 38, 55, 59, 78, 96; III, 10, 12, 22, 24, 48, 49, 60, 69, 70, 92, 104, 105, 108; IV, 8, 28, 119
Akka Kal'ası, IV, 7, 94, 95, 96
Akka, I, sancak, 129; IV, 38, 39, 48, 88
Akkirman Kal'ası, I, 49, 56, 70; III, 62, 66; IV, 24, 25, 68
Akkirman, I, sancak, 125; II, 37
Aksaray, I, kasaba, 21; sancak, 127
Aksa-yı Yemen, I, 112
Aksu Nehri, III, 57, 64, 66
Aksu Sahrâsı, IV, 12
Akşehir, I, 10, 29; kasaba, 21; sancak, 127; IV, 89, 90
Alacahisar, I, 36, 37, sancak, 125
Alacaili, II, 12
Ala'iyye, I, 44; sancak, 48, 127; IV, 61
Alaşehir, I, 6
Alay Köşkü, IV, 71
Al-i Sayih, I, sancak ve hükûmet, 131
Almanya, IV, 40
Amasra Kal'ası, I, 41
Amasra, I, 42; sancak, 54
Amasya, I, 21, 22, 23, 26, 27, 31, 64, 66, 74, 75, 94, 34; sancak, 42; livâ, 128; II, sancak, 14
Amid, I, paşa sancağı, Diyarbekir livâsı, 130
Anadolu Cezîreleri, I, 133
Anadolu Kal'ası, III, 24
Anadolu, I, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 16, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 40, 41, 42, 44, 51, 52, 53, 54, 58, 59, 60, 63, 67, 68, 71, 72, 86, 93, 116, 127, 128, 147; sancak, 13; eyâlet, 146; II, 14, 16, 18, 19, 25, 26, 27, 28, 29, 46, 55, 64, 65, 88, 90, 92, 95, 107; III, 3, 7, 10, 74, 72, 79, 92, 96, 97, 111; IV, 8, 12, 32, 35, 71, 88, 98, 109, 110, 114, 121
Anapa Kal'ası, IV, 5, 79
Anapa, IV, 30, 31
Anapoli Kal'ası, IV, 74
Anapoli, IV, 75
Ane, I, sancak, 129
Ankara Kal'ası, I, 7; II, 29
Ankara Sahrâsı, I, 29
Ankara, Giriş, 14; I, 4, 11, 16, 21, 27, 71; sancak, 13, 54, 127; IV, 73
Antakya, Antakiyye, I, 29, III, 105
'Arabgir, I, livâ, 128
'Arabistan, I, 68, 76, 82, 113, 116; II, 39, 105
Aras (Nehr-i Aras), 21
Ardahan, I, sancak, 130
Ardanuc, I, sancak, 130
Ariş Kal'ası, IV, 39
Arnavudluk, Arnabudluk, I, 35, 46, 50, 63, 69; III, 96; IV, 7, 82, 84, 89, 98
Asitâne, II, 25, 47; III, 87; IV, 58, 71
Asya Kıt'ası, I, 22, 66
Asyaberd, I, sancak, 130
Asya-yı vustâ, I, 14
At Meydanı, Ahmediyye Meydanı I, 143; II, 17; III, 30; IV, 50, 76
Atak, I, sancak, 130
Atina, I, 11, 13, 20; IV, 75, 78
Avlonya, I, 46; sancak, 125; II, 107; III, 6
Avrupa, I, 21, 45, 48, 56, 66, 98, 100, 117; II, 77, 99; III, 70, 102, 110; IV, 33, 36, 83, 87, 90, 94, 109, 112
Avusturya, III, 108; IV, 29, 120
Ayamavra Kal'ası, II, 84
Ayasluğ, I, 26
Ayasofya Câmi', II, 87; IV, 51, 59
Ayasofya, I, 144; II, 64; IV, 60
Ayazma Câmi'i, III, 55
Ayazmend, I, 42
Aydın, I, 4, 26; sancak, 9, 27, 127; eyâlet, 54; III, sancak, 76, 80; 81; IV, 98
Ayıntab, I, 76, sancak, 128
Aynalıkavak Kasrı, IV, 17
Aynos Kal'ası, I, 41
Azak Denizi, I, 99; II, 54; III, 39, 45, 64; Bahr-ı Azak, 52
Azak Denizi Boğazı, III, 20
Azak Kal'ası, I, 45, 134; III, 12, 14, 15, 20, 21, 34, 35, 39, 65
Azak ülkesi, III, 65
Azak, II, 54, 89; III, 70
Azaz, I, sancak, 129
Azerbaycan Kal'ası, I, 11
Azerbaycan, I, 14, 88, 106, 112; sancak, 129; II, 19, 31, 36, 50, 108; III, 40

B

Babadağı Sahrâsı, III, 34, 49
Babadağı, III, 17, 46, 47, 49, 111; meştâsı, 35
Bacvanlu, I, livâ 130
Baf Kal'ası, I, 100

Baf, I, livâ, 127
Bağçe Kapusu, II, 87
Bağçe Sarây, dârü'l-emâre, I, 135
Bağdad Kal'ası, IV, 82
Bağdad, I, 3, 67, 88, 89; eyâlet, 127, 131, 132; sancak ve hükûmet, 131; mevâkı'-i ba'ide, 150; II, 15, 29, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 50, 53, 55, 64, 72, 90, 107, 108; III, 29, 33, 40, 73, 74, 83, 98, 101, 102, 108; IV, 14, 15, 16, 70, 87, 88; eyâlet, 81
Bağdadcık Kal'ası, III, 65
Bağ-ı ferah, Lale devrinde yapılan köşklerden, III, 28
Bahire, I, sancak, 132
Bahr-ı Ahmer, Kızıldeniz I, 133; II, 88
Bahr-ı Azak Boğazı, I, 45
Bahr-ı Azak, I, 130
Bahr-ı Baltık, III, 48; IV, 28, 119
Bahr-ı Hazar, II, 36; III, 28
Bahr-ı Sefîd Boğazı, II, 68; III, 2
Bahr-ı Sefîd, III, 14, 48
Bahr-ı Siyah, I, 146; III, 64
Bahr-ı Süveyş, I, 81
Bakü Kal'ası, III, 28
Balıkesri, I, 22; sancak, 54, 127
Balkan, Balkanlar, I, 63; IV, 42, 65, 80
Ballıbadra, I, 41
Balta Limanı, III, 93
Baltova, (Poltova), I, 134; III, 20, 44
Banaluka, II, 27
Banat Ovası, IV, 19
Bane, I, livâ, 134
Bargiri, I, sancak, 130
Basra havâlîsi, I, 98
Basra Kal'ası, II, 44
Basra, I, eyâlet, 131; II, 8; III, eyâlet, 101; IV, 14, 15, 16
Batum, I, sancak, 130
Bayat, I, sancak ve hükûmet, 131
Bayburd, I, 44, 52
Bayezid (Kal'a-i Bayezid), I, sancak, 131
Bayındır, II, kazâ, 104
Beckerek Sahrâsı, II, 9
Beğşehri, I, sancak 127
Behisni, I, 11, 76
Behistan, II, 50
Behnesa, I, sancak, 132
Belgrad Kal'ası (Kal'a-i Belgrad), I, 36, 41, 84; III, 3, 6, 9, 38, 41, 65, 71
Belgrad Meştâsı (Meştâ-yı Belgrad), II, 11, 14, 75
Belgrad, I, 38, 49, 50, 70, 84, 97, 98, 109, 110; merkez-i eyâlet, 146; II, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 25, 26, 32, 74, 76, 82, 84, 104; III, eyâlet, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 25, 26, 27, 28, 37, 38, 39, 71, 86, 108, 111; IV, 13, 18, 19, 24, 36, 42, 61, 68, 69, 70
Bender Kal'ası, I, 70; III, 45, 46, 62, 66; IV, 18, 24, 25, 44, 68
Bender, I, sancak, 125; II, sancak, 37; III, 20, 22, 36, 45, 47, 79
Beni Rebî'a, I, sancak, 129
Berda Nehri, III, 57
Berda', I, sancak, 131
Berk Suyu, II, 12
Berlin, I, 152
Berrü'ş-Şâm, I, 79; IV, 7, 87, 94
Besarabya, (Basarabya), III, 34; IV, 17, 20
Beşiktaş, I, 72, 92; IV, 10, 45, 76
Beşlik, I, livâ, 126
Beykoz, IV, 120
Beyoğlu, II, 59; III, 61
Beypazarı, I, 37
Beyrut Kal'ası, IV, 95
Beyrut, I, sancak, 129
Beyşehri, I, 8, 29
Bıçak Tepe, I, 39
Bıka', I, sancak, 129
Biga Kal'ası, I, 6, 7
Biga, I, sancak, 13, 127
Bihke Kal'ası, I, 109; II, 78
Bihke, II, 27; III, sancak, 24
Bilâd-ı İslâmiyye, I, 45; III, 45
Bilecik Kal'ası, I, 5
Birecik, I, sancak, 129; II, 53
Bodrum Kal'ası, I, 84
Bogados, I, nâhiye, 41
Boğaz, IV, 49
Boğaziçi mesireleri, III, 28
Boğaziçi, I, 40, 102, 146; III, 93, IV, 46
Boğçaada, III, 77; IV, 52
Boğdan memleketi, (Memâlik-i Boğdan), II, 72; III, 62, 66; IV, 67
Boğdan, I, 48, 50, 56, 70, 89, 90, 134, 138; II, 8, 32, 33, 37, 38, 100, 108; III, 46, 79, 101, 108; IV, 17, 62, 65
Bolata Kal'ası, I, 109
Bolavadin, (Bolvadin), III, 105
Bolayır, I, kasaba, 6; 13
Bolu Dağları, I, 26
Bolu, I, 33; sancak, 4, 6, 127; IV, 108
Bolvadin, (Bolavadin), II, 25
Boshu, (Posof olmalı), I, sancak, 130
Bosna Kıla'ı, I, 89
Bosna, I, 8, 9, 20, 50,55, 63, 108, 109; eyâlet, 43,50,125; merkez-i eyâlet ,146; sancak, 125; II, 18, 33, 64, 68, 84; eyâlet, 46, 50; III, 14, 24, 35; eyâlet, 36; IV, 19, 69, 70, 82
Bozcaada Kal'ası, II, 104
Bozcaada, II, 67, 68, 69, 99; IV, 6, 44, 45, 62, 122
Boze Nehri, IV, 24
Bozega, (Bojega, Pojega) I, sancak, 125
Bozok, I, livâ, 128; IV, 98
Böğürdelen, IV, 68
Bucak memleketi, III, 62, 66
Bucak, II, sancak, 37; III, 17, 57
Bucakdere, I,76
Budin Kal'ası, I, 86, 87, 136; II, 12
Budin, I, 84, 86, 91, 109, 110, 136; eyâlet, 126, 127; merkez-i eyâlet, 146, sancak, 126; II, 2, 4, 6, 7, 9, 10, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 24, 26, 74, 84, 85, 90; eyâlet, 62; III, 15
Buhaca, (Bohaca), III, 64
Bulak, I, 78
Bunda Nehri, IV, 24
Burgaz, I, 6
Bursa Medresesi, I, 61
Bursa Sarayı, I, 58
Bursa, Giriş, vilâyet, 9; I, 5, 7, 8, 15, 17, 22, 26, 27, 28, 30, 31, 35, 40,

47, 48, 57, 62, 71, 72, 137, 144, 65; sancak, 4, 6, 13, 54; merkez-i eyâlet, 146; II, 25, 29, 30, 34, 49, 64, 67, 70, 72, 105; III, 18, 78, 94, 103; IV, 50, 53, 57, 61
Bükreş Boğazı, II, 3
Bükreş, I, 111; II, 3, 13; III, 50, 52; IV, 26, 62, 64, 67
Büyükdere, III, 93

C- Ç
Ca'ber Kalesi, I, 3
Canik Kal'ası, I, 35
Canik, I, 30, 34, 35; livâ, 128; III, sancak, 104; IV, 10
Casar Eflakı, III, 39
Cebel, III, 11
Cebeliyye, I, sancak, 129
Cehrin (Çehrin) Kal'ası, II, 79, 80, 108
Cemmase, I, sancak, 129
Cenas, I, sancak, 126
Cerbe Cezîresi, I, 95
Cerbe Kal'ası, I, 95
Cerce, I, sancak 132
Cevares, I, sancak ve hükûmet, 131
Cezâyir Kal'ası, IV, 83
Cezâyir Limânı, IV, 83
Cezâyir, I, 95, 133; III, 61,63, 72; IV, 34, 82, 84
Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd, I, eyâlet, 127, 131, 132
Cezâyir-i Garb, I, 89, 100; IV, 82, 97
Cezâyir-i Katif, I, ülke, 88
Cezâyir-i 'Osmâniyye, II, 97
Cezâyir-i Seb'a, IV, 37, 39
Cezîretü'l-'Arab, 70; III, 108
Cidde, I, 90; sancak, 132; livâ, sancak, 134; IV, eyâlet, 94
Ciğerdelen Sahrâsı, II, 11
Ciğerdelen, II, 20
Çaldıran Sahrâsı, I, 73
Çaldıran, I, 125, 138, 143; II, 31
Çamlıca, IV, 35, 92,118
Çanak Kal'ası, III, 48; IV, 61
Çapakçur, I, sancak, 130
Çatalca, I, 135; III, 102
Çelebi Sultân Mehmed Câmi'i, I, 62
Çelebi Sultân Mehmed Türbesi, I, 62
Çemberli Taş, IV, 60
Çemişkezek, I, 74, sancak, 130
Çengel Köyü, III, 93
Çengüle, I, sancak ve hükûmet, 131
Çerkesistan Kal'ası, IV, 80
Çerkesistan, IV, 14, 32, 64, 67, eyâlet, 97
Çermik, I, sancak, 130
Çeşme Limanı, III, 48, 92
Çeşme, II, 104; III, 93
Çıldır Sahrâsı, I, 103
Çıldır, I, sancak, 130; III, eyâlet, 101; IV, 17; eyâlet, 97, 98
Çırağan Köşkü, IV, 56
Çırağan Sahil Sarayı, III, 31
Çirmen, I, sancak, 45, 125
Çorlu, I, 7, 53; IV, 55
Çorum, I, livâ, 128
Çubuklu Mesîresi, I, 102
Çubuklu, III, 93
Çuka Adası, III, 24, 27; IV, 39
Çukurova, I, 49

D- E
Dağıstan (Memâlik-i Dağıstan), I, 104; II, 76; III, 28, 71, 107
Dalmaçya, I, 69; IV, 44
Darü'l-emâre, Bağçe Sarây, 135
Davud Paşa, I, sahrâ, 46, 66; semt, II, 57
Deli Orman, I, 29
Delvine, I, sancak, 125; IV, 39
Demirkapu Kal'ası, I, 104
Demirkapu, I, sancak ve hükûmet, 131; II, 32; III, 41
Derbend Kal'ası, III, 28, 34
Dergâh-ı Âlî, III, 106
Dergâh-ı Orhânî, I, 6
Dergâh-ı pâdişâhî, II, 28
Dergâh-ı Süleymân Hânî, I, 92
Der'iye, IV, 70, 71
Derne, I, sancak ve hükûmet, 131
Derteng, I, sancak ve hükûmet, 131
Deşt-i Kıpçak, I, 87, 105, 107
Develi Hisârı, 45
Deyr-i Rehbe, I, sancak, 129
Dımaşk, I, sancak, 129
Dicle (Nehr-i Dicle), 44
Dih-i Bala, I, sancak ve hükûmet, 131
Dimetoka, I, 6; II, 107; III, 22
Dimyad, I, sancak, 132
Divriği, I, 11, 76; livâ, 128
Diyarbekir Meştâsı, II, 31
Diyarbekir Sahrâsı, II, 31
Diyarbekir, I, 74, 75, 76; eyâlet, 130; II, 24, 31, 32, 34, 35, 41, 43, 44, 47, 50, 51, 67; III, 83; IV, 92
Dobra, II, 100
Dobruca Ovası, II, 45
Dobruca, I, 38, 63; III, 54; IV, 27, 29, 63, 64, 65, 67, 96
Drac Kal'ası, I, 50
Drama, I, 8
Drava Nehri, II, 75
Dukakin, I, sancak, 125
Duso Grafa Kenisâsı, III, 61
Dürzi Dağı, IV, 95, 96
Ebrim, I, sancak, 132
Edirne (Meştâ-yı Edirne), III, 12
Edirne Kal'ası, I, 7, 32
Edirne Kapusu, I, 116; IV, 59
Edirne Medresesi, I, 61
Edirne Sarâyı, I, 58
Edirne, I, 8, 10, 13, 22, 23, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 48, 50, 53, 57, 65, 67, 72, 79, 81, 91, 94, 137, 144, 146, 149; merkez-i eyâlet, 146; II, 6, 34, 50, 69, 70, 72, 73, 76, 78, 79, 84, 87, 105, 107; III, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 13, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 24, 26, 27, 37, 103, 111; IV, 18, 42, 43, 46, 47, 52, 54, 55, 59, 70, 79, 80, 82, 109, 122
Eflak, I, 20, 29, 33, 36, 37; II, 4, 12, 33, 100, 10, 32; eyâlet, 11; III, 6, 46, 62, 66, 79, 101; IV, 19, 24, 26, 62, 65, 67, 74, 80, 97
Eğri Kal'ası, II, 5, 25; III, 3
Eğri, I, sancak, 126; II, 5, 11, 26; kal'a ve sancak, 27; eyâlet, 81
Eğridere, III, 5
Ekrâd-ı Benikatur, I, sancak, 131
Ekrâd-ı Kilis, I, sancak, 129
El-vahat, I, sancak, 132
Endülüs, I, 3
Engürüs, II, 20
Erciş, I, belde, 88, sancak, 130
Erdebil, II, 35, 36

Erdel (Memâlik-i Erdel), I, 93, II, 9, 70, 71, 73, 93; III, 6
Erdel Belgradı, II, 70
Erdel Dağları, II, 3; III, 16
Erdel Kal'ası, ı, 137; II, 23, 73, 74
Erdel, II, 5, 23, 25, 32, 33, 70, 73, 100
Erdelistan, I, 93, II, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 32, 33, 72, 73, 74; III, 3, 5, 6, 9, 11, 13, 15
Erfurt, IV, 62
Ergani, I, sancak, 130
Ermenek, I, 45
Erzincan, I, 11, 52; II, 27
Erzurum Kal'ası, II, 42, 46
Erzurum, I, 93, 103, 105, 106, 107, 108, 117; sancak, 128; eyâlet ,128; merkez-i eyâlet, 146; II, 21, 23, 31, 34, 42, 45, 46, 50, 51, 107; III, 17, 29, 40, 83; sancak, 81; IV, 15, 79, 80, 81
Esirlonka Cezîresi, III, 24
Eski Musul, I, livâ, 130
Eskişehir, I, kasaba, 5; 26; II, 107
Esma Sultân Bağı, IV, 92
Esma Sultân Sarayı, IV, 93
Estergon Kal'ası (Kal'a-i Estergon) I, 91, 151; II, 4, 15, 20, 22, 26
Estergon, I, 109; sancak, 126; II, 4, 10, 11, 20, 22, 26, 44, 74, 76, 84, 85
Eyüb Semti, II, 40

F- G

Fas (Diyâr-ı Fas), I, 102
Fas, I, 102, 112
Faş Kal'ası, IV, 65
Faş Nehri, IV, 67
Fâtih Câmi', I, 61; II, 58; III, 55
Felemenk, III, 14
Fenerbağçe hâvâlîsi, III, 93
Feridun Bey Bağçesi, II, 50
Fethü'l-İslâm Kal'ası, III, 6
Fethü'l-İslâm Sahrâsı, IV, 19
Fethü'l-İslâm, IV, 68
Fırat Nehri, I, 3; IV, 92
Filek, I, sancak, 126; II, 26
Filibe Sahrâsı, III, 7
Filibe Kal'ası, I, 7
Filibe, I, 9, 30; sancak, 41; II, 86, 107; III, 102, 104; IV, 82
Foça Limanı, II, 60
Fofşan, IV, 24
Fransa Tersânesi Tulon, IV, 37
Fransa, I, 48, 91, 151; II, 13, 36, 81; III, 60, 61; IV, 33, 36, 37, 38, 39, 41, 44, 61, 62, 63, 78
Galata Saray, II, 59
Galata, I, 58; III, 61; IV, 60
Galiçya, III, 108
Garbiyye, I, sancak, 132
Gazze, I, 77; sancak, 129
Geçidbaşı, mahalle, II, 37
Geğbuze, (Gebze), I, 6, 30, 47; kazâ, 22
Gelibolu, I, 6, 13, 35, 36, 42, 58, 64, 144; sancak, 43, 127; II, 15; III, 4; sancak, 77, 78
Gemlik Kal'ası, I, 6
Gence, I, 106; III, 29
Gerdos Kal'ası, I, 43, III, 24
Gerdos, I, 41, IV, 75
Gerend, I, sancak ve hükûmet, 131
Germe Hisârları, I, 39, 43
Germiyan, I, vilâyet, 10; Kütaya sancâğı, 13
Geylan, (Gilan) I, sancak ve hükûmet, 131
Geyve, I, 66, II, 104
Girid Adası, (Cezîre-i Girid), I, 69, 100; II, 55, 56, 58, 66, 67, 68, 76, 77
Girid, I, 90, 26; II, 55, 56, 59, 60, 61, 65, 66, 89; eyâlet, 87; III, 6; IV, eyâlet, 90, 94
Girine Kal'ası, I, 100
Girine, I, livâ, 127
Gökçay, I, 52
Göksu, I, 10
Göksun Yaylası, II, 29
Göle, I, sancak, 126
Gönye, I, sancak, 130
Gülek Boğazı, III, 105; IV, 92
Gülhâne Meydanı, II, 48
Gülhâne, I, 116; IV, 94, 101
Gümülcine, I, 7; sancak, 44
Gümüşhâne, III, 98
Güngörmez Kilise, I, 66
Gürcistan, I, 93; IV, 17
Gürcü havâlîsi, III, 65
Güvercinlik Kal'ası, I, 36
Güzelce Hisâr, Anadolu Hisârı, I, 10,41

H

Habeş, I, 112, 134; eyâlet, 131, 132, 134; II, eyâlet, 88
Habeşistan, I, 112
Habur, I, sancak, 129, 130
Hacerek, I, sancak, 130
Haçova Sahrâsı, II, 5
Haleb, I, 11, 68, 76, 77,78, 79, 83, 84, 92, 93; eyâlet 129, 131; sancak 129, merkez-i eyâlet 146; II, eyâlet, 28; 29, 33, 44, 72; III, 83, 94, 102, 105; IV, 87, 88, 89, 113; eyâlet, 90, 94
Halku'l-vad Kal'ası, I, 101
Hama, I, 77; sancak, 129
Hamîd, I, vilâyet, 10; sancak, 35
Hamîdili, I, 33; sancak, 34, 127
Hamuşan, I, mahalle, 28
Hân Tepesi, III, 45, 46, 47
Hânya Kal'ası (Kal'a-i Hânya), II, 55, 56, 77; III, 6, 24
Harnuş, I, sancak, 130
Harput, I, sancak, 130; IV, 92
Hasankeyf, I, sancak, 130
Hasköy, IV, 55, 59, 77
Hatvan, I, sancak, 126
Havâric, IV, 95
Havra, IV, 89
Haydar Paşa Sahrâsı, II, 25
Hayfa Kal'ası, IV, 38
Hazar Denizi, I, 99
Hazeriyye, II, 91
Hazret-i Halid Türbesi, II, 59
Hazret-i Halid, Eyüb, I, 54, 113
Hamedân, Hamedân, II, 46; III, 29, 32; eyâlet, 30, 33
Hereke Kal'ası, I, 6
Hereke, I, 30
Hermanştadt, I, 36
Hersek, I, 8, 43, 55, 63, 70; sancak, 125; II, 58, 68
Hevren, I, livâ, 130
Hınıs, I, sancak, 128
Hırsova Hisârı, III, 66
Hırsova, Hırşova, III, 36; IV, 30
Hırvatistan, I, 50, 109
Hicaz (Şerâfet-i Hicaz), I, 133
Hicaz, II, 87; IV, 41, 71, 85
Hille Kal'ası, I, 88

Hille, I, sancak ve hükûmet, 131
Hind Denizi, I, 150 151
Hind, I, 90; III, 34, 39, 74
Hindistan, I, 81, 90; III, 107, 108
Hisâr Câmi', I, 25
Hocabey, IV, 21
Horasan, I, 79
Hotin Kal'ası, II, 38, 39; III, 39, 45, 46, 66, 95; IV, 18, 20, 44, 68
Hotin Sahrâsı, III, 46
Hotin, II, 79; III, 39, 46, 62, 79, IV, 20
Hoy, II, 50
Humus, I, 77; sancak, 129; II, 28, 66; IV, 89
Hüdâvendigâr, I, sancak 127
Hünkâr İskelesi, IV, 90
Hüveyz, IV, 16

I- İ

Ilgın, I, kasaba, 21
Irak, I, 14; III, 33, 40
Irak-ı 'Acem, IV, 16
Irak-ı 'Arab ü 'Acem kal'ası, I, 11
Irak-ı 'Arab, I, 88, 98, 112
Isparta, I, 8, sancak, 13
İbn-i İsfendiyar, I, 30
İbra'il Kal'ası, IV, 63, 64, 65, 79
İbrail, III, 62, 66; IV, 74
İçil, I, sancak, 127
İlbasan Kal'ası, I, 46
İlbasan, I, sancak, 125
İmadiyye, I, sancak ve hükûmet, 131
İncili Köşk, I, 108, 116
İncirlü Çiftliği, IV, 55
İnebahtı Kal'ası, I, 50
İnebahtı Limanı, I, 100
İnebahtı, I, 43, 90, 100; sancak, 127; III, 15
İnegöl Kal'ası, I, 5
İngiltere, II, 36; III, 14, 27, 36, 48, 60, 61; IV, 36, 40, 41, 61, 63, 78, 90, 119, 120
İnlik, IV, 19
İran (Memâlik-i İran), I, 93; II, 31, 43; III, 29, 34; IV, 16
İran, I, 51, 52, 66, 73, 76, 80, 93, 94, 106, 141, 88, 92; II, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 46, 50, 53, 108; III, 29, 30, 107, IV, 15
İrşova, (Hırsova), III, 39
İsakcı Kal'ası, IV, 79
İsakcı, I, 30, II, 38, III, 47, 49; IV, kasaba, 27
İsaklı, III, 105
İsevi köyü, I, 80
İseviyye (Memâlik-i İseviyye), I, 20
İsfahan, II, 46, 50, 19; III, 28, 29, 33, 107
İsfendiyaroğlu, I, eyâlet, 30
İskenderiyye, I, 76; sancak, 125, 132; IV, 37, 39, 41, 48, 52, 53, 85, 86, 89, 93, 96
İskilib, I, 30
İslâm mahallesi, I, 11
İslâmbol, III, 106
İslâmiyye (Memâlik-i İslâmiyye), I, 11, 14, 35, 37, 38, 57, 86; II, 25, 77, 108; III, 43, 49, 71
İslankamen, (Slankamen), III, 8
İslimiye, I, 135; III, 104
İsmâ'il Kal'ası, III, 62; IV, 14, 27, 63, 64, 65, 68, 110
İsmâ'il, III, kasaba, 66; IV, 5, 27, 20, 25, 27, 51
İsmâilî Kal'ası, IV, 123,
İspanya Cezîreleri, I, 95
İspanya, I, 90, 100, 132; II, 13, 36, 37, 77; IV, 34, 82, 83
İspir, I, sancak, 128
İstanbul Boğazı, I, 38
İstanbul Kal'ası, I, 41
İstanbul Limanı, IV, 86
İstanbul Sarâyı, III, 31
İstanbul, Giriş, 9, 11, 12, 14; I, 4, 11, 28, 32, 33, 41, 47, 52, 53, 55, 57, 59, 60, 61, 66, 71, 72, 74, 75, 77, 79, 80, 83, 97, 98, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 111, 114, 155, 116, 117, 131, 134, 135, 142, 144, 146, 149; kazâ, 137; II, 3, 6, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 28, 30, 31, 34, 37, 38, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 72, 74, 86, 87, 92, 101, 104, 105, 107, 108; III, 7, 11, 16, 18, 19, 27, 21, 29, 36, 37, 39, 42, 44, 51, 54, 56, 72, 74, 78, 80, 82, 84, 90, 98, 102, 103, 104, 106, 112; IV, 4, 6, 7, 9, 10, 18, 21, 22, 33, 38, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 58, 62, 70, 71, 72, 73, 76, 78, 82, 85, 86, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 96, 100, 104, 107, 108, 109, 114, 118, 120
İstanköy Cezîresi, III, 49
İstanköy Kal'ası, I, 84
İstanoz Dağı, II, 34
İstendil Adası, III, 24
İstoni Belgrad Kal'ası, I, 91; II, 26
İstoni Belgrad, I, 109, sancak, 126; II, 8, 13, 16, 22; III, 3
İsviçre, IV, 40
İşkodra Kal'ası, I, 46; IV, 82
İşkodra, I, 46, 119; sancak, 125
İtalya, I, 62; II, 9, 13, 37, 77
İzladi Derbendi, I, 37
İzmid Kal'ası, I, 6
İzmid, I, sancak, 4, 6, 13, 54; 116; II, 61; III, 16
İzmir Kal'ası, I, 27
İzmir Limanı, I, 23, 24
İzmir, Giriş, 9; I, 23, 24, 25, 26, 127, 133; merkez-i eyâlet, 146; II, 60, 62, 104; III, 42; IV, 57
İznik Medresesi, I, 65
İznik, I, 4, 6, 17, 29, 33; II, 49
İzvornik, I, sancak, 125

K- L

Kabartay, IV, 30
Kacas, I, livâ, 126
Kaçanik Boğazı, III, 150
Kadı Karyesi, III, 7
Kadıköy, IV, 44
Kağıdhâne Köşkü, IV, 22
Kağıdhâne mesireleri, I, 62; II, 50; III, 28, 30, 93
Kağızman, ma'a Şuregil I, sancak, 129
Kahire, IV, 85
Kahkaha Kal'ası, I, 104
Kâ'im-makâm Halîl Paşa Sarâyı, II, 11

Kalafat, III, 50; IV, 67
Kalas, IV, 32, 64
Kalecik, I, 30
Kamame Kilisesi, II, 109
Kamâme Kilisesi, II, 109
Kamaniçe Kal'ası, II, 49, 79, 89, 104, 108; III, 12, 14, 15
Kanal, I, 81
Kandehâr, III, 32, 107
Kandiye Kal'ası, II, 56, 61, 68, 77, 78, 104; III, 24
Kanije Kal'ası, II, 12, 27, 73, 75, 94; III, 14
Kanije, I, sancak, 126; II, 13, 22, 26, 27; eyâlet, 87
Kara Hisar, II, 15
Kara Murt, Üzeyir sancağında, II, 105
Karaağaç, I, 8
Karabağ, I, 74, 79; II, 21
Karaburun, I, 29
Karacahisar Kal'ası, I, 5
Karadağ, I, 119; sancak ve hükûmet, 131; III, 24
Karadeniz Boğazı, I, 61; IV, 21, 48, 55, 76
Karadeniz, I, 4, 41, 45, 64, 99; II, 33, 37, 108; III, 60, 69, 104; IV, 14, 30, 48, 78
Karahisâr-ı sahib, I, sancak, 127; II, sancak, 52
Karahisar-ı şarkî, I, 30, 45; sancak, 128;, II, 42
Karaman Ereğlisi, I, 93
Karaman, I, 36, 37, 44, 48; eyâlet, 43, 127; II, 27
Karamanoğlu memleketi, I, 29
Karasi, I, 4, 21; sancak, 6, 13
Kargar, I, sancak, 130
Karlı-ili, I, 8; sancak, 127
Karlovice, Karloviçe, III, 14, 15
Karnıt, IV, 52
Kars Kal'ası, IV, 79
Kars, I, 129; II, 21, 51; III, 40
Kars-ı Zulkadriyye, (Kadirli/ Adana), I, sancak, 128
Kartal Sahrâsı, III, 47, 96
Kartal, I, 6, 30; kazâ, 22; III, 49
Kastamonu, I, 4, 5, 10, 33, 106; eyâlet, 54; sancak, 127; II, 104
Katif, II, 88; III 101
Kavak Sarayı, III, 93
Kavala, I, 8; IV, sancak, 85
Kaydıfa Kal'ası, I, 24
Kayseriyye, I, 5, 24; sancak, 127; II, 42
Kayyubiyye, I, sancak, 132
Kazak memleketi, I, 135
Kazan, I, 151
Kazanya, I, sancak ve hükûmet, 131
Kazvin, I, 95
Keçvan, I, sancak, 129
Kefalonya, I, 90
Kefe Kal'ası, I, 45, 134; II, 43
Kefe, I, 52, 53, 64, 71, 105, 106; sancak, 45, 136; eyâlet, 130; II, 43, 45, 52, 76; III, 35, 51
Kemah, I, 11, 74
Kengırı, (Çankırı), I, ,30; sancak 127
Kerbe, I, 90
Kerkük, III , 33, 40; IV, 15
Kerş Limanı, III, 52, 53, 64
Kerş, III, 57, 64
Kesan, I, 146; II, 59
Kesânî, I, sancak, 130
Kevkeban, I, livâ, 130
Kıbrıs Cezîresi (Cezîre-i Kıbrıs), I, 92, 100, 112, 151; II, 99; IV, 95
Kıbrıs, I, 114, 127; merkez-i eyâlet, 146; II, 49; III, sancak, 76, IV, 122
Kılburun Hisârı, III, 64, 66, 68
Kılburun Kal'ası, III , 35, 36, 52; IV, 20, 21
Kılburun, I, livâ, 125
Kırım Cezîresi, I, 45, 46, 130, 134, 136; III ,51, 58, 64
Kırım, I, 46, 52, 55, 87, 106, 134, 135; II, 7, 11, 18, 51, 52, 54; III , 4, 34, 35, 36, 45, 54, 57, 68, 69; IV, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 31, 34, 43, 53, 95, 97
Kırka, I, sancak ,125
Kırkkilise, (Kırklareli), I, sancak, 125
Kırova, I, 50
Kırşehri, I, sancak, 127
Kıylak Limanı, I, 70
Kız Kulesi, II, 77; III, 42
Kızanlık, I, 53; IV, 80
Kızıl Adalar, IV, 44
Kızıl Elma, IV, 123
Kigalık Kıt'ası, I, 46
Kiğı, I, sancak, 128
Kili Kal'ası, I, 48, 56; II, 51; III, 62, 66; IV, 25, 27, 68
Kili, I, 49; livâ, 125
Kilis, I, sancak, 125; II, 78, 104; sancak, 28, 71
Kirmanşâhân, III, 29
Koca-ili, I, 5; sancak, 127
Koçhisar, I, 75
Komran Kal'ası, I, 110; II, 5, 82
Komran, II, 7, 8, 26
Konskivoy Nehri, III, 57
Konya Sahrâsı, I, 8, 89; IV, 90
Konya, I, 4, 5, 8, 10, 29, 34, 36, 37, 40, 43, 47, 48, 55, 60, 68, 71, 99, 106; eyâlet, 48, 54; sancak, 94; paşa sancâğı, 127; merkez-i eyâlet, 146; II, 25, 28, 30, 53, 71; III, sancak, 104; IV, 50, 89, 90, 92, 108,
Korfa, Korfu Adası, I, 89, 100; III, 24, 25, 26, 107; IV, 39, 52
Koron, I, 43, 50; III, 24
Kosova Sahrâsı, I, 9, 39
Kostantiniyye Kal'ası, IV, 84
Koyunlu Hisar, I, 42
Kozluca, III, 55
Köstendil, I, sancak, 125; III, 5
Kuban Cezîresi, III, 58
Kuban Nehri, III, 20, 45; IV, 30, 31
Kuban, I, sancak, 126; III, 57, 65; IV, 9, 12
Kudüs-i Şerîf, I, 48, 77, 79; sancak, 129; II, 109
Kulb, I, sancak, 130
Kulvar Kal'ası, Yanık, I, 110
Kum Kal'a, I, 61
Kurâ-yı Sırbistan, IV, 68
Kuru Çeşme, III, 93
Kuşhâne Kapusu, IV, 57
Kuzucan, Kızuçan, I, sancak, 128
Küçük Vezîr Hân, I, 25
Küçüksu, III, 93
Kürdistan, I, 75, 112, 113; III, sancak, 81; 101; IV, 15, 92; eyâlet; 98
Küre-i Nühas, I, 10, 33
Kürek, I, sancak, 129
Kütahya Kal'ası, I, 52
Kütahya, I, 4, 5, 8, 22, 35; kasaba, 8; Germiyan sancağı, 13; eyâlet 54; paşa sancağı, 127; merkez-i eyâlet, 146; III, 94; sancak,

104; IV, 73, 90, 92, 120
Kütaysı Kal'ası, III, 65
Lagoş Kal'ası, III, 11
Lagoş, I, livâ, 126
Lahsa, I, eyâlet, 131; II, 8, 88
Laleli Câmi', Simon Kalfa ve çırağı olan Komyanos Kalfa bina eylemişdir, III, 55, 110
Laleli, IV, 57
Langa Kapusu, III, 55
Lapseki, IV, 45
Larende, I, kasaba, 10; 49
Lecun, I, sancak, 129
Lefkoşa Kal'ası, I, 100; II, 99
Lefkoşa, I, paşa sancağı, 127
Leh memâliki (Memâlik-i Leh), II, 51; III, 57, 108
Lehistan, I, 50, 70, 151; II, 32, 38, 79, 108; III, 12, 44; IV, 17, 28, 44
Levend Çiftliği, IV, 61, 108
Libova Kal'ası, Lipova Kal'ası, I, 93; II, 33; III, 11
Limni Cezîresi, I, 32; II, 67, 68, 69; III, 22, 77; IV, 7
Limni Kal'ası, II, 104; III, 48
Livâne, I, sancak, 130
Lofça, IV, 65
Londra, IV, 112
Luristan, I, ülke, 88
Lübnan (Cebel-i Lübnan), IV, 96

M- N

Ma'algara, Malkara I, 54, 105; II, 61
Ma'arib, I, livâ, 132
Ma'arra, I, sancak,129
Macaristan Kal'ası, III, 13
Macaristan, I, 35, 36, 39, 42, 50, 70, 87, 91, 92, 112, 136; II, 5, 23, 25, 89; III, 12, 15, 24, 70; IV, 97
Maçin Sahrâsı, IV, 30
Maçin, IV, 24, 32
Madrid, IV, 82
Magosa Kal'ası, I, 100
Magosa, I, livâ, 127
Mağnisa, I, 4, 22, 37, 38, 39, 40, 51, 72, 83, 102; sancak, 27; II, 29; sancak, 30
Mahan, Kayı hân kabilesinin eski yurdu, I, 3
Mahcil, I, sancak, 130
Mahmûdiyye, IV, cedvel, 86
Malatya, I, 71; sancak, 128
Malazgird, I, sancak, 128
Malta Adası, I, 95; IV, 37, 40
Malta Hisârı, I, 96
Maltepe, I, 53; II, 61
Mamervan, I, sancak, 128
Manastır, I, 8, livâ, 125; IV, sancak, 72
Mansuriyye, I, sancak, 135
Manya Dağları, IV, 8
Maraş, I, 5, 68; eyâlet, 75; sancak, 128; II, 42
Mardin Sahrâsı, II, 47
Mardin, II, 107
Marmaris İskelesi, I, 84
Marsilya, IV, 39, 41
Masu' İskelesi, II, 88
Masu', I, sancak, 132
Mazik, I, sancak, 129
Medik Kal'ası, IV, 89
Medine-i Münevvere, IV, 48, 71
Mefarikin, (Meyyafarikin)I, sancak, 130
Meha, I, livâ, 132
Mehâdiye Boğazı, IV, 19
Mehdiye, livâ, I, 127
Mekke-i mükerreme, IV, 71
Menfelut, I, sancak, 132
Menkub Kal'ası I, 45, 134
Menteşe, I, sancak, 9, 33, 127
Menufiyye, I, sancak, 132
Merakeş, I, 102
Mercidabık, I, 76
Merend, II, 50
Meslenk Kal'ası, IV, 76
Meslenk, IV, 75, 78
Metic, ma'a Mazik, I, sancak, 129
Mısır Kal'ası, IV, 37
Mısır, Giriş, 9; I, 3, 13, 30, 44, 47, 48, 49, 51, 67, 77, 78, 80, 81, 84, 85, 90, 108, 112, 114, 129, 133; eyâlet, 127, 131, 132; mevâkı'i ba'ide, 150; II, 37, 42, 55, 56, 87, 88, 90; III, 49, 72, 73, 92, 98, 102; sancak, 104; IV, 7, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 47, 52, 70, 71, 75, 79, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 113, 118, 119
Mısıriye, Sevâhil-i Mısıriye, III, 72; IV, 52
Mısriyye (Hıtta-i Mısriyye), IV, 41
Midilli Kal'ası, I, 150
Midilli, Midillü, I, 51, 55, 64; sancak, 71, 127; IV, 122
Midillü Adası, I, 42, 43
Mihrani, I, sancak, 130
Mihriban Kal'ası, II, 46
Minan Kal'ası, I, 45
Mîr-âbâd, Lale devrinde yapılan köşklerden, III, 28
Mirza Sarâyı, I, 83
Misina Adası, 101
Misistre, I, sancak, 127
Misivri, I, 7
Mogosa Hisârı, I, 100
Mohaç, I, Sahrâ, 85; sancak, 126
Mora Cezîresi, I, 41, 43, 50; II, 77, 84; III, 14, 15, 24, 70; IV, 7, 35, 74, 75, 78
Mora Derbendi, IV, 74
Mora Kılâ'ı, IV, 76, 78, 122
Mora sâhilleri, IV, 78
Mora, I, 39, 55, 56, 64, 69, 80; eyâlet, 50; sancak, 125; II, 85, 89, 97; III, 6, 12, 24, 25, 48; IV, 74, 78, 79, 80, 88, 91, 97
Morava Nehri, I, 46; II, 75; III, 27
Morava, I, sancak, 126
Moskov, II, 79; III, 96
Moskova, I, 136, 151; III, 55
Moton, I, 43, 50; III, 24
Muarız Körfezi, I, 6
Muğan Sahrâsı, III, 33
Muhadiye, III, 36
Mukattam (Cebel-i Mukattam), I, 77
Musul Kal'ası, III, 40
Musul, I, sancak, 75; paşa sancağı,130; II, 46; III, 83; IV, 81, 87
Muş, I, sancak, 130
Muşa'şa', I, ülke, 88
Nablis, I, sancak, 129
Nağra Burnu, IV, 44
Nahcivan Kal'ası, II, 21
Nahcivan, I, 93
Nakşe Cezîresi, II, 37
Nakşe, I, livâ 127
Napoli, I, 46, 47
Navarin Limanı, IV, 78
Navarin, I, 101
Nemçe memâliki, I, 87, 109; II, 5; IV, 20, 26, 69

Nemçe, I, 91, 92, 109; II, 4, 20, 25, 26, 33, 36, 70, 73, 74, 82, 89; III, 13, 25, 107; IV, 16, 20, 23, 29, 69, 72
Nev-bünyâd, Lale devrinde yapılan köşklerden, III, 28
Nevşehir, III, 98
Nezâret, IV, kasaba, 19
Nısf-ı livâne, I, sancak, 130
Niğbolu Kal'ası, I, 9, 10, 36; II, 10
Niğbolu, I, sancak, 125; II, 9; III, 11; sancak, 80; IV, 65
Niğde, I, 10, 49; sancak, 127; II, 61
Nil (Nehr-i Nil), IV, 86
Nise Nehri, III, 13
Niş Ka'lası, III, 28, 71
Niş, I, 8, 28, 37; III, 4, 5, 6, 35, 38; IV, 68
Nizib, IV, 92, 93
Novigrad, I, sancak, 126
Nûr-ı 'Osmâniyye Câmi', III, 41, 110
Nusaybin, I, sancak, 130

O- Ö

Ohri, I, sancak, 125
Oltu, I, sancak, 135
Orta Câmi', II, 39
Orta Macar Kıla'ı, II, 74
Orta Macar memâliki, II, 81
Orta Macaristan, II, 81
Osek Kal'ası, III, 6
Osek Köprüsü, II, 17
Osek, I, sancak, 126; II, sancak 12; 22, 85
'Osmân Baba Türbesi, I, 143; III, 90
'Osmâncık, I, 35
'Osmâniyye (memâlik-i 'Osmâniyye), I, 18, 20, 54, 63, 72, 135; II, 21, 80, 83, 99, 107; IV, 42, 116, 120, 121
'Osmânlı ülkesi, Giriş, 9
'Osmânlı, IV, Giriş, 9, 13
Otranto, I, 46
Ovacık, I, sancak, 131
Özi Boğazı, II, 33
Özi Kal'ası, II, 37; III, 35, 36, 45, 46, 58, 71; IV, 6, 18, 20, 21, 23
Özi Kırı, II, 45, 51; IV, 11, 12, 33
Özi Nehri, II, 33, 37, 80, 108; III, 4, 34, 45; IV, 21
Özi Suyu Boğazı, III, 64
Özi Suyu, I, 146; III, 57, 64, 66; IV, 12
Özi, I, livâ, 125; II, eyâlet, 37, 46, 52; III, 39, 47, 49, 68; IV, eyâlet, 33, 34, 97

P- R

Palatina Gölü, II, 76
Pancova, Pançova, III, 11, 12, 13, 15; IV, 19
Parga, IV, 39
Paris, I, 152; IV, 37, 62
Pasin-i Süfla, I, sancak, 128
Pasin-i Ulya, I, sancak, 128
Paşa Sancâğı, I, merkez-i eyâlet olan Manastır ve Sofya livâları, 125
Pazarcık Boğazı, III, 38
Pazarcık Sahrâsı, III, 38
Pazarcık, III, 50, 54
Peçuy Kal'ası, I, 93
Peçuy, I, sancak, 126; II, 8, 18; sancak, 12
Pendik, I, kazâ, 22; 30
Penek, I, sancak, 130
Pertek, I, sancak, 130
Pertekrek, I, sancak, 130
Pesrem Kal'ası, I, 109
Peşte Kal'ası, II, 26
Peşte, II, 10, 15, 16, 18, 20, 24
Petersburg, III, 46; IV, 9, 62
Piriştine, I, sancak, 125; III, 5
Pirizrin, I, 125
Pirlepe, I, 8; IV, 82
Poçka, II, 26
Podolya, II, eyâlet, 79, 87, 89, 108; III, eyâlet, 44, 70
Praga, II, şehir, 82
Pravadi Kal'ası, I, 9
Preveze sâhilleri, IV, 37
Preveze, IV, 39
Prud Suyu, III, 20
Prusya, I, 152; IV, 29, 120
Prut Nehri, II, 37; IV, 68, 78, 97
Racne, I, sancak, 125
Rahcevan, I, sancak, 129
Rahmâniye, IV, 40
Rahovice, I, sancak, 125
Rakka, III, eyâlet, 73; IV, eyâlet, 92
Ramazânoğlu Yaylası, III, 105
Rami Çiftliği, III, 93
Râmî Kışlası, IV, 79
Rapa Nehri, I, 110, II, 2, 75
Remahiyye, I, sancak ve hükûmet, 131
Resmo Kal'ası, II, 57
Resvan, IV, 64
Reşid, I, sancak, 132; IV, 40, 41
Revan Kal'ası (Kal'a-i Revan), II, 21, 50, 51
Revan Köşkü, III, 32
Revan, Giriş, 11; I, 3, 105, 106; II, 19, 21, 31, 51; III, 33, 40, 98, 107, eyâlet, 29, 32
Ridaniye Sahrâsı, I, 77
Rodos Cezîresi, I, 79, 84
Rodos Kal'ası, I, 47
Rodos, I, 48, 114; sancak, 127; II, 42, 45, 60; IV, 12, 37, 94
Ruha Kal'ası, II, 14
Rum (Kal'atü'r-Rum), I, 76
Rum (memâlik-i Rum), IV, 121
Rumili Feneri Kal'ası, IV, 55
Rumili Hisârı, I, 38, 41, 61; II, 50, 59
Rumili Kıt'ası, I, 39, 54; IV, 37
Rumili, I, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 15, 20, 22, 23, 27, 28, 32, 33, 35, 36, 44, 52, 53, 58, 69, 61, 63, 64, 70, 72, 98, 116, 136, 147; eyâlet 146; II, 18, 33, 55, 71, 90, 95; eyâlet, 50; III, 3, 7, 74, 79, 92, 96, 104, 111; IV, 35, 41, 42, 68, 72, 82, 84, 98, 109
Rumistan, I, 4
Rumiyye-i Suğra, I, eyâlet, 128
Rus Memleketi, Rusya memâliki, I, 135; II, 31, 76; III, 45, 61, IV, 12, 13, 67
Ruscuk Kal'ası, IV, 65
Ruscuk Meştâsı, IV, 19
Ruscuk, I, 111; II, 2, 3; III, 9, 50, 51; IV, 21, 24, 26, 27, 35, 36, 51, 54, 61, 64, 66, 67
Rusya, III, 15, 20, 23, 28, 46, 52, 68, 71, 97, 107, 108; IV, 11, 12, 16, 18, 27, 29, 32, 33, 44, 45, 61, 62, 63, 72, 119, 120

S- Ş

Safed, I, sancak, 129
Sahle, I, livâ, 132
Sa'id, Mısır'da liman, III, 72

Sa'idili, I, 29
Sakarya Nehri, I, 66
Sakız Cezîresi, I, 98; III, 10, 11
Sakız Limanı, II, 80
Sakız, I, livâ, 127; II, 64; III, 10; IV, 75
Samakov, I, 8
Samsad, I, sancak, 128
Samsun Kal'ası, I, 4, 30
San'a, I, livâ, 132
Sancak Burnu, I, 25
Saraybosna, I, sancak, 125
Sarayburnu, IV, 17, 44
Saruhan, I, sancak, 9, 127; livâ, 71
Sava Nehri (Nehr-i Sava), II, 5; III, 8, 12, 15
Sayda, I, ma'a Beyrut, sancak, 129; IV, eyâlet, 90, 94
Sazlıdere, I, 32, 7
Secan, I, sancak, 126
Segedin, I, sancak, 126; II, 13
Seksar, I, sancak, 126
Selacık, I, 35
Selanik Dağları, I, 63
Selanik Kal'ası, I, 10, 35
Selanik, I, 13, 31, 54, 63; sancak, 125; merkez-i eyâlet, 146; II, 107; III, sancak, 80; IV, 25, 86, 98; eyâlet, 72, 85
Selîmiye Kışlası, IV, 59, 61, 108
Selîmiyye, I, sancak, 129
Semavat, I, sancak ve hükûmet, 131
Semendire Kal'ası, I, 36, 37; III, 6, 42
Semendire, I, 36, 41, 53; sancak, 87, 126; IV, 68
Semerkand, I, 11, 13, 23
Serav, II, 35; Sahrâsı, 35
Serçeşme, III, 3, 83
Serhab, II, Cibâl-ı Şâhika, 31
Seturine Limanı, I, 70
Sevakin İskelesi, II, 18
Sevakin, I, sancak, 132
Seydişehri, I, 8, 29
Sığla, I, İzmir sancağı, 127
Sırbistan kılâ'ı, IV, 68; 69
Sırbistan, I, 20, 41, 54, 55; III, 39, 42; IV, 13, 68, 69
Sırbiyye, (Kılâ'-i Sırbiyye), IV, 68, 80
Sırpsındığı Sahrâsı, I, 7
Sicilya Adası, I, 101
Sigetvar Kal'ası, I, 96, 97
Sigetvar, 96, sancak, 126; II, 12, 76
Si'ird, I, sancak, 130
Silifke İskelesi, I, 99
Silistre Kal'ası, I, 9; IV, 65, 80
Silistre Sahrâsı, IV, 64
Silistre, I, 29, 52; sancak, 125; eyâlet, 125; II, eyâlet, 45, 50, 52; 76, 80; III, 53; IV, 18, 27, 46, 64, 65, 67; eyâlet, 51
Silivri, I, nâhiye, 41; II, 86; III, 9; IV, 55, 59
Silmas havâlîsi, II, 23
Simav, I, kasaba, 8
Sinân Paşa Kasrı, II, 48
Sinân Paşa Köşkü, I, 108
Sincar, I, sancak, 75, 130
Sinob Kal'ası, I, 10, 33
Sinob Limanı, IV, 10
Sinob, I, 4, 10, 27, 29, 106; II, 7, 33; IV, 10
Sirem, I, sancak, 126
Siroz, I, 8, 29; IV, 98
Sis, I, sancak, 127
Sisam Adası, IV, 76
Siska Kal'ası, I, 109
Sivas Dağları, II, 15
Sivas, I, 10, 11, 13, 21, 24, 44, 52, 68, 72, 95; paşa sancağı, 128; II, 27, 32, 42; IV, eyâlet, 92; 121
Sivastopol Limanı, IV, 21
Siverek, I, sancak, 130
Sofya Kal'ası, I, 8
Sofya, I, sancak, 34; 50; livâ, 125; II, 86; III, 3, 4, 5, 6, 15, 18, 27, 36, 111; IV, 70, 82
Soğuk Çeşme, IV, 60
Sohum Kal'ası, IV, 79
Sokul, IV, Sırbistan'a vâkı' kal'a, 68, 70
Solnak, I, sancak, 126
Söğüd Sahrâsı, I, 4
Söğüd Yaylası, I, 4
Suda Cezîresi, III, 24
Suda Kal'ası, II, 57, 77, 78
Suda Limanı, II, 57, 77
Suğman, I, sancak, 130
Sultân Ahmed Câmi'i, I, 66; II, 59, 61, 107; III, 110; IV, 76
Sultân Ahmed Hân Türbesi, II, 53
Sultân Bayezid Câmi'i, I, 61
Sultân Bayezid Dergâhı, I, 11
Sultân Bayezîd Hamâmı, III, 30
Sultân Bayezid Medresesi, III, 77
Sultân Mehmed Dergâhı, I, 28
Sultân Selîm Câmi'i, I, 83, 149
Sultân Süleymân Hân-ı Kânûnî Türbesi, III, 7
Sultaniye Mesîresi, I, 102
Sultâniyye (Kal'a-i Sultâniyye), I, 61, 62
Sultâniyye, IV,42, 93
Sultân-önü, I, sancak, 127
Suluca, IV, 35
Suriye, I, 11, 112; IV, 40, 96
Suruc, I, sancak, 129
Süleymâniye Camisi, giriş, 9
Süleymâniyye, I, 149
Süne Boğazı, I, 111
Süveyş, I, 90, 150; III, 108
Süyut, I, sancak, 132
Şâh İsmâ'il Dergâhı, I, 52
Şam Trablusu, II, 41
Şam, I, 11, 45 68, 77, 78, 82, 84, 99; merkez-i eyâlet 146; II, 28, 66, 90; III, 34, 83, 94, 102; IV, 39, 40, 84, 87, 88, 95, 114, 96, eyâlet, 90, 94
Şamiyye (Sevâhil-i Şamiyye), IV, 7
Şarkiyye, sancak, 132
Şarköyü, III, 104
Şatt (Nehr-i Şatt), III, 101
Şavşat, sancak, 130
Şebeş Kal'ası, III, 11
Şebeş, I, livâ, 126; III, 11
Şehirköyü, III, 6
Şehriban Kal'ası, I, 88; III, 65
Şehzâde Câmi'i, I, 143
Şemahi Kal'ası, I, 104
Şemahi Sahrâsı, I, 104
Şemahi, II, 24; III, 28
Şemhal, II, 36
Şemunturna, Şimenturna, I, sancak, 126
Şevik, I, sancak, 129
Şikloş Kal'ası, I, 91
Şikloş, II, sancak, 12
Şiraz, IV, 14, 15
Şirvan, I, 103, 105, 106, 112; II, 19, 24, 27, 31, 36, 108; III, eyâlet, 29, 32
Şumnu Kal'ası, I, 9
Şumnu Meştâsı (Meştâ-yı Şumnu), IV, 27, 33, 64, 79
Şumnu Sahrâsı, III, 54
Şumnu, III, 51; IV, 25, 27, 29, 34, 57, 63, 65, 66, 80

Şuregil, I, sancak, 129

T

Tahme Suyu, II, 80
Taman Cezîresi, III, 58
Taman, III, 53; IV, 13
Tameşvar Kal'ası, I, 93; III, 13, 26
Tameşvar Sahrâsı, III, 11
Tameşvar Yakası, III, 13
Tameşvar, I, 36; eyâlet, 126; merkez-i eyâlet, 146; II, 7, 32, 64; eyâlet, 28; III, 11, 12, 13, 27, 70, 71; eyâlet, 15
Taraklı Yenicesi, I, 6, 33
Tarsus Kal'ası, I, 49
Tarsus, I, sancak, 127
Taşili, I, kasaba, 10; 36, 37, 40
Taşoz Adası, I, 41
Tata, I, Belgrad yakınında muhtasar kal'a, 110
Tatar (memâlik-i Tatar), III, 45, 58
Tatar Pazarı, I, 30
Tataristan, II, 8; III, 43
Tavile, I, livâ, 132
Tavşanlu, I, kasaba, 8
Taygan Limanı, III, 20
Taz', I, livâ, 132
Tebrîz, I, 5, 73, 74, 88, 106; II, 19, 21, 23, 31, 35, 50; III, eyâlet, 29, 32
Tedmür, I, sancak, 129
Teke havâlîsi, I, 52
Teke, I, vilâyet, 10; 51, 52, 72
Teke-ili, I, 127
Tekfur Dağı, I, 135, III, 78
Tekman, I, sancak, 128
Ten (Don) Nehri, I, 99
Tepedelen, IV, 73
Tercan Sahrâsı, II, 46
Tercil, I, sancak, 130
Terek Kal'ası, II, 36
Tersâne-i Gelibolu, I, 114
Tırgovişte kasabası, II, 3
Tırhala, I, 11; sancak, 125; III, sancak, 80
Tırnovi Kal 'ası, I, 9
Tırnovi, IV, 35
Tiflis, I, 103; III, 28, eyâlet, 29; 107; IV, 17
Tikrit, I, livâ, 130
Tilsit, IV, 52, 62, 120
Timur yolu, I, 51
Tire, I, 23; II, sancak; 104
Titel Kal'ası, III, 13
Tokad Kal'ası, II, 15
Tokad, I, 23, 32, 36, 44; semt, 10, 79; II, 36, 42, 45, 47
Tolçı Kal'ası, IV, 79
Tolçı, III, 47, 49; IV, kasaba, 27
Tolon Tersânesi, IV, 83
Tophâne, I, 144, 150; III, 104; IV, 14, 46, 50, 60
Tortum, I, sancak, 128
Tosya, I, 30
Trablıca Kal'ası, IV, 74
Trablıca, IV, 8, 75
Trablus, I, 77; sancak, 129; III, 72; IV, 84, 86
Trablusgarb, I, 95; eyâlet, 132; II, 34; III, 61
Trabzon Kal'ası (Kal'a-i Trabzon), I, 4, 42
Trabzon, I, 42, 52, 55, 80; sancak, 130; III, 97; sancak, 81; IV, 10, 31
Tulon, Fransa Tersânesi, IV, 37
Tuna Nehri (Nehr-i Tuna), I, 12, 13, 20 33, 35, 36, 38, 39, 46, 52, 53, 70, 84, 110, 111, 136; II, 2, 3, 5, 9, 18, 20, 26, 32, 38, 45, 70, 74, 76, 80, 83; III, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 20, 26, 34, 36, 37, 44, 45, 47, 49, 50, 54, 60, 66, 71, 96; IV, 19, 24, 28, 29, 30, 44, 51, 63, 64, 67, 74, 113
Tuna sâhilleri (Sâhil-i Tuna), IV, 19, 23, 78, 79
Tunus, Giriş, 9; I, eyâlet, 101, 112, 132; III, 61, 72
Turla Nehri, I, 136; II, 33, 49; III, 36, 45, 46, 57; IV, 32, 33
Tuzla İskelesi, I, 99
Tuzla Nehri, IV, 97
Türkistan, I, 99, 112, 152; III, 43, 110
Türkman-ı Haleb, I, sancak, 129

U- Ü

Uğraş köyü, I, 81
Ukranya, (Ukrayna), II, eyâlet, 87, 89, 108
Ukrayna Kıt'ası, II, 79
Ukrayna memâliki, II,79
Ulubad Nehri, I, 32
Ur Boğazı, III, 51
Ur Kal'ası, III, 4, 5, 36, 51
Ur Kapusu, I, 135; III, 4, 20, 21
Urfa, I, sancak, 75, paşa sancâğı, 129; II, 14
Uyvar Kal'ası, II, 23, 74, 104; III, 3
Uyvar, II, eyâlet, 11, 87; kal'a ve sancak, 27; 74, 76, 89
Uzunca, IV, Sırbistan'da kal'a, 68
Ülgün Kal'ası, III, 12
Üsek Cisri, II, 12
Üsek Ma'beri, II, 12
Üsküb, I, 41; sancak, 125; III, 5
Üsküdar Sahrâsı (Sahrâ-yı Üsküdar), II, 28, 30
Üsküdar, 6, 47, 51, 53, 67, 71, 72, 77, 116, 146; II, 21, 31, 42, 52, 53, 61, 72; III, 30, 31; IV, 39, 44, 45, 59, 107
Üzeyir, (Dörtyol, İskenderun), I, sancak, 129; II, sancak, 105

V- Y - Z

Vac Sahrâsı, II, 7
Vadi'l-sebil, I, 102
Van Gölü, II, 21
Van Kal'ası, I, 88, 92
Van, I, sancak, 130; II, 21, 24, 28, 33, 49; III, 101
Varad Kal'ası, II, 9, 23, 32, 104
Varad, I, livâ, 126; eyâlet, 126
Varadin Kal'ası, III, 25
Varadin, II, 5; III, 7, 8, 9, 10, 12, 13
Varna Kal'ası, IV, 79
Varna, I, 38, 68; III, 54; IV, 63, 64, 65, 79
Vasıt, I, ülke, 88; sancak ve hükûmet, 131
Vastan, I, belde, 88
Vedrave Nehri, II, 12
Vefâ, IV, 124
Vehrat Kal'ası, IV, 34
Veli Efendi Sahrâsı, IV, 55, 56
Venedik Körfezi, III, 27
Venedik memâliki, I, 50
Venedik, I, 39, 50, 69, 90, 100, 101; II, 36, 78, 100; III, 24; IV, 37
Verad Kal'ası, II, 73
Vezîr Hânı, II, 104
Vezîr Köprüsü, II, 104
Vidin Kal'ası, III, 6, 28; IV, 26

Vidin, I, 111; sancak, 125; III, 35, 36; sancak, 80; IV, 19, 68, 69, 70
Vire Kal'ası, IV, 25
Vire, III, 38
Viyana Kal'ası, I, 86
Viyana, I, 86, 91; mevâkı'-i ba'ide, 150; II, 2, 22, 26, 81, 82, 83, 84, 88, 89; III, 108; IV, 68
Vize, I, 8; sancak, 125
Volga Nehri, I, 99
Yafa Kal'ası, IV, 38
Yahya Efendi Türbesi, II, 52
Yalakabad, I, 7, 18
Yalı Köşkü, I, 104, 108; III, 93; IV, 77
Yalvac, I, 8
Yanbolu, I, 94, 107, 135; II, 51
Yanık Kal'ası, II, 2, 7, 8, 26, 75, 82, 83
Yanık, I, 110; II, 26
Yanova Kal'ası, II, 33, 70, 104
Yanova, I, sancak, 126; II, 71
Yanya Kal'ası, IV, 73
Yanya, I, sancak, 125; III, sancak, 80; IV, sancak, 72, 73; 74
Yarhisar Kal'ası, I, 5
Yaş, şehir, IV, 18, 20; kasaba, 32, 33
Yedicigöl, III, 57
Yedikule, I, 57, 107, 131; II, 39, 40; III, 44; IV, 18, 44
Yedisan, III, 57
Yemen, I, 84, 90, 99, 107, 108, 116, 123, 132, 134; eyâlet, 131, 132, II, 88
Yenbu, IV, 71
Yeni Câmi' Türbesi, III, 19, 31
Yeni Câmi', II, 107; III, 41, 110
Yeni Hân, III, 55
Yeni Kal'a, Zerrin-var ismiyle müsemma, I, 25; II, 73,74; III, 52, 53, 57, 64; IV, 11
Yenibahçe Çayırı, I, 53, 71
Yenice, I, 32
Yenisaray, I, 60
Yenişehir Kal'ası, I, 10
Yenişehir Sahrâsı, I, 47
Yenişehir, I, 5, 12, 13; IV, sancak, 72; 75
Yergöğ (Yerköy) Sahrâsı, III, 50; IV, 27
Yergöğ (Yerköy), III, 47, 50; IV, 23, 26, 27, 51, 61, 64, 67, 74
Yergöği (Yerköyü), (Giurgiu) Kal'ası, I, 30; III, 49, 66; IV, 26, 63
Yozgad Sahrâsı, I, 34
Zağra, I, 7
Zane, III, 13
Zaruşad, I, sancak, 129
Zemun Sahrâsı, II, 10
Zemun Yakası, III, 8, 12
Zemun, III, 7, 15, 25; IV, 69
Zengiabad, sancak ve hükûmet, I, 131
Zeyd, I, livâ, 132
Zidove, II, 26
Zihab Boğazı, II, 43
Zindan Kapusu, I, 116
Ziştovi, IV, 26
Ziştovi, IV, kasaba, 32
Zulkadriyye (memâlik-i Zulkadriyye), I, 47

III. MİMARİ ESERLER ve DEYİMLER - TERİMLER

A

Abaza Paşa sekbânları, II, 42
Abaza Paşa'nın 'isyânı, II, 41
'Acem basdı gulgulesi, III, 41
'Acemilik, III, 96
'Acemi oğlanlar kışlası, I, 60; III, 85
'Acemi oğlanları, I, 140, 141, 146; II, 59, 94, 95
Açık, bir tür nehir gemisi, III, 47
Afrika ahâlîsi, II, 36
Ağa bölüğü, III, 89
Ağa çırağı, I, 141
Ağa Efendimiz, vezîr kethüdâsı, III, 75
Ağa kapusu, I, 143; II, 17, 63; III, 86; IV, 60, 76
Ağa, I, 142, 144; III, 82, 90
Ağayân, II, 107
Ağayan-ı ehl-i hıref, I, 138
Ağayan-ı müteka'idin, I, 138; III, 87
Ağazâde, II, 61
Ağnâm resmi, II, 100; III, 104
Ağnam, II, 100, 104
Ahfâd-ı Selçukîyye, I, 44
Ahid-nâme Mecmû'ası, IV, 62, 62
Ahid-nâme, II, 75, 109; III, 25, 27, 44, 56, 62, 65, 67, 68, 69, 70; IV, 94, 96
Ahid-nâme-i hümâyûn, II, 28, 33, 36, 81
Ahmed Paşa ordusu, III, 40
Ahvâl-i 'askeriyye, IV, 106
Ahvâl-i hicâziyye, IV, 70, 71
Ahvâl-i maliyye, IV, 112
Ahz-ı ulûfe, III, 90
Ak ağa, I, 90
Ak sancak, I, 144
Akâr, II, 105
Akçe, I, 17, 18, 64, 65, 66, 67, 70, 87, 97, 115, 116, 117, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 128 129, 130, 131,132, 134,137,138, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149; II, 8, 10, 16, 37, 62, 65, 66, 68, 71, 84, 94, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 106; III, 16, 52, 63, 70, 86, 89, 93, 96, 102, 106, 110; IV, 28, 78, 88
Akçelik, I, 130, 131, 152; II, 62
Akdeniz korsanları, I, 95; II, 55
Akıncı 'askeri, II, 96
Akıncı beyleri, I, 40, 63, 147
Akıncı tâ'ifesi, I, 108, 147; II, 3, 4, 9
Akıncı, I, 69, 147
Akkâm, çadır mehteri, III, 82
Akmişe-i Frengiyye, III, 102
Aktâr-ı Mısriyye, IV, 86
Alaca bayrak, I, 144
Alâmet-i fârika, I, 144
A'lâm-ı 'Osmâniyye, I, 92
Alaybeyi, Alaybeyleri, I, 121; III, 95; IV, 110
Alaybeyisi bayrağı, I, 121
Alemdar Paşa şâh-ı, IV, 108,
Alemü'l-'ulemâ, II, 106
Al-i 'Osmân ordusu, IV, 66,
Altıbölük halkı, I, 144; II, 93
Altın, altun, I, 11, 19,20, 66, 90, 91, 95, 100, 115, 117, 118, 131, 147, 149, 151; II, 11, 13, 14, 20, 27, 34, 41, 44,62, 71, 74, 77, 79, 81, 93, 99, 100, 108; III, 30, 32, 42, 77, 106; IV, 49, 83, 114, 117
Altun tac, II, 23
Amasya 'askeri, I, 23
Âmedci, III, 77; IV, 80
Âmedî kalemi, III, 78
Âmedî, III, 79
Amerika ihtilâli, IV, 11,
Anadolu ahvali, I, 5
Anadolu 'askeri, I, 40, 44, 99
Anadolu muhâsebesi, III, 75
Anadolu ordusu, IV, 110
Anadolu sadâreti, II, 90
Anadolu süvârisi, III, 25
Anahtar ağası, III, 81
Anapa ser-'askerliği, IV, 34
Angarya usûlü, I, 65
Antalya muhâsarası, I, 34
'Arab ocağı, (Ocaklık) I, 146
Arabacı Ocağı, I, 144
Arabaciyân, III, 87
'Arabistan ordusu, IV, 110
'Arabistan seferi, I, 47, 68, 81
Arâzi-i mevkûfe, III, 79
Arâzi-i sâhib-i dirlik, III, 79
Arizâ, II, 11
Armadör neferâtı, Tersâne-i 'âmirenin gedikli ta'bir olunan neferâtı, IV, 111, 112
Arnabud 'askeri, Arnavud 'askeri, III, 25, IV, IV, 38, 40, 64, 71, 75, 82
Arnavud dilâverleri, IV, 64
Arnavud fedâ'isi, IV, 73
Arnavud serkerdeleri, III, 80
Arnavudluk seferi, I, 67
Arpa, I, 149
Arpalık, I, 138; II, 100; III, 77
'arz (ü) mazhar, III, 26, 44, 73
Âsâfnâme, Lutfi Paşa'nın eseri, Giriş, 12; I, 117
'asâkir ulûfeleri, IV, 6, IV, 6,
'asâkir-i A'cam, I, 74
'asâkir-i bahriyye, I, 64
'asâkir-i beriyye, I, 151; II, 55
'asâkir-i Cerrâr, II, 37
'asâkir-i Çerâkise, I, 77
'asâkir-i hâssa, I, 19, 137
'asâkir-i İslâm, 'asker-i İslâm, I, 37, 38, 39; II, 18, 61, 83, 85; III, 13, 25, 26, 27, 66; IV, 41, 123
'asâkir-i İslâmiyye, I, 9, 41, 96, 99; II, 10, 12, 75, 76, 77, 84; III, 2, 8, 37, 39, 48, 55, 66, 94, 112; IV, 10, 19, 20, 29, 30, 31, 40, 63, 67, IV, 10
'asâkir-i muntazama-i 'Osmâniyye, I, 141
'asâkir-i mustahfıza zâbitliği, II, 99
'asâkir-i muvazzafa-i 'Osmâniyye, II, 28
'asâkir-i müfreze-i İslâmiyye, II, 74
'asâkir-i mütenevvi'a-i 'Osmânî, II, 23
'asâkir-i nizâmiyye hazînesi, IV, 114
'asâkir-i 'Osmâniyye, I, 19, 20, 70, 137, 140; II, 4, 15, 21, 24, 26, 29, 31, 43, 53, 73, 77, 95; III, 33, 35, 112; IV, 40, 66, 89, 90, 95, 106, 107
'asâkir-i süvâri, II, 101
'asâkir-i Şamiyye, I, 84
'Asâr-ı hayriyye, II, 105
'Asel, II, 106
Ashâb-ı hâss, I, 120
Ashâb-ı seyf, III, 94

Ashâb-ı timâr, III, 103; IV, 39, 110
Asım Efendi Tarîhi, IV, 45
Asîler, III, 72
'asker ocağı hey'eti, I, 146
'asker yazmak mâddesi, III, 72
'asker-i celâlî, II, 42
'asker-i İran, 'asâkir-i İran, II, 36, 43, III, 33; IV, 16
'asker-i Muhammedî, I, 26
'askerî tâ'ifesi, I, 75, 98; II, 67; III, 18
'asker-i Tatar, 'asâkir-i Tatar, I, 70, 89, 104, 134, 147; II, 9, 11, 70, 72, 76, 83; III, 4; IV, 20
'askerlik, III, 86
Aşağı bölükler, Gurebâ-i yemin ü yesâr, I, 58, 144, 145
Aşâ'ir, II, 91
A'şâr, I, 146; III, 98
A'şâr-ı şer'iyye, I, 149; III, 92
Aşâyir 'askerleri, III, 85
Aşcı, II, 95; III, 82, IV, 61, 117
Aşcıbaşı, IV, 49, IV, 49,
At takımları, I, 116
Atabey-i devlet, I, 104
Atıf Efendi Kitâbhânesi, III, 45
Atmacaciyan, I, 138
Avârız, vergi çeşidi, I, 65; II, 101
Avrupa ahâlîsi, II, 37
Avrupa seferleri, I, 113; III, 97
Avrupa tarîhleri, II, 109
Avusturya ordusu, III, 37
Ayak divânı, II, 16, 47, 48, 62
A'yân, I, 25, 32; III, 6, 74; IV, 35, 57, 58, 64, 71, 93, 98, 109
Aydın vâlîliği, IV, 102
Aylık vermek, III, 77
Ayn Ali Efendi Risâlesi, I, 148
Aynalıkavak tenkîh-nâmesi, IV, 10
Aynî vergi, II, 91
Azab tâ'ifesi, I, 64, 73, 74, 145
Azim-i dergâh-ı sultânî, I, 105

B

Babadağı ser-'askerliği, II, 85
Baban paşaları, IV, 15, 81
Bâb-ı 'Âlî, I, 2; III, 44, 90; IV, 17, 45, 49, 50, 51, 55, 56, 57, 58, 60, 76, 96
Bâb-ı fetvâ, I, 2; III, 77
Bâb-ı fetvâ-penâhî, (Sadr-ı a'zamlık makâmı), IV, 55
Bâb-ı hümâyûn bevvâbları, I, 138
Bâb-ı Züveyle, I, 47, 78
Bâbü's-sa'âde pişgâhı, II, 16
Bâbü's-sa'âde, III, 89; IV, 57
Bâc ü bazâr, bâc-ı pazâr II, 105, III, 98
Bağçevânlık, III, 93
Bağdad 'askeri, II, 29
Bağdad hazînesi, IV, 81
Bağdad ocağı, I, 146
Bağdad pişgâhı, II, 43
Bağdad vâlîliği, II, 9; III, 73, 74; IV, 15, 81
Bâ-hatt-ı hümâyûn, IV, 36, 57
Bahriyye, cüyûş-ı muvazzafa, IV, 114
Bahşiş, II, 41
Bakır meskûkât, IV, 116
Bakır, III, 104
Bakiyye-i Afgâniyân, III, 32
Bakiyye-i kılâ', I, 75
Balbıçağı, IV, 34
Balıkhâne, IV, 123
Baltacı Mehmed Paşa Vak'ası, III, 47
Baltacılık, III, 22
Ban, I, 39, 40, 49
Bârgâh-ı hümâyûn, II, 48
Bârgâh-ı 'Osmânî, I, 12, 17
Bârgâh-ı pâdişâhî, I, 16, 71; II, 52
Bârgâh-ı saltanat, II, 93
Bârgâh-ı Yıldırım Hânî, I, 14
Baruthâne, II, 49
Başbölükler, I, 144, 145
Başçavuş, I, 142; III, 81; IV, 35
Başdankara etme, II, 68
Başdefterdâr, I, 115
Başkarakullukcu, I, 142; II, 95
Başkitâbet, I, 2
Başmuhâsebe, Hazîne-i 'âmire kalemi, III, 75, 76; IV, 118
Başmuhâsebeci, III, 75; IV, 119
Baştarde, paşa gemisi, II, 68, 69
Bayezid Paşa mukâbelesi, I, 32
Bayrak açmak, 'asker toplamak, I, 133
Bayrak 'askeri, gönüllü 'asker, III, 92; IV, 111
Bayrak, III, 83
Bayrakdâr, I, 142, III, 86
Beçli ağası, II, 32
Beçli neferi, II, 32
Bedel-i nüzûl, II, 101
Bedel-i timâr, II, 96, 101
Be-dergâh, II, 95
Bedevî vergi, II, 91
Belgrad Mu'âhedesi, III, 111
Belgrad muhafazası, III, 37; IV, 69
Benadir-i Hindiyye, I, 150
Bendegân-ı devlet, II, 52
Berâ'at-ı istihlâl, II, 56
Berât, I, 61, 121, 122; II, 16, 30; III, 99
Berât-ı pâdişâhâne, III, 61
Berâtlu, III, 61
Berber, I, 48; III, 112
Berevât-ı hümâyûn, II, 99; III, 100
Berş ü afyon, I, 51, 56
Bevvâb, II, 106
Bevvâbân-ı Sarây-ı hümâyûn, III, 87
Beylerbeyi, I, 7, 8, 15, 16, 18, 25, 29, 33, 36, 37, 38, 44, 46, 49, 50, 52, 58, 59, 73, 74, 79, 90, 92, 95, 99, 102, 103, 105, 107, 108, 109, 111, 115, 116, 117, 120, 121, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 144, 150; II, 4, 9, 12, 14, 15, 16, 17, 23, 24, 25, 29, 33, 35, 36, 37, 45, 46, 47, 49, 50, 52, 56,61, 71, 84, 91, 92, 94, 96, 144, 150; III, 13, 25, 30, 72, 79; IV, 83, 84
Beylerbeyilik, I, 58, 59, 85, 99, 110, 123, 132; II, 12, 16, 90; III, 3
Beylikcilik, I, 58
Beytü'l-mal, beytü'l-mal-ı Müslimîn, I, 82, 116
Beyzâde, II, 23, 28, 32, 71, 73; III, 44
Bidâyet-i Tanzîmât, IV, 115
Binâ-yı Subhânî, III, 15
Binbaşı, III, 83
Biniş resmleri, III, 102
Birecik mukâbelesi, I, 79
Birinci bölük yoldaşları, I, 143
Boğaz ser-'askerliği, III, 48
Boğça, I, 67, 70
Boğça-bahâ, III, 77
Boğdan Voyvodalığı, II, 37, 70, 72; III, 76
Bosna 'askeri, I, 69

Bosna beylerbeyiliği, II, 15, 32
Bosna lofcası, I, 50
Bosna vâlîliği, II, 18
Bostancı bahâdırlar, III, 32
Bostancı neferâtı, III, 39
Bostancı Ocağı, I, 146; III, 93
Bostancı, I, 108; II, 63; III, 2, 7, 90, 93, IV, 56
Bostancıbaşı, Bostancıbaşılık, I, 146, II, 25, 38, 49, 63; III, 84, 93; IV, 42
Bostancılık, I, 146
Bostâniyân, III, 103
Bostâniyân-ı Bağçe-i Edirne, III, 87
Bostâniyân-ı Hâssa, III, 87
Boze bozgunu, IV, 24, 26, 29
Bozok eşkıyâsı, I, 79
Bölük ağaları, I, 58, 107, 146; II, 17, 55
Bölük ağalıkları, I, 58; III, 75
Bölükbaşılar, II, 92
Bölükbaşılık, II, 24, 29
Börekçi, II, 95, III, 85, 86, 112
Budin pişgâhı, I, 86
Budin vâlîliği, II, 12, 56
Bugât-ı 'askeriyye, IV, 93
Bugât-ı yeniçeriyân, IV, 66
Buhacif, harici, III, 55
Bulgar ümerâsı, I, 6
Bursa kadılığı, I, 16
Bursa vâlîliği, IV, 102
Buyûd-ı Yehud, I, 47
Buyuruldu, I, 119
Bükreş Ahid-nâmesi, IV, 68, 70
Bünyân-ı Devlet-i 'Osmâniyye, II, 80
Büyük mîr-âhûrluk, III, 75
Büyük rûznâmçe, III, 75
Büyük ve Küçük âhûrda olan sarrâc ve hademe, I, 138
Büyük ve Küçük mîr-âhûr ve çaşnigirbaşı, I, 138
Büyükelçi, III, 15

C- Ç

Câlis-i dihîm-i 'Osmânî, III, 54
Câmi', I, 18, 19, 25, 30, 54, 61, 62, 66, 80, 83, 116, 143, 149; II, 8, 34, 39, 61, 87, 92, 97, 105, 106, 107, 149; III, 18, 19, 29, 31, 41, 55, 105, 110; IV, 5, 8, 76, 107, 121
Cankurtaran palankası, II, 20
Cariye, I, 19
Ceb harclığı, I, 87, 130
Cebbârzâde Lâyihası, Giriş, 12
Cebeci bölüğü, I, 63
Cebeci Ocağı, I, 143; II, 92, 93, 95; III, 91
Cebeci ulûfeleri, III, 18
Cebeci, II, 94; III, 5, 20, 90, 103
Cebecibaşı, I, 138; IV, 40
Cebecibaşılık, III, 75
Cebeciyân, III, 87
Cebehâne, II, 14, 26, 69, 96; III, 10; IV, 26, 83
Cebelü, Cebelüler I, 120, 121, 122, 125,126, 127, 128, 129, 130; II, 94, 96
Cebhâneci, IV, 112
Cehd-i Murad Paşa, II, 27
Celâlî eşkıyâsı, II, 16, 19, 30, 46, 88
Celâlî ga'ilesi, II, 21
Celâlî seferi, II, 97
Celâlî ser-kerdeleri, II, 21
Celâlî süvâri, II, 17
Celâlî tâ'ifesi, II, 18
Celâlî vak'aları, II, 88
Celâlî, celâlîler, I, 79, 128; II, 14, 18, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 50; III, 3, 83
Celâlîlik, II, 30
Celâlîyân, II, 14
Cemâ'at-ı çakırcıyân-ı hâssa, I, 138
Cemâ'at-ı çavuşân-ı dergâh-ı 'âlî, I, 138
Cemâ'at-ı etibbâ-yı Yehud, I, 138
Cemâ'at-ı hazînedârân-ı birun, I, 138
Cemâ'at-ı mehterân-ı 'alem, I, 138
Cemâ'at-ı mehterân-ı hayme, I,138
Cemâ'at-ı mi'marân-ı hâssa, I, 138
Cemâ'at-ı mü'ezzinân-ı hâssa, I, 138
Cemâ'at-ı müteferrikagân-ı dergâh-ı ali, I, 138
Cemâ'at-ı sakkayân-ı divan, I, 138
Cemâ'at-ı şâkîrdan-ı müneccimân, I, 138
Cemâ'at-ı şatıran-ı hâssa, I, 138
Cemâ'at-ı teberdârân-ı hâssa, I, 138
Cem'iyyet-i eşkıyâ, I, 86; II, 72; III, 48; IV, 49, 50
Cem'iyyet-i sipâh, II, 17
Cengiz Vak'ası, I, 68
Cevdet Paşa Tarîhi, IV, 29, 47, 70
Cezayir-i Garb Ocağı, IV, 68, 98
Cezayir Ocağı, II, 36; III, 77
Cezayir ümerâsı, IV, 83
Cezayir-i garb beylerbeyiliği, I, 89
Cibâyet-i cizye, I, 145
Cidde gümrüğü, I, 134
Cidde vâlîliği, IV, 6, 71, 85, 90
Cihâd, I, 5, 12, 17, 21, 63, 113, 150; II,15, 49, 79; III, 84
Cihângirlik, III, 71
Cihânnümâ, Kâtib Çelebi'nin eseri, III, 110
Cihât-ı adîde, III, 37
Civankapucubaşı, II, 55
Cizye boğçası, III, 100
Cizye, I, 5, 6, 19, 65, 100, 125, 146, 148, 149; II, 48, 91, 94; III, 59, 63, 66, 100, 101, 103
Cizyedârlar, III, 100
Cizye-i şer'iyye, III, 98; IV, 105
Cum'a selâmlığı, III, 41, 78, 87
Cüyûş-ı 'Osmâniyye, III, 95
Cülûs, Cülûs bahşişi, II, 20, 40, 98
Cünûd-ı İslâmiyye, I, 7, 37,38, 42; II, 4, 77, 83; III, 8, 26, 27; IV, 64
Cünûd-ı Mısriyye, IV, 96
Cünûd-ı Müslimîn, I, 50
Cünûd-ı 'Osmâniyye, I, 77; II, 21, 43; III, 50, 51
Cünûd-ı Tatar, II, 9; III, 47
Cüyûş-ı A'cam, I, 104
Cüyûş-ı İslâmiyye, I, 110; II, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 14, 24, 53, 60, 76, 78; III, 36, 39, 47, 49, 54, 96, 111; IV, 19, 21, 41, 108, 113
Cüyûş-ı Mısriyye, IV, 90
Cüyûş-ı muvahhidîn, III, 49
Cüyûş-ı muvazzafa-i 'Osmânî, II, 24
Cüyûş-ı Müslimîn, IV, 51
Cüyûş-ı 'Osmâniyye ocakları, II, 77
Cüyûş-ı 'Osmâniyye, I, 14, 15, 45, 62, 64, 69,

70, 113, 134; II, 3, 36, 54, 68, 70, 74, 79, 92, 93, 95; III, 33, 43, 45, 86, 90, 103, 108; IV, 40
Cüyûş-ı 'Osmâniyye, I, 141
Cüyûş-ı Tatar, II, 37, 47
Çadır mehteri, III, 82
Çadır yeniçerileri, II, 6
Çakırcıbaşı, I, 138
Çalık, ulûfesi kesilerek ocaktan atılmış kişi, II, 25, 94
Çamaşur ağaları, III, 81
Çarha, I, 40
Çarhacı, I, 31
Çarşu, I, 25, 26; II, 39; IV, 113
Çaşnigirbaşılık, I, 123
Çavuş, I, 142, 144; II, 12, 30, 106, 144; III, 90; IV, 112
Çavuşân, I, 60, 138; III, 88
Çâvûşân-ı Dîvân-ı alî, III, 87
Çavuşbaşı, I, 60, 138, 142, 144; IV, 54
Çavuşbâşılık, III, 75; IV, 61
Çekdiri, II, 96, 97; III, 91
Çera-gâh, I, 29
Çerağ, II, 59
Çerâkise 'askeri, I, 77
Çeşme Vak'ası, IV, 7, 8
Çeteye gitmek, I, 69
Çığalazâde Vak'ası, II, 36
Çırak, II, 107
Çıraklık, III, 94
Çiftlik, Giriş, 11; I, 16, 59, 117, 119, 120, 135, 140; II, 3, 51; IV, 53, 72, 73
Çitne, mülâzim-i rikâb-ı hümâyûn, I, 89
Çorbacı, I, 142; II, 12, 95; III, 86; IV, 55, 111
Çörekçi, II, 95
Çuka, II, 99
Çukadâr ağa, III, 81
Çukadâr, II, 90; IV, 117

D-E

Dağlı eşkıyâ, Dağlu eşkıyâ, IV, 35, 41, 42
Dahiliye Nâzırı, Said Efendi, Giriş, 9
Dâ'ire-i hümâyûn, I, 145
Dâ'ire-i şuhûd, I, 10
Dalkılıç, I, 142; III, 96
Darâ-yı 'Acem, I, 103
Darbhâne emînleri, III, 78
Darbhâne, I, 147; III, 75, 78, 84
Darbhâne-i 'âmire Hazînesi, İç Hazîne şu'besi, IV, 114
Darbhâne-i 'âmire, IV, 102, 113
Darb-ı sikke, II, 98
Darbzen, II, 6
Dar-ı İslâm, I, 87
Dârü'l-emân, II, 14
Dârü'l-emâre-i Boğdan, IV, 20
Dârü'l-İslâm, II, 79
Darü'l-mülk, I, 5
Darü'l-mülk-i Macaristan, III, 15
Darü's- saltana-i 'Osmâniyye, II, 67
Darü's-sa'âde ağalığı, II, 42, 55; III, 97
Darü's-sa'âde ağası yazıcılığı, III, 26
Darü's-sa'âde ağası, I, 134; II, 23, 28, 39, 67, 104; III, 3, 21, 102; IV, 99
Darü's-sa'âde, I, 108
Darü's-saltana, I, 50, 84, 87, 89, 95, 127; II, 53, 65, 79; IV, 54
Dârü's-selâm, II, 41
Da'vet-nâme, I, 38, 53; II, 87
Dayı, sanâdid-i ocakdan muktedîr olanlar, II, 87; III, 72; IV, 68, 69, 98
Debbus, I, 142
Defter emâneti, III, 75; IV, 119
Defter emîni, I, 58; III, 78
Defter emînliği, II, 90
Defterdâr Efendi, III, 90
Defterdâr mektûbcusu, III, 79
Defterdâr, I, 16, 58, 116, 146; II 37, 61, 62, 65, 71, 90, 91, 98, 105; III, 42, 74, 75, 77, 84
Defterdârlık, I, 115; II, 58, 90; III, 10, 75, 76, 84
Defterhâne, I, 121; III, 78
Defterhâne-i Hâkanî, devletin üç kaleminden biri, I, 2; II, 105; III, 78
Defter-i Hakanî Nâzırı, Giriş, 11
Defter-i Hakanî Nâzırlığı, Giriş, 9, 11
Defter-i Hakânî Nezâreti, IV, 2
Defter-i Hakânî, I, 126
Defter-i icmâl-i mevâcib, III, 87
Defter-i tevcihât, I, 115
Defterlü, I, 122
Dehriyye, materyalizm, III, 105
Deli gürûhu, III, 83
Deli tâ'ifesi, III, 83
Deli, 'asâkir-i mütenevvi' adan, IV, 112
Deli, III, 83
Delibaşı, III, 83, 84
Dellâllık, II, 105
Demür, III, 104
Derbendân muhâfazaları, III, 80
Derebey, I, 4; III, 74; IV, 8, 35, 64, 71, 72, 93, 98
Dergâh-ı Âlî bevvâbları, I, 138
Dergâh-ı Âlî sipâhîleri, I, 19; II, 42; III, 90
Dergâh-ı Âlî yeniçerileri, III, 103
Derinti, başıbozuk 'asker, III, 5
Ders hâceleri, ders hocaları, IV, 76, 89
Der-sa'âdet, I, 89, 100, 101, 105, 107, 121, 142; II, 38, 67, 109; III, 18, 84, 108; IV, 18, 21, 34, 36, 38, 41, 44, 48, 57, 63, 77, 110
Derviş, I, 67
Deryâ kalemi, I, 126, 146, 147; III, 92
Devâ'ir-i mîriyye, III, 104
Devât-dâr, III, 81
Devlet-i Abdulhamid Hânî vukû'âtı, IV, 7
Devşirme çocukları, III, 85
Devşirme usûlü, I, 141; III,103
Devşirme, I, 18, 58, 60, 63, 89, 94, 95, 113, 140, 144
Dîhîm-i 'Osmânî, IV, 22
Dimâ'-ı Müslimîni, III, 29
Dinar, I, 105
Diplomatlık, IV, 13,
Direkli riyâl, kara gurûş, I, 148, 149; II, 98; esedi, 99; III, 106; IV, 8
Dirhem, I, 17, 65, 105, 148; II, 106; III, 100, 106; IV, 115, 116
Dirlik ashâbı, II, 91
Dirlik, I, 109, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128; II, 6, 91, 95, 96,101; III, 79, 94; IV, 113
Divân Efendisi, II, 32; III, 75, 81

Divân yolu, II, 102
Divân, I, 60
Divân-hâne, I, 59
Divan-ı hümâyûn hocaları, I, 58
Divan-ı hümâyûn kalemi, I, 121; III, 79
Dîvân-ı hümâyûn tercümânı, III, 14
Dîvân-ı hümâyûn vezîrleri, II, 63
Divan-ı hümâyûn, I, 15, 57, 58, 59, 60, 81, 90, 105, 107, 108, 113, 114, 119, 145; II, 16, 27, 42, 54, 55, 60, 64, 70, 91, 109; III, 14, 74, 78, 79, 93, 101
Dîvân-ı umûmî, II, 48
Diyânet, III, 62
Diyânet-i manâstır, III, 62
Dizdâr, II, 106
Dokuz kat mehterhâne, III, 82
Donanma, I, 151; II, 68, 84
Donanma-yı hümâyûn sefîneleri, II, 77
Donanma-yı hümâyûn, I, 42, 43, 46, 50, 89, 95, 98, 99, 100, 101, 106, 114, 127, 132, 135, 146; II, 20, 37, 43, 45, 56, 67, 68, 69, 76, 96, 97; III, 10, 12, 24, 25, 48, 91, 92, 93; IV, 8, 10, 14, 21, 30, 35, 40, 44, 60, 64, 65, 75, 78, 79, 84, 85, 93, 94
Donanma-yı Venedik, II, 68
Dudmân-ı yeniçeriyân, I, 107
Dukalık, I, 62; II, 37
Düstûr, Giriş, 12
Düstûr, mecmu'â, IV, 94, 97
Ebnâ-yı silâhdârân, III, 87
Ebnâ-yı sipâhiyân, I, 19; II, 93; III, 87
Ebniyye-i hayriyye, III, 98
Ebniyye-i mîriyye, III, 103
Ebu'l-Fütûhât Ve'l-Megâzî, I, 56
Ecnebi istihdâmı, III, 110
Edirne baskını, I, 20
Edirne cem'iyyeti, IV, 43,
Edirne Muhârebesi, I, 13, 54; IV, 80
Edirne Vak'ası, III, 31
Edirne vâlîliği, IV, 102
Efkâr-ı İslâmiyye, IV, 37
Eflak ihtilâli, IV, 74
Eflak vergisi, III, 101
Eflak Voyvodalığı, II, 70, 72; III, 76
Eflak Voyvodası'nın kapu kethüdâsı, I, 138
Eflak'ın zabtı, II, 8
Efrâd-ı 'askeriyye, I, 14
Efrâd-ı İslâm, IV, 97
Eğri Muhârebesi, III, 84
Eğri Muhâsarası, II, 5
Ehl-i hıref-i hâssa, III, 87
Ehl-i İslâm, I, 7; III, 49, 57, 71; IV, 69, 78, 97
Ehl-i menâsıb vekîlleri, III, 84
Ekâbir-i Enderûn, III,103
Ekmekçi esnâfı, III, 104
Ekrâd 'askeri, I, 130
Ekrâd-ı 'askeriyye, I, 142
Elçi Hânı, II, 92
Elçilik, IV, 82
Ellibaşı, III, 91
Elmas, şeb-çerağ, II, 34
Eltâf-ı Subhâniyye, I, 68
Elviye, I, 118, 126, 130, 131, 132; II, 55, 90, 92; III, 80, 81, 83; IV, 73, 105, 106
Emâret, III, 3
Emâreteyn voyvodaları, I, 111
Emîr-i Kabile, I, 5
Emir-nâme, IV, 40
Emirü'l-hacc, III, 34
Emirü'l-hâcclık, III, 72
Emirü'l-mü'minîn, III, 83
Emlâk ü akâr, II, 95, 102
Emlâk, III, 56
Emr-i fermân, II, 72; IV, 54
Emr-i hümâyûn, I, 94, 105
Emvâl ü emlâk, II, 102
Emvâl-i gânâ'im, II, 100
Emvâl-i hazîne, II, 98, 101
Emvâl-i vergi, II, 101
Encûr pişgâhı, IV, 37,
Enderûn ağaları, III, 102; IV, 109
Enderûn halkı, II, 64
Enderûn Hazînesi, I, 147; II, 98
Enderûn ricâli, III, 80, 102; IV, 25
Enderun-ı hümâyûn ağaları, I, 87; III, 87
Enderûn-ı Hümâyûn Hazînesi, İç Hazîne, III, 98; IV, 114, 118
Enderûn-ı hümâyûn, II, 60, 63, 83; III, 22, 32
Engürüs seferi, I, 86
Engürüs ümerâsı, I, 49
Enişte Hasan Paşa Vakıfnâmesi, II, 105
Erbâb-ı divân, I, 60
Erbâb-ı hıref ü zirâ'at, I, 17
Erbâb-ı mütâla'a, II, 102
Erbâb-ı seyf-i kalem, II, 90
Erbâb-ı tevâbi', II, 95
Erbâb-ı Timâr dirlikleri, II, 101
Erbâb-ı timâr, II, 55, 92, 95; III, 5, 36, 85, 95; IV, 111
Erbâb-ı ze'âmet, III, 94, 95, 105
Erdel gâ'ilesi, II, 76
Erdel seferi, II, 71, III, 9
Erdelistan muhâfazası, III, 6
Erkân-ı 'asâkir-i muvazzafa ocakları, III, 96
Esedî gurûş, esedî, direkli riyâl, II, 99; III, 106
Esfârü'l-bihâr, Kâtib Çeleb'nin eseri, I, 90, 91
Eshâm, III, 99
Esîr, I, 4, 8, 11, 15, 22, 36, 37, 40, 44, 45, 49, 63, 68, 91, 100, 104, 115, 152; II, 19, 32, 33, 37, 38, 43, 46, 79, 96; III, 4, 10, 67; IV, 38, 39
Esma Sultân şehverliği, IV, 35
Esnâf tâ'ifesi, II, 62
Esnâf kethüdâlıkları, III, 103
Esnâf makûleleri, II, 95
Esnâf ü etba, II, 95
Esnâf, III, 85, 86, 89
Esperlengo palankası, II, 78
Estergon fethi, II, 22, 25
Estergon muhâsarası, II, 12, 23
Estergon teshîri, II, 22
Eşkinci timârı, I, 121
Eşkinci zu'amâ, I, 122
Eşkinci, IV, 76
Eşkinci, seyyâr olan zu'amâ, III, 103
Eşkiyâ, I, 23, 52, 79, 94, 108, 122, 128, 146; II, 17, 28, 29, 33, 37, 45, 46, 47, 48, 61, 72, 91, 98; III, 2, 3, 6, 19, 31, 32, 41; IV, 7, 35, 36, 43, 48, 49, 50, 54, 60, 74, 75, 76, 77
Eşkiyâ-yı 'askeriyye, II, 50, 98
Eşkiyâ-yı Rum, IV, 78
Eşkiyâ-yı sipâh, I, 108; II, 17, 59, 92, 93
Etibbâ-yı hâssa, I, 138; III, 87
Evkâf arâzisi, I, 124
Evkâf hazînesi, IV, 101
Evkâf muhâsebesi, III, 23
Evkâf Nâzırı, Giriş, 9

Evkâf, I, 65, 116, 120; II, 101, 102, 103, 104, 107; III, 23
Evkâf-ı haremeyn, III, 23
Evkâf-ı selâtîn, II, 48, 102
Evliyâlar, III, 87
Evreng-ı 'Osmâniyye, Evreng-i 'Osmânî, II, 54; IV, 60, 93
Eyâdi-i A'câm, III, 33
Eyâdî-i İslâmiyye, eyâdî-i İslâmiyan, II, 4, 12; IV, 76
Eyâlet 'askeri, Eyâlât 'askeri, I, 19, 44, 65, 118, 146, 148, 149; II, 5, 11, 95; III, 90; IV, 110
Eyâlet vâlîleri, III, 83
Eyâlet, I, 29, 30, 37, 43, 48, 50, 54, 65, 75, 91, 99, 112, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 146; II, 11, 27, 28, 29, 33, 37, 41, 45, 46, 49, 50, 52, 62, 79, 81, 87, 88, 89, 94, 108, 146; III, 3, 5, 15, 27, 29, 30, 32, 36, 44, 70, 71, 73, 81, 83, 100, 101, 107; IV,15, 16, 33, 34, 51, 54, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 94, 96, 97, 98, 105, 106, 109, 110, 118
Eyâlet-gâh, I, 22, 37, 93, 94
Eyyâm-ı resmiyye, III, 93

F-G

Fârisân-ı 'Arab, II, 39
Fâtih vakıfları, III, 76
Fedâyi 'askeri, II, 78
Fedâyi, I, 73, 80, 142; II, 77; IV, 40, 76
Fedâyi-i Nemçelü, II, 18
Feresrânlık, III, 82
Feridun Bey Mecmû'ası, I, 15
Feridun Bey Münşe'âtı, I, 5, 21
Feriklik rütbesi, IV, 77
Fermân harcları, III, 77
Fermân, I, 5, 25, 27, 36, 69, 80, 83, 85, 86, 94, 93, 99, 101, 103, 107, 108, 110, 119; II, 7, 43, 48, 58, 70, 72, 86, 91; III, 16, 20, 23, 72, 94; IV, 13, 15, 61, 81, 85, 88, 94, 102, 103
Fermân-ber, II, 70
Fermân-fermâ-yı İran, II, 46
Fermân-ı 'âlî, IV, 83, 94, 97, 99, 104; II, 52 ; III, 22
Fermân-ı hümâyûn, II, 14, 47
Fermân-ı pâdişâhî, III, 48
Fersûde-i süm-i semend-i 'Osmâniyân, I, 88
Feth-i Belgrad, III, 5, 38
Feth-i Bozcacada, II, 68
Feth-i Kal'a-i Hânya, II, 55
Feth-i Kamaniçe, II, 78
Feth-i Kandiye, II, 77, 78
Feth-i Kostantiniyye, I, 56
Feth-i Limni, II, 68
Feth-i Mısır, I, 133
Feth-i Mora, III, 23
Feth-i Uyvar, II, 73
Feth-i Vehrat, IV, 34
Feth-i Yanova, II, 70
Feth-nâme, I, 17, 21
Fetvâ, Fetvâ-yı şerîf, III, 3, 94; IV, 15, 17, 89
Fetvâ, I, 29, 82, 114, 143; II, 58, 62, 72; III, 2
Fezâ'il-i cihâd, III, 94
Fındık altunu, III, 106
Fındıklılı Mehmed Ağa Tarihi, Fındıklılı Târîhi, Mür'i't-tevârîh, Giriş,12; II, 19
Fırka-i 'askeriyye, II, 11
Fırkâ-i ûlâ, III, 35
Filo, IV, 39,
Filori, II, 6; III, 101, 106
Fodula, II, 106
Frank, III, 108
Fransa 'askeri, Fransız 'askeri, IV, 38, 39, 44, 79, 83
Fransa donanması, IV, 83
Fransa ihtilâli, IV, 32
Fransa ittifâkları, IV, 120
Fransa jurnalleri, IV, 38
Fransa kalyonları, II, 80
Fransa muhârebesi, I, 152
Fransa ordusu, IV, 37
Fransa politikası, IV, 36
Fransa seferleri, IV, 72
Fransa sefînesi, II, 38
Fransa tüccâr sefâ'ini, IV, 83
Fransız esîrler, IV, 40
Fransız gemileri, IV, 37
Fransız mühendisleri, I, 62
Fransız tâciri, I, 152
Furuset, I, 122
Fütûhât-ı 'Osmâniyye, I, 55
Füzelâ, I, 17, 29, 45, 97, 114, 149; II, 106, 149; III, 3, 22, 26, 76, 84, 108; IV, 81
Galebe-i İslâmiyân, IV, 73
Garb 'askeri, I, 95
Garb Ocakları, I, 132, 133; II, 56, 87; III, 61, 72; IV, 7, 82
Gayr-ı Müslim, III, 100
Gazâ malı, I, 65
Gazâ, I, 5, 12, 17, 21, 150; II, 15, 49; III, 11, 19, 84
Gazâb-ı Selîm Hânî, I, 140
Gazanfer Ağa Vak'ası, II, 17
Gedik, IV, 100
Gedikli kalyoncu, III, 92
Gedikli, IV, 111
Gemi hocaları, IV, 111
Gılmânân-ı Enderûn ma'a Ağayân, I, 138
Girid fethi, I, 25, 126
Girid muhârebesi, II, 95
Girid seferi, I, 25; II, 55, 59, 77, 94, 95, 96, 97, 109; III, 91, 105
Gönüllü ağası, III, 83
Gönüllü 'asker, III, 36
Gulâm, I, 115
Gurebâ-yı yemin ü yesâr bölüğü,süvâri ocaklarından, I, 58, 59, 63, 138, 144, II, 20, 48, 89, 94; III, 87, 90, 103
Guruş, I, 65, 117, 149; II, 38, 74, 75, 95, 99, 100, 105; III, 16, 89, 91, 93, 99, 101, 102, 104, 106; IV, 12, 39, 84, 106, 113, 115, 116, 119
Guzât, I, 20, 50; II, 99; III, 13; IV, 64
Guzât-ı İslâm, IV, 122
Guzât-ı muvahhidîn, IV, 64
Güherçile, II, 87; IV, 104
Gümrük emâneti, III, 75
Gümrük emîni, III, 84
Gümrük resmi, III, 82
Gümrük, I, 19; II, 94, 99; III, 104
Gümrükcü, III, 93
Gümüş meskûkât, IV, 115, 116
Gümüş sikke, III, 106
Gümüş, I, 8, 19, 65, 66, 115; II, 14, 100
Gürûh-ı şebândân, III, 81

H

Haberci, III, 86
Habeş Beylerbeyiliği, II, 14
Hâccı- şerîf, IV, 87
Hâcegân, I, 58, 60, 61; II, 90, 91; III, 74, 75, 79, 93, 103
Hacegân-ı divan-ı hümâyûn, I, 58, 60, 121
Hacegânlık, II, 90
Hâcegânlık, II, 90; III, 75, 79, 103
Hadayık-ı sultânî, I, 146
Hademe-i Ehl-i Hıref, I, 138
Hademe-i vakf, II, 101, 106
Hadikatü'l-Vüzerâ Risâlesi, I, 57
Hadîkatü'l-vüzerâ, Ahmed Ta'ib'in eseri, Giriş, 12
Hadîs-i şerîf, III, 31
Hafız Paşa Vak'ası, II, 49
Haftân ağası , III, 81
Haftan ağası, III, 81
Haleb hazînesi, I, 77
Haleb vâlîliği, II, 50, 71
Haleb'in teshîri, I, 83
Haliç-i Der-sa'âdet, IV, 38
Halife, I, 67
Halife-i İslâm, I, 97; IV, 9
Halifetü'l-muvahhidîn, III, 57
Halku'l-vad seferi, I, 101
Hamâm, I, 17, 19, 25; II, 104; III, 30, 112
Hamelât-ı rüstemâne, I, 23
Hâmi-i Tanzimât, IV, 105
Hammâl, II, 95; III, 85, 86, 89, 112
Hân, I, 17, 19, 25, 26, 116; II, 104
Hânedân, II, 31, 88, 95
Harac, II, 100; III, 59
Harbeci, III, 86, 90
Harc, II, 105; III, 75, 78
Harc-ı ferağ, III, 99
Harc-ı mevâsık, II, 100
Harc-ı râh, III, 103
Harclıkcı, I, 122
Harçlık, III, 16; IV, 49
Harem ağaları, I, 20; II, 39, 63, 64, 9; III, 7
Harem kethüdâsı, III, 81
Harem, II, 99
Haremeyn hazînesi, IV, 118
Haremeyn pâyelüleri, IV, 62
Haremeyn, I, 137; II, 34; IV, 95
Haremeyn-i Muhtermeyn, IV, 98
Haremeyn-i Şerîfeyn vakfı, I, 49
Haremeyn-i Şerîfeyn, I, 48, 133, 134; III, 23; IV, 56, 70, 71, 86
Harem-i Hümâyûn, I, 22, 108; II, 11, 57, 89; III, 102
Harem-i saltanat, II, 57
Harem-i şerîf, III, 34
Harem-saray, III, 98
Harem-saray-ı hümâyûn, IV, 51
Harem-sarây-ı pâdişâhî, II, 99
Hasan Paşa Vakıfnâmesi, II, 105
Hasılât-ı 'örfiyye, I, 124, 131
Hasılât-ı 'öşriyye, I, 19, 20, 120, 124, 131, 137; II, 101
Hasodabaşı, II, 63, 67
Hass ve hil'at derzileri, I, 138
Hâss, Giriş, 11; I, 16, 19, 20, 35, 65, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 137, 138, 139, 140, 149; II, 51, 57, 91, 100, 104, 107; III, 16, 76, 78, 79, 88, 98, 112; IV, 34, 39, 102, 103, 109, 110, 113, 114, 118
Hâss-âhûr hazînesi, IV, 118
Hâss-ı hümâyûn, I, 16; III, 98; IV, 102, 103
Hâss-ı ümerâ, I, 131
Hâsslar vâridâtı, III, 76
Hastahâne, II, 105
Hatt-ı hümâyûn, II, 3, 7, 17, 25, 46, 51, 58, 62, 70, 77, 84, 86; III, 7, 31, 49, 74, 90; IV, 22, 31, 47, 57, 72, 94, 113
Hatvan palankası, II, 20
Havâss-ı hümâyûn, I, 19, 120, 123, 124; III, 98
Havâss-ı vezâret, II, 28
Havâss-ı vükelâ, IV, 36
Havza-i hükûmet, I, 5, 12, 13, 21, 24, 52, 55, 88, 103, 147; II, 77, 87, 91; III, 79; IV, 10, 73, 88, 113
Havza-i hükûmet-i İslâmiyye, II, 26
Havza-i hükûmet-i 'Osmâniyye, I, 43, 46, 61, 68, 131
Havza-i Tımâr, I, 16
Haydar Hırevi fetvâsı, I, 29
Hayru'l-llâh Efendi Tarihi, Giriş, 12; I, 119
Hayyâtîn-i hâssa, III, 87
Hazâ'in-i 'Osmâniyye, II, 98
Hazeriyye, II, 101
Hazîne defterdârı, I, 121
Hazîne kâtibleri, III, 81
Hazîne ketebesi, IV, 105
Hazîne kethüdâlığı, IV, 47
Hazîne kethüdâsı, III, 103; IV, 118
Hazîne, I, 119, 148; II, 29, 60, 62, 100; III, 81; IV, 102, 103, 105, 113, 115, 119
Hazînedâr Ağa, IV, 66
Hazînedâr, III, 81, 84
Hazînedârân-ı birûn, III, 87
Hazînedârlık, III, 97
Hazîne-i 'âmire, I, 121, 131; III, devletin üç kaleminden biri, 78; IV, 118
Hazîne-i devlet, I, 16, 19, 20, 65, 103, 131, 137, 140,141, 149, 151; II, 97, 100, 101; IV, 97, 113
Hazine-i evkâf, IV, 100
Hazîne-i evrâk, IV, 113
Hazîne-i hümâyûn, I, 16, 22, 137; II, 41, 64, 102
Hazîne-i maliye, I, 2; III, 100, 105; IV, 103
Hazîne-i Mısriyye, I, 85
Hazîne-i 'Osmânî, I, 133
Hazîne-mânde, III, 27, 85, 86
Hazinetü'l-Hisâb, Mustafa Nuri Paşa'nın eseri, Giriş, 11
Hekimbaşılık, hıdemât-ı mümtâzede bulunanlar, III, 76
Helva sohbetleri, III, 30
Hendek çevirmek, II, 11
Hendese hocaları, III, 110
Hendesehâne, IV, 46
Heybet-i şemşîr-i 'Osmânî, I, 55
Hey'et medreseleri, III, 110
Hey'et-i İslâmiyye, IV, 16
Hezargrad a'yânı, IV, 51
Hıdemât-ı hammâliyye, III, 92
Hıdmet timârı, I, 121
Hıdmet-i fetvâ, II, 8
Hıdmet-i sadâret, II, 10
Hıdmet-i sipâhsalârî, IV, 23
Hırvat 'askeri, II, 9
Hısn-ı hasîn-i İstanbul, I, 10
Hıtta-i Mısriyye, III, 100; IV, 8, 119

Hicaz seferi, IV, 86
Hilâfet-i İslâmiyye, IV, 11
Hilâf-ı ayin-i 'Osmânî, I, 37
Hilâf-ı kanûn, II, 92
Hil'at, II, 70, 71; IV, 7,
Hil'at-ı emâret-i Saruhan, I, 39
Himmet-i Orhânî, I, 6
Hind elçisi, IV, 112, 117
Hind mu'âmelâtı, IV, 37
Hind seferi, I, 90
Hoca-yı Sultâniye, II, 30
Hotin muhâfızlığı, III, 44
Hotin muhârebesi, IV, 123
Hotin seferi, II, 39, 40, 52
Hristiyan diyâneti, III, 59
Hristiyan kenisâları, III, 59
Hudûd muhâfızları, I, 118
Hudûd-ı İslâmiyye, I, 41; III, 21; IV, 27
Hudûd-ı 'Osmâniyye, I, 6;
Hukûk-ı 'örfiyye, I, 124
Hukûk-ı 'öşriyye, I, 119, 120, 124
Humbara dökmek, III, 111
Humbara, IV, 26
Humbaracı Bölüğü, I, 63
Humbaracı kışlası, IV, 77
Humbaracı kıyâfeti, IV, 22
Humbaracı Ocağı, III, 91; IV, 76, 77, 107, 111
Humbaracı, Humbaraciyân, III, 87, 90, 91
Hutbe, I, 5, 15, 17, 21, 28, 47, 75, 85, 133, 134; II, 41; III, 52, 73
Hutût-ı hümâyûn, II, 75; IV, 91
Hüccâc-ı İran, III, 34
Hüccâc-ı Müslimîn, IV, 48
Hüccet, I, 20
Hücûm-ı Cüyûş-ı 'Osmâniyye, 91
Hüddâm-ı dergâh-ı Süleymânî, I, 86
Hüddâm-ı Istabl-ı 'Āmire, III, 87
Hüddâm-ı Matbah-ı 'Āmire, III, 87
Hükkâm-ı şer'iyye, I, 20; II, 48; III, 109
Hükm-fermâ-yı mülk-i 'Osmânî, II, 87
Hükm-i şer'iyye, III, 100
Hükümet-gâh, I, 22
Hükümet-i şer'iyye, I, 132
Hüküm-nâme, II, 14
Hünkâr imamlığı, III, hıdemât-ı mümtâzede bulunanlar, 76
Hünkâr silahdârları, III, 84

I- İ

Isdâr-ı fermân, II, 8
Islahât fermânı, IV, 105
Istabl-ı 'Āmire, III, 87, 102
Iydiyye, bayram hediyesi ya da bahşişi, I, 116; III, 77, 101
İbn-i Batuta Seyâhatnamesi, Giriş, 12
İbn-i Haldun Mukaddimesi, III, 110
İbrikdâr ağa, III, 82
İcâre, III, tersâne amelesinin icâre namıyla ma'rûf olan ücret, 92
İcâzet-nâme, I, 13, 68
İctimâ'-i halifetetyn kaziyyesi, III, 52
İç ağalar, III, 74, 81, 82, 83; IV, 117
İç ağalığı, III, 83
İç hazîne, II, 10, 97, 98, 100; IV, 114, 116
İçağası kavuğu, III, 82
İçoğlan başçavuşu, III, 81, 84
İçoğlan, I, 20
İdâre-i maliyye, I, 2
İhtilâl, IV, 46
İkâmet elçileri, IV, 36
İkâmetgâh-ı hümâyûn, I, 60
İkâmet-i resmiyye, III, 93
İkinci defterdâr, I, 115
İktâ', III, 103, 112
İ'lân-nâme, IV, 13, 18
İlhan-ı Cengizî, I, 5
İltizâm, İltizâmât, I, 124, 131, II, 64, 66, 81, 86, 92; III, 96; IV, 17, 105, 119, 122, 124
İltizâmât-ı hazîne, II, 61
İltizâmcılık, I, 145; II, 92
İltizâm-ı vergi, I, 8, 9
İlzâm, I, 6, 100, 148; II, 148; III, 25, 76, 77, 79, 98, 99, 102; IV, 102
İmâret, II, 106
İmece usûlü, I, 65
İmparatoriçe, III, 21
İmparatorun bargâhı, II, 14
İmtiyâzât-ı 'askeriyye, II, 95
İnebahtı muhâfazası, IV, 53
İngiliz donanması, IV, 45
İngiliz gemileri, IV, 45, 52, 112
İngiltere donanması, IV, 37, 44, 45, 47, 52, 86, 94, 120
İran 'askeri, II, 46
İran mes'elesi, III, 32
İran muhârebeleri, III, 34, 97; IV, 14, 16
İran ordusu, I, 106
İran seferi, seferleri, I, 77, 93, 103, 107, 145; II, 34, 36, 88, 93, 97, 107; III, 71, 83
İran ser-'askeri, I, 123
İran ser'askerliği, I, 105
İran serhâddları, II, 53
İrsâliyye, II, 87; III, 101
İsfahân muhâsarası, III, 29
İskenderiyye muhâfazası, IV, 40
İslâm esîrleri, II, 37
İslâm gemileri, II, 69
İslâm sefîneleri, II, 78; III, 24
İslâm tüccâr sefîneleri, I, 133; II, 55
İslâm, I, 80
İslâmiyye, III, 104
İsmâ'il ordusu, IV, 21
İsmâ'il ser-'askeri, IV, 20
İsmâ'il ser-'askerliği, IV, 22
İspanya donanmaları, I, 92
İspanya korsanları, I, 144; II, 36, 96
İstanbul altını, altını, III, 98, 106
İstanbul gümrüğü, III, 99
İstanbul halici, I, 62
İstanbul kadılığı, II, 90
İstanbul medresesi, I, 61
İstanbul mu'askeri, III, 19
İstanbul muhâfazası, I, 59, 71
İstanbul muhâsarası, I, 10, 33, 62
İstanbul mütegallibeleri, IV, 54
İstanbul ordusu, III, 9
İstanbul Patrikânesi, IV, 74
İstanbul pâyelüleri, IV, 32
İstanbul tahtı, I, 61
İstanbul'un fethi, I, 40, 42, 55, 60
İstiklâl-i Tatar, III, 52
İstilâ-yı Anapa, IV, 30
İstilâ-yı İsmâ'il, IV, 26
İstilâ-yı Kırım, III, 50
İstilâ-yı Özi, IV, 20
İstimâlet-nâme, IV, 15
İsveç ittifâkı, IV, 28
İşkodra muhâsarası, I, 62
İşkodra mülhakâtı, I, 119
İtalya korsanları, II, 96
İtalya muhârebeleri, IV, 37
İtalyan mühendisleri, I, 62
İ'tâ-yı ulûfe, III, 89
İ'tizâr-nâme, I, 23, 36, 51
İttifâk-ı ümerâ, III, 73
İttifâk-nâme, IV, 36, 47, 57

J- K- L

Jandarma, eyâlât 'askeri, I, 19
Kabâ'il dilâverleri, IV, 30
Kabakcı'nın katli, IV, 55
Kaçanık palankası, III, 5
Kadı, I, 11, 16, 134; II, 52
Kādı-'asker, kādı-'askerler, I, 15, 16, 58, 60, 152; II, 63; III, 52, 74, 77; IV, 50, 61, 76
Kādı-'askerlik, I, 29, 58, 118; II, 58, 80; III, 17, 109
Kadılık, I, 149; III, 109
Kadırga, I, 89, 90, 100, 101
Kadızâdeliler, II, 68
Kafes, II, 55
Kaffe-i büldan, I, 61
Kâffe-i müverrihîn, III, 45
Kaffe-i ümerâ, I, 15
Kâffe-i vüzerâ, II, 48
Kaffe-i yeniçeriyân, I, 141
Kafkasya ordusu, IV, 79
Kâğıdhâne I, 62; II, 50; III, 30, 93
Kahvecibaşı, III, 82
Kahvehâne, III, 82
Kâ'ide-i A'cam, I, 52; III, 29, 32
Kâ'ime-i nakdiyye, IV, 115
Kâ'im-makâm, II, 2, 10, 11, 13, 16, 73; III, 27; IV, 106, 109
Kâ'im-makâmlık, II, 17, 86; III, 72; IV, 34, 61, 63
Kal'a Hisâr-ı sâhib, II, 52
Kal'a yamağı, II, 94
Kalaycı gediği, IV, 100,
Kalem hâcelikleri, kalem hocalıkları, III, 75
Kalem hocaları, I, 116
Kalem zâbitlikleri, II, 90
Kalemiyye ricâli, II, 42
Kalemiyye, II, 90
Kalem-rev-i 'Osmânî, IV, 39
Kalender hey'et, I, 67
Kalender-i 'Osmânî, I, 13
Kalgaylık, II, 51; IV, 11
Kallavî, IV, 123
Kalpak, III, 83
Kalyon kapudânları, III, 22
Kalyon, I, 65, 90; II, 38, 69, 78, 80, 96, 97; III, 91, 92
Kalyoncu bayrakları, III, 92, 94
Kalyoncu kışlası, IV, 8
Kalyoncu neferâtı, IV, 47
Kalyoncu zâbitân, IV, 47
Kalyoncu, I, 65; III, 90, 103, IV, 72
Kamaniçe muhâsarası, III, 84
Kamaniçe seferi, II, 89, 109
Kandiye Kal'ası muhâsarası, II, 61, 107
Kandiye Kal'ası vergisi, II, 77
Kandiye muhâsarası, I, 25
Kanije muhâfazası, II, 13
Kanije muhâsarası, II 13
Kanije'nin fethi, II, 13
Kantâriyye, II, 105; III, 98
Kânûn-ı esâsi, IV, 57
Kanûn-ı kadîme, II, 95
Kanûn-ı 'Osmânî, I, 40, 73
Kanûn-ı tuğyân, II, 68
Kanûnnâme-i hümâyûn, II, 105
Kapak, gemi çeşidi, IV, 52, 94, 114
Kapama, elbise türü, II, 101
Kapama, II, 101
Kapanice, kürk, II, 58
Kapıcı, IV, 61
Kapu ağası, II, 104
Kapu halkı, IV, 30
Kapu kethüdâları, II, 74; III, 84
Kapualtı hasılâtı, III, 81
Kapucıbaşı, Kapucubaşı, I, 111; II, 55; III, 75, 79, 84
Kapucıbaşılık, Kapucubaşılık, I, 58; III, 75, 84, 103
Kapucu, I, 108; II, 63, 90
Kapucular kethüdâlığı, II, 90; III, 75, IV, 22
Kapucular kethüdâsı, I, 138; III, 81
Kapudân Paşa kethüdâlığı, IV, 6
Kapudân, I, 96, 126, 146, 152; II, 25, 38, 56, 65; III, 92; IV, 10, 56, 111
Kapudâne-i hümâyûn, IV, 38, 93
Kapudân-ı cedîd, IV, 35,
Kapudân-ı Deryâ, I, 89, 100, 114, 116; II, 10; III, 22
Kapudânlık, II, 55, 85; III, 48, 76, 77; IV, 35, 57, 63
Kapudânpaşalık, I, 127; IV, 7
Kapukulu 'askeri, I, 44, 63, 65, 137, 143, 144, 146; II, 11, 41
Kapukulu bölükleri, I, 74, 99, 110; II, 12
Kapukulu, I, 19, 28, 38, 40; II, 5, 12, 16
Kapukulu mevâcibleri, III, 97
Kapukulu ocakları, I, 141, 145; II, 13, 55, 61, 66
Kapulu ulûfesi, III, 86
Kapusu mükemmel, I, 120
Kapuya çıkma, II, 94
Kara gurûş, direkli riyâl, I, 69, 148; II, 62; III, 106
Kara gümrükleri, III, 93
Karaçelebizâde Abdu'l-azîz Efendi Tarihi, Giriş, 12
Karadağ usâtı, III, 49
Karagolhâne, kulluk, II, 95, III, 90, 91
Karakullukcu, I, 142; II, 6; III, 86, 87, 89
Karakuş, kuşlu riyâl, II, 99
Karantinâ nâzırı, IV, 77
Kârdânân-ı devlet, III, 96
Karlofca musâlahası, III, 76
Karlovice Mu'âhedesi, III, 70
Kasab esnâfı, III, 104
Kasr-ı hümâyûn bostancıları, III, 93
Kasr-ı hümâyûn, IV, 22
Kasr-ı Şirin, II, 53
Kassabbaşılar, III, 112
Kâşiflik, III, 72
Katar ağaları, I, 142
Kâtib, I, 58, 138, 142, 144, 150; II, 16, 93, 106; III, 77, 78, 79, 80, 81, 90; IV, 43, 50, 93, 100, 106
Kâtibân-ı ahkâm-ı maliye, I, 138
Kâtibân-ı Dîvân-ı hümâyûn, I, 138
Kâtibân-ı hazîne-i 'âmire, I, 138
Kavalyer, mücâhid, I, 79
Kavânin mâliyyesi, IV, 118
Kavanin-i Al-i 'Osmân Der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan, Ayni Ali Efendi'nin risâlesi, Giriş, 12; I, 126
Kavânîn-i devlet, II, 91
Kavânîn-i 'Osmâniyye, II, 50
Kaveliyerlik, IV, 11
Kavuk, I, 142
Kavvâs sınıfı, III, 82
Kayıkcı, IV, 117
Kayıkçılık, I, 146; III, 93
Kaynarca Ahidnâmesi, III, 56, 101
Kaynarca Mu'âhedesi, I, 3; III, 71; IV, 8, 11, 12, 16, 32
Kaynarca Musâlahası, III, 2, 56, 96; IV, 3, 5, 33, 113
Kazâ muhassılı, IV, 106
Kaz'asker, IV, 57, 60

Kazgan çıkarmak, III, 30
Kaziyye, I, 20, 21, 39, 58, 63, 97, 141; II, 41, 45, 60, 88, 91; III, 35, 53, 74, 81; IV, 5, 11, 14, 25, 48, 80, 87, 101, 116 118
Keçe külâh edilmek, III, 82
Kefe muhâsarası, I, 106
Kefe mukâta'âsı, I, 87, 130, 134
Kelensova, kul kethüdâlarına mahsûs, I, 137
Kemâl Paşazâde divânı, Giriş, 12
Kerbânsarây, II, 108
Kesedâr, III, 76, 78
Kesedârlık, III, 76
Kese-i Divânî, III, 89
Kese-i Rûmî, III, 87
Kesret-i cüyûş-ı İslâmiyye, III, 47
Kesr-i şevket-i 'Osmâniyye, I, 14
Ketebe, II, 100
Kethüdâ kâtibi kalemleri hulefâsı, III, 77
Kethüdâ kâtibi, III, 77, 79
Kethüdâ yeri, I, 142
Kethüdâ, II, 55, 61, 106; III, 8, 75, 81, 84, 98; IV, 117
Kethüdâlık, II, 32, 90; III, 78
Kethüdâ-yı sadr-ı 'âlî, III, 30
Kevkebe-i 'Osmâniyye, I, 3
Keyl, II, 106
Keyli, III, 104
Keyyâliyye, II, 105; III, 98
Kıbrıs fethi, I, 99, 105; II, 96
Kılâ' dizdârlıkları, III, 94, 103
Kılıç timâr, I,121
Kılıç, I, 101,122, 126, 127
Kırâ'at, II, 17, 41, 87
Kırcalı 'askeri, IV, 58
Kırım istilâsı, IV, 6, 16
Kırım kādı-'askeri, III, 53
Kırım mes'elesi, IV, 10
Kırım Muhârebesi, IV, 105
Kırım ocağı, IV, 14
Kırım şehirleri, I, 135
Kırım tahtı, I, 135
Kırım teshîri, III, 55
Kırım 'ulemâsı, I, 46; IV, 8
Kırım umûru, IV, 10
Kırım ümerâsı, I, 46; IV, 8
Kırım vukû'âtı, IV, 8
Kırım'ın tahlîsi, III, 54
Kırım'ın zabtı, IV, 4
Kırmızı Bayrak, I, 144
Kıyye lahm, II, 100
Kıyye, I, 8; II, 100, 106; III, 97
Kız vergisi, III, 95
Kilârcı başı, III, 82
Kile, I, 149; III, 16; IV, 116
Kiler Halkı, I, 138
Kiler-i sadr-ı a'zamî, III, 77
Kisedâr Efendi, III, 75
Kise-i Divânî, III, 89
Kise-i Rumî, III, 89
Kişver-i 'Acem, I, 76
Kişver-i Boğdan, I, 46, 56, 89
Kişver-i Eflak, I, 30, 42, 48; II, 50
Kişver-i Engürüs, I, 85
Kişver-i İran, I, 72, 92, 103, 106; II, 46, 50; III, 29, 41
Kişver-i İslâm, IV, 13
Kişver-i Leh, I, 50
Kişver-i 'Osmânî, I, 13, 42
Kişver-i 'Osmâniyye, I, 10, 112
Kişver-i Rum, I, 4, 11, 30
Knezi, Köy kahyâsı, IV, 69
Kocabaşılar, IV, 74
Koçulu kayık, I, 127
Koğuş uşâkları, III, 82
Koka, I, 137
Kola çıkmak, II, 40
Kol-ordu, III, 35
Konakcı, III, 82
Konsolos hekimleri, III, 61
Konsolos-hâne, I, 152
Konsoloslar, III, 61
Korsan gemileri, II, 34
Korucu, I, 122, 142
Kosova muhârebesi, I, 13, 14, 17, 20, 54, 55; II, 35
Köle, I, 19
Kölemen ocağı, IV, 82, 86
Kölemen süvârîsi, IV, 37
Köprü, I, 19, 66, 110; II, 3, 8, 11, 12, 17, 18, 20, 74, 75, 101, 104, 105, 107; III, 13, 45, 46, 54, 105, 106; IV, 104
Köprü, III, 13
Köprülü sadâreti, III, 74
Köy kahyâsı, IV, 69
Kratova ma'deni, I, 9
Krım istirdâdı, IV, 29
Kruna, I, 86, 137
Kubbe altı, I, 145; III, 89
Kubbe vezâreti, II, 45; III, 74
Kubbe vezîri, vezîrleri, Kubbe vüzerâsı; I, 116, 119; II, 63
Kubbe-i hümâyûn vüzerâsı, II, 48
Kuka, II, 71
Kul ağası, III, 86
Kul karındaşı, yeniçeri, I, 141
Kul kethüdalığı, III, 32
Kul kethüdâsı, I, 137, 142; II, 63, 64; III, 89; IV, 51
Kulluk, I, 142; II, 95; III, 86
Kullukcular, II, 95
Kumandanlık, II, 90
Kunduracı gediği, IV, 100
Kurenâ, pâdişâhın hizmetinde bulunanlar, mabeyinciler, III, 90; IV, 47, 54
Kurşun, III, 104
Kuşlu riyâl, karakuş, II, 99; III, 106
Kuvve-i İslâmiyye, I, 4; IV, 14
Kuvve-i kahire-i İslâmiyye, I, 96
Kuvve-i kahire-i 'Osmâniyye, I, 86
Kuyûd-ı defter-i hâkânî, kuyûd-ı hakânî, Giriş, 10; I, 119; III, 94
Kuzât, I, 12
Küberâ dâ'ireleri, III, 77
Küçük Hüseyin Paşa'nın kapudânlığı, IV, 34
Küçük mîr-âhûrluk, III, 75
Künhü'l-ahbâr, Mustafa 'Âlî'nin eseri, Giriş, 12; I, 118
Kütüb-i fıkhiyye, III, 100
Kütük, defter-i 'askerî, II, 95
Lağımcı Bölüğü, I, 63
Lağımcı Ocağı, III, 91; IV, 76, 107, 111
Lağımcıyân, III, 87
Lah-ı gânem, II, 106
Lahm, II, 100
Lahsa, III, 101
Lala, I, 7, 15, 22, 33, 105; IV, 56
Lale çırağları, III, 30
Lâyihalar, IV, 34
Leh beyzâdeleri, III, 44
Leh ordusu, II, 33, 37, 39
Leh prensesleri, II, 32
Leh seferi, III, 84
Leh taksîmâtı, IV, 119
Leh umûru, III, 44
Lehlü fırkaları, III, 44
Levend, I, 100; II, 24, 30, 92; III, 83
Levendât tâ'ifesi, III, 41
Levendât-ı kâlyonhâ, III, 87
Lezez ulûfesi, yılda 'askere verilen maaşın dördüncü üç aylığı, III, 87
Lira, I, 77, 115; III, 98, 100, 106; IV, 113

Lira-yı 'Osmânî, II, 37, 40
Lütfi Efendi Tarihi, IV, 91

M- N

Ma'ârif Nâzırı, Giriş, 9
Ma'ârif tahsîsâtı, III, 105
Ma'ârif, II, 66, 101, 104, 106
Mabeyn odası, IV, 49
Mâbeyn-i hümâyûn, II, 69
Macar altunu, I, 66; II, 99, 100; IV, 69, 80
Macar 'askeri, II, 9
Macar beyzâdeleri, II, 23
Macar tahtı, I, 50
Macaristan seferi, II, 14
Ma'cûn ağası, III, 82
Ma'den, III, 104
Mahl'ûlât-ı 'askeriyye, III, 85
Mahmûdiyye altunu, III, 106; IV, 115
Mahrec-i vezâret, III, 83
Mahruse-i Konstantiniyye, III, 59, 60
Makâm-ı fetvâ, III, 17, 77; IV, 6, 53
Makâm-ı kâ'im-makâmi, II, 86; IV, 53
Makâm-ı kapudânî, IV, 61
Makâm-ı kraliye, II, 73
Makâm-ı meşîhat, II, 106; III, 44, 77
Makâm-ı sadâret, I, 106, 107; II, 54, 56, 57; III, 4, 22, 36, 37, 46, 49, 74, 76, 77; IV, 66, 70, 105
Makâm-ı sadâret-i 'uzma, I, 93, 96
Makâm-ı vekâlet, III, 23
Makremecibaşı, III, 82
Maktû'ât-ı 'ayniyye, III, 98
Maktû'ât-ı mîriyye, III, 98
Maktû'ât-ı nakdiyye, III, 98
Malatya ma'beri, I, 76
Malikâne mukâta'âtı, III, 99; IV, 102, 103, 113
Maliye hazînesi, I, 119; IV, 101, 118
Mâliye nâzırı, IV, 122
Malta Adası korsanları, I, 114; II, 36
Malta gemisi, II, 78
Malta Kal'ası'nın muhâsarası, I, 96
Malta seferi, II, 55
Manastır, I, 6
Manav, III, 85, 86, 112
Manisa vâlîliği, I, 51
Mankır, III, 97
Mansûre, cüyûş-ı muvazzafa, IV, 114
Manya eşkıyâsı, IV, 35
Manya re'âyâsı, IV, 8
Ma'reke-gâh, I, 78
Masar ulûfesi, yeniçerilere ödenen üç aylıklardan ilki, III, 87
Matba'a, IV, 46
Matbah hazînesi, IV, 118
Matbah-ı 'âmire, I, 138; III, 75, 102
Me'âdin hasılâtı, II, 100
Meclûbîn-i Tatar, III, 51
Medine-i münevvere şeyhü'l-haremliği, I, 134
Medrese vakfları, I, 137
Medrese, I, 16, 19, 30, 61, 116, 137, 150; II, 102, 103, 150; III, 77, 105, 110
Mehâdim-i ağayân, I,138
Mehâdim-i defterdâran, I, 138
Mehâdim-i 'ulemâ, I, 138
Mehâdim-i ümerâ, I, 138
Mehâdim-i vüzerâ, I, 138
Mehâdiye muhârebesi, IV, 26
Mehâdiye ser-'askeri, IV, 24
Mehâkim-i şer'iyye me'muriyyeti, kadılık, I, 149
Mehâmm-ı saltanat, II, 55
Mehâsinü'l-âsâr, Ahmed Vasıf Efendi'nin eseri, Giriş, 11
Mehdilik, I, 79
Mehterân-ı hıyem-i hâssa, III, 87
Mehter-hâne, III, 82
Mekâbir-i Müslimîn, I, 54
Mekteb-i i'dâdî, devşirme çocuklarının terbiyet-gâhı, I, 60
Mektûbcu, III, 77, 81; IV, 105
Mektûbculuk, I, 58
Mektûbî kalemi, III, 78, 79
memâlik-i Devlet-i 'Aliyye, II, 101
Memâlik-i mahrûse ahâlîsi, II, 101
Memâlik-i mümtâze vergileri, II, 100
Memâlik-i mümtâze, II, 100
Memdûhiyye altunu, IV, 116
Memleha, I, 19, 65, 149
Memleketeyn beyleri, I, 137
Memleketeyn voyvodaları, II, 75
Memleketeyn voyvodalıkları, III, 32
Memleketeyn, I, 136
Me'mûrîn-i ruhâniye, III, 100
Mencine Voyvodalığı, II, 70
Merâkib-i İslâmiyye, IV, 21
Merd-i gârib, III, 90
Merkil havâlîsi, III, 65
Mesafât-ı İran, III, 33
Mesâ'il-i şer'iyye, II, 106
Mesâlih-i muhtelle-i Mısriyye, I, 85
Meskûkât-ı 'Osmâniyye, I, 66
Mesned-i fetvâ, II, 8
Mesned-i meşihât-ı İslâmiyye, II, 47
Mesned-i sadâret, I, 115; III, 10, 46; IV, 4, 5
Mesned-i vekâlet-i 'uzmâ, III, 44
Mes'ûdiye, üç anbarlı geminin adı, IV, 52
Meşâhire-haran, I, 138
Meşâhir-i hânan-ı Kırım, I, 104
Meş'aleci, III, 82
Meşâyih, IV, 87
Meşâyih-i İslâmiyye, II, 49
Meşâyih-i Urbân, IV, 84
Meşihât, Şeyhü'l-islâmlık makâmı, I, 118
Meşîhât-ı İslâmiyye, II, 49, 61
Meşrutiyetin i'lânı, Giriş, 10, 13
Metrîs kazmak, III, 47
Mevâcib defteri, III, 91, 93
Mevkib-i İslâm, II, 18, 77; III, 8, 9, 12
Mevkib-i 'Osmânî, I, 12, 60, 62, 73; II, 31, 34
Mevkib-i sadr-ı a'zamî, III, 54
Mevkufâtçılık, III, 26
Mevlana azağı, II, 7
Mevlevihâne kapusu, II, 58
Meydân muhârebeleri, Meydan muhârebesi, II, 26; III, 97
Mısır altunları, IV, 88
Mısır 'askeri, IV, 90, 92
Mısır hazînesi, I, 82, 151; II, 20; III, 100
Mısır irsaliyyesi, I, 131; II, 100
Mısır leşkeri, I, 113
Mısır meselesi, IV, 120
Mısır muhâfazası, I, 78
Mısır muhârebesi, IV, 38, 94
Mısır ocağı, I, 146
Mısır ordusu, I, 76
Mısır parası, II, 100
Mısır seferi, I, 49, 140; IV, 48, 114
Mısır vâlîliği, I, 78; II, 64; IV, 35, 71, 85, 91
Mısır vuku'âtı, IV, 92

Mısır'ın feth ü istirdâdı, IV, 38
Mısır'ın fethi, I, 82, 151
Mısır'ın istilâsı, IV, 36, 38
Mısır'ın teshîri, IV, 37
Mısriyye vakıfları, I, 82
Milâd-ı Hazret-i İsa, III, 64, 65
Mîr-livâlık, III, 79
Mi'mâr ağalık mansıbı, III, 110
Mi'mâr halîfeleri, III, 110
Mimar Sinân'ın şagirdleri, I, 150
Mîr-âhûr ağa, IV, 118
Mîr-âhûr, I, 58, 85; III, 82, 84
Mîr-âhûr-ı şehriyârî, II, 90
Mîr-âhûrluk, II, 90; IV, 122
Mîr-alây, IV, 96, 109
Mîrî hazîne, IV, 114
Mîr-i müsellem, zâbitân, I, 147
Mir-i Yörügân, zâbitân, I, 47
Mîrî, III, 95
Mîrîlü eyâlât, III, 100
Mîrîlü eyâlât, III, 100
Mîrîlü, III, 96
Mîr-livâ, I, 16, 17, 59, 85, 87, 116, 117, 118, 119, 120, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132; II, 23, 55, 91, 92, 97, 100, 101; III, 76, 91, 99
Mîr-livâlık, I, 58, 127; II, 61, 90; III, 79; IV, 90
Mîr-mîrân, I, 7, 75, 85, 93, 98, 99, 114, 116, 117, 118, 127, 128, 131, 134; II, 23, 51, 57, 90; III, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 101; IV, 85
Mîr-mirânlık, II, 40, 90; III, 84; IV, 50, 61, 72
Mirzâ, I, 45, 135
Modern tarihçilik, Giriş, 12
Mohac muhârebesi, I, 86
Mora ihtilâli, IV, 75
Mora maslahatı, IV, 79
Mora muhârebesi, III, 85; IV, 79
Mora ordusu, IV, 75
Mora seferi, III, 91; IV, 81
Mora ser-'askerliği, II, 85
Mora vâlîliği, IV, 7, 72
Mora'nın fethi, III, 23, 24, 107
Mora'nın tahliyesi, III, 24
Moskov 'askeri, III, 35, 44; IV, 17
Moskov donanması amirali, IV, 7
Moskov donanması, IV, 30, 39
Moskov fırkaları, IV, 63, 67
Moskov gemileri, IV, 17, 18
Moskov konsolosu, IV, 17
Moskov kumandanı, IV, 64
Moskov ordusu, II, 80; III, 4, 5, 21, 39, 51
Moskov seferi, III, 85, 91, 108; IV, 88, 89, 114
Moskov sefîneleri, IV, 52
Moskov zâbiti, IV, 11
Moskovlular, III, 44, 71
Mu'accele, II, 105
Mu'âf, II, 101
Mu'ahedât-ı resmiyye, I, 151
Mu'âmelât-ı mîrîyye, III, 106
Mu'asker-i İslâm, II, 5, 12; III, 20, 24, 55
Mu'asker-i 'Osmânî, I, 22; II, 24, 33
Mu'asker-i pâdişâhî, 85
Mu'asker-i Timur, I, 14, 23
Mufassalât-ı tevârîh, I, 3, 6, 11, 40, 42, 48, 62, 94, 143; II, 57, 88; III, 18, 35, 75; IV, 13
Muhâcemât-ı Tatar, II, 8
Muhâfızîn, IV, 74
Muhallefât-ı vüzerâ, II, 100
Muhârebât-ı Nadir Şâh, III, 39
Muhârebe-i Bahriyye, III, 91
Muhârebe-i İran, III, 32
Muhârebe-i Maçin, IV, 29
Muhâsara-i Viyana, II, 82
Muhâsebeci, I, 58, 144; IV, 105, 109
Muhâsebeci, IV, 105, 119
Muhâsebecilik, IV, 99
Muhayyem-i hümâyûn, II, 5
Mu'in-i Al-i 'Osmân, II, 81
Mukâta'a, Mukâta'ât, I, 128; II, 2, 66, 78, 106; III, 80, 94; IV, 99, 103, 110
Mukâta'at hazînesi, IV, 114
Mukâta'ât-ı emîriyye, IV, 103, 113
Mukâta'ât-ı evkâf, IV, 114
Mukâta'ât-ı mîriye-i kalemiyye, III, 77
Mukâta'ât-ı mîriyye, I, 128, 145, 148, 149; II, 91, 96, 105; III, 76, 77, 79, 81, 94, 99; IV, 102
Mukâta'iyyât, II, 91
Mukâvele-nâme, IV, 65
Muktezâ-yı ahkâm-ı İslâmiyye, III, 96
Mumcu, III, 86
Murahhas elçisi, III, 58
Murahhaslar, III, 69
Murahhaslık fermânı, IV, 62
Musakkafât, II, 104, 105
Musâlaha ahid-nâmesi, III, 58
Musâlaha-i Nemçe, IV, 32
Musâlaha-i Rusya, IV, 33, 67
Musâlaha-nâme, IV, 32
Mustahfız timâr, I, 121; III, 103
Mustahfız yeniçeriler, IV, 42, 68
Mustahfız, mustahfızîn, I, 41, 98, 136, 146, 149; II, 3, 12, 99, 101; IV, 6, 70
Muş-ı piyâle-i merg, I, 67
Mutasarrıf, Mutasarrıfîn, I, 16, 19, 45, 116, 119, 120, 121, 123, 125, 130, 138; III, 35, 54, 81, 85, 98, 103; IV, 89, 98, 99, 101, 103, 113, 114
Muvâzene defteri, II, 100
Mübâşirlik, III, 83
Mübâya'a zahîresi, III, 104
Mübâya'acılar, III, 104
Mücerred, II, 103; III, 37
Müderris, II, 101
Müderrislik, III, 77, 103, 109
Mü'errih, I, 28
Mühr-i hümâyûn, I, 59, 85, 94, 105; II, 3, 7, 36, 60, 63, 66, 67, 86; IV, 4
Mühr-i sadâret, I, 88, 105, 106; II, 6, 20,48, 67; III, 22, 51; IV, 63
Mühr-i Selîm Hânî, I, 147
Mühr-i şerîf, I, 105
Mühürdâr, III, 81, 95; IV, 117
Mülâzım, I, 145
Mülhakât-ı eyâlât, III, 83
Mültezim, I, 118, 124; II, 23, 65, 66, 90, 96, 103; III, 55, 76, 79, 99, 104, 109; IV, 4, 101, 102, 103, 118, 123
Mültezimlik, II, 90
Münâvebe menâsıbı, III, 75
Müneccimbaşı Târîhi, I, 27
Müsâdere, II, 102, 103
Müsellem, (yaya), I, 146; II, 103; III, 3, 92
Müsellemân tâ'ifesi, I, 147
Müslim tercümânlar, III, 61
Müsteşâr-ı saltanat, II, 69; IV, 4
Müşâhere-hârân, III, 87
Müşîrlik nizâmı, IV, 106

Mütâreke-i Rusya, IV, 31
Müteferri'ât, II, 102
Müteferrika, I, 121; III, 47, 79, 106
Mütegâllibe-i Etrâk, I, 11
Mütegallibeler, III, 94
Müteneffizân-ı Enderûn, II, 64
Mütesellim, Mütesellimîn, I, 132; II, 104; III, 81, 83, 85, 109; IV, 98, 99, 102, 112, 114
Mütevellî, vakıf idâresinden sorumlu olan, I, 142; II, 95; IIII, 79, 86; IV, 101
Müvâzene defteri, II, 100
Müvâzene, II, 101
Müverrih Vasıf Efendi Sefaretnâmesi, Giriş, 12; IV, 82
Müverrih, Müverrihîn, I, 2, 31, 42, 44, 72, 105, 110; II, 4; IV, 8, 32
Müzâyaka-i mâliyye, II, 101
Nâfi'a tahsisâtı, III, 105
Nâ'ib, III, 109
Na'îmâ Tarihi, Giriş, 11, 12; I, 148; II, 14
Nakib Efendi ceridesi, I, 114
Nakibü'l-eşrâf, I, 114
Nakîbü'l-eşrâflık, III, 76
Nakl-i şehriyârî, III, 30
Nakz-ı ahd-ı Venedik, II, 84
Nakz-ı 'akd-ı Nemçe, III, 34
Nâme-i hümâyûn, II, 9, 23, 33
Nasb-ı serâdikât-ı İslâm, III, 7
Nasb-kerde-i Timuri, I, 55
Navarin Vak'ası, IV, 78, 91
Nâzır, I, 60
Nâzır-ı Defter-i Hâkanî, I, 3
Nebevî Nişânesi, II, 34
Neferât-ı bahriyye, III, 93
Nemâ, III, 95
Nemalu timâr, I, 123
Nemçe 'askeri, I, 93; II, 83
Nemçe Devletleri murahhasları, IV, 32
Nemçe ga'ilesi, II, 76
Nemçe gemileri, III, 8
Nemçe muhârebesi, II, 84; III, 16, 37, 71, 84
Nemçe murahhasları, III, 16
Nemçe musâlahası, II, 37, 81
Nemçe ordusu, II, 2, 7, 11, 12, 15, 18, 23; III, 6, 10, 11, 12, 13, 25, 36; IV, 26
Nemçe seferi, II, 14, 19, 32, 93, 97; III, 85, 97; IV, 7, 18
Nemçe ser-'askerliği, II, 85
Netâyicü'l-vukû'ât Tekmileleri, Giriş, 12
Netayicü'l-vukû'ât, Mustafa Nuri Paşa'nın Defter-i Hâkânî Nezâreti'nde bulunduğu sırada tab' etdirmeğe başladığı tarîh-i 'Osmânî, Giriş, 9, 10, 11, 12, 13, 14; I, 2, 3; IV, 2, 3, 125
Nevruziyye, hedâyâ-yı resmiyye, I, 116; III, 77
Nezir, hazîne vekîli, IV, 56
Niğbolu muhârebesi, I, 13
Niğbolu Vak'ası, II, 12
Niş istilâsı, III, 36
Nişân, I, 144, III, 86; IV, 11
Nişâncı, I, 58, 116, 119, 146; III, 45; IV, 73, 122
Nişâncılık, I, 58; II, 90; III, 75, 76; IV, 119, 124
Nişângâh, I, 73, 74
Niş'in teshîri, III, 35
Nizamât-ı cariyye, I, 2
Nizâmât-ı cedîde, IV, 110
Nizâmât-ı mülkiyye, I, 2
Nizâm-ı Cedîd 'askeri, IV, 108
Nizâm-ı Cedîd Defterdârlığı, IV, 113
Nizâm-ı Cedîd elbisesi, IV, 48
Nizâm-ı Cedîd Hazînesi, IV, 113, 114
Nizâm-ı Cedîd mürevvicleri, IV, 47
Nizâm-ı Cedîd ordusu, IV, 43
Nizâm-ı Cedîd, IV, 48, 49, 50, 58, 65, 108, 110, 111, 113
Nogay eşkıyâsı, II, 45
Nûre'd-dînlik, II, 51
Nüfûs-ı İslâmiyye, I, 12, 18, 63; IV, 12
Nüfûs-ı 'Osmâniyye, I, 113
Nüzûl emînleri, III, 112

O- Ö

Ocak ağası, I, 58; II, 48, 65, 71, 107; IV, 33
Ocak kethüdâsı, I, 144; III, 90
Ocak yoldaşları, III, 86
Ocak zâbitânı, II, 95
Ocak, II, 94; III, 87
Ocak-ı 'Âmire, III, 87
Ocaklar halkı, III, 72
Ocaklı, ocaklu, II, 42, 106; III, 86; IV, 6
Ocaklık, I, 118, 120, 124, 125, 130, 140, 149; II, 28, 94, 97, 99, 101; III, 78, 97, 101, 104; IV, 102, 103
Ocakzâde, II, 95
Oda ağaları, II, 86
Odabaşı, I, 142; III, 86, 87, 95
Oğlan vergisi, III, 66
Okka, III, 16
Ondalık ağnâm, II, 100
Onluk, on akçelik, II, 99
Onopyato, orta elçisi veya murahhas elçisi, III, 58
ordu kadılığı, hıdemât-ı mümtâzede bulunanlar, III, , 76
ordu kadısı, II, 22
ordu, I, 58, 125
ordu-gâh, I, 53; II, 5, 6, 24, 61
ordu-yı aadr-ı a'zami, I, 88
ordu-yı hümâyûn erkânı, IV, 25
ordu-yı hümâyûn halkı, II, 74
ordu-yı hümâyûn kâ'im-makâmlığı, II, 85
ordu-yı hümâyûn, I, 9, 11, 14, 29, 36, 40, 41, 49, 73, 76, 83, 86, 87, 97, 98, 106, 110, 136, 142, 147; II, 2, 3, 5, 6, 12, 18, 22, 24, 25, 29, 30, 31, 36, 42, 43, 44, 45, 47, 51, 72, 74, 75, 76, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 95, 107; III, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 15, 25, 26, 27, 30, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 46, 47, 49, 50, 51, 53, 55, 56, 84, 94, 96, 111, 112; IV, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 32, 33, 34, 40, 41, 46, 48, 51, 53, 54, 55, 63, 64, 66, 68, 70, 73, 80, 89, 92, 96, 122
ordu-yı Şâh, II, 24
ordu-yı Timur, I, 14
Orta bölükler, ulûfeciyân-ı yemin ü yesâr, I, 58, 144, 145
Orta elçisi, III, 58
Orta kapu, III, 78, 89
'Osmân Hân-ı Şehîd Vak'ası, 41, 93
'Osmânlı kroniği, Giriş, 12
'Osmânlı arşivi, Giriş, 11
'Osmânlı donanması, 59

'Osmânlı kurumlar tarihi, Giriş, 10
'Osmânlı kültür tarihi, Giriş, 13
'Osmânlı ocağı, I, 54
'Osmânlı orduları, III, 112
'Osmânlı tüccâr sefîneleri, I, 89
'Osmânlık, mesleki, I, 63
Oturak ulûfesi, III, 86
Öşr hasılâtı, I, 118
Öşr-i şer'iyye, I, 16, 147, 119
Özi istilâsı, IV, 21
Özi muhâfızı, III, 68
Özi muhâfızlığı, III, 44
Özi pîş-gâhı, IV, 20, 21
Özi ser-'askeri, III, 35

P- R

Pâdişâh-ı Al-i 'Osmân, 5
Palanka, I, 84; II, 4, 9, 22, 26, 27, 79; III, 4, 5, 11, 12
Pâ-mâl-ı huyûl-ı 'Osmâniyân, I, 151
Pâ-mâl-i huyûl-i İslâmiyye, II, 108
Papa, I, 24, 48; II, 5, 78
Papas, IV, 74
Para, I, 149, 151; II, 59, 99; III, 104, 106; IV, 9, 49
Pare, I, 45, 49, 89, 90, 91, 100
Pasbanoğlu Vak'ası, IV, 35
Paşa çavuşu, III, 92
Paşa gemisi, baştarda, I,98; II, 68
Paşa sancağı, I, 127, 128, 129, 130
Paşa, III, 63, 81
Paşalık, I, 15; II, 87
Patent resmi, IV, 114
Patrik Vak'ası, IV, 107
Patrik, I, 61
Patrikhâne, IV, 105
Pay-ı taht-ı 'Osmânî, I, 5; IV, 44
Peçevî Tarihi, Peçuylu İbrâhim Efendiin eseri, Giriş, 12; I, 151
Pençe-i 'Osmâniyân, I 35
Pesperim, palanka, 25
Peşgîr ağası, III, 82
Peyk, I, 127
Peykân-ı hâssa, III, 87
Pîr, II, 25, 28, 29, 64, 66; III, 87, 94
Pirinç, II, 100
Piş-dâr, III, 83
Piyâde 'askeri, II, 8; III, 3, 47, 54
Piyâde Ocağı, I, 143, 144; II, 16, 90, 94, 95
Piyâde takımı, III, 83
Piyâde, I, 18, 19, 21, 63, 73; II, 28, 75, 106; III, 8, 11, 25, 50, 55; IV, 29, 42, 89, 110
Piyâdegân, III, 8
Piyâdegân-ı düşman, II, 6
Polata, palanka, II, 25
Posarofça sulhu, III, 27
Prens, II, 77
Prusya ittifâkı, IV, 28, 29
Rahova Muhâfazası, IV, 26
Rakokcuoğlu hevâdârânı, II, 70
Ranpa eylemek, IV, 83
Rapa Vak'ası, II, 82
Raşid Paşa Tarîhi, III, 85; IV, 69
Ravza-i mutahhara, IV, 48, 71
Râyât-ı hümâyûn, I, 96
Râyât-ı 'Osmâniyye, I, 10, 20, 92; IV, 121
Rayât-ı Sultâniyye, II, 5
Re'âyâ, III, 5, 6, 7, 56, 57, 59, 60, 62, 66, 68
Recec, yeniçerilere ödenen üç aylıklardan ikincisi, III, 87
Rehâbîn zümresi, III, 59, 62
Rehnüvâlık, II, 39
Re'îs Efendi, III, 74, 77
Re'îs makâmı, IV, 84
Re'îs ma'zûlleri, III, 75
Re'is, I, 58, 114, 116, 146; III, 56, 75, 81, 84; IV, 54, 117, 119
Re'îs-i hudûd, III, 62
Re'îs-i usât, IV, 42
Re'îs-i vükelâ, IV, 17
Re'islik, II, 90; III, 45
Re'îsü'l-küttâb, III, 14, 55; IV, 33
Resm-i celîl, II, 34
Resm-i kadîm-i 'Osmânî, II, 70
Reşen, yeniçeri sınıfının üçüncü aylığı, III, 87
Revan Kal'ası muhâfazası, II, 34, 50
Revan muhâfazası, II, 51
Revan seferi, II, 51, 53, 107
Revan'ın fethi, Giriş, 11; II, 51; III, 84
Revan'ın teshîri, II, 50
Ric'at-i kahkariye, II, 78
Rikâbdâr, II, 90
Rikâbiyye, III, 101
Risâle, I, 2, 57, 113, 117, 126, 148
Risâle-i Ahdiyye, IV, 68
Riyal, I, 69; II, 38, 62, 81, 98, 100
Rodos kavalyerleri, I, 48
Rodos muhâsarası, I, 85
Rodos seferi, I, 85
Rodos teshîri, I, 80, 84
Ruble, IV, 12
Ru'esâ, III, 50
Ru'esâ-yı 'askeriyye, III, 17
Ruhsat-ı resmiyye, II, 91
Rum ihtilâli, IV, 74, 76, 97, 112, 114, 120
Rum kalfaları, III, 110
Rum mimârları, I, 18
Rum mü'errihleri, I, 28, 32, 61
Rumili 'askeri, I, 33, 40, 100; IV, 41, 58, 59, 71
Rumili Beylerbeyliği, III, 30
Rumili defterdârı, I, 115
Rumili ıslâhı, IV, 42,
Rumili kādı-'askerleri, I, 137
Rumili kādı-'askerliği, II, 64
Rumili muhâfazası, I, 54, 94
Rumili ordusu, IV, 110
Rumili sadâreti, II, 90
Rumili ser-'askeri, IV, 75
Rumili serhaddâtı, I, 9
Rumili ümerâsı, I, 27, 28
Rumili vâlîliği, II, 29; III, 32, 36
Rus 'askeri, IV, 64
Rus donanması, IV, 28
Rus tarafı, IV, 19
Rus tazmînâtı, IV, 114
Ruscuk a'yânlığı, IV, 26
Ruscuk ser-'askerliği, IV, 7
Rusya 'askeri, III, 65, 66, 67; IV, 9, 10, 17, 31, 90
Rusya Devleti elçileri, III, 59, 62
Rusya Devleti'nin re'âyâları, III, 60
Rusya donanması, III, 48, 64, 67, 70, 73, 108; IV, 38, 52, 119
Rusya fırkası, III, 46, 47; IV, 24, 30
Rusya gemileri, III, 60
Rusya muhârebesi, III, 71, 85, 108, 108; IV, 7, 70, 91
Rusya mühendisi, I, 62
Rusya orduları, IV, 12
Rusya re'âyâları, III, 68
Rusya seferi, III, 54, 73, 95, 97, 98; IV, 7, 48, 51, 70, 71, 73, 78, 81, 88, 97, 109, 114
Rusya ser-'askeri, III, 68, 69

Rusya tüccârı, Rusya tâcirleri, III, 60, 61
Rusya ulâğu, III, 69
Rusyalı muhâcemâtı, IV, 6
Rûznâmçe, III, 75
Rü'esâ, I, 24; IV, 76
Rü'esâ-yı Çerâkise, IV, 30
Rü'esâ-yı eşkıyâ, IV, 50, 61
Rüsûmât, II, 94, 105; III, 103
Rüsûmât-ı müteferrika, III, 98
Rütbe-i vezâret, II, 86, 90; IV, 7

S- Ş

Sa'âdettin-i Teftazânî telâmîzi, I, 29
Sadaka tevliyetleri, IV, 100
Sadâret, I, 93, 104, 117, 145; III, 26, 45, 76
Sadâret-i 'uzmâ, II, 8, 38, 40, 45, 58, 62, 65, 105; III, 22, 35; IV, 93
Sadr-ı a'zam yalısı, IV, 76
Sadr-ı a'zam, Giriş, 11; I, 9, 28, 59, 76, 105, 114, 115, 115, 119, 141; II, 4, 8, 11, 12, 13, 14, 16, 17,20, 22, 23, 28, 29, 30, 31, 35, 36, 39, 42, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 80, 82, 83, 85, 93; III, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 12, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 31, 37, 46, 47, 52, 53, 68, 74, 76, 77, 84, 89, 90, 94, 103; IV, 4, 6, 18, 19, 22, 26, 27, 29, 33, 40, 41, 46, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 64, 67, 70, 79, 90, 93, 99, 117, 122, 123, 124
Sadr-ı sadâret, I, 105, 108; II, 6, 25, 38, 47, 53, 64, 65; III, 3, 9, 13, 17, 27, 47, 56; IV, 6
Sadr-ı vezâret, III, 11
Sadullah Paşa Yâhûd Mezardan Nidâ, Mehmed Galib'in eseri, IV, 125
Sâhib-i arz, I, 120; IV, 111
Sâhib-i gedik, III, 82
Sakız istihlâsı, III, 10
Salâhor ağalar, III, 79
Saltanat-ı 'Acem, III, 33
Saltanat-ı İlhaniyan, I, 5
Saltanat-ı Kırım, II, 76; III, 17
Saltanat-ı Mısriye, I, 68, 83
Saltanat-ı 'Osmâniyye, I, 11, 12, 13, 14, 30, 40, 43 44, 59; II, 44, 59; III, 51, 107; IV, 91, 92
Saltanat-ı Rum, I, 24
Saltanat-ı Selçukîyye, I, 5
Sâlyâne, I, 127, 131, 132, 135
Salyanelü, I,135
Samsoncubaşı, I, 142
Samur kürk, II, 58
Sanâdid-i A'câm, III, 33
Sanâdid-i eşkıyâ, II, 17
Sanâdid-i Safeviyye, I, 74, 106
Sanâdid-i sipâh, I, 108; II, 92
Sanâdid-i yeniçeriyân, I, 110; II, 60, 61, 62, 63; IV, 49, 76
Sanâyi', II, 106, 107
Sancağ-ı şerîf ihrâcı, III, 31
Sancâk beylikleri, I, 127
Sancâk emâreti, I, 59
Sancak muhassılı, IV, 106
Sancâk vâlîliği, I, 5
Sancâk, I, 4, 5, 6, 9, 13, 16, 19, 25, 27, 52, 54, 59, 75, 78, 94, 104, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 146; II, 12, 27, 37, 63, 64, 94; 144, 146; III, 76, 79, 80, 81, 101, 104; IV, 18, 19, 25, 46, 55, 63, 72, 76, 85, 98, 105, 106, 109, 114
Sancakdâr, III, 81
Sancaklık, I, 19
Saray ağaları, II, 59; III, 95, 103; IV, 56
Saray halkı, II, 71
Saray, III, 93
Saraydâr, III, 82; IV, 117
Saray-ı hümâyûn ağaları, III, 94; IV, 87
Sarây-ı hümâyûn çıraklığı, III, 103
Sarây-ı hümâyûn, I, 8, 47, 98, 102, 108, 111, 121, 138, 144, 146, 147; II, 35, 39, 47, 57,58, 59, 64, 87, 89, 90, 94, 100; III, 2, 77, 78, 84, 85, 89, 90, 93, 102, 103, 104; IV, 51, 56, 59, 60, 76, 122
Sarây-ı pâdişâhî, II, 63
Sarbânbaşıları, III, 112
Sarı Bayrak, I, 144
Sarı sekbân, III, 83
Sarma, demir çubuk, I, 150
Satranc oyunu, I, 57
Satvet-i 'Osmâniyye, I, 35
Satvet-i Timurî, I, 11
Savlet-i 'Osmâniyye, I, 25
Sâyis, III, 82
Seccâdecibaşı, III, 82
Sedd-i Sipâh-ı İslâm, I, 7
Sefâ'in-i 'Osmâniyye, I, 114
Seferberlik, I, 13, 114
Sefer-i Bağdad, II, 43, 47, 52
Sefer-i Cehrin, II, 43
Sefer-i Erdel, II, 70
Sefer-i Girid, II, 55
Sefer-i İran, II, 33; III, 28; IV, 14
Sefer-i Leh, II, 38, 49, 78
Sefer-i Moskov, III, 20
Sefer-i Nemçe, II, 44, 73, 81; III, 24
Sefer-i Revan, II, 50
Sefer-i Rusya, III, 34, 43; IV, 44, 62, 78
Sefer-i Venedik, III, 23
Seferiyye, II, 101
Sefk-i dimâğ-ı Müslimîn, I, 68, 103
Sekbân bölüğü, I, 141, 142
Sekbân bölükbaşıları, II, 24
Sekbân Ocağı, IV, 61
Sekbân, 'asâkir-i mütenevvi'adan, IV, 112
Sekbân, II, 24, 42, 92
Sekbân-bahâ, harc-ı rah, I, 135
Sekbânbaşı, 75, 91, 142
Sekbânbaşılık, I, 142
Selâm ağası, III, 81
Selâmlık, III, 102
Selanik muhârebesi, I, 13
Selânik vâlîliği, IV, 102
Selâtîn-i Mısriyye'nin hazînesi, I, 147
Selâtîn-i 'Osmâniyye, II, 53; III, 101; IV, 106
Sened-i ittifâk, IV, 58
Sepet timârı, III, 95
Serâdikât-ı İslâm, II, 12; IV, 30
Ser-'asker, I, 88, 105, 110, 122, 125, 144, 145; II, 4, 14, 15, 16, 18, 25, 26, 37, 41, 45, 46, 71, 85; III, 3, 6, 9,

25, 30, 36, 40, 41, 49, 50, 67, 74, 85, 95, 96, 112; IV, 10, 59, 64, 74, 93
Ser-'askerlik, I, 135; II, 6, 15, 55; III, 3, 4, 5, 48; IV, 23, 51, 93, 95, 99
Serbesti-i Tatar, III, 52, 53
Ser-bevvâbin ağaları, I,138
Serçeşme, III, 83
Serdâr, Serdârî, I, 6, 49, 54, 59, 89, 96, 99, 110, 114, 115, 110; II, 3, 10, 17, 20, 21, 23, 25, 27, 33, 34, 42, 43, 47, 54, 56, 60, 61, 70, 72, 73, 77, 79, 81, 90; III, 59
Serdâr-ı ekrem, II, 3, 12, 13, 21, 22, 24, 29, 75, 76, 77, 78, 85, 93; III, 20, 24, 34, 35, 49, 53, 84, 111; IV, 32, 39, 46, 63, 85, 89, 122, 124
Serdâr-ı ekremlik, III, 45
Serdârlık, I, 15, 106; II, 10, 17, 56, 90; III, 3, 26
Serdengeçdi ağası, I, 142; III, 94
Serdengeçdi kavuğu, I, 142
Serdengeçdi, I, 142
Serhâdd ümerâsı, II, 15, 81
Serhaddât akıncıları, I, 69
Serhaddât ümerâsı, I, 69
Serhâddât-ı hakânî, II, 55
Serhâddât-ı İslâmiyye, II, 4, 20, 44, 76
Serhâddât-ı 'Osmâniyye, I, 66, 70
Serhâdd-ı İslâm, I, 12
Serhâdd-ı 'Osmânî, I, 61, 151
Ser-kerde, IV, 59
Serkerdegân-ı eşkıyâ, II, 15
Serrâc, II, 107
Servet-i 'Osmâniyye, I, 40
Sevâhil-i 'Osmâniyye muhâfızları, III, 72
Seyfiyye, II, 57
Seyis, IV, 117
Seyislik, III, 95
Seyyâr, III, 103
Seyyid-i sahihü'n-neseb, I, 114
Sıngın Donanması, I, 101
Sırb İmtiyazı, IV, 97
Sırb re'âyâsı, IV, 68
Sırb rü'esâsı, IV, 70
Sırb usâtı, IV, 42
Sırbistan re'âyâsı, IV, 18, 42, 68, 69
Sır-kâtib, IV, 43
Sırp 'askeri, I, 14
Sırp bayrağı, IV, 13
Sigetvar seferi, I, 91, 94, 98, 137, 140, 147, 149
Sikke, I, 15, 17, 28, 85, 107, 147, 149; II, 41, 44, 54, 98, 100; III, 97, 106; IV, 116
Sikkke kat' ettirmek; I, 134; III, 98
Silâhdâr alayı, III, 8
Silahdâr bölüğü, I, 40, 63; II, 4, 48
Silahdâr kitabetleri, IV, 99
Silahdâr zâbitânı, III, 13
Silâhdâr, I, 31, 58,138, 144; II, 25, 59, 87, 89, 90, 92, 94; III, 25, 81, 84, 90, 94, 103
Silahdârlık, I, 115; II, 19, 20, 45, 53, 83; III, 35, 111; IV, 122
Silâhşorluk, I, 73, 78, 122; III, 84
Silistre muhârebesi, IV, 65
Silk-i ağavât, III, 82
Sim meskûkât, IV, 116
Sipâh alayı, III, 8
Sipâh bölüğü, I, 40, 63; II, 4,48, 94
Sipâh çavuşu, III, 90
Sipâh eşkıyâsı, II, 71, 93
Sipah kitabetleri, IV, 99
Sipâh Ocağı, I, 19; II, 94
Sipâh salariyye, I, 105
Sipâh tâ'ifesi, I, 107; II, 39, 48, 59, 61, 63, 66, 68, 92, 93, 94; III, 6, 90
Sipâh ulûfesi, I, 108
Sipâh ve silahdâr zâbitânı, III, 13
Sipâh zâbitleri, II, 48
Sipâh zorbaları, II, 44, 47, 65
Sipâh, I, 7, 8, 9, 10, 11, 31, 35, 47, 49, 58, 77, 94, 103, 138, 144; II, 16, 24, 25, 39, 44, 47, 59, 65, 86, 87, 89, 92, 93, 94; III, 5, 13, 20, 25, 90, 103
Sipâh-ı 'Acem, II, 46
Sipâh-ı areste, I, 27
Sipâh-ı Eflak, I, 10
Sipâh-ı İsevi, I, 26
Sipâhi, Sipâhiyân, I, 18, 19, 71, 119, 121, 122; II, 42, 71; III, 106; IV, 106, 110, 111
Sipâh-keş-i İslâm; II, 49
Sirkat, III, 82
Sofa tezkeresi, III, 86
Sofracıbaşı, III, 82
Solak, I, 127
Sorguc, I, 67; II, 34
Sudûr-ı 'ulemâ, IV, 47, 49, 50, 89
Suhte hey'eti, IV, 22
Sulhnâme, II, 76, III, 15, 56; IV, 32, 68
Sultân Beyezid Medresesi müderrisliği, III, 77
Sultân İbrâhim Vak'ası, II, 63, 93, 94
Sultân 'Osmân Vak'ası, I, 145
Sultân Selîm vakıfları, III, 76
Sultân Süleymân Kanûnu, II, 48
Sultân Süleymân'ın hükûmet-gâhı, I, 52
Sunin, Rusya mühendisi kitabı, I, 62
Suyolcu kıyâfeti, IV, 22
Süferâ, III, 34; IV, 29, 78
Süfûn-ı İslâmiyye, I, 79; II, 36, 37, 59, 60; III, 8, 48; IV, 52
Süfûn-ı 'Osmâniyye, IV, 21
Süleymân Paşa seferleri, I, 132
Süleymâniye, vakıf, III, 76
Sünbül soğanı, I, 121
Süvâri ağası, II, 106
Süvâri alâyı, IV, 89
Süvâri 'askeri, III, 47
Süvâri bölüğü, I, 59, 63, 145; II, 12, 16, 17, 89, 90
Süvâri Ocağı, I, 144; II, 16, 48, 90, 94, 95
Süvâri, I, 18, 19, 22, 23, 73, 74, 78, 99, 118, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 144, 147; II, 4, 8, 19, 24, 28, 75, 106, 107; IV, 23, 24, 27, 29, 30, 42, 51, 110
Süvârîyân-ı İslâm, IV, 24
Şagird, Şakirdân, I, 150; IV, 109, 119
Şâh ordusu, II, 23
Şâh vekîli, III, 33
Şâh, II, 36, 41
Şâhân-ı Safeviyye, II, 31, 36
Şâh-ı 'Acem dergâhı, I, 87, 94
Şâhî, II, 6
Şahinciyân, I, 138
Şâhlık, I, 51
Şakâyık-ı Nu'mâniye Tercemesi, Giriş, 12

Şakî, I, 67, 85; II, 14, 17, 25, 29, 49, 71; III, 5; IV, 8, 35, 59, 60
Şakirdân-ı Hazîne-i 'âmire, I, 138
Şam vâlîliği, II, 58, 65, 66
Şark ser-'askeri, IV, 79, 80
Şayka, küçük kayık, II, 33
Şe'â'ir-i İslâmiyye, IV, 37
Şeb-çerağ, elmas, II, 34
Şeh-nâme-i vâkı'ât, I, 2
Şehr emâneti, III, 75
Şehrâyinler, III, 29
Şehriyâr, I, 2, 9, 30, 31, 83, 88, 102, 104, 111; II, 34, 35, 53, 85, 97; IV, 22, 29, 46, 47, 49, 108, 109, 116
Şehriyârân, III, 69
Şehriyâr-ı cedîd, III, 11
Şehriyâr-ı enâm, II, 16; III, 18
Şehriyâr-ı mağfur, II, 19
Şehriyâr-ı nev-cah, II, 4
Şehriyâr-ı vefâ-şi'âr, III, 17
Şehsüvâr, I, 7
Şehzâde, I, 6, 8, 9, 13, 15, 16, 22, 23, 26, 27, 31, 32, 33, 37, 38, 43, 44, 45, 47, 48, 51, 52, 55, 57, 71, 72, 83, 88, 92, 93, 94, 95, 97, 103, 104, 105, 113, 116, 134, 140, 143, 149; II, 10, 16, 26, 29, 31, 43, 89, 90 ; III, 10, 16, 26, 29, 31, 43, 89, 90; IV, 6, 43, 47, 56, 81, 93, 116, 120, 121, 124
Şehzâdebaşı, I, 143; III, 90
Şehzâdegân, I, 4, 10, 16, 27, 52, 53, 54, 55, 56, 72, 116, 146, 149; II, 7, 42, 47, 49, 89; III, 7, 42, 89
Şehzâdelik, I, 88; III, 16; IV, 6, 22
Şekerpâre, II, 57
Şemdanizâde Tarihi, Giriş, 12
Şem'dânizâde Târîhi, III, 92; IV, 107
Şerâ'it-i 'askeriyye, III, 86
Şerâ'it-i İslâmiyye, I, 18, 140; II, 89
Şeref-i İslâm, I, 39
Şer-i şerîf-i hazret-i Nebeviyye, I, 56
Şeri'at-ı İslâmiyye, III, 57
Şerîf, I, 134
Şevkiyye Dâ'iresi, Topkapu Sarayı hümâyûnunda vâkı'dir, IV, 114
Şeyhü'l-beledlik, III, 72
Şeyhü'l-hadîd, II, 105
Şeyhü'l-harem, III, 31; IV, 82
Şeyhü'l-haremlik-i Mekke, I, 134
Şeyhü'l-islâm Efendi, III, 18, 74; IV, 25, 49, 50
Şeyhü'l-islâm, I, 134; II, 17, 47, 49, 59, 62, 63, 69; III, 17, 19, 22, 31, 75, 77; IV, 50, 54, 56, 57, 76, 89, 99, 117
Şeyhü'l-islâmlık, I, 114; III, 76; IV, 6, 123
Şeytan Kulu Vak'ası, I, 53
Şıhlık, I, 51
Şıkk-ı Sâlis Defterdârlığı, II, 90; III, 75; IV, 113
Şikâyet-nâme, II, 52
Şövalye, IV, 37
Şu'arâ, III, 29, 98
Şumnu istihkâmâtı, III, 55
Şumnu muhârebesi, IV, 65
Şumnu pişgâhı, III, 55
Şücâ'an-ı Müslimîn, I, 12, 16
Şürefâ, I, 20; III, 87
Şürefâ-yı Edârise, I, 133
Şürefâ-yı Havaşim, I, 133
Şüreka-yı devlet, II, 66

T

Tabur kurdu, II, 11
Tâcü't-tevârih, Hoca Sa'deddin'in eseri, Giriş, 11, 12
Tahmasb Şâh muhârebesi, III, 40
Tahrir defterleri, Giriş, 11
Tahrîr, Giriş, 11; I, 122; IV, 6, 113
Tahrîrât Kâtibleri, IV, 106
Tahrîr-i emlâk, IV, 104
Tahsildâr neferâtı, IV, 106
Tahsîl-i emvâl-i mîriyye, III, 79
Tahsil-i sadâret, I, 115
Tahtgâh-ı 'Osmânî, I, 89, 94
Taht-ı ali-baht-ı 'Osmânî, I, 102
Taht-ı Kırım, II, 45, 78; III, 9
Taht-ı Mağrib, I, 102
Taht-ı 'Osmânî, I, 39, 97, 99, 112; II, 87; IV, 44, 57
Taht-ı Revan, II, 57; III, 33
Taht-nişin-i İran, I, 67
Tâ'ife-i 'askeriyye, I, 51, 140; II, 37, 40, 65, 94, 103; III, 31; IV, 96
Tâ'ife-i levend, I, 85
Tâ'ife-i sipâh, II, 11, 17
Tâ'ife-i yeniçeriyân, II, 17; IV, 51
Takbil-i damen-i Sultâniye, I, 33
Takvim-i Vakâyı', Giriş, 12; III, 75; IV, 102, 114
Ta'lîmgâh, II, 77
Tameşvar mîr-mirânlığı, II, 40
Tanzimat dönemi, Giriş, 10
Tanzimât Fermân-ı Âli, IV, 101
Tanzimât, IV, 101, 102, 112, 123
Tanzimât-ı 'askeriyye, IV, 62
Tanzimât-ı Esâsî, IV, 103
Tanzimât-ı Hayriyye, IV, 94, 101, 114, 115
Tanzimât-ı mülkiyyesi, IV, 62
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Giriş, 9
Taraf-ı İslâm, III, 8, 54; IV, 20
Taraf-ı Rum, I, 95
Tarhuncu Lâyihası, II, 100; III, 104
Târîh-i Beliğ, II, 64
Tarih-i Cevdet, Ahmed Cevdet Paşa'nın eseri, Giriş, 11, 12
Tarih-i Devlet-i 'Osmâniye, Abdu'r-rahmân Şeref Efendi'nin eseri, Giriş, 10
Târîh-i hicret-i Nebevî, III, 64
Târîh-i Husûsi, I, 91
Târîh-i 'Osmânî, IV, 2
Tarih-i Raşid, Giriş, 12
Tarîk-i 'ilmiyye, II, 90
Tarîk-i Mevleviyye, IV, 46
Tarz-ı Rumî, I, 150
Tas Parası, III, 89
Tasdîk-nâme-i mübâreke, III, 65
Tashîh fermânları, Giriş, 10
Tashîh fermânlarının tuğraları, Giriş, 10
Tashih-i sikke, II, 54; IV, 116
Taşra defterdârları, IV, 115
Taşra mutasarrıfları, IV, 115
Tatar ağası, III, 82
Tatar 'askeri, I, 110; II, 9, 18
Tatar başıları, III, 65
Tatar fitnesi, III, 17
Tatar odabaşısı, III, 82
Tatar ordusu, II, 84
Tatar palankası, II, 7, 9
Tatar serbestliği, IV, 4, 11, 33

Tatar serkerdeleri, I, 30
Tatar süvârisi, II, 96
Tatar-ı şom, I, 30
Tava'if-i 'askeriyye ağaları, III, 84
Tavâ'if-i 'askeriyye ocakları, III, 84
Tavâ'if-i 'askeriyye zâbitânı, II, 58
Tavâ'if-i 'askeriyye, I, 13, 16, 17, 58, 63, 65, 71, 73, 93, 97, 98, 105, 108, 110, 114, 131, 135, 137, 140, 143, 144, 146; II, 2, 4, 8, 10, 12, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 29, 30, 31, 39, 40, 43, 47, 49, 50, 54, 58, 66, 93, 98, 100; III, 2, 7, 14, 18, 38, 42, 96, 101, 103, 104, 112; IV, 6, 74, 84, 123
Ta'ziyet-nâme, I, 23
Tebeddülât-ı dahiliyye, IV, 53
Teberdârân, III, 87
Tebligât, II, 69
Tebrik-nâme, I, 21
Tebrîz muhâfazası, II, 19
Tebrîz muhâsarası, I, 106
Tekâlif-i 'ayniyye, IV, 104
Tekâlif-i divâniyye, I, 24; III, 105
Tekâlif-i 'örfiyye, II, 101
Tekâ'üd ulûfesi, I, 140; III, 78
Telhîs, II, 3
Telkin-i şerâ'it-i İslâmiyye, I, 58
Temlik, I, 12, 16, 21, 121, 124; II, 105; III, 111
Tenkîh-nâme, IV, 11
Tenkis-i 'asâkir-i muvazzafa, III, 85
Terakkîlü, II, 95
Terbeze, II, 14
Terceme-i Şakayık, I, 61
Tersâne amelesi, III, 92
Tersâne 'askerleri, II, 17
Tersâne başağası, III, 92
Tersâne çavuşları, III, 92; IV, 47
Tersâne emâneti, III, 75, 78
Tersâne halkı, I, 145
Tersâne hazînesi, III, 92; IV, 118,
Tersâne kethüdâları, I, 127
Tersâne Ocağı, I, 145; II, 92, 93; IV, 76
Tersâne ocaklıkları, II, 92,101
Tersâne tercümânlığı, IV, 26
Tersâne, I, 89, 146; II, 97; III, 77, 78, 84, 91, 92, 104, 105; IV, 8, 14, 35, 46, 60, 87, 112, 113
Tersâne-i 'âmire, I, 124, 132, 133; II, 101; III, 87, 91, 104; IV, 111, 112
Teshîr-i kişver-i 'Arab, I, 76
Teslîm-i Bağdad, II, 44
Tevcîhât defterleri, II, 91
Tevki'i kalem, III, 94
Tevzi'ât defterleri, IV, 104
Tezkire, I, 121; II, 49, 69; III, 87; IV, 6
Tezkireciler, I, 60
Tımâr ashâbı, IV, 113
Tımâr defterdârı, I, 121
Tımâr kethüdâsı, I, 116
Tımâr mutasarrıfları, I, 123
Tımâr tevcihâtı, III, 78
Tımâr ze'âmetleri, II, 91
Tımâr, Giriş, 11; I, 12, 16, 18, 19, 20, 58, 63, 65, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 140, 146, 147, 148, 149; II, 55, 91, 92, 94, 95, 96, 101, 105; III, 78, 91, 94, 95, 97, 98, 101, 103, 105, 112; IV, 5, 102, 103, 110, 111, 113
Tımârlı sipâhî, I, 18, 19, 20, 63, 65, 117, 118, 149; II, 24, 107
Tımârlı süvâri, II, 96; IV, 110
Tırhala müsellimi, III, 80
Ticâret ahid-nâmesi, II, 109
Ticâret, I, 68, 111, 152; II, 37, 103, 109; III, 34, 60, 61, 108; IV, 7, 80, 87, 104, 110
Timârât bedelâtı, IV, 110
Timârlı süvâri, I, 19
Timârlu alaybeyleri, III, 13
Timarlu sipâhi, III, 90; IV, 5
Timur Vak'ası, I, 3, 21, 28, 32, 35, 55, 65, 70; IV, 3, 121
Timur afhâdı, I, 45
Timur 'askeri, I, 24
Timur evlâdları, I, 81
Timur hâdisesi, I, 3
Timur muhârebesi, I, 31
Timur ordusu, I, 11
Timurlu, I, 30
Timur-nâme, I, 14
Top arabacısı, II, 94
Top dökmek, III, 111
Topciyân, III, 87
Topcu bölüğü, I, 63
Topcu neferâtı, Tersâne-i 'âmirenin gedikli ta'bîr olunan neferâtı, IV, 111
Topcu Ocağı, I, 143; II, 92, 93, 95; III, 91; IV, 76, 77, 107, 111
Topcu serdengeçtileri, III, 51
Topcu ustaları, III, 92
Topcu zâbitânı, IV, 111,
Topcu, I, 143; II, 94; III, 2, 5, 20, 75, 90, 103; IV, 5, 40, 50, 72, 110, 114
Topcubaşılık, III, 91
Topculuk, III, 101
Tophâne 'askerleri, II, 17
Tophâne hazînesi, IV, 118
Tophâne müşîrliği, IV, 111
Tophâne-i 'âmire, I, 150; II, 89
Topkapu Sarây-ı hümâyûnu, IV, 114
Trablus Ocağı, II, 36; III, 77
Trablusgarb gemileri, II, 80
Trabzon fethi, I, 44
Trabzon vâlîliği, IV, 34
Tuğ ihrâcı resmi, IV, 18
Tuğcubaşı, III, 81
Tuğra çekmek, II, 91
Tuğra, Giriş, 10; I, 119
Tuğra-yı hümâyûn, III, 106
Tuhfetü'l-kibar fi esfari'l-bihar, Kâtib Çelebi'nin eseri, Giriş, 12; I, 138
Tulumbacı başı, III, 111
Tulumbacı Ocağı, III, 111
Tuna sefînleri, II, 33
Tuna ser-'askeri, II, 12
Tuna yalıları muhâfazası, II, 9
Tunus mülûku, I, 101
Tunus Ocağı, II, 36; III, 77
Turnacıbaşı, I, 142; II, 17, 95; III, 94
Tüccâr gemileri, IV, 35
Tüccâr, IV, 18
Tüccârlu süvârî, IV, 81
Tüfenkci tâ'ifesi, III, 83
Tüfenkci takımı, III, 83
Tüfenkci, IV, 112
Tüfenkcibaşı, III, 83
Türk adamı, I, 89
Türk 'askeri, IV, 83
Türk levendleri, II, 84
Türk Tarih Kurumu, Giriş, 12
Türkistan'ın i'anesi, I, 89
Türkmen ağalığı, II, 71

Türkmen süvârisi, III, 8
Tütüncübaşı, III, 82

U- Ü

Uc beyleri, II, 4
Ukrayna seferi, II, 109
Ulaklar, III, 69
Ulemâ, I, 19, 20, 46, 60, 61, 62, 65, 79, 80, 82, 118, 137, 149; II, 17, 34, 39, 48, 49, 58, 63, 87, 106; III, 7, 34, 76, 103, 110; IV, 46, 47, 49, 50, 51, 87
Ulemâ-yı İslâmiyye, III, 109
Ulemâ-yı Mısır, III, 73
Uluc, I, 101
Ulûfe günleri, III, 87
Ulûfe mahlulâtı, III, 85
Ulûfe, I, 66, 107, 131, 141, 142, 143, 148; II, 62, 64, 65, 66, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 101, 106; III, 6, 22, 78, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 96, 97, 102, 103, 106, 112; IV, 6, 46, 75, 85, 107, 113
Ulûfeciyân-ı yemin ü yesar ağası, I, 138
Ulûfeciyân-ı yemin ü yesar, I, 58, 59, 144, 148; II, 20, 48, 89, 92, 94; III, 87, 90, 103
Ulûfe-hâr, III, 86, 90
Ulûfe-hârân defteri, II, 107
Ulûfe-haran, I, 148
Ulûfe-i 'askeriyye, II, 65; III, 27, 86, 97; IV, 5, 6, 114
Ulûfe-i guzât, II, 99
Ulûfe-i mastûre, III, 92
Ulûfe-i mu'ayyene, II, 22; III, 90, 101
Ulûfe-i muhassasa, IV, 107
Ulûfe-i mukayyed, III, 89
Ulûfe-i pâdişâhî, I, 140
Ulûfe-i seneviyye, I, 144, 146
Ulûfe-i yevmiyye, I, 65, 120, 124, 137, 138, 142, 145; II, 92; III, 90, 96, 112
Ulûm, II, 104
Ulûm-ı Mütenevvi'a Mecmu'ası, Giriş, 12; I, 62
Umûr-ı evkâf, III, 23
Urbân 'askeri, I, 77, 78; III, 73; IV, 38
Urbân gavgaları, III, 3
Urbân meşayihi, II, 8
Urbân, I, 76; III, 101; IV, 83, 84, 96
Usât-ı Rum, IV, 91
Usât-ı Sırbiyye, IV, 68, 70
Usât-ı ümerâ, IV, 8
Usta, I, 142; II, 95; III, 86, 87; IV, 111
Usûl-i cariye, III, 82
Uyvar'ın fethi, I, 126
Uzemâ, I, 116; IV, 105, 119
Uzemâ-yı devlet, III, 94; IV, 117, 119
Uzemâ-yı mevâlî, III, 77
Uzemâ-yı ricâl, III, 75, 84
Uzemâ-yı ricâl-i devlet, III, 74
Üç anbarlı, bir gemi çeşiti, IV, 52, 114
Üçüncü Defterdâr, I, 115
Ümenâ, IV, 118
Ümerâ gemileri, II, 96
Ümerâ hâssı, III, 98
Ümerâ kölesi, III, 82
Ümerâ vakıfları, IV, 99
Ümerâ, I, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 27, 28, 30, 32, 35, 38, 46, 54, 55, 60, 63, 65, 66, 69, 73, 75, 77, 78, 80, 82, 85, 94, 98, 100, 103, 112, 115, 116, 117, 118, 120, 124, 135, 136, 138, 140, 148, 150; II, 4, 5, 9, 14, 16, 19, 21, 22, 23, 24, 36, 42, 43, 50, 69, 71, 73, 81, 83, 87, 91, 92, 100, 101, 102, III, 8, 13, 16, 29, 33, 38, 39, 40, 41, 49, 50, 71, 72, 73, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 92, 97, 100, 101, 103, 105, 109; IV, 15, 25, 34, 39, 70, 72, 73, 74, 82, 83, 98, 110, 111, 115, 122
Ümerâ-i Selçukîyye, I, 7
Ümerâ-yı A'cam, I, 74, 103; III, 107, 108
Ümerâ-yı 'asker, Ümerâ-yı 'askeriyye, I, 39, 71, 138; II, 58, 94; III, 21, 75; IV, 89, 105
Ümerâ-yı Bahriyye,Ümerâ-yı deryâ, III, 91; IV, 93, 94
Ümerâ-yı Cezîre, Sakız Cezîresi, I, 98
Ümerâ-yı Çerâkise, I, 76, 78; III, 72; IV, 31
Ümerâ-yı devlet, I, 150
Ümerâ-yı Ekrâd, I, 75, 87, 125; III, 81, 101
Ümerâ-yı Engürüs, I, 50
Ümerâ-yı Erdel, I, 93; II, 32
Ümerâ-yı gâlibe, III, 73
Ümerâ-yı İseviyye, I, 9, 80
Ümerâ-yı İslâmiyye,II, 105
Ümerâ-yı Karaman, I, 44, 45
Ümerâ-yı kavm, II, 28
Ümerâ-yı Macar, I, 86; II, 69, 73
Ümerâ-yı menâsıb-ı Mısriyye, III, 72
Ümerâ-yı Mesihiyye, Ümerâ-yı millet-i Mesihiyye, I, 4, 36; II, 2
Ümerâ-yı Mısriyye, I, 85; IV, 8, 96
Ümerâ-yı 'Osmâniyye, I, 49, 137; II, 24; III, 111
Ümerâ-yı Selçukîyye, I, 5, 6, 30
Ümerâ-yı serhadd-ı İslâm, II, 44
Ümerâ-yı Tatar, I, 106, 135; II, 7, 45; III, 50, 51; IV, 11
Üserâ kızları, IV, 23
Üserâ, I, 12, 18, 19, 40, 45, 50, 58, 63, 87, 95, 113, 135, 144, 146; II, 27, 37, 49
Üserâ-yı İslâmiyye, I, 37, 86
Üserâ-yı muhârebe, III, 67
Üserâ-yı Müslimîn, I, 100
Üsküdar seferi, II, 30
Üss-i zafer, Esad Efendi'nin eseri, Giriş, 12; II, 103
Üzengi ağaları, I,138
Üzengi ağalıkları, I, 58; II, 90

V- Y- Z

Vac palankası, II, 20
Vak'a-i Alemdar Paşa, IV, 58
Vak'a-i Hayriyye, I, 115, 145; II, 103; IV, 76, 105, 108, 109, 111, 112
Vak'a-i Patrona, III, 30
Vak'a-i Selîm Hânî, IV, 117
Vak'a-i Timur, I, 27, 29
Vak'a-i Vakvakiyye, II, 66, 67; III, 42
Vak'a-i Zane, III, 12
Vak'anüvist, Abdu'r-rahmân Şeref Efendi, Giriş, 10
Vekâyi'-nâme, III, 85

Vakf, I, 117, 118, 119, 124; II, 104, 105, 106; III, 101, 102
Vakfiye, I, 117; II, 103, 105
Vali, vülât, I, 21, 22, 24, 118; II, 14, 41, 55, 88, 91, 100, 101; III, 76, 79, 80, 81, 82, 85, 95, 102, 105; IV, 35, 39, 65, 69, 89, 98, 99, 101, 102, 103, 106, 109, 112, 113, 114, 120
Valide Başağası, II, 67
Vâlide hâssları, IV, 113
Vâlide kethüdâlığı, IV, 22
Valide Sultân Şefa'atnâmesi, II, 6
Valilik, I, 116; II, 90
Van muhâsarası, I, 88
Varad muhâsarası, II, 9
Varadin inhizâmı, III, 70
Varadin muhârebesi, III, 9, 23
Varadin Vak'ası, III, 26
Varidât-ı hazîne, II, 64, 98
Vâridât-ı mu'ayyene, III, 76, 77
Varidât-ı 'örfiyye, I, 65, 125; II, 94
Vâridât-ı vakfiyye, III, 105
Varna ma'rekesi, I, 39
Varna muhâfızı, IV, 78
Varna muhârebesi, I, 39, 55
Vasıf Efendi Sefâretnâmesi, IV, 82
Vâsıf Târîhi, III, 74, 110
Vazîfe-i 'ayniyye, II, 101
Vazîfe-i nakdiyye, II, 101
Vehhâbî ga'ilesi, IV, 87
Vekîl- harcı, I, 25; III, 81
Venedik donanması, II, 58, 68, 69; III, 10
Venedik gemileri, I, 35, 39; II, 59, 65, 68
Venedik korsanları, III, 24
Venedik muhârebesi, III, 24
Venedik seferi, III, 97
Venedik sefînesi, I, 38; II, 38
Vergi i'tası, I, 70
Vergi, virgü, I, 10, 11, 20 30,33, 54, 65, 66, 69, 90, 91, 96, 109, 136, 149, 151; II, 27, 31, 33, 71, 74, 76, 77, 87, 96, 100, 101, 108; III, 5, 59, 81, 97, 100, 101; IV, 78, 103, 104, 113
Vezâ'if-i yevmiyye, III, 91
Vezâret hâssları, II, 51
Vezâret-i uzma, I, 56, 57, 74, 78, 79, 90, 102, 115
Vezîr kethüdâsı, III, 74, 75, 76, 77, 84; IV, 5, 54, 117, 119
Vezîr, I, 15, 28, 58, 83, 115, 119, 135, 146; II, 3, 9, 25, 60, 63, 89, 102; III, 42, 81; IV, 22, 122
Vezîr-i a'zam ordusu, I, 84
Vezîr-i a'zam, I, 16, 20, 22, 27, 58, 59, 60, 78, 79, 105, 115; II, 71, 72
Vılıka, II, 70
Vidin muhassılı, IV, 35
Vidin ser-'askeri, III, 35; IV, 36, 82, Kapudân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa Vidin ser-'askeri nasb olunmuşdur.
Vidin vâlîliği, IV, 35
Vidin yamanları, IV, 42
Vişgrad palankası, II, 25
Viyana inhizâmı, II, 94, 97, 99; III, 97, 107
Viyana muhâfazası, II, 82
Viyana muhâsarası, II, 73, 84, 108
Viyana seferi, III, 91
Voyvodakızı, II, 57
Voyvoda, I, 42, 49, 70, 89, 137; II, 27, 32, 33, 38, 39, 70, 72, 101; III, 80, 81, 83, 101, 109; IV, 98, 99, 101, 112
Voyvodalık, III, 62, 63; IV, 99
Vücûh-ı Tatar, IV, 9, 11, 12
Vükelâ tevâbi'atı, II, 96
Vükelâ, I, 56, 80, 82, 107, 118; II, 20, 77, 103; III, 7, 42, 93, 105; IV, 10, 29, 58, 59, 102, 105, 118
Vükelâhâneler, I, 53
Vükelâlık, IV, 105
Vükelâ-yı 'âlî-makâm, III, 70
Vükelâ-yı devlet, I, 31, 73, 145; II, 66, 93, 104; III, 37
Vülât-ı Safeviye, III, 29
Vülât-ı Selçukîyye, I, 5, 8
Vülât-ı ümerâ, I, 54
Vüzerâ dâ'ireleri, III, 82, 83
Vüzerâ hâssı, III, 98
Vüzerâ kethüdâlıkları, II, 90
Vüzerâ kitâbetleri, III, 103
Vüzerâ kölesi, III, 82
Vüzerâ tevâbi'atı, II, 96
Vüzerâ tevliyeti, III, 103
Vüzerâ, I, 16, 17, 18, 19, 20, 38, 55, 57, 59, 60, 63, 65, 74, 75, 77, 91, 105, 107, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 123, 124, 140, 144, 148, 149, 150; II, 2, 5, 9, 16, 17, 19, 25, 29, 36, 38, 42, 43, 54, 57, 58, 64, 73, 79, 90, 91, 92, 100, 101, 102, 105; III, 8, 29, 13, 16, 19, 23, 38, 47, 49, 50, 53, 71, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 93, 97, 100, 101, 102, 103, 105, 109; IV, 33, 42, 46, 70, 72, 73, 74, 99, 105, 109, 111, 115, 122
Vüzerâ-yı izam, II, 6, 91, 102; III, 84
Vüzerâ-yı sâlife, III, 97
Yağma-geran-ı Tatar, II, 70
Yahudi sarrafları, I, 148
Yakud, II, 34
Yaldız, Yaldız altunu, II, 99, 100; III, 106
Yamak, I, 146; III, 82
Yaş Ahid-nâmesi, IV, 33
Yaş istihlâsı, III, 42
Yaverlik, I, 145
Yazıcı, II, 95
Yed-i İslâm, IV, 79
Yelkenci, III, 92
Yemen Beylerbeyliği, I, 99
Yemen seferi, I, 134
Yemişçi Hasan Paşa Vak'ası, II, 25
Yeniçeri ağalığı, II, 45, 61, 69, 85, 90
Yeniçeri ağası, I, 58, 60, 99, 107, 140, 142, 143, 146; II, 8, 12, 16, 22, 39, 63, 64; III, 2, 18, 23, 84, 86, 90; IV, 51, 122
Yeniçeri 'askeri, II, 17
Yeniçeri bayrakluları, III, 94
Yeniçeri bölükleri, III, 104
Yeniçeri bugâtı, IV, 43,
Yeniçeri çorbacısı, II, 59
Yeniçeri Efendiliği, IV, 99
Yeniçeri kışlaları, III, 30
Yeniçeri metrisleri, III, 25
Yeniçeri neferâtı, II, 19; III, 38, 47

Yeniçeri Ocağı, I, 64, 110, 140, 141, 144; II, 29, 62, 92; III, 5, 89, 90, 93, 94; IV, 77, 108
Yeniçeri ordusu, II, 22
Yeniçeri serdârları, I, 146
Yeniçeri tâ'ifesi, I, 140; II, 16, 19, 39, 42, 68, 93; IV, 48
Yeniçeri ulûfesi, I, 108; IV, 116
Yeniçeri zâbitânı, II, 32, 48, 59, 68
Yeniçeri zâbitleri, IV, 53
Yeniçeri, I, 18, 19, 38, 40, 47, 53, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 71, 73, 74, 78, 81, 91, 98, 107, 111, 133, 140, 141, 145, 146; II, 11, 12, 16, 18, 19, 20, 24, 39, 42, 46, 48, 59, 63, 87, 92, 93, 94, 95, 103; III, 13, 19, 20, 26, 72, 85, 86, 87, 89, 92, 94, 101, 106, 112; IV, 6, 30, 35, 39, 40, 42, 43, 46, 47, 48, 50, 51, 57, 58, 59, 60, 61, 65, 72, 76, 77, 85, 88, 95, 99,106, 107, 108, 109, 111, 123
Yeniçerilerin ulûfesi, IV, 46
Yeniçerilik, III, 86, 87, 89; IV, 4, 107
Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı Alî, III, 87
Yergöğü varoşu, I, 111
Yerli ağalığı, II, 99; III, 94, 103
Yerli kulu, I, 132, 149; II, 19, 87, 95, 101; III, 93, 105
Yerlikulu ocakları, I, 146
Yeşil Direkli, I, 25
Yevmiyye, I, 18, 19, 20, 130, 134, 142; II, 106; III, 16, 90, 95, 96, 112
Yıldız altunu, IV, 113, 115
Yirmilik Mecidiyye, IV, 116
Yörügân tâ'ifesi, I, 147
Yörük, (müsellem), I, 146; III, 92
Yurtluk ve ocaklık ashâbı, II, 101
Yurtluk ve ocaklık, IV, 102, 103
Yurtluk, Yurdluk, I, 118, 120, 125, 130, 149; II, 28; III, 101
Yüzbaşı, III, 83
Yüzlük altun, IV, 116
Zâbıta me'mûru, IV, 106
Zabıta, III, 93
Zâbit, III, 90; IV, 110, 111
Zâbitân 'askeri, IV, 5, 33
Zâbitân, I, 16, 31, 58, 140, 142, 144, 146, 147; II, 24, 48, 63, 69, 90, 93, 106; III, 6, 66, 75, 78, 86, 90, 93, 94, 101, 111; IV, 5, 61, 76, 77, 96, 109, 110, 112
Zâbitân-ı 'askeriyye, II, 49, 95; III, 23, 53, 94
Zâbitân-ı süfûn-ı harbiyye, III, 92
Zâbitlik, II, 99; IV, 112
Zağarcıbaşı, I, 142
Zahîre hazîneleri, IV, 114, 115, 118
Zahire nâzırı, IV, 105
Ze'âmet ashâbı, IV, 113
Ze'âmet kethüdâları, I, 121
Ze'âmet mutasarrıfları, I, 123
Ze'âmet tevcihâtı, III, 78
Ze'âmet, Giriş, 11; I, 58, 65, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 138, 140, 148, 149; II, 91, 94, 95, 96, 99, 100, 105; III, 76, 78, 79, 91, 95, 97, 98, 101, 103, 112; IV, 5, 102, 103, 110, 111, 113
Zehebiyye, altın paralar, III, 106
Zîb-arâ-yı dihîm-i 'Osmânî, III, 43
Zirâ'at, I, 16, 17, 62, 119, 123; II, 103; III, 7, 92; IV, 86, 87, 105, 111, 116
Ziştovi Ahid-nâmesi, IV, 13
Ziynet-efzâ-yı taht-ı 'Osmânî, I, 99
Zobu, gedikli iç ağalarının hıdmetkârı, III, 82
Zolata, yedi dirhem vezninde bir nev' sikke, III, 106
Zorba, II,16, 54
Zorbabaşı, II, 59
Zu'afâ, II, 6; IV, 111
Zu'amâ, I, 121, 130, 146, 147; II, 55, 92, 95,101, 107; III, 5, 36, 79, 95, 103; IV, 39
Zürra', I, 123, 124; III, 92
Züyûf akçe, II, 98

OSMAN GAZİ DÖNEMİNDE OSMANLILAR (1281-1326)

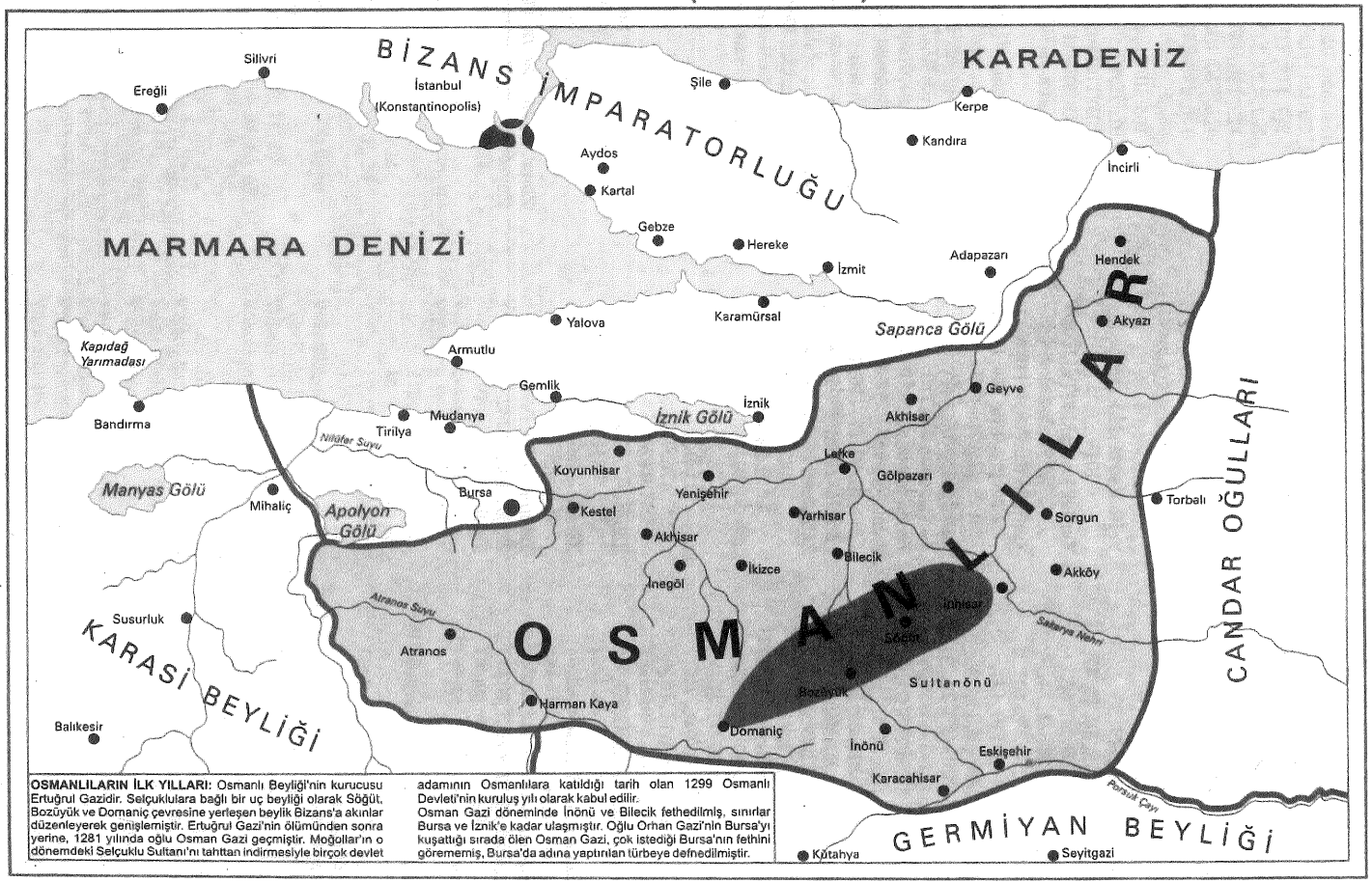

OSMANLILARIN İLK YILLARI: Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Ertuğrul Gazidir. Selçuklulara bağlı bir uç beyliği olarak Söğüt, Bozüyük ve Domaniç çevresine yerleşen beylik Bizans'a akınlar düzenleyerek genişlemiştir. Ertuğrul Gazi'nin ölümünden sonra yerine, 1281 yılında oğlu Osman Gazi geçmiştir. Moğollar'ın o dönemdeki Selçuklu Sultanı'nı tahttan indirmesiyle birçok devlet adamının Osmanlılara katıldığı tarih olan 1299 Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılı olarak kabul edilir.

Osman Gazi döneminde İnönü ve Bilecik fethedilmiş, sınırlar Bursa ve İznik'e kadar ulaşmıştır. Oğlu Orhan Gazi'nin Bursa'yı kuşattığı sırada ölen Osman Gazi, çok istediği Bursa'nın fethini görememiş, Bursa'da adına yaptırılan türbeye defnedilmiştir.

KARLOFÇA ANTLAŞMASI (1699)

KARLOFÇA ANTLAŞMASI: Avrupa devletleri,1683 Viyana Kuşatması'nda ağır bir yenilgi alan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Kutsal İttifak adı altında birleştiler. Avusturya, Lehistan, Venedik, Malta ve Rusya, her yandan Osmanlı topraklarına saldırdılar. Bir taraftan iç karışıklıkların da başgöstermesiyle Osmanlı İmparatorluğu ağır yenilgiler aldı. Uzun süren savaşlar sonunda Osmanlılar ile Kutsal İttifak devletleri arasında 1699 Karlofça Antlaşması ve Ruslar ile 1700 İstanbul Antlaşması imzalandı.

KÜÇÜK KAYNARCA ANTLAŞMASI (21 TEMMUZ 1774)

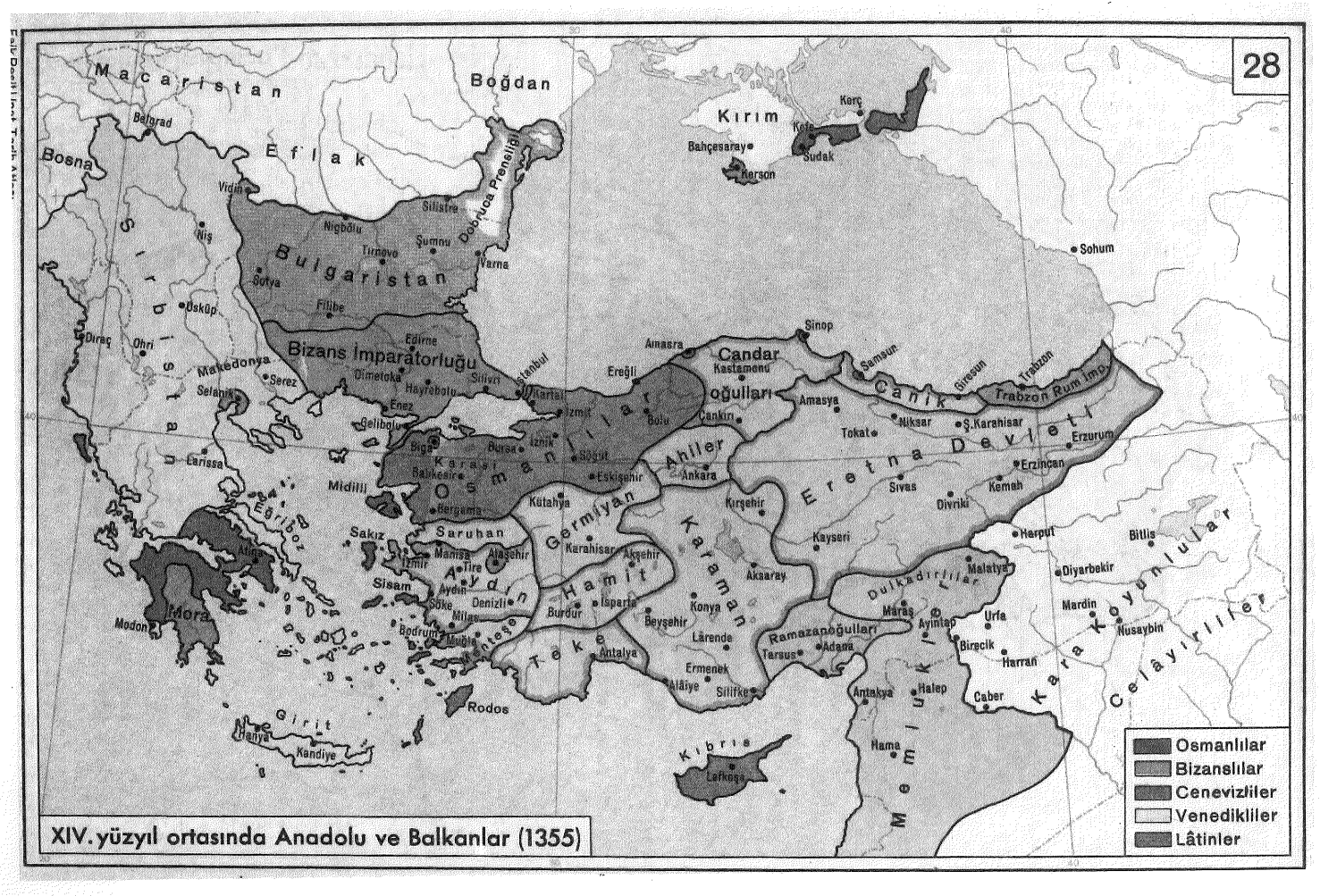

XIV. yüzyıl ortasında Anadolu ve Balkanlar (1355)

XIV. yüzyıl ortalarında Kuzey ve Doğu Avrupa ile Anadolu

Harita: 16

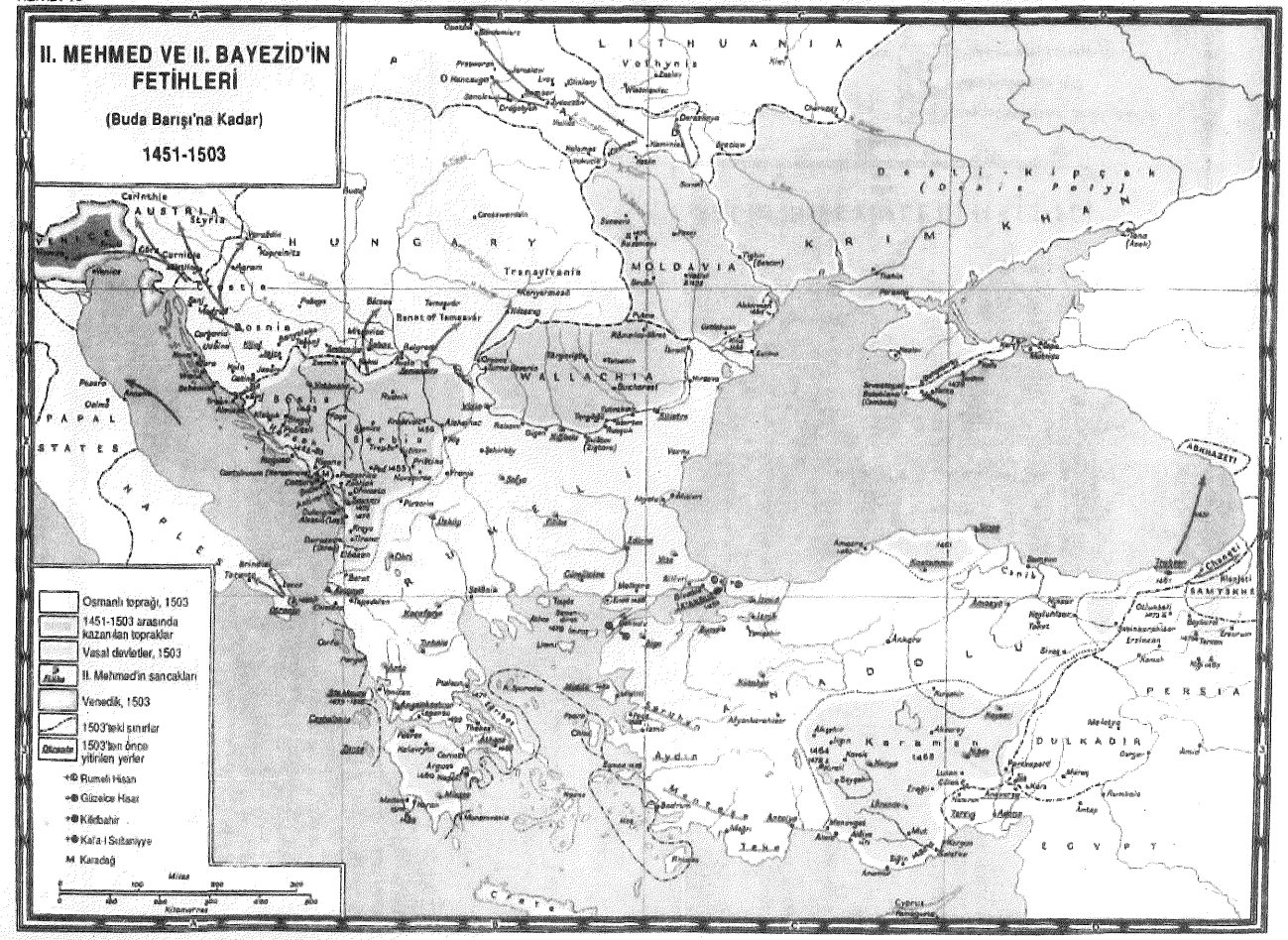
II. MEHMED VE II. BAYEZİD'İN FETİHLERİ
(Buda Barışı'na Kadar)
1451-1503
Osmanlı toprağı, 1503
1451-1503 arasında kazanılan topraklar
Vasal devletler, 1503
II. Mehmed'in sancakları
Venedik, 1503
1503'teki sınırlar
1503'ten önce yitirilen yerler
Rumeli Hisarı
Güzelce Hisar
Kilidbahir
Kal'a-i Sultaniyye
Karadağ
Miles
Kilometres
LITHUANIA
HUNGARY
MOLDAVIA
WALLACHIA
KRIM KHAN
AUSTRIA
PAPAL STATES
NAPLES
PERSIA
DULKADIR
EGYPT
ABKHAZETI
SAMYSKHE
Chengeti
Transylvania
Banat of Temesvár
Bosnia
Serbia
Aydın
Karaman
Teke
Cyprus
Crete

Harita: 20

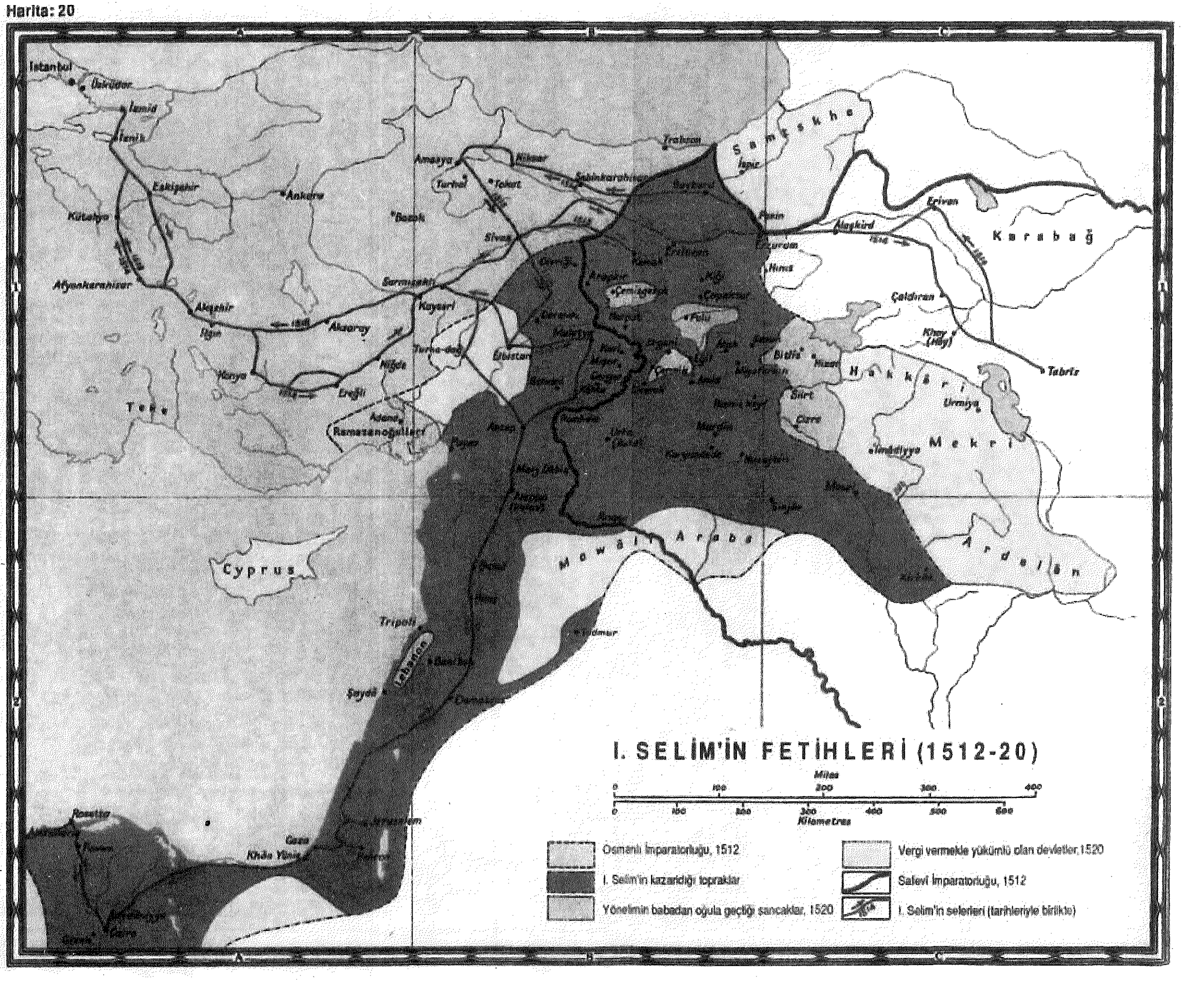
I. SELİM'İN FETİHLERİ (1512-20)
Miles
Kilometres
Osmanlı İmparatorluğu, 1512
I. Selim'in kazandığı topraklar
Yönetimin babadan oğula geçtiği sancaklar, 1520
Vergi vermekle yükümlü olan devletler, 1520
Safevi İmparatorluğu, 1512
I. Selim'in seferleri (tarihleriyle birlikte)
İstanbul
Üsküdar
İzmid
İznik
Eskişehir
Kütahya
Afyonkarahisar
Akşehir
Ankara
Amasya
Tokat
Niksar
Sivas
Kayseri
Aksaray
Niğde
Konya
Ereğli
Teke
Adana
Ramazanoğulları
Trabzon
Bayburd
Erzurum
Pasin
Erivan
Karabağ
Çaldıran
Tabriz
Hakkâri
Urmiya
Mekri
Ardelân
Bitlis
Siirt
Mardin
Urfa
Cyprus
Tripoli
Lebanon
Gaza
Kudüs
Kahire
Rosetta
Mawali Araba